

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

METRAŠTIS

IV

ROMA 1968

Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos

METRAŠTIS

IV

ÉTUDES
DE
L'ACADÉMIE LITUANIENNE CATHOLIQUE
DES SCIENCES
IV

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS

METRAŠTIS

IV

Redaguoja

A. Liuima, S. J.

1968

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS LEIDINYS

Piazza della Pilotta, 4

ROMA

Tiražas 1000 egzempliorių

Spausdino «Pliniana» spaustuvė Selei Umbro miestelyje (Perugia, Italija)

T U R I N Y S

Juozas Jakštas	
Žvilgsnis į Mažosios Lietuvos istoriografiją	1
Outline historiography of Prussian Lithuania (<i>Summary</i>)	47
Barbora Vileišytė	
Kultūrinė Seinų spaustuvės veikla	51
Lithuanian printing house in Seinai (<i>Summary</i>)	160
Antanas Škėrys	
Lietuvos miškai ir jų ūkis	163
Les forêts de Lituanie et leur économie (<i>Résumé</i>)	303
Viktoras Gidžiūnas	
Augustinijonai Lietuvoje	305
Augustinians in Lithuania (<i>Summary</i>)	320
Paulius Rabikauskas, S. J.	
Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai (II)	321
II. Inventarium bonorum Collegii Vlnensis (1573)	329
III. Indices privilegiorum et contractuum Collegii Vilnen-	
sis (1574-1575 et 1586)	351
Kun. Jonas Reitelaitis	
Kalvarija (tęsinys)	369
Kalvarija (<i>Résumé</i>)	512
Mūsų Mirusieji	
Nécrologe des membres défunts de l'Académie	
Jonas Duoba	
Vysk. Pranas Brazys, M.I.C	515
Jonas Puzinas	
Prof. Alfonsas Jurskis	527
Jurgis Gimbutas	
Prof. dr. Steponas Kolupaila	533
Ona Labanauskaitė	
Idealistas-realistas (Dr. Juozą Leimoną prisimenant)	547
Jonas Duoba	
Kun. Kazimieras Rėklaitis, M.I.C	551
Kun. Vladas Delinikaitis	
Asmenvardžių ir vietovardžių rodyklė	559

ŽVILGSNIS Į MAŽOSIOS LIETUVOS ISTORIOGRAFIJĄ

I. Seniausios pažiūros į Mažosios Lietuvos gyventojus

Joks humanitarinis mokslas nėra taip artimai susijęs su bėgamuoju gyvenimu, kaip istorija. Įvairios visuomeninės srovės, idėjos, politinės linkmės, vyraujančios religinės, filosofinės, apilai, pasaulėžiūros doktrinos, visuomeninių grupių siekimai ir kovų tikslai atsispindi istorijos moksle. Jame susiduria praeitis su dabartimi. Dabartinio gyvenimo aplinka veikia istoriko pažiūras į praeitį. Dažnai praeities gyvenimo reiškiniai aiškinami pagal dabartinius turimus tikslus. Tad istorija lyg virsta ne tik praeities, bet ir dabaties mokslu, atseit, visuomenėje vyraujančių srovių atspindžiu.

Geras čia trumpai užmintai taisyklei pavyzdys yra Mažosios Lietuvos istorija.

Mažoji Lietuva yra buvusios Prūsijos šiaurės rytų kampelis, proistoriniais laikais ir per kelis istorinių laikų amžius buvo beveik dviejų aisčių (baltų) kilčių, nadruvių ir skalvių, apgyvendintas. Šių kilčių, vardus pirmiausiai randame seniausioje Vokiečių Ordino vadinamoje *Dusburgo kronikoje*, baigtoje apie 1339 m. Jos minimos 11 prūsų giminių tarpe, t. y. laikytos prūsais ¹. Tad Dusburgo liudijimu, seniausi Mažosios Lietuvos gyventojai buvo prūsai.

Kai vėlesniais laikais išryškėjo, kad šiaurės rytinis Prūsijos kraštas, maždaug nuo Nemuno iki Deimenos upės, beveik vien lietuvių apgyventas, tai Dusburgo tvirtintas nadruvių ir skalvių prūsiškumas nebuvo kai kieno paisomas ; imta vieno kito tvir-

¹ *Scriptores Rerum Prussicarum*, I t., 51 psl.

tinti, kad šiame Prūsijos kampe nuo seniausių laikų ne prūsų, bet lietuvių gyventa. Bene pirmas taip samprotavo XVII amž. gale rašęs, Torno mieste gyvenęs, istorikas Kristupas Hartknochas. Jis, kalbėdamas apie prūsų kalbą, sako : « Rytinėse vietose, kur Prūsų kraštas šliejasi prie Lietuvos didžiosios kunigaikštijos, šiandien kalbama lietuviškai; tad galima spėti, kad ir anksčiau ten lietuvių kalba visai ar iš dalies kalbėta » ². Iš to Hartknochas veda, kad prieš Ordino atėjimą prūsiškai tekalbėta iš 11 Dusburgo minimų sričių tik 6 : Pamedėje, Pagudėje, Varmėje, Notangoje, Bartoje ir Semboje³. Kaip matome, Hartknochas išskiria iš prūsų kalbos tarpo be nadruvių ir skalvių dar ir trečią — sūduvių kiltį. Matyti, ją ir linko laikyti lietuvių kalbos baltais.

Visai pagal Hartknochą samprotavo apie Prūsijos lietuvius ir jo bendralaikis ir bičiulis Motiejus Pretorijus, klaipėdietis kilimu, gerai mokėjęs lietuvių kalbą. Jis tiesiog vadina lietuvių gyvenamas sritis Nadruva, Sūduva ir Skalva, t. y. Dusburgo sričių vardais ⁴. Čionykščių lietuvių kalba mažai kuo skiriasi nuo kalbos Žemaičių ir Lietuvos. Skirtumas tik tas, kad «kai kurios raidės sukeičiamos».

Tame pat šiaurės rytų Prūsijos kampelyje perdėm lietuvius gyvenančius pažymi ir XVI amž. autorius Kasparas Hennenbergeris, kai jis apie Įsruties valsčių pastebi: «Šiame valsčiuje beveik vieni lietuviai»⁵. 70 metų anksčiau prieš jį rašęs S. Grunau mini lietuvius, gyvenančius Ragainės ir Tilžės apylinkėse ⁶. Tad XVI, XVII amž. autoriams nėra šiaurės rytų Prūsų kampelyje kitų gyventojų, kaip lietuvių. Jiems jie seni pirmysčiai krašto gyventojai.

Beveik grynai lietuvių gyventas šiaurės rytų Prūsijos kampelis gan plačiai aprašytas XVIII amž. pirmos pusės autoriaus A. H. Lukanuso 1748 m. parašytame veikale, kurio tik maža dalis

² M. Chr. Hartknoch, *Alt- und Neues Preussen oder Preussische Historien*, Frankfurtas 1684, 89 psl.

³ Ten pat.

⁴ M. Praetorius, *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne*, išleido W. Pierson, Berlynas 1871, 134 psl.

⁵ Caspar Hennenberger, *Erklärung der Preussischen grossem Landtaffel*, Karaliaučius 1595, 160 psl.

⁶ Simon Grunau, *Preussische Chronik*, išleido Perlbach 1875, I t., 93 psl.

tėra išspausdinta⁷. Ištisame (24) skyriuje jis vaizduoja lietuvių papročius pagal ankstyvesnius autorius, daugiausia Pretorijų ir Hennenbergerį.

Lukanus įdomus tuo, kad jis pirmas duoda trumpą Mažosios Lietuvos istoriją⁸. Jis kalba apie Nadruvos, Skalvos ir Sūduvos nukariavimą, apie gyventojų sukilimą ir jų numalšinimą. Nuo karų ir sukilimų kraštai ištuštėję. Į pratuštėjusias vietas tarp Labguvos ir Klaipėdos didieji magistrai keldavo tarp kitų ir belaisvius iš Lietuvos ir Žemaičių, pirma pakrikštiję juos. Atkeltieji lietuviai ir žemaičiai lengvai sutapo su vietiniais, nes turėjo su jais « bendrus papročius, įpročius ir dar su dauguma nadruvių ir skalvių bendrą kalbą ». Čia pat mūsų autorius, pasiremdamas Hartknocho autoritetu tvirtina, jog nadruvių, skalvių ir lietuvių kalbos su senprūsių ir kuršių kalbomis buvusios seserys vienos motinos kalbos. Kadangi Ordino atkeltųjų lietuvių palikuonys gyveno Lietuvoje, tai šis kraštas, kur jie įkurdinti, gavo Mažosios Lietuvos vardą.

Lukanuso pavartotas Mažosios Lietuvos terminas ne jo sukurtas. Jis bus girdėjęs jį žmonių vartojamą ir įrašė į savo darbą vietoje kito, Prūsų Lietuvos vardo. O šis vardas jau turėtas T. Lepnerio XVII amž.⁹

Kada ir kaip Mažosios Lietuvos vardas kilo, tikrai susekti negalima. Tiek tik aišku, kad terminas turėjo atsirasti ryšium su Lietuvos vardu ir turėjo žymėti tų pačių lietuvių gyvenamą tik mažesnę kraštą nei Lietuva. Mažosios Lietuvos ir Lietuvos pavadinimuose galima įžiūrėti bendro, politiškai suskaldyto, vienos ir tos pačios lietuvių tautos gyvenamo krašto dalis¹⁰.

⁷ August H. Lukanus, *Preussens uralter und heutiger Zustand*, Lötzen 1912.

⁸ Ten pat, I t., 366 psl. (2 skyrius : Lithauen).

⁹ M. L. Būdviečių klebonas T. Lepneris 1690 m. išleido veikaliuką *Preusche Littauer*, kuriame Prūsijos Lietuva vadina kraštą, « kur lietuvių kalba ypač vartojama ».

¹⁰ Mažosios Lietuvos ir Lietuvos pavadinimuose turime gerą atitiktumą Mažosios Rusijos ir Rusijos varduose. Jų vardai kilo, kai po totorių antplūdžio atsirado dvi Rusijos : viena didesnė aplink Maskvą ir kita maža, Haličo-Volynės kunigaikštija. Ši paskutinė nuo XIV amž. pradžios pasivadino *Russia Minor*. Pavadinimas kunigaikštijai perkeltas nuo jos 1303 m. įkurtos atskiros metropolijos pavadinimo Bizantijos

Ankstyviausias šaltinis, kur Mažosios Lietuvos vardas užtin-kamas, yra Simono Grunau kronika ¹¹. Toje nežabotos vaizduotės autoriaus kronikoje, kupinoje prasimanytų pasakų, visokių nebu-vusių asmenų ir vietų pavadinimų, perniek būtų pastangos susekti konkrečią Mažosios Lietuvos termino prasmę. Galima tik klausti, kaip jam atėjo į galvą pati Mažosios Lietuvos sąvoka.

Grunau Mažoji Lietuva siejama su *Boycko* ir *Nymmo* upėmis ir miestu *Gartho* ¹². Pasak kronikos leidėją, upės yra Nemunas ir Bugas, miestas Gardinas. Iš to K. Forstreuteris, atkreipęs dėmesį į tą Grunau Mažosios Lietuvos terminą, ir padarė išvadą : «S. Grunau apie 1520 m. Mažąją Lietuvą vadino kraštą prie Gardino ir Kauno»¹³. Forstreuteris suranda ir motyvą tam kraštui ne kur kitur, o toje vietoje lokalizuoti. Girdi, Grunau senam Sūduvos kraštui ieškojo vietos vadinamame Sūduvos kampe (*Sudanischer Winkel*) ir prie Kuršo įlankos. Todėl kitai, tikrai Sūduvai jis turėjo duoti kitą vardą — Mažoji Lietuva, «laikydamas ją tuomet Lietuvai priklausančias sritis».

Pagal Forstreuterį išeitų, kad Grunau turėjo galvoje dvi Sū-duvas ir vienai jų, Dusburgo kronikoje išskaitytoje, davė Mažosios Lietuvos vardą. Klausimas kyla, kam Grunau prireikė dviejų Sūduvų, jei šaltinyje jis tik vieną surado ? Juk šiaip jis Dusburgo sričių neskaldė, kai jų 11 priskaičiavo¹⁴.

Jei Grunau būtų apsiribojęs vien Prūsijos istorija, jam būtų pakakę 11 Dusburgo kilčių bei sričių, ir Mažosios Lietuvos reikalas būtų atkritęs. Jam prireikė Mažosios Lietuvos vardo, kai jis, sekdamas Erasmu Stella¹⁵, turėjo padalyti Vaidevučio paliktą

patriarcho raštuose (*e Mikra Rosia*) O. Pritsak and J. S. Reshetar, *The Ukraine and the Dialectic of the Nation-Building. The development of the USSR*. Seattle 1964, 256 psl.

¹¹ S. Grunau, *Preussische Chronik*, išleido Perlbach, 1875, I t., 69 psl.

¹² Ten pat : «... von Boycko und Nymmo der flissende wasser und eine feste Gartho, und dis lant hoite heist Undir — aber Klein-littaw ».

¹³ K. Forstreuter, *Die Entwicklung der Grenze zwischen Preussen und Litauen seit 1422*, žr. *Altpreussische Forschungen*, 18 (1941) 68 psl., pastaba.

¹⁴ S. Grunau, *Preussische Chronik*, išleido Perlbach, 1875, I t., 36 psl.

¹⁵ Erasmus Stella parašė 1518 m. mažą veikaliuką *De Borussiae antiquitatibus libri 2*, kur mini tarp prūsų mitologinių vardų ir vieną *Lyttpho*.

valstybę tarp jo sūnų ir pirmam jų *Lyttpho* skirti Lietuvą. Bet jis vietoje Lietuvos parinko jam, turi būti, artimesnę Mažąją Lietuvą. Jis net pažymėjo, kad tas Vaidevučio vyriausio sūnaus kraštas «šiandien Mažąja Lietuva vadinamas». Iš šios jo pastabos aišku, kad Grunau Mažosios Lietuvos pavadinimas paimtas iš žmonių kalbos ir jis jo neprasimanė, kaip tvirtina Forstreuteris ¹⁶. Iš to galima spręsti, kad Mažosios Lietuvos vardas jau prieš XVI amž. vartotas ir todėl Lukanus gal ir turėjo pagrindo kalbėti apie lietuvių kurdinimą nadruvių ir skalvių žemėse jau XIV amž. ¹⁷

Matyti, tam fantastui vienuoliui su artimu Mažosios Lietuvos vardu šmėkšojo ir pačios Lietuvos vaizdas. Galimas daiktas, kad jo *Lyttpho* sūnui duotas *Gartho* vardas kilo iš Lietuvos kunigaikščio, sakysim, Algirdo vardo. Patys *Gartho*, *Grottna* ir *Gartz* vardai nebūtinai turėjo reikšti Gardino miestą. Jam jie galėjo būti sinonimais Aukštaičių Lietuvos, kaip žodžiui *Garthen* ta prasmė duota 65 keliaraštyje¹⁸, t. y. Ordino raštinėje apie 1400 m. Tada išeitų, kad tam pramanytam *Lyttpho* kunigaikščiui priskirta Mažoji Lietuva sujaukta su Didžiąja Lietuva ir su Gardino miestu. Kad Mažoji Lietuva Grunau vaizduotėje rizgo su visa Lietuva, galima spėlioti su geru pagrindu iš ypatingos pagyros prikerptos *Gartho* kunigaikščiui: «Ir *Gartho*, laikui slenkant, galingus kraštus įsigijo, ir buvo galingas, ir visai karališkai elgėsi, ir turėjo daug bajorų sūnumis»¹⁹. Apie jokią kitą sritį jis taip neatsiliepė ir todėl leistina manyti, kad esamoji Lietuvos didžioji kunigaikštija jam šią pastabą bus įteigusi.

Grunau sekdamas ir Lucas David duoda Mažosios Lietuvos vardą 1576 m. baigtoje kronikoje ²⁰. Įdomus Davido Mažosios Lietuvos vardo paminėjimo būdas. Jam jis iškilo kalbant apie kryžiuočius

¹⁶ K. Forstreuter, *Die Entwicklung der Grenze zwischen Preussen und Litauen seit 1422*, žr. *Altpreussische Forschungen*, 18 (1941) 68 psl.

¹⁷ Ten pat. Forstreuteris neturėjo pagrindo jam prikalbėti, kam jis kalba apie lietuvių įkurdinimą XIV, o ne XVI amžiuje.

¹⁸ *Scriptores Berum Prussicarum*, II t., 692 psl., 24 išnaša.

¹⁹ Ten pat, I t., 69 psl. : « Und Gartho mit der Zeit mechtige lande gewan und ward I mechtigk und sich ganz koenigsch hilt und heit auch viel bajores zu soene ».

²⁰ Lucas David, *Preussische Chronik*, išleido E. Hennig, Karaliaučius 1818, V t., 64-65 psl.

karus su Lietuva, kurią «nekuriose vietose nuo Ordino žemių skiria didelė Nemuno upė». Tęsdamas kalbą toliau, jis prasitaria apie Lietuvos kraštus (*Landē*). Ir lyg pasiteisindamas dėl pavarotos daugiskaitos čia pat priduria žodžius (gal būti kronikos leidėjo skliausteliuose suimtus): «Aš turiu galvoje Didžiąją ir Mažąją Lietuvą». Negalima pritarti Forstreuteriui, kai jis mano²¹, kad Davidui Mažoji Lietuva buvo Gardino sritis. Juk jis kalba apie abu, Didžiosios ir Mažosios Lietuvos kraštus, šliejančius prie Nemuno ir šis keliose vietose juos skiria nuo Ordino valdų. Vadinasi, Mažoji Lietuva yra kraštas prie Nemuno ir prie Ordino žemės ir nėra pagrindo ginčyti, jog tai nebuvo lietuviška sritis, apie kurią jau kalbėjo Lukanus.

Iš L. Davido Didžiosios ir Mažosios Lietuvos gretinimo aiškėja, jog abi sąvokos tuo metu laikytos santykinėmis (koreliatyvinėmis), atseit pareinamomis kita nuo kitos. Galimas daiktas, kad iš pradinio oficialaus didžiosios Lietuvos kunigaikštijos pavadinimo kilo Didžioji Lietuva. Tada šalia jos atsirado ir Mažoji Lietuva. Šis paskutinis pavadinimas turėjo žymėti kraštą už Didžiosios Lietuvos ribų. Tai sritis Ordino ir vėliau Prūsų kunigaikštijos valdžioje.

Iš pasakymo turėtų aiškėti, kad Mažoji Lietuva, kaip ją Prūsijos autoriai vaizdavosi, maždaug sutapo su minėtomis nadruvių ir skalvių kilčių sritimis. Tos sritys Ordino ir Lietuvos karų metu, XIII, XIV amž., vis vadintos *vasta desertą*, *magna solitudo* ar tiesiog *deserta* bei *solitudo*, t. y. didžioji dykra. Iš Dusburgo kai kas galėjo išskaityti, kad ta dykra pasidarė dėl karų, Ordinui išnaikinus gyventojus. Jau Grunau turėjo šios dykros vaizdą, kai jis rašė, jog tarp Mažosios Lietuvos ir Ordino «dideli krūmai ir miškai tėra», kuriems karai pradžių davė²². Iš kitos pusės buvo žinoma sisteminga ir be pertraukos varyta Ordino kolonizacinė politika, traukiant nausėdžius iš svetur, ypač iš Vokietijos. Iš to ir padaryta išvada, kad Mažoji Lietuva ar pradžioje buvę nadruvių ir skalvių kraštai lietuvių kolonistų turėjo būti apgyvendinti. Bene pirmas autorius taip galvojęs buvo minėtas Lukanus. Jis kalbėjo apie prūsų paliktą dykrą Nadruvoje ir iš

²¹ K. Forstreuter, *Die Entwicklung der Grenze zwischen Preussen und Litauen seit 1422*, *zr. Altpreussische Forschungen*, 18 (1941) 68 psl.

²² S. Grunau, *Preussische Chronik*, isleido Perlbach, 1875, I t., 69 psl.

dalies Skalvoje, kurią «didieji magistrai ne taip stipriai kaip kitas sritis vokiškomis kolonijomis pildė, bet daugiau didlietuvius apgyvendė»²³.

II. Mažalietuviai čiabuviai ar imigrantai ?

Kai nuo XIX amž. pradžios ryšium su kilusia romantizmo srove Vokietijoje imta tikrai moksliškai, pagal griežtą šaltinių kritiką, tirti praeitį, Ordino istorija susilaukė ypatingo dėmesio. Ordinas romantikams rodėsi ideališka viduramžiška institucija, vokiečių tautos taurumo pavyzdys. Imta domėtis jo praeitimi ir ją tirti. Iš romantinės istoriko Liudeno (Jenoje) mokyklos išėjęs Jonas Voigtas, atvykęs profesoriauti į Karaliaučių, ėmėsi rašyti didelę Ordino istoriją. Per 14 metų prirašė net 9 tomus. Didelis darbas, parašytas perdėm pagal šaltinius, imtus daugiausiai iš Karaliaučiaus archyvo, kurio direktoriumi jis buvo. Atrodo, kad tame dideliame veikale turėjo būti plačiai paliesta ir Mažosios Lietuvos praeitis iki 1525 m., kol jo istorija siekia. Bet to nėra. Voigtui daugiau rūpėjo Ordino ir tai politinė istorija. Jis beveik nematė Mažosios Lietuvos ir lietuvių Rytprūsiuose. Mažai jam rūpėjo ir dykros kolonizacija.

Mažosios Lietuvos klausimą XIX amž. pirmieji ėmė kelti Prūsijos sritiniai istorikai. Jų pirmųjų ir įžymiųjų tarpe buvo M. Toeppenas. Jis bus bene pirmas vokiečių autorius XIX amž., suabejojęs nadruvių, skalvių ir sūduvių prūsiškumu ir taręs juos buvus lietuvius²⁴. Jis užsimena lietuvių (iš Didžiosios Lietuvos) imigracijos teoriją ir ją paneigia, sakydamas : « Nėra užsilikę jokių duomenų, kad gyventojai maždaug Ordino laikais ten būtų atėję ». Jam nieko nereikia ir Voigto užuominos apie lietuvių apsigyvenimą Prūsijoje ir jis daro reikšmingą, vėliau ne vieno autoriaus kartotą išvadą : « Ši tautybė (t. y. lietuvių) turi visas autochtoniškumo žymes» (*das Gepräge einer ursprünglichen*). Pasak jo, Dusburgas juos priskyrė prie prūsų todėl, kad jie priklausė Ordino valstybei, kaip priskyrė prie prūsų ir Kulmo gyven-

²³ A. H. Lukanus, *Preussens uralter und heutiger Zustand*, Lötzen 1912, I t., 376 psl.

²⁴ *Historisch-comparative Geographie von Preussen*, Gotha 1858, 34 psl.

tojus lenkus. Toeppenas tezei sutvirtinti naudoja dar Mindaugo dovanojimo dokumentus, kur minima Nadruva ir Skalva tarp Ordinui dovanotų žemių. Mindaugas vargiai jas būtų dovanojęs, jei tos giminės būtų buvusios prūsiškos.

Įtakingo istoriko Töppeno įrodinėjimai prislopino, jei ir nenu-tildė, lietuvių imigracijos šalininkų balsus ir atgaivino XVII amž. Hartknoch'o skelbtą minėtą pažiūrą. Ką Toeppenas įrodinėjo istorijos mokslo priemonėmis, tai sutvirtino A. Bezzenbergeris filologiniais argumentais. Priimdamas Toeppeno tezę, jis ėmėsi brėžti pirmąsias sieną, skyrusią lietuvius nuo prūsų. Tam jis panaudojo prūsišką kaimo pavadinimą *kaimis* ir lietuvišką — *kie-mas* (jis rašo *kēmas*)²⁵. Pagal vokiečių generalinio štabo žemėlapi ir dar kai kuriuos kitus šaltinius jis vedė rytinę liniją vietovardžių su galūne *keim* (*kaim*), kurie turėjo būti prūsiški. Iš kitos pusės jis vedė vietovardžių liniją su galūne *kehmen* ir stengėsi susekti vakarinę lietuvių gyvenamo ploto sieną. Jei kas pagal suminėtas jo vietas žemėlapyje vestų linijas, žiūrėdamas, kad už prūsiškų vardų linijos į rytus neliktų vietovardžių, sudarytų su *keim* ar *kaim* ir už lietuviškų vardų linijos į vakarus su *hiem* (*hēm*), tai tarp abiejų linijų gautųsi spėjamoji siena tarp senųjų prūsų ir lietuvių sričių. Šią išvadą Bezzenbergeris tikrino dar ir kitomis žodžių poromis : *garbis* — kalnas, *ape* — upė²⁶. Suminėjęs nemaža prūsiškų ir lietuviškų vietovardžių, Bezzenbergeris padarė išvadą, kad jie « bendra linkme » patvirtina *keim* ir *kiem* liniją²⁷. O ši linija, jo teigimu, sutampa su Toeppeno nubrėžta rytine prūsų siena²⁸.

Toeppenas, laikydamas nadruvius lietuviais, tą sieną pažymėjo nuo Kuršių įlankos šiaurėje Deimenos, Priegliaus, Alnos upėmis vakaruose ir maždaug Unguros ir Goldapės upėmis pietuose. Iš čia ir atsirado garsioji Deimenos, Priegliaus ir Alnos upių siena, kurios siekė pirmąsias mažlietuvių sodybas.

Didelis Bezzenbergerio autoritetas ir dar beveik kompaktiškai

²⁵ A. Bezzenberger, *Die litauisch-preussische Grenze*, zr. *Altpreussische Monatsschrift*, 18 (1882) 651-655 psl.

²⁶ *Über die Verbreitung einiger Ortsnamen in Ostpreussen*, zr. *Altpreussische Monatsschrift*, 19 (1892) 123-128 psl.

²⁷ Ten pat, 127 psl.

²⁸ A. Bezzenberger, *Die litauisch-preussische Grenze*, zr. *Altpreussische Monatsschrift*, 18 (1882) 653 psl.

lietuvių gyventi Rytprūsiai iki Deimenos ir Alnos tvirtino tą sieną ir pažiūrą drauge, kad lietuviai yra pirmykščiai krašto gyventojai. Ši pažiūra, pavyzdžiui, pirmavo Tilžėje 1879 m. įsikūrusioje draugijoje, — *Litauisch Literarische Gesellschaft*, — ir jos organe skelbti duomenys tvirtino lietuvių autochtoniškumą. Bet iš kitos pusės tie patys tyrinėtojai žinojo prieš šimtmečius buvusią didelę dykrą ar geriau girią (*Wildnis*) dabartinės prūsiskos Lietuvos vietoje. Įvairiuose lokalinės istorijos tyrinėjimuose buvo susekta kaimų, bažnyčių ir šiaip gyvenviečių įvairios įsikūrimo datos vėlesniais laikais, ypač XVI amž. Iš čia ir prasikišdavo šalia autochtoniškumo ir lietuvių imigracijos iš didžiosios Lietuvos mintis. Pirmas žymesnis praeito šimtmečio autorius, suabejojęs lietuvius buvus pirmykščius gyventojus, buvo kruopštus Ordino laikų šaltinių tyrinėtojas dvarininkas L. Weberis ²⁹. Jis patikėjo Dusburgui ir jo pasekėjui Schützui, kalbėjusiems apie Nadruvos ir Skalvos beveik visišką ir Sūduvos gyventojų visišką išnaikinimą. Iš to Weberis padarė išvadą : « Šis mažas, maždaug 2000 nevokiečių sielų skaičius nepakankamas vėlesniems Lietuvos gyventojams išaiškinti »³⁰. Jam lietuviai Rytprūsiose yra mįslė ir jų įkurdinimo istorija « turėtų būti dar aiškinama »³¹. Tiesa, Weberis nekalba apie lietuvių imigraciją. Jam kyla tik klausimas, kaip lietuviai įsiveisė kraštuose, kurie Ordino pasiekti ištuštėjo. Kitaip sakant, jam neaišku, kaip buvo apgyvendinta ta didžioji giria.

Gilinantį į Rytprūsių ūkio istoriją, imta plačiau liesti kolonizacijos klausimas ir tame sąryšyje lietuvių kurdinimas buvusiose apytuščiose giriose. Šiuos dalykus tyrinėję istorikai pirmiausia dėstė Ordino kolonizacinę politiką jo galybės laikais, maždaug iki 1400 m. Per tą laiką Ordinas tesuskubo kolonizuoti kraštą maždaug iki Priegliaus ir tai nepilnai. Toliau į rytus silpnai vyko vokiečių kolonizacija. Patį rytinę didžiosios girios dalis pradėta labiau kolonizuoti tik kunigaikščio Albrechto Hohencolerno. Su jo kolonizacija vokiečių istorikai ir sieja lietuvių imigraciją į Rytprūsius.

Bene pirmas istorikas, palietęs aiškiai lietuvių imigraciją

²⁹ L. Weber, *Preussen vor 500 Jahren*, Dancigas 1878.

³⁰ Ten pat, 115 psl.

³¹ Ten pat, 141 psl.

buvo H. Plehnas³². Jo nuomone, Mažoji Lietuva iki Albrechto laikų į rytus nuo Deimenos ir Unguros tik šiek tiek buvo apgyventa palei Priegliaus upę. Toliau į rytus plotai buvę apytuščiai. Šiuose plotuose kunigaikštis vykdė kolonizaciją, traukdamas kolonistus iš vakarų ir daugiausia iš rytų. Kolonizacija Albrechto laikais vykusį ir be valstybės vadovybės. Kaip ji vyko, mūsų autorius nesiteikia paaiškinti. Tačiau jis paleidžia reikšmingą teiginį: « Kiek mums žinoma, XVI amž. pradžioje vyko didelis persikėlimas iš Lenkijai priklausiusios Lietuvos (t. y iš didžiosios kunigaikštijos) į Ordino kraštą »³³. Teiginys plikas, be įrodymų. Tiesiog stebėtis reikia, kai autorius daugiausia remiasi Toeppeno ir Bezenbergerio autoritetais, kurių nė vienas panašiai nekalbėjo, nors Toeppenas ir užsiminė tik šiek tiek apie imigraciją iš Lietuvos kunigaikščių laikais. Nekalbėjo taip ir Weberis, jo cituojamas trečias autoritetas.

Nors Plehnas kalbėjo apie imigraciją iš Didžiosios Lietuvos, tačiau jis neneigė čia ir anksčiau buvusių sodybų³⁴. Jei buvo sodybos, galėjo vykti ir vidaus kolonizacija. Tik mūsų autorius apie ją nekalba. Lyg pasiteisindamas, kodėl neteikia įrodymų lietuvių imigracijai, jis baigdamas pastebi: « Kolonizacijos istorija XVI ir XVII amž. dar neparašyta ».

Plehno mesta mintis apie lietuvių imigraciją XVI amž. pradžioje be svaresnių įrodymų iš pat pradžių nesusilaukė didesnio dėmesio. Ji tik po 15 metų prisiminta ir pasistengta labiau pagrįsti ir išplėtoti. O tuo tarpu betarpiškai po Plehno sekusieji autoriai nepaisė jos. Pavyzdys yra J. Kuckas³⁵.

Jo išvedžiojimu, vakarinėje Nadruvoje (buvusios Labguvos apskrities dalis į rytus nuo Deimenos ir buvusios Vėluvos apskrities dalis į šiaurę nuo Priegliaus) atvykęs Ordinas rado gyvenančius lietuvius, kurie — nors ir nedidelis kiekis — paliko ir po naikinančių karų. Jų išliko čia pakankamas skaičius senoms tradicijoms išlaikyti. Vėliau jų krašte įsikūrusieji kalbos atžvilgiu

³² *Zur Geschichte der Agrarverfassung von Ost- und Westpreussen*, žr. *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte*, 18 (1905).

³³ Ten pat, 99 psl.

³⁴ Ten pat, 106 psl. : autorius kalba apie palivarkus Ordino laikais, neišskirdamas, rodos, ir Mažosios Lietuvos.

³⁵ J. Kuck, *Die Siedlungen im westlichen Nadrauen* (disertacija), Leipcigas 1909.

sutapo su jais. Tokią išvadą jis tegalėjo daryti turėdamas galvoje čia beveik vien lietuvius gyvenančius.

Pamokančios autoriaus sustatytos lentelės, kur pagal archyvinius dokumentus duodami vardai kaimų nuo XIV amž. pradžios iki 1905 metų. Mus dominančiame laike, 1300-1525 m., t. y. tada, kai, pagal naujus autorius, dar nebuvo lietuvių Rytprūsioose, Kuokas priskaitė vakarinėje Nadruvoje 50 kaimų, kurių 38 turi gryniausius lietuviškus vardus³⁶. Jiems lietuviško skambesio negalėtume paneigti, nors jų gyventojus ir prūsais laikytume, kaip nemaža dabartinių autorių linksta.

Kaip matome, per visą XIX amž. vyravo pažiūra, kad lietuviai senieji, pirmykščiai krašto gyventojai Mažojoje Lietuvoje. Ji, kad ir netiesioginiai, pareikšta jau Grunau kronikoje, kurioje randame seniausią Mažosios Lietuvos vardą. XVII amž. gale ją turėjo Chr. Hartknochas, grindęs kalbos duomenimis. Visai panašiai apie Mažąją Lietuvą kalbėjo ir M. Praetorius, vadinęs ją tiesiog Nadruva³⁷. Du žymūs mokslininkai, Toeppenas ir Bezzenbergeris sutvirtino, tikrai moksliškai pagrindė lietuvių autochtoniškumo mokslą.

Šalia šios vyraujančios pažiūros prasikišdavo ir kita — lietuvių imigracijos pažiūra. Apie Lietuvių imigraciją imta kalbėti ryšium su dykra ar, geriau, giriomis, dengusiomis nadruvių ir skalvių kraštus. Jos buvo žinomos iš Dusburgo kronikos ir iš kitų šaltinių. Apie jas kalbėjo ir S. Grunau³⁸, užsiminė kiek ir Hennenbergeris³⁹. Girios, vėliau apgyvendintos, turėjo gauti gyventojus iš visų pusių, ypač iš Didžiosios Lietuvos. Taip galvojo pirmas Lukanus, rašęs apie bent dalies Didžiosios Lietuvos lietuvių atvykimą į Rytprūsį jau XIV amž. Vėlesniais laikais, matyti, klausimas nuolatos keltas, ar lietuviai vietiniai, ar imigrantai. Pirmas rimčiau šį klausimą pastatė, kaip matėme, Weberis ir paliko jį atvirą. Daugiau apie lietuvius imigrantus ėmė

³⁶ Ten pat, 23 psl.

³⁷ M. Praetorius, *Von den unterschiedlichen Mundarten der alten Preussen*, žr. *Acta Borussica*, II (1731) 551 psl.

³⁸ *Preussische Chronik*, išleido Perlbach, 1875, I t., 36 psl. Nadrauerlandt ist beute auch meisten teile wüste ».

³⁹ *Erklärung der Preussischen grossem Landtaffel*, Karaliaučius 1595, Erläuterung 6 : « Im Insterburgischen, Kangnittischen und etzlichen anderen Aemtern zuvor auch lange Zeit wuest gelegen ».

kalbėti Rytprūsių ūkio istorikai, dėstę krašto kolonizacijos bei ūkių kūrimo istoriją. Jie susidurdavo su dokumentais, kalbėjusiais apie lietuvių įkurdinimą. Iš to jie padarė išvadą, kad lietuviai atvyko iš Didžiosios Lietuvos, kaip rodo Plehno pavyzdys.

III. Suklestėjęs lietuvių imigracijos mokslas

Klausimas tebuvo gyvas, ar mažlietuviai yra čiabuviai ar ateiviai iš Didžiosios Lietuvos. Vyravo lietuvių čiabuvių pažiūra, sutvirtinta didžiųjų autoritetu. Tuo tarpu antroji, imigracijos, daugiau partizaniška paliko. Tokia padėtis tęsėsi iki I pasaulinio karo galo.

Karas, po jo sekusios revoliucijos ir Europos žemėlapių pakitimas atsiliepė žmonių galvosėnose. Didelės permainos darė įtakos ir istorijos mokslui, kuris glaudžiai syja su visuomenine buimi. Įvykiai smarkiai sukrėtė, gali sakyti, diskreditavo mažlietuvių čiabuvių mokslą. Greičiausiai neatsitiktinai lietuvių imigracijos į Mažąją Lietuvą klausimas stačiai pastatytas tuo metu, kada pokarniais revoliuciniais Vokietijos laikais (1918-1919 m. pradžioje) sujudo Tilžės lietuviai organizuotis ir net kalbėti apie atsiskyrimą nuo Vokietijos ir susijungimą su Didžiąja Lietuva. Jiems veikti ir kalbėti pagrindas buvo Toeppeno-Bezenbergerio mokslas. Tada Karaliaučiaus istorikams ir šiaip Prūsų lietuvių praeities tyrinėtojams parūpo išvilkti į viešumą nuo seniau šiek tiek užsimenama lietuvių imigracijos mintis ir pagal ją sugriauti vyraujančią Toeppeno-Bezenbergerio teoriją.

Tam tikru atžvilgiu prasmingas ženklas, kai iniciatyva iš naujo tvirtinti lietuvių imigracijos teoriją išėjo iš lietuvių kilimo profesoriaus J. Gerulio. Tiesa, ne savo darbu jis pradėjo tą kryžiaus žygį, bet paveikdamas savo studentę istorikę G. Heinrichaitę, kilusią iš Pakalnės apskrities (netoli Tilžės). Jo pasiūlymu ji ėmėsi rašyti disertaciją tema : *Tautybių ir apgyvendinimo santykių Prūsų Lietuvoje apybraiža*⁴⁰.

Darbas itin originalus, labai kruopštus, parašytas pagal spausdintus ir nespausdintus šaltinius. Jis padarė tikrą revoliuciją

⁴⁰ G. Mortensen -Heinrich, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedungsverhältnissen von Preussischen Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927.

Mažosios Lietuvos tyrinėjimuose ir pradėjo naują erą. Kur glūdi darbo originalumas ?

Pagrindinis disertacijos objektas — trys Dusburgo minimos prūsų kiltys : nadruviai, skalviai ir sūduviai. Jai pirmiausiai rūpi įrodyti, kad jos niekuomet neturėjusios ryšio su Lietuva, ypač su Mindaugo valstybe. Ji atskiria skalvius ir nadruvius nuo Mindaugo valstybės, įrodinėdama, kad Žemaičiai jam nepriklausė. O jų nevaldydamas, jis negalėjo valdyti ir tų prūsiškų giminių. Ji nesvarsto Mindaugo dovanojimo dokumentų, nes laiko juos Ordino falsifikatais.

Kaip Žemaičiai šliejosi betarpiškai prie skalvių, taip Aukštaičiai (jos vadinami *Oberlitauen*) prie sūduvių. Kai Ordinas sūduvius nukariavo (1283), jo siena su Lietuvaėjusi Nemuno upe⁴¹. Kad ji tegalėjo būti vien Ordino pretenduojamoji siena, o ne faktinioji, autorė neprileidžia.

Įrodžiusi, kad nadruviai ir skalviai nebuvo Lietuvos valstybės dalis, — lyg kas priešingai kada būtų tvirtinęs ! — Heinrichaitė stengėsi sugriauti tradicinę pažiūrą, jog tos dvi kiltys buvusios lietuvių tautybės. Ji pagal Dusburgą linkusi jas prūsais laikyti. Tačiau Dusburgas, kaip ir kiti kronikininkai, jai nėra visai tikri įrodymai. Iš viso, apie nadruvius ir sūduvius sunku ką tikro pasakyti, nes jie jau XIII amž. išnyko. Išsilaikė vien skalviai net iki XVI amž. apie Tilžę ir Ragainę ir autorė juos nuodugnai tyrinėja.

Galima nesutikti su autorės galutinėmis išvadomis, tačiau negalima nepripažinti jai didelio originalumo ir vertės jos naujai iškeltų duomenų. Pirmiausiai ji teikia Karaliaučiaus archyvo foliantą su 26 žemių dovanojimais tarp 1281 ir 1383 m. Iš jo matyti, kad Tilžės ir Ragainės apylinkėse plačiai skalvių gyventa. Tarp 26 padovanotų bent 3 buvo iš Lietuvos. Antras šaltinis vadinamas nuostolių knyga. Joje surašyti skalviai, nukentėję nuo 1411 m. žemaičių puolimų. Suminėta 92 šeimų galvos, kas sudarytų apie 460 nukentėjusių asmenų. Trečias jos cituojamas šaltinis yra 1540 m. mokesčių mokėjimo aktas Tilžės apskrįčiai. Šis ir kiti aktai autorei dera įrodymu, kad skalvių ir prūsų vardai XV amž. sinonimiškai vartojami. Iš to ji veda, kad skalviai

⁴¹ Ten pat, 21 psl.

buvo ne lietuviai, o prūsai ⁴². Skalvių nelietuviškumą jai patvirtina dar ir vieno dokumento (1540) užuomina, kur skalvio ir lietuvio vardai vartojami greta: *Schalmen und Littauer vorm Schlos Rangnith*⁴³. Dar skalvių prūsiškumą ji veda iš Spliterio kaimo gyventojų pavadinimo prūsais (1563 m. dokumente) ir iš iki šio laiko prie Tilžės išlikusio Prūselių kaimo.

Iš skalvių prūsiškumo jai aiškus ir nadruvių prūsiškumas, nes į vakarus nuo skalvių negalėjo būti kokios kitos tautybės įtarpų.

Sūduvių prūsiškumas išvedamas iš popiežiaus Inocento IV 1253 m. bulės, pagal kurią Kujavijos kunigaikščiui Lenčycui leidžiama juos sau pasilenkti, jei jie geruoju pasiduos; o jei priešinsis, tai juos palikti Ordinui nukariauti. Jos nuomone, popiežius taip galėjęs patvarkyti tik žinodamas sūduvius esant prūsus, jau anksčiau pavestus Ordinui nukariauti.

G. Heinrichaitė, įrodžiusi, jos įsitikinimu, trijų kilčių prūsiškumą, leidosi į beveik niekieno nebandytą sritį — susekti, kaip toli į rytus siekė jų sodybos. Pagrindinis ir beveik vienintelis jai šaltinis šiuo reikalu buvo Ordino žygiams į Lietuvą surašyti keliaraščiai (*Wegebericke*). Pagal juos ji nubrėžė vakarinę Žemaičių sieną ir sudarė jos žemėlapi.

Jiėjusi nuo Nemuno Dubysos upe iki maždaug Butkiškio kaimo; toliau sukusi į šiaurės vakarus iki Kvėdarnos apylinkių, nuo kurių vėl suko į šiaurę ir, išsilenkusi ties Tveriais,ėjo iki Medingėnų. Kad žemaičiai būtų siekę Baltijos jūrą, ji aiškiai nesako, bet, atrodo, linkusi neigti.

Taip nubrėžta vakarinė siena maždaug sutapusi su Žemaičių aukštuma; atseit, ji rodo, kad gyvenvietės (*Land*) tebuvo vienoje aukštumoje. Į vakarus nuo jos traukėsi girių padengta žemuma be pastovių gyvenamų sodybų.

Aukštaičių sodybų vakarinė sienaėjusi nuo Nevėžio upės Nemunu iki Gardino ir toliau maždaug iki Valkavisko. Nuo kairiosios Nemuno pusės traukėsi girios, sudariusios su Prūsijos giriomis vieną bendrą masyvą.

Išvedusi šią Žemaičių bei Lietuvos vakarinę sieną, Heinrichaitė imasi ginti jos senumą ir pastovumą. Ji panaudoja tam

⁴² Ten pat, 41 psl.

⁴³ Ten pat, 42 psl.

reikalui ilgai trukusius ginčus Vytauto su Ordinu ir mūsų kunigaikščio vestas Žemaičių vakarines sienas, jos netikromis laikomas.

Pasinaudojusi 1237 m. dokumentu, popiežiaus legato Kuršo vyskupijos išvesta siena, ji įrodinėja, kad sritis tarp Kuršių įlankos, Xemuno ir Žemaičių aukštumos jau XIII amž. buvo giria ⁴⁴. Jei kokios gyvenvietės ir buvo, jos dar prieš Ordino atėjimą ištuštėjo. Dėl ko taip įvyko, Heinrichaitė nesiima aiškinti.

Maža, vos 60 puslapių disertacija yra išpūdingas, pionieriškas darbas, iš pat pradžių patraukęs Karaliaučiaus akademikų dėmesį. Labiausiai patrauklios joje išryškintos trys vedamosios mintys :

1. skalviai, nadruviai ir sūduviai buvo ne lietuviai, bet prūsai;
2. jų kraštas po Ordino užkariavimo virto beveik negyvenamomis giriomis ;
3. Mažosios Lietuvos lietuviai nėra senieji, pirmą kartą krašto gyventojai. Jau seniau kai kurių autorių užsimintai vėlyvai lietuvių imigracijai į Rytprūsius Heinrichaitė pasistengė rasti daugiau įrodymų ⁴⁵.

Heinrichaitės disertacijos pasisėkimą lėmė ne tik jos duomenų originalumas, bet ir parašymo laikas (1921). Senoji Toeppen-Bezenbergerio teorija padėta į archyvą ir Karaliaučiaus istorikai ir kalbininkai persiorientavo pagal jaunos disertantės mokyklą. Pavyzdys tam senesnės kartos žinomas kalbininkas R. Trautmannas. 1910 m. išleistame veikle *Die altpreussischen Sprachdenkmäler* jis vedė senųjų prūsų ir senųjų lietuvių sieną pagal Bezenbergerį⁴⁶. Bet jau 1925 m. išleistame veikle apie skalvius sako, — nors ir ne be svyravimo —, kad jie «kalbos ir istorijos požiūriu iš tikrųjų prūsais laikytini»⁴⁷. Visai pagal Heinrichaitę, žinoma, kalbėjo ir Gerulis apie sūduvių kalbą : « Sūduviai-jotvingiai kalbiškai buvo labai artimi prūsams, daug artimesni nei lietu-

⁴⁴ Ten pat, 59 psl.

⁴⁵ Kadangi apie lietuvių imigraciją jau seniau buvo kalbama, tai be reikalo vokiečiuose Heinrichaitė to mokslo pradininke laikoma. O jos vyro H. Mortenseno net « naujų išvadų atradėja » (*Entdeckerin des neuen Ergebnisses*) pavadinta. Palygink jo laišką Vydūnui, žr. *Naujienos*, 1965. 1.9 d.

⁴⁶ VIII psl.

⁴⁷ *Die altpreussischen Personennamen*, Göttingenas 1925, 203 psl.

viams. Ar jų kalbą reikėtų laikyti prūsiškos dialektu ar jau savaiminga baltų šaka ... negalima susekti»⁴⁸.

Nors Heinrichaitė rašė disertaciją politinės aplinkos poveikyje, tačiau negalima jos darbui neigti tikro akademiško rimtumo. Tiesa, ji siekė politinio momento diktuojamų išvadų; tačiau ji siekė jų rimtai, nenuklysdama nuo moksliško dėstymo kelio. Kad ir priimant ne be rezervų pastabą jos vyro, kalbėjusio apie žmonos visišką bepartiškumą tame pirmame darbe ⁴⁹, tačiau vis dėlto tenka apgailestauti, kai jos vardas suplakamas su vėlesniais tikrai politikavusiais istorikais.

Pirmas ir vienas žymesniųjų šios rūšies istorikų grandinėje buvo P. Karge, ilgametis Karaliaučiaus archyvaras. Jis išreklamavo dar rankraštinę Heinrichaitės disertaciją ir ją palenkė politiniams tikslams. Karge atreferavo jos turinį atskiru veikalu ⁵⁰, pridurdamas savus komentarus bei papildymus. Jis pirmas smarkiai atakavo Toeppeno-Bezenbergerio Deimos-Alnos sieną ir iškišo Heinrichaitės priešingus išvedžiojimus. Jis, senas istorikas, gerai susipažinęs su Lietuvos istorija, randa reikalo pabrėžti bereikšmį dalyką : «Autorė davė stipriai pagrįstą įrodymą, kad skalvių ir nadruvių kraštai niekuomet neįėjo nei į Lietuvos valstybę nei į Žemaičius »⁵¹. Keista, kad Karge nesuprato, jog autorės tvirtinimas šiuo atveju buvo veržimasis į atviras duris, nes priešingai istorijose nekalbėta.

Antroje studijos dalyje Karge kalba jau daugiau nuo savęs, lyg papildydamas disertaciją. Jis pirmiausia dėsto Ragainės ir Tilžės apylinkių kolonizaciją nuo XIII iki XV amž. pabaigos. Pasak jo, visi kolonistai buvo skalviai ir vokiečiai ir tik vienas lietuvis. Jis jam lietuvis todėl, kad pavadintas *Pauwl Litthe* ar *Paul Lyttheiv* ⁵². Tuo tarpu tokie vardai, kaip *Jondele*, *Salwithe*, *Sudnike*, *Thradike* ir panašūs vis skalviški ar prūsiški. Skalviški

⁴⁸ *Zur Sprache der Sudauer-Jatwinger*, žr. *Festschrift für Bezenberger*, Göttingenas 1921, 50 ir sek. psl.

⁴⁹ Laiške Vydūnui H. Mortensenas rašė : « Meine Frau ist an ihr Arbeitsgebiet, das nordöstliche Ostpreussen, völlig unvoreingenommen », žr. *Naujienos*, 1965. I. 9 d.

⁵⁰ *Die Litauerfrage in Altpreussen in geschichtlicher Beleuchtung*, Karaliaučius 1925.

⁵¹ Ten pat, 14 psl.

⁵² Ten pat, 55 psl.

jam ir vietovardžiai, kaip *Melenn, Brasta, Kallkapen, Linkuhnen, Pogegen, Weynothen* ir net *Ragainės* ir *Tilžės* vardai.

Pakrikštytų skalvių ištikimybė Ordinui ir jų panaudojimas sienoms nuo lietuvių saugoti jam ir dera įrodymu, kad skalviai buvo lietuvių priešai ir ne jų tautybės. Šiais ir dar kitais įrodymais pasirėmęs, Karge daro išvadą, kad *Tilžės* ir *Ragainės* apylinkėje maždaug iki 1500 m. lietuvių nebuvo⁵³.

Nuo *Tilžės* ir *Eagainės* apylinkės Karge persikelia prie *Deimenos* upės ir tuojau randa reikalą pažymėti, kad ta upė nebuvo jokia tautų siena. Abiejose jos pusėse gyveno prūsai. Tačiau jis ima beveik vien dešinėsios upės vietovardžius bei asmenvardžius ir vis tvirtina jų prūsiškumą. Tik kur-ne-kur jam pasitaiko žemaičiai pabėgėliai, Ordino laikinai įkurdinti. Karge randa vis dėlto vieną kaimą — *Proničių (Pronitten)*, kur « šalia senų įsikūrusių prūsų buvo ištisa lietuvių kolonija »⁵⁴. Kaip jis ją atskiria nuo prūsų, nesiteikia paaiškinti. Vėl duoda daug vietovardžių iš *Labguvos* ir *Laukiškos* apylinkių, kurie jam, be kelių vokiškų, vis prūsiškai skamba. Iš to jis veda : « *Labguvoje* ir *Laukiškoje*, abiejose *Deimenos* upės pusėse, prūsai buvo pirmysčiai gyventojai, o ne lietuviai »⁵⁵.

Kalbėdamas apie beveik centrinę *Nadruvos* sritį, t. y. *Įsrutės* ir *Norkyčių* apylinkes, Karge visai teisingai pastebi, kad ją *Ordinas* vėliausiai pradėjo kolonizuoti. Pirmos kolonijos nuo XIV amž. pradžios kurtos didžiosios girios pakraščiuose. Vėl jis išrašo iš dokumentų daugybę vietovardžių ir asmenvardžių ir tarė juos — pasirėmęs *Gerulio* autoritetu — visus, išskyrus kelis vokiškus, prūsiškus esant. « Juose nė vieno nėra lietuviško » — sprendžia autorius. Iš tikrųjų iš jo suminėtų « nadruviškų » vardų, kaip *Rudekaym, Rudlacken, Bubein* arba asmenvardžių, kaip *Clawes, Glaudė, Steppone, Clawsutte* ir nekalbininkas lietuvis galėtų pasidaryti išvadą, kad ta nadruviška kalba turėjo būti labai artima lietuviškai, jei jos kiek ir skyrėsi.

Pagaliau paskutiniame jau iš vadiniame skyriuje Karge kalba apie lietuvių imigraciją. Jis bus bene pirmas į tą dalyką arčiau pažvelgęs.

⁵³ Ten pat, 53 psl.

⁵⁴ Ten pat, 61 psl.

⁵⁵ Ten pat, 64 psl.

Jis pradeda lietuvių kaip ir imigraciją jau nuo XIII amžiaus, kada Ordino šaltiniuose minimi pabėgėliai į Prūsiją ir jų įkurdinimas. Nors tų pabėgėlių netrūko visais Ordino laikais, tačiau Kargei aišku, kad jie vieni negalėjo sudaryti tos kompaktinės lietuvių masės Mažajoje Lietuvoje, kokią randame XVI amž. Iš to Karge samprotauja, kad turėjo būti masinė lietuvių imigracija. Tai jis įrodinėja pagal įkurdinimo dokumentus. Bet tie dokumentai nerodo, kad įkurdinamieji būtų atvykę iš Didžiosios Lietuvos. Juk pats Karge net pabrėžtinai pastebėjo, nepaisydamas Dusburgo liudijimo, kad ta didžioji giria niekuomet nebuvo tuščia. Jei taip, tai Ordinas galėjo tvirtinti dokumentais senas sodybas ar dalyti naujas vietiniams, kaip jis visą laiką darė. Jau paties Karges pastaba, kad dalijamos ūbos ir upės vis turėjo vardus⁵⁶, verčia manyti, kad ten buvo kurdinami aplinkiniai gyventojai. Karges vien imigracijos teorijos neremia ir jo itin akcentuojamas dažnai pasitaikantis nausėdžio terminas. Juk kolonizaciniame krašte įprasta vadinti nausėdžiu naujoje vietoje įsikūrusį ir vietinį gyventoją. Nėra jau taip prašmatnus liudijimas ir Karges minimo ūkininko Morico Švėkštos iš Žirgulių kaimo (1591 m.), kur jis gynė savo teises į 6 ūbas ne paveldėjimu, o jo protėvio pirkimu už 5 jaučius. Minėdamas pirkimą, o ne protėvių nuo amžių gyventą sodybą, jis tenorėjo pabrėžti savo teisinę nuosavybę iš pirkimo einančią⁵⁷. Šiaip žemėje nuo amžių galėjo sėdėti ir ne savininkas, pavyzdžiui, činšininkas ar baudžiauninkas, kuris priklausė kokio didiko ir žemės nuosavybės teisės neturėjo.

Karges veikaliukas yra lyg Heinricbaitės disertacijos tęsinys arba jos išvados. Dėmesio verti jo gausūs archyviniai šaltiniai, kurie bendrais bruožais rodo, kaip Mažoji Lietuva buvo apgyvendinta ypač nuo XVI amž. Bet iš kitos pusės, jis žiūri į dalyką vienašališkai, kai ieško vien lietuvių imigracijos ir visai neužsimena apie vidaus kolonizaciją. Šališkas atrodo ir griežtas skyrimas lietuvių nuo skalvių ir nadruvių, laikant šiuos prūsais. Karge savo kovinga studija pagrindė naujovišką Mažosios Lietuvos istoriją — lietuvių iš Didžiosios Lietuvos imigraciją nuo XVI amžiaus.

⁵⁶ Ten pat, 75 psl.

⁵⁷ Ten pat, 75 psl.

Bene pirmas artimas Karges pasekėjas pasirodė O. Barkowskis su plačia studija apie Įsrutės apskrities apgyvendinimą 1525-1603 m.⁵⁸ Studija skirta, kaip autorius sako, antram Prūsijos kolonizacijos periodui, prasidėjusiam po Ordino nuosmukio (1466 m.) ir lietuiam didelės girios apgyvendinimą.

Apie tą girią jis kalba pirmiausia pasiremdamas keliaraščiais ir iš jų veda, kad ta giria nebuvo tuščia. Joje gyveno medžiotojai, žvejai, bitininkai ir klajokliai kariai (plėšikėliai — *latrunculi*) ir bent pakraščiuose šienpioviai. Tačiau, pasak jo, joje nebuvo gyventojų su pastoviomis sodybomis. Svarbiausias įrodymas tam keliaraščių surašytojai, vis kilę iš pakraštinių girių vietovių, o ne iš pačių girių. Girių gyventojai būtų buvę geresni kelių žinovai nei pakraštiniai, ir Ordinas juos būtų pasirinkęs ⁵⁹. Tačiau iš tų pačių keliaraščių Barkowskis cituoja eilę upių ir vietovių vardų, kurie sutinkami ir vėlesniais laikais upių ir kaimų pavadinimuose. Kad iš to seka gyventojų kontinuitetas nuo girių laikų iki išplitusių sodybų XVI amžiuje autoriui neateina į galvą. Barkowskis nelinkęs matyti kaimų keliaraščiuose minimuose vietovardžiuose išskyrus vieną *Walkow*, kurį tarė buvus sutvirtinimų ribose ⁶⁰.

Barkowskio nuomone, Ordino laikais apgyventos vietos siekė vos Įsrutės ir Tamoviškių apylinkių. Į rytus nuo jų gyventojai imti kurdinti nuo 1526 m., kada po sekubarizacijos paskirtas pirmas Įsrutės *hauptmanas*. Kuo to meto ima rasti sodybų dovanojimo dokumentų ir autorius juos kruopščiai registruoja. Barkowskio duodamos dvi pagrindinės dokumentų katastrų, grupės : 15 Įsrutės apskrities namų knygų ir Įsrutės činšo registras ⁶¹. Prie šių jis prisidūrė dar kai kuriuos mažesnius šaltinius.

Į platų registrą autorius dar įterpė du dalykus : trumpą įkurdinamų asmenų vardyną ir lietuvių imigracijos į Rytprūsius priežasties svarstymą.

Pagal vardus Barkowskis skiria tris įkurdinamųjų tautybes :

⁵⁸ O. Barkowski, *Die Besiedlung des Hauptamtes Insterburg unter Herzog Albrecht und Markgraf Georg Friedrich von Ansbach 1525-1603*, žr. *Prussia*, 28 (1928) ir 30 (1933).

⁵⁹ *Prussia*, 28 (1928) 170 psl.

⁶⁰ *Prussia*, 28 (1928) 172 psl.

⁶¹ *Prussia*, 28 (1928) 163 psl.

vokiečių, prūsų ir lietuvių. Vokiečių užtinkama kuo mažiausia ir jų nėra činšininkų tarpe. Prūsiškais jis laiko tokius vardus, kaip *Aiczen*, *Bitel*, *Daugail*, *Darge*, *Geystoth*, *Genske*, *Jorge*, *Jaxste*, *Karioth* ir kitus. Kai kuriose pavardėse šalia prūsiškų formų užtinkama ir lietuviškos, kaip *Darge* — Dargus, *Jatze* — Jatzus, *Stanke* — Stankus, *Staski* — Staskus, *Waitke* — Waitkus ir panašios. Čia pat jis pažymi, kad prūsiškos formos retai pasitaiko, tuo tarpu lietuviškos dažnai. Lietuviški vardai priklauso imigrantams ir jis tuojau kalba apie jų persikėlimo priežastis.

Jau Karge kėlė šį klausimą ir sprendė, jog po Horodlės unijos pradėję lenkėti bajorai spaudė baudžiauninkus ir šie bėgo į Rytprūsius. Barkowskis, priešingai, kelia aikštėn religinę bėgimo priežastį, tardamas, jog į Mažąją Lietuvą bėgo persekiojami lietuviai protestantai. Dėl religinio persekiojimo į Karaliaučių persikėlę Abraomas Kulvietis ir Stanislovas Rapolionis jam yra akivaizdūs pavyzdžiai. Kad Lietuvoje būtų buvęs koks masinis protestantų persekiojimas, Barkowskis nenurodo. Jis ir negalėjo nurodyti, nes jo nebuvo, kaip teisingai pastebėjo Z. Ivinskis ⁶².

Naujovišką lietuvių imigracijos teoriją trumpai suformulavo Ohr. Krollmannas lyg baigiamoje savo gražaus straipsnio⁶³ pastaboje, pramieštoje politiniu kartėliu. «Vadinamoji Prūsijos Lietuva, imant ir mums prarastą Klaipėdos kraštą, niekuomet neturėjo nieko bendra su Lietuva»⁶⁴. Toliau autorius maždaug šiaip išvedžioja. Labai retai gyvenę prūsai skalviai sumišo su vokiečiais ir XVI amž. išnyko. O šiaurėje apie Klaipėdą skurdžiai gyveno medžiotojai ir žvejai kuršiai. Ordino siena su Lietuva ėjo ne Nemuno slėniu, o toliau šiaurėje — Žemaičių aukštumos pašlaičių. Pirmiausiai paskutiniame XV amž. trečdalyje Ordino priimami lietuviai valstiečiai, savų ir lenkiškų ponų spaudžiami, paliko sodybas ir svetimame krašte pragyvenimo ieškojo. Taip kūrėsi kaimai abiejose Nemuno pusėse. Prūsų kunigaikščiai globojo lietuvius ir steigė jiems bažnyčias. O vokiečiai mokslininkai

⁶² *Geschichte des Bauernstandes in Litauen*, žr. *Historische Studien*, išl. E. Ebering, 236 sąs., Berlynas 1933 (persp. Vaduz 1965).

⁶³ *Die Deutsche Besiedlung des Ordenslandes*, žr. *Prussia*, 29 (1931) 250-268 psl.

⁶⁴ Ten pat, 266 psl.

sukūrė (*sic* !) jiems literatūrą ir iš nežinios mokė, jog jie pirmą kartą krašto gyventojai. Atbundantis lietuvių nacionalizmas pasinaudojo vokiečių mokslininkų klaida ir pareiškė pretenzijas į sritis, « kurios per 700 metų vokiškos buvo ir vokiškomis pasilikti nori».

Jei kas mano, kad vokiečiai revoliucionavo pokariniais laikais Mažosios Lietuvos istoriją vien grynai moksline tiesa vedini, tepaskaito šiuos Karaliaučiaus archyvo direktoriaus postringavimus. Kiekvienas nuoširdus praeities tyrinėtojas, rodos, turėtų įsitikinti, kad tas mokslas ne be politiškų premisų sukurtas.

Tiesa, ne visi vokiečiai mokslininkai jau taip iškišo tą politinį motyvą. Kai kurie gan rimtai dalykus svarstė ir išvadas rėmė mokslo duomenimis. Rimto mokslininko pavyzdys buvo H. Mortensenas (1894-1964), dirbęs su savo žmona G. Henrichaite, anos pionieriškos disertacijos autore.

Jis, kaip ir visi Karaliaučiaus istorikai, visai pritarė G. Heinrichaitės išvadoms ir tuojau paskelbė jos naujai parašytos disertacijos referatą⁶⁵. Plačiau jau su savais argumentais Mortensenas pasisakė dėl Mažosios Lietuvos apgyvendinimo ir dėl vakarinės ir šiaurinės Lietuvos sienos apie 1400 m. viename pranešime⁶⁶.

Mortensenas pirmiausiai pasitelkė tada naują K. Būgos iškeltą teoriją apie aisčių, t. y. lietuvių, atsikėlimą į Pabaltijį iš pirmųjų Minsko-Smolensko sodybų apie 500 m. po Kristaus. Bet čia pat skaitytojui pakišamas tvirtinimas, kad prūsai tuo pat metu gyveno tarp Vyslos ir Nemuno⁶⁷. Atrodo, mūsų autorius bus pritaręs B. Ehrlichui, kurio autoritetu jis pasiremia, rašiusiam apie prūsų pasklidimą minėtame krašte germanams pasitraukus ir apie jų giminystę šiems. Tuo būdu jau Mortensenas aiškiai skyrė — kad ir netiesioginiai — prūsus nuo lietuvių, kaip darė visi imigracijos teorijos propagandininkai.

Pažymėjęs pagal Mortensenių vakarinę ir šiaurinę Lietuvos sieną apie 1400 m., Mortensenas aiškina, kaip ji susidarė. Jo sprendimu, žemaičiai, atsikėlę į miškingą kraštą, pirmiausia

⁶⁵ *Die Nationalitätengrenze zwischen Altpreussen und Litauen*, žr. *Zeitschrift der Gesellschaft für die Erdkunde*, Berlynas 1922.

⁶⁶ *Die Litauische Wanderung*, žr. *Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, Philologisch-historische Klasse, Heft 3, 1927.

⁶⁷ Ten pat, 179 psl.

pasirinko sau gyventi sausesnius ir lengvesnius diliuvialinės aukštumos plotus. Jų pasirinkimą lėmė dar geras vandens nuotakumas. Tuo tarpu žemesnės vietos į vakarus ir į šiaurę nuo Žemaičių aukštumos buvo žymiai vandeningesnės ir mažiau tiko sodyboms kurti. Jos paliko miškų padengtos ir žmogaus mažai paliestos.

Kitas veiksnys, lėmęs aukštumos pasirinkimą, buvo upių tėkmė. Žmonės ir miškuose vis stengėsi kurtis palei upes dėl visokių patogumų. Pagal šią taisyklę žemaičiai ir aukštaičiai pasirinko sau pirmiausia upes, tekančias į vidurinę Nemuną. Žemaičių aukštumos gyventojai kaip tik ir susėdo išilgai Nemuno traukos upių ir šiųjų upių sodybos sudarė jų teritoriją. Nemunas turėjo didžiausios svarbos tiek žemaičiams, tiek aukštaičiams. Mortenseno nuomone, jų vardai ir kilo nuo sodybų išdėstymo jo atžvilgiu, ir jis nesutinka su Būgos tų vardų kilmės aiškinimu⁶⁸.

Žemaičiai, laikęsi aukštumose, nuo XV amž. antros pusės pajudėjo keltis į buvusias skalvių ir nadruvių žemes, girių padengtas. «Maždaug nuo 1450 m. prasideda nuostabi lietuvių ekspansija į vakarus ir šiaurę»⁶⁹. Kas staiga stūmė lietuvius iš jų senų sodybų, mūsų autorius neaiškina. Jis kalba bendrybėmis ir savo studijos išvadą nusako šiais žodžiais : « Prūsų kuni-gaikščių pakenčiami braunasi ten (t. y. į vakarus) lietuviai nesulaikomai ir apgyvendina pamažu plėsdamiesi visą girių plotą »⁷⁰. Prie to Mortensenas pastebi, kad lietuviai kūrėsi tuščiuose plotuose ir niekur nesitėrė į apgyventas vietas. Kaip atsitiko, kad lietuviai rado gausius senus vietovardžius ir juos perėmė, jei ten nebuvo gyventojų, Mortensenas, nors išnašoje ir užsimena tą faktą⁷¹, tačiau nesiima aiškinti. Ak, kitame straipsnyje⁷² pastebi, kad giriose vyko gan gyvas judėjimas ; jose klajojo medžiotojai, žvejai, bitininkai ir kitokio verslo žmonės. Dėl to girių upės, aikštės, laukai turėjo pavadinimus ir jie išliko iki naujausių laikų.

⁶⁸ *Litauen. Grundzüge einer Landeskunde*, Hamburgas 1926, 83 psl.

⁶⁹ *Die litauische Wanderung*, 191 psl.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ Ten pat, 195 psl.

⁷² *Landschaft und Besiedlung Litauens in frühgeschichtlicher Zeit*, žr. *Baltische Lande*, Leipcigas 1939, I t., 334 psl.

«Nuostabios lietuvių ekspansijos» pagrindiniai keliai, pagal Mortenseną, gali būti aiškiai nurodyti iki 1540 m. Pačiame šiaurės rytiniame smagalyje ekspansijos kelias ėjo Danijos ir Minijos upėmis, kitas kelias prasidėjo nuo Jūros įtakos ir Vilkiškių aukštumos ir traukėsi Jūra aukštyn. Kiti kolonizacijos keliai ėjo palei Šešupę ir Vištyčio ežerą.

Po 1540 m. kolonizacija sulėtėjo, bet vyko iki XVIII amž. pradžios. Paskutinis jos tarpsnis vadinama šatulinė kolonizacija, pradėta didžiojo kurfiursto Friedricho Vilhelmo I (1640-1688), kur girių pareigūnai sodino žemdirbius giriose.

Trumpai ir lengvesnėje formoje beveik pakartojo tik ką išdėstyto pranešimo mintis straipsnyje : *Die litauische Einwanderung nach Ostpreussen* ⁷³. Skirtumas tik tas, kad čia taip nepabrėžiama lietuvių imigracija po 1450 m., kaip aname pranešime. Dabar Mortensenas kalba apie lietuvių pajustą gyvenamos erdvės siaurumą maždaug aplink 1400 m. ir apie jų ekspansijos pradžią. Vėl autorius palieka skolingas skaitytojui, kai nemotyvuoja savo teiginio.

Antras naujas ir vertingas dalykas šiame straipsnyje yra aprašas G. Mortensenienės sudaryto, bet neišspausdinto žemėlpio, rodančio lietuvių giriose kolonizuotas vietas apie 1540 m. Iš jo matyti, kad lietuviai tuo metu buvo pasiekę Prūsijos sieną ir ją net peržengę. Bet jų sodybos nesiekė vakarinių girios pakraščių. Tik išilgai Įsručio upės jos tęsėsi iki senųjų Priegliaus sodybų. Apskritai, naujos sodybos kūrėsi palei upes, kaip Vieviržą, Jūrą, Šešupę ir aplink Vištyčio ežerą ir į jį tekančias upes.

Pagal Mortensenienės apskaičiavimą, 1540 m. Mažojoje Lietuvoje gyveno apie 5.000 lietuvių šeimynų, kas būtų maždaug 30.000 iki 40.000 asmenų ⁷⁴. Kas gali įrodyti, kad šie visi gyventojai ar jų protėviai būtų iš Didžiosios Lietuvos atsikėlę ? Tik žinoma, kad Albrechtas varė labai smarkią krašto kolonizaciją. Tai rodo kad ir duodamas Mortensenienės Įsruities apskrities pavyzdys, kur per 11 metų, tarp 1553-1554 ir 1564-1565, gyventojų kiekis paaugo nuo 713 iki 1.085, t. y. 50%. Faktas tik patvirtina Albrechto varytą labai greitą kolonizacijos politiką ir nieko nesako apie lietuvių imigraciją.

⁷³ *Prussia*, 30 (1933).

⁷⁴ Ten pat, 139 psl.

H. Mortensenas, kaip matėme, nuo pat pradžių grindė savo istorinius-geografinius Mažosios Lietuvos tyrinėjimus Heinrichaitės disertacijos išvadomis. Gal būt jų bendri moksliniai tikslai suvedė juos į vedusiųjų porą. Toliau jų bendrą gyvenimą lydėjo bendri mokslo darbai, skirti Mažosios Lietuvos praeičiai. Didžiausias ir paskutinis jų darbas yra trijų tomų (trečias tomas palikęs rankraštyje) veikalas apie šiaurės rytinių Rytprūsių apgyvendinimą iki XVII amž. pradžios ⁷⁵.

Didelis darbas yra nepaprastai plataus, gilaus ir nuodugnaus tyrinėjimo vaisius. Autorių aprėpiama labai gausi literatūra, sutelkti paskelbti ir dar nepaskelbti šaltiniai iš buvusio Karaliaučiaus archyvo. Pagrindiniai archyviniai ir spausdinti šaltiniai yra žemės dovanojimų bei mokesčių registrai (*Zinsregister*). Priduriama dar gausybė kronikų, aktų ir kitokių šaltinių duomenų. Tai didžiausias ir gausiai dokumentuotas Mažosios Lietuvos istorijos veikalas, koks pasirodė iki šiol.

Veikalas nėra įprasta Mažosios Lietuvos arba, kaip autoriai vadina, šiaurės rytų Rytprūsių istorija. Jis ir neapibrėžiamas tąja teritorija. Mažosios Lietuvos istorija čia stengiamasi dėstyti, kaip autoriai sako, « bendrose rytų problemose » ⁷⁶. Ypatingas dėmesys kreipiamas tautiniams santykiams. Trys tautybės rūpi mūsų autoriams : vokiečiai, prūsai ir lietuviai. Pagal jų pripažįstamą ir ginamą imigracijos mokslą lietuviai griežtai skiriami nuo prūsų ir kuo uoliausiai stengiamasi įrodyti, kad sėslūs lietuviai (ir žemaičiai) apsigyveno Mažojoje Lietuvoje ne anksčiau, kaip XV amžiuje (tik paskiri pabėgėliai minimi ir ankstyvesniais laikais atvykę).

Nagrinėjamas Mažosios Lietuvos plotas beveik įterpiamas į didžiąją girią (*Wildnis*) tarp Deimenos, Priegliaus ir Alnos upių vakaruose ir Žemaičių aukštumos rytuose. Pirmas tomas skiriamas vakariniam tos girios pakraščiu, rodant jį apgyvendintą apie 1400 m. Svarbesnieji gyvenviečių punktai jų pažymimi Labguva, Tepliuva, Girduva, Laukiška ir toliausiai į rytus įsikišusi Įsrutė. Nuo šių vietovių driekėsi sodybos daugiausia papuoliais. Toliausiai į rytus įsikišusios rodomos Priegliaus upės sody-

⁷⁵ H. und G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*, 2 t., Leipzig 1937-1938.

⁷⁶ Ten pat, XI psl.

bos. Pagal įrengtus sutvirtinimus (*Hagen*) nuo lietuvių puolimų apsisaugoti autoriai veda rytinių gyvenviečių ribas.

Dviejuose ilguose skyriuose autoriai kalba apie gyventojus, prūsus ir vokiečius, apie 1400 m. Jie skirsto visus kaimiečius dviem luomais: laisvaisiais ir priklausomais ar nelaisvaisiais. Šiuos paskutiniuosius jie tiesiog vadina ūkininkais (*Bauern*). Pirmiausiai smulkiai apžvelgia prūsų sodybas ir sumini gyventojams duotus raštiškus žemių dovanojimus (*Handfeste*) ar mokesčių registrus, į kuriuos jie įtraukti. Daug vietos skiriama polemikai su autoriais, kaip M. Rouselle ir H. Lowmianskiu, įrodinėjusiais, kad prūsams dovanojamieji dokumentai reiškė jų apgyvendinimą naujose sodybose. Mortensenai su geru pagrindu įrodinėja, kad daugumas dokumentų buvo vien senų prūsų gyvenviečių patvirtinimas. Prūsai galėjo gyventi jose dar prieš Ordino atėjimą. Prūsai susirūpino gauti patvirtinimo dokumentus prasidėjus vokiečių kolonizacijai. Tačiau autoriai neigia prielaidą, kad vokiečiai kolonistai būtų atiminėję prūsams žemes. Pagal juos, vokiečiai užiminėjo negyvenamus miškų plotus ir juose kūrėsi kaimus atskirai nuo prūsų. Vokiečių kaimai buvo beveik išimtinai plėšinių kaimai (*Rodungsdörfer*)⁷⁷.

Pagrindinis pirmo tomo tikslas ir yra parodyti, kaip susidėjo santykiai dviejų tautybių tame vakariniame girios pakraštyje apie 1400 m. Vyraujančią sluoksnį sudarė vokiečiai dvarininkai ir laisvieji. Laisvieji vokiečiai įkurdinti pagal Kulmo ir Magdeburgo teisę. Jų svarbiausia pareiga buvo karo tarnyba. « Laisvasis vokietis yra iš esmės karys »⁷⁸. Karo tarnybos pareigos įvairavusios pagal žemės dydį. Išimtiniais atvejais kariais galėjo būti ir laisvieji prūsai, kurie turėjo būti « mažiausiai kalbiškai germanizuoti »⁷⁹. Šie prūsai ir « kraujo giminystė » sumišo su vokiečiais ir autoriai juos todėl skiria prie vokiečių tautybės.

Pagal autorių išvedžiojimus, vokiečiams kolonistams skiriami plotai įvairavo savo didumu. Didesnius plotus gavusieji laikyti ne paprastais laisvaisiais, bet didikais. Jie gautuose plotuose nuo savęs kūrė kaimus. Dėl vokiškos kolonizacijos galėjo susidaryti Mažojoje Lietuvoje apie 1400 m. kiekybinis santykis

⁷⁷ Ten pat, I t., 107 psl

⁷⁸ Ten pat, I t., 64 psl.

⁷⁹ Ten pat, I t., 63 psl.

tarp vokiečių ir prūsų 2 : 1⁸⁰. Autorių nuomone, santykis rodo nemažą prūsų kiekį ir apie jų išnaikinimą negali būti kalbos. Bet dvigubas vokiečių kiekis vadovaujančiose politinėse ir ūkinėse pozicijose ir vyravęs miesteliuose galėjo jaučiamai smelkti prūsus. Asimiliacijos procesas vyko savaimingai.

1410 m. Žalgirio smūgis atsiliepė ir kolonizacijai. Jau seniau pradėję mažėti ateiviai dabar beveik nebevyko. Rodomi gyventojų pasikeitimai įvairiose vietovėse. Autoriai visur mato nelaisvųjų ūkininkų mažėjimą ir laisvųjų prieauglį. Kokia to pasikeitimo priežastis, jie nesvarsto. Kita permaina — diduomenės didesnis vyravimas ir stambių ūkių padaugėjimas. Didikai gaudavo juos iš Ordino už skolą užstatu ar dovanojimais. Pažymėtina, kad Ordinas įkeisdavo už skolą daugiau vokiškus kaimus ir dovano-davo prūsiškus.

Sociališkai-ekonomiškai pakitimai vyko paskutiniaisiais Ordino gyvavimo dešimtmečiais prieš Žalgirį kolonizuotose srityse ir jos nesiplėtė toliau į rytus. « Vokiečių prūsų kolonizuoto krašto rytinė siena, pasiekta iki suirimo (t. y. iki 1410 m.) paliko pastovi per tolimesnius dešimtmečius »⁸¹. Pagal Mortensenų imigracijos mokslą, ją pasiekė vėliau iš rytų kolonizavę lietuviai.

Visai originalus ir didžiai vertingas antras tomas, visas skirtas dižiajai giriai. Stengiamasi visašališkai apžvelgti ją ir duoti jos vaizdą, kokį ji turėjo apie 1400 m. Tai pirmas ir didelis užmojis Prūsų istoriografijoje. Mortensenai pasišovė kuo nuodugniausiai apžvelgti ją, tikėdamiesi duoti atbaigtą jos vaizdą⁸².

Į viso tyrinėjimo pagrindą padėta vedamoji mintis : giria (*Wildnis*) buvo sodybų, bet ne žmonių tuštuma (*siedlungsleer und nicht menschenleer*). Žmonių joje niekuomet netrūko. Tai buvo visokie bastūnai ar klajokliai, koku nepastoviu verslu vertęsi. Jie neturėjo pastovių gyvenviečių, t. y. nepritapę prie jokio girių ploto (*nicht bodenständig*). Mortensenai girių perėjūnais laiko pirklius, vykusius iš Ordino į Lietuvą ar atvirkščiai, karius plėšikėlius (*latrunculi*, *Struter*). Jie tarnavo abiem kariaujančioms pusėms, vokiečiams ir lietuviams, kariais šnipais ir net

⁸⁰ Ten pat, I t., 133 psl.

⁸¹ Ten pat, I t., 15G psl.

⁸² Ten pat., II t., 4 psl. : « ein hoffentlich abschliessendes Bild zu gewinnen ».

kelių vadovais. Autoriai, rodos, jau per toli eina, kai juos laiko net žinomų keliaraščių autoriais⁸³. Giriose buvoję, bet pastoviai neįsikūrę verslininkai autorių minimi šienpioviai, bitininkai, kopinėję laukinių bičių medų, medžiotojai, žvejai, miškų kirtėjai.

Suminėti girių verslininkai niekuomet pastoviai giriose nesi-kūrė. Jie klajojo iš vietos į vietą, apsistodami laikinai pasistatytose būdose. Ilgoje išnaškoje⁸⁴ cituojami šaltiniai ir iš jų išveda-ma, kad «žmonės ir dykra nėra priešybė» (*Menschen und Wildnis kein Widerspruch sind*). Jų ginamam teiginiui nepriešta-rauja nei kuršių žvejų kaimai prie Kuršių įlankos, nei 21 bitininko kaimas prie Įsrutės. Jiems vis laikinės sodybos.

Didžioji giria, be sodybų, be pastovių gyventojų, be kelių ir sunkiai pereinama driekėsi nuo Žemaičių ir jos ribose buvusios dabartinės Užnemunės iki senų prūsų sodybų ir dengė 30.000 ar 40.000 kv. km plotą. Prošvaistės joje buvo dažnai keliaraščiuose minimi laukai (*Campi, Felder*). Autoriai skiria jiems ypatingą dėmesį⁸⁵. Jiems tie laukai — liekanos kadaise buvusių sodybų dėl tam tikrų priežasčių neužžėlusių miškų. Jie išliko pievomis daugiausia virtę ir tiekė pašarą ir ganyklas kryžiuočiams, žygiuojantiems į Lietuvą ir lietuviams į Ordino kraštus. Aplinkiniai ūkininkai šienaudavo jas ir gyvulius ganydavo.

Kad tie laukai pastovių sodybų liekanos, autoriai sprendžia iš jų išlaikytų vardų. Nors čia pat ir pastebi, kad vardus jiems galėjo duoti ir girių klajūnai. Kaip tie vardai per ilgus amžius išliko be aplinkinių gyventojų, autoriai neaiškina. Jie pažadėjo tai padaryti trečiame neišspausdintame tome.

Mortensenai, kalbėdami apie laukus, jau netiesioginiai pripaži-no, kad tos girios nuo amžių nebuvo tokios tuščios, kokios randa-mos apie 1400 metus. Jose pasklidę gyveno ūkininkai su pasto-viomis sodybomis. Buvusių gyventojų klausimas giriose veda autorius į nadruvių, skalvių ir sūduvių praeitį.

Jiems nėra mažiausios abejonės dėl jų priklausomybės prūsų tautybei, kas, jų supratimu, jau anksčiau ganėtinai išaiškinta. Jiems telieka išdėstyti tų kilčių susidūrimai su Ordinu, jų iš-nykimas ir vienos, skalvių, menkos liekanos. Turėdami reikalo

⁸³ Ten pat, II t., 20 psl.

⁸⁴ Ten pat, II t., 39-40 psl., 152 išn.

⁸⁵ Ten pat, II t., 8-14 psl.

su kilimu artimomis giminėmis bei kiltimis, autoriai duoda dėmesio vertą principinio pobūdžio paaiškinimą⁸⁶.

Kiekviena tų kilčių (*Stamm*) gab būti laikoma savaiminga ar tik padaliniu kokios kilties (*Untergruppe*). Kur glūdi skirtumas tarp kilties ir padalinio, — kalboje ar kitose žymėse, — autorių išvadoms nesvarbu. Tad jie ir nesigibna į kilčių tarpusavės priklausomybės laipsnį. Tačiau jie pabrėžia, kad tarp atskirais vardais žymimų kilčių turėjo būti koks skirtumas, jei pavadinimuose jos nemaišomos. « Mes nežinome atvejo, kur šaltiniuose prūsai būtų pavadinti lietuviais, kuršiai prūsais, žiemgaliai kuršiais, prūsais ar lietuviais ». Autorių nuomone, anais laikais buvusi gyva tautybių ar kilčių samprata ir jos skirtos net ir tuo atveju, kai sumišusios gyveno.

Kai kurie pavyzdžiai iš aisčių kilčių pavadinimų, rodos, nsideerina su šiuo atbaigtu autorių teigimu. Jei kiekvienas vardas vis reiskė atskirą tautybę bei kiltį, tai kaip išaiškinti sūduvių dar antrą, jotvingių, ar trečią jų krašto Dainavos pavadinimą, duotą viename Mindaugo dokumente ? Visai netinka autorių duodamas lietuvių į nelaisvę paimtų ir Lietuvoje įkurdintų skalvių pavyzdys⁸⁷. Juk tie skalviai kilę, kaip autoriai visai teisingai pastebi, «iš senos skalvių srities prie Ragainės » ir todėl jie Lietuvoje būtų turėję visuomet savo vardu vadinami, jei kilties pavadinimas reiskė atskirą tautybę. Bet iš Vigando mes sužinome, kad jie vadinti lietuviais, nors jų kaimui paliktas senas skalvių vardas⁸⁸. Skalvių sulietuvinimas gali eiti tikru liudijimu, kad kilties pavadinimas turėjo ne kilminę, bet teritorinę prasmę.

Visų trijų kilčių susidūrimai su Ordinu ir jų sunykimas dėstomas pagal žinomas kronikas, ypač Dusburgą. Kronikinės žinios kiek papildomos gyvenamųjų vietų katastrais. Kalbėdami apie nadruvius, autoriai aplenkia svarbų 1352 m. dokumentą, kuriuo Sembos vyskupas ir Ordinas dalijosi diecezijos žemėmis beveik nuo Priegliaus iki Nemuno ir Šešupės. Dalijamoji sritis pavadinta Nadruva ir išminimų vietovardžių nematyti, kad ji būtų buvusi grynai negy-

⁸⁶ Ten pat, II t., 67-68 psl.

⁸⁷ Ten pat, II t., 68 psl.

⁸⁸ *Scriptores Iterum Prussicarum*, II t., 548 psl. : « Kynstud ordinaverat 150 Lithwanos de villa Schalowen ».

venama giria. Mortensenai nemano, kad Nadruva būtų siekusi Nemuno ir todėl nekreipia dėmesio į vietovardžius, esančius prie jo.

Visai pagrįstai kritikuojamas Dusburgas, kalbėjęs apie visišką nadruvių išnaikinimą. Jei, pagal autorius, gyventojai išliko, tai kyla klausimas, kodėl jie tada negalėjo būti *bodentändig*, t. y. gyvenę pastoviose sodybose.

Skalvių istorija tiekė aiškiausią giriose išlikusių gyventojų pavyzdį. Tiesa, rodoma, kad skalviai gyveno daugiausia susispietę aplink pilis ir buvo skirti jų apsaugai, tačiau netrūko jų ir pasklidusių krašte. Taip antai, Vigando minimame Kęstučio puolime 1365 m. į nelaisvę paimama net 800 skalvių ⁸⁹. Plačiose Nemuno apylinkėse buvo išmėtytos jų sodybos, kurių 15 suregistravo autoriai pagal dovanojimo dokumentus.

Daugiau periferinis Mažosios Lietuvos Sūduvos kraštas bendrais bruožais aprašomas. Sūduviai jiems neabejotinai prūsų tautybės, nors tarp prūsiškų sembų apgyvendinti sūduviai dar po 300 metų savo kalba nebuvo visai sutapę su vietiniais ⁹⁰. Jei Mortensenai būtų atkreipę dėmesį į tai, jie būtų turėję sušvelninti savo tvirtinimą ir atsižvelgti į tuos autorius, kurie laiko sūduvius lietuviais ar savaiminga kiltimi aisčių šeimynoje ⁹¹.

Antra taip pat periferinė Mažosios Lietuvos kiltis — kuršiai mūsų autorių jau pagrindinai gvildenama. Jiems pirmiausia rūpi įrodyti, kad šiaurinis Klaipėdos kraštas ir šiaurės vakarinė Žemaičių dalis (sritis šaltiniuose vadinama Ceklis) nuo proistorinių laikų buvo kuršių gyvenama. Istorinių laikų pradžioje kuršiai tuos kraštus apleidę ir gyvenę vadinamame Kurše. Klaipėdos kraštas ir žemaitiškasis Ceklis virto besodybine giria. Dėl Ceklio ir kitų vietovių gyventojų polemizuojama su A. Saliu ⁹² ir jam priekaištauojama, jog jis klaidingai supratęs girią, kai laikęs ją visai negyvenamą, o ne vien besodybiniu plotu. Besodybinis girių plotas

⁸⁹ Scr. 11, 549.

⁹⁰ V. Vileišis, *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*, Kaunas 1935, 42 ir sek. psl.

⁹¹ Paskutinis autorius, laikęs sūduvius savaiminga kiltimi, yra A. Kamiński, *Jaćwież, Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*, Lodzė 1953.

⁹² H. G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*, II t., Leipzig 1938, 204 psl., 1086 išn.

driekėsi ir pajūriu tarp Klaipėdos ir Kuršo. Pati Palangos tvirtovė, (kuri, pagal juos, nebuvo pilis, o šiaip sau kalnas), ir stovėjusi negyvenamoje aplinkoje. Panaudojant nemaža archyvinių duomenų ir juos įmantriai interpretuojant, įrodinėjama Palangos pajūrį buvus be pastovių sodybų iki XV amž. antros pusės.

Suradę dar naują aisčių giminę, karšuviečius, Mortensenai baigia ilgą tautybių apžvalgą. Pabaigoje dar kartą apmetamas plačiu žvilgsniu girios plotas ir vis įtikinėjama, kad sėslūs gyventojai joje nuo senų laikų neišsilaikė. Jie pradeda rasti tik XIV amž. gale ar, geriau, nuo XV amžiaus. Kuo šio meto negyvenamą girią pildė iš Didžiosios Lietuvos traukę lietuviai.

Kiek plačiau aptartas Mortensenų veikalas yra išsamiausias ir pats pagrindinis nuo 1920 m. pradėto imigracijos mokslo dėstymas. Ir nesutinkant su kai kuriomis autorių išvadomis ir su pačia jų vedamąja mintimi, negalima vis dėlto ginčyti veikalui tikrai mokslinio pagrindo. Veikalo pobūdis įpareigoja tikėti Mortenseno nuoširdumu, kai jis laiške Vydūnui 1948 m. rašė, jog jis su ponia mandagiai atsisakė panaudoti mokslą nacionalsocialistinio režimo politiniams tikslams⁹³.

Kaip tame pat laiške rašoma, jiems atsisakius visai paklusti režimui, trečias tomas negalėjo būti išspausdintas tuojau po pirmų dviejų. O tas darbas turėjo būti viso tritomo vainikas, patvirtinęs iš teigiamos pusės išvadas, kurios pirmuose dviejuose iš neigiamos pusės įrodinėjamos. Jis skirtas rytinio didžiosios girios pakraščio apžvalgai ir lietuvių imigracijai iš Didžiosios Lietuvos į Mažąją Lietuvą iki XVII amž. pavaizdavimui. Neišspausdinus to tomo, du pirmieji paliko torso ir didelis darbas nebaigtas.

Pasikeitusiose pokarinėse aplinkybėse Vokietijoje jis jau negalėjo iki šiol pasirodyti, nors pradžioje, atrodo, tikėtasi jį išspausdinti. Kodėl tomas iki Mortenseno mirties (1964.V.27) neišspausdintas, paaiškino jo mokinyš W. Wöhlke, pranešime mirusiojo pagerbimui surengtoje akademijoje Göttingene. Jis kalbėjo : « Trečias tomas, kuris turėjo nagrinėti rytinę girios sieną ir lietuvių imigraciją į Rytprūsius, buvo uždraustas, ir todėl negalėjo pasirodyti »⁹⁴. Kodėl ir kas jį uždraudė, deja, nepasakys.

⁹³ M. Gelžinis, *Prof. H. Mortenseno laiškas Vydūnui*, žr. *Naujienos*, 1965 m. sausio mėn.

⁹⁴ *Gedenksitzung am, 25. Mai 1965, Göttingen*, žr. *Geographische Abteilungen*, Heft 34, 28 psl.

Vokiečių ryškiai naujoviškai pastatytas Rytprūsių lietuvių klausimas palenkė ir kaimynų dėmesį. Ne vienas jų kritiškai žvelgė į vokiečių išvadas ir nurodinėjo jų iš politinių aplinkybių kilusias tendencijas.

Bene pirmas kaimynas autorius, palietęs kalbamą dalyką, buvo lenkų istorikas H. Łowmiański. Jis su nuostabiu kruopštumu parašytame dideliame veikale ⁹⁵ kalba apie nadruvių, skalvių ir sūduvių visišką išnaikinimą po karų su Ordinu ir apie jų kalbą⁹⁶. Pasak jo, filologai nėra tikri, kad jų kalba buvusi prūsiška; jie skiriasi nuo istorikų, laikančių juos be svyravimų prūsais. Łowmiański lyg imasi derinti filologus ir istorikus savaimingu samprotavimu. Girdi, skalviai, nadruviai ir sūduviai priklausė prūsų tautybei. Bet jų srityse dar sename kilčių laikmetyje «išsivystė stipri lietuvių kolonizacija» ir pakeitė jų etninį pobūdį. Kad tai iš piršto išlaužtas tvirtinimas, pastebėjo jau H. G. Mortensenai.

Apskritai, Łowmiański neturi savo nuomonės apie mažlietuvius. Jis daugiau kombinuoja svetimas mintis. Pavyzdžiui, jis kalba, sekdamas Mortesenienės disertacija, apie skalvių, nadruvių ir sūduvių visišką išnaikinimą, išskyrus mažas skalvių liekanas prie Ragainės ir Tilžės. Bet kitame jau pokariniame veikaliuke ⁹⁷, rašo apie išlikusius kad ir negausius nadruvius į rytus nuo Vėluvos ir palei Prieglių iki Įsrutės. Šiaip kalba jis jau pasekęs dideliu Mortensenų veikalu.

Taip pat jis neaiškiai pasisako ir dėl lietuvių sodybų padaugėjimo Rytprūsiuose. Dėl kažkokių priežasčių «pirmoje XVI amž. pusėje plačiame Lietuvos pasienio ruože (Klaipėdos, Ragainės, Tilžės, Įsrutės) susidarė stiprus skaičiumi lietuvių elementas, greitai persvėręs negausius tose vietose vokiečius ir prūsus»⁹⁸. Kaip tas lietuviškas elementas būtų galėjęs jau XVI amž. pradžioje perviršyti skaičiumi vokiečius su prūsais drauge, autorius būtų turėjęs paaiškinti. Juk, pagal vokiečių istorikus, lietuviai

⁹⁵ H. Łowmianski, *Studja nad proczqtkami społeczeństwa i państwa Litewskiego*, 2 tomai, Vilnius 1930.

⁹⁶ Ten pat, I t., 64 psl.

⁹⁷ *Polityka ludnościowa Zakonu Niemieckiego w Prusach i na Pomorzu*, Dancigas 1947, 20 psl.

⁹⁸ Ten pat, 29 psi.

tik to paties XVI amž. pradžioje pradėjo traukti į Rytprūsius. Aplamai, Lowmianskis studijose ir kituose darbuose lietė nemaža Prūsijos ir Lietuvos istorijos dalyką. Bet jis aplenkė Mažosios Lietuvos apgyvendinimo klausimą.

Kiti lenkų autoriai ne ką tuo reikalu pasakė. Pavyzdžiui, St. Zajączkowski tik pakartojo vokišką emigracijos mokslą⁹⁹. J. Wisniewskis studijoje apie jotvingių krašto apgyvendinimą¹⁰⁰ palietė lietuvių kolonistų traukimą XVI, XVII amž. iš šiaurės į Goldapės apylinkes, kur jie susitiko su lenkais mozūrais. Žymus sūduvių-jotvingių tyrinėtojas A. Kaminski¹⁰¹ visai nekalba apie lietuvius. Jis nelaiko sūduvių, kaip jau pastebėta, nei lietuviais nei prūsais, bet atskira kiltimi aisčių šeimoje.

4. Pasipriešinimas lietuvių imigracijos mokslui

Nors Karaliaučiaus istorikų staigus posūkis, nukreiptas prieš Toeppen-Bezenbergerio mokymą, kilo iš jų reakcijos prieš Mažosios Lietuvos veikėjų politinius užmojus 1918 m. gale, tačiau lietuvių mokslo sferose jis buvo «akademiškai» ir net su pritarimu sutiktas. H. Mortenseno Heinrichaitės disertacijos referatas tuojau buvo išverstas į lietuvių kalbą ir išspausdintas Švietimo ministerijos žurnale *Švietimo Darbas* 1922 m. Visiems imponavo ir veikė nauji, iš archyvo ištraukti šaltiniai. Veikė ir įmantri jų interpretacija, telkta vis vienam tikslui: palyginti vėlyvai lietuvių imigracijai įrodyti. Reikia suprasti ir iš dalies pateisinti ir mūsų jaunų akademikų,ėjusių mokslus vokiečių universitetuose, įsirikavimą į vokišką liniją stažiniuose darbuose. A. Salys, pavyzdžiui, visai prisijungė prie filologų skalvių tautybės klausimu ir uždėjo tašką ant i, kai jis, nepaisydamas pirmatako Trautmanno rezervų, tarė jų prūsišką tautybę esančią *endgültig* įrodytą¹⁰². Tačiau jis polemizavo vietomis su Mortenseniene ir kitais, surasdamas

⁹⁹ St. Zajączkowski, *Podbój Pruss i ich kolonizacja przez krzyżaków*, Toruń 1935, 50 ir sek. psl.

¹⁰⁰ *Osadnictwo Suwalszczyzny. Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, Bałstogę 1965.

¹⁰¹ Žr. 91 išnašą.

¹⁰² *Žemaitische Mundarten*, Kaunas 1930, 123 psl.

gyvenamas vietoves Žemaičiuose ir Klaipėdos krašte, kur jie tuštumas tematė. Z. Ivinskis irgi pripažino lietuvių imigraciją į Rytprūsius¹⁰³; tik jos pradžią jis nukėlė į daug ankstyvesnius laikus nei vokiečiai darė.

Iš lietuvių pusės neatsirado gilesnių tyrinėtojų, kurie būtų pasiryžę tikrinti vokiečių naujovišką mokslą ir surasti jo priedangoje slypinčią tendenciją. Pirmaisiais metais, kol vokiečiai-publicistai jo nenaudojo politiniams tikslams, nebuvo nė iššūkio tam reikalui. Dalykai pakitėjo po Klaipėdos prijungimo, kai vokiečių spaudoje imta rašyti tos teorijos šviesoje apie senus vokiškus Rytprūsius su Klaipėdos kraštu ir apie lietuvius vėliau iš vokiečių kunigaikščių malonės įsikūrusius. Vokiečių spaudoje kartojami išpuoliai prieš lietuvius pažadino mūsų akademikus reaguoti. Pirmasis išėjo prieš vokiečių mokslą Povilas Pakarklis, jaunuolis be dvasinės pusiausvyros ir be tvirtų gyvenimo principų, bet uolus patriotas. Jis reagavo keliais polemiskais straipsniais ir ypač veikalu *Mažoji Lietuva vokiečių mokslo šviesoje* (Kaunas 1935).

Negalima sakyti, kad čia būtų tikras mokslo darbas, prilygstas vokiečių veikalams. Pirmame skyriuje autorius tiesiog švaistosi tarp dabarties ir praeities ir stengiasi įtaigoti skaitytojui mintį, kad prūsų lietuviybė dar neišnykusi ir šiandieną. Mūsų autorius užmiršta, kad polemikai su vokiečiais ne tiek svarbu lietuvių buvimas Rytprūsiuose, kiek įrodymas, kad jie yra pirmųjų gyventojų palikuonys. Sekantieji trys skyriai yra inventoriško pobūdžio: ištraukos įvairių autorių atsiliepimų apie Rytprūsių lietuvius. Atsiliepimai labai įvairūs. Ir kai Pakarklis iš jų nedaro jokių apibendrinamų išvadų, tai juos perskaičius, gaunamas kaleidoskopiškas vaizdas.

Įdomiausias ir vertingiausias paskutinis skyrius, kur duodamos kai kurios kritiškos pastabos dėl vokiečių mokslo. Pakritikuojama kiek Mortensenienė, tik ne jos vedamoji mintis. Geriau vykusį Karges kritiką. Manding, Pakarklis teisingai kritiškai atsiliepė apie Karges aiškiai lietuviškų vardų prūsinimą. Šiaip jis nepersijojo per kritišką sieta visų Karges argumentų.

Įdomi Pakarklio ekskursija po įvairias studijas, ypač kur sumini savus autorius, rėmusius jo mintis. Savaip kritiškai atsiliepė apie

¹⁰³ *Geschichte des Bauernstandes in Litauen*, žr. *Historische Studien*, išl. E. Ebering, Berlynas 1933 (persp. Vaduz 1965), 243 psl. ir kitur.

K. Būgą ir A. Salį (ypač apie šį paskutinį !), priekaištaudamas jiems lengvai pasidavus vokiečių įtakai.

Pakarklio darbas girtinų intencijų, bet mokslo atžvilgiu paviršutiniškas. Tai ne tiek istorinė studija, kiek istorinė publicistinė apybraiža.

Kur kas su aštresne kritika ir geriau pagrįsta pasirodė Franz-Constantin von Karp ¹⁰⁴, kurio net veikalo paantraštė « kritiški svarstymai » rodo autoriaus užmojų. Pats kritiko smaigalys nukreiptas į P. Kargę. Jau prakalboje kreipia skaitytojo dėmesį į jo išvedžiojimus ir rodo juose slypinčias politines tendencijas.

Pats dalyko dėstymas pradedamas nuo ne esmingo ir ne taip jau liečiamai temai svarbaus dalyko — nuo 1259 m. Mindaugo dokumento, kur Ordinui atiduodamos skalvių ir sūduvių (Dainavos) sritys. Pagal jį, dokumentas yra bendralaikis Ordino falsifikatas, rodąs, jog ir jis pripažino abi kiltis Mindaugo valdomis. Išvada, žinoma, teisinga. Bet žinant, kad Mindaugas valdė tiesiog tik Aukštaičius (ir dar ne visus), jam, kad ir pripažįstamos teisės į tas dvi sritis buvo grynai formalinės. Jų santykiai su Mindaugo valstybe nieko nesako apie jų lietuviškumą. Čia Karpio pastangos tiek vertos, kiek ir G. Mortensenienės, įrodinėjusios, kad Mindaugas tų sričių faktinai nevaldė.

Antrame skyriuje kritikuojamas Mortensenienės didžiosios girios mokslas ir įrodinėjama, kad žemaičių sodybos siekusios iki Jūros ir Nemuno. Jam vadovais šiuo atveju yra H. Łovmiański, St. Zajączkowski ir Žemaičių piliakalnių tyrinėtojas Krzywickis. Pasi- naudojo jis ir Salio įrodinėjimais apie apgyvendintas sritis Mortensenienės nubrėžtos girios ribose. Didžiausia spraga Karpio kritikoje yra nepaisymas Mortensenienės panaudotų keliaraščių. Jei jis būtų įsigilinęs į keliaraščius, kažin ar jis būtų galėjęs kalbėti¹⁰⁵ apie XIII, XIV amž. apgyvendintą kraštą tarp Jūros ir Mortensenienės nurodytos rytinės girios sienos. Autorius turėjo suderinti duomenis apie minėtos srities apgyvendinimą, kaip ir apie pilis ties Minija ir Vievirža su keliaraščių duomenimis. Kai jis nepaisė keliaraščių, tai skaitytojui sudarė įspūdį, jog jis ne tiek kritikavo

¹⁰⁴ *Beiträge zw ältesten Geschichte des Memellandes und Preussisch-Litauens*, Klaipėda, be datos.

¹⁰⁵ Ten pat, 21 psl.

Mortensenienę, kiek pro šalį kalbėjo. Gera kritika galėjo būti dar geresnė.

Vokiečiams anais laikais kėsinantį į Klaipėdos kraštą, kritiškas autorius, pats būdamas, rodos, mažlietuvis, pabrėžtinai įrodinėjo Klaipėdos srities lietuviškumą. Čia kalba sukosi apie apgyvendinimą dviejų sričių : Pilsaten ir Ceklis. Karpis, nepaisydamas Mortensenienės girios mokslo, įrodinėja jas buvus apgyventas lietuvių Ordino atėjimo metu. Kuršiai tegalėjo gyventi tik pačiame šiauriniame smaigalyje. Jis nesutinka daugelyje vietų su Saliu, kuris matė daugiau kuršių Ceklyje ir Pilsatėje, ir seka Pakarkliu, net ir K. Pryšmantu, smarkiai gynusiais Klaipėdos lietuviškumą nuo pat Ordino laikų. Įrodinėjimai būtų, rodos, pagrįsti, jei būtų suderinti su tuo didžiosios girios mokslu. Ir čia turėjo būti atsižvelgta į keliaraščius, kurie, gal būt, būtų padėję lokalizuoti kai kuriuos vietovardžius.

Su skyriumi apie sūduvių, skalvių ir nadruvių lietuviškumą Karpis įsivelia į ginčus su filologais. Pirmiausia jis pakrato Gerulį, kalbėjusį apie sūduvių prūsiškumą. Karpis aštriausiai susiduria su profesoriumi, komentuodamas žinomą pastabą 1545 m. prūsiškame katekizme¹⁰⁶. Iš jos aišku, kad sembų kalba kiek skyrėsi nuo sūduvių, nors abi kiltys per pustrėčio šimto metų glaudžioje kaimynystėje gyveno. Iš to Karpis išveda, prisidūręs dar kelis jo laikomus lietuviškus vietovardžius, kad sūduviai buvo lietuviai. Išvada, rodos, per greita. Jo nepaisyta dar vienos, tikresnės galimybės : sūduviai galėjo būti atskira aisčių giminė, kaip jau spėliojo Toeppen¹⁰⁷ ir dabartinis autorius Kaminskis. O ir Gerulis nebuvo visai tikras jų prūsiškumu ir neneigė prielaidos, kad jie galėjo būti atskira kiltis aisčių šeimoje.

Karpis pagrįstai kritikuoja Mortensenienės pasitikėjimą Dusburgu dėl skalvių prūsiškumo. Tik jo Mortensenienės kritikai panaudotas 1243 m. popiežiaus legato sudarytas Prūsijos vyskupijų ribų dokumentas netinka. Juk dokumento žodžiai, kad Sembos ir Varmės vyskupijų sienos siekia *ad terminos Letuinorum* (Karpio klaidingai cituojama)¹⁰⁸ tepasako, kad vyskupijos turi aprėpti

¹⁰⁶ Ten pat. 57 psl.

¹⁰⁷ *Scriptores Serum Prussicarum*, I t., 51 psl., 2 išn.

¹⁰⁸ F. C. Karp, *Beiträge zur ältesten Geschichte des Memellandes und Preussisch-Litauens*, Klaipėda, be datos, 70 psl.

visą likusią Prūsiją iki Lietuvos. Kur ir nuo kokių kilčių ta Lietuva prasideda, dokumento autoriui nesvarbu.

Tolimesnius skalvių ir nadruvių lietuviškumo įrodymus mūsų kritikas grindžia K. Trautmanno veikalu *Die altpreussischen Personennamen*. Įdomus panaudojimo būdas. Jis ima Trautmanno laikomus skalviškus ir nadruviškus vardus ir jų daugumui duoda lietuviškus atitikmenis, išrinktus iš Lietuvos istorijos šaltinių, ypač iš Sprogio XVI amž. Žemaičių žemės geografinio žodyno. Čia mūsų autorius atskleidžia svarbią tiesą : aisčių kilčių kalbos buvo taip artimos, kad iš jų asmenvardžių ar vietovardžių negalima susekti aiškių ribų tarp jų. Tačiau Karpis pasivelija sau kiek «pakombinuoti». Iš Trautmanno suregistruotų daugybės žodžių daro išvadą : skalviai buvo lietuviai; nadruviai — tarpinė kiltis tarp lietuvių ir prūsų. Jis palietė dar kiek ir sembus ir drįso išvesti, kad jų kalba buvo pereinamoji iš prūsų į lietuvių.

Karpio perdėm polemiškas veikalas, skirtas, svarbiausia, Klaipėdos krašto lietuviškumui įrodyti, yra įmantrus tyrinėjimas. Parašytas gyvu, žurnalistiniu stiliumi, išvados grindžiamos gausiais šaltiniais, nors kartais pertemptai ir kreivokai interpretuojamais. Jis rimtai pajudino vokišką imigracijos teoriją ir pirštu prikišamai parodė joje slypinčią politinę tendenciją.

Didžiausias naujo vokiško mokslo kritikas ir senos Toeppen-Bezenbergerio mokyklos gynėjas buvo Y. Vileišis, ekonomistas su gera istorine nuovoka, autorius veikalo apie Mažąją Lietuvą ¹⁰⁹. Jaunuolis, paveiktas politikuojančių vokiečių autorių, ryžosi atremti jų išvedžiojimus ne kokia publicistine retorika, bet svariais moksliniais argumentais. Jo atsidėjus studijuoti šaltiniai ir literatūra. Jis rašė veikalą apsišarvavęs dideliu mokslo bagažu, turėdamas prieš akis du tikslus : apginti seną Toeppen-Bezenbergerio mokslą ir duoti Mažosios Lietuvos istoriją iki pirmo pasaulinio karo. Pirmoje veikalo pusėje, siekiančioje maždaug iki 1600 m., vyrauja pirmas tikslas. Šio veikalo dalis daugiau poleminių nei dėstomojo pobūdžio. Pati Mažosios Lietuvos istorija jau be didesnės polemikos dėstoma maždaug nuo poreformacinių laikų. Ši dalis, noliečianti mūsų temos, gali būti šioje veikalo apžvalgoje ir aplenkta.

¹⁰⁹ *Tautiniai santykiai Mažonoje Lietuvoje ligi didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*, Kaunas 1935.

Vileišis, kaip Pakarklis ir Karpis, pirmiausiai trumpai atferuoja prieškarinius ir pokarinius mokymus apie tautinius santykius Mažojoje Lietuvoje. Po referato leidžiasi į visai originalią sritį, būtent, įrodyti « prūsų ir lietuvių tautinį bendrumą ». Pagal jo, istorinėje Prūsijos teritorijoje, maždaug tarp Vyslos ir Nemuno, nuo pat pradžių maišėsi dviejų pavadinimų aisčiai: prūsai ir lietuviai. Prūsais pradžioje vadinti patys vakariniai, pavyslio aisčiai: pamėdėnai ir pagudėnai. Vėliau, Ordino nukariavimų eigoje, prūsų vardas pradėtas taikyti kitoms kiltims. Kai Ordinas pasiekė Nemuną ir sustojo, jo visas nukariautas kraštas gavo Prūsijos vardą. Prūsijos terminas iš pat pradžių turėjo politinę prasmę, kokią jam skyrė ir Dusburgas, kalbėjęs apie 11 prūsų kilčių. Aišku, Dusburgas tų kilčių vardų neišrado. Nedavė jų prūsų kiltims nė nukariautojai vokiečiai. Tad tų kilčių pavadinimai, kurie Ordino valstybei įsikūrus, buvo apibendrinti vienu prūsų vardu, turėjo siekti dar proistorinius laikus. Jei ir sutikti su autoriumi, kad tarp aisčių kilčių nebuvo jokio kilminio ar kalbinio skirtumo, tai tektų pripažinti bent geografinį pasiskirstymą, lėmusį jiems skirtingus vardus. Bet Vileišis ir tai kategoriškai neigia, sakydamas : « Žinome betgi, kad geografinių priežasčių čia nebuvo — nebuvo nei kalnų, jūrų, kurios galėjo aisčius suskaldyti»¹¹⁰. Mūsų uoliam istorikui neatėjo į galvą dar įvairios geografinės priežastys, galėjusios aisčius skaldyti: girios, upės, ežerai, pelkynai, raistai. Jie dengė didžiausius plotus ir gyvenamosios sodybos buvo lyg salos jų tarpe. Matyti artimesnės sodybos sudarė lyg atskirą teritoriją ir jų aistiškų (prūsiškų) tarp Vyslos ir Nemuno Dusburgas prisikaitė 10.

Išvedęs prūsų ir lietuvių tapatybę, Vileišis, žinoma, nedaro skirtumo ir tarp jų kalbos. Įrodinėjimas labai drąsus ir kažin ar įtikintų kalbininkus.

Daug autorių rašė apie prūsų kalbą, tačiau Vileišis apsiribojo tik vienu Trautmannu ir jį drąsiai kritikuodamas neigia skirtumą tarp lietuvių ir prūsų kalbos. Neigimas, rodos, nebūtų pateisinamas turint galvoje, pavyzdžiui, Mažvydo lietuvišką ir A. Willio prūsišką ar sembišką katekizmą. Jau pats faktas, kad Albrechtas patvarkė rengti du katekizmus, rodo, kad ir Karaliaučiaus dvare žinota, jog esama jei ne dviejų kalbų, tai bent tarmių — vienos

¹¹⁰ Ten pat, 17 psl

Semboje, kitos Rytprūsiuose. Autoriaus spėjimu, skirtumas atsiradęs XIII amž. ir anksčiau jo nebūta.

Jo pripažįstama bendra aisčių kalba išsilaikė trijose rytinėse kiltyse: skalvių, nadruvių ir sūduvių. Ji buvusi lietuvių kalba ir tai autorius stengiasi įrodyti. Vėl iškišamas tas pats 1243 m. dokumentas, nubrėžius 4 Prūsijos vyskupijų ribas. Kaip jau pasitebėta, dokumentas netinka tų trijų kilčių lietuviškumui įrodyti.

Labai sumani ir taikli G. Mortensenienės ir P. Karges skalvių prūsiškumo įrodymų kritika. Iškiliausioji Mortensenienės panaudoto 1540 m. dokumento kritika ¹¹¹. Šiame dokumente prūsų ir skalvių vardai mišrai vartojami ir iš to Mortensenienė padarė išvadą, kad skalviai buvo prūsai. Vileiškis visai įtikinamai įrodė, kad dokumente prūsų žodžiu pažymima ne kokia tautybė, bet skalvių prūsiškos baudžiavinės teisės. Iš tikrųjų, Ordino valstybėje vietiniai buvo daugiausia apgyvendinami pagal prūsiškąją teisę ir ji šiuo atveju taikyta skalviams.

Graži lengvapėdiškų Karges filologinių argumentų kritika.

Vileiškis cituoja daugybę lietuviškų vardų šalia tariamų prūsiškų skalvių ir rodo, kaip jie Ordino raštininkų užrašyti. Juos gretindamas rodo jų panašumą. Jo dar kartą įrodoma, kad žodžiai ir jų formos, kaip jos užrašytos, netinka bet kokiems etniniam skirtumams įrodyti.

Dėmesio verta autoriaus mintis dėl lietuvių kalbos «ipilietinimo» Mažojoje Lietuvoje ¹¹². Kuo reformacijos laikų, autoriaus konkrečiu nurodymu, nuo Sembų vyskupo Polentzo įsakymo 1524 m. vartoti bažnyčiose gimtąją kalbą, žmonių šnekamoji kalba pradėta labiau gerbti dvasiškių ir valdininkų. Šieji ėmė ir vietovardžius tiksliau, pagal žmonių šnekamąją kalbą rašyti. «Vietovardžių rašybos sulietuvėjimas tenka skaityti pamaldų sulietuvėjimo ir pilietinių teisių suteikimo lietuvių kalbai rezultatu» ¹¹³. Kiek ši autoriaus mintis teisinga, turėtų dar patikrinti kalbininkai ir literatai. Vadovaudamasis šiąja išvada, autorius smarkiai priekaištauja Kargei, kad jis nepaisė lietuvių kalbos pasikeitimo ir neteisingai puolė Bezenbergerį.

Galutinė išvada: Skalva niekuomet nebuvo siejama su Prū-

¹¹¹ Ten pat, 33 ir sek. psl.

¹¹² Ten pat, 37 psl.

¹¹³ Ten pat, 40 psl.

sija. Jos gyventojai « geografinė tradicine prasme » vadintini lietuviais. Išvada ne visai derinasi su istorine raida.

Sūduvių lietuviškumas stengiamasi įrodyti kalbiškais duomenimis, kurie nėra įtikinami. Išplėsta polemika su Geruliu dėl Maletiaus duodamų sūduviškų žodžių ir dėl sūduvių kalbos užuominos Willio prūsiškame katekizme neveda prie siekiamo tikslo. Bet su Albrechto 1546 m. statuto potvarkiu ir dar M. Strykowskiio liudijimu gražiai įrodo, kad Sembos ir Mažosios Lietuvos gyventojai buvo artimi tų pačių aisčių palikuonys ¹¹⁴.

Klaipėdos apylinkėse Vileiškis neranda kuršių, o tik žemaičius. Jis smarkiai puola Salio Klaipėdos srities kuršiškumo įrodymus. Jo panaudojami Gilbert de Lannoy, Enejaus Silvijaus Piccolomini liudijimai ir ypač Vytauto ginčų su Ordinu 1412-1422 m. dokumentai. Daugeliu atveju remiasi Pakarklio kruopščiai surinktais duomenimis. Įrodymai rimti ir įtikinantys.

Ketvirtuoju skyriumi pradedama jau tikra Mažosios Lietuvos istorija nuo XVI amžiaus, duodant net jos pradžios metus (Mortensenais sekant) — 1540, « kada šiose vietose (Mažojoje Lietuvoje) gyveno neabejotinai lietuviai». Autorius gan sumaniai imasi dėstyti tą centrinį veikalo dalyką, kai jis pirmiausiai apskaičiuoja, kiek Mažoji Lietuva turėjo gyventojų Mortensenų priimtose « spartesnės » lietuvių kolonizacijos bangos gale, t. y. 1540 m. Vileišio surinktais šaltinių duomenimis Mažojoje Lietuvoje 1540 m. gyveno apie 33.000 žmonių.

Konstatavęs Mažosios Lietuvos gyventojų kiekį, autorius leidžiasi į smarkią polemiką su Z. Ivinskiu ir A. Saliu, kurie kalbėjo apie didelį lietuvių traukimą į Bytprūsius. Labai kritiškas autorius seka Ivinskio daugiausia iš Ordino kasos knygos (*Tresslerbuch*) paimtus lietuvių bėgimo atvejus ir vis stengiasi įrodyti, kad ten buvo ne kokie pabėgėliai, o karo belaisviai. Šalia jų dar galėjo kiek būti politinių pabėgėlių ir nusikaltėlių.

Įmantrioje polemikoje išryškėja autoriaus dialektiniai gabumai. Jis sugebėjo plačiai užsimotoje kritikoje įrodyti, kad Skalvoje ir Nadruvoje arba toje didžioje girioje jau XIV-XV amž. gyveno nemaža sodybininkų ir kad tada tas kraštas kartais Lietuva vadintas ¹¹⁵. Pabrėžtinas jo labai sąmojingas išvedžiojimas apie kelia-

¹¹⁴ Ten pat, ypač 44 psl.

¹¹⁵ Ten pat, ypač 106 psl.

raščiuose ir kitur minimus *Feldt*. Pagal Mortensenus tai buvusios negyvenamos senų sodybų liekanos. Vileišis griaua tą laukų tuštumos teoriją ir rodo juose buusias sodybas ¹¹⁶.

Ypatingas ir, rodos, jo temai ne taip jau reikalingas dalykas yra skyrius C, kur jis pasišovė pavaizduoti valstiečių socialinę ir ekonominę būklę Prūsų kunigaikštijoje ir Lietuvoje. Klausimas labai sudėtingas ir jam trumpai ir tiksliai išdėstyti reikia gero istorinio pasiruošimo, kurio mūsų entuziastingam tautiečiui trūko. Jis sudėtingą dalyką suprastino (simplifikavo). Vedamoji mintis jam buvo Prūsų ir Lietuvos valstiečių būklės kontrastas : Prūsijos valstiečių padėtis buvusi kur kas sunkesnė nei Lietuvos. Kontrastas bandomas pagrįsti tezei įrodyti.

Vargiai Lietuvos visuomeninių ir ūkinių santykių tyrinėtojai sutiks su Vileišiu, kad valstiečių padėtis joje būtų buvusi lengvesnė nei Prūsijoje. Baudžiava Lietuvoje buvo nuo pat pradžių, kiek siekia istorinės žinios, ir Vileišio toks pasakymas, kaip « apie ją (baudžiavą) prieš 1410 m. čia negali būti kalbos » ¹¹⁷ yra atitrūkęs nuo tikrovės. Baudžiava buvo neatskiriamas feodalinės santvarkos elementas ir ji vystėsi drauge su ja. Be reikalo ieškoma jos pradinės datos. Ji nesusekama. Neįvedė jos nė 1447 m. Kazimiero žinoma privilegija bajorams ¹¹⁸. Ji tik pavedė baudžiauninkus ponų valiai. Krikščionybė neturėjo mažiausios įtakos baudžiauninkų padėčiai. Ji nesmukdė jų, kaip autorius ją be pagrindo kaltina ¹¹⁹.

Palieka neginčijama tiesa, kad baudžiava XV, XVI amž. buvo kaip Prūsijoje, taip ir Lietuvoje. Kur ji labiau slėgė valstiečius, negalima susekti. Kalbant jau ne apie baudžiavą, bet apie ekonominius visuomeninius to meto santykius, apamai, tegalima manyti, kad Prūsijoje dėl pažangesnės kultūros pats gyvenimo lygis buvo aukštesnis nei Lietuvoje. Ten ir valstybė pažangiau tvarkėsi nei bajoriškose laisvėse panirusi Lietuva. Tad prasminga buvo

¹¹⁶ Ten pat, 88-89 psl.

¹¹⁷ Ten pat, 77 psl.

¹¹⁸ V. Vileišis, Rimkaus suklaidintas, laiko šią privilegiją 1457 m. datos, o ne tradicinės 1447. Palygink J. Dainauskas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos įstatymai ir statutai iš 1457-1563 m.*, žr. *Tautos Praeitis*, II, 2 (1965), 96 psl.

¹¹⁹ V. Vileišis, *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*, Kaunas 1935, 81 psl.

paskiriems baudžiauninkams ar net ir bajorams ten nešdintis ir kurtis. Manding, autorius nueina per toli, kai jis iš viso neigia net ir paskirų valstiečių persikėlimą į Prūsus ūkiškais motyvais. Jis palieka tik teisus nepripažindamas vokiečių taip atkakliai gimanos masinės lietuvių imigracijos XVI, XVII amžiais ir vėliau.

Skyriuje D kalbama apie Mažosios Lietuvos apgyvendinimą ir rodoma, kad joje ir prieš XV amž. netrūko sodybų. Teisingai pažymima, kad žemės darbas nebuvo gyventojams pagrindinis verslas. Šalia to dar verstųsi bitininkyste, žvejyba, medžiokle ir gyvulininkyste. Tuo būdu lietuvis autorius priartėjo prie Mortensenų.

Ir maišant įvairių laikų šaltinių duomenis vis dėlto įtikinamai įrodomas Mažosios Lietuvos gyventojų kontinuitetas nuo seniausių laikų iki XVI amžiaus. Vileišis gražiai parodo, kad XIV, XV amž. minimi kaimai žinomi ir vėlesniais laikais su pastoviais gyventojais, apie kurių atsikėlimą niekur neužsimenama. Provoikiškoji masinės imigracijos teorija tuo būdu sugriauinama.

Mažosios Lietuvos apgyvendinimo istorija XVI, XVII amž. baigiama lietuviybės padėties apžvalga tame laike. Suminimos vietos, kur sakyti lietuviški pamokslai ir laikyti lietuviai pamokslininkai. Plačiai kalbama apie Bretkūną ir įrodinėjama — prieš Gerulį, — jog jo lietuviu būta. Autorius pagrįstai pabrėžia puikų Bretkūno lietuvių kalbos mokėjimą, kas rodo, jog ji buvusi jo gimtoji kalba.

Autorius dar kartą tvirtina savo naują vienos aisčių kalbos tezę. Jo itin pabrėžiamas faktas, kad visoje Mažojoje Lietuvoje ir net pačiame Karaliaučiuje nepaisyta prūsų kalbos, nors ir buvo išleistas prūsiškas Willio katekizmas. Kur-ne-kur, o ypač Semboje turėjo dar skambėti XVI amž. senoji prūsų kalba, paliudyta čia net iki XVII amž. vidurio. Atrodo, ji dabar neskirta nuo lietuvių ir laikyta jos tarmė ¹²⁰.

V. Vileišio darbas — drąsus ir perdėm originalus kūrinys. Tai išsamiausia vokiškos imigracijos teorijos kritika, antipodas aptartam H. ir G. Mortensenų veikalui. Jo apvaldyta ir kritiškai persijota labai gausi šaltininė medžiaga ir sukaupia literatūra rodo jaunuolį turėjus didelius mokslininko tyrinėtojo (erudito) gabumus. Įmantri vietomis istorinių duomenų kombinacija ir daromos originalios išvados stebina skaitytoją. Autorius aiškiai ir tiesiai eina

¹²⁰ Ten pat, 111 psl.

į užsibrėžtą tikslą ir stengiasi giliu kritišku protu šalinti pasitaikančias kliūtis. Kas kaip bežiūrėtų į tą veikalą, vieno nuopelno autoriui negalėtų neigti: jis įvarė plyšius į tą tuo pažiūrėjimu sklidiną vokišką lietuvių imigracijos mokslą. Dabartiniai vokiečių autoriai neturėtų jo nepaisyti ir vis dar kartoti be rezervų savo susikurtą teoriją.

V. Tarybinė istoriografija apie mažąją Lietuvą

Lietuvos tarybiniai istorikai aklai seka P. Pakarklio nubrėžtu keliu, nieko nepridurdami. Iš jo jie turi pasisavinę geografinę, vakarinės Lietuvos sąvoką. Jie kalba apie ją šalia Prūsijos, kai mini Ordino valstybę. Vakarinė Lietuva tarybiniams istorikams yra tradicinė Mažoji Lietuva : Nadruva, Skalva ir dalis Sūduvos ¹²¹. Jiems jos senos lietuviškų kilčių žemės. Nekeliamos jų apgyvendinimo problemos. Tik E. Jasas, kalbėdamas minėtame J. Jurginio redaguotame veikle apie kovas su kryžiuočiais, pastebi, jog jie, sugriovę nadruvių vakarines pilis, nesiveržė toliau į rytus, « nes ten iki pat Kauno plytėjo miškai » ¹²². Turėta, be abejo, galvoje ta šaltinių vadinama *Wildnis*, tik kažkodėl ji išplėsta iki Kauno. Nieko nekalbama apie tos girios pobūdį. Tačiau randama reikalo vis dėlto pastebėti, jog « dėl pasienio kovų su žemaičiais Skalva ir toliau liko palyginti retai gyvenama. Tik pasibaigus karui nuo XV amž. pasienio girioje vėl ėmė kurdintis lietuviai valstiečiai » ¹²³. Kaip, iš kur jie kurdinosi, taip ir nepasakyta. Matyti, autoriaus turėta galvoje ta imigracijos mintis, tik ji neryškinta. Teiginys palieka pakibęs ore.

« Prūsai ir vakariniai lietuviai » yra, gali sakyti, standartinis terminas didelės tarybinės Lietuvos istorijos ¹²⁴ autoriams žymėti kryžiuočių nukariautiems kraštams tarp Vyslos ir Nemuno. Tačiau ta vakarinių lietuvių istorija nėra išskiriamai iš visos Prū-

¹²¹ J. Jurginis (red.), *Lietuvių karas su kryžiuočiais*, Vilnius 1964, 170 psl. ; V. Mažiulis (leid.), *Prūsų kalbos paminklai*, Vilnius 1966, 20 psl.

¹²² J. Jurginis (red.), *Lietuvių karas su kryžiuočiais*, Vilnius 1964, 172 psl.

¹²³ Ten pat, 172 psl.

¹²⁴ *Lietuvos TSR istorija*, red. J. Žiugžda ir kiti, Vilnius 1957, I t., 75, 175, 356 psl.

sijos istorijos dėstoma. Ji sumaišoma su visa Prūsijos istorija net ir ten, kur, rodos, nepriderėtų, pavyzdžiui, kalbant apie 1260-1274 m. sukilimą¹²⁵. Juk sukilimo metu Ordinas dar nebuvo pasiekęs vakarinių lietuvių ir jie, žinoma, prie to sukilimo neprišidėjo. Tinkamas dėmesys atkreipiamas vakariniams lietuviams, kai dėstoma Lietuvos kultūra XVIII amžiuje. Čia suminima eilė to krašto autorių ir jų veikalų ir kiek daugiau pakalbama apie K. Donelaitį.

Bene vienintelis tarybinis istorikas Mažosios Lietuvos apgyvendinimo klausimu yra P. I. Kušneris (Knyšėvas)¹²⁶. Jis kalba plačiai apie Mažąją Lietuvą antroje veikalo dalyje, skirtoje Pabaltijo pietryčių etniniam pasiskirstymams svarstyti.

Autoriaus prisipažinimu, veikalas rašytas tariantis su prof. J. Žiugžda ir P. Pakarkliu. Aiškiai juntama neigiama Pakarklio įtaka. Jis bus perdėtai įdiegęs jam politinę vokiečių tendenciją. Kušneris, turėdamas ją prieš akis, tiesiog nežiūrėjo rimtai į naujus vokiškus autorius. Jam, rodos, nebūtų derėję išpuoliai, nukreipti prieš Gerulio asmenį, išsavinant jį « vokiška-lietuviška kulverta » (*pereverten*)¹²⁷ ar « lietuvišku renegatu ». Taip jį būdinti tegalėjo tik Pakarklio paveiktas.

Kušneris, liedsdamas Mažąją Lietuvą, labai paviršutiniškai atpasakoja Bezenbergerio teoriją ją pakritikuodams, ir grybštelėja kiek Mortensenų mokslą. Jis nerimtai ir mokslo atžvilgiu nederamu būdu svarstomas. Nuostabu, kad jam nežinomas paskutinis šių autorių veikalas.

Bendrais bruožais atpasakojamas Livonijos, Prūsijos užkariavimas ir Mindaugo Lietuvos įsikūrimas. Dėstymas paviršutiniškas, ne pagal šių dienų mokslo lygį. Tikras nukrypimo nuo mokslo linijos ženklas yra nuolat cituojamas K. Marksas, lyg jis būtų buvęs koks Prūsų istorijos mokovas. Visai pasikliaudamas Markso autoritetu Kušneris kalba apie dykros zoną, Ordino sudarytą po Nadruvos, Skalvos ir Sūduvos gyventojų išnaikinimo¹²⁸.

Nors dykros zona driekėsi nuo Deimenos ir Alnos į rytus, ta-

¹²⁵ Ten pat, 76 psl.

¹²⁶ P. I. Kušner (Knyšėvas), *Etničeskie territorii i etničeskie granicy*, Maskva 1951.

¹²⁷ Ten pat, 163 psl.

¹²⁸ Ten pat, 189 psl.

čiau Kušneris randa joje vakarinius lietuvius. Jie, Ordino nukariauti ir prūsais laikyti kalbėję savo « vietiniais dialektais », kuriuos išstūmė « pagrindiniai lietuviški žemaičių ir aukštaičių dialektai ».

Matome, kaip autorius « išeina į lankas » ir svačioja, kai gaudo prieštaringas svetimas pažiūras, nesugebėdamas jų derinti. Tačiau jis moka dar kartą parūgoti « vokiškus nacionalistus ir lietuviškus renegatus » Gerulio tipo, kalbėjusius apie lietuvių išibrovimą iš rytų ¹²⁹.

Keista ir metodišku atžvilgiu nepateisinama įtarpa yra skyrius (aštuntasis) apie skalvius ir žemutinės panemunės gyventojus. Jis skirtas ne dalyko dėstymui, kaip kiti skyriai, bet kaip ir istoriografinė apžvalgėlei ir polemikai « su reakcionieriais ir falsifikatoriais » vokiečiais, suraizgiusiais pokarinius laikais lietuvių imigracijos mokslą. Jis trumpai atpasakoja tą mokslą ir jį kritikuoja ne savais argumentais, bet pasigaudamas Vileišio minčių. Nors šiam «buržuaziniam publicistui » jis ir prikiša «nacionalistines tendencijas»¹³⁰, tačiau pripažįsta jo įrodymus dėmesio vertus. Kušneris tik nelinkęs pritarti Vileišiui, sutapdžiusiam prūsų kalbą su lietuvių. Jis čia geriau pasitiki Endzelinu ir Būga, kurie skyrė abi kalbas. Kušneris vis dėlto laiko jas artimais dialektais.

Kiek plačiau pakalba apie žemėlapi, pridėtą prie G. Mortensenienės disertacijos su žemaičių vakarinėmis ir girios rytinėmis sienomis. Kadangi žemėlapis sudarytas daugiausia pagal keliaraščius (bet ne vien tik), tai Kušneris atsargiai kritikuoja autore drauge su pačių keliaraščių kritika. Jis linkęs pritarti ne Mortensenienei, laikiusiai juos tikrais geografiniais aprašymais, bet T. Hiršui¹³¹, pagal kurį, keliaraščiai buvo pasiūstų šnipų trumpi užrašyti pranešimai. Juose neduodamas tikras krašto vaizdas. Suabejojęs Mortensenienės išvadomis, Kušneris būtų turėjęs dar prisidurti kritikos reikalui puikų Thomaso tų keliaraščių studiją ¹³². Iš jos būtų galėjęs ištraukti daugiau duomenų savo kritiškoms pastaboms. Šiaip Kušnerio suabejojimas keliaraščių panaudojimu nepeiktinas, nors kritika ne visose smulkmenose pateisinama.

¹²⁹ Ten pat, 191 psl.

¹³⁰ Ten pat, 203 psl.

¹³¹ *Scriptores rerum Prussicarum* II, 662-64 psl.

¹³² J. A. Thomas, *Litauen nach den Wegeberichten im Ausgange des 14. Jahrhunderts. Königliches Realgymnasium su Tilsit, Tilžė 1885.*

Iš viso, Kušnerio daugiau palaidi samprotavimai apie Mažąją Lietuvą iš esmės nėra originalūs. Jie pagrįsti iš šalies inspiruotų minčių. Aiškiai kyšo iš marksistinės-leninistinės mokyklos kilusi galvosena su pramieštu pagiežos jausmu. Neturėdamas savų idėjų jis graibstosi jam tinkamų autorių darbuose ir juos parafrazuoja. Jo įnašas į Mažosios Lietuvos istoriją menkas.

Išvados

Kaip matome, Mažosios Lietuvos istorijografijoje pirmauja krašto apgyvendinimo klausimas. Su juo neatmezgiamai syja seniausioji krašto praeitis nuo pat Ordino atsikėlimo. Trys dalykai glūdi tame klausime: pirmąkart kalbamos srities gyventojai, — nadruviai ir skalviai, — krašto giria (*Wildnis*) ir vėlesnis jau visai susidariusios lietuvių tautybės iškilimas. Turint galvoje tuos tris dalykus, kilo klausimas, ar yra koks sąryšis tarp pirmųjų gyventojų nadruvių bei skalvių ir vėliau, XVI amžiuje, iškilusių lietuvių, jei šie daugiausia skindami girias kūrėsi. Lietuvių kūrimasis giriose kėlė kolonizacijos ir ryšium su tuo imigracijos iš Didžiosios Lietuvos klausimą. Kaip matėme, jau XVIII amž. viduryje Prūsų autorius Lukanus kalbėjo apie lietuvių iš Didžiosios Lietuvos perkeldinimą į nadruvių ir skalvių žemę. Atkeltieji lietuviai ir žemaičiai, pasak jo, jungėsi su vietiniais ir tuo būdu darėsi Mažosios Lietuvos gyventojai. Tad jau Lukanus davė pradžią pažiūrai, kad Mažosios Lietuvos gyventojai yra iš dalies vietiniai, iš dalies atsikėlusieji iš Didžiosios Lietuvos.

Nuo pat XIX amž. pradžios ta Lukano iškelta mintis gyva paliko. Tik čia kilo klausimas, ar mažlietuviuose vyravo senųjų nadruvių ir skalvių palikuonys ar atsikėlusiuju lietuvių. Tą klausimą pirmas aiškiai pastatė M. Toeppenas ir atsakė tvirtindamas, jog mažlietuviai iš esmės yra palikuonys nadruvių ir skalvių, kurie ir buvo lietuviai. A. Bezzenbergeris parėmė jo mintį filologiniais argumentais. Dideliu tų dviejų mokslininkų autoritetu buvo paremtas lietuvių autochtoniškumo mokslas. Jis vyravo iki I pasaulinio karo pabaigos.

Po karo dalykai staiga pakitėjo. Dėl politinių permainų tiko atgaivinti kiek seniau keltą lietuvių imigracijos mokslą ir juo naujai grįsti Mažosios ar Prūsų Lietuvos praeitį. Pradininkė to

beveik revoliucinio mokslo tapo G. Heinrichaitė-Mortensenienė su savo disertacija.

Du svarbesnius naujus dalykus iškėlė Heinrichaitė: nadruviai ir skalviai buvo ne lietuviai, bet prūsai ir didžioji giria — tuštuma, be gyventojų. Pirmas jos teiginys susilaukė visiško vokiečių autorių pritarimo. Tuo tarpu antras — apie girios tuštumą — priimtas su rezervais. Net ir toks P. Karge, labai pritariančiai priėmęs Heinrichaitės disertaciją, vis dėlto įrodinėjo, kad girios nebuvo be gyventojų. O vėliau rašęs Mortensenas jau kalbėjo apie pilnas gyventojų girias. Tik tie gyventojai, pasak jo, neturėjo giriose pastovių sodybų ir vertėsi klajoklinių žmonių verslu. Girių klajūnai, pasak Mortenseno, nebuvo lietuviai ir su vėlesniais lietuviais nieko bendro neturėjo. Kur jie dingę, kai ateiviai iš Didžiosios Lietuvos ėmė giriose kurtis ir kodėl jie nesikūrė greta lietuvių, taip Mortensenas ir nesiteikė paaiškinti.

Pripažinus girias nebuvus tuščias ir vis dėlto mokant, kad jų vėlesnieji gyventojai sėslieji nebuvo vietiniai, nenuosekliai elgiamasi. Jei paskutiniai didieji magistras ir kunigaikščiai sodino lietuvius ateivius, tai kodėl jie nesodino vietinių klajūnų? Antra vertus, ir dokumentai, katastrai, beveik ir nekalba apie kokius ateivius ūkininkus. Jie teregistruoja daugiausia vien žemės gavėjus ir nurodo jiems uždedamas pareigas. Šie dokumentai liudija apie Prūsijos valdovų plačiai varytą vidaus kolonizaciją, kuriai Rytrūsių istorikai nekreipė didelio dėmesio. Jie težiūrėjo vien imigracijos iš Didžiosios Lietuvos, turėjusios antraeilės reikšmės Mažosios Lietuvos apgyvendinimui. Ryšium su vidaus kolonizacija galima grįsti ir tęstinumą nuo senųjų nadruvių bei skalvių iki vėlesniųjų mažlietuvių ir tuo būdu nurodyti, kaip iš senųjų prūsiškų kilčių išsivystė Mažoji Lietuva.

Dr. J. Jakštas

Cleveland, Ohio, J. A. V.

HISTORIOGRAPHICAL OUTLINE OF PRUSSIAN LITHUANIA

by

Dr. Juozas Jakštas

(Summary)

Prussian or Minor Lithuania was the name given to the northeastern corner of Prussia where the people of Lithuanian nationality were in the majority until about the middle of the 19th century. The oldest inhabitants of this area are known as Nadrovians and Scalovians, names which appear first in the written sources of the 13th century. The oldest chronist of the Teutonic Knights, Peter of Dusburg (ca. 1339) lists them among the 11 Prussian tribes. He considers them to be Prussians.

At the end of the 13th century Minor Lithuania was conquered by the German or Teutonic Knights. The largest part of the country was then known as the Wilderness (Wildnis). The name was given to the extensive areas of forests, bushes, lakes, rivers, moors and swamps. The Wilderness was sparsely populated until the end of the 15th century.

Changes took place after the Teutonic Order suffered a great defeat during the thirteen year war (1453-1466). The Wilderness then became an important part of their greatly reduced territory. The last Grand Masters of the Order initiated the colonization of the desolate Wilderness. Their work was continued on a larger scale later on by their successors, the dukes, after the secularization of the Teutonic Order.

The people who had settled in the Wilderness were mostly of Lithuanian origin. However, since Lithuanians are seldom mentioned in the historical sources referring to the times previous to this colonization, the question about the origin of the earlier inhabitants was raised. Were they old Prussians, as Dusburg put it, or immigrants from Greater Lithuania? The Prussian author of the 18th century, A. H. Lukanus, pointed out the possibility of a transfer of the people from Samogitia and Lithuania to Nadrovia and Scalovia, i. e. Minor Lithuania. Hence, Lukanus was the first author who presumed that the inhabitants of Minor Lithuania were partly from Lithuania and partly indigenous.

The same question about the origin of the Minor Lithuanians was again raised at the beginning of the 19th century. M. Toeppen, the renowned Prussian historian, was the first to formulate the question precisely and to answer it affirmatively : Nadrovians and Scalovians were ancestors of the inhabitants now living in Minor Lithuania. Consequently, M. Toeppen (in contrast to Dusburg) affirmed the Lithuanian nationality of these two Baltic tribes. The well-known linguist, A. Bezzenberger, produced philological arguments in support of M. Toeppen's findings.

The view held by these two respected authorities on the Prussian past prevailed without challenge until after World War I. The great political changes at the end of the War, especially in East Prussia, influenced the outlook on the past of Minor Lithuania. It was fitting under the changed circumstances to emphasize the opinion of several past authors who spoke about Minor Lithuanians as immigrants. Miss G. Heinrich was the first who undertook the task of proving the view of Toeppen-Bezzenberger to be wrong. In her dissertation « Beiträge zu den Nationalitäten und SiedlungsVerhältnissen in Pr. Litauen » (Berlin-Nowawes 1927) she tried to show that the Lithuanians in East Prussia were not indigenous people. Two leading thoughts prevail in this dissertation : Nadrovians and Scalovians were not Lithuanians but Prussians, and the great forests (Wilderness) were uninhabited. Her first assertion met unrestricted support of the German authors, while the second was not totally accepted. Even P. Karge, who highly praised the dissertation of Miss G. Heinrich before it was published, spoke about sparsely inhabited forests. A similar point of view was held also by H. Mortensen, a very prominent authority on the past of Minor Lithuania. In his last exhaustive work « Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts » 2 vol. (Leipzig 1937-1938), written jointly with his wife, the former G. Heinrich, he especially stressed that the Wilderness was always inhabited. However, he strongly denied that the inhabitants of the Wilderness were settlers and land workers. In his opinion they were migrants living as hunters, fishers, beekeepers, haymakers, and warriors or brigands. According to Mortensen, these people of the Wilderness were not Lithuanians. He set out to demonstrate that the Lithuanians first appeared as settlers in East Prussia in the XV century at the request of the state authority. Thus according to him, Minor Lithuania acquired a farming population.

The assertion, that there were always some people in the Wilderness, and the presumption, that the later inhabitants were not local people but from somewhere else, are incompatible. If the grand masters and the dukes settled the Lithuanian newcomers, why did they not settle the local migrants too ? Besides, there is hardly any mention of newly arriving farmers in the land grant documents or kadastres. Listed mostly are only the receivers of land and their

duties. These documents give witness to the inner colonization by the Prussian rulers. But the East Prussian historians do not pay much attention to them. They consider only the immigration from Greater Lithuania which, however, was of secondary importance in populating Minor Lithuania.

With good reason some historians like P. Pakarklis, C. F. Karp, V. Vileišis and others opposed the standpoint of the Prussian historians. They demonstrated the survival of the indigenous population through the ages. According to them, the ever present inhabitants gradually settled down in the Wilderness and in this way the inner colonization was completed.

By stressing this type of colonization it can be shown that the greater part of the Minor Lithuanians evolved from the Nadrovians and Scalovians.

KULTŪRINĖ SEINŲ SPAUSTUVĖS VEIKLA (1906-1915)

Seinai — tai lietuviškumo ir katalikiškumo tvirtovė. Čia jau antroje XIX amžiaus pusėje lietuviai, susibūrę dvasinėje seminarijoje, žadino tautiškąją sąmonę, platino knygnešių atgabentas knygas. Spaudos gi persekiojimui 1904 metais pasibaigus, keletas lietuvių kunigų veikėjų nutarė įsteigti spaustuvę katalikiškam laikraščiui leisti. Sumanymas atrodė per drąsus, o nepasisekimas aiškus — mažas, tolimas provincinis miestelis, kuriame nebuvo jokios kultūrinės veiklos, o apylinkių gyventojai neįpratę skaityti laikraščių. Bet ryžtingumas ir nenuilstamas darbas laimėjo ir nugalėjo visus sunkumus. Knygnešių darbas buvo toliau tęsiamas, pasikeitė tik darbo sąlygos ir būdas. Lietuviška katalikiška spauda plačiai paplito po Lietuvą ir netgi pasiekė užjūryje gyvenančius tautiečius.

Apie tą garbingą Seinų praeitį lenkiškos literatūros stinga, o prieinama lietuviška literatūra yra labai kukli. Istoriniai faktai laikui bėgant ir besitraukiant amžinybėn jų liudininkams — visiškai lieka užmiršti, žūsta. Taipgi vis labiau dyla iš žmonių atminties didžiausias Seinų klestėjimo laikotarpis — spaustuvės veiklos metai. Trumpas tai buvo laikotarpis, bet nepaprastai reikšmingas ir vaisingas. Tai pirmieji savarankiški lietuviškos spaudos žingsniai spaudos laisvę atgavus.

Seinų spaustuvės veiklos tautinė ir kultūrinė reikšmė paskatino mane imtis šio darbo.

Darbą pradėdama jaučiau rimtą sunkumą kilusį dėl šaltinių ir literatūros stokos. Studiją pradėjau rašyti 1963 metais ir tyrimai vyko sekančiomis kryptimis : nuodugniai ištyriau liečiamu klausimu visą prieinamą literatūrą, vietoje susipažinau su spaustuvės veiklos aplinka (spaustuvės namas yra Stanislovo Pietruškevičiaus nuosavybė, paveldėjo iš savo tėvo Vinco. Dabartiniu metu ten yra miesto ambulatorija) ir peržiūrėjau visus prieinamus spaustuvės leidinius, kritiškai įvertinau ir nuodugniai ištyriau

rankraštinę medžiagą, gautą iš buvusių tos spaustuvės darbuotojų.

Darbe stengiausi aprašyti spaustuvės išsivystymo genezę ir jos įsteigimą, spaustuvės leidinius, bendradarbius, kultūrinę veiklą, jos reikšmę visuomenei ir darbo sunkumus.

Būsiu laiminga, jei šis kuklus darbas primins tautiečiams mažų Seinų didį darbą, tuo metu ten veikusius žmones ir bent kiek praplės lietuviškos spaudos istoriją.

Šia proga noriu širdingai padėkoti pirmoje eilėje tiems, kurių įnašo dėka galėjau parašyti šį darbą. Yra tai buvusieji ilgamečiai spaustuvės darbuotojai: Stanislovas Tijūnaitis (miręs 1966.VII. 22 d. Lietuvoje, Pravieniškės) ir Stefan Szepe (Varšuva). Širdingas ačiū už suteiktas man informacijas Stanislovui Pietruškevičiui (Seinai) ir Marytei Dabkevičiūtei (Žagarų kaimas, Seinai) užrašinėjusiai užsilikusius pas apylinkės gyventojus Seinų spaustuvės leidinius. Taipgi trokštu padėkoti visiems, kurie koku nors būdu prisidėjo ir padėjo praeitį užfiksuoti ateičiai.

I. Spaustuvės įsteigimas Seinuose

Istorinis fonas. — Pati pirmoji rašyta žinia apie Seinus yra iš 1522 metų gruodžio 22 dienos, kuomet karalius Žygimantas I padovanojo Palenkės vaivada kunigaikščiui J. M. Višnioveckui ties Seinos upe esantį girios sklypą, kuris ir yra davęs pradžią Seinų gyvenvietei.

Nuo 1551 metų toji gyvenvietė buvo vadinama Seinų dvaru. 1558 metų valakų matavimo aprašymuose figūruoja treji Seinai: Seinų kaimas, kiek į šiaurę nuo to kaimo — Seinų dvarelis ir toliau į šiaurę nuo dvarelio — Seinų dvaras. Seinų kaimas ir Seinų dvarelis išnyko ir liko tiktai Seinų dvaras ir miestas.

Po kurio laiko, prieš 1602 metus, tuometis Seinų dvaro savininkas J. Grudzinskis pastatė dominikonams Seinų mieste medinį vienuolyną ir tokią pat bažnyčią šv. Jurgio titulu. Vėliau patys dominikonai į vakarus nuo medinės bažnyčios pasistatė mūrinę bažnyčią ir prie jos presbiterinio galo taip pat mūrinį dviaukštį, keturkampį vienuolyną su apvaliais, lyg gynybiniais, bokštais kampuose. Laikui bėgant, bažnyčia buvo perdirbinėjama ir didinama, kol įgavo dabartinę išvaizdą.

Domininkonai negailėjo lėšų miestelio išvystymui ir įdėjo daug darbo jo lygiui pakelti. Jie pastatė rotušę ir netgi sinagogą žydams, o nuo 1768 metų laikė mokyklą. Ir tikrai vienuoliai su Seinais nukonkuravo pretendavusią miestu tapti Krasnapolės¹ gyvenvietę, esančią už devynių kilometrų į vakarus.

Seinų domininkonai buvo įsisteigę spaustuvę knygoms leisti. Spaustuvė veikė vienuolyno mūruose, bet miesto ir vienuolyno gaisras sunaikino visus dokumentus ir spausdinius. Nebeliko jokių žymių, kad ten būta žmonių, kurie ten darbavosi².

1795 metais žlugo Lenkų-Lietuvių valstybė. Beveik visa Lietuva atsidūrė rusų valdžioje, tik Sūduva arba, kaip vėliau imta vadinti nuo Suvalkų miesto, Suvalkija atiteko Prūsams. Prūsai 1798 metais įsteigė Sūduvai Vygrių vyskupiją. Vienos Kongresas 1815 metais Sūduvą atidavė Rusijai. Iš tos teritorijos rusai sudarė Augustavo-Suvalkų guberniją ir suskirstė ją į 7 apskritis, iš kurių viena buvo Seinų apskritis. Seinai tapo apskrities miestu³.

Sūduvos miestai tuo metu buvo maži ir skurdūs. Toks buvo ir Seinų miestas. 1856 metais Seinai turėjo tik 3.277 gyventojus, jų tarpe 2.368 žydus⁴, o lietuvių spaustuvės įsteigimo — 1906 metais—buvo 3.437 gyventojai⁵. Savo išvaizda Seinai buvo panašūs į stambų kaimą su taip charakteringa seniems miestams — rinkos aikšte centre. Aikštė pailga, netaisyklingo pavidalo. Iš vakarinio galo aukšta bažnyčia su kunigų seminarijos — buvusių dominikonų, rūmais, iš kito — kalėjimas, o viduryje — arčiau bažnyčios — baltas, žemas, mūrinis pusiau apskritas pastatas su kolonada ir celėmis smulkiai prekybai. Iš šonų — mūriniai ir mediniai namai su stambesnėmis parduotuvėmis. Miestelio link teka upė Seina, o iš miestelio — Marikė. Suvalkų — Gardino plentas dalino Seinus į dvi dalis⁶.

¹ T. Buch, *Litewskie nazwy miejscowe w powiatach Sejny i Suwałki, atspaudas iš Onómastica*, VII (1962), 223 psi.

² *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, Balstogė 1963, 60 psi.

³ Ks. S. Chodyński, *Seminaria duchowna w Polsce*, 17 : *Diecezja Augustowska albo Sejneńska*, žr. *Encyklopedia Kościelna*, išleido kun. M. Nowodworski, Varšuva 1902, XXV t., 80 psi.

⁴ *Pamjatnaja knižka Suvalskiej Gubernii na 1912 god*, 281 psl.

⁵ Ten pat, 284 psi.

⁶ Remiantis Stanislovo Tijūnaičio korespondencija. (Žemiau cituojama : Tijūnaičio korespondencija).

Seinų spaustuvės istorinė genezė. — Po Vienos Kongreso (1815) kartu su politiniais pasikeitimais liko taipgi pakeistos valstybių administracinės ribos. Atsirado reikalas reorganizuoti ir bažnytinę administraciją. Tarp daugelio kitų pakeitimų senoji Vygrių vyskupija buvo pakeista Seinų vyskupija (*Sejnensis seu Augustoviensis*). Nustatant tas ribas, neatsižvelgta į tautinius ir etnografinius reikalavimus, vadovautasi vien politiniais sumetimais ; naujoji vyskupija buvo įjungta į Varšuvos arkivyskupiją. Seinų vyskupija apėmė 120 parapijų, kurios priklausė dvylikai dekanatų, kur pusė gyventojų buvo lietuviškos tautybės⁷.

Vyskupo būstinė buvo perkelta į Seinus, o senoji dominikonų bažnyčia tapo katedra. Gi vienuolynas buvo paskirtas dvasinei seminarijai, kurios įsteigimu rūpinosi vyskupas Manugewicz ir ji buvo atidaryta 1826 met. lapkričio mėn. 1 d.⁸

Kai dvasinė seminarija buvo Tikocine (Tykocin), lenkiškosios vyskupystės dalyje, ten mokėsi beveik vien lenkai. Seinai gi buvo pačiame lietuviškosios vyskupystės centre ir dėlto pradėjo ten stoti daugiau lietuvių. Pavyzdžiui, Tikocine 1809 metais buvo 10 klierikų, iš kurių 4 — lietuviai; 1820 metais iš 20 klierikų — 6 lietuviai. Seinuose 1829 metais buvo 25 klierikai, iš kurių — 21 lietuvis ir 4 lenkai ; 1835 metais — 31 lietuvis, 2 lenkai⁹; 1908 metais seminarijoje buvo : 46 lietuviai, 32 lenkai ir 2 baltgudžiai¹⁰. Po 1863 metų sukilimo Tikocine dvasinė seminarija buvo panaikinta ir tuomet Seinų seminarijon atvykdavo mokyti daugiau klierikų lenkų tautybės¹¹.

Dar prieš 1870 metus klierikai lietuviai sudarė slaptą organizaciją, kurios tikslas buvo tautinės sąmonės kėlimas, geras gimtosios kalbos žinojimas ir spaudos rėmimas. Lietuviai rašė į laik-

⁷ R. Krasauskas, *Seinai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVII (Bostonas 1962), 182-194 psl.

⁸ Ks. S. Chodyński, *Seminaria duchowna w Polsce*, 17 : *Diecezja Augustowska albo Sejneńska*, žr. *Encyklopedia Kościelna*, išleido kun. M. Nowodworski, Varšuva 1902, XXV t., 80 psl.

⁹ R. Krasauskas, *Seinai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVII t. 182-194 psl.

¹⁰ J. V., *Seinai*, žr. *Šaltinis. Iliustruotas lietuvių krikščionių-demokratų savaitraštis*, III (1908), 638 psl.

¹¹ R. Krasauskas, *Seinai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVII t., 182-194 psl.

raščius leidžiamus Prūsuoje. Iš jų paminėtini: *Ūkininkas* (1890-1904), *Varpas* (1889-1904), *Apžvalga* (1890-1896).

Slaptoji lietuvių seminaristų organizacija 1902 metais pavadinta « Šaltinis ». Veikėjų tarpe randamos pavardės : Antanas Civinskas, Pranas Kuraitis, Juozas Laukaitis, Jonas Totoraitis, Juozas Vailokaitis ir kiti¹².

XIX ir XX amžiaus lūžyje Seinai suvaidino labai svarbų vaidmenį tautiniame Lietuvos atgimime. Dvasinė Seinų seminarija tapo lietuviškos tautinės minties židiniu. Slaptuose susirinkimuose buvo aptariami tautiniai reikalai. Ypatingai daug dėmesio kreipta spaudai. Kiekvienas tų susirinkimų dalyvis buvo įpareigotas per metus parašyti bent vieną straipsnį lietuviškajai spaudai. Tuos straipsnius užsienin paprastai perveždavo klierikas Pranas Būčys. Be to, klierikai dar vertė gimtojon kalbon Fiscberio pamokslus, išleistus užsienyje, ir leido ranka rašytą laikraštį¹³.

1891 metų pavasarį Antanas Milukas (pseudonimas : Knapczius) redagavo laikraštį *Knapt*¹⁴, o kai jis pabėgo užsienin — redakciją perėmė Pranas Būčys. Tų pačių metų rudenyje buvo pakeistas laikraščio pavadinimas : vietoje ikišiolinio *Knapt* — atsirado *Viltis*, kurį ir toliau redagavo Būčys. Iki 1892 metų jos pasirodė 6 numeriai¹⁵. 1903 metais pradėtas leisti *Jaunuomenės Draugas*, bendradarbiaujant klierikui Antanui Šmulksčiui (pseudonimas : Paparonis)¹⁶.

Seinų seminarija taipgi buvo knygnešystės centru, čia buvo slepiamos slapta perneštos knygos, kurios kiek vėliau būdavo persiunčiamos toliau. Klierikai palaikė glaudžius ryšius su lietuviais, studijuojančiais Varšuvos, Maskvos ir Peterburgo universitetuose, o taipgi su kitų seminarijų klierikais ir vidurinių mokyklų mokiniais — visus ragindami platinti spaudą. Buvo netgi kilęs sumanymas sukurti Kauno, Vilniaus ir Seinų dvasinių

¹² Ten pat.

¹³ A. Kučinskas, *Prof. Kun. Dr. Jonas Totoraitis, žr. Athenaeum*, IV (Kaunas 1933), 3 psl.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ V. Biržiška, *Lietuvių Bibliografija*, Kaunas 1929, III t., 3134, 3242, 3066 nr.

¹⁶ Ten pat, 4937 nr.

seminarijų sąjungą, kuri leistų laikraštį. Būta tai Andriaus Dubinsko sumanymo ¹⁷. Spaudos klausimas buvo labai aktualus ir daug apie jį kalbėta ir tartasi. Galvota apie laikraštį, kuris pilnai patenkintų tų laikų reikalavimus. Tokio laikraščio redaktoriumi sutiko būti klierikas Pranas Būčys. Seminariją užbaigęs, galvojo persikelti į Leipcigą ir ten pradėti redakcinę veiklą ¹⁸.

Po ilgo ir žiauraus lietuviškos spaudos draudimo laikotarpio, caro valdžia pradėjo pamažu keisti savo politiką. Spaudos draudimo panaikinimo lietuviškoji visuomenė nekantriai laukė ir pagal spėjimus tai turėjo įvykti apie 1903 metų pabaigą. Visos kliūtys buvo jau panaikintos ir tebeliko vien techninė pusė: reikėjo parengti ir sutrumpinti virš 70 puslapių turintį memorandumą. Prieš Kalėdų šventes valdininkai nesuspėjo paruošti memorandumo ir žadėjo įteikti pasirašyti ministeriui tą dokumentą prieš Švč. Marijos Įvesdinimo šventę (1904.II.2)¹⁹. Tas visas reikalas prasižėję net iki 1904 metų gegužės 7 dienos. Tuomet patvirtintas Ministerių Kabineto nutarimas skelbė : « atšaukiant visus anksčiau išduotus apribojančius nutarimus ir valdžios įsakymus, liečiančius lietuviškus ir žemaitiškus spaudinius, leisti vartoti jų kūrybai be rusiško, taipgi lotynišką ar kokį kitą raidyną » ²⁰.

Spaudos draudimo panaikinimas visgi neleido pilnai išsivystyti leidykloms, kadangi jų veikla ir toliau buvo cenzūros trukdoma. 1904 metų gegužės mėnesio pirmoje pusėje vyriausioji spaudos valdyba buvo užversta prašymais lietuviškų laikraščių leidimų reikalu. Nesitikėta, kad spaudos pareikalavimas galėtų būti toks didelis. Buvo kalbama, kad Zvierėv'as, kuris tuos leidimus duodavo, pradžioje buvo pasiryžęs duoti leidimą tik vienam laikraščiui leisti, o po poros metų — ir kitiems. Lietuviškos spaudos cenzoriumi buvo Volteris ²¹.

¹⁷ E. Krasauskas, *Seinai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVII t. 194 psl.

¹⁸ A. Kučinskas, *Prof. Kun. Dr. Jonas Totoraitis*, žr. *Athenaeum*, IV (Kaunas 1933), 4 psl.

¹⁹ J. Ambrazevičius, *Jakšto-Dambrausko laišakai Vaižgantui-Tumui*, žr. *Athenaeum*, IX (Kaunas 1938), 1 nr., 8 psl.

²⁰ M. Brensztejn, *Druki litewskie. Studium historyczno-statystyczne*, žr. *Przegląd Historyczny*, Varšuva 1906, 113 psl.

²¹ J. Ambrazevičius, *Jakšto-Dambrausko laišakai Vaižgantui-Tumui*, žr. *Athenaeum*, IX (Kaunas 1938), 1 nr., 12 psl.

Korespondencija tarp kun. Aleksandro Dambrausko (Adomo Jakšto) ir kun. Juozo Tumo (Vaižganto) pavaizduoja tų laikų rūpesčius dėl lietuviškos spaudos, kuri būtų prieinama plačiai visuomenei. A. Dambrauskas rašė į Kauną ragindamas pažįstamus išgauti iš valdžios sutikimą laikraščiui leisti. Pradžioje tikėjosi, kad tokį sutikimą gaus Andrius Dubinskas, kuris tuo metu dirbo Peterburgo senate. Būdamas valdininku, tokio leidimo negalėjo gauti. Tuomet Kaune gyvenęs Januškevičius 1904 metų gegužės 18 dieną įteikė vyriausybei prašymą, kad gautų leidimą *Žiburiui* leisti. Tuo pat metu kun. Kazimieras Prapuolenis rūpinosi išgauti leidimą *Šaltiniui*. Tų pačių metų lapkričio 9 dieną A. Dubinskas pranešė, kad Prapuoleniui leidimas nebus duotas. Ir *Žiburio* reikalu atėjo neigiamas atsakymas. Kiek vėliau nutarta, kad atsakominguoju *Žiburio* redaktoriumi bus A. Dubinskas, o Januškevičius faktiškai redaguotų laikraštį²².

1904 metų lapkričio mėn. 18 dieną Peterburge pasirodė pirmas numeris savaitraščio *Lietuvių Laikraštis* A. Smilgos redaguojamas²³, o tų pačių metų gruodžio 10 dieną Vilniuje pradėjo eiti pirmas lietuviškas dienraštis *Vilniaus Žinios*, kurių redaktoriumi-leidėju buvo inž. Petras Vileišis²⁴. Tačiau *Žiburio* ir *Šaltinio* reikalas stovėjo vietoje. 1905 metų balandžio pirmoje pusėje kun. K. Prapuolenis aplankė kun. A. Dambrauską ir ta proga pareiškė viltį, kad *Šaltinio* reikalas liks sėkmingai sutvarkytas²⁵.

Laiške, rašytame 1905 metų gegužės 4 dieną, kun. A. Dambrauskas svarstė *Šaltinio* reikalą. Galvojo, kad naujas laikraštis negalės konkuruoti *Vilniaus Žinių*, kurios kasdieną pateikdavo skaitytojams naujausias žinias. Taipgi numatė, kad naujas savaitraštis pirmame pasirodymo laikotarpyje atneš redakcijai deficitą. Nenorėdamas pats vienas imtis visos atsakomybės, pageidavo, kad piniginiams reikalams tvarkyti būtų sudarytas komitetas. Norėdamas apieisti Peterburgą, prašė kun. J. Tumą ištirti gyvenimo sąlygas Vilniuje²⁶.

²² Ten pat, 14-15, 17, 24 psl.

²³ V. Biržiška, *Lietuvių Bibliografija*, Kaunas 1929, III t., 5197 nr.

²⁴ Ten pat, 5333 nr.

²⁵ J. Ambrazevičius, *Jakšto-Dambrausko laiškai Vaižgantui-Tumui*, žr. *Athenaeum*, IX (Kaunas 1938), 1 nr., 23 psl.

²⁶ Ten pat.

Iš tų faktų matyti, kad kun. A. Dambrauskas pirmas buvo sugalvojęs leisti *Šaltinį* ir pats norėjo jį redaguoti. Naują savaitraštį buvo numatyta leisti Vilniuje ²⁷. Bet neužilgo kilęs pažiūrų skirtumas visiškai pakeitė planus. Pradėta kalbėti apie Seinus, numatant ten leisti *Šaltinį*²⁸.

1905 metais kun. dr Jonas Totoraitis atvyko į Vilnių — į Didįjį Lietuvos Seimą. Susitikęs su katalikiško laikraščio reikalingumo kėlėjais, jis karštai parėmė iškeltą projektą. Norint sumanymą įvykdyti, reikėjo pirmiausia išgauti iš Vidaus Reikalų Ministerijos leidimą naujam laikraščiui leisti. Pripuolamai sužinota, kad tokį leidimą jau turėjo Peterburge Andrius Dubinskas. Kun. Jonas Totoraitis buvo deleguotas Peterburgan įsigyti tokio dokumento. Dvasinės Akademijos profesorius Peterburge kun. Pranas Būčys padėjo įsigyti tą dokumentą už 180-200 rublių. Surašytas perdavimo aktas pas notarą. Po Kalėdų švenčių, kun. Jonas Totoraitis atvyko į Seinus atsiveždamas kartu ir įsigytą leidimą. Naujo laikraščio klausimui aptarti susirinko vietos veikėjai: kun. Juozas Laukaitis, kun. Jurgis Narjauskas, kun. Kazimieras Prapuolenis, kun. Antanas Civinskas ir kiti. Susirinkusieji nutarė įsteigti Seinuose spaustuvę.

Prieš įsteigiant spaustuvę, buvo paskelbtas naujo laikraščio programos paruošimo konkursas. Apylinkių gyventojams naujo laikraščio pasirodymą pranešė išsiuntinėtas *Kvieslys*. Programą paruošti apsiėmė kun. J. Totoraitis ir kun. A. Civinskas. Konkurso darbą komisija priėmė, o kadangi konkurso dalyviai dirbo kartu — tai ir skirtoji premija padalinta pusiau ²⁹.

1906 metais prieš Gavėnią, kun. J. Totoraitis, gavęs pakvietimą bendradarbiauti su naujo laikraščio redakcija, persikėlė iš Daukšių į Seinus. Vyriausiu administratoriumi buvo kun. J. Laukaitis. Kun. J. Totoraitis ir kun. A. Civinskas, kaip korespondentai, gaudavo 100 rublių mėnesinio atlyginimo.

Tų pačių metų vasarą tarp bendradarbių ir redaktorių kilo nesusipratimų, dėl kurių redakcijos korespondentai kun. J. Totoraitis ir kun. A. Civinskas nutarė pasitraukti. Neužilgo kun.

²⁷ Ten pat, 15 ir 22 psl.

²⁸ Ten pat, 25-27 psl.

²⁹ A. Kučinskas, *Prof. Kun. Dr. Jonas Totoraitis*, žr. *Athenaeum*, IV (Kaunas 1933), 8 psl.

Kun. Juozas Laukaitis,
Šaltinio Bendrovės pirmininkas
1873.II.3-1952 m.

Kan. Petras Dvaranauskas,
vienas pagrindinių Šaltinio Bendrovės steigėjų
1863. VII.25-1958.IX.19 d.

Bendras Seinų miesto vaizdas

J. Totoraitis buvo perkeltas į Šunskus ³⁰, Marijampolės apskrityje, kur gyveno keletą metų, bet ryšių su laikraščiu nenutraukė³¹.

Spaustuvės įsteigimas. — Sunkiausia buvo surasti kapitalą. Steigėjai galėjo aukoti tik savo darbo įnašą, kadangi patys gyveno iš gana kuklių algų. Spaustuvė buvo visos visuomenės reikalas ir todėl buvo nutarta kreiptis į kunigus parapijose. Kun. Vincas Dvaranauskas apsiėmė tuo reikalu lankyti parapijas. Aplankė visus lietuvių kunigus Seinų vyskupijoje ir dalinai Vilniaus; surinko 20.000 rublių, kurie jau sudarė tam tikrą kapitalą.

Tuoju buvo sudarytas įmonės vykdomasis organas vardu «Laukaitis, Dvaranauskas, Narjauskas ir Bendrovė», trumpiau — «Laukaitis ir Bendrovė» ir imtasi realizuoti sumanymas. Kun. J. Laukaitis bendrovės buvo išrinktas pirmininku, kuriam pavesta organizuoti spaustuvę ³².

Pirmininkas atvykęs Varšuvon kreipėsi į firmą *Fajans i Spółka* (Fajans ir Bendrovė) prie Senatorska gatvės 36 nr., kuri turėjo Berlyno firmų atstovybę. Pradžioje buvo nupirktos pačios būtiniausios mašinos: didelė plokščia mašina *Augsburg* firmos, o taipgi cilindrinė skirta atspaudimui korektūrinių kopijų. Taipgi buvo užsakyti šriftai ir lentynos su šriftų stalčiais, lentynos patalpinti jau paruoštiems rinkiniams, o taipgi ir kiti reikmenys būtini spaustuvėje ³³.

Kun. J. Laukaitis iš karto užsakė ir keturis šriftus: lietuvių, lotynų, lenkų ir rusų kalboms. Gaidų ir esperanto kalbos šrifto ženklus užsakė S. Szeppė 1912 metais. Spaustuvės įrengimas kainavo 15.000 rublių. Neužilgo suorganizavo techninius tarnautojus, ekspediciją, administraciją ir redakciją³⁴.

Spaustuvės darbo organizavimas. — Pirmu spaustuvės vedėju buvo Feliks Idźkowski, kuriam buvo skirta 1.000 rublių metinės

³⁰ *Permainos Seinų dijecezijos dvasiškijoje*, žr. Šaltinis, I (1906), 431 psl.

³¹ A. Kučinskas, *Prof. Kun. Dr. Jonas Totoraitis*, žr. *Athenaeum*, IV (Kaunas 1933), 8-9 psl.

³² Tįjūnaičio korespondencija.

³³ Remiantis korespondencija Stefan Szeppė. (Žemiau cituojama: Szeppė korespondencija).

³⁴ Tįjūnaičio korespondencija.

algos. Pirmaisiais rinkikais buvo : Walerian Szeppé, Stefan Szeppé ir Ignacy Jaworski — kiekvienas jų gavo 720 rublių metinės algos, o mašinistas — Piotr Muszalik taipgi 720 rublių. Po kelių mėnesių Feliks Idźkowski apleido spaustuvę, o jo vietą užėmė Stefan Szeppé su kuriuo buvo pasirašyta sutartis, kad techninio spaustuvės vedėjo pareigas eis mažiausiai 3 metus. Redakcijoje korektoriaus pareigoms priėmė Bronislovą Stosiūną. 1908 metais sekretoriaus pareigas ėjo Antanas Rucevičius ir Stasys Tijūnaitis, kuris neužilgo perėmė korektoriaus pareigas ir ėjo jas beveik iki spaustuvės paskutinių dienų.

Spaustuvė darbą pradėjo 1906 metų vasario mėn. pirmomis dienomis. Pradžiai patalpas gavo Seinų kurijos namuose — vietinių vikarų butų dalyje. Buvo tai kairioji pirmo aukšto namo dalis. Spaustuvė buvo labai gerai įrengta. Turėjo tų laikų naujausio modelio mašiną firmos *Augsburg-Werke*, o taipgi pedalinę mašiną ant kurios buvo spaudžiamos vizitinės kortelės ir minkšti brošiūrų aptaisai 25 x 35 cm formato. Mašina veikė su pagalba mechaninio variklio *Perkun*. Tuos variklius gamino tuo pačiu pavadinimu fabrikas Varšuvoje (Praga). Varikliai buvo varomi nafta. Prie spaustuvės variklio dirbo pradžioje Józef Kop mechanikas, o vėliau Juozas Matusevičius. Mašina buvo įrengta pirmame aukšte kairėje namo dalyje, o variklis patalpintas pusrūsyje, kurin įėjimas buvo suktais laiptais iš mašinos patalpų. Tokį spaustuvės įrengimą rado Stefan Szeppé, kai atvyko į Seinus 1906 metais balandžio mėnesyje po Velykų švenčių.

Reikalingus šriftus spaustuvė užpirkdavo iš firmos *Berthold* Berlyne per jo atstovą Varšuvoje. Darbui išsivystant, trūkstant šriftus užsakydavo S. Szeppé. Šriftai buvo kelių rūšių : tekstiniai — antikva, kursyvas ir groteskas, o taipgi visokių rūšių antraštinių.

Klišės pradžioje pirkdavo Varšuvoje pats kun. J. Laukaitis katalikiškų savaitraščių redakcijose. Vėliau jos buvo užsakomos B. Wierzbickio ir Bendrovės firmoje Varšuvoje, (B. Wierzbicki i Spółka, Chmielna gatvė 61 nr.). Dar vėliau spaustuvė klišės užsakydavo Leipcige. Buvo tai abonementas : klišės atsiųsdavo kartą į mėnesį. Klišės savo leidiniams *Zoologija* ir *Vadovas į Rymą* spaustuvė užsakė Vilniuje, pirmoje lietuviškoje Jarušaičio cinkografijoje.

Kun. Jurgis Narjauskas,
vienas pagrindinių *Šaltinio* Bendrovės steigėjų
1976.IV.21-1943.I.29 d.

Kun. Kan. Kazimieras Prapuolenis,
pirmutinis *Šaltinio* redaktorius
1858.III.1-1933.IV.17 d.

Šaltinio spaustuvės namai prieš remontą

Popierius spaustuvės reikalams buvo perkamas Varšuvoje iš firmos *Moes*, Długa gatvėje.

Spaustuvė turėjo nuosavą knygų rišyklą, bet dažniausiai užsiėmė tik brošiūravimu. Specialisto knygrišyklai vesti neturėjo. Knygų rišykla tilpo dviejuose kambariuose antrame aukšte. Popieriui piaustyti mašina buvo pastatyta pirmame aukšte — dešinėje namo dalyje. Piaustytoju buvo Feliksas Andriučikas³⁵.

Spaustuvės ir darbo praplėtimas. — Neužilgo spaustuvės patalpos pasirodė per ankštos. Patalpų klausimas buvo aptariamas visuotiniame Bendrovės susirinkime, kuris įvyko Seinuose 1906 metų rugpiūčio 28 dieną (kaipo III susirinkimo darbotvarkės punktas). Susirinkusieji svarstė sekančius klausimus : 1. Ar ilgai dar gali palikti *Šaltinio* redakcija ir spaustuvė kapitulos namuose ? 2. Jeigu negali palikti, tai kur ją patalpinti: ar namą nuomoti, ar pirkti nuosavą? 3. Iš kur tam tikslui gauti pinigų ?³⁶.

Naujos patalpos neužilgo buvo surastos. Jos buvo siuvėjo Vinco Pietruškevičiaus nuosavybė, pačiame miestelio centre — Vengrų gatvėje (dabar : ul. Zawadzkiego 17). Nuo gatvės pusės namas buvo vieno aukšto, o nuo kiemo — dviejų aukštų. Buvo pasirašyta sutartis su namo savininku ir spaustuvę perkėlė naujon vieton 1907 metų pavasarį. Naujos patalpos buvo gana erdvios : kairėje namo pusėje buvo patalpintos mašinos, o dešinėje įrengta rinkykla. Antrame aukšte buvo redakcija, knygų ryšykla ir vėliau — knygynas. Kieme, kur dabar yra daržas (vienne jė kampų puikiai žaliuoja rūtos), spaustuvės laikais buvo medinis sandėlis, skirtas sukrauti visokiai žaliai. V. Pietruškevičius paruošė planą, jį užtvirtino ir ruošėsi statyti mūrinį sandėlį, bet 1914 — 1915 metų įvykiai sutrukdė³⁷.

Pirmiesiems *Šaltinio* tiražams išleisti visiškai užteko turimų spaustuvėje mašinų. Kai tiražą padidino — 1910 metais užpirkė

³⁵ Tįjūnaičio korespondencija.

³⁶ *Pranešimas*, žr. *Šaltinis*, I (1906), 320 psl.

³⁷ Remiantis korespondencija Stanislovo Pietruškevičiaus. (Žemiau cituojama : Pietruškevičiaus korespondencija, Szeppė korespondencija, Tįjūnaičio korespondencija).

dar dvi plokščias spausdinimo mašinas. Tas mašinas įtaisė monteris Dukliński iš firmos *Fajans i Spółka*. Mašinos turėjo 70 x 100 cm ir 50 x 60 cm formatą³⁸.

Be nuosavų leidinių spaustuvė priimdavo taipgi ir kitų užsakymus. Kadangi darbas buvo atliekamas labai kruopščiai, sąžiningai ir punctualiai, tai spaustuvė užsakymus gaudavo netgi iš tų miestų, kurie turėjo nuosavų spaustuvių. Čia dažnai savo leidinius spaudė iš Kauno Švento Kazimiero Draugija, J. Petronio knygynas, Onos Vitkauskaitės knygynas ir iš Rygos — *Rygos Garsas*.

Socialinis darbininkų aprūpinimas, tarpusavio santykiai ir darbo nuotaika. — Darbo laikas spaustuvėje truko 8 valandas — pagal 1905 metų valdžios potvarkį.

Darbdavių ir tarnautojų santykiai buvo labai palankūs ir draugiški. Bendrovė rūpinosi darbo sąlygomis ir tarnautojų saugumu. 1907 metais visi tarnautojai (tuo metu buvo jų 7 asmenys ir visi lenkai) buvo Bendrovės apdrausti draugijoje *Rosija*. Pavyzdžiui, Stefan Szepe buvo apdraustas 20.000 rublių 25 metų laikotarpiui³⁹.

Pirmieji kvalifikuoti spaustuvės tarnautojai buvo varšuviečiai. Lenkai buvo korektiški, kolegiški. Seinuose jie gyveno atskiru savo gyvenimu, kaip geri svečiai, nesutapdami nė su lenkiškuoju miesto elementu. Vietos lietuvių su lenkais santykių atžvilgiu buvo neutralūs. Kad jie lietuvių kalba visai nesidomėjo, (ir nė vienas, išskyrus S. Szepe) jos čia nepramoko, tai lietuviai kalbėdavo su jais lenkiškai, o kurie dar nemokėjo — su laiku pramokdavo. Varšuviečiai Seinuose paliko gerą vardą.

Visi spaustuvės tarnautojai, išskyrus gal keturis asmenis, buvo jauni žmonės, o tarp jų — vaikai, spaustuvės mokiniai. Bendrai, spaustuvė neseno ir nepaseno. Visokių būdų būta žmonių joje, tačiau blogų — nė vieno. Geroji aplinkos dvasia visus patraukdavo ir jungė. Carinis rublis buvo tvirtas, su popieriniais banknotais lygiomis buvo apyvartoje auksiniai ir sidabriniai rubliai. Pavyzdžiui, už 8-10 rublių viengungis darbininkas mai-

³⁸ Szepe korespondencija.

³⁹ Szepe korespondencija.

Walerian Szepe,
pirmasis *Šaltinio* spaustuvės rinkėjas

Stefan Szepe,
techninis *Šaltinio* spaustuvės vedėjas ir laužytojas,
Valerijono brolis

Seinų spaustuvės namai po remonto

tindavosi valgykloje ištisą mėnesį socialiai pavalgydamas tris kartus per dieną. Geras eilinis raidžių rinkėjas uždirbdavo per mėnesį ligi 50-60 rublių. Taigi, kas norėjo, galėjo gerai gyventi ir dar susitaupyti.

Nei vienas tarnautojas neišėjo iš spaustuvės prieš savo norą. Dažniausiai pasikeitimai vyko lenkų tarnautojų tarpe: vieni išvykdavo, kiti į jų vietą atvykdavo. Svarbiausia priežastis glūdėjo pačiuose Seinuose: žmonės, atvykę iš didmiesčio, nebegalėjo priprasti prie mažo provincinio miestelio gyvenimo.

Bendrovės vedėjai brangino tarnautojus, teisingai vertindavo jų darbą, lankydavo juos namuose, atitinkamai pagerbdavo juos jų svarbių gyvenimo įvykių proga. Pavyzdžiui, kai vedė Br. Stosiūnas, J. Rinkevičius, St. Szepe, A. Vailionis, tai Bendrovės kunigai pasistengė suruošti iškilmingas vestuvių iškilmes, atsilankydavo į pokylius ir nepamiršdavo gražių dovanų; korektorių S. Tijūnaitį Bendrovė leido net į Veiverių mokytojų seminariją niekam neužleisdama jo vietos spaustuvėje.

Tarnautojai gaudavo atostogų, o taipgi medicininę pagalbą ⁴⁰.

Pačioje pradžioje (1906.11.) spaustuvė turėjo tik du raidžių rinkėjus, kuriais buvo: Feliks Idžkowski — vedėjas ir rinkėjas Walerian Szepe (S. Szepe brolis) ir vienas ne kvalifikuotas darbininkas — padėjėjas Józef Kop. Balandžio mėnesyje personalas padidėjo: iš Varšuvos atvyko Stefan Szepe ir Ignacy Jaworski. Didžiausiame spaustuvės klestėjimo laikotarpyje spaustuvėje dirbo 6 rinkėjai, o iš viso Bendrovėje dirbo 30 asmenų.

Pirmuose savo veiklos metuose spaustuvė mokinių neturėjo. Pirmasis mokinyas buvo Bronislovas Kalikauskas, priimtas 1907 metais. Keletą mėnesių vėliau atvyko iš Kauno apylinkės berniukas apie 15 metų amžiaus — Pranas Žukauskas, o 1908 metais 13 metų amžiaus Juozas Kalikauskas. Kalikauskas pradžioje dažnai verkė, darbas stovint jį vargino. Kartą tai pastebėjo S. Szepe ir liepė berniukui atsisėsti pailsėti; paskui prie to darbo priprato ir dirbo spaustuvėje iki jos veiklos galo. 1911 metais spaustuvė paskelbė *Šaltinyje*, kad priimami spaustuvės mokiniai 14-16 metų amžiaus. Mokslo metu mokinyas gaudavo mėnesiui 10 rublių algos, o mokslą baigęs — 50 rublių.

⁴⁰ Ten pat.

Dvejiems metams praslinkus nuo spaustuvės įsteigimo, personalas pasidarė pastovus: kai lenkai apleisdavo darbą, jų vietas užimdavo lietuviai⁴¹. Tokiu būdu atvyko Jonas Rinkevičius, Mečislovas Balys, Juozas Petravičius ir Stanislovas Repečka iš Vilniaus, o Juozapas Petravičius iš Kauno. 1907 metais išvyko mašinistas Piotr Muszalik, o jo vieton priimtas Otonas Milaševičius iš Liepojos. Čia reikėtų pabrėžti, kad pirmieji rinkikai — lenkai iš Varšuvos labai gerai rinko lietuviškus tekstus, kalba nesudarė jiems sunkumų, kadangi rankraščiai buvo aiškūs⁴².

Seinų spaustuvėje darbo sąlygos yra buvusios geresnės kaip kur kitur, kadangi iš Vilniaus ir Kauno darbininkai stengdavosi ten patekti ir patekdavo tik į laisvas vietas — kuomet išvykdavo kas nors iš lenkų⁴³.

Kai kurie spaustuvėje dirbę asmenys. — Stefan Szepe — laužytojas (metrampažas), buvo techniniu spaustuvės vedėju, inteligentiškas meistras, prasilavinęs specialistas, aukščiau stovintis už visus savo profesijos draugus Seinuose. Jis vienas formuodavo rinkinius, juos apipavidalindavo. Taipgi tik jis vienas sugebėjo rinkti ir rinkdavo gaidas.

Buvo pažangus tipografas. Sekė tipografinę literatūrą, o rastas naujas žinias pritaikindavo darbe. Seinuose jis ruošė spaustuvei naujus lietuviškus kadrus.

Seinuose Szepe apsigyveno su senute motina ir seserim. Buvo vedęs seinietę vardu Olę (Aleksandrą), labai malonią, kuklią ir protingą mergelę.

Ypatingo draugiškumo ryšiai S. Szepe jungė su S. Tijūnaičiu. Tijūnaitis nemokėjo lenkų kalbos, o aplinka vertė ir mokino. Kartą tarp Szeppes ir Tijūnaičio iškilo kalbų klausimas. Szepe priminė, kad yra esperanto kalba, kuri lengvai išmokstama. Nutarė mokytis esperanto. Išsirašė iš Varšuvos vadovėlius, užsiprenumeravo laikraščius : Szepe — *Pola Esperantisto*, o Tijūnaitis — iš Paryžiaus *Espero Katolika* ir *Lingvo Internacia*. Po keturių mėnesių mokslo pradėjo koresponduoti su užsienio esperantininkais. Tai buvo 1909 metais.

⁴¹ Tijūnaičio korespondencija.

⁴² Szepe korespondencija.

⁴³ Tijūnaičio korespondencija.

Stasys Tijūnaitis,
Šaltinio korektorius ir redakcijos narys,
Šaltinėlio redaktorius
1888.V.8-1966.VII.22 d.

Bronius Stosiūnas,
Šaltinio korektorius, vėliau redaktorius
g. 1887.1.8 d.

Šaltinio ir spaustuovės darbininkai

Bronislovas Miernickis — rinkėjas. Juodaplaukis, išblyškusio veido. Atrodė lyg paliegęs. Neturėjo draugų. Spaustuvė, valgykla, trumpas pasivaikščiojimas ir laikraščiai — tai buvo visas jo pasaulis. Kaip rinkėjas buvo kruopštus : iš visų rinkėjų lenkų darydavo mažiausiai klaidų — net kai kuriuos lietuvius tuo atžvilgiu pralenkdamo. Atrodydavo, ne akimis išžiūrėdavo, bet uosle ar kaip kitaip raidės iš teksto išrinkdavo, kartais net iš tikrai neaiškaus teksto. Šiaip Miernickis buvo ramus, nuoširdus, draugiškas, švelnus ir tvarkingas žmogus.

Mečislovas Balys, rinkėjas, iš Kupiškio. Barnus ir padorus žmogus. Puikus fotografas-mėgėjas, turėjo meno nuovoką. Buvo vedęs seinietę lenkaitę, gražiai kalbėjusią lietuviškai. Balys mirė 1963 m.

Jonas Binkevičius, rinkėjas, našlės sūnus iš Utenos. Tėvas mirdamas paliko jį ketverių metų, o sesutę Onutę dviejų metų ir turto — namelį su daržu. Abudu vaikai skaityti išmoko iš motinos maldaknygės. Paūgėjęs piemenavo ūkininkams keturias vasaras. Per daug pavargęs paskutinę vasarą pas vieną labai kietą ūkininką, nutarė kitur ieškoti darbo. Atsidūrė Vilniuje, kur išmoko rašto ir raidžių rinkimo specialybės. Kol tai pasiekė, pergyveno daug sunkių dienų. Neišklydo, nes visuomet galvojo apie savo motiną. Vėliau, atsikėlęs į Seinus, pasiėmė motiną pas save.

Seinuose bedirbdamas, pradėjo pats leisti knygas. Savo leidyklinį darbą pradėjo kalendoriais. *Prietelius* 1912 ir 1913 metais. Tekstus pats surinko laisvomis nuo darbo valandomis. Bendrovė nekludė. Tįjūnaitis irgi jam davė savo dvi apysakėles *Į šviesą* ir *Užmirštoji pypkė*. Abejų metų kalendoriai buvo išparduoti lygiagrečiai su *Žiburio* kalendoriais ir tokiu būdu šiek tiek užsidirbo.

Binkevičius grįžo Vilniun ir su poetu Liudu Gira sudarė leidyklinę bendrovę ir pradėjo leisti literatūros žurnalą *Vaivorykštę*, o taipgi ir knygas.

Buvo tai labai darbštus, taupus, didelės iniciatyvos ir draugiškas žmogus. Mėgo sceną ir visuomet dalyvaudavo Seinuose ruošiamuose lietuvių vakarėliuose. Buvo vedęs seinietę Onutę Nava-

kauskaite, kuri neužilgo susirgo ir pasikankinusi porą metų psichiatrinėje ligoninėje — mirė.

Pasinaudodamas Jono Rinkevičiaus biografiniais metmenimis, S. Tijūnaitis parašė apysakėlę *Mamytė*, kurią red. A. Dambrasas buvo įdėjęs į *Kauno Kalendorių* 1910 metams. J. Rinkevičius mirė Chicagoje 1958.1.2 d.

Alfonsas Dokalskis, rinkėjas. Atvyko į Seinus 1912 metų pradžioje su šeima. Buvo lėtas ir ramus darbininkas. Žmona — scenos mėgėja. Dokalskis buvo smuikininkas. Vedė spaustuvės darbininkų chorą. Choras dainuodavo lietuvių vakarėliuose, gegužinėse, giedodavo bažnyčioje.

Juozas Petravičius, rinkėjas. Scenos mėgėjas ir choristas.

Pranciškus Žukauskas, rinkėjas. Jaunas darbininkas, buvęs spaustuvės mokinyš. Didelis scenos mėgėjas ir choristas.

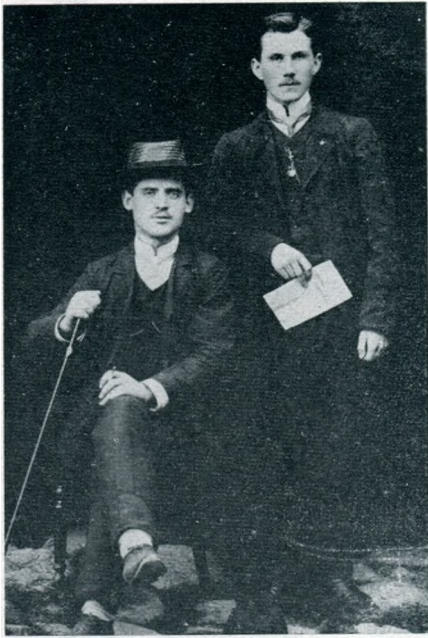
Stanislovas Repečka, rinkėjas. Žmogus labai ramus ir užsidaręs vien darbovietėje ir šeimoje. Labai pamaldus.

Otonas Milaševičius, mašinistas, mašinų skyriaus vedėjas. S. Szepes nuomone — latvis iš Liepojos. Sklandžiai kalbėjo latviškai, lietuviškai, lenkiškai, rusiškai ir vokiškai. Šeima buvo lietuviška. Dirbo labai gerai ir rūpestingai. Buvo draugiškas, tvarkingas. Pirmojo pasaulinio karo metu buvo vertėju pas vokiečius.

Juozas Matusevičius, mechanikas. Buvo kresnas, stambios sudėties, sveikatingas, į šeštąją dešimtį artėjęs šaltkalvis. Analfabetas. Spaustuvėje tarnavo mašinų variklio mechaniku. Šalia tiesioginės tarnybos versdavosi pašaliniais smulkiomis mechaniniais darbais. Variklio skyriuje turėjo dirbtuvėlę.

Kartą Matusevičius kreipėsi į Tijūnaitį atsiklausdamas, ar jis galėtų lankyti kursus suaugusiems ir bent kiek pramokti rašyti ir skaityti. Sužinojęs, kad ten mokoma taipgi ir skaičiuoti, buvo tuo ypatingai patenkintas.

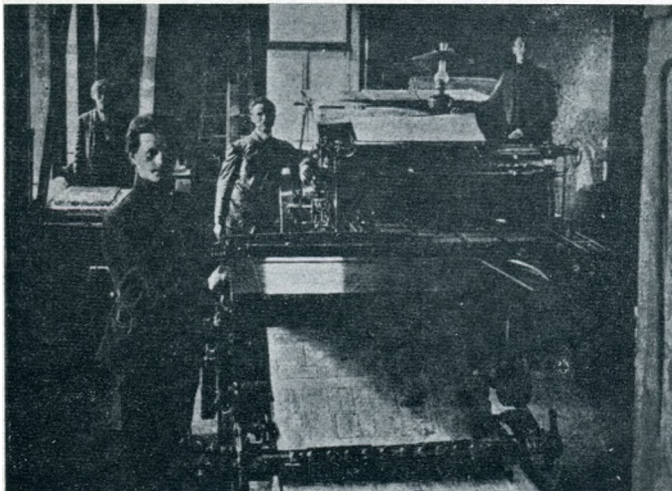
Labai uoliai lankė *Žiburio* vakarinius beraščiams ir mažaraščiams kursus ir mokėsi atsidėjęs. Buvo labai pažangus kursantas. Po trijų mėnesių pramoko pakankamai skaityti ir kiek

Pranas Žukauskas,
(šalia stovi St. Tijūnaitis), Šaltinio raidžių rinkėjas
1892.VIII.16-1957.VI.17 d.

Jonas Rinkevičius,
Šaltinio raidžių rinkėjas, vėliau knygų leidėjas
1887.V.16-1958.1.2 d.

Spausdinamoji mašina darbe

rašyti. Ypatingai džiaugėsi, kad sugebėjo pats savo darbo valandas užrašinėti.

Julė Kainauskaitė, seserys Paulina ir Ona Žilinskaitės, brošiūruotojos, lankstytojos.

Visos trys buvo labai susigyvenusios. Visos buvo geros dainininkės ir giesmininkės, karštos kovotojos už lietuvių kalbos teises Seinų bažnyčioje. Šv. Zitos Draugijos Seinuose įsteigėjos. Julė gyveno su savo vyresniąja seserimi Emile Plytninkiene, Paulina ir Ona — prie siuvėjos našlės motinos, padėdamos jai auginti du mažesnius — Stasį ir Veroniką.

Paulina, aktyviai dalyvaudama organizaciniame gyvenime, gerokai prasilavino. Po I pasaulinio karo Paulina pradėjo dirbti pedagoginį darbą ir vaisingai dirbo pradžios mokyklose ligi pensijos išsitarnavimo.

Julė mirė džiova Leipalingyje, palikusi tenai vyresniąją seserį Emilę. Žilinskienė mirė iš senatvės (1861-1955) Marijampolėje, jos duktė Ona — nuo vėžio (1892-1951) irgi Marijampolėje. Stasys su Veronika — kažkur kitur. Paulina, pati vyriausia, dar tebegyveno 1965 metais Marijampolėje.

Mykole Popikaitė, buhalterė, buvo kilusi nuo Paprūsės. Aukšta, liekna — gracinga ir reprezentacinga, tauri jaunuolė. Mokslus buvo išėjusi Šveicarijoje, Ingenbohl miestelyje.

Vincas Totoraitis, agronomas, agronomijos mokslus baigęs Šveicarijoje — apsigyveno Seinuose, prie *Šaltinio* agronomu. Vedė buvusią Seinų *Žiburio* pradžios mokyklos mokytoją Teresę Kryžianauskaitę.

Feliksas Andriučikas, sargas. Vienišas, buvęs Amerikoje ir grįžęs su palaužta sveikata : kalbėjo be garso, kvėpavo sunkiai.

Gyveno spaustuvės namuose. Pirmas keldavo, paskutinis guldavo. Prižiūrėdavo sandėlius, priimdavo ir išduodavo medžiagas. Supiaustydavo popierių spaudai, mašina susiūdavo brošiūrinius spaudinius.

Brošiūrinius spaudinius apipiaustydavo, užklijuodavo jiems viršelius. Prinešdavo krosnims kuro ir jas iškūrendavo, vandeniu aprūpindavo praustuves ir geriamuosius indus. Noriai patarnau-

davo visiems. Buvo labai brangus įmonės tarnautojas. Nesi-skundė savo sveikatos stoviu, o gerai žinojo, kad jo gyvenimas baigiasi. Sirgo neilgai ir kantriai. Mirė rudenį 1914 metais⁴⁴.

Spaustuvės įsteigimo metu Seinai buvo tyli vietovė, beveik bažnytkaimis, kur gatvės geriausiai būdavo apšviestos mėnuliui šviečiant. Bendrovė nutarė padėti miestelio gyventojams ir apie 1910-1911 metus įvedė naują miestelio apšvietimą, pirkė tris acetileno lempas. Tokio apšvietimo neturėjo tuomet netgi Suvalkai. Viena iš lempų buvo pastatyta kryžkelėje prie Suvalkų plento, netoli dvasinės seminarijos namų, gi ant tos lempos gaubtuvo buvo užrašas : *Šaltinis* ; kita lempa buvo pastatyta už šv. Agotos statulos miesto link (Kalvarijos gatvės kryptimi) su užrašu — *Vadovas*, o trečią lempą pastatė prie Suvalkų plento, senos tur-gavietės vietoje, netoliese magistrato su užrašu — *Spindulys*.

*Seinuose veikė dar viena spaustuvė. Jos savininkas buvo Sucho-dolskis, žydų kilmės. Spaustuvę įsteigė 1909 metais. Turėjo tik vieną didelę pedalinę mašiną firmos Liberta, labai pasenusio tipo, lėtą apsisukimą. Spaustuvė turėjo lietuviškus, lenkiškus ir rusiškus šriftus. Spaustuvė savo veiklos neišvystė ir liko lietuviškos spaustuvės šešėlyje⁴⁵. Seinų berniukų gimnazijos direktorius (gimnazija buvo Žiburio Švietimo Draugijos vedama) kun. dr. M. Gustaitis spaudė pas Suchodolskį savo brošiūrą *Amerikos mokykla*.*

S. Tijūnaitis buvo tuo metu gimnazijos mokytoju ir kartu su autoriumi darė korektūrą. Brošiūra savo leidykliniame adrese turi užrašą : *Seinai-Marijampolė 1919-1920*. Toji brošiūra buvo pradėta spausdinti Suchodolskio spaustuvėje 1919 metais, bet iki rugpiūčio mėnesio 23 dienos nebuvo užbaigta. Knygelė buvo užbaigta tik 1920 metais Marijampolėje⁴⁶.

Ekspedicija. — Seinų leidyklos ekspedicijoje dirbo du nuo-latiniai tarnautojai — vedėjas ir ekspeditorė.

⁴⁴ Ten pat.

⁴⁵ Szepe korespondencija.

⁴⁶ Tijūnaičio korespondencija.

Bronislovas Miernickis,
Šaltinio rinkėjas

Stanislovas Repečka,
Šaltinio rinkėjas

Lietuvių inteligentų grupė Seinuose apie 1909 m.
Dešinėje stovi St. Tijūnaitis

Vedėjas prižiūrėjo visą ekspedicijos darbą — prenumeratorių sąrašus ir adresus, įmokėjimus ir skolas.

Ekspeditorė sukarpydavo ir surūšiuodavo adresus pagal paštus, pagamindavo banderolėms juosteles ir užklijuodavo ant jų adresus. Laikraščius išsiuntinėti ekspeditorėi į talką ateidavo ir daugiau tarnautojų.

Pradėjus eiti naujiems laikraščiams — ekspedicijoje darbo padaugėjo. Tuomet prenumeratų gavimo laikotarpyje vedėjas pats vienas savo darbo nebeįveikdavo. Gi pats įkarštis ekspedicijoje būdavo gruodžio, sausio ir vasario mėnesiai, kai ateidavo šimtai užsakymų, kuriuos reikėjo skubiai sutvarkyti ir užsakytus laikraščius išsiųsti. Žmonės nebuvo pratę laiku užsakyti laikraščių, ir jei kas pavėluodavo — vis tiek prašydavo laikraštį siuntinėti nuo pirmojo numerio. Tokie pavėlavimai apsunkindavo darbą ekspedicijoje.

Spaustuvės veiklos laikotarpyje ekspediciją vedė iš eilės keturi žmonės.

Mykolas Mockevičius — pats pirmasis ekspedicijos vedėjas. Dirbo pavyzdingai, rūpestingai, turėjo kaligrafinę rašyseną. Mirė nuo plaučių ligos.

Natalija Zatrybaitė. Dirbo ekspedicijos vedėja 1909 ir 1910 metais. Buvo tikra lenkė, jos šeima buvo atsikėlusį į Seinus iš Lenkijos gilumos. Visa Zatrybų šeima, taipgi ir Natalija, lietuviškai kalbėjo ir rašė. Tėvas buvo tarnautojas. Natalija ištekėjo už sulenkėjusio lietuvio Šukio. Ištekėjusi neilgai gyveno, po metų mirė.

Apie 1911 metų pradžią, kuomet Natalija jau sunkiai sirgo, tuometinis redaktorius kun. J. Vailokaitis kreipėsi į S. Tijūnaitį, prašydamas jį, kad sutiktų gelbėti ekspediciją. Tijūnaitis apsiėmė.

Pasisamdė reikalingų talkininkų ir dirbo netgi po šešiolika valandų per dieną. Po dešimties dienų ekspedicija buvo sutvarkyta, visi užsilikusiai darbai atlikti. Po dešimties dienų dirbo jau normaliai : dieną gavę iš pašto prenumeratą, rytojaus rytą jau išsiųsdavo užsakytus laikraščius.

Iš visų ekspedicijos talkininkų ypatingai išsiskyrė darbštumu ir sumanumu jaunuolis Antanas Pečiulis, našlės sūnus, poeto P. Mockevičiaus kaimynas iš Vidugirių kaimo nuo Punsko. Jis yra buvęs Seinų triklasės mokyklos auklėtinis.

Nuo 1912 metų vasaros A. Pečiulis sutiko vesti ekspediciją. Ekspedicija buvo tvarkoma pagal S. Tijūnaičio paruoštą projektą. Tarp kitų dalykų buvo pažymėta, kad vieną dieną gauta prenumerata turi būti išsiunčiama jau sekančios dienos rytą. Jis ekspediciją sėkmingai vedė kolei spaustuvė veikė. Tai buvo paskutinis vedėjas.

Pirmojo pasaulinio karo metu, vokiečiams okupavus visą šalį, Pečiulis Seinuose vertėsi smulkia prekyba. Kai buvo organizuojama lietuviškoji Seinų apskrities administracija, Pečiulis įėjo į apskrities valdybą nariu-kasininku, o vėliau užėmė apskrities išdinės vedėjo vietą. Mirė jaunas 1922 metais rugpiūčio mėnesio 25 dieną Kaune.

1912 metais ekspedicijos raštinėje dirbo Jonas Petraitis, žemaitis, judrus, linksmas jaunuolis. Be ekspedicijos darbo dar paskaitydavo korektūras. Noriai padėdavo S. Tijūnaičiui organizuoti kaimo jaunimą.

Išėjęs į kariuomenę, Petraitis dalyvavo I pasauliniame kare. Buvo atsidūręs turkų fronte Užkaukazėje. Ilgokai pabuvojęs Vano ežero srityje, iš karo grįžo pulkininku. Kurį laiką buvo Lietuvos prezidento Antano Smetonos adjutantu. Mirė II pasaulinio karo metu Alytuje, iš savo kaltės.

Jauniausia ekspedicijos darbininkė buvo Vanda Stavinskaitė, iš mišrios šeimos. Lietuvių kalbos nemokėjo. Dirbo iki spaustuvės veiklos paskutinių dienų. Mirė I pasaulinio karo metu, užsikrėtusi tifu ⁴⁷.

II. Kultūrinės « Šaltinio » pastangos

« Šaltinio » savybių charakteristika. — Prieš Velykų šventes 1906 metais kovo 18 (31) dieną išėjo *Kvieslio* paskelbtas pirmas *Šaltinio* numeris, kurio pilna antraštė : *Šaltinis. Iliustruotas Savaitraštis, skiriamas Lietuvos visuomenei*. 1907 metais pakeista laikraščio antraštė: *Šaltinis. Iliustruotas Lietuvių Krikščionių-Demokratų Savaitraštis*. Savaitraščio formatas apėmė 16 puslapių in 4°, geltonais viršeliais, kuriuos naudojo skelbimams ir reklamai.

⁴⁷ Ten pat.

Šaltinio pavadinimas buvo parinktas rūpestingai ir simboliškai. Spaudos draudimo laikotarpyje knygnešių slapta atneštoji spauda iš Prūsų ne dažnai tepasiekdavo kaimus. Betgi kiekvieno lietuvio namuose galima buvo rasti maldaknygę *Šaltinis* ar *Mažas Szaltinis Diewiszkos loskos ...* Tos maldaknygės ilgus metus buvo vieninteliu lietuviškuoju elementoriumi. Prisimindami tas savo pirmąsias ir vienintele maldaknyges bei elementorius, Seinų dvasinės seminarijos klierikai pavadino savo slaptąją organizaciją *Šaltiniu*.

Ilgą spaudos draudimo laikotarpio metu lietuviai prisirišo prie žodžio *Šaltinis*, kuris tapo lietuviškumo, katalikiškumo ir kovų už lietuviškąją knygą simboliu. Uždraustos ir persekiojamos knygos gavimas nebuvo lengvas, o dažnai tekdavo netgi sveikatos, laisvės ar gyvybės kaina apmokėti. Naujai pasirodęs *Šaltinis* buvo laisvas nuo tų visų klaikių ir niūrių praeities šmėklų, buvo oficialiai parduodamas ir pasiekė tolimiausius užkampius, ne kartą gynė savo skaitytojų pilietines teises, buvo savas, artimas ir patikimas. *Šaltinio* tradicija liko pilnai išlaikyta.

Sumanymas leisti laikraštį *Šaltinis* palankiai buvo priimtas vyskupijos administratoriaus prelato Juozapo Antanavičiaus. Pirmose laikraščio skiltyse patalpintas prelato atsišaukimas į skaitytojus *Į darbą!*, kuriame autorius rašė: «Kitados mūsų Tėvynė buvo vadinama šventąja Lietuva.... Tokių minčių pripildytas kviečiu brolius lietuvius gerti tyro vandens iš šito *Šaltinio* ir prilaikyti jį kas kuo tik gali, kad jisai niekad neišdžiūtų», o taipgi: «... rūpinkitės apsišviesti sau protą ir dorinti širdį, skaitykite tuos raštus, kuriuos prirodys jums geri žmonės ... »⁴⁸. Naujas laikraštis gavo pasveikinimą ir iš Kauno: poetas, mokslininkas, buvęs Peterburgo Dvasinės Akademijos profesorius, Kaune einančio laikraščio *Draugija* redaktorius — kunigas Aleksandras Dambrauskas (Adomas Jakštas) atsiuntė į Seinus eilėraštį, ta pačia, kaip ir laikraštis antrašte — *Šaltinis*. Eilėraštis, susidedęs iš šešių posmų, pasakojo apie Sacharos dykumą ir šaltinį, kuris, prasimušęs pro įkaitintą smėlį, gaivino visą apylinkę. Su šiuo šaltiniu palygino naujai pasirodžiusį laikraštį ir linkėjo, kad visą kraštą pagydytų⁴⁹.

⁴⁸ Prel. Juozapas Antanavičius, *Į darbą*, žr. *Šaltinis*, I (1906), 2 psl.

⁴⁹ A. Jakštas, *Šaltinis*, žr. *Šaltinis*, I (1906), 37 psl.

Laikraščio antraštėje aiškiai buvo nubrėžta kryptis, nurodant, kad nebus tenkinamasi vien religiniais klausimais, bet visais visuomenę liečiančiais reikalais. 1908 metų *Kvieslyje Baltinio* redakcija priminė skaitytojams užsibrėžtąją tikslą, kaip : ūkio lygio pakėlimas, žemės reikalas, teisė ir tautos laisvė, sunki dvaro darbininkų būklė, žmonių švietimas, gydytojų patarimai, žinios ir religiniai klausimai. Programa nepaprastai turtinga : religiniai politiniai, tautiniai, visuomeniniai klausimai, švietimas ir žmonių gerovė. Tikėjimo reikalai buvo statomi pirmoje vietoje, bet laikraštis nedaug vietos pašvęsdavo tiems reikalams. Pirmųjų trijų metų laikotoryje *Šaltinis* vedė specialų skyrių *Tikėjimo dalykai*, kuriam buvo skiriamas vienas puslapis. Nuo 1908 metų tas skyrius sutinkamas ne kiekviename numeryje, o nuo 1909 metų randame vien tik straipsnius aptariančius aktualius tikėjimo klausimus. Tikėjimo reikalams nebuvo skiriama daug vietos, bet katalikiško mokslo pagrindais rėmėsi visa *Šaltinio* veikla, Katalikų Bažnyčios mokslo dvasia dvelkė iš kiekvieno puslapio, veikdama skaitytojus ir atnaujindama aplinką. Nuo pat pradžios *Šaltinis* buvo pilnai subrendusiu su aiškiai nustatyta veiklos programa laikraščiu.

Šaltinis buvo labai rūpestingai paruošiamas, turėjo gražią ir estetišką išorinę išvaizdą. Formatas 31,5 x 21,5 cm, titulinis lapas iliustruotas. Pirmaisiais leidimo metais (1906) pasirodė 39 numeriai, iš kurių 11 turėjo titulinuose lapuose dvispalves iliustracijas ; iliustracijų religinėmis temomis tais metais buvo 24, liaudies tipų — 11, tautos didvyrių — 3. 1908 metais pasirodė 30 iliustracijų religinėm temom, o likusios — tai mokslininkų ir tautos didvyrių atvaizdai. Tais pačiais metais pasirodo tituliniai lapai be iliustracijų, o tik su tekstu. Kai kurių numerių antraštės buvo papuoštos scenomis prie šaltinio. Laikraščio tekstas buvo gausiai iliustruotas, o iliustracijos kruopščiai atliktos, atitinkamai parinktos ir skoningos. 1908 metais *Šaltinis* patalpino 263 iliustracijas 52 numeriuose.

1906 metais *Šaltinio* tekstas buvo spausdintas su interlinija, o korespondencijos ir žinios be interlinijos. Nuo 1909 metų interlinija visai išnyko.

Šaltinis nagrinėjo aktualius visuomeninius reikalus, kaip antai, auklėjimas, lietuvių emigracija Amerikon ir su tuo surištos nelaimės. Be to, stengėsi perspėti savo skaitytojus atitinkamais

straipsniais apie išnaudojimą ir bedarbę, aiškino apsišvietimo, knygų, bibliotekų, skaityklų ir ūkio mokyklų svarbą ; daug vietos buvo skiriama ūkininkavimo ir žemdirbystės klausimams, žemės ūkio rateliams ; neužmiršta taipgi prekybos. Buvo taip pat gydytojų patarimai, teisininko patarimai. Visą tą rimtą ir naudingą tekstą pajvairindavo įdomūs pasakojimai, eilėraščiai ir juokų kampeliai. Gausiai buvo duodama žinių iš krašto ir užsienio, o taip pat ir religinių žinių. Kiekviename numeryje buvo daug skelbimų, reklamų, pardavimo ir žemės pirkimo pranešimų, turgaus kainos, darbo ir darbininkų pareikalavimai, siūlomų jaunimui knygų sąrašai, knygų leidyklų skelbimai, agronomo pranešimai. Dažnai pagražintuose rėmeliuose buvo spausdintos auksinės mintys (2-8 eilutėse). Laikui bėgant, *Šaltinio* kai kurie liečiamieji klausimai tiek išsivystė, kad buvo pradėta leisti priedai : pirmiausia vaikams, paskui ūkininkams ir jaunimui.

Redakcija priimdavo skelbimus ir patalpindavo juos ant laikraščio viršelių. 1906 metais už skelbimo eilutę reikėjo mokėti 15 kap. 1909 metais už petito eilutę ant 1 ir 4 viršelių puslapio mokėta 30 kap., o ant 2 ir 3 puslapio tų viršelių — 25 kap. Pakartojantiems skelbimus buvo daroma nuolaida nuo 20% iki 40% ; ūkininkai mokėjo už vieną skelbimo žodį 3 kap., o pakartojant tik 2 kap.⁵⁰

1908 metams *Kvieslys* ragino *Šaltinio* nuolatinius skaitytojus pakartoti laikraščio užsakymą ir žadėjo nuleisti prenumeratos kainą vienu rubliu. Pradžioje prenumerata metams kainavo Seinuose 3 rublius, visame krašte ir Rusijoje — 4 rublius, o užsienyje 5 rublius. Vienas numeris kainavo 10 kap. Asmenims, kurie surinkdavo 10 prenumeratų, 11-toji prenumerata buvo duodama veltui. Kuo 1908 metų prenumerata Seinuose, visame krašte ir Rusijoje kainavo 3 rublius, užsienyje — 4 rublius, o atskiras numeris kainavo 6 kap. Metiniams prenumeratoriams redakcija išsiųsdavo priedo 2 knygas, kurių kiekviena kainavo po 50 kap.

Lietuvos liaudis nebuvo įpratusi skaityti spaudą ir todėl pirmųjų laikraščių uždavinys buvo labai sunkus : reikėjo išverti ir žmones mokyti laikraščius skaityti. Dėl tos priežasties jau po

⁵⁰ *Šaltinis*, 1906-1911 m.

metų nustojo ėjęs *Lietuvių Laikraštis*, o *Šaltinis* išsilaikė ir pradėjo antrus savo gyvavimo metus. Sustiprinta propaganda stengėsi surinkti daugiau prenumeratų. 1907 metų rudenį *Šaltinis* paskelbė loteriją : kiekvienas užsiprenumeravęs laikraštį už 30 kapeikų gruodžio mėnesiui turėjo teisę dalyvauti *Šaltinio* redakcijos surengtoje loterijoje. Redakcija loterijai paskyrė : 1.000 visokių knygų nuo 10 kap. iki 5 rublių vertės, 20 laikrodžių už 120 rublių ir 3 didelio formato popiežiaus Pijaus X portretus už 18 rublių. Tų metų gruodžio mėnesyje *Šaltinis* pasirodė sensacingu 50.000 egz. tiražu. Mašinos tą mėnesį spaudė visą savaitę kiekvieną numerį. Originalaus loterijos sumanymo dėka savaitraštis pasiekė tolimiausius krašto kampelius ⁵¹.

1906 metų pabaigoje *Šaltinis* turėjo 500 prenumeratorių⁵², o tiražas buvo 2.000 egz.⁵³ Tais pačiais metais leidykla turėjo 7.000 rublių nuostolio. Kadangi Bendrovės tikslas buvo idėjinis ir pelnas jos neviliojo, pasiryžo priimti visus nuostolius, kad tik išlaikius laikraštį tame pačiame lygyje. Redakcija nutarė, nekeičiant laikraščio išvaizdos, dydžio ir turinio, sumažinti kainą vienu rubliu metinėje prenumeratorio ir pravedė laikraščio išplatavimo akciją. Po loterijos prenumeratorių skaičius trigubai padidėjo ⁵⁴ ir turėjo 1.500 nuolatinių skaitytojų⁵⁵. 1909 metais leidinys redakcijai atsiėjo virš 17.000 rublių ⁵⁶. 1909 metais spaustuvė kas savaitę spaudė *Šaltinio* po 6.000 egzempliorių. Vieno tik *Šaltinio* leidimas per metus kainavo 19.000 rublių. Popieriaus tam leidiniui reikėjo virš tūkstančio pūdų⁵⁷ *. 1909 metų gruodžio mėnesyje redakcija pareiškė pasitenkinimą, kad patikrinus skaitytojų-prenumeratorių sąrašus nuo pat laikraščio pasirodymo, paaiškėjo, kad didesnė skaitytojų dalis, mažiausiai nuo dviejų —

⁵¹ Tijūnaičio korespondencija.

⁵² P. Dambrauskas, *Šaltinis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX, (1963), 333 psl.

⁵³ Szepe korespondencija, Tijūnaičio korespondencija.

⁵⁴ *Šaltinio* sukaktuvės, žr. *Šaltinis*, III (1908), 179 psl.

⁵⁵ P. Dambrauskas, *Šaltinis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX (1963), 333 psl.

⁵⁶ « *Šaltinio* » *Kvieslys*, 1908 m.

⁵⁷ *Žiupsnelis žinių iš savo kampo*, žr. *Šaltinis*, IV (1909), 820-821 psl.

trijų metų, buvo pastovi⁵⁸. 1910 metais *Šaltinis* pasiekė 5.500 egzempliorių tiražą⁵⁹. Prieš pirmąjį pasaulinį karą tiražas išaugo iki 15.000 egz. *Šaltinis* tapo plačiai žinomu ir skaitomu laikraščiu visame Užnemunės krašte, o taipgi ir kitose krašto dalyse⁶⁰.

1914 metais karui prasidėjus, tiražas dar padidėjo. *Šaltinis* prenumeravo žinias telegramų agentūroje ir todėl skelbiamos naujienos buvo aktualios ir skaitytojų laukiamos. Kai frontas artėjo krašto gilumon, *Šaltinio* tiražas sumažėjo. Stasys Tijūnaitis tuo metu redagavo apžvalgą skyriuje : *Kaip eina karas ?* Redaktorius gavo tikslus fronto žemėlapius, puikiai orientavosi italų pranešimuose ir komentaruose ir todėl galėjo nuostabiai tiksliai išvesti strategiją. Kadangi cenzūra silpnai mokėjo lietuvių kalbą (o valdžia Seinuose visiškai lietuvių kalbos nežinojo), tai skaitytojais gaudavo tikslus padėties pranešimus. Kai Stasys Tijūnaitis persikėlė Vilniun ir dirbo dienraštyje *Viltis*, toliau ten vedė tą patį skyrį, su tuo pačiu tikslumu, kad netgi kun. J. Vailokaitis jį buvo išpėjęs «atsargiai vesti karą»⁶¹.

Pradžioje *Šaltinis* išeidavo kiekvieną trečiadienį⁶². Kuo 1909 metų laikraštį pradėta spausdinti naktį pirmadieniais, kad dar būtų galima įdėti pirmadienio naujienas. Antradienio *rytą Šaltinį* ekspedicija išsiųsdavo į Kauno ir Vilniaus gubernijas, o po pietų — Suvalkų gubernijon. Kadangi paštas labai blogai veikė, todėl daugumas skaitytojų gaudavo laikraštį pavėluotai, o kai kurie nesulaukdavo netgi iki sekmadienio⁶³.

Tautiška kultūrinė « Šaltinio » redakcijos veikla. — Spaustuvės įsteigimas mažame Seinų miestelyje turėjo gilią tautinę mintį. Suvalkijos dalis, kurių gyventojus vis plačiau siekė ištautimo srovė, reikalavo dvasinės atsparos. Leidyklinė *Laukaičio, Dvarausko, Narjausko ir Bendrovės* veikla stengėsi žadinti tautinę

⁵⁸ *Skaitytojams*, žr. *Šaltinis*, IV, (1909), 785 psl.

⁵⁹ Papentis, *Spaudos sukaktuvės*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 258 psl.

⁶⁰ P. Dambrauskas, *Šaltinis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX (1903), 333 psl.

⁶¹ Tijūnaičio korespondencija.

⁶² *Šaltinis*, I (1906), 32 ir 48 psl.

⁶³ *Žiupsnelis žinių iš savo kampelio*, žr. *Šaltinis*, IV, (1909), 820-821 psl.

sąmonę, keliant kultūros ir švietimo lygį, stiprinant katalikybę. Spaudos laisvę atgavus, pasirodė žymūs trūkumai visose gyvenimo srityse. Leidyklinė bendrovė stengėsi papildyti tuos trūkumus. Prie redakcijos susibūrė bendradarbiai iš visų sričių. Redakcija pradėjo sistemingą veiklą. *Šaltinis* tapo vyriausiuoju Bendrovės organu, o visi kiti leidiniai buvo išvystyto redakcijos darbo vaisiai. Bendrai, visa *Šaltinio* veikla, visi jo leidiniai puikiai pavaizduoja nepaprastai gyvą ir turtingą iniciatyvą, sumanumą visuomeniniame darbe.

Korespondentų ir bendradarbių skaičius nuolat augo. Pavyzdžiui : 1906 metais *Šaltinis* turėjo jų 215, 1907 metais — 380, 1908 — 424, 1909 — 533, o 1910 metais — 546.

Straipsnius autoriai dažniausiai pasirašydavo pseudonimais, kriptonimais. Straipsnių pasirašytų pilna pavarde yra, palyginus, nedaug. 1906 metais iš 35 straipsnių tik 10 pasirašyti pavardėmis ; 1908 metais, pavardžių — 18. 1910 metais redakcija kreipėsi į bendradarbius prašydama, kad korespondencijas pasirašintų pilna pavarde, o korespondencijos pasirašytos pseudonimais ar kriptonimais bus trumpinamos ir skelbiamos tik kaip žinios. Šis redakcijos prašymas rėmėsi gubernatoriaus potvarkiu⁶⁴. Toks stovis truko iki 1912 metų. Pseudonimai vėl pasirodė nuo 25 numerio 1912 metais ir taip paliko iki pat galo⁶⁵.

Redakcija ypatingai rūpinosi išplatinti spaudą kaimo gyventojų tarpe, ragindama juos skaityti. Pavyzdžiui, 1908 metų įžanginiame straipsnyje redakcija priminė skaitytojams, kad ateinantys metai bus sunkūs idėjinei veiklai, kadangi caro valdžia persekiojo kiekvieną tautos susipratimo pasireiškimą. Vienintelė jėga tai — švietimas, o laikraštis žadėjo toje srityje padėti. Spauda — tai pigi, bet pastovi mokykla. Straipsnio autorius ragino skaitytojus, nežiūrint pradžioje sutinkamų sunkumų, nuolat skaityti savaitraštį, o su laiku tie skaitymo sunkumai patys išnyks. Taipgi ragino daryti metinius komplektus⁶⁶. Panašūs kvietimai ir raginimai sutinkami ir kituose laikraščio numeriuose.

Redakcijos darbuotojams buvo sunku prikalbinti žmones

⁶⁴ *Keli žodžiai į korespondentus*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 656 psl.

⁶⁵ Tįjūnaičio korespondencija.

⁶⁶ *Mūsų darbai šiais metais*, žr. *Šaltinis*, III (1908), 2-3 psl.

laikraščius skaityti pačiam Lietuvos viduryje, o ką bekalbėti apie Vilniaus gubernijos gyventojus, kur spaudos platinimas vyko tik veltui. 1908 metais redakcija ragino skaitytojus aukoti pinigus nemokamam *Šaltinio* siuntinėjimui Vilnijon. Lenkiškoji spauda lietuvių tarpe buvo veltui platinama ⁶⁷, o Seinai išsiuntė kelis šimtus *Šaltinio* egzempliorių nemokamai asmenims, kurių adresus gavo iš Vilniaus ir Gardino apylinkių ⁶⁸. Nuo 1909 metų redakcija vietoje nemokamų *Šaltinio* egzempliorių pradėjo siuntinėti naujai leidžiamą laikraštį *Spindulį*⁶⁹.

Paskutiniame 1908 metų numeryje *Šaltinis* paskelbė rašinio konkursą sekantiems metams tema: *Kaip vesti knygas ūkyje*. Redakcija konkurso dalyviams paskyrė dovanų: pirmoji premija — metalinis plūgas 10 rublių vertės arba 10 rublių pinigais; antroji premija — 10 premijų po 1 rublį arba knygų pasirinkimas; trečioji premija — 10 premijų po 50 kapeikų arba knygų pasirinkimas ⁷⁰. Skyriuje *Ūkio dalykai* redakcija mokė savo skaitytojus, kaip reikia vesti sąskaitas ūkyje⁷¹.

Nuo 1908 metų prie *Šaltinio* redakcijos apsigyveno agronomas Vincas Totoraitis, baigęs studijas Šveicarijoje. Baigęs studijuoti, gavo gerą tarnybą Vokietijoje, bet, redakcijos prašomas, grįžo tėvynėn. *Šaltinis* įvedė nuolatinį skyrių, kaip atskirą priedą ūkininkams: *Artojas. Ūkio, pramonijos ir prekybos išimamas skyrius*. Agronomas Vincas Totoraitis ne tik vedė tą naują priedą, bet taipgi pradėjo visuomeninę veiklą: važinėjo po visą kraštą, mokydamas ūkininkus geriau dirbti žemę, o norintys galėjo veltui gauti trąšų, bet iš savo bandymų turėjo paruošti apyskaitą. Agronomo patarimai ir atsilankymai buvo nemokami.

Šaltinis dalyvavo dviejose ūkio parodose suruoštose Šiauliuose ir Marijampolėje 1911 metais. Pirmoje parodoje *Šaltinis* gavo aukso medalį, o agronomas Vincas Totoraitis — sidabro medalį,

⁶⁷ J. Daubaras, *Gelbėkime Vilniaus gubernijos lietuvius*, žr. *Šaltinis*, IV (1909), 34-35 psl.

⁶⁸ *Atsišaukimas į apšviestesnius lietuvius*, žr. *Šaltinis*, III (1908), 496 psl.

⁶⁹ *Pranešimas*, žr. *Šaltinis*, IV (1909), 688 psl.

⁷⁰ *Užkvietimas į darbą visiems metams*, žr. *Šaltinis*, III (1908), 819 psl.

⁷¹ *Kaip vesti knygas ūkyje*, žr. *Šaltinis*, IV (1909), 36 psl.; *Apie knygų vedimą ūkyje*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 71-72 psl.

antroje parodoje — *Šaltinis* ir agronomas gavo garbės pažymėjimus.

Dažnai laikraščio puslapiuose pasirodydavo straipsnių, kurie paliesdavo mažžemių klausimų ir didžiųjų dvarų parceliavimą. Straipsnyje *Žemės reikalai Lietuvoje* autorius patiekė kalbos santrauką, kurią pasakė lietuvių atstovas dūmoje — A. Bulota (nuo 1 iki 4 kovo 1910 metais)⁷³. Toje kalboje stengėsi įspėti lietuvius, atkreipdamas jų dėmesį į valdžios neteisėtą ūkių supirkimą Lietuvoje, kurie vėliau būdavo išdalinami atsikėlusius rusų šeimoms, o buvo užmirštos teisės tikrųjų krašto šeiminkų. Kadangi caro valdžia neleido įsteigti banko, panašaus į Valstiečių Banką, reikėjo ieškoti kitokių būdų. A. Bulota patarė steigti mažas bendroves ir pavieniams asmenims užsiimti žemės supirkimu. Reikalas buvo labai aktualus ir negalima buvo jo atidėlioti, kadangi dvarams grėsė kaskart labiau bankrotas, nyko miškai, kurie dar gelbėjo dvarus.

Pasiremdamas Bulotos pranešimu, kunigas Juozas Vailokaitis, pasirašydamas slapyvarde Plunksnius, paruošė straipsnį *Dvarų parceliavimas*, kuris pasirodė *Šaltinyje* 1910 metų gegužės 24 dieną. Šis straipsnis iššaukė bylą⁷⁴. Visi tie įvykiai paragino kun. J. Vailokaitį susidomėti žemės klausimu Lietuvoje. Kadangi pats neturėjo reikalingų savo sumanymui įgyvendinti pinigų, kreipėsi į pasiturinčius klebonus, išaiškino jiems savo planus ir prašė pasirašyti vekselius. Tokiu būdu surinktus vekselius įteikė bankui ir sudarė būtiną veiklos pradžią kapitalą.

Kun. Juozapas Vailokaitis su broliu Jonu Vailokaičiu įsteigė Kaune įmonę ir pradėjo supirkinėti žemę, kurią vėliau parceliavo tarp lietuvių. 1910 metais Vailokaičiai užpirkė pirmą dvarą, kurį išparceliavo lietuviams. Buvo tai dvaras Seinų apskrityje — Jonaraistis (577 margų). Vėliau Vailokaičiai sudarė Prekybos ir Pramonės Draugiją vardu *Broliai Vailokaičiai ir Bendrovė*. 1913

⁷² Marijampolė, žr. *Šaltinis*, V (1911), 465 psl. ; *Ūkininkų reikalai*. Marijampolė, žr. *Šaltinis*, VI (1911), 511-512 psl. ; Matės, *Šiaulių ūkiškoji paroda*, žr. *Šaltinis*, VI (1911), 446-448 psl.

⁷³ *Valstybės Dūma*, *Šaltinis*, V (1910), 174 psl. ; *Žemės reikalai Lietuvoje*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 177-178, 194-195, 210-211 psl.

⁷⁴ Plunksnius, *Dvarų parceliavimas*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 305 psl. Žr. *Teismo bylos* : trečioji teismo byla, šio teksto 132 psl.

metais Bendrovė jau vertėsi 115.000 rublių kapitalu. Vailokaičių įsteigta Bendrovė pradėjo rimtai konkuruoti Valstiečių Banką ir tuo būdu išgelbėjo daug žemės. Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu veikė Ūkio Banko vardu. Kun. J. Vailokaitis sudarė bazę stipriai Lietuvos valiutai⁷⁵.

Šaltinis rūpinosi taipgi ir gimtosios kalbos taisyklingumu bei grynumu. Žmonės vartojo daug svetimos kilmės žodžių, pavyzdžiui : iš rusų kalbos paskolinta — nedėlia, povinastis, publičnas, kytras ir kiti; iš lenkų kalbos pasisavinta daugelyje atvejų su religija ir tikėjimu surištos sąvokos, kaip spaviednė, apiera, obovionskas ir kitas. Nuo pat pirmo numerio savaitraštis spausdino paskutiniame puslapyje taisyklingai skambančių ir laikraštyje pavartotų žodžių sąrašą, pav: *auka* — apiera, *įdomus* — ciekavas. Vėliau, kai skaitytojai jau kiek priprato prie taisyklingų žodžių, kai kuriuos žodžius aiškino tekste — skliausteliuose. *Šaltinis* pasižymėjo lengvu stiliumi, taisyklinga kalba ir rašyba, mažai kuo besiskiriančia nuo vėliau įvestos Lietuvoje rašybos. Lietuvių kalbos švarumu ir jos grožio iškėlimu ypatingai rūpinosi *Šaltinio* redakcijos darbuotojai, kaip kun. Juozas Laukaitis ir Stasys Tijūnaitis.

Kunigas Juozas Laukaitis buvo kalbininkas-mėgėjas, ne specialistas, kalbinės intuicijos žmogus. Jo stilius lengvas, kalba sklandi ir gyva. Profesoriavo Seinų kunigų seminarijoje, o ypatingai buvo išitraukęs į kasdieninius *Šaltinio* redakcijos reikalus. Buvo aiškaus proto, greitos orientacijos. Giliai suprato spaudos ir gimtosios kalbos grožio reikšmę.

1909 metais kun. J. Laukaitis užkvietė į Seinus lietuvių kalbininkus, kad kartu susirinkę pasitartų lietuvių rašybos tvarkymu. Apie tokį lietuvių kalbininkų bendrą darbą seniai svajojo lietuvių kalbos žinovas kun. Kazimieras Jaunius. Jis buvo pabrėžęs, kad tik kalbininkų bendradarbiavimas gali įvesti lietuvių kalbon ir rašybon seniai pageidaujamą tvarką⁷⁶.

⁷⁵ Tijūnaičio korespondencija.

⁷⁶ R. Krasauskas, *Seinai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVII (1962), 182-194 psl. Kun. J. Vailokaitis, *Kunigas Juozapas Laukaitis*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 422 psl.

Suvažiavo visi anų laikų lietuviai kalbininkai: prof. Jonas Jablonskis, dr. Jurgis Šlapelis, studentas Kazimieras Būga ir studentas Juozas Balčikonis⁷⁷. Į Seinus atvyko 1909 metų liepos 13 dieną, o darbą pradėjo liepos 15 dieną⁷⁸. Dirbo čia keturias savaites⁷⁹ pasidalinę darbą ir nutardami artimiausioje ateityje išleisti: prof. Jonas Jablonskis — sintaksę, dr. Jurgis Šlapelis — gramatiką, o Kazimieras Būga — rašybą⁸⁰.

Kalbininkų suvažiavimo dalyvių tarpe buvo studentas Kazimieras Būga — ateityje tapęs vienu žymiausių lietuvių kalbininkų. Studentavimo metu jis ypač pasinaudojo kun. prof. K. Jauniaus (1849-1908) kalbiniais sugebėjimais. Kun. K. Jaunius tvirtino, kad Kazimieras Būga buvęs vienu iš geriausių jo studentų. Jauniui mirus, Būgai buvo pavesta sutvarkyti pasilikusius jo užrašus. Kun. K. Jaunius niekuomet nebuvo rašęs veikalų, o savo pastabas surašęs paraštėse tų knygų, kurias skaitė⁸¹. Viena iš savo laiškų, rašytų kun. Juozui Tumui, kun. Aleksandras Dambrauskas rašė: «Jaunius... darbuojasi po senovei, nors nieko nerašo. Gerai da, kad nors Būga jo išradimus sau užsižymi. Rasit, nors tokiu būdu dalis filologiškų Jauniaus išradimų nepražus»⁸².

Suvažiavimo metu Seinuose kalbininkai surengė dvi mokslines ekskursijas į Klevų kaimą (9 km nuo Seinų) ir į Radzūčius (12 km. nuo Seinų), kad susipažintų su vietiniais gyventojais ir surinktų tautosakinę medžiagą vietinėje tarmėje⁸³. Tuo pačiu laiku peržiūrėjo naujai paruoštus kai kurių maldų tekstus lietuvių kalba. Kalbininkų suvažiavimas buvo suruoštas *Šaltinio* lėšomis⁸⁴.

⁷⁷ Tįjūnaičio korespondencija. *Litwa*, 13/19, 1909, taipgi įdėjo trumpą pranešimą apie lietuvių kalbininkų suvažiavimą Seinuose : *W dniu 30 czerwca (13 liepos) byli šią zjechali do Sejn i zabawili tam prawie miesiąc czasu znawcy języka litewskiego.*

⁷⁸ *Žinios iš Lietuvos*, žr. *Šaltinis*, IV (1909), 438 psl.

⁷⁹ Tįjūnaičio korespondencija.

⁸⁰ *Mūsų kalbininkai*, žr. *Šaltinis*, IV (1909), 609 psl.

⁸¹ Kun. P. Būčys, *Kunigas Kazimieras Jaunius*, žr. *Šaltinis*, III (1908), 147-148 psl.

⁸² J. Ambrazevičius, *Jakšto-Dambrausko laiškai Vaižgantui-Tumui*, žr. *Athenaeum*, IX (Kaunas 1933), 13 psl.

⁸³ Tįjūnaičio korespondencija.

⁸⁴ P. Dambrauskas, *Šaltinis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX (1963), 334 psl.

Šaltinio sušauktas ir finansuotas
lietuvių kalbininkų suvažiavimas Seinuose
1909 m. liepos-rugpiūčio mėn.
(žr. 79-80 psl.)

Kun. Juozas Vailokaitis,
(1880. XII. 17-1953. VIII.2)
ir kun. Pardo atlieka kalėjimo bausmę
kapucinų vienuolyne Lomžoje,
pirmasis už straipsnį (žr. 132 psl.),
antrasis už religinius patarnavimus,
teikiamus unitams.

Bendrai kalbant, *Šaltinis* niekuomet neužmiršdavo, šalia tikėjimo, kelti taip pat ir tautiškumo klausimus. Jau nuo pirmojo straipsnio skaitytojai buvo raginami «stoti darban» tėvynės ir tikėjimo gerovei. Tas mintis gilino ir jausmus žadino gražiais apsakymėliais, rimtais straipsniais ar atsišaukimais į visuomenę, atitinkamomis iliustracijomis, eilėraščiais.

III. Spaustuvė ir draugijų veikla

«*Žiburio*» draugija. — Lietuviai, ilgus spaudos draudimo laikus iškentėję, daugumoje temokėjo skaityti iš savo maldaknygių. Norint tautos švietimą atitinkaman lygin pakelti, reikėjo žmones išmokyti skaityti taipgi ir spaudą bei literatūrinio pobūdžio knygą. Tai pasiekti buvo įmanoma vien per švietimo, kultūros organizacijas. Tai buvo reali, laiko padiktuota mintis⁸⁵.

1905 metais gruodžio mėnesį kun. Justinas Staugaitis Marijampolėje įsteigė visai lietuvių gyvenamajai Suvalkų gubernijos daliai *Žiburio* vardo švietimo draugiją. Draugijos tikslas buvo — šviesti lietuvius lietuviybės ir katalikybės dvasia per lietuviškas mokyklas, įvairius kursus, skaitomuosius knygynus, per teatrus ir koncertus, pagaliau, per talentų ir šiaip pagalbos reikalaujančiųjų šelpimą.

*Žibury*s ėmė plisti po kraštą skyriais. Patys pirmieji *Žiburio* skyriai buvo įsteigti Kudirkos Naumiestyje ir Seinuose.

Seinų *Žiburio* skyriaus įsteigimo data — 1906 metai gruodžio 21-oji diena. Skyrių įsteigė susirinkę trylika žmonių. Pirmąją skyriaus valdybą sudarė: pirmininkas — Seinų kunigų seminarijos rektorius prelatas Vincentas Blaževičius (aplenkėjęs lietuvis), pirmininko pavaduotojas — *Šaltinio* redakcijos narys — rašytojas kun. Antanas Petrauskas, kasininkas — katedros vikaras kun. Vincetas Dargys, knygininkas — katedros vikaras kun. Antanas Sivickas, sekretorius — Seinų miesto triklasės mokyklos mokytojas Juozapas Grabauskas⁸⁶. Tais pačiais metais gruodžio mėn. 23 dieną *Žiburio* visuotinis susirinkimas išrinko naują pirmininko pavaduo-

⁸⁵ Pranešimas, žr. *Šaltinis*, I (1906), 320 psl.

⁸⁶ *Kas girdėti Lietuvoje*, žr. *Šaltinis*, I (1906), 346 psl.

toją į atsisakiusiojo kun. A. Petrausko vietą — energingą ir veiklų kun. prof. J. Laukaitį, kuris neužilgo tapo dvasiniu draugijos varikliu ir pirmininku, vadovavusiu organizacijai ligi 1910 metų vasaros. Pažymėtina, kad tame susirinkime buvo išrinktas į revizijos komisiją ūkininkas Jonas Vaitulionis iš Bubių sodžiaus, pirmoji organizacinė kregždutė iš liaudies⁸⁷. 1907 metais gruodžio mėn. viduryje Seinų *Žiburį* papuošė garbės nario titulu Seinų diecezijos valdytojas prel. Juozapas Antanavičius ir apdovanojo šimto rublių įnašu organizaciniam reikalams⁸⁸.

« *Žiburio* » *knygynas*. — Pats pirmasis *Žiburio* darbas buvo nutarimas įsteigti skaitomąjį knygyną — biblioteką. Skyriaus knyginkas kun. A. Sivickas ėmė kaupti skaitymui knygas savo bute. Taip buvo įsteigtas draugijos skaitomasis knygynas. *Žiburio* nariai pradėjo imti knygas namon skaityti. Imdavo jaunesniojo amžiaus nariai. Kai skaitytojas atnešdavo knygą pakeisti, knyginkas jį kiek paklausinėdavo iš perskaitytos knygos turinio.

« *Žiburio* » *choras*. — Chorą valdyba suorganizavo bendromis savo narių pastangomis. Teko jaunos žmones verbuoti individualiai.

Mokyti chorą ir jam vadovauti apsiėmė kunigų seminarijos giedojimo profesorius kun. dr. Jurgis Narjauskas. Kito tokio ar bent į jį panašaus žmogaus tuo laiku Seinuose nebuvo. Profesorius nesigailėjo nei laiko, nei darbo — mėgo tą darbą, o be to, norėjo dzūkų prašviesti giedojimu ir dainavimu.

Žiburys dar neturėjo jokios patalpos. Tai Narjauskas chorą mokė savo bute. Choristai iš miesto galėjo rinktis bet kuriuo metu, o sodiečiai — tik šventadieniais po pamaldų. Profesorius savo darbu taikėsi prie vieno ir kitų.

Iš pat pirmųjų dienų profesorius ėmė choristus pratinti giedoti ir dainuoti iš gaidų savo ranka paruoštuose lapuose. Bemokydamas pastebėjo, kad vienas kitas choristas seka iš lapų tik gaidas, ne žodžius. Susigraudino profesorius patyręs, kad tie asmenys nemokėjo rašto skaityti. Praktiškai buvo įdomu tai, kad

⁸⁷ Šaltinis, II (1907), 1-2 nr.

⁸⁸ Šaltinis, II (1907), 51 nr.

neraštingas choristas greičiau išmokdavo savo partiją iš gaidų nekaip iš atminties ir sakydavo : « Langviau giedoc iš natų ». Mat, choristas pagal gaidų ženklų penklinių ringavimą ir melodiją išvedžiodavo, o žodžius atmintinai išmokdavo. Choras pagiedodavo ir padainuodavo draugijos susirinkimuose.

«*Žiburio* » salė. — 1907 metais vasarą *Žiburys* išsinuomavo pusę Przeorskių namo prie Lazdijų gatvės ir tenai įsitaisė salę su scena. Nedidelė tai buvo patalpa, tačiau pradžiai ir tokia buvo naudinga.

«*Žiburio* » šventadieninė mokykla. — Seinuose, prieš įsisteigiant *Žiburiui*, veikė rusiška vienaklasė mokykla berniukams (nuo 1914 metų rudens jau turėjo būti priimamos ir mergaitės) ir lenkų *Motinėlės* draugijos (Macierz Szkolna) mišri vienaklasė pradžios mokykla (joje dirbo pagyvenusi mokytoja «panna Zaleska »).

Lenkų pradžios mokyklą lankė ir kai kurių miesto lietuvių šeimų vaikai. Tų vaikų tėvai buvo sumanę prašyti, kad jų vaikai būtų lenkų mokykloje pamokomi gimtosios kalbos. Konkrečiai lietuvių kalbos pamokų į lenkų mokyklą įvedimo klausimas buvo iškeltas 1907 metais per *Motinėlės* (Macierz Szkolna) draugijos susirinkimą birželio mėn. 29 dieną. Buvo kilę karšti ginčai — už ir prieš. Trys lenkai inteligentai teisingai įrodinėjo lietuvių kalbos pamokų reikalingumą, bet daugumas kalbėjo prieš tą pasiūlymą. Nieko teigiamo nesutarta : balsų dauguma klausimas buvo atidėtas neribotam laikui⁸⁹.

Žiburys savo steigiamajame susirinkime buvo nutaręs pradėti liaudžiai ruošti šventadieniais populiarias paskaitas. Netrukus buvo kilęs kitas sumanymas — įsteigti beraščiams sodiečiams skaitymo ir rašymo kursus. Bevykdant sumanymą, populiarios paskaitos buvo sujungtos su kursais ir pavadintos šventadiene mokykla. Valdžia leido.

Šventadieninė mokykla buvo atidaryta iškilmingu aktu 1907 metais rugsėjo mėnesio 1 dieną, sekmadienį. Kun. kan. K. Prapuolenis pašventino patalpą ir tarė karštą, džiugų, religiškai-

⁸⁹ *Šaltinis*, II (1907), 30 nr. ; Tijūnaičio korespondencija.

tautinį žodį. Kun. prof. J. Narjausko vedamas *Žiburio* choras pagiedojo giesmių ir padainavo dainų. Iš giesmių choras pagiedojo vysk. A. Baranausko Seinuose 1898 metais parašytą giesmę «Skaisčiausioji, Gražiausioji». *Šaltinio* redaktorius kun. J. Vailokaitis papasakojo, kaip A. Baranauskas praleido savo jaunas dienas, kaip jis ėjo mokslus ir, pagaliau, tapo vyskupu. Kun. kan. K. Prapuolenis priminė, kad vysk. A. Baranauskas, miręs 1902 metais, yra palaidotas Seinų katedroje Marijos koplyčios dešinėje sienoje, ir pasiūlė, kad būtų gera, jeigu Seinų žiburiečiai padarytų gražią pradžią rinkti aukoms vyskupui paminklo pastatymui Seinų bažnyčioje, kad jis, tas paminklas, kiekvienam lietuviui, užeinančiam į bažnyčią, primintų buvus garbingą Lietuvai žmogų⁹⁰.

Paminklo reikalui iš tikrųjų Seinų žiburiečiai padarė aukų rinkimo pradžią — suaukojo 94 rublius 41 kapeiką. Ligi metų galo aukų per *Šaltinį* suma išaugo ligi 212 rublių. Tarp pačių pirmųjų aukotojų buvo ir keturi spaustuvės darbuotojai — St. Szepe, V. Zabavskis, J. Rinkevičius ir J. Matusevičius⁹¹.

Šventadieninė mokykla darbą pradėjo rugsėjo mėn. 8 dieną, Marijos Gimimo šventėje, po pamaldų. Skaitymo ir rašymo pamokoms buvo paskirtas scenos kambarys, paskaitoms — pati salė. Beraščius mokytį apsiėmė mokytojas J. Grabauskas. Jam teko garbė pirmam įžengti į lietuvišką Seinuose mokyklą. Prieš jį buvo susėdęs būrelis jaunuolių. Tuo pačiu laiku salėje susirinkę sodiečiai klausė paskaitos. Mokytojui J. Grabauskui talkininkavo kun. prof. J. Narjauskas dainavimo ir giedojimo pamokomis. Paskaitas skaitė *Šaltinio* ir *Vadovo* redaktoriai, kunigų seminarijos profesoriai⁹².

« *Žiburio* » pradžios mokykla. — 1908 metais rudenį *Žiburys* Seinuose, valdžiai leidus, atidarė mieste normalią lietuvių vaikams pradžios mokyklą, pirmąją Seinų apskrityje. Atidarymo aktas įvyko išpuoštoje salėje. Buvo svečių, buvo šiltų sveikinimų. Buvo ir džiaugsmo dainų, kurias padainavo *Žiburio* choras, kun.

⁹⁰ *Šaltinis*, II (1907), 37 nr.

⁹¹ *Šaltinis*, II (1907), 39 nr.

⁹² Tįjūnaičio korespondencija.

prof. J. Karjausko vedamas. Su pirmaisiais mokyklos kandidatais buvo susirinkę ir tėvai.

Pirmąją Seinų *Žiburio* pradžios mokyklos mokytoja buvo Teresė Kryžianauskaitė, baigusi gimnaziją ir pedagoginius kursus, rami ir švelni pedagogė.

Religijos, dainavimo ir giedojimo pamokas dėstė kun. J. Karjauskas. Mokytoja T. Kryžianauskaitė dirbo Seinų *Žiburio* pradžios mokykloje dvejus mokslo metus. Pasitraukė pagilinti mokslo žinių, kad taptų stipresnė ir naudingesnė jaunimo švietimo darbuotoja. Mirė 1963 metais Marijampolėje.

Po T. Kryžianauskaitės dirbo mokytojas pensininkas Simanas Starkevičius ligi I pasaulinio karo.

Mokykla kasmet linksmai atšvęsdavo Kalėdas su gražia ir turtinga eglute, su namiškiais ir svečiais, su savo ir *Žiburio* choro giesmėmis ir dainomis, su dovanėlėmis ir žaidimais.

Mokslo metai būdavo baigiami iškilmingai: žalumynais išpuoštoje salėje, su parodomaisiais egzaminais tėvų ir svečių akivaizdoje⁹³.

Gubernijos mokyklų direkcijos inspektoriai Seinų *Žiburio* pradžios mokyklos darbą visuomet įvertindavo gerai. Seinų *Žiburio* pradžios mokykla paruošdavo gerų kandidatų miesto triklasei mokyklai, deja, be mergaičių⁹⁴.

Šių dienų akimis žiūrint, ir šventadieninė mokykla, ir pradžios mokykla, ir pirmieji dėl jų džiaugsmas atrodo kuklūs lietuvių kultūros Seinuose laimėjimai. Tačiau, anų laikų sąlygomis, tatai buvo labai stambūs laimėjimai. Dėl jų buvo daug sielotasi, daug kovota, daug kliūčių nugalėta. Pavyzdžiui, štai kad ir toks, sunkiai įtikimas, tačiau gyvas gyvenimo faktas, su kuriuo lietuviams teko susidurti švietimo srityje.

Tai įvyko 1910 metais pavasarį Rusijos dūmoje. Dūmos švietimo komisija svarstė klausimą, kokia kalba turi būti dėstoma Lenkijos ir Latvijos vienaklasėse pradžios mokyklose. Komisija nutarė, kad gimtąją kalba. Tada Suvalkų gubernijos atstovas A. Bulota pasiūlė, kad ir lietuvių pradžios mokyklose būtų dėsto-

⁹³ *Šaltinis*, (1909) 24 nr. ; V (1910) 24 nr. ; VI (1911) 25 nr. ; VII (1912) 25 nr. ; VIII (1913) 26 nr. ; IX (1914) 25 nr.

⁹⁴ Tįjūnaičio korespondencija.

ma gimtąja kalba. Komisija priėmė Bulotos pasiūlymą. Nelauktai tokių pat teisių pareikalavo ir kitų Rusijos ribose buvusių tautų atstovai. Komisija, svarstydamą klausimą antru kartu, Bulotos pasiūlymą atmetė. Komisijos nariai lenkai irgi balsavo prieš Bulotos pasiūlymą, vadinasi, kad lietuvių pradžios mokyklose nebūtų leista dėstyti gimtąja kalba⁹⁵.

Žiburys rūpinosi įsteigti Seinuose lietuvišką progimnaziją. Valdžia neleido. Atrodė, kad buvo pabūgusi konkurencijos miesto triklasei mokyklai⁹⁶.

« *Žiburio* » teatras. — Įsteigęs šventadienę mokyklą ir rūpinamasis įsteigti normalią vaikams pradžios mokyklą, *Žiburys* nutarė įsteigti lietuvišką teatrą. Seinų spaustuvės tarnautojų tarpe buvo keli asmenys — scenos meno mėgėjai. *Žiburys* pasiūlė jiems reikalingą materialinę paramą, prie jų prisidėjo iš miesto keli asmenys ir tuo būdu susidarė scenos mėgėjų ratelis, pavadintas *Žiburio* teatru.

Lietuviai, susibūrę scenos meno mėgėjų ratelyje, pradėjo dirbti ir 1907 metais lapkričio 23 dieną suruošė pirmąjį Seinuose lietuvišką teatro vakarą. Suvaidinta neilga komedijėlė *Trys mylimos*, o kun. prof. Narjausko vedamas *Žiburio* choras padainavo lietuviškų dainų. Po užbaigto vaidinimo jaunimas pašoko.

Kultūriniu ir tautiniu atžvilgiu tas vakaras buvo labai svarbus įvykis Seinų lietuvių gyvenime, pirmas visoje Seinų istorijoje. Dzūkai nebepajėgė išreikšti savo džiaugsmo jausmų ir tai padarė jiems taip didelį išpūdį, kad privertė *Žiburio* teatrą pakartoti visą programą rytojaus dieną. Žiūrovai norėjo, kad ir jų namiškiai, kurie pirmame vaidinime nebuvo, pamatytų visą programą. Salė vėl buvo pilna, ypač sodiečių⁹⁷.

Tas vakaras tai ir buvo Seinų *Žiburio* teatro užuomazga, scenos meno dzūkuose plėtimo pradžia.

Antras gražus *Žiburio* teatro vakaras Seinuose buvo sekančiais 1908 metais vasario 15 dieną ir pakartotas vasario 16 dieną

⁹⁵ Mažulis, *Lenkų darbai Lietuvoje*, žr. Šaltinis, V (1910), 209 psl.

⁹⁶ Žinios iš Lietuvos. Iš katalikų gyvenimo, žr. Šaltinis, V (1910), 747 psl.

⁹⁷ Šaltinis, II (1907) 18 nr. ; Tijūnaičio korespondencija.

ir kovo mėnesio 1 dieną. Buvo suvaidinta Vaižganto komedija *Nepadėjus nēr ko kasti* ir iš rankraščio Seinų *Žiburio* pirmininko kun. J. Laukaičio išversta V. Peilerio drama *Šventoji Agnietė*. *Žiburio* choras palinksmo žiūrovus naujomis linksmomis dainomis. Visus tris kartus salė buvo pilnutėlė žiūrovų. Ypač daug buvo sodiečių⁹⁸.

1909 metais vasario mėnesio 7 dieną *Žiburio* teatras pastatė dvi komedijas: *Kaip kas išmano, taip save gano* ir Marijos Pečkauskaitės vaikų komedijėlę *Į mokslą*, pajuokiančią tėvus, kurie neleidžia savo vaikų į mokslą. Komedijėlę suvaidino vaikai. Kun. prof. J. Karjauską su *Žiburio* choru tą kartą pavadavo Kučiūnų pradžios mokyklos mokytojas Ignas Statkevičius⁹⁹.

1910 metais sausio mėnesio 29 dieną ir 30 dieną *Žiburio* teatras pastatė stambią bajoro A. Fromo Gužučio dramą *Ponas ir muzikai*, kurioje autorius ryškiomis spalvomis yra pavaizdavęs lietuvių valstiečių gyvenimą neribotoje ponų valdžioje baudžiavos metu¹⁰⁰. 1911 metais *Žiburio* teatras pastatė gegužės mėn. 14 dieną komediją *Vagys*¹⁰¹, o lapkričio mėn. 19 dieną *Mariutė vargonininko duktė* ir komediją *Velnias spąstuose*¹⁰². Buvo ir dainų.

Palengva Seinų *Žiburio* teatro vakarai virto gražiomis lietuvių tautinės kultūros tradicinėmis šventėmis. Į tuos vakarus atvažiuodavo svečių net iš tolimesnių apylinkių — iš Kučiūnų, Beržininko, Lazdijų, Smalėnų, Punsko, net Suvalkų, Dzyviliškių. Mokytojas Matas Palioms, atvykdamas iš Lazdijų į vakarus, solo padainuodavo dainų.

Rusų administracija, atsipeikėjusi po 1905 metų revoliucijos sukrėtimų, ėmė siaurinti caro Mikalojaus II-jo 1904 metais suteiktas piliečiams šioias tokias kultūrinės ir politinės laisves. Priėjo net ligi to, kad pradėjo trukdyti net teatrinių vakarų ruošimą. Kiekvienam tokiam viešam vakarui suruošti jau reikalavo gubernatoriaus leidimo. Prie prašymo reikdavo patiekti smulkia vakaro programą ir ruošiamo vaidinti veikalo egzempliorių patik-

⁹⁸ Korespondencijos, *Seinai*. « *Žiburio* » teatras, žr. Šaltinis, III (1908), 123 psl.

⁹⁹ Žinios iš Lietuvos, *Seinai Teatras*, žr. Šaltinis, IV, (1908), 91 psl.

¹⁰⁰ Teatras, *Seinai : Lietuviu teatras*, žr. Šaltinis, V (1910), 61 psl.

¹⁰¹ Teatras, *Seinai*, žr. Šaltinis, VI (1911), 224 psl.

¹⁰² Teatras, *Seinai*, žr. Šaltinis, VI (1911), 524 psl.

rinimui, ar jis buvo cenzūros leistas vaidinti. Ir ne visuomet būdavo gaunamas leidimas. Dažnai atrodydavo, kad tie trukdymai buvo vien valdžiai pabrėžti. Pavyzdžiui, 1913 metais Seinų *Žiburio* teatras sumanė suruošti viešą vakarą gegužės mėnesio 25 dieną. Numatė suvaidinti dvi nekalto turinio komedijas — *Amerika partyje* ir *Vyro ieškojimas*, na ir, kaip paprastai, turėjo būti padainuota lietuviškų liaudies dainų. Abidvi komedijėlės buvo cenzūros leistos ir daug kur Lietuvoje vaidintos. Tačiau Suvalkų gubernatorius neleido, ir tai be jokių motyvų¹⁰³. Šeimyniškiems gi vakarams jokių leidimų nebuvo reikalinga. Tada *Žiburio* teatras pradėjo praktikuoti šeimyniškus vakarus. Skirtumas buvo tik toks, kad viešieji vakarai būdavo skelbiami afišomis ir vykdomi formaliais numeruotais bilietais su pelno nuošimčiais išdui, gi šeimyniški — paprastais svečių sąrašais, be jokių nuošimčių, o kultūrinė nauda būdavo ta pati.

Štai, pavyzdžiui, kad ir toks šeimyniškas *Žiburio* teatro vakaras iš tų pačių 1913 metų spalio mėn. 19 dienos. Vakaro programa buvo sekanti: poeto L. Giros monologinis scenos vaizdelis *Dekoracijos ir teatras*; Lučiūnų pradžios mokyklos mokytojo Ig. Statkevičiaus solo dainos: J. Naujelio *Lopšinė* ir M. Petrausko *Vai, aš pakirsčiau* su smuikų kvinteto akompanimentu; lengvi muzikos kūrinių smuikais; šokiai ir žaidimai.

Vaizdelis *Dekoracijos ir teatras* buvo žiūrovams siurprizinis, neįprastas. Pakilus uždangai, žiūrovai išvydo scenoje tris paprastus jaunuolius bekilnojančius iš vietos į vietą kėdes, stalus, bedėstinėjančius ant kėdžių kokius tai popieriaus lapus, pusbalsiu tarp savęs besiginčijančius, kaip ką kur pastatyti, padėti. Iš viso atrodė, kad jaunuoliai patys nežinojo, ką darą ar turintys ką padaryti. Taip praėjo keli momentai. Žiūrovai pradėjo nerimauti. Bet laukė, patys nežinodami ko. Staiga balsas iš žiūrovų galinių vietų užklauskė, kada pasibaigs baldų stumdymas po sceną. Publika gi laukė, kada prasidės vaidinimas. Žiūrovai grįžtelėjo į balso pusę, tai buvo spaustuvės darbininko J. Petravičiaus balsas, kuris irgi priklausė tam pačiam scenos vaizdeliui. Uždangai nusileidus, žiūrovai suprato, kad tai buvo satyrinis scenos vaizdelis, kuriuo pajaukiamas pasitaikantis netikęs scenų dekoravimas. Žiūrovai gar-

¹⁰³ *Šaltinis*, VIII (1913) 20 ir 21 nr.

džiai pasijuokė iš « dekoracijų » ir, ypač, iš savęs, kad nesuprato vaidinimo ligi jis buvo pabaigtas.

Dainos ir kvintetai savo turiniu ir atlikimo būdu sudarė gražią idilinę kompoziciją. Grojo spaustuvės darbininkas A. Dokalskis, kompozicijos sudarytojas, ir jauni Seinų triklasės mokyklos mokiniai ir absolventai — broliai Kalikauskai, Sikorskas ir poetas Kvietkauskas ¹⁰⁴.

Žiburio teatras veikė be pertraukos iki pat I pasaulinio karo. Teatre dirbo — Seinų triklasės mokyklos mokytojas J. Grabauskas, iš *Šaltinio* redakcijos — A. Rucevičius su žmona Elena ir Br. Stosiūnas, *Šaltinio* knygyno vedėjas A. Vailionis, iš spaustuvės tarnautojų — A. Mockevičius, O. Milaševičius, J. Rinkevičius, J. Petravičius, A. Pečiulis, Pr. Žukauskas, J. Kainauskaitė, P. Žilinskaitė, Seinų «*Žiburio* » pradžios mokyklos mokytoja T. Kryžianauskaitė, Kučiūnų pradžios mokyklos mokytojas Ig. Statkevičius ir jo sesuo.

Žiburio teatro pirmininku buvo kun. prof. J. Laukaitis (1907–1910), bet aktyviausiu jo padėjėju buvo A. Rucevičius su žmona Elena, šiam sugrįžus Vilniun — J. Grabauskas. Kai 1910 metais vasarą kun. J. Laukaitis atsidūrė Leipalingyje — teatro veikla rūpinosi J. Grabauskas. Su laiku į teatrą įsitraukė jauni žmonės iš miesto triklasės mokyklos absolventų, iš užaugusių Seinų *Žiburio* pradžios mokyklos absolventų. Kun. prof. J. Narjauskas visą laiką rėmė teatrą *Žiburio* choro dainomis.

« *Žiburio* » salės reikšmė. — 1909 metais *Žibury*s išsinuomavo iš Abromavičiaus namus prie Kapų gatvės — ilgam laikui. Vienas galas buvo salei ir kartu mokyklos klasei, kitas — mokytojo butui. Tenai koncentravosi visas Seinų miesto ir parapijos lietuvių draugijų gyvenimas. Tenai vykdavo vakarėliai, visokios pramogos. Tenai dzūkai mokėsi gražių gyvenimo išpūdžių, mokėsi viešai kalbėti, reikšti savo mintis, sumanymus. Kartais tekdavo nekaltai nusišypsoti, kai toks, pavyzdžiui, ūkininkas Dobkevičius iš Žagariu sodžiaus, prašydamas balso, pakeldavo savo ranką ir taip iškėlęs ją išlaikydavo lyg laimindamas, kolei pasakydavo žodį.

Žiburio salė buvo virtusi Seinų padangės lietuviams kultūros

¹⁰⁴ *Šaltinis*, VIII (1913) 42 nr.

šventove, kur vienodais jausmais visi kvėpavo. Per *Žiburį* ir *Šaltinis* vis naujų ir naujų prenumeratorių iš parapijos susilaukdavo.

Dzūkai buvo labai pamėgę *Žiburio* susirinkimus, vakarus, pramogas. Iš susirinkimų ir jie parsinešdavo namo dalykų, kuriuos ilgai tarpusavyje minėdavo, savotiškai svarstydavo, aiškindavosi; jeigu kurį šventadienį nebūdavo *Žiburyje* jokio susirinkimo, tai žiburietis, parėjęs iš bažnyčios, jausdavosi lyg būtų neatlikęs antros kokios svarbios tos dienos pareigos. Paklaustas gatve skubantis dzūkas «kur eini?» atsakydavo tarmiškai: *Žiburin*, arba «kur buvai?», atsakydavo — *Žibury*.

Spaustuvės veiklos laikotarpyje Seinuose buvo dvi kultūrinės vietos, kurias lietuviai atsidėję lankydavo: tai — bažnyčia ir *Žiburio* salė; pirmoje vietoje — jautėsi suvaržyti, o antroje — laisvi ir savi¹⁰⁵.

1910 metais lapkričio mėnesio 29 dieną, penktadienį, *Žibury*s iškilmingai paminėjo savo valdybos ir visuotinių susirinkimų 50-įjį posėdį. Žiburiečiai pirma susirinko bažnyčioje, kur vysk. A. Karosas atlaikė tylias šv. Mišias ir pasakė trumpą pamokslą. Per šv. Mišias *Žiburio* choras, kun. J. Narjausko vedamas, pagiedojo lietuviškų giesmių: kun. A. Strazdelio *Pulkim ant kelių*, vysk. A. Baranausko *Skaisčiausioji* ir *Sveika Marija*, toliau *Šventas*, *Prieš taip didį Sakramentą*. Tos Mišios buvo pirmoji tokia religinė prabanga lietuviams Seinų šiokiadienio tuščioje bažnyčioje — pirmoji ir paskutinė ligi I pasaulinio karo.

Po šv. Mišių žiburiečiai suėjo į salę, kur svarstė savo trijų metų ir 11 mėnesių darbo vaisius. Per tą laiką *Žibury*s spėjo sutelkti 336 narius, buvo įsteigęs šventadienę mokyklą suaugusiems ir pradžios mokyklą vaikams, buvo suruošęs 16 teatrinių vakarų ir 12 šeimyniškų kultūrinio poilsio vakarų, pagaliau, įsteigęs Seinams ir keturiems apylinkės valsčiams skolinamąją-taupomąją kasą.

Susirinkime kalbėjo kun. J. Vailokaitis, kun. A. Civinskas, kun. prof. P. Bielskus ir spaustuvės darbuotojas J. Rinkevičius. Žiburiečiai atsistojimu pagerbė *Žiburio* draugijos įsteigėją ir

¹⁰⁵ Tijųnaičio korespondencija.

to meto Seinų skyriaus pirmininką, *Vadovo* redaktorių kun. J. Staugaitį.

Tą dieną buvo labai prastas oras : siautė vėtra, smarkiai puštelė, tačiau buvo atėję lygiai 300 narių — net iš tolimiausių sodžių¹⁰⁶.

Žiburio choras pagiedodavo tik savo draugijos salėje. Pagiedojęs tą neužmirštamą jubiliejinę *Žiburio* dieną taip iškilmingai bažnyčioje prie vargonų, choras panoro kuo dažniau taip giedoti. Deja, nors pusė Seinų parapijos buvo lietuviai, tačiau bažnyčioje jie galėjo giedoti tik po sumos ir lietuviško pamokslo. Choras panoro bent tuo laiku giedoti, kad nors savi žmonės jo giedojimo pasiklausytų. Bet tuo metu chorui negalėjo vadovauti kun. prof. J. Narjauskas.

Stasys Tijūnaitis turėjo neblogą tenoro balsą ir buvo pradėjęs dalyvauti *Žiburio* chore. Vieną kartą po pamokos kun. J. Narjauskas paprašė S. Tijūnaitį kiek pasilikti ilgiau. Kun. prof. pareiškė norą, kad Tijūnaitis jį kartais pavaduotų ir pamokė naudotis kamertonu. Nuo to laiko, kai šventadieniais *Žiburio* choristai bažnyčioje susigrupuodavo ties kolona prieš sakyklą giedoti, S. Tijūnaitis paduodavo jiems balsus, diriguodavo ir taip choras pagiedodavo keturiais mišriais balsais¹⁰⁷.

Blaivybės Draugija. — Priešalkoholinis judėjimas Lietuvoje prasidėjo 1846 metais Šiaulių krašte, Šiaulių ir Šiaulėnų parapijose Blavybės Draugijų forma. Žemaičių Vyskupo M. Valančiaus pastagomis jos buvo išsiplėtusios po visą šalį. 1864 metais rusų valdžia Blaivybės Draugijas uždarė. Naujai jos atgijo 1908 metais įsisteigus Lietuvių Katalikų Blaivybės Draugijai visai Lietuvai su centru Kaune.

Seinų Lietuvių Blaivybės Draugija buvo kauniškės skyrius, įsteigtas 1909 metais spalio mėn. 31 dieną. Pirmojoje skyriaus valdyboje buvo kunigų seminarijos profesorius kun. A. Palubinskas pirmininku, kun. red. Just. Staugaitis, kunigų seminarijos dvasios tėvas kun. J. Katilius, amatininkas J. Vaičaitis ir ūkininkas Dobkevičius iš Žagariu sodžiaus.

¹⁰⁶ *Kuopų gyvenimas*, žr. Šaltinis, V (1910), 765 psl.

¹⁰⁷ Tijūnaičio korespondencija.

Seinų Blaivybės Draugija veikimo atžvilgiu ypatinga veikla nepasireiškė, tačiau visuomeniniu organizaciniu požiūriu buvo tiek naudinga, kad subūrė savin tuos lietuvius, kurie prie *Žiburio* buvo nepritapę. Jau tas faktas, kad skyriaus steigiamąją dieną į narius įsirašė iš karto net 95 asmenys, rodo lietuviškosios visuomenės susidomėjimą tąja draugija¹⁰⁸.

Šv. Zitos Draugija. — Tai buvo Seinų lietuvių darbininkų ir tarnautojų draugija Šv. Zitos vardu. Draugija buvo įsteigta 1910 metais spalio mėn. 9 dieną. Didžiausią Draugijos steigimo ir organizavimo rūpesčių dalį pakėlė kun. prof. V. Dvaranauskas. Jis apėjo mieste visas lietuves darbininkes ir tarnaites, surinko jų net 50 asmenų ir tuomet sukvietė draugijos steigiamąjį susirinkimą. Pirmojon valdybon buvo išrinktos : pirmininke — Ona Goberytė, pavaduotoja — Ona Vinikaitytė, kasininke — spaustuvės lankstytoja Julija Kainauskaitė, sekretore — spaustuvės lankstytoja — Paulina Žilinskaitė¹⁰⁹.

Draugijos globėju ir faktiniu jos reikalų tvarkytoju buvo kun. prof. V. Dvaranauskas, o nuo 1911 metų jo darbą tęsė kun. prof. dr. Pijus Bielskus.

Draugija savo narėms teikdavo materialinės ir dvasinės pagalbos : šelpdavo nelaimėje, ligoje, netekus darbo ir pastogės, laidodavo mirusias. Narės turėjo dorai gyventi, gerbti savo Draugiją ir remti jos reikalus. Narės naudodavosi visomis kultūrinėmis organizacijos priemonėmis.

Iš visų lietuvių draugijų Seinuose Šv. Zitos Draugija buvo būdingiausia savo darbštumu, rūpestingumu, veiklumu. Antraisiais savo gyvavimo metais Šv. Zitos Draugija įsteigė valgyklą kampiniame name tarp katedros aikštės ir Lazdijų gatvės, prie valgyklos — skalbyklą. Valgykla buvo sumaniai vedama, patiekalai skaniai ir sveikai gaminami. Kas valgydavo jų valgykloje — būdavo patenkintas. Kai Seinų draugijos ruošdavo gegužines, iškylas, ar kas mieste keldavo vaišes kokia nors proga — kreipdavosi į Šv. Zitą, ir jos valgykla tinkamai patarnaudavo.

¹⁰⁸ *Žinios iš Lietuvos. Blaivybės reikalai, Seinai : įsteigiamasis « Blaivybės » skyriaus susirinkimas*, žr. *Šaltinis*, IV (1909), 697 psl.

¹⁰⁹ *Žinios iš Lietuvos : Kuopą gyvenimas*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 652 psl.

Zitietės taipgi suruošdavo vakarus su scenos pasirodymais. 1912 metais vasario mėnesio 11 dieną suruošė šeimynišką vokalinį literatūrinį vakarą. Birželio mėnesio 9 dieną suruošė antrą panašų vakarą žalumynais išpuoštoje salėje. Pasisekimas tų vakarų buvo didelis, o korespondentas juos šiltai aprašė *Šaltinyje* ¹¹⁰.

Darbininkų Draugija. — Spaustuvėje dirbo 15 vyrų lietuvių, iš jų 12 jaunų. Ir visi jie nebuvo sutapę su organizaciniu gyvenimu. Tiesa, kai kurie dalyvavo *Žiburio* teatro veikloje, tačiau tik atskirais atvejais.

1912 metų pradžioje kilo idėja, kad ir darbininkams lietuviams būtų pravartu susiorganizuoti į darbininkų draugiją. Spaustuvės darbuotojai lietuviai galėjo sudaryti tokiai draugijai branduolį. Darbininkų lietuvių draugijos Seinuose steigimo reikalą pagreitino politiniai įvykiai. Kaip tik tuo metu buvo kilę rimtų gandų apie pavojų *Žiburiui*, kad galėjo būti uždarytas, kadangi valdžios organai nenoromis žiūrėjo į jo tautinę ir švietimo veiklą.

Po lietuviškąją Suvalkų gubernijos dalį plito darbininkų organizacija, vardu *Lietuvių Krikščionių Darbininkų Draugija*, su trumpintai vadinama — *Darbininkų Draugija*, su centru Marijampolėje. Buvo sutarta steigti Seinuose tos Draugijos skyrių. Steigiamasis susirinkimas įvyko 1912 metais kovo mėnesio 4 dieną. Skyriaus branduolį sudarė spaustuvės darbininkai lietuviai. Jie ir valdybą išsirinko iš savo tarpo : pirmininku — Stasį Tijūnaitį, sekretoriumi — J. Petravičių, kasininku — A. Pečiulį, nariais — Pr.Žukauską ir O. Žilinskaitę.

Draugijos veikla buvo labai reikšminga. Palengva ji sutelkė į savo gretas visą Seinų miesto lietuvių darbo jaunimą — ji tapo darbo jaunimo draugija.

Spaustuvės techniniai darbininkai visi buvo mažamoksliai — baigę pradžios mokyklą, arba kiek telankę pradžios mokyklą, arba netgi savamoksliai (o mechanikas buvo beraštis). Pirmuosius savo veiklos žingsnius Draugija nukreipė į beraščius. Tų pačių metų balandžio mėn. pirmoje pusėje įsteigė darbininkams vakarinius bendro lavinimo kursus su kiek platesne už pradžios mokyklų programa. Dirbo kas antrą dieną. Mokytojas J. Grabauskas

¹¹⁰ *Šaltinis*, VII (1912) 24 nr. ; Tijūnaičio korespondencija.

dėstė lietuvių kalbą, S. Tijūnaitis — aritmetiką, geografiją ir Lietuvos istoriją, kun. prof. J. Narjauskas teikė pradinį žinių iš literatūros, kun. red. Justinas Staugaitis — iš Bažnyčios istorijos. Dėstytojams už darbą mokėjo leidyklos administracija (kunigai aukojo savo darbą). Netrukus kursai skilo į dvi dalis — stipresniųjų ir silpnesniųjų grupes. Į silpnesnių grupę atėjo beraščių ir mažaraščių.

Sumanė darbininkai sudaryti savo chorą. Beveik visi buvo jauni ir turėjo gerus balsus, o savo tarpe turėjo iš 1911 metų pabaigos raidžių rinkėją Alfonsą Dokalskį, gerą smuikininką, su žmona — irgi meno mėgėja. Pakalbino Dokalskį — mielai sutiko, tik su sąlyga, jeigu nereikšią jam pačiam ieškoti choristų. Taip ir atsitiko. Visi, kas turėjo balsą ir klausą, užsirašė chorą. Šv. Zitos Draugija davė jaunų sopranų ir altų. Dokalskis mokė dainų ir giesmių.

Joninių išvakarėse darbininkai suruošė gegužinę lietuviškiausiam Seinų parapijos sodžiuje — Klevuose. Klevų jaunimas didžiavosi, kad parinktas jų sodžius. Klevų jaunimas Seinų darbininkus nusivežė į Klevus ir vakare atgal parvežė. Jie ir vietą gegužinei parinko — Misiukonių sodybą su plačiu ir švariu kiemu ties ežeru ir gražiu šilu.

Nuvyko šešiais poriniais vežimais linksmi klegėdami, dainuodami. Su važiuojančiais kartu buvo Draugijos dvasios globėjas kun. A. Sivickas ir *Vadovo* redaktorius kun. J. Staugaitis.¹¹¹

Kun. J. Vailokaičio prašomas, S. Tijūnaitis parašė į *Šaltinį* apie Seinų ir Klevų jaunimo susitikimą gegužinėje^{112 113}.

Darbininkų choras mėgo lietuvišką dainą ir giesmę. Šie choristai padėdavo jauniems iš *Žiburio* choro giesmininkams, kurie stengdavosi pagiedoti Seinų bažnyčioje nors tuo metu, kai lenkai būdavo jau išsivaikščioję, tai yra, po sumos, po lenkiškojo *Aniol Pański* ir po lietuviškojo pamokslo. Tatai laikė savo patriotine pareiga.

Pirmą kartą Seinų Darbininkų draugija su scenos menu pasirodė tais pačiais metais lapkričio mėnesio 24 dieną suruošusi

¹¹¹ Tijūnaičio korespondencija.

¹¹² *Šaltinis*, VII (1912) 27 nr.

¹¹³ *Šaltinis*, VII (1912) 48 nr. ; Tijūnaičio korespondencija.

šeimynišką vakarą. Scenos mėgėjai suvaidino komediją *Gaila ūsų*, o choras padainavo dainų. Po dainų A. Dokalskis su jaunais smuikininkais pagrojo lengvų kūrinėlių, o Dokalskienė paruošė tris gyvus paveikslus.

Žiburio ir Darbininkų draugijos teatro mėgėjai dirbo pamainomis, vieni kitiems padėdami, pasipildydami. Darbininkų draugija pasirodydavo labiau jaunuoliškomis nuotaikomis.

« *Žiburio* » *Jaunimas*. — Paskutinėmis balandžio mėn. dienomis 1913 metais kun. red. J. Vailokaitis susirūpinęs kreipėsi į 8. Tijūnaitį užklaudamas, kodėl jaunimas nestoja *Žiburio* draugijon. Tijūnaičio nuomone, jaunimas nuobodžiavo su vyresnio amžiaus nariais, jam reikėjo kitokio pobūdžio veiklos, reikėjo duoti jaunimui pačiam veikti.

Steigti atskirą sodžiaus jaunimo organizaciją valdžia neleistų. Reikėjo tenkintis *Žiburio* įstatais, ruošti formalius *Žiburio* susirinkimus jaunimo reikalams, viską gi nutarta protokoluoti *Žiburio* vardu.

Jaunimo organizavimu užsiėmė S. Tijūnaitis ir J. Petraitis. Suruošė *Žiburio* valdybos posėdį specialiai sodžiaus jaunimo organizavimo klausimu. Išdėstytą S. Tijūnaičio planą valdyba priėmė. Pirmiausia pradėta nuo Klevų. Pirmas susitikimas su tuo jaunimu padėjo užmegzti širdingus ir artimus ryšius.

Gegužės mėnesio 25 dieną su J. Petraičiu aplankė Radzūčių sodžių. Pradžioje sustojo pas Žukauskus, vėliau pas Mazurkevičius, kur susirinko didesnis jaunimo būrys. Tas susirinkimas irgi puikiai pasisekė.

Birželio mėnesio 8 dieną S. Tijūnaitis su Petraičiu aplankė Klevus antrą kartą. Susirinkimas buvo labai gausus, jautėsi daugiau darnumo, švelnumo. Susirinkimas buvo darbo, ne pramogos pobūdžio.

Sodžiaus jaunimo organizacijos idėja buvo reali. *Žiburio* valdyba ją suprato ir leido S. Tijūnaičiui sukviesti formalų preliminarinį sodžiaus jaunimo susirinkimą, kad organizacijos klausimu galėtų pasitarti su pačiu jaunimu.

Susirinkimas įvyko birželio mėnesio 15 dieną, sekmadienį. Susirinkimas buvo nelauktai gausus. Buvo priėję jaunimo iš visu lietuviškų parapijos sodžių.

Dienotvarkėje buvo tik vienas klausimas : sodžiaus jaunimo

organizacijos steigimo klausimas. Referavo, kalbėjo S. Tijūnaitis.

Sekantį sekmadienį birželio 22 dieną padarė steigiamąjį sodžiaus jaunimo susirinkimą. Su Darbininkų draugijos jaunimu pasiruošė šventiškai susirinkimą sutikti. Salę papuošė žalumynais, duris apvedė vainikais, viršum laukiamųjų durų iškėlė užrašą «Sveikiname Jaunimą», paruošė kalbėtojus iš jaunimo tarpo. Jaunimo prisirinko gausiai, šventiška nuotaika, daugumas pasipuošę su rūtomis. Susirinkimą atidarė S. Tijūnaitis. Tokiu būdu užsimezgė Seinų lietuvių sodžiaus jaunimo organizacija *Žiburio* Jaunimas.

Žiburio Jaunimo nariais galėjo būti be jokio atskiro įnašo kiekvienas jaunuolis ir jaunuolė, jeigu priklausė prie bet kurios kitos Seinų lietuvių organizacijos. Galėjo būti nariais ir nepilnamečiai, įmokėję *Žiburio* kason 15 kapeikų metams. Nepilnamečiai ir vedusieji galėjo dalyvauti jaunimo susirinkimuose patariamuoju balsu. *Žiburio* valdyba padengdavo visas jaunimo organizacijos išlaidas.

Žiburio Jaunimo reikalus tvarkė steigiamojo susirinkimo išrinktoji Jaunimo Taryba. Jos nariais buvo : *Žiburio* valdybos narys ir jos sekretorius — S. Tijūnaitis, iš Klevų — Pranas Leončikas, iš Bubelių — Antanas Čereška ir iš parapijos — jaunas vikaras kunigas Vincentas Šeškevičius.

Pirmąjį darbo susirinkimą sušaukė praėjus dviem savaitėm po steigiamojo — liepos mėnesio 13 dieną. S. Tijūnaitis turėjo paskaitą apie tėvynės meilę¹¹⁴.

Per 14 mėnesių, tai yra ligi I pasaulinio karo, buvo suruošę 17 susirinkimų. Jiems parūpinta 35 referatai, pašnekesiai, pranešimai sekančiomis temomis :

saviveikla, savišvieta.....	13
gamta, fizika.....	4
alkoholizmas.....	3
dainos, tautosaka.....	3
emigracija.....	2
Maironis.....	2
sodų veisimas, sodybų puošimas.....	2
namų tvarkymas.....	1
apie tėvynės meilę.....	1

¹¹⁴ Šaltinis, VIII (1913) 30-32 nr. ; Tijūnaičio korespondencija.

Tą medžiagą klausytojams patiekė pagal vienetus :

S. Tijūnaitis.....	13
kun. Y. Šeškevičius.....	4
kun. prof. J. Narjauskas	3
Pr. Leončikas iš Klevų.....	3
kun. J. Vailokaitis, red.....	2
kun. J. Staugaitis, red.....	2
A. Čereška iš Bubelių.....	2
mokyt. Vikt. Vailokaitis.....	2
agron. A. Žmuidzinas.....	2
teisininkas Pr. Vailokaitis.....	1
B. Misiukonytė iš Klevų.....	1

Per tą patį laiką buvo padeklamuoti 35 eilėraščiai, iš jų vienas dialoginis, padainuotos 28 dainos, iš jų du duetai, vienas dialoginis. Dažnai susirinkimai tapdavo dainavimo ar giedojimo pamokomis. Vadovaudavo kun. J. Narjauskas.

Jaunuolių, kurie daugiausia jungėsi į Seinų *Žiburio* Jaunimo kultūrinį darbą, pavardės :

Iš Seinų	Iš Klevų :
1. J. Kainauskaitė	9. K. Buračiauskaitė
2. M. Kasačiūnaitė	10. P. Griška
3. P. Kisieliūs	11. Pr. Leončikas
4. O. Mulerskaitė	12. J. Marcinkevičiūtė
5. A. Pečiulis	13. B. Misiukonytė
6. P. Žilinskaitė	
7. V. Žilinskaitė	Iš Bubelių :
8. M. Žukauskaitė	14. A. Agurkytė
	15. A. Čereška
	16. M. Čereškaitė.

Tai buvo pirmieji entuziastai ir pasišventėliai, ypatingai Seinų parapijos lietuvių atžalyno žiedai, su kuriais buvo dirbta *Žiburio* Jaunimo draugijoje visu jos gyvavimo laikotarpiu.

Tos veiklos rezultatai buvo žymūs. Seinų parapijos lietuvių jaunimas suklebėjo, surimtėjo. Ėmė domėtis knygomis, laikraščiais. *Šaltinis* pasiekė visus lietuviškus sodžius. Neraštingieji žymiu skaičiumi pramoko rašyti. Savo pramogas namie ėmė ruošti

su programomis. Seinų *Žiburio* Jaunimas kultūrine dvasia užkrėtė visą parapijos lietuvių jaunimą. Visiems vadovavo Klevų ir Bubelių jaunimas¹¹⁵.

IV. Redaktoriai ir bendradarbiai

Šaltinio redaktoriai. — *Šaltinis* savo veiklos nuo 1906 iki 1915 metų laikotarpyje turėjo 5 redaktorius. Šio laikraščio išleidimu pradėjo rūpintis kun. Kazimieras Prapuolenis. Jis 1904 metais rugsėjo 17 dieną įteikė prašymą Vyriausiajai Spaudos Valdybai¹¹⁶. Kai *Šaltinio* likimas tapo galutinai išspręstas, liko jo pirmuoju redaktoriumi — leidėju ir redagavo laikraštį nuo 1 iki 3 numerio 1906 metais. Toliau laikraštį redaguoti apsiėmė kun. Juozas Laukaitis (nuo 4 numerio 1906 metų iki 21 numerio 1907 metų). Kuo 25 numerio iki 39 numerio 1906 metais faktiškai redagavo kun. Antanas Civinskas¹¹⁷. Vėliau nuo 23 numerio 1907 metais perima redagavimą kun. Juozas Vailokaitis (iki 37 numerio 1910 metų). Kun. J. Vailokaitis tikrai darbą *Šaltinyje* pradėjo nuo 32 numerio 1906 metais, bet negavo valdžios užtvirtinimo, taigi, ilgą laiką už redaktorių-leidėją pasirašydavo kun. J. Laukaitis. Taip truko iki 1907 metų 23 numerio (birželio mėnesyje). Kun. J. Vailokaitis savo straipsnius pasirašydavo slapyvardėmis : Mažulis, Pašeimenis, Plunksnius, Skrebenius, o tik retai savo pavarde¹¹⁸. Tos slapyvardės pasirodė nuo 32 numerio 1906 metais. Iš visų redaktorių tik kun. J. Vailokaitis taip ilgai laukė valdžios užtvirtinimo. Kuo 38 numerio 1910 metais už redaktorių-leidėją pasirašydavo kun. Antanas Civinskas (nuo 21 numerio 1911 metų). Ilgiausiai redaktoriaus-leidėjo pareigas ėjo Bronius Stosiūnas, kuris perėmė redakciją nuo 22 numerio 1911 metais ir dirbo iki vokiečių okupacijos, betgi ir šiuo kartu faktiškai laikraštį redagavo kun. J. Vailokaitis.

¹¹⁵ Tijūnaičio korespondencija.

¹¹⁶ J. Ambrazėvičius, *Jakšto-Dambrausko laišakai Vaižgantui-Tumui*, žr. *Athenaeum*, IX (Kaunas 1938) 1 nr., 13 psl.

¹¹⁷ V. Biržiška, *Lietuvių Bibliografija*, Kaunas 1935, IV t. 1 d., 6449 nr.

¹¹⁸ Tijūnaičio korespondencija.

Paskutinis *Šaltinio* numeris Seinuose pasirodė apie vasario 12 ir buvo tai 5-asis 1915 metų numeris.

Per visą veiklos laikotarpį redakcijoje dirbo trys asmenys : redaktorius, redaktoriaus pavaduotojas ir agronomas¹¹⁹.

Kun. kan. Kazimieras Prapuolenis — pats pirmasis *Šaltinio* redaktorius, gimęs 1858 metais Naumiesčio parapijoje.

Išėjęs mokslus Peterburge — kunigų seminarijoje ir Dvasinėje Akademijoje, Prapuolenis 1885 metais buvo išvėstas kunigu ir tuojau ten pat paskirtas arkiv. Gintauto kapelionu, o po pusketvirtų metų — arkidiecezijos kurijos kancleriu. Kanclerio pareigas ėjo prie trijų arkivyskupų (Gintauto, Kozlovskio, Klopotovskio) ir trijų administratorių (prel. Daugėlos — Dowgiallo, vysk. Niedzialkowskio, prel. S. Denisevičiaus) — ligi 1904 metų pavasario. Be to, keliose Peterburgo mokyklose dėstė religiją.

Po arkiv. Klopotovskio mirties, kun. Prapuolenis dar pusant-rų metų liko savo kanclerio pareigose. Vėliau Prapuoleniui buvo pasiūlyta Charkovo klebonija, bet jis nesutiko ir prašė kur nors kitur vikaro vietos. Arkivyskupui nesutikus, Prapuolenis tvirtai laikėsi savo : arba vikariatas, arba išleidimas iš arkidiecezijos. Vyskupas Niedzialkovskis pasiūlė Prapuoleniui keltis į Žitomierių, bet jis norėjo grįžti į gimtąją Seinų dieceziją. Tai buvo 1904 metų pavasarį^{120 121}. Kun. Prapuolenis apsigyveno Seinuose¹²¹. Kadangi jis turėjo emeritūrą, galėjo verstis be etatinių pareigų. Iškilus sumanymui steigti Seinuose lietuviškąją spaustuvę ir laikraštį, kun. Prapuolenis įsijungė savo veikla. Tik tris numerius tere-dagavo ir pasitraukė «dėl sveikatos nusilpnėjimo»¹²². 1965 metais vasario 16 dieną S. Tijūnaitis užklausė kun. V. Dvaranauską, paskutinį iš dar tebegyvenančių *Šaltinio* bendrovės narių (Marijampolėje) : «Kodėl kun. Prapuolenis taip trumpai buvo *Šaltinio* redaktoriumi ? » — « Dėl redaktoriaus darbo sunkumo » — atsakė kun. V. Dvaranauskas. Sunku yra šiandien nustatyti tikrą priežastį, kodėl jis taip trumpai laikraštį tere-dagavo.

¹¹⁹ Ten pat.

¹²⁰ Ten pat.

¹²¹ *Šaltinio sukaktuvės*, žr. *Šaltinis*, III (1908), 180 psl.

¹²² Kan. Kazimieras Prapuolenis, *Redaktoriaus-Leidėjo permai-nymas*, žr. *Šaltinis*, I (1906), 50 psl.

Kun. Prapuolenis ypač mėgo istorines temas. Jis buvo parašęs *Šaltiniui: Spaudos atgavimas ir kunigai*¹²³, *Mūsų bajorai grįžta*¹²⁴, *Dvasiškieji lietuvių reikalai kitados ir dabar*¹²⁵; *Vadovui: Katalikiškoji lietuvių pamokslija*^{126 127}, *Moteriškė*¹²¹. Eašė taipgi ir kitiems laikraščiams.

Seinuose kun. Prapuolenis aktyviai dalyvaudavo lietuvių visuomeniniame gyvenime, lankydavo lietuvių organizacijų susirinkimus ir pramogas, keldavo lietuvių dvasią ir jų tautinį susipratimą.

Seinuose kun. Prapuolenis išgyveno tik penkerius metus. Pasitraukė iš Seinų 1909 metais liepos mėnesio 17 dieną ir apsigyveno Kaune¹²⁸. Mirė Palangoje 1933.IV.17 d.

Kun. Juozapas Vailokaitis, prieš tapdamas *Šaltinio* redaktoriumi, buvo vikaru ir vienu iš pirmųjų šio laikraščio bendradarbių. Kurijos paskirtas, kun. Vailokaitis iš Kalvarijos persikėlė į Seinus *Šaltinio* redaguoti 1906 metais lapkričio mėnesį ir tuojau stojo į darbą¹²⁹.

Kun. Vailokaitis *Šaltinį* redagavo trimis etapais: nuo 1906 metų lapkričio mėnesio 21 dienos¹³⁰ iki 1907 metų gegužės mėnesio 28 dienos¹³¹ J. Laukaičio vardu (taip ilgai redaktorium netvirtino rusų vyresnybė) ir nuo 1907 metų birželio mėnesio 4 dienos¹³² ligi 1910 metų rugsėjo mėnesio 20 dienos¹³³ jau savo vardu;

¹²³ Kunigas Apyšenis, *Atgavimas spaudos ir kunigija*, žr. *Šaltinis*, I (1906), 186 psl.

¹²⁴ Kun. Apyšenis, *Mūsų bajorai grįžta*, *Šaltinis*, I (1906), 229-233, 244-247 psl.

¹²⁵ Kun. Apyšenis, *Dvasiškieji lietuvių reikalai kitados ir dabar*, žr. *Šaltinis*, I (1906), 307-309 psl.

¹²⁶ *Vadovas*, 1909 m., 4-12 nr.

¹²⁷ *Vadovas*, 1909 m., 52 nr.

¹²⁸ *Žinios iš Lietuvos, Suvalkų gubernija*, žr. *Šaltinis*, IV (1909), 438 psl.

¹²⁹ *Įvairios žinios: Permainos Seinų dvasiškijos tarpe*, žr. *Šaltinis*, I (1906), 543 psl.

¹³⁰ Ten pat.

¹³¹ *Šaltinis*, II (1907), 23 nr.

¹³² *Šaltinis*, II (1907), 23 nr.

¹³³ *Šaltinis*, V (1910), 592 psl.

nuo 1912 metų vasario mėnesio 20 dienos ligi gegužės mėnesio 28 dienos kun. dr. A. Civinsko vardu¹³⁴ ; nuo 1912 metų birželio mėnesio 11 dienos¹³⁵ ligi 1915 metų rudens atsakingojo redaktoriaus Br. Stosiūno vardu.

Kun. Vailokaitis kalbėjo ramiai, negarsiai, natūraliu tonu. Susirinkimuose, jeigu nebūdavo prašytas ar pakviestas, niekuomet nekalbėdavo pirmas : laukdavo, kad kiti išsikalbėtų ir tuomet, jei aplinkybės pareikalaudavo, pareikštas kalbėtojų mintis papildydavo, paryškindavo ar apibendrindavo. Visuomet buvo rimtas, susikaupęs, nesikarščiuodavo, nepykdavo. Dirbdavo neskubėdamas. Vertindavo žmonių nuomones. Karštai mylėjo Lietuvą, o jos žemę laikė didžiausiu turtu. Sakydavo : «Neteksime žemės, namie tapsime svetimi».

Kun. J. Vailokaitis nebuvo rašytojas. Kai reikėjo, jis buvo geras redaktorius ir publicistas, buvo ir politikas — Suvalkų gubernijoje į dūmą visuomet pravedavo *Šaltinio* kandidatus.

Po savo rašiniais Vailokaitis pasirašinėdavo slapyvardėmis — J. Daubaras, Meilužis, Pašeimenis, Plunksnius, Skrebenius, inicialais « J. D. », « J. V. », « Kun. J. V. », o pavarde — ypatingais atsitikimais, kaip pavyzdžiui: kun. prof. J. Laukaičio iš Seinų ištremimo į Leipalingį klebonauti atveju. Rašiniai *Šaltinyje* be parašo — tai irgi kun. Vailokaičio.

Kun. dr. A. Civinsko redaktoriavimo laikotarpiu, beadministruodamas leidyklą, Vailokaitis paruošė *Žmonių Knygynui* tris knyges : 1. *Vyskupas Antanas Baranauskas*. Biografinė apybraiža. 2. *Vyskupo Antano Baranausko raštai*. Rinktinė, ir 3. *Bažnyčia ir kultūra*. Visas tas tris knyges pasirašė slapyvarde «J. Daubaras ». Kartais parašydavo *Spinduliui*, šiaip daugiau niekur nerašė.

Paskutinius savo gyvenimo metus, grįžęs iš Sibiro, praleido Paštuvos bažnytkaimy (netoli Vilkijos), sodyba ramioje vietoje, arti Nemunas. Paskutiniuosius metus (1952.VIII-1953.VIII) leido vis labiau silpdamas. Tačiau dar tebevaikštinėjo, laikė Mišias, klausė išpažinčių, pasakydavo pamokslus ir palengva nyko. Pats pasirūpino grabą, pasirinko kapui vietą šalia bažnytėlės

¹³⁴ *Šaltinis*, VII (1912), 25 nr.

¹³⁵ *Šaltinis*, VII (1912), 23 nr.

(senos, medinės). 1953 metais rugpiūčio 4 dieną po Mišių parėjo į butą ir tuojau atsigulė, o rytojaus dieną mirė nuo širdies nusilpimo, turėdamas 72 metus amžiaus. Ant kapo — kuklus brolio Viktoro pastatytas juodo akmens paminklas¹³⁶.

Kun. Juozapas Laukaitis suredagavo pirmuosius tris *Šaltinio* numerius kun. kan. K. Prapuolenio vardu ir toliau ligi 22 numerio (gegužės mėn. 28 dienos) — savo vardu.

Išėjęs iš diecezijos kurijos sekretoriaus pareigų į kunigų seminariją profesoriauti, kun. Laukaitis *Šaltinį* redaguoti perdavė kun. Juozapui Vailokaičiui. Rusų valdžia ilgai netvirtino pristatyto redaktorium naujo kandidato, tai Laukaitis dar pasirašinėjo *Šaltinį* už redaktorių, tai yra, kaip redaktoriaus pavaduotojas, net ligi 1907 metų 23 numerio (birželio mėn. 4 dienos).

Jis buvo pirmas lietuvių kalbos dėstytojas Seinų kunigų seminarijoje. Ir mokėjo dėstyti. Jis buvo pirmas iš Sūduvos kunigų kalbininkas. Ne teoriškas, bet kalbos jausmo kalbininkas. Gražiai mokėjo savo tėvų bei protėvių kalbą, kalbėdavo ir galvodavo žmonėms suprantamu būdu, nuolat rūpindavosi gimtosios kalbos tobulinimu. Seinuose ruošdavo vakarinius pasikalbėjimus kalbos dalykais. Kun. Laukaitis praturtino savo kalbines žinias besekretoriaudamas vysk. A. Baranauskui. Laukaitis pirmas sukvietė į Seinus 1909 metais vasarą pirmąjį lietuvių kalbininkų suvažiavimą lietuvių rašomosios kalbos gramatikai nustatyti.

Mirė ištremtas Dono Rostove ¹³⁷.

Kun. dr. Antanas Civinskas — žmogus šviesaus proto, gabus, pareigingas, nuoširdus, švelnus, bet silpnos sveikatos. Nesitenkino seminarijoje įgytu mokslu, išvažiavo pagilinti studijų Romon. Tenai 1900 įsigijo teologijos doktoratą. Šveicarijoje studijavo socialinius mokslus, ypač politinę ekonomiką. Grįžęs Lietuvon, sutiko nemaža sunkumų: valdžia nenorėjo užtvirtinti jokiose pareigose, kadangi buvo studijavęs užsienyje. Po metų gavo etatinį vikariatą Lazdijuose. Vėliau dirbo Seinuose vikaru ir kartu kunigų seminarijoje dvasios tėvu.

¹³⁶ Tįjūnaičio korespondencija.

¹³⁷ Ten pat.

1906 metais pavasarį Seinuose pradėdant leisti *Šaltinį*, kun. Civinskas buvo pakviestas dirbti laikraščio redakcijom. Darbą pradėjo nuo pirmojo *Šaltinio* numerio. Silpna sveikata privertė jį po metų pasitraukti iš tų pareigų. Išvažiavęs iš Seinų, Civinskas vikaravo Ilguvoje, Alytuje. Iš Alytaus buvo nuvažiavęs į Jungtinės Amerikos Valstybes, kur išleido savo darbą, parašytą Seinuose *Socialistai*. Sugrįžęs vikaravo Šakiuose, Kalvarijoje.

Kuo 1908 metų rusų administracijos organai pradėjo užmetinėti *Šaltinio* redaktoriui kun. J. Vailokaičiui tariamuosius nusizengimus spaudos įstatymams ir kelti jam teismo baudžiamąsias bylas. Kas metai iškeldavo bylą ir skirdavo bausmę.

Bendrovei teko keisti *Šaltiniui* redaktorius. Be to, kurija 1910 metais vasarą atėmė įmonei administratorių kun. J. Grajauską. Bendrovės nariai rugpiūčio mėnesio 17 dieną, suvažiavę Marijampolėn, išrinko *Šaltinio* redaktoriumi kun. dr. A. Civinską, Ankarą iš Kalvarijos¹³⁸, o įmonės administratoriumi — kun. J. Vailokaitį¹³⁹.

Rugsėjo mėnesio 27 dieną kun. A. Ciadnaskas pradėjo eiti *Šaltinio* redaktoriaus pareigas¹⁴⁰. Vailokaitis apsigyveno prie spaustuvės antrajame aukšte, užleidęs Civinskui savo butą prie Kalvarijos gatvės, kur buvo kartu ir redakcijos patalpos¹⁴¹.

Civinskas mėgo dialoginę rašymo formą. Ir straipsnius dažnai tuo būdu rašė. Pasirašydavo slapyvardžiais, dažnai juos mainydamas. Pasirašydavo, kad būtų kaip nors pasirašyta, kad būtų įspūdis didesnio skaičiaus bendradarbių. Pasirašydavo : « Apyjau-nis », « Tėvūnas », « Antanas Kapsas » ir kt.

Kun. Civinskas dirbo atsidėjęs, bet neilgai — sveikata neleido. 1912 metais vasario mėnesį išvažiavo gydytis užsienin ir persikėlė vėliau vikarauti į Marijampolę. 1913 metais kovo mėnesį važiavo toli pas ligonį ir peršalo. Pasirgęs vieną savaitę, mirė pirmąją¹⁴² Velykų dieną — kovo mėnesio 23 dieną (gimė 1867. X.7 d.).

¹³⁸ Įvairios žinios. Kunigų permainos Seinų vyskupijoje, žr. *Šaltinis*, X (1910), 526 psl.

¹³⁹ Tįūnaičio korespondencija.

¹⁴⁰ *Šaltinis*, V (1910), 608 psl.

¹⁴¹ Tįūnaičio korespondencija.

¹⁴² Ten pat.

Bronislovas Stosiūnas dirbo *Šaltinio* redaktoriaus padėjėju arba atsakinguoju sekretoriumi, berods, nuo 1907 metų. Po kun. dr. A. Civinsko buvo atsakinguoju *Šaltinio* redaktorumi ligi 1915 metų rudens.

Jis buvo kilęs iš Dzenkūnų sodžiaus nuo Semeliškių, Trakų krašte. Buvo vedęs seinietę Pševorskaitę. Jis buvo švelnaus būdo, nuolaidus, niekuomet nesiginčydavo.

Parašė 4 trumpas komedijas : *Naujas kelias* (1909), *Praėjo laikai, Mariutė— vargonininko duktė* (1911), *Atsimerkė akys* (1912); 4 apsakymėlius : *Degtinė pražudė* (1906), *Dvi marčios, Petras Beausis* (1907), *Blynis ir Buzius* (1908) ; 3 feljetonus : *Patriotas, Tokie laikai, Veikėjas* (1910). Taipgi mėgino rašyti poeziją. 1910 metais išleido Seinuose mažame formate savo eilėraščių rinkinėlį *Čir vir vir pavasaris. Žmonių knygynui išvertė Semkovičiaus Senovės istoriją* (1911), Nečajevo *Dangaus aukštybėse* (1913), Nečajevo *Jūrose* (1913), Nečajevo *Ugnikalniai ir žemės drebjimai* (1914), Nečajevo *Žemės turtai* (1914).

Po savo raštais pasirašydavo : « B. S., » « Br. St., » « Bronius, » « Br. Semeliškietis » (Sumeliškietis), po korespondencijomis — « Br. Dzenkūnas. »

Nepriklausomoje Lietuvoje kurį laiką dirbo spaudoje. Bet paskiau perėjo į administraciją — tarnavo apskrities viršininku Kaišiadoryse, Ukmergėje, Alytuje. Ir administracijoje dirbdamas kartais parašydavo spaudai kokių smulkmenų. 1941 metais atsidūrė Sibire¹⁴³.

«*Šaltinio*» bendradarbiai. — Didžioji *Šaltinio* bendradarbių dalis, politiniais sumetimais pasirašydavo kriptonimais, slapyvardėmis. Bendradarbių buvo daug : iš krašto ir užsienio. Pagal chronologinę eilę pirmuoju bendradarbiu buvo :

Kun. prel. Juozapas Antanavičius, Seinų diecezijos administratorius 1902-1910 metais. Pirmame *Šaltinio* numeryje kreipėsi į busimuosius *Šaltinio* skaitytojus straipsniu *Į darbą, laimingą, užbręžtą darbą*. 1908 metais davė *Šaltiniui* ilgoką rašinį *Apie vaikų auklėjimą* pirmuose dviejuose tų metų numeriuose.

Kun. dr. Antanas Civinskas — pats pirmasis tik pasirodžiusio laikraščio bendradarbis pakviestas dirbti nuo 1-jo numerio. Padirbėjęs tik vieną mėnesį, pasitraukė dėl silpnos sveikatos. 1906¹⁴³

¹⁴³ Ten pat.

metų *Šaltiniui* jis davė tris darbus : *Ar religija tinka tik prastiems žmonėms* (1-6), *Socialistai* (1-15, 31-35) ir *Kokia sėkla, tokie vaisiai* (9-13). Pirmuosius du straipsnius yra pasirašęs pavarde, o trečiąjį — « Antanas Kapsas ».

Kun. dr. Jonas Totoraitis. Buvo pakviestas prie *Šaltinio* redakcijos kartu su kun. A. Civinsku. Išdirbo ištisus 1906 metus. Būdamas istoriku, jis šalia laikraštinio darbo rašinėdavo ir istorinėmis temomis. Tais metais *Šaltiniui* parašė du ilgesnius istorinius straipsnius : *Lietuvos istorijos pradžia* (1906, 3-6, 9, 11, 14, 18-20) ir *Senovės liekanos ir mitologiniai atminimai* (1906, 22-25).

Ir vėliau, kur bebūdamas, J. Totoraitis parašydavo vieną kitą straipsnį aktualiais klausimais. Savo raštus pasirašydavo : « J. T. » « kun. J. T. », « K. J. T. » ir pilna pavarde. Apie Aušrą ir aušrininkus rašė *Vadovo* žurnale. Buvo paruošęs kelis *Žiburio* kalendorius. Atskirais leidiniais buvo išleisti šie jo darbai: *Jaunimo globa ir jo susivienijimai*, *Lietuvos atgijimas*, *Marijampolės kunigų Marijonų vienuolynas*, *Vidurinių amžių istorija*, *Naujųjų amžių istorija*, *Rygiškių Jono gimnazija*, *Zanavykų istorija*, *Lietuvos Jeruzalė*, *Žemaičių Kalvarija*, *Vytautas katalikas*, *Mindaugas Lietuvos karalius* (daktarato disertacija), *Sūduvos-Suvalkijos istorija* (stambus veikalas). Mirė 1941.VI.21 d.

Švėntėžerio vikaras, kun. Jonas Reitelaitis 1913 m. parašė *Šaltiniui* eilę straipsnių: *Iš mūsų praeities istorijos*, pasirašęs « R-čių Jonas ».

Antanas Kriščiukaitis, liaudies korespondentas iš Vilkaviškio. Rašinėjo *Šaltiniui* smulkių korespondencijų iš visos Vilkaviškio apylinkės 1906-1912 metais. Kartu ir patį laikraštį platino. Sirgo, nevaldė kojų, važinėjo triračiu vežimėliu, todėl savo korespondencijas pasirašydavo slapyvarde «A. Kalinys». Mirė Kaune 1934.X.12 d.

Antanas Šilgalis. Korespondentas ūkininkas iš Skuodo, slapyvardė « Damazas Treigys ». *Šaltiniui* rašė visu jo gyvavimo laikotarpiu. Taipgi rašė Peterburgo *Lietuvių Laikraščiai*, *Vilniaus Žinioms*, *Vilčiai*. Buvo talentingas korespondentas. Buvo Lietuvos Steigiamojo seimo narys.

Justinas Zubrickas. Literatas. Kuo gimtojo Turčinų sodžiaus vardo pasirašydavo slapyvarde « J. Turčiniškis ». *Šaltiniui* davė tris eilėraščius : *Šaltinis*, *Šaltinio* laikraščio atsiradimo proga (1906.11), *Vysk. Barono atminimui* (1906.15) ir *Ant šviežio kapo*, miru-

šiam kalbininkui kun. prof. K. Jauniui paminėti (1908. 11). Bendrai, buvo parašęs daug eilėraščių ir eiliuotų feljetonų šalies visuomeninių ir politinių įvykių temomis.

Nepriklausomoje Lietuvoje pirmuosius penkerius metus buvo Valstybės kontrolierium, vėliau dirbo Lietuvos Banke. Mirė Klaipėdoje 1925.IX.13 d.

Kun. dr. Jurgis Karjauskas. Seinų kunigų seminarijos muzikos profesorius, Seinų chorų vedėjas. *Šaltiniui* parūpindavo dainų ir giesmių su gaidomis. Mirė Telšiuose 1943.1.29 d.

Ksaveras Sakalauskas Vanagėlis. Liaudies mokytojas, rašytojas, poetas, aušrininkas. Baigęs Veiverių mokytojų seminariją, metus dirbo Pajevonyje, trejus Beržininke, visą kitą savo gyvenimo dalį mokytojavo Lomžoje, gyveno Varšuvoje. *Šaltiniui* parašė pirmą kartą 1906 metais apsakymėlį *Vestuvės*. Skaitytojai labai mėgo Vanagėlio apsakymėlius, o gavę naują numerį pirmiausia tikrino, ar yra kas jo parašyta. Visi *Šaltinyje* spausdinti Vanagėlio apsakymėliai buvo išleisti atskiromis knygutėmis ir visos buvo išpirktos. Mirė 1938 metais Varšuvoje, palaidotas Rasų kapuose Vilniuje.

Kun. Juozapas Katilius, *Šaltiniui* davė eilėraščių 1906 ir 1907 metais. Išleido Seinuose Kalėdų giesmių rinkinį su gaidomis *Betliejaus balsai* dviem laidom.

Kun. Antanas Vytartas. Kilęs iš Lietuvos bajorų. Kunigavo Žemaičių diecezijoje spaudos draudimo laikais. Kun. Vytartas skleidė religinio turinio raštus. Pats dirbo ir kitus ragino dirbti, niekuomet neįkliuvo caro valdžiai, nors buvo visur žinomas ir sekamas.

Kai pradėjo eiti *Šaltinis*, kun. Vytartas pradėjo jam rašyti. Bašė prieš socialistus. Pažymėtini du jo tos rūšies darbai *Šaltinyje* : 1. *O jie ko norit* (1906, 17), tai buvo atsakymas į straipsnį patalpintą *Naujoje Gadynėje* prieš kunigus. 2. *Ar katalikas gali būti socialistu?* 1907 m. (per 11 numerių). Tas jo darbas buvo išleistas atskira brošiūra. Savo darbus kun. Vytartas pasirašydavo slapyvardžiais : « Lietuvis Katalikas » « Kvietkus », « Žemaičių Katalikas ». Du kartus važinėjo į Seinus, susipažino su redaktoriumi kun. Vailokaičiu ir redakcijos bendradarbiais. 1914 metais kun. Vytartas išvyko Odeson, kur lietuvių tarpe daug pasidarbavo religiniu ir tautiniu atžvilgiu. Kilus spalio revoliucijai buvo kalinamas. 1919 metais sugrįžo Lietuvon pairusia sveikata. Gyvenimą pabaigė S. Kalvarijoje 1932.II.9 d. Kėdainiuose mokytojavęs S. Tijūnaitis

dažnai aplankydavo kun. Vytartą pas jo globėją šv. Juozapo bažnyčios kleboną kun. Meškauską. Apie kun. Vytartą kun. J. Tumas Vaižgantas buvo pasakęs, kad jis buvęs didelio darbštumo rašytojas ir didelio uolumo kunigas¹⁴⁴.

Kun. Antanas Petrauskas. Rašytojas, beletristas. Pasirašydavo slapyvardžiu «Antanas». 1906 metais liepos mėnesio pradžioje kurija nukėlė jį iš Liubavo į Seinus katedros vikaru — tikrumoje, kad galėtų dirbti prie *Šaltinio*¹⁴⁵.

Kun. A. Petrauskas rašė lengvai ir sklandžiai. *Šaltiniui* rašė trumpų apsakymėlių, trumpų momento politinių apybraižų. Skaitytojai greitai atkreipė *Šaltinyje* į «Antaną» dėmesį ir jo laukdavo. Tuo metu Rusijoje buvo labai gyvas politinis gyvenimas, kiekviena diena atnešdavo naujų žinių. Kun. Petrausko apybraižėlės iš politinio gyvenimo buvo glaustos, taiklios ir populiariai parašytos¹⁴⁶.

Kol kurija redaktorium *Šaltiniui* paskyrė kun. J. Vailokaitį¹⁴⁷, kun. Petrauskas tvarkė redakciją. *Šaltinyje* tedirbo trumpai — 1907 metais kurija iškėlė jį į Marijampolę vikarauti¹⁴⁸.

1912 metais kun. A. Petrauskas apsigyveno Varšuvoje, buvo kariuomenės kapeliono padėjėju¹⁴⁹. 1913 metais kun. Petrauskas atlaikė pirmas lietuviškas šv. Mišias bažnytėlėje, skirtoje lietuviams¹⁵⁰.

Marija Pečkauskaitė *Šaltiniui* davė tris pedagoginius darbus : komedijėlę *Nepasisekė Marytei* (1906), apsakymėlį *Vaikai* (1906), straipsnį *Keli žodžiai į tėvus* (1908). 1912 metais Seinuose išleido didesnę pedagoginį darbą — lietuviškai F. V. Forsterio veikalą *Jaunuomenės auklėjimas*.

Kun. Feliksas Martišius — aistringas sodininkas-teoretikas ir praktikas, bet daugiau praktikas. Mokė *Šaltinio* skaitytojus, kaip auginti sodus, kad duotų daug vaisių ir puoštų sodybas.

Kun. Martišius pradėjo rašyti *Šaltinyje* 1906 metais nuo 23

¹⁴⁴ Ten pat.

¹⁴⁵ *Permainos Seinų dijecezijoje*, žr. Šaltinis, I (1906), 237 psl.

¹⁴⁶ Tįjūnaičio korespondencija.

¹⁴⁷ *Permainos Seinų dvasiškijs tarpe*, žr. Šaltinis, I (1906), 543 psl.

¹⁴⁸ Tįjūnaičio korespondencija.

¹⁴⁹ *Šaltinis*, VII (1912), 28 nr.

¹⁵⁰ *Šaltinis*, VIII (1913), 21 nr.

numerio. Atsidėjęs rašė iki metų galo. Dėstė suprantamai, praktiškai. Iš tų metų rašinių išėjo knygutė *Apie sodą*.

Kun. Martišius visuomet rasdavo ką parašyti *Šaltiniui* apie sodą, bepriklausomoje Lietuvoje vasaros metu organizuodavo pas save mėnesinius sodininkystės kursus. Mirė Prienuose 1956.1.1 d.

Kun. Kazimieras Pakalniškis. Literatas. Pasirašydavo slapyvarde «Dėdė Atanazas», Prūsų Lietuvoje 1889-1896 metais leistosios *Apžvalgos* laikraščio redaktorius, publicistas. *Šaltinin* parašė 1906 metais porą poleminių straipsnių ir satyrinę pasaką *Žvirbliai* ; 1907 metais irgi davė poleminių straipsnių. Mirė Raudėnuose 1933.VII.2 d.

Kun. Justinas Staugaitis. *Šaltiniui* rašė nuo 1906 metų spalio mėnesio. Rašė doros, švietimo, politiniais ir socialiniais klausimais. Kas mėnuo atsiųsdavo *Šaltiniui* po vieną ar du straipsnius. Pasirašydavo slapyvarde « Meškus ». Mirė Telšių vyskupu 1943. VII.8 d.

Kun. Juozapas Bikinas. Publicistas. Pasirašydavo savo darbus : « D. D. », « D. D-rė », D. Dumbrė ». *Šaltiniui* rašė 1906-1908 metais.

Kun. dr. Pranciškus Būčys. Dvasinės Akademijos Peterburge profesorius. *Šaltiniui* rašė 1907-1910 metais atsakinėdamas į skaitytojų paklausimus religinėmis temomis. Atsakinėdavo populiariai, plačiai, ištisais straipsniais.

Kun. Jurgis Baltrušaitis. Kilęs nuo Griškabūdžio, Šakių apskrityje. Baigęs pradžios mokyklą, dirbo valsčiaus raštininko padėjėju, paskiau raštininku. Vėliau vargonininkavo. Susitaupęs pinigų buvo išvykęs Italijon pas saleziečius pasimokyti. Išmoko italų kalbos. Baigė gimnaziją. Dirbo *Vilniaus Žinių* redakcijoje, 1907 ir 1908 metais — *Šaltinio* redakcijoje. Tame laikotarpyje parašė *Šaltiniui* visą eilę įvairių darbų. Labiausiai mėgo religinę literatūrą ir tąja tema rašė. 1908 metais Baltrušaitis laikė egzaminus į Seinų kunigų seminariją. 1913 metais tapo išventintas į kunigus ir paskirtas vikaru į gudišką Silvanovcų parapiją Gardino dekanate. Pirmojo pasaulinio karo metu įsakytas pasitraukė į Minską. Ten mirė 1915.IX.29 d.

Antanas Šaltūnas. *Šaltiniui* rašė 1907 metais apie ūkio draugijas, apie knygų ir laikraščių skaitymą.

Kun. Juozapas Skinkys. Literatas. Pasirašydavo slapyvarde

«Antupių Juozas». *Šaltiniui* parašė idilinių eilėraščių iš savo darbo padangės 1907 — 1911 metais.

Matas Grigonis. Pedagogas, literatas. *Šaltiniui* rašė pasirašydamas «Svirno Žvynės» vardu. Tai buvo daugiau jaunimo rašytojas.

Kun. Juozapas Grajauskas. Pradėjo *Šaltiniui* rašyti 1906 metais nuo 29 numerio. Atsidėjęs dirbo ypač kai buvo nukeltas iš parapijos į Seinus leidyklos administracijai vadovauti. Gvildeno visuomeninius klausimus. Pasirašinėdavo : « Baltrus », « J. G. », « K. G. », « K. J. G. », « Kun. J. G. ».

Kun. Antanas Dailidė (slapyvardė Antanas Jaunutis) *Šaltiniui* rašė išpūdžius iš kelionės, vertė iš lenkų, vokiečių kalbų ir rašė apsakymėlių.

Mečislovas Davainis-Silvestravičius. Tai vienas iš nedaugelio Lietuvai grįžusių bajorų. Rašytojas, publicistas. *Šaltiniui* parašė *Lietuvos nupuolimas ir prisikėlimas* (1907), *Padėkite Vilnių atgauti* (1907), *Bajorai prie lietuviybės grįžta* (1907), *Branginkime savo prigimtąją kalbą* (1908).

1908-1914 metais Vilniuje su spaustuvininku M. Kukta sulenkėjusiems lietuviams leido lietuviškos dvasios laikraštį lenkų kalba *Litwa* ir 1912-1914 tokios pat krypties laikraštį *Lud*.

Kun. Antanas Šmulskštys. Literatas. Pasirašydavo slapyvarde «Paparonis». *Šaltiniui* rašė religinio turinio apysakas, istorines apybraižas ir poeziją. Atskirais leidiniais išleista drama *Ponas ir muzikai*, *Šaltinio* skaitytojams dovana *Lietuvos istorija*.

Kun. J. Tilvytis. Poetas. Pasirašydavo «A. Žalvarnis». *Šaltiniui* rašė nuo 1908 metų. Didžiausias Tilvyčio nuopelnas Lietuvos katalikams — tai jo paruoštas gražus, naujoviškas *Giesmynas* iš 322 giesmių (Marijampolėje 1930).

Mirė Panevėžyje 1931.XII.24 d., pačiame amžiaus stiprume, besakydamas kapuose pamokslą prie vienuolio-broliuko Gabrieliaus Gylio duobės.

Adv. Kazimieras Samajauskas. 1908 metais *Šaltinis* su 42-ju numeriu įvedė į savo skiltis teisių patarimų skyrių « Teisių patarimai ». Tam skyriui vesti buvo pakviestas advokatas K. Sąmojauskas iš Kauno. Skyrius buvo nenuolatinis. Kai kas iš skaitytojų atsiklausdavo redakciją ko nors iš teisių srities, tuomet ir būdavo atsakoma. Be Sąmojausko teisių patarimus duodavo ir kiti teisių žinovai, tačiau daugiausia šioje srityje yra padirbėjęs Sąmojauskas.

1909 metais teisių patarimai buvo įjungti į žemės ūkio, pramonės ir prekybos išimamą skyrių *Artojas*.

1910 metais Šamojauskas parašė ilgoką straipsnį *Valsčiaus notariatas Suvalkų gubernijoje*.

Dr. Antanas Vileišis. Gydytojas iš Vilniaus. Mokė *Šaltinio* skaitytojus sveikai gyventi ir kaip elgtis susirgimų atvejais. Kaip pradėjo 1908 metais su 45-ju numeriu, taip ir rašinėjo *Šaltiniui*, kol jis ėjo.

A. Vileišis su agronomu Vincu Totoraičiu paruošė ir *Šaltinis* išleido dovanoms savo skaitytojams medicinos ir veterinarijos patarimų knygą, pavadintą *Naminis gydytojas*. *Šaltinis* dar išleido A. Vileišio knygutę *Oras ir klimatas* — atspaude iš 1913 metų *Artojo*. Po savo straipsniais A. Vileišis pasirašydavo pavarde arba inicialais.

Kun. Petras Bulvičius. 1908-1912 metų bendradarbis. Jo raštų temos buvo auklėjimas, švietimas, kova su alkoholizmu, organizacinis gyvenimas, žemės ūkis, prekyba.

Blažiejus Česnys. Teologijos mokslų studentas. 1909 ir 1910 metais davė po keletą apologetinio turinio straipsnių tema: *Ar slegia katalikų Bažnyčia svietiškąją mokyklą*.

Kun. dr. Aleksandras Grigaitis. 1909 metais gavėnios metu, beprofesoriaudamas Seinų kunigų seminarijoje, aprašė *Šaltiniui* Kristaus kančios vietas, kurias jis bestudijuodamas aplankė. Pasakojimą pajvairino atitinkamomis iliustracijomis.

1909 metais rudenį A. Grigaitis išvyko į Peterburgo Dvasinę Akademiją profesoriauti.

Kun. Justinas Pranaitis. Sūduvietis iš Griškabūdžio parapijos, ilgametis Dvasinės Akademijos Peterburge hebrajų kalbos profesorius. Vėliau persikėlė Taškentan klebonu ir *Šaltinyje* aprašė įspūdžius iš savo misijos kelionių.

Dr. Kazimieras Jokantas. Talkininkavo sveikatos patarimais 1910-1912 metais. 1911 metais atpasakojo skaitytojams rusų profesoriaus J. Vagnerio pasakojimą iš gyvulių gyvenimo.

K. Jokantas buvo lotynų kalbos žinovas ir paruošė lotynų-lietuvių kalbos žodyną. Buvo Švietimo ministriu. Mirė Sibire tremtiniu. Jo žmona seinietė Marija Kruševskaitė (Kruszewska) gyvena senelių namuose, įrengtuose buvusiuose Apytalaukio grafų Zabielių dvaro rūmuose netoli Kėdainių.

Kun. Jeronimas Pečkaitis. Aistringas bitininkas. Rašė nuo 1910 metų iki laikraštis gyvavo.

1914 metais apie pavasarį S. Tijūnaitis ruošė spaudai kun. Pečkaičio bitininkystės vadovėlį *Bitininką*. Parašytas buvo glaustai ir aiškiai. Pečkaitis svajojo įsteigti bitininkų draugiją, buvo parašęs *Bitės* Draugijos įstatus ir įteikęs juos Suvalkų gubernatoriui, kad tas išgautų iš vidaus reikalų ministro užtvirtinimą. *Bitės* Draugijos įstatai buvo užtvirtinti visai Lietuvai. Draugija buvo įsteigta Vilniuje 1915 metais vasario mėn. Suvalkų ir Kauno gubernijų karo pabėgėlių. *Bitės* Draugija pradėjo veikti tik Lietuvos nepriklausomybės laikais. 1921 metais išėjo iš spaudos J. Pečkaičio bitininkystės vadovėlis *Bitininkas*.

Kun. Mykolas Krupavičius. Balbieriškio dvaro darbininkų sūnus, Veiverių mokytojų seminarijos absolventas, dirbęs Lomžos krašte. *Šaltiniui* rašė nuo 1910 metų 5-jo numerio visuomeniniais, pedagoginiais klausimais iki 1914 metų. Pasirašinėdavo « mok. Gabr. Taučius », « M. fon der Michaelson ». Buvo vienas iš Lietuvos žemės reformos sumanytojų, kurią būdamas ūkio ministru įvykdė.

J. Stanikūnas — jaunas poetas. Pirmas jo eilėraštis parašytas *Šaltiniui* buvo *Ruduo* 1910 metais.

Mokytojas Juozapas Gvildys, gimęs 1884 metais. S. Tijūnaitis su jo žmona Emile (+ 1965. VII. 3) dirbo Lietuvos steigiamajame Seime Kaune 1920 metais.

Gvildžio veiklos buvo dvi sritys: pedagoginė ir visuomeninė-blaivybė. Tų sričių temomis daug rašė *Šaltinyje*.

J. Naruševičius. Jaunas rašytojas, poetas iš Marijampolės. Pradėjo rašyti 1911 metais balandžio mėnesį *Šaltinio Vainikėliui*. Vėliau *Vainikui*. Kūrė skubiai ir produktyviai. Pasirašydavo pavarde ir «Abušiu».

Kun. Juozapas Montvila. Už šv. sakramentų suteikimą seneliui unitui mirties patale Lipsko parapijoje, Gardino dekanate rusų valdžia pašalino jį iš pareigų neribotam laikui. Buvo Seinų leidyklos sušelpstas darbu prie jos leidžiamų laikraščių redakcijų. Nesulaukdamas bausmės galo, išsiruošė Amerikon ir 1912 metų balandžio mėn. 10 dieną su *Titaniku* nuskendo Atlante.

Seinuose būdamas, J. Montvila parašė *Žmonių Knygynui* brošiūrą *Žmogus ir žmonių giminės*.

Sofija Ivanauskaitė-Pšibiliauskienė — Lazdynų Pelėda, rašytoja. *Šaltiniui* davė 1911 ir 1912 metais 12 apysakėlių.

Liudas Gira. Poetas, dramaturgas. *Šaltiniui* rašė 1911 ir 1912 met.

Vincentas Mykolaitis-Putinas — poetas, rašytojas. *Šaltiniui* parašė iš Seinų kunigų seminarijos poezijos kūrinėlių : 1911 — *Sursum corda, Jaunimui, Skausmo balsas, Jaunystei bėgant, Man kartais taip liūdna, Troškimas, Kapuose ramumas* ; 1912 — *Trys Karaliai* ; 1913 — *Gloria in excelsis, Stebuklinga naktis*.

Juozapas Balčikonis — kalbininkas. 1912 metais davė *Šaltinio Vainikėliui* sulietuvinės ilgą pasakojimą apie kūnus ir jų ypatybes : *Žemių saujelė, Gamtos jėgos, Kietieji kūnai, skysčiai ir dujos, Neperdegamas siūlas, Apie mažutį narelį, Narai, Trejopas daiktų stovis, Kaip krinta daiktai, Njutonas, Dėlko negriūva mūro sienos* (1912).

Miško Dievaitė — jauna poetė, pavardė nežinoma. *Šaltiniui* pradėjo rašyti 1913 metais.

Žemės Dulkė — asmuo ir pavardė nežinoma. Rašė eilėraščius 1912 metų pabaigoje.

Pranciškus Dovydaitis *Šaltiniui* rašė tik 1913 metais bestudijuodamas Maskvos universitete. Parašė eilę poleminio-apologetinio pobūdžio straipsnių, atsakinėjo į priekaištus statomus katalikų Bažnyčiai. Mirė tremtiniu Sibire¹⁵¹.

V. Kiti spaustuvės leidiniai

Seinų leidyklinės bendrovės veikla reiškėsi laikraščių leidimu. Jų išleido per trumpą, palyginti, laiką gana daug.

Šaltinėlis. — Pirmuoju laikraščiu buvo *Šaltinis*, kuris laikui bėgant didėjo, plėtėsi ir leido vis naujus priedus. Jau pirmame *Šaltinio* numeryje (16 psl.) buvo pažadėta vaikams skirti specialų priedą, kuris pasirodė jau antrame numeryje. Priedo pavadinimas : *Šaltinėlis Lietuvos bernaičiams ir mergaitėms*. Tai pirmas lietuviškas laikraštėlis vaikams. Ėjo su *Šaltiniu* kas savaitė. *Šaltinėlį* sumanė ir juo vaikus apdovanojo kun. J. Laukaitis, vienas iš Seinų spaustuvės ir *Šaltinio* įsteigėjų.

¹⁵¹ Tįjūnaičio korespondencija.

Šaltinis buvo iš visų tuomet ėjusių lietuviškų laikraščių labiausiai paplitęs, todėl ir *Šaltinėlių* skaitė vaikai visose krašto dalyse. Dažnai ir suaugusiems lietuviams patiko skaityti *Šaltinėlių*, kuris mažaraščiams buvo suprantamesnis už *Šaltinį*. Perskaitę *Šaltinėlių*, vaikai susipažindavo ir su gražiai iliustruotu *Šaltiniu*. *Šaltinėlis* buvo keturių puslapių, kuriame buvo spausdinamos pasakos, istoriniai apsakymėliai, eilėraščiai, mįslės. Laikraštėlis savo skaitytojams duodavo taipgi praktikos darbų. Pavyzdžiui, 1908 metais buvo duota vasarai pupų auginimo užduotis. Už geriausiai užaugintas pupas augintojai buvo gavę dovanų įdomių knygelį ¹⁵².

Seinų triklasės mokyklos mokiniai mokėsi iš *Šaltinėlio* gražios literatūrinės kalbos, o gabesnieji pradėjo bandyti bendradarbiauti su savo laikraštėliu. Labiau pasižymėję iš jų :

Antanas Kubilius iš Juodeliškių sodžiaus, 10 kilometrų į šiaurę nuo Seinų. Rašė proza, dažniausia trumpų kūrinėlių (1913, 47 nr.). Po savo kūrinėliais Kubilius pasirašydavo Antanu, Ant. Dzūkeliu, A. Kubiliu.

S. Tijūnaitis pažinojo Kubilių, kai jis mokėsi mokykloje Seinuose. Būdamas mokytoju Bubeliuose 1915-1917 metais artimai bendravo su jo tėvais, kadangi jo vedamoje mokykloje mokėsi Antano sesuo Ona. Vėliau su A. Kubiliu S. Tijūnaitis užsiėmė nepriklausomos Lietuvos Seinų apskrities administracijos tvarkymu, o dar vėliau kartu dirbo atkurtoje Seinų *Žiburio* gimnazijoje Lazdijuose. Kubilius buvo išėjęs teisių mokslus. Mirė Sibire.

Pranas Kvietkauskas — lengvai rimavo. Rašė daug. Per metus *Šaltinėliui* parašydavo po keliolika ar ir daugiau eilėraščių. Po kūrinėliais pasirašydavo Pr. Kvietkus, bet dažniausiai Perkūno Oželiu.

Petras Mockevičius. Iš Vidugirių sodžiaus — 12 kilometrų į vasaros vakarus nuo Seinų, Punsko parapijos. Gimęs 1895 metais, Seinų miesto mokyklą baigęs 1914 metais. Iš mokyklos rašė *Šaltinėliui* eilėraščių ir prozas.

Pirmojo pasaulinio karo metu, vokiečiams okupavus Lietuvą, Mockevičius, išėjęs vokiečių suruoštus pedagoginius kursus, 1916 metais pradėjo mokytojauti Dumbių sodžiuje, netoli Seinų. Dėl susidariusių sąlygų lenkų okupacijos metu persikėlė į Lazdijus,

¹⁵² Tėvams ir auklėtojams pastaba, žr. *Šaltinis*, III (1908), 266 psl.

kur padėjo savo draugui iš gimtojo sodžiaus Antanui Pečiuliui dirbti apskrities išdinėje.

Mockevičius taip pat brendo kaip poetas. 1922 metais jo eilėraščių pasirodė Kauno *Tėvynės Sargė* savaitraštyje ir Amerikos lietuvių spaudoje. Pasirašydavo P. Mockum, dažniau P. Diemėdėliu.

1922 metais P. Mockevičius grįžo į mokytojo darbą. Dirbo Lazdijuose. Liepos mėnesio 14 dieną lenkų kareivis iš Nemuno kairiojo kranto nušovė jį besivaikščiojant dešiniu upės krantu Šventojo sodžiuje, Leipalingio valsčiuje. Jo žuvimą aprašė 1922 metų *Laisvė* (VII.25), *Lietuva* (VIII.6) ir *Lietuvos Mokykla* (383-384 psl.)¹⁵³.

Šaltinėlio redaktoriai keitėsi gana dažnai. Klierikas Jurgis Baltrušaitis — dirbo prie *Šaltinio* 1906, kiek 1907 metais ir tuo pačiu laikotarpiu redagavo *Šaltinėlį*. Tai buvo pats pirmasis laikraščio redaktorius, sūduvietis. 1913 metais tapo išventintas kunigu (baigė Seinų kunigų seminariją) ir buvo paskirtas vikaru į gudišką Silvanovcų parapiją Gardino dekanate.

Juozapas Grabauskas *Šaltinėlį* redagavo 1907 ir 1908 metais. Redagavo tematiškai, tai yra, kiekvieną numerį paruošdavo viena tema : visa numerio medžiaga — straipsneliai, apsakymėliai, pasakėlės, eilėraščiai, dainelės, mįslės, patarlės, galvosūkliai, iliustracijos buvo priderintos pasirinktai temai. Tai buvo originalu, o darė tai pedagoginiais sumetimais, kad vaikai susikauptų prie vienos temos, nesiblaškytų. Grabauskas buvo mokytojas. Gimė 1875 metais Plutiškių bažnytkaimyje Marijampolės krašte. 1903 metais baigė Veiverių mokytojų seminariją ir tuoj pat buvo paskirtas mokytojauti į Seinus, miesto mokyklon. Mokykla buvo trijų klasių, kiekviena klasė dviejų skyrių, taigi šešiametė.

Grabauskas labai rūpinosi lietuvių jaunimo švietimu. Nuvykęs dirbti į Seinus, jis rado mokykloje mokinių lenkų, rusų, žydų, vokiečių ir tik vieną lietuvį. Tuo metu Seinuose nebuvo nei spaudos, nei draugijų, bet savo nenuilstamu darbu ir pasišventimu pasiekė tai, kad po penkerių jo darbo metų mokykloje jau mokei 50 lietuvių. Kai 1906 metais Seinuose pasirodė *Šaltinis*, J. Grabauskas prabilo į dzūkus, ragindamas juos leisti savo vaikus mokyti į

¹⁵³ Tįjūnaičio korespondencija.

Seinų triklasę mokyklą. Ir kas metai jis primindavo skaitytojams per *Šaltini* to reikalo svarbą¹⁵⁴.

1905 metais mokykloje buvo įvestas dvigubas lietuvių kalbos valandų skaičius, o 1900 metais buvo įvestos lietuviams gimtąja kalba 6 valandos religijos, skyrium nuo lenkų valandų. Bet valdžia atsisakė mokėti religijos mokytojui už darbą. Tada kapelionas, buvo juo tuomet katedros vikaras kun. A. Sivickas, dėstė religiją be atlyginimo¹⁵⁵.

Antanas Bucevičius, Gimęs 1880 metais Pavembrių sodžiuje, Lankeliškių parapijoje. Baigęs gimnazijos šešias klases, mokėsi Rusijoje, Kazanės technikos mokykloje. Įtartas priešvalstybiniu veikimu buvo suimtas ir, iškalėjęs keturis mėnesius, išvengė teismo dėka caro manifesto.

1905 metais Rucevičius nuvyko į Vilnių ir dirbo prie *Vilniaus Žinių* dienraščio. 1908 metais red. kun. J. Vailokaičio angažuotas dirbo Seinuose prie *Šaltinio* iki 1910 metų. Tuo laikotarpiu jis redagavo *Šaltinėlj*. Kartais pristigęs medžiagos, ar nenorėdamas ieškoti atsiųstoje medžiagoje, kreipdavosi į S. Tijūnaitį prašydamas, kad ką parašytų laikraštėliui ir Tijūnaitis parašydavo.

Rucevičius buvo giedrios nuotaikos žmogus, karštas scenos mėgėjas. Kartu su Grabausku buvo Seinų lietuvių teatro organizatorius, režisierius. Seinuose Rucevičius buvo pradėjęs leisti vaikams knygelių. 1910 metais Rucevičius sugrįžo į Vilnių.

Po I pasaulinio karo Rucevičius buvo leidyklinės *Švyturio* Bendrovės Kaune leidinių redaktorium. 1926 metais — Ryto spaustuvės Klaipėdoje direktoriumi, 1927 metais — Valstybinės spaustuvės Kaune direktorium, nuo 1928 metų — *Spindulio* spaustuvės Kaune direktoriumi, pagaliau, nuo 1928 metų — Lietuvos pinigų kalyklos direktoriumi. Mirė Kaune 1945.IV.il d.

Bronius Stosiūnas. Dirbdamas *Šaltinio* redakcijoje lygiagrečiai rūpinosi ir *Šaltinėliu*. Išnaudodavo gautąją medžiagą ir todėl su laikraštėlio redagavimu ypatingo sunkumo neturėdavo.

Stosiūnas buvo kilęs nuo Semeliškių iš Dzenkūnų sodžiaus, Trakų krašto.

¹⁵⁴ Ten pat.

¹⁵⁵ Karaliukas, *Iš mokyklų gyvavimo*, žr. *Šaltinis*, III (1908), 475-476 psl.

Stanislovas Tijūnaitis *Šaltinėliui* dažnai parašydavo, atsiųstų rašinėlių korektūrą pravesdavo, kartais ir visą numerį išleisdavo, kai Stosiūnas kur išvykdavo. Kartą red. kun. J. Vailokaitis pasiūlė S. Tijūnaičiui perimti visą *Šaltinėlio* redakciją. Tijūnaitis priėmė su visais užsigulėjusiais rankraščiais. Redagavo labai atsидėjęs, užsidegęs ¹⁵⁶.

Šaltinėlis ir rašytojai. — Kyla klausimas, ar buvo kokių ryšių tarp *Šaltinėlio* ir jo dienų rašytojų, ar rašytojai *Šaltinėliui* rašė ? Ši klausimą pavaizduoja du S. Tijūnaičio prisiminimai.

1906-1908 metais S. Tijūnaitis mokėsi Ukmergės miesto triklasėje mokyloje. Iš 32 klasės mokinių tik 4 buvo lietuviai : Stasys Tijūnaitis, Jonas Piščikas, Petras Vaičiūnas ir Aleksandras Vėžys. Nedaugiau lietuvių buvo ir kitose klasėse. Tijūnaitis buvo vyresnis už Vaičiūną trejais metais. 1906 metais Tijūnaitis jau skaitė ką tik pradėjusį Kaune eiti *Nedėldienio Skaitymą*, po jo Seinų *Šaltinį* ir jo *Šaltinėlį*. Tijūnaitis pradėjo bandyti rašinėti *Šaltinėliui*, o taip pat ir *Nedėldienio Skaitymui*. Petras Vaičiūnas, perskaitęs *Šaltinėlyje* pora Tijūnaičio rašinėlių — užsimojo pats ką parašyti. Bet nežinojo ką. Vaičiūno namai buvo aplenkėję (rašėsi Wojczun), tai Petras gerai mokėjo lenkų kalbą ir turėjo lenkiškos literatūros. Išvertė du apsakymėlius iš jo turėto rinkinėlio *Snopek* ir paprašė Tijūnaičio juos pataisyti, prisipažindamas silpnu lietuvių kalbos mokėjimu. Tijūnaitis padėjo Vaičiūnui, ištaisė vertimėlius ir nusiuntė *Šaltinėliui*. Po dviejų savaičių atėjo *Šaltinėlis* su vienu Vaičiūno darbeliu, po trečios savaitės — su kitu. Vaičiūnas labai tuo džiaugėsi. Dabar jau rašė abudu. Tijūnaitis dar buvo jo darbų redaktoriumi. Jiedu supažindino su *Šaltiniu* ir *Šaltinėliu* kitų klasių mokinius lietuvius, tačiau nei plunksnos draugų, nei skaitytojų juose nerado. 1908 metais baigę mokyklą, Tijūnaitis ir Vaičiūnas išsiskyrė.

Šaltinėliui rašytojų nereikėjo ieškoti, jam rašė visi vaikų prieteliai ir patys vaikai. Rašytojai buvo dar taip retų krašte mokyklų vyresnių klasių mokiniai. Jie, gavę *Šaltinėlį* su savo kūrinių, buvo didžiai laimingi, džiaugėsi ir tuo užkrėsdavo draugus. *Šaltinėlis* gaudavo daug įvairios medžiagos — originalių bandymų,

¹¹⁶ Tijūnaičio korespondencija.

N. 1.

SEINAI, 18-31 Kovo 1906 m.

Metai I.

ŠALTINIS

== Ilustruotas savaitraštis, skiriamas Lietuvos visuomenei. ==

N. 2

„ŠALTINIS“

1906. 17

N. 10. Seinai, Gegužės 12 (Balandžio 29) d. 1914 m. Metai I.

VAINIKAS

Išimamas „Saltinio“
skyrius jaunimui.

N. 2.

SEINAI, sausio 17 (4) d. 1911 m.

Metai II.

ARTOJAS

ŪKIO, PRAMONIJOS IR PREKYBOS
== IŠIMAMAS SKYRIUS. ==

Seinų spaustuvės leistųjų laikraščių antraštės

vertimų, apsakymėlių, būdingų įvykių aprašymų, eilėraščių, iš senelių išprašytos smulkios tautosakos dalykėlių, mįslių, patarlių.

Pagaliau — tai mokytojai. Nedaug tuomet buvo mokytojų lietuvių, tačiau ir iš jų atsirasdavo, kurie rašė *Šaltinėliui*. Iš tokių galima paminėti M. Krupavičių, P. Gumbelevičių, J. Dangšą. Buvo ir šiaip žmonių noriai rašiusių *Šaltinėliui* — J. Naruševičius, A. Žvirgždas, Miško Dievaitė, Dzidorių Juozukas, J. Karklas,

Iš *Šaltinėlio* rašytojų mokytojų buvo ypatingi du vaikų prieteliai — tai Ksaveras Vanagėlis Sakalauskas ir Matas Grigonis.

Vanagėlis *Šaltinėliui* rašė 1906 ir 1907 metais. Davė jam daug smulkių originalių ir verstinių apsakymėlių, eilėraščių. Jis buvo paruošęs didelį elementorių ir pirmąją po elementoriaus skaitymų knygėlę, bet tas jo darbas nebuvo išleistas. Atrodo, kad Vanagėlis tą medžiagą buvo paleidęs per *Šaltinėlį*. Jo raštai buvo rūpestingai išdailinti ir dvelkė švelnia, tautiška šiluma.

Visų didžiausias *Šaltinėlio* prietelis ir produktingiausias vaikų rašytojas — tai mokytojas Matas Grigonis (gimęs 1889), aukštaitis nuo Rokiškio. Savo raštais apdovanodavo *Šaltinėlį* Seinuose, o paskui Marijampolėje. Kas metai parūpindavo jam po 20, 30 ir net po 40 įvairių rašinėlių.

Vaikams rašinėjus Grigonis pasirašydavo Svirno Žvyne, Sv, Žv. ar Matu Gojeliu dėl įvairumo ir daugelis skaitytojų net nežinojo, kad tai tas pats Grigonis. Giesmes visuomet pasirašydavo pavarde, kaip pats sakydavo, kad su religiniais jausmais nėra ko slėptis. Nevaikų laikraščiams rašydamas pasirašydavo Matu, Mataušiuoku, o feljetonus — Teta Uršule.

Knygele *Matuko dirva*, Grigonis buvo pradėjęs leisti vaikų knygynėlį, pirmąjį tokį leidinį Lietuvoje. *Matuko dirva* ėjo 1-ju numeriu. 1914 metais buvo išėjęs Seinuose vaikų knygynėlio 2-sis numeris¹⁵⁷.

Artojas. — Nuo 1909 metų 50-to numerio *Šaltinis* pradėjo leisti kitą priedą, vardu *Artojas*. *Ūkio, pramonijos ir prekybos išimamas skyrius*. Priedas buvo vienodo formato su savaitraščiu, buvo talpinamas ant 7-10 puslapio ir todėl buvo lengvai išimamas ir galėjo būti atskirai komplektuojamas. Puslapių numeracija buvo bendra su *Šaltiniu*. Nuo 1911 metų *Artojas* pradėjo išleidinėti

¹⁵⁷ Ten pat.

su nuosava puslapių numeracija ir sumažintu formatu : 22, 5 X 16 cm. Bendradarbių skaičius padidėjo. Be agronomo Vinco Toto-raičio pradėjo rašyti agronomai: K. Degutis, M. Stankevičius ir A. Žmuidzinas. *Artojas* buvo labai naudingas priedas, padėjo ūkininkams išspręsti visokius ūkio vedimo klausimus, pamokydavo geriau žemę dirbti, didesnę derlių gauti, naminius gyvulius atitinkamai auginti ir daug kitų klausimų paliesdavo.

Vainikėlis — Jaunimui prašant, *Šaltinis* pranešė, kad įeisiąs trečią laikraščio priedą *Vainikėlį** ¹⁵⁸, kurio pirmas numeris pasirodė 1910 metų gruodžio 6 dieną¹⁵⁹. Turėjo bendrą puslapių numeraciją su *Šaltiniu* ir užėmė 5-jį ir 6-jį numerio puslapį. Buvo ten straipsniai jaunimui, žinios iš mokyklos gyvenimo, eilėraščiai, mįslės ir kita. Šiuo skyriaus įvedimu pasirūpino red. kun A. Civinskas. *Vainikėlio* jaunimas laukė, skaitytojai pradėjo rašyti, susidarė jauni bendradarbiai, poetai, publicistai, korespondentai. Pačiai pradžia parašė savo darbų rašytojai — Liudas Gira, V. Putinas-Mykolaitis, M. Grigonis (Svirno Žvyne). 1913 metais *Vainikėlis* tapo savarankišku priedu jaunimui ir pakeitė pavadinimą. Dabar jau vadinosi *Vainikas* ir apėmė 8 puslapius.

Artojaus Šaltinis. — Kadangi *Šaltinio* redakcija turėjo su valdžia visokių nesusipratimų, Bendrovė nutarė užtikrinti laikraščiui vientisumą kita antrašte, jeigu valdžia bandytų jį uždaryti. Bendrovės patariamasis, kun. Vincas Dvaranauskas kreipėsi caro valdžion prašydamas sutikimo naujam laikraščiui leisti antrašte *Artojaus Šaltinis*. *Šaltinis* 1910 metais birželio 7 dieną skyriuje *Mokyklos ir apšvietimas* pranešė savo skaitytojams : «Naujas laikraštis. Kunigas Vincentas Dvaranauskas, Seinų seminarijos profesorius, gavo leidimą leisti Seinuose naują laikraštį *Artojaus Šaltinis*» ¹⁶⁰. Naujas laikraštis buvo savaitraštis, bet buvo leidžiamas tik retkarčiais. Leidykla išleisdavo apie 20-30 egzempliorių, kad cenzūra matytų ir valdžia žinotų, jog laikraštis

¹⁵⁸ Nuo redakcijos, žr. *Šaltinis*, V (1910), 706-707 psl.

¹⁵⁹ *Vainikėlis*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 757-758 psl.

¹⁶⁰ *Mokyklos ir apšvietimas. Naujas laikraštis*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 348 psl.

VADOVAS

MĖNESINIS LAIKRAŠTIS,

skiriamas dvasiškiems lietuvių reikalams.

Nr. 1.

SEINAI, Sausio 8 (21) d. 1914 m.

Metai V.

SPINDULYS

LIETUVIŲ KATALIKŲ LAIKRAŠTIS.

№ 7.

SEINAI, vasario 21 (8) d. 1911 m.

M. VI.

Seinų spaustuvės leistųjų laikraščių antraštės

išeina. Redakcijoje niekas *Artojaus Šaltinio* nelaikė laikraščiu, tai buvo tik fikcija, tik priedanga, kuri, kilus pavojui, turėjo gelbėti Bendrovės organą *Šaltinį*¹⁶¹.

Vadovas. — Antru Leidyklinės Bendrovės laikraščiu buvo *Vadovas*, leidžiamas kas mėnesį. *Vadovas* pasirodė du mėnesių pavėlavęs. To pasivėlinimo priežastimi buvo trūkumas būtino 300 prenumeratorių skaičiaus. Pirmas numeris pasirodė 1908 metų rugsėjo mėnesio 1 dieną¹⁶².

Pilnas laikraščio pavadinimas — *Vadovas. Mėnesinis laikraštis, skiriamas dvasiškiems lietuvių reikalams*. Laikraščio formatas — 24 X 15,8 cm, pasirodydavo sąsiuvinuose po 100 ir daugiau puslapių. Per metus išeidavo trys tomai po keturis sąsiuvinius kiekviename. *Vadovo* leidėju buvo kun. kan. Kazimieras Prapuolenis, redaktoriumi kun. kan. Juozas Laukaitis. Kuo 12 numerio 1909 metų redakciją perėmė kun. Justinas Staugaitis. Tais pačiais metais kun. Kazimieras Prapuolenis perdavė visas leidyklines teises surištas su *Vadovu* bendrovei *Laukaitis, Dvaranauskas, Narjauskas ir Bendrovė*. Oficialiai ir toliau pasirašydavo už leidėją kun. K. Prapuolenis¹⁶³.

Kun. J. Staugaitis reikalavo iš spaustuvės tarnautojų didžiausio tikslumo ir todėl *Vadovą* pavesdavo rinkti geriausiam rinkėjui Bronislovui Miernickiui, kuris lotyniškus ir lietuviškus tekstus rinko be klaidų¹⁶⁴. Laikraščio tiražas buvo 1000 egzempliorių, metinė prenumerata — 10 rublių krašte ir 12 rublių užsienyje. Nuo 1909 metų prenumerata krašte sumažinta iki 7 rublių 50 kapeikų, o užsienyje — 9 rublių.

Vadovas stengėsi taisyti maldų kalbą, kuri buvo pilna polonizmų. Prof. Jonas Jablonskis 1909 metais padėjo «poterių komisijai» galutinai pataisyti naujai paruoštas kalbos atžvilgiu maldas, kurias *Vadovas* išspausdino 1910 metais¹⁶⁵. 1914 metais *Vadovą* redagavo kun. Pranciškus Kuraitis.

¹⁶¹ Tįjūnaičio korespondencija.

¹⁶² *Pranešimas apie «Vadovą»*, žr. Šaltinis, III (1908), 416 psl.

¹⁶³ V. Biržiška, *Lietuvių Bibliografija*, Kaunas 1935, IV t. 1 d., 7358, 7734 nr.

¹⁶⁴ Szepe korespondencija.

¹⁶⁵ J., Jonas Jablonskis, žr. Šaltinis, V (1910), 4 psl.

Steigti dvasininkams laikraštį pirmas sugalvojo kun. J. Laukaitis 1908 metų pavasarį. Numatė, kad žurnalas spausdintų taisyklinga lietuvių kalba pamokslus kiekvienam sekmadieniui, duotų straipsnių iš liturgikos ir teologijos, skelbtų žinias iš Bažnyčios gyvenimo, nebūtų laikraštyje pamiršti taipgi kalbos kultūros klausimai, bažnyčių monografijos ir kita¹⁶⁶.

Pradžia buvo labai sunki, kadangi nebuvo įmanoma surinkti reikiamą prenumeratų skaičių, kad laikraštis galėtų eiti. Nustatytam terminui atėjo tik 197 prenumeratos (iš Seinų diecezijos — 109, iš Žemaičių — 58, iš Vilniaus — 15, iš Mogiliavo — 11, iš kitur — 4). Tuomet kun. J. Laukaitis antrą kartą kreipėsi į kunigus ragindamas prenumeruoti žurnalą ir tuo padėti jį išleisti. Prenumeratorių minimumas susidarė ir *Vadovas* rugsėjo mėnesį pradėjo eiti¹⁶⁷.

1909 metais birželio mėnesį *Vadovo* redaguoti atėjo kurijos paskirtas kun. Justinas Staugaitis. Redaktorių pasikeitimo metu *Vadovas* turėjo 473 prenumeracinius¹⁶⁸. Prie red. Staugaičio prenumeratorių skaičius kiek pakilo.

Vadovui trūko bendradarbių ir pasitaikydavo labai sunkių momentų, kuomet pristigdavo medžiagos. 1911 metų liepos 12 dieną red. J. Staugaitis kreipėsi į S. Tijūnaitį prašydamas, kad paruoštų *Vadovo* 36 numeriui stingamos medžiagos. Įteikė kun. V. Rydzevskio tomą pamokslų lenkų kalba ir prašė parašyti pamokslą 11-am sekmadieniui po Sekminių apie žodžio valdymą. Vėliau redaktorius prašė dar parašyti pamokslą 16-jam sekmadieniui po Sekminių¹⁶⁹.

¹⁶⁶ Apie « *Vadovą* » atviras laiškas į Gerbiamąją Lietuvos Kunigiją, žr. *Šaltinis*, III (1908), 304 psl.

¹⁶⁷ Kun. J. Laukaitis, *Vadovo* Redaktorius, *Pranešimas apie « Vadovą »*, žr. *Šaltinis*, III (1908), 416 psl.

¹⁶⁸ *Vadovas*, 1909 m. 10 nr.

¹⁶⁹ Tijūnaičio korespondencija. S. Tijūnaičio parašytų ir *Vadove* spausdintų pamokslų sąrašas :

Apie liežuvio sergėjimą, 1911 m. 36 nr., 331-336 psl.

Apie teisimą bei intarimą, 1911 m. 37 nr., 16-28 psl.

Verk su Jėzumi, 1912 m. 47 nr., 230-235 psl.

Šio gyvenimo vargai, 1912 m. 48 nr., 331-336 psl.

Dvasinis žmogaus prikėlimas, 1912 m. 49 nr., 19-24 psl.

Mūsų kelionė per gyvenimo jūres, 1912 m. 49 nr., 34-38 psl.

Parašytus pamokslus S. Tijūnaitis pasirašydavo : S. T-tis.

Iš *Vadovo* bendradarbių tenka išskirti kun. K. Prapuolenio darbus : *Katalikiškoji lietuvių pamokslija*, kun. dr. J. Totoraičio darbus apie *Aušrą* ir aušrininkus. Kun. Pr. Augustaitis parašė Vygrių ir Seinų diecezijos istoriją su visų bažnyčių monografi-jomis.

Red. J. Staugaitis po savo darbais specialiomis temomis pasirašydavo pavarde, po publicistinėmis temomis — Meškum, o polemines pasirašydavo — Panenupiu.

Iš kun. J. Staugaičio darbų, kurie pasirodė atskirais leidiniais Seinuose, reikėtų paminėti *Katalikų tikėjimas ir jo priešai*, *Argi kalta čia Bažnyčia ! Bažnyčios istorija* (Šaltinio skaitytojams dovana), *Jaunimo idealas* — pamokslai moksleiviams, *Darbininkų klausimas*, *Viešosios lietuvių kataliko priedermės*.

1912 metais kurija išsiuntė kun. J. Staugaitį Pakuonin klebonauti. *Vadovo* redaktoriūm buvo paskirtas baigęs užsienyje studijas kun. dr. Pranciškus Kuraitis (1883-1964). Jis buvo paskutiniu *Vadovo* redaktoriumi.

Spindulys. — Besiuntinėjant nemokamus *Šaltinio* egzempliorius į Vilniaus ir Gardino apylinkes, sumanyta išleisti naują laikraštį, labiau pritaikytą vietinių gyventojų lygiui. 1909 metų spalio 26 dieną *Šaltinis* straipsnyje: *Ar reikalingas laikraštis ?* aptaria tą klausimą ir numato jo pasirodymą nuo naujų metų. Naujas laikraštis turėtų paruošti naujus skaitytojus leidžiamiesiems laikraščiams, keldamas jų kultūrinį lygį ir atgaivindamas tautiškumo jausmą ¹⁷⁰.

Laikraščio *Spindulys* pirmas numeris pasirodė 1909 metų gruodžio 7 (20) dieną 2000 egzempliorių tiražu. Laikraštis išeidavo kas dvi savaites. Laikraščio formatas 20 x 13 cm. Prenumerata metams — 1 rublis ir 50 kapeikų. Laikraštis buvo turtingai iliustruotas, pritaikytas mažo išsilavinimo skaitytojams, ypatingai kultūriniu atžvilgiu apleistai Vilniaus apylinkių liaudžiai. Sumanymas buvo labai naudingas — laikraštis tapo mėgiama Vilniaus krašto lietuvių lektūra. Lietuviškoji dvasiškija Vilniuje, atsižvelgdama į seinietiškąją *Spindulį*, 1911 metais įsteigė bendrovę ir pradėjo leisti dvisavaitinį laikraštį *Aušrą*. Prenumerata metams buvo 1 rublis 50 kapeikų ¹⁷¹.

¹⁷⁰ Kun. J. Grajauskas, *Ar reikalingas dvasiškas laikraštis ?* žr. *Šaltinis*, IV (1909), 659-660, psl.

¹⁷¹ *Aušra*, žr. *Šaltinis*, VI (1911), 40 nr. skelbimų 2-sis psl.

Oficialiu *Spindulio* redaktoriumi buvo kun. Juozas Grajauskas — Seinų leidyklinės Bendrovės administratorius, bet faktiškai laikraštį redagavo Stasys Tijūnaitis ir beveik pats vienas užpildydavo laikraštį. 1910 metais kun. Juozas Grajauskas paskirtas Konsistorijos sekretoriumi apleido iki šiol eitas pareigas^{172 173}.

Spindulio redagavimas buvo sunkus, kadangi reikėjo būti gerai susipažinusi su vietinių gyventojų sąlygomis, jų dvasiniu lygiu, naudotis atitinkamu stiliumi ir kalba. Laikraštis ėjo iki pirmojo pasaulinio karo.

Žiburys. — 1906 metu gegužės 15 dieną buvo valdžios patvirtinti *Žiburio* draugijos įstatai. Draugijos tikslas — liaudies švietimas, mokyklų ir suaugusiems kursų steigimas, bibliotekų ir skaityklų plėtimas, vaikų, vyresnio amžiaus žmonių ir ligonių globa ir slaugymas. *Žiburys* veikė visoje Suvalkijoje. Draugijos būstinė buvo Marijampolėje, Suvalkų gubernijoje¹⁷³. Seinuose buvo skyrius. Bendrame narių susirinkime 1910 metų vasario antrą dieną nutarta leisti draugijos organą *Žiburį*. Draugijos nariai, kurie buvo sumokėję draugijos nario mokestį, laikraštį gaudavo veltui¹⁷⁴. Pirmas *Žiburio* numeris pasirodė 1911 metais¹⁷⁵ ir išeidavo kas dvi savaites¹⁷⁶ *. Laikraštį redagavo Centrinės Draugijos *Žiburys* valdybos pirmininkas kun. dr. Motiejus Gustaitis, poetas ir pedagogas¹⁷⁷.

«*Žiburio*» *kalendorius*. — 1907 metais savaitraštis *Šaltinis* atspausdino kun. Jono Totoraičio atsišaukimą į skaitytojus kalendoriaus reikalu : Lietuviai nuo seno vertina kalendorius ir be jų neapsieina. Tiesa, buvo daug kalendorių, bet negalima tvirtinti, kad visi svarbiausius kaimo žmonių reikalavimus patenkintų.

¹⁷² Tijūnaičio korespondencija.

¹⁷³ *Lietuvių, krikščionių Draugija « Žiburys »*, žr. *Šaltinis*, I (1906), 183-185 psl.

¹⁷⁴ M. Pečkauskaitė, *Visuotino « Žiburio » Draugijos susirinkimo ... protokolas*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 117-118 psl.

¹⁷⁵ J. Ambrazevičius, *Jakšto-Dambrausko laišakai Vaižgantui-Tumui*, žr. *Athenaeum*, IX (Kaunas 1938), 12 psl.

¹⁷⁶ K. Berulis, *Iš okupuoto Seinų krašto*, žr. *Mūsų Vilnius*, I (1930), 134 psl.

¹⁷⁷ Tijūnaičio korespondencija.

Norint atsiekti tikslą, būtinas yra pačių skaitytojų bendradarbiavimas, kad pareikštų savo pageidavimus¹⁷⁸. Tai jau buvo kalendoriaus pradžia, bet dar nebuvo kalendoriaus pavadinimo. Reikia pažymėti, kad *Žiburio* draugijos susirinkimuose kalendoriaus klausimas niekuomet nebuvo keliamas¹⁷⁹.

Tai, kad *Žibury*s buvo leidžiamas leidyklinės bendrovės, įrodo faktas, kad *Šaltinio* redakcija kreipėsi į skaitytojus kalendoriaus reikalu savo vardu¹⁸⁰. Bendras kalendoriaus pavadinimas su *Žiburio* Draugijos pavadinimu buvo tik pripuolamas. Gautą pelną už kalendorių redakcija paskyrė naudingų knygelių leidimui¹⁸¹.

Serijiniai leidiniai. — Jų buvo trys : *Žmonių knygynas* — tai moksliniai populiaraus pobūdžio leidinys. Knygutės-brošiūros paprastai turėjo nuo 64 iki 120 puslapių, formatas 12,3 x 7,3 cm. Knygynas *Šaltinis* pradėjo leisti seriją nuo 1911 metų, kurią platino prenumeratos keliu. Per metus pasirodydavo 8 knygutės, kurių metinė prenumerata kainavo 1 rublį. Bendrai, *Žmonių Knygyno* išleista buvo 31 knygutė.

Vaikų Knygynėlis. Šią seriją vaikas pradėjo leisti Antanas Bucevičius, *Šaltinio* redakcijos narys. Knygučių formatas — 10 X 7,5 cm. apie 16 puslapių kiekvienoje knygutėje. Knygelių turinys — lengvos pasakėlės. Leidinys pradėtas 1911 metais¹⁸².

Pirmeivių žiedai. Atsakymus į pirmievių priekaištus *Vadovo* redakcija leisdavo atskirais sąsiuviniais antrašte *Pirmeivių Žiedai*. Sąsiuvinėliai 23,5 x 16,5 cm formato, kainavo 1 1/2 kapeikos. Perkantiems didesnę jų kiekį, redakcija pardavinėjo po 1 kapeiką. 1911 metais vieno sąsiuvinėlio kaina — 3 kapeikos. Leidinys pradėtas leisti nuo 1909 metų. Sąsiuviniai pasirodydavo kas mėnesį ir buvo paeiliui numeruojami.

¹⁷⁸ Kun. J. Totoraitis, žr. *Šaltinis*, II (1907), 16 nr.

¹⁷⁹ V. Jakubauskas, *Visuotinojo « Žiburio » Draugijos susirinkimo protokolas*, žr. *Šaltinis*, III (1908), 25-26 psl. ; IV (1909), 106-107 psl. ; M. Pečkuskaitė, *Visuotino « Žiburio » Draugijos susirinkimo ... protokolas*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 117-118 psl. ; Kun. J. Valaitis, *Kuopų gyvenimas, Visuotinas « Žiburio m susirinkimas*, žr. *Šaltinis*, VI (1911), 112-115 psl.

¹⁸⁰ *Atsišaukimas į Lietuvos visuomenę*, žr. *Šaltinis*, IV (1909), 288 psl.

¹⁸¹ *Žiburietis, Mūsų knygos*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 656 psl.

¹⁸² Tijąnaičio korespondencija.

Atskiros knygos. — Besinaudojant visais prieinamais šaltiniais pasisekė nustatyti 257 knygų antraštes, kurias išleido leidykla Laukaitis, Dvaranauskas, Narjauskas ir Bendrovė Seinuose. Spaustuvė neparuošdavo savo leidinių katalogų, o išeinančias iš spaudos knygas paskelbdavo *Šaltinio* luobeluose, bibliografijos skiltyse, knygų ir kitų leidinių paskutiniuose puslapiuose ar apdaruose. Skelbiami buvo taipgi ir svetimi leidiniai. Spaustuvė Seinuose savo leidinius skelbdavo tiek kartų, kiek leidinys apėmė leidybinių lankų. Skelbiant naujus leidinius nebuvo nurodama spaustuvės vieta. Kartais sutinkami skelbimai: « Knygos, kurias išleido *Šaltinio* spaustuvė ». Paskutiniame *Šaltinio* puslapyje kartais paduodavo sąrašą : « Redakcijai atsiųstos knygos ». Tarp tų knygų dažnai būdavo naujienos svetimomis kalbomis. Atsiųstos redakcijai knygos — tai užmokestis už įdėtus laikraštinių skelbimus. Turėjo jos recenzių charakterį. Skelbiamos buvo taip pat knygos, kurias buvo galima nusipirkti *Šaltinio* knygyne.

Seinuose leidžiamos knygos dažniausiai buvo originalūs kūriniai. Pavyzdžiui : iš 257 knygų — originalių darbų 198, vertimų 34, perdirbimų 25. Knygų tematika : religija 25%, apysakos ir poezija 25 %, medicina, pedagogika, švietimas ir kita 17 %, ūkininkystė 15 %, politika 10 %, scenos kūriniai 8 %.

Šalia knygų, leidžiamų lietuvių kalba, buvo taipgi knygos svetimomis kalbomis. Pavyzdžiui: esperanto kalboje — Stasys Tijūnaitis: *Internacia lingvo Esperanto*, 1912 ; lotynų kalboje — *Directorium Divini Officii ad usum Universi cleri Dioecesis Sejnensis seu Augustoviensis* 1907 ; 1908 ; *Elenchus cleri saecularis ac regularis* 1911 ; *Schematismus Venerabilis dclri dioecesis Sejnensis seu Augustovenss nec non Ecclesiae eiusdem dioecesis cum plena cuiusvis parochiae inhabitatorum locorum enumeratione pro anno 1912*. Seinis Typogr. «Laukaitis, Dvoranovski, Karjevski» et soc. 1912 ; *Rubricella sive directorium Divini Officii* 1909-1913 ; kasmet *Caeremoniale Capituli Ecdesiae Cathedralis Sejnensis sive Augustoviensis* 1912 ; lenkų kalboje — Kun. K. Prapuolenis : *Pro domo sua*, 1906 ; Kun. Wł. Namiotko : *Przec z nienawiści narodową* (Šalin su tautine neapykanta), 1908 ; Michał Piaszczyński: *Poezje*, 1911 ; Stefania Jabłońska : *Poezje odradzającej się Litwy*, (Atgimstančios Lietuvos poezijos) 1911 ; *Kalendarz Grunwaldzki*, išleido spaustuvės tarnautojai lenkai : Credo, Zabokrzycki, 1911.

Norint apskaičiuoti bendrą tiražą išleistų knygų Seinų spaustuvėje, reikia skaitytis su sunkumais, kuriuos sudaro šaltinių trūkumas. Vaclovas Biržiška savo bibliografijoje išskaičiuoja Seinų leidinius spausdintus tik 1906-1910 metais o tiražą paduoda tik 46 leidinių, kas sudaro bendrą 235.380 egzempliorių sumą; lieka 85 pozicijos be tiražo. Remiantis turimais daviniais galima apskaičiuoti, kad spaustuvė savo veiklos laikotarpyje (1906-1915) galėjo išleisti virš 1 milijono egzempliorių. Apskaičiuojant laikraščių tiražą, gaunamas bendras 5 milijonų numerių (sąsiuvininių) skaičius.

Knygos leidžiamos Seinuose buvo platinamos visoje Lietuvoje ir Jungtinėse Amerikos Valstybėse lietuvių tarpe. Dalis tų knygų po pirmojo pasaulinio karo pateko į lietuvių kolonijas Rusijoje. Iš pasilikusių atsargų jau po antrojo pasaulinio karo lietuviškos organizacijos siuntė seiniškuosius leidinius į lietuvių stovyklas Vokietijoje¹⁸³.

Kai kurių leidinių apibūdinimas. — Stefania Jabłońska: *Poezje odradzajcej się, Litwy (Atgimstančios Lietuvos poezijos)*. Lietuvis bajoras Mečislovas Davainis Silvestraitis (Dowojna-Silwestrowicz) kilęs iš Raseinių apylinkių, 1908-1914 metais leido Vilniuje iliustruotą laikraštį *Litwa* (Lietuva) — lenkų kalba. Laikraštis buvo skirtas ištautėjusiems lietuviams. Šalia to žurnalo 1912-1914 metais leido tokios pat dvasios savaitraštį skirtą liaudžiai — *Lud*. Tiems laikraščiams daugiausiai bendradarbiavo bajorija. Iš visų bendradarbių reikėtų išskirti dvi rašytojas: Helena Cepryńska ir Stefanija Jabłońska¹⁸⁴.

Helena Cepryńska buvo jauna, talentinga poetė, dramaturgė ir novelistė ir labai produktyvi korespondentė žurnalo *Litwa* (*Lietuvia*). Ji laike keturių metų nuo susipažinimo su žurnalu *Litwa*, išmoko lietuviškai ir pradėjo tąja kalba rašyti. Pirmas jos lietuviškas kūrinėlis tai autobiografinė novelė *Alenytė*, kurią išspausdino *Šaltinis*.

Stefania Jabłońska buvo pirmoji populiarizatorė lietuviškos literatūros lenkų kalba. Jos vertimų iš lietuvių lenkų kalbon

¹⁸³ R. Krasauskas, *Seinai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVII (1962), 182 psl.

¹⁸⁴ Tijūnaičio korespondencija.

susidarytų keletas tomų. Labiausiai vykę yra poezijos vertimai. Jablonskienės vertimai skaitomi kaip originalai. Toji rašytoja pradėjo bendradarbiauti su žurnalu *Litwa* atnešdama malonų įnašą — *Atgimstančios Lietuvos poeziją* verstant lenkų kalbon. Po kurio laiko susirinko gana didelis skaičius tų vertimų ir vertėja nutarė išleisti juos atskiru rinkiniu. Tas rinkinys išėjo iš Seinų spaustuvės 1911 metais. Rinkinys susideda iš 33 kūrinių : Vysk. A. Baranausko — 1, M. Dagilėlio (kun. M. Šeišio) — 4, L. Giros — 10, A. Dambrausko (Jakšto) — 5, Y. Kudirkos — 1, Maironio (kun. J. Mačiulio) — 10, Margalio (kun. Šnapščio) — 2.

Stefanijos Jablonskienės leidinys iššaukė gana keistą įvykį. 1912 metų kovo 6 dieną Seinų spaustuvėn atvyko Suvalkų apskrities teismo tardytojas su prokuroro padėjėju. Atvykimo tikslas — išleisto poezijos rinkinio konfiskavimas. Spaustuvė tegalėjo atvykusiems įteikti tik keliolika egzempliorių, kurie buvo *Šaltinio* knygyne. Dalis tų poezijų buvo išsiųsta kraštan išpardavimui, o pasilikusieji egzemplioriai buvo išsiųsti vertėjai jos gyvenamam vieton — į Murliškį. Kadangi teismo atstovas negavo viso tiražo, tuojau liko iškelta byla vertėjai už *Poezijų* išleidimą, o spaustuvei už cenzūros įstatų peržengimą, kad nesištingė gauti leidimą tam leidiniui. Originalai lietuvių kalba, kuriais vertėja naudojos — turėjo cenzūros leidimą, o versti lenkų kalbon nelegalūs.

Spaustuvės administratorius pavedė Stasiui Tijūnaičiui nuvažiuoti į Murliškį ir aptarti gynimosi būdą teisme ir «užmegzti santykius» su Vilniaus cenzoriumi. Pasikalbėjimo eiga buvo visai nelaukta. Vertėja pareiškė : «Visus netikėtumus tos bylos paimsiu ant savęs, kad tik spaustuvė nenukentėtų».

Vilniuje Stasys Tijūnaitis sužinojo, kad lietuviškus leidinius cenzūravo cenzorius Jaroševskis, kuris buvo policijos viršininku. Kartu sužinojo, kad cenzorius iš lietuvių kalbos žinojo tik keletą žodžių. Paaiškėjo, kad Jablonskienės *Poezijas* cenzūravo lenkas. Stasys Tijūnaitis taipgi sužinojo giliausią cenzūros paslaptį. Vilniaus leidėjai puikiai sugebėjo sutvarkyti visus reikalus su cenzoriumi Jaroševskiu : kuomet jis atrasdavo kokią kliūtį, telefonu pranešdavo užinteresuotiems, kas bus konfiskuota. Tuomet tie asmenys siūlė jam susitikimą ir «reikalo » aptarimą, kuris paprastai baigdavosi gerai. Ant Seinų cenzorius buvo užsirūstinęs, kadangi niekas iš ten nesištingė su juo susipažinti ir

santykius užmegzti ; todėl paprastai užkabindavo Seinų leidinius. Kuomet Cenzūros Komitetas nutarė konfiskuoti *Poezijas*—laukė visą mėnesį, bet niekas iš Seinų neatvyko Vilniun.

Lietuvių veikėjas Strazdas padėjo susitikti su cenzoriumi. Stasys Tijūnaitis pradžiai pasveikino jį 25 rublių banknotu. Cenzorius prabilo : *Nu vot vidite, Vy tam prespokojno sidite siebie v svoich zacholustnycii Sejnach i glas tut ne pokazyvaete. A z deliškami vsjako byvaet.* (Na ir matote, Jūs ten sėdite sau ramiai savo užkampiniuose Seinuose ir akių čia neparodote. O su reikaliukais visaip būna). S. Tijūnaitis buvo priverstas spaustuvės vardu pažadėti cenzoriui neužmiršti susitikimų Vilniuje. Patenkintas cenzorius atsakė : « Tai, apie ką mes čia šnekėjome, tegul būna lyg nebūtų buvę ».

Suvalkų apskrities teismo tardytojas dar kartą atvažiavo į Seinus, klausinėjo, užrašinėjo. Spaustuvės laukė teismo byla. Metai jau baigėsi, o bylos vis nebuvo. 1913 metų rugsėjo 3 dieną į Seinų spaustuvę atėjo žandarmerijos viršininkas ir iškilmingai perskaitė, kad Varšuvos apygardos Aukščiausio Teismo Rūmų nutarimu *Poezijų* klausimas buvo likviduotas, bet konfiskavimas neatšauktas¹⁸⁵.

Kun. A. Bagažinskas, *Pirmas Vadovas į Rymą*. Pirmoji lietuvių maldininkų kelionė į Romą įvyko 1908 metais nuo 23 rugpiūčio iki 6 rugsėjo d. Metams praslinkus vienas iš tos kelionės dalyvių rašė, kad kelionės metu daug aplankė, daug matė įdomių dalykų, bet mažai teliko atmintyje, ne viską tinkamai suprato. Gražus, pilnas aprašymas labai būtų naudingas buvusiems maldininkams ir netgi tiems, kurie ateityje ruošis keliauti jų pėdsakais. Iš to išvada — visi prašo knygos — vadovo¹⁸⁶.

1909 metais *Šaltinio* redakcija pranešė, kad ryšyje su skundu, kad nebuvo parašytas vadovas į Romą, atsiliepė kun. A. B. (kun. A. Bagažinskas) ir pažadėjo išleisti platų Romo aprašymą. Pažadą ištesėjo ir persiuntė redakcijon turtingą darbą *Pirmas Vadovas į Rymą*, kurį iš karto perdavė spaustuvėn.

¹⁸⁵ Ten pat.

¹⁸⁶ Vienas iš keliauninkų, *Pirmoji lietuvių kompanija Ryman*, žr. *Šaltinis*, IV (1909), 627-628 psl.

Zoologija skiriama sodiečiams. Šią knygą parašė J. Gerutis trijuose tomuose. Pirmas tomas pasirodė 1912 metais, antras — 1913 metais ir trečias — 1914 metais. Visas darbas susidėjo iš 1260 puslapių, turtingai iliustruotas. Pirmas tomas turėjo 233 iliustracijas, o antras — 238. Klišės *Zoologijos* iliustracijoms buvo užsakytos pirmoje lietuviškoje Jarušaičio cinkografijoje Vilniuje. Trečias tomas užbaigtas spausdinti, kai prasidėjo pirmas pasaulinis karas. Spaustuvė nespėjo to leidinio subrošiūruoti. Kai vokiečiai įžengė į Seinus, sunaikino visą leidinį paklodami jį savo arkliams po kojų.

Michał Piaszczyński, *Poezje*. Autorius — buvęs Seinų dvasinės seminarijos klierikas, o vėliau studijavo Peterburgo Dvasinėje Akademijoje. 1912 metais gavo teologijos magistro laipsnį. Iš eilėraščio *Przed kapłaństwem (Prieš kunigystę)*, atrodo, kad buvo įšventintas kunigu. Kuo 1904 metų gruodžio 17 dienos iki 1911 metų gruodžio 31 dienos parašė 115 eilėraščių lenkų kalba. Štai jo kūrybos eiga : Seinuose parašė 16 eilėraščių, Peterburge — 78, Mikašuvkoje — 9, Lomžycoje (Lomžycia) — 5, Tikocine — 4 ir Eidzeve (Kydzewo) — 3. Jo kūryba lengva, turtinga žodžiais, glausto stiliaus. Charakteringas jo eilėraštis *Hymn Jadźwingów (Jotvingių himnas)*¹⁸⁷.

Kalendarz «Grunwald». Tas kalendorius buvo išleistas Seinų spaustuvės raidžių rinkėjų 500-tų metų Žalgirio kovos paminėjimo proga. Leidėjais buvo : Wacław Credo ir Lucjan Zabokrzycki. Kalendorius turėjo dvi laidas : pirmoji laida — 1000 egz. tiražu, antroji — 2000 egz. tiražu. Iliustracijas tam kalendoriui panaudojo tas, kurias tuo pat laiku talpino *Šaltinis*¹⁸⁸. Apimtis — 10 lankų, tai yra 160 puslapių¹⁸⁹.

Beveik dešimtmetės Seinų spaustuvės leidyklinės veiklos metu išleista 314 leidyklinių vienetų. Leidinių pasirodymo datos rodo, kad didžiausias spaustuvės klestėjimas tai 1910-1913 metai.

¹⁸⁷ Tįjūnaičio korespondencija.

¹⁸⁸ Straipsniai ir iliustracijos mūšio prie Žalgirio 500 metų paminėjimo, žr. *Šaltinis*, V (1910), 27-33 nr.

¹⁸⁹ Szepe korespondencija.

Metai	knygos	laikraščiai
1906	9	3
1907	21	3
1908	28	4
1909	26	6
1910	47	8
1911	45	7
1912	29	7
1913	30	8
1914	23	7
1915	—	2
1906-1915	257	56

Tame laikotarpyje buvo išleistos mažiausiai 257 knygos, 9 laikraščiai, kurie sudarė 56 metimus komplektus, ir viena atviručių serija. Tame skaičiuje : autorių — 97, be autorių — 64. Didžiausias skaičius darbų tenka autoriui — Justinui Staugaičiui — 18 vienetų, Stasiui Tijūnaičiui — 11 vienetų, A. Šmulkščiui — 9 vienetai, Jurgiui Baltrušaičiui — 6, Antanui Petrauskui — 6, Ksaverui Sakalauskui (Vanagėliui), — 6, Antanui Vileišiui — 5, Vincui Totoraičiui — 4.

Iš labiausiai žinomų asmenybių, kurių darbai buvo išleisti Seinų spaustuvėje, tai: Vysk. A. Baranauskas, kun. Pranas Būčys, Matas Grigonis, Jonas Jablonskis, kun. Kazimieras Jaunius, kun. Kazimieras Paltarokas, Marija Pečkauskaitė, Sofija Pšibiliauskienė, kun. Juozas Skvireckas, Stasys Tijūnaitis, kun. Jonas Totoraitis.

« Šaltinio » knygynas. — Šaltinio skaitytojai dažnai kreipdavosi į redakciją, prašydami padėti jiems įsigyti maldaknygių ar šventųjų paveikslų, rožančių, medalikėlių, ir kita. Šis tarpininkavimo prašymas pakišo mintį įsteigti knygyną.

1908 metais Šaltinis paskelbė, kad liepos 23 dieną įvyks Marijampolėje visuotinis leidyklinės bendrovės susirinkimas. Tame susirinkime, kaip III posėdžio svarstymų punktas buvo — knygyno steigimo klausimas.

Knygynas buvo įsteigtas tų pačių metų rudenį. Patalpos tam tikslui buvo paskirtos tame pačiame name, kur buvo spaustuvė ir knygyną pavadino *Šaltiniu*. Knygynas pardavinėjo Seinų leidyklinės bendrovės leidinius, o taip pat ir kitų atsiųstus. Knygynas pardavinėjo kartu ir devocionalijas. Knygyno vedėju buvo pakviestas Antanas Vailonis, kuris ilgą laiką dirbo toje pat srityje Censochavoje. Knygyno tarnautojai - pardavėjai buvo iš vietinių gyventojų tarpo, o kiek vėliau atvyko keli jaunuoliai lietuviai iš kaimo^{190 191}.

Vienodas laikraščio ir knygyno pavadinimas sudarydavo ne kartą nesusipratimų. 1911 metai redakcija, *Šaltiniui* tarpininkaujant, kreipėsi į skaitytojus paaiškindama, kad savaitraštis *Šaltinis* ir knygynas *Šaltinis* sudaro dvi atskiras įmones¹⁹¹. Knygynas išsilaikė iki 1919 metų¹⁹².

Savaitraštis *Šaltinis* pasidarė taip labai žinomas ir populiarus, kad visai liko užmirštas tikras leidyklinės bendrovės pavadinimas. Visi žinojo ir kalbėjo apie bendrovę *Šaltinis*, o Vengrų gatvę, kur buvo redakcijos būstinė, vadinta *Šaltinio* gatve. Todėl netgi ir knygynui duotas tas pats pavadinimas *Šaltinis*. Tas, bendrai visų priimtas pavadinimas dažnai buvo vartojamas ir pačios bendrovės skelbimuose : « Naujausios knygos *Šaltinio* spaustuvėje išleistos ir gaunamos *Šaltinio* knygyne : ... »¹⁹³.

VI. Teismo bylos ir paskutinės spaustuvės dienos

Teismo bylos. — Spaustuvės, įsteigtos nuošaliose krašto vietovėse, sunkiai tepalaikė ryšį su Vyriausia cenzūros įstaiga Vilniuje. Cenzūrai buvo siunčiami jau išspausdinti leidiniai, kadangi nebuvo preventyvinės cenzūros. Per visą leidyklinės bendrovės veiklos laikotarpį buvo iškeltos jai penkios teismo bylos : keturios bylos *Šaltinio* redaktoriui kunigui Juozui Vailokaičiui, o viena — spaustuvei.

¹⁹⁰ Ten pat.

¹⁹¹ *Įsidėmėtinas paaiškinimas*, žr. *Šaltinis*, VI (1911), 443 psl.

¹⁹² K. Berulis, *Iš okupuoto Seinų krašto*, žr. *Mūsų Vilnius*, I (1930),

134 psl.

¹⁹³ *Naujos knygos ...* žr. *Šaltinis*, VI (1911), 34 nr. ; luobelį 3 psl.

Pirmoji teismo byla buvo dėl žinios apie pasikėsinimą prieš carą. 1908 metais vasario 6 dieną, *Šaltinio* 6-me numeryje buvo paduota ši žinia, perspausdinta iš užsieninio laikraščio *Memorial Diplomatique*. *Šaltinis* rašė : « Pasikėsinimas ant caro. — Užsienio laikraščiuose rašoma apie naują pasikėsinimą ant caro. Laikraštis *Memorial Diplomatique* rašo : —Carienė rado ant savo sūnaus lovelės laišką, kuriuo pranešama, kad caras ir sosto įpėdinis esą pasmerkti myriop. Žiemos gi rūmuose rasta 17 bombų, prie kurių buvo priversta elektros srovė ». Toliau *Šaltinis* pats komentavo tą žinią ¹⁹⁴. Rusų valdžia patraukė radaktorių už šią žinią atsakomybėn. Byla buvo svarstoma birželio 9 dieną (tų pačių metų) Suvalkų apygardos teismo. Redaktorių buvo nubaustas 100 rublių, arba mėnesiu kalėjimo ¹⁹⁵.

Antroji byla buvo už įdėtą į *Šaltinį* žinią dėl neteisingų pelno mokesčių. 1909 metais redaktorių įdėjo į 31 *Šaltinio* numerį (rugpjūčio 10 dieną) Garliavos *Vyturio* kooperatyvo pirmininko J. Girniaus korespondenciją *Tamsybių darbai*. Korespondentas faktais įrodė, kad iš kooperatyvų imami didesni pelno mokesčiai,, kaip iš parduotuvininkų žydų. Pavyzdžiui : *Vyturio* kooperatyvo vedėjas užrašė 500 rublių pelno, o mokestį reikėjo mokėti nuo 1.000 rublių pelno — 60 rublių, o tuo pat metu žydams, kurie užrašė irgi 500 rublių pelno, teko mokėti mokestis po 3 rublius su kapeikomis nuo 200 rublių pelno. Korespondentas pridėjo, kad tuo būdu valdžia moko vogti ir meluoti, o redaktorių papildė pastaba, kad lietuviai kiekviena proga yra apgaudinėjami ir skriaudžiami. Prekiautojai buvo tuo labiau skriaudžiami, kad kooperatyvo apyvarta buvo laikoma pelnu, nuo kurio reikėjo mokėti mokestis. Visiškai buvo neatsižvelgiama į kooperatyvo nuostolius, kurie dažnai būdavo nemaži, o be to, pelnas buvo visuomet glaudžiai surištas su derliumi. Gynėju toje byloje buvo prisiekusis advokatas Zilberbergas. Redaktorių nubaudė sumokėti 150 rublių baudą arba atsėdėti vieną mėnesį kalėjime. Straipsnio autorių nubaudė 75 rublių mokesčiu ¹⁹⁶. Buvo apeliuota į Varšuvos

¹⁹⁴ *Ivairios žinios : Pasikėsinimas ant caro*, žr. *Šaltinis*, III (1908), 92 psl.

¹⁹⁵ *Korespondencijos, Suvalkai*, žr. *Šaltinis*, III (1908), 362 psl.

¹⁹⁶ *Ivairios žinios, Suvalkai*, žr. *Šaltinis*, IV (1909), 716 psl. ; Juozas Girnius, *Tamsybių darbai*, žr. *Šaltinis*, IV (1909), 483 psl.

teismo rūmus, kuris apygardos teismo sprendimą patvirtino ¹⁹⁷.

Trečioji byla buvo 1910 metų rugpiūčio 30 dieną už straipsnį *Žemės reikalai Lietuvoje*, parašytą remiantis dūmos atstovo A. Bulotos kalba ¹⁹⁸. Kalba lietė skriaudas, kurios kildavo dėl Vals-tiečių Banko žemės supirkimo ir pardavimo atvykusiems svetim-šaliams rusams. Bylą gynė pats advokatas A. Bulota. Teismas visgi redaktorių nubaudė trimis mėnesiais kalėjimo ¹⁹⁹. Bugsėjo 28 dieną buvo konfiskuoti visi spaustuvėje užsilikę *Šaltinio* 12-jo numerio egzemplioriai su A. Bulotos kalba dūmoje ²⁰⁰.

Ketvirtoji byla įvyko 1910 metų lapkričio 22 dieną už išspaus-dintą apysaką *Audros auka* 7 ir 9 *Šaltinio* numeriuose. Toje apysakoje autorius (slapyvardė Baugutis) aprašė žandarų ir kalė-jimo tarnautojų žiaurumą. Teismas nubaudė redaktorių pabauda 150 rublių ir 4 mėnesius kalėjimo ²⁰¹. Apeliacija nieko nepadėjo. Redaktorių sumokėjo 150 rublių ir atsėdėjo 4 mėnesius Lomžos vienuolyne. *Šaltinis* pranešė savo skaitytojams, kad buvusis redaktorių ir tuometinis bendrovės administratorius kun. Juozas Vailokaitis 1911 metų liepos mėnesio 27 dieną išvyko 4 mėnesiams Lomžos vienuolyne atlikti bausmę ²⁰². Kun. J. Vailokaitis pasa-kojo vėliau, kad vienuoliai elgėsi su juo, lyg su tikru nusikaltė-liu ²⁰³.

Tuo metu, kai kun. J. Vailokaitis atliko vienuolyne teismo paskirtą bausmę, pavadavo jį kun. Juozapas Montvila iš Lipsko parapijos, Gardino dekanate. Atvyko jis 1911 metais redakcijon. Buvo caro valdžios nubaustas už suteiktus sakramentus mirš-tančiam unitui, negalėjo eiti dvasininko pareigų ²⁰⁴.

Penktoji byla buvo dėl Stefanijos Jablonskienės išleistų Seinų spaustuvėje *Poezijų* (apie tą bylą jau buvo minėta anksčiau).

Paskutinės spaustuvės dienos. — Generolas P. Bennenkampfas lengvai pasiekė Karaliaučiaus pylimus. Per visą tą laiką spaus-

¹⁹⁷ *Lietuviai svetur, Varšuva*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 157 psl.

¹⁹⁸ *Žemės reikalai Lietuvoje*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 177-178, 194-195 ; 210-211 psl.

¹⁹⁹ *Įvairios žinios, Seinai*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 556 psl.

²⁰⁰ *Įvairios žinios, Seinai*, žr. *Šaltinis*, V (1910), 621 psl.

²⁰¹ *Įvairios žinios, Suvalkai*, žr. *Šaltinis*, V (1910) 748 psl.

²⁰² *Įvairios žinios, Seinai*, žr. *Šaltinis*, VI (1911), 370 psl.

²⁰³ Tįjūnaičio korespondencija.

²⁰⁴ Szeppė korespondencija.

tuvė dirbo ir laikraščiai vienodai ėjo. Spaustuvės mašinos ir artėjančių iš vakarų ginklų dundėsiai kartu maišėsi sudarydami keistą kompoziciją. Vokiečiai po žymių laimėjimų rugpiūčio 23-31 d.

1914 metais prie Žalgirio ir 5-15 d. rugsėjo mėn. prie Mozūrų ežerų, traukė į rytus vydami rusų likučius ; neužilgo po tų įvykių, ir Seinai pamatė vokiečius. Buvo gana santūrūs, dažnai kartodavo :

Wir kämpfen nur gegen Russen. Iki spalio mėnesio vokiečiai be sunkumo pasiekė Nemuną netoli Druskininkų ir pradėjo statyti pontoninį tiltą. Rusai nelauktai pradėjo šaudyti iš miškelio priešingoje Nemuno pusėje ir vokiečiai paniškai pradėjo bėgti. Seinai antrą kartą pamatė vokiečius jau nuo rytų. Buvo pikti, neramūs ir netvarkingi. Su savo manta lindo visur, kur tik galėjo. Įsibrovė katedros šventoriun su arkliais ir vežimais. Katedros bokšte įsitaisė stebėjimo punktą. Vyskupas priešinosi, bet be sėkmės. Besitraukdami į vakarus, paliko bažnyčios šventoriuje užmuštus arklius ir daugybę visokio nešvarumo — iškeliavo už Suvalkų.

Seinai vėl susitvarkė, apsivalė ir toliau gyveno kasdieniniais reikalais. Taip pat buvo sutvarkyta ir spaustuvė, kuri 1914 metų spalio 14 dieną pradėjo vėl leisti *Šaltinį* ir *Spindulį*.

Tačiau artėjo paskutinės spaustuvės dienos. Tiesa, redakcija dėjo visas pastangas, kad *Šaltinis* iki paskutinio momento reguliariai lankytų savo skaitytojus. Kritiškame 1915 metų laikotarpyje Seinuose išėjo dar 6 to savaitraščio numeriai, čia tenka pažymėti, kad 6-sis numeris, paskutinis Seinuose, buvo išspausdintas apie vasario mėnesio vidurį, bet karui užklupus buvo iš dalies sunaikintas, o iš dalies tarnautojų saugojamas, kad pirmai progai pasitaikius, išsiuntintų prenumeratoriams.

1915 metų žiemą vokiečiai atnaujino puolimą. Grįžęs iš Vilniaus *Šaltinio* redaktorius kun. Juozas Vailokaitis kreipėsi į Tijūnaitį pareikšdamas, kad kalbėjo su *Vilties* redaktoriumi ir Tijūnaitis buvo ten mielai laukiamas. Redaktorius kun. J. Vailokaitis visgi patarė Tijūnaičiui pasilikti Seinuose ir laukti tolimesnių įvykių. Bendrai pasitarus, Stasys Tijūnaitis nutarė išvykti Vilniun ir apleido Seinus 1915 metais vasario mėn. 12 dieną. Nuo to laiko spaustuvė jau nebeveikė. Seinuose paliko rusų administracinę valdžią, paštas irgi nebeveikė.²⁰⁵

²⁰⁵ Tijūnaičio korespondencija.

Dar prieš išvažiuojant Tijūnaičiui, Seinus apleido S. Szepe — išvyko į Vilnių ²⁰⁶. Kiek vėliau į rytus išvyko Seinų vyskupas, dvasinė seminarija ir profesoriai su klierikais. Kai kurie pasiliko Vilniuje, kaip kun. J. Vailokaitis ir tik vėliau išvyko į Rusiją. Iš didelio kunigų skaičiaus gyvenančių Seinuose pasiliko tik dvasiniams žmonių reikalams aprūpinti du lietuviai kunigai: kun. A. Sivickas, kun. A. Petrauskas ir rezidentai : kun. Petras Dvaranauskas ir kun. J. Užupis ²⁰⁷.

Kur buvo išvežta spaustuvė — nėra tikrų davinių. Vieni tvirtina, kad spaustuvę išvežė į Vilnių ²⁰⁸. Pagal S. Tijūnaičio tvirtinimą, Seinų spaustuvė buvo išvežta į Gardiną ; S. Szeppes nuomone — rusų valdžia pasiūlė pramonės įstaigom evakuaciją Rusijos gilumon, kad apsaugojus nuo karo plėšimų ²⁰⁹. O taipgi galėjo būti išvežta į Voronežą ²¹⁰. Kun. Jonas Totoraitis savo darbe *Sūduvos-Suvalkijos istorija*, baigia bandrais bruožais : «Mašinos nebuvo grąžintos ».

Koks bebūtų spaustuvės likimas, sekantis *Šaltinio* numeris, po ilgesnės pertraukos, išėjo jau Vilniuje. Redakcija, karo priversta pasitraukti iš Seinų, norėdama užpildyti ilgesnę, kaip 2 mėnesių pertrauką, pradėjo jungti kelis numerius į vieną. Tokiu būdu gegužės 6 d. išleido *Šaltinio* 7-14 nr. (kaip 21 savaitė). Galutinai numerių jungimas ir savičių išlyginimas pasibaigė birželio 30 d. (29 savaitė — 29 nr.).

Laikraščio redaktoriumi leidėju ir toliau liko Br. Stosiūnas. *Šaltinį* spaudė *Žaibo* spaustuvė Vilniuje (Šv. Jono g-vė 19) o redakcijos ir administracijos būstinė buvo Žvėryne (Senoji g-vė 8). Galima spręsti, kad redakcija galvojo rimtai išvystyti savo veiklą ir jau pastoviai toliau leisti *Šaltinį*, kadangi gegužės 30 d. 21-22 laikraščio numeryje pranešė skaitytojams savo būstinę ir telefoną ²¹¹.

²⁰⁶ Szepe korespondencija.

²⁰⁷ Tijūnaičio korespondencija.

²⁰⁸ P. Dambrauskas, *Šaltinis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX (1963), 333 psl.

²⁰⁹ Szepe korespondencija.

²¹⁰ Pietruškevičiaus korespondencija.

²¹¹ *Šaltinis*, X (1915), 1-33 nr.

1915 m. rugpiūčio 13 d. pasirodė paskutinis dešimtus metus einančio *Šaltinio* 33 numeris ²¹².

Tokiu būdu *Šaltinis*, kuris dar 1905 metais manyta leisti Vilniuje — užbaigė čia savo veiklą.

Užbaig a

Visų prieinamų medžiagų bei šaltinių nagrinėjimas rodo, kad pradžioje Seinų *Laukaičio*, *Dvaranausko* ir *Narjausko Bendrovės* užsibrėžtas tikslas buvo pasiektas. Seinų (o tai labiausiai steigėjams rūpėjo) apylinkių gyventojai išmoko skaityti laikraščius ir knygas, pamilo rašytą lietuvišką žodį. Šalia religinio turinio knygų, buvo platinamos moksliniai populiarinės knygos, pakilo bendras kultūros lygis vietinių gyventojų tarpe ir pagerėjo jų materialinė padėtis. Sustiprėjo tautiškoji sąmonė. Spaustuvė jau seniai nustojo veikusi, bet yra gyva dar jos veikla apylinkės gyventojų tarpe. Seinų *Šaltinis* seniai nustojo ejęs, bet jo įskiepytos mintys gyvena ir plinta iš kartos karton. Seinų spaustuvės leidiniai visų apylinkėse saugojami ir gerbiami, kaip tėvų testamentas.

VII. Bandymas sudaryti spaustuvės leidinių bibliografiją

Surinktoji bibliografinė medžiaga apima visą Seinų spaustuvės veiklos laikotarpį, tai yra nuo 1906 metų kovo mėnesio 31 dienos (pirmojo *Šaltinio* numerio pasirodymo data) iki 1915 metų vasario mėnesio 12 dienos (paskutinio numerio Seinuose pasirodymo data).

Sąrašas yra sudarytas pagal leidinių chronologiją. Atskirų metų grupėse yra du skyriai : knygų ir periodinių leidinių. Knygų sąrašai yra sudaryti alfabetine tvarka. Periodiniai leidiniai tuo būdu, kad 1906 metais pirmoje vietoje yra *Šaltinio* pasirodymo pranešimas, vienkartinis leidinys, vadinamas *Šaltinio Kvieslys*, sekančiais metais — pirmoje vietoje patalpintas *Šaltinis*. Toliau, chronologinėje priedų ar naujai pasirodančių periodinių leidinių tvarkoje yra sugrupuoti jų pavadinimai.

²¹² P. Dambrauskas, *Šaltinis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX (1963), 333 psl.

Aprašymuose nepakartojama spaudinių pasirodymo vieta ir metai, o taipgi spaustuvės *Laukaitis, Dvaranauskas, Narjauskas ir Bendrovė* pavadinimas. Išimtiniais atvejais, kuomet spaustuvės pavadinimas buvo išreikštas kitokia forma, aprašyme tai paminėta. Leidinių kaina yra paduota pagal anų laikų vertę, dažnai išspausdintą ant spaudinių. Pagal galimybę stengtasi nurodyti tiražą. Kiekvienos pozicijos aprašymo pabaigoje apskrituose skliausteliuose pažymėtas informacijos šaltinis.

Šaltinių, kuriais pasinaudota, sutrumpinimai :

- (a) = ženklų pažymėti aprašymai, kurie sudaryti naudojantis originaliais leidiniais.
- (A) = *Athenaeum. Ephemerides Humanarum Disciplinarum Theologico Philosophicae Facultatis in Vytauti Magni Universitate*. Red. Juozas Eretas. Kaunas 1933, IV t., 8 psi ; 1938 m., IX t., 1 sąs., 12 psl.
- (B) = Vaclovas Biržiška, *Lietuvių Bibliografija*, Kaunas 1935, IV dalis 1905-1914 m., I tomas 1905-1909 m., 5502-7771 nr. ; 1939, IV dalis 1905-1914 m., II tomas 1910-1914 m. 1 sąsiuvinis 1910 m. ir I-IV d. papildymai, 7800-8829 nr.
- (D) = Informacija Marytės Dapkievičiūtės (Seinai).
- (K) = *Knygos. Bibliografijos ir kritikos žurnalas*. Leidžia Švietimo Ministerijos knygų leidimo Komisija. Redaguoja Vaclovas Biržiška. I metai, 1922 4-6 nr., 1924 4-6 nr., 642 psl.
- (Sz) = Informacija Stefan Szeppa, (Pruszków, šalia Varšuvos).
- (Š) = « *Šaltinis* ». *Ilustruotas lietuvių krikščionių demokratų savaitraštis*, Seinai 1906-1911.
- (T) = Informacija Stanislovo Tijūnaičio (Kaišiadorys, Pravieniškės).

Po bibliografijos yra alfabetinė rodyklė apimanti autorių pavardes, anoniminių ir periodinių leidinių antraštes. Atskirų autorių kūriniai sugrupuoti vienon vieton. Po pavardės paduoti autorių kriptonimai ir pseudo-nimai, kurie aprūpinti atitinkamomis nuorodomis.

1906

Knygos

1. *Gerieji darbai socialistų !* 31,5 x 23 cm, 2 psl. (B 6150)
2. *O jie ko nori ! Atsakymas pirmajam « Naujosios Gdynės » numeriui ant straipsnio: Ko jie nori? Šaltinis*, 17 nr. (B 6339)
3. Pakalniškis K., *Kokie turi būti mūsų atstovai į Valstybės Dūmą. Šaltinis*, 33 nr., 2 psl. (B 6345)
4. Prapuolenis Kazimieras, kun., *Pamokslas pasakytas Naumies-tyj 1906 m. gegužės 27 d. praloto Salemono Oleko Sekundacijai. Šaltinis*, 10 nr. (B 6377)
5. Prapuolenis Kazimieras, kun., *Pro domo sua*, 21,5 x 12,5 cm, 13 psl. (B 6377a)

6. Sponholz K., *Apie mineralines trąšas įkretalus arba mėšlus ir jų vartojimą*. Parašė ... Vertė V. Totoraitis. Laukaičio ir B-vės spaustuvėje. 21,5 x 16 cm, 29 psl., tiražas 10.000 egz. Antras leidimas pasirodė 1912 m. (B 6423)
7. *Šalyn, socialistai-demokratai, šalyn !* 30 X 22,5 cm, 2 psl. (B 6445)
8. Šatrijos Ragana [Marija Pečkauskaitė], *I mokslą*. Komedijėlė vaikams dviejuose aktuose. 18 x 11 cm, 16 psl., tiražas 3.000 egz. (B 7496 ir T)
9. Šatrijos Ragana [Marija Pečkauskaitė], *Nepasisėkė Marytei*. Komedijėlė dviejuose aktuose. Laukaičio ir Bendrovės spaustuvėje. 17,5 X 12 cm, 28 psl. Šaltinis, 21 ir 22 nr. (B 6356 ir a)

Laikraščiai

10. « Šaltinio » Kvieslys. (A IV, 8)
11. « Šaltinis ». *Iliustruotas savaitraštis, skiriamas Lietuvos visuomenei*. I metai, 1 nr. III.31 d., — 39 nr. XII.11 d., 31 x 21 cm, 624 psl. (B 6449 ir a)
12. « Šaltinėlis » Lietuvos bernaikiams ir mergaitėms. I metai, 1-38 nr. 152 psl. Savaitraščio « Šaltinis » priedas skiriamas vaikams. Pirmas Šaltinėlio numeris pasirodė balandžio mėn. 29 d. su antru Šaltinio numeriu. (B 6447 ir T)

1907

Knygos

13. Antanas [Kun. Antanas Petrauskas], *Su Diev ! ...* Vaizdelis iš rusų su japonais karo. 18 x 12 cm, 52 psl, Kaina 10 kap. (B 6826)
14. Antanas [Kun. Antanas Petrauskas], *Vargdienė ir Po kryžium*. Apsakymėliai. 19 x 11,5 cm, 31 psl, (B 6827)
15. Baronas Antanas, vyskupas, *Graudus verksmai* vertė ... Antrasai išleidimas. 14 x 9,5 cm, 16 psl. (B 6588)
16. Chelmicki's Zigmuntas, kun., *Amžiną atilsį. Reguiascat in pace*. Apsaka. Vertė kun. Tomas Žilinskis. 18 x 13 cm, 106 psl. (B 6620 ir a)
17. Civinskas Antanas, kun., *Trijų dienų Rekolekcijos*. Sustatė... 18 x 12,9 cm, XVI-118,2 psl. Kaina 40 kap. Tiražas 20.000 egz. (B 6621 ir a)
18. *Directorium Divini Officii ... dioecesis Sejnensis seu Augustoviensis ...* pro Anno Domini MCMVII concinnatum et editum. Seinis. Typographia Laukaitis, Dvoranovski, Narjevski et Sociorum. 16,8 X 11,8 cm, 6,110 psl. Pirmą kartą prie *Directorium* Seinų diecezijos pridėta lietuviškai Ymnas ir Melskimės : 94-98 psl. (B 6635 ir a)
19. Ganytojas, *Piemenėliams ir Piemenaitėms dovanėlė*, parašė ... 12,5 x 9 cm, 48 psl. Kaina 8 kap. (B 6651)

20. *Ištatai Dievotos Draugybės Šventosios Nazareto Šeimynėlės. 14 x 11 cm, 18 + 1 psl. Kaina 5 kap.* (B 6686)
21. *Ištatai Lietuvių Ūkio Draugijos vardu « Žagrė » pirkimui ir pardavimui ūkio dalykų. Leidimo vieta ir metai nenurodyta 15 psl.* (B 6688)
22. *Ištatai svietiškujų tretininkų šv. Pranciškaus zakono. 31 psl. Kaina 7 kap.* (B 6691)
23. Kipšas Pintinėje ir Dvi Žuvėjos. 17,5 x 11,5 cm, 16 psl. Kaina 5 kap. (B 6713)
24. Klibis, Meilės auka, pagal lenkišką. 17 x 11 cm, 15 psl. Kaina 5 kap. (B 6714)
25. Kvietkus [A. Vyartas], *Ar katalikas gali būti socialistu ? parašė* Lietuvis katalikas ... 19 x 12,5 cm, 171 psl. Kaina 35 kap. Antras leidimas pasirodė 1908 m. (B 6974)
26. Laukaitis J., *Mažasis katekizmas Vaikeliams, prisiruošiantiems į* pirmąją išpažintį ir šventąją Komuniją. Išleido ... 13,5 X 9,5 cm, 115 psl. (B 6736)
27. *Palaimintas, kurį Dievas laimina. Du draugu. 15,5 X 11 cm, 15 psl.*
I- jį apsakymėlį pagal lenkišką parašė K.V.K. [Kdn. V. Kulikauskas] ;
II- jį apsakymėlį iš italų kalbos vertė J. B. [J. Baltrušaitis]. (B 6578)
28. Šaltūnas Antanas [Antanas Maliauskas], *Knygų ir laikraščių* skaitymas. 17,5 X 11 cm, 16 psl. (B 6766)
29. Šatrijos Ragana [Marija Pečkauskaitė], *Istorijos pasakos.* 18,5 X 13 cm, 54 psl. Kaina 15 kap. (B 6820)
30. Vanagėlis Ksaveras [Ksaveras Sakalauskas], *Arbatnamyje.* Apsakymėlis lietuviams spaudą atgavus. Šaltinis, 19 nr. 17,2 x 11 cm, 16 psl. (B 6857 ir a)
31. Vanagėlis Ksaveras [Ksaveras Sakalauskas], *Miestelio Onutė.* Sulenėjusiems lietuviams apsakymėlis. Šaltinis, 15-16 nr. 19 psl. Kaina 5 kap. Antrasis leidimas 1914 m. (B 6859)
32. Vanagėlis Ksaveras [Ksaveras Sakalauskas], *Valsčiaus ponai* ir Vestuvės. Apsakymėliai iš lietuvių gyvenimo. Šaltinis, 4 ir 20 nr. 17 x 11 cm, 19 psl. Kaina 5 kap. (B 6860 ir a)
33. « Žiburio » *Kalendorius* 1908 metams. 18 X 13 cm, 126 + 2 psl. Kaina 13 kap. (B 6996)

Laikraščiai

34. « Šaltinis ». *Iliustruotas Lietuvių Krikščionių Demokratų Savaitraštis.* II metai, 1-53 nr. 31 X 21 cm, 848 psl. (B 6900 ir T)
35. « Šaltinio » *Kvieslys* 1908 metams. Praneša prenumeratos nuolaidą. 31 x 45 cm, 4 psl. Iliustracijos. (a)
36. « Šaltinėlis » *Lietuvos bernaičiams ir mergaitėms.* II metai, 1-52 nr. (B 6898)

1908

Knygos

37. Antanas [Antanas Petrauskas, kun.] Laisvės metu. Apysaka iš paskutinių atsitikimų. 18 x 12 cm, 187 psl. Kaina 50 kap. (B 7256)
38. Antanas [Antanas Petrauskas], Miesto grožybės ! Šaltinis, 12-13 nr. 14,5 X 10 cm, 38 psl. Kaina 10 kap. (B 7252 ir a)
39. Baltrušaitis Jurgis, Šventųjų mūsų globėjų gyvenimas. Surankiojo ... 18 x 11 cm, 176 psl. Kaina 50 kap. Tiražas 6.500 egz. Šaltinio priedas antram pusmečiui. (B 7018)
40. Boguslavskas, Kryžius ties Nemunu. Vertė Skruzdė. Šaltinis, 28-29 nr. 16 psl. (B 7035)
41. Būčys Pranas, kun., Apie Dievo buvimą. Parašė ... Petersburgo dvasiškos Akademijos Profesorius. 15 x 11 cm, 15 psl. (B 7046)
42. Bulvičius P. P., Alus, vynas ir degtinė. Sutaisė ... Išleista Žiburio Draugijos lėšomis. 18 X 11 cm, 46 psl. Tiražas 2.780 egz. (B 7050)
43. Directorium Divini Officii ... dioeesis Seinensis seu Augustoviensis ... pro Anno Domini MCMVIII ... Šeinis. Typographia Laukaitis, Dvoranovski, Narjevski et Sociorum. 16,8 x 11,8 cm, 112 psl. Maldos lietuvių kalba 96-100 psl. (B 7063 ir a)
44. Gamtos Mylėtojas [kun. Juozas Sabas], Gamta — sveikatos šaltinis. Parašė ... 18,5 x 13 cm, 31 psl. Tiražas 4.000 egz. (B 7287)
45. Gyvojo Rožančiaus įstatai. Antroji laida. 14 x 10 cm, 32 psl. (B 7085)
46. Kalendorius Vartotojų draugas 1909 metams. 64 psl. Kaina 16 kap. (B 7129)
47. Klibis, Pražuvo. 15,5 X 11 cm, 15 psl. Tiražas 2.000 egz. (B 1746)
48. Kun. V. K. [V. Kulikauskas], Rūtų vainikėlis Lietuvos mergaitėms, tarnaujančioms ir dirbančioms ypatingai miestuose. Su trumpu Šv. Zitos gyvenimo aprašymu. Iš lenkų kalbos vertė ir išleido savo lėšomis ... 18,5 x 12 cm, 24 psl. Tiražas 2.000 egz. (B 7156)
49. Kvietkus [A. Vytartas], Ar katalikas gali būti socialistu ? Parašė ... 18,6 x 12,5 cm, 147 + 1 psl. Kaina 30 kap. Pirmas leidimas pasirodė 1907 metais. (B 7379 ir a)
50. Kvietkus [A. Vytartas], Kas tai yra socializmas ir ar galimas daiktas tą mokslą įvykdyti ? Parašė ... 18 x 13 cm, 37 + 2 psl. Tiražas 5.000 egz. (B 7380 ir a)
51. Namiotko W., ks., Precz z nienawiścią narodową. Sejny. Druk Łaukajtysa ir S-ki. 15 x 10,5 cm, 62 psl. (B 7211)
52. Narkevičius S., kun., Maža Dovanėlė Lietuvos Jaunimui. Parašė ... Antroji laida. 17,5 x 11 cm, 133 psl. Kaina 30 kap. (B 7212)
53. Nemo [Stanislovas Česnas], Kaip galima išgelbėti Lietuvą iš dabartinio vargo ? 15,5 X 10,5 cm, 24 psl. (B 7220)
54. Paileris Vilimas, Šventoji Agnietė. Drama dviejose veiksmėse. Pirmasai išleidimas. Vertė iš vokiečių kalbos kun. J. Vailokaitis. 19 x 12 cm, 32 psl. Tiražas 1.000 egz. Antras leidimas pasirodė 1914 m. (B 7228)

55. Paparonis [A. Šmulkshtys], *Šv. Jurgis — kentėtojas*. Apysaka iš pirmųjų krikščionybės amžių. Parašė... *Šaltinis*, 14-16 nr. 14,5 X 10 cm, 22 psl. Kaina 6 kap. (B 7332)
56. Pijus Vienuolis [Kun. Pijus Andziulis], *Kazlavitų sekta. Josios atsiradimas, Mokslas ir Gyvavimas*. 15 X 11 cm, 114 psl. Kaina 15 kap. Tiražas 7.000 egz. Priedas prie *Šaltinio* 1 nr. (B 7260)
57. Puškinas A., *Pasaka apie žuvininką ir žuvelę*. 29 x 14 cm, 14 psl. Tiražas 2.000 egz. (B 7269)
58. Vanagėlis Ksaveras [Ksaveras Sakalauskas], *Dievo žmonės. Šaltinis*, 1907 m. 43-44 nr. 15 X 11 cm, 16 psl. Tiražas 2.000 egz. (B 7288 ir a)
59. Sumeliškietis Bronius [Bronius Stasiūnas], *Blynis ir Buzius. Šaltinis*, 21-22 nr. 15,5 x 11 cm, 13,3 psl. (B 7304 ir a)
60. Totoraitis Vincas, *Ką daryti, kad pievos želtų*. Parašė Vincas Totoraitis agronomas. 18,5 x 13 cm, 20 psl. (B 7349)
61. Vienas, *Pasaka apie teisingąjį sudžią Šemeką*. Sutaisė pagal rusiško ... 15 x 11 cm, 22 psl. Tiražas 2.000 egz. (B 7367)
62. Vileiškis Antanas, Totoraitis Vincas, *Naminis gydytojas*. Trumpas aprašymas prasčiausių ligų ir prasčiausių vaistų kovoje su jomis, Sutaisė D-ras A. Vileiškis. 17 x 11 cm, 176 psl. Tiražas 5.000 egz. Priedas prie *Šaltinio* 49 numerio. (Ant viršelio : pirmoji dalis *Apie žmonių ligas ir jų gydymą*. Sutaisė A. Vileiškis. Antroji dalis *Apie gyvulių ligas ir jų gydymą*. Sutaisė V. T. [Vincas Totoraitis], ant 115 psl. atskiras titulinis puslapis antrai daliai). (B 7370)
63. Viljams G., *Kova su girtuoklybe Naujoje Zelandijoje*. Perdirbo V-JUS. Parašė ... *Šaltinis*, 19-21 nr. 14,5 x 10 cm, 23 psl. (B 7372 ir a)
64. «*Žiburio*» *Kalendorius 1909 metams*. Antri metai. Pelnas skiriamas naudingų knygų leidimui. 17,5 x 11 cm, 122 + 4 psl. Kaina 13 kap. (B 7390)

Laikraščiai

65. «*Šaltinis*». *Iliustruotas Lietuvių Krikščionių Demokratų savaitraštis*. III metai, 1-52 nr. 31 x 21 cm, 832 psl. (B 7328 ir a)
66. «*Šaltinio*» *Kvieslys*. 1909 metams. Primena, kad metinė prenumerata bus pigesnė ir bus skirti knygų priedai. 31 x 45 cm, 4 psl. iliustracijos. (a)
67. «*Šaltinėlis*» *Lietuvos bernaičiams ir mergaitėms*. III metai, 1-52 nr. (B 7326)
68. «*Vadovas*». *Mėnesinis laikraštis, skiriamas dvasiškiems lietuvių reikalamams*. I tomas, 1 nr. rugsėjo 1 d. - 4 nr. gruodžio mėn. 24 x 16 cm, 416 psl. (B 7358 ir a)

1909

Knygos

69. Antanas [Antanas Petrauskas]. *Melskies ir dirbk ! Be degtinės. Šaltinis*, 41-43 nr. 25 x 11 cm, 16 psl. Kaina 4 kap. Tiražas 2.000 egz. (B 7614)

70. Baltrušaitis Jurgis, Viešpaties Jėzaus Gyvenimas. Pagal šv. Evangeliją parašė ... 18 x 11,2 cm, 187 + 1 + IV psl. Kaina 60 kap. Priedas prie Šaltinio 25 nr. (B 7415 ir a)
71. Būčys Pranciškus, kun., Švenčiausios Panelės Apsireiškimai Liurde. Parašė ... Dvasiškosios Petersburgo Akademijos Profesorius. Apšvietimo Draugijos Saulės išleidimas. 22 x 15 cm, 360 psl. Tiražas 3.000 egz. (B 7432)
72. Darbininkų Krikščionių draugijos įstatai. 18 x 11 cm, 11 psl. Tiražas 1.000 egz. (B 7447)
73. Didžpinigaitis J., kun.[Kazimieras Šeškevičius], Trumpas pamokinimas apie bites ir medų. Sudėstė... 18,5 x 12 cm, 19psl. Kaina 8 kap. Tiražas 2.000 egz. (B 7702 ir a)
74. Jaunius Kazimieras, kun., Dvasiškoji iškalba surašytoji iš kun. D-ro Jauniaus išguldinėjimų « Vadovas», 23 x 16 cm, 40 psl. Tiražas 500 egz. (B 7493)
75. Jėzau Marija, Juozapai šventas ! Maldų knyga skiriama seniems žmonėms. 17 x 10 cm, 590 psl. Kaina 50 kap. (B 7495)
76. Kaip įtręsti žemę avižoms. 21 X 15 cm, 3 + 1 psl. (a)
77. Kamus Petras [Mgr. Jean-Pierre Camus], Švento Pranciškaus Saleziečio dvasia, arba tikras jo mįslių ir jausmą paveikslas. Iš lenkų kalbos vertė Paparonis [Antanas Šmulskštys]. 18 x 11 cm, I t. 178 psl. Tiražas 3.000 egz. Antras tomas pasirodė 1910 metais. (B 7513)
78. Kneipp S., kun., Mano gydymas vandeniu sulig 40-metinių patirimų, parašė... Iš vokiečių kalbos vertė Aguonaitis [Antanas Maciejauskis]. Ryga. Sukrauta A. Maciejausko knygyne. 22 x 15 cm, 224 + VI psl. Kaina 1 rb. 25 kap. Tiražas 3.000 egz. (B 7521)
79. Kuo reikia tręšti šėmė bulvėms ir koki esti iš to nauda ? 21 x 15 cm, 4 psl. (a)
80. Meškus [Justinas Staugaitis], Kataliką tikėjimas ir jo priešai. Parašė ... 15 x 10,6 cm, 94 + 1 psl. (B 7677 ir a)
81. Neimontas Juozas, Auksinės varpos. Senovės dainos surinktos Ūdrijos apylinkėje Juozo Neimonto. 16,6 x 11,9 cm, 39 + 1 psl. 30 dainų su gaidomis. (B 7587 ir a)
82. Panenupis [Justinas Staugaitis], Pirmievių žiedai, 1 nr. 23,5 x 16,5 cm, 8 psl. Kaina 1/2 kap. (B 7678)
83. Panenupis [Justinas Staugaitis], Pirmievių žiedai, 2 nr. 23,5 x 16,5 cm, 8 psl. Kaina 1/2 kap. (B 7679)
84. Paparonis [Antanas Šmulskštys], Be nieko. Įspūdžiai kelionėje. Parašė ... 17,5 x 11 cm, 29 psl. Kaina 15 kap. Tiražas 2.000 egz. (B 7708)
85. Petrauskas Antanas, kun., Einantiems išpažinties vaikams dovanėlė. Neužmiršk manęs vaikeli ! Lietuviškai sutaisė... 11 x 7,5 cm, 24 psl. (B 7613)
86. Poteriai, « Vadovas », 13 nr. 23,5 x 16 cm, 21 psl. (B 7627)
87. Rubricella sive Directorium Divini Officii ... dioecesis Seinensis seu Augustoviensis ... pro Anno Domini MCMIX concinnata et edita.

- Seinis. Typographia Laukaitis, Dvoranavski, Narjevski et Sociorum.
16,7 x 11,5 cm, 122 psl. (a)
88. *Rūtelį vainikėlis*. Dainos, surinktos Šešupės apylinkėse. 18 X 12 cm, 92 psl. Kaina 30 kap. Tiražas 2.000 egz. (B 7648)
89. *Tiesos ir teisybės balsas*. 4 psl. Lapelis lietuviškai ir lenkiškai išleistas Žiburio draugijos nutarimu dėl lietuvių skriaudų Seinuose. *Viltis*, 1909 m., 133 nr. (B 7720)
90. Totoraitis Vincas, Agronomas, Ūkininko draugas. Vadovėlis ūkininkams apie žemės išdirbimą ir pelningą ūkio vedimą. Sutaisė ... 18 X 11 cm, 158 psl. Tiražas 5.000 egz. Šaltinio priedas gruodžio mėnesį. (B 7725)
91. Vanagėlis Ksaveras [Ksaveras Sakalauskas], Aušros paminėjimui, Šaltinis, 36-37 nr. 14 X 10 cm, 16 psl. (B 7650)
92. Vartotojų Draugas, Kalendorius 1909 metams. Pirmieji metai. 17 x 5,11 cm, 64 psl. Kaina 12 kap. (B 7737a)
93. Wisemann, Kardinolas, Fabijolė arba pirmieji krikščionys. Šaltinio knygyno lėšomis. Šaltinis, 19-28,30-31 nr. 17 X 11 cm, 56 psl. Kaina 15 kap. (B 7752)
94. « Žiburio » kalendorius 1910 metams, šie metai turi 365 dienas. Treti metai. Pelnas skiriamas naudingų knygų leidimui. 18 x 11 cm, 116-VIII psl. Kaina 13 kap. Tiražas 15.000 egz. (B 7762)

Laikraščiai

95. « Šaltinis ». Iliustruotas Lietuvių Krikščionių-Demokratų savaitraštis. IV metai, 1-51 nr. 31 x 21 cm, 816 psl. (B 7697 ir a)
96. « Šaltinėlis ». « Šaltinio » priedas Lietuvos bernaičiams ir mergaitėms. IV metai, 1-51 nr. (B 7695)
97. « Artojas ». « Šaltinio » priedas, 50-51 nr. Nuo 50-to numerio Šaltinis išskyrė ūkio skyrių atskiru priedu Artojas. Puslapių numeracija bendra su Šaltiniu. (B 7402 ir a)
98. « Šaltinio » Kvieslys 1910 metams, 4 psl. Seinai 1909, 30 x 21 cm. (a)
99. Vadovas. Mėnesinis laikraštis, skiriamas dvasiškiems lietuvių reikams. II tomas, 5-8 nr. 408 psl. III tomas, 9-12 nr., 418 psl. IV tomas, 13-16 nr., 416 psl. (B 7734)
100. « Spindulys ». Lietuvių katalikų laikraštis. I metai, 1 nr. 7 [20] gruodžio, 16 psl. (B 7676)

1910

Knygos

101. Agaras A. [Antanas Maciejauskis], Lengvutė Lietuvos istorija. Parašė.... Ryga. Išlėsino (sic!) A. Maciejauskas. 18 x 11 cm, 88 psl. Kaina 25 kap. Tiražas 6.000 egz. (B 8017)
102. Gražūs skaitymėliai. Šaltinio knygyno lėšomis. 15 x 10 cm, 46 psl. Kaina 10 kap. (B 7904 ir a)

103. Ką daryti, kad avižos gerai užaugtų ? 21 x 15 cm, 4 psl. (a)
104. Ką daryti, kad bulvės derėtų ? 21 X 15 cm, 4 psl. (a)
105. Ką daryti, kad miežiai duotų gerą derlių ? 21 x 15 cm, 4 psl. (a)
106. Kamus Petras [Mgr. Jean-Pierre Camus], Švento Pranciškaus Saleziečio dvasia arba tikras jo mįslių jausmų paveikslas. Iš lenkų kalbos vertė Paparonis [Antanas Šmulkštys], II tomas. 18 x 11 cm, 152 psl. Tiražas 4.000 egz. Pirmas tomas pasirodė 1909 metais. (B 7947 ir a)
107. Katilius J., Kun., Betlėjaus Balsai. 30 Kalėdų giesmių su gaidomis. Sutaisė ... 63 psl. Kaina 20 kap. (B 7953)
108. Kneip S. kun., Gydimas vandeniu. A. Maciejausko knygyno Rygoje leidinys. (T)
109. Kulikauskas V., kun., Trumpa Religijos Istorija. Šv. Tėvo Pijaus X pagirta. Iš lenkų kalbos vertė ... 17 x 11 cm, 64 psl. Tiražas. 3.000 egz. (B 7982 ir a)
110. Kun J. D. [kun J. Dumčius], Trumpas katekizmas. Parašė ... (T)
111. Laukaitis Juozas, kun., Šventosios Mišios. Jų reikšmė, nauda ir ceremonijos. Pagal P. Cozelį ir A. Reiersą parašė ... Šaltinio redakcijos lėšomis. 15 x 11,5 cm, 157 psl. Kaina 50 kap. Šaltinio priedas antram pusmečiui. (B 7989 ir a)
112. Lietuvių Krikščionių Ūkio Draugija « Žagrė». Marijampolės Ūkio parodos paminėjimui. 15,5 x 10 cm, 47 + 1 psl. (B 8000)
113. Maldos po skaitytų Šv. Mišių. 11x8 cm, 8 psl. (B 8020)
114. Marijampolės 1910 metų ūkio paroda. [Parašė: Petras Vitkauskas] 22.5 X 16 cm, 8 psl. (B 8213)
115. Mejenbergė M., Juodoji Sulamytė ; Marutė Aprikiėtė. Drama. Penkiomis veksmėmis. Iš vokiečių kalbos vertė kun. J. Laukaitis. 16.5 X 12 cm, 39 psl. Tiražas 1.000 egz. (B 8031)
116. Meškus [Justinas Staugaitis], Ar-gi kalta čia Bažnyčia ? Kelių istorijos klausimų išaiškinimas. Parašė... Vadovo išleidimas 3 nr. 23.5 x 15,5 cm, 63 + 1 psl. Kaina 50 kap. (B 8138)
117. Mykolaitis J., kun., Gerai daryk —gerai gyvenk. Parašė 18,5 X 11,5 cm, 11 psl. Tiražas 20.000 egz. (B. 8036)
118. Orleano Mergelė. Palaimintoji Joana Arkietė. Šaltinio knygyno lėšomis. 14.6 X 9,2 cm, 32 + 1 iliustr. psl. Tiražas 1.000 egz. (B 8067 ir a)
119. Pamokymas apie Viešpaties Jėzaus, Dievo Motinos ir Viešpaties Šventųjų Šventes. Pagirtas ir patartas šv. Tėvo Pijaus X. Iš lenkiško versta. 17 x 11 cm, 56 psl. Tiražas 5.000 egz. (B 8078 ir a)
120. Panenupis [Justinas Staugaitis], Pirmievių žiedai, 3 nr. 24,5 x 16.5 cm, 8 psl. Kaina 1,5 kap. (B 8139)
121. Panenupis [Justinas Staugaitis], Pirmievių žiedai, 4 nr. 24,5 x 16 cm, 8 psl. Kaina 1,5 kap. (B 8140)
122. Panenupis [Justinas Staugaitis], Pirmievių žiedai, 5 nr. 24,5 x 16.5 cm, 11 psl. Kaina 2 kap. (B 8141)
123. Panenupis [Justinas Staugaitis], Pirmievių žiedai, 6 nr. 24,5 x 16.5 cm, 8 psl. Kaina 2 kap. (B 8142)
124. Panenupis [Justinas Staugaitis], Pirmievių žiedai, 7 nr. 24 x 16,5 cm, 8 psl. Kaina 1,5 kap. (B 8143)

125. Panenupis [Justinas Staugaitis], Pirmievių žiedai, 8 nr. 24,5 X 16 cm, 8 psl. Kaina 1,5 kap. (B 8144)
126. Panenupis [Justinas Staugaitis], Pirmievių žiedai, 9 nr. 24,5 x 16.5 cm, 11 psl. Kaina 2 kap. (B 8145)
127. Panenupis [Justinas Staugaitis], Pirmievių žiedai, 10 nr. 24,5 x 16.5 cm, 8 psl. Kaina 1,5 kap. (B 8146)
128. Panenupis [Justinas Staugaitis], Pirmievių žiedai, 11 nr. 24,5 x 16,5 cm, 8 psl. Kaina 1,5 kap. (B 8147)
129. Panenupis [Justinas Staugaitis], Pirmievių žiedai, 12, nr. 24,5 x 16.5 cm, 11 psl. Kaina 2 kap. (B 8148)
130. Paparonis [Antanas Šmulskštys], Lietuvos istorija. Parašė ... Šaltinio redakcijos lėšomis. 17,2 x 10,2 cm, 142 psl. (B 8161 ir a)
131. Paparonis [Antanas Šmulskštys], Ponas ir muzikai. Drama penkiuose aktuose. Pagal Aleksandrą Gužutį. Parašė ... Paminėjimui dešimtmetinio jubilėjaus Lietuvos teatro. 18 X 11 cm, 58 psl. Tiražas 2.000 egz. (B 8162)
132. Paparonis [Antanas Šmulskštys], Tikėk. Parašė ... 18,5 X 11,5 cm, psl. Tiražas 20.000 egz. (B 8163)
133. « Prieteliaus » kalendorius 1911 metams. J. Rinkevičiaus išleidimas. 18 x 12 cm, 80 psl. Kaina 12 kap. Tiražas 500 egz. (B 8098)
134. Rauckas S., Jonas Kareivis. Pasakojimas iš pirmųjų krikščionijos amžių. Versta iš rusų kalbos. Šaltinis, 45-47 nr. 18 x 12 cm, 15 psl (B 8108)
135. Rubricella sive Directorium Divini Officii ... Dioecesis Seinensis seu Augustoviensis ... pro Anno Domini MCMX concinnata et edita. Šeinis. Typis Laukaitis, Dvoranovski, Narjevski et Sociorum. 16,7 x 11.5 cm, 119 psl. (a)
136. Sąmojauskas K., Valsčiaus notariatas Suvalkų gubernijoje. Vadovėlis valsčių teismams ir darantiems aktus asmenims. Sustatė Prisiekusis Advokatas ... Šaltinio knygyno lėšomis. 17 x 11 cm, 29 + 2 psl. Tiražas 600 egz. (B 8120)
137. Sasnauskas Česlovas, Episkai-lyriška kantata « Broliai ». Žodžiai M. Gustaičio. Muzika Č. Sasnauskio. Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir Bendrovės spaustuvė. S. Peterburge Šmidto litografija. 35 X 26 cm, 46 psl. (B 7662) (B sekanti poz. už 8121)
138. Semeliškietis Bronius [Bronius Stosiūnas], Čir-vir-vir pavasaris. Eilės. 7 x 10 cm, 57 + 2 psl. Kaina 15 kap. Tiražas 2.000 egz. (B 8150)
139. Semeliškietis Bronius [Bronius Stosiūnas], Naujas kelias. Trimis veiksmėmis scenos vaizdelis. Juozo Rinkevičiaus išleidimas. 15 x 9.5 cm, 23 psl. Kaina 15 kap. Tiražas 1.000 egz. (B 8151 ir a)
140. Skausmas [Antanas Staugaitis], Pagal prof. Wóycickį. Valstiečių Sąjunga Belgijoje ir Holandijoje. Liuosai vertė ... Vadovo išleidimas 2 nr., 23 X 16 cm, 29 psl. Kaina 30 kap. Tiražas 5.000 egz. (B 8137)
141. Sragys Jurgis Pelikšas, kun., Poteriai, Prsakymai ir Katekizmas, pagal Rymo Katalikų mokslo. Parašė ... Saločių kamendorius. 15,5 X

- 11 cm, 182 + 3 psl. Tiražas 10.000 egz. Kalbą taisė Kazimieras Būga. (B 8132)
142. Teisybė ir mielaširdystė. Pagal lenkiškojo D. J. Kn. veikalėlio. Šv. Kazimiero Dr. leidinys N 94. 17 X 11 cm, 47 psl. Kaina 15 kap. Tiražas 10.000 egz. (B 7869)
143. Totoraitis Jonas, Jaunimo globa ir jo susivienijimai. Parašė ... 24 x 15,6 cm, 120 psl. Kaina 1 rublis 20 kap. Tiražas 500 egz. (B 8180 ir a)
144. Vileišis Antanas, Kaip reikia užlaikyti sveikos ir sergančios akis. Šaltinio knygyno lėšomis. 17 x 11 cm, 19 psl. Tiražas 1.000 egz. (B 8204)
145. Visuotinos Pašalpos nukentėjusioms per karą kareiviams ir jų šeimynoms draugijos ... rankvedis. Versta iš 6-jo pataisytojo ir papildytojo leidimo.. 17,5 x 11 cm, p. 30. Tiražas 1.000 egz. (B 8209)
146. Zabokrzecki's J. ir B-vė Varšava, Jei turite arti gero smėlio, statykite namus tiktai iš smėlio — cementinių plytų. 21 x 14 cm, 7 + 1 psl. Šaltinio 28 numerio priedas. (B 8215)
147. «Žiburio » Kalendorius 1911 metams. Ketvirtį metai. 17,5 x 11 cm, 119 + 7 psl. Kaina 13 kap. Tiražas 15.000 egz. (B 8221)

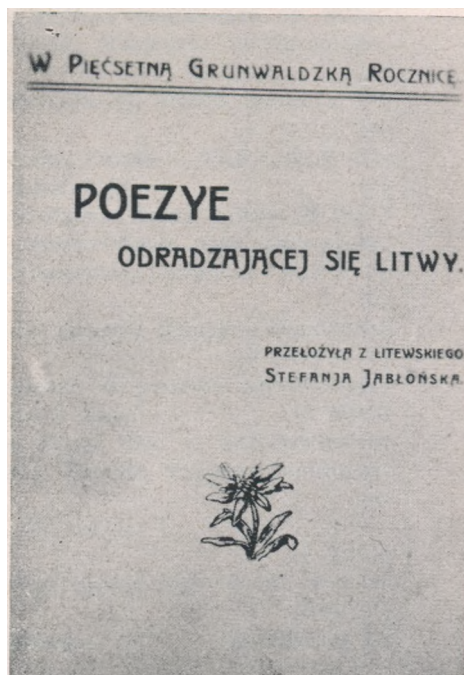
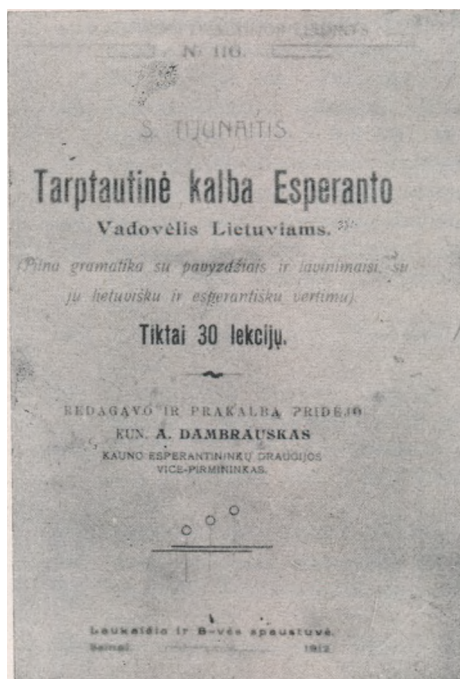
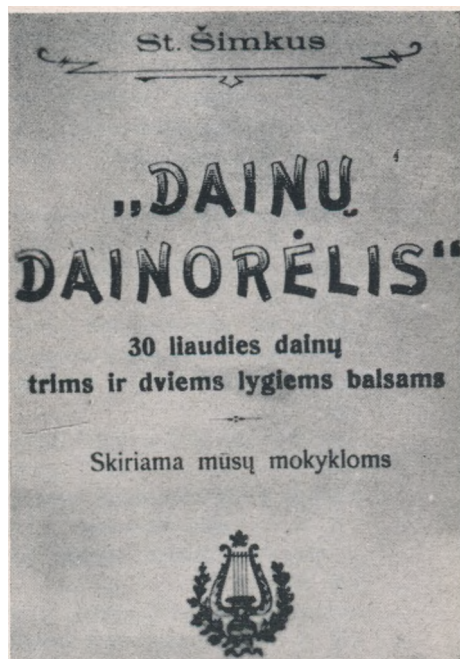
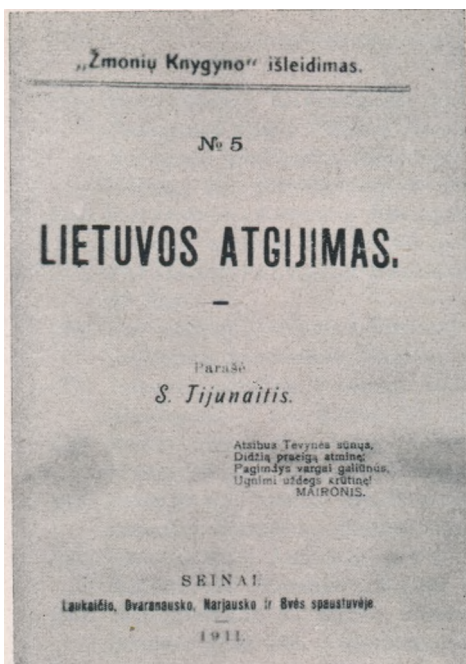
Laikraščiai

148. «Šaltinis». Iliustruotas lietuvių krikščionių demokratų savaitraštis. V metai, 1-52 nr. 31 x 21 cm, 832 psl. Prenumerata metams 3 rubliai. Kaina atskiuro numerio 6 kap. Tiražas 6.500 egz. (B 8156 ir a)
149. «Šaltinėlis» Lietuvos bernaičiams ir mergaitėms. Šaltinio priedas. V metai 1-52 nr. 218 psl. (B 8154)
150. «Artojas». Ūkio, pramonijos ir prekybos «Šaltinio» išimamas skyrius. I metai, 31 x 21 cm, 1-52 nr. Puslapių numeracija bendra su Šaltiniu. (B 7820)
151. «Vainikėlis ». « Šaltinio » skyrius kaimo jaunimui. 31 x 21 cm, 2 psl. Puslapių numeracija bendra su Šaltiniu. Pirmą kartą priedas pasirodė su 48 nr. — XII.6 d. (B 8195, ir a)
152. « Šaltinio» Kvieslys Na rok 1911. Šaltinis 1910 m. (a)
153. « Spindulys ». Lietuvių Katalikų laikraštis. I metai, 2 nr. 1.4 [17] d. — 26 nr. XII.6 [19] d., 416 psl. Kaina 1 rublis 50 kap. (B 8131 ir a)
154. « Vadovas». Mėnesinis laikraštis, skiriamas dvasiškiems Lietuvių reikalams. V tomas, 17-20 nr., 416 psl. VI tomas, 21-24 nr., 406 psl., VII tomas, 25-28 nr., 412 psl. (B 8194 ir a)
155. « Artojaus Šaltinis». Tiražas 20-30 egz. Pakaitalas Šaltiniui, jeigu rusų valdžia būtų jį uždariusi. (T)

1911

Knygos

156. Antonio S., Kasdieninė dangiškoji duona arba dažnoji Komunija.
Versta iš anglų kalbos. Kaina 30 kap. (D)
157. Apie teliukų auginimą ir jų šėrimą. Kaina 5 kap. (Š 1911)
158. Apie dūšią. Žmonių Knygyno išleidimas, 7 nr. Autorius mokytojas
Gabrys Taučius [Mykolas Krupavičius]. (Š 1911)
159. Elenchus Cleri saecularis ac regularis Dioeesis Seinensis seu Augus-
toviensis pro Anno Domini 1911. Typogr. Laukaitis, Dvoranovski,
Karjevski et Soc. 16,5 x 10,8 cm, 104 psl. (a)
160. Grigonis Matas, 200 žaidimų — kambaryje ir tyrame ore su daino-
mis, gaidomis, paveikslėliais ir fantų išdavimais. Jaunuomenei dova-
nėlė. Sutaisė... (Š 1911)
- 161 Grigonis Matas, Matuko Dirva. Apysaka. Iš N. Vucetičio lietu-
viškai parašė ... 15 X 10,6 cm, 16 psl. Kaina 5 kap. Vaikų Knygynėlio
1 nr. (a)
162. Jabłońska Stefania, W Pięćsetną Grunwaldzką Bocznicę. Poezje
odradzającej się Litwy. Przetłóżyła z litewskiego ... Sejny. Druk
Lukaitysa, Dworanowskiego, Narjewskiego i S-ki. 70 psl.
(Š 35 nr., 420 psl. ir T)
163. J. B. [Juozas Baltrušaitis], Jėzus — mūsų meilė. Sutaisė ... Auto-
riaus lėšomis. 17x11 cm, 54,1 psl. (a)
164. Kaip užsiauginti sodas. 17,3 X 10,9 cm, 31, 1, iliustr. psl. (a)
165. Grunwald. Kalendarz na Królestwo Polskie i Litwę na 1911 rok. Wyda-
nie drugie, poprawione i powiększone. Wydawcy : Lucjan Zabo-
krzycki, Waclaw Credo, St. K. Lineburg. Sejny, Gub. Suwalska.
Wydawnictwa rok pierwszy. 21,5 x 15,5 cm, LXXX, 112 psl. Vir-
šelio viršuj, virš rėmelio 2 eilutės raudonu šriftu. (a)
166. K. K. M. [Karosas], Linai — ūkininko pinigai. Parašė ... Kaina 5
kap. (S 1911)
167. Kunigas Jonas [Vincentas Jarulaitis], Mano Tėveliai. Parašė ...
11,5 x 7,6 cm, 15 psl. (a)
168. Lazdynų Pelėda [Sofija Pšibiliauskienė], Šeimininkėms vadovėlis.
Parašė ... 120 psl. Šaltinio priedas antram pusmečiui. (a)
169. Liguori Alfonsas, Šv., Sveika Karaliene. Iš Šventojo Alfonso
Liguorio knygų Le Glorie di Maria. Vertė J. B. [Juozas Baltru-
šaitis], 19 x 12,5 cm, 238 psl. (a)
170. Maldos galybė. (Š 1911)
171. Melskimės. 32 psl. Kaina 2 kap. (Š 1911)
172. Naujas kelias. (Š 1911)
173. Apie orą ir apsiareiškimus jame. Žmonių Knygyno išleidimas, 2 nr.
(Š 1911)
174. Palemonas, Joniukas — melagis. Komedijėlė vaikams viename akte.
Iš lenkų kalbos lietuviškai sutaisė ... Vaikų Knygyno išsleidimas,
2 nr. Kaina 8 kap. (Š 1911)

Seinų spaustuvsėje spausdintos knygelės. Žr. 147 psl. 190 nr. ; 150 psl.
230 ir 231 nr. ; 146 psl. 162 nr.

175. Paltarokas Kazimieras, kun. Sakyklai Vadovas. Parašė ... 1 t. : Pamokslai apie « Tikiu į Dievą Tėvą ». 2 t. : Pamokslai apie Dievo ir Bažnyčios įsakymus, nuodėmes ir dorybes. 3 t. : Pamokslai apie Dievo malonę, šv. Sakramentus ir maldą. (Š 1911)
176. Paparonis [Antanas Šmulškštys], Laimingas Rytojus arba jaunime, į darbą vardan idealo. 66 psl. Kaina 25 kap. (Š 1911)
177. Paparonis [Antanas Šmulškštys], Lietuvos Istorija. Parašė ... Kaina 50 kap. (Š 1911)
178. Paparonis [Antanas Šmulškštys], Žalgiris. Paminėjimui 500 metų jubilėjaus kovos ties Žalgiriu. Šaltinio knygyno lėšomis. (Š 1911)
179. Pasaulio pradžia. I tomas. 15,3 X 9,4 cm, 85, 1 psl. Žmonių Knygyno išleidimas, 1 nr. Kaina 25 kap. (a)
180. Pažvirgždis V., Jėzus Kristus — Dievas. 15,3 X 9,6 cm, 84 psl. Kaina 25 kap. Žmonių Knygyno išleidimas, 6 nr. (a)
181. Perkūnas [Vincas Staugaitis], Filosofiniai Tolstojaus doros mokslo pamatai. Parašė ... Vadovo išleidimas, 4 nr. Kaina 50 kap. (D)
182. Petrauskas Antanas, kun. Neužmiršk manęs vaikeli! Parašė ... Kalėdojant dovanėlė. Kaina 2 kap. (Š 1911 ir D)
183. Ragažinskas A., kun., Pirmas Vadovas į Rymą. 2 tomai kišeninio formato, 1046 psl. Autoriaus leidinys. Tiražas 1.500 egz. (Š 1911 ir T)
184. Rygiškių Jonas [Jonas Jablonskis], Lietuvių kalbos sintaksė. Pirmoji dalis, 104 psl. Kaina 75 kap. (a)
185. Rubricella sive Directorium Divini Officii ... dioeeesis Seinensis seu Augustoviensis ... pro Anno Domini MCMXI concinnata et edita. Šeinis. Typogr. Laukaitis, Dvoranovski, Narjevski et Sociorum. 16,7 x 11,5 cm, 132 psl. (a)
186. Semeliškietis Bronius [Bronius Stosiūnas], Perėjo laikai ... Du monologu. 14,9 x 9,6 cm, 16 psl. (a)
187. Staugaitis Justinas, Bažnyčios Istorija. Parašė... 17,6 x 11,3 cm, 215 psl. Šaltinio priedas antrajame pusmetyje. (a)
188. Širvis, kun., Trumpas katekizmas vaikeliams. Kaina 2 kap. (Š 1911)
189. Švedas J., kun. Šventojo Tikėjimo Sutvirtinimas arba Dirmavonė. Lietuviškai sutaisė ... Einantiems Dirmavotis Dovanėlė. 15,3 x 11 cm, 22 psl. (a)
190. Tijūnaitis Stasys, Lietuvos atgijimas. Žmonių Knygyno išleidimas, 5 nr. (Š 1911 ir T)
191. Tijūnaitis Stasys, Liucilė. Apsakymėlis iš pirmojo krykščionybės amžiaus. Sulietuvino ... 32 psl. Kaina 8 kap. (Š 1911)
192. Tijūnaitis Stasys, Senovės Istorija. Pagal Dr. A. Semkowicz'į. 15,6 x 9,2 cm, 129, 2 psl. Kaina 25 kap. Žmonių Knygyno išleidimas, 4 nr. (a)
193. Tikėk ir gerai daryk. Kaina 2 kap. (Š 1911)..
194. Trijų Karalių dovanėlė, 32 psl. (Š 1911)
195. Vagner J., Iš gyvulių gyvenimo. Iš rusų kalbos vertė D. K. Jokantas. (Š 1911)
196. Vileišis Antanas, Džiova ir jos priežastys. (Š 1911 ir D)

197. *Visuotinos Pašalpos nukentėjusiems kareiviams ir jų šeimynoms Draugijos Rankvedis*. Kaina 10 kap. (Š 1911)
198. Vitkauskas, *Genovaitė* su priedu VIII veiksmo Goliaus kalinyje ir jojo mirtis ; parašė ... Išleido Onos Vitkauskaitės knygynas. Kaunas. Kaina 40 kap. (Š 1911)
199. Žalia Rūta [kun. Adolfas Sabaliauskas], *Štai tavo motyna!* Skaitymai Gegužės mėnesiui ir Ražančiaus paslaptys Spalių mėnesiui. 17,4 x 11 cm, 93,1 iliustr. psl. Kaina 25 kap. (a)
200. *Žmogus ir žmonių giminės*. 15 x 9,1 cm, 76, 1 psl. Kaina 25 kap. *Žmonių Knygyno* išleidimas, 3 nr. [Autorius Kun. J. Montvila] (a)

Laikraščiai

201. «Šaltinis». Iliustruotas lietuvių krikščionių demokratų savaitraštis. VI metai, 1-52 nr. 31 x 21 cm, 624 psl. Metinė prenumerata 6 rubliai. Vieno numerio kaina 6 kap. Tiražas 8.000 egz. (T ir a)
202. «Šaltinėlis» Lietuvos bernaičiams ir mergaitėms. Šaltinio priedas, VI metai, 1-52 nr. (T)
203. «Artojas». Ūkio, pramonijos ir prekybos išimamas skyrius. I metai, 1-52 nr. 22,7 X 16 cm, 416,4 psl. (a)
204. «Vainikėlis», «Šaltinio» skyrius kaimo jaunimui. 31 X 21 cm, 2 psl. Puslapių numeracija bendra su Šaltiniu, II metai, 1-52 nr. (a)
205. «Spindulys». Lietuvių Katalikų laikraštis. II metai, 1-26 nr. Kaina 1 rublis 50 kap. (T)
206. «Vadovas». Mėnesinis laikraštis, skiriamas dvasiškiams lietuvių reikalams, VIII tomas, 29-32 nr. ; IX tomas, 33-36 nr. X tomas, 37-40 nr. (T)
207. «Artojaus Šaltinis». Tiražas 20-30 egz. (T)

1912

Knygos

208. Balmes Jokūbas, Apologetika arba tikėjimo apgynimas. Parašė ... Vertė K. P. Pirmoji dalis. 15 X 10 cm, 68 psl. Kaina 25 kap. *Žmonių Knygyno* išleidimas, 5 (13) nr. (a)
209. Balmes Jokūbas, Apologetika arba tikėjimo apgynimas. Parašė ... Vertė K. P. Antroji dalis. 15 x 10 cm, 60 psl. Kaina 25 kap. *Žmonių Knygyno* išleidimas, 6 (14) nr. (a)
210. Baranauskas Antanas, vyskupas, Vyskupo Baranausko raštai. 14,9 x 11,2 cm, 101, 1 psl. Kaina 25 kap. *Žmonių Knygyno* išleidimas, 3 ir 4 (11 ir 12) nr. (a)
211. Bizauskas K., kun. Reikalingiausios žinios rengiantiesiems moterys-tėn. (T)
212. Bulvičius P. P., kun., Pamatinės ūkio žinios. Oras, vanduo, žemė, augalai, žemės dirbimas. Patiekė ... 10,9 X 17,1 cm, 95,1 psl. (a)

213. *Caeremoniale Capituli Ecclesiae Cathedralis Sejnensis sive Augustoviensis*. [kartu] : *Statutq Capituli Ecclesiae Cathedralis Sejnensis sive Augustoviensis*. [kartu] : Appendix. 24,5 x 16,6 cm, 32 ; 36, 4 ir 32 psl. (a)
214. *Daržas ir daržovės. Šaltinio priedas*. [Autorius V. Totoraitis]. (T)
215. Försteris F., Jaunuomenės auklėjimas, I tomas. Knyga tėvams, mokytojams ir dvasiškiems. Lietuviškai parašė M. Pečkauskaitė. Autorės lėšomis, 402 psl. (T)
216. Gerutis J. [Jonas Galvočius]., Zoologija skiriama sodiečiams, parašė ... pagal Bremono. Antraštinio puslapio kitoje pusėje užrašas : Klišės paveikslams darytos Jurašaičio cinkografijoje, Vilniuje. 25,1 x 17 cm, pirmas tomas, VIII, 424, VIII, psl. tekste iliustracijų 233. Antras tomas pasirodė 1913 metais. Trečias tomas pasirodė 1914 metais ; visą tiražą sunaikino vokiečiai. (a)
217. Gira Liudas, Laukų Dainos. 19 x 12,5 cm, 49, 1 psl. Talpina 17 dainų. (a)
218. Keturios Evangelijos vienoje arba Viešpaties mūsų Jėzaus Kristaus Gyvenimas Evangelistų žodžiais susakytas. Pagal kun. Al. Veberio knygos ir kun. J. Skvirecko, Evangelija ir Apaštalų Darbai. Sutaisė kun. P. S. [Petras Legeckas] 10 x 14,9 cm, 400 psl. (a)
219. Meškus [kun. Justinas Staugaitis], Viešosios lietuvio kataliko priedermės. (T)
220. Piaszczyński Michał, Poezje. Sejny. Druk Łaukajtysa, Narjews-kiego, Dworankowskiego i S-ki. 19 x 12,3 cm, 288 psl. (a)
221. Pranaitis J. B., kun., Krikščionis Žydų Talmude arba Slaptinas rabinų mokslas apie krikščionystę. Surinko ... Lietuviškai vertė A. J. 21,2 x 15 cm, 93, III psl. (a)
222. Revinis P., Vanduo. Pagal V. Lunkevičių parašė ... 15 x 9,6 cm, 62,1 psl. Žmonių Knygyno išleidimas, 1 (9) nr. (a)
223. Rubricella sive Directorium Divini Officii ... dioecesis Seinensis seu Augustoviensis ... pro Anno Domini MCMXII concinnata et edita. Seinis. Typogr. Laukaitis, Dvorankovski, Karjevski et Sociorum. 16,7 x 11,5 cm, 128 psl. (a)
- 223a. Schematismus Venerabilis cleri dioecesis Seinensis seu Augustovensis nec non Ecclesiae eiusdem dioecesis cum plena cuiusvis parochiae inhabitatorum locorum enumeratione pro anno 1912. Seinis Tipogr. «Laukaitis, Dvorankovski, Narjevski et soe.», 1912. (Š)
224. Semeliškietis Bronius [Bronius Stosiūnas], Artsimerkė akįs. Dviem veiksmėm scenos vaizdelis. 14,8 x 9 cm, 23 psl. Kaina 15 kap. (a)
225. Sponholz K., Apie mineralines trąšas įkretalus arba mėšlus ir jų var-tojimą. Parašė ... Vertė V. Totoraitis. 2 leidimas. 21,5 x 16 cm, 29 psl. Pirmas leidimas išėjo 1906 metais. (B 6423)
226. Staugaitis Justinas, kun., Darbininkų klausimas. Parašė ... Vadovo išleidimas, 6 nr. 19 x 11,4 cm, 46,1 psl. (a)
227. Staugaitis Justinas, kun., Jaunuomenės idealas, 84 psl. (T)

228. Stolz A., kun., Sveika Marija ! Lietuviškai parašė kun. Antanas Petrauskas. 22,6 x 15 cm, 68 iliustruoti psl. Kaina 25 kap. (a)
229. Ševčenka Tarasas, Taraso Ševčenkos Eilių Vainikėlis. Lietuvių kalbon išvertė ir įžangą parūpino Liudas Gira. 19 x 13 cm, 36 psl. (a)
230. Šimkus Stasys, Dainų Dainorėlis. 30 liaudies dainų trims ir dviems lygiems balsams. Skiriama mūsų mokykloms. Kaunas. Išleido J. Petronio knygynas. 18,5 X 13,2 cm, 56 psl. Giesmės su gaidomis, (a)
231. Tijūnaitis Stasys, Internacia lingvo Esperanto. Lernolibro par litovoj. Tarptautinė kalba Esperanto. Vadovėlis lietuviams. Šv. Kazimiero Draugijos leidinys 116. (T)
232. Tijūnaitis Stasys, Vidurinių amžių istorija. Sekdamas Zakrzewski ir kitus autorius parašė ... Pirmoji dalis. 15 x 10 cm, Žmonių Knygyno išleidimas (T)
233. Tijūnaitis Stasys, Vidurinių amžių istorija. Sekdamas Zakrzewski ir kitus autorius parašė ... Antraji dalis. 15 x 10 cm, 104 psl. Žmonių Knygyno išleidimas, 8 (16) nr. (a)
234. Vileišis Antanas, Apie lisninkus. Kaip jie gyvena, ir kaip jais žmogus užsikrečia. Pagal D-rą Mankauskį parašė ... 18,8 x 12 cm, 22, 2 iliustr. psl. (a)
235. Žiburio Kalendorius 1913 metams. Šešti metai. 17,5 x 11 cm. Kaina 13 kap. (T)

Laikraščiai

236. « Šaltinis ». Iliustruotas lietuvių krikščionių demokratų savaitraštis. VII metai, 1-52 nr. 31 x 21 cm. Metinė prenumerata 3 rubliai. Atskir. nr. kaina 6 kap. Tiražas 9.000 egz. (T)
237. « Šaltinėlis » Lietuvos bernaičiams ir mergaitėms. Šaltinio priedas. VII metai, 1-52 nr. (T)
238. « Artojas ». Ūkio pramonijos ir prekybos išimamas skyrius. III metai, 1-52 nr. (T)
239. « Vainikėlis ». Šaltinio skyrius kaimo jaunimui. 31 X 21 cm, 2 psl. III metai, 1-52 nr. (T)
240. « Spindulys ». Lietuvių Katalikų laikraštis. III metai, 1-26 nr. Kaina 1 rublis 50 kap. (T)
241. « Vadovas ». Mėnesinis laikraštis, skiriamas dvasiškiams lietuvių reikalingams. IV metai, XI tomas, 41-44 nr. ; XII tomas, 45-48 nr ; XIII tomas, 49-52 nr. (D ir a)
242. «Artojaus Šaltinis». Tiražas 20-30 egz. (T)
243. « Žiburyš » ėjo kas dvi savaites. (A. IV, 1933, 8 ir T)

1913

Knygos

244. Ambraziejus V., kun., Jėzaus kryžius — verkiančiųjų paguoda. Lietuviškai parašė ... kun. A. Petrauskas. (T)

245. Baltrušaitis Jurgis, kun., Apie tikrąjį pamaldumą. Parašė ...
14,9 x 10 cm, 47 psl. (a)
246. Baltrušaitis Jurgis, kun., Dvasiškoji Komunija. Parašė ... 15 x 10
cm, 23 psl. (a)
247. Daubaras J. [kun. Juozas Grajauskas], Bažnyčia ir kultūra. Pa-
rašė ... 14,7 x 10,3 cm, 91,2 psl. Žmonių Knygyno išleidimas, 3-4
(19-20) nr. (a)
248. Gerutis J. [Jonas Balvočius], Zoologija skiriama sodiečiams, pa-
rašė ... pagal Bremono. 25,1 x 17 cm. Antras tomas. Paukščiai. 8, 471,
IX psl., 238 iliustr. Kaina 3 rubliai. (a)
249. Giesmės giedamos Seinų bažnyčioje. Nr. 1. 10 x 14,7 cm, 16 psl. Tira-
žas 400 egz. Gaunama pas S. Tijūnaitį Seinuose. (Turinys : 1. Skais-
čiausioji, 2. Marijos vardas, 3. Sveika Marija, Dangaus Lelija, 4. Prieš
Švenč. Sakramentą, 5. Giesmė prie Visų Šventųjų, 6. Gailesčio giesmė,
7. Advento giesmė. Antraštinio puslapio kitoje pusėje atspausdinta :
Nibil Obstat. Censor E. Jalbrzykowski Can. Cath. Imprimatur Seinis
6 Septembris 1913 an. + Antonius Eppus, L.O.S., 1315 Nr. — Gau-
nama pas S. Tijūnaitį Seinuose). (a)
250. Ilgūnas M., kun., Močiutės rožančius. Apsaka. (T)
251. Katilius J., kun., Betlėjaus Balsai. Sutašė ... Antroji laida. 16 x 11,6
cm, 80 psl. Giesmės su gaidomis. (a)
252. Kuo tręšti avižos ? 20,9 x 14,5 cm, 4 psl. (a)
253. Kuo tręšti miežiai ? 20,9 x 14,5 cm, 4 psl. Šaltinis. (a)
254. Nečajev A. P., Dangaus aukštybėse. Vertė B. S. [Bronius Stosiūnas],
14,7 x 10 cm, 71,1 psl. Kaina 25 kap. Žmonių Knygyno išleidimas,
1 (17) nr. (a)
255. Nečajev A. P., Jūrose. Iš Nečajevo vertė B. S. [Bronius Stosiūnas],
15 X 10,5 cm, 59,1 psl. Kaina 25 kap. Žmonių Knygyno išleidimas,
2 (18) nr. (a)
256. Neimontas Juozas, Kanklės. Senovės lietuvių dainos trims lygiems
balsams. (T)
257. Prapuolenis Kazimieras, kun., Moteriškė. Kauno Moterų katali-
kių Draugijoje kun. Kazimiero Prapuolenio 1910 metais skaitytasis
referatas. Sustatytas pagal Prof. D-ro Pliosso veikalą Moteriškė. (D)
258. Rubricella sive Directorium Divini Officii ... Seinensis seu Augusto-
viensis ... pro Anno Domini MCMXIII concinnata et edita. Seinis.
Typogr. Laukaitis, Dvoranovski, Narjevski et Sociorum. 17,4 x 10,9
cm, 114 psl. (a)
259. Runkeliai yra svarbus pašaras. 20,9 x 14,5 cm, 4 psl. Šaltinis. (a)
260. Rygos kalendorius 1913 metams. Rygos Garso leidinys. (T)
261. Stonis A., kun., Kaip turime melsties, kad Dievui patikus, arba pa-
moka apie malda. Parašė ... Skiriu broliams sodiečiams, savo numylė-
tiems Subačiaus parapijonims. 14,5 x 10,1 cm, 20 psl. (a)
262. Šerenga J. [kun J. Užupis], Lietuvos Eneida arba Lietuvių Tautos
Ineita į Antrąją Tėvynę. Semta iš įvairiausių prosenuolių padavimų.
Pirmoji Dalis. 15,9 x 12 cm, 140 psl. (a)

263. Tījūnaitis Stasys, Vidurinių amžių istorija. III dalies I knyga. (T)
264. Tījūnaitis Stasys, Vidurinių amžių istorija. III dalies II knyga. (T)
265. Totoraitis Vincas, Tomamilčiai ir jų vartojimas. 21 x 14,8 cm, 19 psl. (a)
266. Tręškite bulves mineralų trąšomis ! 20,9 X 10,9 cm, 4 psl. Nemokamas Šaltinio priedas. (a)
267. Tręškite kviečius mineralų trąšomis ! 20,9 X 10,9 cm, 4 psl. Šaltinio priedas. (a)
268. Tręškite rugius mineralų trąšomis ! 20,9 x 10,9 cm, 4 psl. Nemo-kamas Šaltinio priedas. (a)
269. Ūkio kultūra. 14,9 X 9,8 cm, 63,1 psl. Žmonių Knygyno išleidimas, 8 (24) nr. (a)
270. Viešosios Švenčiausiojo Sakramento Adoracijos Vadovėlis. Išleistas Gerbiamojo Seinų Vyskupijos Ganytojaus Įsakymu. 10,9 x 15,8 cm, 162,16, II psl. (a)
271. Vileišis Antanas, Oras ir klimatas ir jų svarbumas žmogaus svei-katai. (D)
272. Žiburio kalendorius 1914 metams. (T)
273. Žmogaus amžiaus ilgumas. Kun. dr. M. Gustaičiui skiria šį veikalėlį autorius [K. Jokantas]. 23,5 x 15,6 cm, 31 psl. (a)

Laikraščiai

274. «Šaltinis». Iliustruotas lietuvių krikščionių demokratų, savaitraštis. VIII metai, 1-52 nr. 31 X 21 cm. Metinė prenumerata 3 rubliai, vieno numerio kaina 6 kap. Tiražas 15.000 egz. (T)
275. «Šaltinėlis». Lietuvos bernaičiams ir mergaitėms, Šaltinio priedas, VIII metai, 1-52 nr. (T)
276. «Artojas». Ūkio, pramonijos ir prekybos išimamas skyrius. IV metai, 1-52 nr. (T)
277. «Vainikas». «Šaltinio» skyrius kaimo jaunimui, 8 psl., IV metai, 1-52 nr. Antraštės pakeitimas Vainikėlis į Vainikas. Puslapių numeracija nuosava. (T)
278. «Spindulys» Lietuvių Katalikų laikraštis, IV metai, 1-26 nr. Kaina 1 rublis 50 kap. (T)
279. «Vadovas». Mėnesinis laikraštis, skiriamas dvasiškiams lietuvių reikalams. V metai, XIV tomas, 53-56 nr. ; XV tomas, 57-60 nr. ; XVI tomas, 61-64 nr. (D)
280. «Artojaus Šaltinis». Tiražas 20-30 egz. (T)
281. «Žiburyš», išeina kas dvi savaites, Žiburio Draugijos organas. (D)

1914

Knygos

282. Bolanden V., kun., Angelė, Vertė kun. J. Mažiukas. 136 psl. (K)
283. Dukteries atverstas tėvas. Iš misijų. 16 psl. (K)

284. Gerutis J. [Jonas Balvočius], Zoologija skiriama sodiečiams, parašė ... pagal Bremono. 25,1 x 17 cm, Trečias tomas : Žuvys ir vabzdžiai, 365 psl. iliustr., Pirmas tomas pasirodė 1912 metais, antras tomas — 1913 metais. Trečias tomas baigtas spausdinti I pasauliniam karui prasidėjus. Atėję į Seinus, vokiečiai sunaikino visą trečio tomo tiražą. (T)
285. Kryžias karių gdynė. Kaina 25 kap. Žmonių Knygyno išleidimas, 1 (25) nr. (D)
286. J. B. [Jurgis Baltrušaitis], Šventųjų garbinimas ir jų relikvijos. 12 x 8 cm, 23 psl. (a)
287. Liasauskis J., kun., Antras vaikams katekizmas. 15,3 x 10,5 cm, 67,1 psl. (a)
288. Mokytojas Gabr. Taučius [Mykolas Krupavičius] Idealas ir Jaunuomenė. Vertė ... 20,3 x 13 cm, 150, II psl. (a)
289. Nečajev A. P., Ugniakalniai ir žemės drebėjimai. Iš A. P. Nečajevo ir kitų surinko B. S. [Bronius Stosiūnas], 15,1 x 10 cm, 60,60, iliustr. psl. Kaina 25 kap. Žmonių Knygyno išleidimas, 1 (25) nr. (a)
290. Nečajev A. P., Žemės turtai. Iš A. Nečajevo sudėstė B. S. [Bronius Stosiūnas]. 10,1 x 15 cm, 62,2 psl. Kaina 25 kap. Žmonių knygynas, 2 (26) nr. (a)
291. Paileris Vilimas J., Šventoji Agnietė. Drama dviejose veiksmėse. Antras leidimas. Vertė iš vokiečių kalbos kun. J. Vailokaitis. (Palyg. 1908 metus). (B 7228)
292. Petrauskas Antanas, Kun., Homilijos visų metų sekmadieniams. Pagal Dr. J. Rieses. 280 psl. (K ir T)
293. S. J. X. Apie išeivystę Amerikon. Parašė ... 14,8 X 10,4 cm, 15 psl. (a)
294. Šerenga J. [kun J. Užupis], Lietuvos Eneida arba Lietuvių Tautos Ineita į Antrąją Tėvynę. Semta iš įvairiausių prosenuolių padavimų. 15,9 x 12 cm. Antroji dalis. Pirmoji dalis pasirodė 1913 m. (D)
295. Šerenga J. [kun J. Užupis], Trys Abraomo Svečiai. Eiliuotas trupinėlis iš Šv. Rašto. Moisés Pradžios Knyga, XVIII skyrius. Kaina 7 kap. (D)
296. Šeškevičius V., kun., Šitai Viešpaties tarnaitė. Skaitymai gegužės mėnesiui. 99 psl. (K)
297. Tijūnaitis Stasys, Vidurinių amžių istorija. Sekdamas Zakrzewski ir kitus autorius parašė ... Ketvirtoji dalis, I knyga. Žmonių Knygyno išleidimas. I ir II dalis pasirodė 1912 m., III dalis, I ir II knyga — 1913 metais. (T ir K)
298. Tijūnaitis Stasys, Vidurinių amžių istorija. Sekdamas Zakrzewski ir kitus autorius parašė ... Ketvirtoji dalis, II knyga. Žmonių Knygyno išleidimas. (T)
299. [Tijūnaitis Stasys] Žemė ir Dangus. Įvairūs pasakojimai apie pasaulio paslaptis ir stebuklus. Iš svetimų raštų lietuviškai perpasakojo S. T. [Stasys Tijūnaitis]. Kaina 25 kap. Žmonių Knygyno išleidimas, 5-6 (29-30) nr. (D)
300. Tyrulis Antanas, kun., Naujas trumpas katekizmas, lengvas vaikeliams rengti prie pirmosios šv. Komunijos. 74 + 1 psl. (K)

301. Vanagėlis Ksaveras [Ksaveras Sakalauskas], *Miestelio Onutė*.
Sulenkėjusiems lietuviams. Apsakymėlis. 16,6 x 10,9 cm, 19 psl.
Pirmas leidimas pasirodė 1907 metais. (a)
302. *"Vargonininkų Kalendorius 1914 m.* Su gaidomis. Antri metai. Vargonininkų Šv. Grigaliaus Didžiojo Draugijos leidinys, 80 psl. (K)
303. *« Žiburio » kalendorius 1915 metams.* (K)
304. Žmuidzinas A., *Apie kiaules*. 17,3 x 10,9 cm, 38, 1 psl. (a)

Laikraščiai

305. «Šaltinis». Iliustruotas lietuvių krikščionių demokratų savaitraštis.
IX metai, 1-49 nr. 31 x 21 cm. Metinė prenumerata 3 rubliai, kaina vieno numerio 6 kap. Tiražas 15.000 egz. (T)
306. «Šaltinėlis» Lietuvos bernaičiams ir mergaitėms. Šaltinio priedas,
IX metai, 1-45 nr. (T)
307. «Artojas». Ūkio, pramonijos ir prekybos išimamas skyrius. V metai,
1-49 nr. (T)
308. «Vainikas». «Šaltinio» skyrius kaimo jaunimui, 8 psl. II metai, 1-49 nr. (T)
309. «Spindulys». Lietuvių Katalikų laikraštis. V metai, 1-21 nr. Eina du kartus per mėnesį. (T)
310. «Vadovas». Mėnesinis laikraštis, skiriamas dvasiškiems lietuvių reikalams. VI metai, XVII tomas, 65-68 nr.; XVIII tomas, 69-72 nr.; XIX tomas, 73-76 nr. (a ir D)
311. Artojaus Šaltinis. Tiražas 20-30 egz. (T)

1915

Laikraščiai

312. «Šaltinis». Iliustruotas lietuvių krikščionių demokratų savaitraštis.
X metai, 1-6 nr. 31 x 21 cm. (T)
X metai 7-33 nr., rugpiūčio mėn. 13 dieną — paskutinis Seinų Šaltinio numeris išėjęs Vilniuje, spaudė spaustuvė Zniez. (a)
313. «Spindulys». Lietuvių Katalikų laikraštis. Eina du kartus per mėnesį. 20 x 13 cm. Kaina 1 rublis 50 kap. Tiražas 2000 egz., VII metai, 1-3 nr. (T)

Atvirutės

314. Sejny. Komplektas susidėjo iš 12 atviručių. Kitoje atvirutės pusėje užrašai trijose kalbose : Počtovaja kartočka, Pocztówka», Atviras laiškas. Gospodarz leidinys Seinuose. (a)

Autorių ir anoniminių leidinių alfabetinė rodyklė

Skaitmenys nurodo bibliografinio sąrašo eilės numerį. Asmenvardžiai atspausdinti didžiosiomis raidėmis, laikraščių pavadinimai kursyvu, knygų pavadinimai paprastu šriftu.

Agaras A. žr. Maciejauskis Antanas
 Aguonaitis žr. Maciejauskis Antanas
 Ambraziejus V., Kun. 244
 Andziulis Pijus - Pijus Vienuolis 56
 Antanas žr. Petrauskas Antanas
 Antonio S. 156
 Apie teliukų auginimą ... 157
 Artojas 97, 150, 203, 238, 276, 307
 Artojaus Šaltinis 155, 207, 242, 280, 311
 Balmes Jokūbas 208, 209
 Baltrušaitis Juozas 163
 Baltrušaitis Jurgis, kun. 27, 39, 70, 245, 246, 286
 Balvočius Jonas - Gerutis J. 216, 248, 284
 Baranauskas Antanas, Vyskupas - Baronas Antanas, Vyskupas 15, 210
 Baronas Antanas, Vysk. žr. Baranauskas Antanas, Vyskupas
 Bizauskas K., Kun. 211
 Boguslavska 40
 Bolanden V., Kun. 282
 Būčys Pranas, Kun. 41, 71
 Būga Kazimieras, 141
 Bulvičius P. P. 42, 212
 Caeremoniale Capituli ... 213
 Chelmicki's Zigmuntas, Kun. 16
 Civinskas Antanas, Kun. 17
 Česnas Stanislovas - Nemo 53
 Daubaras J. žr. Grajauskas Juozas, Kun.
 Darbininkų krikščionių draugijos įstatai 72
 Didžpinigaitis J., Kun. žr. Šeškevičius Kazimieras
 Directorium Divini Officii ... 18, 43
 D. J. Kn. 142
 Dukters atverstas tėvas ... 283
 Dumčius J., Kun. - Kun. J. D. 110
 Elencbus ... 159
 Försteris F. 215
 Gamtos Mylėtojas žr. Sabas Juozas, Kun.
 Ganytojas 19
 Gerieji darbai socialistų ! 1
 Gerutis J. žr. Balvočius Jonas
 Giesmės giedamos Seinų bažnyčioje 249
 Gira Liudas 217

Gyvojo Ražančiaus įstatai ... 45
Grajauskas Juozas, Kun. - Daubaras J. 247
Grazūs skaitymėliai 102
Grigonis Matas 160, 161
Grunwald Kalendarz ... 165
Gustaitis M. 137
Ilgūnas M., Kun. 250
Įstatai Dievotos Draugybės 20
Įstatai Lietuvių krikščionių ūkio Draugijos Žagrė ... 21
Įstatai svietiškujų tretininkų... 22
Jabłońska Stefania 162
Jablonskis Jonas - Rygiškių Jonas 184
Jaunius Kazimieras, Kun. 74
J. B. žr. Baltrušaitis Jurgis
Jėzau Marija, Juozapai šventas ! 75
Ką daryti, kad avižos gerai užaugtų f 103
Ką daryti, kad bulvės derėtų ? 104
Ką daryti, kad miežiai duotų gerą derlių f 105
Kaip įtręšti žemę avižoms 76
Kaip užsiauginti sodas 164
Kalendarz Grunwald žr. Grunwald Kalendarz ...
Kalendorius Vartotojų Draugas 46, 92
Kamus Petras 77, 106
Karosas M. - K. K. 166
Katilius J., Kun. 107, 251
Ketrios Evangelijos ... 218
Kipšas pintinėje ... 23
K. K. žr. Karosas K.
Klibis 24, 47
Kneipp S., Kun. 78, 108
Krupavičius Mykolas - Mokytojas Gabr. Taučius 158, 288
Kryžiaus karių gilynė 285
Kulikauskas V. - K. Y. K. 27, 48, 109
Kunigas Jonas žr. Jarulaitis Vincentas
Kun. J. D. žr. Dumčius J., Kun.
Kun. V. K. žr. Kulikauskas V., Kun.
Kuo reikia tręšti žemę bulvėms t 79
Kuo tręšti avižos t 252
Kuo tręšti miežiai ? 253
Kvietkus žr. Vytartas A.
K. V. K. žr. Kulikauskas V., Kun.
Laukaitis Juozas, Kun. 26, 111
Lazdynų Pelėda žr. Pšibiliauskienė Sofija
Liasauskis J., Kun. 287
Lietuvių krikščionių ūkio Draugija Žagrė 112
Liguori Alfonsas, Šv. 169
Maciejauskis Antanas - Agaras, Aguonaitis 78, 101

Maldos galybė 170
Maldos po skaitytų Mišių 113
Maliauskas Antanas - Šaltūnas Antanas 28
Marijampolės 1910 metų ūkio paroda 114
Mejenbergė M. 115
Melskimės 171
Meškus žr. Staugaitis Justinas
Mykolaitis J., Kun. 117
Mokytojas Gabr. Taučius žr. Krupavičius Mykolas
Montvila J., Kun. 200
Namiotko WL, Ks. 51
Narkevičius S., Kun. 52
Naujas kelias 172
Nečajev A. P. 254, 255, 289, 290
Neimontas Juozas 81, 256
Nemo žr. Česnas Stanislovas
O jie ko nori ? 2
Oras 173
Orleano Mergelė 118
Paileris Vilimas 54, 291
Pakalniškis K. 3
Palaimintas, kurį Dievas laimina 27
Palemonas 174
Paltarokas Kazimieras, Kun. 175
Pamokymas apie Viešpaties Jėzaus ... šventes 119
Panenupis, žr. Staugaitis Justinas
Paparonis žr. Šmulkštys A.
Pasaulio Pradžia 1 t. 179
Pažvirgždis V. 180
Pečkauskaitė Marija - Šatrijos Ragana 8, 9, 29
Perkūnas žr. Staugaitis Vincas
Petrauskas Antanas - Antanas 13, 14, 37, 38, 69, 85, 182, 292
Piaszczyński Michał 220
Pijus Vienuolis žr. Andziulis Pijus
Pirmievių Žiedai 82, 83, 120, 121-129
Poteriai 86
Pranaitis J. B., Kun. 221
Prapuolenis Kazimieras, Kun. 4, 5, 257
Prieteliaus kalendorius 133
Pšibiliauskienė Sofija - Lazdynų Pelėda 168
Puškinas A. 57
Ragažinskas A., Kun. 183
Rauckas S. 134
Revinis P. 222
Rubricella sive Directorium ... 87, 135, 185, 223, 258
Runkeliai yra svarbus pašaras 259
Rūtelių vainikėlis. Dainos ... 88

Rygiškių Jonas žr. Jablonskis Jonas
 Rygos kalendorius 260
 Sabaliauskas Adolfas, Kun. - Žalia Rūta 199
 Sabas Juozas, Kun. - Gamtos Mylėtojas 44
 Sakalauskas Ksaveras - Vanagėlis Ksaveras 30, 31, 32, 58, 91, 301
 Samajauskas K. 136
 Sasnauskas Česlovas 137
 Schematismus Venerabilis cleri ... 223a
 S. J. X. 293
 Skausmas žr. Staugaitis Antanas
 Skvireckas Juozas, Kun. 218
 Spindulys 100, 153, 205, 240, 278, 309, 313
 Sponholz K. 6, 225
 Sragys Jurgis Peliksas, Kun. 141
 Stosiūnas Bronius - žr. irgi: Stasiūnas Bronius - Sumeliškietis
 Bronius 59, 138, 139, 186, 224
 Staugaitis Antanas - Skausmas 140
 Staugaitis Justinas 80, 82, 83, 116, 120-129, 187, 219, 226, 227
 Staugaitis Vincas - Perkūnas 181
 Stolz A., Kun. 228
 Stonis A., Kun. 261
 Sumeliškietis Bronius žr. Stasiūnas Bronius (irgi: Stosiūnas Bronius)
 Šalyn, sodžialistai ... 7
 Šaltinio Kvieslys 10, 35, 66, 98, 152
 Šaltinėlis 12, 36, 67, 96, 149, 202, 237, 275, 306
 Šaltinis 11, 34, 65, 95, 148, 201, 236, 274, 305, 312
 Šaltūnas Antanas žr. Maliauskas Antanas
 Šaltrijos Ragana žr. Pečkauskaitė Marija
 Šerenga J. žr. Užupis J., Kun.
 Šeškevičius Kazimieras 73
 Šeškevičius Vincas, Kun. 296
 Ševčenka Tarasas 229
 Šimkus Stasys 230
 Širvis, Kun. 188
 Šmulkštys A. - Paparonis 55, 77, 130, 131, 132, 176, 177, 178
 Švedas J., Kun. 189
 Teisybė ir mielaširdystė ... 142
 Tiesos ir teisybės balsas 89
 Tijūnaitis Stasys 190, 191, 192, 231, 232, 233, 263, 264, 297, 298, 299
 Tikėk ir gerai daryk 193
 Totoraitis Jonas, Kun. 143
 Totoraitis Vincas, Agronomas 60, 62, 90, 214, 265
 Tręškite bulves mineralų trąšomis ! 266
 Tręškite kviečius mineralų trąšomis ! 267
 Tręškite rugius mineralų trąšomis ! 268

Trijų Karalių dovanėlė 194
 Tyrulis Antanas, Kun. 300
 Ūkio kultūra 269
 Užupis J., Kun. - Šerenga J., 262, 294, 295
 Vadovas 68, 99, 154, 206, 247, 279, 310
 Vadovo išleidimas 181, 226
 Vagner J., 195
 Vaikų knygynėlis 161, 174
 Vainikas 277, 308
 Vainikėlis 151, 204, 239
 Vanagėlis Ksaveras žr. Sakalauskas Ksaveras
 Vargonininkų kalendorius 302
 Vartotojų Draugas kalendorius žr. Kalendorius Vartotojų Draugas.
 Veberis Al. 218
 Vienas 61
 Viešosios Švenčiausiojo Sakramento Adoracijos vadovėlis 270
 Vileišis Antanas, Daktaras 62, 144, 196, 234, 271.
 Viljams G., 63
 Visuotinos Pašalpos nukentėjusiems per karą... rankvedis 145, 197.
 Vitkauskas Petra 114, 198
 Vytartas A. - Kvietkus 27, 49, 50
 Wisemann, Kard. 93
 Wóycicki 140
 Zabokrzycki J. 146
 Žalia Rūta žr. Sabaliauskas Adolfas, Kun.
 Žiburio kalendorius 33, 64, 94, 147, 235, 272.
 Žiburyš 243, 281
 Žilinskis Tomas 16
 Žmogaus amžiaus ilgumas 273
 Žmogus ir žmonių giminės 200
 Žmonių knygynas 158, 179, 180, 192, 200, 208, 209, 210, 222, 232, 233, 247,
 254, 255, 269, 297, 298, 299.
 Žmuidzinas A., 304.

Pastaba. Baigiant spausdinti surasta dar keletas Seinų spaustuvės leidinių.
 Tikimasi jų rasti daugiau. Jie bus paskelbti sekančiame Metraščio
 numeryje.

Barbora Vileišytė

Varšuva

LITHUANIAN PRINTING HOUSE IN SEINAI

by

Barbora Vileišytė

(Summary)

The insurrection of peasants began in 1863 in Poland and soon after in Lithuania. Mihail Nikolaevič Muraviev was sent by the czar's authorities to suppress the insurrection. The Lithuanian press was called the *Polish-Žmudskaja*, and the authorities suspected it was in contact with the insurgents. The czar's authorities considered all Lithuanian printed matter even religious matter, in Latin type, to be an enemy. That is why the Russian Government decided to make the Lithuanian press more Russian.

In 1864 M. N. Muraviev gave the order forbidding the use of schoolbooks printed in the Latin alphabet and ordered the introduction of books printed in the Russian alphabet. This interdiction caused opposition of the Lithuanians and they started to fight for the Lithuanian press. This prohibition of printing lasted 40 years and resulted in the loss of many lives. It was abolished on May 7th 1904. The regained freedom of printing was followed by active publishing. The first printing houses were opened by the summer of that year and at the end of 1905 the first Lithuanian Editors' Company was set up in Sejny, a little town on the Lithuanian-Polish border. The main difficulty was the lack of capital. Since the printing house was a social matter, 20,000 roubles were collected by the citizens, and the shareholders' company called « Laukaitis, Dvaranauskas, Narjauskas ir Bendrovė » was formed and the printing house set up with modern equipment. The printing house started functioning in 1906.

On March 31st 1906 the first copy of the weekly *Šaltinis* (*The Source* appeared).

It was the main organ of the editors' company. The people of Lithuania were not accustomed to have their own newspapers because of the long period of press-prohibition, so the task of the first periodicals was rather difficult — it was necessary to keep the publications going and to teach the population to read. It was a difficult task demanding much sacrifice and skill. The activity of the company

was mainly based on the periodicals. In the time of its activity in 1906-1915 the company was printing 8 periodicals as well as books ; these were : *Žmonių Knygynas (People's Library)*, popular science series, books for the children *Vaikų Knygynėlis (Children's Library)* — 257 titles all together. The books were printed in several languages : Lithuanian, Polish, Latin and Esperanto. The books printed in Seinai were distributed all over Lithuania and also in the United States of America — in the Lithuanian colonies. Some of these books even reached the Lithuanian colonies in Russia after World War I and the remaining books were sent by the Lithuanian organizations after World War II to Lithuanian camps in Germany.

It became evident on the basis of the examined material concerning the activity of the Editors' Company in Seinai that the goal set by the Company had been attained. The population became accustomed to reading and learned to value the press. Besides the religious books, the popular-science books were diffused and were in great demand. The general standard of culture and life in the towns and their surroundings was raised. The activity of the printing house had also awakened and confirmed their national consciousness.

LIETUVOS MIŠKAI IR JŲ ŪKIS

Mūsų miškai slėpė herojiškus partizanus, kurių daugybė žuvo už tėvynės laisvę. Todėl ši savo darbą skiriu žuvusio partizano Motinos garbei.

Autoriaus žodis : Lietuvis yra ištikimas savo principams, paklusnus teisybei, atsparus smurtui ir nepalaužiamas kovoj dėl tautos idealų. Tų savybių dėka, jis niekuomet nepalūžo prieš savo priešus ir dabar dar veda žūt būtinę kovą už tėvynės laisvę. Lietuvis miškininkas, didžiai mylėdamas mūsų žaliąsias girias, buvo atsidėjęs savo profesijai ir jam patikėtam uždaviniui.

Kaip dešimtys tūkstančių kitų lietuvių, taip ir didelė dalis miškininkų turėjo su skaudama širdimi palikti savo gimtąjį kraštą.

Užaugęs geroje dirvoje medis nelengvai gali būti persodintas ir dargi į skirtingas vystymuisi sąlygas. Jis ten skursta, praranda pirmąsias vaizdą ir lengvai gali žūti. Taip lygiai ir mūsų miškininkas svetur kenčia ir turi dėti pastangų, kad išliktų nepalūžęs. Dar didesniuose pavujuose yra mūsų broliai miškininkai, likę tėvynėje.

Jau nuo pirmųjų tremties gyvenimo dienų mūsų miškininkai pradėjo burtis ir rūpintis būsiančios nepriklausomos tėvynės miškais ir jų ūkiu.

Tam tikslui ne tik buvo rengiami galimumų ribose specialistai, leidžiamas profesinis žurnalas, bet ir ateičiai planai sudaryti.

Laikas nesustabdomai bėgo, širdies žaizdos didėjo, neviltis mėgino palaužti jėgas, o sovietiniai okupantai nenustoja įniršusiai naikinę tautą, plėte skurdą ir negailestingai kirtę mūsų miškus. Visa tai kelia mummyse gilų susirūpinimą.

Mes išeivijoje stengiamės kiekvienas kuo galime prisidėti prie tokio profesinio darbo ar kūrybos, kuris būtų naudingas

būsimam mūsų miškų ūkiui, jo tobulėjimui bei istorijai. Ta mintimi vadovaujantis yra jau išleista net keletas vertingų leidinių.

Iki šiol mes neturėjome tokio veikalo, kuris išsamiai pavaizduotų mūsų miškų ūkio raidą nepriklausomybės laikais.

Visai neatsitiktinai ėmiausi šio uždavinio — norėjau duoti platesnę Lietuvos miškų ūkio apžvalgą ir bent iš dalies užpildyti tuo klausimu literatūros trūkumą. Stengiausi pavaizduoti mūsų miškus ir jų ūkį, pagrįsdamas statistiniais duomenimis, ir drauge palyginti su kitais kraštais, kuriuose miškų ūkio sąlygos panašios, kaip ir mūsų krašte. Tam tikslui pasirinkau temą: Lietuvos miškai ir jų ūkis.

Norėdamas klausimą pilniau nušviesti, aprašau mūsų miškus, jų ūkio formas, medžio pramonę bei medžio balansus, apimančius vidaus rinką, eksportą ir importą. Be to, kai kurie svarbesni klausimai paliečiami plačiau ir nagrinėjami miškų mokslų plotmėje.

Stengiausi pasirinktą dalyką dėstyti taip, kad kiekvienas galėtų pilnai suprasti ir turėti naudos.

Šis darbas buvo rašytas remiantis daugiau miškų ūkio politika, kaip kita kuria nors miškų mokslų šaka, nes turi šalia vaizduojamo ir palyginamąjį uždavinį. Tačiau bendrajai ūkio politikai yra skirta irgi nemaža reikšmės.

Pasirinktas uždavinys buvo esamose sąlygose nelengvas, ypač trūkumas reikiamos literatūros sudarė nemaža rūpesčio. Tačiau šiame reikale daug pagelbėjo prof. Antanas Rukuiža ir dr. Zenonas Prūsas, kuriems nuoširdžiausiai dėkoju.

Kiek šie mano užsimojimai ir pastangos pavyko, pasakys šio veikalo skaitytojai. Šis darbas jau parašytas prieš eilę metų, bet dėl susidėjusių aplinkybių spausdinamas tik dabar. Prieš spausdinant buvo peržiūrėtas ir padaryti reikiami pakeitimai.

Drauge reiškiu gilią padėką visiems vienokiu ar kitokiu būdu man šiame darbe padėjusiems.

Antanas Škėrys

New Yorkas, 1967 m. balandis.

I. MIŠKAI

1. Miškai geologijos šviesoje

a. Miškų pradžia. — Žemė formavosi žmogui sunkiai įsivaizduojamus amžius. Jai besivystant, pirmiausia pasirodė prie vandens paprasčiausios rūšies augmenija. Iš randamų įvairiuose žemynuose labai neryškių fosilijų geologai spėlioja, kad pirmieji augalai, daugiausia algės ir tik vėliau samanės, pradėjo augti net prieš du milijardus metų. Augmenijai kiek plačiau pradėjus augti, tik žymiai vėliau pasirodė ir paties žemiausio laipsnio gyvūnija. Geologai mano, kad pirmieji gyviai pasirodė tik maždaug prieš milijardą metų.

Mums, miškininkams, o taip pat ir gamtos mokslų mėgėjams, yra pravartu turėti vaizdą apie augmenijos, o ypač miškų atsiradimą bei vystymąsi, kaip jis išrodo geologijos mokslų šviesoje. Neturėdami tokių (geologinių) žinių, mes daugelio net ir paprastų klausimų, susijusių su miškų vystymusi amžių būvyje, negalėtume atsakyti. Neaiškus būtų net ir dabar taip brangaus kuro, kaip akmens anglies, ar mūsų Baltijos pajūryje randamo gintaro atsiradimas. Todėl bent trumpais bruožais dirstelkime į miškų vystymąsi geologijos mokslų šviesoje.

Kaip minėta, pati primityviausioji prie vandens augmenija randama dar archeozoinėje, o gyvūnija — protozoinėje eroje. Sausumos augalai pradėjo vystytis paleozoinėje eroje, silurijaus periode, prieš virš pusketvirto šimto milijonų metų. Pirmieji medžiai, sudarę miškus, pradėjo augti drėgnose prie vandens vietose, devano periode maždaug prieš pusketvirto šimto milijonų metų. Tai buvo nepaprasto didumo, dar negiminingi šių dienų lapuočiams bei spygliuočiams, medžiai, iš kurių pradėjo formuotis anglis. Sekusiajame karbono periode, prieš tris šimtus milijonų metų, buvo pats svarbiausias akmens anglies klodų formavimosi laikotarpis. Tame periode prie drėgnų vietovių augo dideli miškai. Pagrindiniai medžiai, labai dideli, buvo palminės ir paparčių kilmės, šalia jų augo krūmai ir žolės. Tame laikotarpyje klimatas buvo karštas ir dideli žemės plotai apsemti vandens. Daugelis sričių įdubo, jas užpylė žemės sluogsniai ir tuo būdu ilgai susidarė iš augusių miškų akmens anglies sluogsniai. Europoje

tame periode susiformavo dauguma kalnų. Tuo laiku, kai formavosi akmenis anglis, ir dar vėliau, dabartinės Lietuvos, Latvijos ir Prūsijos sritis buvo apsėmę vandenys. Todėl mes akmenis anglies savo žemėje ir neturime.

Sritis, kurios apima ir Lietuvos teritoriją, formavosi daugiausia terciaro periode. Šios sritys buvo keletą kartų apsemtos vandens, kuris vėl atslūgdavo. Mioceno epochoje, kuri buvo apytikriai daugiau kaip prieš šimtą milijonų metų, vanduo buvo atslūgęs. Tose vietose pradėjo augti miškai, daugiausia spygliuočiai. Ilgainiui vanduo vėl pakilo ir tuos miškus apsėmė. Paskendę medžiai, vykstant cheminiam procesui ir esant dideliame vandens slėgimui, deformavosi. Spygliuočių sakai ir kitos terptininės medžiagos, veikiant minėtam procesui, ilgainiui pavirto gintaru. Gintare gerai išsilaikė į sakus pakliuvę vabzdžiai, medžio žievės dalys ir kiti dalykai.

Tenka pastebėti, kad gintaras aptinkamas tik rytinėje Baltijos jūros dalyje. Gintaras yra šviesiai ar tamsiai geltonos spalvos, nekristalinės (amorfinės) sudėties ir gerai permatomas. Jis yra žemo kietumo laipsnio ir labai gerai tinka visokiems meniškiems dalykėliams ir papuošalams gaminti. Gintaras randamas įvairaus didumo gabalais, nors daugiausia mažais. Kaip toli jis nuo jūros pakraščio ir kokiame gilume susiformavo, sunku nustatyti. Jis išplaunamas į pakraščius dažniausia audros metu.

Apie gintaro kilmę yra gausi literatūra, kurioje pasitaiko ir nemaža nuomonių skirtumų.

Ankstyvoje mezozoiko eroje, trias epochoje, prieš apytikriai 200 milijonų metų, jau užtinkami panašūs į pušis ir kitoki spygliuočių padermės medžiai. Jie buvo plačiai išsivystę ir sudarė didžiulius miškus, kurių vietoje dabar yra daugiausiai dykumos. Žydingieji augalai ir medžiai pasirodė kiek vėliau kalkinėje epochoje, prieš maždaug 130 milijonų metų. Nuo terciaro periodo medžius ir kitus augalus tikriausiai pažįstame iš fosilijų. Apie juos sužinome iš jūros dugne užsilikusių nesutrūnėjusių medžio lapų, žievės ar kitų liekanų, suakmenėjusių medžio dalių ar kitokių likučių. Nuo šio periodo pradžios prasidėjo klimato atšalimas, kuris baigėsi ledynų laikotarpiu. Šio periodo pradžioje Vidurio Europoje buvo užtinkami medžiai panašūs rūšių, kurios dabar auga Indo-Malajų salyne, kaip kad palmės, cinamonai, figmedžiai. Net ir vėliau mioceno epochoje prieš maždaug 30 milijonų metų užtinkama liekanos sekvojų ir taksodijų,

kurios sudarė dabar randamą rudąją anglį, o lapuočiai traukėsi šiltesnio klimato, t.y. pietų kryptimi. Daugelio rūšių medžiai, staigiai atšalus klimatui, visai pranyko. Plioceno epochoje prieš maždaug 12 milijonų metų Vidurio Europoje vyravo vasarą žaliuojantieji lapuočiai ir spygliuočiai, kurių dauguma ir šiais laikais auga. Taip terciaro periodo pabaigoje Europoje buvo daugelis augmenijos, ypatingai medžių, tokių rūšių, kurios ir dabar sutinkamos.

Apie dabartinę Lietuvos teritoriją augusius miškus tenka tik spėlioti, kad jie bus buvę tokie, kaip ir Vidurio Europoje. Prileistina tik, kad šioje Pabaltijo dalyje buvo didesnė dalis spygliuočių. Tai galima remti tuo, kad žymiai toliau į šiaurę augo gausūs miškai, kuriuose sudarė nemažą dalį tie lapuočiai, kurie dabar auga Amerikoje ir kituose šiltesniuose kraštuose. Neabejotina, kad prieš ledlaikius augo visų rūšių medžiai, kurie dabar sudaro mūsų miškų medynus ir didelė dalis kitų rūšių, ypatingai kietųjų lapuočių, kurie dabar auga toliau į pietus.

Net ir poliariniuose kraštuose, kaip Grenlandijoje, Špicbergene ar dar toliau į šiaurę, net 81° 45' geografinių platumoj, kur dabar metinė temperatūra yra -20° C, iš fosilijų nustatoma, kad paleoceninėje epochoje ten yra augę tokie augalai, kokie dabar randami Pytų Azijoje ir Š. Amerikoje, būtent : pušis (*pinus*), gluosnis (*salix*), eglė (*picea*), topolis (*populus*), lazdynas (*corylus*), beržas (*betula*), alksnis (*alnus*), skroblas (*carpinus*), kaštanas (*castanea*), ąžuolas (*quercus*), riešutmedis (*juglans*), guoba (*ulmus*), klevas (*acer*), liepa (*tilia*) ir kiti. Buvo net ir tokių rūšių, kurios jau šiandien nesutinkamos Vidurio Europoje, kaip: ginkmedis, taksodis, *sequoia*, *tsuga*, *magnolia*, *platanus* ir kiti. Taigi dar ankstyvame terciaro periode randame poliariniuose kraštuose gausią augmeniją, kurios didžiosios dalies dabar net iki pietinės Europos nerandame.

b. Ledlaikiai. — Ledlaikiai prasidėjo kvarterio periode, maždaug prieš milijoną metų. Pagal geologų tyrimų duomenis buvo net keturi, atskirais pavadinimais, ledlaikiai.

Ledlaikių atsiradimo priežastys yra klimato atšalimas. Skandinavijos kalnuose dėl to ilgainiui susidarė dideli ledų kalnai, kurie pradėjo slinkti į pietus. Manoma, kad pietų kryptimi slinko apie 2.000 metrų storumo ledų sluogsnis, kuris Europoje pasiekė net 50° geografinės platumos. Taip pat yra tvirtinama, kad tarp Skandinavijos ir dabartinės Anglijos buvo tuomet sausuma.

Ledlaikiai turėjo nemažą įtakos ir į Lietuvos žemės paviršiaus nusistovėjimą. Viršutinis žemės sluogsnis susidarė ne dėl vulkaninių priežasčių, todėl ir kalnų, susidedančių iš akmens masės, neturime. Tačiau per ledlaikius iš Skandinavijos kalnų buvo atnešta su ledais ir uolienų, kurios beslinkdamos skeldėjo, trynėsi ir pavirto taip vadinamomis morenomis. Jų sluogsnis vietomis siekia iki 200 m storio.

Lietuvos upės ir ežerai susiformavo irgi paskutiniojo ledlaikio metu ir po jo.

Po kiekvieno ledlaikio klimatas atšildavo ir ledai nutirpdavo. Tie tarp ledlaikių tarpai yra vadinami tarpledžiais (interglacialais). Kaip ilgai jie po kiekvieno ledlaikio trukdavo ir kokia augmenija tuo metu augdavo bei vyravo, sunku tiksliau pasakyti. Tačiau yra aišku, kad ledlaikiai buvo miškų augmenijai pražūtingi. Slinkdami iš Skandinavijos, ledynai visą sutiktą augmeniją sunaikino. Atšąlant klimatui, augmenija, drauge ir miškai, slinko pietų kryptimi, o vėliau tarpledyje ir po ledlaikio, kada klimatas vėl atšalo, daugelis augalų ir medžių nepajėgė grįžti į pirmiau užimtas sritis. Ledynai yra prisidėję prie Europos augmenijos sumenkėjimo. Šiandien Azijoje ir Š. Amerikoje randame panašių klimatinų sąlygų augmeniją ir miškus žymiai įvairesnių rūšių.

Ledlaikio metu šilčiausiose vidurinės Europos srityse buvo išsilikę tik pušis ir beržas, o paskutiniam ledlaikyje miškai buvo visai išnykę. Buvo belikę tik tundrų samanos, maži krūmokšniai, vandens žolės ir kita skurdi augmenija. Medžiai, reikalauja geresnių augimo sąlygų, išliko tik Viduržemio jūros pakraščiuose. Tenka pastebėti, kad Lietuvoje per paskutinįjį ledlaikį vietomis augo šalia kitos skurdžios augmenijos ir beržas neužauga (betula nana).

Laikai po ledlaikio. Paskutinis ledlaikis buvo pasiekęs aukščiausią laipsnį apie 20.000 m. pr. Kr. Per sekančius 10.000 m. dėl temperatūros atšilimo, ledų dauguma nutirpo, o jų vietoj e pradėjo vėl augti medžiai ir kiti augalai, nors prie naujų sąlygų ne visos pirmiau augusios medžių rūšys galėjo iš karto prisitaikinti.

Ledai buvo prislinkę net iki Vidurio Vokietijos prie Brandenburgo. Miškų plėtimąsi Vidurio Europoje po ledlaikio galima skirstyti laikotarpiais : 1. pušies, 2. lazdyno, 3. liepos, 4. skroblo, 5. kėnio, 6. eglės, 7. pušies — jaunuuju laikotarpiu. Toks laipsninis

miškų plėtimasis po paskutinio ledlaikio turėtų tikti ir Lietuvos sritims.

Beržo ir pušies laikotarpis. Po ledlaikio miškai ilgai nepradėjo augti. Pirmiausia, kaip pionierius, pasirodė beržas, daugiausia Europos vakaruose bei šiaurės vakaruose, ir pušis — rytuose, o taip pat pietų rytuose. Miškai atrodė kiek panašūs į dabartinius Laplandijos miškus.

Lazdyno laikotarpis. Po ledlaikio, ledams jau nuslinkus nuo vidurio Švedijos (apie 8000 m. pr. Kr.), klimatas buvo žymiai šiltesnis, ypatingai dabartinėje Vakarų Vokietijoje. Pradėjo gausiai augti lazdynai, kuriuos sekė ąžuolas, guoba, liepa, klevas ir uosis, kiek vėliau gi alksnis ir eglė. Tokiu būdu beržo-pušies miškai buvo stumiami daugiau į šiaurę. Tuo metu pietinė Šiaurės ir vakarinė Baltijos jūros dalis buvo dar sausuma.

Mišrių ąžuolynų laikotarpis. ąžuolas ir jo palydovai vyravo, o pušies medynai, lygiai kaip ir dabar, buvo nustumti į nederlingus smėlynus. Pelkėtose vietose augo alksnynai, o eglė dengė jau rytines Alpes ir Karpatus.

Bukyno laikotarpis. Pradedant sparčiau plėstis raudonajam bukui, kėniui ir skroblui, mišrūs ąžuolynai buvo stumiami ir nustelbiami. Jų vietoje pradėjo augti mišrūs buko-kėnio-eglių medynai. Taip bukas pradėjo dominuoti ir buvo išplitęs net iki Rytprūsių.

Tolimesnis miškų keitimasis vyko jau dėl žmogaus įtakos.

c. *Miškų zonos.* — Miškų pasiskirstymas žemėje, dėl klimato, drėgmės ir kitų gamtos sąlygų, yra labai įvairus. Kiekvienam miškininkui yra žinoma, kad su pakankamu kritulių kiekiu pietų kraštuose augmenija yra gausesnė ir vyrauja daugiau kietieji lapuočiai, o šiaurinėje dalyje augmenija skurdesnė ir vyrauja spygliuočiai.

Augmenijos pasiskirstymas į zonas pagal Brokmann-Jerosch ir suprastinus pagal Diels atrodo taip :

1. Tropiniai lietuviški miškai. Jie apima sritis iki 25° geografinės platumos į šiaurę ir į pietus. Tai yra kietieji, geros kokybės lapuočiai.

2. Subtropiniai lietu miškai. Šie miškai siekia iki 35° geografinės platumos, kaip į šiaurę, taip ir į pietus. Šie lapuočiai savo ypatybėmis panašūs į pirmuosius.

3. Kietų lapuočių miškai. Išplitimo ribos į šiaurę siekia iki 45° geogr. plat., o į pietus iki 35° geogr. plat. Šios rūšies lapuočiai yra labai negausūs ir randami tik Viduržemio jūros pakraščiuose ir pietinėje Australijoje.

4. Lietaus metu žaliuoją miškai. Skurdūs miškai, erškėtkrūmiai ir samanės. Ribos į šiaurę siekia iki 30° geogr. plat., o į pietus iki 45° geogr. plat. (Pietų Amerikoje).

5. Stepės. Į šiaurę iki 50° geogr. plat., o į pietus 35° geogr. plat.

6. Pusiau — ir visiškos dykumos. Šiaurėje siekia iki 47° geogr. plat., o į pietus iki 50° geogr. plat. (Pietų Amerikoje).

7. Vasarą žaliuojantieji lapuočiai. Randami 30°-60° geogr. plat. į šiaurę, daugiausia Europoje, Rytų Azijoje ir Vidurinėje Amerikoje. Tai yra geri, aukštos medžio kokybės miškai.

8. Nuolat žaliuojantieji spygliuočiai. Išplitimo ribos Europoje, Azijoje ir Amerikoje, kur yra sutinkami, siekia tarp 45° ir 72° geogr. plat. Tai yra pagrindiniai spygliuočių miškai, kurie aprūpina viso pasaulio rinkas.

9. Poliarinės ir alpinės sritys. Jos siekia, neskaitant pavienių salų, ligi 60°-80° geogr. plat. į šiaurę ir Pietų Amerikoje iki 55° geogr. plat. į pietus. Tai yra tušti plotai ir neturi jokios žymės reikšmės miškų ūkiui.

10. Ledynai. Jie prasideda nuo Grenlando salos ir siekia į vakarus iki 125° geografinės ilgumos.

Yra ir kitokių augmenijos paskirstymų pagal zonas. Viena iš jų ir patiekama, kur vegetacija yra grupuojama pagal aukštį nuo jūros lygio, vidutinę metinę temperatūrą, geografinę platumą ir būdingus augmenis. Toks grupavimas yra pakankamai vaizdus ir jį galima pritaikyti bet kuriam kraštui ar sričiai.

Vegetacijos paskirstymas zonomis pagal Humboldt ¹

Aukštis pagal jūros lygį m.	Vidutinė temperatūra vegetacijos metu C°	Žemės sritys su panašia temperatūra jūros lygiu ir geogr. platumą	Būdingi augmenys
0- 600	27,5	0-15	Palmės ir bananai
600-1200	24,0	15-23	Papartiniai ir figmedžiai
1200-1900	21,0	23-34	Mirtos ir lauriniai augalai
1900-2500	19,0	34-45	Nuolat žaliuojantieji lapuočiai
2500-3100	16,0	45-58	Vasarą žaliuojantieji lapuočiai
3100-3700	13,0	58-66	Spygliuočiai
3700-4400	8,5	66-72	Alpių rožės
4400-4800	4,5	72-82	Alpių žolės
virš 4800	1,5	82-90	Kriptogamai (amžinas sniegas)

Kaip matome, Lietuva, pagal šį paskirstymą priklauso prie vasarą žaliuojančių lapuočių ir iš dalies prie spygliuočių zonos. Nors spygliuočių zona yra žymiai toliau į šiaurę, tačiau pušis ir eglė turi Lietuvoje maksimalines klimatinės ir kitas augimo sąlygas.

Europa yra ne tik svarbiausias medžio tiekėjas, bet drauge būdinga ir tuo, kad joje auga miškų ūkiui svarbiausios medžių rūšys. Europoje yra kelios miškų zonos.

Pietuose, prie Viduržemio jūros, maždaug iki Vidurio Europos, auga lapuočiai su *pinus eleppinsis*, *pinus pinea* ir kitomis miškų ūkiui nesvarbiomis spygliuočių rūšimis. Ši sritis priklauso *Lauretum* zonai.

Toliau į šiaurę, apimanti Šiaurės Italiją, Vakarų Austriją — Pietų Tirolį, Graikiją, Ispaniją, Portugaliją, Pietų Prancūziją, Angliją, Airiją yra *Castanetum* zona. Šioje zonoje auga kai kurie kietieji lapuočiai ir pušis — *pinus silvestris*. Jie yra plačiai sutinkami ir Lietuvoje, ypatingai pušis. *Castanetum* zonoje, lygiai kaip ir *Lauretum*, spygliuočiai yra daugiau dekoratyvinio pobūdžio. Jie miškų ūkiui teturi tik ribotos reikšmės, nes pramonė, dėl techninių ypatybių, mažai tenaudojami. Tačiau pabėgiams, sparmedžiams ir rečiau telegrafo-telefono stulpams yra naudojami.

¹ A. Dengler, *Waldbau auf ökologischer Grundlage*, Berlynas ²1935.

Fagetum zona yra didžiausioji ir Europos miškų ūkiui svarbiausioji. Joje auga kaip įvairių rūšių lapuočiai, taip ir spygliuočiai. Lietuva, pagal savo klimatinės ypatybes, labiausiai atitinka šią zoną, todėl ir joje augančios medžių rūšys sudaro mūsų pagrindinius medynus.

Lietuvos miškai gali būti papildyti keletą medžių rūšių, kaip kietųjų lapuočių, taip ir spygliuočių, iš *Picetum* zonos. Tai bus plačiau paliesta kalbant apie medžių rūšis.

Picetum zonai priklauso pagrindinės spygliuočių rūšys, kaip pušis, eglė, kėnis, maumedis ir keletas pionierių lapuočių : beržas, alksnis, šermukšnis, drebulė ir kiti. Ši zona savo klimatinėmis ypatybėmis yra irgi labai gimininga Lietuvai, bet joje nerandame tų vertingųjų lapuočių, kurie sutinkami mūsų miškuose. Tačiau spygliuočiai atitinka, išskyrus kėnį ir maumedį, Lietuvoje augančius.

Šiaurinė Europos miškų zona yra *Alpinetum*. Joje auga medžiai miškų ūkiui yra mažesnės reikšmės. Lietuvoje ir toliau į pietus, ypatingai kalnuose, yra sutinkami šioje zonoje išplitę kaip spygliuočiai, taip ir lapuočiai.

Kalbant apie Europos miškų zonas, pravartu paliesti ir visų Baltijos kraštų klimatą — temperatūros ir kritulių duomenis, kas vėliau labai pravers, darant miškų ūkio palyginimus, iškeliant jų skirtumų priežastis ir liečiant kitus klausimus.

Baltijos kraštų temperatūra ir krituliai ²

Pavadinimas	Vidutinė temperatūra C°			Vidutiniai krituliai mm
	Sausio	Liepos	Metinė	
Lietuvos (1931-1940)	-5,2	18,2	6,4	597,6
Latvijos (1926-1940)	- 5,4	17,9	5,8	621,0
Estijos (1866-1935)	- 5,6	16,6	4,7	638,2

Nors geografinės platumos skirtumas labai mažas, vidutinė metinė Baltijos kraštų temperatūra žymiai skiriasi, ypatingai Estijos. Tai turėtų žymiai atsiliepti medžių rūšims, medienos prieaugliui ir medynų sudėčiai, tačiau šis temperatūros skirtumas iš dalies išlyginamas gausesnių kritulių. Jeigu Lietuvoje būtų ^{2 2 2}

² Lietuvos Žemės Ūkis ir Statistika, Dillingenas 1948.

ties kritulių, kiek Estijoje, tuomet augtų bukas ir kiti daugiau į pietus augą kietieji lapuočiai bei žymiai daugiau kėnis.

Kalbant apie Lietuvos temperatūrą ir kritulius, pagal sritis netenka konstatuoti didesnio skirtumo. Tarp šiaurinių ir pietinių sričių metinis skirtumas siekia vos 0,4° C, tačiau šiaurinėje dalyje liepos mėn. yra karščiau kaip smėlingoje Dzūkijoje. Tik pajūris pasižymi švelnesnėmis žiemomis ir vėsesnėmis vasaromis. Aukščiausia Lietuvos temperatūra tenka Kaunui. Kritulių paskirstymas yra, pagal savo svarbą, kiek žemesnis. Čia net ir priežastis būtų sunkiau išsiaiškinti, nes, pavyzdžiui, Telšiuose iškrinta žymiai daugiau kritulių kaip Palangoje, kuri yra pačiame pajūryje, arba Ukmergėje, kuri yra rytų Lietuvoje, o kritulių gausumu gerokai skiriasi nuo kaimyninio Panevėžio. Toks nelygus kritulių pasiskirstymas nėra pirmailės reikšmės veiksnys medžių rūšims. Paprastai lapuočiai mėgsta gausesnius kritulius. Tačiau Lietuvoje medynų pasiskirstymą pagal medžių rūšis daugiausiai nulemia dirvožemio gerumas. Tuo turėtų būti suprantamas dažnesnis kietųjų lapuočių augimas geresniuose dirvožemiuose, kad ir su mažesniais krituliais, o minkštųjų lapuočių ir spygliuočių blogesniuose žemės plotuose, esant net ir pakankamai kritulių.

Lietuvos vidutinė temperatūra ir krituliai 1931-1940 ³

Metereologijos stotys	Virš jūros vand. m.	Vidutinė temperatūra C°			Vidutin. krituliai mm
		Sausis	Liepos	Metinė	
Biržai.....	55	-5,7	18,4	6,2	583,4
Telšiai	149	- 5,0	17,6	6,0	676,1
Šiauliai.....	128	- 5,6	17,6	5,9	537,0
Palanga	4	- 3,5	17,4	6,7	606,7
Zarasai.....	156	- 6,8	18,3	5,8	652,6
Panevėžys	57	- 5,3	18,5	6,4	574,3
Dotnuva	71	- 5,4	18,2	6,3	555,5
Ukmergė	64	- 5,3	18,8	6,6	627,2
Kaunas	83	-5,1	18,6	6,8	596,6
Marijampolė . . .	68	-4,8	18,2	6,7	566,5
Lazdijai	128	-5,2	18,2	6,5	598,2
Lietuvos		- 5,2	18,2	6,4	597,6

³ Ten pat.

2. Miškų dydis ir ištekliai

a. *Miškų plotai.* — Pasaulyje miško sąvoka yra dar ir šiandien nevienoda. Vos 1936 m. pavyko Europos kraštams susitarti dėl bendros miško sąvokos. Kas, pavyzdžiui, Lietuvoje buvo laikoma krūmynais su pavienių medžių priemaiša, tai kituose kraštuose, ypačiai kur auga tik menkos kokybės miškai, buvo laikoma mišku. Be to, ne visi kraštai priskaitė prie miškų kelius, aikštes, pievas, upelius ir kitus plotus.

Didžiausias miškingumas ir didžiausi miškų plotai yra Azijoje ir Pietų Amerikoje — po 28 %. Tačiau šie kontinentai nėra svarbiausieji medžio tiekėjai, nes Azijoje auga daug menkos kokybės spygliuočių, o džunglėse didžiuliai kietieji lapuočiai. Juos panaudoti dar ir šiaudien daugelyje sričių yra sunku.

Pietų Amerikoje yra gausu džunglinių miškų, kuriuose auga didžiuliai aukštos kokybės kietieji lapuočiai. Jų naudojimas, dėl stokos kelių, yra dar labai ribotas, o miškų ūkis toli atsilikęs. Ateityje tie miškai turės bent iš dalies padengti medžio nepriteklių, Š. Amerikoje, Australijoje ir Europoje.

Šiaurės Amerika, įskaitant ir Kanadą, turi didelius miškų plotus, sudarančius 19% bendro ploto. Tačiau medžio problema Jungtinėse Amerikos Valstybėse yra žymiai didesnė kaip Europoje, nes ten, kaip vėliau matysime, vis dar vyksta daugiau miškų eksploatavimas kaip pažangus, intensyvus ūkis.

Afrikos miškai sudaro 11% bendro ploto. Čia auga įvairūs brangios kokybės ir įvairių medienos spalvų kietieji lapuočiai. Apie pažangesnį miškų ūkį nėra dar kam daug rūpintis, nes čia buviai nedaug nusivokia, o kolonizatoriams yra svarbu kuo daugiau brangaus medžio paimti. Ypačiai Kamerūne ir kitose buvusiose vokiečių kolonijose miškai apnaikinti.

Europa beturi vos 10 % miškais apaugusių plotų. Tačiau čia daugumos kraštų buvo vedamas aukšto lygio miškų ūkis, ir medžio ištekliai iki II pasaulinio karo buvo stengiamasi išlaikyti pastovūs. Šiaudien, kaip vėliau matysime, vaizdas yra blogas.

Australija ir Malajų salynas miškų turi labai nedaug, jie sudaro vos 4 % bendro ploto ir krašto reikalavimų, nors jie ir labai riboti, nepatenkina. Be to, ten miškų ūkis yra žymiai atsilikęs.

Miškų plotai žemės paviršiuje (mil. ha) ⁴

Žemynai	Spygliuočiai	Lapuočiai		Bendri miškų plotai	
		Vidutinės sritys	Tropinės sritys	Abso- liutus plotas	Miškingumas bendro žemės ploto %
Azija	360	231	257	848	28
Europa	234	79	-	313	10
Šiaurės Amerika	423	117	44	584	19
Pietų Amerika	44	47	756	847	28
Afrika	3	7	313	323	11
Australija ir Okeanija	6	6	102	114	4
Bendras plotas	1070	487	1472	3029	100

Mus, be abejonės, daugiau domina Europos miškai ir jų ūkis, kurios svarbia dalimi yra ir mūsų kraštas. Todėl galimai smulkiau surinktus duomenis apie Europos kraštų miškus, išskiriant Albaniją, kuri savo davinių nebuvo davusi, ir pateiksime.

Kaip iš žemiau dedamos lentelės matysime, didžiausiais miškų plotais ir krašto miškingumu pasižymi Suomija, Švedija, Austrija, Čekoslovakija, Sov. Sąjunga (Europinė dalis), Jugoslavija, Bulgarija ir Vokietija. Tačiau nereiškia, kad šiuose visuose kraštuose ir miškų ūkis buvo pažangus.

Mažiausia miškų turi : Airija — vos 1 %, Anglija — 4 %, ir 5-8 % Graikija, Olandija, Danija, Ispanija ir Vengrija. Lietuva buvo įskaitoma prie miškingiausių kraštų, 17-je vietoje. Tačiau ji savo miškų ūkiu bei medžio tiekimu stovėjo, kaip turėsime progos palyginti, pirmaujančių kraštų eilėse.

Dedamoji lentelė pilnai pavaizduoja Europos kraštų miškų plotus, miškingumą ir kitus duomenis, su kuriais teks vėliau susitikti.

⁴ Dr. J. Köstler, *Die Holzversorgung der Erde als Hohstoffproblem der Weltwirtschaft*, zr. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1941.

MIŠKAI IR KITI NAUDOJAMI PLOTAI EUROPOS KRAŠTUOSE ⁵

Valstybės	Miškų plotai 1000 ha	Miškingumo %		Plotas 1 gyventojui		Miško plotai		Likusis žemės plotas	
		Bendr. ploto	Naud. ploto	Bendro ploto ha	Miško ploto ha	Spygl. %	Lap. %	Dirb. žemės %	Pievų ir ganyklų %
Lietuva	1.082	17	27	2,10	0,39	62	38	47	25
Vokietija	12.654	27	30	0,75	0,20	71	29	46	16
Austrija	3.137	37	42	1,25	0,47	87	13	23	28
Čekoslovakija	4.663	33	35	0,96	0,32	58	42	42	18
Vengrija	1.131	12	13	1,09	0,13	4	96	59	18
Jugoslavija	7.500	31	41	1,87	0,62	15	85	25	18
Rumunija	7.134	25	29	1,67	0,41	25	75	42	14
Bulgarija	2.907	28	36	1,87	0,47	34	66	34	—
Lenkija	8.968	24	27	1,27	0,31	74	26	49	17
Graikija	840	6	—	2,12	0,14	60	40	8	—
Sov. Sąj. Euro-pos dalis	149.209	33	49	4,12	1,12	73	27	—	—
Latvija	1.820	27	34	3,47	0,99	78	22	26	25
Estija	898	20	—	4,05	0,80	75	25	22	40
Suomija	24.263	61	92	10,86	7,10	79	21	6	4
Švedija	21.390	52	82	6,72	3,52	86	14	9	10
Norvegija	6.911	24	90	11,30	2,64	73	27	2	1
Didž. Britanija	1.242	4	5	0,50	0,03	41	59	24	56
Arija	92	1	—	2,30	0,03	57	43	22	50
Olandija	248	7	10	0,44	0,03	56	44	28	39
Danija	347	8	11	1,22	0,10	58	42	—	—
Belgija	535	18	23	0,38	0,07	31	69	40	17
Prancūzija	10.200	19	22	1,35	0,25	27	73	42	20
Ispanija	4.866	9	—	2,23	0,25	25	75	32	40
Portugalija	1.956	22	—	1,42	0,35	43	57	—	—
Italija	5.585	18	21	0,75	0,14	19	81	43	22
Šveicarija	975	22	29	1,00	0,25	64	26	12	41

⁵ Forstliche Wochenschrift Silva, Berlynas, 1932 m. 34 nr., 269 psl.

Lentelėje minimų kraštų miškai ir jų vertė nėra lygi. Geriausi miškai Baltijos kraštų, Vokietijos, Lenkijos, Čekoslovakijos, Austrijos, Skandinavijos, Šveicarijos ir Sov. Sąjungos.

Skandinavija, Baltijos kraštai, Lenkija ir Sov. Sąjunga yra svarbiausi ir geriausių spygliuočių tiekėjai. Vidurio Europos minėtieji kraštai yra svarbūs kaip lapuočių, taip ir spygliuočių tiekėjai. Menkos kokybės ir ribotos reikšmės miškai yra Airijoje, Anglijoje, Graikijoje, Ispanijoje, Portugalijoje, Vengrijoje, Olandijoje, Belgijoje. Jugoslavija yra garsi geriausiais pasaulyje Slovėnijos ąžuolais, nors pats miškų ūkis yra ten atsilikęs. Miškingumo nuosimtis dar nedaug sako apie medžio išteklius ir patį miškų ūkį. Galime palyginti Daniją, turinčią vos 6 % miškais apaugusių plotų, kuri yra viena iš pažangiausių miškų ūkio kraštų, su Rumunija, Bulgarija ar Sov. Sąjunga, kur miškingumas 4-5 kartus didesnis, bet medžio ištekliai, santykio ribose, yra žemi ir ūkis atsilikęs.

Europos miškų plotus su kitais giminingais duomenimis galim paskirstyti pagal regionus. Iš jų šiaurinis ir miškingiausias ir tuo pačiu yra svarbiausias spygliuočių tiekėjas. Viduriniam regione, kuriam ir Lietuva priklauso, miškų plotai yra žymiai mažesni, bet ištekliais ir medžio kokybe pirmauja. Europos pietryčiai yra ir miškų plotais ir santykiniais ištekliais bei medžio kokybe žymiai menkesnėje vietoje, kaip vidurinis regionas. Vakarų regionas yra lyginamas su pietryčiais. Europos pietų regionas yra mažiausios reikšmės ir vertės, palyginant su kitais pirmai-

Europos miškingumas 6

(be Rusijos ir Didž. Britanijos)

Skaičiai

Santykiniai skaičiai

Sritis	Plotas mil. ha	Gyvent. skaič. mil.	Miško plotai mil. ha	Medžio našumas	Medžio sunaud. 1937m.	Miškin- gumo %	Miško plotas ha 1 gyv.	Medžio našu- mas	Medžio- sunaudo- jimas
									ktm 1 gyventojui
Šiaurė	111	13	56	110	57	51	4,31	8,47	4,38
Vidurinė dalis	110	126	32	91	118	29	0,25	0,72	0,94
Pietryčiai	75	52	20	46	40	27	0,27	0,88	0,77
Vakarai	60	57	11	26	36	18	0,18	0,46	0,63
Pietūs	109	87	17	27	49	16	0,16	0,31	0,55
Kontinentalinė Europa	465	340	135	300	300	29	0,40	0,88	0,88

6 J. Ködtler, Die Holzversorgung der Erde als Rohstoffproblem der Weltwirtschaft, žr. Weltwirtschaftliches Archiv, 1941.

Šiaurė : Norvegija, Švedija, Suomija.

Vidurinė dalis : Danija, Vokietija, Austrija, Šveicarija, Čekoslovakija (be Slovakijos), Lenkija, Baltijos kraštai.

Pietryčiai: Slovakija, Vengrija, Jugoslavija, Bulgarija, Rumunija.

Vakarai: Olandija, Belgija, Prancūzija.

Pietūs: Portugalija, Ispanija, Italija, Albanija, Graikija, Turkija.

Iš lentelės matyti, kiek vienam kiekvieno krašto gyventojui tenka miško. Pagal tenkamą vienam gyventojui miško plotą yra vaizdas toks : Suomija — 7,10 ha, Švedija — 3,52 ha, Norvegija — 2,64 ha, Sov. Sąjunga (Europinė dalis) — 1,12 ha, Latvija — 0,99 ha, Estija — 0,80 ha, o Lietuva tik 0,39 ha. Mažiausiai tenka miško vienam gyventojui: Anglijos, Olandijos ir Airijos tik po 0,03 ha, Belgijos — 0,07 ha, Danijos — 0,10 ha, Vengrijos — 0,13 ha, Graikijos ir Italijos po 0,14 ha, o Vokietijos — 0,20. Šie skaičiai irgi nedaug pasako apie medžio išteklius, ir vien iš duomenų sakyti, kad vienas ar kitas kraštas priklauso prie medžio pertekliaus ar nepritekliaus kraštų yra negalima. Apskritai yra laikoma, imant vidurio Europos miškų ūkio supratimu, kad jeigu vienam gyventojui tenka 0,35 ha, tai jau priklauso prie medžio pertekliaus kraštų. Tačiau tai nėra, kaip vėliau matysime, taisyklė. Pavyzdžiui, Lenkijos vienam gyventojui tenka vos 0,31 ha miško, bet priklauso prie svarbiųjų medžio eksportininkų.

Šalia aprašomų miškų plotų dedama ir lentelė, kuri vaizduoja santykį agrarinių kraštų gyventojų su naudojamu žemės ūkio plotu Europoje. Iš jos be komentarų gaunamas aiškus vaizdas, kuris pasako gyventojų tirštumą, žemės ūkio intensyvumą ir gyventojų skaičių, turintį pragyvenimo šaltinį iš žemės ūkio.

Santykis agrarinių kraštų gyventojų ir naudojamų žemės ūkio plotų
Europoje 1935 m.⁷

	Bendras gyvento skai- čius i km ²	Žemdirbių skaičius 1 km ² nau- dojamos žemės plote	Naudojamos žemės ūkio plotai km ² 1000-čiui žemdir- bių
Šalys jų			
Lietuva	46	48	20,8
Anglija	195	19	52,6
Estija	24	26	38,5
Latvija	30	31	32,3
Danija	88	38	26,3
Švedija	14	46	21,7
Vokietija	140	48	20,8
Vengrija	96	62	16,1
Lenkija	83	91	11,0

Yra pravartu paliesti visų Baltijos kraštų, kurių ūkio struktūra yra gimininga, naudojamos žemės plotus pagal ūkio šakas. Be ilgesnio galvojimo matoma, kad Lietuva yra daugiausia nukreipusi dėmesį į žemės ūkį. Josios ir ariamos žemės procentinis plotas yra žymiai didesnis kaip kaimynų. Reiškia, ir žemės ūkio produkcija buvo atitinkamai aukštesnė.

Pagrindiniai žemės naudojimo būdai Baltijos kraštuose 1935 m. *

	Estija		Latvija		Lietuva Bendrai			
	Mil. ha	%	Mil. ha	%	Mil. ha	%	Mil. ha	%
Naudojama žemė	2,85	55,8	3,88	58,9	3,60	68,2	10,33	62,2
Iš jos: Ariama žemė	1,10	23,1	2,22	33,7	2,42	45,8	5,74	34,6
Pievos ir ganyklos	1,75	36,7	1,66	25,2	1,18	22,4	4,59	27,6
Miškai	0,91	19,5	1,75	26,6	0,89	16,8	3,55	21,4
Durpynai	0,15	3,0	0,64	10,9	0,15	2,5	0,94	5,6
Kiti plotai	0,84	17,7	0,21	3,6	0,64	12,5	1,79	10,6
Bendrai :	4,75	100,0	6,58	100,0	5,28	100,0	16,61	100,0

⁷ Dr. Zenonas Prūsas, *Standortsbedingte Grundlage und Entwicklungszustände der baltischen Holzwirtschaft*, Münclienas 1949.

⁸ Ten. pat.

Sovietų Sąjungos miškų plotai, dėl ypatingų mums interesų, yra paliečiami atskirai. Jinai ne tik dar naikinamai eksploatuoja mūsų miškus, bet jau yra, atrodo, seniai pamiršusi ir savo neišpildytus įsipareigojimus Lietuvai, kuriuos davė 1920.VII.12 d. sutartyje. Tos sutarties XII straipsnio tekstas yra toks :

«Rusijos Vyriausybė, turėdama omenyje, kad Lietuva paskutinio karo metu buvo beveik visa nuniokota ir kad Lietuvos piliečiai net negali atsistatyti savo ūkio, tarp kita ko savo sugriautų ir sudegintų trobesių dėl Lietuvos girių sunaikinimo, pareiškia sekantį:

1. Nukelti nuo Lietuvos atsakomybę už Rusijos skolas ir visokius įsižadėjimus, tame skaičiuje už tuos, kurie randas iš popierinių pinigų, išdo ženklų, įsižadėjimų, serijų ir Rusijos išdinių liudymų išleidimo, už Rusijos valstybės vidaus ir užsienių paskolas, už garantijas visokioms įstaigoms bei įmonėms ir už jų laiduotas paskolas ir kita: visos panašios Rusijos kreditorių pretenzijos, kurių dalis pareitų mokėti Lietuvai, turi būti nukreiptos tiktai prieš Rusiją.

2. Artimiausiose prie Lietuvos sienų vietose ir, kiek galima, arčiau prie plukdomųjų upių ir geležinkelių duoti Lietuvos Vyriausybei teisę kirsti miško iš šimto tūkstančių dešimtinių ploto, nuolatos pateikiant per dvidešimt metų vieną po kito miško kertamuosius plotus einant Rusijos miškų ūkio planais. Toliemesnės kirtimo sąlygos pavedamos nustatyti mišriai komisijai iš lygaus abiejų susitariančių šabų narių skaičiaus.

3. Išduoti Lietuvos Vyriausybei tris milijonus rublių aukso per pusantro mėnesio nuo šios sutarties ratifikavimo dienos».

Ši sutartis mūsų nebuvo ir negali būti pamiršta. Dėl jos nepildymo Lietuva nustojo per 20 metų po 1,25 milijono ktm, viso 25 milijonus ktm, gamybinės miško medžiagos. O dabar daromų nuostolių nebus galima irgi nereikalauti atlyginti.

Kaip Sovietų Sąjungos įsipareigojimais, taip ir jos nurodomu miškų plotu pasaulis abejoja. Kalbėdamas apie miškus atskirose srityse, norėčiau atkreipti dėmesį į Leningrado apygardos ir visos vakarinės dalies miškingumą. Iš duomenų matyti, kad miškingumas yra pakankamas. (Tačiau ar tų sričių miškai išnaikinti, atsakyti būtų sunku). Remiantis vokiečių ir kebų lietuvių pasakojimais, tektų sutikti su prof. Rukuižos nuomone, kad tobmesniuose nuo tinkamų važiuoti kebų miškų plotuose miškai yra dar labai mažai žmogaus šeimininkauti ir jie neiškirsti. Kur yra daugiausia miškai kertami ir medis nukreipiamas, bus toliau kalbama.

Sovietų Sąjungos miškų plotai, miškingumas ir medžio naudojimas
pagal 1934.1.1 d. davinius ⁹

Europinė dalis. Miškų pertekliaus sritys	Miškų plotai mil. ha	Iš jų medžiais apaugę mil. ha	%	Miškin- gumas %	Miško kirti- mas mil. ktm.	%
Šiaurinė dalis	74,3	51,1	8,6	45,6	19,1	10,5
Karelija	13,9	8,3	1,4	56,5	7,4	4,1
Gorki	6,8	5,4	0,9	41,6	12,6	6,9
Kirov	6,5	5,4	0,9	37,3	8,3	4,6
	101,5	70,2			47,4	
Sritys su pakankamu miškingumu :						
Leningradas	21,7	9,8	1,7	20,8	17,4	9,6
Vakarinės sritys	3,8	2,7	0,5	23,5	6,4	3,5
Kalininas	2,3	1,6	0,3	14,6	6,8	3,8
Ivanovas	5,4	3,9	0,7	31,3	12,2	6,7
Baškirija	5,6	4,8	0,8	33,2	3,1	1,7
Kuibyšėvas ir Orenburgas	3,6	2,9	0,5	11,8	9,1	5,0
Karpatų Rusija	3,8	2,9	0,5	22,9	9,8	4,9
Miškų nepritekliaus sritys :						
Maskva	4,2	3,3	0,6	27,1	8,4	4,6
Kurskas ir Voro- nežas	1,5	1,2	0,2	6,4	2,8	1,6
Totorija	1,2	1,1	0,3	15,6	2,1	1,2
Saratovas ir Stalin- gradas	1,2	0,9	0,1	2,7	0,7	0,4
Azovo-Juodosios jūros sritys	2,4	2,0	0,3	10,9	0,8	0,5
Šiaurės Kaukazas	1,4	1,0	0,2	5,5	0,6	0,3
Ukraina	3,8	2,7	0,5	6,1	7,5	4,1
Krymas	0,2	0,2	-	7,2	-	-
	163,6	111,2	19,0	24,3	134,1	74,0

⁹ Dr. Erwin Buchholz, *Die Wald- und Holzwirtschaft des Ostraumes*,
Berlynas 1943, 14 psl.

Kalbant apie Lietuvos miškų plotus, tenka pastebėti, kad tai buvo vienintelė pasaulyje valstybė, kuri savo nepriklausomybės metais, tarp abiejų pasaulinių karų, yra net keturis kartus keitusi teritoriją. Tokiose sąlygose ir miškų plotai yra atitinkamai keitęsi. Todėl būtų teisingiausia imti 1938 m. duomenis, pagal kuriuos Lietuva turėjo 1.082.432 ha miškų, kas sudaro bendro ploto 17 % ir vienam gyventojui tenka 0,39 ha miško. Į šį plotą yra įskaitoma ir administracijos sodybos, pievos, vandenys, pelkės, durpynai, kebai ir t.t.

Bendras miškų plotas, be Vilniaus krašto, buvo taip pasiskirstęs :

Miško ha % p	Ariamos žemės ir pievų ha %	Pelkių, durpynų ir kt ha %	Vandenų ha %	Kelių ha %	Iš viso ha %
931.986 86,1	32.153 2,9	59.387 5,6	50.683 4,6	8.223 0,8	1.082.432 100

1939 m. atgavus dalį Vilniaus krašto, miškų plotas padidėjo 188.000 ha, o krašto miškingumas pakilo iki 18%.

Tenka pastebėti, kad Lietuvos miškingumas yra nenormaliai sumažėjęs. Remiantis keletu samprotavimų, tenka prileisti, kad Lietuvos miškingumas dar Mindaugo laikais (XIII šimtmetyje) galėjo būti apie 60%. Šiauriau esanti Suomija dar ir dabar turi tiek miškų. Tačiau nuolatiniai karai Lietuvos miškingumą neabejotinai labai sumažino. Dar XVI šimtmečio viduryje, po Gregorijaus Valavičiaus miškų matavimo, atrodo Lietuvoje būta labai didelių miškų masių ir miškingumas galėjo būti tarp 40-50 %. Po ilgų okupacijos laikų, 1900 m., Rusija nurodo, kad Kauno gubernijos miškingumas yra vos 23%, kuris jau 1911 m. buvo nukritęs iki 18 %, o 1918 m. siekė vos 17 %. Lietuva yra dabar mažiausiai miškingas kraštas iš visų kaimynų. Tai įvyko ne dėl paties lietuvio noro bei valios. Mūsų krašto miškingumas gali ir turėtų būti padidintas, apželdant netinkamus žemės ūkio kultūrai plotus, nors iki 20 %. Apie tai kalbėsime išsamiau vėliau.

b. Medžio ištekliai. — Kokie yra viso pasaulio medžio ištekliai, tikrų statistinių duomenų nėra, nes didelė miškų dalis dar nematuota ir medžio ištekliai neapskaičiuoti. Spėliojamieji medžio kiekiai galėtų būti labai netikslūs. Medžio ištekliai yra apskaičiuojami intensyvių miškų ūkį vedančiuose kraštuose, mūsiškai tariant, miškotvarkos. Tačiau yra ir kitokių metodų apskaičiuoti medžio išteklius. Būdingas yra Švedijos, Norvegijos ir Suomijos, o ypač tiksliausias Čekoslovakijos.

Tam buvo pravedamos geografinės ilgumos kryptimi, per visą kraštą 1,2 km atstume, paralelės linijos. Tokios juostos, esant būdingesniems medynams, buvo padalytos į 20 m juostas. Tokiu būdu Švedija surado savo apytikriai 1,4 milijardo ktm išteklius, susidedančius iš 82 % spygliuočių ir 18 % lapuočių. Suomiai savus medžio išteklius apskaičiavo panašiai, bet jau moderniau ir tiksliau, o Čekoslovakija moderniausiai ir išsamiausiai apskaičiavo net ir mišrius medynus, ko ir Vokietija nėra padariusi.

Daugelis kraštų, jų tarpe Kanada, J. A. V., Sov. Sąjunga ir keletas Pietų Amerikos kraštų matuoja nuotraukų iš lėktuvų pagalba ir, tuo remdamiesi, apskaičiuoja medžio išteklius. Toks metodas ištekliams apskaičiuoti yra pilniausia ekstensyvaus miškų ūkio charakteristika, nes dar ir dabar ten vyksta daugiau ar mažiau eksploatavimas. Mūsų XVI šimtmečio miškininkas Gregorijus Valavičius tikriausiai tokį medžio išteklių suradimo būdą skaičiuotų labai netiksliai ir už jo apskaičiavimus ne geresniu. Pasaulyje medžio ištekliai, kaip ir patys miškų plotai, mažėja, ir sunku pramatyti, kada tai sustos, nes medžio paklausa ir sunaudojimas jau prašoka prieauglį.

Medžio ištekliai įvairiuose pasaulio kraštuose ¹⁰

Kraštas	Plotai tūkst. ha.	Ištekliai		Iš jų %	
		Iš viso mil. ktm	1 ha ktm	Spygliuo- čių	Lapuo- čių
Lietuva	932	110	118	70	30
Albanija	991	79	80	-	-
Suomija	20.138	1.620	80	78	22
Didž. Britanija	1.229	64	52	50	50
Vengrija	1.175	80	68	8	92
Norvegija	7.629	323	42	81	19
Lenkija	7.163	721	101	-	-
Švedija	23.181	1.418	61	82	18
Europos Rusija	138.707	10.703	76	82	18
Europos ir Azijos					
Rusija	453.783	29.205	64	83	17
J. A. V.		21.000			
Kanada		6.500			
Estija	910	90	96	63	37
Latvija	1.745	90	99	77	23
Vokietija	12.654	1.500	120		

Iš lentelės matyti ir vidutinis medžio išteklis 1 ha. Lietuva, kaip matome, stovi tarp paminėtų kraštų antroje vietoje. Daug kam kils klausimas, ar tikrai gali taip būti? Duomenys yra mūsų miškotvarkos. Jie buvo parengti, pravedus miškotvarkos darbus ir oficialiai yra teisingi. Būtų galima prileisti, kad miškotvarkos darbuotojai ėmė matavimui mėginimo barelius iš geresnių medynų ir tuo pačiu priskaičiavo didesnius medžio išteklis ir, kaip vėliau matysime, metinio prieauglio kiekius. Tačiau visai yra normalu, kad, pagal mūsų klimatinės ir biologinės sąlygas, gali būti tokie medžio ištekliai. Žinoma, negalima kreipti dėmesio, vertinant Lietuvos medžio išteklis, ir į per I pasaulinį karą vokiečių perdidelius kirtimus. Lietuvos valstybinių miškų medžio ištekliai, be Vilniaus krašto, siekė prieš paskutinįjį karą apie 90

¹⁰ *Annuaire international de statistique forestière, 1933-1935.*

milijonų ktm, arba 123 ktm ha. Privačių miškų medžio ištekliai buvo vertinami maždaug 20 milijonų ktm arba 99 ktm ha. Tad iš viso Lietuva turėjo apie 110 mil. ktm medžio, arba 118 ktm/ha. Kiek tie medžio ištekliai būtų galėję tuo laiku kainuoti, nelengva, atsižvelgiant į visus įkainavimo reikalavimus, apskaičiuoti. Tačiau apytikriai būtų galima vertinti, skaitant vidutiniškai vieną kietmetrį po 9 litus, apie vieną milijardą litų. Prie to reikėtų pridėti žemės vertę, kuri, skaitant vieną hektarą po 200 litų, galėjo siekti iki 250 milijonų litų. Tuo būdu Lietuvos miškų vertė, įskaitant ir žemę ir sodybas, galėjo būti įvertinta apie 1,25 milijardo litų.

Lietuvoje, kaip matome, vienas hektaras miško galėjo būti vertinamas vidutiniškai apie 2.400 litų. Nors gero spygliuočių brandaus medyno vienas hektaras, įskaitant ir žemę, buvo vertinamas net apie 5.500-6.000 litų. Tokiu būdu Lietuvos miškų vertė yra palyginamai gana aukšta.

Ateityje mūsų miškininkai turės dėti pastangų, kad medžio ištekliai, išlyginus amžiaus klases ir vykdant normalius kirtimus, pakiltų nors iki 120 ktm ha, o tai yra galima pasiekti.

c. Medžio prieauglis. — Medžio prieauglis turi miškų ūkiui labai didelės reikšmės. Jis pasako, nežiūrint į būdingesnius miškų ūkio bruožus ir reikalavimus, kiek galima kiekvienais metais miško kirsti. Miškininkas ir turi pareigą kreipti dėmesį į medžio prieauglį, tiek kiekybės, tiek ir kokybės atžvilgiu. Tačiau pačios svarbiausios reikšmės medžio prieaugliui turi pati gamta — klimatinės, geografinės ir biologinės sąlygos. Mes rasime pasaulyje sričių, kur medžio prieauglis yra net ir miškininkui sunkiai įsivaizduojamas. Pavyzdžiui, Brazilijoje yra plotų, kur labai geroj dirvoj, su pakankamu kritulių kiekiu, auga nepaprasto dydžio medžiai, ir kur metinis medienos prieauglis yra net 70 ktm/ha. Jis žymiai prašoka Afrikoj ir kituose žemynuose žmogui žinomus medžio prieauglius ir, atrodo, bus rekordinis pasaulyje medžio metinis prieauglis. Sovietų Sąjunga taip pat mėgino prieš keliolika metų nustebinti pasaulio miškininkus, tvirtindama, kad jai pavyko, naudojant «ULU» metodą, pakelti metinį medžio prieauglį iki 40 ktm/ha. Tačiau jų minėtasis «ULU» metodas liko paslaptimi ir dabar nebegirdima daugiau apie tuos nuostabius rezultatus.

Europos miškininkai, atrodo, teisingai neskyrė tam didesnės reikšmės. Tačiau nebūtų nuostabu, jeigu jie sakytųsi turį ir tokių

plotų, kur iš tikrųjų metinis medžio prieauglis gali būti labai didelis. Juk ir vokiečiai Reino slėniuose turi tokių plotų, kur į metus priauga iki 20 ktm/ha. Tokiuose plotuose auga lapuočiai, daugiausia kietieji. Lietuva gali irgi pasididžiuoti savo medžio prieaugliu upių slėniuose, kuris siekia, pagal doc. J. Vilčinsko apskaičiavimus, net 14 ktm/ha.

Yra tokių pasaulyje sričių, kur medžio prieauglis yra labai mažas. Tai priklauso irgi nuo tų pačių sąlygų, kaip ir didelis medžio prieauglis. Europoje yra daug tokių miškų plotų, kur medžio prieauglis atrodo keistai mažas. Be gamtinių sąlygų, žmogus taip pat turi daug įtakos medžio prieaugliui, ypačiai kiek tai liečia medžio kokybę. Todėl tenka pilnai suprasti miškininkų pastangas, dedamas medžio prieaugliui pakelti. Dar XVIII šimtmečio pabaigoje Vokietijos ir vėliau jos kaimyninių kraštų miškininkai susirūpino medžio prieauglio didinimo klausimu. Iki pastarųjų laikų buvo įdėta nepaprastai daug pastangų, bet ir rezultatai yra pasigėrėtini. Mes dabar galime pasinaudoti gausia šiuo klausimu literatūra ir turimais tyrimų duomenimis. Tačiau negali šių dienų miškininkas pasigirti, kad medžio prieauglis jau yra pakankamai didelis. Išdidaus vokiečių miškininko prof. Heske pasisakymas, kad Vokietijos miškuose bemaž yra pasiektas reikiamas prieauglis, yra net jų pačių miškininkų tarpe nepopuliarus ir yra daugiau propagandinio pobūdžio. Mes, lietuviai miškininkai, irgi negalime pasigirti, kad mūsų krašte medžio prieauglis yra pakilęs iki pageidaujamos aukštumos.

Medžio prieauglio didinimas Lietuvos miškininkui kaip buvo, taip ir ateityje turės būti vienu iš pagrindinių jo uždavinių. Mes galime ir turime dar žymiai medžio prieauglį, kaip kiekybės taip ir kokybės atžvilgiu pakelti. Tam reikės, žinoma, kelių dešimčių metų.

Būdinga, bet drauge ir suprantama, kad valstybės ir savivaldybių miškuose medžio prieauglis yra daugelyje Europos kraštų žymiai didesnis. Tai gerai pavaizduoja ši statistinė lentelė.

	Lietuva	Latvija	Estija	Vokietija	Austrija
	Ktm/ha	ktm/ha	ktm/ha	ktm/ha	ktm/ha
Valstybiniai miškai	4,1	3,0	3,4	4,2	3.5
privatūs miškai	3,45	3,0	3,2	3,5	2.6

Kodėl taip yra ir kaip būtų galima tą klausimą išspręsti, ypačiai Lietuvoje, panagrinėsime vėliau.

Bendrai kalbant apie medžio prieauglį visuose kraštuose, yra pravartu pasižiūrėti į duomenis ir bent trumpai pasisakyti dėl būdingesnių kraštų esamų rezultatų. Žemiau dedamoje lentelėje matome 24 Europos kraštų metinio medžio prieauglio statistinius duomenis.

Medžio prieauglis įvairiuose kraštuose ¹¹

Valstybė	plotai 1000 ha	medienos 1000 ktm	prieauglis ktm/ha
Lietuva	932	4.100	3,9
Švedija	23.181	49.045	2,2
Norvegija	7.629	10.022	1,3
Suomija	20.138	38.600	1,9
Europos Busija	138.707	209.600	1,5
Lenkija	7.163	17.000	2,4
Čekoslovakija	4.642	18.216	3,9
Austrija	3.138	9.500	3,0
Vengrija	1.175	3.538	3,0
Jugoslavija	7.642	16.000	2,1
Eumunija	6.449	19.890	3,1
Danija	348	1.658	4,8
Olandija	255	500	2,0
Belgija	541	1.500	2,8
Prancūzija	10.559	25.400	2,4
Anglija	1.229	1.585	1,3
Vokietija	12.654	49.900	3,9
Šveicarija	4.687	1.765	3,9
Portugalija	2.331	8.957	3,9
Italija	5.808	8.746	1,5
Graikija	2.407	377	0,2
Estija	910	3.350	3,4
Latvija	1.745	6.150	3,0

¹¹ Ten pat.

Lentelėje matome labai būdingus medžio prieauglio duomenis. Pirmoje vietoje stovi Danija, nors josios augimo sąlygos nėra pačios geriausios. Kai kurie Balkanų kraštai, Čekoslovakija ir net Vokietija ar Šveicarija turi neblogesnes miškui augti sąlygas. Įtartinai mažas medžio prieauglis yra Lenkijos, Jugoslavijos, Europos Rusijos, Vengrijos, Austrijos ir Latvijos, o ypatingai Graikijos ir Ispanijos, nors abiejų paskutiniųjų kraštų teritorija kalnuota, uoluota ir miškui augti nėra pakankamai gera. Dėl Portugalijos nurodyto aukšto medžio prieauglio tektų suabejoti. Lietuvos vieno hektaro medžio prieauglis prilygsta Vokietijos, Čekoslovakijos ir Šveicarijos, kurios yra patys pažangiausi miškų ūkio atžvilgiu kraštai. Būdinga, kad visi kraštai, kurių metinis medžio prieauglis prilygsta Lietuvos medžio prieaugliui yra daugiau į pietus ir jų medynus sudaro didesnis nuošimtis lapuočių, kaip mūsų krašto. Reiškia, anų kraštų klimatinės sąlygos yra geresnės kaip Lietuvos, bet geologinės kiek blogesnės, ypačiai aukščiau kalnuose.

3. Medžių rūšys ir medynų dydžiai

a. *Medžių rūšys (veislės).* — Pirmiausia tenka pasisakyti dėl paties žodžio medžių « veislės ». Šis pavadinimas yra netinkamas, nes jis neatitinka tikrosios žodžio sąvokos. Bendrinėje kalboje yra sakoma: žmonių rasės, gyvulių veislės, o medžių rūšys. Pavadinimas medžių « rūšys » irgi nėra visai tinkamas, bet, gal būt, tikslesnis. Miškininkai pasitarę su kalbininkais, turėtų tuo reikalu prieiti bendros nuomonės.

Medžių rūšių miškuose pasiskirstymas priklauso daugiausia nuo gamtinių sąlygų. Karštose ir šiltesnėse srityse auga daugiau lapuočiai, o šiaurinėje dalyje spygliuočiai. Tačiau žmogus turi irgi didelės įtakos medžių rūšių vienoje ar kitoje srityje augimui. Medynų sudėtis pagal medžių rūšis turi labai didelės reikšmės miškų ūkiui, ypačiai šiais laikais ir dar daugiau ateityje, kadangi medžio prieauglis yra mažesnis, kaip jo iškertama. Jau atėjo laikas parodyti miškininkams daugiau pastangų, auginant savo kraštų miškuose tokias medžių rūšis, kurios yra bent asociaciniu atžvilgiu tinkamos ir pajėgios išsilaikyti, o ūkiniu našiausios. Ši uždavinį daugelis kraštų, kaip Danija, Vokietija, Austrija,

Čekoslovakija, Šveicarija ir kiti jau nuo seniai vykdo ir gali jau pasiektais rezultatais pasidžiaugti, ypačiai Danija.

Bendrą žemyno miškų pasiskirstymą pagal medžių rūšis matome sekančioje lentelėje.

Miškų plotai žemės paviršiuje (mil/ha)¹²

žemynai	spygliuočiai	lapuočiai	vidutinėse tropinėse srityse
Azija	360	231	257
Europa	234	79	-
Šiaurės Amerikf	423	117	44
Pietų Amerika	44	47	756
Afrika	3	7	313
Australija	6	6	102
Iš viso	1.070	487	1.472

Europos kraštų miškai pagal spygliuočius ir lapuočius atrodo sekančiai. ¹²

¹² J. K ö s t l e r, *Die Holzversorgung der Erde als Rohstoffproblem, der Weltwirtschaft*, zr. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1941.

Miškų plotai Europos kraštuose 1930 m. ¹³

Valstybės	miškų plotai	miškingumo %		miško plotai %	
		pagal		spygliuočių	lapuočių
		bendrų plotą	naudojamą plotą		
Lietuva	932	16,9	–	69,9	30,1
Vokietija	12.654	27,0	30,2	71,2	28,8
Austrija	3.137	37,4	41,8	87,0	13,0
Čekoslovakija	4.663	33,2	35,0	58,0	42,0
Vengrija	1.131	11,8	12,6	4,0	96,0
Jugoslavija	7.500	30,5	40,8	15,0	85,0
Rumunija	7.224	24,5	29,4	23,0	77,0
Bulgarija	2.907	28,0	36,0	34,0	66,0
Lenkija	8.968	24,1	26,9	74,0	26,0
Graikija	840	6,5	-	60,0	40,0
Eur. Rusija	149.209	33,0	48,8	73,0	27,0
Latvija	1.820	27,1	34,3	76,9	23,1
Estija	898	19,9	-	63,0	37,0
Suomija	25.263	61,0	91,8	79,0	21,0
Švedija	21.390	52,1	82,1	86,0	14,0
Norvegija	6.911	24,2	89,6	73,0	27,0
Anglija	1.242	4,0	4,8	41,0	59,0
Airija	92	1,3	-	57,0	43,0
Olandija	248	7,2	9,9	56,0	44,0
Danija	347	8,1	10,7	58,0	42,0
Belgija	535	17,6	23,2	31,0	69,0
Prancūzija	10.200	19,0	22,2	27,0	73,0
Ispanija	4.866	9,6	-	25,0	75,0
Portugalija	1.956	22,0	-	43,0	57,0
Italija	5.585	18,0	20,6	19,0	81,0
Šveicarija	975	21,8	29,3	64,0	26,0

Kaip matome, šiaurės Europos kraštuose vyrauja daugiau spygliuočiai, o pietuose lapuočiai. Būdingai atrodo Austrijos miškų sudėtis. Ten, dėl kalnuoto paviršiaus, vyrauja spygliuočiai. Balkanų kraštuose spygliuočių tėra mažuma ir tie patys menkos kokybės.

Kiek smulkiau panagrinėsime visų Baltijos kraštų medynų

¹³ Ten pat.

sudėtį. Pagal geografinę padėtį neturėtų daug skirtis. Tačiau smulkiau pažvelgus matyti Estijos, palyginti, žemas spygliuočių nuošimtis ir aukštesnis antraeilės reikšmės minkštų lapuočių. Tai matysime žemiau duodamoje lentelėje.

Baltijos valstybinių miškų sudėtis pagal medžių rūšis ¹⁴

Medžių rūšys	Estijos		Latvijos		Lietuvos	
	1934 m.	plotas	1935 m.	plotas	1937 m.	plotas
	1000 ha	%	1000 ha	%	1000 ha	%
Spygliuočių	447	63,0	987	76,9	509	69,9
iš jų : pušų	298	42,0	673	52,4	247	33,9
eglių	149	21,0	314	24,5	262	36,0
Lapuočių	262	37,0	297	23,1	220	30,1
iš jų : beržų	134	18,0	192	15,0	89	12,2
drebulių	71	10,0	50	3,9	49	6,7
juodalksnių	40	5,6	43	3,3	45	6,2
baltai ksnų	10	1,4	8	0,6	11	1,4
ąžuolų	-	-	-	-	10	1,3
kitų lapuočių	7	1,0	4	0,3	16	2,3
Iš viso	709	100,0	1.284	100,0	729	100,0

Be paminėtųjų svarbiausių medžio rūšių, yra nemaža ir kitų. Jos dažniausiai nesudaro grynų didesnių medynų ir turi Lietuvos miškų ūkiui tik ribotos reikšmės, o kai kurios net nenaudingos. Miškų ūkiui svarbos atžvilgiu jos eina tokia eile : juodalksnis, drebulė, uosis, klevas, skroblas, guoba, maumedis, baltalksnis, blindė (nenaudinga), liepa, šunobelė, ieva.

Dėl Lietuvos miškų sudėties pagal medžių rūšis tenka plačiau pasisakyti. Iki šiol auga tik tokie medžiai, sudarą medynus, kurie išsiliko paskutiniaisiais šimtmečiais. Yra būtinas reikalas mūsų miškininkams susirūpinti medynų sudėtimi, atkreipiant ypatingą dėmesį į medžių rūšių ūkiškąją svarbą. Kalbamu reikalu neturiu tyrimais patikrintų duomenų, bet, palygindamas giminingas sąlygas, duodu savų samprotavimų, kas bus galima ateityje išstudijuoti ir, reikalui esant priimtinam, pradėti įgyvendinti.

¹⁴ Dr. Z. Prūsas, *Standortsbedingte Grundlage und Entwicklungszustände der baltischen Holzwirtschaft*, Münchenas 1949, 32 psl.

Lietuvos spygliuočių ir lapuočių santykis yra normalus ir galėtų toks pasilikti. Spygliuočius reikėtų papildyti galimai daugiau maumedžiu. Maumedis (*larix europea*) tinka Lietuvos klimatinėms ir geologinėms sąlygoms. Senovėje yra buvę net ištisi medynai ; ypačiai pietryčių Lietuvoje. Dar ir dabar Alytaus, Dzūkų ir Seinų miškų urėdijose, o gal ir kitose, pasitaikydavo grynų, nors ir mažų, maumedžio medynų. Jo gamybinės medžiagos nuošimtis aukštas ir mediena geresnė kaip pušies ir eglės. Be to, maumedis labai tinka tiek lapuočių, tiek ir spygliuočių mišriuose medynuose. Apie kėnį (*abies pectinata*) vertėtų ne mažiau pasisakyti. Jis mūsų miškuose taip pat galėtų neblogai augti. Kėnis patvaresnis, turėdamas stiprią šaknų sistemą, prieš audras ir atsparesnis ligoms. Tikėtų daugiau mišriuose medynuose. Kėnis visais atžvilgiais neatsilieka nuo mūsų eglės, kurios sąskaiton ir turėtų būti įjungtas. Jo gamybinės medžiagos nuošimtis, dėl mažesnio šakotumo, mūsų eglę prašoka, medienos kiekis didesnis, o kokybė neblogesnė. Pavaizdavimui duodu lentelę, kur yra palyginami šiaurės Vokietijoje augą medynai.

Medžio tūris (ktm/ha) 100 metų medyne pagal dirvožemio rūšį
šiaurės Vokietijoje ¹⁵

rūšis	I boniteto	II boniteto	III boniteto	IV boniteto	V boniteto
Kėnis	965	782	618	468	332
Eglė	734	606	480	360	245

Bukas turėtų būti irgi mūsų miškuose aklimatizuotas. Jo reikšmė miškų ūkiui galėtų būti nemaža. Ar bukas gali Lietuvoje augti ? Atsakymas — taip. Prieš virš 100 metų ir Danijoje buko nebuvo, o šiandieną ten auga puikiausi bukynai, teikią aukščiausią Europoje gamybinės medžiagos nuošimtį ir stebėtina didelių medienos kiekį — daugiau kaip 1400 ktm/ha. Dėl galimybės auginti mūsų miškuose buką teko su keletos kraštų miškininkais kalbėti. Prof. Dr. Zentgraf, kuris gerai pažįsta Rytprūsius, mano, kad gali augti, nors dėl oro drėgmės stokos silpniau vysty-

¹⁵ Max Linke, *Die Umwandlung der reinen Nadelholzbestände Nord-Ostdeutschlands in Mischwald*, Hannoveris 1946.

tusi. Mūsų žinomas miškininkas A. Rukuiža mano, kad gal klimatas per šaltas, ypatingai žiemą, ir kritulių nepakanka.

Kaip dirvožemio, taip ir klimatinio atžvilgiu bukas pasitenkina menkesnėmis sąlygomis kaip skroblas, kuris Lietuvoje auga, sudarydamas kartais net mažus grynus medynus. Buką reikėtų imti iš Danijos ir iš vidurinės Vokietijos, kurių sąlygos bent iš dalies atitinka mūsų klimatinės sąlygas. Būtų galima jį sodinti daigais ir sėti giles mišriuose medynuose.

Buką galima auginti drebulės sąskaiton, kuri duoda mažiau ir pigesnės medienos.

Bukas tinka fanerai, parketui, baldams, įrankiams ir kitiems dirbiniams, o malkos yra apie du kartus vertingesnės už drebulės. Apie augimo vietų charakterizavimą, kuriose gali augti bukas, matome žemiau esančioje lentelėje.

Medžių rūšys eilėje pagal sunaudojimą mineralinių medžiagų ¹⁶

	Medžių rūšys	Eilė pagal sunaudojimą kalio fosforo kalkių			Mineralinių medžiagų sunaudojimas pagal Ebermayer
	1. Uosis	2	1	6	6 eilėje
Aukštų reikalavimų	2. klevas	1	4	5	3 »
	3. guoba	4	5	1	1 »
	4. ąžuolas	7	8	4	4 »
	5. bukas	6	6	7	7 »
Vidutinių reikalavimų	6. skroblas	8	2	3	5 »
	7 kėnis	5	7	11	9 »
	8. maumedis	9	9	9	10 »
	9. eglė	10	10	8	8 »
Žemų reikalavimų	10. drebulė	3	3	2	2 »
	11. beržas	11	11	12	12 »
	12. pušis	12	12	10	11 »

Bukas stato dirvožemiui, pagal Ebermayer, žemesnius reikalavimus kaip skroblas, ąžuolas ar kiti kietieji lapuočiai, kurie Lietuvoje auga gerai. Tik jis sunaudoja daugiau fosforo ir kalkių kaip keletas kitų lapuočių rūšių. ^{16 16}

¹⁶ A. Dengler, *Waldbau auf ökologischer Grundlage*, Berlynas ²1935.

Būtų pravartu ir ąžuolo sumažėjimu susirūpinti. 1932 m. buvo nenormaliai daug jo Lietuvoje iškirsta ir kaip medžio žaliava eksportuota. Padaryta neabejotinai klaida ir drauge nuostolis, kuris, atrodo, yra sunkiai atitaisomas. Jų kirtimą padiktavo ne miškininkai, bet tuometiniai krašto ūkio vairuotojai.

Vertėtų mėginti aklimatizuoti ir Vokietijos Spessarto ąžuolą, kuris mūsiškį savo geromis medienos savybėmis prašoka.

Pravartu būtų ir topolį bandyti auginti medynų formoje, taip pat drebulės sąskaiton. Topolis tinka net ir fanerai, o gaminti įvairius rėmus, dėžes ir ūkyje namų apyvokos daiktams visai geras. Topolio prieauglis, gamybinės medžiagos nuošimtis ir prisi-taikymas prie augimo vietos yra imponuojantis. Žemiau dedama lentelė duoda aiškią topolio savybių charakteristiką.

Topolio augimo vaizdas ¹⁷

Amžius metais	Diametras cm	Viršūnė metrais
20	35	25
25	45	28
30	54	31
35	63	33
40	70	35
45	75	37
50	80	38
55	85	39
60	90	40
65	95	41
70	100	41

Vertėtų pamėginti aklimatizuoti ir duglaziją arba tįsalapę pocūgę (*pseudotsuga douglasie*), kuri Austrijoje, Čekoslovakijoje ir Šveicarijoje duoda jau gražius rezultatus. Jai, šiltos Amerikos zonos atstovei, būtų Lietuvoje kiek sunkiau išsilaikyti dėl šalčių, vėlyvų šalnų ir ypačiai vėjo. Bet Austrijoje teko matyti 30 m. amžiaus gražiai augančias, daugiau kaip 20 metrų aukščio dugla-zijas. Ji būtų naudinga, nes greitai auga ir duoda didelį medienos prieauglį. Tiktų auginti atskirais lizdais arba maišyti su pavėsi

¹⁷ Max Linke, *Die Umwandlung der reinen Nadelholzbestände Nord-westdeutschlands in Mischwald*, Hannoveris 1946.

mėgstančiais lapuočiais. Tačiau duglazijos auginimas neturėtų didesnės reikšmės Lietuvos miškų ūkiui.

Ateityje miškai, kaip Lietuvoje taip ir kituose pažangaus miškų ūkio kraštuose, savo medžio rūšių sudėties atžvilgiu, turės keistis. Menkesnės ūkinės reikšmės medžių rūšys turės būti pakeistos greičiau augančiomis ir geresnę medieną teikiančiomis. Bus daugiau kreipiamas dėmesys į ūkiškąją medynų reikšmę, žinoma, neprasilenkiant su specialios miškininkystės dėsniais bei reikalavimais. Tuo būdu teks dirbtinai sugrąžinti keletos rūšių medžius, kurie augo prieš ledynų laikus. Tas, turimais duomenimis, turėtų miškininkui pavykti. Iš pridėamos lentelės pastebime, kad Denglerio studija apie skirtingo amžiaus įvairių medžių prieauglį į aukštį, yra pakankamai svarbi ir drauge įdomi. Tai ir mums pasitarnauja, parenkant ūkiniu atžvilgiu medžių rūšis. Kėnis, bukas ir Hesseno ažuolas turėtų atkreipti vis daugiau mūsų dėmesį, nes juos būtų labai pravartu turėti ir mūsų medynuose.

Miško medžių ūgis Vokietijoje ¹⁸

Vidutinis metinis prieauglis vidutinio aukščio medyno geriausiame

DIRVOŽEMYJE

Vietovė	Amžius metais					
	1-20	21-40	41-60	61-80	81-100	101-120
	cm	cm	cm	cm	cm	cm
Eglė Prūsijoje	30,5	48,0	38,0	25,0	17,5	11,5
Pušis »	44,5	40,0	27,0	19,0	14,5	11,5
Bukas »	27,5	40,5	34,0	27,0	19,0	13,5
Ažuolas Hessene	46,5	45,0	29,5	19,5	14,0	10,0
Kėnis Badene	12,5	54,0	48,0	27,5	17,0	11,0
Alksnis Prūsijoje	72,5	32,0	16,0	7,00	-	-

Miško medžių pasiskirstymas amžiaus klasėmis pasako apie praeityje vykdytų kirtimų dydį ir miškų naudojimo galimybes ateityje. Šiuos duomenis ne visi kraštai turi, ypačiai užjūrio kraštai.

Kraštas, kuris nėra išmatavęs ir smulkiai aprašęs savo miškų bei nustatęs ūkio planą, mūsiškai tariant, nėra pravedęs miškovtarkos darbų, negali turėti ir duomenų apie savo krašto medžių ^{18 18}

¹⁸ A. Dengler, *Waldbau auf Geologischer Grundlage*, Berlynas ²1935.

pasiskirstymą pagal amžių. Toks kraštas negali turėti tikro miškų naudojimo plano ir drauge negali vesti pažangaus miškų ūkio. Yra ir Europoje keletas kraštų, kurie šių duomenų neturi, nors tariamą statistiką aprūpina fiktyviais duomenimis. Moderniame miškų ūkyje miškų amžiaus pasiskirstymo duomenys yra būtinai reikalingi.

Ideali miškų, pagal amžių, sudėtis yra tuomet, kai visų klasių yra lygiai, išskyrus tuo metu naudojamąją. Tačiau tokio idealaus pasiskirstymo negalima šiuo metu net pirmaujančiuose miškų ūkio kraštuose rasti. Taigi, vienas svarbiausių miškininko uždavinių ir yra išlyginti miškų medžių amžiaus klases, nes tik tuomet bus užtikrinta miško naudojimo galimybės ateinančioms kartoms. Šis uždavinys rūpėjo Europos miškininkams jau daugiau kaip prieš šimtą metų, bet ir dabar dar nėra pasiekti patenkinami rezultatai. Pažymėtina, kad pradžioje XX šimtmečio bemaž visi Europos kraštai turėjo subrendusio miško perteklius. Tačiau padėtis po pasaulinio karo greitai pasikeitė. Šiandieną jau yra II-sios ir I-sios amžiaus klasės žymus perteklius, o subrendusių medynų stoka. Toks nenormalumas pastebimas bemaž visuose Europos kraštuose, išskyrus Skandinaviją, Daniją ir Šveicariją, kur yra, palyginamai, labai maži amžiaus klasių skirtumai. Ne be reikalo tat šių dienų netinkamas miškų medžių pasiskirstymas amžiaus klasėmis kelia neramumą miškininkams. Šiai padėčiai pakeisti reikės mažiausiai kelių dešimčių metų. Ryšium su tuo nenormalumu gali tekti keisti miškų ūkio planus ir medžių rūšis (veisles).

Medžių amžiaus klasės Vokietijoje 1927 m. 1000 ha ¹⁹

	virš						
Medžių rūšis	120 m.	101-120 m.	81-100 m.	61-80 m.	41-60 m.	21-40 m.	iki 20 m.
Iš viso miškų	666,4	696,8	1.145,8	1.685,0	2.104,5	2.501,8	2.587,8
Iš jų lapuočių	431,7	318,5	397,4	414,5	415,0	450,4	362,3
spygliuočių	234,7	378,2	748,4	1.270,5	1.689,5	2.051,4	2.225,5
Iš viso %	4	7	10	14	18	22	22
Lapuočių	9	12	15	16	16	17	14
Spygliuočių	3	4	8	14	19	23	26

¹⁹ *Forstliche Wochenschrift Silva*, 1932 m. 34 nr.

Ši lentelė parodo ir Vokietijos miškų sudėtį pagal medžių rūšis. Amžiaus klasės šių dienų padėčiai tikrai neatitinka, bet duoda vaizdą miškų padėties normaliais laikais.

Būtų įdomu panagrinėti ir Sovietų Sąjungos miškus pagal amžiaus klases. Iš Dr. Erwin Buchholz nurodytos tuo klausimu lentelės²⁰ matyti, kad Sovietų Sąjungoje yra didelis perteklius subrendusių spygliuočių, o jaunuolynų nepriteklis. Remiantis studijiniais duomenimis, atrodo, kad Sovietų Sąjungoje reikia mažiausiai 50 m., kad galėtų pasiekti savo miškuose normalų medžių pasiskirstymą pagal amžiaus klases.

Estijos miškai yra pasiskirstę pagal amžių, palyginamai, gana gerai. Jie turi nežymų perteklių brandžių medynų ir I-sios amžiaus klasės spygliuočių. Lapuočių pasiskirstymas kiek blogesnis, nes brandžių medynų yra ryškus perteklius, o 41-60 medynų - nepriteklis. Tačiau lapuočiai, sudarydami 37 % bendro miškų ploto, nenulemia bendro Estijos miškų pasidalinimo pagal amžių, kuris yra ir taip neblogas.

Estijos valstybinio miško pasiskirstymas pagal amžiaus klases ²¹

Metai	1-20 m.	21-40 m.	41-60 m.	61-80 m.	81 ir virš	Bendrai
Spygliuočiai 1935	19,4	16,4	16,3	17,3	30,6	100%
Metai	1-10 m.	11-20 m.	21-30 m.	31-40 m.	41 ir virš	Bendrai
Lapuočiai 1935	23,4	16,2	14,6	11,3	34,5	100%

Estijos valstybiniams miškams miškotvarka nustatė
tokius apyvartos amžius :

Pušims I iki IV boniteto - 100 metų
Eglėms ir pušims V » - 80 »
Lapuočiams 60-70 »

²⁰ Dr. Erwin Buchholz, *Die Wald- und Holzwirtschaft des Ostraumes*, Berlynas 1943, 19 psl.

²¹ Dr. Z. Prūsas, *Standortsbedingte Grundlage und Entwicklungszustände der baltischen Holzwirtschaft*, Münchenas 1949, 35 psl.

Latvijos miškų pasiskirstymas pagal amžių dar geresnis, kaip Estijos. Ji perėmė iš caristinės Eusijos spygliuočius miškus geros, pagal amžių, padėties ir nežymiai, bevykdydama per didelius kirtimus, sumažino brandžius medynus, tuo pačiu padidindama jaunuolynų plotus. Lapuočiai nėra normaliai pasiskirstę pagal amžių, bet užtai kalta buvo caristinė Rusija. Ketvirtoji ir penktoji amžiaus klasė yra per maža, o antroji žymiai per didelė. Joms išlyginti reikės ilgesnio laiko.

Latvijos valstybinio miško pasiskirstymas pagal amžiaus klases ²²

Spygliuočiai	1935 m	Lapuočiai	1935 m.
1-20 m.	21,5%	1-10 m.	18,9%
21-40 m.	16,5	11-20 m.	16,2
41-60 m.	16,1	21-30 m.	14,6
61-80 m.	17,0	31-40 m.	11,7
81-100 m.	13,8	41-50 m.	9,9
101-120 m.	9,1	51-60 m.	9,0
121 ir virš	6,0	61 ir virš	19,7

Lietuvos miškų pasiskirstymas pagal amžių nėra geras. To priežasčių reikia ieškoti irgi dar caristinės Eusijos laikuose. Po karo miškai buvo perimti su pertekliumi brandžių medynų ir jaunuolynų. Dabar, imant visas medžių rūšis, yra per didelė II-ji ir ypatingai I-ji amžiaus klasė. Eeiškia, brandūs medynai nebuvo per daug iškirsti. Tačiau, žvelgdami atskirai į kiekvieną medžio rūšį, matome žymiai blogesnę vaizdą. Eglė, kuri sudaro 36% visų Lietuvos miškų, yra pasiskirsčiusi pagal amžių nepalankiai. Tai paveldėta iš caro laikų. Pirmoji amžiaus klasė padidėjo, nė kiek neperžengiant normalių kirtimų dydžio brandžiuose medynuose, II-ji amžiaus klasė yra per maža, o IV-ji — per didelė. Išlyginti amžiaus klases pavyks tik per ilgesnį laiką ir dirbtinai keičiant eglės paskirtį miškų ūkiui.

Pušis, sudaranti 34% miškų ploto, yra ne kiek laimingiau pasiskirsčiusi pagal amžių, kaip eglė. Čia irgi kaltas praeities šeiminkavimas. Pušies yra tik II-ji amžiaus klasė normali. Blogiausia atrodo ketvirtoji, kurios tėra tik vos 11,7%. Reiškia

²² Ten pat, 36 psl.

dabar ir per 15 metų ateityje Lietuva turės nenormaliai mažus kiekius kirstinų pušies medynų. Šį faktą turime mes gerai įsidėmėti. Pirmoji amžiaus klasė yra per daug didelė. Kad pušies medynai normaliai pasiskirstytų pagal amžių reikės didelių pastangų ir sumanumo. Iš pirmosios amžiaus klasės turės būti daromi rezervai, kitas gretimas klases reikės lyginti paankstintais ir kartais pavėlintais kirtimais. Lietuvos įvairių rūšių medynai subręsdavo įvairaus amžiaus sulaukę. Paskirų rūšių medžiai buvo laikomi subrendusiais tokio amžiaus : pušis — 100 m., eglė — 80 m., drebulė, beržas ir juodalksnis — 60 m. ir ąžuolas — 160 m. To amžiaus medžiai buvo laikomi subrendusiais ir mūsų kaimyniniuose kraštuose. Be mažų išimčių, mūsų klimatinėse ir biologinėse sąlygose, apskritai imant, to amžiaus medžiai ir subręsdavo. Bet reikia pastebėti, jog greitesnis ar lėtesnis brendimas priklauso ir nuo dirvožemio, o taip pat nuo miškininko rankos. Todėl ir to paties amžiaus miškas įvairiose sąlygose gali pribrešti anksčiau ar vėliau. Be to, kiekvienai medžio rūšiai brandumo amžius nustatomas ir atsižvelgiant į ūkio plane jam numatytą paskirtį. Seniau medynai buvo laikomi subrendusiais žymiai senesni kaip dabar. Ateityje, atrodo, daugumas medžio rūšių bus kertama dar žymiai jaunesnio amžiaus, o ypačiai eglė ir drebulė. Bet laikytina, kad ąžuolas per 160 m. Lietuvoje nespėja subrešti.

Lapuočiai yra irgi nenormaliai pasiskirstę, ypačiai beržas. Tik lapuočių amžiaus klasių išlyginimas yra ne taip sunkus kaip spygliuočių.

Lietuvos valstybinio miško sudėtis pagal amžiaus klases 1931 m. ²³

Amžius	Visos medžių rūšys %	Eglė %	Pušis %	Beržas %	Drebulė %	Alksnis %
1-20 m.	25,9	21,0	30,8	29,6	28,1	18,1
21-40 m.	20,2	15,6	20,0	32,8	30,9	19,0
41-60 m.	17,0	19,2	13,2	18,6	21,5	20,2
61-80 m.	17,6	26,1	11,7	9,9	10,6	21,0
81-100 m.	11,6	13,6	13,4	5,3	4,7	7,0
101-120 m.	5,1	3,6	8,3	2,2	2,1	2,6
121 ir virš	1,6	0,7	2,1	1,0	1,5	5,5
Viso	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

²³ Ten pat, 40 psl.

b. Miškų medynų dydžiai. — Medynų dydis yra svarbus ne vien miškų administravimo, bet ir miškų ūkio formos bei rentabilumo atžvilgiu.

Didžiausi miškų masyvai, siekią keliasdešimt tūkstančių kvadratinį kilometrą, yra daugiausia Azijoje, Kanadoje ir, kiek mažesni, Skandinavijoje. Tokie dideli miškai yra ūkio požiūriu, labai nepalankūs ir mažai rentabilūs, kadangi jų naudojimui yra reikalingi, kad ir menki keliai. Naujų kelių tiesimas tokiuose plotuose ir vien tik miškų ūkio reikalams labai neigiamai atsiliepia medžio kainai. Europa, išskyrus Skandinaviją ir šiaurės vakarų Rusiją, dideliais miškų masyvais nepasižymi.

Medynų dydis labai charakterizuoja miškų našumą ir dalinai ūkio intensyvumą. Maži medynai, iki 2 ha, yra miškų ūkiui nepalankūs, nes medžiai, net ligi 200 metrų pakraščio ruožu gilyn į mišką, dėl vėjo ir kitų įtakų yra žymiai menkesnės vertės ir jų medienos prieauglis žymiai mažesnis. Be to, toki maži sklypai ir dažnai gerokai vienas nuo kito atitolę, labai apsunkina administravimą bei apsaugą. Kiekvienas kraštas, kuris turi daugiau tokių mažų medynų, negali prilygti savo miškų našumu ir medžio kokybe tiems kraštams, kurie turi palankius miškų ūkiui medynų plotus. Kokį medynų dydį vertėtų laikyti patogiausiu miškų ūkiui? Šį klausimą negalima keliais žodžiais atsakyti. Tačiau kiekvieną medyną, kuris sudaro pilną miško vaizdą ir turi pilną miško charakterį ir kurį patogiu administruoti bei naudoti, vertėtų laikyti patogiu miškų ūkiui. Lietuvos sąlygose toks medynas yra ne mažesnis kaip 1.000 ha, t. y. sudaręs mažiausia vienos normalios girininkijos plotą. Lietuvos miškų medynų dydžiai yra labai panašūs į Austrijos, Vokietijos bei kitų Baltijos kraštų medynus. Be Klaipėdos ir Vilniaus krašto, kur medynai yra kiek didesnio ploto, Lietuvos medynų dydis ir jų skaičius atrodo taip ²⁴.

²⁴ Dr. A. Škėrys, *Entwicklung und Umfang des Holzmarktes in Litauen 1918-1940*, Freiburg im Breisgau 1947.

Medynų dydis Medynų skaičius % bendro raiškų ploto		
1-25 ha	541	1 %
25-100 ha	908	6 %
100-500 ha	778	20 %
500-1.000 ha	144	12 %
1.000-10.000 ha	154	43 %
10.000 ha ir daugiau	7	18 %
Viso	2.532	100 %

Lietuvos privatūs miškai daugelyje vietų su valstybiniais miškais nesusieina ir yra daugiausia 5-10 ha ploto, kuris miškų ūkiui yra nepatogus. Tačiau valstybinių medynų plotai miškų ūkiui yra gana patogūs, nors kiekvienai urėdijai tekdavo vidutiniškai, šalia normalaus dydžio medynų, administruoti ir po 32, o girininkijai 3 mažus miškelius iki 100 ha ploto. Tokie maži miškeliai sudarė vos 27 % bendro valstybinių miškų ploto. Bemaž pusę viso miškų ploto sudaro medynai 1.000-10.000 ha, kurie yra patys geriausi administruoti ir našiausi bei rentabiliausi miškų ūkio požiūriu. Daugiau kaip 73% Lietuvos miškų ploto, kurie nulemia miškų produkciją, sudaro medynai pageidaujamo dydžio.

c. Miškų savininkai. — Pasaulyje miškų savininkai yra labai įvairūs. Dar ir dabar yra daug plotų, kurie neturi tikrų savininkų. Tai rasime kaip Afrikoje, taip ir Pietų Amerikoje arba Malajų salyne. Tokiuose miškų plotuose miškų ūkis nevedamas.

Iki viduramžių miškai priklausė daugiausia krašto valdovams, o vėliau valstybei. Dar XIX šimtetyje nebuvo Europoje krašto, kurio monarchas būtų turėjęs bent didesnę šalies miškų dalį savo nuosavybėje. Tačiau jau nuo senų laikų didžioji miškų dalis buvo privačiose smulkesnių savininkų rankose. Išimtį sudarė Šveicarija, kuri, sudarydama iš trijų tautų federalinę valstybę, didelę miškų dalį iš didikų perėmė valstybės žinion ir iki šių dienų išlaikė.

Europoje, ypačiai miškingose srityse, miškai priklauso daugumoje privatiems savininkams. Iki I pasaulinio karo privatūs miškai buvo gerai tvarkomi ir dažniais atvejais pralengdavo savo našumui valstybinius miškus. Karai, apgriaudami ūkinį krašto gyvenimą, nemažiau atsiliepia ir į miškų ūkį, ypačiai privatų. Pasireiškus krašte infliacijai ir kylant darbininkijos gyvenimo lygiui bei didėjant pramonei, žemių ir privačių miškų savininkų ūkinis pajėgumas pradėjo kristi. Todėl prieš II pasaulinį

karą Austrijos, Vokietijos, Čekoslovakijos ir daugelio kitų Europos kraštų privatūs miškai kaip našumu, taip ir pažangumo atžvilgiu buvo labai kritę. Tai yra visai suprantama. Visiems nepritekliams išlyginti miškas privatiems savininkams, ypačiai smulkiems, tarnavo kaip taupomoji kasa. Tačiau iškirstų plotų apželdinimui, jaunų medynų auginimui, kelių tiesimui ir prižiūrėjimui pinigų negalėjo skirti tiek, kiek iš tikrųjų reikėdavo. Vokietija, kurios įstatymai duodavo valstybės miškų administracijai labai plačias teises kontroliuoti privačių miškų ūkį, vis tik neįstengė sulaikyti vis krintančio privačių miškų našumo. Kituose kraštuose buvo dar blogiau.

Apie miškų savininkus gausime vaizdą iš sekančios lentelės.

Miškų savininkai 1936 m. ²⁵

Kraštas	Miškai mil. ha	Iš jų %		
		valstybiniai	viešųjų organizacijų	privatiniai
Lietuva	1,0	80,0	-	20,0
Vokietija	12,7	32,6	17,2	50,2
Austrija	3,1	15,7	12,6	71,7
Vengrija	1,2	5,2	22,0	72,8
Čekoslovakija	4,6	20,4	15,6	64,0
Lenkija	8,4	36,1	-	63,9
Europinė Kusija	138,7	85,0	15,0	-
Suomija	25,3	39,8	1,7	58,5
Švedija	23,2	20,1	3,8	76,1
Norvegija	7,6	13,01	6,4	80,6
Anglija	1,2	10,4	1,3	88,3
Prancūzija	10,6	13,9	23,6	62,5
Šveicarija	1,0	4,6	67,7	27,7
Italija	5,8	3,0	34,0	63,0
Ispanija	4,7	5,0	94,0	1,0
Olandija	0,3	8,0	11,0	81,0
Belgija	0,5	10,4	37,8	51,8
Danija	0,3	24,6	3,1	72,3
Jugoslavija	7,6	37,5	28,9	33,6
Graikija	2,4	69,3	10,3	20,4
Rumanija	6,4	30,5	18,3	51,2
J. A. V.	222,6	29,0	-	71,0
Kanada	241,5	93,0	-	7,0
Japonija	22,7	40,0	19,0	41,0
Estija	0,9	82,0	-	18,0
Latvija	1,7	71,0	-	29,0

²⁵ *Annuaire international de statistique forestière* 1937.

Iš lentelės matome, kad Sovietų Sąjungoje, dėl visiems suprantamų priežasčių, visi miškai priklauso valstybei. Prieš revoliuciją apie 65% miškų buvo privatūs. Labai būdingas yra ir Ispanijos miškų paskirstymas pagal savininkus, kadangi virš 90 % priklauso įvairioms organizacijoms, o pačiai valstybei vos 5%. Ten miškų ūkis yra neaukšto lygio. Pastebėtina, kad po I pasaulinio karo susikūrusiose valstybėse, kuriose buvo pravesta žemės reforma, miškai priklauso daugiausia valstybei.

Kiek daugiau tenka pasisakyti apie Lietuvos miškų savininkus. Kuo senų laikų mūsų krašte privačiose rankose buvo didesnė miškų dalis, kaip valstybės. Atgavus nepriklausomybę buvo, be Vilniaus krašto, tik 36% valstybinių miškų. Vykdamas žemės reformą, didelė privačių miškų dalis, daugiausia dvarų, buvo atsisteitinai nusavinta ir tuo būdu valstybiniai miškai pakilo iki 80 %. Likę privatūs miškai buvo arba smulkių ūkininkų, kurie po karo ūkiškai buvo silpni, arba — likučiai buvusių dvarininkų rankose. Buvusių dvarininkų dauguma nebuvo jautrūs Lietuvos atstatymo ir stiprinimo reikalams ir rūpinosi iš savo miškų galimai daugiau pasinaudoti, bet ne tinkamu jų ūkio vedimu. Tad Lietuvos privačiuose miškuose buvo nerūpestingai šeimininkaujama ir jokia valstybės miškų administracijos kontrolė nebuvo reikiamai efektinga. Medienos prieauglis buvo menkas, plotai mažėjo, medynų tankumas nepakankamas, o kirtimai per dideli. Tai įvyko iš dalies dėl silpnos savininkų ūkinės padėties ir nemokėjimo šeimininkauti. Tai galima pasakyti apie smulkius miškų savininkus, bet ne apie visus buvusius dvarininkus, kurie savo miškus tvarkė įvairiai. Norint sustabdyti privačių miškų nykimą, kaip ploto, taip ūkio lygio atžvilgiu, tam turi būti rastas tinkamas kelias. Atrodo, kad geriausia būtų miškus iš privačių savininkų, kurių sklypai susisiektų su valstybiniais miškais ir negalėtų apsunkinti jų administravimo, valstybei atpirkti arba didesnių miškų savininkus dar rūpestingiau prižiūrėti, kaip kad prieš paskutinį karą buvo prižiūrima. Būtų, suprantama, ir Lietuvos miškų ūkiui naudinga, jeigu privatūs miškai sumažėtų iki 10%. Toks žygis, atrodo, bus neišvengiamas ateityje, kai reikės mūsų žmonėms grįžti į sugriautus ūkius. Tokį galvojimą tektų grįžti ne noru siaurinti privačių nuosavybę bet reikalui gelbėti ir kelti sovietinių okupantų sugriautą mūsų miškų ūkį.

II. MIŠKŲ ŪKIS, JO FORMOS IR TECHNIKA

1. Miškų tvarkymas

a. Miškų ūkio užuomazga. — Kaip seniai yra vedamas, nežiūrint į jo lygį bei racionalumą, miškų ūkis yra sunku pasakyti. Tik tiek yra žinoma, kad miškų ūkis yra susijęs su tautų kultūra ir medžio pareikalavimu. Miškų ūkio istorijoje yra minima, kad Komos imperija jau po Kristaus gimimo, neplaningai kirsdama ir nesirūpindama atželdymu, išnaikino didelius miškų plotus, kurie ilgainiui pavirto pelkėmis ir dykumomis. Tų miškams padarytų nuostolių nepajėgė niekuomet išlyginti, nors ir palyginamai greit blogybė buvo pastebėta. Jeigu tuo laiku būtų nesikišę valdovai, tai gal būtų visiškai miškus išnaikinę.

Pirmieji miškų ūkiu susidomėjo vokiečiai. Jie pradėjo miškais rūpintis dar viduramžiais. Kaimyniniai kraštai netrukus irgi sujudo tvarkyti savo miškus.

Pirmieji ūkio darbai buvo pradėti nustatant kam miškai priklauso, ir apribojant kirtimą. Nuosavybės klausimas buvo nesunkiai išspręstas, nes pirmiau miškai priklausė krašto valdovams, o pastarieji vėliau dalį už nuopelnus atidavė kunigaikščiams ar kitiems didikams. Ilgainiui dalis jų nuosavybės atiteko valstybei ar mažais plotais krašto gyventojams. Taip ar panašiai turėjo būti senovėje ir Lietuvoje.

Kaip kūrėsi pažangesnis miškų ūkis yra sunkiau aprašyti, nes nevisur buvo vienoda pažanga, ką ir šiais laikais aiškiai matome. Trumpai būtų galima paminėti tik tokius etapus : priklausomybės nustatymas ir sienų pravedimas, miško naikinimo suvaržymas, medžio kirtimo dalinis apribojimas, rūpinimasis medžio prieaugliu, miškų mokyklų įkūrimas, miškų ūkio formų ieškojimas, pagaliau, pažangus miškų ūkis.

Ši miškų ūkio vystymosi klasifikacija yra taikoma tiems kraštams, kurie miškų ūkiu rūpinosi ir kurių tas ūkis progresavo. Prie jų priklauso ir Lietuva.

Miškų ūkio vystymasis prasidėjo ir iki paskutiniųjų laikų smarkiai išaugo vien Europoje. Jame neginčytinai pirmavo vokiečiai. Ypatingai XVIII ir XIX šimtmetyje buvo padaryta nepaprastai didelė pažanga. Tai buvo miškų ūkio renesanso

laikotarpis. Nuo Vokietijos neatsiliko ir kiti kraštai, ypačiai Austro-Vengrija, kuri XX amžiaus pradžioje net gi konkuravo. Pažymėtina miškų ūkio pažanga nuo XIX šimtmečio vidurio Danijoje, Šveicarijoje, Prancūzijoje ir iš dalies Rusijoje.

Kalbant apie Lietuvos miškų ūkio istoriją, reikia būti labai atsargiam, nes tam nėra duomenų. Klausimas yra svarbus ir įdomus, todėl ateityje vertėtų jį nuodugniai išstudijuoti.

Vis dėlto, nors ir iš menkų duomenų, galima spręsti, kad Lietuvoje palyginamai anksti buvo susirūpinta miškų ūkiu, nes per keletą šimtmečių vestus vakaruose ir rytuose karus, miškai neabejotinai buvo nukentėję, ypačiai prie vandens kelių, kuriais tuomet daugiausia buvo susisiekiama ir prie kurių buvo gynybos įtvirtinimai. Lietuvoje miškų savininkų klausimas buvo išspręstas nedaug vėliau kaip ir Vokietijoje. Jau 1559 m. didysis kunigaikštis Zigmantas Augustas pravedė taip vadinamą «valakų įstatymą». — Pagal tą įstatymą krašto vyriausias girininkas Gregorijus Valavičius buvo įpareigotas apmatuoti valdinius miškus, nustatyti žvėrių einamus takus ir sudaryti ūkio planą. Per keletą metų buvo jau apmatuoti 38 medynai, apimę 1.233.000 ha, ir sudarytas jiems pagal anų laikų sampratą, planas²⁶. Šis įstatymas ir jo vykdymas duoda labai geros medžiagos spręsti apie tuometinį rūpinimąsi miškais. Pirmiausia, dauguma miškų buvo valstybės nuosavybė. Tai sako, kad jų naudojimas buvo ribotas. Ano meto technika ir ūkio plano sudarymas turėjo reikšti tai, ką šiandien atstoja mums moderni miškotvarka ir jos paruoštas ūkio planas. Neabejotina, kad tas garbingas XVI šimtmečio lietuvis miškininkas turėjo ir lietuvių miškininkų kadrą. Būdinga, kad vidutinis vieno masyvo dydis buvo apie 32.000 ha. Reiškia, nuo tų laikų medynų masyvai buvo aplink karpomi.

Kam reikėjo nustatyti žvėrių ėjimo takus, būtų galima išaiškinti dvejopai: gal norėta suintensyvinti medžioklę, kad palengvėtų eksportui tinkančių žvėrių šaudymas, o gal ir apsaugoti juos nuo išnaikinimo.

Tolimesnis Lietuvos miškų ūkio periodas, apima laikotarpį po unijos su lenkais iki nepriklausomybės metų. Šis periodas

²⁶ Žr. jo veikalą *Revizja pušč i perecliodov zverinych v byvšem Velikom Knjažestve Litovskom*, Vilnius 1877 (nauja laida).

Lietuvos miškams buvo labai kenksmingas. Privatūs miškai, kurie buvo lietuvių didikų ir bajorų nuosavybėje, ilgainiui nyko. Mūsų didikai pasisavino iš lenkų diduomenės išlaidų, nerūpestingą ir privilegijuotą gyvenimo būdą. Toms savo išlaidoms apmokėti jie be atodairos kirtu mišką ir pardavinėjo. Dėl diduomenės riboto rūpinimosi savo kraštu valstybinių miškų ūkio pažanga irgi sulėtėjo. Svarbiausias Lietuvos miškų nykimo laikotarpis buvo po trečiojo Lietuvos-Lenkijos padalinimo 1795 m. Tais metais daugelio mūsų didikų ir dalį valstybės miškų paveldėjo Eusijos kunigaikščiai, grafai ir kiti užsitarnavę jų žmonės. Jų dauguma mišku mažai tesirūpino. Dažnai atvejais tiems atėjūnams mūsų miškai buvo kaip taupomoji kasa, kuri išlygindavo nesuvedamas sąskaitas. Lietuviai miškininkai savo krašte dirbti negalėjo, o svetimieji nepakankamai rūpinosi užimtose Lietuvos miškų ūkiu. Taip nepakankama valstybinių miškų ūkio pažanga ir per didelis privačių miškų kirtimas, o drauge ir Lietuvos miškų mažėjimas, tęsėsi iki nepriklausomybės laikų, t.y. 1918 m.

Nepriklausomybės metais Lietuvos miškų ūkis pradėjo rūpestingo, pažangaus ir intensyvaus ūkio epochą.

b. Miškų ūkio sąvoka ir rūšys. — Gavę Lietuvos miškų vaizdą ir klasifikaciją bei teritorinį pasiskirstymą (I skyriuje), dabar panagrinėkime, kaip tie krašto turtai buvo tvarkomi. Uždavinys yra nelengvas, nes tas dalykas turi būti pilnai pavyzdžiais bei statistika paremtas. Tam tikslui mes išnagrinėsime visus su miškų ūkiu susijusius faktorius bei pačius ūkį sudarančius elementus.

Kaip kiekvienas ūkis, taip ir miškų, turi iš tautos interesų kylantį tikslą ir jo pasiekimui tinkamiausias formas. Kiekvienas ūkis yra pagrįstas principu, kuo mažiausiomis išlaidomis pasiekti geriausių rezultatų. Miškų ūkis gerokai skirtingas nuo kitų, ypačiai nuo tokių, kurių kapitalo cirkuliacija yra judri. Net ir patį miškų ūkio apibūdinimą galima būtų įvairiai formuluoti. Išeinant grynai iš ekonominio taško, būtų galima miškų ūkį formuluoti taip : kuo trumpiausiu laiku su mažiausiomis išlaidomis teikti kraštui nenustojamai ir nemažėjančiai galimai aukštesnės kokybės miško medžiagos. Tačiau miškų politikos ir tautos, ypačiai lietuvių, požiūriu miškas turi kraštui didelės reikšmės ir kitomis savo ypatybėmis. Jau, pavyzdžiui, lietuviai nuo savo istorijos pradžios vertino mišką kaip gerą priemonę apsiginti nuo priešų. Mūsų

karžygiški partizanai ir dabar, tik dėka miškų, ginasi nuo skriaudėjų okupantų. Miškas yra kaip poilsio vieta išvargusiems miesto dulkėse gyventojams, arba įvairioms ligoninėms bei poilsio namams. Jeigu miškų nebūtų, tai ir atmosferinės sąlygos keistųsi, o drauge ir dirvožemio struktūra. Visi šie, su miškais susiję bruožai, yra miškų ūkio požiūriu nenaudingi, tačiau įjungti į bendrąją jo kompleksą.

Europoje yra keletas kraštų, kur miškų ūkis vedamas neintensyviai vien dėl blogų augimo sąlygų. Pavyzdžiui, Anglijoje rasime didelių miškų plotų skirtų medžioklėms, tačiau juose vedamas ūkis yra labai neintensyvus.

Žemiau yra lentelė apie Pabaltijo kraštų gyventojų pasiskirstymą pagal ūkio šakas. Iš jų Lietuva daugiausia verčiasi žemės ir miškų ūkiu. Tačiau mūsų krašto miškingumas mažesnis kaip Estijos ir ypačiai Latvijos, kas atitinkamai kelia procentą dirbančių žemės ūky. Antroje vietoje stovi pramonė, kuri kaimynų kraštuose žymiai prašoka mūsų. Neabejotina, kad mūsų krašto pramonė gali ir turi ben 50 % pakilti.

Gyventojų paskirstymas pagal ūkio šakas ²⁷

Pavadinimas	Lietuvos 1923 m.		Latvijos 1935 m.		Estijos 1934 m.	
	1000- čiai	%	1000- čiai	%	1000- čiai	%
Žemės ir miškų ūkis	1.088,8	79,0	801,6	67,2	446,3	63,0
Pramonė ir amatai .	84,8	6,1	174,6	14,7	102,9	14,5
Prekyba	32,4	2,3	68,3	5,7	30,1	4,2
Susisiekimas.....	13,0	0,9	26,1	2,2	16,7	2,4
Viešosios įstaigos ir laisvos profesijos .	44,4	3,3	61,3	5,1	29,1	5,5
Kitos.....	115,5	8,4	50,8	4,3	58,5	8,3
Nenurodyti verslai.	-	-	9,8	0,8	14,8	2,1
Iš viso	1,379,1	100,0	1,192,5	100,0	708,4	100,0

²⁷ Dr. Z. Prūsas, *Standortsbedingte Grundlage und Entwicklungszustände der baltischen Holzwirtschaft*, Mūnchenas 1949.

Pasaulyje miškų ūkio formos ir paskirtis yra labai skirtingos. Daug kur būtų galima ne ūkiu, o tik miškų eksploatavimu vadinti, nes rūpinamasi tik kuo pigiausiu būdu medį kirsti, bet nesirūpinama jo prieaugliu. Jau nekalbant apie visus kitus kontinentus, kur yra daugiau ar mažiau miškai eksploatuojami, rasime ir Europoje keletą kraštų, kur miškų ūkis yra labai atsilikęs. Taigi miškų ūkį galima skirstyti į pažangų ir atsilikusį, nekalbant apie kai kurių vykdomą miškų eksploatavimą.

Miškų ūkis, palyginant su kitomis ūkio šakomis, yra gana ekstensyvus. Vien už žemės ūkį yra apie 7 kartus, imant Vidurio Europos sąlygas, ekstensyvesnis, o ką bekalbėti apie pramonę, prekybą arba bankų operacijų intensyvumą. Tačiau miškų ūkio investicijos yra žymiai mažiau rizikingos, nors duoda žemas, vidutiniškai 2 %, palūkanas. Miškų ūkyje apyvarta yra palyginamai ilgo laiko, 50-150 metų, žiūrint kokia medžio rūšis ir kokia jo ūkinė paskirtis. Miškininko yra ne visai dėkingas kūrybinis darbas, nes ne visuomet sulaukia pamatyti savo darbo vaisius. Jo įdėto darbo vaisiais pasinaudoja tik jo vaikaičiai ir iš dalies vaikai. Dėl to yra miškininko pagrindinis uždavinys rūpintis, kad ateinančios kartos galėtų nuolat ir lygiais kiekiais mišku naudotis. Mes dabar ir kaltiname savo senelius, kad nepagalvojo ir netvarkė miškų ūkio taip, kad mes jo pakankamai turėtume.

Taigi miškų vadovybė turėjo pirmiausia nustatyti, kokie turtai jai priklauso, t. y. išmatuoti miškus ir apskaičiuoti medžio išteklius. O tuo pačiu metu jai teko paruošti ir tinkamus miškų tarnautojus bei specialistus, nustatyti miškų ūkio planą ir tą ūkį intensyvinėti.

Pradedant 1918 m. Lietuvai kurtis, tikra prasme miškų ūkis nebuvo vedamas. Karo metu kraštą okupavę vokiečiai Lietuvos miškus tik eksploatavo. Dauguma miškų planų buvo išvežta į Rusiją, o naujų pagaminti niekas nepasirūpino. Kirtimus vokiečiai vykdė neatsižvelgdami į metinį medienos prieauglį ir kirsdami ten, kur buvo jiems patogiau, bet ne ten, kur miškų ūkio sumetimais turėjo būti kertama. Jie mūsų miškais domėjosi tik tiek, kiek iš jų galėjo turėti naudos.

Kokia tuo metu buvo mūsų miškų ūkio padėtis aiškiai nurodo savo knygoje Viktor Gustav Georg Jungfer, kurioje rašoma: «1916 metų vasarą Vokietijos karo ministerija perėmė medžių aprūpinimo reikalų tvarkymą, o ypatingai parūpinimą medžio

karo reikalams. 1916.IX.5. d. buvo užbaigti su vyriausia miškų vadovybe tuo reikalu pasitarimai. Šiuose pasitarimuose buvo pasiūlyta keisti miškų ūkio planą, kurio du nuostatai turėjo labai didelės reikšmės okupuotiems Rytams. Tie nuostatai lietė ir Lietuvą, kuri sudarė tos srities dalį. Miškų ūkio planai Rytuose buvo pakeisti taip :

1. Rinktinis kirtimas ir retinimai, dėl darbo jėgų stokos, panaikinami. Visame krašte įvedamas tik plynas kirtimas.

2. Miškas kertamas neatsižvelgiant, ar jis pribrendęs ar ne, prie gerų kelių, arti geležinkelių arba plukdomų upių, popieriaus fabrikų ar anglies degimo krosnių ir t. t.

Dideli plynai iškirstų miškų plotai Lietuvoje liudija, kad paminėti nuostatai buvo vykdomi »²⁸.

Taigi 1919 m. pradedant Lietuvai nepriklausomą gyvenimą, buvo pradėta ir atitaisinėti miškams biologinės reikšmės padaryti nuostoliai. Todėl, vertinant paskutiniųjų metų Lietuvos miškų ūkį, reikia sutikti, kad jis buvo pradėtas kurti palaipsniui ir ilgainiui pasiekė tokio lygio, kokio buvo pasiekę patys pažangiausi Europos kraštai.

Kaip buvo vedamas Lietuvoje miškų ūkis ir kokios jo buvo formos bei paskirtis, matysime tik iš pačių aprašymų ir tuomet galėsime prieiti reikiamų išvadų!. Miškų ūkis yra toks sudėtingas ir apimamas tiek daug faktorių, kad jo sintezė gali būti apipavidalinta tik suvedus visus, alegoriškai tariant, siūlus į vieną pynę — Lietuvos miškų ūkį ir jo įvertinimą.

c. *Miškų ūkį tvarką įstatymai ir taisyklės.* — Kiekvienas pažangus kraštas reguliuoja savo ūkį įvairiais įstatymais.

Lietuva nuo pirmųjų savo nepriklausomo gyvenimo dienų pradėjo rūpintis kaip viešąja krašto tvarka, taip ir krašto ūkiu. Tarp išleistų įstatymų yra nemaža ir liečiančių miškų ūkį. Jie savo turiniu ir chronologine tvarka gražiai pavaizduoja Lietuvos miškų ūkio kūrimąsi, vystymąsi ir jo aukšto lygio išlaikymą.

Šalia miškų įstatymų ir taisyklių buvo Miškų Departamentas išleides labai daug ir svarbių aplinkkraščių, kuriuos visus sunku ir suminėti. Paduodama tik svarbesnieji.

²⁸ V. Gr. G. J ü n g f e r, *Grundlagen des litauischen Holzexports*, Freiburg im Breisgau 1921.

Pirmasis miškų srities įstatymas pasirodė dar 1918 m. gruodžio mėn. Tuo metu besitraukdama vokiečių okupacinė valdžia paliko miškus be jokios administracijos ir priežiūros. Greitai prasidėjo sau vali škas miško kirtimas, kurį reikėjo nelaukiant sustabdyti.

Lietuvos laikinoji vyriausybė išleido įsakymą miškų naikinimui sustabdyti²⁹ ir krašto gyventojams pranešė, kad jina per Miškų Departamentą perima nuo 1918 m. gruodžio mėn. 1 d. visus Lietuvos miškus, kurie pirmiau priklausė buvusiai Rusijos vyriausybei bei jos įstaigoms. Miškai tų privačių asmenų, kurie buvo dar nesugrįžę Lietuvon, perėjo irgi vyriausybės žinion.

Šis įstatymas buvo pirmutinis aktas, kuriuo besikuriančios Lietuvos vyriausybė parodė savo veiklą miškų srityje.

Privatinių miškų valstybinės priežiūros įsakymas³⁰ įgaliojo žemės ūkio ministerį perimti visus Lietuvos ribose esančius miškus savo priežiūron.

Medžių taksos įstatymu³¹ nustatyta nekirstų medžių trijų brangumo laipsnių kainos (I — brangusis, II — vidutinis, III — pigus) ir kartu buvo pridėta stačių medžių taksos lentelė, kurioje nustatyta gamybinės miško medžiagos ir malkų kaina auksiniais. Šis įstatymas buvo Miškų Departamentui pagrindas išleisti 1920 knygelei *Stačių medžių taksos*. 1922 m. stačių medžių taksa buvo pakelta, remiantis stačių medžių taksos pakeitimu³², 50 ir 100 %.

Taisyklės kariams medžiui duoti³³. Pagal šį įstatymą kariams nemokamai buvo duodama iki 100 nekirstų medžių, kaipo pašalpa trobesiams statyti. Gautus medžius kariai galėjo sunaudoti tik trobesių statymui ar remontui.

Žemės reformos įvedamuoju įstatymu³⁴ privačių savininkų, turinčių daugiau kaip 70 dešimtinių žemės, miškai ir kirtimai, didesni kaip 25 dešimtinės, buvo valstybės nusavinami.

Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos taisyklės miškų perėmimo klausimu³⁵.

Remdamasis žemės reformos įvedamuoju įstatymu miškams,

²⁹ Vyriausybės Žinios, 1918 m., 1 nr.

³⁰ Ten pat, 9 nr.

³¹ Ten pat, 16 nr.

³² Ten pat, 71 nr.

³³ Ten pat, 31 nr.

³⁴ Ten pat, 1920. VIII. 18 d., 45 nr.

³⁵ Ten pat, 1920 m., 49 nr.

pelkėms, vandenims ir privilegijuotai įgytoms žemėms nusavinti³⁶, žemės ūkio ministeris išleido taisykles, kurių turėjo laikytis miškų priėmimo komisijos, nusavindamos privačius miškus.

Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos taisyklių miškų perėmimo klausimu papildymas³⁷. Kai kurie miškai pasiliko laikinai privačių savininkų žinioje. Jų apsaugai ir priežiūrai buvo išleistos paminėtos taisyklės. Pagal jas buvę savininkai galėjo mišką naudoti kaip laikinieji šeimininkai, laikydamiesi šių taisyklių nuostatų.

Stacių medžių taksos³⁸ įstatymu buvo nustatytos medžiui naujos kainos pagal brangumo laipsnius. Šis įstatymas buvo pagrindas išleisti naujai stacių medžių taksai 1923 m.

Medžių taksų įstatymas³⁹. Šiuo įstatymu buvo pakeista medžių taksos sudarymo tvarka, įvesti 8 brangumo laipsniai. Juo buvo panaikinta medžių taksos įstatymas⁴⁰ ir išleista Miško Taksos 1926 m.

Valstybinio miško pardavimo taisyklės⁴¹. Jos veikė iki 1937 m., *Viešo miško pardavimo* vardu. Pagal jas ūkininkai galėjo pirkti medį ūkio reikalams be varžytinių. Šių taisyklių 16 ir 17 § buvo papildyti⁴² 1927 m. ir pakeisti⁴³ 1930 m. Vėliau, 1937 m. buvo šios taisyklės panaikintos⁴⁴.

Mokesčių liekanų ir duoto miško medžiagos įstatymu⁴⁵ panaikinami likę nesumokėti žemės mokesčiai ir skolos už miško medžiagą, duotą 1919-1922 m. laikotarpyje naujakuriams, karo pabėgėliams ir kitiems.

Miškų statuto pakeitimas⁴⁶. Šiuo įstatymu buvo paskelbtas Miškų Statuto 63 str., kuris liečia miškų sargybos apginklavimą ir įpareigoja miškų sargybą turėti nuosavą ginklą — revolverį.

³⁶ Ten pat, 1920. VIII. 18 d., 45 nr.

³⁷ Ten pat, 1920 m., 50 nr.

³⁸ Ten pat, 1923 m., 134nr.

³⁹ Ten pat, 1926 m., 232nr.

⁴⁰ Ten pat, 16 nr.

⁴¹ Ten pat, 1926 m., 234nr.

⁴² Ten pat, 1927 m., 261nr.

⁴³ Ten pat, 1930 m., 329nr.

⁴⁴ Ten pat, 1937 m., 575nr.

⁴⁵ Ten pat, 1928 m., 273nr.

⁴⁶ Ten pat, 1928 m., 290nr.

Taisyklės privatinių savininkų miškams prižiūrėti ir valdyti⁴⁷ nurodo privatiems miško savininkams kaip turi naudotis savo mišku. Jose nurodyta miškų administracijos ir Miškų tausojimo komisijos prievolės bei kompetencijos tais atvejais, kada privatūs savininkai nesilaiko jiems nustatytų miško tvarkymo prievolių. Šios taisyklės buvo keletą kartų keičiamos ir papildomos⁴⁸.

Įstatymas miško medžiagai perleisti⁴⁹ nurodo naują miškui parduoti tvarką. Juo kartu panaikinami medžių taksų įstatymas⁵⁰ ir Miškų Statuto straipsniai : 170, 193-198, 201, 206-213, 225, 234-238, 240-242, ir 244.

Taisyklės valstybinio miško medžiagai perleisti įstatymui vykdyti⁵¹. Jos paaiškina pirmiau minėtą įstatymą⁵² ir išsamiau paaiškina miško taksos sudarymo bei miško medžiagos pardavimo tvarką. Drauge valstybinio miško pardavimo taisyklės⁵³ panaikinamos. 1938 m. buvo šios taisyklės pakeistos⁵⁴.

Įstatymu miškui želdyti⁵⁵ sudaromas fondas miškui želdyti. 3 % visų Miškų Departamento pajamų skiriama miškų želdymo reikalams ir miško plotams padidinti. 1938 m. buvo išleistos ir šiam įstatymui vykdyti taisyklės⁵⁶.

Laikinos taisyklės servitutų teisėms panaikinti⁵⁷. Pagal šias taisykles galėjo būti panaikinti servitutai abiem pusėm susitarus, prisilaikant buv. rusų servitutų įstatymų.

Įstatymas servitutams ir bendrosioms ganykloms likviduoti⁵⁸. Pagal šį įstatymą galėjo būti servitutai panaikinami ir prievartos kebu. Šis įstatymas buvo pakeistas 1922 m.⁵⁹ ir 1930 m.⁶⁰

⁴⁷ Ten pat, 1929 m., 302 nr.

⁴⁸ Ten pat, 314, 494, 508 nr.

⁴⁹ Ten pat, 1937 m., 575 nr.

⁵⁰ Ten pat, 232 nr.

⁵¹ Ten pat, 1937 m., 589 nr.

⁵² Ten pat, 575 nr.

⁵³ Ten pat, 234, 261, 329 nr.

⁵⁴ Ten pat, 619 nr.

⁵⁵ Ten pat, 1937 m., 575 nr.

⁵⁶ Ten pat, 622 nr.

⁵⁷ Ten pat, 1920 m., 35 nr.

⁵⁸ Ten pat, 1922 m., 96 nr.

⁵⁹ Ten pat, 1922 m., 11 nr.

⁶⁰ Ten pat, 1930 m., 326 nr.

Servitutams ir bendroms ganykloms likviduoti įstatymas ⁶¹ ir šiam įstatymui vykdyti taisyklės ⁶² (V. Ž. Nr. 428 - 1933 m.) su pakeitimais ⁶³. Taisyklės drauge išvysto ir paaiškina pirmutinį, 1922 m., servitutų įstatymą. Šis įstatymas ir taisyklės veikė iki nepriklausomybės netekimo.

Be to, buvo keletas įstatymų su pakeitimais bei taisyklėmis laukams prižiūrėti, medžioklei bei žvejybai tvarkyti.

d. Miškų administravimas. — Miškų administravimo būdai ir struktūra jau daug pasako apie miškų ūkio intensyvumą ir rentabilumą. Kaip miškai administruojami kituose kontinentuose ar mus mažiau dominančiuose Europos kraštuose, nenagrinėsime. Tačiau palyginimui yra pravartu paaimti keletą duomenų. Mums yra svarbu žinoti, kaip tvarkosi mūsų kaimynai ir kiti pažangūs miškų ūkio kraštai, kadangi Lietuvos miškų administracijos santvarka, kiek tai liečia tos administracijos savarankiškumo klausimą, ne visai atitiko miškininkų pažiūras. Daugelio mus dominančių kraštų miškų žinyba priklausė kuriai nors ministerijai, daugiausia žemės ūkio. Vokietijoje XIX šimtmečio pabaigoje buvo atskira miškų ministerija, tačiau negalėjo dėl mažos savo resursų apimties derintis su kitomis didžiulėmis ministerijomis ir ilgainiui prisijungė taip pat prie žemės ūkio ministerijos. Prieš tai buvo prisijungusi prie vidaus reikalų ministerijos ir kiek vėliau prie kanclerio įstaigos, bet rezultatai buvo nepatenkinami, ir po nepavykusių bandymų grįžo ten, kur ir turėjo tikrai priklausyti — prisijungė prie žemės ūkio ministerijos. Šis pavyzdys yra būdingas, ir negalima sakyti, kad nebūtų vertas dėmesio ir šiais laikais, jeigu valstybės aparatas dar nėra sugrupuotas į smulkesnius, lankstesnius vienetus, mūsų sąvokom kalbant, į ministerijas.

Lietuvos miškai ir jo ūkis priklausė žemės ūkio ministerijos Miškų Departamentui nuo pat pirmųjų nepriklausomybės metų. Toks sutvarkymas buvo suprantamas pirmaisiais metais, kada trūko miškininkų ir tinkamo pagalbinio personalo. Būtų netekę kelti balso Miškų Departamento atsiskyrimui į atskirą ministeriją ir

⁶¹ Ten pat, 1930 m., 326 nr.

⁶² Ten pat, 1933 m., 428 nr.

⁶³ Ten pat, 263, 279, 319, 466, 511 nr.

vėlesniais laikais, jeigu miškų reikalai būtų buvę taip ginami ir atstovaujami, kaip miškininkams, turintiems duomenis bei patyrimą, atrodė teisingiausia ir būtina. Nors pagal tradiciją žemės ūkio viceministeriu buvo skiriamas miškininkas, tačiau, kaip patirtis parodė, į miškų ir jo ūkio reikalus ministerių kabinete nebuvo kreipiamas reikiamas dėmesys. Tokia padėtis miškininkams ir sudarė progos vis ieškoti būdų nuo žemės ūkio ministerijos atsiskirti, bet tas pavyko vos tik 1941 m., kada bolševikai buvo vokiečių iš Lietuvos išvyti. Tuomet, šalia kitų vadybų, susikūrė savaranki Generalinė Miškų Ūkio direkcija. Tai buvo naujas vokiečių okupacijos kūrinys, tačiau nepaprastai daug tuo metu pasitarnavęs Lietuvos miškams. Miškų ūkis, kaipo visai savarankus vienetas, tik miškininkų buvo tiesioginiai atstovaujamas ir ginamas vokiečių okupacinėse įstaigose. Ir to dėka, nors vokiečiai spaudė, norėdami išgauti daugiau medžio karo reikalamis, tai nepavyko.

Kaip dabar Sovietai sutvarkė miškų administravimą, tikrų žinių nėra. Nors iš spaudos patiriama, kad yra miškų ministerija, tačiau ar ji turi deramą savarankiškumą, — tektų abejoti.

Ateityje miškų ūkis, apimęs vandenį ir durpynus, turėtų sudaryti atskirą administracinę vienetą. Būtų pravartu ir visą krašto administravimą suskirstyti į didesnę mažesnių, bet atskirų, ministerijų skaičių. Tuomet jos būtų lankstesnės.

Vykdamas valstybiniuose miškuose miškotvarkos darbus, išlaidos įvairiose urėdijose buvo labai skirtingos. Tai priklausė daugiau nuo miškų padėties. Pavyzdžiui, Kauno urėdijoje vieno ha miško sutvarkymas kainavo tik 1,69 lito (pigiausia), o Plungės, Joniškio, Kuršėnų ir Šaukėnų net po 6,27 lito (brangiausia). Vidutiniškai valstybinių miškų 1 ha sutvarkymas atsiėjo po 4,60 lito. Tai yra labai mažos, palyginus su kitais pažangaus miškų ūkio kraštais, išlaidos.

Antrinės miškotvarkos (revizijos) darbų vykdymas 1 ha atsiėjo po 3,30 lito.

Lietuvoje miškų administravimas buvo centralizuotas, kas labai tiko anuomet, ir taip turėtų pasilikti ir ateityje.

Miškų administravimas vystėsi ir tobulėjo. Šalia pirmaeilių uždavinių ir darbų buvo suorganizuotas ir miškams tvarkyti kadras. Jis išmatavo valstybinius miškus, apskaičiavo medžių išteklį, nustatė metinį medienos prieauglį, suskirstė medynus

pagal amžiaus klases, sudarė kiekvienos medžio rūšies nuošimtį ir nustatė metines kirtimo normas bei ūkio planą. Šis miškotvarkos darbas buvo pradėtas 1922 m. ir, vis jį praplečiant, užbaigtas 1938 m. Nespėta buvo apmatuoti tik privačių miškų, kurių plotas turėtų būti didesnis, negu statistikose patiekiamas. Ateityje, kraštui atgavus nepriklausomybę, miškotvarkos bus labai svarbus uždavinys, kaip galima greičiau apskaičiuoti medžio išteklius, nustatyti miškų ūkiui būtinus planus.

Miškų tvarkymo darbai kituose Pabaltijo kraštuose, ką matome iš dedamos lentelės, buvo vienodai vertinami ir beveik tuo pačiu metu pravedami.

Miškotvarkos darbai Pabaltijo kraštuose ¹¹

Estijoje	pradėta 1920	baigta 1935
Latvijoje	pradėta 1923	baigta 1937
Lietuvoje	pradėta 1922	baigta 1938

Pats miškų administravimas, priaugant miškininkų skaičiui, darėsi sklandesnis ir pažangesnis. Jeigu 1919 m. urėdai teko administruoti 19.000 ha, girininkui — 4.500 ha, o eiguliui saugoti po 330 ha miško, tai 1938 m. vienam urėdai teko rūpintis maždaug 17.130 ha, girininkui — 2.520 ha, o eiguliui — 445 ha. Tačiau nereikia pamiršti, kad, šalia jau administruojamų plotų, 1919 m. buvo 564.555 ha privataus miško, kuriuo daugiausia turėjo rūpintis ir jį prižiūrėti valstybės miškų administracija. Taip pat anuo metu mūsų miškininkai nebuvo tiek patyrę savo darbe, nekalbant jau apie visus kitus trukdymus, iškilusius pirmaisiais nepriklausomo gyvenimo metais.

Apskaičiuojant 1938 m. valstybės administruojamus miškų plotus, nebuvo įskaityta privatiniai miškai, kurie daugiausia buvo miškų administracijos tik prižiūrimi. Ir nors 1938 m. administruojami miškų ploto vienetai tebuvo per dideli, tačiau jų mažinimas buvo susijęs su naujomis išlaidomis, todėl ir visos miškų vadovybės tuo reikalu pastangos teduodavo tik labai aprėžtas ⁶⁴

⁶⁴ Dr. Z. Prūsas, *Standortsbedingte Grundlage und Entwicklungszustände der baltischen Holzwirtschaft*, Münchenas 1949.

išdavas. Lietuvoje būtų tikslinga prieiti prie maždaug tokių administruojamų miškų plotų: urėdija 10.000 ha, girininkija 1.800 ha, o saugojamos eiguvos dydis — 700 ha, t. y. eigulių skaičių reikėtų sumažinti, bet likusiųjų veiklą praplėsti ir pagyventi. Vietinė miškų administracija, o ypačingai urėdai, turėtų būti pilnai aprūpinti mechanizuotomis susisiekimo priemonėmis.

Ateityje urėdas, ir ypačingai girininkas, turėtų žymiai daugiau laiko skirti darbui miške. Šis klausimas praeityje buvo nepatenkinamai tvarkomas, nes daug buvo urėdų, kurie į metus vos vieną kartą teaplankydavo girininkiją. Gera, jeigu pats girininkas buvo pajėgus miškininkas ir turėjo tinkamas sąlygas vykdyti miškų želdymo, jaunuolynų prižiūrėjimo bei auginimo, paaugusių retinimo ir kitus svarbius darbus, nekalbant jau apie kirtimus bei paruoštos medžiagos rūšiavimą. Ir todėl reikės taip pat tvarkyti vietos administracijos reikalą, kad urėdas bent dvi savaitės dienas galėtų dirbti kartu su girininkais miške, t. y. po dvi savaites pas kiekvieną girininką. Tuo būdu urėdas ne tik pažintų savo administruojamą plotą, bet jis žinotų ir kiekvieną svarbesnį vykdytiną darbą ir jį galėtų sėkmingai atlikti. Jeigu urėdas neturėtų sąlygų ar nenorėtų dirbti kaip miškininkas su girininkais savo administruojamuose miškų plotuose, tuomet urėdas nebūtinai turėtų būti miškininkas, ir netgi aukštojo mokslo.

Dėl girininko reikėtų ir panašiai pasakyti, tik jis turėtų dar daugiau skirti laiko darbui miške. Girininkas neturėtų būti vertinamas tik pagal surašytus protokolus, laiku atsiųstas urėdijai žinias, skaičiavimų klaidas, laiku atliktus miškų kirtimo bei išvežimo darbus ir panašiai, bet kiek jis pasireiškia kaip miškininkas. Nors tai labai svarbūs administravimo darbai, tačiau daug svarbesni darbai miške — miško želdymas ir tolimesnis jų auginimas, nukirsto medžio tikslus paskirstymas bei išrūšiavimas ir kiti darbai.

Miškai, pagal administruojamus plotus, pasaulyje yra paskirstyti labai įvairiai, pavyzdžiui, Vokietijoje miškų urėdijos plotas apėmė 5.000-6.000 ha, Danijos 600-700 ha, Šveicarijos — 3.000-4.000 ha, Rusijos — 40.000 ha, o Kanados 400.000 ha. Negali būti mums pavyzdžiu Danija, kur miškų administravimas sutvarkytas kitais pagrindais, ar tokia Kanada, kur visai nėra intensyvaus miškų ūkio, bet daug ką pasako mums vienodų klimatinų ir tų pačių

ūkio sąlygų veikiamas kitų Pabaltijo kraštų sutvarkymo vykdomas.

Miškų administracijos vienetai ir jiems pavesti
administruoti miškų plotai ⁶⁵

	Estija 1931 m.	Latvija 1936 m.	Lietuva 1938 m.
urėdijų	102	75	45
girininkijų	310	374	345
eiguvų	1.570	2.607	1.950
Jų administruojami plotai ha :			
urėdijos	11.070	23.158	19.351
girininkijos	3.640	6.644	2.527
eiguvos	720	666	447
Iš jų vidutiniškai medžiais apaugę plotai ha :			
urėdijos	7.200	18.500	16.200

Vertas dėmesio Latvijos ir Estijos eiguvų dydis, kuris žymiai prašoka mūsiškį. Eiguvų skaičius Lietuvoje turėtų būti žymiai sumažintas. Tuo keliu ėjo A. Eukuiža, būdamas Miškų Departamento direktoriumi, šiam klausimui skirdamas daug dėmesio ir daug nuveikdamas. Jis būtų linkęs eigulių etatą net visai panaikinti. Tačiau, atrodo, kad ir ateityje šis etatas bus pakankamai svarbus, todėl ir nepanaikintinas.

Mūsų visų miškų administracijos centras — Miškų Departamentas — ilgainiui buvo taip pat plečiamas. 1938 m. jis, šalia direktoriaus, vicedirektoriaus ir inspektoriaus, buvo suskirstytas dar į 9 skyrius — referentūras, kur dirbo 9 miškininkai, baigę aukštuosius miškų mokslus, ir 15 — vidurines miškininkų mokyklas. Toks miškininkų skaičius šiame centre, atsižvelgiant į pačios miškų administracijos vykdomus miško kirtimo darbus, buvo visai pakankamas. Tačiau iš viso, kai tuo laiku Miškų Departamente

⁶⁵ Ten pat.

dirbo, neskaitant raštininkų, mašininkų ir kitų žemesniųjų tarnautojų, tik 56 asmenys, prisimenant visus darbus ir vadovavimą, buvo mažas.

Miškų urėdijos, neskaitant girininkų su girininkijomis, personalą sudarydavo urėdas ir 6-8 tarnautojai, atsižvelgiant į urėdijos dydį ir vykdomų darbų apimtį, kas laikytina pakankamu. 1938 m. tik 36 miškų urėdijos turėjo urėdo pavaduotojus.

Ateityje kiekvienas urėdas turėtų gauti vieną arba du miškininkus - pagalbininkus, kad galėtų būti iš dalies pavaduojamas, jam lankant girininkijas.

Tenka pabrėžti, kad per ilgesnį laiką miškų administravimas išaugo ir ištobulėjo tiek, jog Lietuvos miškai buvo jau visai patikimose rankose. Ir jei miškininkas negalėjo pilnai pasireikšti miškų tvarkyme, kaip jo patyrimas ir jausmas rodė, reikia ieškoti jau kitur priežasčių. Smulkiau apie Lietuvos miškų administracijos kūrimąsi ir augimą galima rasti A. Rukuižos straipsny ⁶⁶.

e. Servitutai ir jų likvidavimas. — Miškų servitutai daugelyje Europos kraštų yra nuo senų laikų, o jų buvimas dar ir šiandieną slegia ir trukdo miškų ūkio intensyvinimą. Servitutų atsiradimas yra susijęs su baudžiavos panaikinimu ir smulkių žemės savininkų bei dvarų darbininkų iš darbo prievolės atleidimu. Seniausi servitutai yra Vokietijoje. Šių pavyzdžių vėliau jų atsirado ir kituose kraštuose. Todėl įvairių kraštų servitutai, duodą žmonėms teisę gauti kekvienais metais nustatytą kiekį gamybinės miško medžiagos, arba kuro bei ganyklos teisę miškuose nustatytam skaičiui gyvulių, yra labai panašūs.

Dėl servitutų teisių kentė miškų ūkis dar prieš pat paskutinįjį karą Austrijoje, Vokietijoje, Čekoslovakijoje, Lenkijoje ir kitur. Pasitaikydavo, pavyzdžiui, Vokietijoje, net ir tokių reiškinių jog ūkininkai servitutų teisėmis gautą gamybinę miško medžiagą sunaudodavo kurui. Nenormalumui sutvarkyti reikėdavo dažnai net ir valdžiai įsikišti. Vokietijos miškų ūkis buvo gal daugiausia servitutų apsunkintas iš visų kraštų. Taip pat pastebėtina, jog nė vieno krašto gyventojai neparodė noro net geromis sąlygomis nuo servitutų teisės atsisakyti, kiekvienas ir toliau norėjo kitų nuosavybėje turėti teisių.

⁶⁶ Žr. *Lietuvos girių milžinai*, Chicaga 1950, 13 psl.

Servitutai Lietuvoje buvo tokie : *a.* Miško medžiagos servitutai : teisė gauti kasmet iš dvaro miško nustatytą gamybinės miško medžiagos arba kuro kiekį, *b* Ganiavos servitutai: teisė ganyti gyvulius dvaro miškuose, *c.* Bendros ganyklos arba bendruomenės teisė ganyti gyvulius su dvaro savininko gyvuliais tam tikrame apibrėžtame plote (nebūtinai miške). Šiuo atveju nebuvo gryna servituto teisė, bet tik dvaro ir valstiečių bendros nuosavybės teisė. Buvo dar ir kitokių mažos reikšmės servitutinių teisių — praginos, miško vaisių rinkimo ir kitų. Tačiau šios nesibaigiančios teisės naudotis kito nuosavybe griauna planingą miško ūkį ir jos turi būti vienu ar kitu būdu visuotinai panaikintos.

Minėtomis servitutų teisėmis 1919 m. buvo susaistyti tokio dydžio miškų plotai :

Miško medžiagai gauti teisės	- 15.304 ha
Miško ganiavos	» - 72.060 ha
Bendrų ganyklų	» - 12.821 ha
Viso	100.185 ha

Iš šių duomenų matome, jog daugiau kaip 10% Lietuvos miškų buvo paliesti servitutinių teisių. Tai sudarė miškų ūkio atstatymui, jo tvarkymui bei kėlimui įvairių kliūčių. Dar 1920 m. buvo mėginta, susitarant su servitutų teises turinčiais gyventojais, servitutus likviduoti. Tačiau šis būdas nedavė net menkiausių vilčių juos sutvarkyti. Todėl 1922 m. liepos 13 d. buvo išleistas servitutams ir bendrosioms ganykloms likviduoti įstatymas, kuriuo visos servitutų teisės buvo panaikintos, atlyginant buvusiems jų turėtojams miško medžiaga, žeme arba miško plotais. Daugeliu atvejų turėję ganiavos servitutines teises už jų atsisakymą gaudavo servitutines žemes, ant kurios augantieji medžiai likdavo valstybės nuosavybe. Tokiais atsitikimais naujieji šių žemių savininkai normalia rinkos kaina galėdavo tuos medžius nupirkti.

Likviduojant bendrąsias ganyklas, jeigu jų savininkai buvo turėję servitutinę teisę ganyti miške, už ją buvo atlyginama atitinkamu miško plotu. Servitutiniai miškai ir bendrųjų ganyklų plotai didžiąja dalimi buvo brandūs medynai. Tokių miškų ūkiui nepalankų servitutų likvidavimą greitai pastebėjo apsukrūs

savanaudžiai miško pirkliai. Jie, norėdami pasipelnėti, rūpinosi vietoj pačių savininkų servitutinių teisių įrodymu ir miško sklypų gavimu bei ant jų augančių medžių nupirkimu. Tokie negarbingi pirkliai servitutes bylas vedavo savo pinigais ir iš anksto užpirkdavo ant tų sklypų augančius medžius, kuriuos greitai kirsdavo ir tuo būdu naikinte naikindavo mišką. Pirkliai labai pasipelnėdavo, o naujam sklypo savininkui palikdavo tik kelmynas. Tokių servitutinių miškų daugiausia buvo Žemaitijoje, kurie, servitutus likvidavus, ištiesai liko tik kelmynais, bet ne mišku ar ariama dirva.

Dėl šio miškų naikinimo buvo susigaudyta labai vėlai, nes tik 1931 m. rugpiūčio 7 d. tebuvo paskelbtas naujas *Servitutams likviduoti įstatymas* ⁶⁷, kuris jau buvo gerai apgalvotas ir sulaukė miškų naikinimą, bet neskriaudė ir turėjusių servitutinių teisių.

Tačiau pats servitutų likvidavimas ir dabar sklandžiai nėjo, ką geriausiai parodė 1938 m. sausio 1 d. buvę servitutais dar susaistytieji miškų plotai:

Miško medžiagos	gavimo	10.193 ha arba	66 %	buvusių plotų	1919m.		
Miško ganiavos		15.755 » »	22 %	»	»	»	
Bendrų ganyklų		2.468 » »	80 %	»	»	»	

Viso : 28.416 ha arba 28 % buvusių plotų 1919m.

Iš šių duomenų matome, jog turėjusieji miško medžiagos servitutą mažiausiai rodė noro atsisakyti nuo turimų teisių, nes jiems buvo patogų gauti kasmet miško medžiagos. Tačiau po 1938 m. buvo susirūpinta užbaigti nusitęsusį reikalą, ir 1940 m. pavasarį jau mažai buvo belikę servitutų teisėmis susaistytų miškų plotų.

Likviduojant bendrąsias ganyklas, lyginamąjį vienetą sudarė : 0,5 ha I rūšies žemės, 0,8 ha II rūšies, 1,2 ha III rūšies ir 2 ha IV rūšies už vieną suaugusį galviją ar arkli ir pusė vieneto už avį, veršiuką, kiaulę ar kumeliuką.

Minėtieji servitutų likvidavimo nuostatai yra išleisti 1922 m. ir pakeisti 1931 m., kuriais ir buvo vadovautasi iki 1940 m. Už servitutų teisių atsisakymą buvo atiduota 31,949 ha miško,

⁶⁷ Vyriausybės Žinios, 1931.VIII.7 d., 362 nr.

kuris buvo iš dalies sunaikintas. Atiduotas ir sunaikintas miško plotas vaizdžiai apibūdina servitutų likvidavimo našą ir pasiekimus, kad ir ribotus, laimėjimus.

Kodėl Lietuvoje servitutų likvidavimas buvo taip nesėkmingai pradėtas ir net iki 1940 m. užsitęsęs, sunku be ilgesnių aiškinimų atsakyti. Ir nors servitutinės teisės miškų ūkiui yra didelė našta bei varžančios jų pelningumą, tačiau visa tai dar nepateisina neapdairaus ir neracionalaus servitutų likvidavimo, ką ir reikėtų tai bevykdant konstatuoti. Manytina, kad servitutus likviduoti pas mus buvo pradėta per anksti, nes tuo metu trūko ne tik miškininkų, bet ir kitų žinovų šiam dideliam darbui pravesti. Tačiau apsikrių ir nedorų piliečių, sugebėjusių apeiti įstatymus, ir tuo būdu iš servitutų likvidavimo pasipelnyti, netrūko. Servitutų likvidavimą Lietuvoje reikia skirti prie didelių darbų, nors ir nelabai sėkmingai atliktų. Kas reikėtų kaltinti dėl nepakankamai sėkmingo miškų servitutų likvidavimo, būtų sunku pasakyti, tačiau ir ano meto miškų vadovybė negalėtų save laikyti pateisintina.

f. Miškininkų parengimas. — Kaip kiekvienoje ūkio šakoje, taip ir miškų srityje, tegali vykusiai dirbti gerai pasiruošę specialistai. Ir ypač tai svarbu miškų ūkyje, kur turi būti nuolat rūpinamasi nemažėjančiu medžio prieaugliu sekančioms kartoms. Todėl labai svarbu turėti gerai išmokslintus ir tinkamus specialistus — miškininkus.

Lietuva, pradėdama nepriklausomą gyvenimą, teturėjo apie 20 aukštąjį ir dar mažiau vidurinį mokslą baigusių miškininkų. Šiems miškininkams skirtus uždavinius atlikti tuo metu buvo neįmanoma. Todėl, nedelsiant, buvo susirūpinta tiek akademiniu, tiek ir žemesniu, o kiek vėliau vidurinio mokslo, miškininkų parengimu. Be anksčiau veikusių atskirų kursų prie keletos urėdijų, pirmieji miškų darbuotojams rengti 6 mėn. kursai buvo įsteigti 1922 m. Panevėžyje. 1924 m. susidarė sąlygos šiuos kursus perorganizuoti į Miškų Technikų Mokyklą, kur 1 metų kursas buvo pailgintas iki 2 metų. Ši mokykla veikė iki 1926 m. ir išleido 230 žemesnio mokslo miškininkų. 1921 m. Dotnuvoje buvo įsteigtas, šalia agronomijos ir melioracijos, ir 4 metų miškininkystės skyrius. Įstoti galėjo baigę 4 gimnazijos klases. Jis veikė iki 1927 m. ir išleido 64 miškininkus. Tais pačiais metais Alytuje

buvo atidaryta Aukštesnioji Miškų Mokykla, kurion įstoti galėjo baigę ne mažiau kaip 6 gimnazijos klases moksleiviai, nors praktiškai 80% lankytojų sudarydavo abiturientai. 1938 m. ji buvo pavadinta Viduriniąja Miškų Mokykla. 1939 m. lapkričio mėn. ši mokykla buvo perkelta į Vilnių ir veikė iki 1944 m. Ji išleido 15 laidų ir paruošė 420 miškininkų. Tai patraukiantis skaičius, o jų atliktas mūsų miškų ūkiui darbas labai didelis.

Šalia paminėtų mokyklų dar 1922 m. Kaune, prie Gamtos-Matematikos Fakulteto, buvo įsteigtas ir miškininkystės skyrius. Jis 1924 m. buvo perkeltas į Dotnuvą ir prijungtas prie Žemės Ūkio Akademijos. Bet 1928 m. tas miškininkystės skyrius buvo uždarytas, išleidęs 41 diplomuotą miškininką. 1938 m., juntant miškininkų akademikų trūkumą, Dotnuvoje vėl buvo atgaivintas tas pats miškininkystės skyrius, kuris 1940 m. buvo perkeltas, kaip Žemės Ūkio Akademijos dalis, į Vilnių. 1941 m. jis buvo įjungtas į Vilniaus Universiteto Gamtos-Matematikos Fakultetą, o 1942 m. pertvarkytas į visai atskirą Miškų Mokslų Fakultetą. Jis veikė oficialiai iki 1943 m., t. y. iki Vilniaus universiteto uždarymo, tačiau studentų egzaminavimas ir kiti darbai buvo tęsiami ir vėliau. Iš viso nuo 1938 m. aukštuosius miškininkystės mokslus baigė 31 miškininkas.

Mūsų miškų mokyklos ir pats Miškų Fakultetas turėjo savo bandomuosius miškų plotus, gerai įrengtas laboratorijas ir knygynus, ypatingai tuo pasižymėjo Miškų Mokslų Fakultetas.

Be šių mokslo institucijų buvo dar rengiami kursai ir eiguliams.

Reikia prisiminti taip pat lietuvius miškininkus, kurie baigė aukštuosius mokslus užsienyje. Daugiausia jų studijavo Austrijoje ir Vokietijoje, mažiau Čekoslovakijoje, o vienas Švedijoje. Labai gerai, jog vėlesniais laikais baigę Lietuvoje miškų mokslus ir atlikę nors trumpą praktiką buvo išsiunčiami į užsienį.

Kaip Lietuva, taip ir kiti kraštai rūpinosi savo krašto miškininkų prieaugliu. Įsidėmėtina, kad Austrija, turėdama apie 2,5 karto daugiau miškų kaip Lietuva, savo aukštąją miškų mokyklą dėl miškininkų pertekliaus vos galėdavo išlaikyti, nors ten kiekvienoje laidoje būdavo ir keletas užsieniečių. Toji mokykla buvo aukšto lygio ir iš dalies tinkanti ir mūsų sąlygoms. Čekoslovakija turėjo dvi aukštąsias miškų mokyklas, kurių Prabos buvo aukštesnio lygio. Vokietija turi šešias, kurių dauguma yra rimtos mokslo įstaigos. Jungtinėse Amerikos Valstybėse yra 24-ios aukš-

tosios mokyklos ⁶⁸, kuriose studijuoja daugiau kaip 7.000 asmenų miškų mokslus. Tačiau jose labai didelis studijuojančių svyravimas nesudaro rimtų mokyklų vaizdo. Sovietų Sąjunga turi penkias aukštąsias mokyklas ir 3 miškų institutus su apie 2.860 studijuojančiųjų. Tai yra palyginti labai mažas studijuojančių skaičius ir savo siaura programa visai neatitinka Vidurinės Europos aukštųjų mokyklų. Lenkijos aukštosios mokyklos buvo palyginamai geros.

Palaikyti mūsų miškininkų tarpe nuolatiniam susidomėjimui miškų mokslais ir kitais su miškų ūkiu susijusiais klausimais reikėtų įvesti egzaminus miškininkams akademikams prieš skiriant juos urėdais, girininkams po 10 tarnybos metų, miškininkams, centro tarnautojams prieš atitinkamą paaukštinimą. Panašūs egzaminai Vokietijoje, Austrijoje ir kituose kraštuose pasirodė labai naudingi.

Miškų tyrimo srityje labai mažai teatlikta. Šis dalykas gali būti pateisinamas ne tik lėšų, bet ir reikalingų specialistų stoka. Ilgą laiką mūsų kiekvienas miškininkas akademikas buvo apkrautas kitais darbais ir negalėjo pradėti miško tirti. Tačiau šie dalykai negali visiškai tų darbų neatlikimo pateisinti. Šis klausimas ateityje neturės būti pamirštas ir neatidėliojant reikės pradėti miškų plotų tyrimo darbų vykdymą. Pats Miškų Tyrimo Institutas turėtų būti steigiamas prie Miškų Mokslų Fakulteto ir jo vadovaujamas.

Norint išvengti per didelių kirtimų kaip valstybiniuose, taip ir privačiuose miškuose, padidinti miškų plotus, o taip pat populiarinti miškų taupymo mintį visame krašte, 1936 m. buvo įsteigta Miškų Tausojimo Komisija. Ją sudarė vadovaujantieji Miškų Dep-to miškininkai ir keletas žymesnių miškų specialistų. Ši institucija, norėdama pasiekti geresnių rezultatų, paskirstė savo veiklą sekcijomis. Vien tik šios komisijos sudarymas jau turėjo Lietuvos miškams didelės reikšmės, nors per trumpą laiką ji savo veiklos ir nesusėjo labai išplėsti. Tokio tipo institucijas turėjo tik keletas pažangaus miškų ūkio kraštų.

Lietuviai miškininkai buvo susibūrę į «Lietuvos Miškininkų Sąjungą», kuri apimdavo visus miškininkus. Tai buvo kultū-

⁶⁸ Pravartu paskaityti J. Kuprionis, *Miškininkystės mokslas J.A.V.*, žr. *Girios Aidas*, Chicago 1951, 21 psl.

rinio, profesinio ir ekonominio pobūdžio organizacija, kuri 1929-1940 metais leido žurnalą *Mūsų Girios*.

Lietuviai miškininkai tremtyje parodė nemaža organizuotumo bei veiklumo. Jie susitelkė į «Lietuvos Miškininkų Sąjungą Išeivijoje». Ši sąjunga 1946 m. suorganizavo miškų technikams kursus, kuriuos baigė nemažas būrelis lietuvių. Dar Vokietijoje buvo išleisti trys biuleteniai ir vienas numeris neperiodinio žurnalo *Lietuvos Girios*. Persikėlus daugeliui miškininkų į J.A.V., buvo perkelta ir pati sąjunga. Ji čia išleido 30 metų Miškų Departamento įkūrimo sukakčiai paminėti rinktinę knygą *Girių Milžinai*. Dabar leidžia periodinį žurnalą *Girių Aidas*.

Paminėtina, kad jokio krašto miškininkai tokio veiklumo, net ir gausesnėmis būdami, neparodė.

Iš trumpos apžvalgos matome, kad Lietuvoj miškininkų parengimo klausimas buvo labai energingai ir sėkmingai keliamas bei sprendžiamas. Todėl nesistebėtina, kad, prarasdama nepriklausomybę, paliko jau pakankamai gausų ir gerai parengtą miškininkų būrį bei sutvarkytas miškininkų mokyklas. Tačiau įsidėmėtina taip pat, kad 90% mokomojo personalo ir didelė dalis vadovaujančių bei vyresniųjų centro tarnautojų, urėdų, girininkų ir kitų darbuotojų galėjo pasitraukti nuo grįžtančio sovietinio okupanto.

2. Miško kirtimas

a. *Miškų kirtimo normos ir jų nustatymas.* — Labai svarbu žinoti, kiek kuris žemynas ar kraštas iškerta miško, ypatingai gi norint sudaryti vaizdą apie jo miškų ūkio pažangą, visą ūkinį krašto pajėgumą bei rūpestį išlaikyti normalias medynų amžiaus klases ir kita.

Šis svarbus klausimas yra sudėtingas, reikalaujantis didelio kirtimų, pasitaikančių miško rezervų, kai kurių medžio rūšių apyvartos amžiaus sunormavimo ir t.t.

Pats kirstino medžio kiekis nustatomas ne visur vienodas. Daugelyje kraštų, ypatingai Afrikoje ir Pietų Amerikoje, labai dažnai kertama jokių miško ūkio dėsnių nesilaikant. Mažiau intensyvaus miškų ūkio kraštuose paprastai kirstino miško kiekis skaičiuojamas tik pagal bendrą miškų plotą, kas pirmaisiais

nepriklausomybės metais buvo daroma ir Lietuvoje. Tačiau šis būdas nėra geras, kadangi dėl nelygaus miško amžiaus klasių santykio yra sunkiai įmanoma nustatyti teisingą kirstino medžio kiekį. Be to, norint pasinaudoti šiuo metodu, reikia, kad būtų jau išmatuoti miškai, kas šiandieną daugelyje kraštų taip pat nepadaryta.

Antrasis, ir žymiai geresnis, būdas metiniam kirstino miško kiekiui nustatyti yra pagal metinį medžio prieauglį. Šiuo būdu naudojantis, galima keliais atvejais nuo teoretinio apskaičiavimo šiek tiek nukrypti, padidinant arba sumažinant kirtimo normas, tačiau visi tokie nukrypimai labai retai pasitaiko ir paprastai yra nereikšmingi.

Kiek pasaulyje per metus vidutiniškai iškertama ir pagal kokius apskaičiavimus nustatomas kirstino miško kiekis, tikslų duomenų nėra. Tačiau labai didelė dalis iškirsto medžio buvo pagrįsta pakankamai tikslia statistika ir tas padeda susidaryti tikrą vaizdą apie viso pasaulio duomenis.

Reikia pabrėžti, kad kertamo miško kiekiai labai dažnai priklauso ir nuo ūkinių bei politinių situacijų. Todėl ir statistikos duomenys gali būti kiekvienais metais skirtingi, svyruojantys. Ypač tokie svyravimai yra prieš ir per karą, o kartais ir po karo, ryškesni, nes patys kirtimai yra dažnai didesni ir nukrypę nuo paprastų kirtimų.

Pirmiausia susipažinkime su visame pasaulyje 1937 m. iškirstais miško kiekiais pagal žemynus ir jų dalis ⁶⁹ :

⁶⁹ *Forestry and Forest-Products 1937*, UNO, Stockholmas.

Kraštas	Miškų plotas				Iškertama		
	Gyven-	Iš	%	Vie-	Iš	Vie-	Vie-
	tojų	viso	ben-	nam	viso	nam	nam
	skaič.	mil.	dro	as-	mil.	ha	asme-
	mil.	ha	plo-	men.	ktm	ktm	niui
			to	ha			ktm
Europa	392	132	26	0,3	308	2,3	0,8
Sov. Sąjunga	178	960	45	5,4	262	0,3	1,5
Vid., ryt., šiaur.							
Afrika	98	41	3	0,4	5	0,1	0,1
Š. Amerika	143	635	33	4,4	392	0,6	2,7
Vid. ir P.							
Amerika	130	815	39	6,3	178	0,2	1,4
Afrika	115	512	22	4,4	45	0,1	0,4
P. ir R. Azija	1.099	500	23	0,4	300	0,6	0,3
Pacifikas	11	54	6	4,9	10	0,2	0,9
Pasaulis iš viso	2.166	3.650	28	1,7	1.500	0,4	0,7

Kiekviename žemyne yra matomas didesnis ar mažesnis miško perkirtimas, t. y. kertama daugiau negu priauga, išskyrus Sovietų Sąjungą. Ypač išsiskiria Europos duomenys: 2,3 ha/ktm, kas parodo intensyvų miškų ūkį. Iškirsto miško ploto daugiausia tenka Amerikos gyventojui, kur iškertama žymiai daugiau kaip Europoje. Paskiau seka Sovietų Sąjunga. Azijoje iškertami dideli kiekiai, bet vienam gyventojui tenka tik 0,4 ha. Labai naudinga palyginti ir koks miško plotas tenka vienam asmeniui ha ir kiek jo iškertama.

Nemažiau svarbu pažvelgti ir į svarbesnių pasaulio kraštų medžio prieauglį ir jų kirtimus normaliais ir pokariniais laikais.

Metinis miškų kirtimas ir prieauglis svarbiausiose pasaulio kraštuose

Kraštas	1937						1946					
	Prieauglis			Kirtimas			Prieauglis			Kirtimas		
	Iš viso mil. ktm	Naujojo ktm	Viešam ha ktm	Iš viso mil. ktm	Viešam ha ktm	Viešam asm. ktm	Iš viso mil. ktm	Naujojo ktm	Viešam ha ktm	Iš viso mil. ktm	Viešam ha ktm	Viešam asm. ktm
Anglija	1,3	1,1	1,1	1,4	1,2	0,03	0,5	0,5	0,4	5,0	4,2	0,10
Airija	0,2	0,2	2,0	0,1	0,5	0,02	0,2	0,2	1,8	0,2	1,8	0,06
Prancūzija	26,8	26,8	2,6	20,2	1,9	0,49	25,3	25,3	2,4	31,7	3,0	0,77
Belgija	2,0	1,8	3,0	1,8	3,0	0,21	1,5	1,3	2,2	1,2	2,0	0,14
Olandija	0,6	0,6	3,0	0,6	3,0	0,07	0,5	0,5	2,5	0,9	4,5	0,10
Danija	2,4	2,4	6,0	2,1	5,2	0,54	2,4	2,4	6,0	2,9	7,2	0,75
Vokietija	41,7	41,7	3,3	56,0	4,4	0,81	37,0	37,0	2,9	61,3	4,9	0,89
Šveicarija	3,1	3,1	3,5	3,2	3,6	0,76	3,0	3,0	3,3	3,5	3,9	0,83
Vengrija	3,0	3,0	2,5	3,1	2,6	0,34	4,5	4,5	3,8	4,5	3,8	0,49
Ispanija	4,0	4,0	0,8	4,0	0,8	0,16	5,0	5,0	1,0	5,0	1,0	0,19
Italija	12,5	12,0	2,2	12,0	2,2	0,27	12,5	12,0	2,2	15,0	2,6	0,34
Graikija	4,2	4,2	1,8	4,6	1,9	0,64	3,3	3,3	1,4	3,7	1,5	0,51
Norvegija	11,7	10,6	1,5	11,7	1,5	3,99	11,5	10,4	1,5	10,5	1,4	3,58
Švedija	47,6	42,0	2,1	45,0	1,9	7,10	50,0	46,0	2,2	43,0	1,9	6,79
Suomija	45,7	39,7	1,8	47,6	1,9	12,8	35,3	35,3	1,4	43,0	1,7	11,6
Lenkija	18,0	16,4	2,1	17,7	2,1	0,50	9,0	8,0	1,1	9,0	1,1	0,25
Čekoslovakija	13,4	12,9	2,9	12,9	2,8	0,96	12,8	12,3	2,8	11,7	2,5	0,87

Pirmiausia šioje lentelėje pasigendame visų Baltijos kraštų, nes 1946 m. jų vardu kalbėjo okupantas — Sovietų Sąjunga. Duomenų tikslumas taip pat abejotinas, nors ir labai autoritetinga įstaiga juos surinko. Tačiau susidaryti bendram vaizdui duomenys visai pakankami. Pradžioje mums krinta į akį medžio prieauglis ir jo kirtimas. 1937 m. bendras medžio prieauglis pasaulyje buvo apie 10% didesnis kaip 1946 m. Kiti šios skilties duomenys nėra būdingi. Kirtimų skiltis atrodo žymiai blogiau, nes 1946 m. buvo iškirsta apie 6 % daugiau kaip 1937 m., nors 10 % sumažėjo medienos prieauglis.

Ir čia iš viso pasaulio itin išsiskiria Europa, kurios metinis kirtimas jau žymiai prašoka medienos prieauglį. Jei 1937 m. Europos kirtimai prašoko 3 % metinį medienos prieauglį, tai 1946 m. jie išaugo ir prieauglį prašoko net apie 15%, kai apamai pats miško prieauglis 1946 m. buvo mažesnis apie 13 % kaip 1937 m. Atskirai suminėtini Anglijos ir Švedijos kirtimų ir miškų prieauglio polinkiai. Jei 1946 m. Anglijoje dėl nepaprastų importo sunkumų kirtimai neįtikėtinais išaugo, prašokdami 10 kartų visą metinį prieauglį, tai Švedija karo metu susidarė gražias miško kirtimų atsargas. Ir nors šie 1946 m. duomenys nėra normalūs ir pavyzdiniai, nes dėl susidariusių pokarinių sunkumų buvo daug nepaprastų kirtimų (kas daugelyje kraštų vėlesniais metais buvo stengiamasi išlyginti), tačiau jie kiekvieną miškininką verčia jau pagalvoti apie artėjantį miško nepriteklį ir apie kitus su miško trūkumu susijusius klausimus.

Labai įdomūs yra mūsų kaimyno ir geriausio miškų ūkio tvarkytojo bei žinovo Vokietijos kirtimai ir jos pastangos išlaikyti savo miškus. Besirengdama karui ir turėdama daugelį kitų ūkinių sunkumų, Vokietija jau 1936 m. pradėjo valstybinius miškus kirsti 50 % daugiau, nei įprastiniai metiniai kirtimai leidžia. Sekančiais metais (1937) toks pats padidintas kirtimas buvo pritaikintas ir privatiems miškams.

Ir tokia padėtis tęsėsi iki karo pabaigos. Po karo kai kurios okupacinės zonos vykdė kirtimus, atrodo, miškininkų neatsiklausę, be jokio miškų ūkio plano.

Iki 1949 m. buvo iškirsta miškų Vokietijoje maždaug 12 metų priekin. Šis kraštas savo miškų ūkyje tokį smūgį patyrė pirmą kartą. Taip pat ir apželdymo darbai nebuvo pilnai įvykdyti, kas dar daugiau pasunkino miškų ūkio uždavinius. Vokietija

yra vienintelis Europoje kraštas, kuris karo pasėkoje taip labai savo miškų ūkį suniokojo, ir tuos nuostolius išlyginti greitu laiku neįmanoma, tačiau vokiečių miškininkai neabejotinai tai padarys.

Trumpai pažvelkime į kirtimų normas ir jų eigą mūsų artimiausių kaimynų — Estijos ir Latvijos, — kurių miškų ūkis savo reikšme ir sąranga mūsų miškininkams labai artimas, daug artimesnis negu kaimyninės Lenkijos.

Pirmiausia susipažinkime su Estijos miškų kirtimų dydžiu. Šis kraštas prie kirstinų miško normų priskaitė sugedusius medžius bei medžio kiekius, kurie buvo iškertami, vykdant miškų retinimus. Valstybiniuose miškuose buvo labai griežtai saugomasi, kad nebūtų iškirsta medžio daugiau, kaip į metus priauga.

Žemiau dedama lentelė parodo Estijos miškų kirtimo duomenis nuo 1930 iki 1939 m., klasifikuojant į galutinį, retinimų ir gendančių medžių kirtimą.

Estijoje įvykdytų kirtimų valstybiniuose miškuose kiekis
1930 — 1939 m. ⁷¹

Galutinas naudojimas Prieš galutinas naudojimas

Ūkio metai	Iš viso 1000 ktm	Iš to kiekio ne plynų kirtimų 1000 ktm	Ketiniai ir genėjimai 1000 ktm	Gedmedžiai 1000 ktm	Iš viso 1000 ktm
1930/31	1.210,0	50,1	50,8	392,7	1.653,5
1931/32	1.246,5	53,3	59,3	390,8	1.696,6
1932/33	1.548,4	69,2	66,4	449,4	2.064,2
1933/34	1.918,8	96,8	63,3	474,4	2.456,5
1934/35	1.585,4	101,3	62,5	435,1	2.083,0
1935/36	1.446,7	t	81,5	565,8	2.094,0
1936/37	1.403,7	t	125,4	568,0	2.097,1
1937/38	1.380,0	?	117,5	519,2	2.016,7
1938/39	1.353,3	1	128,7	635,5	2.117,5
Iš viso	13.092,8		755,4	4.430,9	18.279,1
Vidurkis	1.454,8		83,9	492,3	2.031,0
1928/1929					2.096,7

⁷¹ Dr. Z. Prūsas, *Standortsbedingte Grundlage und Entwicklung s-zustande der baltischen Holzwirtschaft*, Münchenas 1949, 50 psl.

Nors pavieniais metais kiekiai svyravo, vidutiniškai per metus buvo iškertama 2.031.000 ktm, kai Estijos valstybinių miškų metinis netto prieauglis siekia 2.234.000 ktm. Tokiu būdu buvo palengva sudarytas miško rezervas, kuris išlygino perdidelius privačiuose miškuose kirtimus ir pilnai užtikrino nuolatinį bei nemažėjantį miško kirtimą ateičiai.

Žymiai skirtinga padėtis buvo Latvijoje. Kažkodėl jie vykdė nepateisinamai didelius kirtimus valstybiniuose miškuose. Latvijos ūkinė padėtis buvo žymiai stipresnė kaip Estijos, ir, iš dalies, kaip Lietuvos, todėl perdidelis naudojimas turtų, priklausančių daugiau gamtos, kaip paties žmogaus įdėto darbo, yra gana neatsargus ir šiuo atveju nepateisinamas.

Kodėl Latvijoje buvo vykdomi tokie perdideli miškų kirtimai, be ilgesnės studijos sunku atsakyti. Tačiau jų dar iš rusų valdymo laikų likusi didelė medžio pramonė, gyventojų netaupus medžio naudojimas ir dažnokas valstybės išdo nepriteklus galėjo būti svarbiausia taip didelių miškų kirtimų priežastis, ką geriausia liudija ši lentelė. * 72 * 72

Latvijos valstybinių miškų naudojimas ⁷²

Ūkio metai	1000 ktm	% nuo galimo kirsti kiekio
1922/23	3.407,8	101,8
1923/24	4.256,3	103,8
1924/25	4.061,5	99,1
1925/26	4.230,3	108,2
1926/27	5.759,8	147,3
1927/28	6.846,4	175,1
1928/29	7.126,5	184,5
1929/30	5.565,4	142,3
1930/31	3.693,8	96,4
1931/32	5.153,3	134,5
1932/33	6.500,0	169,6
1933/34	6.708,4	175,1
1934/35	6.330,2	165,2
1935/36	6.266,3	151,4
1936/37	5.466,0	132,0
1937/38	4.950,0	120,0
Metų vidurkis	5.400,0	139,0 % ⁷²

⁷² Ten pat.

1930 m. prasidėjusi krizė yra žymiai paveikusi ir kirtimų dydį. 1922-1938 m. kirsdama 139 % metinės kirtimo normos, Latvija išnaudojo savo kirtimo normas 6 metams pirmyn. Tokio reiškinio intensyviame miškų ūkyje pateisinti negalima, ypač normaliais laikais. Prisimenant, jog Latvijoje buvo žymiai padidinti kirtimai jau pirmo bolševikmečio laiku, o vokiečių okupacijos metu kirtimo normos siekė 5.000.000 ktm sąmatinio kirtimo ir 1.500.000 ktm kuro, kurias latviai gana uoliai, per 90 %, įvykdė ir kad nuo 1944 m. bolševikai vėl niokoja miškus, apie dabartinę Latvijos miškų padėtį susidaro labai liūdnas vaizdas. Galima prileisti, kad dabar Latvijos miškai yra iškirsti apie 12 metų pirmyn, o želdymo darbai tinkamai nepravesti, todėl jos ūkis laikytinas labai apgriautu. Apie Latvijos privačių miškų padėtį tenka pasakyti tą patį.

Dabar panagrinėkime šį miškų ūkiui jautrų klausimą Lietuvoje. Labai dažnai buvo girdima balsų, žinoma, daugiausia ne miškininkų, kad mūsų miškai yra per daug kertami. Toks jautrus lietuvių susirūpinimas parodo didelę jo meilę miškui ir norą matyti savus miškus gražius ir kad juose būtų tvarkingai šeiminkaujama. Lietuvis miškininkas žinojo tą žmonių jausmą ir dar geriau savo pareigą. Tačiau miškininkų pažiūros ir planai labai dažnai skyrėsi nuo tų žmonių galvojimo, kurie tardavo paskutinį žodį, kiek ir kokio miško turi būti kertama, neatsižvelgdami į metinį prieauglį. Šis jautrus reikalas miškininkus irgi skatintė skatino atsiskirti nuo Žemės Ūkio Ministerijos ir sudaryti atskirą administracinę vienetą. Negalima būtų sakyti, jog tie vyrai, ne miškininkai, kurie kartais nulemdavo, kad miškai buvo padidintai kertami, būtų į miškus ne kartą žiūrėję grynai kaip į taupomą kasą, iš kurios kada nori gali pinigus pasiimti. Tačiau mintis, kad ir vėl be žmogaus pastangų užaugs miškas, o kitas jau yra bemaž kirtimui pribrendęs, neabejotinai buvo. Tačiau nors buvo tokių skirtingų tarp miškų ūkio vadovybės ir krašto ūkio vairuotojų pažiūrų, vis dėlto miškų kirtimai daugiausia buvo vykdomi laikantis metinio miškų prieauglio ribų. Imdami vidutinį iškirsto miško dydį, turime su pasididžiavimu pasakyti, kad jis buvo leistinas ir nepažeidžiąs miškų ūkio. Bet kartu negalime nepažymėti ir neigiamo reiškinio, jog dėl nepakankamo kelių tinklo, mūsų miškai buvo kertami ne visai planingai. Prie gerų kelių ir upių buvo per daug iškertama, o prie blogų kelių

per mažai. Ten pat buvo vykdomi kirtimai kartais nekreipiant pakankamo dėmesio į paskiras medžių rūšis bei jų amžių. Aplamai reikia pasakyti, jog keletas padarytų miškų kirtimų netikslumų buvo išplaukę daugiau iš laiko sąlygų, ne iš nesugebėjimo ar nežinojimo. Nereikia pamiršti ir tokių didelių problemų kaip reikalas patenkinti per I pasaulinį karą nuniokoto krašto medžio paklausą vidaus rinkoje, gauti svetimos valiutos, išlaikyti krizės metu nesuardytą krašto ūkį. Ir visa tai buvo sėkmingai nugalėta, neperžengiant leistinų kirtimo normų, kaip matome iš lentelės.

Lietuvos valstybiniuose miškuose buvo iškirsta ⁷³

1919	422.700 kmt	1930	2.375.000 »
1920	690.000 »	1931	2.879.000 »
1921	1.239.000 »	1932	3.111.000 »
1922	1.628.000 »	1933	3.537.000 »
1923	2.191.000 »	1934	3.322.000 »
1924	1.381.000 »	1935	3.292.000 »
1925	1.960.000 »	1936	4.456.000 »
1926	1.435.000 »	1937	3.492.000 »
1927	2.459.000 »	1938	3.000.000 »
1928	2.732.000 »	1939	2.800.000 »
1929	2.565.000 »		
Viso	50.966.700 ktm, o m. 2.624.000 ktm.	vidutinis	metinis kirtimas nuo

Labai neaišku, kodėl 1936 iki 1937 m. buvo daug kertama, nors ūkio krizė buvo besibaigianti. Greičiausia tai nulėmė kaimų skirstymas į vienkiemius. Būdinga taip pat, kad 1932 — 1937 metų laikotarpyje buvo kertama daugiau kaip priaugdavo. Tačiau per tuos 5 metus buvo iškirsta tik per 2 milijonus ktm metinio kirtimo daugiau. Lietuvos valstybiniuose miškuose į metus priaugdavo apie 2.622.000 ktm. Tokiu būdu iki 1940 m. buvo sudarytas, teoretiškai vertinant, apie 6.000.000 ktm rezervas. Atsižvelgiant į privačiuose miškuose vykdytus per didelius kirtimus, sauvali-

⁷³ Dr. A. Skėrys, *Entwicklung und Umfang des Holzmarldes in Litauen 1918-1940*, Freiburg im Breisgau 1947, 69 psl.

kus kirtimus valstybiniuose miškuose ir kitokius gamtos ar žmogaus padarytus medžio prieaugliui nuostolius, reikėtų laikyti, kad Lietuvoje nuo 1921 m. iki bolševikinės okupacijos miškai buvo naudojami tiek, kiek leido moksliškai ištirti ir pagrįsti duomenys. Taigi Lietuva buvo viena iš nedaugelio Europos kraštų, kuri tinkamai vykdė pagrindinį miškų ūkio dėsni: kirsti miško tiek, kiek priauga.

1940 m. Sovietams okupavus kraštą, buvo nustatyta 6.000.000 ktm kirtimo norma, įskaitant ir atgauto Vilniaus krašto dalį. Tačiau patys kirtimai buvo vykdomi neplaningai ir su teroro nuotaika. Reikia paminėti, kad bolševikai, sugriaudami miškų ūkyje visą kas buvo mūsų sukurta, net miškotvarkos skyrių uždarydami, pradėjo tikrą užimto krašto miškų eksploatavimą, kurį neabejotinai tęsė ir 1944 m. sugrįžę. Iš šykščių duomenų galima spręsti, kad 1947-1950 metais buvo planuojami ir vykdomi per dideli, t. y. daugiau negu priauga, kirtimai. Manytina, kad 1945-1949 metų laikotarpyje, dėl partizanų stiprios rezistencijos, dėl stokos darbo jėgos bei arklių ir dėl nepakankamo kebų tinklo, buvo kertama ribotai ir be plano. Taip pat krašto atstatymas, ypač ūkių, visai nevykdomas. Pagal duomenis medžio eksportas į užsienį labai mažas, o į pačią Sov. Sąjungą Lietuvos medį didesniais kiekiais buvo pradėta gabenti tik paskutiniaisiais metais.

Kokia Lietuvos miškų padėtis yra šiandieną, mums miškininkams yra nesunku įsivaizduoti. Neabejotinai yra šeimininkaujama be jokio pateisinamo miškų ūkio plano ir daugelis buvusių pušynų bei eglynų prilgsta A. Barausko *Anykščių Šileliui*.

Atskirai minėtinos vokiečių okupacijos meto 1941-1944 m. miškų kirtimų normos bei jų įvykdymas. Keikia pabrėžti, kad vokiečiai, palyginant su jų 1914-1918 m. okupacija, Lietuvos miškų ūkiui buvo gana palankūs. Kirtimui skirti medžio kiekiai buvo 3.000.000 ktm sąmatinio ir 1.000.000 ktm kurui, įskaitant ir Vilniaus kraštą. Tačiau per visą laikotarpį šių normų buvo įvykdyta sąmatinio kirtimo tik 70-75% ir kurui apie 50-60%. Tuo pačiu metu mūsų kaimynai latviai iškirsdavo apie 90 %, o estai apie 85%. Mes dar 1944 m. vokiečių vadovaujamoms Lietuvoje lentpjūvėms teikėme bolševikmečiu kirstus rąstus ir tai jie laikydavo paprastu reikalu. Lietuviai miškininkai, norėdami taupyti miškus savo tėvynei, nebūdavo uolūs vokiečių įpareigojimams,

visą bėdą suversdami darbo jėgos stokai ir panašiai. Tokia mūsų miškininkų pasyvi laikysena vokiečiams buvo žinoma, ir jie mums dažnai primindavo latvių ir estų pastangas bei laimėjimus. Tačiau nė vienas mūsų miškininkų nebuvo dėl to pakliuvęs į koncentracijos stovyklą, ar šiaip nukentėjęs. Dėl tokios mūsų miškininkų laikysenos turime būti dėkingi tuometinei miškų vadovybei ir vietos administracijai, kuri daugiausia mūsų pastangas suprato. Tad dėl miškų, palyginę su kitomis mūsų krašto ūkio sritimis, mūsų miškininkai vokiečiais perdaug nusiskūsti negalėjo. Jie galėjo mūsų miškus irgi išnaudoti ir neleisti mūsų miškininkams pasireikšti, kaip elgėsi Sov. Sąjungoje ir iš dalies Lenkijoje. Atskirai primintini tik vokiečių saugumo sumetimais vykdyti kirtimai pagal plentus ir geležinkelio linijas. Tuo būdu jie sugadino nemažą miško plotą. Kiek jie iškirto ir paėmė savo reikalams miško beveik nemokamai, manau, ne vieta ir ne laikas minėti. Tačiau turėtų būti surinkti miškininkų komisijos duomenys ir sulyginėti, sugrupuoti net pagal sortimentus ir įvertinti.

b. Miškų kirtimo rūšys. — Pažangiausiame miškų ūkyje yra žinoma keletas kirtimo būdų. Daugiausia tyrimų šiuo klausimu yra padarę vokiečiai ir austrai XIX amž. gale ir XX pradžioje. Juos pasekė ir kiti kraštai. Miškų kirtimo rūšys yra taip pat ir miškų ūkio intensyvumo rodiklis. Juo miškų medynai yra mišresni ir kraštas kalnuotesnis, tuo ir kirtimo rūšys gali būti įvairesnės. Tame pačiame krašte kirtimai gali būti vykdomi taip pat keletu būdų.

Kirtimo rūšys yra nustatomos atsižvelgiant į du pagrindinius veiksnius : miškų biologinį ir ekonomiškai techniškąjį. Pirmuoju atveju žiūrima medynų sudėties, t. y. mišrūs medynai ar gryni, ir stengiamasi išauginti kuo geresnės miško medžiagos ir atsižvelgiama į atželdymo galimybes. Antruoju atveju nulemia medžio kirtimo bei išvežimo patogumas, naudojant mažiau ir menkiau parengtus specialistus, bei lengvesnis miškų kirtimo normų apskaičiavimas.

Daugiausia kirtimo rūšių yra išmėginusi ir tebevartoja Vokietija. Tačiau kiekvienam kraštui tos pačios kirtimo rūšys gali ir netikti, išskyrus tik dvi visiems Europos kraštams lygiai priimtinas, būtent: plynas ir rinktinis kirtimas. Ten, kur miškų ūkis yra tik bepradėjęs reikštis, vykdomas pirminis rinktinis kirtimas,

t. y. kertama tik patys vertingiausi medžiai ir visiškai nesirūpinama, kad jų vietoje vėl kiti augtų. Tik vėliau, kada nors apytikriai žinomi jau krašto miškų plotai, medžio ištekliai, medynų sudėtis, amžius ir prieauglis, iškyla reikalas nustatyti ir kirtimo būdus. Abu minėtieji miškų kirtimo būdai Europoje vartojami nuo seno.

Lietuvoje, kaip ir kituose Baltijos kraštuose, dar caristinės Rusijos laikais miškai jau buvo kertami rinktinai ir plynai. Tuo pačiu būdu buvo vykdomi kirtimai ir nepriklausomo gyvenimo metais. Lietuvoje, priešingai kaip Estijoje ir Latvijoje, buvo linkstama kirsti plynai. Kuris iš šių būdų mūsų sąlygoms buvo geresnis, atsakyti be gilesnės studijos ir platesnio aprašymo yra sunku, kadangi abu būdai geri ir turi beveik lygiai teigiamų ir neigiamų pusių.

Pirmiausia pažvelkime į rinktinį kirtimą. Jis Lietuvos sąlygose geras, ypatingai mišriuose pušų-eglių medynuose, kur daugiausia savaime miškas ir vėl atželia. Be to, jis palengvina išlaikyti mišrius, o iš dalies ir reikalingo santykio, medynus, kuriuose išauga medis geresnių techninių savybių, atsparesnis gamtos kliūtims ir ligoms bei kenkėjų antplūdžiui. Tačiau planavimas bei vykdymas kirtimo darbų yra sudėtingesnis ir sunkesnis kaip plyno kirtimo. Bevykdant rinktinius kirtimus, dažnai sužalojami kaimyniniai medžiai, bevežant aplaužomi pomiškio medeliai, kirtimo darbai išmėtyti, todėl reikalauja ir didesnio personalo. Kuo 1924-1937 m. buvo rinktiniu būdu iškirsta apie 8.300.000 ktm arba 28% bendro kertamo kiekio. Jam priklausė ir apgedusio medžio (išvartų ir sausuolių) kirtimas, kuris 1929-1937 m. laikotarpyje sudarė vidutiniškai į metus po 672.000 ktm. Be to, susidarydavo nemaži kiekiai medžio, vykdant jaunuolynų retinimą ir kitus miškų auginimo darbus. Pavyzdžiui, 1935 m. siekė apie 160.000 erdm, 1936 m. — 260.000 erdm ir 1937 m. — 355.000 erdm medžio, daugiausia malkinio.

Plynas kirtimas yra visai pateisinamas ir geras grynuose medynuose. Kirtimo darbų vykdymas žymiai lengvesnis ir greitesnis. Šios rūšies kirtimus vykdant, buvo paliekami sėkliniai medžiai, kurie labai dažnai atsėdavo mišką ir todėl nebuvo reikalo dirbtinai želdinti. Pirmaisiais nepriklausomo gyvenimo metais šis kirtimo būdas buvo sunkiai pakeičiamas kitu. Paskutiniaisiais laikais jis buvo irgi visai pateisinamas, o ateityje — taip

pat praktikuotinas. Žodžiu, Lietuvoje pasirinkti ir praktikuojami miškų kirtimo būdai buvo teisingi, mūsų miškų sąlygas atitiko ir palengva kėlė miškų kokybę ir gerino medynų sudėtį, kas ūkiškai buvo labai svarbu. Techniškai pagal šiuos kirtimo būdus darbai buvo parengiami ir vykdomi tinkamai. Ypatingai atsargiai buvo vykdomi rinktiniai miškų kirtimai, todėl nuostolių (išlaužymo ir panašių) labai maža būdavo. Labai abejotina, ar dabar Sovietai leidžia mūsų miškininkams vykdyti dar rinktinis kirtimus, nes greičiausia kertama bus ištisai ar plynai, nežiūrint kokios miško sąlygos.

c. *Gamybos būdai ir technika.* — Kiekvieno krašto ūkis reikalauja, kad gėrybių parengimas būtų pakankamai greitas ir pigus. Tą patį galima pasakyti ir apie miško žaliavą — medį. Miškininko uždavinys yra išauginti kiek galima trumpesniu laiku daug gero medžio, o naudotojų — jį palankiausiomis ūkinėmis sąlygomis gauti reikiamoje vietoje. Medis svarbi prekė ir jis įvairiomis žaliavomis ir dideliais kiekiais sutinkamas pasaulio rinkoje. Dėl to miškas iš senų laikų buvo parduodamas neiškirstas, tiesiog pirkliams bei smulkiems jo naudotojams. Tokiais atvejais kirtimo ir išvežimo darbus vykdavo patys pirkėjai.

Praėjus keleriems metams po I pasaulinio karo, kai kurie Europos kraštai valstybės miškuose pradėjo vykdyti kirtimus miškų administracijai prižiūrint. Tarp tokių valstybių buvo Lenkija, Jugoslavija ir visi Baltijos kraštai. Yra labai būdinga, kad tuo susirūpino kaip tik naujai nepriklausomybę atgavę kraštai, norėdami geriau aprūpinti savo gyventojus reikalinga miško medžiaga ir valstybei ūkinės naudos padaryti. Kaip ir kokių mastu šie kirtimo darbai pačios miškų administracijos tolimesniuose kraštuose buvo vykdomi, mums nėra prasmės minėti. Atskirai pažymėtina, kad Estijos valstybinuose miškuose pati administracija vykdė kirtimus ir, paskutiniaisiais metais prieš praėjusią karą, jau siekė apie 37 % kasmet kertamo kiekio, o Latvija, pradėjusi tuo keliu eiti 1923 — 1924 m., kasmet plėtė ir plėtė iki Sovietų okupacijos. Latvijos valstybinių miškų kirtimus vykdė pati miškų administracija tokiu mastu ⁷⁴ :

⁷⁴ Dr. Z. Prūsas, *Standortsbedingte Grundlage und Entwicklungszustände der baltischen Holzwirtschaft*, Münchenas 1949, 47 psl.

Metai	Kirtimo	kirtimus vykdė		Iš bendro kiekio pardavė			
	kiekis	pati miškų		nekirstų iš varžytinių		nekirstų vietos	
	bendrai	administracija		pirkliams		gyventojams	
	1000 ktm	1000 ktm	%	1000 ktm	%	1000 ktm	%
1923/24	4.256,3	74,1	1,7	883,7	20,8	3.298,5	77,5
1924/25	4.061,5	51,1	1,2	1.485,6	36,6	2.524,8	62,2
1925/26	4.230,3	34,7	0,8	1.548,8	36,6	2.646,8	62,6
1926/27	5.759,8	146,3	2,5	2.226,9	38,7	3.386,6	58,8
1927/28	6.848,4	207,6	3,0	3.365,5	94,2	3.273,3	47,8
1928/29	7.206,5	444,6	6,2	3.428,5	47,5	3.343,3	46,3
1929/30	5.565,4	538,3	9,7	2.622,1	47,1	2.405,9	43,2
1930/31	3.693,8	573,2	15,5	764,9	20,7	2.355,7	63,8
1931/32	6.987,2	2.384,0	34,1	1.603,3	22,9	2.999,9	43,0
1932/33	6.500,0	2.555,4	39,3	929,9	14,3	3.015,1	46,4
1933/34	6.708,4	2.999,9	34,3	1.130,7	16,8	3.277,8	48,9
1934/35	6.330,2	2.340,7	37,0	1.273,1	20,1	2.716,4	42,9
1935/36	6.266,3	2.192,5	35,0	1.292,1	20,6	2.781,7	44,4

Lietuvoje miškų administracija tik 1927 m. pradėjo pati vykdyti kirtimus. Tai buvo vienas iš svarbiųjų mūsų miškų žinybos užsimojimų, bet dėl pasiruošusio personalo stokos šių darbų pradžia buvo sunki. Miško pirkliai buvo nepatenkinti, nes pramatė iškrentant iš jų rankų pelną. Šis kirtimų vykdymo darbas mūsų buvo pasirinktas, norint geriau ir palankiau patenkinti gyventojų, ypač ūkininkijos, pareikalavimus ir kartu padidinti miškų pelną. Pasirinktas kelias buvo teisingas ir naudingas. Metai iš metų šiuo būdu vykdomi miškų kirtimo darbai augo ir davė vis geresnius rezultatus. Nors tų kirtimo darbų atlikimui, pagamintos medžiagos į sandėlius suvežimui ir pagaminto medžio apskaičiavimams buvo reikalingas gana didelis pagalbinis personalas. tačiau miškų administracija šios valstybės ūkio šakos pelną nuolat didino ir krašto iždui padėdavo išlyginti kitų žinybų nepriteklus. Todėl visai suprantama, jog 1938 m. pačios administracijos buvo kirsdinama jau artį 60 % nustatyto kirtimui miško. Miškų administracija šiam, darbui panaudojo 259 prižiūrėtojus, 138 sąskaitininkus, 179 sandėlių sargus, 46.000 kirtėjų ir vežėjų. Kaip matome, darbai buvo verti dėmesio ir miškų bei krašto ūkiui buvo naudingi. Vykdytų kirtimo darbų išsivystymas Lietuvoje atrodė taip :

Kirtimai ir gamybos darbų vykdymas Lietuvos valstybiniuose
miškuose 1927 — 1939 m. m.⁷⁵

Iš miškų administracijos pagamintos medžiagos

Metai	Gamyba		Rastų		Popier-	Malkų			
	vykdoma	% viso			malkių	Iš viso			
	miškų	kirtimo	Lapuo-	Spyg-					
	adm-jos		čių	liuočių					
	1000		1000	1000	1000	1000		1000	
	ktm		ktm	ktm	ktm	ktm	%	ktm	%
1927	123,3	5,4	37,1	2,4	8,5	48,0	46,0	61,1	54,0
1928	416,5	15,2	122,7	18,6	33,3	174,6	50,1	190,4	49,9
1929	460,2	17,9	135,0	14,7	31,9	181,6	50,1	209,8	49,9
1930	711,4	29,9	206,1	24,9	75,0	306,0	54,9	297,4	45,1
1931	742,8	25,8	226,2	24,3	72,3	322,8	60,6	239,1	39,4
1932	779,6	25,1	233,0	21,8	8,6	263,4	45,7	394,7	54,3
1933	1219,8	34,4	166,3	51,8	193,5	411,6	49,8	526,8	50,2
1934	1567,4	49,8	487,1	101,4	273,4	861,9	61,4	590,8	38,6
1935	1535,8	46,6	468,8	82,5	218,7	770,0	65,8	585,2	34,2
1936	1601,8	35,9	577,0	98,5	138,3	813,8	58,3	629,7	41,7
1937	1692,1	48,4	584,5	145,9	125,9	856,3	58,0	670,0	42,0

Iš lentelės matome labai įdomius duomenis, parodančius malkų nuošimtį. Pirmaisiais metais neturint miško medžiagos rūšiavime patyrimo, malkų nuošimtis buvo nepaprastai aukšta. Jis dar pasikartojė krizės metais, o vėliau vis mažėjo.

Čia ir reikėtų kiek sustoti, kad tinkamai įvertintume medžių rūšiuotojų reikšmę. Tarp gamybos darbų dažnų lankytojų turi būti ne tik girininkas, bet ir urėdas. Tinkamas miško rūšiavimas gali jo vertę iki 15 % pakelti ar sumažinti, kas mūsų kraštui sudarytų keletos milijonų litų skirtumą. Nors miškų administracija ruošė į kaimynines urėdijas ekskursijas, buvo griežtos rūšiavimo taisyklės, kartkartėmis pasirodydavo instruktoriai, bet net ir paskutiniaisiais metais į medžio racionalų ir pelningiausią paskirstymą bei rūšies nustatymą, buvo dar ne visai pakankamai kreipiama dėmesio. Dažnai urėdijoje girininkas buvo vertinamas pagal pasitaikantį klaidų dažnumą skaičiavi-

⁷⁵ Dr. A. Skėrys, *Entwicklung und Umfang des Holzmarktes in Litauen 1918-1940*, Freiburg im Breisgau 1947, 69 psl.

muose, bet ne pagal tai, kiek jis pagamino aukščiausios rūšies miško medžiagos ir koks nuošimtis malkinių rastų bei malkų. Prie šių kirtimo ir gamybos darbų turi būti kuo dažniau pats girininkas. Prižiūrėtojai gali gerai dirbti, rūšiuodami tik po atitinkamo pasirengimo ir ilgos patirties. Tačiau jie paties girininko niekuomet neatstos. Mūsų eiguliai nebuvo tiems darbams pilnai parengti, tačiau daug jų dirbo prie medžiagos rūšiavimo. Tokiu būdu ir buvo gaunamas per žemas nuošimtis gamybinės ir vertingiausios miško medžiagos, o perdidelis nuošimtis pigesnių rūšių bei malkų. Visai teisingai buvo mokamos už gamybą premijos. Gal būtų buvę teisingiau mokėti aukštesnes premijas tiems žmonėms, kurie tiesiog dirbo prie medžiagos rūšiavimo, kad daugiau būtų paskatinti gaminti brangesnes rūšis. Neabejotina, kad ilgainiui miškų administracija būtų pati vykdžiusi kirtimo darbus visuose kirtimui skirtuose miškuose.

Techniškas miško kirtimo darbų vykdymas yra taip pat svarbus, nes nuo jo priklauso darbo spartumas, lengvumas ir bekertant medžio mažesnis gadinimas, o taip pat į sandėlius išvežimas. Tad miško darbininkai turi būti ne tik su darbais gerai supažindinti, bet ir aprūpinti tinkamais įrankiais. Su netinkamais įrankiais ne tik be reikalo nuvargsta darbininkai, pasiekdami mažus darbo rezultatus, bet ir padaro valstybei nuostolių, sugadindami kaimyninius medžius, ar perskeldami patį kamieną. Lietuvoje, kad ir buvo miškų kirtėjams duotos palankios sąlygos įsigyti tinkamus įrankius, tačiau griežtos priežiūros nebuvo. Būtų pravartu nustatyti, atitinkant mūsų medžio technologines sąlygas, piūklus, kirvius ir kitus pagalbinius įrankius. Juos, ypatingai kirvius, reikėtų gaminti savo krašte ir visus dirbančius lengvomis sąlygomis aprūpinti. Su gerais įrankiais darbo produkcija aukštesnė apie 30 %, lengviau išvengiama susižeidimų ir ne taip įvargstama. Tai yra dar svarbiau, teturint ribotą darbo jėgą. Miško kirtimas motoriniais piūkiais nebuvo praktikuojamas ir sunku pramatyti, ar jo reikės ateityje. Tai priklausys nuo to, ar pakaks darbo jėgos. Dabar bolševikai mūsų miškus kerta motoriniais piūkiais, ir tai mums kelia didelio susirūpinimo, nes be sunkumų gali išnaikinti daug miško.

Apie medį vežančius ūkininkus arba specialius vežėjus galima irgi panašiai pasisakyti. Tačiau vežėjams tegalima tik patarti, bet ne realiai tuos pageidavimus įgyvendinti, nes reikalas susijęs

su didesnėmis išlaidomis. Nors transporto priemonės būdavo paprastos ir kartais net primityvios, iškirstas ir pagamintas medis būdavo laiku suvežtas į sandėlius. Vokiečių okupacijos metu, dėl rezistencijos sumetimų, sunkiai buvo išvežta tik dalis miško, gi dabar prie bolševikų, kai ūkininkai neturi nuosavybės ir arklių, tai yra dar sunkiau įmanoma. Būsimoje laisvoje Lietuvoje medis į sandėlius turėtų būti vėl vežamas ūkininkų ir tik iš dalies mechanizuotomis priemonėmis.

d. Miško gamybinės medžiagos ir kuro santykis. — Kiekvienas miškininkas nori ir drauge turi pareigą užauginti sveiką, gražų ir geros kokybės medį. Koks santykis gamybinės miško medžiagos su malkomis, yra labai painus klausimas ir jį galima spręsti, norint nustatyti tą santykį, tik palyginus su tais kraštais, kurių yra giminingos klimatinės sąlygos ir miškų bei tautos ūkio formos. Negalėtume imti pavyzdžiu tokių kraštų, kur klimatas yra karštas ir nereikalingas kuras šildymui, arba kur klimatas yra šaltas ir šildymui naudojama daugiau malkų.

Kiekvienas kraštas stengiasi iš užauginto medžio turėti daugiau naudos. Gamybinė miško medžiaga už kurą yra brangesnė net ir tolimiausiuose nuo kelių užkampiuose. Ypatingai Europoje, kur medžio paklausa yra didesnė už pasiūlą, yra rūpinamasi pakelti gamybinės miško medžiagos nuošimtį. Kai kurie Europos kraštai, ypatingai Vokietija, gauna nuostabiai aukštą gamybinio medžio nuošimtį. Tačiau labai dažnai didelė kuro paklausa didina malkų nuošimtį. Toks atvejis buvo Lietuvoje ir Latvijoje. Ši opų miškų ūkio klausimą geriau paryškina šie duomenys :

Miško gamybinės medžiagos ir malkų santykis

	1937		1946	
	gamyb. miško medž.	malkos	gamyb. miško medž.	malkos
Pasaulio	52,1 %	47,9 %	52,1 %	47,9 %
Europos	59,9 %	40,1 %	52,1 %	47,9 %
Lietuvos	58,0 %	42,0 %	ī	t
Latvijos	58,0 %	42,0 %	t	?
Estijos	54,0 %	46,0 %	?	t
Vokietijos	67,0 %	33,0 %	62,5 %	37,5 %
Lenkijos	57,6 %	42,4 %	66,7 %	33,3 %
Suomijos	67,9 %	32,1 %	56,1 %	43,9 %
Švedijos	79,9 %	20,1 %	54,0 %	46,0 %

Po karo Europos malkų nuošimtis žymiai pašoko, nes anglies kasimas buvo žymiai sulėtėjęs ir tik mažas jo kiekis tekdavo kuro reikalams. Todėl ir medis buvo plačiau naudojamas kurui. Be to, karo veiksmų metu daugelis miškų buvo apgadinta ir tiko tik kurui.

Lietuvoje malkų santykis visą laiką buvo nepastovus ir kartais net keliąs rūpesčio. Kodėl taip buvo, yra sudėtingas klausimas, kuris, skaitant toliau šią studiją, paaiškės. Suprantama, jog reikės dėti pastangų, kad ateityje Lietuvoje malkų nuošimtis mažėtų ir apstotų apie 38%.

e. *Medžio transportas.* — Medžio transportas labai atsiliepia į medžio kainas. Intensyvaus miškų ūkio kraštai jau seniai gero susisiektimo reikšmę įvertino ir dėjo pastangų praveisti pakankamą kelių tinklą. Seniausieji žinomi, pigiausi ir patogiausi yra vandens keliai. Jais naudojasi įvairios tautos jau tūkstančius metų. Sauskeliai pradėjo miškų ūkiui tarnauti palyginamai neseniai. Jie, įskaitant plentus ir geležinkelius, turi šiais laikais miškų ūkiui didelės reikšmės. Šio šimtmečio pradžioje medžio transportui buvo panaudotas sunkvežimis, kuris šiandieną trumpesnėse distancijose yra nepakeičiamas. Šiandieną medžio transportas yra tiek išsišakojęs ir išaugęs, kad sunku net stambiais bruožais jį pavaizduoti. Tačiau būdingesnius transporto duomenis bei pasiektus rezultatus paminėsiu.

Pirmiausia panagrinėkime vandens kelius. Jie miškų ūkiui yra palankiausi ir ūkiškai naudingiausi, nes apie tris kartus pigesni kaip sauskeliai. Kiekvienas kraštas deda pastangas turėti kuo platesnį vandens kelių tinklą. Be Nemuno, Neries, Nevėžio, Jūros yra ir visa eilė mažesnių upių, kuriomis, kol vanduo nenusekdamo, buvo plukdoma erdmetrinė miško medžiaga. Pagal 1914 m. rusų statistiką Lietuvos ribose buvo toks vandens kelių tinklas versta is :

Gubernija	tinka tik medžiui	tinka plaukiooti	tinka gar- laiviams	Iš viso
	plukdyti	baidokams	plaukiooti	
Kauno	290	81	81	452 = 482 km
Vilniaus	1.201	141	14	1.356 = 1.445 km
Suvalkų	14	74	-	88 = 94 km
Iš viso	1.505	296	95	1.896 = 2.021 km.

Tai nėra jau tokie ilgi upių keliai, bet mažai Lietuvos teritorijai buvo gana pakankami. Be to, iš Labanoro miškų buvo išmėginta plukdyti medžius ežerų grandine į Vilnių. Rezultatai buvo geri.

Vien tik Nemunu prieš I pasaulinį karą buvo nuplukdoma iki Tilžės ir Klaipėdos daugiau kaip milijonas ktm miško medžiagos. Dalis to medžio ėjo iš Nemuno aukštupio. Nepriklausomybės metais Nemunu iki Klaipėdos buvo atplukdyti šie miško medžiagos kiekiai⁷⁶:

Nemunu plukdyto medžio iki Klaipėdos kiekiai kietmeteriais

Metai	Rąstų	Popiermedžių	Kurui	Iš viso
1928	223.300	186.240	24.675	434.215
1930	191.800	215.040	23.175	430.015
1932	157.900	174.400	27.000	359.300
1933	178.800	75.360	66.525	320.685
1934	192.400	156.880	26.100	375.384
1935	192.300	181.280	16.875	390.455

Geležinkelių tinklas Lietuvoje, atgavus nepriklausomybę, buvo labai mažas ir apleistas. Pagal 1913 m. duomenis Lietuvoje buvo tiek geležinkelių:

Gubernija	Geležinkelių ilgis verstais		Iš viso
	plačiųjų	siaurųjų	
Kauno	545	6	551 = 587 km
Vilniaus	1.059	17	1.076 = 1.147 km
Suvalkų	221	1	222 = 237 km

Šis geležinkelių tinklas buvo praplėstas 1914-1918 metais vokiečių okupacijos metu. Nepriklausomybės metais Lietuva praplėtė savo geležinkelių tinklą apie 30 %. Kad palengvintų medžio žaliavos transportą, vyriausybė 1933 m. atpigino geležinkelio tarifus rąstų transportui 40%, o piautam medžiui 27%. Lietuvoje geležinkelių tinklas, kaip bendriems ūkio reikalams, taip

⁷⁶ Ten pat, 39 psl.

ir medžio transportui, buvo dar per siauras. Kaip geležinkelio, taip ir miško kelių tiesimas miškų ūkiui yra svarbus, nes tai įgalina mišką lygiai naudoti visame krašte. Be to, prie gerų kelių medžio kainos visuomet yra aukštesnės ir atlygina kelių tiesimo bei jų išlaikymo išlaidas.

Koks yra įvairių kitų Europos kraštų geležinkelių tinklas, parodo ši lentelė ⁷⁷ :

Kraštas	Susisiekimas geležinkeliu 1000 gyv. km	1 sunkvežimis 1000 gyv. 1937 m.
Lietuva	6,4	928
Belgija	5,8	37
Vokietija	7,3	44
Latvija	15,9	355
Švedija	26,7	35
Estija	12,7	226
Norvegija	12,5	36
Bulgarija	5,2	1.494

Plentai ir vieškeliai, perimti iš caristinės Rusijos, buvo panašioj padėtyj kaip ir geležinkeliai. 1914 m. buvo toks plentų ir vieškelių tinklas ⁷⁸:

Gubernija	Plentai km	Grįsti keliai km	Pusiau plentai km	Geresni vieške- liai km	Paprasti keliai km	Iš viso km
Kauno	367	302	4	–	6.821	7.494
Vilniaus	365	14	33	252	25.845	26.509
Suvalkų	828	15	-	-	7.878	8.721

Šių kelių tinklas nepriklausomo gyvenimo metais buvo praplėstas iki 40%.

Lietuvos kelių tinklas 1944 m., įskaitant Vilniaus kraštą, atrodė taip:

⁷⁷ Dr. Z. Prūsas, *Standortsbedingte Grundlage und Entwicklungszustände der baltischen Holzwirtschaft*, Münchenas 1949, 70 psl.

⁷⁸ Dr. A. Škėrys, *Entwicklung und Umfang des Holzmarktes in Litauen 1918-1940*, Freiburg im Breisgau 1947, 33 psl.

Lietuvos kelių lentelė ⁷⁹

1. Geležinkeliai :

Lietuvos geležinkelių iš viso 2.763 km, iš kurių :	
plačiųjų geležinkelių	2.219 km
siaurųjų »	544 »

2. Plentai :

Lietuvos plentų iš viso 2.265 km. Iš jų svarbesnieji :

a) Žemaičių plentas	202,6km
b) Aukštaičių plentas (nuo Žemaičių plento prie Nevėžio iki Latvijos sienos)	192,0 »
c) Lauksargis-Joniškis	163,0 »
d) Virbalis-Kaunas-Zarasai	287,8 »

1918-1939 m. tarpe naujų plentų pastatyta 352 km.

1942 m. vyko naujų plentų statyba šiose vietose :

1. Kaunas-Vilnius	62,9 »
2. Ukmergė-Širvintos.....	22,0 »
3. Strelciškis-Valkininkai-Pirčiupiai	17,0 »
4. Kairiai-Radviliškis-Linkaičiai	17,0 »
5. Rietavas-Viestuvėnai	20,0 »
6. Kėdainiai-Krakės.....	20,0 »
7. Vilnius-Rudnikai	6,6 »
8. Nemenčinė-Buivydziai	4,5 »

Iš viso 170,0

⁷⁹ Lietuvos Žemės Ūkis ir Statistika, Dillingenas 1948, 215 psl.

3. Vieškeliai :

Lietuvos vieškelių iš viso apie 31.000 km

I rūšies	vieškeliai.....	4.160	km
II rūšies	vieškeliai.....	9.200	»
III rūšies	vieškeliai.....	17.940	»

Miško keliams tiesti ir išlaikyti buvo skiriami gana maži kreditai. Tai apsunkino nuošaliuose miškuose kirtimo darbus. Medžio kainos, esant menkam kelių tinklui, buvo žymiai žemesnės ir tai neigiamai veikė kylantį miškų ūkį bei jo rentabilitumą.

Pavyzdžiui, nuo 1923 iki 1937 m. buvo išleista kelių tiesimui ir tiltų statymui bei remontui 1.858.950 litų, arba po 124.000 litų per metus. Tačiau tos išlaidos buvo ne kiekvienais metais lygios. Pavyzdžiui, 1932 m. buvo išleista tik 12.400 litų, 1928 m. 28.840 litų, 1934 m. 289.310 litų, ir 1937 m. net 324.760 litų. Atitinkamai išlaidoms vyko ir darbai. Jeigu 1923 m. pataisė 28,2 km kelių tai 1928 m. 59,9 km, 1934 m. 563,0 km, ir 1937 m. 663,3 km. Tiems darbams buvo sunaudota 1926-1937 m. laikotarpyje 26.226 ktm gamybinės miško medžiagos ir 171.803 erdm šakų.

Pakankamas kelių tinklas ir jo išlaikymas save pilnai pateisina, nes atitinkamai kyla ir medžio kainos. Lietuvos miškininkai ateityje turės dar uoliau reikalauti tam tikslui kreditų. Tas klausimas yra labai svarbus ir turės būti tinkamai išspręstas.

Pastudijuokime žemiau dedamą lentelę apie išlaidas kelių tiesimui bei jų išlaikymui kai kuriose Vokietijos provincijose:

Išleista Vokietijos miško kelių tiesimui ir išlaikymui
valstybiniuose miškuose ⁸⁰

		Prūsi- joje	Bavari- joje	Saksoni- joje	Württem- berge
1 ha miško RM	prieš 1914	2,4	2,5	4,5	5,5
	1927/28	5,0	6,8	7,2	15,1
	1931/32	3,4	2,4	3,1	6,5
	1935/36	5,0	5,1	6,4	11,0
1 ktm medienos RM	prieš 1914	0,5	0,5	1,0	0,8
	1927/28	U	1,4	2,2	2,7
	1931/32	0,9	0,6	1,7	1,2
	1935/36	0,8	0,8	1,6	1,5
Išskaityta % nuo gautų pajamų	prieš 1914	4,5	3,3	4,8	5,2
	1927/28	5,9	7,2	7,8	10,0
	1931/32	9,9	5,3	9,2	8,9
	1935/36	7,4	6,5	8,8	9,0
Viso išleista	prieš 1914	8,2	6,6	11,0	12,9
	1927/28	7,5	9,0	11,1	18,5
	1931/32	6,8	4,5	5,5	9,5
	1935/36	8,9	9,1	11,1	15,5
Perteklius 1 ktm RM	prieš 1914	9,4	6,7	8,3	9,0
	1927/28	22,0	35,5	24,0	21,5
	1931/32	-	-	111,0	90,0

Kaip matome, kelių reikalams daugiausia išleidžia Württembergas, bet jo miškų ūkis yra rentabiliausias. Vokietija miško kelių tiesimui ir jų išlaikymui išleidžia daugiau kaip kiti kraštai. Be to, didžioji Vokietijos dalis yra kalnuota, tad ir kelių išlaidos žymiai padidėja. Jeigu Lietuva skirtų proporcingai nors trečią dalį to, ką skiria Vokietija, tai būtų galima kelių tinklą per 10 metų pastatyti, o jis per kelioliką metų save išpirktų.

Medžio transportas sunkvežimiais Lietuvoje nepriklausomybės metais nebuvo labai remtinas, nes šią susisiekimo priemonę ^{80 80}

⁸⁰ Ten pat.

ir skystą kurą reikėjo importuoti. Ateityje nepriklausomoje Lietuvoje gali būti vėl medžio transportas sunkvežimiais kurį laiką vengtinas.

Kai kuriuose kraštuose medžio transportas yra vykdomas mums sunkiai įsivaizduojamu būdu. Pavyzdžiui, Sov. Sąjungoje yra kas metai iškertama medžio žymiai daugiau negu išvežama. Kur iškirstas medis dingsta — nežinia. Tai pavaizduoja ši lentelė :

Sov. Sąjungoje iškirsto ir išvežto medžio santykis
1929-1937 m. laikotarpyje mil. ktm ⁸¹

	Bendras kiekis		Padarinė medžiaga		Malkos	
	Iškirsta	Išvežta	Iškirsta	Išvežta	Iškirsta	Išvežta
1929	139,8	95,5	85,1	60,0	54,7	35,5
1930	170,2	147,2	112,2	96,7	58,0	50,5
1931	199,5	159,8	128,9	104,1	70,6	55,7
1932	176,1	164,7	103,5	99,4	72,6	65,3
1933	178,7	173,3	98,9	98,0	79,8	75,3
1934	201,6	181,3	108,2	99,7	93,4	81,6
1935	208,6	203,2	116,8	112,9	91,8	90,3
1936						
1937	-	201,5	-	111,3	-	90,2

Reikia pabrėžti, kad Sov. Sąjungoje miško kelių maža ir jie labai blogi. Dėl to ir medžio išvežama žymiai mažiau, negu iškertama. Be to, galima prileisti — ir mums tai pilnai suprantama, — kad iškirsto medžio kiekiai paskelbiami didesni. Prievarotos būdu suorganizuoti darbininkai stengiasi visais būdais jų iškirstą kiekį, ypatingai erdmetrinę miško medžiagą, kraudami ir perduodami «išpūsti».

Lietuvoje medžio transportas iki sandėlių ir kartais tolimesnių geležinkelio stočių bei plukdomų upių buvo labai gerai ir lanksčiai organizuotas ir vykdomas. Apie 90% iškirsto miško išveždavo prie tų miškų gyveną ūkininkai, kurie turėdavo progos užsidirbti. Miško medžiaga paskutiniaisiais nepriklausomybės ⁸¹ ⁸¹

⁸¹ De. Erwin Buchholz, *Die Wald- und Holzwirtschaft des Ostraumes*, Berlynas 1943, 131 psi.

metais buvo vežama apie 40.000 arklių. Žmonių čia dirbdavo dar didesnis skaičius. Medžio transportas Lietuvos sąlygose buvo pateisinamas ir rentabilus iki 20 km, kas Vokietijoje, Austrijoje, Šveicarijoje ir Skandinavijoje jau nebeapsimokėjo. Ūkininkai medį veždavo daugiausia žiemos metu, kada nėra tiek darbų ūkyje. Atgavus vėl nepriklausomybę, vargiai bebus pirmaisiais metais pakankamai gyvos traukiamosios jėgos iškertaman miškui išvežti. Tai neabejotinai sudarys rūpesčio ir sunkumų. Reikės vietoj tų trūkstamų transporto priemonių panaudoti vilkikus ir sunkvežimius. Medžio transportas būsimoje laisvoje Lietuvoje priklausys dar ir nuo žmogaus darbo jėgos kiekio. Todėl ir apie transporto būdus yra kiek sunkiau pasisakyti.

3. Miško auginimas ir globa

a. *Miškų želdymas.* — Vedant intensyvų miškų ūkį ir vykdant plynus kirtimus, reikalas miškus želdyti yra savaime suprantamas. Tačiau šis būtiniausias miškų ūkio uždavinys, nekalbant jau apie kitus kontinentus, ir Europoje daugumos kraštų yra nepakankamu mastu atliekamas. Nepakankamai ir netinkamai miškų želdymo darbus vykdant, miškas menkėja ir medžio prieauglis bei ištekliai mažėja. Vien dėl miškų neatželdymo ar nepakankamo želdymo masto pasaulyje žymiai sumažėjo ir dar tebe mažėja miškų plotai. Tie reiškiniai pastebimi visuose kontinentuose. Daug kur dėl tos priežasties atsirado net dykumų, pustomų smėlynų. Gyvas pavyzdys yra J.A.V., kur paskutiniaisiais keliais dešimtmečiais buvo paversta dykumomis ar panašiais plotais apie 150 mil. ha. Tų nuostolių negalima išlyginti net ir didelėmis pastangomis. Dabartiniu laiku šis kraštas, be želdomų kertamų miško plotų, apželdo kiekvienais metais ir daugiau kaip 1 milijoną ha. išnaikinto miško plotų. Tad, aritmetiškai skaičiuojant, reikėtų apie 100 metų kad vėl apželdytų miškais tuos plotus, kuriuos lengvapėdiškai išnaikino. Manychiau, kad J.A.V., nors medžio ištekliai nepakankami ir vis dar mažėja, tų didžiulių dykumų miškais neapželdys, nes ūkio struktūra ir nepelninga investicija vers nuo to plano palengva atsisakyti. Tokią želdymo akciją pradėjo 1931 m. prezidentas Boosweltas, norėdamas duoti bedarbiams darbo ir drauge didinti krašto ateičiai turtą. Tokio milži-

niško masto miškų želdymo akcijos kiti kraštai nesiima, nors tuščių plotų, kur seniau augo miškai, yra pakankamai.

Europoje, išskyrus keletą kraštų, miškų želdymo darbai buvo vykdomi uoliai, atsargiai ir sėkmingai. Šie miškų ūkio darbai buvo pirmiausiai pradėti Vokietijoje, Austrijoje, Danijoje ir kituose kraštuose. Jau XIX šimtmečio viduryje minėtieji kraštai reikalą plačiai studijavo ir palyginamai sėkmingai tuos darbus vykdė. Mūsų kartos miškininkai kerta jau žmogaus augintus eglynus, pušynus ir kai kurias lapuočių rūšis.

Betobulinant miškų želdymo darbus, buvo pritaikomi ir jiems vykdyti įrankiai, kurie paskutiniaisiais metais yra labai gausūs, modernūs ir praktiški. Jie daugiausia buvo gaminami Vokietijoje. Be to, lygiai tobulėjo ir želdymo būdai — sėjimas ar sodinimas, dirvos parengimas ir tinkamų sėklų bei daigų parinkimas. Bet dar ir šiandieną negalime pasigirti, kad šioje srityje jau būtų viskas aišku. Nors yra tuo klausimu studijų ir taisyklių, pasitaiko šimtai nepavykusių želdymo darbų. Kiekvienas kraštas dėl skirtingų klimato ir dirvožemio sąlygų, lygiai kaip ir noro auginti kitas medžio rūšis, turi atitinkamai skirtingu būdu vykdyti želdymo darbus. Šie visi dalykai yra kiekvieno krašto miškininkų iš akių neišleidžiami ir, pagal sugebėjimą, vykdomi.

Miškų želdymo mastas yra kiekviename, net ir lygaus intensyvumo, krašte skirtingas. Tai daugiausiai priklauso nuo to, kokios medžio rūšys medynus sudaro ir nuo kirtimo būdo : plynas, rinktinis ar kitoks. Vykdamas plynus kirtimus, ir želdymo darbai yra didžiausi. Norint pilnai atlikti šiuos darbus, reikia turėti, nekalbant apie reikiamus kreditus, pakankamai daigynų bei medelynų ir gerų sėklų, kurios būtų surinktos nuo sveikų, gražiai išaugusių ir pageidaujamo aukštumo medžių.

Miško želdymo Vokietijoje darbų išlaidas ir santykį su iškirstu mišku pavaizduoja ši lentelė ⁸²:

⁸² V. Dietrich, *Forstliche Betriebswirtschaftslehre*, Berlynas 1943.

	1912	1927	1928	1931	1932	1935	1936
Išlaidos miško							
želdymui 1 ha/IIM	2,11	6,56	6,39	5,65	2,54	4,17	4,45
Išlaidos %	7,8	10,0	10,6	9,8	6,1	7,4	7,4
% nuo gautų už							
medį pajamų	4,2	8,3	7,1	14,4	8,2	5,7	6,7
Sėklomis apsėtas							
plotas, 100 ha	188,0	168,2	117,1	87,3	60,6	34,9	30,0
Plotas apsodintas							
daigais, 100 ha	139,2	143,8	139,8	150,1	103,4	147,0	113,5
Apželdytas plotas							
bendrai, 100 ha	498,5	465,4	396,1	389,7	250,5	338,1	272,0
Apželdytas plotas							
nuo bendro miško							
ploto %	12,21	1,42	1,17	1,06	0,73	0,89	0,64
Apželdyti plotai ha							
kiekvienam iškirs-							
tam 1000 ktm	2,84	3,04	2,51	2,64	2,04	1,35	1,04
Iškirsto medžio							
kiekis ktm 1 ha							
plote	4,3	4,7	4,7	4,0	3,6	6,6	6,2

Lentelė labai įdomi ir verta rimtos studijos bet kuriam kraštui. Labiausiai krinta į akis nuošimtis, kuris 1931 m. siekia net 14,4 %, gautų už medį pajamų. Vidutinės želdymo darbų išlaidos po karo sudaro 8,4% minėtų pajamų. Gi prieš karą buvo tik 4,2%. Šie skaičiai yra mums įsidėmėtini, lyginant savas miškų želdymo išlaidas bei skirtus kreditus. Tačiau šiuos skaičius ir nuošimčius reikia vertinti tik apgalvojus. Jie neabejotinai vaizduoja plynuose kirtimuose vykdytus želdymo darbus, o prie jų priskaičius rinktinius bei panašius kirtimus, turėtų želdymo darbų išlaidos atitinkamu nuošimčiu sumažėti. Šiaip ar taip, tiek daug miškų želdymui vargu ar kur išleidžiama.

Negalima pro akis praleisti ir ryškiai didėjančio ploto, apsodinto daigais. Tam reikia palyginti 1927 m. su 1936 m., ir vaizdas darosi aiškus. Neabejotinai plotų apsodinimas daigais, nors išlaidos tokio sodinimo žymiai didesnės, yra sėkmingesnis ir miškų ūkiui priimtinesnis.

Kiek plačiau apsistosisime prie miškų želdymo darbų, vykdytų laisvoje Lietuvoje. Ši opų klausimą bes varsty damas, mūsų miškininkas, ypatingai senesnės kartos, neabejotinai pasakys, kad tik

per ilgesnį laiką buvome krašto ūkį vairuojančių vyrų suprasti ir mūsų rankos buvo visai atpalaiduotos.

Pirmaisiais nepriklausomybės metais nebuvo pakankamai daigynų nei patyrusių tiems darbams vykdyti rankų, o svarbiausia — kreditų. Po vokiečių okupacijos metų (I pasaulinio karo) ištisų medynų plyno kirtimo želdymo darbai buvo labai reikalingi. Tas uždavinys mūsų negausiems miškininkams buvo perdidelis ir nepavyko jį pakankamu mastu įvykdyti, nes, be minėtų priežasčių, numatyti kreditai iš tikro nebuvo tam reikalui paskiriami. Nuo pirmųjų nepriklausomybės metų iš miško pirklių buvo imami 2 % nuo pirkto stačio miško kainos specialiai miškų želdymui. Jeigu tos sumos iš tikro būtų buvę skiriamos miškų žinybai, tai želdymo darbai galėjo būti pakankamai plačiai vykdomi. Tačiau tokia skurdi, miškininkų planus trukdanti padėtis tęsėsi ilgokus metus. Nors buvo pakankamai ir gana pigios darbo jėgos bei jau pakenčiamas skaičius specialistų, miškų želdymo darbai buvo vykdomi siauru mastu ir dažnai pavėluotai. Vokiečių okupacijos metu iškirstus ir mišku iš naujo neapaugusius ar tik iš dalies apaugusius plotus nepavyko laiku ir tinkamai sutvarkyti. Tačiau padėtis ilgainiui gerėjo ir buvo pasiekta labai gražių išdavų. Jau 1937 m. buvo išleistas įstatymas, kad 3 % gautų už parduotą miško medžiagą pajamų yra skiriama miškų želdymo darbams. Tai sudarydavo į metus apie 750.000 litų. Tokius didelius kreditus šiems miškų ūkio darbams retai kuris Europos kraštas skyrė. Jų pakako ne tik želdymo darbams vykdyti plynų kirtimų plotuose, bet atlikdavo ir užsilikusiems želdymo darbams apmokėti bei jaunuolynų retinimo ir genėjimo išlaidoms. Miškų želdymo intensyvėjimą pavaizduoja šie skaičiai: 1934 m. buvo apželdyta 2.791 ha, 1935 m. 3.257 ha, o jau 1938 m. net 9.130 ha. Daugiausia buvo želdoma spygliuočių plotai, kurie būdavo plynai kertami. Lietuvoje paskutiniaisiais metais buvo kertama apie 5.200 ha spygliuočių medynų, iš kurių apie 75% plyno kirtimo būdu. Todėl į metus turėjo būti apželdoma iš viso apie 5.000 ha.

Besivystant miškų želdymo darbams, lygiagrečiai augo ir reikiamos priemonės. Visame krašte buvo sistemingai plečiamas medelynų ir daigynų tinklas. 1938 m. 28 urėdijos turėjo medelynus, užimančius 60,3 ha ploto. Tai dėmesio verti skaičiai. Juose buvo auginami daigai bei medeliai miškų želdymui, vaismedžiai, dekoratyviniai medeliai ir įvairūs vaiskrūmiai. Vietos gyventojai,

ypatingai ūkininkai, galėjo palankiomis sąlygomis pirkti medelius sodyboms apšodinti. Daigynų paskutiniaisiais metais prieš karą buvo apie 150. Jie užėmė apie 30 ha ir jų tvarkymas per metus kainavo apie 30.000 litų. Buvo dedamos pastangos, kad kiekviena didesnė girininkija turėtų savo daigyną. Tai yra labai vertinga. Daigynams ir želdymo darbams vykdyti reikėjo daug sėklų. Paskutiniuoju laiku, su mažomis išimtimis, želdymas buvo vykdomas daigais. Sėklos ilgokus metus buvo paruošiamos, nekreipiant dėmesio į sėklų kilmę. Dažnai surinkti bloguose miškuose (žemuose ir menkos rūšies) kankorėžiai buvo vežami į džiovyklą ir maišomi bendrai. Tačiau ši negerovė miškų mokslo atžvilgiu buvo pašalinta. Tad vėliau sėklų parengimas buvo geras ir daigumo nuošimtis aukštas. Pavyzdžiui, 1939 m. buvo jau 26 aižyklos. Jos galėjo per parą parengti iki 20 centnerių įvairių sėklų. 1920-1937 m. laikotarpyje parengė 86.980 kg spygliuočių ir 49.185 kg lapuočių sėklų. Jų parengimas, be 1920-1924 m., kainavo tik 356.620 litų. Ar prie kiekvienos džiovyklos buvo daigumas įvairiais būdais tiriamas, negabu tvirtinti. Tačiau tai turėtų būtų daroma.

Miškų sodinimo ir želdymo darbai tiek pakilo, kad, pavyzdžiui, 1937 m. buvo apsėta 1.445 ha pušimis, 1.501 ha eglėmis, 62 ha lapuočiais, 329 ha mišriais medeliais, o apšodinta 1.342 ha. Tad tais metais apsėta ir apšodinta viso 4.679 ha. Be to, buvo 1.631 ha papildyta želdyti, 647 ha retinta, ir 1.513 ha paruošta iš rudens dirva. Tų darbų vykdymas atsiėjo 357.649 litų. Vienas ha sėjimo kainavo 15 litų, o sodinimo 30 litų. Nuo 1924-1937 m. buvo apsėta 17.792 ha, o apšodinta 16.688 ha. Papildytų želdinių plotas sudarė vos 797 ha, vykdytas auginimas 2.174 ha. Tame laikotarpyje vykdytiems miškų želdymo ir auginimo darbams išleista apie 2.850.000 litų.

Želdymo darbai turėtų būti vykdomi kirtimo metais. Tuo atveju nereikėtų taip vargti, paruošiant sodinimui aikšteles, nespėtų įsiveisti piktžolės ir minkštieji lapuočiai. Daugelis pasakys, kad dar iki pavasario guli neišvežti rąstai ir malkos. Malkas turėtų krauti prie biržės sienų, o rąstus, skirtus pramonei ir prekybai, turi išvežti iki pavasario. Tą patį tenka pasakyti ir apie rąstus, skirtus vidaus rinkai. Toks skubus želdymo būdas yra praktikuojamas daugelyje kraštų ir davė gerus rezultatus.

Želdymo darbams vykdyti Lietuvoje buvo labai palankios sąlygos, nes buvo pakankamai pigios darbo jėgos. Tai miškų administracija pilnai išnaudojo. Tektų pastebėti, kad miškų želdymo

darbams turi būtinai vadovauti pats girininkas, bet nepavesti vyresniajam eiguliui arba net ir eiguliui. Tai yra svarbus darbas ir turi būti su reikiamu rimtumu atliekamas. Reikėtų vesti ir želdymo darbų užrašus, aprašant būdingesnius duomenis.

Lietuvis miškininkas visą laiką dėjo pastangų, kad jo administruojamame miškų plote nebūtų aikščių ar nepavykusių želdymo darbų, ir tos pastangos nenuėjo veltui.

Prisimintinas yra ir abiejų paskutiniojo karo okupacijų laikotarpis. Sovietai, okupavę 1940 m. Lietuvą, pirmiausia pradėjo atleisdinėti ir kilnoti miškininkus, steigti visokias planavimo institucijas ir be atodairos kirsti mišką. Želdymo darbais nebuvo nei susidomėjimo, nei jiems vykdyti priemonių. Kol dar buvo susidarę daigų ir sėklų ištekliai iš seniau, tol galėjo būti bent iš dalies vykdomas ir miškų želdymas. Nors toji okupacija truko tik vienerius metus, šie taip svarbūs miškų ūkiui darbai, okupantams nesirūpinant, buvo apleisti.

Vokiečių okupacijos metu želdymo darbai negalėjo būti vykdomi taip, kaip iš tikro reikėjo ir kaip lietuviai miškininkai reikalavo. Vokiečiai karo metu susiaurino kreditus ir savo miškų želdymo darbams, tad okupuotų kraštų miškais dar mažiau rūpinosi. Tai galima suprasti, juo labiau, kad jie netrukdė tuos želdymo darbus vykdyti, panaudojant privačią iniciatyvą. Nors sąlygos ir buvo sunkios, mūsų miškininkai dėjo pakankamai pastangų miškų želdymo darbus vykdyti toliau. Nepamirštinas 1942 m. rugsėjo mėn. įvykęs Kaune miškų urėdų suvažiavimas, kurio pradžioje vokiečiai pagyrė tuos urėdus, kurie uoliai vykdė miškų kirtimo ir išvežimo darbus, o po to vienas iš mūsų direktorių dalino dovanas, nors daugiausia simbolines, už uoliausią miškų želdymo darbų vykdymą. Vokiečiai tuo visai nesipiktino. Kad tie darbai būtų bent pakenčiamai atlikti, buvo daug rūpintasi ir dirbta. Pastangos, kurias rodė vadovybė, yra atsimintinos ir įvertintinos. Be didelės propagandos, kuri prie to svarbaus darbo pritraukė ir daug mokyklų, Generalinis Direktorius dirbantiems miškų želdymo darbus ūkininkams skyrė kurą ir gamybinę miško medžiagą, nors vokiečių ji buvo skirta ne šiems reikalams. Žinoma, be urėdų ir girininkų tinkamo supratimo šios pastangos būtų tik iš dalies pasisėkusios. Didelė miškų administracijos pareigūnų dalis reikalą tinkamai suprato ir jau 1944 m. pavasarį buvo apžel-

dyta bemaž tokie plotai kaip 1934 m. Tačiau tų želdymo darbų nepakako, nes kertami miško plotai buvo didesni, ypatingai 1940-1941 m.

A. Matulionio, dabartinio Lietuvos miškų vyriausio administratoriaus, 1951 m. vasario mėn. atsišaukimas į gyventojus, kad, pavasariui atėjus, prisidėtų prie miškų želdymo darbų, yra girtinas. Tačiau jisai, laikydamasis Sovietų propagandinių nuostatų, pirmiausia ieško kaltininkų, dėl kurių atsirado tokios neapželdytos aikštės. Jo galvojimui, dėl to kalti esą tik vokiečiai. Bet kodėl tą svarbų miškų ūkio uždavinį Matulionis prisimena tik 5 metams praėjus po karo? Tai turėjo pamatyti 1945 m. ir padarytus nuostolius atitaisyti. Todėl miškininkui yra aišku, kad želdymo darbai tuo metu buvo bemaž nevykdomi. Iki dabar turėtų būti atsiradę apie 30.000 ha neapželdytų plotų. Tai jau yra ateičiai didelis ir sunkus uždavinys. Esamomis sąlygomis jį galima atlikti tik per 7-8 metus. Pirmiausia reikia parengti sėklų, kurių derlius yra tik kas 3-5 m., paskiau pasirūpinti daigynais ir tik po 2 metų pradėti vykdyti tuos užsilikusius miškų želdymo darbus. Negalima išleisti iš akių, kad tie plotai yra apaugę piktžolėmis ir nepageidaujamomis lapuočių rūšimis. Želdymo darbai gali pavykti tik vartojant stiprius 2-3 metų daigus ir tinkamai parengus dirvą.

Šie miškų želdymo darbai bus miškininkams būsimoje laisvoje Lietuvoje vienas sunkiausių uždavinių. Būtų sunku pramatyti jų apimtį, bet kiekvienais metais gali susidaryti po 3.000-4.000 ha. Sunku spėlioti, kaip pavyks sovietinei administracijai pravesti dabartinę miškų želdymo akciją. Bet aišku, kad šiuos darbus išlaisvintoj Lietuvoj bus galima pradėti platesniu mastu vykdyti tik po 2-3 metų, kas priklausys ir nuo sėklų derliaus. Teks vartoti, išskiriant mažas išimtis, tik stiprius daigus, kad būtų pasiekti bent pakenčiami želdymo rezultatai. Gali susidaryti ir darbo jėgos trūkumas, todėl įvairių mokyklų įtraukimas į šią akciją bus ne tik pageidaujamas, bet ir būtinas.

b. *Miškų priežiūra ir auginimas.* — Apželdyti ir atžėlę miškų plotai dar negali miškininko nuraminti, nes tai yra tik pati miško auginimo ⁸³ pradžia.

⁸³ Iki šiol vartotas *miško auklėjimo* terminas yra netikslus. Tik žmogus gali būti auklėjamas, o gyvulus ar medis yra auginamas ir prižiūrimas.

Kiekviename intensyvaus miškų ūkio krašte miškų priežiūros ir auginimo darbai yra lygiai uoliai vykdomi, kaip ir paties želdymo. Tik sumani miškininko ranka gali išauginti gražų, sveiką ir aukštos kokybės medyną. Miškininkas turi rūpintis ne tik želdymo darbais, bet ir jaunuolynu, paaugusiu ir net brandžiu medynu. Jis turi žinoti, kada, ką ir kiek iš jo prižiūrimo ir auginamo medyno kirsti ar pašalinti. Sulaukus jaunuolynui 8-10 metų, miškininkas jį turi pradėti auginti su kirvio pagalba. Kada ir kiek kirsti, yra ne taip lengvas klausimas. Tai priklauso nuo medžių rūšies, dirvožemio ir klimatinio sąlygų. Yra sakoma, kad su kirviu geriau veikti dažniau ir po truputį, nors tai ir brangiau atseina. Miškų priežiūra ir auginimu pirmiausia pradėjo domėtis vokiečiai, kurie miškų auginimo srity jau seniai stovi pačioje aukštumoje. Šiais laikais miškų priežiūra ir auginimu yra susidomėję daugelis kraštų, ypatingai Europoje. Dabar, pavyzdžiui, niekas negali prilygti danams, kurie užaugina geriausios kokybės ir aukščiausios produkcijos bukynus. Jau nedaug galima būtų rasti Vidurio Europoje tokių medynų, kurie nebūtų patyrę miškininko priežiūros ir kirvio įtakos.

Prižiūrimi ir auginami medynai teikia ne tik daugiau geresnės kokybės medžio, bet drauge apsaugo mišką, nors iš dalies, nuo įvairių ligų bei kenkėjų, ypatingai pašalinant gendančius medžius. Gerai prižiūrimuose miškuose ir medžiai greičiau auga.

Kalbant apie miškų priežiūrą ir auginimą, yra pravartu turėti vaizdą, kuriuose kraštuose, ypatingai Europoje, yra palankiausios sąlygos medžiui išaugti ir sulaukti ilgo amžiaus. Žemiau duodama lentelė rodo keletą pažymėtino didumo ir amžiaus medžių, kurie, žinoma, išaugo dar tais laikais, kada žmogus miškų priežiūra nesisidomėjo ir miškininko profesija dar nebuvo žinoma.

Charakteringi medžiai pagal amžių ir perimetrą ⁸⁴

Medžių rūšys ir vietovės	Apimtis (perimetras)	Drūtimas aukštyje m	Spėjamas amžius
Stelmužės ąžuolas Zarasų apskrityje	11	1,30	1100 ?
Bukas prie Flims Graubünden	5,40	1,20	300
Bukas iš la Houssage (Normandie)	5,43	1,30	375-575
Bukas iš Montigny (Normandie)	8,20	1,30	630-930
Karališkasis ąžuolas Windsor Great Park	8,0	0,90	1200 ?
Tismedis iš Montravail prie Saintes	14,10	-	2000 ?
Ąžuolas Gowthorpe prie Wetlierby	16,80	—	1500
Pilkasis kėnis, F. A. Schirndinge prie Eger	5,20	1,30	300
Vandens kiparisas (Taxodium distichum) Santa Maria de ei Tule (Mexico)	33,00	1,50	6000
Tismedis Fürstensteinergrund, Silezijoje	2,20	-	500
Tismedis Mazecha (Moravijoje)	2,45	—	2000
Tismedis Angerthal Illedholz, Aukšt. Bavarijoje	2,60	1,30	virš 1000
Tismedis Berggrundle : ant Ibbe upės (1200 m. aukščiau jūros lygio, Algau)	3,60	1,00	» 2000
Tismedis Lande Patry	9,60	1,00	1500
Tismedis Fortingalle (Škotijoje)	16,50	-	3000
Tismedis iš Braburn	18,00	—	2880
Liepa iš Staffelsteino (storiausia liepa Europoje)	15,00	1,30	-
Liepa prie Kosberg, Bavarijoje	-	-	1000
Liepa prie Neustadt, prie Kocher	8,57	-	1000

Manychiau, kad Stelmužės ąžuolas turi apie 1.100 metų ir yra vienas iš seniausių Lietuvos medžių. Būtų pravartu tokius retus Lietuvos medžius daugiau išstudijuoti ir aprašyti.

Vertėtų drauge paminėti ir aukščiausias ne tik Lietuvoje, be ir nuo šiaurės Europos iki vakarų Prūsijos egles, kurios augo Punios šile ir buvo 41,5 m ir 40,5 m.

Prižiūrimuose miškuose medžiai auga į aukštį žymiai greičiau.

⁸⁴ Dr. Kanngiesser, *Lebensdauer und Dicthenwachstum der Waldbäume*, žr. Forst- und Jagdzeitung, 1906.

Mums yra pravartu žinoti augimas į aukštį svarbiausių Lietuvos medžių rūšių : pušies ir eglės. Iš dedamos lentelės gausime vaizdą apie minėtų medžių rūšių augimą pagal bonitetus.

Metinis prieauglis centimetrais ir kulminacinis augimo į aukštį laikas pušiai ir eglei ⁸⁵

Pušiai:

Amžius	10	15	20	25	30	35
I. Boniteto	48	52	48	44	40	36
II. »	37	43	43	41	37	32
III. »	28	36	38	36	32	28

Eglei:

Amžius	10	15	20	25	30	35	40	45	50	55	60	65
I. Boniteto	25	38	42	46	50	50	46	42	38	ir t. t.		
II. »	12	20	24	28	31	33	35	36	34	31	29	27
III. »	5	7	11	14	17	19	20	21	22	23	24	23

Medžių eilė pagal į aukštį augimo greitį:

beržas, maumedis,

drebulė, alksnis, klevas, uosis, liepa, guoba, gluosnis,

švelniapušė (*Pinus strobus*), pušis,

ąžuolas,

Pinus montana, skroblas,

bukas,

eglė, *Pinus banksiana*,

kėnis.

Lietuvoje miškų priežiūros ir auginimo darbai ėjo bemaž lygiagrečiai su želdymu. Pradžioje nebuvo pakankamai patyrusių miškininkų ir priemonių. O miškų priežiūros ir auginimo

⁸⁵

F. F. Morozow, *Die Lehre vom Walde*, hrsg. von K. Rubner, Neudamm 1928.

darbai yra gana sunkūs ir reikalingi rimtos studijos bei atsargumo. Prieš pradėdamos retinimus ar genėjimus, girininkas turi būtinai pasitarti vietoje su urėdu arba patyrusiu kaimyniniu girininku. Nuo šių darbų priklausys ir medžio derlius. Dažnai atvejais, bevykdydami retinimo ar genėjimo darbus, suklysdavo net patyrę ir išmokslinti miškininkai, profesoriai. Atsimenu, ir Lietuvoje vienas žinomas miškininkas vykdė tyrimo tikslais retinimo ir genėjimo darbus, kurie buvo kito patyrusio ir to klausimo žinovo smarkiai papeikti. Žinoma, ateitis dar parodys, kurio buvo tiesa. Nereikėtų todėl stebėtis, kad miškų priežiūros ir auginimo darbai Lietuvoje buvo visą laiką vykdomi siauresniu mastu, kaip želdymo darbai. Tačiau nereikia nuvertinti mūsų miškininkų pastangų, šiuos svarbius miškų ūkio kultūros darbus vykdant. Dėl nepakankamos darbų apimties yra kalti ir per maži tam kreditai. Mūsų urėdai galėjo irgi kiek daugiau miškų priežiūros ir auginimo darbus dėmesio ir pastangų rodyti. Gal šis sakinyss ir nebus malonus skaityti, bet, žinant tų darbų svarbą ir sudėtingumą, reikia pabrėžti, jog negalima be gerai pasirengusio urėdo talkininkavimo pasiekti pageidaujamų rezultatų.

Ilgainiui miškų priežiūros ir auginimo darbai vystėsi ir tobulėjo. Jų pasiekti rezultatai duomenimis pagrįsti neįmanoma, tačiau paskutiniaisiais nepriklausomybės metais neabejotinai buvo atlikta arti to, kas galėjo būti pageidaujama. Be to, yra nelengva ir nustatyti, kur ir kas turi būti retinama ir genėjama. Vienam gali atrodyti, kad nėra reikalo kirvį ar piūklą pavartoti, o kitam priešingai.

Ateityje šie miškų ūkio darbai turės būti vykdomi su ypatingu atsidėjimu, nes daugelis medynų bus apnaikinti. Šiam tikslui reikėtų ir atskiro tyrimo instituto. Be to, reikėtų skubiai surinkti iš girininkijų žinias, kiek jų ribose yra neapželdytų plotų.

Neabejotinai reikės vieną kitą nevietinę medžių rūšį įveisti ir pageidautino medžių rūšių santykio pasiekti.

Medžiams retinti ir genėti turės būti parūpinti patentuoti įrankiai, o patys darbai su dideliu atsargumu atliekami. Tuos darbus, miškų administracijai vadovaujant, galės vykdyti išmokyti nuolatiniai miško darbininkai ir kaimyniniai gyventojai.

c. *Miškų apsauga.* — Juo miškų ūkis yra intensyvesnis, juo jį saistančios formos yra pilnesnės ir griežtesnės. Įstatymai ir kitokie

nuostatai teisiškai apsaugo miškus. Mažėjant medžio ištekliais, atsiranda vis gyvesnis reikalas mišką nuo įvairių žalingų veiksnių apsaugoti. Miškų apsauga yra keleriopa — svarbiausia nuo žmogaus ir pačios gamtos. Dėl žmogaus kaltės dabar miškų plotai yra labai sumažėję ir tebemažėja, o medis nemažais kiekiais neteisėtai slaptaitebekertamas.

Kiekvienas kraštas turėjo ir tebeturi sunkumų dėl žmonių sauvališko miškų kirtimo. Juo medžio ištekliai yra mažesni ir kainos aukštesnės, juo žmonėse didėja noras pasirūpinti medžio nelegaliu būdu. Net tuose kraštuose, kur už šį nusižengimą yra griežčiau baudžiama, sauvališkas miško kirtimas ar pagaminto medžio grobimas nesiliauja. Yra tik keletas Europos kraštų, jų tarpe ir Skandinavija, kur sauvališkas medžio kirtimas yra visai neryškus ir ne dėl to, kad tenai yra dideli medžio ištekliai bei lengvomis sąlygomis gaunama. Daugumoje gi valstybių žmonės į mišką žiūri kaip į visą turtą, kuris atsirado be žmogaus rūpesčio ir darbo. Ypatingai ši nuomonė vyrauja slavų tautose, kur žmonės, mažai rizikuodami, sauvališkai šia gėrybe naudojasi. Kai kuriuose kraštuose net paskutiniaisiais prieš karą metais žymūs medžio kiekiai buvo nelegaliai iškertami. O kiek būna tokių atvejų, kada nusižengimas visai nepastebimas.

Lietuvoje sauvališko miško kirtimo negerovė pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo gana žymi. Žmonėse buvo išsiliakusi rusų galvosena, kad miškas yra bendras visų turtas ir nėra nusižengimo nei nuodėmės juo kaip nori pasinaudoti. Tokį galvojimą mūsų labai švelnūs įstatymai ilgai neįstengė pakeisti. Tačiau, sustiprinus patikimesniais eiguliais miškų sargybą, pravedus nors kuklią propagandą ir sumažėjus miško paklausai, pradėjo ir sauvališkas miško kirtimas bei pagaminto medžio vogimas mažėti. Paskutiniaisiais nepriklausomybės metais tokie nusižengimai buvo visai reti, ir Lietuva galėjo jau lygintis su tokiais kraštais, kuriuose ši negerovė buvo labai mažai pasireiškus. Prie sauvališkų miško kirtimų ir vagysčių mažinimo gali ypatingai daug prisidėti eiguliai. Tik per ilgesnį laiką eigulių tinkamumas buvo patikrintas ir nemažas skaičius turėjo būti pakeistas naujais, geresniais. Ypatingai departamento direktorius A. Rukuiža sprendė šį opų klausimą drąsiai, kietai ir naudingai. Eigulys bus nepakeičiamas miškų saugotojas ir ateityje, nepriklausomoje Lietuvoje.

Sauvališkų miško kirtimų eigą galime matyti iš šių duomenų :

Susektų sauvališkų miškų kirtimų duomenys ⁸⁸

Metai	Susektų sauvališkų kirtimų protokolų		Nusižengėliai apmokėjo be teismo	
	skaičius	taksos kaina litaais	protokolų	nuostolių su bauda
1919	1.219	41.870		
1920	3.600	54.637		
1921	5.522	61.441		
1922	9.346	140.327		
1923	14.029	462.171		
1924	21.538	729.427		
1925	17.472	373.170	9.235	136.457
1926	24.089	342.609	12.011	147.581
1927	19.316	288.435	10.560	138.033
1928	22.538	294.000	12.147	180.531
1929	19.998	261.235	12.145	170.211
1930	14.741	252.734	9.251	190.307
1931	17.541	141.998	12.334	158.453
1932	16.639	72.342	11.686	88.142
1933	15.005	48.086	10.783	62.031
1934	15.813	60.423	10.603	65.501
1935	12.410	32.537	9.223	44.173
1936	13.080	31.255	10.269	47.252
1937	13.641	59.188	11.296	80.880

Pirmaisiais metais dėl blogos miškų apsaugos tik maža dalis nusižengimų buvo susekta. 1924 m. nusižengėlių padaryti nuostoliai buvo didžiausi. Po to vis mažėjo iki paskutiniųjų nepriklausomo gyvenimo metų. Pavyzdžiui, 1939 m. padaryti nuostoliai siekė tik penktą dalį 1924 metų nuostolių.

Nuo 1925 m. iki 1937 m. buvo įvykdoma į metus vidutiniškai po 17.100 susektų nusižengimų, padariusių po 173.700 litų nuostolių, skaitant medį taksos kaina. Kiekvienu kartu buvo iškertama vidutiniškai už 12 litų vertės medžio. Reiškia, kirsdavo daugiausia brandžius, gražiai išaugusius medžius. Pagal duomenis 0,6% gyventojų kirto neteisėtai mišką imant, visą laiką, o paskutiniaais ^{86 86}

⁸⁶ *Miškų Departamento Metraštis 1918-1938 m.*, Kaunas 1940, 123 psl.

metais tik 0,5 %. Kiekvienais metais padaryti nuostoliai siekdavo vidutiniškai 5% bendrų už mišką gautų pajamų.

Už padarytus nuostolius pinigai, sumokami su pabauda, valstybės išdui sugrįždavo net su aukštais procentais. Tačiau miškų žinyba būtų laiminga, jeigu piliečiai liautųsi sauvališkai kirtę mišką ir tuo būdu palengvintų jos darbą, sustiprintų tautos sąžiningumą bei teisingumo jausmą.

Miško apsauga nuo gaisrų ir kitų pavojų bei žalingų veiksmų pirmaisiais nepriklausomybės metais, kaip ir pats miškų ūkis, buvo silpna. Tačiau greitai gerėjo ir ilgus metus buvo gana gera. Daugiausia rūpesčio sudarydavo gaisrai, kurie dažniausiai kildavo dėl žmogaus neatsargumo. Gaisrų skaičius metai iš metų mažėjo, ypatingai gi miškų kirtimo darbus pradėjus vykdyti pačiai miškų administracijai. Mažėjo lygiagrečiai ir gaisrų padaryti nuostoliai, kurie, palyginant su kitų kraštų, buvo nedideli. Gaisrai buvo išskirtinai paprasti, nebuvo užregistruotų lajinių (kada dega medžių šakos iki viršūnių) arba požeminių, kurie yra žymiai nuostolingesni. Tačiau ir paprasti gaisrai yra labai nuostolingi, ir jų padarytos žalos pilnai nustatyti neįmanoma. Gaisro pasekmės gali atsiliepti net vėl apželdytame plote po daugelio metų, nes dažnai žūva didelė dalis paviršutinio žemės sluogsnio mikroorganizmų ir kitų naudingų gyvių. Todėl apsauga nuo gaisrų turi būti labai gerai organizuota ir — kas dar svarbiau — reikia vengti jų sukėlimo. Atitinkama propaganda ir tautos išsamninimas yra geriausios priemonės apsaugoti miškus nuo gaisrų. Lietuvoje paskutiniaisiais metais buvo pravesta labai vykusia propaganda, ir žmonės atitinkamai informuoti. Daugiausia gaisrų sukeldavo uogautojai, riešutautojai ir kiti bevaikščioją miške žmonės. Kilus gaisrui, pagal įstatymus, jį gesinti turėjo eiti vietos gyventojai. Tokia tvarka yra ir kituose Baltijos kraštuose, Lenkijoje ir kitur. Gaisrams stebėti, kaip ir Vokietijoje bei kituose kraštuose, buvo statomi stebėjimo bokštai. Jų tinklas buvo nedidelis, bet pakankamai pasitarnavo. Lietuvoje miškų gaisrai, palyginant su kitais kraštais, buvo labai maži. Retais atvejais išdegdavo keliolika hektarų miško.

Didžiausi gaisrai pasitaiko Sov. Sąjungoj ir Kanadoj bei J.A.V. 1949 m. vasarą buvo labai didelis miško gaisras Prancūzijoje. Jis tęsėsi keletą dienų ir padarė apie pusę milijardo litų nuostolių. Jo metu žuvo septyni gesintojai — skautai. Po jo Europoje tokio

didelio gaisro dar nebuvo. Tačiau negalima jo lyginti su Sov. Sąjungoje buvusiu miškų gaisru 1925 m., apie kurį prof. Tkačenko rašo : «Gaisras siautė apie 50 dienų ir dėl jo susivėlino maždaug dvi savaites derliaus brendimas. Laivų judėjimas didžiąja Irtyšio upe buvo nutrauktas, žvejyba ir medžioklė sustabdyta. Nuo dūmų apylinkėse buvo taip tamsu, kad reikėjo degti dienos metu šviesą. Lokiai, baimės apimti, ateidavo į ūkius, voverės būriais ėjo į miestus ir kaimus. Tik audringas lietus pajėgė gaisrą užgesinti ». Tai buvo Sibire kilęs miško gaisras, kurio metu maždaug Europos dydžio plotas buvo paskendęs dūmuose. Po I pasaulinio karo Sov. Sąjunga patyrė didžiausius gaisrų nuostolius, kurie neabejotinai kildavo daugiausia dėl neapykantos ir keršto režimui. Geresniam pavaizdavimui talpinama ši lentelė :

Miškų gaisrai Sovietų Sąjungoje ⁸⁷

	Miškų gaisrų skaičius	Sunaikinti miško plotai	Iš jų sunaikinti viršūnių gaisrų
1925/26	133.000	695.000 ha	97.000 ha
1926/27	11.000	940.000 ha	177.000 ha
1927/28	6.000	210.000 ha	34.000 ha
1928/29	12.000	681.000 ha	97.000 ha

1926-1927 m. išdegė toks miškų plotas, kuris prilygsta Lietuvos miškų plotui. Be to, apie 18% išdega lajos gaisruose.

Lietuvoje turėtų būti ir ateityje panašiai organizuojama miškų apsauga, kaip paskutiniaisiais nepriklausomybės metais. Tik reiktų tuo reikalu daugiau mokyklose vaikus apšviesti.

Miškų apsauga nuo kitų mažiau reikšmingų pavojų ir kenksmingų dalykų buvo gerai tvarkoma ir efektinga.

d. Miškų rezervų klausimas. — Kiekvienas intensyvus ir pajėgus ūkis labai dažnai turi rezervinius kapitalus, kuriuos panaudoja tik išimtiniais atsitikimais. Pinigų ar stovinčių medžių rezervai miškų ūkiui jau nuo seno yra žinomi. Ir senesniais laikais miškų rezervai buvo daromi, bet dažniausiai privačiuose miškuose. Paskutiniaisiais prieškariniais metais, dėl privačių

⁸⁷ Dk. Erwin Buchholz, *Die Waid- und Holzvcirtschaft des Ostrau-mes*, Berlynas 1943.

miškų savininkų ūkinio susilpnėjimo, tokie rezervai buvo daromi tik retais atvejais. Tačiau dabartiniais laikais miškų rezervai yra daug svarbesni negu seniau, nes medžio ištekliai žymiai mažesni, paklausa gi rodo tendenciją vis didėti, o vyriausybės, kaip ir pavieniai asmenys, dažnai pergyvena ūkines depresijas ar net ir krizę. Tokie miškų rezervai veikia žmones ir psichologiškai, t. y. skatina medį taupyti. Ar medžio rezervai yra pateisinami valstybiniuose miškuose ir drauge Lietuvoje, atsakytina — taip. Lietuvoje — iki 1931 m. miškų rezervai buvo daromi visai atsitiktinai, be numatyto plano. Per eilę metų būtų galima kirsti nors po 10-15 % mažiau kaip norma, ir tokiu būdu sudaryti rezervus. Ryšium su rezervų pravedimu atsiradę formalumai negalėtų apsunkinti sąmatų sudarymo bei jų vykdymo.

Kokio gi dydžio turėtų būti miškų rezervai ? Seniau Austrijoje ir Vokietijoje medžio rezervus sudarydavo net kelių metų kirtimo normos. Lietuvoje rezervai galėtų būti sudarinėjami tik atstacius krašto ūkį, t. y. po 5-6 metų po nepriklausomybės atgavimo. Rezervų dydis galėtų siekti 1-2 metų kirtimo normas.

Kokie medynai yra tinkamiausi miškų rezervams ? Praeities praktiškos studijos ir teoretiniai mokslai sako, kad brandūs, sveiki, pakankamo tankumo, geros kokybės ir nepersenę medynai yra tam reikalui geriausi. Taigi miškų rezervo klausimo reikšmė negali būti nuvertinta ir dalykas nepradėtas realizuoti. Tik tokiu būdu bus galima svarbiais kraštui atvejais išvengti perdidelio miškų kirtimo, išlaikyti sveiką miškų ūkio formą ir užtikrinti lygų ir nuolatinį miško naudojimą.

e. Miškų darbo jėgos klausimas. — Miške ištisus metus yra vykdomi darbai: rudenį ir žiemą kirtimai, pavasarį želdymo darbai, vasarą retinimai, genėjimai, keliai taisomi, o rudenį dirvos parengiamos pavasario želdymo darbams ir t. t. Tuos darbus laiku ir gerai atlikti gali nuolatiniai darbininkai, kurie yra atitinkamai parengti ir gerai patyrę. Nuolatinius miško darbininkus kiti intensyvaus miškų ūkio kraštai turi jau gana seniai. Vokiečiai buvo pirmieji, kurie įvedė nuolatinius miško darbininkus. Juos pasekė austrai ir kiti. Vokietijoje nuolatiniai miško darbininkai buvo labai naudingi ir vertinami. Ten miško darbininkai darbą perimdavo paveldėjimo keliu ir taip eidavo karta iš kartos, lygiai kaip pas mus eiguliai rusų laikais ir vėliau. Vokietijoje

nuolatiniai miškų darbininkai gaudavo prie miško sklypą žemės, namus ir gerą atlyginimą, kad nepereitų dirbti į kitas pramonės šakas. Tokie darbininkai seniau turėjo miške dirbti 250 dienų į metus, o paskiau buvo sumažinta iki 180 dienų. Tačiau mums Vokietijos sąlygos yra visai svetimos, kadangi ten dažnai buvo varžomasi dėl stokos darbo jėgos. Kiekvienas kraštas turi daugiau ar mažiau skirtingas ūkio struktūras, todėl ir nuolatinį darbininkų pareikalavimas ir jų darbo sąlygos buvo ir yra įvairios.

Lietuvoje, nors buvo pakankamai darbo jėgos, nuolatiniai miškų darbininkai buvo reikalingi. Nuolatiniai miškų darbininkai, būdami geriau patyrę ir turėdami geresnius įrankius, gali lengviau, geriau ir greičiau atlikti skirtus darbus. Miškų administracijai nereikia ieškoti darbo jėgos, ją pamokyti ir tiek prižiūrėti. Vertėtų imti prie miško gyvenančius smulkius žemės savininkus, kurie galėtų skirti pakankamai laiko darbui miške. Kiek dienų jie turėtų per metus dirbti miške, yra sunku pasakyti. Tačiau tai parodytų kelerių metų patirtis. Mūsų miškų ūkio planavimo komisija numato įpareigoti dirbti 250 dienų į metus. Tai yra gana didelis dienų skaičius, kuris neabejotinai bus sumažintas. Ar būtų visai tikslu pavesti miškų darbus tik nuolatiniais darbininkams, atsakyti nelengva. Nepriklausomybės metais buvo labai naudinga kaimyniniams miškų gyventojams padirbėti nors 50 dienų į metus miške, kad užsidirbtų pinigų. Į tokių gyventojų ūkinę padėtį, kurie negalėtų būti nuolatiniais miškų darbininkais, negalima būtų neatsižvelgti. Be to, pramonės nebuvo daug, ir sunku tikėti, kad ateityje bebus jos taip tiršta, kad visi galėtų laisvesniu laiku eiti dirbti, nekeisdami gyvenamosios vietos. Gal būtų nebloga įvesti nors dvi ar net tris nuolatinį miško darbininkų grupes, kurie būtų įpareigoti dirbti miške per metus po 250, 180 ir 130 dienų.

Ar vertėtų leisti medžius plauti motoriniais piūkiais, sunku pasakyti. Pirmiau tai buvo visai nereikalinga. Patirtis Vokietijoje parodė, kad darbas miške nelygiomis priemonėmis yra nenaudingas, nes sukelia darbininkų tarpe didelį nepasitenkinimą. Kad išlygintų uždarbio dydį dirbantiesiems mechanizuotomis priemonėmis, buvo net darbo kainos pritaikintos.

Medžio transportui nuolatinį miško darbininkų nebuvo ir nebus reikalo juos turėti, gi nuolatinį miško darbininkų miško želdymo, retinimo ir genėjimo darbuose, kiti negalės pakeisti.

III. MEDŽIO PRAMONĖ

1. Medžio pramonės reikšmė

Medžio pramonė priklauso irgi prie miškų ūkio komplekso. Ta priklausomybė buvo ypatingai ryški Lietuvos nepriklausomybės metais. Norint pilniau pavaizduoti Lietuvos miškų ūkį, yra ne tik pravartu, bet ir būtina bent trumpai aprašyti ir medžio pramonę, nežiūrint, kas buvo josios savininkai.

Kiekvienas kraštas stengiasi kelti savo žmonių gerovę. Tai lengviau pasiekama parenkant tokias ūkio šakas bei formas, kurios būtų intensyvesnės ir pažangesnės. Pramonė yra kaip tik viena labai intensyvių ūkio šakų. Tą žmonių gerovės kėlimo paslaptį lietuviai nuo seniai žinojo ir tebežino. Vos tik pradėdant kurtis nepriklausomai Lietuvai, buvo ieškoma būdų sukurti savą pramonę bent toms krašte esančioms žaliavoms apdirbti, kurios buvo skiriamos eksportui. Taigi ir medžio pramonės klausimas buvo vienas iš svarbiųjų.

Medžio pramonė absorbavo esamą darbo jėgą ir, parduodant užsieniui pusiau ar pilnai paruoštus medžio gaminius, buvo gaunamos žymiai didesnės pajamos.

Medžio pramonė Lietuvoje buvo ypatingai svarbi, tad ta pramonė ir buvo atitinkamai globojama bei keliama. Tačiau, nors ir dėta pastangų, klausimas nebuvo pilnai ir pageidaujamai išspręstas net iki sovietinės okupacijos.

Lietuvos medžio pramonė, sudarydama 1937 m. apie 16,9% bendrosios krašto pramonės darbininkų ir 17,6% įmonių skaičiaus, buvo pagal savo didumą antroje vietoje. Ši pramonės šaka, įskaitant ir popieriaus kartono, sudarė tais pačiais metais 17,5% bendrosios gamybos vertės.

Medžio pramonė augo kaip didumu taip ir įvairumu. Būdingi yra ūkio krizės metai, nes, išskyrus menkesnes lentpiūves, kurios susilikvidavo, kitos medžio pramonės šakos augo ir stiprėjo.

Pastebėtina, kad sudėtingesnės medžio pramonės šakos neturėjo pakankamai gerų specialistų. Šis opus klausimas turėtų būti ateityje rimtai apgalvotas ir naudingai išspręstas. Nuo to priklauso ir įmonių rentabilumas bei medžio žaliavų geresnis išnaudojimas.

1939 m. iš esamų Lietuvoje 1.224 įmonių, kuriose dirbo 33.453 asmenys, 179 buvo medžio pramonės, sudarančios 14,6%, ir jose dirbo apie 3.812 žmonių arba 11,4%.

Palyginus mūsų medžio pramonę su kaimyninių, panašios ūkio formos kraštų, mūsų atrodo nepakankamai išaugusi. Tai mes matysime analizuodami kiekvieną medžio pramonės šaką. Yra tačiau nesveikas reiškiny ir tuomet, kai medžio pramonė prašoka visus medžio žaliavų išteklius. Toks reiškiny buvo Latvijoje, Estijoje, iš dalies Vokietijoje ir Austrijoje. Ne visuomet galima įmonėms gauti medį iš užsienio.

Baltijos kraštų pramonės įmonės
atskiromis šakomis 1939 m.⁸⁸

Gamybos sakos	Lietuvos		Latvijos		Estijos	
	Įmonių skai- čius	Darbi- ninkų skai- čius	Įmonių skai- čius	Darbi- ninkų skai- čius	Įmonių skai- čius	Darbi- ninkų skai- čius
Kalnų	2	58	25	2.240	41	5.899
Akmens ir žemės . . .	41	951	135	6.821	51	3.044
Metalo.....	101	3.440	311	19.022	72	4.876
Chemijos.....	52	1.749	96	5.404	45	3.224
Odos	58	1.429	64	1.512	17	629
Tekstilės.....	87	6.432	154	16.352	83	12.612
Medžio	158	2.866	348	13.627	92	4.607
Popieriaus	21	946	46	3.283	28	2.808
Poligrafijos.....	68	1.458	102	3.740	72	2.012
Maisto ir gastronomijos	431	9.450	102	3.740	72	2.012
Siuvyklos	154	3.153	318	6.410	24	1.074
Statybos	-	-	399	12.029	156	5.039
Vandens, dujų ir elektros	30	1.336	24	1.815	15	1.065
Valyklos	21	205	43	1.178	-	-
Iš viso	1.224	33.453	2.629	109.000	1.144	53.000

⁸⁸ Lietuvos Žemės Ūkis ir Statistika, Dillingenas 1948, 78-79 psl.

Kaip ir iš viso, taip ir medžio pramonė kaimynuose buvo žymiai didesnė negu Lietuvoje. Latvijoje buvo daugiau kaip dvigubai medžio pramonės įmonių ir puspenkto karto daugiau dirbančiųjų. Estijoje, kurios miškų plotai nedaug skiriasi nuo mūsų, o metinis medžio prieauglis netgi mažesnis, buvo 130 įmonių su bemaž dvigubai daugiau darbininkų kaip Lietuvoje.

Pastebėtina, kad dar caristinė Rusija, konkuruodama su Klaipėdos ir Karaliaučiaus uostais, kūrė savo medžio ir kitų šakų pramonę Latvijos bei Estijos teritorijose, ypatingai arti uostų ir plukdomų upių. Todėl po I pasaulinio karo naujosios Pabaltijo valstybės perėmė iš buvusių okupantų pakankamą medžio pramonę. Lietuva, kurioje buvo, palyginant su Latvija ir Estija, žymiai mažiau medžio pramonės, dar prarado nemažą josios dalį 1919 m., kai besitraukdami vokiečiai dalį jos išmontavo ir perkėlė į Vokietiją arba sąmoningai apnaikino. Toks nelygus medžio pramonės santykis Pabaltijo kraštuose liko iki paskutiniųjų nepriklausomybės metų.

Lietuvos medžio pramonė daugiausia buvo ugdoma ir vedama privačios iniciatyvos. Pastebėtina, kad šioje pramonės šakoje lietuviai pramoninkai net ir paskutiniaisiais metais, nekalbant jau apie ankstyvesnius laikus, sudarė tik mažumą. Jie negalėjo įeiti į medžio pramonę dėl reikiamo kapitalo stokos ir labai dažniais atvejais — negalėdami išlaikyti kitataučių konkurencijos. Daugelis lietuvių buvo mėginę dirbti savose lentpiūvėse, bet krizės metais neretas neišsilaikė ir daugiau nerizikavo. Smulkios medžio pramonės įmonėse lietuviai dirbo gana sėkmingai, nes turtingieji miško pirkliai ir pramoninkai jais kaip konkurentais nesidomėjo. Kaip Lietuvos medžio pramoninkai buvo pasiskirstę tautybėmis parodo Sovietų 1941 m. statistika, kurioje nurodoma, kiek ir iš kokios tautybės savininkų medžio pramonės yra nusavinta.

Sov. Sąjungos nusavinta medžio pramonė Lietuvoje 1941 m.

Pramonės šaka	Lietuvių			Žydų			Kitų			Iš viso				
	įmo- nių	%	vertė 1000 litų	įmo- nių	%	vertė 1000 litų	įmo- nių	%	Vertė 1000 litų	įmo- nių	%	Vertė 1000 litų		
Lentpiūvės	19	29	2.664	21	47	67	8.728	69	4	4	1.284	10	70	12.676
Faneros pramonė	—	—	—	—	1	100	1.226	100	—	—	—	—	1	1.226
Baldų gamyba	17	40	1.079	36	21	52	1.499	51	4	8	382	13	42	2.960
Kamščių pramonė	—	—	—	—	2	100	408	100	—	—	—	—	2	408
Kita medžio pramonė	2	22	165	18	4	44	81	9	3	34	678	73	9	924
Popierius, kartonažas	2	17	1.173	4	2	17	724	2	8	66	28.528	94	12	30.425
Kartonažo pramonė	1	10	415	17	9	90	2.089	83	—	—	—	—	10	2.504
Iš viso	41		5.496		86		14.755		19		30.872		146	51.123

⁸⁸Lieluvių Archyvas, Kaunas 1943 ; Dr. A. Škėrys, *Entwicklung und Umfang des Holzmarktes in Litauen 1913-1940*, Freiburg im Breisgau 1947, 46 psl.

Duomenys yra gana būdingi. Kaip matome, lietuvių rankose buvo 28 % visų medžio pramonės įmonių su 10,7 % investuoto kapitalo, žydų gi — 59 % įmonių su 29 % kapitalo ir visiems kitiems priklausė 13 % įmonių ir 60 % bendro kapitalo. Dėl to kiekvienam turėtų būti suprantamos vyriausybės dedamos pastangos išsigyti svarbiąsias medžio pramonės įmones, atperkant jas pirmoje eilėje iš nepiliečių.

Toks medžio pramonės pasiskirstymas pagal savininkus veikė ir į patį gamybos potencialą.

Lietuvos medžio pramonė, kaip ir bendroji, laike ūkio krizės metų augo. Kaip atrodė tuo metu gamybos potencialas pasaulyje, matome iš sekančių duomenų.

Gamybos padidėjimas ar sumažėjimas %

	1930	1931	1932	1933-1934	1935	1936	1937
Pasaulio	- 11,7	- 15,3	- 15,8	+ 22,2	+ 10,5	+ 11,8	+ 7,3
Lietuvos	- 8,3	29,9	9,2	8,3	11,6	31,4	11,4

Daviniai yra gana būdingi, nes Lietuvos pramonė ir ūkio krizės metais vis augo. Tačiau didelis svyravimas nėra sveikam krašto ūkiui pageidaujamas reiškiny.

2. Mechaninė medžio pramonė

a. *Lentpiūvės.* — Kaip kituose Europos kraštuose, taip ir Lietuvoje svarbiausia medžio pramonės šaka buvo lentpiūvės. Tačiau Lietuvoje lentpiūvių tinklas, gal dėl caristinės Rusijos ūkio politikos, nors ir buvo geros darbo sąlygos, buvo labai mažas. Obarakteringa, kad tik 1870 m. buvo pastatyta pirmoji garu varoma lentpjūvė Kaune. Po to medžio pramonė irgi vystėsi labai palengva. Prieš I pasaulinį karą Lietuvos ribose buvo tiek medžio pramonės :

Kauno gubern.	22 įmonės su 487 darbininkais
Vilniaus	» 37 » » 1.491 »
Suvalkų	» 16 » » 258 »

V i s o 75 įmonės su 2.236 darbininkais

Karui baigiantis, besitraukdami vokiečiai didelę dalį medžio pramonės įmonių išmontavo arba sugadino.

Jau 1920 m. lentpiūvių tinklas buvo su 109 dirbančiais gate-riais. Tai sudarė apie trečdalį to gaterių skaičiaus, kurį turėjome 1939 m. Be to, pradžioje lentpiūvės buvo labai apleistos ir daugeliu atvejų primityviai įrengtos. Ilgainiui, ši spraga buvo energingai užpildoma. Atėjus krizės metams, lentpiūvių skaičius buvo toks didelis, kad pilnai pajėgė apdirbti krašte esančią medžio žaliavą. Silpnesnės iš jų nepajėgė išsilaikyti ir susilikvidavo. Praėjus ūki-niams sunkumams, lentpiūvių tinklas vėl patankėjo ir jau be savų medžio išteklių galėjo net dalį importuotos miško medžiagos išpiauti.

Kaip atrodo svarbesnių Europos kraštų lentpiūvių tinklas ir koks jų buvo gamybinis pajėgumas, galima sudaryti vaizdą iš šių duomenų :

LENTPIŪVĖS BŪDINGESNIUOSE EUROPOS KRAŠTUOSE ⁹⁰

Kraštas	piautas medis mil. cbm	lentpiūvių skaičius	pilnų gaterių skaičius	tenka vienai lentpiūvei cbm	pianto medžio vienam gateriui cbm	miško plotas	
						vienai lent- piūvei ha	vienam gateriui ha
Lietuva	0,8	110	210	7.270	3.800	9.100	4.760
Austrija	2,0	5.560	1.707	360	1.170	560	1.850
Vokietija	9,7	9.110	15.600	1.065	622	1.380	811
Suomija	6,1	576	1.000	10.540	6.070	43.800	25.200
Sov. Sąjunga	8,4	342	881	24.600	9.600	436.000	170.000

MIŠKINGUMAS IR LENTPIŪVĖS VIDURIO EUROPOS KRAŠTUOSE

Kraštas	lentpiūvių skaičius	paprastų gaterių	pilnų gaterių	Tenka vienai lentpiūvei gaterių		vienai lentpiūvei	vienam pilnam gateriui
				paprastų	dvigubų		
Vokietija	9.110	4.360	15.600	0,5	1,7	1.380	811
Italija	650	430	140	0,7	0,2	8.300	38.600
Jugoslavija	1.980	2.100	850	1,1	0,4	3.800	8.830
Austrija	5.560	2.923	1.707	0,5	0,3	560	1.850
Lenkija	1.491	660	1.807	0,4	1,2	5.300	4.360
Rumunija	600	320	1.690	0,5	2,8	12.100	4.300
Šveicarija	1.700	1.710	290	0,3	1,0	1.470	1.530
Čekoslovakija	3.160	1.017	3.055	0,2	1,0	11.000	12.000
Vengrija	120	30	110	?	1,0	9.100	4.760
Lietuva	110		210				

⁹⁰ *Vademecum II*, 979 psl.

Duomenys, parodyti lentelėje iš laikotarpio po ūkio krizės metų, yra labai būdingi, ypatingai Austrijos. Lietuvos lentpiūvės bei jų padėtis atrodo gana normaliai.

Lietuvos lentpiūvės pagal savo paskirtį būtų galima skirstyti į dvi grupes : plaunančias medį pramonės bei eksporto reikalams ir dirbančias tik vietos reikalams, daugiausia ūkininkams. Apie jas kiek plačiau ir pakalbėsime.

Lentpiūvės, dirbančios pramonės ir eksporto reikalams, buvo didesnės, nuo 2 iki 5 gaterių, gerai įrengtos prie gerų kelių, daugiausia upių. Ši lentpiūvių grupė koncentravosi Kaune ir Klaipėdoje. Pavyzdžiui, 1937 m. iš 88 Lietuvoje dirbančių lentpiūvių, kuriose dirbo 2.165 asmenys, Kaune 20 su 530 darbininkų ir Klaipėdoje 15 su 982 darbininkų. Ypatingai Klaipėdoje buvo didelės, senus Vokietijos reikalavimus atitinkančios lentpiūvės. Jų aprūpinimas miško žaliava, kad pakankamai turėtų darbo, sudarė nemažai rūpesčio. Vyriausybei tarpininkaujant, nuo 1931 m. iki 1937 m. kasmet iš Sov. Sąjungos buvo importuojama vidutiniškai po 170.000 ktm pušinių rąstų, o 1938 m. tik 80.000 ktm. Šis medžio žaliavos importas buvo kraštui labai naudingas, nes daugeliui Klaipėdos krašto darbininkų davė darbo ; tą medį pardavus užsieniui, gauta 21 milijonų litų gryno pelno.

Lietuvai užsienio medžio žaliava bus ir ateityje aktuali. Tam reikės ir padaryti atitinkamų žygių bei pastangų.

Užėjus ūkio krizei, nuo 1931 m. Miškų Departamentas pradėjo duoti piauti medį įvairioms lentpjūvėms savo sąskaiton. Pirmaisiais metais medį piauti davė dviem lentpjūvėm, 1932 m. jau penkioms ir 1933 m. net astuonioms lentpiūvėms. Iš jų 5 piovė Klaipėdoje, 2 Kaune ir 1 Viešvilėje.

Miškų Departamentas 1931-1937 metų laikotarpyje iš viso toms lentpiūvėms davė piauti 610.403 ktm pušinių ir 213.488 ktm eglinių rąstų, iš kurių buvo gauta 477.594 cbm piauto medžio, kas sudaro 58%. Bendras piauto medžio gavinyssiekė, įskaitant ir šonines lentas, 70,5%. Taigi šių lentpiūvių medžio išnaudojimas, kada taip vadinamas «rundšnitas » dar nebuvo plaunamas, buvo gana aukštas. Šios rūšies lentpiūvės ūkinę krizę pernešė nesunkiai. Savo ūkinius vargus jos patirdavo daugiausia dėl riboto medžio žaliavos kiekio. Jose į metus buvo suplaunama 450-500 ktm (?red.) spygliuočių rąstų, tačiau jų gamybinė jėga buvo žymiai didesnė.

Į metus jos galėjo suplauti iki 600.000 ktm rąstų. Vien Viešvilės lentpiūvė per metus galėjo supiauti iki 80.000 ktm, o vidutiniškai piaudavo tik 40.000-50.000 ktm rąstų.

1939 m. netekus Klaipėdos krašto, atsirado drauge ir nauji rūpesčiai, kaip išlyginti taip staiga atsiradusią didelę lentpiūvių pramonės spragą. Pradžia buvo padaryta, bet karas ir okupacinės krašto nelaimės visus planus ir pradėtus darbus sugriovė.

Lentpjūvės vidaus reikalams paprastai buvo mažos, tik retais atvejais dviejų gaterių, dažnai prijungtos prie malūnų, blogai įrengtos ir abejotino rentabilumo. Tokios lentpiūvės buvo labai decentralizuotos, kas jų paskirtį atitiko. Piaudavo daugiausia ūkininkams rąstus, o kartais ir savus—pardavimui. Šios lentpiūvės dėl blogų įrengimų dažniais atvejais medį gadindavo. Išnaudojimo nuošimtis žemas ir tuo pačiu darbas nepelningas. Todėl, prasi-dėjus krizei, 32 šios grupės lentpiūvės užsidarė ir tik dalis vėliau vėl pradėjo dirbti. Šios lentpiūvės labai panašios į pasitaikančias Austrijoje, Vokietijoje ar kituose kraštuose lentpiūvės, kur galima užtikti dar ir su vienu piūklų piaunant. Tokiomis lentpiūvėmis buvo tikro reikalo susidomėti vyriausybei, pasirūpinti, kad jų gamybos kokybė būtų pakelta ir sutrukdytas medžio gadinimas. Tačiau jos liko nepastebėtos iki paskutiniųjų dienų. Ateityje tokie lentpiūvininkai turėtų būti suorganizuoti ir atitinkamai parengti, o jų lentpiūvės tikrinamos, ar atitinka paskirčiai. Būtų pravartu išleisti bent mažą knygėlę apie medžio pramonę arba miškininkų žurnale įvesti medžio pramonės skyrių.

b. *Parketas ir kiti pusgaminiai.* — Lietuvoje kietųjų lapuočių, iš kurių gaminamas parketas ar kiti pusgaminiai, yra nedaug. Tačiau ir šių pusgaminų paklausa vidaus rinkoje buvo labai maža, ir juos tekdavo daugiausia tiekti užsienio rinkai. Gal nė viena medžio pramonės šaka nebuvo taip ilgai užmiršta kaip ši. Tik 1930 m. buvo įsteigta *Lietmedžio* bendrovė, kuri, su pertraukomis ir ūkiškai negaluodama, keletą metų vegetavo. Jos šeimnininkai buvo ne Lietuvos piliečiai ir darbu nepakankamai rūpinosi. Toks reiškinys krašto ūkiui buvo taip pat kenksmingas, todėl 1938 m. keletas ministerijų atpirko apleistą įmonę ir pertvarkė akciniais pagrindais. Tačiau medžio žaliavą ši įmonė bemaž visą laiką dėl nepakankamai modernaus įrengimo menkai teišnaudodavo. Ši įmonė naudodavo gamybai tik ažuolą. Nuo 1930 iki 1939 m. ji

dirbo tik 5 metus, nors Miškų Departamentas ir tiekdamo gamybai medžio žaliavą.

Lietmedis galėjo per metus supiauti į įvairius sortimentus iki 18.000 ktm ažuolų. Iš panaudotos žaliavos 1937 m. buvo gauta 55,8 % pusgaminų, 29,2 % malkų ir 15 % piūvenų. Sunaudojimas būtų pakenčiamas, nors jis labai priklauso ir nuo rąstų kokybės, mašinų įrengimo, pusgaminų ar gaminių rūšies bei formos ir tinkamų žaliavos kalkuliacijų.

Ši medžio pramonės šaka ateityje galėtų naudoti ir kitus kietuosius lapuočius. Bukas būtų irgi labai tinkamas įvairiems gaminiams arba pusgaminiams.

Būtų galima šią medžio pramonės šaką išplėsti, įskaitant ir Vilniaus kraštą ir prileidžiant, kad miškai būtų, kokie ligi karo buvo, iki 22.000-25.000 ktm. gamybinio pajėgumo. Būtų ne tik neprasminga, bet ir nusižengimas krašto ūkio politikai parduoti užsieniui ažuolų ir kitų kietųjų lapuočių rąstus.

c. *Faneros pramonė*. — Atgavus 1923 m. Klaipėdos kraštą, išsisprendė iš dalies ir faneros pramonės klausimas. Iki to laiko beržai ir juodalksniai, tinką faneros pramonei, buvo eksportuojami, nors tai ūkiškai buvo nenaudinga, kaip medžio žaliava. Klaipėdos faneros fabrikas *Bisdom & SoJin* buvo gerai įrengtas ir pirmaisiais metais davė gražaus pelno. 1929 m. ūkiškai buvo jau tiek pajėgus, kad įstengė pastatyti antrą, nors žymiai mažesnę, fabriką Smeltėje. Šie fabrikai buvo olandų nuosavybė. Bet 1930 m. jie pardavė tas įmones vokiečiams. Prasidėjus ūkio krizei, negalėjo naujieji savininkai ūkiškai išsilaikyti ir, keletą metų padirbėję, su jaučiamais nuostoliais, turėjo fabrikus parduoti. 1935 m. susidėjusios juos nupirko keletas ta pramone susidomėjusių Lietuvos ministerijų. Kuo to laiko šios įmonės atsigavo ir po dviejų metų galėjo jau net 700.000 litų investuoti naujiems įrengimams ir praplėtimui.

Iki 1930 m. *Bisdom & Sohn* fabrikas pagamindavo tik iki 7.144 cbm faneros. Užėjus ūkio krizei, produkcija 1932 m. žymiai nukrito. Bet 1933 m. vėl atsigavo ir palengva kilo iki 1937 m., o 1938 m. dirbo jau pilnu tempu ir su geru pelnu. Prie sėkmingo įmonės darbo prisidėjo ir gabus jos direktorius — miškininkas. Šioje įmonėje buvo apdirbami daugiausia juodalksniai ir mažiau beržai (santykiu 3 : 1). Eglinės ir pušinės lentos buvo

naudamos rišamajai medžiagai. Medžio žaliavą, fabrikui perėjus valstybės žinion, tiekė Miškų Departamentas ir už parduotą fanerą sutartu būdu atsiskaitydavo.

Faneros gamyba buvo tiek medžio žaliavomis, tiek pagelbinėmis medžiagomis aprūpinta savo krašto ištekliais. Tik albuminą ir kazeiną reikėjo didele dalimi pirkti svetur. Šie faneros fabrikai Klaipėdoje buvo pastatyti prie vandens, kur žaliavų privežimas ir gaminių pakrovimas, ypatingai Luizos dvare, buvo labai pajėgus. Jų įrengimai, ypač paskutiniaisiais metais, atitiko statomus reikalavimus. Ši medžio pramonės šaka turėjo didelius konkurentus — kaimynus latvius ir švedus bei suomius, tad turėjo dėti pastangų, kad pakeltų gaminių produkciją ir numštų darbo išlaidas. Dėl susidėjusių politinių aplinkybių, Klaipėdos gamybos išlaidos buvo žymiai aukštesnės kaip visoje kitoje Lietuvos dalyje. Šis faktorius veikė kiek ir įmonių pelningumą. Be to, Klaipėdoje nebuvo racionalu koncentruoti visą palyginti svarbią faneros gamybą, kuri tenkino užsienio rinkas. Medžio žaliavos pristatymas dėl nepakankamo kelių tinklo iš daugelio krašto dalių buvo labai nepatogus. Todėl fabrikai, norėdami užtikrinti savo rentabilumą, dažnai pirkdavo tik aukštos kokybės rąstus iš tų vietų kur susisiekimo sąlygos buvo palankesnės. Paskutiniais, pavyzdžiui, 1937 m., buvo sunaudota faneros gamybai apie 29.000 ktm juodalksnių, apie 8.500 ktm beržinių rąstų ir apie 8.500 cbm pušinių-eglinių lentų. Tokį kiekį lapuočių surinkti Lietuvos miškuose buvo gana painu. Reikėjo žiūrėti, kad būtų visur lygiai imami tiek juodalksniai, tiek beržai.

Medis transporto atžvilgiu yra gana nepatogi prekė, nes savo tūriu užima daug vietos, o, be to, ir aukštos pervežimo išlaidos, nors jo paties vertė palyginti žema. Todėl iš tolimų sričių, kur nebuvo vandens kelių, medžio žaliavos pristatymas į Klaipėdą buvo ne tik sunkus, bet ir labai brangus. Jeigu beržiniai rąstai I brangumo laipsnio daugiau kaip 30 cm vidurkio diametro kaštavo tik 28 litus ir juodalksniai — 32 litus, o jau II brangumo laipsnio beržai — tik 22 litus, o juodalksniai — 24 litus, tai jų pristatymas sudarydavo didelę jų kainos dalį. Esant nepatogiam transportui, blogesnės kokybės rąstų pirkimas buvo nepelningas, nes transportas buvo lygus visų rūšių medžio žaliavai. Todėl visai logiška, kad tokia jautri medžio pramonė turėtų būti decentralizuota.

Tuomet bent 15% padidėtų jos pelningumas ir apie 25% juodalksnių ir beržinių rąstų naudojimas.

Faneros pramonei turėtų būti tiekiami 3-jų rūšių juodalksniai ir beržiniai rąstai, tarp kurių sumažėtų techninių savybių skirtumai ir bent 10% pakiltų vidutinė kaina. Toliau kalbant apie medžio kainų politiką, bus ir šis klausimas išsamiau paliestas.

Be Klaipėdos faneros fabrikų, dar buvo Kaune vienas, kuris dirbo daugiausia vietos reikalamis. Jis per metus sunaudodavo tik apie 1.000 ktm medžio žaliavos.

Palyginus su kitomis medžio pramonės šakomis, faneros pramonė yra gana intensyvi. Gerai įrengtoje didelėje lentpiūvėje vienas žmogus, įskaitant išpiovimą ir administravimą, per metus apdirba vidutiniškai 160 ktm rąstų, o faneros įmonėje tik apie 58 ktm. Tačiau lentpiūvių medžio išnaudojimas, be šoninių ir piūvenų, siekia apie 56 %, o faneros apie 29 %. Faneros pramonės ūkinis rentabilumas yra aukštas, bet drauge yra gana jautrus ir priklauso nuo bendros konjunktūros ir visą gamybą saistančių bei keliančių aplinkybių.

Dėl nepalankaus išsidėstymo ir nepakankamos apimties, faneros pramonė nepajėgė išnaudoti tinkančių gamybai medžio žaliavų, tačiau eksportuojant fanerą, o ne rąstus, tinkančius jai gaminti, teikė daugeliui ją gaminančių žmonių ir pragyvenimo šaltinį.

Faneros pramonėje darbininkų skaičius atrodė šitaip :

Metai	įmonių skaičius	darbininkų skaičius	metai	įmonių skaičius	darbininkų skaičius
1928	2	705	1934	3	613
1930	3	443	1935	3	602
1931	3	473	1936	3	594
1932	3	304	1937	3	846
1933	3	324	1938	3	767

Kaip matome, krizės metai buvo gana stipriai atsiliepę į šią pramonės šaką. Ją modernizuojant ir mechanizuojant, žmogaus darbo jėga buvo pakeičiama mašinomis.

Kad susidarytų pilnesnis veikimo apimties vaizdas, išrašome

duomenis apie medžio žaliavų sunaudojimą ir išnaudojimą, kaip seka :

Metai	Rąstai ktm		Lentos cbm		Viso ktm
	juodalksnio	beržo	pušinės	eglinės	
1931	12.738	4.419	2.639	1.026	20.822
1932	7.141	6.510	2.233	3.144	19.028
1933	10.572	3.772	3.284	876	17.944
1934	19.388	7.197	6.303	2.497	35.385
1935	18.202	7.061	6.065	1.635	32.063
1936	10.866	5.951	5.366	984	31.117
1937	29.044	8.490	6.527	1.564	45.625

Taigi per metus buvo sunaudota vidutiniškai 16.540 ktm juodalksninių ir 6.100 ktm beržinių rąstų. Per metus būtų nesunku panaudoti juodalksninių rąstų apie 38.000 ktm, o beržinių apie 8.000 ktm, žinoma, mažinant malkinių rąstų ir malkų nuošimtį.

Latvijoje, pavyzdžiui, buvo 16 faneros fabrikų, kuriuose dirbo 3.394 asmenys. Per metus šie fabrikai galėjo sunaudoti apie 160.000 ktm. medžio žaliavos be rišamosios medžiagos. Iš šios žaliavos buvo pagaminti dideli kiekiai faneros, kurie siekė per metus 80.000-100.000 cbm už 15-18 milijonų latų.

Latvijos medžio ištekliai, tinką faneros gamybai, kaip matėme, yra santykiniai tik apie vienu trečdaliu didesni kaip Lietuvos. Tad, nežiūrint Latvijos, o drauge ir Estijos per didelės faneros pramonės, pilnai suprantama, kad mūsų šios šakos pramonė gali būti žymiai praplėsta, kaip galima geriau organizuojant vietinius medžio žaliavos išteklius⁹¹.

Metai	Faneros lentos cbm	Blokinės lentos cbm	Faneros plokštelės cbm	Viso cbm	Išnaudo- jimas %
1931	609	1.484	3.843	5.936	29
1932	522	1.413	2.799	4.734	25
1933	792	2.143	3.448	3.448	35
1934	1.736	3.443	4.685	9.864	28
1935	1.719	3.380	4.516	9.615	29
1936	1.758	3.534	4.564	9.856	32
1937	2.451	3.997	5.838	12.286	27

⁹¹ *Miškų, Departamento Metraštis 1918-1938 m.*, Kaunas 1940.

Palyginus su kitų kraštų, išnaudojimo procentas yra aukštas. Tai priklauso ne tik nuo įmonių techniskų pirmumų, bet ir nuo žaliavos aukštos kokybės. Be to, išnaudojimo nuošimtis labai priklauso ir nuo daugelio kitų faktorių, pavyzdžiui, rišamosios medžiagos santykio (pušinių, eglinių lentų), kiek kokios rūšies faneros gaminama, tinkamo juodalksnių ir beržų rąstų išlaikymo iki pačios gamybos, o dar daugiau nuo įmonės įrengimų. Be to, neabejotinai nulemia našumą ir įmonės vadovybės sugebėjimas orientuotis rinkoje, mokėjimas sudaryti palankiausias kalkuliācijas ir stengimasis kelti ne tik gamybos išnaudojimo kiekybę, bet ir kokybę. Reikia pastebėti, kad ši pramonės šaka yra reikalinga stambesnių investicijų ir globėjo, kuris ūkiškai padėtų tol, kol įmonė atsistos ant kojų. Tai galėtų ir turėtų padaryti pati valstybė, nepažeisdama privačios iniciatyvos principų.

d. Degtukų kotelių gamyba. — Ši Lietuvos medžio pramonės šaka buvo nepakankamai išvystyta ir dar mažiau kreipiamas į ją dėmesys. Visame krašte veikė nuolatos tik du didesni degtukų kotelių fabrikai, nors retkarčiais pradėdavo gaminti ir kitos įmonėlės, bet greitai vėl užsidarydavo. Iki 1926 m. buvo tokia maža gamyba, kad vos patenkindavo vietos reikalavimus. Vėliau pradėjo produkcija kilti ir turėjo labai palankias darbu sąlygas. Menkos palyginti degtukų kotelių gamybos ir jos plėtimosi priežastis buvo nevykusiai sudarytos sąlygos, leidžiančios investuoti svetimą kapitalą. Švedai turėjo Lietuvoje degtukų pramonėje dideles privilegijas, dėl kurių kartais kildavo net nemalonių nesusipratimų. Tai buvo padaryta klaida praeityje, kuri gali būti gera pamoka ateičiai.

Degtukų gamyba buvo taip suorganizuota, kad Klaipėdoje, kur buvo žymiai didesnė įmonė, gamino tik eksportui, o Kaune — vietos rinkai. Degtukų koteliai buvo gaminami tik iš drebulinių rąstų. Paskutiniaisiais metais buvo į metus apdirbama iki 20.000 ktm drebulinių rąstų.

Ši medžio pramonės šaka yra pigi, vidutinio intensyvumo ir rentabilumo. Per metus vienas žmogus apdirba apie 110 ktm rąstų, kai tuo pačiu laiku faneros pramonėje tik 58 ktm Išnaudojimo nuošimtis, kuris labai priklauso nuo rąstų kokybės ir įmonės techniško įrengimo, yra kiek žemesnis už lentpiūvių gamybinį išnaudojimą. Ši pramonės šaka turėtų būti žymiai išplės-

ta, išdėstyta po visą kraštą, atsižvelgiant į medžio žaliavų išteklius, ir dažnais atvejais prijungta prie kitos medžio pramonės įmonės. Su nedideliu kapitalu galima tokią įmonę įsteigti ir garantuoti sau bei kitiems dirbantiems pragyvenimo šaltinį. Tokias įmones išdėsčius po visą kraštą, būtų galima sunaudoti gamybai, žeminant technines rąstų savybes, iki 30 % drebulinių rąstų daugiau, nes transporto našta būtų žymiai lengvesnė. Drebulė dėl savo ankstyvaus gedimo yra pigus medis, nes išnaudojimo nuošimtis žemas, o malkos, dėl žemo kaloringumo, pigios. Todėl vertėtų kiek galint daugiau, net išstudijavus rentabilumo ribą, skirti drebulinius rąstus gamybai. Tokiu būdu būtų galima drebulės vertę, kuri Lietuvoje buvo per žema, pakelti. Tai galima pasiekti be ypatingų sunkumų ir pastangų.

Degtukams, dėl palyginti aukštos jų kainos, nelegaliu keliu įgabenti žiebtuvėliai Lietuvoje darė didelę konkurenciją. Pagal sutartį su švedais, Lietuvoje galima buvo naudoti tik degtukus, todėl žiebtuvėliai buvo draudžiami ir asmenys už jų vartojimą baudžiami. Tai pakankamai juokingas, o drauge ir nelogiškas reiškinys, tačiau taip pas mus buvo.

Nors dabartiniais laikais žiebtuvėliai plačiai vartojami ir degtukai gaminami, ypač J.A.V., iš popierinės medžiagos, neabejotinai drebulė liks pirmaujanti degtukų kotelių gamyboje ir ateityje. Be to, drebulė, eglės ištekliams vis mažėjant, bus žymiai plačiau vartojama ir celiulozės gamybai.

Nepriklausomos Lietuvos laikais degtukų kotelių gamyba atrodė taip ⁹² :

Metai	Įmonių skaičius	Darbininkų skaičius	Metai	Įmonių skaičius	Darbininkų skaičius
1928	4	105	1934	4	165
1930	3	125	1935	3	173
1931	2	139	1936	2	157
1932	2	106	1937	3	170
1933	6	152	1938	4	95

Ryškus yra neproporcingumas tarp įmonių skaičiaus ir darbininkų. Tai galima paaiškinti nepakankamu šios pramonės

⁹² Ten pat.

šakos veikimu ir vystymusi, o to priežastys jau buvo pirmiau paminėtos.

e. Baldų pramonė. — Lietuvai, pradėjus nepriklausomą gyvenimą ir po 4 metų karo bei okupacijos, baldai buvo labai reikalingi. Vien tik įstaigoms arba mokykloms aprūpinti bent būtiniausiais baldais reikėjo jau pakankamai pajėgios baldų pramonės. Tai gerai suprato lietuviai amatininkai, o dar labiau piliečiai, turį kapitalo. Taip nuo pat pirmųjų nepriklausomybės metų pradėjo kurtis baldų pramonė. Ji buvo išsidėsčiusi po visą kraštą gana retai, nes Jonavoje ir Kaune buvo stipriai centralizuota pramonė. Šios pramonės apimtis ir kokybė visa laiką stiprėjo. Baldų gamyba buvo vykdoma nedidelėse įmonėse ir buvo nepakankamai mechanizuota bei modernizuota. Tačiau įmonininkai, jausdami vieni kitų konkurenciją, stengėsi kaip gaminių kokybę, taip ir kainą pirmauti. Tokios aplinkybės kėlė šios pramonės pažangą, leido vartotojams palyginti geromis sąlygomis įsigyti baldus. Baldų gamybos organizavimas Jonavoje ir dalinai Kaune buvo labai racionalus, nes baldų dalys buvo duodamos gaminti staliams į namus. Taip organizuotos baldų pramonės nerandame kituose kraštuose, tačiau Lietuvoje davė gerų rezultatų.

Baldai buvo gaminami iš įvairių medžio rūšių. Brangieji baldai buvo daromi iš ąžuolo ir uosio. Tačiau buvo plačiai naudojama pušis, eglė, klevas ir kitos medžio rūšys. Baldų iš importuotų kietųjų lapuočių buvo labai mažai gaminama, nors pasitaikydavo gyventojų, kurie tokius baldus pirkdavo užsienyje ir mokėdavo po keliolika tūkstančių litų. Pastebėtina, kad ąžuolas, dėl žemos kainos, buvo labai plačiai vartojamas rašomiesiems stalams ar kitiems namų apyvokos baldams. Dažniausia buvo gaminami ąžuoliniai ir uosiniai masyviniai baldai, kadangi prieinamos kainos daugeliui gyventojų nesudarė sunkumų įsigyti. Gerai mechanizuota gamyba galėjo kainas gerokai numušti, o pramoninio medžio gavinį pakelti.

Baldų pramonė dėl savo didelės paklausos net ir ūkio krizės nebuvo tiek paliesta, kiek kitos pramonės šakos. Ji iki paskutiniųjų nepriklausomybės metų augo ir tobulėjo. Be patenkinimo savo rinkos, buvo paskutiniaisiais metais mėginta gaminti standartiniai baldai eksportui. Jų paklausa buvo Prancūzijoje gana gyva ir davė gražių rezultatų. Yra keletas kraštų, kurie ir šiandieną

medinius baldus importuoja. Jie, dėl stokos savo krašte medžio šiems gaminiams, liks ir ateityje baldų importuotojai. Busimoji Lietuvos baldų pramonė tokių eksporto galimumų neturėtų iš akių išleisti jų tinkamai neišnaudojusi.

Kiek ir kokio medžio Lietuvos baldų pramonė sunaudojo ir ką gamino, duomenų nėra, nes nebuvo jie renkami. Tačiau paskutiniaisiais laikais per metus ši medžio pramonė darydavo apie 3.000.000 litų apyvartą. Tai suma, kuri perdaug imponuojančiai nenuteikia. Nors labai daug baldų buvo gaminama pavienių amatininkų — stalių įmonių, bet jų gaminiai nebuvo pakankamai meniški ir tuo atžvilgiu kiek atsilikę nuo kai kurių kraštų.

Baldų gamybos plėtojimąsi gerai pavaizduoja ši lentelė :

Metai	Įmonių skaičius	Dirbantieji	Metai	Įmonių skaičius	Dirban- tieji
1928	43	487	1934	59	642
1930	48	666	1935	55	501
1931	60	786	1936	49	495
1932	74	766	1937	64	658
1933	69	730	1938	71	857

Kaip įmonių, taip ir dirbančiųjų skaičius žymiai svyravo. Ūkio krizė šios pramonės augimo nesukliudė.

1941 m. užėję bolševikai nusavino 42 didesniąsias baldų įmones 2.960.000 litų vertės, iš kurių 17 su 1.079.000 litų nuosavybės buvo lietuvių rankose.

Ši medžio pramonės šaka nereikalinga didelių investicijų ir todėl gali būti pakankamai išplėsta. Jos sutelkimas prie didesnių miestų pilnai suprantamas dėl paklausos vietoje, bet turėtų būti kreipiamas dėmesys ir į medžio žaliavų šaltinius.

f. Smulkioji pramonė: statinės, dėžės, vežimai, kamščiai, pakinktai, stiegės (gontai) ir kita.

Lietuvoje smulkioji medžio pramonė buvo svarbi, nes tenkino daugiausia ūkininkiją, kurios tiems gaminiams paklausa žymiai didesnė kaip miesto gyventojų. Aprašant šią pramonę, dėl stokos duomenų, nedaug tegalima vadovautis skaičiais. Be to, smulkioji medžio pramonė priklausė daugiausia smulkiems amatininkams,

kurių statistika nebuvo palietusi. Taip pat nieko nėra žinoma apie sunaudotą tam reikalui medžio kiekį bei gaminius ir jų tikrąją vertę.

Šių gaminių paklausa buvo visą laiką didelė, nes krašte gaminotos įvairios prekės ir maisto produktai buvo daugeliu atvejų pakuojami į dėžes ir statines. Neretai jos buvo įvežamos ir iš užsienio. Dėžės buvo gaminamos iš įvairių rūšių medžio, lygiai spygliuočių kaip ir lapuočių. Įmonės dėžėms gaminti nebuvo moderniai įrengtos ir pakankamai mechanizuotos, kas galėjo produkciją, medžio išnaudojimą ir rentabilumą pakelti.

Kiek geriau buvo vedama statinių gamyba. Kai kuriems produktams, pavyzdžiui medui, turėjo būti statinės gaminamos iš tokių lapuočių, kurie neturi medų gadinančių rūgščių ir terpentinių medžiagų. Tokioms statinėms geriausia tinka liepa ir bukas, kurio Lietuvoje nebuvo. Šių gaminių pramonės lygis, kaip kokybės taip ir kiekybės atžvilgiu, nuo 1928 m. nedaug besikeitė. Jų apimtis buvo nepakankama, ypač meninės kokybės dėžučių, ir dėlto jas tekdavo kartas nuo karto importuoti. Reiškiny buvo nesveikas, nes medžio žaliavą, kad ir mažu kiekiu, išveždavome pigiai, o nesudėtingas dėžutes iš tų pačių rankų pirkdavome brangiai mokėdami.

Dėžių ir statinių įmonės bei dirbantieji skaičiais atrodė taip :

Metai	Įmonių skaičius	Dirbančių skaičius	Metai	Įmonių skaičius	Dirbančių skaičius
1928	5	94	1934	4	49
1930	7	104	1935	5	78
1931	6	102	1936	4	74
1932	8	130	1937	6	73
1933	5	70	1938	7	106

Skaičiai yra gana kuklūs ir apyvarta taip pat menkutė. Dėl didelės vidaus rinkoje paklausos ir pramonės nepakankamumo, jai ūkio krizė buvo neįjuntama. Šių reikmenų gamyba galėtų bent du kartu būti didesnė ir galėtų lengvai rasti rinkų užsienyje.

Kamščiai Lietuvoje buvo irgi gaminami, nors tikrosios kamščiams žaliavos ir neturėjom. Jiems gaminti buvo dvi įmonės, kuriose dirbo apie 35 žmonės. Ši kamščių pramonė vidaus rinkos pilnai nepajėgė patenkinti. Kad ir ne taip svarbi savo apimtimi, kamščių pramonė, yra betgi svarbi tuo, kad buvo krašte gaminama ir nepriklausoma nuo svetimos rinkos.

Kas ir koku kiekiu buvo Lietuvoje gaminama, nebūtų galima išsamiau apibūdinti. Daugiausia buvo gaminama ūkininkų reikalams. Kiek buvo gaminama vežimų, rogių, pakinktų ir kitų reikmenų, nėra žinoma, bet jų apimtis buvo tikrai nemaža. Vien tik karstų kiekį metus pagamindavo. Tie visi duomenys yra tik spėjami. Statistika nežino 1-3 smulkias šios medžio pramonės įmonėles, kuriose dirbo tik apie 15 asmenų. Vertėtų priminti, kad siūlams špūlės galėjo būti Lietuvoje plačiai gaminamos iš berželių, kurie buvo kertami, vykdant miškų retinimo darbus. Beržas špūlėms gaminti tinka dėl to, kad, darant briaunoje įpiovimą siūlui įsprausti, neskyla. Lietuvoje galėjo būti plačiai ši paprasta špūlių gamyba vykdoma, ir berželių vertė būtų neabejotinai pašokusi. Jų gamybą reikėtų prijungti prie kitų įmonių ir netoli medžio žaliavų. Buvo daugelis medžio reikmenų ir ypatingai žaislų, kurie buvo importuojami iš svetur. Tokiems ūkiškai nesveikiems reiškiniams galėjo būti lengvai pastotas kelias. Tai ateityje neturėtų kartotis, ir medžio pramonė privalėtų stengtis ne tik vidaus rinką patenkinti, bet ir eksportui savo gaminių tiekti.

3. Cheminė medžio pramonė ir jos gaminiai

a. *Celiuliozė*. — Celiuliozės gamyba Lietuvos medžio pramonėje užėmė svarbią poziciją. Turint galvoje, kad valstybės miškuose buvo 36 % ėglių, o eglės turėjo ne taip gerą paklausą statyboje ar pramonėje kaip pušis, reikėjo rasti jai racionalų ir lengvai prieminamą būdą sunaudoti. Todėl celiuliozės pramonė ir buvo šaltinis, kuris eglės išteklių dalį pajėgė absorbuoti. Buvo tik vienas Lietuvoje celiuliozės fabrikas, bet ir tas Klaipėdoje priklausė vokiečiams. Tai buvo Vakarų Vokietijoje, Aschaffenburg, esančio fabriko skyrius.

Su Klaipėdos atgavimu, 1923 m. pradėjo veikti Lietuvoje ir celiuliozės gamyba. Ji iki 1929 m. sėkmingai dirbo ir produkciją kėlė. Tačiau nuo to laiko iki 1932 m. gamyba, ryšium su ekonomine krize, buvo kritusi. 1933 m. dėl politinių ir kraštui nenaudingų sumetimų šis fabrikas norėjo pirkti užsienyje 100.000 ktm popiermedžių. Tačiau vyriausybė, matydama ir žinodama pakankamus popiermedžių išteklius krašte, fabriko užgaidų nepatenkino ir pirkti popiermedžių svetur neleido. Taip pat ne visai suprantamai 1934 m. fabrikas paskelbė 2,1 milijono litų nuostolių,

kuriuos per dvejus metus, ir vis dar nekytančioms celiuliozės kainoms, pajėgė padengti.

Fabrikas buvo geras ir pakankamai didelis. Per metus paskutiniaisiais nepriklausomybės metais apdirbdavo apie 350.000 ktm popiermalkių ir iš jų gaudavo po 50.000 tonų celiuliozės. Gaminų gavinyss siekė apie 24 %, ką galima vertinti kaip pakankamai gerus rezultatus. Toje įmonėje dirbo apie 740 asmenų. Vienas dirbantysis per metus pajėgia pusgaminiais paversti net 470 ktm popiermedžių, tad ši pramonės šaka yra intensyvi ir pelninga. Tačiau iš kitos pusės yra reikalinga didelių investicijų ir atsarginių kapitalų. Celiuliozės pramonė, kaip ir keletas kitų šakų, buvo dėl tam tikrų sąlygų centralizuota, t. y. vienintelė visame krašte. Tos nepalankios aplinkybės vertė fabriką rūpintis tik geros kokybės ir išskirtinai egliniais popiermedžiais, nes transportas buvo iš atitolusių nuo vandens kebų rajonų lygiai nepalankus, kaip ir pirmiau minėtoms Klaipėdos įmonėms. Iš dabes fabrikas stengdavosi pirkti popiermedžius tik griežtai patiektomis sąlygomis ir dėl stokos sentimentų bendrajam krašto ūkiui. Vis dėlto vyriausybė šį fabriką subsidijavo ir tuo pačiu globojo.

Celiuliozės gamybai tinka jaunos eglės, riboto šakotumo, nepapuvusios ir iki 35 cm drūto. Tačiau gaminama ir iš pušies bei drebulės. Žemiau dedami medienos plaušų duomenys nusako ir kitų medžio rūšių tinkamumą cebubozės gamybai.

Medienos plaušų ilgis pagal medžių rūšis ⁹³

Medžių rūšis	Ilgis mm		Plotis mm		Plaušų išnaudojimas %	Šviežių plaušų spalva
	max.	min.	max.	min.		
Spygliuočiai :						
Eglė	-	2,6	0,069	0,025	80-85	Šviesiai geltona
Kėnis	3,8	~		—		geltona, vėliau pilka
Pušis	4,4	2,6	0,075	0,030	65-70	žalsvai balta
Lapuočiai :						
Drebulė	1,7	0,8	0,046	0,020	85-90	balsva
Beržas	1,6	0,8	0,040	0,014		geltonai balta
Topolis	1,6	0,7	0,044	0,020		žalsvai balta
Raudonasis bukas	1,0	—	—	—		gelsva

⁹³ Dr. L. Vorreiter, *Handbuch für Holzabfallwirtschaft*, Neudamm 1943, 337 psl.

Tad neabejotinai tinka celiuliozės gamybai drebulė ir pušis, nors ir ne taip vertingos, kaip eglė. Reikalas naudoti ir šias dvi medžių rūšis celiuliozės gamybai, dėl nepakankamų pasaulyje eglės išteklių, yra visai aiškus. Kituose kraštuose dar prieš paskutinįjį karą šalia eglės buvo naudojamos ir drebulė su pušim. Tik Lietuvos celiuliozės pramonė turėjo tokias palankias sąlygas, kad net ir eglei statė aukštas, kaip niekur kitur, techniškas sąlygas. Suprantama, kad geresnės kokybės žaliavos, ypač prie nepalankaus ir brangaus transporto, yra rentabilesnės ir pramonei palankesnės. Ne vienas matėme, kokius menkos kokybės popiermedžius imdavo celiuliozės pramonei dar prieš karą Vokietijoje, Austrijoje arba net ir Latvijoje. Mūsų celiuliozės pramonininkai turės ateityje tenkintis tokiomis medžio žaliavomis, kurias jiems teks miškininkai, žiūrėdami ne vien miškų, bet ir bendrų krašto interesų. Celiuliozės gamyba galėtų būti vykdoma dviejose įmonėse ir jos pilnai pajėgtų sunaudoti krašte esamas medžio žaliavas. Švelniau popiermedį rūšiuojant, būtų galima nesunkiai pagaminti iki 20 % daugiau, o imant pušį ir drebulę, galima dar iki 15 % popiermedžių gamybą padidinti. Celiuliozės paklausa pasaulyje bus ateityje ne tik užtikrinta, bet prisieis ieškoti būdų trūkumui pašalinti. Todėl eglei, kuri mūsų miškuose vyrauja, ateitis tikra ir tai reikės miškininkams turėti galvoje.

b. *Popierius ir kartonas.* — Retai kurie medžio gaminiai yra taip plačiai gyvenime naudojami, kaip popierius ir kartonas. Jų gamyba Lietuvoje turėjo irgi atitinkamą poziciją, kuri visą laiką neįstengė atsakyti statomų reikalavimų. Lietuva pradėjusi nepriklausomą gyvenimą ir netekusi Vilniaus krašto, neturėjo nė vieno popieriaus fabriko. Tačiau greitai Kaune buvo pastatytas vienas fabrikas, kuris gamybai sunaudojo apie 6.000 ktm popiermedžių celiuliozės. Šio fabriko gamyba didėjo ir modernėjo, bet krašto reikalų neįstengė patenkinti. Popierius buvo visą laiką brangiai perkamas užsienyje, o iš krašto vis pigiai tiekiami užsieniui popiermedžiai. Tai būdingas nepajėgumas reikalą su tvarkyti kraštui ūkiškai naudinga kryptimi, tačiau tas pats buvo ir kaimyniniuose Baltijos kraštuose, kur kitos medžio pramonės šakos buvo net per daug išvystytos.

Kartono gamyba buvo žymiai geriau išvystyta. Vos keletui metų praslinkus po nepriklausomybės paskelbimo, kartono jau

buvo bemaž pakankamai gaminama. Buvo gaminama keliose įmonėse, ir paskutiniaisiais nepriklausomybės metais pilnai patenkino vidaus rinką. Neabejotinai kartono gamyba galėjo būti žymiai galingesnė, nes tam sąlygas turėjo pakankamai palankias.

Vis dėlto reikia pabrėžti, kad ši medžio pramonės šaka pradėjo, atgavus nepriklausomybę, tik kurtis, o 1940 m. buvo 12 didesnių įmonių, kuriose dirbo jau 1.440 asmenų. 1941 m. Sovietai nusavino 12 popieriaus ir kartono įmonių 30.425.000 litų vertės. Tai buvo stambiausios investicijos šioje pramonės šakoje ir sudarė 59% bendros Sovietų nusavintos medžio pramonės vertės. Lietuvių rankose buvo tik 2 įmonės su 4% bendro kapitalo. Šie skaičiai yra įsidėmėtini ir ateičiai. Paminėtina yra tolimesnė kartonažo gamyba, kuri buvo neblogai išsivysčiusi ir pajėgė vidaus rinką paskutiniais nepriklausomybės metais pilnai patenkinti. Veikė net 10 tokių didesnių įmonių, kuriose buvo investuota 250.000 litų. 1941 m. Sovietai jas nusavino. Šios medžio pramonės šakos buvo 87 % žydų ir 17 % lietuvių rankose, ką Sovietai nusavinami užakcentavo. Kiek popieriaus ir kartonažo gamyba sunaudojo medžiagų ir kiek pagamino prekių, nežinoma. Tačiau, pažįstant arčiau šią pramonės šaką, tenka pastebėti, kad ji, išskiriant popieriaus fabriką, galėjo būti žymiai geriau modernizuota ir tuo pačiu pakeltas gamybos koeficientas ir rentabilumas.

c. *Kanifolija*. — Ši cheminės pramonės šaka savo apimtimi buvo antraeilės reikšmės. Tačiau iki jos veikimo pradžios visus sakų gaminius teko įsigabenti iš užsienio ir mokėti gryną valiutą, kuri galėjo būti sunaudota kitiems svarbiausiems reikalams.

Kanifolijos gaminimo savame krašte mintis kilo labai vėlai. Tik 1933-1934 m. pradėta mėginti sveikas pušis nusakinti. Pradiniai rezultatai buvo geri. Todėl nuo 1935 m. nusakinimo darbai buvo pradėti vykdyti pagal Splettstozer metodus. Buvo nusakinamos sveikos, krūtinės aukštyje nemažiau 35 cm drūtumo ir numatomos po 4-5 metų kirsti pušys. Nusakinamos pušys buvo suskirstytos grupėmis, susidedančiomis iš apie 4.800 vienetų, kurias aptarnaudavo 5 išmokyti, patyrę darbininkai. Nusakinti numatytos pušys buvo balandžio mėnesį nuvalomos, o apie vidurį birželio drožiami rėžiai. Padaryti rėžiai buvo kas trys dienos atnaujinami. Iš viso 35-40 rėžių per metus vienai pušiai. Nusa-

kinimas vieno medžio tęsdavosi 4 metus : dvejus metus iš vienos pusės ir sekančius dvejus metus iš kitos.

Kusakinimo darbas pamečiui augo ir jo technika gerėjo. 1939 m. sakai buvo renkami jau dvidešimtyje urėdijų, nusakinant 273.000 pušų. Lietuvą Sovietams okupavus, šie darbai žymiai sumažėjo ir iki 1944 m. neatsigavo, pavyzdžiui, 1943 ir 1944 m. buvo surinkta apytikriai tik po 70.000 kg sakų. Nusakinimo darbus vykdė pati miškų administracija. Pradėjus sakus rinkti, reikėjo rasti priemones juos cheminiu būdu perdirbti ir gauti kanifoliją ir terpentinę.

Ketverių metų laikotarpyje sakų rinkimo Lietuvoje duomenys :

Metai	Urėdijų skaičius	Sakinami medžiai	Vieno medžio sakų kiekis (kg)	Iš viso (kg)	Sakų rinkimo išlaidos (litas už kg)
1935	6	81.845	1,36	111.309	0,36
1936	9	121.836	1,10	134.019	0,42
1937	12	130.040	1,41	183.356	0,45
1938	15	164.822	1,47	242.288	0,47

Surinktas iš vieno medžio sakų kiekis nedidelis, tačiau nėra reikalo ypač pirmaisiais metais, perdaug sakų išgauti. Iš subrendusios pušies būtų galima, turint galvoje Lietuvos pušynų sąlygas, per metus surinkti arti dviejų kg sakų.

Sakų rinkimas medžio technikinėms ypatybėms neigiamai neatsiliepė. Reikia pastebėti, kad kanifolijos gamyba yra, palyginus su kita medžio pramone, gana jauna. Ji kilo ir išaugo Austrijoje. Ypač I pasaulinio karo metu buvo ten plačiai gaminama.

1935 m. Alytuje, miškų administracijai vadovaujant, pradėta statyti kanifolijos fabrikas. Mašinos buvo užpirktos Prancūzijoje 1936 m. Darbas buvo paprastai pradedamas rugpiūčio mėn. ir baigiamas gruodžio mėn. pabaigoje. Per dieną buvo perdirbama 4.000 iki 4.500 kg. Toks darbo našumos buvo pasiekiamas mažame, moderniškai įrengtame, kur dirbo vos 12 žmonių, kanifolijos fabrike. Jis prilygo kiekvienam Austrijos ar Vokietijos geriausiam kanifolijos fabrikui.

1936 ir 1937 m. buvo perdirbta 410 tonų sakų iš kurių gaminta terpentinas ir kanifolija. Ši įmonė buvo gana rentabili, nes per dvejus metus galėjo pagaminti už 50 % investuoto kapitalo apie 40.000 litų.

Surinktų sakų išnaudojimas atrodo taip :

Metai	Perdirb. sakų kiekis t	Gauti produktai		
		terpentinas	kanifolija	išnaudojimas
		kg %	kg %	kg %
1936	226,7	32.949 14,5	157.094 69,9	190.043 83,3
1937	184,0	24.669 13,4	126.710 69,9	151.379 82,3

Terpentino kiekis gana ribotas, bet santykis pagal rūšis gana geras, būtent: I rūšies 89,6 % II — 7 % ir III — 3 %.

Taigi kanifolijos gamyba buvo labai gerai įrengta ir vadovaujama. Ateityje galėtų lengvai išlaikyti 1939 m. nusakinimo ir gamybos apimtį. Vieno fabriko pilnai pakanka, nors sakų žaliavos būtų visame krašte renkamos ir ten siunčiamos. Kanifolija galėtų būti ateityje ir eksportinė prekė, nors ir ribotu kiekiu.

d. Medžio anglis. — Medžio anglies gamybą Lietuvoje padiktavo gyvenimo sąlygos. Didėjant krašte motorizuotoms susisiekimo priemonėms ir nenorint išleisti daug pinigų už importuotą skystą kurą, buvo mėginta pirkti vadinamieji gazo generatoriniai sunkvežimiai, kurie buvo varomi medžio dujomis. Medžio anglis gerai tiko tokioms automašinoms kaip varomoji jėga. 1934 m. buvo pradėta medžio anglies gamyba. Pirmiausia mėginta medžio anglį gaminti Schwarzo metodu — deginant medį duobėse. Tačiau šis metodas nedavė laukiamų rezultatų ir teko nuo jo atsisakyti. Vėliau buvo pradėta medžio anglį gaminti metalinėse krosnyse : 4 X 0,6 m cilindrinuose katiluose. Juose degino ąžuolą, skroblą, uosį ir beržą, supjaustytą į 15 X 4 cm gabalus. Vienoje krosnyje sunaudodavo per parą po 0,5 erdm medžio. Gauta anglis turėdavo tik 2,5% drėgmės, kuri vėliau pakildavo iki 6%. Pelenai sudarydavo tik 1,2-1,4%. Išnaudojimas buvo geras: iš vieno erdmetrio skroblių malkų gaudavo 105 kg anglies, ąžuolinių — 95 kg, uosinių — 92 kg ir beržinių — 85 kg. Vienas kg anglies, įskaitant gaminimą, kaštavo 1938 m. tik 0,19 litų. Taigi, panagrinėjus medžio anglies gamybos rentabilumą, gaunami įdomūs duomenys. Du kg medžio anglies atstoja, kaip varomoji jėga, 1 litrą benzino. Tuo metu litras benzino kainavo Lietuvoje 0,80 lito. Be to, malkų Lietuvoje pakakdavo, o benziną reikėjo įsigabenti už valiutą iš užsienio. Toks kainų skirtumas tarp benzino ir gautos malkų anglies galėjo pateisinti ir gazo genetorinių automašinų neparan-

kūmą naudoti. Gali prisieiti ir ateityje imtis gaminti medžio anglį tinkamoje aukštumoje automašinų judėjimui palaikyti. Lengvoje mašinose įtaisyti gazogeneratorių visai nenaudinga, nes negalima pasiekti normalaus greičio ir nuo pridedamo generatoriaus svorio genda pati mašina. Karo metu buvo tai plačiai vartojama, bet tai grynai bėdos atvejis. Deginant medį, būtų galima ir kitų naudingų medžiagų gauti. Pridedama lentelė rodo medžio virtimą, bedeginant, kitomis medžiagomis.

Medžiagos, gautos sudeginus medį

Gautos medžiagos	Eglė	Pušis	Bukas	Beržas
	svoris %			
medžio anglis	37,81	37,83	31,80	34,97
medžio derva	8,08	11,79	7,93	8,11
metylinis alkoholis	0,96	0,88	1,60	2,07
acto rūgštis	3,19	3,50	7,08	6,04
acetonas	0,20	0,18	0,19	0,20
organinės medžiagos	7,75	8,03	8,15	5,89
vanduo	25,70	22,27	27,81	26,58
dujos	14,90	14,69	14,01	15,79

Be to, pravartu žinoti medžio išnaudojimo nuošimtį įvairiose deginimo temperatūrose, ką matome šioje lentelėje.

Temperatūra, gaminant anglį, anglies sudėtis ir gautos kiekis ⁹⁵

Deginant	Anglis	Vanduo	Rūgštys	Išnaudojimas	Pastabos
temp. C°				%	
200	32,3	6,3	41,4	91,8	raudonoji anglis
300	73,2	4,9	21,9	51,4	su 7.000 iki 7.200 kalor. 1 kg
400	82,7	3,8	13,5	37,8	retortinė anglis
500	89,6	3,1	6,7	33,0	tipo Glanz anglis
600	99,6	2,6	5,2	31,0	su 7.300 iki 8.000 kalor. 1 kg
800	95,8	1,0	3,3	26,7	tipo Meiler anglis
1000	96,6	0,5	2,9	26,5	

⁹⁴ Ten. pat, 436 psl.

⁹⁵ Ten pat.

e. Medžio liekanų cheminio sunaudojimo būdai ir perspektyvos. —

Medžio ištekliais mažėjant, o paklausai nuolat kylant, reikia ieškoti būdų pakelti gamybinio medžio nuošimtį. Nemaža dalis medžio lieka visai neišnaudojama. Kaip miške, taip ir įmonėje yra sunku, be ypatingo dėmesio, pilnai išnaudoti medžio žaliavas. Miške lieka kelmai. Žemėje esančius kelmus galima sunaudoti, ne miškininko akimis žiūrint, kurui. Tačiau kelmų kasimas kurui pagal miškų kultūros mokslus yra nenaudingas ir ne vykdytinas. Kitas reikalas yra su pušų kelmais, kuriuos po 5 metų, kada balanės sluoksnių supūva, galima be didelio sunkumo iškasti ir iš jų terpentinę gaminti. Lietuvoje tai buvo, nors ir nedideliu mastu, daroma. Taupant miške medį, reikia stengtis kirsti kiek galint žemiau, nepalikti didesnių medžio gabalų pūti, išrinkti visus gendančius medžius, sunaudoti stambesnes šakas ir žievę.

Medžio liekanas įmonėje galima sunaudoti mechaniniu būdu, darant smulkius medžio gaminius, ir dar daugiau cheminiu. Cheminiu būdu medžio liekanos Lietuvoje, kaip ir daugumoje kraštų, nebuvo sunaudojamos. To negalima laikyti nei nesugebėjimu, nei nesistengimu išnaudoti esamas medžio žaliavas. Lietuvoje bemaž visos didesnės medžio pramonės šakos, ypač lentpiūvės, buvo varomos garo jėga. Tokiu atveju labai didelė medžio liekanų dalis : žievės, piūvenos ir net blogesnės šoninės lentos buvo iš dalies sunaudojamos kaip kuras varomajai jėgai. Norint medžio liekanas sunaudoti cheminiu būdu, reikia tam turėti pakankamą kiekį piūvenų ar medžio gabalų. Be ilgų samprotavimų galima sakyti, kad nepriklausomoje Lietuvoje cheminis medžio liekanų išnaudojimas buvo nebūtinai ir vargiai būtų buvęs rentabilus.

Cheminis medžio liekanų sunaudojimas yra visai nesenas, vokiečių mėginamas ir, reikia pripažinti, labai vykęs. Tačiau jų sąlygos yra visai skirtingos nuo kitų kraštų. Jų medžio pramonė yra varoma daugiausia elektros jėga, tokiu atveju susidaro lentpiūvėse dideli piūvenų kiekiai (apie 15 % bendro medžio tūrio). Be to, jie turi galingą chemijos pramonę ir tyrimo laboratorijas, kas palengvina surasti palankius naudojimo būdus. Nenuostabu, kad kiekvienam medžio liekanų cheminiam gaminiui gali būti panaudojama 6-8 būdai. Ypatingai paskutiniojo karo metu, kai labai trūko statybinių medžiagų, jie plačiai gamino daugelį gaminių tokiu būdu. Ką ir koku būdu gamino, nėra prasmės ir

minėti. Tačiau gaminamas medžio plokštes (Holzfaserplatten) verta mums kiek daugiau pastudijuoti. Karo metu dirbant statybos įmonėje, teko man jas naudoti ir labai gerai įvertinti. Jų gaminimas nėra per daug sunkus ir jau daugelyje kraštų jos plačiai produkuojamos. Plokštelės gaminamos iš medžio plaušų, bet ne piūvenų, tačiau tinka maži medžio gabalai, kurie paprastai skiriami kurui arba numetami. Jeigu gyvenimo sąlygos diktuos kreipti dėmesį į medžio liekanų sunaudojimą cheminiu būdu, tai vertėtų tik būtiniausias mašinas prijungti prie tokių medžio pramonės šakų, kur būtų pakankamai reikiamų medžio liekanų ir patyrusio personalo, kuris gali būti išsiųstas gamybos pastudijuoti užsienin ⁹⁶.

4. Lietuvos ir kitų kraštų medžio pramonės palyginimas

Norint palyginti mūsų medžio pramonę su kitų kraštų, reikia atkreipti dėmesį į daugelį faktorių, kaip medžio išteklius, krašto ūkio formą, civilizacijos laipsnį, susisiekimo priemones ir medžio kokybę. Lietuva, pavyzdžiui, negali būti lyginama su Anglija, kur krašto miškingumas siekia tik 4%, su Vokietija, kuri yra perdėm pramonės kraštas ir miškų turi žymiai daugiau, arba su Sovietų Sąjunga, kur medžio pramonė, kaip ir pats krašto ūkis, yra nepakankamai intensyvūs, be privačios iniciatyvos ir nepakankama technikos pažanga. Tačiau galime savo medžio pramonę palyginti su kitų Baltijos kraštų ir iš dalies su Lenkijos, kurios medžio pramonė stovėjo kiek žemiau kaip kiekybe, taip ir kokybe. Lenkai visą laiką eksportuodavo didelius kiekius medžio žaliavos. Apie medžio pramonę galima susidaryti vaizdą iš Vilniaus krašte rastų medžio pramonės įmonių, kurios buvo įvairių šakų ir bemaž visos nepakankamai modernios ir mechanizuotos. Vilniaus kraštas buvo pakankamai miškingas ir čia augo labai geros kokybės pušys bei kitos medžio rūšys, todėl turėjo būti ir pakankama medžio pramonė, kad tą medžio žaliavą tinkamai perdirbtų tolimes-

⁹⁶ Norintieji medžio liekanų sunaudojimą pastudijuoti, galėtų pasinaudoti Dr. Leopold Vorkeiter veikalu *Handbuch für Holzabfallwirtschaft*, Neudamm 1943.

niam naudojimui arba eksportui. Tenka pastebėti, kad Vilniaus krašte lenkų sutelkta medžio pramonė buvo tos pačios kokybės kaip ir visa jų medžio pramonė. Tačiau mes rastą Vilniaus krašte medžio pramonę kokybės atžvilgiu negalėjome lyginti su savąja.

Apie kiekvieną medžio pramonės šaką skaitėme atskirai, todėl dabar teks tik pavaizduoti skaičiais, ją palyginti, išeinant iš medžio išteklų, su kitų kraštų ir tinkamai aptarti jos apimtį bei kokybę. Kadangi bemaž visų šakų mūsų medžio pramonė buvo tik pradėta kurti, metai iš metų augo ir keičiantis teritorijai atitinkamai sumažėdavo arba padidėdavo, todėl žinios imamos iki 1939 m.

MEDŽIO PRAMONĖ LIETUVOJE 1928-1938 METAIS ⁹⁷

Metai	Lentpiūvės		Faneros pramonė		Baldų ir stalių pram.		Dėžių ir statinių		Degtukų gamyba		Kamščių gamybos pramonė	Likusioji pramonė	Iš viso	
	Įmon. sk.	darb. sk.	Įmon. sk.	darb. sk.	Įmon. sk.	darb. sk.	Įmon. sk.	darb. sk.	Įmon. sk.	darb. sk.	Įmon. sk.	darb. sk.	Įmon. sk.	darb. sk.
1928	137	2044	2	705	43	487	5	94	4	105	2	104	—	193 3539
1930	114	1718	3	443	48	666	7	104	3	125	1	30	2	178 3090
1931	118	2741	3	473	60	786	6	102	2	139	1	28	3	193 4308
1932	119	2428	3	304	74	766	8	130	2	106	1	26	3	210 3783
1933	125	2965	3	324	69	730	5	70	6	152	2	30	1	211 4276
1934	124	2843	3	613	59	642	4	49	4	165	2	32	—	196 4393
1935	124	2853	3	602	55	501	5	78	3	173	2	31	—	192 4238
1936	121	2712	3	594	49	495	4	74	2	157	2	32	—	181 4064
1937	139	3548	3	846	64	658	6	73	3	170	2	36	2	219 5346
1938	175	2970	3	767	71	857	7	106	4	95	2	43	2	264 4852

⁹⁷ DR. Z. PRŪSAS, *Standortbedingte Grundlage und Entwicklungszustände der baltischen Holzwirtschaft, Münchenas 1949, 105 psl.*

Šie duomenys neapima celiuliozės, *Lietmedžio* gaminių, popiežiaus — kartonažo pramonės ir kitų smulkesnių gaminių, kuriuos gamino 1.400 asmenų. Lentpiūvėse dirbo apie 47 % medžio pramonės darbininkų, baldų gamyboj 13,5 %, faneros ir celiuliozės — po 12%.

Medžio pramonės santykis su bendrąja Lietuvos pramone, kurioje dirbo daugiau kaip 5 asmens, yra toks :

Pramonės šaka	1930 m. darbininkų	Gamyba mil. litų	1939 m. darbininkų	Gamyba mil. litų
Bendra krašto produkcija	20.555	262,0	34.299	400,1
Medžio pramonė	6.137	41,8	5.156	35,8
Procentinė dalis medžio pramonės	30%	15,9%	15%	8,9%

1939 m. duomenys yra be Klaipėdos ir Vilniau krašto, todėl medžio pramonės gamybinė apyvarta ir darbininkų skaičius yra mažesni. Sekančioje lentelėje matysime Lietuvos pramonės augimą.

Pramonės šaka	1940 m. darbininkų	gamyba mil. lit.	produkcijos 1930 m.	indeksas — 100
			1938 m.	1940 m.
Bendroji produkcija	38.285	477,0	153	182
Medžio pramonė	6.286	50,0	110	151
Procent. dalis medžio pramonės	16,4%	10,5%		

Daviniai 1940 m. yra skaitomi su Vilniaus kraštu. Yra įsidėmėtina, kad medžio pramonės plėtimasis, o drauge ir gamybinė vertė eina lygiagrečiai su bendrąja krašto pramone. Tai galima ir turėtų būti išlaikyta ilgesnį laiką, nes medžio pramonė turi galimumus augti ir gamybinė vertė kilti. Ypatingai intensyviosios medžio pramonės šakos gali gerokai augti.

Kalbant apie medžio pramonės dydį ir intensyvumą, galima padaryti tokį palyginimą: Lietuvoje buvo kertama, įskaitant ir privačius miškus, apie 2.200.000 ktm gamybinės miško medžiagos, kai malkoms nueidavo apie 44% bendro kiekio. Tuomet medžio pramonėj dirbančiam vienam asmeniui reikėjo apdirbti po 200 ktm medžio žaliavos, neskaitant smulkiosios medžio

pramonės. Bet atmename, kad lentpiūvėse, kurios laikomos ekstensyvia medžio pramonės šaka, vienam dirbančiam tenka išpiauti apie 150 ktm rąstų. Vadinasi, didelė medžio žaliavos dalis buvo nepaliesta pramonės ir tiekiama užsienio rinkai arba naudojama statybai rąstų forma. Imant tokias pat sąlygas, Latvijos medžio pramonės darbininkui teko per metus apdirbti apie 140 ktm medžio žaliavos, Estijoje apie 150 ktm, o Vokietijoje apie 90 ktm. Šie palyginimai yra būdingi ir verti dėmesio.

Kitų kraštų medžio pramonei pavaizduoti paduodamos statistinės lentelės.

LATVIJOS MEDŽIO PRAMONĖS STOVIS 1935 METAIS ⁸⁸

Įmonių pavadinimas	Įmonių skaičius	Dirbančiųjų skaičius	Iš jų darbininkų	Išmokėta už darbą 100 latų	Dirbinių vertė 100 latų
Lentpiuvės	283	6.531	5.900	3.161	9.982
Oblavimo įmonės	22	48	24	12	42
Faneros pramonė	16	3.394	3.072	3.498	11.315
Baldų gamyba	338	2.061	1.607	1.430	3.906
Kėdžių gamyba	8	32	22	14	63
Karstų dirbtuvės	7	30	21	26	100
Kurpalių ir medinių puspadžių gamyba	10	56	44	54	112
Pabėgių impregnavimas	1	36	28	32	1.103
Medžio reikmenų virtuvei	2	26	20	9	36
Degtukų kotelių gamyba	2	258	235	285	1.182
Medinių padargų gamyba	8	24	14	11	40
Žaislų gamyba	13	32	14	11	41
Staklių gamyba	3	4	1	—	3
Įrankių gamyba	2	23	18	21	43
Medžio šlifavimo gamyba	41	145	92	75	198
Dėžių gamyba	16	219	180	172	621
Vežimų ir rogių gamyba	52	137	76	58	199
Pintinių ir šepėčių įmonės	11	136	110	68	215
Kamščių gamyba	4	130	115	106	374
Paveikslų rėmų gamyba	3	31	28	31	61
Lazdų ir skėčių gamyba	6	64	47	63	290
Faneros gaminių įmonės	1	18	17	9	27
Statyboje stalių gamyba	197	696	457	407	1.180

Popieriaus pramonė:

Celiuliozės ir popieriaus

pramonė	8	2.148	1.921	2.335	12.238
Popieriaus dirbinių gamyba	6	87	65	78	415
Kartonažo gamyba	18	664	602	400	940
Špilių gamyba	10	63	48	38	263
Popierinių krepšių gamyba	11	92	67	76	763

Iš viso

53 3.054 2.703 2.927 14.619

Cheminė pramonė:

Degtųjų gamyba
Medžio destiliacijos gaminiai

Degtųjų gamyba	3	230	206	198	1.076
Medžio destiliacijos gaminiai	3	77	58	129	436

Iš viso

6 307 264 327 1.512

Medžio pramonė iš viso
Kita krašto pramonė

Medžio pramonė iš viso	1.105	17.492	15.109	12.807	37.244
Kita krašto pramonė	4.207	76.301	63.097	80.994	357.260

Iš viso

5.312 93.793 78.206 93.801 404.504

Medžio pramonė %

20,8 18,6 19,3 13,7 9,2

Latvijos pramonė buvo žymiai stipresnė negu Lietuvos ne tik apskritai, bet ir jos medžio pramonė, kaip procentiniai, taip ir produkcijos atžvilgiu, žymiai mūsiškę prašoko. Jos lentpiūvių buvo procentiniai mažiau kaip mūsų. Jos sudaro vos 27 % bendros medžio pramonės. Tenka pastebėti, kad Latvijos medžio pramonė buvo sukurta dar rusų caristiniais laikais ir nepriklausomos Latvijos sąlygose buvo per didelė. Dažnai kai kurios šakos negalėjo, dėl medžio žaliavų stokos, pilnai išvystyti gamybos. Toks reiškinys nėra sveikas.

Estijos medžio pramonė, ypač didesnės įmonės, jau pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo pakankamai stipri, ir ilgai niui buvo pastebimi tik maži svyravimai. Estai, kaip ir latviai, medžio pramonę paveldėjo iš caristinės Rusijos.

Estijos stambesnioji medžio pramonė nepriklausomybės metais atrodė taip :

Estijos medžio pramonė su daugiau kaip 20 dirbančiųjų
1923-1934 m.⁸⁹

Įmonių rūšys	Įmonių skaičius	Iš jų		darbininkų skaičius
		po 50 ir daugiau ir darb.	po 20-49 darbininkų	
Faneros ir baldų pramonė	7	2	5	1.409
Pabėgių impregnavimo įmonės	1		1	22
Popieriaus fabrikai ir medžio šlifavimo įmonės	6	5	1	1.844
Lentpiūvės	71	29	42	2.930
Popieriaus ir kartono dir- biniai	4		4	108
Iš viso	89	36	53	6.313

Ši estų medžio pramonė 1937-1938 m. turėjo tokius medžio žaliavos kiekius perdirbti:

a) celiuliozės ir popieriaus pramonei	660.000 ktm.
b) lentpiūvėms	500.000 »
c) fanerai (beržas ir juodalksnis)	65.000 »
d) degtukų kotelių gamybai (drebulė)	3.000 »
e) baldams ir kitai smulkiai pramonei	22.000 »
Viso	1.250.000 ktm.

⁸⁹ Ten pat, 99 psl.

Krinta į akis sunaudoti medžio kiekiai celiuliozei ir fanerai, kurie mūsiškius, relatyviai imant, prašoko. Paslaptis tų didelių kiekių buvo greičiausia ta, kad jie naudojo ir blogesnės kokybės popiermedžius celiuliozei ir beržinius-juodalksninius rąstus fanerai. Kaip jau buvo minėta, nė vienas iš Baltijos kraštų nepajėgė iki paskutiniojo karo pasigaminti tiek popieriaus, kad nereikėtų jo įsivežti iš užsienio. Todėl pravartu pažiūrėti, kiek kuris kraštas pasigamindavo popieriaus.

Popieriaus ir kartono pramonė Estijoje buvo didžiausia ¹⁰⁰, nes per metus pagamindavo vidutiniškai 30.000 tonų, Latvijos apie 23.000 tonų, o Lietuvos apie 15.000 tonų. Bendrai vertinant Lietuvos medžio pramonę, reikia būtinai kreipti dėmesį į tas aplinkybes, kuriose pradėjo veikti. Latvija ir Estija paveldėjo iš Rusijos stiprią medžio pramonę, kurios vokiečiai okupacijos metu nesunaikino. Lietuva medžio pramonės, atgavus nepriklausomybę, bemaž neturėjo ir todėl reikėjo viską iš naujo kurti. Iš paties gyvenimo matome, kad buvo reikalinga stipresnė valstybės globa ir netgi priežiūra.

Nė viena šios pramonės šaka nebuvo tinkamai pastatyta kaip apimties, taip ir kokybės atžvilgiu. Tą negerovę reikėjo pastebėti ir šią pramonę tinkamosna vėžėsna pastatyti. Svetimas kapitalas medžio pramonėje buvo nenaudingas ir iš dalies kenksmingas. Žiūrint Sovietų paskelbtus duomenis apie Lietuvos medžio pramonės pasiskirstymą pagal tautybes, greitai norisi daryti išvadą, kad reikėjo sudaryti sąlygas įeiti į nuosavą medžio pramonę ir sumaniems, norintiems toje srityje dirbti miškininkams ar jai artimų profesijų žmonėms, kurie neturėjo savo kapitalo. Lietuvis po kiekvieno karo ir savo krašto sunaikinimo bus ūkiškai pakirstas ir negalės prilygti tiems, kurie ir visuomet sugeba pritaikyti ir gerai gyventi. Visai yra natūralu, kad, ugdant privačios iniciatyvos mintį, valstybei reikėtų gabius, patikimus asmenis, kurie norėtų medžio pramonėje savarankiškai dirbti, pagal reikalą subsidijuoti. Tokiu atveju turėtų valstybė pasilikti teisę stebėti ir, reikalui esant, į įmonės veikimą įsikišti. Nemažiau svarbus reikalas, kuris priklausytų irgi valstybei, tai stebėti medžio pramonės vystymąsi, t. y. žiūrėti, kad kiekviena pramonės

¹⁰⁰ Ten pat, 126 psl.

šaka atitiktų esamas medžio žaliavas, būtų racionalus po kraštą išdėstymas ir derintųsi prie esamų darbo jėgos išteklių. Ateityje reikėtų įskaityti ir medžio žaliavų importą, kuris būtų į atitinkamus pusgaminius ar medžio gaminius apdirbtas ir patiekiamas rinkai. Lietuva turėjo čia pakankamai patyrimo ir galėjo pasidžiaugti gerais rezultatais. Tai buvo medžio žaliavos importas iš Sovietų Sąjungos, kuris buvo tiekiamas Klaipėdos lentpjūvių Medžio Sindikatui. Bemaž visų medžio pramonės šakų varomoji jėga buvo lokomobiliai. Dėl to ir pati pramonė nebuvo pilnai mechanizuota, nes trūko elektros srovės, arba ji buvo perbrangi. Pastatčius stiprias elektros jėgaines, turėtų būti dedamos pastangos ir medžio pramonės mašinas varyti elektros jėga. Pravartu būtų rinkti žinias apie visą medžio pramonę, net ir smulkias įmonėles, nurodant, ką ir kiek gamina, kiek medžio žaliavos sunaudoja, kiek žmonių dirba ir metinę produkcijos apyvartą. Medžio pramoninkai turėtų būti organizuoti ir atitinkamai savoje srityje pasirengę. Knygos išleidimas apie visą medžio pramonės apimtį būtų labai pravartus ir net jau dabar bendrom jėgom išėivijoje organizuotinas.

(Pabaiga ir šaltinų nurodymas sekančiame tome)

Dr. Inž. Antanas Škėrys

Woodhaven, N. Y., J. A. V.

LES FORÊTS DE LITUANIE ET LEUR ÉCONOMIE

par

Dr. Antanas Škėrys

(Résumé)

Un premier chapitre décrit les divers types de forêts et leurs ressources. Le second étudie l'économie forestière et ses formes techniques : les méthodes de culture, garde, inspection, surveillance et protection des forêts, d'administration et inspection, la préparation des gardes forestiers et des cadres pour les industries forestière et du bois, les méthodes de production et de conservation du bois ainsi que les techniques industrielles et le code forestier.

Le troisième chapitre est consacré à l'exposition des différentes industries pour emploi le plus rationnel du bois et des réserves forestières : industrie mécanique, scieries, fabrique de meubles, parquets, contreplaqués, emballages ; et industrie chimique : cellulose, papier, carton, charbon de bois, dérivés des résines de conifères, emploi des rognures.

L'étude est étayée de nombreuses statistiques comparatives avec les autres pays grands producteurs de bois, en premier lieu avec les pays voisins. Enfin est fortement soulignée l'importance de la place qu'occupe l'économie forestière dans l'économie nationale de la Lituanie indépendante (1918-1940).

AUGUSTINIJONAI LIETUVOJE

Vienuoliai laiką bėgyje Lietuvos religiniame, kultūriniame ir net politiniame gyvenime yra suvaidinę labai didelį vaidmenį. Pati Lietuvos istorija ir net Lietuvos vardas istorijos šaltiniuose atsirado su vienuolių atsilankymu ir jų pastangomis patraukti mūsų protėvius į katalikų tikėjimą. Vienuoliai yra pirmieji Lietuvos misijonieriai, pirmieji vyskupai, pirmieji mokslo skleidėjai ir pirmieji krašto kultūros kėlėjai. Jie pirmieji įsteigė mokyklas ir davė Lietuvai visų stilių gražiausias bažnyčias ir kitus meno paminklus. Jų vienuolynuose įsikūrė ir išaugo bibliotekos, kurios vėliau valdžios nusavintos ir sutelktos ir dabar sudaro didžiųjų Lietuvos Kauno ir Vilniaus universitetų bibliotekų pagrindą. Ne eilinės reikšmės buvo ir jų pačių įsijungimas į kovą už Lietuvos laisvę, nors ji ir nebuvo dabartinės mūsų tautinės sampratos šviesioje vedama.

Į visa tai atsižvelgę istorikai nusiskundžia, kad nėra ištirta vienuolių istorija, o be vienuolių veiklos atidengimo negali būti pilna nei mūsų Bažnyčios, nei mūsų Tautos istorija. Iki šiol ši sritis pačių lietuvių beveik visai nestudijuota. Tik paskutiniu metu Lietuvių Enciklopedija trumpučiais straipsneliais jau šiek tiek supažindino su Lietuvoje veikusiomis vienuolijomis. Pačių vienuolių dėka, įvairiose studijose, daugiau žinių suteikta tik apie pranciškonus, jėzuitus ir marijonus. Į tai atsižvelgdamas šio straipsnio autorius ir bando duoti vienos senos Lietuvoje veikusios augustinijonų vienuolijos istorinę apybraižą, negalėdamas šiuo metu pasinaudoti nespausdintais archyvų šaltiniais, autorius tenkinasi išleistomis dokumentų nuotrupomis, užuomenomis ir studijomis, kad bent truputį skaitytojus supažindintų su augustinijonais.¹

1. *Bendros žinios apie augustinijonus.* — Šv. Augustinas Aurelijus (354-430), po savo atsivertimo grįžęs į savo gimtąją Tagastę, suorganizavo bendrai gyvenančių draugų bendruomenę

ir davė bendro gyvenimo taisyklės. Vėliau, jam mirus, atsirado daug augustinijonais pasivadinsiu vienuolių, kurios savo gyvenimą grindė šv. Augustino mokslo dvasia.

Laiko tėkmėje iškilo dvi pagrindinės augustinijonų šakos : bendro gyvenimo reguliarai kanauninkai ir šv. Augustino eremitų — atsiskyrėlių ordinas. Kanauninkai reguliarai dabar turi penkias atskiras šakas : Laterano kanauninkų Išganytojo kongregacija (įkurta IX amž.), Austrijos Laterano kanauninkų kongregacija (įkurta XI amž.), Šveicarijos šv. Mauricijaus kongregacija (įkurta 1128), Didžiojo šv. Bernardo ligoninių Kongregacija (įkurta XI amž.) ir Windesheimio kongregacija (įkurta 1386). Vienuolinis gi šv. Augustino eremitų ordinas yra išsišakojęs į keturias šeimas : šv. Augustino brolių ordiną — O.S.A. (sudarytas 1256 m., sujungiant savarankiškai veikusius atskirus vienuolynus vieno generalinio viršininko valdžion), augustinijonų rekoлектų — O. A. B. (įkurtas 1588), augustinijonų diskalceatų — basųjų — O.A.D. (įkurtas 1592) ir augustinijonų asumpcionistų — A. A. (įkurtas 1845) L Lietuvoje (1410-1864) veikę augustinijonai priklausė šv. Augustino eremitų ordinui.

2. *Augustinijonai kaimyniniuose kraštuose.* — Augustinijonai buvo vieni iš pirmųjų baltų misininkų. Pirmasis žinomas livių ir latvių apaštalas buvo Meinhardas, O.S.A. Jis į Livoniją atvyko 1184 m. Čia jis mokė ir krikštijo pagonis ir Ikškilėje pastatė bažnyčią. Kai 1185 m. žiemą lietuviai nusiaubė kraštą, jis vietos gyventojams padedant, apsigynimui pastatė Ikškilės ir Holomės pilis. Tuo pat metu jis buvo konsekruotas pirmuoju Livonijos vyskupu (1186) ². Tuo metu Ikškilėje jis įkūrė ir augustinijonų vienuolyną, kuris 1202 m. buvo perkeltas į Rygą ir pavadintas Marijos Mergelės vienuolynu ³. Pakrikštytiesiems nesilaikant savo pažadų ir atkrintant nuo tikėjimo, jis jau norėjo apleisti Livo-

¹ *Annuario Pontificio* 1967, Città del Vaticano 1967, 807-816, 817, 819, 830-831 psl.

² *Henrici Chronicon Livoniae*, editio altera Hannoverae 1955, 1-7 psl. ; L. Arbusow, *Meinhard, Bischof der Liven (1186-1196)*, žr. *Baltische Monatshefte*, I (1937), 3-6 psl. ; Hermanni de Wartberge, *Chronicon Livoniae*, žr. *Scriptores rerum Prussicarum*, II t., Frankfurt am Main 1955, 22 psl.

³ *Henrici Chronicon Livoniae*, 17 psl.

niją, bet tikinčiųjų atkalbėtas ir popiežiaus paragintas pasiliko ir čia besidarbuodamas 1196 m. mirė⁴.

Jo įkurtame vienuolyne rado prieglaudų augustinijonų misininkai. Žinome, kad čia nuo 1200 m. gyveno garsus Livonijos misininkas Alebrandas, O.S.A., ir 1202 m. iš Neumiinster Holsteine vienuolyno atvyko Engelbertas, būsimas iš Ikšķilės Rygon perkeltas Marijos Mergelės vienuolyno prepozitas, kuris su kitais misininkais Livonijoje skelbė Kristaus mokslą⁵. Į čia 1205 m. atvyko ir Rothmaras, O.S.A., vysk. Alberto brolis, kurį 1224 m. popiežius paskyrė naujai įkurtos Dorpato vyskupijos prepozitu⁶. Augustinijonų prepozito 1206 m. buvo suorganizuota didelė misijų ekspedicija į krašto gilumą. Tuo metu minėtas Alebrandas krikštijo pagonis ir kūrė parapijas aplink Toreidą, o kiti kunigai su pasisekimu tą patį darė kitose vietose⁷. Tas pats Alebrandas su pasisekimu krikštijo latgalius⁸. Vysk. Albertas, darydamas žygį į Sėlių kraštą, kartu pasiėmė prepozitą Engelbertą ir visą Rygos augustinijonų šeimą⁹. Prepozito ir augustinijonų svetingumu 1206-1207 m. žiemą naudojosi, iš Ozelio misijų grįždami, Danijos Lundo arkivyskupas Andrius ir vysk. Mikalojus¹⁰. Livonijos augustinijonai savo misiją tęsė ir toliau ir labai daug prisidėjo prie krikščionybės įvedimo šiame krašte, kai jį užvaldė Rygos arkivyskupas ir Livonijos ordinas.

Augustinijonai veikė ir Prasijoje. Ten jie turėjo Heiligenbeil vienuolyną, pastatytą į šiaurę nuo Braunsbergo, kurį jiems 1370 m. pastatė ir aprūpino Vokiečių ordino magistras Vinrikas¹¹. Vėliau, 1451 m., jie įsikūrė Rešliuje, Varmijos krašte, o Lenkijoje prieš Lietuvos krikštą jie jau turėjo 10 vienuolynų¹², bet apie jų pastangas tuomet krikštyti lietuvius nieko nežinome.

⁴ Ten pat, 5-7 psl.

⁵ Ten pat, 17 psl.

⁶ Ten pat, 28 psl.

⁷ Ten pat, 44 psl.

⁸ Ten pat, 55 psl.

⁹ Ten pat, 53 psl.

¹⁰ Ten pat, 43 psl.

¹¹ *Die Chronik Wigands von Marburg*, žr. *Scrip. rer. Pruss.*, II t., 568 psl.

¹² *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, I-II t., Varšuva 1904, 425 psl. ir sek.

3. *Augustinijonai Lietuvos Brastoje (1410-1831)*. — Į Lietuvą augustinjonai buvo pakviesti iš Lenkijos. Pirmasis jų vienuolynas didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje buvo įkurtas Brastoje. M. Balinskis ir J. Kurčevskis sako, kad jis buvo įkurtas Vytauto ¹³, o kiti teigia, kad Aleksandro Jogailaičio ¹⁴. Jei jis buvo įkurtas Vytauto, jo įkūrimas siektų 1410 m., jei Aleksandro 1492-1506 m.¹⁵. Greičiausia augustinijonai Brastoje buvo įkurdinti Vytauto, o Aleksandras jiems užrašęs žemes, ar Vytauto fondaciją patvirtinęs. Būdinga tai, kad nuomonė, laikanti Aleksandrą šio vienuolyno įkūrėju, nėra paremta šaltiniais.

Vytauto statytoji Švč. Trejybės bažnyčia buvo sudeginta totorių. Nauja bažnyčia pastatyta tikinčiųjų aukomis 1666 m. Iš Kurčevskio nurodomų 1804-1830 m. vizitacijos aktų sužinome, kad Brastos vienuolyne tame laikotarpyje gyveno 7 augustinijonai ir savo bibliotekoje turėjo 1201 knygą. Prie vienuolyno veikė maža mokyklėlė, kurioje 1804-1805 m. mokėsi tik 1 mokinsys. Vienuolynas rusų valdžios įsakymu panaikintas 1831 m. ¹⁶.

4. *Gardino vienuolynas (1505-1673)*. — Kiek vėliau, kai kurių nuomone, Vytauto buvęs įkurtas ir Gardino augustinjonų vienuolynas, kurio privilegijas patvirtinęs Aleksandras Jogailaitis 1503 m.¹⁷. A. Šapoka teigia, kad vienuolynas ir bažnyčia buvo pastatyta Aleksandro laikais (1492-1506) ¹⁸. Gi Kurčevskis tvirtina, jog augustinjonus Gardine įkurdinęs pats Aleksandras. Daugiau apie Gardino augus tini jonus ir jų veiklą, mums žinomuose šaltiniuose, nieko nepavyko užtikti. Vėliau apie juos tiek nežinome, kad jie, sudegus medinei bažnyčiai, gal būt ir vienuolynui, neturėdami išteklių atsistatyti, 1673 m. visai apleido Gardiną ¹⁹.

¹³ M. Baliński, *Starażytna Polska*, IV t., Varšuva 1886, 586 psl. ; J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, Vilnius 1912, 90 ir 253 psl.

¹⁴ *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, I-II t., 427 psl.

¹⁵ *Augustinijonai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, I t., So. Boston, Mass., 1953, 414 psl. Aleksandras Jogailaitis Didž. Lietuvos kunigaikščiu buvo 1492-1506 m. : A. Šapoka, *Lietuvos istorija*, Fellbach 1950, 191 psl.

¹⁶ J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, 90, 253, 313 ir 323 psl.

¹⁷ *Augustinijonai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, I t., 414 psl.

¹⁸ A. Šapoka, *Gardinas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VI t., 537 psl. ir sek.

¹⁹ J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, 253 psl.

5. *Bychovo augustinijonų vienuolynas (1545-1831).*—Po Gardino vienuolyno įkūrimo chronologiškai seka Bychovo, Vitebsko vaivadijoje, įkūrimas, kurį, pasak Vijūko Kojalavičiaus, įkūręs Aleksandras Chodkevičius — Vilniaus vaivada ir Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos kariuomenės vadas, etmonas²⁰. Kada jis jį įkūrė — nežinia. Greičiausia tuo metu, kai buvo Naugarduko vaivada (1544-1547) ²¹. Tolimesnis šio vienuolyno likimas nežinomas.

6. *Augustinijonai Seredžiuje ir Lyduvėnuose (1620-1635).* — Šiek tiek augustinijonų veikimo žymių yra ir Žemaičių vyskupi-joje. Vaivada Mikalojus Pacas Seredžiuje pastatęs bažnyčią, ir vysk. Stanislovui Kiškai leidžiant, 1620 m. prie bažnyčios įkurdino augustinijonus. Jis, matyt, jų išlaikymui nepadarė reikiamų užrašų, jei jie jau 1635 m., anot M. Valančiaus, neturėdami kuo misti iš Seredžiaus išsidangino, o vyskupas bažnyčią atidavė šiaip jau kunigams ²². Tas pats M. Valančius rašo, kad vysk. Kiška pas Lyduvėnų koplyčią 1626 m. liepęs gyventi kun. Juknevičiui, augustinijonui²³. Vienuolis kunigas ilgai vienas gyventi negalėjo. Jis greičiausia čia atvykdavo iš Seredžiaus. Išnykus Seredžiaus vienuolynui, ir šis augustinijonas iš Lyduvėnų pasitraukė.

7. *Augustinijonai Vilniuje (1675-1831 ?).* — Pirmasis į Vilnių augustinijonus kvietė Vilniaus vysk. Eustachijus Valavičius (1616-1630) ²⁴, bet tuomet jie į Vilnių neatvyko. Tik 1671 m. balandžio 2 d. augustinijonų generolas, tėv. Domininkas iš Milano, davė sutikimą įkurti Vilniuje vienuolyną. Tada Lenkijos augustinijonų provincijolas Mikalojus Dobrociškis 1673 m. sausio 4 d.

²⁰ A. Wiliuk Koiałowicz, *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Litvaniae Ducatu pertinentium*, Vilnius 1650, 110 psl.

²¹ Chodkevičiai, ir. *Lietuvių Enciklopedija*, III t., 527 psl.

²² R. Krasauskas, *Seredžius*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVII t., 297 psl. ; *Augustinijonai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, I t., 414 psl. ; M. Wołoncewskis, *Žemajti Wiskupiste*, I t., Vilnius 1848, 131 psl. ir sek. Jis išnašoje cituoja vysk. Kiškos vizitacijos aktą.

²³ M. Wołoncewskis, *Žemajti Wiskupiste*, I t., 132 psl. ; R. Krasauskas, *Lydyvėnai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIV t., 530 psl.

²⁴ J. Kurczewski, *Kościół Zamkowy*, I t., Vilnius 1908, 108 psl.

provincijos definitoriui, tėv. Fulgencijui Drayackiui, leido tuo tikslu vykti į Vilnių. Sekantis provincijolas Amadeus Malaciskis 1675 m. gegužės 8 d. leido jam tol pasilikti Vilniuje, kol ten bus įkurtas augustinjonų vienuolynas. Tada Vilniaus vyskupu nominuotas Mikalojus Pacas, kitiems vietos vienuoliams pritariant, 1675 m. birželio 23 d. taip pat davė savo sutikimą rūpintis augustinjonų vienuolyno įkūrimu. Nuo to laiko tėv. Fulgencijus Drayackis su broliu Klemensu, gyvendami iš išmaldos, rūpinosi Vilniuje įkurti vienuolyną ²⁵.

Nerasdamas tinkamos vietos vienuolynui, o gal ir fundatorių jo įkūrimui, tėv. Drayackis prašė Vilniaus kapitulą, kad ji augustinjonams perleistų šv. Nikodemo parapijos bažnyčią ²⁶. Kapitula 1675 m. spalio 18 d. jam atsakė, kad tuo reikalu reikia rašyti prašymą į Komą ²⁷. Greičiausia tuomet į Komą nebuvo rašyta, bet, kiek palaukus, vėl kreiptasi į tuometinę vyskupijos vadovybę, prašant tos pačios bažnyčios. Šį kartą augustinjonai gavo aiškiai neigiamą atsakymą. Vilniaus vyskupo pavaduotojas Smolensko vysk. Aleksandras Kotovičius (1676.X.13) ir kapitula (1676.X.23) jiems pranešė, kad šv. Nikodemo bažnyčios negali duoti, nes tam priešinasi fundatorių valia, miestas, klebonas ir gyventojai, dėl to pataria jiems pasiieškoti kitos laisvos vietos ²⁸. Kadangi sutikimą iš Vilniaus vienuolynų viršininkų buvo gavę (1675.VI.20), ir vyskupijos valdytojas *in temporalibus* Mikalojus Pacas (1675.VI.23) leido jiems kurtis Vilniuje, tai dabar jie 1675 m. spalio 26 ir 28 d. tuo reikalu rašė šv. Romos kardinolų kongregacijai ²⁹, tik nežinia, ką ji jiems atsakė.

Tuo metu atsirado ir nelaukta pagalba. Jiems buvo perleista, karmelitų statyta, medinė Marijos Paguodos koplyčia su dviem žemės sklypais Savičio gatvėje ³⁰. Pagaliau Vilniaus vyskupijos administratorius Mikalojus Pacas 1682 m. birželio 25 d. sudarė

²⁵ J. I. Kraszewski, *Wilno*, II t., Vilnius 1840, 385 psl. ir sek.

²⁶ Ta šv. Nikodemo bažnyčia buvo ten, kur paskui buvo pastatyti didieji mūriniai misijonierių vienuolyno namai. J. I. Kraszewski, *Wilno*, II t., 391 psl., 2 išnaša.

²⁷ J. Kurczewski, *Kościół Zamkowy*, III t., 217 psl.

²⁸ Ten pat, 226 psl. ; J. I. Kraszewski, *Wilno*, II t., 386 psl.

²⁹ J. I. Kraszewski, *Wilno*, II t., 386 psl.

³⁰ M. Baliński, *Starożytna Polska*, IV t., 156 psl.

komisiją rūpintis vienuolyno įkūrimu ir fundacijomis. Tada buvo nutarta ant minėtų žemės sklypų pastatyti 12 augustinijonų gyventi vienuolyną ir bažnyčią. Vienuolių išlaikymo fondo kapitalus užrašė Kristoforas Zbignievas Lettava, Staradubovsko pakamaris, 8.000 zlotų ir Karimieras Čyža Vilniaus pakamaris - 2.000 zlotų. Augustinjonai tačiau tada nepajėgė mūrinės bažnyčios pasistatyti ir pamaldas laikė medinėje kolyčioje.

Be virš minėtų užrašų augustinjonai dar gavo tris mūrinius namus. Vienus 1679 m. vasario 8 d. jiems dovanojo Mykolas Dručkis Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos sekretorius ir Ašmenos maršalas ; kitus 1680 m. spalio 18 d. jie pirkė už 700 zlotų iš Stepono Izaoko Dziahičevičiaus Vilniaus konsulo ; trečius 1683 m. gegužės 7 ir 20 d. užrašė Izabelė Kotryna Sapiegaite, kunigaikščio Mykolo Karolio Radvilo žmona.

Iš J. I. Kraševskio nurodytų donacinių dokumentų sąrašo paaiškėja, kad, šalia šių sumintų fundacijų ir donacijų, buvo padaryta dar ir kitų stambių užrašų. Antai 1687 m. Bazilijus Saveckis užrašė jiems 2.000 zlotų. Tais pačiais metais jau minėtas Lettava testamentu paliko 30.000 zlotų. Plateriai 1709 m. dovanojo sklypą ir mūrinius namus. Mykolas Kazimieras Starobohatskis 1710 m. testamentu užrašė 1.000 timpų, o 1711 m. atidavė ir savo mūrinius namus, 1718 m. virš minėtieji Lettavai prie ankstesnių savo užrašų dar pridėjo 18.000 zlotų. Iš šių užrašų matome, kad Vilniaus augustinjonai buvo gana turtingi, turbūt dėl to 1689 m. Varšuvos seimas per Vilniaus kapitulą reikalavo mokėti mokesčius³¹.

Medinė koplyčia 1742 m. sudegė, dėl to augustinjonai su geradarių pagalba 1764 m. pastatė mūrinę Marijos Paguodėjos bažnyčią, kurią Vilniaus sufraganas vysk. Tomas Zienkovičius pašventino. Ši bažnyčia buvo didelė, 33 per 18,6 metrų, su 30 metrų aukščio keturių aukštų bokštu. Joje buvo 12 altorių. Didžiajame altoriuje buvo Marijos Paguodėjos paveikslas, užsklendžiamas šv. Jono Kantiečio paveikslu. Kairėje presbiterijos pusėje šv. Augustino ir jo motinos šv. Monikos altorius, toliau šv. Teklės, šv. Mikalojaus iš Tolentino ir kitų šentųjų altoriai. Prie įėjimo

³¹ J. I. Kraszewski, *Wilno*, II t., 387 ir 392 psl. ; *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, I-II t., 427 psl. ; J. Kurczewski, *Kościół Zamkowy*, III t., 261 psi.

dešinėje pusėje buvo Viešpaties Jėzaus koplyčia, šalia jos brangenybių kambarys, o virš jo biblioteka ³², kurioje 1820 m. buvo rasta 337 knygos ³³, kai jau augustinjonai prieš 12 metų buvo apleidę vienuolyną. Bažnyčioje prie vieno pilioriaus kabojo senas, gerai nupieštas Vytauto paveikslas, čia atgabentas iš Vytauto įkurto Brastos augustinjonų vienuolyno³⁴. Prie šios bažnyčios buvo įkurtos Marijos Paguodos ir šv. Teklės kankinės brolijos ³⁵.

Marijos Paguodos brolija buvo parūpinusi ir didžiojo altoriaus Marijos paveikslą. Jis greičiausia yra kopija Krokuvos augustinjonų bažnyčioje esančio panašaus paveikslo. Vilniuje panaikinus augustinjonus, šis paveikslas kartu su brolija buvo perkeltas į šv. Jono bažnyčią ir patalpintas prie durų kairėje pusėje esančioje šv. Stanislovo Kostkos koplyčioje. Pats paveikslas 2,14 x 1,55 m dydžio, nupieštas ant drobės, tamsiai mėlynos spalvos. Marijos drabužiai sidabriniai, papuošti brangakmeniais ir votais, o Kūdikelio Jėzaus paaukuoti. Du sidabriniai mažyčiai angeliukai laiko ant Marijos galvos didelį vainiką. Marija aplink save skleidžia baltus sidabrinčius spindulius. Kol paveikslas buvo augustinjonų bažnyčioje, tai virš jo ant auksu apvestos skardos buvo parašas : *Convertam lucturn eorurn in gaudium*, — Jų liūdesį paversiu džiaugsmu. Šv. Jono bažnyčioje šis parašas pakabintas atskirai. Prie šio paveikslo kasdieną klūpo būreliai žmonių, ieškančių Marijos paguodos ir suraminimo ³⁶.

Šiame vienuolyne XIX amž. pradžioje gyveno 26 vienuoliai, 8 klierikai, 8 novicai ir 3 broliai. Vadinas, čia buvo novicijatas ir turbūt mažoji seminarija. Vienais nežinomais metais jie vienuolyne turėjo gramatikos mokyklą, kurioje klierikai vienerius metus mokėsi gramatikos, o tris metus universitete mokėsi teologijos ir logikos. Tada jie turėjo 11 studentų ³⁷.

Kai po paskutinio padalinimo (1795) Lietuva atiteko Rusijai, tai caras Aleksandras I, po jėzuitų panaikinimo akademijos vietoje įsteigtą Vyriausią Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos mokyklą,

³² J. I. Kraszewski, *Wilno*, II t., 388 psl. ir sek.

³³ Ten pat, 391 psl. ir sek.

³⁴ J. Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma 1958, 310 psl.

³⁵ J. I. Kraszewski, *Wilno*, II t., 389 psl.

³⁶ J. Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, 310-312 psl.

³⁷ J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, 252 ir 266 psl.

J. Strojnovskio perorganizuotą, (1803.Y.18 [30]) paskelbė Imperatorišku universitetu ³⁸. Tada netrukus prie universiteto aukštesniam kunigų išsilavinimui buvo įsteigta Vyriausioji Vilniaus seminarija ³⁹. Jai trūko tinkamų patalpų, dėl to 1807 m. liepos 13 d. buvo nutarta pasinaudoti augustinjonų vienuolynu. Tuo reikalu 1808 m. kovo 25 d. buvo susitarta su augustinjonais, o 1808 m. gegužės 16 d. gautas tam ir caro Aleksandro I patvirtinimas. Tada augustinjonai savo bažnyčią perleido karmelitams, o du mūriniu namu atidavė Vyriausiai Vilniaus seminarijai, kur buvo vietos 50 studentų ir 3 profesoriams, sau pasiliko kitu du namu su sodeliu ⁴⁰. M. Valančius sako, kad «augustinjonai pasiliko sau Vilniuje šv. Mikalojaus bažnytelę ; iš antros pusės tos bažnytelės pasimūrijo kloštorėlį. Ten paliko keliatą vienuolių, kiti ... atsi- kėlė į Kauną » ⁴¹.

Nors tolimesnis augustinjonų likimas Vilniuje nežinomas, bet atrodo, kad jie Vilniuje išsiliko bent iki 1831 m. Taip leidžia manyti kai kurių autorių užuomenos. J. I. Kraševskis rašo, kad 1820 m. Vilniuje augustinjonų buvę 30 ⁴², o J. Kurčevskis sako, kad jie XIX amž. pradžioje, Popiežiškai seminarijai Vilniuje užsidarius, laikę jos auklėtinius⁴³. Gi žinome, kad, Vyriausiai Vilniaus seminarijai savo studentus 1816 m. perkėlus į Popiežiškos seminarijos patalpas ⁴⁴, augustinjonai į savo vienuolyną daugiau nebegrižo. Po Vyriausios Vilniaus seminarijos išsikėlimo augustinjonų vienuolyne, buvusių arklidžių vietoje pastačius naują priestatą, 1822 m. buvo apgyvendinti vargonininkų ir para-

³⁸ P. Rėklaitis, *Vilniaus universitetas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXIV t., 183 psl ; R. Krasauskas, *Strojnovskis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIX t., 50 psl.

³⁹ R. Krasauskas, *Vyriausioji Vilniaus seminarija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXIV t., 155 psl.

⁴⁰ J. J. Kraszewski, *Wilno*, II t., 392 psl. ir sek. ; J. Kurczewski, *Kościół Zamkowy*, I t. 237 psl.

⁴¹ M. Valančius, *Pastabos pačiam sau*, iš lenkiškų Valančiaus užrašų spaudai paruošė J. Tumas, Klaipėda 1929, 106 psl.

⁴² J. I. Kraszewski, *Wilno*, II t., 392 psl.

⁴³ J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, 341 psl.

⁴⁴ P. Jatulis, *Popiežiaus seminarija Vilniuje*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIII t., 291 psl. ; R. Krasauskas, *Vyriausioji Vilniaus seminarija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXIV t., 155 psl.

pijų mokyklų mokytojų instituto mokiniai, kurie seniau gyvendavo 200 neturtingųjų skirtame bendrabutyje (bursoje)⁴⁵.

Bažnyčia, kurią apleisdami vienuolyną augustinijonai pavedė karmelitams, neilgai ir jiems tarnavo. Ji 1852 m. buvo rusų valdžios atimta ir uždaryta, o 1859 m. paversta cerkve⁴⁶. Tik po pirmojo pasaulinio karo 1919 m. ji sugrįžo katalikams ir nuo 1926 m. čia įsikūrė rytų apeigų jėzuitai⁴⁷.

8. *Augustinijonai Kaune (1808-1864)*. — Pavertus augustinjonų vienuolyną Vyriausios Vilniaus seminarijos rūmais, augustinjonams mainais buvo atiduota didžioji Kauno parapijos šv. Petro ir šv. Pauliaus bažnyčia su parapijos namais ir fondais. Augustinijonai, gal būt dar tais pačiais 1808 m., vadovaujant tėv. Leopoldui Koriekiui, atsikėlė į Kauną. Tada tėv. Korickis buvo pirmas Kauno augustinjonų prijoras ir klebonas.

Kaune gyveno 22 augustinijonai ir turėjo savo novicijatą. Tėv. Leopoldą Korickį išrinkus provincijolu, nauju prijoru tapo išrinktas tėv. Mykolas Saulytė. Jis buvo sumanus vyras. Šalia šventoriaus pastatė mūrinius namus, kur paskui gyveno novicai ir jų magistras. Po jo prijoru buvo tėv. Raimundas Petkevičius. Jis buvo geras nuodėmklausis, bet blogas viršininkas, dėl to vienuoliai vėl išsirinko prijoru tėv. Mykolą Saulytę, kuris, baigęs savo trimetį, persikėlė į Kulvą kaip altaristas ir ten mirė. Tada paskutiniu prieš vienuolyno uždarymą prijoru buvo išrinktas tėv. Augustinas Tšedzinskis. Kauno augustinjonų vienuolynas, pagal rusų valdžios potvarkį, buvo pirmos klasės etatiniu, dėl to kasmet iš išdo gaudavo 3185 rublius.

Vilniaus universiteto įsakymu, Kauno augustinijonai 1820 m. rugsėjo mėnesį prie savo vienuolyno atidarė mokyklą. Joje mokė vienas augustinijonas ir mokėsi 30-40 mokinių. Nėra pasakyta, kokio tipo buvo ši mokykla, jei ji buvo atidaryta Vilniaus universiteto įsakymu, tai reikėtų manyti, kad ji buvo aukštesnioji mokyk-

⁴⁵ J. I. Kraszewski, *Wilno*, II t., 393 psl.

⁴⁶ J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, 172 psi.

⁴⁷ J. Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, 310 psl. ; *Catalogus ecclesiarum et cleri archidioecesis Vilnensis pro anno Domini 1939*, 33 ir 148 psl. ; J. Kurczewski, *Kościół Zamkowy*, I t., 258 psl. ir sek.

la. Ši mokykla neilgai te veikė, nes ji jau 1835 m. rusų valdžios įsakymu buvo uždaryta ⁴⁸.

Kauno augustinų onai beveik visi gimimu buvo lietuviai ir ano meto supratimu dideli patriotai, unijos su lenkais šalininkai, aktyviai rėmę išsilaisvinimo sąjūdžius ir 1863 m. sukilimą, dėl to daugelis jų nukentėjo nuo rusų represijos. Tarp daugiau nukentėjusių P. Kubickis aprašo ⁴⁹. Piniginėmis baudomis buvo nubausti tėvai Čižauskis, Paulauskis, Petkevičius, Pukštą ir Šauklinskis už tai, kad jie ant krūtinų prisisegę nenešiojo Krymo karo paminėjimui jiems duotų valdžios kryžių ir medalių. Už šį prasižengimą, pagal Vilniaus generalgubernatoriaus 1864 m. gruodžio 27 d. potvarkį, Kauno gubernatorius 1865 m. sausio 27 d. juos nubaudė, įsakydamas sumokėti po 25 rublius, sukilimo padarytiems nuostoliams padengti. Klierikas Matas Kulvietis, kilimu suvalkietis nuo Marijampolės, buvo įtartas esąs sukilėlis, dėl to ant Nemuno tilto Kaune areštuotas ir policijos atiduotas teismui. Teisme išryškėjus, kad savo pasą buvo davęs naudotis gimnazistui Gregorijui Beinoravičiui, nubaustas 50 rublių pinigine pabauda. Tėv. Matas Stanskis 1864 m. spalio 28 d. Kauno karo teismo buvo nubaustas, kad, būdamas uždarytas Tytuvėnų bernardinų vienuolyne, pritarė sukilimui ir bendravo su sukilėliais, dėl to turėjo sumokėti 50 rublių bausmę.

Kiti trys Kauno vienuolyno augustinijonai teismo sprendimu buvo uždaryti sunkių darbų kalėjiman : tėv. Gelazijus Mingėla ir tėv. Mikalojus Svolkenis vieneriems metams, o Matas Stanskis dvejiems, už dalyvavimą ar geriau organizavimą garsios 1861 m. liepos 31 d. procesijos į Aleksotą Lietuvos susijungimui su Lenkija paminėti, kurioje dalyvavo 5.000 žmonių. Tačiau pilnai jiems skirto laiko kalėjime neišbuvo, nes nežinia, ar jiems patiems prašant, ar vysk. M. Valančiui užtariant, caras jų pasigailėjo ir 1862 m. balandžio 17 d. Vilniaus generalgubernatoriui davė įsakymą juos paleisti iš kalėjimo. Tada generalgubernatorius 1862 m. gegužės 2 d. apie tai pranešė Žemaičių vyskupui ir tą pačią dieną

⁴⁸ M. Valančius, *Pastabos pačiam sau*, 106 psl. ir sek.

⁴⁹ P. Kubicki, *Bojownicy Kapłani*, III t., 2 d., Sandomiras 1936, 536-539 psl.

įsakė Vilniaus komendantui paleisti nuteistuosius kalinius augustinijonus.

Tiesa, paleidžiant iš kalėjimo buvo išreikštas pageidavimas, kad jie nebūtų siunčiami į Kauną, bet tuo metu kito augustinijonų vienuolyno Lietuvoje jau nebuvo, dėl to jie, grįžę į Kauną, tiesioginiai ar netiesioginiai įsivėlė į sukilimą. Tada tėv. Matas Stanskis teismo įsakymu buvo uždarytas Tytuvėnų bernardinų vienuolynan. Ten jam begyvenant paaiškėjo, kad jis katalikų tikėjiman buvo patraukęs stačiatikį bajorą Kramarevskį ir pritaręs sukilimui, dėl to buvo areštuotas ir Kaune teismo nubaustas jau minėta 50 rublių bauda. Tėv. Mykolas Svolkenis buvo išsiųstas į Dotnuvos bernardinų vienuolyną ir atiduotas griežton viršininko priežiūron už tai, kad savo bažnyčioje Kaune už Tada Kosciušką atlaikė pamaldas. Dotnuvos vienuolyne gyvendamas ir toliau pritarė sukilimui ir padėjo sukilėliams, dėl to Muravjovo įsakymu 1864 m. rugpiūčio 26 d. buvo ištremtas į Tomsko guberniją ir laikomas griežtoje policijos priežiūroje.

Numalšinus sukilimą, M. Muravjovas sumanė į Kauną iš Varnių perkelti Žemaičių vyskupą, jo kapitulą ir kunigų seminariją. Tada jis iš augustinijonų atėmė šv. Petro ir šv. Pauliaus bažnyčią ir ją paskyrė vyskupo katedra. Namą šalia bažnyčios, augustinijonų pastatytą, padarė vyskupo rezidencija, vienuolyno patalpas atidavė kapitulos kanauninkams, o kunigų seminariją liepė perkelti į jau anksčiau uždarytą bernardinų vienuolyną. Vysk. M. Valančius, pagal generalgubernatoriaus įsakymą, 1864 m. gruodžio 3 d. atvykęs iš Varnių su visomis vyskupijos įstaigomis, įsikūrė nurodytose patalpose.

Tuo metu Kaune dar buvo 11 augustinijonų. Vysk. M. Valančius, naudodamasis po rusų okupacijos vyskupams suteikta galia ant vienuolių, Kauno augustinijonus taip sutvarkė : tėv. Antaną Tšedzinskį buvusį priorą, paskyrė Kauno klebonu, tėv. Pukštą tos parapijos vikaru, tėv. Izidorių Šauklinskį išsiuntė į Moniškių filiją, tėv. Joną Mazulevičių į Vandžiogalą klebonu, tėv. Juozą Paulauskį altaristą į Karteną, tėv. Čižauskį altaristą į Mosėdį, tėv. Raimundą Petkevičių į Paberžę filijalistu, tėv. Grigalių Butkevičių paliko prie katedros vikaru, tėv. Gelazijų Mongėlą už kišimąsi į sukilimą valdžia išsiuntė į Kretingos bernardinų vienuolyną, o tėv. Matą Stanskį į Raseinių dominikonų vienuolyną. Tėv. Fulgencijus Liutostanskis atkrito nuo tikėjimo, bijo-

damas teismo tapo provoslavu ir tuo būdu išvengė bausmės ⁵⁰. Taip atėmus patalpas ir išsklaidžius vienuolius, Kauno augustinų vienuolynas buvo likviduotas.

9. *Baigiamosios pastabos.* — Augustinijonai, kaip matėme iš jų vienuolynų įkūrimo istorijos, yra viena iš seniausių vienuolijų Lietuvoje. Už juos anksčiau buvo įsikūrę tik pranciškonai ir šv. Augustino atgailos kanauninkai. Juos galima laikyti Pietinės Lietuvos apaštalais, misininkais, nes XV amž. Lietuva dar buvo misijų kraštas, nors jau ir buvo įsteigta hierarchija ir nemaža parapijų. Jų vienuolinės maldos, liturginės apeigos ir pamokslai Brastos ir Gardino bažnyčiose daugelį knygose neužrašytų pagonių atvedė į katalikų tikėjimą. Augustinijonų ordinas skirtas savęs tobulinimui ir apaštalavimui, dėl to jie išvykdavo apaštalausti ir į tolimesnes vietas, kur tik juos kviesdavo kunigai ar siųsdavo viršininkai. Tokiu pavyzdžiu yra jų apaštalavimas Žemaičių vyskupijoje Seredžiaus ir Lyduvėnų parapijose.

Protestantizmo padarinius jie turėjo išgyventi skaudžiau už kitus vienuolius, nes augustinųonu buvo pats Martynas Liuteris. Kai Lietuvoje įsigalėjo protestantizmas, jie jau turėjo Brastos ir Gardino vienuolynus. Lietuvos Brasta gi buvo didžiojo protestantizmo skleidėjo Mikalojaus Radvilo Juodojo nuosavybė. Čia jis buvo įkūręs protestantiškoms knygoms spausdinti spaustuve, kur lenkiškai buvo išspausdinta garsioji Lietuvos Brastos bibliją. Brastoje jis buvo sutelkęs garsiausius protestantizmo skleidėjus Laskį, Stancarą, Blandratą ir Lismaniną. Atėmė net katalikų parapijos bažnyčią ⁵¹, bet augustinijonų vienuolynas su bažnyčia išsilaikė. Vadinasi, augustinijonai į protestantizmą nepalinko. Jų tarpe atkritusių nuo tikėjimo iki šiol žinomuose šaltiniuose neužtikta, kaip nerasta ir žinių apie jų pozityvią veiklą katalikybei išlaikyti protestantizmo užplūdimo metu.

Apie pašlijusią augustinijonų drausmę Lenkijos provincijoje, kuriai priklausė Brastos ir Gardino vienuolynai, šiek tiek sužinome iš nuncijaus Bolognetti 1584 m. balandžio 18 d. laiško, rašyto iš

⁵⁰ M. Valančius, *Pastabos pačiam sau*, 107 psl. ir sek.

⁵¹ S. Sužiedėlis, *Radvilai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIV t., 393

Vilniaus, augustinjonų provincijolui tėv. Simonui Minseviui (Mniszewskiui). Tame laiške nuncijus primena, kad Lenkijoje yra daug besibastančių vienuolių, kuriems į vienuolynus sugrąžinti jis jau yra padaręs atitinkamus žygius pas vyskopus. Toliau rašo apie Stanislovą Cbilinskį, augustinjoną, kuris padaręs įžadus pasišalino iš vienuolyno ir 20 metų tarnavo kariuomenėje. Dabar jis, gailėdamasis, nori grįžti į vienuolyną. Nuncijus jį rekomenduoja provincijolui ir ragina priimti iš paklydimo grįžtančią avį⁵². Vėliau 1667 m. kovo 21 d. augustinjonų reformos reikalu karalius Jonas Kazimieras rašė kardinolui Ursini⁵³. Konkrečių žinių, tiesioginiai liečiančių Lietuvos augustinjonus, apie pašlijusią drausmę neturime.

Protestantizmo antplūdžiui nyslūgstant, augustinjonai stipriau pradėjo reikštis: 1544-1547 m. įkuriamas jų vienuolynas Bykove, 1620-1635 m. jie apaštalauja Seredžiuje ir Lyduvėnuose, 1666 m. atstatoma sudegusi bažnyčia Brastoje, o 1675 m. jie įsikuria Vilniuje. Žvelgiant į didelius Vilniaus vienuolynui padarytus didikų užrašus, su pagrindu galima tvirtinti, kad augustinjonai savo gražiu elgesiu ir uolumu įsigijo jų pagarbą ir meilę ir dėl to jiems darė tokius stambius užrašus. Blogiau jiems sekėsi Gardine, kur sudegus bažnyčiai ir vienuolynui, neatsirado lėšų jų atstatymui, dėl to augustinjonai 1673 m. apleido šį miestą.

Yra šiek tiek žinių, kad augustinų onai darbavosi ir rusiškose Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos žemėse. Už tai Lietuvos maršalas ir etmonas, tur būt Leonas Sapiega, augustinjonams (nepasakyta, kuriam vienuolynui) atidavė Pečioros rutėnų vienuolyno turtų dalį. Tai patyrę unitai skundėsi šv. kongregacijai *de Propaganda Fide*, kad jis negalėjo to daryti, nes turtai buvo fundatorių užrašyti rutėnams⁵⁴. Kongregacija savo 1631 m. gruodžio 23 d. posėdyje nutarė, kad jis iš tikrųjų to negalėjo padaryti ir 1632 m. sausio 2 d. pranešė Lenkijos nuncijui, kad jis nepatvirtintų dovanojimo, o įsakytų tuos turtus grąžinti

⁵² *Monumenta Poloniae Vaticana*, VII, collegit E. Kuntze, Krokuva 1939-1948, 130 nr., 187 psl.

⁵³ *Elementa ad fontium editiones*, III t., collegit Wanda Wyhowska De Andreis, Roma 1961, 540 nr., 59 psl.

⁵⁴ *Acta 8. C. de Propaganda Fide*, I t., collegit A. G. Welykyj, Roma 1953, 198 nr., 109 psl. ir sek.

unitams⁵⁵. Augustinijonai turėjo ir mokytojų vienuolių, kurie dirbo rutėnų seminarijoje. Antai, 1648 m. Chelmo vysk. prašė *de Propaganda Fide* kongregaciją, kad leistų tėv. Reginaldai Mao-ru, augustinijonui, mokyti rutėnus unitus Minsko kunigų seminarijoje⁵⁶.

Augustinijonai Lietuvoje neturėjo savo provincijos, nes permaža buvo vienuolynų ir vienuolių. Jų vienuolynai ilgesnį laiką išsilaikė tik Brastoje (1410-1831), Vilniuje (1675-1808) ir Kaune (1808-1864). Palyginti su kitais, nedaug jie turėjo ir vienuolių. Brastoje XIX amž. pradžioje buvo 7, Gardine prieš jo apleidimą 1673 m. galėjo būti 12, nes tais laikais, tiek vienuolių turėjo būti reguliariame vienuolyne. Seredžiuje (1620-1635) galėjo būti bent 2, o Lyduvėnuose 1. Bent kokie 3 augustinijonai turėjo gyventi ir Bychovo rezidencijoje, apie kurią težinome, kad ji buvo įkurta ir daugiau nieko. Vilniuje 12-30, Kaune — 22, o vienuolyno panaikinimo metu — 11. Novicijatas veikė Vilniuje, o persikėlus vienuoliams į Kauną — Kaune. Vilniuje veikė ir gramatikos mokykla, kurią baigę augustinjonų klierikai kunigystei ruošėsi daugiausia Vilniaus ir Varnių kunigų seminarijose. Viešos mokyklos veikė dar prie Brastos (1804-1831) ir Kauno (1830-1835) vienuolynų. Didesnes ar mažesnes bibliotekas turėjo visi vienuolynai. Brastos vienuolyno bibliotekoje 1830 m. buvo 1201 knyga, o Vyriausiai Vilniaus seminarijai išsikeliant iš vienuolyno, paliko 337 knygas.

Pragaištingas augustinijonams ir kitiems vienuoliams buvo Lietuvos laisvės praradimas 1795 m. Jų kova prieš okupantą, pastangos laisvės atgavimui ir dalyvavimas sukilimuose iššaukė jų vienuolynų panaikinimą. Taip šiuo pretekstu 1831 m. buvo panaikintas Brastos, o 1864 m. ir Kauno vienuolynas. Bychovo vienuolynas Gudijoje greičiausia buvo panaikintas dar prieš 1831 m.

Viktoras Gidžiūnas O.F.M.

Brooklynas, N. Y.

⁵⁵ *Letterae S. C. de Propaganda Fide*, I t., collegit A. G. Welykyj, Roma 1954, 182 nr., 112 psl.

⁵⁶ *Acta S. C. de Propaganda Fide*, I t., 419 nr., 238 psl.

AUGUSTINIANS IN LITHUANIA

by

Viktoras Gidžiūnas, O.F.M.

(Summary)

The Augustinians were among the first religious to become active in Lithuania. Only the Franciscan Friars, the Regular Canons of St. Augustine and the Benedictines had preceded them. Vytautas, the Grand Duke of Lithuania, invited them from Poland and settled them in Brasta (1410-1831). Later other monasteries were founded in Gardinas (1505-1673), Bychovas (1545-1831), Seredžius and Lyduvėnai (1620-1635), Vilnius (1675-1831) and Kaunas (1808-1864).

The Augustinian Rule prescribes a dichotomous way of life : contemplation and apostolic labors. The religious, therefore, engaged in apostolic work not only in their own precincts, but extended their activity to the outlying districts, wherever they were invited by pastors or sent by their superiors. With staunchness and dignity they withstood the onslaughts of the Protestant Reformation. Not a single Augustinian espoused the cause of Protestantism, even though the protagonist of the movement, Martin Luther, was one of them, and many Protestant leaders, convoked by Mikalojus Radvilas Juodasis at Brasta — the location of the Augustinian Mother House — were publishing and disseminating Protestant literature. When in 1795 the Russians enslaved Lithuania and began to persecute the Catholic Church, the Augustinians staunchly defended the faith and joined movements of liberation. For this reason, upon many heavy fines were imposed, many incarcerated, one was even banished to Siberia and all monasteries closed. The Augustinians, thus extirpated by the Russians, never became reestablished in Lithuania, not even during her era of independence (1918-1940).

MEDŽIAGA SENOJO VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORIJAI

II

KOLEGIJOS VALDOS IR JŲ NAŠUMAS 1573 METAIS

Šis¹ iš pradinės kolegijos veiklos laikotarpio išlikęs dokumentas (išliko, nes buvo pasiųstas į Romą) yra tarsi T. Sunierio 1570 m. duoto pranešimo tęsinys ir papildymas. Anuokart, kolegijai tiksliai kuriantis ir valdas ką tik įgijus, apie iš jų gaunamą naudą žinota tik iš kitų asmenų tvirtinimo. Praėjus trejiems metams, pati praktika padėjo susidaryti daug tikslesnį vaizdą apie turimas nuosavybes, ir tas vaizdas ne visuomet atitinka 1570 metų aprašymą. Tuokart, pvz., Sunieris pranešė, jog tikimasi apie 1200 florenų ir daugiau metinių pajamų². Grynaus pinigais turėjo būti apie 643 florenus (192 iš Kamenologo, 300 iš Širvintų, 151 iš Dvarkščių) ; dabargi iš tų pačių vietų tegauna apie 495 florenus (79 iš Kamenologo, 219 iš Širvintų, 197 iš Dvarkščių). Kaip žemiau paaiškės, buvo taip pat gauti mažesni negu tikėtasi bendri duoklių natūra kiekiai. 1570 m. aprašymas yra tuo tikslesnis, kad jame sužymėtos kiekvieną valdą sudarančios vietovės — kaimai, kai 1573 m. teduodami bendri valdų duomens. Paskesnysis sąrašas tačiau yra keliais kitais atžvilgiais svarbus : jame duomens arčiau tikrovės ; prie kiekvienos valdos gan tiksliai nurodoma, kiek ko sėjama ir koks gautas derlius ; vienu atveju (Dvarkščių) net pažymėtos atskirų javų rūšių kainos. ***

¹ Jau išleista : I. Pranciškaus Sunierio informacija apie naujai įsteigtą Vilniaus kolegiją (1570), žr. L. K. M. *Akademijos Metraštis*, III, Roma 1967, 226-266 psl.

² Žr. Informacija (plg. 1 išn.), 242 ir 263 psl.

Sąrašas nepasirašytas, bet nėra jokios abejonės, kad jį paruošė kolegijos rektorius Stanislovas Varševickis (jis tarp kitko buvo ir *Superintendens villarum*³) ir jos ekonomas, kuriuo nuo 1570 m. buvo Mykolas Tolmaineris, kilęs iš Austrijos⁴. Nors žinios liečia 1573 m., bet jos surašytos 1574 m. vasarą ar rudenį. Tai žinome iš užuominos skyrelyje apie Maišiogalos valdą, kad ten esąs « vienas malūnas, bet iš jo maža naudos. Be to, šią [15]74 m. vasarą jį vanduo sugriovė ir, jei nebus dedama pastangų, ir t.t.» Kadangi tuo laiku Yarševickis buvo užimtas Švedijos reikalais (1574 m. birželio 7 d. jis paliko Vilnių ir grįžo tik gruodžio mėn.⁵), tai labai galimas dalykas, kad ir Skarga, pavaduodamas Varševickį rektoriaus pareigose, bus rūpinęsis to sąrašo sudarymu.

Jėzuitų archyve Romoje išlikęs egzempliorius⁶ yra parašytas gražiu, kaligrafiniu šriftu. Laikytasi anketinės formos: apie kiekvieną valdą statoma visa eilė klausimų, į kuriuos tuoj pat atsakoma. Klausimai yra kaskartą tie patys ir rašomi stambesniu šriftu, tarsi būtų skyrelių pavadinimai. Klausama šių dalykų : Kiek iš viso lanų (valakų) ? Kiek jų dirbamų ? Kiek apleistų ? Kiek valstiečių (pilnų lanų) moka tikrai piniginių mokesčių arba činčą ? Kiek dirbančių ir ką jie dar duoda virš atliekamo darbo ? Kokios kitokios iš visų reikalaujamos duoklės, kurios vadinamos stacijinėmis ? Kokio dydžio dvaro centras ir kiek jame sėjama ? Koks, aplamai imant, tų pasėlių derlius ? Kiek grūdų gaunama iš vienos kapos ? Ar galima išplėsti dirbamus laukus ? Ar yra malūnų ? Kiek smuklių ? Ar yra tvenkinių ? Kiek gaunama iš viso mokesčių pinigais ? Kokia bendroji gaunamų dėklų ir kitų dalykų suma ?

Be čia suminėtų klausimų, aprašant Maišiogalos, Širvintų ir Dvarykščių valdas, įterptas klausimas : Ar yra ežerų ? Dvarykščių atveju dar klausama : Už kiek parduodami atskiri javai ?

Ką sužinome iš duotų į tuos klausimus atsakymų ? Čia tik trumpai suminėsiu rašte randamus davinius, palikdamas besidomintiems mūsų krašto praeities ekonominiu gyvenimu padaryti platesnę šių davinų analizę.

³ Jėzuitų archyvas Romoje, Pol. 7 I f oi. 39r, 41r.

⁴ Ten pat.

⁵ LE XXXIV, 575 psl.

⁶ Lith. 36 fol. 249r-252r.

Kamenologo valda. — Toje valdoje yra iš viso 45 lanai ir 17 margų⁷; iš jų 33 lanai ir 23 $\frac{1}{2}$ margų dirbami⁸ ir 11 lanų 25 $\frac{1}{2}$ margų tušti⁹. Už 13 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{4}$ lanų^{10 11} mokamas tik činčas po dvi kapas grašių arba 5 florenus už laną; iš viso gaunama 36 florenai 6 grašiai^u. Iš kitų 20 dirbamų lanų, šalia darbo prievolės, gaunamos dar šios duoklės : po 25 grašius pinigais, po 2 statines avių, po žąsį, 2 vištas ir 20 kiaušinių. Rugių iš čia negaunama, nes jie blogai užauga ; užtat uždėta ne viena o dvi statinės avių. Tačiau, priduriama, visko pilnai nesumoka, nes kai kurie kaimiečiai neturtingi; visuomet šio bei to trūksta. Be to, iš šios valdos gaunama stacijos duoklė, kurią sudaro 1 karvė, 3 avinai, 33 vištos ir 330 kiaušinių.

Apie pačios kolegijos rūpesčiu ten išdirbamų laukų dydį tikslių žinių nėra. Pasėjama kasmet žieminių rugių 55 arba mažiau statinių, vasarinių rugių 6 statinės, miežių 7, kviečių 6, žirnių 1, grikių 5^{12 ***** 18}, avių 15 statinių.

Gaunamas derlius : žieminių rugių 73 kapos pėdų¹³, miežių 36,

⁷ Tai, ką čia vadinaime margu, lotyniškame tekste pavadinta partes tricesimae (= trisdešimtosios dalys). 1570 m. bendras valdos plotas buvo 48 lanai ; žr. Informacija, 236-237 ir 256-258 psl.

⁸ 1570 m. : 47 lanai.

⁹ 1570 m. : 1 lanas.

¹⁰ 1570 m. : už 15 lanų, esančių Naskaučių ir Kamanančių kaimuose.

¹¹ Taip parašyta originale ; tiksliai apskaičiavus, turi būti 75 florenai 18 grašių.

¹² Lotyniškame tekste : pisorum mensura 1, ciceris mensurae 5. Dėl pisa, orum = žirniai, nėra jokio abejonės ; bet ka reiškia cicer ? Žodynai nurodo javų rūšį, kurią italai vadina cee, prancūzai chicche, vokiečiai Kikkererbse. Tačiau ši javų rūšis auga tikrai kraštuose prie Viduržemio jūros ; Lietuvoje ji nežinoma. Kadangi lotyniškame tekste nėra kito pavadinimo, kurį būtų galima pritaikyti grikiams — o grikių jau anuomet buvo plačiai sėjami, ypač Lietuvos pietuose ir rytuose — reikia laukti, kad žodis cicer buvo pavartotas grikiams išreikšti. Tai patvirtina Sirvydas savo žodyne, kur skaitome : «Tatarka iarzyna. Ocymu (vulgo) cicer. Grikių». Žr. C. Sztewid, Dictionarium trium linguarum. Quinta editio, Vilnae 1713, p. 369 (cituota iš A. Sabaliauskas, Dėl grikių pavadinimo, žr. Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, ser. A, 2 [1957], 214 psl.). Įdomu, kad graikiškas žodis κρυαί(= miežiai) turi panašų kamieną kaip mūsų grikių.

¹⁸ Originale sakoma cassulae. Paprastuose lotynų kalbos žodynuose tokio žodžio nėra. Kur jį teko užtikti (Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, II, Paryžius 1937, 207 psl. ; Słownik języka polskiego, II,

kviečių 25, vasarinių rugių 15 kapų ir 30 pėdų, žirnių maždaug 6, grikių 98, avių 44 kapos.

Viena kapa žieminių rugių duoda kartais vieną statinę, dažniausiai mažiau kaip statinę, kviečių pusę arba trečdalį statinės, miežių tris ketvirtadalius statinės arba mažiau, vasarinių rugių pusę, avių vieną, žirnių ketvirtadalį, grikių maždaug vieną statinę. Tiek uždera tačiau, jei javai vidutiniškai užauga.

Priduriama, kad būtų galima dirbamą žemę praplėsti, darant lydimus vienos kitos statinės apsėjimo plotui. Malūno ten nėra ; nėra taip pat žuvų tvenkinio nei ežerų. Valdai priklauso dvi smuklės ; viena ¹⁴ moka 20 florenų, antra ¹⁵ 2 ¹/₂ florenų per metus.

Galiausiai pažymėtos įplaukos iš *Rykantų ežero ir kaimo*. Iš ežero gauta kas savaitę po 30, kartais 20 grašių. Iš 4 lanų dirbamos žemės turėtų gauti per metus po 100 grašių, po vieną didžiąją statinę rugių ir po gaidį. Iš viso čia gaunamų pinigų suma 15 florenų 40 grašių.

Maišiogalos valda. — 1570 m. buvo tik užsiminta apie Maišiogalos altarijų nuosavybę, nes tuomet ji dar nebuvo visiškai perleista Vilniaus kolegijai. Vyskupas dovanojimo aktą pasirašė 1573 m. vasario 6 d. Vilniuje ¹⁶. Čia pirmą kartą suteikiamos gan smulkios žinios apie šią valdą; tik gaila, kad nepažymėti vietovių pavadinimai.

Patiriame, kad čia žemė dar neišmatuota valakais ir tebėra suskirstyta tarnybomis (*servitia*)¹⁷; jų iš viso yra 33, tačiau dir-

Varšuva 1902, 290 psl.), ten duodama bendra, nedaug ką pasakanti nupiatų javų matavimo vieneto reikšmė. Kadangi čia šalia *cassulae* kartais paminimi *manipuli* (= pėdai), ir 40 pėdų dar nesudaro pilną *cassula* (plg. žemiau Širvintų valdos aprašymą), tai, atrodo, žodis *cassula* turi reikšti Lietuvoje ir Lenkijoje plačiai paplitusį matą — kapą pėdų. Apie žodžio 'kapa' šia prasme vartojimą plg., pvz., *Lietuvių kalbos žodynas*, V, Vilnius 1959, 225 psl. ; *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, I, Vilnius 1959, p. 45 ; *Lietuvos inventoriai XVII a.*, sudarė K. Jablonskis ir M. Jučas, Vilnius 1962, 72, 80 psl. ; *Encyklopedja Powszechna* (S. Olgebranda), XIII, Varšuva 1902, 508 psl. : žodis *snop*.

¹⁴ 1570 m. : Naskaučių kaime.

¹⁵ 1570 m. : Kamanančių kaime.

¹⁶ Žr. Instrukcija (plg. 1 išn.), 239 psl. 55 ir 56 išn.

¹⁷ Apie tarnybas kaip lažinių prievolių vienetus žr. J. Jurginis, *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius 1962, 249-264 psl.

bamos žemės tik 24 tarnybos, likusios 9 tarnybos — tuščia žemė. Keturi valstiečiai moka tiktai činčą ir neturi prievolės dirbti ; iš jų gaunama iš viso 27 florenai ir 28 grašiai. Kiti 21 valstiečių¹⁸, šalia darbo prievolės, dar duoda bendrai medaus 2 $1/2$ «tam tikro saiko, kuris nuo seno vadinamas pūdu » ir rugių vieną statinę.

Apie paties dvaro dydį nėra tikslų žinių, tik nurodoma, kad rugių sėjama 104 statinės. Derliaus gaunama : žieminių rugių 181 kapa pėdų, vasarinių rugių 22, kviečių 62, miežių 38, avižų 86, grikių 29, žirnių 19 kapų. Viena kapa duoda : žieminių rugių vieną statinę, dažniausiai nė tiek, kviečių pusę statinės, miežių maždaug pusę statinės, vasarinių rugių vos ketvirtadalį statinės, avižų statinę, žirnių ketvirtadalį statinės, grikių pusę statinės.

Būtų galima dirbamą žemę išplėsti, paruošiant lydimus, bet neapsimoka, nes nėra ūkininkų, kurie išdirbtų visą jau esamą.

Yra vienas malūnas, bet maža iš jo naudos. 1574 m. vasarą, potvynio metu, buvo sugriautas. Yra taip pat viena smuklė, iš kurios gaunama kasmet 10 florenų. Valdoje esąs ežeras¹⁹ yra bendras su kitais žemių savininkais. Mažai pagaunama žuvų, nes ežeras perdidelis. Visi tvirtina, kad jame žuvų nėra. Trijuose tvenkiniuose žuvies yra, bet nedaug.

Visų iš Maišiogalos gaunamų duoklių suma : 27 florenai 28 grašiai ir $11/2$ statinės rugių.

Iš namų gi, kuriuos kolegija turi Vilniuje, gaunama : iš esančių šalia kolegijos ²⁰ — 25 florenai; iš esančių Vilijos aikštėje ²¹ — 20 florenų.

¹⁸ Neaišku, ar čia apskaičiavimo klaida ($21+4 = 25$, bet aukščiau pažymėta, kad dirbamos žemės buvo 24 tarnybos), ar kaip kitaip reikia suprasti.

¹⁹ Kadangi į Maišiogalos valdą įėjo Musos dvaras ir Barskūnų, Balkūnų, Skliausčių, Eiciūnų ir kt. kaimai (plg. P. Pakarklis, *Ekonominė ir teisinė katalikų Bažnyčios padėtis Lietuvoje*, Vilnius 1956, 60 psl.), tas ežeras galėjo būti prie Skliausčių km. esąs Musios ež., o gal ir netoliese esąs dar didesnis Glitiškių ežeras.

²⁰ Tai iš siuvėjo Stanislovo 1572 m. kovo 8 d. nupirktas namas ; plg. žemiau, 341 ir 357 psl.

²¹ Tai 1572 metais į jėzuitus įstojusio Mikalojaus Grebeniausko (mirė 1597 m.) medinis namas, kurį jis 1572 m. balandžio 20 d. dovanojo kolegijai ; plg. žemiau, 341 ir 356-357 psl.

Širvintų valda. — Ją sudaro 67 lanai 5 margai ir 12 virvių (šniūrų)²², bet dirbamų tik 53 lanai 14 margų 26 virvės (šniūrai), iš kurių 12 lanų 28 margus 10 virvių (šniūrų) turi bajorai ir Žurkavičiai²³. Tuščios žemės : 13 lanų 20 margų 16 virvių (šniūrų).

Už vieną laną gaunamas tik činčas — 5 florenai per metus ; taip pat vaivados bajoras, kuris dirba kolegijos žemę, moka per metus $7\frac{1}{2}$ florenų. 22 valstiečiai beveik nieko neduoda, išskyrus po 4 ar mažiau grašių nuo lano, užtat turi kasdien eiti į darbą. Nėra stacijinių prievolių.

Dvare sėjama žieminių rugių $41\frac{1}{2}$ statinės, kviečių 4, miežių 5, vasarinių rugių 6, avižų 18, grikių $3\frac{1}{2}$, žirnių 2 statinės. Užauga žieminių rugių 81 kapa pėdų, kviečių 31, miežių 30, vasarinių rugių 20, avižų 44 kapos ir 40 pėdų, žirnių 6 kapos ir 30 pėdų, grikių 23 kapos. Javų našumas iš kapos toks pat kaip ir Maišiogalos valdoje. Ir čia pakanka dirbamos žemės, nors būtų galima ją praplėsti.

Yra nedidelis malūnas, nedaug teduoda naudos ; būtų galima gauti 5 ar 6 florenus kasmet, bet reikia, kad palytų.

Širvintų miestelyje yra 22 smuklės, iš kurių gaunama kasmet 36 florenai 11 grašių, ir muito mokesčio 75 florenai. Ežerų nėra, tik vienas tvenkinys, kur stovi pirmiau minėtas malūnas. Iš viso

²² Lotyniškame tekste : *partes tricesimae ... trecentesimae* (— trisdešimtosios dalys ... trišimtosios). Dėl pirmojo išsireiškimo nėra abejonių : juo suprantami margai (plg. aukščiau, 7 išn.). Trišimtųjų dalių atveju jau neaišku, ar tai valako ar margo dalys. Jei būtų 300-tosios margo dalys, jas reikėtų vadinti rykštėmis (lotyniškai *pertica*, lenkiškai *pręt*, vokiškai *Rute*). Bet dėl tekste duodamų žemų skaičių — aukščiausias yra 26 — tenka labai abejoti, kad čia būtų kalbama apie 300-tąsias margo dalis. Antravertus, negali būti kalbos nė apie 300-tąsias valako dalis, nes tuomet 10 tokių dalių jau sudarytų pilną margą, ir nebūtų jokios prasmės rašyti — kaip matome lotyniškame tekste (žr. žemiau, 333 psl.) — 12: 28 : 10, nes tai sudarytų pilnus 29 margus. Atsižvelgiant į tekste suminėtus skaičius, kurių dydis yra tarp 10 ir 26, šių dalių (jos būtų margo atžvilgiu 30-tosios, o ne 300-tosios) pavadinimas turėtų būti virvės (šniūrai). Nes 1 valakas paprastai susidėdavo iš 30 margų ; 1 margas = 30 virvių (šniūrų) ; 1 virvė = 10 kv. rykščių ; 1 rykštė = 10 rykštelių ; plg. *Enciklopedja Powszechna* (S. Olgebranda), XII, Varšuva 1902, 169 psl. LE XVII, 490 psl. duoda netikslus 'šniūrų' ir rykščių valake skaičius.

²³ 1570 m. davinių apie laukų dydį dar nebuvo.

gaunama pinigais 219 florenų 15 grašių²⁴. Jokių kitų duoklių nėra.

Dvarykščių valda. — Joje iš viso 187 lanai 19 margų 17 virvių (šniūrų)²⁵ dirbamos žemės. 152 lanai išdirbami, bet jų dalis įkeista vienam bajorui už 300 florenų²⁶. 9 lanus 18 margų turi bajorai, 3 lanai 6 margai laisvi nuo duoklių ; tuščios žemės yra 36 lanai 10 margų.

23 valstiečiai neturi darbo prievolių, tiktai moka činčo po 5 florenus. 76 valstiečiai eina į darbą ir, be to, moka po 20 grašių, duoda po statinę rugių ir avižų, po 1 žąsį, 2 vištas, 20 kiaušinių. Daugelis tačiau neturtingi ir visko nesumoka. Stacijos vardu duoda 3 karves, 10 avinų, 99 gaidžius, 990 kiaušinių²⁷. Bet ir ši prievolė niekuomet pilnai neatliekama dėl valstiečių neturtingumo.

Dvare yra 22 lanai 25 margai 17 virvių (šniūrų). Kasmet sėjama : žieminių rugių 110 kartais 120 statinių, kviečių 8, miežių 11, avižų 34, vasarinių rugių 12, žirnių 2, grikių 6 statinės. Iš to uždera : žieminių rugių apie 300 kapų pėdų, miežių 100, kviečių 86, vasarinių rugių 50 arba 60, žirnių 20, grikių 60, avižų 100 kartais 120 kapų.

Iš kiekvienos kapos gaunama : žieminių rugių — kartais viena statinė, kartais 3 Krokuvos saikai, kviečių šiais 1573 metais tedavė vos $\frac{1}{10}$ statinės, miežių kartais pilną, kartais mažiau kaip pusę statinės, vasarinių rugių panašiai kaip kviečių, avižų 1 statinę, žirnių $\frac{1}{4}$ arba $\frac{1}{5}$ statinės, grikių $\frac{1}{3}$ statinės.

Javų kainos vidutinės : statinė rugių 20 arba 18 grašių, miežių 15, avižų 7 arba 8, grikių 10, kviečių 27 kartais 30 grašių. Visi vasariniai javai sunaudojami kolegijai ir nieko nelieka pardavimui. Didelę dalį rugių galima parduoti.

Nėra jokio miško, iš kurio būtų galima praplėsti dirvų plotą. Čia gyvenantieji turi labai brangiai mokėti už miško medžiagą statybai ir kitiems reikalams.

Yra vienas malūnas, duodąs vidutiniškos naudos ; galima iš jo gauti 20 ir daugiau statinių rugių. Iš dviejų smuklių kasmet

²⁴ 1570 m. buvo numatę gauti mažiausiai apie 300 florenų.

²⁵ 1570 m. : 189 valakai.

²⁶ 1570 m. : Jurevičių kaime 10 lanų įkeista vienam bajorui už 100 kapų grašių (= 250 florenų).

²⁷ 1570 m. : 5 karvės, 16 kastratų, 168 vištos, 1680 kiaušinių.

gaunama 15 florenų. Nėra ežero, tik vienas mažas tvenkinys, šiuo metu be žuvų. Upėje [Žižmoje] galima pagauti žuvelių tiktai dvaro užvaizdos ir šeimynos reikalams.

Duoklių suma : 197 florenai ir 21 lenkiškas grašis pinigais, bet dėl valstiečių neturto neviskas sumokama, visuomet trūksta kokių 20 florenų ; rugių 76 statinės, avižų 76, žasų 76, vištų 251, kiaušinių — tiek iš stacijos, tiek iš duoklės — 38 kapos 20 kiaušinių. Panašiai ir iš šių duoklių paprastai trūksta 10 ir daugiau statinių, o žasų, vištų ir kiaušinių vos pusė tesurenkama.

Iš viso pinigais kolegija gauna 586 florenus 17 grašių 8 pinigėlius.

INVENTARIUM BONORUM COLLEGII VILNENSIS (1573)

[Vilnae, 1574 aestate-autumno]

Archivum Romanum Societatis Iesu, Lith. 36 fol. 249r-252r.

*Id quod huic inventario tribuit non leve momentum, consistit in completionem et etiam correctionem eorum, quae a P. Prane. Sunyer anno 1570 Romam relata erant*¹. Tunc, bonis vix acceptis, cognitio eorum nonnisi ex narratione aliorum hauriri potuit ; nunc vero experientia trium annorum satis edocuit, quos proventus e singulis bonis collegium revera percipiat. Notitiae insuper circa quantitatem frumentorum seminatum necnon circa eorum proventus ante et post tritum, immo circa pretium, quo frumenta vendebantur (in bonis Dvarkščiai), et omnes aliae observationes materiam non spernendam investigationibus in historiam rei oeconomicae in Lituania praebent. — Auctor huius scripti ignotus est ; paratio tamen inventarii procul dubio iubentibus moderatoribus collegii facta est, nempe rectore, P. Stanislao Varševickis, qui in catalogis etiam 'superintendens villarum' appellatur^{1 2 3}. Huic autem a die 7 iunii 1574 in itinere ad regem Suetiae versante, usque in mensem decembrem eiusdem anni vicerector, P. Petrus Skarga, collegio praefuit³. Rem vero oeconomicam collegii illis annis P. Michael Tolmainer, minister et procurator, curavit⁴. — Inventarium ipsum aestate vel autumno anni 1574 scriptum esse patet ex notitia data in fol. 250r circa quoddam molendinum : <i hac vero aestate anni 74 destruxit illud aqua »⁵ ; non post autumnum, nam secus ratio proventuum ex anno 1574 desumpta fuisset. In editione interrogationes cum responsis iunguntur, dum in textu originali interrogationes lineis separatis, litterisque magis conspicuis scriptae habentur.

S u m m a r i u m: Bona in tractu Mednicensi (Kamenologas) et lacus Rikantai. — Bona in Maišiogala et duae domus in urbe Vilnensi. — Bona in Širvintos. — Bona in Dvarkščiai.

¹ Vide Informatio de novo collegio Vilnensi facta mense septembri 1579, in *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Metraštinis*, III, Roma 1967, 246-266 [citabitur : Informatio ; alia compendia v. ibid., p. 246 n. 1].

² ARSI Pol. 7 I fol. 39r, 41r.

³ Cf. LE XXXIV, 575.

⁴ Cf. ARSI Pol. 7 I fol. 39r, 41r.

⁵ Vide infra, pag. 332.

IESUS, MARIA

INTERROGATIO DE BONIS COLLEGII WILNENSIS SOCIETATIS
IESU ET SUMMARIUM PROVENTUUM UT IN ANNO DOMINI 1573

Bona perpetua in Kamiennolok ⁶

Quot sunt lanei in universum ? — Lanei seu mansi terrae in universum : lanei integri 45, partes tricesimae 17.

Quot culti ? — Agri culti sunt : lanei integri 33, partes tricesimae 23 ¹/₂.

Quot deserti ? — Deserti sunt: lanei integri 11, partes tricesimae 25 ¹/₂.

Quot sunt coloni (seu integri mansi), ex quibus pecuniam seu census tantum solvunt ? — Tales sunt lanei seu mansi terrae 13 ¹/₂ ¹/₄ Ex singulis dant seu solvunt in anno census florenos quinque, in summa facit florenos 36 : 6 : 0 ⁶ ⁷.

Quot sunt, qui laborant, et quantum pendunt praeter labores “? — Sunt viginti lanei cum rusticis. Praeter labores ex singulis mansi iure debent pecuniae grossos lithuanicos 25 (facit flor. 1 grossum 1), avenae mensuras 2, anserem, gallinas 2, ova 20. Sed haec non solvuntur omnia integre propter paupertatem aliquorum rusticorum, deest aliquid semper.

Alia contributio ex universis, quae statio vocatur ad victum domini. — Haec contributio facit unam vaccam, arietes tres, gallinas 33, ovorum 330.

Quam magnum est praedium, et quantum in eo seminetur ? — Certa mensura agri nulla est. Seminantur singulis annis siliginis mensurae 55 vel minus, siliginis aestivalis mensurae 6, hordei mensurae 7, tritici mensurae 6, pisorum mensura 1, ciceris ⁸ mensurae 5, avenae mensurae 15.

[fol. 249v] Quantus proventus communiter frugum ? — Sili-

⁶ Seu bona in tractu Mednicensi. De his et aliis bonis cf. Informatio, p. 256 ss.

⁷ Error in calculationem irrepsisse videtur ; summa deberet esse : floreni 75 grossi 18.

⁸ Cicer hic non illud frumentum vel legumen intelligitur, quod itali *cece*, galli *chiche*, hispani *garbanzo* appellant (tale frumentum non crescit in partibus septemtrionalibus Europae), sed id, de quo P. Constantinus Sirvydas (Szyrwid) in suo celebri *Dictionarium trium linguarum* scribit : « Tatarka iarzyna. Ocymu (vulgo cicer. Grikiy » (citatum e quinta editione, Vilnae 1713, 369, apud A. Sabaliauskas, *Dėl grikių pavadinimo* [De appellatione ‘grikių’], in *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, ser. A, 2 [1957], 214). *Grikių* autem lituanice est idem ac latine *fagopyrum esculentum*, germanice *Buchweize*, gallice *blé sarrasin*.

ginis communiter 73 cassulae ⁹, hordei 36, tritici 25, siliginis aestivalis 15 : 30, pisorum circiter sex, ciceris 98, avenae 44.

Quantum ferunt singulae cassulae ? — Cassula siliginis dat interdum unam mensuram, plerumque minus. Tritici mediam vel tertiam partem. Hordei tres partes mensurae aut minus. Siliginis aestivalis $\frac{1}{2}$. Avenae 1. Pisorum quartam partem. Ciceris circiter unam. Hoc tantum fit si mediocriter nascuntur frumenta.

An possunt dilatari agri et extirpari ? — Agri possunt dilatari et extirpari singulis annis pro una vel altera mensura.

An sunt molendina ? — Hic vix aequa propter necessitatem praedii reperiri potest.

Quot tabernae ? — Sunt duae tabernae ¹⁰, ex una solvuntur in anno floreni 20, ex altera vero floreni 2 $\frac{1}{2}$.

An sint piscinae ? — Nulla est hic piscina, nec lacus ullus.

Quae est summa census in pecunia ? — Summa totius pecuniae census, quanta esse potest: floreni rhenenses 79 : 14 : 0.

Quae summa contributionis census et aliarum rerum ? — In istis bonis a rusticis non datur siligo, propterea quia in agris illorum non bene crescit siligo. Sed tenentur dare in universum avenae 40 [mensuras], anseres 20, gallinas 40, ovorum 400. Ex statione vero ovorum 200. Tamen semper deest aliquid ex omni contributione.

Ex Rinkanti lacu solvebatur in singulas hebdomadas interdum 30 grossi, aliquando 20. Lanei debent esse quatuor; ex singulis tenentur dare 100 grossos. Item singulas mensuras bonae siliginis maiores. Item singulos capones. Summa pecuniae facit florenos 15 : 40 : 0.

Bona perpetua in moyssogola ¹¹

Quot sunt lanei ? — In istis bonis non sunt mensurati agri, sed vocantur servitia¹², quorum est numerus 33.

Quot culti ? — Agri culti, id est servitia 24.

[fol. 250r] Quot deserti f — Deserti 9.

⁹ Cassula vocabulum ignotum est lexicis latinis. Du Cange, *Glossarium, mediae et infimae latinitatis*, II, Paris 1937, 207, cassulam quidem affert, sed explicationem eius dat nimis vagam. Quia inferius (ad bona Širvintos) post cassulas manipuli adducuntur et 40 manipuli non sufficiunt ad unam cassulam efficiendam, hoc vocabulo procul dubio numerus sexagenarius manipulorum (lit. : kapa pėdų) exprimitur — unitas mensurae frumentorum messorum in Lituania et Polonia valde diffusa. Pontes nonnulli, ubi de hac mensura sermo est, supra, pag. 324 n. 13 (in fine), indioati sunt.

¹⁰ In villis Naskaučiai et Kamanančiai ; cf. *Informatio*, p. 258.

¹¹ Haec bona anno 1570 solum in spe erant; in proprium accepta sunt a. 1573 ; cf. *Informatio*, p. 260 et notas 48 et 49.

¹² De servitio (lit.: tarnyba) ut unitate contributionis et servitii adseriptorum glebae agit J. Jurginis, *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje* [De expansione servitutis glebae in Lituania], Vilnius 1962, 249-264.

Quot sunt coloni, qui pecuniam seu census ex agris solvunt et non laborant ? — Sunt quatuor. Sed isti varie solvunt, videbit in alio loco solutionem eorum.

Quot sunt, qui laborant et praeter labores aliquid pendant ? — Tales sunt 21. Hi praeter labores solvunt in universum mellis certas mensuras $2 \frac{1}{2}$, quae antiquitus vocantur pud ; in universum omnes imam tantum mensuram siliginis dant.

Quam magnum est praedium et quantum in eo seminetur ? — Certam mensuram agri non habet. Singulis annis seminatur siliginis mensurae 104, siliginis aestivalis ..., tritici ..., hordei..., avenae ..., pisorum ..., ciceris ...^a

Quantus est proventus communiter frugum ? — Siliginis communiter proveniunt circiter 181 cassulae, siliginis aestivalis 22, tritici 62, hordei 38, avenae 86, ciceris 29, pisorum 19.

Quantum ferunt singulae cassulae ? — Cassula una siliginis dat interdum unam mensuram, plerumque minus. Tritici mediam. Hordei circiter mediam. Siliginis aestivalis vix $\frac{1}{4}$. Avenae unam, Pisorum Ciceris mediam partem mensurae.

An possint dilatari agri et extirpari ? — Possunt, sed parum valebunt, quia et isti, quos nunc colunt, sufficerent, si essent coloni, qui illos colerent.

An sint molendina ? — Molendinum unum, ex quo parum emolumenti. Hac vero aestate anni 74 destruxit illud aqua, et nisi adhibeatur cura etc.

Quot tabernae ? — Taberna una, ex qua solvuntur in anno floreni 10.

An sint lacus ? — Unus est lacus, qui est cum aliis nobilibus communis, in quo parum capitur piscium, propterea quia est nimis latus¹³. Et idem omnes de illo dicunt, quod non sunt pisces.

An sunt piscinae ? — Piscinae sunt 3, in quibus est aliquantulum piscium.

[fol. 250v] Quae est summa census in pecunia ? — Summa totius census in pecunia : floreni 27 : 28 : 0.

Quae summa contributionis frumenti ? — Solvunt in universum siliginis mensuras $1 \frac{1}{2}$.

Ex domibus quas Willnae habemus

Ex domo contigua minimum floreni 25¹⁴.

Ex altera domo quae est in platea Yieliensi floreni 20¹⁵.

a Spatia non expleta in originali.

¹³ Probabiliter lacus, dictus Musia, vel alius, Glitiskij ežeras.

¹⁴ Domus sartoris Stanislai ; cf. infra, p. 357.

¹⁵ Domus a Nicolao Grebeniauskas (Grebienievius, Grzebieniewski) ante ingressum in Societatem collegio Yilnensi donata ; cf. infra, p. 356-357.

Bona temporalia ab Ill.mo D. Nicolao Radziwil, duce in dubingi et Birze, palatino Wilnensi etc., in summa quinquemillium florenorum obligata

Interrogatio de eiusdem bonis Servienti (*sic!*) et summarium proventuum

Quot sunt lanei in universum ? — Lanei seu mansi in universum : lanei integri 67, partes tricesimae 5, trecentesimae 12 ¹⁶.

Quot sunt culti ? — Agri culti sunt: lanei integri 53, partes tricesimae 14, trecentesimae 26. Ex his sunt boiarorum et Zurkovium liberi 12 : 28 : 10.

Quot deserti ? — Deserti sunt : lanei integri 13 partes tricesimae 20, trecentesimae 16.

Quot sunt coloni, qui pecuniam seu censum tantum solvunt ex agris et non laborant ? — Ibi non sunt tales, praeter unum, qui solvit ex uno laneo seu manso florenos quique ; alter vero eiusdem D. Palatini boiario, qui colit agros nostros, solvit in anno florenos 7¹/₂

Quot sunt qui laborant et praeterea aliquid pendant ? — Tales sunt 22 ; nihil fere solvunt, nisi quod singuli dant grossos quatuor aut minus ex singulis mansis, sed quotidie laborant.

[*fol. 251r*] In istis bonis nulla est contributio stationis.

Quam magnum est praedium et quantum in eo seminetur ? — Certa mensura terrae non est assignata, sed singulis annis possunt seminari siliginis mensurae 41 ¹/₂, tritici 4, hordei 5, siliginis aestivalis 6, avenae 18, ciceris 3¹/₂ pisorum 2.

¹⁶ *Partem tricesimam* esse idem ac iugerum (lit. : margas) nemo dubitabit. Quid autem sibi vult *pars trecentesima* ? Scriptor hoc loco errorem fecisse videtur. Nam, si partes trecentesimae essent partes lanei, tunc 10 earum iam unam tricesimam efficerent, hic autem numerus harum partium continuo 10 superat ; si partes trecentesimae essent partes iugeri, corresponderent perticis (1 iugerum e 300 perticis [lit.: *rykštė*, pol. : *pręt*] constabat), sed tunc numeri maiores exspectandi sunt, hic autem maximus est 26. Potius assumenda esse videtur hoc loco superficiei mensura, quae *corda* (lit. : *virvė*, '*šniūras*', pol. : *sznur*, germ. : *Schnur*) vocatur et e 10 perticis constat. 1 pertica lituanica saec. XVIII fuit 4, 875 m longitudinis, ideoque ut mensura superficiei habuit 23,7656 m² ; tali modo 1 *corda* = 237, 65 m². Cf. LE XVII 490 (*rykštė* [= pertica] = 4,87 m) ; *Lietuvos vals-tiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais* [Lites colonorum et oppidanorum Lituaniae cum villicis praediorum], II, Vilnius 1961, 454 (anno 1769 : « ot odnogo kvadratnogo prenta, koich v morg vchodit trista ») ; *Encyklopedia Powszechna* (S. Olgebranda), XII, Warszawa 1902, 169.

Quantus est proventus communiter frugum ? — Siliginis cassulae 81, tritici 31, hordei 30, siliginis aestivalis 20, avenae 44 et manipuli 40, pisorum 6 : 30, ciceris 23.

Quantum ferunt singulae cassulae ? — Ita ut est designatum in bonis Moyssogolensibus.

An possunt dilatari agri et extirpari ? — Dilatari et extirpari possunt, sed est satis terrae ad culturam.

An sint molendina ? — Molendinum unum est parvum, ex quo parum lucri possumus habere, tamen potest quinque aut sex florenos in anno lucrari, et hoc non semper fit, nisi essent pluviae.

Quot sunt tabernae ? — In ipso oppido, quod vocatur Serwienki tabernae numero sunt 22, ex quibus in anno floreni 36 grossi 11 solvuntur. Ex teloneo vero 75 floreni.

An sint lacus ? — Nullus est lacus.

An sunt piscinae ? — Una tantum, in qua et illud molendinum est, de quo fuit primo mentio.

Quae est summa census in pecunia ? — Summa pecuniae census floreni 219 : 15 : 0.

Praeter hanc contributionem nulla est alia.

Bona temporalia ab Ill.mo D. Nicolao Christophoro Radzivil in Ołyka et Nieswiz duci (sic !) in summa 7500 florenorum pecuniarum obligata Dworzyszczce

Interrogatio de eiusdem bonis et summarium proventuum Dworzyszczceasium

[fol. 251v] Quot sunt lanei in universum ? — Lanei seu mansi terrae in universum sunt: lanei integri 187, partes tricesimae 19, trecentesimae 17.

Quot culti ? — Agri culti sunt: lanei integri 152. Tamen ex istis sunt in summa florenorum 300 apud unum nobilem oppignorati. Boiarorum : lanei integri 9, partes tricesimae 18. Qui vero libertatibus utuntur: 3 : 6 : 0.

Quot deserti ? — Deserti sunt: lanei integri 36, partes tricesimae 10.

Quot sunt coloni, qui pecuniam tantum solvunt ex agris et non laborant ? — Tales sunt 23 ; singuli solvunt ex singulis laneis florenos 5.

Quot sunt, qui laborant et praeterea aliquid pendunt ? — Tales sunt 76. Hi praeter labores, ex singulis mansis iure tenentur solvere pecuniae grossos 20, siliginis mensuram unam, avenae mensuram 1, anserem 1, gallinas 2, ovorum 20. Sed haec non solvuntur integre propter multorum paupertatem; deest semper aliquid et in pecunia et in reliqua contributione.

Alia contributio ex universis bonis, quae statio vocatur ad victum domini. — Quae contributio facit vaccas 3, arietes 10, gallos 99, ovorum 990. Tamen et haec contributio nunquam integre solvitur propter paupertatem colonorum.

Quam magnum est praedium, et quantum in eo seminatur ? — In universum habet laneos integros 22, partes trecenas 25, trecenas 17. Singulis annis seminantur 110 mensurae siliginis, aliquando 120, tritici 8, hordei 11, avenae 34, siliginis aestivalis 12, pisorum 2, ciceris 6.

Quantus est proventus communiter frugum ? — Siliginis communiter proveniunt circiter 300 cassulae, hordei 100, tritici 86, siliginis aestivalis 50 aut 60, pisorum 20, ciceris 60, avenae 100, aliquando 120 cassulae.

Quantum ferunt singulae cassulae ? — Cassula siliginis dat interdum unam mensuram, aliquando tres modios Crakowienses, tritici hoc anno 1573 vix dedit decimam partem mensurae, hordei aliquando integram, aliquando minus mediam, siliginis aestivalis sicut et tritici, avenae circiter unam mensuram, pisorum quartam vel quintam partem, ciceris mediam vel tertiam partem mensurae.

[fol. 252r] Quanti venduntur singula frumenta ? — Mediocri praetio venditur siligo : mensura una pro 20 grossis vel 18, hordei 15, avenae e vel 8, ciceris 10, tritici 27, aliquando 30 grossis. Omnia aestivalia frumenta insumuntur in collegii usus, nec quicquam ex illis venditur. Siliginis magna pars vendi potest.

An possint dilatari agri et extirpari ? — Nulla est silva quae extirpari possit, imo vero ligna carissime emuntur a vicinis propter aedificia et ad alia necessaria.

An sint molendina ? — Molendinum est unum, emolumenti mediocriter affert; potest in anno dare 20 aut plures mensuras siliginis.

Quot tabernae ? — Tabernae duae faciunt in annos singulos florenos 15.

An sint lacus ? — Nullus est in his bonis lacus.

An sint piscinae ? — Una piscina parva, quae tamen est nunc vacua piscibus. In fluvio capiuntur pisciculi pro usu tantum factoris aut eorum qui in praedio habitant.

Quae est summa census in pecunia ? — Summa pecuniae census floreni 197 grossi 21 polonici. Tamen et iste census non integre solvitur propter paupertatem colonorum, desunt semper aliquot floreni 20 aut minus.

Quae summa contributionis frumenti et aliarum rerum ? — Siliginis mensurae 76, avenae 76, anseres 76, gallinae 251, ovorum tam ex statione quam contributione sexagenae 38 et 20 ova. Tamen et ex hac contributione desunt semper decem et aliquot mensurae frumenti; anserum vero et gallinarum et ovorum vix media pars persolvitur.

Summa totius pecuniae, quae provenit ex censibus. — Floreni 586 grossi 17 denarii 8.

III

VILNIAUS KOLEGIJOS PRIVILEGIJŲ IR SUTARČIŲ SĄRAŠAI (1574-1575 ir 1586 m.)

Šiuose, Jėzuitų archyve Romoje išlikusiuose sąrašuose yra išvardinti ir apibūdinti dokumentai, kuriuos kolegija buvo gavusi sąryšyje su jos įsteigimu ir nuosavybėmis aprūpinimu. Randame sužymėtus ne tik pačius valdų ar namų kolegijai perleidimo aktus, bet ir dokumentus, liudijančius apie tų nuosavybių ankstyvesnę priklausomybę. Sąrašuose duodamos datos ir minimi asmens mums padeda bent šiek tiek praskleisti kolegijai atitekusių valdų ir pastatų istoriją, kuri lig šiol tik iš dalies buvo žinoma.

Pagrindinis sąrašas buvo sudarytas Vilniuje 1574 m. gegužės mėn. Jį savo parašu patvirtino kolegijos rektorius Stanislovas Varševickis. Jis tai turėjo padaryti prieš birželio 7 d., nes tą dieną pradėjo savo kelionę į Švediją ir į Vilnių tesugrįžo gruodžio pradžioje¹. Tų pačių 1574 m. gale ir pirmaisiais sekančių metų mėnesiais kolegijai galutinai atiteko Dvarykščių ir Širvintų valdos. Taip 1575 m. vasarą buvo į Romą pasiųstas ankstyvesnio sąrašo papildymas, kuriame sužymėti naujai gauti Dvarykščius ir Širvintas liečių dokumentai. Prie to dar prijungiame trumpą šešių dokumentų sąrašą, kurių autentiški nuorašai (patvirtinti kardinolo Jurgio Radvilo kanclerio parašu ir antspaudu) 1586 m. buvo pasiųsti į Jėzuitų archyvą Romoje, kur jie išliko iki mūsų dienų. Sudarantieji šiuos sąrašus tuomet prieš akis turėjo dokumentų originalus. Sunku pasakyti, ar bent kuris iš tų originalų yra šiandien išlikęs. Daug jų bus sudegę Vilniuje didžiajame 1610 m. gaisre, kuris sunaikino akademijos pastatus, biblioteką, visas

¹ Plg. *Compendium historiae collegii Vlnensis Societatis Iesu*, Jėzuitų archyve Romoje, Pol. 65 f oi. 120v ; LE XXXIV, 575 psl.

knygas kambariuose². Todėl čia patiekiamos, kad ir trumpos apie paskirus dokumentus žinios mums yra itin svarbios, ypačiai kad ir tokiaime leidinyje kaip *Kodeks dyplomacyczny katedry i diecezji wileńskiey*³ ne viską randame sužymėta.

Prieš perduodami sąrašo originalų tekstą lotynų kalba, lietuviškai trumpai sužymėsime visus dokumentus. Kiekvienoje grupėje laikysimės chronologinės tvarkos, kuri originale ne visuomet išlaikyta. Smulkesnių žinių (ar dokumentas buvo rašytas pergamente, ar popieriuje ; ar lotynų ar gudų kalba ; kiek buvo pridėta arba prikabinta antspaudų) kiekvienas galės rasti sąrašo originaliaame (lotyniškame) tekste.

A. Pagrindinis sąrašas (1574 m.)

Bendri fundaciniai dokumentai

1569 m. liepos 5 d. Liubline: karalius Žygimantas Augustas patvirtina Medninkų srityje esančių žemių pervedimą kolegijai⁴.

1569 m. spalio 3 d. Vilniuje : Vilniaus katedros kapitula duoda savo sutikimą įsteigti jėzuitų kolegiją Vilniuje.

1569 m. spalio 4 d. Vilniuje : Vyskupas Valerijonas (Protasevičius) užrašo kolegijai mūrinius namus, valdą Medninkų srityje, perleistą kolegijai iš vyskupo stalo nuosavybės, ir Širvintų valdą, vyskupo gautą iš Vilniaus vaivados kaip įkaitą už paskolintus 2000 kapų grašių^{5 6}.

² Plg. A. Šapoka, *Senasis Vilnius*, Niujorkas 1963, 245 psl.

³ *Kodeks dyplomacyczny katedry i diecezji wileńskiey*, išl. J. Fijałek ir W. Semkowicz, I, Krokuva 1932-1948.

⁴ Dokumento nuorašas yra Jėzuitų archyve Romoje, Lith. 36 fol. 182r.

⁶ Kolegijos fundacijos ir dotacijos akto autentiškas (notaro patvirtintas) nuorašas yra Jėzuitų archyve Romoje, Lith. 36 fol. 186r-188v. Pagal seniausią Vilniaus kolegijos 'istoriją' (Jėz. arch. Romoje, Pol. 65 fol. 77v-78r) vyskupas spalio 6 d. pranešė jėzuitams, kad iš kapitulos gavęs sutikimą perleisti kolegijai kai kurias vyskupijos nuosavybes ir Rikantų ežerą; vėliau, spalio 26 d., vyskupas įteikė viceprovincijolui Sunieriui šį aktą ir kitus nuosavybės dokumentus.

Kolegijos rūmus liečių dokumentai

- 1504 m. antradienį po šv. Jeronimo šventės (= spalio 1 d.) Vilniuje: Vilniaus vyskupas Albertas (Taboras) dovanoja vargonininkui Jonui iš vyskupo kurijos nuosavybės sklypą, kad galėtų pasistatyti mūrinius namus.
- 1520 m. šv. Jurgio šventėje (= balandžio 23 d.) Vilniuje : Vilniaus vyskupas Jonas (iš Lietuvos kunigaikščių) atleidžia vargonininką Joną nuo vienos kapos grašių metinės duoklės už priešais vyskupijos kuriją esantį mūrinių namą.
- 1530 m. sausio 22 d. Vilniuje : Vilniaus vyskupas Jonas liudija, kad vargonininkas Jonas gavo iš savo žmonos motinos kraitį ir pats savo žmonai užrašė mūrinių namą.
- 1536 m. pirmadienį prieš šv. Jadvygos šventę (= spalio 9 d.) Vilniuje : Vilniaus vyskupas Paulius (Alšėniškis) įgyja mainais iš Lucko vyskupo Jurgio (Palčevskio) mūrinių namą.
- 1536 m. šv. Galo šventėje (= spalio 16 d.) Vilniuje: Vilniaus vyskupas Paulius (Alšėniškis) dovanoja Vilniaus arkidikonui Juozapui Jasinskiui! ⁶ mūrinių namą. ^{6 6 6}

⁶ Pagal A. Boniecki, *Herbarz Polski*, VII, Varšuva 1906, 291 psl., Juozapas Jasinskis 1543 m. buvęs Vilniaus arkidikonu ; iš mūsų išleidžiamo teksto aišku, kad juo buvo jau 1536 m. Labai galimas dalykas, kad kaip tik 1536 m. buvo paskirtas arkidikonu, todėl ir gavo iš vyskupo tą namą. Juozapo brolis Albertas (Wojciech) 1538 m. buvo D.L.K. taurininkas ir vyskupo Pauliaus Alšėniškio maršalka, 1546 m. D.L.K. vyr. virėjas, 1555 m. Vilniaus tijūnas. Abu broliai buvo Vanago (Jastrzębie) berbo bajorai ir, matyt, atsikėlę iš Lenkijos, nes kai Albertas buvo paskirtas taurininku (1538 m.), lietuvių ponų pasiuntiniai skundėsi karaliui «jog niekad nėra buvę, kad svetimtaučiai lenkai būtų skiriami didžiojoje kunigaikštystėje dvaro pareigūnais » (plg. J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386-1795*, Krokua 1885, 208 psl.). Gal būt dėl šio skundo prireikė vyskupui 1538 m. iš naujo patvirtinti arkidikonui prieš dvejus metus išduotą dovanojimo aktą (plg. sekantį dokumentą). Alberto sūnus Mikalojus buvo 1568 m. karaliaus dvirškis, 1576 m. paskirtas D.L.K. raštininku, 1577 m. pirmasis Mogiliavo vaitas, 1581 m. Vilniaus pakamoris. Gyveno dar 1597 m. Buvo vedęs Marijoną Cbodkevičiūtę, Pauliaus ir Aleksandro dukterį. Plg. A. Boniecki, cit. vietoje. Mikalojus Jasinskis 1562 m. pardavė karaliui Žygimantui Augustui savo paveldėtus namus ir sklypą prie Vilniaus pilies (Boniecki, ten pat). Tai turėjo būti iš tėvo Alberto paveldėta nuosavybė, nes tai, ką jam paliko dėdė Juozapas, vėliau pardavė Vilniaus vyskupui.

- 1538 m. spalio 14 d. Vilniuje : Vilniaus vyskupas Paulius (Alšėniškis) patvirtina mūrinio namo su sklypu, esančiu priešais vyskupijos kuriją, dovanojimą ir suteikia visas laisves.
- 1539 m. Verbų sekmadienį (=kovo 30 d.) Vilniuje: iš barzdaskučio Jono nuperkamas žemės sklypas.
- 1542 m. gegužės 12 d. Vilniuje: Vilniaus vyskupas Paulius (Alšėniškis) leidžia Juozapui Jasinskiui iš vandentiekio įsivesti vamzdį į savo mūrinį namą.
- 1542 šeštadienį po Šeštinių (= gegužės 20 d.) Vilniuje: karalius (Žygimantas Senasis) patvirtina leidimą įsivesti iš vandentiekio vamzdį.
- 1549 m. liepos 2 d. Vilniuje : Šv. Jono parapijos klebonas Jonas Domanovskis⁷ prašo leidimo iš arkidiakono kiemo pusės esančioje klebonijos sienoje įtaisyti langą.
- 1550 m. pirmadienį po Atvelykio (= balandžio 14 d.) Vilniuje: Vilniaus vyskupas Paulius (Alšėniškis) sutinka, kad Juozapas Jasinskis pirktų visam laikui iš vargonininko Jono Cikijaus (Cicbovskio) namą.
- 1550 m. balandžio 20 d. Vilniuje : Juozapas Jasinskis perka iš Jono Cikijaus (Cicbovskio) minėtą namą už 60 kapų lietuviškų grašių.
- Pagaliau, 1551 m. rugsėjo 29 d. Vilniuje, karalius (Žygimantas Augustas) patvirtina mūrinį namą kaip Vilniaus arkidiakonato nuosavybę.
- Be to, ten pat, atskirame aplanke, buvę popierinių raštų, priklaususių vargoninkui Jonui Cikijui (Cicbovskiui), apie jo namų įgijimą ir išlaikymą; taip pat kai kurie kiti dokumentai, gauti iš ankstyvesnių savininkų. Visa tai, namus parduodant, buvo įteikta Juozapui Jasinskiui ; «juos visus čia išvardyti nėra reikalo ».

Mūrinio namo kolegijai pirkimo aktai

- 1568 m. liepos 13 d. Vilniuje : ištrauka iš Vilniaus pilies aktų apie namo nuosavybės perleidimą ; pasirašė Vilniaus vaivados vietininkas.
- 1568 m. liepos 14 d. Gardine: Mikalojus Jasinskis, karaliaus

⁷ Vėliau buvo Žemaičių vyskupas (1556-1563).

dvariškis, Liubašyno valdytojas, namo savininkas⁸, įgalioja Jokūbą Voroneckį⁹ priimti iš Vilniaus vyskupo Valerijono (Protasevičiaus) už parduotą namą pinigus ir patį namą perduoti naujam savininkui.

1568 m. liepos 31 d. Vilniuje: Jokūbas Voroneckis patvirtina gavęs iš vyskupo Valerijono už mūrinį namą keturis tūkstančius kapų lietuviškų grašių (= 10.000 Reino florenų) ir perdavęs namus naujon nuosavybėn.

1568 m. liepos 31 d. Vilniuje : notaras Baltazaras Stepono sūnus Krasauskas sudaro aktą apie Jokūbo Voroneckio, kaip pono Jasinskio įgaliotinio, paimtus iš vyskupo Valerijono už mūrinį namą pinigus ir atliktą to namo perdavimą naujon nuosavybėn.

1568 m. liepos 31 d. Vilniuje surašytas inventorių visų daiktų, kurie su namu buvo perduoti naujon nuosavybėn ; inventorių patvirtintas Jokūbo Voroneckio parašu ir antspaudu.

1568 m. rugsėjo 23 d. Vilniuje : Mikalojus Jasinskis pas notarą Baltazarą Krasauską sudaro mūrinio namo vyskupui Valerijonui pardavimo aktą.

1568 m. rugsėjo 23 d. Vilniuje : ištrauka iš Vilniaus pilies aktų apie namo pardavimą ir pinigų gavimą: pasirašė Vilniaus vaivados vietininkas.

1569 m. balandžio 27 Vilniuje : panaši ištrauka iš Vilniaus žemės aktų.

Kitų namų įgijimo dokumentai

1569 m. spalio 3 d. Vilniuje : Albertas Stralkovskis parduoda medinį namą kolegijos namų sklypo padidinimui ¹⁰; pridėtas

⁸ Žr. 6 išnašą. Liubašynas (*Luboszany*), vietovė prie Berezinos upės, Mogiliavo srityje.

⁹ Jokūbas Voroneckis (mirė 1588), kunigaikščio Jurgio Voroneckio sūnus, Lenkijos primo J. Uchanskio seserėnas, buvo gavęs stambiausią Vilniaus vyskupijos beneficiją - Geranainių prepozitūrą. Plg. T. Żychlinski, *Złotą księgą szlachty polskiej*, IX, Poznań 1887, 234-235 psl. Dėdės (Gnezno arkivyskupo) buvo numatytas Žemaičių vyskupu, bet lietuviams pavyko išreikalauti, kad būtų paskirtas Merkelis Giedraitis. Plg. Z. Ivinskis, *Merkelis Giedraitis arba Lietuva dviejų amžių sąvartoje*, žr. *Aidai*, 1951 m., 208-216 psl.

¹⁰ Apie tai užsimena vysk. Protasevičius kolegijos fundacijos akte ; Stralkovskį vadina savo pavaldiniu; jo žmona buvo Magdalena. Plg. Jėzuitų archyvas Romoje, Lith. 36 fol. 186v.

Jono Podoskio, vyskupo teisinio įgaliotinio, antspaudas.

1569 m. spalio 3 d. Vilniuje: Motiejus Bžozovskis parduoda medinį namą kolegijos namų sklypo padidinimui; pridėtas vyskupo teisinio įgaliotinio antspaudas.

1570 m. liepos 1 d. Vilniuje : skalbėja Kotryna (Tomasienė)¹¹ parduoda vyskupui Valerijonui už 90 kapų lietuviškų grašių medinį namą kolegijos namų sklypo padidinimui; iš Vilniaus vyskupo teisinio įgaliotinio aktų.

1572 m. kovo 6 d. Vilniuje : Mikalojus Grebeniauskas¹² paskiria kolegijai 200 kapų lietuviškų grašių (= 500 Reino florenų), kuriuos gavo už įkeistus savo medinius namus.

1572 m. kovo 8 d. Vilniuje : siuvėjas Stanislovas (Božimovskis)¹³ parduoda savo šalia kolegijos kairėje pusėje esančius namus už 250 florenų; pridėtas Vilniaus vyskupo teisinio įgaliotinio antspaudas.

1572 m. balandžio 20 d. Vilniuje: minėtas Mikalojus Grebeniauskas savo namus dovanoja kolegijai¹⁴.

Prie kiekvieno šios grupės dokumento prijungti atskiruose aplankuose tų namų teises liečią ankstyvesnieji dokumentai.

Šv. Jono bažnyčios prie kolegijos prijungimo dokumentai

1571 m. kovo 10 d. Varšuvoje : karalius Žygimantas Augustas prijungia Šv. Jono bažnyčią prie kolegijos, dovanoja kolegi-

¹¹ Plg. J. Jurginis, *Senieji universiteto rūmai*, žr. Vilniaus universitetas, Vilnius 1966, 273 psl.

¹² Mikalojus Grebeniauskas (*Grebenievius*), lietuvis iš Brastos srities, gimęs apie 1551 m., po gramatikos studijų tarnavęs pas didikus, 1572 m. kovo 10 d. Vilniuje priimtas į jėzuitus, noviciatą atliko Braunsberge, 1578-83 buvo Vilniaus akademijos valdų ekonomu, po to vienerius metus rūpinosi Pultuske esančiais novicais, nuo 1585 vėl keletą metų ėjo pačių Akademijos namų ekonomo pareigas ; susilpnėjęs regėjimui ir klausai dar keleris metus gyveno Pultuske, kur mirė 1597 m. kovo 1 d. Plg. *Unicus universae Societatis Jesu vocationum liber autobiographicus*, cura J. Warszawski editus, Romae 1966, 261-263 ir 343 psl.

¹³ Plg. J. Jurginis (cituotoje vietoje ; žr. 11 išn.).

¹⁴ Žr. 12 išn. Dovanotas namas stovėjo miesto aikštėje (*in platea Vilnensi*), apatinė dalis buvo iš mūro, aukščiau medinis ; atremontuotas, buvo išnuomojamas; duodavo kolegijai 37 ¹/₂ florenų per metus (Jėzuitų arch. Romoje, Pol. 65 fol. 73r).

jai kleboniją ir perleidžia kolegijos rektoriui drauge su kapitula teisę pristatyti parapijos valdytoją (*vicarium perpetuum*); arkipresbiterio titulas panaikinamas ¹⁵.

1571 m. liepos 1 d. Vilniuje: Vilniaus vyskupas Valerijonas notaro Baltazaro Krasausko aktu paskelbia nuostatus apie jėzuitų kolegijos ir parapijos valdytojo teises į Šv. Jono bažnyčią, joje teikiamus tikintiesiems patarnavimus ir jos nuosavybes bei pajamas.

1571 m. gruodžio 23 d. Petrikave : kardinolas Jonas Pranciškus Commendone, pop. Pijaus V legatas, popiežiaus pavedimu patvirtina Šv. Jono bažnyčios prijungimą prie Vilniaus jėzuitų kolegijos ¹⁶.

Lydos srityje esančioms nuosavybėms ir Rikantų ežerui negauta jokių kitų dokumentų kaip tik pradžioje minėtas fundacinis aktas.

Maišiogalos altarijų dokumentai

a. Radvilų altarija

1517 m. sekmadienį po Šeštinių (= gegužės 24 d.) Maišiogaloje : Martynas Vilčkavičius Radvilas¹⁷ užrašo įsteigimui Maišiogaloje Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo ir Šv. Martyno altoriaus savo dvarelį prie Musės upės.

1520 m. sekmadienį po Devintinių (= birželio 10 d.) Vilniuje: Martynas Radvilas testamentu šiai altarijai palieka trečdalį savo nuosavybės, įskaitant ir pirmajame akte užrašytą dvarelį.

¹⁵ Šio karaliaus diplomo autentiškas (notaro patvirtintas) nuorašas yra Jėzuitų archyve Romoje, Lith. 36 fol. 190r-192v.

¹⁶ Jėzuitų archyve Romoje, Lith. 36 fol. 194-195r, yra Pijaus V 1571 m. rugpiūčio 27 dieną duotos brevės nuorašas ; ta breve popiežius paveda kardinolui Commendone įvykdyti Šv. Jono bažnyčios su Vilniaus jėzuitų kolegija sujungimą.

¹⁷ Kitur rašomas Valčkavičius Radvilas ; plg. šio dokumento svarbiausios dalies į lietuvių kalbą vertimą, žr. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, I, Vilnius 1955, 102-103 psl.

1521 m. pirmadienį po šv. Vitalio šventės (= balandžio 29 d. ?)¹⁸ Maišiogaloje : Martynas Radvilas antruoju ir galutiniu testamentu patvirtina altarijos fundaciją.

1539 m. šeštadienį prieš Žolinę (= rugpjūčio 9 d.) Maišiogaloje: Motiejus Songavičius ir Albertas Čikanavičius dovanoja altarijai vieną valstietį.

b. Altarijos sujungimas su kolegija

1571 m. rugpjūčio 1 d. Vilniuje : Albertas Čikanavičius, Jurgis Maciejavičius, Martynas Jonavičius Podleskis ir kiti Radvilų altarijos Maišiogaloje koliautoriai (viso 13) sutinka su altarijos sujungimu su Vilniaus jėzuitų kolegija ir kolicijos teisės kolegijai perdavimu.

1572 m. lapkričio 8 d. Vilniuje : Vilniaus vyskupas Valerijonas viešai paskelbia numatytą altarijos sujungimą su kolegija.

1573 m. vasario 6 d. Vilniuje : Vilniaus vyskupas įvykdo altarijos sujungimą su kolegija.

c. Bagdonavičių altarija

1495 m. sausio 24 d. Vilniuje: Stanislovas Bagdonavičius įsteigia Maišiogaloje Švč. Trejybės altariją¹⁹.

1495²⁰ m. kovo 16 d. Vilniuje : kardinolas Fridrikas, Gniezno

¹⁸ Anuomet buvo švenčiami keli Vitaliai; čia laikytasi garsaus šv. Vitalio, kankinio Ravenoje, šventės : balandžio 28 d. ; kiti Vitaliai mažiau žinomi ir paprastai minimi ne vieni, o drauge su kitais šventaisiais. Plg. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, Hanoveris 1941, 107 psl.

¹⁹ *Kodeks dyplomacyzny katedry i diecezji wileńskie*, I (3-čias sąs.), Krokuva 1948, 763 psl. 442a nr., kalba apie kitą dokumentą, duotą 1495 m. sausio 30 d. : Stanislovas ir Simonas Bagdonavičiai duoda Vilniaus vyskupui Albertui dovaną (dają prezentę), skirtą Švč. Trejybės altarijai Maišiogaloje. Kadangi tėra tik trumpas regestas, o ne dokumento tekstas, sunku pasakyti, kaip tai suprasti. Gal jie prezentuoja kokią asmenį, kad vyskupas jį paskirtų altarista ? Reika pastebėti, kad mūsų sąrašė tik Stanislovas žymimas altarijos fundatorium ; lig šiol visi laikė tos altarijos fundatoriais abu Bagdonavičius.

²⁰ Rankraštyje : 1595 — aiški klaida. Kardinolas Fridrikas, šv. Kazimiero brolis, buvo Gniezno arkivyskupu 1493-1503 metais.

- arkivyskupas, suteikia Švč. Trejybės altoriui Maišiogaloje kai kuriuos atlaidus.
- 1502 m. liepos 6 d. : Elzbieta Mykolaitė dovanoja Švč. Trejybės altarijai du valstiečius ²¹.
- 1502 m. liepos 11 d. Vilniuje : Kotryna Norkutė dovanoja altarijai du valstiečius ²².
- 1503 m. liepos 4 d. Vilniuje : Petras Kundrotavičius dovanoja altarijai dalį savo nuosavybės, sau priklausančią Purvio (?) (lotyniškame tekste: *Ridrisz*) ežero dalį ir naudojimąsi Alamo (?) ir Purviškių (?) miškais ²³.
- 1504 m. kovo 26 d. Motiejūnuose : bajorė Kotryna Mykolaitė palieka testamentu altarijai šešis valstiečius ir medaus duoklę ²⁴.
- 1505 m. šv. Urbono šventėje (= gegužės 25 d.) Maišiogaloje: Petronėlė Kundrotaitė dovanoja altarijai dalį savo kraitinės nuosavybės Paberžėje ²⁵.
- 1506 m. sausio 9 d. Širvintų dvare : Sofija Mykolaitė dovanoja altarijai vieną valstietį ²⁶.
- 1506 m. liepos mėn. 17 d. : Elzbieta Mykolaitė dovanoja altarijai vieną valstietį ²⁷.
- 1507 m. šv. Lauryno vigilijoje (= rugpiūčio 9 d.) Paberžės klebonijoje : Kotryna Mykolaitė dovanoja altarijai dalį Paberžės dvaro žemės.
- 1510 m. lapkričio 12 d. : Kotryna Mykolaitė dovanoja altarijai vieną valstietį.
- 1512 m. balandžio 13 d. Paberžėje : Elzbieta Mykolaitė (Kun-

²¹ Plg. *Kodeks* (cit. 19 išn.), 627 psl. 523 nr., kur pažymėta, kad ji drauge su sūnumi Simeonu ir seserimi Kotryna užrašė altarijai iš savo nuosavybės Bildūnuose du valakus žemės.

²² *Kodeks* (cit.) šio dokumento nežino.

²³ *Kodeks* (cit.), 653 psl. 553 nr. mini, atrodo, tą patį dokumentą, bet ten ežeras vadinamas Radzis ir kalbama apie teisę naudotis Bildūnų mišku.

²⁴ *Kodeks* (cit.), 693-94 psl. 576 nr. ; kur pažymėtas vietovės vardas *Lelkowszczyzna*.

²⁵ *Kodeks* (cit.) šio dokumento nežino.

²⁶ *Kodeks* (cit.), 713 psl. 598 nr., kur Sofija vadinama fundatoriaus seserimi ; užrašė valstietį Jurką Sobnevičių su broliu ir vaikais.

²⁷ *Kodeks* (cit.), 720 psl. 604 nr., kur Elzbieta vadinama Kundrota-vičiene ; užrašė valstietį Petrą Nemiravičių.

- drotavičienė) su vaikais užrašo altarijai savo dalį Motiejūnuose.
- 1516 m. rugsėjo 28 d. Salake : Švč. Trejybės altarijai dovanojamos dvi Širvio ežero dalys.
- 1522 m. šv. Stepono, popiežiaus ir kankinio, šventėje (= rugpiūčio 2 d.) Vilniuje : karalius Žygimantas dovanoja altarijai kelias apleistas tarnybas.
- 1523 m. šv. Jeronimo šventėje (= rugsėjo 30 d.) Krokuvoje : karalius Žygimantas patvirtina įvairių asmenų dotacijas Švč. Trejybės altarijai Maišiogaloje ir Paberžės bažnyčiai.
- 1557 (?)²⁸ m. liepos 26 d.: altarijos laukų sukeitimo su karališkojo dvaro laukais aktas.
- 1560 m. liepos 5 d. : revizorius Kunca atlieka laukų sukeitimą.
- Be to, storas aplankas senų popierinių dokumentų apie įvairius valstiečių, žemių, pievų Švč. Trejybės altarijai dovanojimus bei pirkimus, apie teisę į karaliaus Žygimanto (katro ?) dovanotą smuklę Maišiogaloje ²⁹, kuri tačiau iš ten yra iškelta. Visus tuos dokumentus išvardinti atrodė nereikalinga.
- Taip pat aplankas dokumentų apie įvairias bylas, kurias vedė prieš tai buvę altaristos su savo kaimynais.

d. Altarijos sujungimas su kolegija

- 1572 m. sausio 30 d. Vilniuje : Kasparas, Motiejaus sūnus, Kundrotavičius sutinka su altarijos prie Vilniaus jėzuitų kolegijos prijungimu ir kolicijos teisės kolegijai pervedimu.
- 1572 m. kovo 27 d. Vilniuje : Mikalojus Jonavičius Skindaris su sūnumi Jonu ir kitais kolicioriais duoda panašų sutikimą.
- 1572 m. kovo 29 d. Vilniuje : panašiai sutinka Stanislovas Šimkavičius, Jurgio sūnus, Kundrotavičius, Breslaujos pilies teisėjas.

²⁸ Rankraštyje : 1577 ; kadangi sekančiame dokumente 1560 metais liudijama apie atliktą laukų sukeitimą, reikia manyti, kad klaidinga data pataisyta į 1557.

²⁹ *Kodeks* (cit.), 720 psl. 606 nr., mini dokumentą, kuriuo karalius Aleksandras 1506 metais užrašė Bagdonavičių altarijai smuklę Maisiagalos miestelyje.

- 1572 m. rugsėjo 30 d. Vilniuje : panašiai sutinka Morkus Vnučka³⁰.
- 1572 m. spalio 9 d. Vilniuje : panašiai sutinka Mikalojus ir Jeronimas, Stanislovo (Bagdonavičiaus ?) sūnūs.
- 1572 m. lapkričio 20 d. Vilniuje : Vilniaus vyskupas viešai paskelbia numatytą altarijos sujungimą su kolegija.
- 1573 m. vasario 6 d. : Vilniaus vyskupas Valerijonas prijungia visam laikui Bagdonavičių altariją prie Vilniaus jėzuitų kolegijos.
- 1573 m. gegužės 16 d. Vilniuje : Vyskupas Valerijonas galutinai perduoda kolegijai abi altarijas ir įsako perleisti altorius Maišiogalos bažnyčioje.

Širvintų valdos dokumentai

- 1568 m. birželio 8 d. Gardine, seimo metu: Vilniaus vaivada Mikalojus Badvilas³¹ įkeičia Vilniaus vyskupui Širvintų valdą dešimčiai metų už 5000 Beino florenų ; įkeitimas galioja nuo 1568 m. šv. Petro šventės (= birželio 29 d.) iki 1578 m. šv. Martyno šventės (= lapkričio 11 d.) ; jei toji suma nebus gražinta, įkeitimas galios sekantį dešimtmetį. Pasirašė vaivada ir jo sūnūs.
- 1568 m. liepos 20 d. Vilniuje : vaivados vietininkas Jonas Abromavičius ³² liudija apie vyskupo Valerijono sumokėtus pinigus už įkeistą Širvintų valdą.
- 1568 m. lapkričio 18 d. Vilniuje : ištrauka iš Vilniaus pilies aktų apie Širvintų valdos įkeitimą; pasirašė vaivados vietininkas.

³⁰ Morkus Vnučka buvo Rietavo tįūnas ; turėjo dvarų ir kaimų Žemaičiuose ir Vilniaus krašte, tarp jų ir Maišiogaloje. Plg. LE XXXIV, 452 psl.

³¹ Mikalojus Radvilas Rudasis (1512-1584), Dubingių ir Biržų kunigaikštis, buvo Vilniaus vaivada nuo 1566 m. iki mirties. LE XXIV, 395-396 psl.

³² Jonas Abromavičius, Lydos seniūnas ir Vilniaus vietininkas (*namiestnik*), 1591-1598 Tartu (Dorpat) prezidentas ; tuo pat metu 1593-1596 Minsko ir 1596-1602 Smolensko vaivada. Mirė 1602 m. balandžio 19 d. J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386-1794*, Krokuva 1885, 12, 25, 52 psl.

- 1569 m. balandžio 25 d. Vilniuje : ištrauka iš Vilniaus žemės aktų; pasirašė žemės notaras.
- 1570 m. liepos 11 d. Vilniuje: Vilniaus vyskupas Valerijonas dovanoja kolegijai sumą pinigų, už kuriuos gauta įkaitu Širvintų valda.
- 1570 m. liepos 12 d. Vilniuje : ištrauka iš pilies aktų apie kolegijai pinigų dovanojimą ; pasirašė vaivados vietininkas Jonas Abromavičius ir pilies teismo teisėjas Martynas Juknavičius.

Dvarykščių valdos dokumentai

- 1570 m. gegužės 23 d. Varšuvoje : Mikalojus Kristupas Radvilas, Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikštis ³³, įkeičia Vilniaus vyskupui Dvarykščių valdą penkeriems metams už 7500 Reino florenų ; įkeitimas galioja nuo 1570 m. šv. Petro ir Pauliaus šventės (= birželio 29 d.) iki tos pat šventės 1575 m. ; jei tuo metu valda nebus išpirkta, galiojimas bus pratęsiamas kas kartą vienerius metus.
- 1570 m. gegužės 24 d. Varšuvoje : karalius patvirtina Dvarykščių valdos įkeitimo sutartį; pasirašė Motiejus Savickis, Žemaičių kapitulos notaras.
- 1570 m. birželio 17 d. Dvarykščiuose : Zacharijas Zaviša, Mikalojaus Kristupo Badvilo dvariškis, liudija apie gautą iš Vilniaus vyskupo rankų pinigų sumą, už kurią įkeista Dvarykščių valda.
- 1570 m. birželio 16 d. : ištrauka iš Lydos pilies aktų apie tų pinigų sumokėjimą ; pasirašė pilies notaras.
- 1570 m. liepos 11 d. Vilniuje: Vilniaus vyskupas Valerijonas dovanoja Vilniaus jėzuitų kolegijai pinigų sumą, už kurią gauta įkaitu Dvarykščių valda.
- 1570 m. liepos 12 d. Vilniuje : ištrauka iš Vilniaus pilies aktų apie tą pinigų dovanojimą; pasirašė Vilniaus vaivados vietininkas Jonas Abromavičius.
- 1570 m. spalio 16 d. Lydoje : apie tą patį vyskupo aktą ištrauka iš Lydos žemės aktų ; pasirašė žemės notaras.

³³ Mikalojus Kristupas Radvilas, vadinamas Našlaitėliu.

Po šiuo sąrašu, apimančiu keturis abipusiai prirašytus lapus, pasirašė, jį oficialiai patvirtindamas: «Taip yra. Stanislovas Varševickis, Vilniaus kolegijos rektorius, savo ranka ».

B. Sąrašo papildymas (1575 m.)

Prie Dvarkščių valdos aktų

1574 m. lapkričio 5 d. : Mikalojus Kristupas Radvilas, Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikštis, D.L.K. dvaro maršalka, parduoda Vilniaus jėzuitų kolegijai savo Dvarkščių valdą už 7.500 Reino florenų ³⁴.

1574 m. lapkričio 9 d. Vilniuje : ištrauka iš Vilniaus pilies aktų apie viršminėtą pardavimą ; pasirašė pilies notaras.

1575 m. sausio 10 d. Lydoje : panaši ištrauka iš Lydos žemės aktų; pasirašė žemės notaras.

1575 m. balandžio 16 d. Vilniuje : Mikalojus Kristupas Radvilas ir jo brolis Jurgis Radvilas dovanoja iš savo netoli Vilniaus esančios Lukiškių nuosavybės sklypą, kur būtų galima pastatyti kolegijoje dirbantiems jėzuitams klierikams poilsio namus ir būstinę tų namų sargui ³⁵.

³⁴ Šią sumą Mik. Kr. Radvilas buvo gavęs 1570 m. Valdos vertė buvo bent antra tiek didesnė, bet Radvilas nieko daugiau nereikalavo ir viską didžiadvasiškai dovanojo Vilniaus kolegijai. Tą valdą jis buvo gavęs dovanai iš savo pusbrolio Jurgio Felikso sūnaus Iliničiaus. Akto nuorašas yra Jėzuitų archyve Romoje, Lith. 36 fol. 196r-197r. Iš kitur yra žinoma, kad šį galutinį Dvarkščių valdos Vilniaus kolegijai perleidimą reikia sieti su Mikalojaus Kristupo brolio Jurgio paskyrimu Vilniaus vyskupu koadiutorium. Tai aiškiai mini Lenkijos dvaro maršalka Andrius Zborovskis savo laiške pop. Grigaliui XIII, rašytame Radome 1574 m. liepos 26 d. : prašydamas, kad popiežius Jurgį Radvilą paskirtų vyskupu, pažymi, jog Mikalojus Kristupas įsipareigojo užrašyti Vilniaus kolegijai, kai tik popiežius patvirtins jo brolių vyskupu, 180 valakų žemės. Plg. A. Theiner, *Annales ecclesiastici*, I, Roma 1856, 283 psl. Panašiai rašė į Romą T. Generolui tuometinis kolegijos vicerektorius P. Skarga 1574 m. rugsėjo 7 dienos laiške. Plg. *Listy les. Piotra Skargi T. J. z lat 1566-1610* išl. J. Stganski, Krokua 1912, 57 psl. Apie dovanojimo aktą plg. ten pat, 73 psl.

³⁵ 1584 m. Stanislovas Radvilas padovanojo Vilniaus akademijai visą Lukiškių dvarą. Plg. S. Rostowski, *Lituanicarum Societatis Iesu historiarum libri decem*, Paryžius-Briuselis 1877, 120 psl.

Prie Širvintų valdos aktų

1575 m. balandžio 18 d. Vilniuje : Mikalojus Radvilas, Dubingių ir Biržų kunigaikštis, Vilniaus vaivada, parduoda vyskui Valerijonui savo Širvintų valdą už 2600 kapų lietuviškų grašių, tai yra 6.500 Reino florenų ³⁶, pasirašė vaivada ir jo sūnūs : Mikalojus ir Kristupas.

1575 m. gegužės 4 d. Vilniuje : Vilniaus vyskupas Valerijonas dovana ir perduoda Vilniaus jėzuitų kolegijai Širvintų valdą.

Ta proga buvo kolegijai perduoti šie dokumentai

1539 m. spalio 20 d. Vilniuje: bajoras Jurgis Gibuntavičius parduoda Vilniaus pilininkui Jurgiui Radvilui (vaivados Mikalojaus tėvui) Širvintų valdą.

1543 m. birželio 23 d. Krokuvoje : karalius Žygimantas Augustas patvirtina Širvintų valdos Jurgiui Radvilui pardavimą.

1546 m. kovo 26 d. Vilniuje: bajoras Jurgis Gibuntavičius patvirtina, kad Jurgio Radvilo sūnus, D.L.K. taurininkas, sumokėjo likusią skolą už pirktą Širvintų valdą.

C. 1586 m. į Romą pasiųsti dokumentų nuorašai

1577 m. rugpiūčio 23 Vilniuje : kunigaikščiai Radvilai savo brolio vyskupo Jurgio vardu už 8.500 florenų įkeičia Vilniaus jėzuitų kolegijai Žemaitkiemio valdą ³⁷.

1581 m. lapkričio [4] Vilniuje : vyskupas Jurgis Radvilas galutinai užrašo kolegijai Žemaitkiemio valdą ³⁸.

1582 m. vasario 3 d. Vilniuje : karalius Steponas patvirtina Žemaitkiemio valdos Vilniaus jėzuitų kolegijai užrašymą³⁹.

³⁶ 1570 m. Mikalojui Radvilui buvo duota 2000 kapų liet. grašių, dabar vyskupas turėjo pridėti dar 600 kapų, « nors valda tiek neverta, bet kitaip nebuvo galima jos gauti iš eretiko didiko » (Jėzuitų archyvas Romoje, Pol. 65 fol. 73r.).

³⁷ Tekstas Jėzuitų archyve Romoje, Lith. 36 fol. 200r-201r.

³⁸ Tekstas ten pat, fol. 220r-221r.

³⁹ Tekstas ten pat, fol. 222r-223v.

1582 m. vasario 13 d. Vilniuje : karalius Steponas dovanoja kolegijai Puškorių dvarą su laukais ⁴⁰.

1585 m. vasario mėn. 20 Varšuvos seime : karalius Steponas patvirtina Vilniaus kolegijai priklausančios Širvintų valdos sukeitimą su karališkąja Trakelių valda ⁴¹.

1585 m. vasario 23 d. Varšuvos seime : seimas patvirtina Vilniaus jėzuitų kolegijos fundacijų dokumentus ⁴².

Paulius Rabikauskas

Roma

⁴⁰ Tekstas ten pat, fol. 225r-v. Iš akto teksto matome, kad dvarelis jungėsi su Trakelių žemėmis ; anksčiau jį laikė bajoras Baryła, šis jį atidavė Aleksandrui Puškoriui, kuris, gavęs dar iš karalius Žygimanto Augusto prie Šaltininkų (?) (apud Szoczernikos) du valakus žemės, viską paliko vieninteliam sūnui Kristupui. Šis tarnavo kariuomenėje ir mirė Nevelio karo stovykloje. Paliktą nuosavybę karalius prijungė prie Trakelių valdos ir dovanojo Vilniaus akademijai.

⁴¹ Tekstas ten pat, fol. 227r-229v. Šiame akte perrašytas to paties karaliaus Stepono 1581 m. birželio 19 d. duotas nuosavybių sukeitimo dokumentas.

⁴² Tekstas ten pat, fol. 210r-217r. Jį išleido J. Baliński, *Uniwersytet Wileński 1579-1831*, I, Krokua 1899-1900, 34-43 psl. Šiame seimo patvirtinime perrašyta karaliaus 1579 m. balandžio 1 d. duotoji privilegija, kurioje savo ruožtu yra duodamas visas vyskupo Valerijono Protasevičiaus, kolegiją paverčiant akademija, 1578 m. rugpiūčio 25 d. naujai sudaryto fundacinio akto tekstas.

INDICES PRIVILEGIORUM ET CONTRACTUUM COLLEGII VILNENSIS

(ex annis 1574-1575 et 1586)

Archivum Romanum Societatis Iesu, Lith. 36 fol. 241r-244v, 246r-v et 248r.

Hi indices, Vilnae confecti, transmissi sunt Romam, ubi hodie adhuc asservantur. Index prior, maximam partem documentorum continens, in maio 1574 paratus est, et subscriptione rectoris collegii Vilnensis, Stanislai Varsevichis (Warszewicki), confirmatus, certam speciem formae publicae exhibet. Alter index est supplementum praecedentis, anno 1575 Romam missum. Tertius nonnisi simplici enumeratione documentorum constat, quorum transsumpta anno 1586 in Urbem perlata fuerunt. Valor horum indicum non exiguus esse pro historia rerum oeconomicarum collegii Vilnensis ac etiam totius Lituaniae censetur. Ex documentis primigeniis, quae indicum compositores prae oculis habuerunt, nescio, si aliquod ad nos pervenerit. Magna pars eorum (si non omnia) in incendio, die 1 iulii 1610 Vilnae exorto, igne consumpta est¹. Etiam transcriptiones hodie non omnium habentur. Itaque ex his, etsi brevibus regestis, notitiae non paucae hucusque ignotae hauriri possunt.

Index privilegiorum et contractuum Collegii Vilnensis Societatis Iesu usque ad principium Maii 1574

Litterae foundationis collegii Vilnensis die 4 octobris 1569 Vilnae confectae latine in pargameno, cum duobus sigillis, Episcopi et Capituli, appensis ². In qua fundatione continentur tantum domus lapidea,

¹ Cf. A. Šapoka, *Senasis Vilnius* [Vilnius antiqua], New Yorkas 1963, 245.

² Transsumptum notarile harum litterarum in ARSI Lith. 36 fol. 186r-188v. In *Historia collegii Vilnensis Societatis Iesu* (anno 1572 conscripta) narratur episcopum venisse die 6 octobris 1569 ad collegium et retu-

bona Kamiennyliocho cum caeteris in tractu Miednicensi a mensa episcopali collegio attributa, et bona Serwinti Magnifici D. Palatini Vilmensis in duobus millibus sexagenarum, id est quinque millibus florenorum Renensium pignori data, et praeterea alia quinque millia florenorum in collegio tum deposita. Post hanc fundationem addidit Episcopus mille sexagenas = 2500 florenorum Renensium, quibus mutuo datis accepit pignori bona Dworzyszencia Magnifici D. Nicolai Christophori Radziwil, S. E. M. in magno ducatu Lituaniae curiae marschalci. Postremo accessit praedium Myssogola duorum altarium, de quibus infra.

Litterae confirmationis Regis de bonis mensae episcopalis in tractu Miednicensi datis collegio Societatis Iesu in fundatione die quinta mensis iulii 1569 Lublini confectae latine in pargameno, cum Regio sigillo appenso ³.

Litterae consensus Capituli Vilmensis in fundationem collegii Societatis Iesu die 3^a octobris 1569 Vilnae confectae latine in pargameno, cum sigillo eiusdem Capituli appenso.

Quae ad domum collegii pertinent

Litterae super aream domus episcopalem per D. Albertum episcopum Vilmensem ⁴ Ioanni organistae donatam ad aedificandam pro se domum lapideam, feria 3^a proxime post festum S. Hieronimi⁵ 1504 Vilnae confectae latine in pargameno, cum duobus, Episcopi et Capituli, sigillis appensis.

Litterae quibus D. Ioannes episcopus Vilmensis⁶ liberavit Ioannem organistam a censu annuo unius sexagenae pro domo lapidea ex opposito curiae episcopalis sita solvi solito, eo quod in area episcopali illa domus sit aedificata, die sancti Georgii⁷ 1520 Vilnae confectae latine in pargameno, cum sigillo Episcopi appenso.

Litterae D. Ioannis episcopi Vilmensis testimoniales, quomodo

lissee, «quomodo obtinuisset consensum a Venerabili Capitulo suo Vilmensi ad quasdam villas ex mensa episcopali perpetuo nobis donandas et lacum Rincunti nominatum ». Postea die 26 octobris « tradidit Reverendissimus in manus P. Viceprovincialis omnia instrumenta iurium ad bona immobilia, quae pro fundatione collegii designata erant, una cum arca aerea ad ea maioris securitatis causa asservanda » (ARSI Pol. 65 fol. 77v-78r).

³ Litterae Sigismundi Augusti, magni ducis Lituaniae (1544-1572) et regis Poloniae (1548-1572). Apographum earum in ARSI Lith. 36 fol. 182r.

⁴ Albertus Taboras, ep. Vilmensis 1492-1507.

⁵ Id est, die 1 octobris.

⁶ Ioannes de ducibus Lituaniae, ep. Vilmensis 1519-1536.

⁷ Id est, die 23 aprilis.

Ioannes organista dotem accepit a matre uxoris et ipse vicissim constituit uxori dotalicium in domo sua lapidea, die 22 ianuarii 1530 Vilnae confectae latine in pargameno, cum sigillo Episcopi appenso.

Litterae acquisitionis domus lapideae (in qua collegium Societatis Iesu habitat) per D. Paulum episcopum Vilnensem⁸ a domino Georgio episcopo Luceoriensi⁹ commutatione quorundam bonorum feria 2^a proxime ante festum S. Hedvigis¹⁰ 1536 Vilnae confectae latine in pargameno, cum quinque (reginae Bonae¹¹, episcopi Camenecensis¹², castellani Sandomiriensis¹³ et duorum Episcoporum) sigillis appensis.

Litterae donationis domus lapideae praedictae per D. Paulum episcopum Vilnensem factae D. Iosepho Jasieński, archidiacono Vilnensi¹⁴, die S. Galli¹⁵ 1536 Vilnae confectae in pargameno, cum Episcopi sigillo appenso.

[fol. 24Iv] Litterae confirmationis D. Pauli episcopi Vilnensis super domum lapideam et aream contiguam ex opposito curiae episcopalis Vilnensis cum omnibus libertatibus donatam, die 14 octobris 1538 Vilnae confectae latine in pargameno, cum duobus sigillis, Episcopi et Capituli, appensis.

Litterae emptae areae apud Ioannem barbitonsorem pro domo praedicta murata die Dominica Palmarum¹⁶ 1539 Vilnae confectae latine in pargameno, cum sex testium sigillis impressis.

Litterae concessionis canalis aquae per D. Paulum episcopum Vilnensem Iosepho Jasieński in sua domo lapidea die 12 maii 1542 Vilnae confectae latine in papiro, cum sigillo Episcopi impresso.

Litterae confirmationis Regis¹⁷ de praedicto canali die sabbato post festum Ascensionis¹⁸ 1542 Vilnae confectae in pargameno, cum sigillo ducis Lituaniae appenso.

⁸ Paulus Alšėniškis (Holszański), ep. Vilnensis 1536-1555.

⁹ Georgius Palczewski, ep. Luceoriensis 1536-1544.

¹⁰ Id est, die 9 octobris.

¹¹ Bona Sforza, ah anno 1518 regina Poloniae, consors regis Sigismundi I. LE III, 119-121.

¹² Sebastianus Branicki, ep. Camenecensis 1536-1539.

¹³ Quis illo tempore fuisset castellanus Sandomiriensis, incassum quaesivimus.

¹⁴ Iosephus Jasinskis (*Jasieński*), archidiaconus Vilnensis, probabiliter cum novo officio etiam domum acceperat. De eo cf. A. Boniecki, *Herbarz Polski*, VII, Warszawa 1906, 291, ubi de I. Jasinskis ut archidiacono solum a. 1543 sermo est; nostrum documentum demonstrat eum iam a. 1536 hoc officio functum esse.

¹⁵ Id est, die 16 octobris.

¹⁶ Id est, die 30 martii.

¹⁷ Sigismundi I.

¹⁸ Id est, die 20 maii.

Litterae D. Ioannis a Domanowo, parochialis ecclesiae sancti Ioannis Yilnensis archipresbiteri¹⁹, pro fenestra facienda in pariete in domum plebanalem ex curia D. archidiaconi Yilnensis die 2 iulii 1549 Vilnae confectae latine in papiro, cum sigillo Archipresbiteri impresso.

Litterae consensus D. Pauli episcopi Vilnensis super emptione domus in perpetuitatem a Ioanne Cichii organista²⁰ per D. Iosephum Jasieński feria 2^a post conductum Paschae²¹ 1550 Vilnae confectae latine in pargameno, cum sigillo Episcopi appenso.

Litterae emptionis praedictae domus per D. Iosephum Jasieński apud eudem Ioannem Cichii organistam pro 60 sexagenis monetae lituanicae, rutenica lingua confectae in pargameno, cum octo sigillis appensis, Vilnae 20 aprilis 1550.

Huc pertinet fasciculus peculiaris literarum papiracearum pertinentium ad ius Ioannis Cichii organistae, quo ille acquisierat et tenebat domum suam, et sortes quae ad illam spectabant. Praeterea aliae quaedam litterae ad ius priorum possessorum pertinentes. Has autem domo vendita tradidit D. Iosepho Jasieński, quarum inventarium annotare supervacaneum videbatur.

Litterae regiae²² confirmationis super domum muratam Yilnensem curiae D. archidiaconi Vilnensis die 29 Septembris 1551 Vilnae confectae latine in pargameno, cum sigillo Eegis appenso et subscriptione manus eiusdem.

Quae ad emptionem eiusdem domus a R.mo D.no Valeriano episcopo Vilnensi pertinent peculiari fasciculo comprehensa

Plenipotentia D. Nicolai Jasieński, aulici Eegis, tenutarii Lubosanensis, domini domus²³, in personam D.ni Iacobi Woroniecki²⁴

¹⁹ Ioann.es Domanovskis, postea episcopus Samogitiae (1556-1563).

²⁰ Probabiliter idem ac Ioannes organista, qui a. 1504 (v. supra) aream ab ep. Viluensi ad aedificandam pro se domum obtinuerat.

²¹ Id est, die 14 aprilis.

²² Sigismundi Augusti.

²³ Nicolaus Jasinskis (*Jasieński*) erat Iosephi, archidiaconi Vilnensis, nepos ex fratre eius Alberto (ab a. 1538 pocillatore magni ducatus Lituaniae). Aulicus regius et teuutarius Lubosanensis (Ljubošyn, distriotus Mohiloviensis), Nicolaus factus est a. 1576 notarius magni ducatus Lituaniae, a. 1577 advocatus Mohiloviensis (primus in hoc officio), a. 1581 subcamerarius Vilnensis. Anno 1562 vendiderat regi Sigismundo Augusto domum suam haereditariam cum area, quae sita erat in regione arcis Vilnensis. De his omnibus cf. A. Boniecki, *Herbarz Polski*, VII, Warszawa 1906, 291.

²⁴ Iacobus Woroniecki (obiit 1588), e familia ducali, filius Georgii, nepos ex sorore Iacobi Uchański, archiepiscopi Gnesnensis, primatis Polo-

ad accipiendam summam pecuniae pro domo a se stipulatione verborum R.mo Valeriano episcopo Vilmensi²⁵ vendita et dandam in eandem intromissionem, confecta polonice in papiro cum quatuor sigillis appressis, Grodnae 14 iulii 1568.

Recognitio D. Iacobi Voroniecki de accepta summa pecuniae pro domo lapidea a R.mo [fol. 242r] Domino Valeriano episcopo Vilmensi, videlicet quatuor millium sexagenarum lituanicarum = decem millium florenorum Renensium, et de data ipsi intromissione, lingua polonica in papiro confecta et manu ipsius subscripta, cum appensione septem sigillorum, Vilnae ultima iulii 1568.

Instrumentum latine in papiro confectum notarii publici Balthasaris Stepbani Krassowski, clerici dioecesis Luceoriensis, super recognitione D. Iacobi Woroniecki, quod summam pecuniae iuxta contractum tanquam plenipotens D.ni Jasieński a R.mo D.no Valeriano episcopo Vilmensi recepit et lapideae possessionem ipsi tradidit, Vilnae ultima iulii 1568.

Extractum in papiro rutenica lingua ex Actis castrensibus Vilnae eiusdem recognitionis et traditae possessionis, cum sigillo et subscriptione locum tenentis D.ni Palatini Vilmensis²⁶ Vilnae 13 iulii 1568.

Inventarium earum rerum quae cum possessione domus traditae sunt R.mo D.no Valeriano episcopo Vilmensi, cum subscriptione et sigillis D.ni Iacobi Woroniecki²⁷ Vilnae ultima iulii 1568.

Litterae rutenicae D.ni Nicolai Jasieński in pargameno continentes venditionem domus suae factam fundatori, cum subscriptione manus eiusdem Jasieński et notarii publici Balthasari Stephani Kra-

niae. Plura beneficia insignia possedit : praeposituram Geranainensem et — secundum K. Niesiecki (*Herbarz Polski*, IX, Lipsk 1841, 430) — plebanatum Kaunensem, utrumque in Lituania ; praeposituram Lovicensem et plebanatum Skiernievicensem, utrumque in Polonia. Anno 1575 ad episcopatum Mednicensem (seu Samogitiae) a rege nominatus erat, sed a summo Pontifice non fuit confirmatus (cf. Z. Ivinskis, *Merkelis Giedraitis arba Lietuva dviejų amžių sąvartojas*, in *Aidai* [1951] 207-216). Postea, a. 1584, similem nominationem ad episcopatum latinum Kioviensem accepit, sed etiam de hac litterae apostolicae numquam expeditae sunt. Cf. T. Długosz, *Z dziejów biskupstwa kijowskiego*, in *Collectanea Theologica*, 13 (1932) 71-72 ; W. Abraham, *Uzupełniony katalog dawnych łacińskich biskupów kijowskich*, ibid. 18 (1937) 421-422 ; E. Šmulio, *Rossija i Italija*, II, Sanktpeterburg 1913, 524-525.

²⁵ Valerianus Protasevičius, ep. Vilmensis 1556-1579, fundator collegii.

²⁶ Ioannes Abromavičius, capitaneus Lydensis, locum tenens palatini Vilmensis, annis 1591-1598 fuit praesidens Derpatensis (Tartu in hodierna Estonia), 1593-1596 palatinus Minscensis, 1596-1602 palatinus Smolenscensis. Obiit die 19 aprilis 1602. Cf. J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386-1795*, Kraków 1885, 12, 25, 52.

²⁷ Vide supra notam 24.

sowski, clerici dioecesis Luceoriensis, ac sex sigillis appensis, Vilnae 23 septembris 1568.

Extractum lingua rutenica in papiro ex Actis castrensibus Vilnen. recognitionis personalis D.ni Nicolai Jasieński de venditione domus et recepta summa pecunia a R.mo D.no Valeriano episcopo Vilnensi, Vilnae 23 septembris 1568, cum sigillo et subscriptione locum tenentis D.ni Palatini Vilnensis.

Extractum eiusdem recognitionis ex Actis terrestribus, Vilnae 27 aprilis 1569.

Quae ad alias domos pertinent

Litterae in papiro venditionis domus lignae Alberti Strzalkowski, quae iam in aream collegii conversa est²⁸, Vilnae 3 octobris 1569, sub sigillo Ioannis Podoski, advocati episcopi Vilnensis. Eodem fasciculo continentur litterae aliae papiraceae, quae ad ius praefati Alberti pertinebant.

Litterae in papiro venditionis alterius domus lignae Matthiae Brzozowski, quae itidem in aream collegii versa est²⁹, Vilnae 3^a octobris 1569, sub sigillo advocati episcopi Vilnensis. Eodem fasciculo continentur litterae aliae papiraceae, quae ad ius praefati Matthiae pertinebant.

Litterae venditionis domus lignae Catherinae lotricis in manus E.mi D.ni Valeriani episcopi Vilnensis pro 90 sexagenis pecuniae lituanicae³⁰, Vilnae 1^a iulii 1570, apud Acta advocati episcopi Vilnensis. Eodem fasciculo continentur litterae aliae in papiro quae ad ius praefatae Catherinae pertinebant. Haec domus etiam est redacta magna ex parte in aream collegii.

Binae litterae in papiro Nicolai Grzebieniewii iam Fratris nostri³¹,

²⁸ « Item alteram aream huic magnae latericiae ex parte septentrionali immediate adhaerentem et contiguam, per nos apud Albertum Strzalkowski, subditum nostrum, et eius coniugem Magdalenam sumptu nostro redemptam ... » — ita episcopus Valerianus in suis litteris foundationis, die 4 octobris 1569 datis (AESI Lith. 36 fol. 186v).

²⁹ « ... et duas alias domus contiguas, unam apud Mathiam de Kleparz, suburbio Cracoviensi, et alteram apud Catberinam lotricem, itidem nostra pecunia emptas et iam in aream collegii conversas ... » — ita episcopus Valerianus in suis renovatis litteris foundationis, die 25 augusti 1578 datis (AESI Lith. 36 fol. 207r).

³⁰ Vide notam praecedentem. Appellabatur Catbarina Tomasienė (Tomasowa) ; cf. J. Jurginis, *Senieji universiteto rūmai* [Aedes antiquae universitatis Vilnensis], in *Vilniaus universitetas*, Vilnius 1966, 273.

³¹ Nicolaus Grebeniauskas (*Grebenievius*, *Grzebieniewicz*), lituanus, originarius e regione Brasta (Brest Litovsk), natus est circa a. 1551. Stu-

quarum primis in domo sua lignea obligat collegio Vilnensi 200 sexagenas pecuniae lituanicae = 500 florenos Eenenses, Vilnae 6 martii 1572, cum quatuor sigillis appressis. Alteris eandem donat 20 aprilis 1572³², itidem cum quatuor sigillis appressis. Eodem fasciculo continentur aliae quaedam literae ad ius praefati Nicolai pertinentes.

Literae in papiro venditionis domus Stanislai sartoris, contiguae collegio a parte sinistra, [fol. 242v] emptae pecunia collegii 250 florenis, Vilnae 8^a martii 1572, sub sigillo advocati episcopi Vilnensis³³. In eodem fasciculo continentur aliae literae papiraceae pertinentes ad ius praefati Stanislai sartoris.

Quae ad unionem templi S. Ioannis Baptistae et bonorum eius cum collegio pertinent

Literae in pargameno regis Sigismundi Augusti unionis perpetuae templi S. Ioannis Baptistae cum collegio Societatis Iesu Vilnensi et donationis domus Arcbipresbiteri ac iuris patronatus, ut Rector collegii una cum Capitulo Vilnensi deinceps inferrat Vicarium perpe-

diis grammaticae peractis, in aulis nobilium versatus est ; die 10 martii 1572 Vilnae in Societatem admissus, 29 martii eiusdem anni no vitiatum Braunsbergensem ingressus est. Tempore circiter 1578-1583 fuit procurator pagorum collegii Vilnensis, 1584-1585 Pultoviae curam no vitiorum ibi degentium habuit, ab a. 1585 procuratorem domesticum Academiae Vilnensis egit per aliquos annos. Debilis visu et auditu iterum Pultoviam se recepit, ibi que usque ad mortem (1 martii 1597) permansit. Cf. *Unicus universae Societatis Iesu vocationum liber autobiographicus Poloniae provinciae proprius* (1574-1580), cura P. Josephi Warszawski editus, Romae 1966, 261-263 et 343.

³² De hac domo refert *Origo et fundatio collegii Vilnensis Societatis Iesu* (ex anno 1578) : « anno Domini 1572 donata est ab uno ex nostris, dum Societatem ingrederetur, Nicolao Grebienovio, domus in platea Vilnensi, habens aliquid muri inferius, desuper vero ex lignis aedificata. Haec postquam refecta est, facit iam redditus ex annua locatione flor. 37 ¹/₂ » (ARSI Pol. 65 fol. 73r).

³³ De hac domo legimus in *Compendium historiae collegii Vilnensis Societatis Iesu* (ex anno 1574) : « 2^a martii emptae est domus, collegio contigua, in parte dextra, propter aedificandum rectorium et maiorem collegii quietem, 250 flor., concessa insuper domino domus habitatione ad unum annum. Pecunia non tota simul numerata, sed per partes » (ARSI Pol. 65 fol. 117r). Non fuit statim destructa, nam anno 1578 scribebatur : « Eodem anno [1572] contigua domus collegio a parte sinistra emptae est flor. 225 ; locatur in annum flor. 27 ¹/₂ » (ARSI Pol. 65 fol. 73r).

tuum loco Archipresbiteri, cuius titulus exstinguitur, cum appenso sigillo regni et propriae manus Regis subscriptione, Warschaviae 10 die marci 1571³⁴.

Litterae in pargameno Ill.mi et R.mi in Christo Patris Domini Ioannis Francisci Comendonii, S.R.E. presbiteri cardinalis et summi Pontificis Pii quinti legati de latere, continentes ex eiusdem Pontificis concessione³⁵ confirmationem unionis templi S. Ioannis Baptistae cum collegio Vilnensi Societatis Iesu, cum sigillo et subscriptione manus eiusdem Cardinalis, Petricoviae 10 calendas ianuarii 1571.

Litterae in pargameno D.ni Valeriani episcopi Vilnensis, quibus continetur ordinatio inter collegium Societatis Iesu et Vicarium perpetuum de iurisdictione ac ministeriis templi bonisque ac reditibus eiusdem, cum appenso sigillo et subscriptione manus eiusdem Episcopi et notarii publici Balthasari Stephani Krasowski, clerici dioecesis Luceoriensis, Vilnae 1^a iulii 1571.

Quae ad bona perpetua Kamiennyloch et Rinkonti ³⁶ pertinent

Ad haec nullae sunt litterae aliae nisi consensus Capituli, ut in principio, fundatio Episcopi una cum Capitulo et confirmatio regia.

Quae ad altaria in Myssogola ³⁷ etiam perpetua

Veteres litterae ad altare Radiwilowski nuncupatum pertinentes

Litterae in pargameno D.ni Martini Vilczkowicz Radiwil³⁸, quibus dat, donat et inscribit ad fundationem altaris Conceptionis B. Mariae Virginis et S. Martini in oppido Myszogola curiolam seu prae-diolum suum in districtu Myssogoliensi iuxta fluvium Mussa ³⁹, cum sigillis quatuor appensis, latine confectae⁴⁰. Dat. in oppido Myszogola, die dominica post festum Ascensionis Domini proxima⁴¹ 1517.

³⁴ Transsumptum notarile in ARSI Lith. 36 fol. 190r-192v.

³⁵ Summus Pontifex Pius V Brevi *Dum ad uberes*, dato die 27 augusti 1571, cardinali I. P. Commendone, pontificio ad regem Poloniae legato, ut ecclesiam S. Ioannis collegio Vilnensi uniret, annecteret et incorporaret, commisit. Apographum huius Brevis in ARSI Lith. 36 fol. 194r-195r.

³⁶ Lit. : Kamenologas, Rikantai.

³⁷ Lit. : Maišiogala.

³⁸ Alias Walczkowicz, quod lituanice dicitur : Valčkavičius Radvilas.

³⁹ Lit. : Musė.

⁴⁰ Pars principalis huius documenti, versa in linguam lituanam, edita est in *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, I, Vilnius 1955, 102-103.

⁴¹ Id est, die 24 maii.

Litterae testamenti in pargameno eiusdem D.ni Martini Radivil, quibus legat terciam partem bonorum suorum eidem altari, includens in illa supra memoratam curiolam, cum sex sigillis appensis, latine confectae Vilnae die dominica intra octavas Corporis Christi⁴² 1520.

Litterae secundi et postremi testamenti in pargameno eiusdem D. Martini Radivil, quo confirmat eandem foundationem, cum uno sigillo appenso, latine confectae. Dat. in oppido Myssogola feria 2^a post festum S. Vitalis⁴³ 1521.

Litterae in pargameno Matthiae Songonicz et Alberti Chicanowicz, quibus donant unum colonum ad altare superius memoratum, latine confectae in Myssogola sabato ante festum Assumptionis B.mae Virginis⁴⁴ 1539.

[Fol. 243 r] Litterae novae quae ad unionem eiusdem altaris cum collegio pertinent

Litterae in pargameno D. Alberti Chiconowicz, Georgii Macieiovicz, Martini Janowicz Podleski et aliorum multorum collatorum altaris in Myssogola, Radziwilowski nuncupati, consensus ad unionem perpetuam eiusdem altaris cum collegio Vilnensi Societatis Iesu et transfusionis perpetuae collationis ipsorum in collegium, cum sigillis 13 appensis, rutenica lingua confectae, Vilnae 1^a augusti 1571.

Litterae cridae R.mi D.ni Valeriani episcopi Vilnensis in papiro, quam praemisit antequam praedictum altare uniret collegio Vilnensi Societatis Iesu, cum sigillo Episcopi appresso, latine confectae, Vilnae 8^a novembris 1572.

Litterae eiusdem episcopi Vilnensis, quibus fecit perpetuam unionem et incorporationem altaris Radziwilowski in Myssogola cum collegio Societatis Iesu, cum sigillo Episcopi appenso, Vilnae 6 februarii 1573.

Veteres litterae ad altare S. Trinitatis, Bochdanowskie nuncupatum pertinentes

Litterae Stanislai Bochdanowicz, quibus continetur fundatio originalis altaris S. Trinitatis in Myssogola, Bochdanowski nuncu-

⁴² Id est, die 10 iunii.

⁴³ Id est, die 29 aprilis, si festum sancti Vitalis, martyr Ravennatis (die 28 aprilis), consideratur. Alii sancti Vitales minus noti sunt et semper cum alio aliquo sancto iuncti celebrantur. Cf. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, Hannover ⁸1941, 107.

⁴⁴ Id est, die 9 augusti.

pati, Vilnae 24 ianuarii 1495, latine confectae, cum uno sigillo appenso⁴⁵.

Litterae parvae in pargameno Petri Kunratowicz, quibus donat sortem suam in Myssogola altari S. Trinitatis et partem lacus Ridrisz ipsum concernentem et usumfructum in sylvis Alami et Purvinii dictis, Vilnae 4 iulii 1503, latine confectae, cum uno sigillo appenso⁴⁶.

Litterae, quibus continetur donatio duarum sortium lacus Szerwin⁴⁷ facta altari S. Trinitatis. In Solok⁴⁸ 28 Septembris 1516, latine confectae, cum sigillo appenso.

Litterae super altare 8. Trinitatis in ecclesia parrochiali in Myssogola per Petronellam Kunratowna in Myssogola ipso die S. Urbani⁴⁹ anno Domini 1505 in parvo pargameno cum uno sigillo latine, donat partem matrimonii in Brossii⁵⁰ cum illis omnibus quae ad illam partem spectant.

Litterae super altare tituli S. Trinitatis in ecclesia parrochiali in Myssogola per D.nam Elizabeth Miehaelownam 17 iulii anno salutis 1506. Litterae latine parvae in pargameno cum uno sigillo, donat unum subditum cum successoribus suis⁵¹.

Litterae super altare tituli S. Trinitatis in ecclesia parrochiali in Myssogola per Zophiam Miehaelownam. Actum in curia Serwenti die Veneris nona mensis ianuarii 1506. Litterae in parvo pargameno cum uno sigillo latine, donat unum subditum cum successoribus suis⁵².

Litterae super altare tituli S. Trinitatis in ecclesia parrochiali in Myssogola per Catherinam Michaelowna. Actum in Prossini⁵³ in domo plebani in vigilia S. Laurentii⁵⁴ 1507 ; litterae parvae in parga-

⁴⁵ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej* [Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilmensis], I, 3, Kraków 1948, 763 num. 422a, dat regestum alterius similis documenti, concessi a Stanislao et Simone Bohdanowicz (lit. : Bagdonavičius) in Maišiogala die 30 ianuarii 1495.

⁴⁶ Regestum in *Kodeks* (cit.), 653 num. 553, sed ibi lacus appellatur *Radzis* et silvae *Bilduny*. Lacus et silvarum nomina hodierna identificare in vanum quaesivimus. Non longe a Maišiogala existit pagus, dictus Purviškiai (quod corresponderet silvae Purvinii), vicinus est etiam lacus, qui tamen hodie Purvis appellatur.

⁴⁷ Probabiliter lacus Širvys apud pagum Skliausčiai.

⁴⁸ Lit. : Salakas.

⁴⁹ Id est, 25 maii.

⁵⁰ Lit. : Paberžė.

⁵¹ Regestum in *Kodeks* (cit.), 720 num. 604.

⁵² Regestum in *Kodeks* (cit.), 713 num. 598, ubi Sophia Michaelowna soror fundatoris dicitur.

⁵³ Lit. : Paberžė.

⁵⁴ Id est, die 9 augusti.

meno, cum uno sigillo latine, donat partem terrae curialis in Brossii.

Literae super altare tituli S. Trinitatis in ecclesia parrochiali in Myssogola per Catherinam Norkownam. Actum Vilnae 11^a die iulii anno 1502. Literae parvae in pargameno latine scriptae cum uno sigillo, duos subditos donat cum filiis et filiabus et successoribus eorum.

[fol. 243v] Literae super altare tituli S. Trinitatis in ecclesia parrochiali in Myssogola per Elizabetb Michalowna. Actum 6 iulii 1502, latine scriptae in pargameno cum duobus sigillis, donat duos subditos cum posteris eorum⁵⁵.

Literae in pargameno, quibus nobilis Catberina Michalowna donat altari S. Trinitatis in Missogola unum subditum, 12 novembris 1510, latine confectae cum duobus sigillis appensis.

Literae in papiro donationis sortis in Macieiwice⁵⁶ ab Elizabeth Michalowna cum filiis suis facta altaristae S. Trinitatis in Myssogola. In Brzyczii⁵⁷ 13^a aprilis 1512, cum duobus sigillis appressis.

Literae testamenti in papiro nobilis Catherinae Michalowna, quibus legat sex subditos altari S. Trinitatis in Myssogola et daciam mellis, in Macieiwice 26 marcii 1504 latine confectae, cum uno sigillo appresso⁵⁸.

Literae donationis regis Sigismundi factae altaristae Myssogoliensi 8. Trinitatis aliquot servitiorum seu agrorum desertorum in Myssogola. Vilnae sabbato in die S. Stephani Papae et martiris⁵⁹ 1522, latine confectae in pargameno, cum uno sigillo.

Literae, quibus conceduntur aliquae indulgentiae altari S. Trinitatis a Friderico cardinali et archiepiscopo Gnesnensi⁶⁰, Vilnae 1595 [lege : 1495] latine in pargameno, cum uno sigillo appenso.

Literae regis Sigismundi, quibus confirmat dotationes factas altari S. Trinitatis in Myssogola a diversis personis et dotationes ecclesiae in Podberezii. Cracoviae die S. Hieronimi⁶¹ 1523, latine confectae, cum uno sigillo appenso et subscriptione manus regiae.

Literae commutationis agrorum altaris S. Trinitatis cum agris

⁵⁵ Regestum in *Kodeks* (cit.), 627 num. 523, ubi etiam eiusdem Elisabeth filii Simeonis et sororis Catharinae mentio fit.

⁵⁶ Lit. : Motiejūnai.

⁵⁷ Lit. : Paberžė.

⁵⁸ Regestum in *Kodeks* (cit.), 693-694 num. 576.

⁵⁹ Id est, die 2 augusti.

⁶⁰ Cardinalis Fridericus, filius Casimiri IV, regis Poloniae, et frater sancti Casimiri, archiepiscopus Gnesnensis 1493-1503.

⁶¹ Id est, die 30 septembris.

praedii regii 26 iulii 1577 [*lege* : 1557 ?]⁶² rutenice confectae in papiro, cum duobus sigillis appressis.

Litterae commutationis agrorum pro agris altaris Bochdanowski in Myssogola per revisorem Kunca 5 iulii 1560 rutenice confectae in papiro, sub duobus sigillis appressis.

Item magnus fasciculus litterarum antiquarum in charta, quibus continentur variae donationes et emptiones subditorum, agrorum, pratorum ad altare S. Trinitatis in Myssogola, et iuris ad tabernam in oppido Myssogola a rege Sigismundo donatam⁶³, quae tamen istinc translata est; quas omnes literas propter multitudinem et quod pene iam nulli sunt usui, supervacaneum videbatur in indicem redigere.

Item fasciculus litterarum et citationum ad varias lites pertinentium, quas habuerunt superiores altariae cum vicinis.

Novae litterae, quae ad unionem eiusdem altaris cum collegio pertinent

Litterae in pargameno D.ni Casparis Matthiae Kunratowicz consensus ad unionem perpetuam altaris S. Trinitatis in Myssogola, Bochdanowski nuncupatum, cum collegio Vilnensi Societatis Iesu et transfusionis perpetuae collationis ipsius in collegium, Vilnae 30 ianuarii 1572 confectae rutenice, cum quatuor sigillis appensis.

[*fol. 244r*] Litterae similes D.ni Stanislai Symkowicz Georgii Konratowicz, iudicis castrensis Braclaviensis, Vilnae 29 marcii 1572 confectae lingua rutenica in pargameno, cum quinque sigillis appensis.

Litterae similes D.ni Marci Wnuczek, Vilnae 30 Septembris 1572 confectae lingua rutenica in pargameno, cum quinque sigillis appensis.

Litterae similes D.ni Mcolai Janowicz Skindar cum filio suo Ioanne et aliorum plurium collatorum, Vilnae 27 marcii 1572 confectae lingua rutenica in pargameno, cum 7 sigillis appensis.

Litterae similes Mcolai et Hieronimi filiorum Stanislai etc. Vilnae 9^a octobris 1572 confectae lingua rutenica in pargameno, cum quinque sigillis appensis.

Litterae cridae praemissae ab episcopo Vilnensi ad unionem praedicti altaris cum collegio Vilnensi Societatis Iesu, Vilnae 20 novembris 1572 confectae latine in papiro, sub sigillo Episcopi⁶⁴.

⁶² Quia commutatio peracta est anno 1560 (cf. documentum sequens), errorem scribentis magna cum probabilitate e 1577 in 1557 corrigere possumus.

⁶³ *Kodeks* (cit.), 720 num. 606, refert de diplomate regis Alexandri, qui anno 1506 tabernam in oppido Maisiogala altari S. Trinitatis inscripsit.

⁶⁴ De hoc cf. *Compendium historiae collegii Vilnensis Societatis Iesu* (ex a. 1574) : « Anno Domini 1573 Episcopus obtinuit consensum colla-

Litterae D. Valeriani episcopi Vlnensis, quibus fecit unionem perpetuam et incorporationem altaris Bochdanowski S. Trinitatis in Myssogola collegio Vlnensi Societatis Iesu, 6 febr. 1573 confectae latine in pargameno, cum sigillo appenso Episcopi.

Litterae eiusdem, quibus cedit collegio Vlnensi praedictis altaribus et iubet assignari possessionem in ecclesia Myssogoliensi, quod et factum est. Vilnae 16 maii 1573 latine confectae in pargameno, cum sigillo appresso Episcopi et subscriptione manus eiusdem⁶⁵.

Quae ad bona Szerwnity (!) obligata a Dominio Palatino Vlnensi Reverendissimo pertinent

Litterae obligationis bonorum Szerwintii⁶⁶ ab Ill.mo D.no Nicolao Radziwil, palatino Vlnensi⁶⁷, quibus praefata bona obligavit seu pignori dedit ad decennium pro quinque millibus florenorum Renensium R.mo D.no episcopo Vlnensi, qui ea collegio applicavit una cum summa pecuniae. Obligatio durat a festo S. Petri anno Domini 1568 usque ad festum S. Martini 1578. Quod si tum summa non fuerit persoluta, rursus durabit ad aliud decennium, quoad summa fuerit restituta. Reddunt autem bona haec proventum circiter 220 florenorum Renensium. Dat. Grodnae in comitiis 8 iunii 1568 ; con-

torum nobilium ad aliud altare in oppido Missogola. Quamobrem iussit praemitti cridam de forma iuris ad unionem perpetuam eorum altarium cum collegio faciendam. In termino cridae, cum nemo contradiceret, facta est unio perpetua, usumfructum tamen bonorum episcopus ad tempus sibi retinuit» (ARSI Pol. 65 fol. 118r-v).

⁶⁵ Cf. *Origo et fundatio collegii Vlnensis Societatis Iesu* (ex anno 1578) : « Anno 1573 Dominus servis suis in collegio Vlnensi aliquid addidit anno-nae. Nam Reverendissimus Vlnensis duo altaria Myssogolien(sia), quae cum dispensatione Sedis apostolicae cum episcopatu retinuerat, collegio univit et incorporavit, obtenta apud collatores perpetua donatione et transfuso in collegium onere, ad quod altariae tenebantur. Distat praedium altarium et coloni a Vilna quinque parvis milliaribus germanicis, dat autem nunc redditus 200 flor., poterit postea dare 250 » (ARSI Pol. 65 fol. 72v). In Compendium (cit. in nota praecedenti) autem annotatur : « 30 die maii [1573] P. Rector accepit possessionem duorum altarium in Missogola, quorum supra mentio facta est, introductus in templum. Reverendissimus etiam usumfructum bonorum ex eo tempore cessit collegio » (ARSI Pol. 65 fol. 118v).

⁶⁶ Lit. : Širvintos.

⁶⁷ Nicolaus Radvilas, dictus Rufus, palatinus Vlnensis 1565-1588, fautor haeresum, ipseque profitens Calvinismum. LE XXIV, 395-396,

fectae in papiro lingua rutenica, subscriptae manu ipsius Palatini et filiorum eius⁶⁸, cum sigillo appresso eiusdem.

Extractum obligationis bonorum Szerwinti ex Actis castrensibus Vilnen., cum subscriptione notarii castrensis 18 novembris 1568 in papiro lingua rutenica, cum subscriptione locum tenentis Palatini,⁶⁹ cum sigillo castrensi appresso.

Extractum eiusdem obligationis ex Actis terrestribus Vilnen., Vilnae 25 aprilis 1569 cum subscriptione notarii terrestris in papiro lingua rutenica confectum.

Litterae R.mi D. Valeriani episcopi Vilnensis, quibus donat summam pecuniarum in bonis Szerwinti collegio Vilnensi Societatis Iesu in perpetuum, Vilnae 11 iulii 1570 confectae in papiro lingua rutenica, cum subscriptione manus Episcopi et sigillo appresso.

[fol. 244v] Extractum earundem ex libro castrensi Vilnen. cum subscriptione D. Ioannis Abrahamowicz⁷⁰, locum tenentis Palatini, et Martini Juchnowicz, iudicis castrensis, Vilnae 12 iulii 1570 in carta rutenice.

Litterae recognitionis D. Ioannis Abrahamowicz, locum tenentis Palatini, de levata summa pecuniaria pro obligatione bonorum Szerwintii a D.no Valeriano episcopo Vilnensi, subscripta manu eiusdem locum tenentis, cum sigillo appresso, Vilnae 20 iulii 1568 in charta, lingua rutenica.

Quae ad bona Dworztsze obligata a D.no Nicolao Christophero Eadziwil, s.r.m. in magno ducatu Lituaniae curiae marschalco, [pertinent]

Litterae obligationis bonorum Dworzysze ab Ill.mo D. Nicolao Christophero Eadziwil, in Olika et Meswisz duce⁷¹, quibus praefata bona obligavit seu pignori dedit R.mo D. episcopo Vilnensi fundatori pro septem millibus florenorum Renensium et quingentis ad quinquennium a festo Apostolorum Petri et Pauli anni Domini 1570 usque ad aliud festum 1575. Quod si tum non redemerit, haec bona, durabit obligatio ab anno in annum. Warschaviae 23 maii 1570 confectae in papiro lingua rutenica, cum subscriptione manus eiusdem et sigillo appresso.

⁶⁸ Nicolaus et Christophorus ; cf. infra pag. 367 : Supplementum ad bona Szerwinti.

⁶⁹ Cf. supra notam 26.

⁷⁰ Cf. supra notam 26.

⁷¹ Nicolaus Christophorus Radvilas, dictus Orhulus (Sierotka), filius Nicolai Radvilas (Nigri), magni fautoris et promotoris confessionis Helveticae, patre mortuo ad Ecclesiam catholicam conversus est (1567) et benefactor eximius Societatis Iesu in Lituania exstitit. LE XXIV, 394-395.

Literae recognitionis eiusdem obligationis coram S. E. Maiestate in comitiis Warschaviensibus, Warschaviae 24 maii 1570 confectae in papiro lingua rutenica, cum appresso sigillo magni ducatus Lituaniae et subscriptione notarii Matthiae Sawicki, Capituli Miednicensis⁷².

Literae R.mi D.Valeriani episcopi Vilnensis, fundatoris, quibus donat summam pecuniarum in bonis Dworzyszcze collegio Vilnensi Societatis Iesu in perpetuum. Vilnae 11 iulii 1570 confectae in papiro lingua rutenica, cum subscriptione eiusdem et sigillo appresso.

Extractum eiusdem ex Actis castrensibus Vilnen., cum subscriptione D.Ioannis Abrahamowicz, locum tenentis Palatini Vilnensis, Vilnae 12 iulii 1570 in papiro lingua rutenica confectae.

Extractum eiusdem ex Actis terrestribus Lindensibus (!) proprii districtus, cum subscriptione notarii terrestris, Lidae 16 octobris 1570 confectum in papiro lingua rutenica.

Literae recognitionis Zachariae Zawisza, servitoris Ill.mi D. Nicolai Cbristopbori Radziwil, de levata summa pecuniae in qua obligata sunt bona Dworzyszcze ex manibus R.mi Domini episcopi Vilnensis, fundatoris, cum subscriptione eiusdem Zachariae, in Dworzyszcze 17 iunii 1570, in charta lingua rutenica confectae.

Alia recognitio ex Actis castrensibus Liden. cum subscriptione notarii castrensis 16 iunii 1570, in papiro lingua rutenica.

Ita est: Stanislaus Warsevicius.

Rector Collegii Vilnensis⁷³, manu propria.

⁷² Id est, dioecesis Samogitiae.

⁷³ Stanislaus Varsevickis (*Varsevicius*, *Warszewicki*), natus ca. 1529 in Masovia, 1550-1553 Vittenbergae studiis operam dedit, ubi etiam praelectiones Melanchtonis audivit; alios tres annos (1553-1556) Paduae transiit studiis iuris utriusque intentus. In patriam reversus in cancellaria regia assidue laboravit (1556-1562) et beneficiis conspicuis, scholasticis in capitulo Gnesnensi et cancellarii in capitulo Posnaniensi, fruitus est. Anno 1562 sacerdos factus, ad vitam apostolicam vires suas applicavit, munus praesertim concionatoris in ecclesia cathedrali Posnaniensi agens. Exercitiis spiritualibus in collegio S. I. Brunsbergensi (fundato a. 1564 exeunte) peractis Romam petiit, ibique die 24 novembris 1567 Societatem ingressus est. Anno 1570 Roma missus est in Lituaniam, ubi collegii Vilnensis noviter fundati primus rector constitutus, in eodem munere usque ad a. 1578 permansit. Bis iussu summi pontificis ad regem Suetiae Ioannem III (cuius uxor erat Catherina, soror Poloniae regis Sigismundi Augusti, mulier excellens in fide catholica et pietate) se contulit: primo mensibus iulii-augusti a. 1574, secundo in autumnno a. 1578, hac vice remanens usque ad aetatem a. 1582 in munere confessarii reginae et praeceptoris filiorum eius, Annae et Sigismundi (qni postea [1587-1632] rex Poloniae et magnus dux Lituaniae factus est). Anno 1582 reversus in Poloniam fundamenta iecit novo collegio in civitate Lublin, illudque collegium usque

[fol. 246r] Supplementum indicis privilegiorum et contractuum

Collegii Yilnensis Societatis Iesu ab anno Domini 1574

Ad bona Dworzyszcze

Litterae in pargameno venditionis et donationis perpetuae bonorum Dworzyszcze collegio Vilnensi ab Ill.ri D.no Mcolao Christophero Radziwil, in Olika et Meswiz duce et magni ducatus Lituaniae curiae marschalco, pro summa 7500 florenorum Renensium (nam reliquum, quo hanc summam praedicta bona excedebant, collegio liberaliter donavit), 5^a novembris 1574, subscriptae manu eiusdem Ducis, cum quatuor sigillis appensis⁷⁴.

Extractum eiusdem privilegii ex Actis castrensibus Vilnen. 9 novembris anni 1574, cum sigillo et subscriptione notarii castrensis.

Extractum eiusdem privilegii ex libro terrestri districtus Liden-sis, 10 ianuarii anni 1575, subscriptum manu notarii terrestis.

Litterae in pargameno Ill.ris D.ni Nicolai Christopheri Radziwil, in Olika et Meswiz ducis, marschalci ut supra, et Illustris D.ni Georgii Radziwil, fratris eius, quibus continetur donatio areae pro [do]mo recreationis fratrum in bonis Lukiszki eorundem ducum Vilnae vicinis constituenda et colono ad custodiam domus collocando, cum duobus sigillis appressis et subscriptione utriusque ducis, Vilnae 16 aprilis 1575⁷⁵.

Ad bona Szerwinti

Litterae in pargameno Ill.ris D.ni Mcolai Radziwil, in Dubingi et Bieze (!) ducis, palatini Yilnensis, venditionis perpetuae bono-

ad a. 1590 gubernavit. Postquam illo anno Romae Congregationi procuratorum sui ordinis interfuerat, Craooviam reversus obiit die 3 octobris 1591, victima caritatis, in proximorum peste infectorum obsequio. LE XXXIY, 574-576.

⁷⁴ Cf. *Origo et fundatio collegii Vilnensis Societatis Iesu* (ex a. 1578) : « Quamobrem Dei beneficio primum obtenta est perpetuatio bonorum Dworzyszcze (ex quibus totus fere victus collegio proveniebat) ab Illustri Domino Nicolao Christophoro Radziwil, in Olika et Nieswiz duce et magni ducatus Lituaniae curiae marshalco, imo ille ipse eam obtulit, nihil petens ultra id, quod acceperat a Reverendissimo fundatore, id est, ultra septies mille et quingentos florenos, tantundem vel forte plus, quod deerat ad iustum precium bonorum, liberaliter donans. Litterae perpetuationis confictae sunt Vilnae 5 novembris 1574 » (ARSI Pol. 65 fol. 72v-73r).

⁷⁵ Anno 1584 Stanislaus Radvilas, frater Nicolai Christophori et Georgii (qui eodem anno cardinalis creatus est), totum praedium Lukiškės cum omnibus ei adiacentibus collegio donavit. Cf. S. Rostowski, *Lituanicarum Societatis Iesu historiarum libri decem*, Parisiis-Bruxellis 1877, 120.

rum Szerwintii pro 2600 sexagenis pecuniae, id est pro 6500 florenis renensibns E.mo D.no Valeriano episcopo Vlnensi factae Vilnae 18 aprilis anno Domini 1575, cum subscriptione eiusdem Ill.ris Palatini et filiorum eius, Mcolai et Christopheri, ac septem sigillis appensis⁷⁶.

Litterae in pargameno nobilis Georgii Gibuntowicz, continentes venditionem bonorum Szerwintii factam Magnifico D.no Georgio Radziwil, castellano Vlnensi, patri buius Palatini⁷⁷, Vilnae 20 octobris 1539, cum quinque sigillis appensis. Has [fol. 246v] literas una cum venditione tradidit D.nus Palatinus E.mo D.no Valeriano episcopo Vlnensi.

Litterae in papiro eiusdem nobilis Georgii Gibuntowicz, quibus recognoscit reliquum summae, quam non persolverat Magnificus D.nus Georgius Radziwil⁷⁸, sibi a filio eius, qui tum erat pocillator magni ducatus Lituaniae, nunc autem palatinus Vlnensis, esse persolutam, Vilnae 26 marcii 1546, cum quatuor sigillis appressis. Has literas etiam simul cum venditione bonorum Szerwintbii dedit D.nus Palatinus Vlnensis E.mo D.no Valeriano episcopo Vlnensi.

Litterae in pargameno Sigismundi Augusti regis, continentes confirmationem venditionis bonorum Szerwintii, factam in manus Magnifici D.ni Georgii Radziwil, castellani Vlnensis, Cracoviae 23 iunii 1543, cum subscriptione et sigillo Regis eiusdem. Has etiam literas dedit D.nus Palatinus Vlnensis E.mo D.no Valeriano episcopo Vlnensi cum venditione bonorum Szerwinthii.

Litterae in pargameno R.mi D.ni Valeriani episcopi Vlnensis, continentes donationem et transfusionem bonorum Szerwintii in collegium Societatis, Vilnae 4 die maii 1575, subscriptae manu ipsius Episcopi, cum sigillis quatuor appensis.

⁷⁶ Cf. *Origo* (cit. supra) : « Anno Domini 1575 actum est postremo cum Illustri Domino palatino Vlnensi de venditione oppidi Szerwitensis, et tandem ab illo venditio obtenta est, additis a fundatore ad primam summam quinque millium mille et quingentis florenis. Atque ita Dominus Palatinus vendidit illa bona fundatori sex millibus florenorum et quingentis, quanti non valebant, sed perpetuatio aliter obtineri a Principe haeretico non potuit. Confectae sunt litterae venditionis 18 aprilis anno Domini 1575. Reverendissimus vero ius suum postea in collegium transfudit » (ARSI Pol. 65 fol. 73r).

⁷⁷ Georgius Radvilas, castellanus Vlnensis 1521-1541.

⁷⁸ Georgius Radvilas a. 1541 mortuus erat.

[fol. 284 r.] Transumpta ex originalibus privilegiorum
Collegii Yilnensis Societatis Iesu

et ad Archivium Romanum missa anno 1586 die 15 mensis martii

1. Contractus cum pacto reemptionis bonorum Zmodki ab Ill.mis ducibus Radzivilis nomine Ill.mi cardinalis, fratris sui, pro 8500 florenorum, anno 1577 die 23 mensis augusti⁷⁹.

2. Perpetuitas pro bonis Zmodecensibus, donata ab Ill.mo cardinali Radvilo et in castro Trocensi recognita coram officio, anno 1581 in novembre⁸⁰.

3. Confirmatio regis Stephani supranominatorum bonorum, facta Yilnae anno Domini 1582 die 3^a mensis februarii⁸¹.

4. Confirmatio factae commutationis bonorum stabilium, Sherventi collegii Vilmensis Societatis Iesu cum bonis regiis Trokiele dictis, data a Ser.mo rege Stephano Warssaviae, in conventu generali omnium ordinum regni, anno Domini 1585 die 20^a februarii, ex rhutenico idiomate in latinum verso⁸².

5. Donatio praedii, dicti Puskarowczyzna, cum suis agris a rege Stephano, Yilnae anno 1582 die 13 februarii. Ex rhutenico idiomate in latinum verso⁸³.

6. Confirmatio privilegiorum foundationis collegii Yilmensis Societatis Iesu, data in comitiis generalibus Varsseviae anno 1585 die 23 februarii⁸⁴.

⁷⁹ Transsumptum authenticum in ARSI Lith. 36 fol. 200r-201r.

⁸⁰ Transsumptum authenticum ibidem, fol. 220r-221r, ubi datum indicatur: « Vilnae 4 novembris 1581 ».

⁸¹ Transsumptum authenticum ibidem, fol. 222r-223v.

⁸² Transsumptum authenticum ibidem, fol. 227r-229v. Commutatio facta est die 19 iunii 1581; diploma commutationis insertum est huic confirmationi.

⁸³ Transsumptum authenticum ibidem, fol. 225r-v. Praediolum erat contiguum bonis Trakeliensibus.

⁸⁴ Transsumptum authenticum ibidem, fol. 210r-217r. Textum huius confirmationis aliunde edidit J. Baliński, *Uniwersytet Wileński 1579-1831*, I, Kraków 1899-1900, 34-43. In confirmatione insertum est privilegium regis Stephani, datum Vilnae die 1 aprilis 1579, in quo pariter insertae habentur litterae episcopi Valeriani, quibus die 25 augusti 1578 fundationem collegii Vilmensis renovaverat.

KALVARIJA

(Tęsinys *)

III. KALVARIJOS MIESTAS

1. Miesto pradžia

Nemunaičio girininkijoje, toje vietoje, kur Šešupė daro vingį, brūzgynuose iš senų laikų vagys ir plėšikai turėjo įsikūrę gūžtą-slėptuvę. Kai šiame didgiryje, paprūsėje, buvo kuriamos gyvenvietės, Masalskio laikais buvo pravestas vieškelis nuo Kirsnos į paprūsės Vištytį. Tas vieškelis ėjo kaip tik pro tą Šešupės vingį, ir keleiviai neretai būdavo užpuolami šitų plėšikų. XVII šimtmečio viduryje, kai 1655 m. švedų-rusų karas pasiekė Kirsnos apylinkes, daug valstiečių, vengdami karo žiaurumų, subėgo slėptis pašešupyje į tada dar buvusius miškus. Jų daugumas čia pasiliko ir sukūrė naujų gyvenviečių.

Netoli minėto Šešupės vingio apsistojo su nemaža manta atbėgęs Triobius. Jisai buvo pajėgus dirbti: turėjo kelis sūnus ir žentų, dėl to nedelsdamas pasistatė landynes sau ir gyvuliams, o peržiemojęs čia, javams pasisėti prasidirbo dirvų. Jis čia ir įsikūrė gyventi. Kai prie jo apsistojo ir kiti atbėgėliai, tai ir susidarė Triobių kaimas. Kai šiame didgiryje, paprūsėje, buvo kuriamos gyvenvietės, girininko Masalskio laikais buvo pravestas vieškelis ėjo kaip tik pro Triobius. Tuo keliu buvo susisiekiama su Prūsija ir Karaliaučium.

Kai per švedų karą visuose didgiriuose žmonės susislėpė pašešupiais, atsirado antrasis Triobių kaimas toje vietoje, kur dabar yra Liudvinavas ir Starapolė, vėliau pavadinta Marijampole, su Triobiškiais greta. Atsidarė naujas kelias pašešupiu kažkur nuo Kauno per Starapolę, Kvietiškį, Liudvinavą, Triobius ir tolyn į dabartinius Suvalkus, kurie irgi tik tada buvo kamendulij kuriami. Ir taip Triobiai atsidūrė dviejų vieškelių kryžkelėje.

* Pradžia *Metraščio* III t., 11-132 psl

Triobių padėtis dar labiau pagerėjo, kai šalia buvo įsteigtas girininkijos valdymo centras. Triobiuose buvo pastatyta keleiviams nakvynių smuklė (austerija). Apsigyveno žydai prekybininkai. Atsirado amatininkų. Ypač didelis judėjimas įsigalėjo rudeniais, kai dvarai savo ūkio gaminius — javus, gyvulius ir pieną — veždavo į Karaliaučių. Kiekviena tokia « dvaro krovinių » vežimų virtinė apsistodavo Triobiuose pailsėti ir pasišerti. Pravažiudavo karietoje ir dvarų ponai ar bent jų ūkvedžiai.

Triobiai išaugo į didelį kaimą, vystėsi miestu ir 1700 m. jau turėjo « Kalvarijos miesto » vardą. Nemunaičio girininkijos laikytojas Mykolas Sapiega duoda raštą, kuriuo jis leidžia kun. Sabaliauskui « užvesti plytinę, statyti bažnyčią », duoda miesteliui namams išsistatyti keturis sklypus : prieglaudai, mokyklai, mokytojui ir vargonininkui, taip pat tris valakus žemės netoli Triobių, kitaip « Kalvarijos miestelio »¹. Gana greitai Triobių miestelyje padidėjo apsigyvenusių žydų prekybininkų skaičius. Kad seniūnijos administracija neapdėtų juos savomis prievolėmis, jie kreipėsi į karalių ir 1713 m. rugpiūčio 30 d. gavo iš Augusto II raštą, jog jiems duodamos laisvės, kaip ir kitų karališkų miestų žydams. Karalius tame žydams rašte Triobius jau vadina Kalvarijos miestu. Tuo laiku Nemunaičio girininkiją, jau virtusią seniūnija, valdė našlė Antanina Valavičienė, buvusi didžiojo maršalkos, Marcijono Valavičiaus žmona².

2. Kalvarija virsta miestu

a. *Bendros žinios.* — Tų pat 1713 m. lapkričio 25 d. Valavičienė formaliai įsteigė Kalvarijos miestą. Ji tą dieną parašytu raštu nustatė miestui duodamos žemės plotą ir davė įstatus, kaip mieste gali kurtis laisvi gyventojai ir kaip jie miestiskai turi tvarkytis, valdytis bei teistis su apeliacija į dvaro vyresnybę. Tas jos duotas miestiečių laisves ir prievoles patvirtino 1720 m. rugsėjo 3 d. savo raštu Kirsnos-Kalvarijos seniūnijos laikytojas

¹ G. Valavičius, *Revizja puść i perechodov zverinnych v byvšem Vetikom Kniazestve Litovskom*, Vilnius 1867.

² Marcijonas Valavičius 1704. II. 4 d. paskirtas didžiuoju maršalkų. Mirė 1712 m. Jósef Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1386-1793*, Krokuva 1885, 171 psi.

Mykolas Kaributas Vyšnioveckis. Ir taip Kalvarija, nors nebuvo karaliaus miestas, bet jau turėjo savo išrinktą savivaldybinę valdžią — magistratą ir teismą, o žydai — kahalą.

1737 m. Kalvarijos seniūnijos inventorius neduoda miesto gyventojų sąrašo, bet mini « daug smulkių krautuvių ir malūnų ». Miestiečiai už sklypus ir krautuves moka dvarui činšo 1049 zlotus ir 14 grašių, o už smukles ir malūną moka nuomos 3.539 zlotus ir 24 grašius. 1752 m. vokietis Vilhelmas Šlemyeris važiavo iš Gumbinės į Gardino seimą ir parašė kelionės dienyną. Štai to dienyno ištrauka, kurioje randame žinių apie Kalvariją :

«Nuo Vištyčio važiavome per labai didelį mišką nepaprastai blogu keliu. Tik išlindę iš miško pamatėme Pajavonį. Labai malonų reginį padarė bažnyčia, esanti ant gana aukšto kalno, apsupta medžiais. Bažnyčia medinė, turi įrašą, kad ji statyta 1586 m. Toje bažnyčioje mums parodė labai didelius briedžio ragus. Pasakojo, kad tas briedis, vejamas medžiotojų šunų, įbėgo pro atviras duris į bažnyčią ir čia jis pas didįjį altorių buvo užmuštas.

Pravažiavę tolyn tris mylias, jau temstant, pasiekėme Karalchrėslio dvarą. To dvaro laikytojas, Lietuvos kariuomenės rotmistras, ponas Galezis, buvo išvažiavęs Gardinan eiti savo pareigų, o ponia irgi nepasirodė, nes sunkiai sirgo. Čia pernakvoję, rugsėjo 23 d. anksti rytą išvykome tolyn. Buvo žiauri dargana ir smarki audra.

Pasiekėme Bartininkų kaimą, kuriame buvo bažnyčia. Dar pravažiavę dvi mylias, dalinai per Kalvarijos mišką, apie vidurdienį įvažiavome į Kalvarijos miestą. Šešupės upelis skiria miestą į dvi dalis. Upelis nedidelis. Jis prasideda apytikriai už penkių mylių ; pratekėjęs pro Kalvariją, susilieja su Kirsnos upeliu ir padidėjęs teka į Prūsų Lietuvą, čia įteka į Nemuną. Kalvarija priklauso kunigaikščiui Sapiegai. Visi miestelio pastatai mediniai. Čia katalikų bažnyčia, žydų sinagoga ir kunigaikščio rūmai, nors ir mediniai, verti paminėti. Rūmus su miestu jungia labai ilgas ažuolinis tiltas. Dar kitas menkesnis ažuobnis tiltas eina per Šešupę. Kalvarijos miškuose beveik nėra kitokių medžių, kaip vien tik ažuolai, kurie ir teikia gausiai ažuolinės statybinės medžiagos.

Kalvarijos mieste gyvena daug žydų ir tai turtingų, išsistačiusių labai puošnių namų. Pas vieną tokį turtuolį žydą valgėme pietus. Čia bevalgant atėjo ponas Pilkauskas, rotmistras, pasveikinti mūsų žygio vadovą Vernerį.

Išvažiavę iš miesto vėl gana ilgai važiavome per Kalvarijos mišką ir tik už trijų mylių pasiekėme Kirsnos dvarą su labai puošniu mediniu namu. Ir Kirsna priklausė tam pačiam Sapiegai. Čia mus labai draugingai priėmė šio dvaro, kaip ir Kalvarijos, ūkvedys ponas Zavackis, rotmistras. Tasai buvo labai aukšto ūgio vyras,

sergąs vandens liga, vaišingas, viengungis, turįs apie 50 metų ir dviejų šimtų tūkstančių turtą. Jis nemokėjo kitaip kalbėti, kaip tik lenkiškai, tai ir negalėjau su juo pasikalbėti.

Rugsėjo 24 d. sekmadienis. Anksti išvykome iš Kirsnos ir, pervažiavę didelį mišką, daug kalnų, prisikapstėme prie Dusios ežero. Jame sugaunama labai skanių seliavų. Pasakoja, kad Dusios pakrantėse randama gintaro nuotrupų. Dusios krantu važiuodami, gėrėjomės labai gražiais reginiais; kalnai apžėlę miškais, pakalnėse — pievos ir Dusios blizgąs vanduo. Pravažiavę krantu arti mylios, pasiekėme kulčiaus sulenkėjusio bajoro Bičkausko dvarelį. Tai buvo pagarsėjęs lokių medžiotojas. Parodė mums jo paties ranka nudobtus lokių galvas, sukabintas prie tam tikro pastato. Suskaičiau jų daugiau kaip trisdešimt. Bičkauskas buvo aštuoniasdešimt metų ir turėjo prieš dvejus metus vestą žmoną, visai jauną mergelę³... »

Čia nors trumpai, bet gana daug pasakyta apie tuometinį Kalvarijos miestą, turtingai gyvenančius žydus, miesto pastatus ir apylinkę, kurioje dar buvo nemaža didelių ažuolynų, čia buvo daug medžiojamų žvėrių, lokių.

1765 m. karaliaus išdo apžiūros protokole apie patį Kalvarijos miestą įrašyta labai nedaug. Pasakyta, kad mieste ir kaimuose esančių smuklių nuoma duodavo 15.516 zlotų ir 20 grašių metinių pajamų. Tačiau tai buvusi per sunki nuoma, ir Kalvarijos turtą laikytoja Aleksandra Oginskienė ją sumažino į 11.438 zlotus ir 20 grašių. Taigi Kalvarijos miestas, nors turėjo miestų tvarką, bet buvo nesavarankus, priklausė nuo dvaro laikytojos ponios Oginskienės valios.

b. Pirmasis gyventojų sąrašas. — Pirmasis žinomas Kalvarijos miesto gyventojų sąrašas sudarytas 1790 m. gruodžio mėn. Turi dvi dalis: viena skirta žydams surašyti, kita — krikščionims. Žydai gyveno prie prekyvietės ir gatvės centro. Krikščionių daugumas buvo ūkininkai ir šiek tiek amatininkų; jie gyveno miesto pakraščiuose. Krikščionių gyventojų sąrašas, kuris prasideda nuo klebonijos, duodamas priede⁴.

Sąrašo dalyje, skirtoje žydams surašyti, įrašyta tik antraštė: « Pranešimas apie žydus gyventojus, esančius Kalvarijos mieste, seniūnijoje, laikomoje didžiosios Lietuvos kunigaikštijos didžiosios

³ Šis dienynas atspausdintas žurnale *Litwa i Rus*, 1912 m. II tome.

⁴ Žr. Pirmąjį priedą, 411-419 psl.

etmonienės». Ir daugiau nieko. Matyt, žydai nedavė žinių ar atskirą padarė sąrašą, nes žydų mieste gyveno daug ir turtingai; jie vertėsi laisvais verslais, karališkųjų miestų gyventojų pavyzdžiu.

c. Savivaldos teisės. — Tuoju po šio sąrašo sudarymo Kalvarijos miesto gyventojai, kaip karališkųjų turtų žemėje gyveną, padavė karaliui Stanislovui Augustui prašymą, kad jų miestui suteiktų nepriklausomos savivaldybės teises, ir jas gavo 1791 m. gruodžio 27 d. privilegija⁵.

Šitas privilegijų diplomas atskleidžia Kalvarijos savivaldybės atsiradimo pradžią, kalba apie turtingai įsikūrusius miestiečius (tą patį rašė ir jau minėtasis Šlemyeris) ir parodo jau pilnai veikiančią miesto magistratą : vaitą, burmistrą, tarėjus, šuolininkus (teismo narius), raštininką, kasininką ir kitus. Diplomu suteikiamas miestui ženklas-herbas, įvairios laisvės ir naštos-mokesčiai ir t.t. Diplomą Kalvarija gavo pagal «ketverių metų seimo » nutarimus.

Kalbant apie naujai suteiktas miestui teises, tenka priminti ir vieną rimtą, bet kartu juokingą, šiuo laiku įvykusį Kalvarijoje nuotykį. Kai Lenkiją tvarkė tas ketverių metų seimas (1788-1792), tai tarp kitų reformų buvo įvesta naujais nuostatais veikianti policijos komisija. Kadangi tai buvo tokie laikai, kada kaimyninės valstybės rengėsi Lietuvą-Lenkiją pasidalinti, šiose šalyse slankiodavo visokių užsieninių agitatorių ir šnipų. Ir vietinių buvo visokių «šlėktų valkatų». Kad geriau būtų sutvarkyta keleivių kontrolė, policijos komisija įvedė keleiviams pasus. Kadangi valkatos be užsiėmimo ir kai kurio luomo įtariamai žmonės turėdavo netikrus suklastotus liudijimus, tai komisija nustatė, kad pasai būtų patvirtinti tvarkomųjų komisijų miestų magistratų arba apylinkių vaitų antspaudais ir parašais. Tokius pasus turėjo turėti ir vienuolynų maisto rinkėjai (kvestoriai) ir visi kiti. Sekti keleivius pavadė ne tik valdiniais, bet ir miestiečiams ir šiaip piliečiams. Per Kalvariją važiavo 1792 m. Vilniaus vyskupas Ignas Masalskis ir Beržininko seniūnas Žinievas. Juos sulaikė Kalvarijos miestiečiai patikrinti pasus. Nors juos asmeniškai pažinojo, bet kadangi juodu neturėjo reikalingų dokumentų,

⁵ Žr. Antrąjį priedą, 419-421 psl.

tai abu areštavo. Kilo skandalas. Kaip tai drįso miestiečiai vyskupą savo vyskupijoje, senatorių, bajorą sulaikyti ir pasielgti su jais vienodai, kaip su valkatomis ar šnipais. Šituo pasielgimu vėliau labai piktinosi Targovicos konfederantai. Kai apie įvykį buvo pranešta policijos viršūnėms, tai karalius ministrų tarybos (*stražos*) posėdyje nustatė taisykles, pagal kurias policijos komisijos viršūnės išleido paaiškinimą, kad panašiai sulaikytiems aukštiems pareigūnams reikia leisti kelionę tęsti tolyn, jei tik nevažiuoja į kraštą, su kuriuo Lietuva-Lenkija veda karą. Tačiau nei Kalvarijos miestiečių nenubaudė, nei nepareiškė, kad ateityje iš panašių asmenų nereikia reikalauti pasų. Mat, tai buvo dalykas politinio pobūdžio. Policijos komisija, jos pareigūnai, o šio sulaikymo metu ir pats karalius Stanislovas Augustas veikė gegužės trečiosios dienos nuostatais. Gi Masalskis ir Žinievas buvo Targovicos konfederacijos žmonės, veikė prieš 3 gegužės nuostatus ir dėjosį su rusais ⁶.

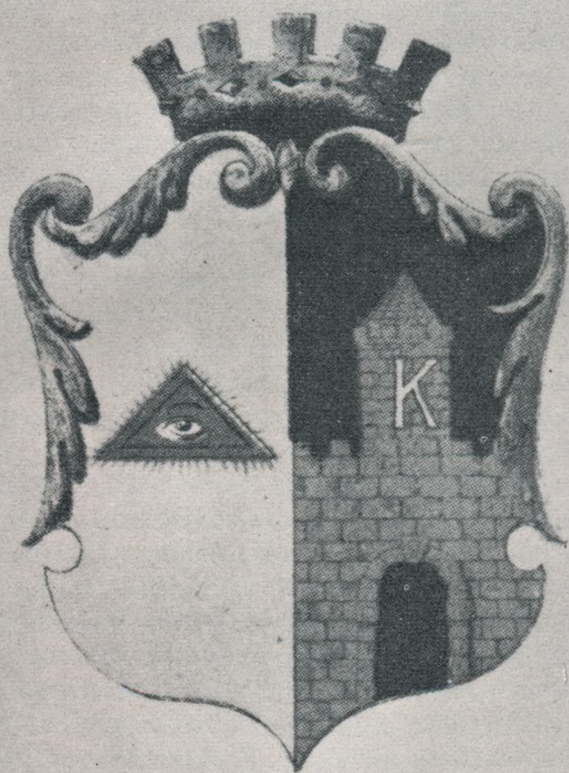
Taigi Kalvarijos miestiečiai pasielgė, kaip vyriausybės ir valstybės nuostatų gynėjai, sulaikydami valstybės priešus targovicėnus.

3. Kalvarija prūsų ir rusų valdžioje

a. Savivaldybė ir bendras miesto aprašymas.—Prūsams užimant kraštą, 1796 m., Kalvarija turėjo išsirinkusi magistratą iš savo laisvojo luomo gyventojų, kurių tarpe buvo žydų ir vokiečių. Kaip kituose magdeburginiuose miestuose, taip ir Kalvarijos magistrato, tai yra miesto valdžios, rinktieji nariai buvo : burmistras, vaitas, šuolininkai (asesoriai), iždininkas, raštininkas, policija.

Magistratas miesto gyventojus ir valdė ir teisė. Magistrato nariai būdavo kasmet perrenkami ir dirbo be algų. Negauta žinių, kur buvo miesto rotušė, bet buvo miesto turgai, turgams rinka, miesto mūrinės krautuvės, buvo ir skerdykla, būtinai reikalinga žydų reikalams. Žydai dar turėjo kahalą, kuriame rabinas teisdavo žydų tikybinus ir kitokius ginčus.

⁶ Tadeusz Korzon, *Wewnętrzne Dzieje Polski, za Stanisława Augusta (1764-1794), badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, Krokua 1897, II t.

Kalvarijos herbas

Prūsijos valdžia miesto tvarką savaip pertvarkė. Pirmučiausia žydus. Iš 1772 m. užimtosios dalies visus žydus išvijo į Lenkiją, pasiliko tik turtinguosius pirklius. Bet trečią kartą užimtoje dalyje nebebuvo kur varyti žydų. Taigi Kalvarijoje ir pasiliko gyventi tiek žydų, kiek jų ten buvo. Kaimų smuklėse gyvenusieji žydai turėjo nešdintis į miestą. O ir mieste gyvenusiųjų laisvė buvo susiaurinta, ir padėtis pasunkinta. Miesto magistratą paliko, bet valdininkai buvo ne rinkti, o prūsų valdžios paskirti. Magistrate neliko jokio žydo. Ir kahale rabinas tik tikybinius žydų ginčus tegalėjo spręsti. Visa kita sprendė teisės (*justiz*) komisija. Klebono Vimboro byloje dėl Smetoniškės pievos matome atsakovus Kalvarijos magistrato vaitą poną Sadkovskį, išdininką Adomą Vodo-
vičių, suolininkus (asesorius) Antaną Miodunovičių ir Silvestrą Bartnickį (1796 m. gegužės 21 d.).

Lig tol žydai skirstėsi tėvo vardais. Prūsų valdžia įsakė turėti pavardes. Iš to laiko ir turime žydų pavardes: Rozentalį, Bliumenšteiną, Goldbergą ir pan. Žydams buvo uždėti pasunkinti mokesčiai : dvigubas pagalvinis, padidinta padūmė, mokestis už leidimą tuoktis, už verslą. Žydams buvo uždrausta laikyti amato įmonę su darbininkais, verstis išnešiojama prekyba.

Nors prieš tai Kalvarijoje gyveno nemažai vokiečių amatininkų-kalvių, batsiuvių, audėjų, spynadirbių ir katilių (šaltkalvių) ir kitokių meistrų, bet prūsų valdžiai atėjus, vokiečių ateivių dar labiau padaugėjo. Jau jie ne tik amatais vertėsi, bet ir žemės ūkius-dvarus pradėjo įsigyti (pavyzdžiui, Šeštokus įsigijo Bomsdorfas). Tie ateiviai vokiečiai čia ir laikėsi, nors prūsų karaliaus valdžia 1807 m. pasitraukė. Čia vokiečių tiek gyveno, kad jiems pasidarė reikalinga bažnyčia. Ir jie ją čia pasistatė 1821 m. Šita liuteronų bažnyčia Kalvarijoje ir šiandien tebestovi, bet jau be stogo ir griūva, nes nuo 1940 m. visi čionykščiai ne tik vokiečiai, bet ir nemaža lietuvių protestantų ir net katalikų paliko Kalvariją ir repatriavo į Vokietiją. Pastarųjų dviejų karų audra ne tik išgriovė miestą, bet ir jo archyvus išdraskė taip, kad Kalvarijos miesto gyvenimą aprašyti beveik nebegalima. Tik nuotrupos paliko.

Vienas šaltinis ⁷ mums pasako, kad Kalvarija yra mažas mies-

⁷ *Polen zur Zeit der Theilungen dieses Reichs, 1807.*

tas, miške prie Šešupės. Jame gyvena 120 šeimų krikščionių ir 300 šeimų žydų, kurie varo plačią prekybą.

Kitas 1808 m. tvirtina: Kalvarija valstybinis pavieta (apskrities) miestas prie Šešupės, labai platus, statytas padrikai, turi 2750 gyventojų, daugiausia nuskurusią žydų. Apylinkės derlingos, pelkėtos, trūksta gero vandens, negrįstas, todėl per polaidį vos galima praeiti; oras pagadintas, menki namai⁸.

1850 m. rašoma : Kalvarija stovi pelkėtoje vietoje. Mieste yra 533 namai, 8048 gyventojai, jų tarpe 6468 žydai, kurie prekiauja su Vokietija⁹.

Gyventojai auga, nes 1901 m. jau nurodoma 10.027 žmonės, kurių tarpe 7.930 žydų¹⁰.

Nuo 1867 m. Kalvarija buvo apskrities centras. Prieš I pasaulinį karą čia gyveno apie 13.000 žmonių. Čia nuolatos stovėjo du rusų kariuomenės pulkai. 112 Uralo pėstininkų pulkas buvo tose kareivinėse, kur dabar yra psichiatrinė ligoninė, 1927 m. atkelta iš Tauragės. Ligoninė yra viena iš didžiausių visoje Lietuvoje, su daugiau kaip 500 lovų.

Taip pat nuolat Kalvarijoje stovėjo Kuršo antras dragūnų pulkas, kurio visas kareivines per karą vokiečiai sudegino, o gyventojai galutinai nugriovė. Dabar ten įsikūrė naujas miestas.

Apie 1890 m. buvo pastatyta kariuomenės reikalams prie plento, iš raudonų plytų mūrinė cerkvukė. Po I pasaulinio karo, kai rusų kariuomenės Kalvarijoje nebuvo, vyriausybė šitą cerkvę buvo atidavus katalikų parapijai. Cerkvė buvo pašventinta Brangiausiojo Kraujo garbei; vienas vietos kunigų vikarų būdavo skiriamas tos bažnyčios valdytoju. 1940 m. vietos stačiatikiai bandė ją paimti savo kulto reikalams, bet inžinierius apžiūrėjęs rado bombardavimo labai sukrėstą, ten telktis pasirodė pavojinga. Ji buvo uždaryta. Dabar nuardė jos bokštą, tvorą ir šalia stovėjusią trobelę ; plytos nuvežtos Mindaugų bažnyčiai. Pačios cerkvės sienos stovi apgriuvusios.

Po I didžiojo karo, lenkams okupavus Suvalkus, iš Kalvarijos buvo iškeltos visos apskrities įstaigos ir kariuomenė. Todėl miestas sumažėjo ir beliko 1930 m. surašytų tik 4518 žmonių. Nors

⁸ Lietuvos Istorijos šaltiniai, Vilnius 1955 m., I tomas, 389 psl.

⁹ Połujanski, *Gubernija Augustowska*, 1850.

¹⁰ Volteris Eduardas, *Spiski naselennyeh mest Suvalskoj gubernii*, 1901 m. 187 psl.

miesto gyventojų skaičius sumažėjęs, bet miestas žymiai geriau susitvarkė: pergrįstos gatvės, visur padaryti cementiniai šaligatviai, gatvės apšviestos elektra, kurią taip pat naudoja ir gyventojai. Gi prieš karą miestas buvo apšviestas tik žibalinėmis lempomis, kurių tebuvo apie 10. Mieste buvo tik du telefonai: Bliumenzono name, kur apskrities įstaiga buvo sujungta su kareivinėmis, ir Brauno name, sujungta su Romanovo malūnu ant Šešupės. Per karą sudeginti apie 80 nuošimčių trobesių dabar atstatyti, daug gražesni.

Miestas užima apie 3 kvadr. kilometrus, o su miesto laukais — apie 15 kvadr. kilometrų.

Kai magistrato nariai buvo skiriami, tai ir algą jiems mokėjo. Tai sudarė miestui naują naštą, nes ir mokesčiai buvo uždėti nauji ir už paslaugas mokėti reikėjo magistratui. 1816 m. buvo pertvarkyta miesto vykdomoji valdžia. Vietininko nuostatu buvo pastatytas burmistras ir paskirti jo pagalbininkai-suolininkai. Tiek burmistrai, tiek tarėjai ir suolininkai būdavo ne renkami, o skiriami iš vietos miesto gyventojų, turinčių nekilnojamą turtą. Kalvarijoje tarėjai ir asesoriai-suolininkai dirbo sekretorių ir išdininko darbą. Tvarkos žiūrėtojai buvo samdomi atskirai. 1861 m. buvo leista miestui slaptais balsavimais išsirinkti miesto tarybą šešerių metų laikotarpiui. Miesto tarybai priklausė miesto ūkio tvarkymas, turto valdymas, viešųjų įstaigų globa ir žemesnių valdininkų skyrimas. Ką miesto taryba nutardavo — magistratas įvykdydavo. Valstybės valdžiai buvo palikta stipri teisė įsikišti į tarybos reikalus. Valdžia tvirtindavo sąmatą ir visus svarbesnius miesto reikalus, ypač piniginius.

1868 m. caro įsaku miesto savivalda buvo pertvarkyta. Daugelis miestų buvo paversti miesteliais, vadinamais pasodomis (*posady*). Kadangi tais metais ir kaimų valstiečiai turėjo valsčių savivaldybes, tai ir sumiestelintiems miestams buvo duotos valsčių savivaldybės teisės. Jie galėjo rinktis sau vaitą ir šuolininką; galėjo balsuoti, kas turėjo pusmargį žemės. Kalvarija išliko miestu, bet Liudvinavas, Simnas ir Alytus virto pasodomis.

1872 m. Kalvarijos burmistras buvo Adolfas Katerfeldas, tarėjas — išdininkas Kazys Semoška, tarėjas-sekretorius — Stasys Navrockis, kvartirmeisteris — Jonas Makarevičius.

1897 — 1901 m. burmistras — Mikalojus Konenhagovas, išdininkas — Karolis Dabulevičius, sekretorius — Antanas Požarovskis,

kvartirmeisteris — Martynas Dobrovolskis, raštinės valdininkas — Karolis Račkauskas.

1907 m. burmistras — Juozas Rozmierskis, iždininkas — Juozas Kuzmickas, sekretorius — Antanas Požarovskis, kvartirmeisteris — Martynas Dobrovolskis, valdininkas — Karolis Račkauskas. Prasidėjus 1914 m. karui, Kalvarijos magistratas paliovė veikti.

Kalvarijos miestas iš senų laikų turėjo netoli bažnyčios turgaus aikštę. Ją miestas buvo išsigrindęs akmenimis. Dar Lenkijos karalių privilegija buvo leisti Kalvarijoje antradieniais ir penktadieniais paprasti turgai, o metiniai turgai, arba prekymečiai čia buvo 6 : antradieniais, po pirmo gavėnios sekmadienio, po Atvelykio, po Šeštinių, po šv. Jono Krikštytojo gimimo (po birželio 24 d.), po šv. Uršulės šventės, ir po šv. Martyno šventės. Iš įvažiuojančių į miestą prekybos reikalu magistratas ėmė tam tikrą rinkliavą, «grindinio muitu » vadinamą. To muito rinkimą magistratas perleisdavo bet kuriam žydui. Štai gubernijos valdiniame laikraštyje *Dziennik gubernii Augustowskiej* 1864 m. rugsėjo 1 (13) d. Kalvarijos burmistras Ščavinskis skelbia varžytines išnuomuoti Kalvarijos miesto kasos pajamoms už grindinį trejiems metams, 1865-1867. Varžytinės prasidės nuo 453 rub. 20 kap.

Kalvarijos miestas turi krautuvių, kurių 6 skirtos mėsai parduoti. 1863 m. skelbiamos trečios varžytinės toms krautuvėms išnuomuoti, bet kaina per brangi ir nebuvo varžovų. Magistratas turėjo sumažinti kainą ligi 116 rub. 60 kap.¹¹

Kalvarijos bažnyčios stogą rangovas apdengė nauja skarda. Numyta nuo bažnyčios stogo sena skarda sveria 207 pūdus¹² 13,5 svarų. 1862 m. birželio 5 (17) d. skelbiamos varžytinės tai skardai parduoti po 2 rub. už pūdą. Varžytinės prasidės nuo 414 rub. 67,5 kap¹³. Kalvarijos miesto laukuose rasti du bėri arkliai. Skelbimu ieškomas arklių savininkas. Yra ir daugiau menkesnės reikšmės skelbimų.

1872 m. Kalvarijos mieste gyveno vyrų 5300, moterų 4928, iš viso 10.228 žmonės, įvairių tautybių ir tikybių. Tais metais

¹¹ *Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1863. I. 9 d.

¹² Pūdas — senas rusų svorio matas lygus 36,113 svarų arba 16,38 kg.

¹³ *Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1862 m.

gimė 137 berniukai ir 108 mergaitės ; buvo 47 santuokos, o mirė 150 žmonių ¹⁴.

Polujanskis leidiny *Lasy (Miškai)* rašo, kad 1858 m. Kalvarija apskrities centras, prie plento iš Kauno į Varšuvą ; į Marijampolę turi 17, į Suvalkus — 40 kilometrų, prie Šešupės, raistingoje apylinkėje. Tame mieste yra 533 namai ir 8048 gyventojai, kurių tarpe yra 6468 žydai ; jie varo plačią prekybą su Rytprūsiais. Dėl didelio gyventojų žydų skaičiaus lenkai šitą Kalvariją vadino « Žydiškąja Kalvarija ». Čia buvo trys įmonės, kurios gamino actą, trys įmonės, kuriose buvo po kelis šaltkalvius ir kurios iš varinių plokščių darė įvairaus didumo ir pavidalo katilus, verdamus puodus, keptuves (britvonus), varyklų šaldytuvus ir kitokių prietaisų. Yra ant Šešupės vandens malūnas ir kartu milo vėlykla, o mieste milo ir kitokių vilnionių audinių lygintuvas (glencius), dažykla ir naminės drobės prijuosčių nuspalvinimo spaustuvė. Buvo dvi dirbtuvės, kurios išdirbdavo avalinės odą ir viena dirbtuvė, kuri sukdavo žabą odą, tai yra išdirbdavo odą pakinktams gaminti. Batsiuviai ir drabužių siuvėjai buvo keli, o odinių pakinktų siuvėjai (rimoriai) tik du. Dvare iš senovės veikė varykla, o miesto keli smuklininkai turėjo įsitaisę savo alaus ir degtinės gamyklą, kurioje pasigamindavo ir paskanintų svaigalų. Vienas vokiečių buvo pasistatęs vėjinį malūną. Kalvarija turėjo apsčiai savo visokių amatininkų, kokių tik apylinkės gyventojams reikėjo.

Slinko laikas, keitėsi padėtis ir gyvenimo reikalavimai, bet fabrikėlių čia neatsirado. Bene per dešimtį metų prieš 1914 m. karą šalia pačios Kalvarijos buvo įtaisyta valstybinė degtinės spirito valykla (rektifikacija). Aplinkinių dvarų varyklos gaminavo spiritą, jį veždavo į Kalvarijos valyklą, o iš čia į Vilkaviškį, kur nustatydavo degtinės stiprumą, pilstydavo į butelius ir tik tada veždavo į krautuves pardavinėti.

b. *Paštas*. — Kai Varšuvoje įsikūrė Lenkų karalystės vyriausybė, nepriklausanti Petrapilyje gyvenančio Rusijos imperatoriaus, tai atsirado daug reikalų dažnai susisiekti. Tada buvo prarastas tarp šių miestų patobulintas « pašto kelias ». Tas kelias ėjo per Kalvariją. Tai buvo pirmasis čia akmeninis kebas, plentas.

¹⁴ *Pamiatnaja knižka guberniji Suvalkskoj, 1872.*

Jį statė kelerius metus, baigtas 1829 m. Prie šio plento kas trys mylios (21 km) vis buvo įrengtos pašto stotys, pašto rūmai. Išvažiavus iš Kauno, pirma stotis buvo Veiveriuose, antra Butkoje (dabar Ažuolų Būda), trečia — Marijampolėje, ketvirta — Kalvarijoje, penkta Šipliškiuose, šešta — Suvalkuose ir t. t. Šito plento šaka iš Marijampolės buvo nutiesta į Vokietiją. Pašto stotys buvo Vilkaviškyje ir Kybartuose.

Visų šitų stočių rūmai buvo vienodi. Kalvarijoje jie buvo pastatyti miesto krašte netoli evangelikų bažnyčios. Pagrindinis pastatas stovėjo šonu į plentą. Viešosios įeinamosios durys buvo iš šono, o kambariai — į abu galus. Kambariye iš dešinės buvo pašto raštinė, korespondencijos spintos ir telegrafo aparatai. Kambariuose iš kairės buvo patalpa keleiviams nakvoti ir pašto vedėjui. Abiejuose pagrindinio pastato galuose suveriami vartai įvažiuoti į kiemą, o toliau kitame vartų šone, irgi mūriniai pastatai, galais į plentą. Šitie du pastatai buvo vienodo dydžio ir išvaizdos; juose buvo įrengtos patalpos arkliams pastatyti ir vežimams įtraukti. Yra rasti dvarų archyvuose raginimai ir sąrašai, pagal kuriuos dvarininkai ir stambesni ūkininkai turėjo pristatyti į pašto stotį nurodytą arklių skaičių ir vežėją paskirtomis dienomis ir ten iš eilės vežti paštą, pvz. iš Kalvarijos į Šipliškius ir atgal, arba iš Kalvarijos į Marijampolę ir atgal. Nesusekta kelių (*dorožnyj sbor*) mokesčių, kuriuos mokėjo visi žemės laikytojai. Atrodo, tas pakeitimas įvyko su valstiečių žemės pripažinimu kaip nuosavybė (1864 m. kovo 2 d. įsakas). Pradžioje tuo pašto keliu važinėjo vyriausybiniai pareigūnai ir tarnautojai, ir buvo vežiojama negausi korespondencija. Kai 1854 ir kitais metais buvo nutiestas 1010 varstų geležinkelis tarp Petrapilio ir Varšuvos, pašto plentas virto tik vietinio susisiekimo keliu.

1872 m. pašto stotys Veiveriuose ir Ažuolų Būdoje stovėjo nereikalingos. Paštas buvo vežamas geležinkeliu į Kybartus ir iš ten per Marijampolę į Kalvariją ir tolyn į Suvalkus. 1872 m. Kalvarijoje buvo « Kalvarijos apskrities pašto kontora ». Ji aptarnavo dvi pašto stotis, Simne ir Alytuje, kur dirbo po vieną tarnautoją. Kalvarijos kontoroje dirbo du žmonės: apskrities pašto viršininkas Leonas Malevanovas ir priėmėjas Stasys Dūninas. Be to, prie Kalvarijos pašto veikė ir telegrafo stotis, kuri turėjo atskirą tarnybą, tik vieną žmogų einantį stoties viršininko pareigas, Joną Šindlerį. Artimiausios telegrafo stotys buvo Marijampolė ir Suval-

kai. Pašto siuntas ir laiškus arkliais atveždavo iš Suvalkų pirmadieniais, antradieniais, ketvirtadieniais, penktadieniais ir šeštadieniais 3 valandą 48 minutes po pietų ir, praėjus 15 minučių, pašto siuntas vėl siųsdavo į Suvalkus su grįžtančiu pašto vežėju ir arkliais. Tokios pašto siuntos iš Kybartų per Marijampolę į Kalvariją būdavo atvežamos antradieniais, trečadieniais, penktadieniais, šeštadieniais ir sekmadieniais 10 val. 35 min. vakare ir po 15 minučių su tuo pat vežimu ir vežėju siuntė siuntas į Marijampolę. Piniginės siuntos iš Suvalkų į Kalvariją būdavo atvežamos sekmadieniais ir trečadieniais, o iš Marijampolės — pirmadieniais ir ketvirtadieniais. Pinigai būdavo vežami su stipriai ginkluotais palydovais. Iš Alytaus ir Simno paštas būdavo atvežamas ir išvežamas kartą per savaitę antradieniais.

1893 ir kitais ligi 1914 m. paštas jau turėjo kitą sutvarkymą. Paštas ir telegrafas buvo sujungti į vieną tarnybą, į «Vilniaus pašto telegrafo apygardą», kuri apėmė ne tik Suvalkų bet ir kitas gubernijas. Suvalkų gubernijos visuose apskričių miestuose buvo «pašto telegrafo kontoros», o kituose miesteliuose — «pašto telegrafo skyriai» arba «pašto skyriai».

Kalvarijos pašto telegrafo kontoros viršininkas 1893 ir 1897 metais buvo Vosilius Ivkovskis, jo padėjėjas Aleksiejus Peseckis, abu stačiatikiai rusai; ir trys pašto valdininkai Petras Volkovičius, rusas, ir Drugila bei Venslovaitis, katalikai.

1901 m. —viršininkas Vosilius Ivkovskis, padėjėjas Aleksiejus Rebininas, valdininkai: Drugila, Penčukovas, Piščenka, Gričukas — visi rusai stačiatikiai, tik Drugila katalikas.

1907 m. viršininkas ir padėjėjas tie patys: Ivkovskis ir Rebininas, o valdininkai Kalisckis ir Cibrukas (rusai), Krolis, Vitkauskienė ir Giedraitis, katalikai. Šiais ir sekančiais metais tarnautojų jau daugiau, nes buvo išsiuntinėjami lietuviški laikraščiai. 1897 m. pašto telegrafo skyrius buvo tik Simne. Alytuje pašto visai nebuvo. 1901 m. Alytuje buvo tik pašto skyrius, o 1907 m. ir Alytuje ir Simne jau pašto telegrafo skyriai. Simne viršininkas — Antanas Maslovičius, valdininkas — Vladimiras Pigulevskis, abu rusai stačiatikiai. 1897 m. viršininkas — Jonas Vasiljevas, valdininkas — Jonas Kondrackis, abu rusai. 1901 m. Simno viršininkas — Antanas Maslovičius, valdininkas — VI. Pigulevskis (abu rusai). Alytuje viršininkas — Konstantinas Mažarovskis, rusas. 1907 m. Alytuje viršininkas — Konstantinas Grigorjevas, valdininkas Jonas Mil-

kamanovičius (totorius). Simne viršininkas — Erasmus Dymanas, valdininkas — Aleksandras Vladimirskis, abu rusai.

Valsčiai pašto korespondenciją gaudavo iš pašto, kuris buvo arčiausia. Iš Kalvarijos gaudavos Padavonys, Raudenis, Rudamina, Jonava, Janauka, Liubavas ir Liudvinavas. Iš Simno — Kirsna, Balkūnai, Krokialaukis, Krosna ir Ūdrija. Iš Alytaus — Ant-nemunis.

Anais laikais kiekviename valsčiuje buvo tarnautojas «krasavas», kaip dabartinis laiškanešys. Jis kartą per savaitę nunešdavo iš valsčiaus įstaigos į artimiausią paštą gyventojų negausius laiškus, reikalų raštus ir iš pašto parnešdavo į valsčių visokią korespondenciją. Paskirtą savaitės dieną ateidavo į valsčiaus įstaigą kaimų seniūnai, paimdavo laiškus bei kitokią korespondenciją ir išdalindavo.

c. Kalvarijos teismas ir kalėjimas. — Kalvarijos kalėjimą pastatė prūsų valdžia dar prieš 1800 m. Ligi galutino Lietuvos-Lenkijos pasidalinimo Kalvarija priklausė Trakų vaivadijos ir apskrities. Bajorų ginčams spręsti Trakuose buvo žemės teismas ir baudžiamoms byloms spręsti — pilies teismas. Bet jau anksčiau minėta, kad bajorai nelabai skaitėsi su teismais. Jie vieni kitus užpuldinėdavo, mušdavosi užmuštinai ir vieni kitų dvarus apiplėšdavo.

Prūsų valdžia įvedė griežtą drausmę ir teismus, kurių žemiausia instancija buvo apskrities teisingumo tarėjas (*Kreisjustizrat*). Tokie buvo Kalvarijoje ir Vilkaviškyje (Kalvarijos kreise), Lazdiujuose ir Seinuose (Vygrių kreise). Matyt, prūsų valdžia nemaža turėjo nusikaltėlių, jei prireikė pastatyti Kalvarijoje kalėjimą bajorams kalinti.

Kalvarijos kalėjimas buvo pastatytas dvaro laukuose, beveik kilometras atstu nuo miesto. Buvo pastatytas dviaukštis didžiulis mūras su daugeliu patalpų. Vokiečiai ruošėsi drūtai čia įsistiprinti ir nedrausmingus bajorus suvaldyti. Tačiau per trumpai jiems čia teko būti. Tie teismai buvo vienodi, vienodi buvo ir bylininkai.

Į Seinus teisingumo tarėjas vokiečių Gisevijus atvyko 1801 m. Jo sūnus Eduardas Gisevijus parašė atsiminimų knygą. Štai kaip iš jos.

«Ir atėjo 1807 metai, išgąsčių metai. Prūsija gulėjo suklupusi prie didžiojo užkariautojo, Napoleono I kojų. Napoleonas grąžino

lenkams laisvę kartu su Naujaisiais ir Pietiniais Rytprūsiais. Lenkų seniai slepiama neapykanta prūsams išsiliejo veiksmais. Jie metėsi suvesti sąskaitas su buvusiais prūsais valdininkais, jiems keršyti. Tėvas Gisevijus, būdamas Seinų teisingumo teisėjas, tarėjas, sprendė visokias bajorų bylas, ir sprendimai visada išeidavo vienai šaliai nepatenkinami. Visada bylose viena šalis pralaimi.

Atgavus Lenkijai laisvę, nepatenkintieji bajorai griebėsi tarėjui keršyti. Vieną gražią dieną jauni bajorai lenkai Seinuose nuplėšė prūsiškuosius erelius nuo tarėjo įstaigos. Suėję vidun, visas bylas ir aktus suėmė, surišo ir suantspaudavo ».

Gisevijus rašo toliau : « Vieną vakarą su tarnaitė sėdėjome prievartų. Šalia mudviejų tupėjo šuniukas. Priėjo jaunas Gavronskis ir pašiepiamai įžeidžiamai pasakė: «Labas vakaras prūsiškiems elgetoms ! » Ir čia pat jojamuoju pintiniu kančium kirto per pečius ramiai sėdėjusiai merginai. Ji suspigo, o šuniukas šoko loti užpuoliką. Šėldamas grafas dar kirto porą smūgių per pečius merginai ir staugiančiam šunyčiui. Aš nusigandęs pabėgau į trobą ir pasislėpiau po lova. Bet kai griausmingi balsai artėjo į kambarius, aš pasijutau nesaugus po lova, iššokau į sodą, pasislėpiau krūmuose ir pasislėpęs išgulėjau, kol aptilo riksmas namuose. Tada grįžau į kambarius ir jaučiau gėdą, kad nepasirodžiau didvyriu. Čia sužinojau, dėl ko įvyko tas puolimas. Jaunas grafas, eidamas su keliais jaunais lenkais ir ginkluotu būriu, pamatė kažkokią merginą įsmunkant į mūsų kiemą ir vartus užtrenkiant. Įtarė kėslus ir nutarė ją pavyzdingai nubausti. Mano tėvas, pamatęs besiveržiančią į mūsų namus kuopą, greitai nubėgo į vienuolyną, kur turėjo draugiškų dvasininkų, ieškoti pagalbos. Grafas įsiveržė į mūsų kambarius. Jį pasitiko motina, kuri nieko nežinojo apie įvykį kieme. Nepaisant žiauraus grubumo, grafas riteriškai mandagiai pareiškė motinai, kad į šiuos namus įbėgo pasislėpti merga, kuri jį įžeidusi ir jis ieškąs jos pavyzdingai nubausti. « Tamsta man leisi, — kalbėjo grafas, — kad mano žmonės perkrėstų visą jūsų butą ». Prasidėjo krata visuose kambariuose. Iškratė lovas ir jas atitraukė nuo sienų. Skrynias ir spintas išvertė ir sutrypė. Kiekvienas pokštelėjimas ir lūžimas troboje mane slėpynėje lietė vis naujos baimės smūgiu. Galop parvyko tėvas, vedinas vienuoliu, ir kunigui vos pasisėkė nuraminti įtūžusį grafą. Kas buvo ta merga, dėl kurios kilo toks triukš-

mas, liko dalykas nežinomas. Gi gavusi smūgių mūsų tarnaitė su perkirstais pečiais spėjo pasislėpti kažkuriame užkampyje. O kai triukšmas prie jos artėjo, ji šoko pro langą, per sodą nubėgo prie ežero, nors sumuštus sąnarius skaudėjo, per naktį nubėgo net septynias mylias ligi Prūsų sienos. Ramiai atsikvėpė Gumbinėje.

Po kelių tokių nuotykių paaiškėjo, kad toliau Seinuose pasilikti pavojinga. Dar senaisiais Lenkijos laikais teisėjas, kuris teisdavo pagal įstatymus, pripažinimo vietoje susilaukdavo neapykantos ir keršto.

Kai prūsiškoji valdžia buvo prašalinta iš šio krašto, tai tėvas Gisevijus, kaip teisėjas, nebuvo laisvas nuo kerštininkų. Gisevijaus šeima nutarė Seinus apleisti ir persikelti gyventi į Šeštokus pas svainį Benkendorfą¹⁵. Važiavo per Krasnopolį. Čia Gisevijus susitiko su grafo Žilinsko partija. Žilinskas turėjo bylą su grafu Gavronskiu Gisevijaus įstaigoje ir bylą pralaimėjo. Kai Gisevijaus šeimyna, Krasnopolyje pasišėrusi arklius, jau rengėsi toliau važiuoti, pora vyrų sulaikė arklius už brizgilų, kiti du priėjo prie karietos. Vienas su kančium rankoje pareikalavo grafo Žilinsko vardu tėvą Gisevijų iškopti iš karietos ir eiti smuklėn, kur « šiaudų kūlys laukias ». Nors Gisevijus turėjo kardą, bet nutarė juo nesinaudoti. Pašiepiančia pagarba pasveikino jį grafas Žilinskas ir nurodė gulti ant šiaudų kūlio, kur jis gausiąs gydomų vaistų. «Visais sąnariais drebėdami sėdėjome karietoje, nežinodami, kokią pagalbą duoti tėvui. Bet tą akimirsnį pats Dievas atsiuntė pagalbą. Netoliese būta grafo Gavronskio. Sužinojęs apie pasikėsinimą, jis atskubėjo su draugų būriu ir ne tik gėdingai nuvijo Žilinską, bet dar ir palydovą davė apsaugai tolimesnėje kelionėje ».

Prūsų pareigūnai visur buvo vienoduose santykiuose su vietos bajorais, tai, be abejo, panašių nuotykių buvo ir Kalvarijoje. Gi prūsų pastatytasai kalėjimas pravertė ir vėlesnei valdžiai. Lenkų karalystės valdžia prie šio kalėjimo įsteigė pataisos teismą ir į kalėjimą uždarydavo nusikaltėlius pasitaisyti. Čia jiems duodavo naudingo darbo. Kasmet gubernijos laikraštyje buvo skelbiamos varžytinės patiekti kalėjimui linų pluošto tam tikrą kiekį.

¹⁶ Dokumentas rodo Šeštokų dvaro pirkėją Bomsdorfą. Gisevijus gi kalba apie Benkendorfą. Nepavyko patirti, ar čia klaida, ar kalbama apie tą patį asmenį.

Kalinės verpdavo siūlus ir ausdavo audinius, kuriuos sunaudodavo kalinių drabužiams ir kitokiems reikalams.

Čia, pavyzdžiui, duodamas skelbimas. 1845 m. skelbiamos varžytinės patiekti 200 akmenų (pūdų) nešukuotų linų Kalvarijos kalėjimo verpyklai¹⁶. Kaina pigyn nuo 3 rublių. Gi Orgelbranto enciklopedija rašo, kad Kalvarijos kalėjimo verpyklos verpalai buvo gabenami į Lomžos kalėjimą, kur buvusi audykla, audusi visokius audeklus, naudojamus kalinių reikalams.

Seirijų katalikų bažnyčios mirimų aktuose yra įrašyta, kad 1823 m. Kalvarijoje buvo baudžiamasis teismas (*sąd kryminalny*) ir kalėjimas. Seirijų miesto gyventojas Karolis Urbanavičius su savo žmona Katre Petrikonyte už kažkokius kriminalinius nusikaltimus buvo paimti į šitą teismo kalėjimą ir laikomi ligi bylos Seirijuose. Jų antrametis vaikas mirė Seirijuose 1820 m. kovo 15 d., ir jį palaidojo kaimynai. O mirimo aktą surašė 1823 m.

1810-1813 m. Kalvarijos teisėjas buvo Jurgis Konarskis, 40 metų amžiaus, gyvenęs Dapkiškės palivarke. Kuo 1846 m. Kalvarijos teisėjas buvo Tomas Ušinskas, Kalesninkų dvaro savininkas. 1856 m. Kalvarijos taikos teisėjas buvo Teofilius Kunatas, Pocviečio ir Krasnorūdos (n) dvarų savininkas.

Kalvarijos notaras kurį laiką buvo Eidziatavičius.

Šiek tiek daugiau žinių apie šį kalėjimą duoda Suvalkų gubernijos *Pamiatnaja knižka*. 1827 m. Kalvarijoje įregistruotas kalėjimas, kurį tvarko prižiūrėtojas, titulinis patarėjas Adolfas Dobrovolskis. Prižiūrėtojas esąs atžymėtas dviem medaliais : 1853-1856 metų Krymo karui ir numalšintam 1863-1864 m. lenkų sukilimui prisiminti. Kalėjimo raštininkas 1872 m. Juozas Babrauskas. Taigi iš viso tik du valdininkai aptarnavo kalėjimą. Parašyta, kad Kalvarijos kalėjimas esąs skirtas pataisyti nusikaltėliams. Šiais metais nėra duota kalėjimo ir pataisos teismo atliktų darbų. Bet prie Kalvarijos kalėjimo yra pataisos teismas su labai dideliu personalu. Iš to atrodo, čia turėta daug darbo su nusikaltėliais. Štai tasai personalas :

Teisėjas — pirmininkas.

Prokurorai: Juozas Litvinskis ir Felicijonas Čaplickis.

Asesoriai: Stasys Badkevičius, Petras Bžoska, Jonas Jas-trzemskis, Juozas Bistryj, Bolesius Višovatyj, Viktoras Vyšnevs-

¹⁶ *Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1845 m.

kis, Bolesius Russockis, Bronius Feranskis, Aleksandras Sviderskis.

Raštvedys — Ipolitas Psarskis.

Raštininkai: Vladas Benovskis, Leonas Gromskis.

Archyvaras — Juozas Dombrovskis.

Padėjėjas — Kazimieras Dobrovolskis.

Žurnalistas — Konstantinas Galeckis.

Protokolistai: Jonas Jaroševičius, Juozapas Dobrovolskis, Ignas Bernackis, Juozas Liutinskis, Jonas Majeuskis, Aleksandras Statkevičius, Jonas Gromovas, Antanas Voiciulevičius, Eduardas Kosutas, Mečys Paprockis, Mykolas Federovskis, Andrius Strimavičius, Jonas Chrapovickis.

Pastebėtina, kad šio teismo personale beveik tik lenkiškos pavardės kyšo, nors tai buvo laikas ką tik po maišto. Rusiškos pavardės tik kelios.

Be pataisos teismo 1872 m. Kalvarijoje dar buvo ir taikos teismas, kurio įregistruoti du teisėjai: Protas Narbutas, Pramiežių savininkas, ir Zigmantas Gavronskis, Aštriosios Kirsnos savininkas. Šio teismo personalą sudarė 15 žmonių : du teisėjai, 1 pavaduotojas — Baltrus Stempenis, raštininkas — Zigmas Mocarskis, perrašinėtojai : Bronius Adomavičius, Mikas Jaroševičius. Notarai: Vladas Jastrzemskis, Vladas Voitkevičius, Valerijus Staniševskis.

Gynėjai: Aleksandras Nementovskis, Bonaventūras Butkevičius. Teismo vykdytojas (antstolis) — Juozas Gajauskas.

Protokolistai: Antanas Poliakovskis, Vincas Rimaševskis ir Leonardas Radkevičius.

Taigi, teisingumo vykdytojų 1872 m. Kalvarijoje buvo nemažai. 1893-1907 m. laikotarpyje Kalvarijos taikos teisėjas buvo Aleksiejus Kalmanovas, rusas stačiatikis. Prie šio teismo tada buvo ipotekos skyrius, vedamas sekretoriaus, kuriuo 1893-1907 m. buvo Jonas Navickas, katalikas. Kalvarijos teismo antstolis 1893-1897 m. buvo Aleksandras Baranovičius, 1901-1907 m. — Jonas Busenka, rusas.

Nuo 1876 m. veikė nauji valsčių teismai. Trims valsčiams po vieną tokį teismą. Teisė žmonių rinktas teisėjas ir trys šuolininkai, rašė sekretorius. Kalvarijos, Rudaminos, Liubavo ir Raudenio valsčiams tebuvo vienas teisėjas. Valsčiaus teismas veikė ir Kalvarijoje. Šito teismo sekretorius (nerinktas) 1893-1907 m. buvo Karolis Slizevskis. Teisėjas (rinktas) 1893-1897 m. buvo Bronislovas

Čaikovskis, 1901 m. Romanas Vaškevičius, 1907 m. Zigmas Glinskis. Suolininkai (rinkti) 1893-1897 m. neįrašyti. 1897-1901 m. Jonas Pečiulis — Rudaminos, Jurgis Žilinskas — Kalvarijos, Petras Ignatavičius — Raudenio valsčiaus. Visi vietiniai gyventojai.

Tuo būdu Kalvarijoje veikė taikos teismas, valsčiaus teismas, notaras, teismo tardytojas, teismo siųstinis ir antstolis. Be to, čia buvo policijos punktas ir pataisos kalėjimas, į kurį visi teisingumo vykdytojai uždarydavo savo nusikaltėlius. Policijos sulaikytiems ir teismų nubaustiems visoje Suvalkų gubernijoje tebuvo tik du kalėjimai: Suvalkuose — tardomųjų kalėjimas ir Kalvarijoje — paprastas pataisos kalėjimas. Kalvarijos kalėjimas turėjo viršininką, padėjėją, gydytoją, kapelioną ir raštvedį. Prie šio kalėjimo buvo ir dirbtuvės, kuriose kaliniai dirbdavo. Tarnautojų sąraše matome «fabriko» raštininką. Šito kalėjimo viršininkas 1893-1901 m. buvo Domininkas Stavinskis, padėjėjas — Napalis Rozmierskis. 1907 m. viršininkas — Nap. Rozmierskis, padėjėjas Vinogradovas, raštininkas — Juozas Lapinskis. 1897 ir 1901 m. Suvalkų gub. *Pamiatnaja knižka* paduoda kalėjimo veiklos apyskaitą, kuri ištiesai čia paduodama.

1895 m. Kalvarijos kalėjime buvo uždarytų 1108 žmonės, o Suvalkų — 288. Iš laikytųjų Kalvarijos kalėjime buvo nuteisti :

- 29 žmonės sunkiesiems darbams,
- 25 ištremti į Sibirą ir du gyventi Sibire,
- 1 ištremtas į Pernės guberniją,
- 104 nuteisti pataisos dabokle,
- 691 — kalėjimu.

Iš šitų nuteistųjų 1895 m. buvo išsiųsti: 28 žmonės į ištėmimą ir katorgą, 16 — į paprastą ištėmimą Sibirą, 3 ištremti apsigyventi kitur.

Iš nuteistųjų pataisos dabokle 36 žmonės pasiųsti į Vilniaus pataisos daboklę, nes Suvalkų gubernijoje kito šios rūšies kalėjimo nebuvo.

Uždarytųjų Kalvarijos kalėjime maitinimas ir rengimas buvo atiduotas rangovui. Apkrečiamomis ligomis šiais metais kaliniai nesirgo. 1886 m. sausio 6 d. Valstybės Taryba nutarė ir gavo caro patvirtinimą duoti kaliniams darbo ir gautas už darbą pajamas paskirstyti tarp dirbusiųjų. Uždarytieji Kalvarijos kalėjime žmonės turėjo dirbti privalomai, bet darbas ir uždarbiai buvo men-

ki : verpė linus, suko virves, dirbo juodą darbą kalėjimo kieme ir už kiemo.

Kaliniai 1895 m. iš Kalvarijos buvo siunčiami per Marijampolę į Vilkaviškį, į geležinkelio stotį ir geležinkeliu į Kauną tolyn. Kitomis linijomis suimtuosius siųsdavo ... pėsčius arba veždavo su palydovais.

1899 m. Suvalkų gubernijoje veikė tos pačios sulaikytųjų uždarymo vietos, kaip ir 1895 m. Kalvarijos kalėjimas buvo valstybiniame name, kurį 1899 m. taisė. Taisymo darbams išleista 250 rublių¹⁷. Kalvarijos kalėjime 1899 m. buvo laikomi 48 žmonės, o Suvalkuose — 267. Bendras kalinių praleistų kalėjimuose parų skaičius buvo Kalvarijoje 76.809, taigi Kalvarijos kalėjime kasdien sėdėdavo po 210 žmonių. Iš Kalvarijos kalėjimo uždarytųjų nuteisti: 11 žmonių sunkiaisiais darbais — katorga, 17 ištremti į Sibirą, 90 uždaryti pataisos skyriuje, 530 — kalėjimu. Iš šio skaičiaus 1899 m. buvo išsiųsta į paskirties vietas : 11 kalinių — į sunkiuosius darbus, 14 — į tremtį, 38 — į Vilniaus kalėjimo pataisos skyrių.

1899 m. kalinius maitino ir rengė kalėjimo rangovas. Jam mokėjo už kalinio paros davinį po 9,23 kapeikas¹⁸. Tardomųjų ir policijos daboklių kalinių daviniai buvo apmokami po 9 kap. Sergantiems kaliniams yra ligoninė, gydytojas ir felčeris. Kalvarijos kalėjime 1899 m. buvo susirgę 130 žmonių; 118 pasveiko, 4 mirė. Tų metų kalinių darbai: verpė, siuvo drabužius, mezgė kojines, rišo knygas, tašė akmenis, dirbo stalių darbus. Iš viso kaliniai dirbo 4302 dienas. Už darbą buvo užmokėta 176 rub. 77 kap., iš kurių dirbusiems kaliniams padalinta 66 rub. 95 kap., valstybės išdui sumokėta 48 rub. 20 kap., kalėjimo naudai priskaityta 61 rub. 62 kap.

Tai tokių žinių apie Kalvarijos kalėjimą suteikia anų laikų oficiali rusų valdžios knyga. Nepasakyta, kokios rūšies daugiausia čia būdavo nusikaltėlių. Tačiau aišku, kad visi nuteistieji sunkiems darbams ir ištremti, atmetus vieną kitą kriminalistą, buvo politiniai atgimstančios lietuviškosios akcijos veikėjai, daugiausia

¹⁷ Rublis — rusų piniginis vienetas tada buvo lygus pusei JAV-ių dolerio.

¹⁸ Kapeika — rusų piniginis vienetas, šimtoji rublio dalis, tada lygi pusei J.A.V. cento.

knygnešiai, uždraustosios lietuviškosios knygos skaitytojai ir skleidėjai¹⁹.

Vokiečiai pastatė Kalvarijos kalėjimą. Vokiečių kariuomenė jį 1915 m., prieš pat Velykas, ir sudegino. Pakūrė ir sukūrino, kaip ir būna kare. Sudegino, ir sugriauto kalėjimo plytas gyventojai 1923-1924 m. nusivežiojo savo statybos reikalams.

Su « popieriaus » nusikaltėliais, teisiamais ir ištremtais į Sibirą, išskyla žandaro vardas. Žandarai — tai buvo caro policija. Ji priklausė karo žinybai. 1872 m. Suvalkų gubernijos žandarų valdyboje tarnavo : Gubernijos žandarų viršininkas pulkininkas Petras Vakkeris ir du jo adjutantai : štabo kapitonas Mikas Karpinskis ir poručikas Emerikas Aleksandrovičius. Viršininkas turėjo 9 medalius, padėjėjai po 4, gautus už įvairius pasižymėjimus ir maištininkų malšinimą. Buvo 4 žandarų apskričių valdybos, kurių viršininkai buvo : Suvalkų — štabo kapitonas Cugalovskis su 4 medaliais, Augustavo-Seinų — majoras Jonas Drynas su 7 medaliais, Kalvarijos ir Vilkaviškio — majoras Fridrikas Kopradis su 7 medaliais ir Marijampolės ir Naumiesčio — kapitonas Ternavskis su 6 medaliais.

1893 m. gubernijos žandarų viršininkas buvo plk. Vladimiras Mačinskis, jo adjuntantas — poručikas Urazovas. Suvalkų, Seinų ir Augustavo apskrityse buvo tik viena valdyba su viršininku papulkininku Petru Kukulevskiu. Kalvarijos ir Vilkaviškio žandarų apskrities valdybos viršininkas buvo rotmistras Simonas Plotta, Marijampolės ir Naumiesčio — rotmistras Vosylis Sosnovskis.

1897 m. gubernijos žandarų viršininkas — pulkininkas Vosylis Loginovas. Suvalkų, Seinų ir Augustavo žandarų viršininkas — Petras Kukulevskis, Kalvarijos ir Vilkaviškio — rotmistras Ivanas Protopopovas, Marijampolės ir Naumiesčio — rotmistras Andriejus Vonseckis.

1901 m. gubernijos žandarų valdybos viršininkas buvo pulkininkas Fiodoras Leontiejevas, adjuntantas — štabo rotmistras Nikalojus Jemanovas. Apskričių valdybų žandarų viršininkai: Suvalkų, Seinų ir Augustavo — rotm. Nikalojus Micbailovas, Marijampolės ir Naumiesčio — rotm. Arkadijus Krylovas, Kalvarijos ir Vilkaviškio — štabo rotmistras Aleksandras Griozniovas.

¹⁹ Plačiau apie tai parašyta P. Rusecko redaguotojoje knygoje *Knygnešys*.

1907 m. gubernijos žandarų viršininkas — pulk. Nikalojus Nikolajevas. Pirmų trijų apskričių — rotm. Nikalojus Michailovas, antrų dviejų — rotm. Povilas Tarasovas, Vilkaviškio ir Naumiesčio — rotm. Vladimiras Orlovas.

Tai čia žandarų grupių viršininkai, o kiek jų eilinių buvo ! Gi be to dar sienos sargyba, kurioje nuo Vištyčio ligi Sudargų buvo tik brigados vadų 37. O ir vidaus policija gaudė knygnešius. Tik dviejose minėtose knygelėse kalėjimo metinė apyskaita rasta čia atpasakota. Kas metai buvo šimtai spaudos «nusikaltėlių », kuriuos teisdavo, į Sibirą įremdavo ir į katorgą grūdavo. Ir tai vis buvo nusikaltėliai iš liaudies, tarp kurių nebuvo nei kunigaikščių, nei feodalų. Ir ta liaudis savo pasiekė : nugalėjo neprotingą uždraudimą, atgavo spaudos laisvę.

Kalėjime buvo lignoninė ir koplytėlė. Tai nebuvo atskiri pastatai, bet tik tame pačiame pastate tam reikalui paskirti kambariai. Ligonius gydė apskrities gydytojas. Kunigas kapelionas turėjo atskirą algą, nes pataisos įstaigai reikėjo mokytojo ir dorintojo. Ligi 1867 m. rasta žinių apie šio kalėjimo kapelionus. Gi 1872 m. elenche ir visuose kituose ligi 1915 m. imtinai figūruoja šalia parapijos kunigų ir kalėjimo kapelionas ²⁰.

Ligi *Aušros* pasirodymo kalėjimas kalinių nedaugiausia turėdavo. Bet kai caras uždraudė spaudą ir knygos buvo spausdinamos užsienyje, tai nusikaltėlių tiek atsirado, kad jų ir uoliausi žandarai nepajėgė išgaudyti. Žandarai Vonsiackis ir Tarasovas paliko liūdniausių prisiminimų lietuviams. Kokių gudrumų jie

²⁰ 1872-1876 m. kalėjimo kapelionas buvo kun. Matas Juodišius, gimęs 1843 m. rugsėjo 9 d., kunigu išventintas 1868 m. kovo 7 d. ; 1877-1879 m. kapelionavo kun. Juozas Restys, gimęs 1848.XII.15 d., kunigu išvėstas 1872.XI.10 d. ; 1880-1883 m. kapelionavo kun. Andrius Karalevičius, g. 1852.XII.4, d. kun. išv. 1876.II.27 d. ; 1884-1891 m. — kun. Petras Maslauskas, g. 1846.VI.13 d., kun. išv. 1876.VII.23 d. ; 1894-1895 m. — kun. Juozas Šmulkštys, g. 1866.III. 14 d., kun. išv. 1889.IV. 6 d. ; 1896-1899 m. — kun. Juozas Jankauskas, g. 1865.II.19 d. kun. išv. 1888 m. ; 1900-1906 m. — kun. Adomas Tomas Žilinskas, gim. 1866.XII.24 d., kun. išv. 1890. VI.24 d. ; 1907-1910 m. — kun. Baltramiejus Ciplijauskas, g. 1873.IX.5 d., kun. išv. 1895.X.5 d. ; 1911-1915 m. — kun. Albinas Krakaitis, g. 1879.XI.12 d., kun. išv. 1903.VII. 12 d. Šitie kunigai laikė kalėjimo koplytėlėje kaliniams pamaldas, išpažinčių klausė ir kitas dvasines paslaugas teikė. Kokia tų pamaldų tvarka buvo ir kokias paslaugas kapelionas galėjo teikti, neteko sužinoti.

imdavosi gaudymui knygnešių ir kiek budrumo rodė, kad tik daugiau medalių ir paaukštinių gautų, tačiau knygnešių nenu- galėjo. Tiek lietuviai parodė savo energijos.

d. *Ligoninė*. — Suvalkų gubernijos 1872 metų *Pamiat- naja knižka* apie Kalvarijos ligoninę rašo, kad miesto ligoninė yra mūriniame dideliame dviejų aukštų name. Ji turi 20 lovų, bet reikalui esant, joje sutalpinama daug daugiau. Ji vadinama šv. Jurgio vardu. Pastatyta laisvai paaukotomis piliečių aukomis. Jau seniai buvo kaupiamos šiam tikslui aukos ir taupomos banke. Ligoninės globėjas — Protas Narbutas. Vedėjas ir kartu gydyto- jas — Cezaris Ibianskis. 1897 ir 1901 m. — globėjas Karolis Bochinskis. 1907 m. — globėjas Aleksiejus Komakovas. 1893, 1897, 1901, 1907 m. vedėjas gydytojas Vladimiras Guzevičius.

Kaip visos gubernijos apskrityse, taip ir Kalvarijos buvo labdarybės taryba, suorganizuota Aukščiausiuoju paliepiu 1870 m. birželio 19 d. Šitos labdarybės ir šelpimo tarybos pirmininku buvo apskrities viršininkas, nariais — viršininko padėjėjas ūkio ir administracijos reikalams, apskrities gydytojas ir renkami du ar penki asmenys iš miesto visuomenės : gydytojas, vaistininkas ir kt. 1872 m. rinktiniai nariai buvo : Pramiezio dvarininkas Protas Narbutas, Ivanas Kulikovskis, Vladislovas Volkas, Mario- nas Romanas ir Jankelis Šolomas Bomašas ; 1897 m. vaistinin- kas Stasys Niziolomskis, Kazys Kviatkovskis, 1901 m. — tie patys ; 1907 m. — Stasys Niziolomskis, Juozas Starkovskis, Aleksandras Šmitas. Kalvarijos šelpimo taryba neturėjo jokios prieglaudos, nė kitokios šelpiamos įstaigos.

1897 m. Kalvarijos ligoninėje buvo paguldyti 173 ligoniai. Vieno ligonio per dieną išlaikymas kainavo 73 kapeikos. 1899 m. ligoninėje buvo paguldyti 185 ligoniai ; 128 jų pasveiko, 22 mirė, 11 nevisai pasveikę išėjo iš ligoninės, 24 perėjo sirgdami į sekan- čius metus. Šiais metais ligonio išlaikymas per vieną parą kai- navo 54 kap. 1872 m. mieste buvo du gydytojai : apskrities gydytojas Mečys Vindišbaueris ir ligoninės — Cezaris Ibianskis. Vaistinės tais metais irgi buvo dvi. Provizoriaus Luciono Vagnerio vaistinė savo įrengimu buvo gražiausia visoje gubernijoje, turėjusi 1871 m. 2427 receptų. Antroji farmacijos magistro Karolio Mož- dzinskio vaistinė turėjusi tais pačiais metais 2908 receptus.

1893, 1897 ir 1901 m. apskrities gydytojas buvo Stanislovas

Krauzė, katalikas ; kalėjimo gydytojas — Liudvikas Zmitrovičius, katalikas, ligoninės gydytojas — Vladas Guzevičius. 1907 m. tik du gydytojai : Krauzė ir Guzevičius. 1897 m. Kalvarijoje atsirado ir dantų gydytojas — Kivel Blochas, žydas ; 1901 m. Saliamonas Kovalskis ; 1907 m. — Dovydas Ziskindas ir Saliamonas Kovalskis.

Apie Kalvarijos ligoninę štai ką platokai parašė tos ligoninės vedėjas ir gydytojas Kazimieras Jokantas :

Ligoninė statyta 1863 m. iš aukomis surinktų pinigų, kaip sako vienas dokumentas. Kas buvo statymo iniciatorius, kas davė didesnę sumą pinigų, neteko patirti. Vieta parinkta visai netinkama, prie Marijampolės-Kalvarijos plento, žema, drėgna. Prieš karą senesni žmonės dar atsimindavo, kai ją statė. Sako, tada buvę toje vietoje dar drėgniau, tai prieš statydami pylę žemių. Tuo plentu visuomet eina didelis judėjimas. Nuo važiuojančių bildesio visas namas dreba. Vasarą neša dulkes, ypač sausroje. Vandenį reikia vežti iš upės. Seniau buvęs šulinys užverstas dėl vandens blogumo. Pats namas nepeiktinas : didelis, dviejų aukštų, erdvus ir šviesus. Tai gražiausias namas visame mieste. Pagal etatus ligoninėj buvo 40 lovų. Apie 1900 metus pusė lovų buvo paskirta sergantiems chroniškoms proto ligomis. Iš pradžios tasai skyrius buvo kaip ir laikinas, bet paskui užsiliko neribotam laikui ir buvo naudojamas taip pat neramiems bei pavojingiems ligoniams. Šiems jis visiškai nepritaikintas ir dėl to tapo tikra rykšte ligoninės personalui ir kitiems ligoniams. Išprotėjusių ligoninės Varšuvoje ir Vilniuje visuomet būdavo pilnos, tai net pavojingų pamišėlių nenorėdavo priimti.

Man buvo įdomu žinoti, kaip ši ligoninė atrodė seniau, kokia joje buvo tvarka ir kas buvo jos gydytojai. Ligoninės raštinėje jokios archyvinės medžiagos apie tuos dalykus neradau. Ar jos buvo Suvalkuose, negavau įsitikinti. Sakydavo, kad nesą, bet aš abejoju. Sėdėti ilgesnį laiką Suvalkuose ir tyrinėti rūpimuosius klausimus negalėjau. Tad surašiau tai, ką buvau patyręs iš senesniųjų Kalvarijos gyventojų.

Kalvarijoje gyveno senas žydas Šmuila Raifovičius, ilgus metus buvęs tos ligoninės felčeris. Apie jos gydytojus per Leibą Kronzoną jisai suteikė man tokių žinių. Pirmutinis gydytojas buvęs kažkoks Kušelis ; po mėnesio tarnybos išėjęs į « maištą » ir nežinia kur dingęs. Po jo, lenkmečiui jau pasibaigus, buvęs Ostrovskis 5 metus, paskui Zdanavičius — apie 2 metus, vėliau trumpai buvęs Onoška (ar Onoška ?) ; po jo buvęs komandiruotas iš Suvalkų tūlas Kuleša 9 mėnesius. Šiam išvykus, apie trejus metus ligoninę vedęs Zaleskis ; vėliau apie pusantrą — Hamilkevičius ir dar vėliau Kudirka, kuris prieš didįjį karą buvo Augustavo apskrities gydytoju ir ten mirė. Po Kudirkos nežinia kiek laiko, bet tur būt trumpai, buvęs Nonevičius. Paskui — Ibianskis apie 8 metus. Po jo buvęs Matusevičius

apie 10 metų, ir Kancleris — apie 5 metus, Krauzė — 3 metus, Guzevičius — 8 metus. Apie 1907 m. vidurį, Guzevičiui mirus, buvo paskirtas Pautienius, grįžęs tais metais iš Astrachanės gubernijos. Jam išsikėlus į Marijampolę apskrities gydytoju, jo vietą užėmiau aš (Jokantas).

Kaip matyti iš šio, kad ir netikslaus, sąrašo, gydytojų būta daug, apie 15 prieš mane, bet pėdsakų tepaliko vienas Pautienius. Jisai per trumpą laiką sutvarkė ligoninės personalą, įvedė švarą, aprūpino skalbiniais, drabužiais, indais, lovomis ir kitais būtiniausiais reikmenimis ir visai įstaigai davė žmoniškesnę išvaizdą.

Prieš Pautieniaus atėjimą visa ligoninė, kaip žmonės pasakodavo, buvo vienas laužas, geriausiai atveju apleista sergančiųjų prieglauda. Gydytojas Guzevičius tik sykį per mėnesį užeidavęs pažūrėti ligoninių, nors gyveno toje pačioje ligoninėje. Neturėjęs nei privačios praktikos ir ja nesirūpinęs. Visą tvarką vedęs ir ligonius gydęs felčeris Raifovičius, minėtojo senelio Raifovičiaus sūnus. Jisai ir visą Kalvarijos praktiką turėjo.

Materialinis ligoninės stovis buvęs apgailėtinas. Visko trūkė, ligonių maistas buvęs labai prastas. Kitų pajamų ligoninė neturėjo, kaip tik mokėstį už ligonių gydymą, 60 kapeikų per dieną. Iš surinktųjų pinigų buvo išlaikoma visa ligoninė, net ir didieji remontai iš jų daromi. Kaip praktika parodė, vis dėlto tomis lėšomis ligoninė galėjo verstis, reikėjo tik didelio taupumo ir priežiūros, kad ligoninės turtas neitų į šalį. Kaip tik to seniau ir trūkė, tikriaus sakant, visa įstaiga buvo be šeimininko. Dėl to ir buvo nusigyvenusi ligi paprasto elgetyno. Žmonės kalbėdavo, kad čia buvę ne vien priežiūros stoka, bet kai kas ir blogiau. Tokie dalykai dėjosi visų akivaizdoje, tai ir ligoninės autoritetas buvo tik toks, kaip elgetyno. Su tuo visi buvo taip apsipratę, kad atrodė, jog kitaip ir neturi būti. Negalėčiau tvirtinti, kad visuomet taip buvo, bet nėra jokių duomenų (aš jų nežinau), kad kada nors buvę kitaip. Žymesnių gydytojų taip pat nebūta, bent žmonių atmintyje jų neužsiliko. Gydytojo Pautieniaus juo didesnis nuopelnas, kad visą tą rutiną išjudino, vagišius iš personalo pašalino, ėmė pats aktyviai veikti ir tvarkyti. Iš elgetyno padarė ligoninę.

Tautinio susipratimo atžvilgiu tik vienas Pautienius buvo ryškus lietuvis, už ką lenkai jį buvo praminę « raudonuoju litvomanu ». Ligoninės personalą prie jo radau beveik visą lietuvišką; seniau ligoninėje būdavę kitaip. Iš suminėtų 15 gydytojų, išskyrus Pautienį, susipratusių lietuvių gal ir nebuvo, bent jų lietuviškumo pėdsakų nei ligoninėje, nei žmonėse neteko girdėti. Toji garbinga gydytojų profesija prie tautinio lietuvių judėjimo Kalvarijoje nepridėjo. Spėju, kad ligoninė bus nemaža prisidėjusi prie sulenkinimo. Minėtas gydytojas Krauzė, buvęs ligoninės gydytoju trejus metus, o paskui apskrities gydytoju, ligi pat didžiojo karo, per 40 metų savo praktikos Kalvarijoje lietuviškai neišmoko, išskyrus keletą žargoniškų sakinių reikalingų su ligoniais susikalbėti. Para-

šyti recepte, kaip reikia vaistus vartoti, lietuviškai nemokėjo. Ar kiti ligoninės gydytojai geriau mokėjo lietuviškai, žinių neturiu. Man atėjus į Kalvariją, ligoninei daug ko dar trūko ir tai svarbių dalykų. Ligi didžiojo karo, per trejus su viršum metų, nemaža esu įvedęs pagerinimų, bet jų čia neminėsiu.

Ligoninės laikytoja buvo «Visuomeninės Globos Apskrities Taryba», kurios privalomais nariais buvo apskrities viršininkas, apskrities gydytojas ir apskrities viršininko padėjėjas ūkio reikalams. Be šių dar trys — keturi neprivalomi nariai, tarp jų ligoninės globėjas (Kalvarijoje juo buvo katalikų parapijos klebonas) ir raštvedys. Neprivalomuosius narius, tur būt, rinkdavo miestas, tvirtindavo gubernatorius. Aukštesnė instancija buvo « Visuomeninės Globos Gubernijos Taryba », kurios pirmininku būdavo gubernatorius, o reikalais daugiausia rūpindavosi medicinos inspektorius. Apskirtyje faktiškai beveik viskas pareidavo nuo viršininko, nes kiti tarybos nariai mažai domėdavosi ligoninės reikalais. Gubernijos tarybos klausimus sprendavo, galima sakyti, vienas gubernatorius. Daug turėjo pareiti nuo medicinos inspektoriaus, bet ne visi inspektoriai rūpindavosi jiems pavestais reikalais, o kiti vėl nedrįsdavo parodyti savo tvirtą nusistatymą, kad ir grynai medicinos dalykuose.

Ligoninės gydytojas buvo laikomas VIII tarnybinės klasės valdininku, su 30 rublių alga per mėnesį. Felčerio mėnesinė alga buvo 12 rublių, šeimininkės — 10 rublių, virėjos — 9 rub., dviejų slaugytojų po 9 rub., vieno slaugytojo — 15 rub., vienos slaugytojos — 12 rub. Be to, gydytojas ir visi kiti tarnautojai gaudavo nemokamai butą, kurą ir šviesą. Gydytojui ir felčeriui privatinės praktikos netrūkdavo ; kitiems tarnautojams išgyventi iš to atlyginimo būdavo sunku, nes maistas neįėjo į atlyginimo normą. Kadangi ligoniams nustatyta maisto porcija buvo visiškai pakankama, tai duodant ją teisingai, be suktybių, maisto nuo ligonių visuomet likdavo. Tuo maistu leisdavau naudotis žemesniam personalui, prižiūrėdamas, kad ligoniai nebūtų skriaudžiami. Jo visiškai užtekdavo tarnautojų išlaikymui. Tokiu būdu išsilygindavo tarnautojų atlyginimas. Atskiro ūkio vedėjo etatuose nebuvo. Gydytojas privalėjo tuos visus reikalus tvarkyti, tai darbo ligoninėje netrūko.

1914 metais karui su Vokietija prasidėjus, buvo įsakyta gydytojui su ligonine liktis Kalvarijoje. Visi tarnautojai nuo vokiečių kariuomenės pasitraukė į rytus. Į ligoninę atvežė kelis sužeistus rusų ir vokiečių kareivius. Vokiečiai rodė nuostabų kantrumą ir ištvermę. Du mirė didelėse kančiose, bet be skundo lūpose. Kai tik vokiečių kariuomenė užėmė miestą, tuoj į ligoninę atėjo vokiečių karininkas pasižiūrėti, ar nėra vokiečių. Keletą jų radęs, trumpai paklausė juos, «ar gerai užlaikomi». Gavęs teigiamą atsakymą, išėjo. Ir tuoj į ligoninę ėmė plaukti daugiau vokiečių kareivių. Nepriimti nebuvo galima, bet priėmus reikėjo tuoj duoti valgyti. Mokėti už išlaikymą niekas nenorėjo, o rusų valdžia nebuvo palikusi nei skatiko pinigų. Mat, buvo tokia tvarka : visus maisto produktus

pristatinėjo rangovas Leiba Kronzonas. Davinėti jam avansų nebuvo mados. Sąskaitos būdavo apmokamos mėnesio gale. Tokia tvarka buvo ir su kitais statytojais. Ligoninės kasininkas buvo apskrities gydytojas St. Krauzė, kuris išvažiuodamas išsivežė ir kasą. Nors senas Leiba pristatinėjo maistą jau kelios dešimtys metų ir buvo tikras, kad jo pinigai nežus, tačiau padaugėjus žmonių ligoninėje, ir norėdamas negalėjo tesėti. Kai tik išėjo rusai, su maistu iš viso tuoj pasidarė daug sunkumų.

Žydai karo pradžioje simpatizavo vokiečiams, bet kai atėjo vokiečiai, kai pradėjo paniekinamai ir žiauriai elgtis su žmonėmis, rekvizuoti kas pakliuvo, varžyti judėjimą, tada pamatė, kad su jais reikalas menkas. Leibai Kronzonui prie rusų klojosi gerai, tai jis visą laiką buvo rusofilas ir šventai tikėjo, kad rusai grįš. Dėl to ir buvo likęs Kalvarijoje, niekur nebėgo, kaip kiti turtingesnieji žydai, ir noriai pristatinėjo ligoninei kreditan maisto produktus ir kitus reikmenis. Su manim vokiečiai ligoninėje elgėsi žiauriai. Kai negalėjau užplūdusio vokiečių kareivių būrio (lengvai sužeistų ir kitų sergančių) tuoj pavalgdynti dėl anksčiau minėtų priežasčių, prasidėjo šūkavimai, grūmojimai iš vyresniųjų pusės. Nepamenu, į antrą ar trečią dieną trys vokiečių kariniai gydytojai, iš jų vienas divizijos gydytojas, atkišę revolverius, įsakė man parodyti visas ligoninės palėpes ir rūsius, ar nėra paslėptų rusų kareivių.

Ligoninės felčeris Starevičius buvo mobilizuotas, tai neturėjau jokio pagalbininko, o darbo atsirado daug : ligonių kelios dešimtys, be to, pačiam reikėjo vesti kiekvieną ligoninės ūkio reikalą. Gailestingųjų seserų iš viso nebuvo etatuose, o kiti tarnautojai buvo beraščiai.

1915 m. prieš Velykas kautynių frontas tarp rusų ir vokiečių nusitęsė paplente Marijampolė-Kalvarija-Suvalkai. Rusai išsidėstė už poros kilometrų į rytus nuo miesto. Aš su ligonine niekur negalėjau bėgti nuo fronto, bet ir nenorėjau. Visi gyventojai laukė rusų, kaip kokio išganymo, ir juo daugiau buvo šaudomasi, juo karštesnė būdavo ugnis, juo daugiau buvo vilties greit grįžti pas « savuosius ». Dėl to ir Kalvarijos miesto gyventojai niekur nebėgo, nesislapstė, tik kantriai laukė. Taip ir nesulaukė Kalvarijos gyventojai ateinant « savųjų ».

Rusų apkasams esant už dviejų kilometrų nuo miesto, ligoninė perdėm buvo apšaudoma iš šautuvų. Kadangi mano kambarys buvo apačioje, tai begulint naktį lengvai galėjo nušauti. Gi iš šautuvų būdavo šaudoma beveik išimtinai naktimis. Keletas dešimčių kulku pro langus buvo patekę į mano kambarius, bet daugumas atsimušdavo į sienas. Miegodavau prie pat lango tokiu būdu, kad kulkos nepasiektų. Storų mūro sienų šautuvų kulkos, žinoma, nepramušdavo. Dieną rusai iš patrankų į ligoninę nešaudydavo. Ji buvo labai žymioje matomoje vietoje ir Raudonojo Kryžiaus vėliava visados būdavo iškabinta. Bet užtat apie ligoninę rusai labai taikliai apšaudydavo, netaikydami tačiau į patį ligoninės pastatą. Aplink buvo

pilna duobių nuo granatų sprogimų. Kai naktimis prasidėdavo patrankų gaudimas, daug baimės įvarydavo visiems, nes negali žinoti, kur sviedinys pataikys.

Iš patrankų dažnai būdavo šaudoma ir dieną. Tuokart aš, kaip ir visi kiti, slapstydavaus ligoninės rūsiuose iš vakarų pusės. Dienomis teko daugelį sykių būti rūsiuose drauge su vokiečių kareiviais ir karininkais. Mačiau, kaip neramūs, išblyškę jie vaikščiodavo po rūsius, kaip jaudindavosi. Keletą kartų yra buvę tiesiog klaidių valandų. Patrankų šaudymas, minosvaidžių trenksmas, kulkosvaidžių tarškėjimas — visa taip susiliedavo į vieną balsų gaudimą, kad ir drąsieji baldavo. Tais atvejais nebūdavo girdėti atskirų patrankų šūvių, tik vienas laukinis kažkoks baubimas ir kriokimas. Nuo patrankų ir šautuvų šūvių visi ligoninės langų stiklai išblyrėjo. Vienos tik ligoninės sudužo virš tūkstančio stiklų. Tas pat buvo ir su kitų namų stiklais.

Rudenį rusai, traukdamiesi į rytus, apleidžiamuose kraštuose nepalikdavo jokios administracijos. Vokiečiams tekdavo patiems organizuoti savo administraciją. Pirmą kartą 1915 m. Kalvarijoje pririekė burmistro. Komendantas pašaukė kun. Krakaitį, dr. Jokantą, dantų gydytoją Ziskindą. Kiekvienas nenorėjo būti burmistru ir rimtai teisinosi. Galop komendantas įpykęs Jokantui pasakė: « Aš tamstos neklausiu, ar tamsta nori, ar nenori, gali, ar negali būti burmistru; aš tamstai įsakau ir tamsta būsi burmistras». Kun. Krakaičiui paklausus, kokios bus burmistro pareigos, komendantas atsakė: «Žiūrėti, kad gatvės būtų nušluotos, kad šunės būtų pririšti ir nesivaliotų palaidi, kad komendantūrai užtektų sviesto, kiaušinių, duonos, ašinių ir kitokio maisto. Jūs gerai pažįstate vietos gyventojus, žinote, kiek kas ko turi, kiek gali duoti. Jei kas nors burmistro neklausys, bus smarkiai baudžiamas. Du ginkluoti kareiviai visada bus burmistro dispozicijoje. Kareiviai išreikalaus iš gyventojų ir mokesčius ir kontribuciją, bet burmistras turi nurodyti, kiek iš ko reikia paimti. Bendrą sumą išreikalautinų pinigų ir maisto produktų nustatys pats komendantas ». Tą kartą ir Jokantas buvo atleistas nuo nemalonių burmistro pareigų, bet burmistras buvo dažnai perrenkamas, kol galų gale burmistru buvo paskirtas Kalvarijos vežėjas Drejeris. Paskui tasai burmistras mirė apopleksija.

Komendantas grąšindavo sudeginsiąs miestą, kai jo neklausydavo. Prieš karą Kalvarijoje stovėjo du pulkai rusų kariuomenės ir abiejuose miesto šonuose stovėjo pastatytos didžiulės kareivinės. Prieš Velykas buvo padegtos abejos kareivinės pietų ir šiaurės miesto pusėje. Tuo pat metu buvo sudeginti ir didžiuliai kalėjimo mūrai, vokiečių pastatyti XIX šimtmečio pradžioje. Po kelis kartus buvo deginamas ir pats miestas. Nuo sviedinių miestas degė. Daug kas yra matęs, kaip kareiviai tepė medinių namų sienas kažkokia derva ir paskui padegė. Žydaitės, kareivių simpatijos, pasakydavo, kada bus gaisrai, o galop jos iš kareivių sužinojo, kad daugiau nebus gaisrų,

ir nebuvo. Taigi Kalvariją vokiečiai tyčiomis išdegino. Išdegino visą miesto rytinę dalį ligi plento.

Kalvarijos miestas apkasų linijoje išbuvo apie pusę metų. Slinko jau septintas mėnuo. Lėšų ligoniams ir tarnams laikyti nebeturėjau. Gi kreditan toliau imti negalėjau. Visi ligoninės langai nuo patrankų ir šautuvų šūvių buvo išbyrėję. Stiklų negalima buvo gauti. Malkos baigėsi, visi skalbiniai ir drabužiai išgrobti, indai išnešioti, kiti sudaužyti, chirurginiai įrankiai išnešti, algos tarnautojams nemokėtos už pusę metų, pati ligoninė po daugelio etapų atrodė, kaip tvartas. Beliko 12 ligonių, bet ir su tais buvau iškraustytas iš ligoninės į arešto namus. Ir taip staigiai turėjau persikelti, kad prieš išėjimą to namo gyvio nebuvo galima išvalyti. Apšaudant miestą, šrapnelio skeveldra įkrito į langą ir sužeidė du ligonius. Vienas tuoj mirė. Visi ligoniniai dėl maisto trūkumo buvo tiek silpni, kad vos galėjo paeiti. Buvo tai tik psichiatrinio skyriaus liekanos, nes visi kiti buvo išmirę, arba paleisti į namus. Nauji nebuvo priimami. Vėliau, frontui perėjus į anapus Vilniaus, buvo leista grįžti į ligoninę, bet padėtis nepagerėjo Artėjo žiema. Raštu išdėsciau komendantui apie ligoninės padėtį. Jo pasakymu, arešto namai kaip tik esą labai tinkami išprotėjusiems ligoniams ir jie ten turi pasilikti. Nuo rugpiūčio 14 d. pažadėjo duoti maisto Tai buvo didelis plusas, nes dėl ligonių maisto nebebuvo nei rūpesčio, nei atsakomybės. Nepoilgo komendantūra įdėjo langus ligoninei, davė skalbinius, chalatus, indus ir paskyrė dvi žydaites, mokačias vokiškai, gailestingomis seserimis. Maistas buvo labai prastas. Ligoniai ėmė silpnėti ir mirti. Kai pasiskundžiau vienam iš atsilankiusių vokiečių, kuris vizitavo ligoninę, tasai atsakė : « Vokietijoje ir sveiki žmonės neturi ko valgyti, o Tamsta čia didelį daiktą darai iš to, kad silpnapročiai ir paliegėliai silpnai maitinami. Užtenka to, kad siela kūne laikosi ». Sunku buvo ką į tai atsakyti, nes žinojau, kad tai buvo tiesa. Mano vaidmuo, kaip ligoninės gydytojo, jau buvo menkas, nes nebuvo ko gydyti. Naujų ligonių priimti nebuvo galima. Paviršutiniškai ligoninė apsitvarkė, apsivalė ir jau darė pakenčiamesnį vaizdą, nors ir šiaip vis dėlto buvo apšepusi. Kartą atvažiavo iš Vilniaus kažkoks vyresnysis gydytojas vizituoti, pagyrė tvarką ir švarą, pareikšdamas, kad prie rusų nieko panašaus niekad nesą buvę, kad čia esą matyti vokiečių kultūros įtaka ir padėkojo už tai minėtoms seserims, į mane nė žodžio nepratardamas ir aiškiai ignoruodamas. 1918 m. balandžio 15 d. gavau užbaigti ataskaitą su ligonine ir išėjau mokytojauti į Marijampolės gimnaziją²¹.

Daktarui Kazimierui Jokantui pasitraukus iš ligoninės ir iš Kalvarijos, mieste ir valsčiuje dar per ištisą vasarą šeimininkavo komendantas vokietis, o pačiame mieste — jo pastatytas burmistras Drejeris.

²¹ *Karo Archyvas*, VIII (1937). Čia jo raštas ištisai paduotas.

4. Savoje valdžioje

Kai spalio mėnesį vokiečiai pasijuto santarvininkų nugalėti, tai jie, rusų pavyzdžiu, sukūrė kareivių tarybas (*Soldatenrat*), nuvertė nuo sosto kaizerį, kuris gyvas išbėgo į Olandiją. Kareivių tarybos tada kūrė valdžią Vokietijoje ir okupuotuose kraštuose.

Ir Kalvarijoje kareiviai išsirinko tarybą, komendantui nuplėšė antpečius ir karą laikė baigtu. Tada ir vietos gyventojai griebėsi kurti savo valdžią. Raudenio, Janavo ir Kalvarijos valsčiai kūrė savas valdybas, o miestas atskirai kūrė valdžią.

Dar vokiečių okupacinei valdžiai esant, 1918 m. lapkričio 11 d. įvyko Kalvarijos miesto gyventojų susirinkimas, apie 400 asmenų kurie nutarė rūpintis visais miesto ir dvaro reikalais ir išrinko komisiją iš 6 asmenų, kuri pasikvietė ir du žydų atstovus.

1918 m. lapkričio 13 d. posėdyje išrinktieji komisijos nariai pareigomis pasiskirstė taip : pirmininkas — Vytautas Aleksa, padėjėjas — Elijas Saliamonas, sekretorius — Martynas Liutermoza, kasininkas — Juozas Karpavičius, nariai — Karolis Vestenbergeris, Šuras, K. Eoglis.

Išrinktoji komisija, Kalvarijos valdyba, tuojau nutarė steigti miesto centre raštinę, pareikalauti ginklų milicijai, uždrausti įvairius išvežti iš miesto ribų, panaikinti rekvizicijas, mokesčius, priverstinius darbus, paleisti politinius nusikaltėlius ir reikalauti žodžio, susirinkimų laisvės.

Nusistatyta, kol kas dirbti su vokiečių kareivių taryba.

Lapkričio 14 d. jau nutarta organizuoti miesto miliciją, dėl lėšų stokos tuo tarpu tik iš 10 asmenų. O milicijos pagalbai suorganizuoti iš vietos gyventojų nakties sargybą. Milicininkams nustatyta po 100 rublių algos. Nustatyta uniforma : raudonas raikštis ant rankovės su raidėmis K. M. Taryba. Milicija turėjo būti apginkluota, o kadangi ginklų dar nebuvo, tai milicininkai privalėjo turėti po gerą lazdą. Nutarta apsaugoti miesto ir kariuomenės turtą, pastatant sargus.

Dar 1915 m. iš miesto nuo karo pabėgo į rytus visi turtin-gesnieji, o liko tik biednuomenė-proletariatas. O vokiečiams dar du trečdalius miesto išdeginus, visi gyventojai pasidarė varguoliai. Tai ir šita miesto išrinktoji komisija buvo bolševikiška, pasiryžusi dirbti Eusijos tarybų pavyzdžiu. Perdavus milicijai pareigas, tarybos pasiuntiniai tai pranešė vokiečių valdžios burmistrui Drejeriui. Šis, nenorėdamas tarybos pripažinti, pareis-

kė, kad nepripažįsta ir miesto sudarytos lietuvių valdžios. Tada taryba šiam klausimui spręsti sušaukė miesto gyventojų susirinkimą, kuris įvyko 1918 m. lapkričio 16 d. Dalyvavo apie 5000 žmonių ir pareiškė tarybai pasitikėjimą. Lenkai čia pareikalavo, kad taryboj būtų jų du atstovai: Zdebskis ir Jeglovskis. Po to buvo pareikalauta, kad okupacinė vokiečių valdžia patvirtintų tarybą bei jos miliciją *. Taryba pareikalavo, kad vokiečių burmistras atiduotų miesto kasos knygą-sąrašą, o ant maisto sandėlių būtų uždėta po dvi spynas, kad vieni be kitų (vokiečiai ir lietuviai) negalėtų įeiti. Pastotes naudoti tik būtinam reikalui, o vokiečiai neturi imti pastočių be tarybos žinios. Nutarta surašyti ir apsaugoti miesto turtą, kareivines, mišką ir plytinę ; perimti ligoninę ir tuščiose jos patalpose duoti butus beturčiams. Taip pat nutarta perimti iš vokiečių paštą, pašto viršininku paliekant Liauterį ir mokant jam iš savivaldybės kasos algą. Iš tų, kurie nupirko iš vokiečių gyvulius, atimtus iš kitų, nieko nepirkti. Miesto taryba pasiskirstė į 4 komisijas : K. Roglis ir J. Muskinas rūpinosi milicija, kalėjimu ir maudyklomis ; M. Liutermoza ir Suras — ligonine, skerdykla, paštu ir mokykla; Saliamonas ir Aleksa — pastotėmis ir prieglaudomis (buvo senelių ir vaikų) ; Karpavičius ir Vestenbergeris — kareivinėmis, miškais ir malūnais.

1918 m. gruodžio 25 d. buvo nutarta organizuoti dar ir savanorių miliciją. Gruodžio 7 d. buvo išleista miesto reikalams 4 nuošimčių paskola, kurios gauta 6060 markių. Daugiausia skolino Saliamonas Trockis— 1200 markių. Paskola buvo grąžinta 1919 m. rugsėjo 29 d., sumokant palūkanų 121,20 markių. Nors ta pirmoji miesto taryba buvo kairaus nusistatymo, bet energingai kovojo su vokiečių okupacine valdžia, rūpinosi visais miesto ir gyventojų reikalais, o tų reikalų buvo begalės, ypač daug buvo vargdienių. Posėdžiavo kasdien.

1917 m. rugsėjo mėn. 17-22 d. Vilniuje buvo sušaukta Pirmoji konferencija, kuri išrinko Lietuvos Tarybą, kuri vėliau pasiskelbė Valstybės Taryba. 1918 m. vasario 16 d. jos buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė ir sukurta pirmoji vyriausybė. 1919 m. sausio 1 d. Vilnių užėmė lenkai. V. Taryba ir vyriausybė sausio 2 d. atsidūrė Kaune. Kaune 1919 m. sausio m. 16-23 d. buvo su-

* Žr. Trečiąjį priedą, 422 psl.

šaukta antroji konferencija. Į ją Raudenio, Jonavo ir Kalvarijos valsčiai pasiuntė savo atstovus. Kalvarijos gi miesto taryba savo atstovų nesiuntė ir nei Valstybės Tarybos, nei nepriklausomos Lietuvos vyriausybės nepripažino. Atsisakė taip pat leisti iš miesto ribų vyrus į organizuojamą Lietuvos kariuomenę. Tuo būdu Kalvarijoje susikūrė žmonių vadinta « Raudonoji respublika ».

Neilgai šilo Vilniuje lenkai. Sausio 5 d. jame jau buvo bolševikai su Kapsuko sukurtąja valdžia. Kapsukas pasiuntė į Kalvarijos apylinkes studentą Judų Zonelį iš Dalginės kaimo, šalia Liudvinavo, organizuoti bolševikams. Kaimai jo darbui buvo priešingi, bet Liudvinavo ir Kalvarijos proletariato dalis jam pritarė ir jo darbą rėmė. Kalvarijos taryba, atsisakius duoti savo vyrų Lietuvos kariuomenei, sausio 6 d. nutarė stiprinti savo raudonąją miliciją gintis nuo « baltagvardiečių ».

Tame pačiame posėdyje, iškilus tarpusavio ginčui, buvo perrinktas tarybos prezidiumas. Pirmininku išrinko V. Aleksą, o nariais : sekretorium — Miką Gradecką, maitinimo reikalams — Karpavičių, finansams — Saliamoną ir Aleksą, ūkiui, švietimo reikalams ir kultūrai — Šurą ir Radecką, Roglį — milicijai, administracijai ir sanitarijai.

Sekančios dienos posėdyje buvo nutarta steigti kooperatyvą, kuriam buvo duotas pavadinimas *Ažuolas*. Taryba davė 10 metų neapmokamą patalpą. Kooperatyvas subankrutavo ir 1923 m. sausio 29 d. buvo likviduotas. Prekes nupirko Y. Bendoraitis.

1919 m. sausio 22 d. posėdyje « Kalvarijos darbininkų taryba » nutarė ir pasiuntė Lietuvos tarybų vyriausybei bei raudonajai armijai Vilniuje šitą raštą:

« Kalvarijos darbininkų taryba, atstovaujanti 9500 žmonių, sveikina revoliucinę Lietuvos valdžią ir linki pasekmingai varyti darbininkų išliuosavimo darbą. Kartu sveikina Lietuvos Raudonąją Armiją, tikėdamosi, kad šioji paskubins suteikti pagalbos vietas darbininkų organizacijai, sunkioje jos kovoje su kapitalistais-naudotojais.

Kalvarijos Darbininkų tarybos pirmininkas V. Aleksa.
Sekretorius M. Gradeckas.

Liudvinavo miesto ir dvarų darbininkų taryba pasiuntė raudonajai armijai tokį raštą:

« Mes Liudvinavo valsčiaus darbininkai ir valstiečiai pasiruošę įsijungti į kovą prieš buržuaziją, tačiau buržuazijos juodašimčių

bandos, sąjungoje su vokiečių žandais, persekioja mus. Draugai mes jūsų laukiame. Tegyvuoja Raudonoji Armija ».

Šitie raštai buvo išspausdinti Vilniuje ėjusiame laikraštyje *Komunistas* 20 nr. 1919 m. vasario 5 d. Vilniaus raudonoji armija tikrai žengė Kalvarijos-Liudvinavo link. Vasario 12 d. ji pasiekė liniją : Varėna-Daugai-Jeznas. Alytuje buvo suorganizuotas savanorių pulkas, vadovaujamas karininko Juozapavičiaus.

Varėnos barą prieš bolševikus užėmė vokiečiai, o Daugų Alytaus savanoriai. Vokiečiai, keršydami Juozapavičiui už kliudymą jiems plėšikauti, praleido raudonarmiečius ir padėjo jiems užėti savanoriams iš užpakalio. Savanoriams pasiliko tik vienas kelias — trauktis į Alytų. Ant Alytaus tilto Juozapavičius raudonarmiečių buvo nukautas. Savanoriai, matydami, kad neatlaikys didesnės raudonarmiečių jėgos, traukėsi Marijampolės link. Kapsuko agentas Zonelis sužinojęs apie tai, besitraukiantiems savanoriams su savo ginkluotu būreliu Buktos miške pastojė kelią ir nukovė kap. Stuką. Bet jis atskubėjusių kitų savanorių tuoj buvo sugautas ir Marijampolėje karo lauko teismo už nukovimą kap. Stuko buvo nuteistas mirti ir tuoj pat buvo sušaudytas.

Marijampolėje Alytaus savanorių pulkas, gavęs naują vadą, tuoj susitvarkė ir išžygiavo priešintis raudonarmiečiams. Žygis buvo sėkmingas. Netrukus jie buvo išstumti iš visos Lietuvos. Taip Kalvarijos miesto taryba jų ir nesusilaukė.

1919 m. vasario 19 ir 29 d. Kalvarijoje vyko nauji tarybos rinkimai; išrinkta 18 asmenų. Šios antrosios tarybos pirmasis posėdis įvyko vasario 26 d. Posėdį atidarė senosios tarybos narys M. Gradeckas. Pirmininku išrinktas Bukevičius, sekretorium — Stepšys. Prezidiumą nutarė pavadinti « vykdomuoju komitetu », iš 5 narių. Sekantis posėdis įvyko vasario 28 d. ir, renkant prezidiumą, kilo ginčų. Žydai apleido posėdį. Tuoj po to atvyko Kauno valdžios atsiųstas komendantas. 1919 m. kovo 1 d. komendantas sušaukė miesto susirinkimą. Prieš tai rinktoji taryba buvo pašalinta ir išrinkta nauja : pirmininkas — M. Gradeckas, nariai — Roglis, Karpavičius, Margolis ir Stepšys.

Revizijos komisija : Bukevičius, kun. J. Juraitis, Mačiulaitis ir Bozengilcas.

Šios antrosios tarybos vykdomasis komitetas buvo menkuose santykiuose su komendantu, bet tie santykiai išsilygino. Komen-

dantas turėjo visą valdžią duoti leidimus ginklams laikyti. Dėl to kildavo dažnai nesusipratimų.

Ši taryba, kaip ir pirmoji, o gal dar daugiau buvo savarankiška. Nenorėjo pripažinti jokios valdžios, ir kad policija nevykdytų jos reikalavimų, 1919 m. spalio 13 d. buvo nutarta tą spragą užpildyti : buvo įsteigtas partizanų būrys, ypač kovai su spekuliantais. Teko net kai kuriuos tarybos narius sekti, bei suvaržyti laisvę, nes buvo atsisakę mokėti policininkams nustatytą dalį butui, vykdyti teismo raštus bei duoti naujokų rinkimo komisijai butą. Tarybos kadencija buvo trumpa, bet gana veikli. Viso padarė net 73 posėdžius, kurių paskutinis įvyko 1920 m. sausio 12 d.

Trečiosios tarybos rinkimai įvyko 1919 m. gruodžio 27-29 d. Vėl buvo išrinkti 8 asmenys.

Pirmasis šios tarybos posėdis įvyko 1920 m. sausio 20 d., kurį atidarė ir pasveikino tarybą Marijampolės apskrities viršininkas. Pirmininkavo seniausias amžiumi Greifenbergeris.

1921 m. sausio 13 d. burmistru buvo išrinktas Eduardas Feiferis, 1923 m. lapkričio 28 d. — Jonas Katkevičius, o 1924 m. vasario 14 d. — Antanas Matusevičius.

Daug grįžo iš Rusijos prieš karą pabėgusių miesto gyventojų. Padaugėjo sėklių pažiūrų žmonių, miestas susitvarkė. Pradėjo atstatyti per karą sugriautus namus, ėmė statyti naujų.

Didelės medinės kareivinės, vokiečių karo metu sudegintos, nebuvo atstatytos. Jų plytgalius ir kitokius likučius miestiečiai surankiojo ir išsivežiojo saviems reikalam. Mūrinės kareivinės irgi buvo karo veiksmų apgriautos ir apdegintos. Bet valdžios lėšomis 1920 m. jos buvo atnaujintos ir įrengta ligoninė proto ligomis sergantiems. *Marijampolės apskrities* autorius apie ją rašo :

« Garsi buvo prieš karą Kalvarija savo baisiu kalėjimu, kuriame daug mūsų tautiečių vargo už kilnius idealus. Garsi ji yra ir dabar savo didžiule psichiatrine ligonine.

Privažiuojant arčiau prie šios paslaptingos karalijos, darosi kažkaip baisu. Milžiniški rūmai, kuriuose buvo rusų kareivinės, išmėtyti po erdvų parką. Kai kur dar teberiogso griuvėsiai, iš kurių tarytum tuč tuojau išlėks su klyksmu pelėda, ar kitas plėšrus paukštis. Vakare iš tolo girdisi monotoninė elektros motoro giesmė. Įvažiavus į platų kiemą — ligoninės patalpa, apšviesta šimtais lempų. Jaučiama, kad čia krutamą, gyvenama. Tačiau gyvenimas tuose milžiniškuose trijų aukštų rūmuose yra visai kitoks, negu mūsų. Tie nelaimingieji gyventojai savo paslaptingame pasaulyje pergyvena

ištisas epochas. Jie įsivaizduoja girdi nepaprastus balsus, matą neregėtus vaizdus, užuodžią ypatingus kvapus ir t. t. Vieni įsivaizduoja esą karaliais, kiti velniais, dievais. Vieni geroje nuotaikoje, daug kalba, dainuoja, kiti paniurę tūpčioja kampuose, nė žodžio nepratardami, visi užsidarę savyje. Kai kurių prote protarpiais atsiranda pragiedrėjimų, pradeda sveikti, bendrauti su sveikais žmonėmis, bet daugelis visiškai pasveikti negali. Po kiek laiko liga vėl kartojasi. Tokie ligoniai reikalingi ypatingos globos, geros priežiūros. Gydymas vaistais čia tik simptominis ; yra duodama stipriai veikiančių vaistų, kad ligonį nuramintų ir priverstų užmigti, pailsėti. Dabar plačiai gydoma darbu. Užsieniuose prie tokių ligoninių yra amatų dirbtuvės, kame specialistų prižiūrimi ligoniai atlieka įvairius amatų darbus. Pas mus dėl lėšų stokos negalima plačiai įgyvendinti šį gydymo būdą. Tačiau Kalvarijos ligoninės administracija ir personalas deda pastangų tobulėti šioje srityje. Ligoniai padeda dirbti virtuvėje, siuvykloje, stalių dirbtuvėje, vasaros metu daržuose, lauke. Kadangi ministerija visai neskiria šiam tikslui lėšų, tai ligoninės personalas įvairiais būdais stengiasi padidinti turimas lėšas.

Kai kada suruošia vaidinimų, kurių dalį atlieka patys ligoniai. Padeklamuoja neblogai išmoktas eiles, monologus, choras padainuoja dainelių, net duetų. Vienas iš prigimties idiotas su lūpine armonika sugrojo keletą šokių, net virtuiziškai »²².

Autorius vieną tokio vakaro vaidinimą plačiai aprašinėja; pasakoja apie toje ligoninėje suruoštą ligonių darbų parodėlę, ligonių nuotaikas ir išvaizdą. Į Kalvariją proto ligoniai buvo atvežti iš Tauragės, kur jie labai mažą patalpą teturėjo. Kalvarijoje tokių nelaimingų ligonių 1921 m. buvo 400, 1935 m. — 500 žmonių, tačiau toli gražu ne visi, kuriems buvo reikalinga tokia ligoninė.

Kalvarijos psichiatrinė ligoninė — rašo autorius — gražiai, moderniškai įrengta: su centriniu šildymu, vandentiekiu, voniomis, švariai užlaikoma, turi visą eilę tinkamų tarnautojų, bet dėl vietos ankštumo negali aptarnauti visos Lietuvos. Ligoninė visada yra perpildyta. Ilgainiui šita ligoninė jau galėjo sutalpinti 700 ligonių ²³.

Vokiečiai, okupavę Lietuvą, užsimojo psichiatrinės ligoninės ligonius išžudyti. Klebonas kun. M. Krupavičius stojo juos ginti. Į talką pasikvietė Lietuvos vyriausiąją sveikatos valdybos valdytoją

²² Akiras [Biržys Petras], *Marijampolės apskritis*, 271 psl.

²³ Psichiatrinę ligoninę gražiai sutvarkė jos buvęs direktorius dr.

Eliziejus Draugelis.

dr. Balį Matulionį. Vargais negalais jų dalį pavyko apginti. Žydai ligoniai buvo likviduoti. Bet iš ligoninės pastatų ligonius perkėlė į labai ankštas Kalvarijos progimnazijos patalpas. Ligonių dalį atsiėmė giminės. Pasilikusių daugelis buvo išmarinti badu. Bolševikai, išstūmę vokiečius, išlikusius ligonius išgabeno kažkur į Vilnių ar jo apylinkes.

Buvusio Kalvarijos kalėjimo, apie kurį buvo anksčiau kalbėta, rajone, po I karo pradėjo kurtis naujas miestas. Išdygo naujos Kudirkos, Basanavičiaus, Kęstučio, Naujoji ir kitos gatvės. Bolševikai jas pakrikštino savais Majakovskio, Biliūno ir kitų vardais. Tose gatvėse buvo pristatydinta ne tik privačių, bet ir valstybinių pastatų.

Senovės caro laikų, jau šimtmetis mūrinis pašto namas per abu karu išliko sveikas ir dabar dar tebenaudojamas paštui.

Po pirmojo karo Kalvarijoje buvo įkurtos trys pradžios mokyklos : žydų, lenkų ir lietuvių. Lietuvių mokyklai buvo paimtos buvusios ligoninės pastatas, kuriuo susirūpinta dėl jo senumo.

« Suvalkų Kalvarijos lietuvių pradžios mokykla jau eilė metų prisiglaudusi labai senuose, prieš didįjį karą buvusios ligoninės mūrinuose namuose. Juose dabar yra net 12 komplektų apie 600 mokinių. Dėl šios mokyklos mokytojai ir miesto gyventojai turi nemažą rūpestį. Viena, kad mokyklos patalpa yra labai nehygieniška: drėgna, žiemą šalta, tamsūs ir niūrūs kambariai, o antra, kad šis šimtmetinis pastatas nesugriūtų, nes jo atsparumas visai menkas. Prieš kelerius metus šio pastato tvirtumą tikrino speciali komisija, kuri mokyklai laikinai dar leido dirbti. Reikėtų toki patikrinimą vėl pakartoti, nes namas diena iš dienos gali užbaigti savo amžių, juo labiau, kad jo rūsiuose nuolatos stovi vanduo ir graužia pamatus. Naujos mokyklos pastatymas turėtų būti artimiausias tiek apskrities pareigūnų, tiek vietos savivaldybės bei gyventojų uždavinys. Ypačiai skubus reikalas dar ir dėl to, kad visame mieste nėra tinkamo buto, kur būtų galima patalpinti bent vieną kitą komplektą »²⁴.

Panašaus turinio korespondencijų *Lietuvos Aide* tilpo kelios. Jos sujudino tuos, kurie turėjo rūpintis mokyklos statymu. Jie atsikirto pirmiesiems korespondentams tame pačiame *Lietuvos Aide*²⁵. Netrukus jie susilaukė iš pirmųjų atkirčio²⁶.

²⁴ *Lietuvos Aidas*, 1939 m. 750 nr. ir 1940 m. 140 nr.

²⁵ *Lietuvos Aidas*, 1940 m. 177 nr.

²⁶ *Lietuvos Aidas*, 1940 m. 140 ir. 202 nr.

Už pusmečio užėjo Lenkijos-Vokietų ir vėliau Tarybų Sąjungos-Vokietijos karas. Ne tik niekas nesirūpino mokyklos statyba, bet bombardavimai ir artilerijos sviediniai vėl miestą išdegino ir mokyklos pastatą apgriovė. Šitas buvusis ligoninės pastatas išstovėjo ligi 1960 m. Kai jo be pavojaus ilgiau laikyti jau nebuvo galima, tai statybininkai nugriovė jį iš pamatų ir 1961 m. toje pačioje vietoje pastatė mūrinį dviejų aukštų tokio pat didumo namą šeimoms gyventi.

Taip buvo rašyta spaudoje apie Kalvarijos miesto mokyklas ir apie paties miesto statybas, tačiau spaudoje ne viskas buvo pasakyta. Miesto pradinė mokykla veikė daugeliu komplektų ne tik buvusios ligoninės mūre, bet ir keliuose privačiuose namuose, pasamdytose patalpose. Be pradinės mokyklos veikė Kalvarijoje ir vidurinė keturių klasių progimnazija. Kai tik susidarė po karo pastovi valdžia, Kalvarijos gyventojai ėmė rūpintis savo vaikų aukštesniu pramokslinimu. Mokyklos patalpai išnuomojo savo namą Daugirdai. Buvo gautas leidimas jų namuose atidaryti keturių klasių progimnaziją ir ji išbuvo visą laiką ligi II pasaulinio karo. Nėra žinių apie šios mokyklos mokytojus ir veiklą. Vilkaviškio vyskupijos kunigų sąrašuose (*elenchuose*) Kalvarijos vidurinės mokyklos kapelionais, tikybos mokytojais, įrašyti: kun. Juozas Juraitis — 1920-1922 metais, kun. Simonas Povilaitis — 1924 m., kun. Klemensas Pusdešris — 1926 m., kun. Antanas Keblaitis — 1927 m., kun. Ant. Šilingas — 1928-1930 m., kun. Feliksas Sruoginis — 1931 m., kun. Pijus Karalius — 1932 m., kun. Vincas Balsys — 1933 m., kun. Juozas Gutauskas — 1934 m., kun. Juozas Maknavičius — 1935-1936 m., kun. Juozas Liutkevičius — 1937 m. ir kun. Andrius Gustaitis — 1940 m.

Lenkai savo valstybę vadino *Państwo mocarstwowe*, tai yra pajėgi — didžiulė, bet praktikoje ji pajėgi pasireiškė tik santykiuose su Lietuva. Lenkai sakėsi ir vokiečiams nesiduosią nugalimi. Ir štai 1939 m. pirmomis rugsėjo dienomis Hitlerio armija puolė Lenkiją ir per savaitę jos pajėgumą išsklaidė. Sumuštos lenkų kariuomenės likučiai pasitraukė pas kaimynus, taigi ir į Lietuvą. Prie Lietuvos sienos teko jų daliniams atiduoti ginklus Lietuvos kariams, o patys lenkai buvo internuoti. Kalvarijos gyventojai pasakojo, kad lenkų karininkai pakėlė triukšmą, kai jie buvo maitinami ir nakvinami kartu su jų eiliniaisiais kareiviais.

Atseit, anoje Pilsudskio Lenkijoje karininkai vergiškai žiūrėjo į eilinius, juos pasturlakais laikė.

1940 m. Lenkijos vakarinę dalį okupavo Vokietija, o rytinę dalį paėmė Tarybų Sąjunga. Šios dvi valstybės, Lenkijoje susisiekusios, dėjosi draugėmis, tačiau nujautė, kad reikės ir pasigalynėti. Tarybų Sąjunga pareikalavo Pabaltijo respublikų dėtis į Sąjungą. 1940 m. liepos mėnesį raudonoji armija užėmė Lietuvą. TSRS užsienių reikalų ministerija ėmė tvarkyti ir Lietuvos užsienių reikalus. Tada Hitlerio Vokietija susitarė su Tarybų Sąjunga apsikeisti kai kuriais piliečiais. Kas tarėsi esąs vokietis, galėjo pasitraukti į Vokietiją, o lietuviai valiojo persikelti į Lietuvos TS respubliką. Pagal 1897 m. visuotinę gyventojų surašymą Kalvarijos mieste vokiečių evangelikų buvo 435 žmonės, o Kalvarijos apskrityje — 2782. Didelė dalis šių evangelikų vokiečių per pirmąją pasaulinę karą pasitraukė į Vokietiją, tačiau ir 1940 m. dar jų susirinko daugiau kaip 200 asmenų. Jų didžioji dalis buvo amatininkai ir šiaip verslininkai. Įvedus Lietuvoje bolševikinę tvarką, padėtis vokiečiams pasirodė netikra ir jie beveik visi, kas tik buvo evangelikų tikėjimo, nors ir lietuviai, išsikėlė į Vokietiją. Gi okupuotos Lenkijos žydai, rusai ir Seinų, Suvalkų lietuviai manė, jog jiems bus geriau Lietuvoje ir kėlėsi čia. Punsko parapijoje beveik ištisai gyveno lietuviai ir jie nenorėjo iš savo būklių keltis, bet jiems hitlerininkai įsakė. Išsikeliantieji vokiečiai paliko čia savo ūkius ir namus; Vokietijoje jie turėjo gauti tokį pat turtą. O atkeltieji tarybiniai piliečiai čia gavo naudoti «vokiečių» paliktą turtą. Neliko tada Kalvarijos mieste ir valsčiuje nei vieno vokiečio evangeliko. Jų bažnyčia liko tuščia.

5. Bolševikų valdžioje

Bolševikams okupavus Lietuvą, prasidėjo jos, taigi ir Kalvarijos, gyvenimo pertvarkymas Rusijos pavyzdžiu. Panaikino nuosavybę. Miestuose nusavino ir namus, kurie buvo kiek didesni jų nustatytos normos. Ūkininkų žemes sujungė į vadinamus kolchozus ir sovchozus. Buvusius žemių savininkus padarė jų privalomais darbininkais-kumečiais. Lietuvius masiniai pradėjo vežti į Sibirą. Tokia tvarka sukėlė lietuviuose didelio nepasitenkinimo. Jie laukė iš vakarų išlaisvinimo. Ideališkesnis jaunimas susiorga-

nizavo į ginkluotas partizanų gretas ir stojo ginti Lietuvos laisvės ir jos buvusios tvarkos. 1941 m. birželio 22 d. rytą į Lietuvą įsiveržė Hitlerio armija, kuri Lietuvai nieko gero nežadėjo. Vokiečių bombonešių junginiai kibo į miestus ir žymią jų dalį išgriovė. Taip buvo išgriauti šie miestai: Marijampolė, Vilkaviškis, Alytus, Lazdijai, Merkinė, Seirijai ir kiti. Neaplenkė ir Kalvarijos. Bet Kalvarija mažiau nukentėjo negu aukščiau nurodyti miestai. Okupavę Lietuvą, vokiečiai pradėjo įprastu metodu ją « valyti» nuo žydų ir kitų jiems nepageidaujamų elementų. Kalvarijoje pradėjo valymą nuo tų pastarųjų. Vieną naktį suėmė virš šimto žmonių, kurių tarpe buvo ir 36 žydai. Nepasigailėjo mažų vaikų ir moterų. Atvykę iš Suvalkų geštapininkai žydo Zdrajavičiaus namuose pradėjo savo suimtųjų kruviną egzekuciją. Mušė lazdomis ligi sulaužymo kaulų, paskui sumetę į sunkvežimius vežė į Smalininkų krūmus ir, žmonių pasakojimu, kitus dar gyvus užkasė. Mėginimas juos gelbėti nepavyko. Visi tie nelaimingieji buvo kaltinami bolševizmu visai nepagrįstai. Jų tarpe galėjo būti bolševizmo šalininkų nedidelis skaičius.

Apsidirbę su vienais, vokiečiai stvėrėsi žydų. Atskirti nuo ne žydų jiems buvo įsakyta ant nugarų ir krūtinų prisisiūti geltonus lopus. Uždraudė vaikščioti šaligatviais. Suvarė į getą. Varė į įvairius darbus. Ir kankino, ir tyčiojosi iš jų «geštapo nustatyta tvarka».

Vokiečiai Kalvarijoje rado apie tūkstantį žydų. Pagal 1897 m. sąrašą žydų Kalvarijoje buvo 3581, bet ligi 1941 m. jų skaičius sumažėjo. Po mėnesio laiko visus Kalvarijos žydus išvežė į Marijampolę ir ten iššaudė. Išliko tik tie, kuriuos ūkininkai pas save išslapstė. Tuo būdu Kalvarija liko be vokiečių ir be žydų.

1944 m. vokiečiai, bolševikų vejami iš Lietuvos, pro Kalvariją tik prabėgo. Tačiau ir prabėgdami miestui padarė daug nuostolių. Jie išsprogdino elektros stotį, gerai įrengtą pieninę ir ant Šešupės vandens malūną. Prieš tai ir po to dar miestą apšaudė patrankomis. Daug pastatų apgriovė ir sudegino. Didžiųjų patrankų sviediniais buvo apgriauta bažnyčia, viena kolonų arka sudaužyta ir klebonijos ūkio trobos sudegintos. Be to, vokiečiai daugelį miesto trobų tyčiomis padegė.

Vokiečius išvijus iš Lietuvos, Kalvarijos mieste prasidėjo gyvenimas pagal bolševikų tvarką. Apie atskirus miesto įvykius rašė laikraščiai, bet viso niekas nėra parašęs. Obelienius knygoje

Kur bėga Šešupė daug ką yra parašęs, bet tik turistams reikalingų žinių. Kalvarijos rajoninis laikraštis taip pat ką aprašė. Viename laikraščio numeryje surašytos visos miesto gatvės. Didžiausioji, plačiausioji ir gražiausioji gatvė vadinama Černiachovskio gatve. Plentu einanti gatvė Kapsuko gatve vadinama. Kitos gatvės kitaip sutarybintos : Komjaunimo, Majakovskio, Maksimo Gorkio, Marytės Melnikaitės, Petro Cvirkos, Karolio Poželos, Zigmo Angariečio, J. Janonio, J. Greifenbergerio, Pionierių ir kitos.

Šalia miesto buvo didelis dvaras, kurį laiko eigoje buvo įsigijęs lenkas Gavronskis. Nepriklausomybės laikais, Gavronskis išsikėlė į Lenkiją. Žemės reformos valdyba jo dvarą išdalino mažžemiams, o jam paliktą centrą jis pardavė valstybės valdžiai. Šešupės vandens malūnas irgi buvo Gavronskio. Tą malūną su 30 ha žemės nupirko žydas Romanovas. Malūnas buvęs labai gerai įrengtas. Tą malūną pardavęs, Romanovas prieš antrąjį karą išvyko į Palestiną. Karo metu išsprogdintą malūną Kalvarijos statybininkai atstatė ir padidino. Jo užtvankos slėgimas 2,5 metrų, galingumas 50 kilovatų. Duoda miestui elektrą ir yra vienas iš didesniųjų respublikos malūnų. Kiek atokiau nuo šio malūno jau baigta statyti didelė plytinė, gaminanti per metus po 20 milijonų plytų. Prie Černiachovskio gatvės naujame mieste, netoli buvusio kalėjimo vietos, pastatyta mūrinė pieninė, kurią vokiečiai buvo susprogdinę. Šita pieninė gamina visokių rūšių pieno produktus ir juos pristato Lietuvos didiesiems miestams. Iš atliekamo lieso pieno gaminama kazeinas²⁷. Kolūkiečiai savo karvių nuo šeimų atliekamą pieną stato kolūkių pieno nugriebimo punktais. Liesas pienas grąžinamas tiekėjams, o grietinė pristatoma šiai miesto pieninei. Pagamintas sviestas duodamas miesto maisto krautuvėms.

Šiame Kalvarijos naujamiestyje yra ir skerdykla, pateikianti įvairios rūšies mėsos gaminių krautuvėms, čia pat yra naujai pastatyta ir naujoviškai įrengta didelė kepykla. Jos kepiniai pardavinėjami miesto keliose krautuvėse ir išvežiojami į kolūkių krautuves.

Naujame Kalvarijos mieste prie Černiachovskio gatvės yra pastatytas naujas dviaukštis mūras, kuriame veikia vienuolikos klasių vidurinė mokykla. Čia miesto vaikai privalomai mokosi nuo

²⁷ Kazeinas — pieno medžiaga, vartojama technikos reikalam.

pirmojo skyriaus, ligi aštuntos klasės, geriau — skyriaus. O pirmąją dar tris klases gauna vidurinio mokslo-gimnazijos baigimo atestatą ir stoja į universitetą, specialaus mokslo institutą ar technikumą. Prie mokyklos yra mokinių bendrabutis. Pati Černiachovskio gatvė išasfaltuota. Čia karo veiksmų išgriauti namai atstatyti. Viename jų universalinė krautuvė, kitame — taupomoji kasa, kituose — specialių prekių krautuvės ir gyvenamos patalpos. Prie šios gatvės yra ir katalikų mūrinė dvibokštė bažnyčia, o šalia šventoriaus buvusiuose parapijos namuose įtaisyta skaniųjų valgių krautuvė. Antrame šio pastato aukšte — kultūros centras, skaitykla, susirinkimų salė.

Antroje didelėje Kapsuko gatvėje, yra išlikęs nuo karų sveikas dar caro laikais prieš šimtą metų pastatytas pašto rūmas. Jame ir dabar veikia paštas. Yra jau nebereikalinga, nugriautu bokštu, evangelikų bažnyčia dabar naudojama kitam tikslui. Nugriautos prieškarinės ligoninės vietoje, pastatyti du dviaukščiai mūrai šeimoms gyventi. Prie šios gatvės yra parkas. Pačiame jo centre — Lenino biustas. Šalia šio parko yra asfaltuota aikštė keleiviniams autobusams sustoti; ten yra ir keleiviams bilietų kasa. Susisiekimas išplėstas.

Karo kautynėms praėjus, buvo išlikusi, tik kiek sužalota, klebonija. Visos kitos trobos buvo sudegintos. Kleboniją paėmė ligoninei. Dabar labai praplėsta. Klebonijos sklype pristatyta mūrinių pastatų, bene šeši, ir juose įrengti įvairūs ligoninės skyriai: gimdymo, operacijų, užkrečiamųjų ligų, vaikų ir kiti.

Kalvarijoje veikia buvusi vilnų karšykla ir verpykla, kuri ne tik kolūkiečiams vilnas karšia ir verpia, bet ir pagerintą pusvilnonį vataliną gamina ir verpia siūlus Lentvario kilimų audyklai.

Po karo pakraščiuose padarytos gatvės, ir gyvenamos trobelės statomos, kurias žmonės vadina kregždžių lizdais. Visa žemė yra miesto valdybos žinioje ir tik tas gali pasisodinti daržovių, kam valdyba yra davusi žemės kelių arų²⁸ sklypelį. Prašanti šeima gali gauti tokį sklypelį ir leidimą statydintis trobelę. Kas turi statymo pradžiai šiek tiek pinigų ir turi darbą, gali gauti iš komunalinio banko paskolą. Plytinė gamina daug plytų ir nebrangia kaina. Medis brangus ir medinę trobą pasistatyti brangiai kai-

²⁸ Aras lygus 0,02471 akro arba 100² metr.

nuoja. Tad medines stato tik stulpines sienas iš apipiovų ar lentų. Iš oro pusės sienos apmūrijamos plytomis. Plytų daug nereikia, o iš oro jau mūras. Iš vidaus ištinkuoja kalkių skiediniu. Tokia siena yra šilta, švari ir graži. Trobos didumas daromas pagal išgales, beveik visada dviejų kambariukų ir virtuvės. Statyba ne laisva, bet prižiūrima, kad būtų padaryta pagal planą. Tokių privačiai prisistatytų trobelių labai daug miesto pakraščiuose. Parapija savo kunigams pastatydino 4 kambarėlių gūžtą. Tokia statyba ne ilgaamžė.

Kalvarijos miesto centre iš senų senovės gyveno sklypininkai, o pakraščiuose — ūkininkai. Ilgainiui centras didėjo, mažindamas ūkininkų žemes. Ūkininkai žemę turėjo rėžiais. 1926 m. jie metė ūkininkavimą rėžiais ir pasidalino viensėdiniais sklypais. Dabar vienkieminių ūkininkų nėra. Jie įjungti į kolūkius prie gretimų kaimų. Kaimai jau visi sujungti į kolūkius ar tarybinius ūkius. Senose gyvenvietėse jau nedaug beliko gyventojų. Dar kai kurios senosios šeimos gyvena senose buvusių ūkių sodybose. Jaunimas tuokiasi be kraičių, tad gali gauti kolūkinėje gyvenvietėje 15 arų žemės, statosi daugiausia neva «plytinę» trobą, tvartėlį ir gyvena. Kai dirba kolūkyje, tai gauna dar žemės bulvėms pasisodinti ir ligi 60 arų miežiams pasisėti. Kolūkiečių daržai po 15 arų; kolūkių pastatai: tvartai, kluonai ir sandėliai didesni, negu senovės dvarų, turi po 100 metrų ir daugiau ilgio ir atitinkamą plotį.

Į visus Kalvarijos apylinkės kolūkius yra atvesta elektra. Kolūkiečiai jos gauna šviesai ir valgiui pasišildyti.

Kolūkiuose-kolchozuose statomi vadinami kultūros namai, o prie mokyklų bendrabučiai. Ir vieni, ir kiti, kaip ir mokyklos, yra fabrikai lietuviams ir jų jaunimui bolševikinti. Tam tikslui pasiekti bolševikai priemonių nesirenka. Metus akį į jų atliktus darbus Kalvarijoje, atrodo, reikėtų pasidžiaugti. Bet, deja, tie jų atlikti darbai tarnauja tik bolševikų tikslams. Pavergtieji lietuviai su visomis šeimomis sugrūdami į 2 kambarėlių menkas pastoges. Jie velka sunkią fizinio priverčiamo darbo, dvasios skurdinimo ir baimės naštą. Visa Lietuva įkinkyta į Maskvos vežimą. Savo krašto turtais ir darbu turtina okupantą ir jo kraštą savo tėvynės nenaudai ir skriaudai. Laisvas lietuvis paverstas vergu.

PIRMASIS PRIEDAS

Pirmasis Kalvarijos miesto gyventojų sąrašas (1790 m.)

Klebonija

Klebonas kun. Petras Vimboras 44 ; kamendorius kun. Justas Randelis 33 ; klebono sės. Elena Bacuoienė 56 ; bernas Jonas Chmieliauskas 46 ; vežėjas Vincas Valinčius 24 ; tarnaitė Katrė Radvilaitė 44 ; kambarinis tarnas Vincas Ulėda 16.

Brostvinė

Šeimininkas Mikalojus Poresta 49 ; žm. * Elzbieta 43 ; d. Jozefą 15 ; samd. Pranas Žilinskas 22 ; Kristina 14 m. ; kamp. Darata. Kitame gale — mokytojas Leonas Prokopavičius 26 ; žm. Brigita 28 ; d. Barbora 2.

Mokyklos gatvė

1. Išdo pareigūnas (stražnik) ponas Domininkas Koženevskis 39 ; žm. Ona 27 ; d. Juzė ; tarn. Agnietė 17.
2. Ūk. Jokūbas Sengūnavičius 36 ; žm. Katrė 31 ; s. Motiejus 19.
3. Ūk. Andrius Koženiauskas 31 ; žm. Barbora 30 ; vaikai Pranas 17 ; Martynas 11; Rožė 14; Eleonora 1.
4. Batsiuovys Benediktas Kalitavičius 30 ; žm. Apolone 29 ; vk. Simas 6 ; Marcelė 4 ; kamp. Danilienė 50 ; s. Lukas 29.
5. Ūk. Stasys Koženiauskas 36 ; žm. Rožė 31 ; vk. Katrė 5 ; Zuzana 3 ; Elena 1 ; tėv. Antanas Koženiauskas 67 ; tarn. Stasys Sviderskas 14 ; Regina 22.
6. Ūk. Petras Radzevičius 27 ; žm. Regina 26 ; sės. Rožė 18 ; Katrė 20.
7. Darž. Vaitiekus Lukaševičius 31 ; žm. Ieva 30 ; vk. Juozas 6 ; Jurgis 2 ; Ona 4.
8. Ūk. Petras Barkauskas 40 m. ; žm. Sofija 41, vk. Jonas 16 ; Magdė 14 ; Elzė 2.

* Santrumpos reiškia : Br. — brolis, broliai; d. — duktė ; darž. — daržininkystė, daržininkas ; kamp. — kampininkas, kampininkė, kampininkai, kampininkės ; mot. — motina ; naš. — našlys, našlė ; s. — sūnus ; sam. — samdiny, samdinė, samdiniai ; sės. — sesuo ; tarn. — tarnas, tarnaitė, tarnai, tarnaitės ; tėv. — tėvas ; ūk. — ūkininkas, ūkininkė ; vyr. — vyras ; vk. — vaikai; žm. — žmona. Skaitmenys prie asmens rodo jo metus.

9. Ūk. Juozas Rusavičius 34 ; žm. Rožė 32 ; vk. Gabrys 18 ; Juzė 11.
10. Ūk. Antanas Rozmierskis 34 ; žm. Ona 30 ; vk. Rožė 10 ; Magdė 2, bernas Motiejus.
11. Ūk. Motiejus Kalitavičius 41 ; žm. Katrė 40 ; vk. Povilas 15 ; Antanas 13, Vincas 8, Kazys 5, Juozas 16.
12. Ūk. Eljas Poznekovskis 55, žm. Magdė 30, vk. Antanas 12, Stasys 10, Rožė 22, žentas Adomas Starkevičius 26, žm. Brigita 24, d. Ieva 1, piem. Mikalojus 13.
13. Ūk. Jurgis Jaskevičius 55, žm. Marija 57, žentas Juozas Semena- vičius 33, žm. Elena 30, vk. Flioras 8, Rožė 5, tarn. Magdė 21.
14. Ūk. Gabrys Liubauskas 27, mot. Agota 70, tarn. Vincas 30, kamp. Zofija 40, s. Jonas 3.
15. Ūk. Steponas Zeziulkevičius 35, žm. Ieva 32, vk. Ignas 6, Katrė 4, Barbė 2, tėv. Petras 60, žm. Magdalena 58.
16. Ūk. Jonas Jankauskas 40, žm. Marija 42, vk. Juozas 12, Elzė 5.
17. Ūk. Jokūbas Kanevičius 45, žm. Marija 42, vk. Jonas 16, Katrė 14, Ieva 8, Zofija 5.
18. Ūk. Vincas Galinis 38, žm. Jeva 30, d. Rožė 13, tarn. Albina 20.
19. Ūk. Petras Baguševičius 50, žm. Darata 48, vk. Andrius 18, Katrė 26, Uršulė 16.
20. Ūk. Martynas Rozmierskis 37, žm. Marija 40, vk. Mikas 8, Mar- celė 14, Dominika 6, Antanina 4, Juzė 1, tėv. Baltrus Borisevičius 51, s. Andrius 15.
21. Ūk. Adomas Ramanauskas 49, žm. Elzė 36, vk. Jurgis 9, Regina 20, Marcelė 18, Rožė 18, Katrė 14, Pranė 7, Agnietė 3.
22. Ūk. Jokūbas Bubnovskis 49, žm. Magdė 35, kamp. Povilas Roz- mierskis 32, žm. Katrė 29, vk. Antanas 5, Magdė 3.
23. Ūk. Baltrus Lajauskas 55, vk. Matas 23, Ona 19, kamp. Marija 50.
24. Ūk. Vaitiekus Bartkevičius 31, br. Motiejus 26, Laurynas 18, Simas 14, mot. Agota 52, kamp. Marija Dotaitė 29.
25. Ūk. Kristupas Boruta 30, žm. Katrė 21, vk. Motiejus 7, Juozas 1, Ona 5, tarn. Jokūbas Dundzila 28.
26. Darž. Jokūbas Bubnauskas 32, žm. Liucija 30, s. Juozas 5.
27. Ūk. Stasys Galinis 51, žm. Pranė 47, vk. Pranas 19, Antanas 14, Juozas 11, Rožė 9, Marija 4.
28. Ūk. Kazys Rozmierskis 39, žm. Magdė 40, vk. Juozas, Vincas 2, Jadvyga 10, Katrė 12, Daminka 6, tarn. Katrė 40.
29. Ūk. Antanas Navakauskas 43, žm. Marija 41, vk. Domininkas 10, Ieva 19, Zofija 18.
30. Ūk. Juozas Kalitavičius 42, žm. Elzė 40, vk. Andrius 18, Jonas 12, Karolis 16, Antanas 10, Jokūbas 3.
31. Ūk. Adomas Ulida 37, žm. Sofija 32, vk. Andrius 17, Antanas 9, Stasys 6, Juzė 11, Pranė 2, tarn. Samulė 22.
32. Ūk. Juozas Sventickas 42, žm. Jadvyga 27, vk. Vincas 6, Marija 3, Viso šioje gatvėje 93 vyrai ir 93 moterys.

Šnapiškio gatvė

1. Ūk. Mikas Zajančkauskas 45, žm. Katrė 41, vk. Martynas 15, Katrė 17, Rožė 12, kamp. Jokūbas Mockabudskis 60.
2. Ūk. Mikas Pranckevičius 40, žm. Barbora 22, tarn. Barbė Vitkauskaitė 17, kamp. Bonaventūras 24, Baltrus Vyšniauskas 62, s. Motiejus 11.
3. Našlė Kaženiauskienė Rožė 49, vk. Grigas 19, Brigita 16, Viktorija 9, kamp. Katrė 19.
4. Ūk. Matas Vaičiulaitis 48, žm. Magdė 40, vk. Motiejus 25, Romualdas 20, Regina 11.
5. Darž. Matas Balevičius 32, žm. Regina 30, vk. Vincas 5, Anupras 3, Eleonora 6, kamp. Kristė 40, vk. Marija 9, Marcelė 6, Ona 3.
6. Darž. Baltrus Kazlauskas 29, mot. Zofija 48.
7. Ūk. Gabrys Bigentavičius 32, žm. Magdė 30, tėv. Silvestras 65, mot. Ona 57, augint. Kasparas 17, kamp. Andrius Šufranas 45, žm. Katrė 41.
8. Ūk. Jokūbas Ožekauskas 27, mot. Zofija 52, sės. Teresė 15.
9. Ūk. Martynas Supranavičius 49, žm. Ona 39, s. Ignas 28, augint. Jurgis 14.
10. Našlė Agnietė Kulikauskienė 40, vk. Kasparas 14, Juozas 4, Katrė 12, Marija 13, Magdė 9, Ieva 4.
11. Ūk. Martynas Ilevičius 37, žm. Marcelė 30, vk. Juozas 6, Juzė 4, švogerys Justinas 24, Vincas 17, kamp. Kunigunda 19.
12. Ūk. Juozas Geciunskas 51, žm. Marija 46, vk. Sebastianas 27, Lukas 19, Lauras 17, Motiejus 15, Katrė 31, Jonas 11, Antanas 3.
13. Ūk. Jonas Kučinskas 39, žm. Kristė 30, žentas Jonas Kavaliauskas 31, žm. Petronė 28, d. Julija 3.
14. Ūk. Aleksas Stražinskas 33, žm. Magdė 30, d. Juzė 3 m., Regina 51.
15. Ūk. Andrius Černiauskas 20, br. Jonas 15, Juozas 12, Ieva 10, Kristė 9, mot. Marija 60, kamp. Ieva 30, s. Vaitiekus 18.
16. Ūk. Petras Galinis 37, br. Vincas 18, S. Marcinkevičienė 32, d. Rožė 7.
17. Ūk. Martynas Černiauskas 80, žm. Katrė 57, vk. Tomas 20, Jokūbas 31, tarn. Marija 21.
18. Ūk. Kazys Damulevičius 47, žm. Katrė 41, vk. Tadas 18, Jokūbas 31, tarn. Marija 21.
19. Darž. Jonas Mukinas 52, žm. Kristė 50, vk. Jonas 31, žm. Ona 30. Viso gatvėje 51 vyras ir 55 moterys.

Gardino gatvė

1. Ūk. Mikas Dambrauskas 45, žm. Barbora 40, vk. Jokūbas 13, Martynas 3, Domininkas 5, Teresė 15, tarn. Bulikauskas Motiejus 21.
2. Ūk. Jonas Kšivickas 32, žm. Rožė 33, vk. Stasys 5, Mikas 1, Ona 7, tėvas Steponas 55.

3. Ūk. Jonas Marcinkevičius 37, žm. Ona 31, vk. Laurynas 9, Gabrys 2, Magdė 4.
 4. Ūk. Jonas Mockabudskis 37, žm. Rožė 31, tarn. Ona 22, kamp. Kučinskienė 40, s. Anupras 9.
 5. Darž. Jokūbas Teresevičius 39, žm. Ieva 34, vk. Tomas 6, Rožė 3.
 6. Kasparas Danilevičius 42, žm. Rožė 40, vk. Ignas 4, Baltrus 2, br. Vincas 22, kamp. Kristupas Mikalauskas 51, žm. Marija 49.
 7. Ūk. Šlapšinskas Tadas 31, žm. Barbė 29, vk. Jonas 13, Jurgis 9, Ona 1, br. Petras 28, tėv. Simas 62.
 8. Darž. Srednickienė Magdė 50, vk. Agnietė 20, Ieva 18, Bonaventūras 31, Teresė 29, Martynas 2, tarn. Zofija 19, aug. Teofilė 6, Barbė 4, br. Jonas Srednickas 20.
 9. Darž. Stasys Vežbickas 31, žm. Lucija 27, s. Martynas 1, br. Stepas Bagdanavičius 39, žm. 36, d. Katrė 9.
 10. Našlė Magdė Danilevičienė 50, vk. Matas 18, Elena 25, Agota 17, kamp. Jurgis Zalckis 41.
 11. Ūk. Lukas Galevičius 57, žm. Teresė 29, vk. Juozas 9, Baltrus 2, Marija 12, Eleonora 3.
 12. Ūk. Mikas Bigentavičius 30, žm. Regina 29, d. Marija 1, tarn. Vincas 21, kamp. Andrius Bilinskas 30, žm. Gertrūda 31, d. Uršulė 2.
 13. Ūk. Kristupas Stankevičius 37, žm. Katrė 35, vk. Vincas 7, Mikas 2, Rožė 9, tėv. Jonas 60, tarn. Andrius 20, Cecilija 21.
 14. Ūk. Jonas Jurgelevičius 29, vk. Steponas 9, Magdė 3, Katrė 1, svainis Mikas 27, kamp. Ona Kašinskienė 26, Sofija 51.
 15. Ūk. Andrius Boguševičius 41, žm. Katrė 40, tarn. Katrė 20, kamp. Kristė 31, s. Jonas 4.
 16. Ūk. Kalikstas Liutkevičius 50, žm. Magdė 48, vk. Danielius 19, Magdė 15, aug. Vincas 10, Zuzana 3.
 17. Ūk. Tadas Kašinskas 42, žm. Kristina 49, vk. Antanas 21, Magdė 12, Rožė 10.
 18. Ūk. Jokūbas Galevičius 52, žm. Elzė 48, d. Magdė 8.
 19. Ūk. Martynas Bartnickas 67, žm. Agnietė 55, vk. Ignas 37, Silvestras 30, Katrė 27, Mikas 3, podukra Viktė 10.
- Iš viso gatvėje 62 vyrai ir 54 moterys.

T o t o r i ų g a t v ė

1. Ūk. Tadas Agulevičius 31, žm. Zuzana 29, vk. Pranė 6, Jonė 3, Sofija 1, mot. Rožė 57, svainis Vincas 14, Antanas 9.
2. Ūk. Antanas Midonavičius 40, žm. Katrė 36, vk. Petras 19, Ignas 17, Juozas 12, Matilda 18, Ona 10, Ieva 3.
3. Ūk. Andrius Černiauskas 33, žm. Skolastika 30, vk. Antanas 4, Domininkas 2, Juzė 6, kamp. Baltrus 40, vk. Baltrus 9, Ona 7.
4. Darž. Agota Tomskienė 45, kamp. Mikas Ališkevičius 40, žm. Katrė 38.
5. Darž. Andrius Lukoševičius 31, žm. Eleonora 29, d. Ona 3.

6. Ūk. Tadas Simniškis 27, žm. Rožė 26, s. Simas 3, tarn. Motiejus 20, kamp. Magdė 40.
 7. Ūk. Jonas Šupšinskas 37, žm. Rožė 36, vk. Jonas 11, Pranas 4, Benediktas 1, Ieva 7, Juzė 6, tarn. Ignas Baušėvičius 21, Sofija 20.
 8. Ūk. Juozas Mikulskis 40, žm. Kristė 31, vk. Matas 4, Andrius, 1, Kristė 6.
 9. Ūk. Jurgis Kardasevičius 39, žm. Katrė 34, vk. Simas 6, Rožė 8.
 10. Ūk. Jurgis Beigis 30, žm. Ona 31, d. Ieva 1, svainis Simas 41, sės. Lucija 45, s. Antanas 11.
 11. Ūk. Jonas Ridzevičius 45, žm. Marija 41, vk. Simas 9, Magdė 3.
 12. Ūk. Stasys Burinskas 42, žm. Elena 41, vk. Katrė 10, Juzė 6.
 13. Ūk. Antanas Černiauskas 56, žm. Ona 51, vk. Jurgis 25, Tadas 19, Tomas 15, Teklė 25, aug. Kristė 12.
 14. Ūk. Pranas Grens 27, br. Simas 26, mot. Kristė 60, tarn. Petronėlė 12.
 15. Ūk. Matas Augulevičius 30, žm. Magdė 27, d. Benedikta 2, kamp. Agota 40, vyr. Jokūbas Kirs 47, s. Jurgis 9.
 16. Ūk. Juozas Karpavičius 30, žm. Katrė 27, d. Regina 9, kamp. Pedor 40, žm. Nastazė 41, vk. Tudor 10, Agota 4.
 17. Ūk. Dovydas Zdanavičius 39, žm. Elzė 31, vk. Jurgis 2, Rožė 10, Ieva 8, tarnas Andrius 21.
 18. Ūk. Simas Mileris 32, žm. Julija 31, vk. Jonas 18, Jokūbas 2, Yikta 12, Marija 7, mot. Marija 60, tarn. Kastė 18.
 19. Ūk. Stasys Rucevičius 43, žm. Katrė 41, vk. Karolis 17, Stasys 12, Marcelė 15, Ona 13.
- Iš viso gatvėje 56 vyrai ir 55 moterys.

Odininkų gatvė

1. Ūk. Pranas Karabanavičius 27, br. Adomas 17, Vincas 7, sės Ieva 13, Rožė 11, mot. Elena 50.
2. Ūk. Jonas Hircb 41, žm. Darata 29, vk. Liudvikas 12, Martynas 7, Fridrikas 6, Kristijonas 4, Marija 14, Darata 6, Kristina 1.
3. Ūk. Antanas Hendrovičius 41, žm. Sofija 31, vk. Andrius 23, Martynas 11, Jonas 8, Rožė 20, Ona 5.
4. Ūk. Domininkas Kuinavičius 31, žm. Magdė 29, vk. Kristė 2, Jonas 26, kamp. Magdė 41.
5. Ūk. Jurgis Kazlauskas 39, žm. Barbora 31, vk. Eleonora 11, tarn. Baltrus Matulevičius. 20, kamp. Simas Butkevičius 40, žm. Katrė 38, d. Kastė 4.
6. Darž. Antanas Rutkauskas 28, žm. Katrė 27, vk. Eleonora 8, Elena 2, Ieva 1.
7. Ūk. Bernardas Bartkauskas 29, žm. Viktė 27, vk. Antanas 3, Katrė 1, svainė Elzė 29.
8. Darž. Vaitiekus Vilhelmas 39, žm. Katrė 32, s. Fridrikas 14.
9. Darž. Dionizas Siškevičius 30, žm. Marija 29, kamp. Regina 49, Elzė 6, Rožė.

10. Ūk. Matas Čereška 38, žm. Kristė 37, kam. Jokūbas Heibavičius 37, s. Jurgis 7.
 11. Ūk. Tomas Kazlauskas 32, žm. Teresė 31, vk. Rožė 4, Ieva 2, Magdė 4.
 12. Ūk. Martynas Sukackas 39, žm. Agnietė 35, vk. Vincas 7, Mikas 3, Katrė 4, mot. Agota 60, tarn. Vincas Rucevičius 20, Katrė 21, Jadvyga 27.
 13. Darž. Teodoras Brazauskas 42, žm. Agota 40, d. Elena 17, kamp. Rožė Dobrovolskienė 39, d. Bogumila 10.
 14. Darž. Jokūbas Bartkevičius 32, žm. Ona 30, vk. Jonas 3, Rožė 1.
 15. Darž. Tomas Kubilius 31, žm. Agota 30, d. Ieva 4, kamp. Jokūbas Ališauskas 41, žm. Barbora 40.
 16. Ūk. Juozas Zalevskis 30, žm. Elzė 26, s. Juozas 2, tarn. Martynas Sieleckis 29.
 17. Ūk. Jonas Bartkevičius 42, žm. Marija 42, vk. Petras 18, Elzė 21, Rožė 20, kamp. Baltrus Godelskis 45, duktė Elzė 8.
 18. Ūk. Jonas Radzevičius 36, žm. Kristė 34, tarn. Jonas 22, Magdelena 20.
 19. Darž. Mikas Kizelis 30, žm. Marija 31, vk. Juozas 7, Marija 12.
 20. Ūk. Martynas Grinevičius 50, žm. Magdė 48, s. Jonas 18, kam. Tamašauskienė 51.
 21. Našlė Kūrylienė 50, s. Jokūbas 14, kamp. Jurgis 36, žm. Marija 21.
 22. Darž. Pranas Sajevičius 36, žm. Elzė, svainė Gertrūda 19.
 23. Darž. Jonas Gerškevičius 42, žm. Teresė 41, s. Jonas 13, tarn. Jonas 12.
 24. Darž. Fridrikas Šneideris 39, žm. Kristė 40, tarn. Augustė 20, mokinyš Pranas 11.
- Iš viso gatvėje 57 vyrai, 64 moterys.

A u d ė j ų g a t v ė

1. Ūk. Motiejus Galinis 30, žm. Jadvyga 29, s. Pranas 4, poduk. Agnietė 12, tėv. Jurgis 60.
2. Darž. Valentas Grinevičius 30, žm. Marija 29.
3. Batsiuovys Povilas Bagdžiūnas 31, žm. Marija 31, vk. Simas 9, Rožė 2, mot. Sofija 52, d. Brigita 27, kamp. Petras Makackas 52, ses. Marija 40.
4. Ūk. Povilas Račkauskas 31, žm. Agota 29, vk. Ignas 4, Regina 3, Ieva I, br. Sebastijonas 40, mot. Katrė 60.
5. Darž. Tadas Kulbačauskas 36, žm. Ona 34.
6. Ūk. Jonas Barkauskas 30, žm. Marija 47, vk. Jonas 10, Viktė 8, Jadvyga 22, Katrė 19.
7. Darž. Jokūbas Blanka 38, žm. Barbė 32, d. Marija 5, Karlynė 2.
8. Darž. Simas Biberis 30, žm. Ona 28, s. Fridrikas 2, kamp. Jonas Grinevičius 60, žm. Katrė 51, kamp. Regina 41.
9. Ūk. Jonas Bagdanavičius 40, žm. Teresė 38, vk. Antanas 14, Andrius 5, Simas 3, Agota 16.

10. Kailius Adomas Jocevičius 38, žm. Katrė 33, vk. Jurgis 16, Ieva 12, Stasys 2.
 11. Ūk. Simas Kamantauskas 41, žm. Katrė 40, vk. Jurgis 19, Vincas 15.
 12. Ūk. Jokūbas Žaliauskas 45, žm. Ona 40, vk. Andrius 6, Mikas 4, Rožė 9 ; Grigas 30, žm. Magdė 29, d. Ieva 2, kamp. Magdė 59.
 13. Darž. Jonas Paškevičius 33, vk. Jadvyga 17, Viktė 12, br. Andrius 41, tėv. Antanas 60.
 14. Ūk. Jonas Kupčinskas 31, žm. Kristė 29, vk. Rožė 6, Marcelė 3, svainė Rožė 20.
 15. Darž. Jonas Lizelis 26, žm. Justina 24, d. Katrė 2, kamp. Teresė 41, s. Fridr. 5.
 16. Ūk. Rožinskas 32, žm. Magdė 30, kamp. Kristupas 60, žm. Agota 50, d. Gertrūda 5.
- Iš viso gatvėje 42 vyrai, 42 moterys.

Vižainio gatvė

1. Darž. Mikalojus Paškevičius 30, žm. Pranė 26, vk. Rožė 4, Sofija 2.
 2. Ūk. Kasparas Žaliauskas 39, žm. Ieva 29, vk. Juozas 8, Rožė 6, Sofija 3, Marija 1, tarn. Jurgis Jurgelevičius 21, Rožė 20.
 3. Ūk. Danielius Žaliauskas 70, tarn. Petras Krivickas 19, Elena 20, kamp. Vaitiekus Grybauskas 42, kamp. Laurynas Žilinskas 40, žm. Magdė 38, vk. Martynas 15, Stasys 10, Uršulė 5, Juzė 2.
 4. Darž. Antanas Pečiulis 40, žm. Marija 39, d. Marija 4.
 5. Ūk. Jonas Radzevičius 17, sės. Klara 14, Ieva 5, Marija 41.
 6. Kamp. Jonas Žukauskas 57, žm. Ieva 50, vk. Liudvikas 6, Agnietė 2.
 7. Ūk. Jonas Zelvinderis 36, žm. Kristina 33, vk. Jonas 5, Kristijonas 16, Katrė 15, Elena 7, Ieva 2, tarn. Jonas Sederavičius 21, Magdė 25, tėv. Andrius 67.
 8. Darž. Jonas Bliumas 39, žm. Magdė 24, kamp. Kristupas Galia 40, žm. Marija 41, s. Gotlibas 1.
 9. Ūk. Jurgis Bergas 41, žm. Kristė 39, vk. Marija 14, Kristė 9, Katrė 5, tarn. Andrius Makarevičius 31.
 10. Malūnininkas Kristijonas Makarevičius 32, žm. Ona 27, vk. Goltlibas 4, Erentina 2, Morta 1, tarn. Agota 18, kamp. Darata 40.
 11. Vindininkas Tekorius 42, žm. Magdė 40.
 12. Kalvis Jonas Hornan 31, žm. Sofija 30, vk. Kristė 7, Vilinė 2, mokinyš Jurgis Rozvanas 13, Jonas Lipnickas 19.
 13. Šaltkalvis Jonas Odag 41, žm. Regina 40, vk. Andrius 13, Jonas 10, Darata 5, Kristė 2.
 14. Ūk. Jonas Kačinskas 38, žm. Barbė 37, vk. Antanas 20, Ignas 10, Pranas 6.
 15. Odininkas Abraomas Ramanauskas (totorius) 45, žm. Marija 41, vk. Dovydas 16, Salicilas 6, Ascė 2, augint. Cbatis 12, Juozas Paškevičius 40, tarn. Ona 22.
- Iš viso gatvėje 43 vyrai, 47 moterys. 8, 9, 10, 11, 12, 13 nr. suminėtieji yra vokiečiai.

Vil kaviškio gatvė

1. Ūk. Jonas Lastauskas 26, kr. Povilas 34, ses. Marcelė 31, svainis Simas Juškevičius 27, žm. Elzė 26, d. Daminka 2, piemuo Jonas 11, mot. Marija 60, tarn. Jadvyga 16, kamp. Jonas Galinis 50.
2. Ūk. Jonas Vilčiauskas 47, žm. Ona 38, vk. Antanas 1, Agnietė 19, Marija 10, Jadvyga 6, tarn. Jnrgis 20.
3. Ūk. Mikas Barkauskas 30, žm. Barbė 29, vk. Jonas 10, Juzė 8, Marija 6, tėv. Jokūbas 55.
4. Ūk. Kazlauskas Vincas 29, žm. Ona 27, vk. Mikas 3, Katrė 4, kamp. Baltrus Kašinskas 30, žm. 29.
5. Ūk. Simas Radzickas 36, žm. Teresė 22, vk. Jonas 6, Teresė 5.
6. Ūk. Kipras Barkauskas 28, žm. Magdė 26, vk. Juozas 5, Juzė 2.

Bažnyčios jurisdika

1. Ponas Jonas Radzevskis 27, žm. Pranė 26, d. Angelė 3, mot. Agota 52.
2. Batsiuvys Vincas Milaševičius 28, mot. Marija 52.
3. Ūk. Martynas Bagdonas 40, žm. Katrė 29, vk. Augustinas 11, Rožė 3, kamp. Marija 36.
4. Teodora Malonytė 47, Marija 31, aug. Ona Žukauskaitė 10.
5. Elgeta Andrius Stankevičius 42, žm. Jadvyga 37, vk. Motiejus 9, Simas 2.

Galinė gatvė

1. Ūk. Katrė Dundzilienė 48, vk. Jonas 14, Juozas 7, Kunigunda 18.
2. Darž. Motiejus Radzevičius 52, žm. Katrė 50, s. Kazys 9, kamp. Martynas Kizevičius 40, žm. Katrė 38, s. Klemensas 5.
3. Darž. Jurgis Lesauskas 38, žm. Marija 31, ses. Katrė 27, br. Matas 19.
4. Darž. Tomas Stepankevičius, žm. Sofija, vk. Juozas, Magdė.
5. Darž. Marija Kalinauskienė, d. Magdė 21, kamp. Katrė 42.
6. Darž. Domininkas Aleškevičius 39, žm. Ona 38, s. Antanas 3.
7. Darž. Juozas Gonsiauskas 42, žm. Katrė 40, vk. Jurgis 10, Magdalena 7.

Žydų varyklos gatvė

1. Domininkas Chodkevičius 27, žm. Marija 27, d. Marija 4.
2. Jonas Jasinskas, žm. Marija 40, vk. Rožė 11, Juzė 7.
3. Baltrus Navickas 51, žm. Katrė.
4. Baltrus Urbonas 37, žm. Ona 41, vk. Baltrus 13, Juozas 9, Elena 2.
5. Andrius Bendoraitis 41, žm. Ieva 32, vk. Juozas 4, Elena 6, Katrė 1.
6. Jokūbas Bukauskas 50, žm. Marija 45, s. Andrius 14.
7. Jonas Antanavičius 50.

Visame mieste yra :

Vyrų 454

Moterų 466

Iš viso 920, jų tarpe vaikų ligi 10 metų — 261.

Šeimų 170

Našlaujančių šeimų 21

Iš viso 191 šeima

Ūkininkų 113

Daržininkų 36

Kampininkų 47. Kai kurie su šeimomis.

Samdinių pas ūkininkus : bernų 23, mergų 23, augintinių 10.

(Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve).

ANTRASIS PRIEDAS

Kalvarijai miesto teisių suteikimo diplomai

(1791 m. gruodžio 27 d.)

« *Diploma confirmationis et locationis miasta Kalwaryi w wielkim Xięstwie Litewskim województwie Trockim leżącego* » — Diplomas patvirtinti ir nustatyti teisėms Kalvarijos miestui, esančiam Lietuvos didžiojo kunigaikštystėje, Trakų vaivadijoje.

Viešpaties vardan. Amen. Amžinai dalykams prisiminti, Mes Stanislovas Augustas Dievo malone, tautos valia Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis, Rusijos, Prūsijos, Mozūrijos, Žemaitijos, Kijevo, Voluinės, Podolijos, Podlesės, Livonijos, Smolensko, Sieversko ir Černigovo. Šiuo mūsų teisių nustatytu ir patvirtintu diplomu skelbiame visiems ir kiekvienam atskirai, kam tas bus žinotina, kaip dabarties, taip ir ateities žmonėms, kad mums prie mūsų šono sėdį ponai tarėjai ir valdininkai pateikė kilmingųjų, mūsų laisvojo Kalvarijos miesto, esančio didžiojo Lietuvos kunigaikštystėje, Trakų vaivadijoje, burmistro, vaito, tarėjų, priesėdų, raštininko, kasininko ir visų žmonių vardu ir reikalu prašymą ir padėjo Mums prieš akis ponios Antaninos Valavičienės didžiosios Lietuvos kunigaikštijos didžiosios maršalkienės teises, duotas Kalvarijos miestui lapkričio mėnesio dvidešimt aštuntąją dieną, kuriuo raštu buvo nustatyta miesto plotas ir tvarkymosi įstatai. Taip pat padėjo ir kitą teisę, Kaributo kunigaikščio Vyšnioveckio, priderintą prie ponios Valavičienės teisės dėl prievolių ir mieste apsigyvenusiųjų miestiečių laisvių, duotą tūkstantis septyni šimtai dvidešimtųjų metų rugsėjo penktą dieną. Taip pat ir Mūsų pirmtako Augusto Antrojo privilegiją, duotą tūkstantis septyni šimtai tryliktųjų metų rugpiūčio trisdešimtąją dieną žydams, tame mieste apsigyvenusiems, pareiškiančią, kad toji Kalvarija yra miestas. Taip pat padėjo

Mums tūkstantis septyni šimtai devyniasdešimtais metais pravestą tame mieste Kalvarijoje liustraieją (inventorių), iš kurios matyti, kad gyvena žymus skaičius laisvų žmonių, įsikūrusių geruose pastatuose, pagal kurią dabar vykstančiojo seimo įstatymo pagrindu tas Kalvarijos miestas, kitų mūsų privilegijuotų miestų pavyzdžiu yra įpareigotas mokėti visokius respublikai mokesčius, būtent : pusanthro padūminio, čiaupinį, svaigalinį (*šeložny*) ir odinį. Ir buvome prašomi, kad Mes Mūsų, kaip aukščiausiojo viršininko, galia, kuri mums šalies teise yra duota ir paremta dabar vykstančiame seime išleistų įstatymų apie miestus, būtent straipsniu *Mūsų laisvi karališkieji miestai respublikos valstybėse*, kuris Mums leidžia ne tik seniems miestams, kurių privilegijos yra žuvusios, privilegijas atnaujinti, bet ir naujas duoti, jei mūsų karališkuose turtuose rastųsi tokia sodyba, kuri būtų apgyventa laisvų žmonių ir jie savo gyvenamai vietai turėtų padarę patogią miesto išvaizdą, tai Mums Karaliui yra duota tokia galia gyvenvietei duoti naują privilegiją, net žemės pridedant. Ir kadangi Kalvarijos miestas įrodė, kad jis yra laisvas ir laisvų žmonių gyvenamas, ir galingųjų aukščiau sakytų seniūnų įstatais Šviesiausiojo Mūsų pirmtako Augusto II privilegija ir padarytoje liustraiojoje miestu yra vadinamas, ir to dėlei visus įvairios rūšies mokesčius moka ir kad jau turėdami gerus trobesius ir tinkamą miesto išvaizdą ilgainiui išsivystys į lygų kitiems didesniems miestams, tai Mes jam teikėmės duoti patvirtinimo ir įvietinimo (apsigyvenimo) privilegiją, suteikdami žemės ir miesto teises kitų privilegijuotų miestų pavyzdžiu, priderinti tam miestui laisves, kokias turi kiti miestai, moka tolygius mokesčius, leisti laisvai išsirinkti magistratą pagal dabartinio seimo išleistus įstatymus, nustatyti visokias pajamas ir bendrus fondus to miesto naudai, atpalaiduoti nuo seniūno, pilies valdžios ir jurisdikcijos, nušalinti visokias miesto apimtyje esančias tiek pasaulines, tiek ir dvasines jurisdikas ir jas pavesti Kalvarijos magistrato jurisdikcijai ir valdžiai, teisti ir tvarkyti, nuo asmenine nuožiūra uždėtų naštų išlaisvinti ir leisti naudotis visokiomis lengvatomis, laisvėmis, pirmenybėmis ir atžymėjimais, laisviems miestams priklausomais. Ir Mes tą prašymą, kiek jis viešąja teise yra pagrįstas, maloniai linkę ir, derindamiesi prie aukščiau minėto, Kalvarijos miestui ir jo piliečiams įstatymais teikiamas laisves ir atžymėjimus užtikrinti, kad jame laisvi žmonės, prekyba ir amatais besiverčią, dar didesniu skaičium apsigyventų ir tuo tą miestą į gerą būvį ir tvarką atvestų, ir daugėdami ilgainiui respublikos pajamas didintų, pirm sakyta Kalvarijos miestą laisvu pripažinę, visus tame mieste piliečius, tiek dabar gyvenančius, tiek ir vėliau gyvensiančius į miestiečių teises įsijungiančius ir lažui nepriklausančius, laisvais žmonėmis, žemę, to miesto apimtyje esančią, apsėstų, jų namus, kaimus ir teritoriją, kuri teisėtai tam miestui priklauso, jų paveldimą nuosavybę pripažįstame. Ir tas neturi kenkti pradėtoms ir nebaigtoms byloms. Gi norime ir prašome visus to Kalvarijos miesto piliečius, tiek kulčius, tiek miestiečius gimusius žmones, besiverčiančius prekyba, amatais, ar svaigalų pilstymu užsiimančius, ar šiaip iš kokios pramonės gyvenančius ir tame mieste dabar valdą turinčius, tiek ateityje įsigyti galinčius, nepaisant, kokio būtų luomo, užsiėmimo ar mokslo, to miesto magistratui ir miestinei jurisdikcijai, vienodai lygiems mokesčiams,

laisvėms ir atžymėjimams, kad būtų nuolankūs. Ir šitą miestą nuo visokios žemietinės seniūno ir jo vietininkų jurisdikcijos, remdamiesi tik ką išleistu įstatymu « apie miestus » išskiriame ir nustatome, kad joks to miesto pilietis, jokiaje byloje prieš jokią kitą svetimą teisimą, nei prieš pilies, nei prieš seniūno nebus atsakingas, tik prieš miesto valdžią, pagal dabartinio seimo išleistą « apie miestus » įstatymą, tame mieste pastoviai gyvenančių piliečių išrinktą, būtų atsakingi ir teisiami. Gi jei kuris tartųsi Kalvarijos miesto teismo nuosprendžiu esąs apsunkintas, tas turi teisę, dabartinio seimo įstatymo galia, apeliuoti į apeliacijos teisimą Gardine, paskirtą Gardino pavieto miestams, arba į Mus ar į Mūsų Užmūrinį asesorinį didžiosios Lietuvos kunigaikštijos teisimą, atsižvelgiant į įstatymo nustatytą bylos rūšį. Gi miesto valdžia ir teismas iš savo valdymo ir teismo, lygiai ir visas Kalvarijos miestas, niekur kitur, tik prieš Mus ir prieš Mūsų Užmūrinį asesorinį didžiosios Lietuvos kunigaikštijos teisimą bylose, įstatymais numatytose, turės būti atsakingas. Taigi leidžiame, kad tas miestas miesto teismams ir pasitarimams turėtų rotušę, irgi patogiose vietose krautuves ir miesto naudai skerdyklas-mėsines, ir viešą plytinę pasistatytų. Kad tasai miestas teismo ir miesto valdymo reikalams valdiniuose raštuose ir bylose vartotų tam tikrą skydą, uždanginį ženklą (herbą), leidžiame jam tokį žyminį ženklą, kokį matome nupieštą : « Dešiniame šone Dievo Apvaizdos akis melsvame dugne, kairiame šone — vartai su aukštu bokštu. Tame bokšte — didžioji raidė K raudoname lauke. Aplinkui sumegztas lauras. Apačioje po lauru — vainikas ». Leidžiame tam miestui šitą žyminį (herbą) vartoti visuose antspauduose ir visokiuose pažymėjimuose. Iš to miesto ir jo laukų duoklės, kokios pagal įstatymus pasirodys privalomos ir Mūsų Užmūrinio didžiosios Lietuvos kunigaikštijos asesorinio teismo nuosprendžiu, vykdant dabartinio seimo nustatytą įstatymą, bus nustatytos apmokėti pinigais, bus to miesto magistrato išrenkamos iš piliečių ir sumokamos ten, kur bus įstatymo numatyta, o apmokėjimo kvitus paims miestui. Be šitų duoklių, kurios yra vieši mokesčiai, arba bus įstatymu nustatyti, miestas irgi turės įmokėti į respublikos iždą. Norime, kad tame laisvame Kalvarijos mieste būtų įvykdyta ir padaryta viskas tas, kas yra leista šalies įstatymais kitiems laisviems miestams, kitokios visokios laisvės ir priedangos. Taip pat leidžiame tiems Kalvarijos miestiečiams naudotis visokiomis ypatingomis lengvatomis, ištekančiomis tiek iš šalies įstatymų, būtent seimuose išleidžiamų įstatymų, taipgi ir iš magdeburginės miestų teisės išplaukiančiomis, ir įspėjame, kad tuose dalykuose iš niekur nebūtų kliudoma. Kad šitam viskam būtų stipresnis pasitikėjimas, šitą diplomą, Mūsų nuosavos rankos parašu patvirtintą, liepėme sutvirtinti didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės antspaudu.

Duota Varšuvoje gruodžio 27 dieną 1791 metais, Mūsų viešpatavimo 28 metais Stanislovas Augustas, karalius.

Antspaudas. Miesto žyminio (herbo) atvaizdas.

(Šis diplomas paimtas iš S. Daukanto rankraščio *Lietuvos miestų privilegijos*, 34-37 psl., nurašyto iš *Lietuvos Metrikos*).

TREČIASIS PRIEDAS

Milicijos įstatai
(1918 m.)

1. Milicija nusilenkia prieš vietinę Tarybą be jokio prieštaraavimo.
2. Milicijos viršininkai renkami milicininkų, užtvirtinant Tarybai arba jos paskiriami. Be to milicijos viršininkas privalo pranešti Tarybai apie milicininkų veiklą.
3. Milicininkų priedermė mandagiai apsieiti su gyventojais prie visokių aplinkybių.
4. Laike tarnystės milicininkui griežtai uždrausta prasišalinti nuo darbo vietos.
5. Milicininkui griežtai uždrausta imti kyšius kaip pinigais, taip ir produktais.
6. Milicininkui griežtai uždrausta priversti gyventojus kokiais nebūtų priešingais įstatymui reikalavimais.
7. Milicininkui griežtai uždrausta užėti į namus daryti kratas, rekvizicijas, jeigu nėra pas jį jokių raštiškų įrodymų su parašu Tarybos arba milicijos viršininko.
8. Atlikęs tarnystės valandas, milicininkas privalo perduoti ginklus savo viršininkui, taip kad laike netarnystės milicininkas neprivalo būti ginkluotas.
9. Milicininko priedermė pakelti ginklą tiktai priėjus neišvengiamam laikui.
10. Milicininkas laike pildymo tarnystės privalo būti blaivus.
11. Milicininko priedermė laike nepaprasto atsitikimo kuo greičiausiai pasirodyti viršininkui.
12. Milicininko priedermė užlaikyti ramumą ir tvarką mieste, žiūrėti, kad neatsitiktų vagysčių, peštynių, plėšimų ir taipgi jo priedermė visame kame žiūrėti, kad visi Tarybos nutarimai būtų pildomi.
13. Milicininko priedermė žiūrėti, kad iš miesto nebūtų išvežami joki produktai, uždrausti Tarybos, ir juos užlaikant atgabenti į milicijos štabą.
14. Įvežimui produktų milicininkai neturi priešintis.
15. Padedant milicininkui daryti vagystes, plėšimus ir kituose nusikaltimuose, milicininkas ne tik ką pavaromas nuo tarnystės, bet yra atiduodamas teismui.
16. Jeigu iš gyventojų kas kreiptųsi į milicininką dėl apturėjimo pagalbos, jis privalo kaip dieną, taip ir naktį ją suteikti.
17. Jeigu kas iš milicininkų nori atsisakyti nuo vietos, privalo pranešti Tarybai dviem savaitėm pirmiau.
18. Taryba turi valią milicininkui atsakyti tarnystę visada su persergėjimu 7 dienom. Be to milicininkas neturi priedermės reikalauti už tą laiką užmokesnio.
19. Pastojant ant tarnystės milicininkas turi palikti Taryboje dokumentus.
20. Už kiekvieną neišpildomą prisakymą viršininko, arba paimtų ant savęs priedermių, pastojant tarnauti, milicininkas ūmu laiku pavaromas nuo tarnystės be jokio užmokesčio ir toji ypata netenka teisių užimti kokią nors tarnystę, rajone tos Tarybos.
21. Visi milicininkai privalo kasdien 8 val. ryto pasirodyti savo viršininkui, išskiriant tuos, kurie pildė tarnystę nuo 12 val. iki 6 val. ryto.

IV. KALVAKIJOS APSKRITIS

1. Kalvarija Prūsijos valdžioje

a. *Patekimas Prūsų valdžion.* — « Maciejovicų laukuose ir Pragos pylimuose Lenkijos baltajam arui sparnai buvo nulaužti, o 1795 m. sausio 3 d. ir spalio 24 d. Petrapilyje įvykusiuose susitarimuose Lenkijos valstybės gyvavimas buvo panaikintas ²⁹. Dėl ko taip įvyko ? Dėl ko plati ir turtinga valstybė kaimynų buvo pasigrobta ? Pastaraisiais Lenkijos gyvavimo metais, Lenkijos šlėktiskasis luomas ir Lietuvos sušlėktinti bajorai rūpinosi kiekvienas tik savo laisvėmis, savo turtu, nenorėdami nieko aukoti bendram labui, šaliai sustiprinti.

Lenkų bajoriją čia vadinu šlėkta taip, kaip ją vadina patys lenkai. Tai darau todėl, kad atskirtume ją nuo Lietuvos bajorijos. Liublino unija Lietuvos bajorus apdovanojo savos šlėktos privilegijomis ir herbais, o jie patys pasekė tos šlėktos dvasią ir kultūrą, todėl ją vadinu sušlėktėjusia bajorija. Ilgainiui jos absoliutinė didžiuma virto Lietuvai svetimu, ne tik nenaudinga, bet ir žalingu elementu.

Šlėktos ne tik čiulpė iš savo valstiečių visokią naudą, bet ir, vieni kitų dvarus puldami, grobė kaimynų turtą : gyvulius, javus ir šiaip daiktus, griaudami ir naikindami pastatus, mirtinai mušdami žmones. Pilių teismų kygose pilna skundų už peštynes, užpuolimus, bet karaliaus valdžia nepajėgė siaubūnų suvaldyti. Tokia vidaus netvarka silpnino valstybę.

Radosi ir šlėktų tarpe žmonių, kurie, matydami kaimynų valstybėse drausmę ir tvarką, bandė ir pas save sudaryti tvarkingo gyvenimo įstatymų. Tačiau kiti šlėktos nieku būdu nesutiko atsisądėti savo laisvių. Būdavo šaukiami seimai, bet daugiau, negu per pusantro šimtmečio, tik keli seimai padarė nutarimų, o arti 200 seimų išsiskirstė nepadarę net ir labai reikalingų nutarimų. Vieno šlėktos nesutikimas visą seimą suardydavo.

²⁹ Robertas Šmitas, *Priedas prie Naujųjų Rytprūsių istorijos*, 1913 m., 3 p.

Naujų įstatymų sumanytojai ir senųjų gynėjai savo nuomoms palaikyti parsikviesdavo svetimos kariuomenės. Ta svetimom kariuomenės globa ir privedė prie Lietuvos-Lenkijos išdraskymo. Rusijos imperatorienės Ekaterinos kariuomenė į pabaigą nuolat Lenkijoje stovėjo. Galop Rusija, Prūsija ir Austrija susitarė tą bejėgę, netvarkingą valstybę pasidalinti ir trimis atvejais pasidalino. Pagal 1717 m. Rusijos palieptą seimo nutarimą Respublika (*Żečpospolita*) galėjo turėti tik 18.000 kariuomenės. Tačiau lenkų patriotai, pasišovusieji valstybę sustiprinti, 1793 m. turėjo kariuomenės 60.000 vyrų ir gerų vadų. Bet kai jie norėjo žygiuoti prieš svetimą rusų kariuomenę, užėmusią žymią šalies dalį, karalius Stanislovas įsakė nekelti ginklo prieš rusus. Karalius buvo prisidėjęs prie Targovicos konfederacijos (sąjungos), kuri ir buvo pakvietusi rusus, kad jie gintų nuo naujovių, kurias įvedė Gardino ketverių metų seimas (1788-1792 m.).

1793 m. Prūsijos karalius paskelbė manifestą kariuomenei žygiuoti į Lenkiją. O Lenkijos 60.000 karių buvo kaip tik toje dalyje, į kurią vokiečiai turėjo žygiuoti. Vadai buvo pasiruošę priešintis, neišleisti ir tuo sukelti šalyje ūpą rikiuoti karines jėgas prieš kitą svetimą kariuomenę. Bet ir vėl gavo įsakymą pasitraukti į Varšuvos sritį. Ir 1794 m. vasario mėnesį Prūsijos armija, vedama generolų von Guntberio, von Brunecko ir Holšteino hercogo von Becko, užėmė plotą tarp Vyslos, Bugo ir Nemuno ir čia žiemojo. Į šalies valdymą nesikišo ligi įvykusios Petrapilyje 1795 m. spalį 24 d. sutarties.

Užimtoji Lenkijos dalis gavo Naujųjų Rytprūsių pavadinimą. Ploto čia buvo 44.000 kvadratinų kilometrų arba, senuoju lenkišku mastu skaičiuojant, 800 kv. mylių su 800 tūkstančių gyventojų (pagal kitus autorius — 1.000 kv. mylių su milijonu gyventojų). Pradžioje ši provincija buvo pavesta valdyti generaliniam direktoriumo departamentui Berlyne; viršininkas buvo von Sreteris. Jam buvo pavesta sutvarkyti užimto krašto administraciją. Naujųjų Rytprūsių valdomieji vienetai galutinai buvo sudaryti 1797 m. ir įvesta civilinė valdžia. Buvo sudalinta į du departamentus — Plocko ir Baltstogės, o departamentai sudalinti į apskritis (kreisus). Plocko departamente 6 apskritys : Plockas, Lipno, Mlava, Przasnišas, Pultuskas ir Ostrolenka. Baltstogės departamente 10 apskričių : Lomža, Goniondzas, Drogičinas, Suražas, Baltstogė, Bielskas, Dombrova, Vygriai, Marijampolė ir Kalvarija. Čia kalbėsime tik

apie Kalvarijos apskritį, kurios gretimos apskritys buvo : šiaurėje — Marijampolės, pietuose — Vygrių.

b. *Apskrities ribos.* — Kalvarijos apskrities sienos prasideda nuo Vokietijos valstybės sienos toje vietoje, kur Širvintos upė įteka į Šešupę, ne nuo pat santakos, bet truputį toliau į pietus, Naumiesčio (dabar Kudirkos Naumiesčio) miestą paliekant Marijampolės apskričiai. Gi šalia jo esąs Kataučiznos dvaras pašėsupyje jau priskirtas Kalvarijos apskričiai.

Tolyn apskrities siena ėjo Šešupės upe pro Pilviškius, Marijampolę ligi Dovinės intako į Šešupę, netoli Liudvinavo. Per visą šitą nuotolį Šešupės dešiniame šone buvo Marijampolės apskritis, o kairiame šone—Kalvarijos apskritis. Tolyn siena ėjo Dovinės upe, prieš srovę, kelis kilometrus ligi Padovinio laukų. Čia upės ji buvo pasukta į šiaurę ir tolyn ėjo buvusia Prienų ir Punios seniūnijų siena, paimant Padovinio, Putriškių ir Panausupio kaimų laukus Kalvarijos apskričiai; tolyn per pakas, Amalvos ežerą, o už palių, Amalviškių ir Vidgirėlių laukus paimant Kalvarijai, Šlavančius paliekant Marijampolei.

Tolyn siena ėjo tarp Barbieriškio ir Punios seniūnijos žemių, pradžioje grynais laukais ligi Varpučio upelio ; tolyn — tuo upeliu pasroviui ligi Peršekės upės ir ta upe pasroviui pro Pramiežius ligi Barbieriškio dvaro laukų ežios, o ežia — ligi Nemuno šalia Nešeikių kaimo. Tolyn apskrities siena jau ėjo raityta Nemuno vaga pro Nemaniūnus, Punią, Alytų ligi Nemunaičio kaimo ežios. Šia ežia prasideda bendra siena su Vygrių apskritimi ir eina labai laužyta linija į vakarus ligi Senųjų Rytprūsių sienos, laikydama dešinėje Kalvarijos aps. teritoriją, o kairėje — Vygrių. Ir tai, pradedant nuo Nemuno, siena ėjo Nemunaičio, Norūnų, Tolaukio kaimų ežia, laikydama šių kaimų laukus kairėje, o Alytaus, Jurgiškių, Radžiūnų kaimus dešinėje. Tolyn ėjo apskudama Bendrių laukus ir palikdama juos Vygrių apskričiai. Arciškonių ir Krokialaukio kaimų laukus — Kalvarijos aps. ; Obelijos dvaro laukus, Peseckų, Pranevičių, Straučkauskų, Obelytės ir Metelių dvaro bei jo kaimų laukus — Vygrių apskričiai, o Simno kaimus — Kalvarijos apskričiai. Ir taip pasiekė Rimiečio ežerą. Gi nuo ežero ėjo tolyn riba esančia tarp Rudaminos ir Lazdijų gyvenviečių, Rudaminą ir Bulakavą priskirdama Kalvarijos apskričiai. Toliau apskričių siena buvo išvesta tarp Mockavos ir Būdviečio

sričių taip, kaip čia ji ėjo stačiai į šiaurę, laikydama dešinėje Būdviečio ir Šilėnų laukus Kalvarijos aps., o kairėje — Mockavo gyvenviečių žemę ligi Kirsnos upės. Eidama Kirsnos upe, šita siena suko į vakarus, apeidama Palnyčią ir Kasaučizną Vygrių aps., ėjo Skersabalių, Aukštakalnių Marinkos ir Gutavo (šie abu iš Trakėnų dvaro) ežiomis, laikydama šias gyvenvietes Kalvarijos aps. Šioje vietoje, prie dabartinio plento, apskrities siena siekė Reketijos seniūnijos žemę ir, apsukusi ją laužyta linija, pasiekė Šelmentos upelį, įtekantį į Šešupę. Palikusi Šelmentos upelį, ėjo trumpiausiu keliu skersai Šešupę ir, paėmusi iš Kadariškės seniūnijos Liubavo laukus, ties Beviršiais įsiremė į senąją Nemunaičio girininkijos sieną ir ja eidama pro Vižainio ežero galą, pasisukusi pietų link pro pietinį Vištyčio ežero galą, siekė Prūsijos sieną ; ir ja eidama šiaurėn ėjo Lieponės upe ligi Širvintos upės, o Širvinta ligi Šešupės prie Naumiesčio.

Tuo būdu Kalvarijos apskritis apėmė visą Alytaus ir Punios didgirį, pusę Prienų didgirio, būtent, visą Vilkaviškio seniūniją, didesnę pusę Nemunaičio didgirio ir kiek Merkinės didgirio, būtent, Rudaminą, Būdvių, Trakėnus ir Reketiją. Į Kalvarijos apskritį pateko 7 magdeburginiai miestai: Kalvarija, Liudvinavas, Alytus, Simnas, Virbalis, Vilkaviškis ir Vištytis.

c. *Ežerai ir upės.* — Paminėtini kai kurie žymesni ežerai ir upės. Didžiausias ežeras Žuvintas, 650 margų ploto. Į jį įteka upelis Kiaulyčia. O iš Dusios ežero išteka Spernelės upelis, teka per Simną į Simno ežerą.

Iš Simno ežero į Žuvintą jau teka Bambenos vardu, o Žuvinte vėl gauna Dovinės vardą ir teka pro Amalvos ežerą į Šešupę. Stambiausia upė yra Šešupė. Ji atiteka iš Merkinės didgirio (iš Vygrių apskrities), teka pro Kalvariją, Liudvinavą, Marijampolę ir Pilviškius, darydama apskrities sieną, o toliau Rytprūsių sieną ir ten įteka į Nemuną.

Iš Metelio ežero išteka Peršekės upė, pakeliui pasiima iš dešinės atitekantį iš Obelijos ežero Obelytės upelį, teka pro Krokialaukį (čia suka malūną), pro Pramiežius (ir čia suka malūną), prisiima iš kairės intakus Rudę, Vaiciukupį, Dūmę ir Ringį ir Barbieriškyje įteka į Nemuną. Nuo Peršekės, truputį į rytus, atiteka į Nemuną nedidelis Mikasos upelytis. Minėtini šios srities ežerai : Aniškis (kitais Gudelių) 216 margų, Naudoris, Plūvija 216 margų,

Duselė, Kavalys, Ūdrija, Luksnėnai, Atesia 202 margų³⁰, Anga 100 mrg., Simnas 210 mrg., Giluitis 200 mrg., Ylelis 1 mrg. Iš Rimiečio ežero (180 mrg.) išteka Kirsnos upė, teka per kelias pelkes, priima iš kairės upelius Smužinką ir Stumbragalvę (11 km), o kai pasisuka į šiaurę, tai susisiečia su ežeru Orija (153 mrg.), iš kurio Orijos upelis 8 km. ilgio, atiteka į Raudonio ežerą (214 mrg.), o iš ežero Palnyčios— Palytės upeliu teka į Kirsną. Kirsnos upė nutėkėjusi 43 su puse km. kelią, įteka į Šešupę. Gi Mergutrakės upelis, prasidėjęs anapus Sangrūdės ir pertėkėjęs per Gazdų ežerą, prisiėmęs intaką Vaiponę, 12 km. ilgio, praėjęs 15 km. kelio, įteka viena vaga į Raudonio ežerą, kita — į Kirsnos upę. Stumbragalvės upelio viršūnės apylinkėje yra keli ežerėliai: Lapukas 8 mrg., Ilgelis 10 mrg., Gilbietis mažasis ir didesnysis 12 mrg., Kailinis 6 mrg. ir Molinis. Į šiaurę nuo Kirsnos upės yra nedidelis Sūsnios ežeras 5 ha, su Susnelės upelyčiu. Kiek toliau Žaltyčio ežeras 100 ha, iš kurio Želsvelės upelis, 11 km ilgio, teka į Šešupę.

Dar tame pačiame dešiniame šone yra ežerai Šarkutis ir Šarkis (10 mrg.), iš kurių vanduo to pat vardo upeliu teka per ežerą Kelmavytį (2 mrg.) į Šešupę. Iš Reketijos ežero (10 mrg.) Reketijos upeliu, 7 km ilgio, vanduo teka į Šelmentos upę 23 km ilgio ir ta upe įteka į Šešupę.

Kairiame Šešupės šone, pradėdant nuo aukštupio, į Šešupę pirmiausia įteka upelis, ateinąs iš Prūdėlio ežero (2 mrg.), šalia Liubavo. Toliau Graužos upelis, kuris prasideda iš balų, teka per Trempimo ežerą, priima iš dešinės Skaistelio upelį ir dar kelis intakus, teka pro Pagraučio ežerėlį ir įteka į Šešupę Aguonių kaimo laukuose. Grauža ir Skaistelis yra tie upeliai, kuriuos 1559 m. miškų revizijos pranešime Grigalius Valavičius pavadino Nemunaičio didgirio riba.

Toliau yra apylinkė, kurioje yra daugiau kaip 10 mažų ežerėlių: Skaistelis prie Budavisko kaimo, Burčakas prie Būdvičių kaimo, Juodelis prie Juodelių kaimo, Jurgežeris prie Jurgežerių kaimo, Pečėžeris prie Gabrilaučiznos ir kit. Iš Menkupių balų prasideda Menkupės upelis (10 km) ir įteka į Šešupę ties Kreivosios laukais. Jonavo dvaro laukuose yra Jonavo 31 ha ežeras. Ties Liudvinavu į

³⁰ Margas — pagal atskirus kraštus, nevienodo didumo, apytikriai 0,5 ha laukas. Lietuvoje margas buvo lygus 0,712 ha.

Šešupę įteka Sūduonios upelis, 21 km ilgio. Sūduonios ir jos intakų viršūnėse labai šaltiningos vietos, kurios ir pavadinimus yra gavusios iš šaltinių : Šalti Šaltiniai (dvaras), Juodi Šaltiniai (kaimas), Raudonieji Šaltiniai (vienkiemis), Balti Šaltiniai. Sūduonios intakas Gulbinas prasideda iš Juodų Šaltinių balų ir turi 4 km ilgio. Tūrupis ateina iš Jonavo ežero ir turi apie 3 km. Yra dar daug mažesnių intakų.

Šalia Liudvinavo yra Liudvinavo ežeras, 3 ha, ir Pažerėlių ežerėlis, 2 ha ploto. Ties Marijampole į Šešupę atiteka nuo Uosupio kaimo Uosupėlio upelis, apie 6 km, o ties Ašmonais nuo Šunskų — kitas intakas, apie 8 km ilgio. Šioje srityje yra trys nedideli ežeriukai Oželių, Žiūriu—Gudelių ir Parausių apie 2 ha kiekvienas.

Toliau prasideda ilgieji Šešupės intakai, kurie savo viršūnėmis siekia beveik pačios Šešupės viršūnę. Rausvė prasideda iš tų pačių šaltinių, kaip ir Graužė. Ilgio ji turi 40 km su viršum. Teka pro Rasių, Penkinius, Keturvalakius; čia prisiima intaką Balsę (bene 7 km), prie Pavilkaujų kaimo išleidžia Ylkaucijos upelį, tekančią į Vilkaviškį, o pati plaukia tolyn (apie 10 km), per Rūdos ežerą, netoli Gižų, prisiima intaką Paikį, 13 km ilgio, ir Piliūnų kaimo laukuose įteka į Šešupę.

Truputį į šiaurę nuo Rausvės yra Paežerių ežerėlis, apie 30 ha ploto. Iš šio ežero prasideda Gulbino upelis, apie 13 km ilgio, ir žemiau Pilviškių, prie Gulbiniškių kaimo, įteka į Šešupę. Alksnėnų laukuose prasideda Šešupės intakas Alksnė, apie 8 km ilgio. Kuo Didvyžių teka Skriaudupis ir nutekėjęs apie 7 km, prie Skomskavalės (Grigaičių dv.), įteka į Šešupę. Taip pat Žynių kaimo laukuose prasideda Juodupės upelis; teka per Juodupėnus ir, praplaukęs apie 11 km, netoli Naumiesčio įteka į Šešupę. Šiame plote, šalia Didvyžių, Luišių miškelyje yra Luišio ežerėlis, 2 ha, o netoli Vilkaviškio — Majoriškių ežeras, 4 ha.

Didžiausias iš šio šono Šešupės intakas yra Širvinta, turinti ilgio daugiau kaip 76 km. Ji turi gana daug savo intakų, vietomis painiai tekančių. Širvinta prasideda Gražiškių parapijoje Paširvinčio ir Bambinių kaimo laukuose, ir nutekėjęs 10 km, gauna iš kairės Lankupę, turinčią savo nežinomo pavadinimo intaką. Nutekėjusi 13 km gauna iš dešinės intaką Dotamą. Dotama ir Lankupė turi po 12 km ilgio. Dotama teka per Dotamos ežerėlį. Tolyne Širvinta teka pro Sausininkų ežerėlio šoną ir Pagerniavo laukuose gau-

na Aistą, turinčią 22 km ilgio. Aista prasideda Aistiškių laukuose, teka pro Liepaloto, Šeškinės, Bartininkų kaimus ir Pagerniavo laukuose įteka į Širvintą. Zanila irgi tokio pat ilgio, kaip ir Aista. Prasideda Gražiškių parapijoje Skardupių kaimo laukuose; Būdviečių laukuose prisiima Javonio intaką (iš kairės), kuri ateina iš Ančlaukio laukų pro Šakius (Šakeliškius) ir Pajavonio dvarą, teka (Zanila) tolyn pro Karalkrėslio dvarą ir Stolauskėlio laukuose įteka per kairįjį krantą į Širvintą. Tolyne Širvinta teka tarp aukštų krantų, per Lankeliškius, apie 10 km ligi Obelupių kaimo laukų, čia jai pastoja kelią užtvanka, ir Paežerių dvaras dalį vandens kanalu paima į Paežerių ežerą, o iš ten į Kisiniškių malūno turbiną, ir iš ten teka į Šeimenos upelį, ateinantį iš Vilkaviškio. Dalis, o kartais ir visas Širvintos vanduo nuteka tolyn savo vaga ligi netoli Alvito ežero, čia be jokio užtvėnkimo iš senų senovės Širvinta pasidalina į dvi vagas: Senoji Širvinta teka kairėn pro Virbalį į paprūšę, o Naujoji Širvinta — tiesiog pro Boblaukį, Skardupius į Šūklių dvarą. Šūklių dvaro laukuose į Širvintą iš dešinės ateina intakas Šeimena. Šeimena turi ilgio apie 36 km. Šeimena prasideda Bartininkų parapijoje, Antaniškių ir Pašelmėnių kaimų laukuose ir teka per Mockabūdžių, Bardauskų ir Sardokų kaimų laukus. Sardokų laukuose prie kapų gauna iš kairės intaką Vembrę (14 km ilgio). Vembrė prasideda Bajorų kaimo laukuose, teka per Vembrius, Pavembrius, Pūstapėdžius ir Sardokuose iš kairio kranto įteka į Šeimeną. Tolyne Šeimena teka į Vilkaviškio miestą; čia iš dešinės priima intaką Vilkaują, kuri, pradėjusi vagą netoli Gižų iš Rausvės upės, tekėdama per Antupius, Znočkus ir Gudelius, Vilkaviškio mieste įteka į dešinio kranto Šeimeną. Vilkauja turi ilgio apie 14 km. Iš Vilkaviškio Šeimena teka pro Kisiniškius, Viščiakaimio palivarką, Patviečio palivarką į Šūklius ir čia susijungia su Širvinta. Toliau Šeimenos—Širvintos vardu vadinama, gavusi dar porą mažesnių intakų iš kairės įteka į Senosios Širvintos vagą, tekančią Rytprūsių siena.

Senoji Širvinta, atsiskyrusi nuo Naujosios Širvintos, ties Alvitu, priima iš kairės 10 km ilgio upelį Briedėją, ir toliau antrą iš to paties 8 km ilgio intaką ir trečią 10 km intaką Eglupį ir galop Lieponą. Briedėjos aukštupyje yra maži ežerėliai prie Stolauskio laukų. Antrasis intakas laiko apsupęs keliom šakom Virbalio miestą. Eglupys teka pro Kybartus. Gi Liepona (35 km ilgio), pradėjusi Klėtkininkų laukuose, ties Kaupiškiais pasiekia Vokietijos

sieną ir, būdama šios valstybės siena, ji teka pro Kybartus-Eitkūnus ir ties Stanaičių kaimo laukais įteka į Širvintą. Širvinta gi, tekėdama Vokietijos pasieniu Namiestyje įteka į Šešupę.

Dar liko keli, savo vietose neįrašyti upeliai — intakai: Šulupis, Karklė, Varnaupė, Paviržupė ir daugelis trumpų, bevardžių upelių. Dar minėtini ežerai: Triduonis, Beržinis, Graužinis, Vygrelis, Armudiškių apie Gražiškius, o Vartelių laukuose Cižiškių, Bakšių Kamenkos (apie Vištytį); du nedideli Liukų ir Bačkiškių laukuose, o taipgi Bartininkų ež. Būdežeris. Alvito ežeras bus bene 5 ha, o jo kaimynas Paežerių ežeras — apie 100 ha.

d. Gyvenvietės. — Kokias apskities gyvenvietes Prūsų karaliaus valdžia rado ir kaip jas pertvarkė? Gyvenvietės, tai yra dvarai ir kaimai, buvo dviejų rūšių, pagal tai, kaip jose žemės ūkis buvo vedamas. Vienos gyvenvietės buvo kai kurių piliečių nuosavybės, o kitos priklausė karaliui, kaip valstybei. Ir piliečių ir karaliaus dvaruose žemės ūkį vedė kulčiai — bajorai. Karališkuosius dvarus, seniūnijomis vadinamus, bajorai turėjo teisę valdyti ligi mirties, juose šeimininkauti, kaip nuosavyuose, temokėdami karaliaus išdui tam tikrą mokestį. Visi bajorai turėjo lygias teises, lygius balsus: ir tie, kurie buvo keliolikos dvarų savininkai, ir tie, kurie jokio turto neturėjo. Bajorai laikė luomo pažeminimu imtis kokio amato, prekybos ar kitokio verslo. Neturtingieji pragyvenimo priemonių rasdavo pas turtuolius, jiems patarnaudami ar pataikaudami; dėl to anų priklausė.

Bajorai padoriu užsiėmimu laikė tik kardą ir žemės ūkį. Jie smarkūs buvo kardu kautis, kariauti, pulti, bet, klaidingai suprasdami laisvę, nesugebėjo naudingai pavartoti kovingumo tėvynei ginti. Tik labai nedaugelis bajorų, tik labai pavargę ėmėsi arklo žemei arti. Šiam darbui bajorai turėjo valstiečius, kurie gyveno be jokių teisių, be jokio turto. Kalvarijos apskrities valstiečiai buvo lietuviai, o žemės ūkių savininkai, karališkųjų dvarų valdytojai ir jų ūkvedžiai buvo šlėktos — lenkai. Miestuose gyveno gana daug žydų. Jie ir kaimuose laikė išsinuomotų smuklių.

Karališkieji dvarai-seniūnijos perėjo naujosios Prūsų karaliaus valdžios nuosavybėn. Naujoji valdžia ėmė juos saviškai tvarkyti ir naudoti. Šlėktoms, turėjusiems nuosavus ūkius, nuosavybę pripažino, bet pareikalavo dokumentų nuosavybei įrodyti. Tokius žemės savininkus naujoji valdžia surašydino į teismo knygas, ipo-

teka pavadintas. Ipotekos knygosė įrašydavo savininko pavardę, vardą, įtraukdavo dokumentus, kurių pagrindu yra gauta nuosavybė, įrašydavo visokius nuosavybės suvaržymus ir naštas : skolas, išmokėtinas dalis, prievoles. Ipotekoje įrašyta skola turėjo būti atmokėta tinkamu laiku. Žemės savininkui jos neatmokant, skolin-tojas turėjo teisę tą ūkį parduoti iš varžytynių ir skolą atsiimti.

Vokiečiai karališkąsias Kalvarijos, Vilkaviškio, Simno, Alytaus, Punios ir visas mažąsias seniūnijas panaikino, o padarė stambius žemės ūkio vienetus, ekonomijomis pramintus. Ekonomijose prie centrinio-pirminio dvaro buvo prijungti ir palivarkai. Palivarko ūkvedys buvo valdytoju (*Amtmann*), o centrinio dvaro ūkvedys — vyr. valdytoju (*Oberamtman*), kurio žinioje buvo ir kiti *amtmanai*. Kalvarijos apskrityje (*kreise*) buvo sukurta 12 ekonomijų³¹.

Šešių ekonomijų iš dvylikos gyvenviečių nerasta ir tikrai nežinoma, ar jų buvo daugiau Kalvarijos apskrityje. Vokiečių dokumentuose šie žemės ūkio vienetai buvo pavadinti ne ekonomijomis, bet domenais³². *Domanen Kammer* — domenų valdymo įstaiga buvo Balstogėje.

A. C. von Holsche paduoda sekantį domenų sąrašą³³ :

Domėnos	Jų pali-varkų	Jų kaimų	Jų viensėdinių (be kaimų) dvarelių
1. Bartininkai	8	21	1
2. Kalvarija	8	65	—
3. Karkliniai	4	13	—
4. Karalkrėslis	9	23	—
5. Krokialaukis	3	12	1
6. Lankeliškiai	1	7	—
7. Liudvinavas	3	25	2
8. Iglisškis	5	94	4
9. Aniškis	6	24	3
10. Rudauka	12	35	5
11. Ūdrija	4	19	—
12. Vilkaviškis	6	123	—
13. Vištytis	9	52	1
Viso	78 pali-varkai	488 kai-mai	17 viensėdi-nių dvarelių

³¹ Žr. Ketvirtąjį priedą, 484-486 psl.

³² Domėnai — vokiškai *Domänen*, lotyniškai *dominium*, prancūziškai *domaine*, karališkas ar valdiškas dvaras.

³³ August Carl von Holsche, *Geographie und Statistik von West-Süd- und Neu-Ostpreussen, nebst einer kurzen Geschichte des Königreichs Polen bis zu dessen Zertheilung*, Berlynas 1800-1807, 3 tomai.

Kongresinės lenkų karalystės valdžia, kuriai buvo priskirta ir lietuviškoji Sūduva, paliko domenų tvarką, tik joms grąžino ekonomijų pavadinimą.

Ekonomijų smulkų sąstatą radau ipotekos knygoje, tik, gaila, ne visų. Šešerių tik vardai paminėti. Nesiiimu aiškinti, kodėl ekonomijų sąraše nėra Igliškio ir Karklinių ekonomijų, o domenų — Penkiinių domėnos. Manau, kad čia paprasčiausia klaida, nes lenkų karalystės valdžia, perėmusi ją iš vokiečių paliktų domenų nekeitė ir nereformavo.

Tris stambius dvarus Kalvarijos apskrityje Prūsų karalius padovanojo Holšteino generolui von Beckui, dalį šios šalies okupavusiam, būtent : Metelių dvarą su Metelių, Buckūnų, Papečių, Obelninkų, Teizininkų, Barčių kaimais ; Simno apylinkėse Kalesninkų dvarą su Ponkiškių, Kalesninkų, Kavalčiukų, Giluičių, Činšauninkų, Bambininkų, Skovagalių, Jančių, Mergalaukio kaimais ir 10 didelių ežerų ; Gižų dvarą su Gižų, Būdos, Išlandžių (Chramiškių), Suvalkų (Admarino), Strazdų, Paikio, Naujienos, Dobkiškės, Trakelių ir Oranų kaimais.

Naujoji valdžia pasiuntė daugybę matininkų ir žemės žvalgų, kurie išmatavo visų dvarų ir kaimų žemes ir sudarė žemėlapius. Apskaičiavo žemės derlingumą, pajamingumą ir kiek reikia darbininkų žemei apdirbti. Patikrino valstiečių prievolių darbo kiekį ir rado beveik visuose kaimuose to darbo atliekų. Apskaičiavo, kad prievolėmis dirbti dienomis daugiau galima padaryti, negu tame dvare yra darbo. Ir patvarkė mažesniu darbininkų skaičium apdirbti dvaro darbus, o už atliekamas dienas, nebesant joms darbo, mokėti činšą. Toks potvarkis pasunkino valstiečių prievoles. Darbą, kurį jie lig tol dvare padarydavo per dvi dienas, dabar turėjo padaryti per vieną dieną ar per pusantros. Turėjo uoliau ir sunkiau dirbti, kad sutaupytų laiko užsidirbti činšui mokėti. Štai ištrauka iš tokio prievolių paskelbimo Metelių valstiečiams, kuriems 1804 m. lapkričio 17 d. valdžios pareigūnas kalbėjo :

Teisės, kokias turite ar išsitarnavę esate, nebus jums siaurinamos (*nicht geschmälert werden*). Dvaras jūsų tiekiamos tarnybos negali kitur panaudoti, kaip tik tame dvare ir tik nuskirtam tikslui. Jūsų tarnyba negali būti išnuomojama kitam dvarui, nei perleidžiama, nei skiriama kitam reikalui, kuris su dvaru neturi jokio bendro ryšio. Jūsų tiekiamas darbas, tarnybos, duoklės ir kita be jūsų sutikimo negali būti pakeista ar padidinta. Jūs privalote dirbti dvarui

žemės turtas (ūkis) buvo įkainuotas prūsiškais taleriais. Smulkesnių žinių apie tuos ponų dvarus nėra paduota. Kalvarijos apskrity (kreize) ponų nuosavi buvo ³⁴:

1. Alvitas pono Visgirdo	4 dūmai,	90.000	talerių	vertas	turtas.	
2. Paežeriai pono Zabelos	6 »	67.000	»	»	»	
3. Aštrioji Kirsna pono Karengos	14 dūmų	59.000	»	»	»	
4. Šikšniai pono Terebeto	4 »	40.000	»	»	»	
5. Simanėliškiai Fergiso	4 »	60.000	»	»	»	
6. Rudamina p. Turčinavičiaus	10 »	50.000	»	»	»	

Smulkesnių ponų žemės ūkių savininkų, kurie turėjo po valaką, ar apie tiek, kur keli ar keliolika tokių savininkų atskiruose okolica vadintuose kaimuose gyveno, A. C. von Holsche savo veikale nemini.

Kitoje vietoje pasakojau, kaip Prūsų valdžia miestus ir miestiečių gyvenimą sutvarkė ir valdė, bet ten nieko nepadaviau atskirai apie Kalvarijos ir kitus jo apskrities miestus. Apie juos žinių suteikia Vonsickis ³⁵. Įdomūs daviniai tos apskrities miestų iš 1800 metų ³⁶.

Šiame sąrašė nėra duomenų iš Virbalio. Holsebe rašo: «Virbalis yra karališkas miestas, turi 245 namus ir 1650 gyventojų. Vieta arti senosios Lietuvos sienos. Apylinkė labai graži. Čia (1800 metais) stovi eskadronas juodųjų gusarų ir štabas von Suterio pulko»³⁷.

Šitas sąrašas mums pavaizduoja mūsų šalies miestų 1800 metais padėtį. Vokiečiai, paėmę valdyti mūsų kraštą, surašė gyventojų visoki turtą. Tai ir matome, kiek miestuose buvo amatininkų ir kokiais amatais jie vertėsi, kiek mokėjo mokesčio. Stogų šiaudinių

³⁴ Ten pat.

³⁵ Vonsicki, *Pruskie Opisy miast polsleich*. Veikalas yra Vilniaus Mokslų Akademijos Bibliotekoje, sigla 058953/13. Autorius paduoda davinius Berlyno archyvuose surasto rankraščio: *Statistische Tabellen von den Bialystokischen Cammer Städten in der Provinz Neuostpreussen pro Jahr 1800*.

³⁶ Žr. Penktąjį priedą, 487-490 psl.

³⁷ A. C. von Holsche, *Geographie und Statistik von West-, Süd- und Neu-Ostpreussen*, Berlynas 1800, I t., 436 psl.

miestuose nėra. Vokiečiai uždraudė miestuose šiaudus « kelti ant stogų ». Net šuliniai suregistruoti. Kiekvienas miesto pastatas turėjo priešgaisrines priemones : kopėčias, kibirus (odinius, neperdziūstančius), kablius, medinius švirkštus vandeniui pilti ant degančio pastato. Matome, kiek gyventojai turėjo gyvulių, kiek savo šeimos mažais vaikais ir paaugliais, kiek laikė samdytų darbininkų : bernų ir mergų, net piemenų, kiek buvo žmonių, galimų darban pasisamdyti dienai, kitai.

Mūsų dvarininkai, kaip minėjau, buvo neramūs : puldavo kito dvarus, kaudavosi užmuštinais, po to bylinėdavosi. Vokiečiai jiems sudrausminti pastatė teisėjus (Kalvarijos apskrityje Kalvarijoje ir Vilkaviškyje) ir policininkus, Kalvarijoje pastatė kalėjimą ir visuose miestuose laikė pastatę po kelis šimtus ar dešimtis kareivių, gyvenančių net su šeimomis.

Kai kurie dvarponiai, pamėgdžiodami seniūnijas, turėjo įsisteigę savo patogumui savo dvaruose miestelius su keliomis ar keliolika žydų šeimų, vienu kitu siuvėju ir batsiuviu, verpimo ratelių meisteriu, kaip Pramiežys turėjo Jackonyse, Rudaminos Turčinavičius — Rudaminoje, Reketėje ir Liubave. Holscbes knygoje iš ponų nuosavybės įrašytas Kalvarijos apskrityje tik Turčinavičiaus miestas su 50 namų ir 269 gyventojais, pridodant pastabą : « menkos reikšmės »³⁸. Ir tikrai mažos reikšmės buvo tokie «išdidumo» miesteliai. Prūsų valdžia apskrityje šalia landrato pastatė ir mokesčių apdėjimo ir rinkimo pareigūną (*Steuerrat*), kuris iš miestų reikalavo miestiškų mokesčių : už gaminimą ir pardavinėjimą svaigalų ir kitokių prekių, ypatingai druskos, už amato verslą, pagalves iš žydų, perpus padidintas padūmes ir t.t. Šitie miesteliai nepajėgė mokėti tokių mokesčių ir greitai buvo likviduoti.

Vokiečiai įvedė savą tvarką ir miškams valdyti ir naudoti. Įkūrė naują įstaigą tiems tikslams ir naujus tarnautojus paskyrė su vokiškais pavadinimais.

2. Lenkų karalystėje

a. *Administraciniai pertvarkymai.* — Nespėjo vokiečiai Naujuosiuose Rytprūsiose įgyvendinti savo tvarkos, kai, Napoleono

³⁸Ten pat, I t., 437 psl.

spaudžiami, turėjo iš čia pasitraukti. Naujieji Rytprūsiai virto Varšuvos kunigaikštystė 1807 m. Nespėjo kunigaikštystė atsistoti ant kojų, kai, Napoleonui pralaimėjus karą Busijoje, ji 1815 m. virto lenkų karalystė, tvarkoma Busijos imperatoriaus.

Imperatorius Aleksandras I tai karalystei davė plačią savivaldą, net su savo lenkiška kariuomene. Karalystės valdžia Kalvarijos apskritį paliko su visais valstybiniais dvarais, sugrupuotais ekonomijomis. Karalystės vyriausybė buvo sudaryta naujoviška tvarka. Buvo įsteigtos valdinės komisijos atskiriems valdymo veiksams : vidaus reikalų, teisingumo, liaudies turtų bei pajamų ir kitos. Kadangi Baltstogės sritis buvo prijungta prie Busijos, tai buvęs Baltstogės departamentas sumažėjo ir gavo Lomžos departamento pavadinimą.

Imperatoriaus Aleksandro I 1816 m. vasario 23 d. įsaku departamentai buvo pavadinti vaivadijomis. Lomžos departamentas gavo Augustavo vaivadijos vardą su penkiomis apskritimis (pavietais) : Lomžos, Augustavo, Seinų, Kalvarijos ir Marijampolės. Vaivadijos vyresnybė buvo sudaryta centrinės pavyzdžiu — komisijomis. Gi apskričių viršininkai pavadinti siųstiniais komisarais (*komisarz delegowany*). Gi šalia to komisarų apskrityse veikė kitų valdinių komisijų asesoriai: liaudies turto ir pajamų. Šio pastarojo žinioje buvo visų ekonomijų dvarai, jų kaimai bei miškai.

1837 m. vasario 23 d. caro įsaku Augustavo vaivadija buvo praminta Augustavo gubernija, su sostine Suvalkuose. Gubernijos vyresnybė leido savo laikraštį: *Dziennik gubernii Augustowskiej*, kuriame būdavo skelbiami visokie valdiniai potvarkiai ir veiksmai. Jame yra kai kas ir iš Kalvarijos apskrities gyvenimo. Visi ekonomijų dvarai, pirminiai ir prijungtieji, būdavo išnuomuojami tam, kas varžytynėse daugiau nuomos pasiūlydavo. Iš tokių skelbimų ši bei tą sužinoje apie administracinius padalinius ³⁹.

³⁹ Skelbiama, kad 1827 m. kovo 22 d. varžytynėse bus išnuomoti valstybiniai dvarai Kalvarijos apskrityje :

1. Penkinių ekonomijos Karklinių dvaras su propinacija (tai yra teise daryti ir pardavinėti svaigalus, laikyti smukles) ir duoklėmis, metams 10.062 zlotai ir 20 grašių.

2. Rudaukos ekonomijos Kirsnos ir Smolnicos dvarai su propinacija ir t. t., metams 7768 zl. 8 grš.

3. Rudaukos ekonomijoje Metelieos dvaras su propinacija ir valsčių prievolėmis, metams 1381 zl. 22 grš.

Už 3 kilometrų nuo Virbalio, Penkinių valsčiuje, Mažučių (Navavolės) turtus 1827 m. nuomojo Leopoldas Vingoldas. Tų turtų savininkai Hofmanai. Už 37.650 zlotų skolą teismas 1820 m. rugpiūčio 8 d. ir apeliacijos 1826 m. sausio 28 d. priteisė parduoti Mažučius iš varžytynių 1827 m. sausio 11 d. Varžytynių skelbime pažymima, kad Navavolė susisiečia su poniškų Penkinių laukais (dvaru) ir valstybiniais : Mažučių kaimu, Vaišvilų dvaru, Virbalio miesto ir Penkinių laukais ; turi 10 valakų dirvų, 4 valakus miško su 2 trobomis. Iš viso 16 valakų, 6 kambarių namas, klėtis, du mūriniai tvartai, plytinis kluonas, prie kelio į Virbalį arklidė, šeimos troba, varykla, mūrinė jautinė, smuklė, vėjinis malūnas, 13 bičių kelmų, visi ūkio padargai ir indai; lažininkų dvaras neturi. Skelbia Penkinių valsčiaus vaitas Ignas Viniarskis ^{*40}.

b. Valdančios įstaigos. — Lenkų karalystėje, Kalvarijos apskrityje buvo savivaldybinių miestų ir 41 kaimiškas valsčius (gmina) ⁴¹. Tą teigimą patvirtina *Dziennik gubernii Augustowskiej* 1826 m. Pagal tą laikraštį Kalvarijos vyresnybė paskelbė kaimams paraginimą nešti mokesčius į apskrities kasą ir nurodė tvarką ⁴².

4. Rudaukos ekonomijoje Skiturių palivarkas metams 728 zl. 26 grš.

5. Vilkaviškio ekonomijoje Vilkaviškio dvaras su palivarkais, Pūstapėdžiai ir Juoddvaris prie Šešupės, su propinacija, malūnais, plytine, metinių pajamų 51.012 zl. 23 grš.

6. Paražnių palivarkas, netoli Kybartų, Kalvarijos apskrityje, turi paskolintų 10.000 zl. iš Viktės Petravičiūtės-Florijanavičienės. Ji mirė 1826 m. vasario 14 d. Ieškoma įpėdinių.

7. Mažąją Pasūduonę ir Pasūduoniškį Kalvarijos ekonomijos palivarkus, 1823-1825 m. nuomojo Feliksas Sielčikovskis ir neatsiskaitęs pabėgo. Kas žino, kur jis pasislėpė ?

8. Kataučiznos dvaro savininkas Antanas Chrapovickis mirė 1826 m. balandžio 10 d. Ipoteka ieško jo turtui (garo malūnai) įpėdinių. (*Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1827 m. 11 nr.).

⁴⁰ *Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1926 metų.

⁴¹ Kalwarya, žr. Orgelbrand, *Encyklopedyja powszechna. Nowe stereotypowe odbicie*, 12 tomų, Varšuva 1883-1884.

⁴² 1826 m. lapkričio 7 d. turi sumokėti Kalvarijos apskrities kasai Vaizbūniškė, Rasiai, Piliakalnis, Pagraučiai, Reketija ; 8 d. — Kirsna, Bulakavas, Šeštokai, Būdvietis, Rudamina, Bartininkai ; 9 d. — Lankelišiai, Valstybiniai Penkiniai, Tabariškės, Liudvinavas, Gižai, Karai-

1816 ir 1818 metų vietininko potvarkiais buvo nustatyta, kad kaimus valdo vaitas, o jo valdomoji apylinkė vadinama gmina (valsčius). Valsčiai galėjo būti įvairaus didumo. Jei kaimas turėjo 10 dūmų (gyventojų) ir visi tie dūmai buvo vieno savininko, tas kaimas galėjo būti atskiras valsčius, o to valsčiaus savininkas — vaitas. Jei kaimas turėjo mažiau kaip 10 dūmų, tai jis buvo prijungiamas prie gretimos gminos.

Jei kaime buvo keli žemės savininkai, o nė vienas neturėjo 10 dūmų (bajorų kaime — okolicoje), tai iš savo tarpo išsirinkdavo vieną vaitu. Jei savininkas (dvaras) turėjo daug kaimų, tai iš jų visų galėjo daryti vieną valsčių, vieną valdymo vienetą — gminą. Tokios gminos savininkas arba pats būdavo vaitas, arba skirdavo savo pavaduotoją, kurį vaitu tvirtindavo vaivadijos komisija. Toks vaitas būdavo atsakingas už savo veiksmus. Didesnėse gminose vaitai turėdavo kaimuose padėjėjus šaltyšius. Paprūsėje žmonės juos vadindavo *Šulcais*. Šis terminas pasiliko iš Prūsijos valdžios laikų. Šulcas iš vokiško — *Schulze*. Nepriklausomybės laikais jie buvo vadinami seniūnais, bet už jų veiksmus atsakydavo vaitas. Vaito pareigos valstybei buvo : vykdyti vyresnybės įsakymus, eiti vietoje policijos pareigas, rinkti mokesčius, išdėstyti tarp gyventojų valdžios įsakomas prievoles. Kalvarijos apskrityje, Rumbonių parapijoje buvo keli bajorų kaimai — okolicos. Jie visi susidėjo ir sudarė Rutkos valsčių. Buvo ir daugiau tokių smulkbajorių valsčių. Vilkaviškio valsčius turėjo du palivarkus ir keliasdešimt kaimų, o valsčius buvo tik vienas ir vaitas vienas. Šaltyšiai buvo kiekviename kaime. Bajorų dvarai (pavyzdžiui, Vinkšnupiai, Kataučizna) su vienu ar dviem kaimais irgi buvo atskiros gminos.

krėslis, Gražiškiai ; 10 d. — Vembriai, Alvitai, Skardupis, Paežeriai, Poniški Penkiniai ; 11 d. — Rudauka, Kalesninkai, Spernia ; 15 d. — Vilkaviškis, Šiaudiniškiai ; 16 d. — Gutkavas, Bocianavas, Simanėliškiai ; 17. d. — Didvyžiai, Kataučizna ; 18. d. — Veiliškiai ; 21 d. — Vištytis, Krokialaukis ; 22 d. — Aniškis, Ūdrija ; 24 d. — Rumbonys ; 25 d. — Kutka, Pramiežiai.

Miestai neša mokesčius į apskrities kasą : lapkričio 4 d. — Kalvarija ; 7 d. — Liubavas ; 8 d. — Liudvinavas ; 10 d. — Vilkaviškis ; 11 d. — Simnas ; 15 d. — Vištytis ir Virbalis ; 24 d. — Alytus (*Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1826 metų).

3. Rusų caro valdžioje

a. *Dvarai, kaimai, miškai, žemės.* — 1830 m. Lenkų karalystės ponai sukilo prieš rusų imperatoriaus valdžią. Sukilimas buvo nuslopintas. Po to krašto autonomiją susiaurino, lenkų kariuomenę panaikino, o kariuomenėn šaukiami vyrai, rekrūtais vadinti, turėjo eiti tanauti į rusų kariuomenę net 25 metus. Kai kurie dvarininkai už sukilimą, net savo dvarų atsižadėję, turėjo nuo bausmės pabėgti į užsienį. Pavyzdžiui, Vilkabalių Juozas Baranauskas ligi sukilimo tarnavo trečiame ulonų pulke vachmistru ; sukilimo metu buvo podporučikas 5 ulonų pulke ; po sukilimo pabėgo į užsienį ir *Dziennik gubernii Augustowskiej* skelbimais jo ieškojo bausmės reikalui. Buvo ir daugiau tokių.

To sukilimo pasekmė buvo tokia, kad daugelį dvarų išdalino rusų kariams, kurių didžiuma buvo vokiečių kilmės. Prieš apdovanodamas nusipelnėlius, caras Mikolajus I 1835 m. paskelbė įstatymą, kuriuo nusipelnėliams skyrė tam tikro didumo pajamoms gauti žemės ūkius. Dovanojami ūkiai buvo numatyto pajamingumo, pagal apdovanojamojo tarnybinį laipsnį ir nuopelnus. Tuos ūkius vadino majoratais ⁴³. Žemiau duodu 15 majoratų sąrašą ⁴⁴.

Iš šio sąrašo matome, kad dvarai buvo išdalinti beveik vieniems vokiečiams. Į jų tarpą įmaišytas tik vienas-kitas rusas.

Čia tenka paminėti ir miškų kiekį, šiame laikotarpyje buvusį Kalvarijos apskrityje.

Privačių dvarų savininkai turėjo miško 20.534 dešimtines ⁴⁵ ir 694 rykštes ⁴⁶.

⁴³ Majoratas — ypatinga turto paveldėjimo tvarka, pagal kurią nuosavybę paveldi tik vyriausias sūnus. Jei vyriausias sūnus mirtų nepalikęs vaikų, ūkį paveldi jo jaunesnysis brolis. Jei apdovanotasis neturėtų sūnaus, tai paveldės brolio vyriausias sūnus. Gi vyriausia duktė paveldės tik tuo atveju, jei broliai neturėtų sūnų. Majoratinio ūkio savininkas negali jo nei parduoti, nei išnuomoti; turi pats ūkį valdyti, ar ūkvedį samdyti. Negali ūkio praskolinti, o skolintojai negali iš varžytynių parduoti. Jei majoratinis savininkas neturės įpėdinių, ūkis grįš valstybei.

⁴⁴ Žr. Šeštąjį priedą, 490-492 psl.

⁴⁵ Dešimtinė — 2,70 akro — 1.0925 ba.

⁴⁶ 1. Bulakavo Bulgarinas	1800 dešimtnių
2. Gižų Vaicekauskienė	308 »
3. Jurgiškių Kulvietis	312 »
4. Aštriosios Kirsnos Gavronskis	12.660 »

Valstybiniai miškai: Nemuno kilpoje Punios šilas — 8191 margas 207 rykštės ⁴⁷, Bukta, į kurią įeina ir dvejios palios — 17.641 margas 63 rykštės ⁴⁸.

Pančiakių girininkija : — 5719 mrg. ⁴⁹.

Kai majoratai pasidarė atskiri ūkiai, jie įsteigė ir savo valsčius su savo vaitais. Dėl to šiame laikotarpyje matome naujų valsčių, kurių ligi 1831 metų nebuvo. Majoratų kaimų smukles valdžios išdas pasiliko sau ir jas išnuomavo.

Penkinių ekonomijos pirminio dvaro nuomininkas Juozas Berensas turėjo paskolinęs Vembrių dvaro savininkui Liudvikui Andrionui Ustrickui 9.000 zlotų. Berensas nuomuoja ir Vembrių dvarą. Ustrickas mirė, įpėdinių nepaliko, liko tik skolintojai. Jų stambiausias Berensas. Berensas per teismą pareikalavo iš Vembrių savi-ninko skolos su palūkanomis ir prisivarė ligi to, kad teismas išstatė dvarą parduoti iš varžytynių 1835 m. rugpiūčio 5 d. Pirmos varžytynės neįvyko, tai antrosios skelbiamos pigesne kaina ir duodamos žinios apie Vembrių dvarą ⁵⁰.

5. Paširvinčių Godlevskis	277	»	
6. Pramiežių Narbutas	692	»	
7. Sabališkių Vyšniauskas	330	»	
8. Rudaminos Namajauskienė	500	»	
9. Zelionkos Gavronskis	724	»	
10. Vištyčio miestas	1288	»	266 rykštės
11. Virbalio miestas	1499	»	142 »
12. Vilkabalių Micevičius	65	»	196 »
13. Simanėliškių Seligauskas	79	»	90 rykščių

⁴⁷ Eiguvos : Smolnica — 2464 mrg., Podaglė — 2365 mrg., Alytus — 1979 mrg., Bartuškė — 1131 mrg., Margai — 104 mrg., Ūdrijos alkas (gojus) 149 mrg.

⁴⁸ Eiguvos : Kermošinė — 1201 mrg., Panausupys — 1485 mrg., Daukšiai 809 mrg., Miknionys — 1465 mrg., Liūliškiai — 2064 mrg., Vartai — 2195 mrg., Kumečiai — 2006 mrg., Naujavalakiai — 2123 mrg., Gudupiai — 1069 mrg., Želva — 748 mrg., Sūsninkai — 143 mrg., Kalnyno miške Semeniškių eiguva — 1333 mrg., Smalinyčia — 581 mrg., Dekončinė — 420 mrg.

⁴⁹ Eiguvos : Šunskai — 1692 mrg., Puskepuriai — 813 mrg., Pančiai-
kiai — 608 mrg., Naudiškiai — 666 mrg., Gurbšilis — 959 mrg., Pae-
žeriai — 982 mrg.

Połujański Aleksander, *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i gubernij zachodnich Cesarstwa Rossyjskiego*, Varšuva 1854.

⁵⁰ Vembriai turi apie 20 valakų naujo lenkiško masto. Moka mokės-

1835 m. sausio 9 d. Jonas Nepomucenas Jagminas, savininkas 2.000 zlotų, 217 zlotų su penktuoju nuošimčiu ir kitų turtų. Ieškoma paveldėtojų⁵¹.

Vištyčio ekonomijos ir valsčiaus Purviniškių kaime, už pusmylio nuo Virbalio, 1835 m. rugpiūčio 31 d. bus parduodami mirusio Karolio įdės daiktai : galvijai, arkliai, avys, kiaulės, ūkio padargai, varis, paruoštas aliejus, muiliniai pelenai, virtuvės daiktai, sidabras, patalai, vyriški drabužiai, durpės ir t.t.⁵².

Vilkaviškio ekonomiją išnuomavo 1838-1850 m. laikotarpiui už kasmetinį nuomos mokestį 77.492 zlotus⁵³.

Karalystės valdžiai prireikė pinigų. Praskolino visų ekonomijų dvarus. Ir vis dar maža. Nutarė dalį mažesnių dvarų parduoti iš varžytynių. Paskyrė parduoti Kalvarijos apskrityje Ūdrijos ekonomijos Kižių dvarą su Kižių kaimu.

Tas dvaras jau buvo paėmęs iš Žemiečių Kredito draugijos 20.800 zlotų. Buvo apskaičiuota, kad tas dvaras duoda metinių

čių : ofieros — 597 zlotus ir 4 grašius, priedo — 39 zl. 25 gr. ; kontingenso — 407 zl. 11 grš., valsčiaus mokesčio — 417 zl. 11 grš. ; padūmės — 394 zl. 15 grš. ; malūninio ir varyklinio — 30 zl., kelių — 148 zl., gaisro — 319 zl. 15 grš. Iš viso dvaras moka mokesčių 2.353 zlotus ir 21 grašį. Vembrių dvaro laukai susisiečia : rytų šonu — su Vilkaviškio ekonomijos kaimais : Ančlaukiu ir Ožkabaliais, pietų šonu — su Geisteriškių kaimu, vakarų šonu — su Lankeliškių ekonomijos Lankeliškių kaimu ir šiaurės šonu — su Lankeliškių ekonomijos Pavembrių kaimu. Į Kalvariją 3 mylios. Ūkis trilaukis. 1834 m. pasėta : rugių 55 margai, vasarojaus 76 margai, pūdymo 60 margų. Dvaras turi Bajorų valstiečių kaimą, kur 19 ūkininkų turi žemės po 15 margų, vienas — pusvalakį. Visi kartu sėja 292,5 margo. Yra 8 daržininkai, turį po ketvirtadalį margo. Dvaro pieva 20 margų ir 8 margai sodo. Pastatai : mūrinis namas ir mūrinė šeimynos troba, šiltnamis šiaudiniu stogu, sukritęs ; tvartai, vežiminė — mūriniai, greitai taisytini. Vėjinis malūnas, kurį nuomoja Anšelis Efroimzonas. Varžomą dvarą ligi 1836 metų nuomojo Jonas Berensas, kapitonas, kuris kartu yra ir Vembrių valsčiaus vaitas.

1835 metais, Kalvarijos taikos teisėjo raštininkas Pranas Točilauskas. Kalvarijos apskrities siųstinis komisaras Antanas Nenčinskas. Sekretorius Močarskis. (Dziennik gubernii Augustowskiej, 1835 m. spalio 8 d.).

⁵¹ *Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1835 m., 34 nr.

⁵² Ten pat.

⁵³ Ten pat, 1837 m.

pajamų 2.259 slotus ir 22 grašius. Kas dvarą išsivaržys pirkti, turės sumokėti valdžios išdui dešimties metų pajamas 22.592 zlotus 20 grš., arba kasmet mokėti išdui pusę pajamų, tai yra po 1.129 zl. 61 grš. Stoją keli varžovai, jų tarpe Domininkas Volungevičius. Jis pasiūlė dar prie anų dviejų sumų pridėti išdui 27.377 zlotus 9 grš. Ir už 70.769 zl. 29 grš. Volungevičius nupirko Kižių dvarą su Kižių ir Kriaunių kaimais ir su to palivarko propinacija, tai yra su teise svaigalus daryti, smukles laikyti ir svaigalus parduoti, su privalomais valstiečių činšais, duoklėmis ir privalomu darbu.

Anišio ekonomijoje buvo iš varžytynių parduotas Jurgiškių palivarkas su Jurgiškių kaimu. Šitą dvarą išsivaržė Ona Pilichauskaitė-Rajeckienė, o iš jos atpirko Antanas Kulvietis, sumokėdamas 12.000 zlotų užtrauktos skolos, kanono arba 10 metų pajamų sumą 26.220 zl. ir įvaržytų 29.504 zl. 20 grš., iš viso 67.724 zlotus 20 grš. Pirkimo-pardavimo aktai buvo surašyti 1839 m.

Dar taip buvo parduotas Seirijų ekonomijos Dzerbėnų palivarkas prie Dusios ežero. Bet šis palivarkas buvo Seinų apskrityje. Buvo ir daugiau taip parduotų dvarų Kalvarijos apskrityje, bet apie tai nėra dokumentinių žinių.

Kalvarijos valsčiaus Menkupių kaime vieną ūkį laikė žydas Chaimas Šklerovičius. Dvarui mokėjo činšą. To ūkio trobos buvo žydo, padargai nuosavi ir nuosava sėkla pasėliai pasėti. Žydas mirė. Kas jo buvo nuosava, perėjo įpėdiniams. Skelbiamos varžytynės 1854 m. balandžio 10 d. ir prasidės nuo 47 rublių 50 kapeikų sumos. Ūkis bus perleistas tam, kas daugiau pasiūlys atlyginimo už pasėlius ir pastatus, kurie priklausė velioniui ⁵⁴.

Kalvarijos pavieto Padovinio valsčiuje, Liudvinavo ekonomijos Daukšių kaime yra Jurgio Kubertavičiaus 30 margų ūkis, kuris priklauso velionies Jurgio įpėdiniams. 1854 m. kovo 4(16)⁵⁵ d. ūkis bus iš varžytynių parduotas brangiausiai pasiūliusiam. Iš to ūkio mokama činšo 12 rb. 45 kap., padūmės — 1 rb. 95 kap., kontingenso — 2 rb. ir kelpinigių — 1 rb. 35 kap. Be to gaisrapinigių, rinkliava rekrūtams ir valkatoms pergabenti, dvi pastotės ir kiti

⁶⁴ Ten pat., 1854 m., 14 nr.

⁵⁵ Pirmasis skaičius nurodo dieną, senuoju kalendorium, antrasis naujuoju.

vieši patarnavimai. Ūkyje pasėta 2 karčiai 8 gorčiai rugių, 2 karčiai kviečių. Yra troba, kluonas, klėtis, trys tvartai, tvoros, vaismedžių sodas. Viskas įkainuota 116 rb. 50 kap. Varžovai turi raštu įrodyti, kad yra prityrę žemdirbiai ⁵⁶.

Karalystės išdo 1853 m. vasario 9 d. potvarkiu skelbiamos Suvalkuose 1853 m. gruodžio 14 d. varžytynės išnuomoti Liudvinavo ekonomijoje teisę pardavinėti svaigalus Amalviškių, Vidgirėlių ir Daukšių kaimų smuklėse per trejus metus. Varžytynės prasidės nuo 300 rb. 92 kap ⁵⁷.

Kalvarijos apskrityje 1851 m. kovo 7 d. buvo atiduota iš varžytynių 12 metų nuomai, nuo 1851. VI. 1 ligi 1863. VI. 1 d. : smuklės atlikusios Liudvinavo majorate, Panausupio ir Paežerėlių kaimuose. Varžytynių pradžia 108 rb. 97 kap. ; smuklės atlikusios Liūliškių majorato Varnupiuose, 138 rb. 12 kap., smuklės daržas — 1 rb. 99,5 kap. ir žuvavimas Dovinės upėje, ties Varnupiais ir Padoviniu — 5 rb. 65,5 kap. ; iš viso 12 metų nuomos pradžia 145 rb. 77 kap. ; nuo padovanotų Vištyčio turtų atliko Virbalio vaito ir malūno sklypai. 1851. XII. 31 d. išnuomojami 1851-1854 metų laikotarpiui; varžytynių pradžia 183 rb. 72 kap ⁵⁸.

Skelbiama suieškoti ir suradus pristatyti: Kalesninkų valsčiuje 1862 m. lapkritį pabėgo šaukiamieji į kariuomenę rekrūtai: Petras Judkevičius, Matas Jarmolavičius, Antanas Martynas Andriejauskas, Juozas Vilkevickas, Aleksandras Kulieša, Kazys Buzas, Motiejus Kazlauskas, Antanas Augustaitis, Laurynas Damauskas, Povilas Dainoravičius, Adolfas Šileris.

Obelijos vaito pabėgę rekrūtai: Aleksandras Kučinskas, Jurgis Verčinskas, Simas Barisas, Baltrus Petkevičius, Teodoras Baginskas ir Antanas Balevičius.

Iš Lankupėnų valsčiaus nežinia kur išvyko : iš Skardupių kaimo Marija Paliulytė, iš Gudelių kaimo — Jonas Stašaitis, iš Toleriškių (prie Javonies) — Jonas Kubilius, Viktorija, Sofija ir Brigita Podoleckaitės, Leopoldas ir Motiejus Hilgeriai, iš Lankupėnų kaimo — Kristijonas Peras, Ieva Perienė, Andrius Narkevičius, Jonas Draugėlaitis ⁵⁹.

⁵⁶ Ten pat.

⁵⁷ Ten pat, 1853 m.

⁵⁸ Ten pat, 1851 m. 9 nr.

⁵⁹ Ten pat, 1864 m., 14 nr.

Iš Alvito valsčiaus Čyčkų kaimo Jurgis Medelis, kažkur pabėgo. Iš Bulakavo valsčiaus daug žmonių kažkur pabėgo.

Jau kelinti metai, kai iš Būdviečio valsčiaus ir palivarko nežinia kur išėjo ir negrižta vargonininkas Antanas Razgaila, Emilija Parfejūtė-Razgailienė, Aleksandras Razgaila, Juzė Razgailienė, Antanas Vasiliauskas, Teofilė Vasiliauskienė, Rožė Vilčiauskaitė, Marija ir Elena Parfejūtės, Antanas Antanavičius, naujakrikštis.

Pėstininkų generolas Čeodajevas buvo gavęs majoratinėmis teisėmis Lankeliškių dvarą su mišku, kaimais ir kitais priklausiniais, kurie jam davė tikrų metinių pajamų 2250 rublių. Bet jam buvo reikalingos pajamos, ne ūkis. Kadangi caro leidimu 1843 m. gegužės 9 d. jis galėjo grąžinti dvarą išdui ir iš išdo tą pinigų sumą gauti, tai generolas, nepaisydamas, kad ūkininkavimas daugiau duodavo pajamų ir dvarą galėjo paveldėti jo įpėdiniai, Lankeliškius 1847 m. birželio 1 d. grąžino karalystės išdui, o išdas jam mokėjo kasmet po 2250 rublių⁶⁰.

Valstybiniame Pašelmenės kaime, Karklinių valsčiuje, buvo žemės ūkis 44 margai 255 rykštės. Tą ūkį valdė pusiau Kazys Viganuskas ir Jokūbas Jasaitis; mokėjo činšo 25 rb. 81 kap. Jie pavargo ir činšo mokėti nepajėgė, gavo įsakymą iš ūkio pasitraukti. Trobos ir pasėliai buvo jų nuosavybė. Ta nuosavybė buvo įkainuota 129 rb. 30 kap. Valsčiaus vaito įstaigoje buvo paskelbta, kad 1851 m. kovo 13 d. įvyks varžytynės tam ūkiui atiduoti valdyti kitam, kas pasiūlys daugiau kaip 129 rb. 31 kap.

Taigi nepajėgusiam mokėti činšą atmokėdavo už jo pastatytas trobas ir pasėlius, bet pats iš ūkio prašalinamas.

1854 m. buvo tiesiamas geležinkelis iš Petrapilio į Varšuvą, 1010 varstų ilgio, ir jo šaka iš Vilniaus pro Kauną, Pilviškius ir Vilkaviškį į Kybartus, 160 varstų. 1863 m. sausio 8 d. teismas skelbia *Dziennik gubernii Augustowskiej*, ieškąs geležinkelio statybos prižiūrėtojo Kybartuose Vilelmo Muravo už apgavystes.

1861-1862 m. Kalvarijos apskrityje gaisrai padarė nuostolių:

1. Pavembriuose Matui Sėporaičiui spalį 19 d. — 40 rb.
2. Valavičiuose Kaziui Aleksai spalį 26 d. — 109 rb.
3. Kalesninkuose Aleksandrui Ušinskui gruodžio 23 d. — 1.650 rb.

⁶⁰ *Dziennik Prav.*, 39 tom.

4. Pagraužiuose Augustui Mrogovinui 1862.1. 11 d. — 50 rb.
5. Merkšiškiuose Juozui Stoškui 1862. I. 10 d. — 229 rb.
6. Kaupiškiuose Juozui Vilfui 1862. I. 17 d. — 30 rb.
7. Darženiškyje Jonui Ulinskui 1862. I. 31 d. — 30 rb.
8. Vinkšnupiuose Emilei ir Tomui Volskiam 1862. I. 17 d. — 60 rb.
9. Gyviškiuose Andriui Bubikaičiui 1862. I. 11 d. — 20 rb.
10. Podvarniškiuose Jonui Alytai 1862. II. 2 d. — 50 rb.⁶¹

Vilkaviškio miesto mūrinis namas ir du pastatėliai stovi ant Vilkaviškio bažnyčios sklypo ir moka bažnyčiai činšo 5 rb. 40 kap. Pirmiau šitie pastatai priklausė Karoliui Šinkui, po to — Ertmanui Denui ir galop žydui Leizeriui Volfovičiui, kuris skelbiasi norįs padaryti šiam turtui ipoteką.

Pojanskis ir Orgelbrandas duoda pluoštą žinių apie Kalvarijos apskritį 1862 metais. Apskrityje gyvena 56.881 vyras ir 59.610 moterų. Iš viso 116.491 žmogus. Lietuvių — 80.251, žydų — 20.395, vokiečių — 10.385, slavų — 5.221, totorių — 132, čigonų — 7. Imant tikybomis : katalikų - 84.582, žydų — 20.395, liuteronų — 11.230, kalvinų — 13, mahometonų — 132, sentikių rusų — 123, stačiatikių 9, čigonų — 7. Miestuose gyvena 25.157, kaimuose — 91.334.

Laukuose žemė daugiausia prie molio. Kai maža lietaus ir išdžiūsta - sunkiai įdirbama. Dirbamos žemės yra du trečdaliai plotho, užimančio 13.260 valakų. Ariamos žemės, tinkamos rugiams sėti, yra 7.440 valakų, kviečiams-1.500 vlk., pievoms-1.866 vlk., ganykloms - 559 vlk., daržams - 411 vlk. Miškai užima 642 valakus, krūmynai-brūzgai - 43 vlk. ir nedirbami smėlynai - 87 vlk., ežerai ir upės - 163 vlk., pelkės-palios 187 vlk. Žemdirbių valstiečių yra 68.100 žmonių. 1861 m. suregistruota gyvulių: darbinių arklių - 31.600, jaučių - 11.260, veislinių kumelių - 660, eržilų - 92, važiuojamų arklių - 790, kumeliukų - 400, karvių 30.170, bulių - 1.150, peniukšlių jaučių -2.670, veršių -4.080, kiaulių - 42.870, avių-15.600, avinų, - 5.500, skapų-19.300, merinosų avių-1.357, avinų - 358, skapų-1.614. Pūdymui palikta 2.950 valakų. Pasėta kviečių 4.166, rugių 39.480, miežių 14.589, aviųž 32.600, žirnių 4.388, grikių 42, ripso 9, linų 1.900, kanapių 250, bulvių 42.950 (nepažymėta, ar karčiai ar valakai). Auginama daug avių ne tik

⁶¹ *Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1862 m. kovo mėn.

mėsai, bet ir vilnoms. Kai kurie dvarai augina daug arklių, galvijų ir kiaulių parduoti miestams. Valstiečiai savo prieauglį parduoda vietos turguose ⁶².

b. Pramonė ir amatai. — Pramonės ir amatų įmonių apskrityje yra nedaug. 22 pavieniai audėjai per metus išaudžia apie 6.900 aršinių⁶³ drobės, 8.500 aršinių marškininės drobės, dažytų ir spausdintų audeklų- 7.000 arš., rankšluosčių ir drobelių-1.700 arš. Valstiečių ūkiuose yra apie 8.920 staklių ir valstietės išaudžia apie 742.000 arš. audeklų. Apskrityje yra 71 spirito varykla ir okovitos ⁶⁴ padaro 103.000 kibirų ⁶⁵, o alaus daryklos alaus padaro apie 42.000 kibirų. Pačiame Kalvarijos mieste dvi raugyklos pagamina acto 640 kibirų. 17 aliejinių išspaudžia apie 1.300 kibirų sėmeninio aliejaus. Kataučiznoje dirba garinis malūnas ir sumala 7.249 ketvirčius miltų ⁶⁶, o 11 vandeninių ir 35 vėjiniai malūnai sumala 93.200 pūdų miltų ir kruštienės. 4 gamyklos pagamina 75 pūdus krakmolo. 18 dirbyklų išraugina ir išdirba 4.160 odų.

1862 m. įrengta nauja įmonė šveicariškam sūriui gaminti. Trys katilinės pačioje Kalvarijoje gamina iš vario ir skardos įtaisus gėralų gamykloms ir visokius katilus bei puodus ; per metus pagamina gaminių už 12.600 rb. Kalvarijos apskrityje veikė 24 plytinės, kurios pagamindavo plytų ir čerpių 12.120 vienetų, o 6 krosnys išdegdavo kalkių 426 karčius. Kalkinių klodų apskrityje nėra, o yra tik palaidų kalkakmenių, ypač rytinėje apskrities dalyje.

Girininkas iš varžytynių atiduodavo nuomoti valdines dervos (smalos) varyklas Punios, Podaglės, Alytaus, Navickų ir kit. eiguose. Dervos varyklų nuomininkai atskirai mokėdavo už leidimų varyti, atskirai už vietą, atskirai už malkas ir kelmus. Jie būdavo

⁶² Aleksander Polujański, *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i gubernij zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego*, Varšuva 1854-1855, 4 tomai. — Samuel Orgelbrand, *Encyklopedyja powszechna*, Varšuva 1883-1884, 12 tomų.

⁶³ Aršinas — rusiškas matas lygus 2,3333 pėdų arba 0,7112 m.

⁶⁴ Okovita — senas nerektyfikauto spirito pavadinimas.

⁶⁵ Kibiras — saikas lygus 12,29 litro.

⁶⁶ Ketvirtis — saikas grūdams seikėti. Jis yra ketvirtis karčio, kuris dalomas į du puskarčius arba keturis ketvirčius. Ketvirtis yra lygus 8 gorčiams arba 25 kg.

griežtai įsaistomi nesukelti gaisrų giriose. Seniau būdavo didelis įprotis medines anglis gaminti; degimo-gesinimo būdos miškuose būdavo iš varžytynių išnuomojamos. Bet apie 1850 metus miškams sumažėjus, o po dešimt metų geležinkeliu akmeninių anglių pristatant, medinių anglių degyklos Kalvarijos apskrityje pranyko. Dėl miškų išnykimo, o ypač paprūšėje, atsirado kuro trūkumas. Dėl to Penkinių ir Kaupiškių ekonomijose, dar Prūsų valdžios laikais, buvo imtasi plačiu mastu kasti durpes. Jau 1833 m. čia durpių kasimas pasidarė pelninga pramonė. Plynėje tarp Kaupiškių ir Pajavonio buvo panaudota 1.500 margų durpyno ir iškasta daugiau kaip 7.000 sieksnių ⁶⁷ durpių. Tuo pačiu laiku ir valstiečiai iškasė 45.000 su viršum sieksnių durpių ir suvarijo ne tik vietos kurui, bet ir pardavė Rytprūsiams. Kaimų valstiečiai kasmet iškasdavo vis daugiau durpių savo reikalams, dalį jų parduodami miestams.

Geležies kalyklų Vilkaviškio mieste buvo dvi, o Kalvarijos mieste — trys. Jos kalė iš vartotos geležies ūkio reikalams noragus akėtvirbalius, šakėms noragėlius, peilius ir kitokius smulkius daiktus. Kalvarijos apskrityje geležies darbams tinkamos rūdos nebuvo. Reikėjo gauti iš kitų apskričių, pvz. Marijampolės, Vilkaviškio, Višakio arba Kazlų Rūdos, kur girininkai parduodavo jį vietos rūdinioms, o tos pusiau apdirbtą geležį parduodavo kalykloms. Kai kuriose vietose buvo užveisti apynynai. Valstiečiai savo auginamus apynius parduodavo alaš darykloms.

1862 metais Kalvarijos apskrityje įregistruota amatininkų: statindarių - 61, skardininkų - 14, gatvių grindėjų - 5, dailidžių - 41, stogdengių - 13, dažytojų - 20, odadirbių - 37, puodžių - 28, degtindarių - 142, knygrišių - 6, kaminkrėčių - 14, katilių - 9, račių - 90, skrybėlių velykių - 8, siuvėjų - 718, kalvių - 425, tapytojų - 8, malūnininkų - 93, mūrininkų - 73, kepėjų - 168, virvininkų - 21, skerdikų - 35, pakinktininkų - 13, stalių - 143, stiklių - 25, batsiuvių 462, ratelių dirbėjų - 13, lentpiovių (dieilininkų) - 44, audėjų 158, laikrodininkų - 8, auksakalių -1, šaltkalvių - 26. Yra dar smulkių gaminių meistrų : pirštinių, skėčių, žalvario dirbinių. Kai kurie dvarai bandė cukrinius runkelius au-

⁶⁷ Sieksnis — lietuviškasis — 7 pėdos arba 2.1336 m. ; rusiškasis — 6 pėdos arba 1,949 m.

ginti, bet nesėkmingai. Žemės ūkio savininkų visoje apskrityje buvo 82. Iš jų 28 turėjo žemės po 100 valakų su viršum, 16 - po 50 su viršum, 22 - tarp 10-50 valakų. Mažesnių ūkių - 16. Tai vis dvareliai. Valstiečiai žemės neturėjo; jie dirbo dvarų žemę.

Stambieji žemės ūkiai - valstybiniai dvarai: Vilkaviškis 1.623 valakai, Eudauka - 432 val., Kalvarija - 425 val., Vaitkabalai - 411 val., Bartininkai - 367 val., Ūdrija su Alytum - 341 val., Aniškis - 286 val., Krokiaulaukis - 268 val., Miknonys - 263 val., Akmenynai - 259 val., Marvilis - 245 val., Lankeliškiai - 236 val., Eeketija - 234 val., Karkliniai - 206 val.; dvarininkų dvarai: Pramiežiai - 220 val. ir Gižai 201 val⁶⁸.

c. *Valstiečiai ir jų apgyventieji kaimai.* — Ligi paprūsinės Lenkijos ir Sūduvos laikų valstietis buvo dvaro darbininkas. Kad galėtų prasimaitinti, dvaras duodavo jam daugiau ar mažiau žemės. Bet už ją turėjo dirbti dvarui visokią darbą ir iš dvaro pasitraukti negalėjo. Valstietis ir žemė buvo dvaro nuosavybė. Varšuvos kunigaikštystės vyriausybė, paskelbusi 1807 m. Napoleono teisyną, valstiečius padarė lygiai taip laisvus, kaip buvo dvarų savininkai. Valstietis galėjo keltis, kur tinkamas, bet teisynas nedavė valstiečiui žemės. Jisai ją paliko dvaro nuosavybe. Valstietis, nerasdamas geresnio pragyvenimo būdo, priverstas buvo laikyti dvaro žemę ir už ją atidirbti dvarui ar mokėti činšą. Tačiau juo toliau, tuo labiau didėjo valstiečių tarpe bruzdėjimas dėl žemės įsigijimo. Karalystės vyriausybė bandė visaip šį klausimą išspręsti. 1841 m. buvo įsakiusi valstiečius apdėti činšu, atpalaiduojant nuo darbo. 1848 m. pripažino valstiečių žemėms paveldėjimo teisę. Atseit, dvaras negalėjo nuvaryti valstiečio nuo žemės ir tą žemę prisijungti prie dvaro. Valstiečių bruzdėjimui dar labiau stiprėjant vakarų valstybėse ir Rusijos imperijoje, taigi tuoj už Nemuno, valstiečiai buvo atleisti nuo baudžiavos prievolių ir gavo žemę kaip nuosavybę.

Bet Rusijoje tą žemę turėjo išsipirkti, sumokėdami nustatytą išperkamąjį mokestį. Tai buvo padaryta 1861 m. kovo 3 d. Karalys-

⁶⁸ Aleksander Połujański, *Opisanie losów Królestwa Polskiego i gubernij zachodnich Cesarstwa Rossyjskiego*, Varšuva 1854-1855, 4 tomai. — Samuel Orgelbrand, *Encyklopedyja powszechna*, Varšuva 1883-1884, 12 tomų.

tės valstiečiai suprato, kad ir jie nuo baudžiavos atleisti ir 1861 m. pavasarį atsisakė eiti į dvaro darbą⁶⁹.

Kitose apskrityse dar daugiau ūkių streikavo, ir atsiųstų kazokų buvo verčiami dirbti ir žiauriai baudžiami. Tačiau, kai 1863 m. sausį Karalystės šlėkta sukilo prieš caro valdžią, tai caras Aleksandras II 1864 m. kovo 2 d. įsaku karalystės valstiečius ne tik atleido nuo baudžiavos, bet ir jų turėtą žemę atidavė jiems kaip nuosavybę. Kaimų smuklės liko valstybės išdo žinioje. *Tada Dziennik gubernii Augustowskiej* pradėjo spausdinti naujos rūsies skelbimus⁷⁰.

⁶⁹ Kalvarijos apskrityje Šiaudiniškių dvaro trijų kaimų 18 ūkių balandžio 21 d. neišėjo į darbą ir nedirbo 15 dienų. Simanėliškių vieno kaimo 17 ūkių balandžio 22 d. neišėjo ir nedirbo 7 dienas. Bulakavo kaimo 3 ūkiai balandžio 23 d. neišėjo ir nedirbo 33 d. Vembrių vieno kaimo 14 ūkių balandžio 29 d. neišėjo ir nedirbo 7 d. Gražiškių vieno kaimo 34 ūkiai 29 balandžio neišėjo ir nedirbo 4 d. Būdviečio vieno kaimo 15 ūkių balandžio 30 d. neišėjo ir nedirbo 2 d. Dar prieš tai balandžio 10 d. buvo neišėję į darbą, bet tuoj dirbo ir tą dieną negaišavo, būtent : Bulakavo vieno kaimo 4 ūkiai, Simanėliškių vieno kaimo 17 ūkių, Būdviečio vieno kaimo 15 ūkių. Taip pat pasielgė Ungurinės, Gižų, Baraučiznos keli kaimai. Kaimelio vieno kaimo 22 ūkiai neišėjo į darbą balandžio 26 d. ir nedirbo 42 d. Plokščių 17 kaimų 126 ūkiai nepajudėjo gegužės 5 d. ir nedirbo 30 d. Gelgaudiškio 6 kaimų 34 ūkiai gegužės 13 d. neišėjo ir nedirbo 30 d. Tiesa, trys pastarieji kaimai ne Kalvarijos apskrityje.

⁷⁰ Vilkaviškio ekonomijoje buvo 108 kaimai su 1.245 ūkiais. 29 kaimuose liko smuklės su sodybomis. 1866 m. liepos 18 d. tos smuklės su sodybomis iš varžytynių buvo išnuomojamos nuo 2.862 rb. aukštyn.

Vilkaviškio ekonomijoje Koralės palivarkas, kuriam priklausė kaimai : Pagrandiškiei, Šelviai, Navininkai, Ožkinė, Paramoniškiai, Basiliškiai ir Ramoniškėliai — turėjo 162 ūkius. Šitų kaimų smuklės 1866 m. išnuomojamos iš varžytynių. Varžytynės prasidėjo nuo 332 rb. 81,5 kap.

Kalvarijos apskrityje Simanėliškių dvaro Guzelių palivarkas su Guzelių, Viščiakaimio, Čižiūnų kaimais, Tadzino ir Emdino palivarkai už nesumokėjamą Žemiečių Kredito Draugijai paskolos 1750 rb. 1866 m. gruodį buvo parduoti iš varžytynių.

1863 m. gruodžio 13 d. Vilkaviškio miestas iš varžytynių išnuomojo miesto svaigalų pardavinėjimo teisę 1864 metams. Varžytynės prasidėjo nuo 402 rb.

Pajavonio majorate Liubiškių dvaro Dabravolės ir Karklupėnų kaimuose buvo 66 ūkiai, o smuklė tik viena. Tą smuklę su jos sodyba ir teise pardavinėti svaigalus 1866 m. valstybės išdas išnuomojo iš varžytynių, kurios prasidėjo nuo 132 rb. 88 kap.

Yra ir kitokių skelbimų, kaip ipotekai sutvarkyti, pataisyti bažnyčiai, išnuomoti miesto gatvių valymą⁷¹, bet daugiausia kaimų smuklių išnuomojimo reikalu⁷².

Taip pat Penkinių majorate Parausių dvaro, Parausių ir Dūmelių kaimuose buvo 17 ūkių, o smuklė tik viena. Jos nuomos 1866 m. varžytynės prasidėjo nuo 24 rb. 88 kap.

Valavičių majorato Pašelmanės kaime buvo 28 ūkiai, o smuklės dvi. Nuomos varžytynės 1866 m. prasidėjo nuo 75 rb. 65 kap.

Anišio majorate Trakelių dvaro Varanausko, Sapėčiškės, Balkūnų, Dirvonų ir Petrakelių kaimuose buvo 42 ūkiai ir 5 smuklės. Nuomos varžytynės prasidėjo nuo 87 rb. 42 kap.

Lankupėnų majorate Kregždžių dvaro, Kregždžių, Gudelių, Taleriškių kaimuose buvo 37 ūkiai, 3 smuklės. Smuklių nuoma 1866 m. prasidėjo nuo 76 rb. 12 kap.

Liudvinavo ekonomijos Amalviškių, Daukšių, Padovinio, Putriškių, Panausupio, Vidgirėlių, Varnupių, Paežerėlių kaimuose buvo 8 smuklių sodybos. Išnuomos 1866 metams. Pradžia varžytynių 715 rb. 28 kap. Ūkių šiuose kaimuose buvo 312.

Liudvinavo majorato Pasūduonės dvare, kuriam priklausė kaimai : Pasūduonės, Stebuliškės, Šilavotas, Turgalaukis, Gulbiniškiai, Kreivoji, Kalvarijos Turgalaukis, Kušliškiai, Dilginė, Kirkiava, Varnališkiai, Reideriškės, Baraginė, Samaučizna, Ankštoji Bukta — buvo 126 ūkiai. Kaimų smuklės išnuomos 1866 metams. Pradžia varžytynių nuo 334 rb. 75 kap.

1864 m. kovo 31 d. buvo varžytynės pastatyti miestui skerdykloms Liudvinave. Varžytynės prasidėjo nuo 208 rb. 99 kap. pigyn.

(*Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1863 metų 11 nr.).

⁷¹ Krosnos majorato savininkas Karolis Strandtmanas mirė 1855 m. kovo 27 d. Skelbiamas paskutinis terminas surasti paveldėtojui ir sutvarkyti ipotekai. 1863 m. kovo 1 (13) d. (*Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1862. IX.1 d.).

Pirmos varžytynės pataisyti Simno bažnyčiai neįvyko. Antros buvo 1864 m. sausio 12 d. nuo 550 rb. 65 kap. pigyn.

1864 m. rugsėjo 18 (30) d. buvo varžytynės : Vištyčio miesto magistratas išnuomojo miesto gatvių valymą ; prasidėjo nuo 6 rb. 50 kap.

⁷² Skelbta, kad Kalvarijos viršininko biure 1865 m. birželio 21 d. bus varžytynės išnuomoti smuklėms kaimuose, kuriuose žemė atiduota valstiečiams, o smuklės paliktos valstybės išdo žinioje. Varžytynės prasidės Bartininkų valsčiaus Bajorų kaime nuo 44 rb. 10 kap., Galeriškiuose nuo 14 rb. 70 kap., Kamičiuose nuo 16 rb. 80 kap. Krivabalėje nuo 21 rb., Patilčiuose nuo 15 rb. 75 kap., Peleniuose nuo 21 rb., Pakalniškiuose — nuo 2 rb. 10 kap., Šuluose — nuo 6 rb. 50 kap. ir Smalnyčėnuose — nuo 4 rub. 20 kap.

Reketijos valsčiaus kaimų smuklės : Būdviečiai — nuo 52 rb. 50 kap., Alšanka — nuo 4 rb. 20 kap., Aleksandravas — nuo 12 rb. 60 kap., Reketija — nuo 71 rb. 40 kap., Kamenka — nuo 14 rb. 70 kap.,

Už nusavintą ir valstiečiams atiduotą žemę dvarininkų dvarai gavo atlyginimą. Tik kai kurių jų rasti skelbimai⁷³.

Salaparaugis — nuo 48 rb. 30 kap., Aguoniai — nuo 29 rb. 40 kap., Santaka — nuo 4 rb. 20 kap., Volkovizna — nuo 21 rb., Garnabūdis — nuo 10 rb. 50 kap., Žaliabūdė — nuo 16 rb. 80 kap., Sabaliavas — nuo 14 rb. 70 kap., Šarkis — nuo 23 rb. 10 kap., Šarkaitis — nuo 18 rb. 90 kap., Tribarčiai — nuo 16 rb. 80 kap., Senabūdė — nuo 29 rb., 40 kap., Makaučizna — nuo 23. rb. 10 kap., Pasiėkiai — nuo 8 rb. 40 kap., ir Kazlavas — nuo 14 rb. 70 kap.

Alvito valsčiaus smuklės : Čyčkų kaimas — nuo 75 rb. 60 kap., Čyčkų altarija — nuo 27 rb. 30 kap., Alvitai — nuo 170 rb. 10 kap., Šūkliai — nuo 84 rb., Zypčiai — nuo 60 rb. 90 kap., Andrikoniai — nuo 46 rb. 20 kap., Eumokai — nuo 18 rb. 90 kap., Žalioji — nuo 6 rb. 30 kap., Versnupiai — nuo 21 rb., Versnupių Čyčkai — nuo 21 rb., Gutkaimis — nuo 2 rb. 10 kap., Gutkaimio Čyčkai — nuo 23 rb. 10 kap., Bajorai — nuo 10 rb. 50 kap., Rutkiškiai — nuo 14 rb. 70 kap. ir Viščiakaimis — nuo 35 rb. 70 kap.

Vištyčio valsčiuje : Kaupiškiai — nuo 109 rb. 20 kap., Moliniai — nuo 18 rb. 90 kap., Padvarniškiai — nuo 42 rb. ir Matlaukis — nuo 12 rb. 60 kap.

Jonavos valsčiuje : Tūrupis — nuo 6 rb. 30 kap.

Eaudonės valsčiuje : Baraučizna — nuo 6 rb. 30 kap., ir Dimitraueizna — nuo 12 rb. 60 kap.

Kalvarijos valsčiuje : Kumečiai — nuo 18 rb. 90 kap., Tūriškė — nuo 23 rb. 10 kap., Barkaučizna — nuo 6 rb. 30 kap., Semeniškiai — nuo 63 rb., Brazavas — nuo 46 rb. 20 kap. ir Murgai — nuo 8 rb. 40 kap.

Kataučiznos valsčiuje : Daržininkai — nuo 84 rb., Juodupėnai — nuo 46 rb. 20 kap., Merčiai — nuo 39 rb. 40 kap., Juškai — nuo 33 rb. ir 60 kap., Bobiai — nuo 21 rb. ir Rečiūnai — nuo 10 rb. 50 kap.

Krosnos valsčiuje : Birščiai — nuo 48 rb. 30 kap., Grabauka — nuo 33 rb. ir 60 kap., Atesninkėliai — nuo 149 rb. 10 kap., ir Pryga — nuo 23 rb. ir 10 kap.

Alytaus valsčiuje : Jurgiškių kaimas — nuo 21 rb.

Didžiosios Kirsnos valsčiuje : Kiaulyčia — nuo 8 rb. 40 kap. ir Pakirsniai — nuo 12 rb. 60 kap.

Rudaminos valsčiuje : Šilėnai — nuo 11 rb. 70 kap., Slabadėlė — nuo 16 rb. ir 80 kap., Karužai — nuo 65 rb. 10 kap., Maišymai — nuo 54 rb. ir 60 kap., Mikniškiai — nuo 41 rb. 10 kap., Šeštokai — nuo 16 rb. 80 kap., Gumbeliai — nuo 10 rb. 50 kap., Dzembravas — nuo 12 rb. 10 kap., Neravai — nuo 6 rb. 30 kap., Bliūdžiai — nuo 6 rb. 30 kap., Kudamina — nuo 16 rb. 80 kap., Lopiškiai — nuo 10 rb. 50 kap., Beviršiai — nuo 33 rb. 60 kap. (Dziennik gubernii Augustowskiej, 1865).

⁷³ Tūrapolės (Janavo valsčiaus) Jokūbui Bučinskui už nusavintą žemę 1867 metais sumokėjo valst. išdas 1.052 rb. 56 kap.

Miroslovo bažnyčios žemę išdalino bežemiams po tris margus ir padarė Laukintukų kaimą, o vienuolyno nusavintą kluoną pardavė iš varžytynių už 200 rb.

d. Nauja administracinė santvarka. — Kai valstiečiams buvo atiduota žemė nuosavybėn, ūkininkai pasidarė žemės savininkai lygių teisių, kaip ir dvarponiai. Atsirado reikalas kitaip sutvarkyti jų administravimą. Senieji dvarų valsčiai jau netiko. 1866 m. gruodžio 31 d. įsaku caras Aleksandras Augustavo guberniją padalino į dvi: Lomžos ir Suvalkų. Gi Suvalkų gubernija buvo padalinta į 7 apskritis (*ujezdus*) su 7 apskričių miestais, 15 miestelių (posadų), su 10 miestelių valsčiais (gminomis) ir 94 kaimų valsčiais. Apskritys buvo : Augustavo, Seinų, Suvalkų, Kalvarijos, Vilkaviškio, Marijampolės ir Naumiesčio. Senoji Kalvarijos apskritis buvo pusiau padalinta : į Kalvarijos ir Vilkaviškio apskritis, o Marijampolės — į Marijampolės ir Naumiesčio (Vladislavovo). Iš buvusios Kalvarijos apskrities buvo padarytas Šunskų valsčius ir įjungtas į Marijampolės apskritį. Šitoks padalinimas išbuvo ligi 1914 metų karo. Į tuos valsčius buvo įjungti lygiomis teisėmis ir dvarai ir kaimai. Čia ir paduodame gyvenviečių sąrašą, kaip jos buvo sujungtos į valsčius. Bene 1895 metais buvo visuotinis gyventojų surašymas Suvalkų gubernijoje. Tas surašymas B. Volterio išspausdintas 1901 m. kaip *Spiski naselennych mest Suvalkskoj gubernii*. Prie gyvenviečių pridedami ir minėtų metų gyventojų skaičiai⁷⁴.

Sąrašė matome ištisą mažų gyvenviečių eilę : po kelis ūkius, ar po kelis tik asmenis. Matome rusiškų ir lenkiškų pavadinimų : Ukazuvka, Ribakavas, Ulijanavas, Samaučizna ir tolygių. Nusavinti bažnyčių ir parapijų žemės ūkiai buvo trimargiais išdalinti bežemiams. Dvarų kumečiams ir trobelninkams buvo duota dvaro

Mankėnėlių Karolina Gavronskienė gavo 2.427 rb. 34 kap.

Mackonių Petras Mockavičius » 33 rb. 33kap.

» Mikas Mockavičius » 66 rb. 67kap.

» Pranas Misevičius » 50rb.

Dapkiškės majorato Šatovas » 18.468 rb. 66 kap.

Kalvarijos Piliakalnio (Makaučiznos) dvaro ponia Felicija Kričinskaitė
1867 metais gavo 2.077 rb. 78 kap.

⁷⁴ Žr. Septintąjį priedą, 492-503 psl.

žemės po kelis margus. Matome geroką skaičių žydų, gyvenusių ne tik miestuose, bet ir kaimuose, dažniausiai kaip smuklininkų. Daugiausia žydų matome Kalvarijos mieste (7.950), paskui Liudvinave ir Simne. Lenkų didžiausią skaičių matome Liubavo valsčiuje, bet ten kai kurios gyvenvietės tikrai buvo lenkų gyvenamos. Tačiau visiškai lietuviškame Simne nė vieno lietuvio, o lenkų net 926, Alytaus mieste lietuvių tik 50, o lenkų net 503. Tai buvo ne lenkai,, tik lenkais apsimetę lietuviai. Apskrityje matome 105 totorius-mahometonus. Tai dar Vytauto laikais į Lietuvą atkeltų totorių palikuonys. Šitų totorių seneliai ar proseneliai tarnavo Lietuvos kariuomenėje ir jiems buvo duoti kai kurie dvareliai nuosavybėn, kaip Makaučizna, arba laikinai valdyti, kaip Kasiai ir kiti. Jie čia Vinkšnupiuose ir maldos namą turėjo pasistatę. Apskrityje ir lig šiol tebėra rusų sentikių, kacapais vadinamų, keli šimtai, čia atklydusių dar imperatoriaus Petro Didžiojo laikais. Buvo ir keletas didžiarusių; tai buvo apskrities svarbieji valdininkai, tarnautojai.

Nuo 1867 m. sausio 1 d. apskritis ėmė veikti pagal naują sutvarkymą. Apskritį valdė apskrities viršininkas (rusiškai: *ujezdnyj načalnik*). Pirmojo Kalvarijos apskrities viršininko pavardė buvo lietuviškai vokiška — Danneleitis Ivanas, karys štabrotmistras, apdovanotas medaliais už 1864 m. maišto malšinimą ir už valsctiečių pagal 1864 m. kovo 2 d. įsaką tvarkymą. Apskrities viršininkas turėjo du padėjėjus. Vienas tvarkė ūkio reikalus, antras — karo ir policijos reikalus : buvo žemsargių — policijos viršininkas. Pirmasis 1872 m. buvo Aleksandras Golkovskis, antrasis — Aleksandras Trabša, štabo kapitonas. Be to buvo sekretorius ir trys bylų (raštų) vedėjai — referentai — (*dieloproizvoditeliai*) : karo ir policijos — Vladislavas Volkas, administracijos ir ūkio — Jasinskis ir finansų — Jokūbas Bušas. 1872 m. apskrities gydytojas buvo Mečislovas Vindišbaueris, o apskrities inžinierius-architektas Adolfas Chilinskis. Paprastų raštininkų apskrities viršininko įstaigoje tais metais dirbo septyni.

Nuo pat pradžios 1867 m. buvo leidžiamas gubernijos laikraštis *Suvalkskije Guberskije Vedomosti* (*Suvalkų gubernijos žinios*) ir kasmet leidžiama *Pamiatnaja knižka* (*Atmintinė knygelė*), kurioje būdavo surašomi visi gubernijos valdininkai ir tarnautojai.

Bet šių knygelių gauta tik kelios : 1872, 1893, 1897, 1901 ir 1907 metų.

1897 m. Kalvarijos apskrities viršininkas buvo Mykolas Pilemskis. Jo padėjėjai — Aleksandras Zembžuskis ir Viktoras Gorbacevskis. Sekretorius — Dimitrijus Klipikovas, o referentai: Levas Tomaševskis, Ivanas Kaminskis, Francas de Rameris ir Kazimieras Kviatkovskis. Inžinierius — Avnišenka, gydytojas — Stanislovas Krauzė. 1901 m. viršininkas ir visi kiti buvo tie patys, kaip ir 1897 m., tik inžinierius jau Mikalojus Lamaninas ir veterinaras Karlas Zebergas.

1907 m. apskrities viršininkas — Večeslavas Afenduljevas, padėjėjai : Konstantinas Krylovskis ir Valerijonas Beintalis, sekretorius — Dimitrijus Klipikovas; referentai: Vasylius Morinas, Gerasimas Glinskis, Francas de Bameris; apskrities gydytojas — tas pats Stanislovas Krauzė; veterinaras — Antanas Mackevičius ; inžinierius — Antanas Gavronskis ; visi rusai ir stačiatikiai.

Valsčių viršaičius žmonės rinko iš gyventojų tarpo. Jie buvo vadinami vaitais. Kaimų viršininkai irgi buvo renkami iš gyventojų. Juos vadino šaltyšiais. Kadangi vaitai būdavo labai mažai mokyti, tai valsčiaus knygoms vesti ir raštams rašyti apskrities viršininkas skirdavo sekretorius ⁷⁵.

e. Susisiekimas. — Iš Kauno per Kalvariją, Suvalkų kryptimi, plentas buvo praveistas 1828 m. Keliai, iš senovės vieškeliais vadinami, buvo praveisti iš Kalvarijos į Gražiškius, Kirsną (tolyn į Seinus) ir kt. Busijos ministrų kabinetas buvo nutaręs ir caras 1869 m. sausio 17 ir kovo 25 d. įsakais patvirtinęs tiesti Vokietijos pasienyje ištisą plentų eilę. 1872 m. jau buvo nutiesta 31 varstas plento iš Marijampolės per Liudvinavą ir Krosną į Simną. Buvo belikę dar 26 varstai to plento tiesti į Alytų. 30 varstų tais metais jau buvo padaryta iš Suvalkų į Seinus, ir tiesiama dar 63 varstai iš Seinų Gardino link. Dalinai buvo nutiestas, dalinai tiesiamas plentas iš Garliavos per Prienus, Alytų į Kapčiamiestį.

1872 m. Kalvarijos mieste veikė apskrities pašto kontora, o pašto stotys buvo tik Simne ir Alytuje. Kalvarijos pašto kontoros

ⁿ Apie atskirų valsčių vaitus ir sekretorius žr. Aštuntąjį priedą, 504-507 psl.

viršininkas buvo Levas Malevanovas. Turėjo padėjėją Stanislovą Dūniną. Simne dirbo tik prižiūrėtojas Antanas Zelinskis, o Alytuje prižiūrėtojas (*smotritel*) Edmundas Kerenickis. Kalvarijoje dar buvo ir telegrafo stotis su vienu darbininku, tas pats viršininkas Ivanas Šindleris. Kiekviename valsčiuje veikė paštininkas (krasavas), kuris buvo ir valsčiaus sargas ; jis kartą, retai du kartus, per savaitę nunešdavo į paštą ir parnešdavo korespondenciją. Mažai ir reikalų gyventojai turėdavo pašte. Laikraščių neskaitė, bet jų ir nebuvo. Vėliau kilo daugiau reikalų su paštu, kai atsirado išeivių Amerikoje ir retkarčiais parsiusdavo laiškų. Ksaveras Vanagėlis gražiai ir įdomiai aprašė Krosnos valsčiaus vieno kito «krasavo» darbą.

Dėl to 1897 m. paštas jau daugiau turėjo darbo ir darbininkų. Kalvarijoje jau veikė pašto ir telegrafo kontora. Jo viršininkas Vasilijus Ivkovskis. Padėjėjas Aleksiejus Piaseckis. Telegrafistas, VI laipsnio, Antanas Drungolla, ir Petras Volkovičius bei žemėninkas valdininkas Juozas Venclovaitis.

Pašto telegrafo skyrius tik Simne, čia viršininkas Ivanas Vasiljevas ir valdininkas Jonas Kondrackis.

1896 m. buvo pradėtas statyti iš Varėnos stoties vieną bėgių geležinkelis per Poteronis, Alytų, Simną, Suvalkus, Augustavą į Varšuvos geležinkelio Gardino stotį. 1897 metais tas geležinkelis buvo dar tik statomas, *Pamiatnoje knižkoje* šis geležinkelis vadinamas «Petrapilio — Varšuvos geležinkelio užnemuninė linija ». Vyriausias šio geležinkelio statybos darbų viršininkas buvo susiekimo kelių inžinierius Bejeris, rusas. Jis gyveno Vilniuje. Jo pavaduotojas, visos statybos techninės srities viršininkas, buvo susisiekimo inžinierius Dimitrijus Kurdiumovas, rusas, stačiatikis; gyveno Vilniuje.

Pats statomasis geležinkelis Suvalkų žemėje buvo padalintas į tris gabalus. Pirmas gabalas siekė nuo Alytaus ligi Mockavos. Šio gabalo darbų viršininkas buvo susisiekimo inžinierius Adomas Imšennik-Kondratovičius, katalikas ; gyveno Alytuje. Pirmas gabalas buvo padalintas į tris atstumus (distancijas). Pirmojo atstumo darbų viršininkas buvo susisiekimo inž. Tadas Vendą, antrojo atstumo inž. Aleksandras Karačevskis, rusas ; gyveno Mergalaukyje, prie Simno. Trečiojo atstumo darbų viršininkas-inžinierius technologas, poručikas Petras Chilkovskis, rusas ; gyveno Šeštokuose. Antrasis šio geležinkelio gabalas siekė nuo Mockavos ligi Saino

ežero. Čia irgi buvo trys atstumai. Trečiasis gabalas siekė nuo Saino ežero ligi paties Gardino.

1901 m. šis geležinkelis jau buvo užbaigtas ir naudojamas. Didelė jo dabs buvo pravesta per Kalvarijos apskrities žemę, pradedant nuo Nemuno Alytuje ligi Punsko Suvalkų apskrityje. Kalvarijos apskrities ribose buvo įrengtos trys šio geležinkelio stotys : Alytuje, Mergalaukyje ir Šeštokuose. Punsko stotis irgi netoli nuo Kalvarijos miesto.

1901 m. Alytaus stoties viršininkas buvo Kuzma Malinovskis-Alpovas ; jo padėjėjas — Aleksandras Kruglikovas. Simno stoties viršininkas — Dimitrijus Tolokovas ; jo padėjėjas — Aleksandras Stepanovas. Šeštokų stoties viršininkas — Klementijus Radzvivonovskis ; jo padėjėjas — Večeslavas Andrejevas. Punsko stoties viršininkas — Aleksandras Gavrilovas ; jo padėjėjas — Jegoras Aleksiejevas. Šitas geležinkelis buvo padabntas į dvi veiksmo distancijas : 15-jų ir 16-ją. Penkioliktosios distancijos viršininkas gyveno Šeštokuose, Sergiejus Snitka ; čia gyveno ir jo padėjėjas Eugenijus Petrovas, ir gydytojas Dimitrijus Isajevas.

1907 m. Alytaus stoties viršininkas buvo Kuzma Malinovskis ; jo padėjėjas — Mikalojus Cbocbolkinas. Simno stoties viršininkas — Karlas Langė ; padėjėjas — Vladimiras Prokofjevas. Šeštokų stoties virš. Klementijus Radzvivonovskis ; padėjėjas — Antanas Počikovskis. 15 — tos distancijos virš. inž. Aleksandras Šabulinas ; padėjėjas — Teodoras Viežbickis; gydytojas — Liudvikas Žmitrovičius.

Tuo laiku buvo pastatyta ir naujų plentų : iš Kalvarijos — į Krosną, iš Krosnos pro Lazdijus — į Seinus ; iš Šipliškių per Lazdijus — į Seirijus ir Alytų ; iš Seirijų — į Leipalingį ir į Beržininką.

1901 m. Kalvarijos pašto-telegrafo kontoros viršininkas buvo Vasilijus Ivkovskis, padėjėjas — Aleksiejus Riabkinas. Telegrafistai : Antanas Drungilla, Vladimiras Penčukovas, Vasilijus Piščenka. Pašto-telegrafo skyrius Simne. Čia viršininkas — Antanas Maslovičius, valdininkas — Vladimiras Pigulevskis. Alytuje — tik pašto skyrius, be telegrafo. Viršininkas — Konstantinas Možarovskis.

1907 m. Kalvarijos pašto viršininkas ir padėjėjas tie patys, iš 1901 metų. Telegrafistai ir valdininkai: Gustavas Krolis, Elena Vitkovskaja, Osipas Gedroic, Steponas Kalisskis, Ivanas Cibrukas. Simne viršininkavo Erazmas Dymanas ; padėjėjas — Aleksandras

Vladimirskis. Alytuje viršininkavo Konstantinas Grigorjevas ; telegrafistas — Ivanas Milkamanovičius.

Plentas iš Simno į Alytų buvo baigtas 1895 metais. Tais metais buvo nutiesta paskutinė to plento dalis, būtent 10 varstų ir 400 sieksnių. Plentai buvo statomi ir išlaikomi iš gyventojų kelių mokesčių (*dorožnyj sbor*)⁷⁶.

f. *Mokyklos*. — Kun. Sabaliauskas, steigdamas Kalvarijos parapiją, rūpinosi ne tik bažnyčios ir jos tarnų išlaikymu, bet ir mokyklomis. Pagal tuometinį paprotį ir įstatymą mokyklos buvo parapinės, nes jose mokytojaudavo kunigai arba vargonininkai. Kun. Sabaliauskas išrūpino Kalvarijoje ne tik mokyklai sklypą, bet ir mokytojo daržui. Toliau inventoriuose matome netoli bažnyčios Mokyklos gatvę. Žmonės norėjo bent kai kuriuos vaikus išmokyti rašto.

Rudaminos parapijos gyventojų 1810 ir 1817 metų sąrašuose vardais ir pavardėmis įrašyti mokytojai Bulakave, Delnickuose, Strazduose ir Išlandžiuose.

Kalvarijos 1790 m. inventoriuje kun. Kandelis rašo : «Visados buvo išlaikoma Kalvarijos mieste mokykla. 1790 metais direktorius ⁷⁷ buvo ponas Leonas Prokopovičius, mano prižiūrimas, turėjo 30 berniukų, 7 mergaites. Mokėsi skaitymo ir rašymo. Įvairiuose Kalvarijos kaimuose mano leidimu veikė šeši bakalaurai — mokytojai. Pas juos mokėsi 80 bernaičių ir 25 mergaitės. Bajorų mokėsi tik 2 vaikai. Mokiniai turėjo padarę gerą pradžią skaityti ir rašyti ».

Ir prel. Kručevskis knygoje *Biskupstwo Wileńskie* duoda sąrašus, kad 1781 m. Kalvarijoje iš 4.488 gyventojų mokėsi 15 bernaičių ir 10 mergaičių, o 1784 m. 3 miestiečių bernaičiai ir 43 valstiečių. Bajorų — nei vieno.

Lenkų karalystės valdžia privertė visose įstaigose vartoti lenkų kalbą. Ir pats karalius, imperatorius Aleksandras, Varšuvoje turėjo kalbėti lenkiškai. O kadangi jis lenkiškai nemokėjo, tai kalbėdavo prancūziškai. Lenkijoje tai tiko, bet Sūduvoje, kuri perdėm buvo lietuviška, tai buvo nenormalu. Tačiau to nebuvo

⁷⁶ *Pamiatnaja knižka Suvalkskoj Guberniji*, 1897 m., 218 psl.

⁷⁷ Anais laikais lenkai vadino pradžios mokyklų vedėjus direktoriais.

paisoma. Ir mokyklose čia buvo mokoma tik lenkiškai iš lenkiškų vadovėlių.

Viešų mokyklų mokytojai būdavo paruošiami, jų tinkamumą egzaminuodavo. Mokyklas steigti tik ragindavo, o jas išlaikyti turėdavo «mokyklos draugija», kurios nariai buvo parapijų klebonai ir vietos dvarininkai. Sūduvoje mažai tokių draugijų tebuvo. Seirijuose tokia draugija veikė labai šlubuodama. Meteliuose kun. Zibanavičius buvo suorganizavęs tam reikalui dvarponius ir bajorus šlėktas, kurių jo parapijoje buvo nemažai. Net tris parapines mokyklas buvo įkūręs, bet tos mokyklos veikė (su kvalifikuotais mokytojais) tik dvejus metus. Ir dvarininkai nenorėjo tos naštos, ir mokinių nebuvo. Kaimiečiai neleido vaikų, bajorai neturėjo.

Gal tas pats buvo ir Kalvarijoje. Čia apskrityje buvo tik Kalvarijos ir Liudvinavo pradžios mokyklos. Dėl 1831 m. sukilimo «mokyklų priežiūra» buvo panaikinta 1833 metais, nors «draugijos globa» nebuvo nuimta. Tačiau 1839 metais įkurta Varšuvos švietimo apygarda, kuri visas mokyklas paėmė savo globon. Po 1863 m. sukilimo buvo pertvarkyta ir suvaržyta visa administracija, o mokyklų reikalams kiekvienoje gubernijoje buvo įsteigtos «švietimo direkcijos», kurios tvarkė ir pradžios ir vidurines mokyklas. Direkcijų viršininkais pastatė rusus ir net pradžios mokyklose, nuo pirmojo skyriaus, įvedė mokomąją rusų kalbą. Tikybos buvo leista mokytis tėvų kalba, bet lietuviams tik iš rusiškomis raidėmis spausdintų knygų. Būdingas šitos «Suvalkų gubernijos švietimo direkcijos» pasisakymas, kai dar buvo tik pradėtos steigti valsčių pradžios mokyklos :

«Valstiečių naudai steigiamos mokyklos valsčiuose, bet, kadangi tų mokyklų lankymas nėra privalomas, valstiečiai siunčia į mokyklą vaikus, kada jiems patinka, ir atsiima, kada nori. Ne pradžioje ir pabaigoje mokslo metų, bet ateina lapkritį, o pasitraukia balandį. Ne kartu ateinančius mokytojui yra sunku mokytį. Valstiečiai moko savo vaikus iš lotynų raidėmis spausdintų maldaknygių ir dėl to išsimokslinimo lygis nedidėja : kiek tėvas mokėjo, tiek ir sūnus teismoksta. Dėl to vyresnybė, norėdama pagerinti gyventojų išsimokslinimą, o ypačingai išmokti rusų kalbos, jau seniai rūpinasi padauginti šiame krašte kiek galint daugiau pradžios mokyklų. Tačiau valstiečiai, nesuprasdami savo naudos, labai mažai teleidžia į šias mokyklas vaikų, o ypačingai mergaičių. Daug yra priežasčių, neturtingai gyvena, bet ir pajėgiantieji nesiskubina. Veikia aplin-

kybė, ir tai pati svarbiausioji, kad mokyklose mokoma iš rusiškų knygų ir rusų kalba. Daugelis tėvų net su prašymais kreipiasi į direkciją, kad mokytų pirma tėvų kalba, o tik po to rusiškai, nors patys vaikai noriai mokosi iš rusiškų vadovėlių. Labai gadina mokyklų steigimo ir mokymo reikalą mokytojai bastuokliai, kurie nepaisydami budraus vietinės administracijos sekimo ir draudimo užgintu būdu vaikus mokyti, suranda galimybės slaptai mokyti kaimiečių namuose. Gi kaimiečiai tuo labai patenkinti, kad moko vaikus iš jiems suprantamų knygų, jų kalba parašytą, kurias platina valkatos «bukinistai»⁷⁸, ypatingai bažnytinių švenčių susitelkimuose.

Gubernijos vyresnybė kreipia ypatingą dėmesį į liaudies pradžios mokyklas, kaip į įstaigas gyventojams lavinti. Atsižvelgiant į tai, kad šios mokyklos turi išplatinti tarp vietos gyventojų rusų kalbą, gubernatorius įpareigojo apskričių administraciją, kad visomis galimomis priemonėmis įtikintų mases, kiek yra naudinga išmokti rusiško mokslo, kaip pagrindo susilieti į vieną dviem tautybėms, giminingoms pagal kilmę, bet tik besiskiriančiom dėl kalbos⁷⁹. Įsakoma klausyti direkcijos potvarkių ir griežtai šalinti pašalinių kliūčių įtaką⁸⁰.

Atseit, lietuviškų knygų lotynų raidėmis spausdinimo uždraudimas, knygnešių (bukinistų) kalinimas ir pradžios mokyklų steigimas valsčiuose turėjo tikslą surusinti lietuvius. Jei tų mokyklų lankymas būtų buvęs privalomas ir tos mokyklos būtų buvusios valdžios lėšomis išlaikomos, gal to tikslo ir būtų pasiekę. Tačiau mokyklų steigimo reikalą turėjo nutarti valsčių susirinkimai. Jie turėjo apsidėti ir mokesčiu mokykloms išlaikyti. Tas mokestis ir rusų kalbos nenorėjimas ir padarė, kad valsčiuose vos po vieną tokią mokyklą buvo įsteigta.

Kiek ir kur Kalvarijos apskrities ribose buvo tos mokyklos ir kas jose mokytojavo ?

1872 metų *Pamiatnaja knižka* neturi įrašytos nei vienos pradžios mokyklos. Nurodyti tik Veiverių pedagoginiai kursai, kurie rengia pradžios mokyklų mokytojus. Kursistų ten buvo

⁷⁸ Bukinistas — iš prancūzų *bouquiniste*, reiškia senų, vartotų knygų prekiautoją. Šiuo paniekinančiu išsireiškimu — valkatos « bukinistai » — vadinami mūsų knygnešiai, o bastuokliais mokytojais — slaptų lietuviškų mokyklų mokytojai, kuriuos žmonės vadindavo daraktoriais.

⁷⁹ Suprantama, taip tikino rusai, o tikrumoje taip nėra.

⁸⁰ *Pamiatnaja knižka*, 1872 m.

77, o prie kursų veikė pavyzdinė pradžios mokykla su 70 mokinių. Ilgo laikotarpio *Pamiatnaja Jcnižkų* nepavyko gauti.

Kalvarijos apskrityje 1893 metais buvo šios valsčių pradžios mokyklos :

Vieta	Mokyklos rūšis	Mokytojai
Kalvarija	miesto dviklasė	Vladas Albavičius, katalikas
»		Gotlibas Naibacheris, liut.
»	žydų	Giršas Levintalis, žydas
»	miesto mergaičių	Natalija Macejauskienė, kat.
Liudvinavas	miestelio	Jonas Ničmanas, liut.
»	valsčiaus	Antanas Ambrozevičius, kat.
Krokialaukis	»	Stasys Vitkauskas, kat.
Ūdrija	»	Antanas Užupis, kat.
Rudamina	»	Simonas Starkevičius, kat.
Krosna	»	Mykolas Bagdonas, kat.
Liubavas	»	Jonas Krivickas, kat.
Balkūnų Laukinčiai	»	Petras Bagdanavičius, kat.
Alytus	»	Motiejus Kriaučeliūnas, kat.
Antnemunės Kriau- niai	»	Jaroslavas Kazlauskas, kat.
Padovinio Daukšiai	»	Jonas Misiurevičius, kat.
Simnas	»	Juozas Gavelis, kat.
Kirsna	»	Jokūbas Janavičius, kat.

1897 metais visos mokyklos tos pačios ir tose pačiose vietose. Mokytojai tie patys, tik keli kiti, būtent: Kalvarijoje miesto dviklasėje trečiasis mokytojas K. Manis, kat. ; Liubave — Jonas Bočys, kat. ; Alytuje — Juozas Brundza, kat. ; Simne — Juozas Butauskas, kat.

1901 metais tie patys, tik keli pakeisti⁶¹.

⁶¹ Kalvarijos dviklasėje trečias mokytojas Večeslavas Nivinskis, kat.; Kirsnoje — Tomas Liaukevičius, kat. ; Laukinčiuose vietoj Bagdanavičiaus — Vincas Marma ; kat. Lindvinavo miestelio, vietoj Ničmano — Karolis Šlemingeris, liut. ; Liudvinavo valsčiaus, vietoj Ambrozevičiaus — Jurgis Vencius, kat. ; Alytuje vietoje Brundzos — Petras Bagdanavičius, kat.

1907 m. jau matome daugiau naujų mokytojų : Kalvarijos dviklasėje

g. Teismai ir teisėjai. — Prūsų valdžia pradžioje paskyrė teisėją Vilkaviškyje, vėliau perkėlė į Kalvariją. Varšuvos kuni-gaikštystėje, pagal Napoleono kodeksą, kiekvienoje apskrityje buvo įsteigta žemiausia teismo instancija — «taikos teismas». Taikos teisėjai buvo du. Vieno pareiga buvo sutaikinti besiginčijančius, o antrojo — spręsti ginčą tų, kurie nesusitaikindavo. Taikos teismas su mažais pakeitimais išbuvo ligi 1863 m. sukilimo numalšinimo. Kokie buvo Kalvarijos apskrities teisėjai, parašyta Kalvarijos miesto apybraižoje ⁸².

Valstiečius teisdavo valsčių vaitai; bausdavo tarp kitko ir rykštėmis. Kai 1864 m. valstiečiai buvo atpalaiduoti nuo dvarų ir gavo žemę nuosavybėn, vaitus jau rinkdavo iš pačių valstiečių; šitie vaitai dar teisė valstiečius ligi 1876 m. Apskričių taikos teismai veikė senoviškai. Bet pagal 1866 m. caro įsaką apskritys buvo padalytos pusiau⁸³. Taikos teismai buvo įsteigti ir naujose apskrityse.

1876 m. teismai naujai buvo sutvarkyti. Žemiausia teismo instancija buvo pavadinta valsčiaus teismu. Aukštesnė instancija — apskrities taikos teismas ir dar aukščiau — taikos teisėjų suvažiavimai.

Beveik visus valstiečių ginčus sprendė valsčių teismai. Toks teismas veikė ne kiekviename valsčiuje, o kelių valsčių junginyje. Teisėjus rinko tas valsčių junginys. Be to, kiekvienas valsčius išsirinkdavo po suolininką (posėdininką), kuris žmonių buvo vadinamas launinku. Jis sėdėdavo prie teisėjo, kai nagrinėdavo

— P. Bagdanavičius; Kalvarijos žydų mokykloje vietoje Levintalio — Nachman-Jankel Levinovskis.

Daukšiuose vietoj Misiurevičiaus — Bronius Akelis, kat.; Kirsnoje vietoj Liaukevičiaus — Jurgis Bylaitis, kat.; Krosnoje vietoj Bagdono — Pijus Natkevičius, kat.; Kriauniuose vietoj Kazlausko — Vladas Brusokas, kat.; Liubave vietoj Bočio — Juozas Kaunas, kat.; Liudvinavo miestelio — Jonas Gelertas, liuteronas; Liudvinavo valsčiaus — Pijus Grinevičius, kat.; Krokialaukio Maštaliuriuose — Jaroslavas Kazlauskas, kat.; Alytuje — Juozas Siemaška, kat.; Simne — Petras Andriušis, kat.; Reketijoje (nauja mokykla) — Jonas Bočys, kat.

1810-1813 m. Jurgis Konarskis, 40 m., gyvenęs Dapkuškėje. Nuo 1846 m. Tomas Ušinskis iš Kalesninkų. 1856 m. Teofilis Kunatas, Patviečio savininkas.

⁸² Akiras [Biržys Petras] Marijampolės apskritis, Kaunas 1937.

⁸³ Kalvarijos apskritis padalyta į Kalvarijos ir Vilkaviškio apskritis.

to valsčiaus piliečio bylą. Valsčiaus teismui algas mokėjo valsčius.

1872 m. valsčiaus teismų dar nebuvo, tai ir tų metų *Pamiatnaja knizkoje* įrašytas tik Kalvarijos apskrities taikos teismas. Pirmasis taikos teisėjas įrašytas Protas Narbutas, antrasis — Zigmas Gavronskis, pateisėjis — Baltrus Štempenis, raštininkas — Zigmas Mocarskis. Valstiečių sutartims ir aktams rašyti prie taikos teisėjo Kalvarijoje buvo notarai: Vladas Jastrzemskis, Vladas Vaitkevičius ir Valeras Staniševskis. Teismo antstolis — Juozas Gajauskas.

1893 m. Kalvarijos taikos teisėjas Aleksiejus Kalmakovas, teismo ipotekinis sekretorius — Jonas Navickas, antstolis — Aleksandras Barancevičius. Apskritis padalyta į keturias apygardas (*okrug*). Į pirmą apygardą priskirti valsčiai: Liubavas, Rudamina, Raudonė ir Kalvarija. Šitos apygardos teisėjo įstaiga buvo Kalvarijos mieste. Pirmosios apygardos teisėjas 1893 m. buvo teisių kandidatas Bronius Čaikauskas, sekretorius — Karolis Sliževskis.

Antrą apygardą sudarė valsčiai: Padovinys, Jonava ir Liudvinavas. Teismo įstaiga buvo Liudvinave. Teisėjas 1893 m. čia buvo Jonas Aleksa, sekretorius — Augustas Sokolovas, liuteronas.

Trečiai apygardai buvo priskirti valsčiai: Kirsna, Krokialaukis, Krosna ir Simnas. Teismo įstaiga buvo Simne. Gi teisėjas 1893 m. čia buvo Vladas Radžiukynas, sekretorius — Petras Taraškevičius.

Ketvirtai apygardai priklausė valsčiai: Alytus, Balkūnai, Antnemunė ir Ūdrija. Teismas veikė Alytuje. 1893 m. teisėjas čia buvo Juozas Šmitas, katalikas ; sekretorius — Jonas Majauskas. 1893 m. šuolininkai neįrašyti.

1897 m. Kalvarijos taikos teisėjas įrašytas Aleksiejus Kalmakovas, rusas; ipotekinis sekretorius — Jonas Navickas, o teismo antstolis — Aleksandras Barancevičius. Gi valsčių teisėjai pirmoje Kalvarijos apygardoje buvo Bronius Čaikauskas, sekretorius — Karolis Sliževskis, suolininkai : Jurgis Žilinskas ir Petras Ignatavičius. Antroje apygardoje, Liudvinave, teisėjas — Jonas Aleksa, sekretorius — Jonas Majauskas, šuolininkai : Silvestras Ūkelis, Adomas Tulickas ir Vincas Juodzevičius. Trečioje apygardoje, Simne, teisėjas — Vladas Radžiukynas, sekretorius — Antanas Kotarskis, suolininkai: Adomas Kručas, Jonas Žukas ir Pranas Urbukas. Ketvirtoje apygardoje, Alytuje,

teisėjas — Juozas Šmitas, sekretorius — Edmundas Cerrenas, suolininkai : Tomas Baubonis, Simas Gudžynas ir Antanas Rutkauskas.

1901 m. taikos teisėjas — tas pats Aleksiejus Kalmakovas, ipotekos sekretorius — Jonas Navickas, antstolis — Jonas Basenka, rusas. Valsčių teismai: pirmoje apygardoje, Kalvarijoje, teisėjas — Romanas Vaškevičius, sekretorius — Karolis Sliževskis, suolininkai: Rudaminos valsčiaus — Jonas Pečiulis, Kalvarijos — Jurgis Žilinskas, Raudenio — Petras Ignatavičius. Antroje apygardoje, Liudvinave, teisėjas — Jonas Aleksa, sekretorius — Leopoldas Zatribas, suolininkai: iš Padovinio — Adomas Tulickas, iš Liudvinavo — Silvestras Ūkelis, iš Jonavo — Andrius Gavėnas. Trečioje apygardoje, Simne, teisėjas — Vladas Radžiukynas, sekretorius — Vladas Simanavičius, suolininkai: iš Krosnos — Antanas Milius, iš Kirsnos — Andrius Kručikas, iš Simno — Viktoras Berčiūnas. Ketvirtoje apygardoje, Alytuje, teisėjas — Juozas Šmitas, sekretorius — Edmundas Cerrenas, suolininkai: iš Ūdrijos — Antanas Rutkauskas, iš Alytaus — Martynas Naruševičius, iš Balkūnų — Tomas Baubonis.

1907 metais Kalvarijos taikos teismo pareigūnai tie patys kaip ir 1901 metais. Valsčių teismuose pirmoje apygardoje Kalvarijoje, teisėjas buvo Zigmas Glinskis, sekretorius — Karolis Sliževskis. Antroje apygardoje, Liudvinave, teisėjas — Jonas Aleksa, sekretorius — Julius Šmitas. Trečioje apygardoje, Simne, teisėjas — Vladas Radžiukynas, sekretorius — Mykolas Kadlubauskas. Ketvirtoje apygardoje, Alytuje, teisėjas — Antanas Raisas, sekretorius — Edmundas Cerrenas. Suolininkų nėra.

Dar keletas žodžių apie teismo tardytojus, notarus ir policininkus, žmonių vadinamus zemskiais — nuo oficialaus vardo — *Zemskij stražnik* — žemės sargas ⁸⁴.

1872 metais Kalvarijoje tardytojo nėra. 1893, 1897 ir 1901 metais tardytojas — Remigijus Lesevičius. 1907 metais tardytojas — Vladas Sakackas.

Kalvarijos notarai 1872 metais : Vladas Jastrzemskis, Vladas Vaitkevičius, Valeras Staniševskis ⁸⁵.

⁸⁴ Zemskis — Sūduvos caro laikų policininko pavadinimas.

⁸⁵ 1893, 1897 ir 1901 m. Kalvarijos tardytojas Bochinskas, o 1907 metais — Remigijus Lesevičius. 1893, 1897 ir 1901 metais Simno notarai: Mykolas Jaroševičius; 1907 metais — Liudomiras Vieržbickas.

Policija — zemsčiai pasirodo tik 1901 metų *Pamiatnaja knižkoje*⁸⁶.

h. Kariuomenė. — Ligi 1830 metų sukilimo Lenkų karalystė turėjo savo lenkišką kariuomenę, į kurią imdavo vyrus ir iš užnemunės lietuviškų apskričių, taigi ir iš Kalvarijos. Sukilimą numalšinusi, šita kariuomenė buvo panaikinta, o tam tikrą skaičių šaukdavo į rusų pulkus. Šaukiamus kariuomenės vyrus vadindavo rekrutais. Rekrutų ėmimas būdavo vykdomas taip: kiekvienas valsčius, taigi dvaras, rudenį gaudavo įsakymą pristatyti tiek ir tiek rekrutų. Dvaras paskirdavo sau nepageidaujamus vyrus. Ir dvaro, tai yra valsčiaus, pareigūnai su didžiausia slapytyste užpuldavo bemiegantį rekrutą ir paimdavo. Niekas nenorėdavo į tą kariuomenę eiti, nes reikėdavo 25 metus tarnauti, ir vyras grįždavo 45 ar 55 metų amžiaus, visai netinkamas gyvenimui. Dėl to kiekvienas, kuris jautė, kad gali būti rekrutuojamas, slapstydavosi, kaip įmanydamas. Jei paskirtu laiku tokio nesugaudavo, paimdavo bet kurį kitą. Gi kai pareikalautą vyrų skaičių atiduodavo, tai rekrutavimą baigdavo. Nesugautąjį rekrutuodavo kitais metais. Rekrutavimas prasidėdavo dvidešimtaisiais ir baigdavosi trisdešimtaisiais rekruto amžiaus metais. Jei kurio nepagaudavo ligi 30 pabaigtų metų, tai jau toks ir likdavo laisvas nuo kariuomenės tarnybos. Tačiau kas pakliūdavo į rekrutus trisdešimtus metus beeidamas ir atitarnaudavo 25 metus, tas jau grįždavo 55 metų senis.

⁸⁸ Kalvarijos miesto nuovadoje zemskių vyresnysis Jermolajns Kornilovas.

Liubavo nuovada (Liubavo, Kalvarijos ir Jonavos valsčiai): 1901 metais — zemsčis Jevstygnejns Syčevas; 1907 metais — Antanas Nikolajenka.

Liudvinavo nuovada (Liudvinavo, Padovinio ir Raudonio valsčiai): 1901 metais — zemsčis Andriejus Petrikevičius; 1908 metais — Tomas Gurevičius.

Rudaminos nuovada (Rudaminos, Kirsnos ir Krosnos valsčiai): 1901 metais — zemsčis Teodoras Naidenovas; 1907 metais — Grigorijus Poliakovas (gyveno Šeštokuose). Simno nuovada (Simno, Krokialaukio ir Balkūnų valsčiai): 1901 metais — zemsčis Jokūbas Šumelis; 1907 metais — Petras Bieliavskis.

Alytaus nuovada (Alytaus, Antnemunės ir Ūdrijos valsčiai): 1901 metais — zemsčis Tomas Gurevičius; 1907 metais — Jokūbas Andrejanovas.

Rekrutus gabendavo į kariuomenę, kaip nusikaltėlius : stiprioje apsaugoje, o kai kuriuos net supančiodavo. Jie bėgdavo, jei tik galėdavo ištrūkti. Anų metų *Dziennik gubernii Augustowskiej* dėjo daugybę skelbimų gaudyti pabėgusiems rekrutams. Pristatyti į pulką ir prisaikdinti jau nebėgdavo, nes pabėgęli kareivį karo teismas baudavo sunkiomis bausmėmis. Po 1863 metų sukilimo, kai jau valstiečiai buvo atpalaiduoti nuo baudžiamos ir dvaro galios, per 10 metų rekrutų neėmė. Tik 1874 m. sausio 1 d. caras patvirtino naują karinės prievolės įstatymą. Pagal tą įstatymą šaukė į kariuomenę visus vyrus, pabaigusius 21 metus, bet ne visus imdavo. Tarnauti reikėjo 7 metus. Štai 1897 m. Suvalkų gubernijos *Pamiatnaja kniškoje* įrašyta, kad Suvalkų gubernijoje 1895 m. rudenį įvyko dvidešimt antrasis naujokų šaukimas. Ėmimas prasidėjo spalio 15, o baigėsi 29 dieną. Reikėjo paimti 1.767 naujokus. Gi pagal sąrašus 21 metus baigusių buvo 6.805 vyrai. Kurių tėvai buvo baigę 55 metus, taigi seni, tų sūnus palikdavo tėvams maitinti.

Buvo ir kitokių šeimyninių lengvatų. Tokių lengvatininkų susidarė 2.482 vyrai. 16 paliko mokslui baigti, 221 pripažino visai netinkamais tarnybai. 622 buvo atleisti nuo tarnybos ir įrašyti su raudonu bilietu į atsargą. 490 buvo palikti ligi pasveiks. 4 buvo teismo sulaikyti ir tardomi už nusikaltimus. 4 buvo laikinai tiriami. 1.560 vyrų visai nestojo į šaukimą. Iš likusiųjų lengvatininkų (2.482) ir nelengvatininkų (1.406) tai yra iš 3.888 turėjo būti paimtas numatytas naujokų skaičius. Davė ištraukti bilietus ; buvo 3.888. Kas ištraukė mažesnę numerį, kaip 1.767, tas buvo paimtas tarnauti, o kam teko 1.767 ir aukštesnis numeris, tas paliko namie ir jį įrašė į atsargą. Taigi 1895 metais iš 6.805 pašauktųjų, paėmė į kariuomenę 1.766 vyrus, įskaitė į atsargą 2.122 vyrus, 1.560 pabėgo, o 1.357 vyrai pripažinti netinkamais.

Nemaloni šita tarnyba buvo lietuviams. Stodavo tik tie, kuriems nebuvo kaip ištrūkti. Kurie neturėdavo lengvatų ir žinodavo, kad bus paimti tarnauti į kariuomenę, bėgdavo į Ameriką ir ten pasilikdavo gyventi. Daug jaunimo į Ameriką išbėgo. Paskui vyrus traukė ir merginos. Taip ir susidarė didelė išeivija.

Bet ir į kariuomenę nemažai vyrų paimdavo. Apie 1880 metus buvo užsimota Vokietijos pasienyje statyti tvirtovių (Kaune, Alytuje, Gardine), nutiesti plentų ir apgyvendinti daug kariuomenės ne tiktai apskričių miestuose, bet ir mažesnėse

vietose. 1872 metų *Pamiatnaja knižkoje* visoje Suvalkų gubernijoje parodoma tik viena grenadierų divizija. Kariniai viršininkai matyti tik Kalvarijoje — kapitonas Leontijus Kryvichas ir Vilkaviškyje — kapitonas Feodoras Kurpiejevas. Suvalkuose yra karinių pastatų prižiūrėtojas Jermolajus Matis.

1893 metais Kalvarijoje veikė karinė statybinė komisija kareivinėms statyti. Jau buvo pastatytos vienerios kareivinės ir jose jau gyveno 18-sis šaulių pulkas. Tokie pulkai stovėjo Marijampolėje, Vilkaviškyje, Suvalkuose, Augustave, o kariniai viršininkai veikė visų apskričių miestuose. 1897 metais Kalvarijoje šalia šaulių pulko atskirose kareivinėse stovėjo 5-sis dragūnų pulkas su 44 karininkais. Šitie pulkai čia gyveno ligi pat 1914 metų karo. Be to, 1907 metais čia buvo pastatytas ir 112-sis pėstininkų Uralo pulkas. Padaugintas kariuomenės skaičius čia išstovėjo ligi 1914 metų karo. Gi kai 1915 metų pavasarį pro Kalvariją nusitęsė rusų ir vokiečių kariuomenių frontas, tai tų metų balandžio mėnesį vokiečiai sudegino kareivines : medines visas, o mūrinių dalį.

i. *Ūkis ir žmonės baudžiamą panaikinus.* — Ligi tol dvarai laikė arklius tik parodiškai pasivažinėti ir galvijus — tik pienui ir mėsai. Neturėjo darbo gyvulių — arklių bei jaučių ; neturėjo nei žemei apdirbti padargų — žagrių, akėčių, vežimų. Baudžiamą panaikinus, liko dvaras be darbininkų ir darbo priemonių. Ligi tol valstiečiai ateidavo su savo gyvuliais ir padargais žemei apsėti, o rudenį derliui nuimti ir iškulti. Valstiečiai lig tol laikytą žemę gavo nuosavybėn 1864 m., bet kol gavo nuosavybės dokumentus, atėjo ir 1868 m.

1864 m. valstiečiai jau nebeėjo į dvarą dirbti;ėjo tik dvaro samdomi. Valstiečiai žemės dirbimo priemonių turėjo atliekamų. Dvaras turėjo pirkti ir padargus, ir traukiamąją jėgą — jaučius ir arklius ; samdyti darbininkus. Daugelis dvarponių jau buvo taip prasiskolinę, o dabar dar turėjo pasiimti naujų skolų darbo įrankiams ir priemonėms įsigyti.

Valstiečių ūkinė padėtis buvo geresnė. Bet pasitaikė čia pat blogo oro metai : 1867 ir 1868 ; vienais metais viskas, kas pasėta, išdžiūvo ; kitais metais nuolatinis lietus viską supūdė ir pasidarė badas. Nebuvo kuo nei gyvulių šerti, nei ką patiems valgyti.

Ypatingai badas palietė bežemius, kaimo ir miesto gyventojus. Šita padėtis plačiai aprašyta 1872 metų *Pamietnaja knižkoje* :

Kaimuose buvo įprasta prikulto derliaus pasilikti tik pavasario sėklai ir maistui, o kita parduoti, nesusidarant atsargų netikėtiems atvejams. Gi užėjus nederliaus metams, maisto atsargos išsibaigė ir pas tuos, kurie jų šiek tiek turėjo. Neturėjo žmonės ir pinigų nusipirkti duonai, kuri šį kartą nepaprastai pabrango. Gyvenusieji tik iš kasdieninio rankų uždarbio neturėjo kur užsidirbti, nes dvarai ir stambesni ūkininkai sumažino samdinius. O viešų darbų ir uždarbių nebuvo. Gubernijos vyresnybė pasirūpino gauti pašalpų paskoloms ir negrąžintinų. Nupirko grūdų Oriolo (Orio) gubernijoje ir pargabeno miestų varguomenei maitinti. Iš viso tam šelpimui gubernijoje buvo išleista 305.731 rublis ⁸⁷.

Ten pat minima, kad buvę įsteigti komitetai, kurie surašinėjo šelptinus, jog miestuose veikusios virtuvės, kurios dovanai valgydindavusios badaujančius. 1869 m. sausio 17 d. caras patvirtino ministrų nutarimą tiesti kai kuriuos plentus gubernijoje, jų tarpe ir plentą iš Marijampolės plento, ties Karalénke, per Krosną — į Simną ir Alytų, ir tam darbui buvo išleista 25.000 rublių. Tai vis buvo uždarbis badaujantiems. Tais metais buvo sugalvota įsteigti naujuose valsčiuose grūdų atsargoms sandėlius. Valsčių sueigų nutarimais ūkininkai 1869 m. supylė tam tikrus kiekius grūdų, o pavasariais reikalingieji gaudavę tų grūdų sėklai ir duonai; tik rudeninis tuos grūdus grąžindavo sandėliams.

Taip buvo daroma daugiau kaip dešimt metų. Bet atėjus derlingiems metams niekas neimdavęs iš tų sandėlių javų, o jie sandėliuose gesdavę. Tai buvęs kitas nutarimas : tuos grūdus parduoti ir įsteigti valsčiuose skolinamąsias pašalpos kasas. Kam reikėdavo, pasiskolindavo pinigų, mokėdavo palūkanas ir nustatytu laiku paskolą grąžindavo. Tos valsčių kasos buvusios labai naudingos ūkininkams (jos skolinusios tik ūkininkams, žemės savininkams). Iš mokamų palūkanų tos kasos ilgainiui labai padidėjusios ir turėjusios nemažas pinigų sumas. 1914 m. karui prasidėjus, tos kasos savaime pranyko. Buvo sudeginti kasų doku-

⁸⁷ *Pamiatnaja knižka*, 1872 metų.

mentai, išsisklaidė valsčių valdybos, ir nebebuvo galima žinoti, kas skolingas, kas ne. Kas turėjo pasiskolinęs, negrąžino.

Žemdirbiai užsiiminėja tik javų auginimu. Pramonė jiems svetimas, nežinomas daiktas. Smulkia pramone ir amatais, tiek miestuose, tiek ir kaimuose, verčiasi žydai, kurie čia miestuose ir miesteliuose sudaro du trečdalius gyventojų. Jie tiekia kaimiečiams būtiniausius reikmenis, jie įvairių statybų ir tiekimų rangovai, jie valdinių įstaigų pristatytojai, išvežiotojai, smuklių, malūnų ir žuvingų ežerų nuomininkai. Jie žuvis sugeba išparduoti vietos rinkose ir net tolimiems miestams pristato. Valstiečiai žemdirbiai nėra reiklūs prabangos dalykų. Jiems pakanka, kas pagaminta vietos gamyklose. Yra kelios audyklos, gaminančios audeklus iš vietos linų pluošto. Ir kaimuose ir miestuose moterys pačios verpia siūlus rateliais ir pačios audžia namų staklėmis drobes ir apyverpines skalbiniams ir apvalkams, o iš vilnų audžia milus išėiginiams drabužiams. Yra apskrityje kelios dažyklos audiniams nuspalvinti ir milo vėlyklos. Yra sugebančių išdirbti odą paprastai avalinei, yra muilo viryklų, alaus daryklų, degtinės varyklų, acto gamyklų. Kelios plytinės pagamina pakankamą plytų kiekį vietos reikalams. Yra kelios krosnys kalkėms išdegti ir dervos varyklos, kurios gamina reikalingą vežimų ašims tepalą.

Didelės prekybos apskrityje nėra, nes toli geležinkeliai ir geri plentai. Javus ir gyvulius parduoda ir perka savo miestelių turguose ir prekymečiuose, kurie esti paprastai: Kalvarijoje — antradieniais ir penktadieniais, Simne antradieniais ; — metiniai turgai: Kalvarijoje — antradieniais antrą gavėnios savaitę, po Atvelykio, po Šeštinių, po šv. Jono (24 birž.), po šv. Uršulės ir po šv. Martyno ; Simne — antradieniais po sausio 25, po šv. Jurgio balandžio 24 d., po birželio 29 d. (šv. Petro ir Povilo), po rugpiūčio 15 d. (Žolinės), po rugsėjo 8 d. ir po lapkričio 3 d ; Alytuje — pirmadienį po šv. Kazimiero. Čia reikalingos prekės : geležis, cukrus, stiklas, dažai, galanterija ⁸⁸.

1893 m. *Pamiatnaja knižka* parodo Kalvarijos apskrities ūkininkus jau praturtėjusius. Koks jie dar vilki namie austos milo rudinėmis, bet jaunimas jau šventadieniais mėgsta pasirėdyti pirktų medžiagų drabužiais, važinėja bričkomis ⁸⁹, odiniais pakinktais, socialiai valgo ir nemažai išgeria svaigalų. Fabriką apskrityje nėra, bet yra apie 15 amatininkų, dirbančių su keliais darbininkais, būtent : kalvių, statindarių, račių ir ratelninkų ⁹⁰.

Liudvinave ir Kalvarijoje keli vokiečiai dirba gražias bričkas (be apkaustymo), gaudami po 10-25 rublius ir roges po 15 rublių.

⁸⁸ Ten pat.

⁸⁹ Brička — lengvas išvažiuojamas vežimas.

⁹⁰ Ratelninkas — kas dirba verpiamus ratelius.

Aria mediniais arklais ir akėja medinėmis akėčiomis su geležiniais virbalais. Avi medinių padų klumpėmis. Vedegininkai dirba geldas (niekotes) ir lovius. Statindariai statinių šulelius suveržia mediniais (iš lazdynų) lankais. Liudvinave tik pagal ypatingą užsakymą apkala geležiniais lankais. Liudvinavo valsčiuje staliai dirba kuparus-skrynias, o tekintojai verpimo ratelius, čia taip pat yra šaltkalvių, sugebančių padaryti spynas.

1897 metais kalbama jau ir apie didesnes dirbtuves-fabrikėlius, kurių Kalvarijos apskrityje buvo 53. Tų metų *Pamiatnaja knižka* rašo apie valstiečių naštas ir prievoles valstybei. Mokamas transportinis mokestis po 18 kapeikų nuo dūmo (dubos) ; sunaudojamas grįžtantiems iš kariuomenės gabenti, žemsargių (policijos) išvykoms. Mokama butų rinkliava. Seniau pas gyventojus apgyvendindavo kareivius ir kitokius pareigūnus. Nuo 1868 metų šitas mokestis naudojamas butams kariuomenei ir kam reikia pasamdyti. Nuo 1870 m. veikia kelių mokestis, vieškeliams ir tiltams statyti bei taisyti.

Gaisrapinigius arba apdraudimą nuo gaisro pavojaus mokėjo pagal apdrausto daikto vertę. 1895 m. Kalvarijos apskrityje įvyko 79 gaisrai dėl įvairių priežasčių : padegimo, blogai įtaisytų dūmtraukių, perkūno, neatsargumo. 1895 m. liepos 4 d. Kalvarijos miestas neapsakomai baisiai degė. 1907 m. liepos 4 d. išdegė visa šiaurinė miesto dalis.

Kuo 1858 m. gegužės 4 d. veikė pastočių prievolė. Reikėjo duoti nemokamai pastotes kariuomenei, persikeliančiai iš vienos vietos į kitą (pavyzdžiui, iš kareivinių persikeliant į stovyklas), pašauktiems naujokams, žemskiems ir kitiems gabenti.

Dar buvo žemės mokestis čyžė⁹¹ ir padūmė⁹².

Apie 1900 m. buvo pastatyta Kalvarijoje valdinė spirito valykla. Iš varyklų čia suveždavo spiritą, tinkamai išvalydavo ir veždavo į Vilkaviškį, kur pilstydavo į butelius ir duodavo pardavinėti tam tikroms krautuvėms, monopoliais vadinamoms.

j. Gyventojų nuotaikos. — Kalvarijos apskrities Vokietijos pasienio gyventojų nuotaikas prieš I pasaulinį karą ir jo metu plačiai aprašo dr. K. Jokantas :

Gauti katalikui vietą valstybinėje įstaigoje visada būdavo sunku, ypač lietuviui, neturinčiam jokios protekcijos. Aukštesnes vietas, kur buvo mokamos didesnės algos, galėdavo gauti tik pravoslavai ir liuteronai.

⁹¹ Čyžė arba činšas — mokestis už paveldimai naudojamą žemę.

⁹² Padūmė — Lietuvoje ir Lenkijoje mokestis nuo kiekvieno gyvenamo namo — « dūmo ».

Nesudarė išimties ir Vokietijos pasienis. Suvalkų gubernijoje daug vokiečių būdavo tarp aukštesnių ir žemesnių valdininkų. Kalvarijoje stovėjo ulonų pulkas, kuriame vokiečių karininkų visuomet būdavo nemaža. Pulko adjutantas, kanceliarijos raštininkai, savanoriai⁹³ visuomet būdavo vokiečiai. Karinis viršininkas ir visa jo kanceliarija — dažniausia buvo vokiečiai. Net karui prasidėjus, karo viršininko įstaigoje dažnai galėjai girdėti vokiečių kalbą. Girininkai, dvarų ūkvedžiai, buhalteriai, amatininkai, įvairūs meisteriai taip pat dažniausiai būdavo vokiečiai.

Pasienyje yra ir ūkininkų, kurie laiko save vokiečiais. Vadina-mieji vokiečiai, arba vietos žmonių vadinami prūsai, iš tikrųjų dažniausia yra tie patys lietuviai. Lietuvių liuteronų tarpe tautinės sąmonės prieš Didįjį karą nebuvo, ir jie save laikydavo vokiečiais, nors kitas nei žodžio vokiškai nemokėjo. Jie maišėsi per vedybas su tikraisiais vokiečiais, ir toji aplinkybė dar labiau temdė jų tautinę sąmonę. Atskirti lietuvių liuteroną nuo vokiečio liuteroną buvo sunku. Ir vieni ir kiti grynai kalba lietuviškai, turi tuos pačius papročius ir beveik nieku nesiskiria nuo lietuvių katalikų. Pastarieji anksčiau ėmė skaityti lietuviškus laikraščius, dėtis į draugijas, šviestis. Liuteronai to nedarė, ir ilgainiui tai ėmė būti žymu. Net pagirtasai vokiečių švarumas čia nepasireiškė : vadinamieji prūsai nesiskyrė nuo savo kaimynų katalikų. Nesiskyrė ir tie, kurie namie kalbėjo vokiškai. Kelintas procentas buvo prūsų (lietuvių ir vokiečių drauge) Vokietijos pasienyje, neturiu tikrų žinių. Girdėjau iš vieno Vokietijos pono, gyvenančio netoli nuo mūsų sienos, kad vokiečių mūsų pusėje esą apie pusę arba ir daugiau, nes beveik su kiekvienu būru galįs, girdi, susikalbėti vokiškai. Bet tai ne įrodymas : žinau tikrai, kad pasienyje daugelis ir lietuvių katalikų pusėtinai moka vokiškai. Kiek tekdavo girdėti iš žinančių žmonių, pasienyje prūsų buvę ne daugiau, kaip ketvirtadalis ar trečdalis.

Visų prūsų simpatijos linko visuomet Vokietijos pusėn. Tikybinis momentas čia, žinoma, svėrė visų daugiausia. Be to, kiekvienas savo akimis galėjo matyti didžiulį materialinės kultūros skirtumą mūsų nenaudai. Imponavo taip pat ir lietuviams katalikams toji vokiečių kultūra, tvarka, švara, gerovė, bet visa krašto dvasia jiems

⁹³ Savanoris — rusiškai *volnoopredelajuščijsia*. Taikos metu caro laikais į kariuomenę galėdavo stoti savanoriais baigę mažiausia 4 gimnazijos klases. Jie kariuomenėje turėdavo tam tikrų privilegijų : dėvėdavo uniforminius drabužius tos pačios medžiagos, kaip karininkai, turėdavo specialius jiems skirtus gražius antpečius, valgydavo kartu su karininkais, karininkų ramovėje, karininkai jiems ranką paduodavo ir t. t. Bet tokiais savanoriais dažniausia stodavo iš turtingesnių sluoksnių tų tautų vyrai, kurie pritardavo rusų caro režimui, kaip pavyzdžiui, rusai, vokiečiai ir kiti. Lietuvis toks savanoris buvo retenybė.

atrodė svetima. Nežiūrint į savo simpatijas Vokietijai, prūsai labai ištikimi buvo rusų valdžiai. Iš šalies žiūrint, visuomet atrodydavo, kad prūsai ištikimesni už savo kaimynus katalikus. Iš prūsų neišgirsi, būdavo, jokios kritikos, jokio nusiskundimo rusais. Priešingai, jie visuomet pabrėždavo savo ištikimybę ir į kaimynus katalikus ne sykį žiūrėdavo, kaip į maištingą elementą. Charakteringa, kad rusų žandarmerijoje, čia pat Sūduvoje, nemaža buvo prūsų. Į tą tarnybą, kaip žinome, priimdavo tik valdžiai labai patikimus asmenis. Kataliko žandaro niekur neteko girdėti.

Vokiečių skaičius pasienyje, sako, kasmet augdavęs. Tikrų žinių neturiu — kartoju žmonių kalbas. Prieš karą vokiečiai ypač ėmė skverbtis į Lietuvą ir yra žymių, kad gaudavo paramos iš anos pusės. Taip 1914 metais keletas vokiečių kolonistų norėjo pirkti nebe-pamenu kurį dvarą Kalvarijos apskrityje, pagal sieną, ir siūlė mokėti gyvais pinigais didelę sumą, nors buvo žinoma, kad savų pinigų tiek jie negalėjo turėti. Ta aplinkybė sukėlė gubernatoriaus įtarimą ir jisai pirkti neleido. Nei vokiečiai valdininkai, nei kolonistai, nei kitų profesijų žmonės savo ypatingos vokiškos politikos nerodė. Visi buvo ištikimi piliečiai. Valdininkai varė grynai rusų politiką, kolonistai, gyveną tarp lietuvių, puikiai šnekėjo lietuviškai, gyveną tarp lenkų-lenkiškai. Žodžiu sakant, paviršutiniškai imant, nedarė jokios įtakos gyvenimui, visur taikydami prie gyventojų daugumos. Todėl jų kaip ir nežymu buvo, apie juos niekas nekalbėjo, beveik niekas jų nepastebėdavo. Per vedybas nesimaišydavo su vietiniais gyventojais katalikais, turbūt, tik dėl religijos skirtumo. Ūkininkai kaimynai mažai kviesdavosi į svečius, nors, bendrai, sutardavo. Kiekviena grupė gyveno savo atskiru gyvenimu, nekliudydama kitai. Lietuvis didžiavosi išleidęs savo sūnų į kunigus, Prūsas—į valdininkus. Prieš 10-15 metų prieš karą labai daug buvo atsiradę vokiečių dvarininkų, bet paskutiniaisiais metais nuo žemės jie nuslinko. Ilgai buvo nežinia, dėl ko vokiečiams dvarininkams taip sekėsi ūkininkauti, kuomet jų kaimynai lenkai kasmet slydo žemyn. Daug kas aiškino tą faktą vokiečių sumanumu, mokėjimu išnaudoti ir sąlygas. Seniau vokiečiai dvarininkai gaudavę iš Vokietijos beprocentinių paskolų, bet paskutiniaisiais metais prieš karą jos buvusios nutrauktos. Ir suprantamas dalykas : jei laukiama buvo karo, tai laukiama ir ūkių sunaikinimo, ypač dvarų. Galimas daiktas, kad tais sumetimais Vokietijos politika pasikeitė. Vokiečiai savo laiku likvidavo savo dvarus ir išnyko. Taip man tuos dalykus aiškino vietos dvarininkai lenkai. Kiek čia tiesos — negalėčiau pasakyti. Kad gali kilti karas, ligi pat paskutinių laikų niekas iš gyventojų rimtai negalvojo. Tiek kartų laikraščių buvo rašoma apie gresiantį pavojų, tiek kartų buvo gąsdinama, perdedama, nukalbama visokie niekai, kad visi su tuo, pagaliau, apsiprato ir nebekreipė dėmesio. Niekas neturėjo supratimo, kas būtų ištikus karui, kiek laiko jis galėtų trukti. Dažnai tekdavo girdėti kalbant, esamomis sąlygomis karas negalys ilgiau trukti, kaip du

mėnesius, ilgiausiai pusę metų. Socialdemokratai sakydavo, kad jie neleisią proletariatui lieti kraujo dėl buržujų prasimanymo.

Kaimas vokiečiams nerodė nei simpatijų, nei antipatijų ir į viską žiūrėjo abejingai. Daug kas jau buvo buvęs Vokietijoje, važinėjęs į Karaliaučių ar kitur, matęs jų gyvenimą ir tvarką. Kiti ir giminių ten turėjo. Nors viskas mūsiškiui ten buvo svetima ir nesuprantama, nors ten jis buvo labai nedrąsus, tačiau kadangi niekas nieko blogo nebuvo padaręs, tai ir žiūrėjo į vokiečius be antipatijos. Lenkai iš karto stojo į rusų pusę. Nors nuomonės dažnai būdavo naivios, bet galima buvo juose matyti visų vienodą politinę liniją : kalbėjo apie nepriklausomą lenkų valstybę.

Vokiečiai ir apvokietėję lietuviai ūkininkai iš pat karo pradžios linko į Vokietijos pusę. Iš patikimiausių rusų valdininkų virto abejotinu elementu, kartais ir pavojingu. Jie teikė žinias Vokietijai, glaudė jų žvalgus, sekė kiekvieną žingsnį savo kaimynų, kuriuos jautė esant rusų šalininkais. Kiekvienu rusų nepasisekimu džiaugėsi, niekino jų tvarką. Jau karo pradžioje kilo didelis nesutarimas tarp kaimynų lietuvių ir prūsų ; pirmiau to nebuvo. Išnyko pasitikėjimas, vienas kito ėmė saugotis. Karo pradžioje visi žydai, kaip vienas, stojo vokiečių pusėn. Galop 1914 metų rugpjūčio 1 d. rusai paskelbė mobilizaciją, o vokiečiai karą. Aš negaliu aprašyti to įspūdžio, kurį padarė visiems ta baisi naujiena. Iš vienos pusės baimė, kad tuoj ateis vokiečiai, iš antros — vyrų ir arklių mobilizacija. Miestas visą laiką pilnas žmonių ir arklių. Beveik ištisą savaitę niekas negalėjo užmigti iš nerimo, kurį kėlė didžiulis žmonių judėjimas, arklių žvangimas, visuotina maišatis dienomis ir naktimis ... Visa mobilizacija truko apie savaitę. Pačiame mieste ir apylinkėse, kiek pamenu, rusų kariuomenės nebuvo matyti. Negaliu pasakyti, kur pasidėjo rusų kavalerijos pulkas (iš Kalvarijos), kad aš jo visai nebeprišimenu. Nepamenu, kelintą dieną po mobilizacijos atėjo įsakymas varyti visus gyvulius į Alytų. Pasidarė baisiausia maišatis : vieni varė ir keikė, kiti verkė ir laukė, patys nežinodami ko. Varymas nebuvo organizuotas, apgalvotas, tvarkingas. Žmonėms stojo prieš akis bado pavojus, ir baimė apėmė visus. Daug varomų gyvulių pakelėje žuvo iš bado ir nuovargio ... Po dviejų dienų atėjo kitas įsakymas, kad gyvulių varyti nereikia ... Turi grįžti namo.

Galop visais keliais į Rytprūsius nužygiavo pulkų pulkai rusų kariuomenės. Prasidėjo Rytprusių okupavimas... Ūkininkai gavo įsakymą duoti pastotes kariuomenės reikalam. Bet čia nebuvo plano. Atvažiavusieji į nurodytą vietą žmonės per kelias dienas nesulaukdavo patikrinimo. Galop patikrinti vieni važiuodavo pagal įsakymą į Suvalkus ar Galdapę, o kiti parizikuodavo namo ir sakydavosi atleisti esą. Gi nuvažiavusieji būdavo vietos valdininkų panaudojami bereikalingiems perkraustymams. Gi kiti, pasiūstį vežti maistą į pozicijas, ar šovinius, ar kitus kokius daiktus, atgal važiuodami gaudavo vežti sužeistuosius ar ką kitą. Privežti reikėjo prie pačių

pozicijų. Kitas, atsižadėjęs ir arklių ir vežimo, pabėgdavo viską palikęs. Važiudami per išnaikintas vietas, negaudavo pirkti nei sau maisto, nei arkliams pašaro. Kitas nuvežęs ir gavęs grįžti laisvas, kitų kareivių sutiktas, vėl būdavo priverstas ką nors vežti, o maisto ir pats nė iš kareivių negaudavo. Daugelis taip neištrūkdami varinėjami, slapta pabėgdavo ir tik vien su botagu, arba be jo, pareidavo namo ... Nors daug patyrė visokio vargo gyventojai, bet pasipriešinimų nedarė, nebent tik pamurmėdavo dėl netvarkos. Žmonių kantrumą pastebėjo ir kai kurie rusų valdininkai. Apie tai nekartą kalbėjo Kalvarijos apskrities zemskių-policijos viršininkas Balančivadzė. Bet kiti to nematė ir nesuprato.

Jau giliai buvo įėjus į Rytprūsius rusų kariuomenė, bet ten vieną dieną vokiečiai beveik visą armiją sunaikino. Nedaug kas ištrūko. Pro Kalvariją prabėgo tik mažas raitininkų būrys. Gyventojai iš jų sužinojo apie gresiantį pavojų. Paskui pasipylė didelė daugybė gurguolių. Dieną ir naktį plentas dundėjo nuo jų skubaus važiavimo. Viskas vyko taip staiga, kad iš Kalvarijos vos spėjo pabėgti rusų valstybinės įstaigos. Mano ligoninė negalėjo pabėgti. Man buvo įsakyta likti. Pirmoji vokiečių okupacija užtruko 17 - 19 dienų. Ji miesto gyventojams prailgo į keletą mėnesių. Man tas laikas irgi pasirodė skaudžiausias visame gyvenime. Vokiečiai šiurpiai elgėsi.

Atėjo nauja rusų kariuomenės armija ir nustūmė vokiečius į Mozūrų ežerų sritį. Ten vokiečiai frontą laikė ligi 1915 metų vasario 11 d. Tomis dienomis užėjo didelė kelių dienų pūga ir labai daug prisnigo. Ir šiomis dienomis įvyko rusų armijai tokia staigi katastrofa, kaip ir praėjusį rudenį. Pirmieji netvarkoje bėgo artileristai, palikę patrankas ir raiti žirgais ir pakinktais. Vasario 11 d. atvyko į ligoninę daug lengvai ir sunkiai sužeistų kareivių. Sekančią dieną visi valdininkai išsidangino iš miesto. Su valdininkais išvažiavo ir visi turtingesnieji miesto gyventojai. Ligoninė likosi. Ir kunigai išbėgo Rusijon, tik vienas Krakaitis tepasiliko. Ir šiuo kartu vokiečiai tik ligi Nemuno rusus nustūmė, sunaikindami jų daug Augustavo miškuose. Prieš pat Velykų šventes rusų kariuomenė vokiečius atstūmė ligi pat Kalvarijos ir čia apsistojo frontas ligi vasaros pabaigos. Frontas išsidėstė nuo Marijampolės pašešupiu per Liudvinavą, keliais kilometrais į rytus nuo Kalvarijos, irgi pašešupiu bei paplente Suvalkų link »⁹⁴.

Toliau labai smulkiai ir gana plačiai dr. Jokantas aprašinėja vokiečių okupaciją Kalvarijoje ir apskrityje. Apie tai papasakota anksčiau Kalvarijos miesto aprašyme⁹⁵.

⁹⁴ Dr. K. Jokantas, *Suvalkų Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu, 1914-1918*, žr. *Karo Archyvas*, VIII (1937).

⁹⁵ Žr. 392-397 psl.

Tolimesnės žinios paimtos iš *Marijampolės Apskritis*, spausdintos 1937 m.

Kilus rusų-vokiečių karui, vokiečiai atstūmė rusus ir pirmą kartą užėmė Kalvarijos valsčių 1914 metų spalio 1 dieną. Vokiečiai dar tada mažai plėšė gyventojus, nes tuojau rusai atstūmė. Antrą kartą vokiečiai rusus atstūmė ir valsčių užėmė 1915 metų kovo mėn. 25 dieną. Šio mėnesio pabaigoje ir balandžio pradžioje rusai vokiečius atstūmė ir valsčių padalino pusiau savo pozicija: rytinė dalis buvo rusų, o vakarinė—vokiečių. Rusų pozicija su vokiečiais ėjo per sekančius kaimus: Trakėnų, Naujienėlės, Orijos, pro Kalvarijos miestą rytų pusėje, Santakos, Dambaukos ir Kreivosios. Šių kaimų laukai buvo sukasti apkasais ir nutverti spygliuotom tvorom. Nurodytoje linijoje pozicija stovėjo apie pusę metų, ir ėjo dideli mūšiai. Minėtų kaimų ir Raudeniškių, Skersabalių, Trivaravo (čia liko nesunaikinti trobesiai tik Karaliaus ir Baliulio), Zigmantavo, Kalvių, Smalininkų, Kreivosios, Murgininkų, Baudenio, Pajaujiškių, Jusevičių, Zubrių, Pakirsnų, Molinės, Šlynių, Mikališkės, Vincentiškių, Barauskų dvaro, Brukų, Karališkių ir Mikalaukos gyventojų vienų trobesius sudegino, o kitų sugriovė ir pasidarė apdengtus apkasus... 28 kaimai buvo visai sunaikinti. Vokiečiai sudegino trobesius dar šių žmonių: Petro Paliuilionio Sūsniukų kaime, Vaznelio Zapalimų km., Andriaus Šumskio Šarkaučiznos kaime, o Rūdelės kaimo pusės gyventojų trobesius sugriovė ir nunešė į apkasus. Vokiečiai atitraukdami ir daugelio kitų trobesius sudegino. Kalbamose vietose ir vokiečių ir rusų buvo daug užmuštų ir laukuose palaidotų. Vokiečiams galutinai rusus atstumus, vokiečiai užmuštuosius surinko, kurie buvo užkasti laukuose ir palaidojo Kalvarijos kapuose. Tai valsčiuje rusų-vokiečių kapų nėra. Kai vokiečiai galutinai okupavo, tai pasidarė tikri šeimininkai, iš gyventojų atėmė gyvulius, javus, padargus, maistą ir, bendrai, viską atiminėdavo, kas pakliūdavo. Žmones mušdavo be jokio pasigailėjimo. Sumuštųjų išvardyti nėra galimybės, nes pasidarytų dideli sąrašai. Gyventojai kentė skurdą ir badą, nes, kaip minėjau, kalbamų kaimų gyventojai neturėjo pastogės ir maisto (gyveno apkasuose), o kiti, kad ir turėjo nesunaikintus trobesius, tai kentė badą: duoną kepė iš vikių ar avižų, bet ir tos dar mažai buvo, o apie mėsą nebuvo net minties. Jaunus vyrus suėmė ir išvarė dirbti už Vilniaus į miškus, ir juos ten laikė pusbadžiu ir kankino visokiais būdais, o kitus net ligi mirties nukankino, pvz., Juozą Sasnauską Sūsniukų kaimo, Liutviną Zapalinių kaimo ir kitus. Kurie grįžo iš vokiečių nelaisvės darbų, tai tie taip pat neturėjo sveikatos. Kiek pagyvenę, daugelis mirė, o kurie dar ir gyvena, tai yra mažos sveikatos⁹⁶.

⁹⁶ Akiras [Biržys Petras], *Marijampolės Apskritis*, 1937.

Vokiečių okupacijos valdžia Kalvarijos miestą nustūmė į menkavertę padėtį. Ji apskrities centrą perkėlė į patį jos pakraštį : Alytų, kuris buvo lig šiol tik valsčiaus centru. Čia prie Nemuno ir geležinkelio apsigyveno apskrities viršininkas (*kreis-hauptmanas*) su visomis apskrities įstaigomis, ir įsteigė naują 1915 m. Alytaus apskritį. Į tą naują apskritį priskyrė iš buvusių Kalvarijos aps. šiuos valsčius : Simno, Antnemunės, Alytaus, Balkūnų, Ūdrijos, Krokialaukio, kelis valsčius iš Seinų apskrities ir nemažą plotą iš Nemuno dešiniojo šono. Čia ūkio skyrius pasistatė visokių sandėlių rekvizuojamiems javams ir gyvuliams. Įrengė įmonę kritusiems gyvuliams perdirbti į muilą ir tepalus. Įtaisė krakmolo gamyklą, miško medžiagų (ažuolų ir pušų) perdirbimo ir kitokių įmonių. Buvusiuose valsčiuose — Ūdrijoje, Krokialaukyje, Simne, Krosnoje ir kitur apgyvendino žandarus. Prisikabinę prie šlaunies surangytą virvę ir rimbą, jie jodinėdavo po kaimus, rekvizuodavo javus ir visa kita, kas jiems buvo tinkama, ir gabeno į Alytaus sandėlius. O tuos, kurie bandydavo protestuoti ar dejuoti, kad lieka be maisto, virve prisirišę vedavo į daboklę. Pas ką rasdavo paslėptą penimą paršą, ar užklupdavo papjautą mėsinėjančią, ar aptikdavo javų centnerį šiauduose įkimštą — daiktą konfiskuodavo, o «nusikaltėlių», virve pririšę, išvesdavo į kalėjimą.

4. Nepriklausomoje Lietuvoje

Tačiau atėjo 1918 m. lapkritis. Vokiečiai turėjo prisipažinti sąjunginkų nugalėti ir pasiduoti. Tada dingo ir žandaro jėga. Gyventojai, žandarų patyčioms, svilindavo paršus viešai, o pasipainiojusį vokiečių tuoj nuginkluodavo.

Visoje Lietuvoje vietos gyventojai ėmė kurti vietines savivaldybes ir savaugą, perimdami iš vokiečių surekvizuotus išteklius. Kalvarijoje prieš karą buvo miesto magistratas ir trys valsčiai : Kalvarija, Janavas ir Raudenis. Kai šitų valsčių ir miesto gyventojai sužinojo, kad Vilniuje yra susitvėrusi valdžia visai Lietuvai, tai, dar vokiečių okupacinei valdžiai esant, Kalvarijos miesto gyventojai, 400 žmonių, 1918 m. lapkričio 11 d. sukvietė susirinkimą ir išrinko šešių asmenų komisiją rūpintis miesto ir dvaro reikalais. Kalvarijos valsčius susirinko lapkričio

27 d. Jurgežerių kaime pas Kupstienę, apie 500 žmonių iš didžiažemių, mažžemių ir bežemių ir vienbalsiai išrinko penkių žmonių tarybą rūpintis tvarka ir savisauga. Janavo valsčiaus 174 žmonių susirinko gruodžio 18 d. ir vadovaujami Petro Klimo, išrinko Janavo valsčiaus vykdomąjį komitetą: viršaitį — Sergijų Klimą ir sekretorių — Joną Jackevičių ; padarė daug nutarimų. Raudenio valsčiaus žmonės susirinko Kamšuose (senoji valsčiaus raštinė buvo sudeginta) ir išrinko vykdomąjį komitetą: viršaitį — Joną Aleksandravičių, sekretorių — Joną Grinevičių.

Ką šitie susirinkimai svarbesnio nutarė ? Janavo valsčius : surašyti visus gyventojus; suregistruoti visus karo nuostolius; laikinai palengvinti Janavo valsčiaus mokytojo būvį: reikalingą jam maistą dėti nuo margo; valsčiaus narius, kurie nuolat dirba raštinėje, apmokėti pinigais (sekretoriui mokėti po 250 ostrublių mėnesiui); išrinkti 5 ūkininkų ir 5 darbininkų komisiją, kuri bendrai su vykdomuoju komitetu nustatys darbo dienos brangumą ir darbininkams parduodamų javų brangumą; degtindarius bausti ligi 1000 ostrublių pinigais arba trijų mėnesių kalėjimu ; duoti pastotes, bet jas imantis turi mokėti po 12 ostrublių už dieną; kaimų šaltyšiams atlyginimą duotų kaimas; steigti darbo biurą; maitinti nedarbingus senius ir pavargėlius; ginčams spręsti steigti trečiųjų teismą; steigti kooperatyvus parduoti javams ir pargabenti reikalingoms prekėms; važiuojant į malūną, turėti tarnybos liudijimą.

Raudenio valsčiaus taryba 1919 m. vasario 4 d. nutarė: uždėtą mokesį sumokėti ligi vasario 8 d.; šaltyšiai ligi vasario 8 d. surašo ir pristato valsčiaus tarybai žinias, kas neturi duonos ir kas ką gali bei turi parduoti; uždėti ant dvarų kontrolę, pavesiti šaltyšiui aprūpinti reikalingais baldais Butanavičių mokyklą ; kad milicijai galima turėti ginklą tik Marijampolės apskrities tarybai leidus.

Vasario 9 d. nutarė : raštininkui mokėti algos mėnesiui 139 rublių ; pirmininkui — irgi 130 rublių ; prezidiumo nariams — po 3 rb. už kiekvieną atvykimą į posėdį; valsčiaus reikalams per metus sudėti 4.316 rb. ; 11 susirinkusių balsavo, kad reikia mokyklą išlaikyti, 18 balsavo neigiamai; kad šaltyšiai surašytų negalinčius užsidirbti duonos ir tokiems paskirti po pusantro svaro ; sunaikintoms troboms atstatyti girininkas duoda medžiagos į paskolą tik gavusiems iš tarybos liudijimą ; milicijos pirmi-

ninkui pavesti sutvarkyti miliciją ; į revizijos komisiją išrinko : Augustiną Paulionį, Petrą Salatką ir Petrą Krasnicką.

Kovo 5 d. išrinko į komisiją prie Kalvarijos girininkijos ir Sūsninkų girios Augustą Paulionį ir A. Bansevičių; išdininku išrinko Vincą Jakimavičių; visas knygas su įplaukų ir išlaidų dokumentais nutarė tuojau perduoti revizijos komisijai; į apskrities tarybos suvažiavimą Marijampolėje išrinko Augustą Paulionį ir Petrą Revaitį; Jurgiui Brukui ir bravorininkui Vincui Surdokui uždėta pabaudos po 500 ostrublių pagal milicijos viršininko 1919. II. 22 protokolą ; atstovu prie naujokų komisijos išrinktas Juozas Aleksandravičius ; neduoti miesto tarybai 1.500 metrų malkų ; raštinei išlaikyti už pusmetį duoti nuo margo po 22 kapeikas.

1919 m. birželio 7 d. Raudenio valsčiaus 16 asmenų ir 7 kaimų pirmininkų taryba nutarė : pavesti seniūnijų socialinės apsaugos skyrių rinkimus ; už parduotą Raudonės valsčiaus raštinę pinigus išieškoti iš piliečio Jono Jasiunsko, Kamšų kaime; valsčiaus sekretoriui mokėti po šimtą rublių algos į mėnesį; duoti pastotes komendantui ir milicininkams, tik jiems užsimokėjus sulig dabartinio laiko kaina ; reikalauti medžiagos iš Kalvarijos girios girininko tiltams taisyti.

Kalvarijos valsčius 1918 m. lapkričio 27 d. išrinko 5 žmonių valsčiaus tarybą: pirmininką — F. Paškevičių iš Smalininkų, išdininką — Vincą Jurevičių iš Naujienėlės; narius — Joną Gražulį iš Kumečių, Mykolą Maslauską iš Jurgežerių ir Jurgį Misiukevičių iš Akmenynų; tarybos sekretorių — Vincą Akelį iš Jurgežerių.

Lapkričio 28 d. nutarimai: žandarai turi gražinti valsčiaus tarybai bričką; perkupčiams draudžiama išvežti javus iš valsčiaus ; sugautus milicija pristato į komitetą, kuris tuos javus parduos reikalaujantiems maisto ; valsčius turi paskirti šaltyšius susisiekti su valsčiaus taryba ; kaimai turi kuo greičiausiai išsirinkti miliciją ir šaltyšių paliudytus sąrašus pristatyti tarybai; ginklus milicininkai galės nešioti tik turėdami valsčiaus tarybos liudijimus, kitiems draudžiama turėti ginklus ; visus nusikaltėlius milicija turi pristatyti vokiečių kareivių tarybai; visi piliečiai, kurie turi valsčiuje tarnybas, privalo būti prie savo vietų, darbas bus apmokamas ; visais reikalais valsčius turi kreiptis į savo tarybą; Kalvarijos dvaras ir Kalvarijos valsčiaus raštinės

namelis Pieskinėje turi priklausyti Kalvarijos valsčiui ; buvusi senoji Kalvarijos valsčiaus raštinė, mūrelis, Kalvarijos dvaro kaime, turi priklausyti Kalvarijos valsčiui; arkliai ir kiti visi daiktai, kuriuos žandarai atėmė neteisingai ir pardavė kitiems, turi būti grąžinti savininkams ; tuos pinigus, kuriuos daikto savininkas gavo iš žandarų, turi grąžinti dabar turinčiam daiktą.

Pagal šiuos nutarimus, valsčiaus gyventojai 1918 metų gale išsirinko seniūnus, valsčiaus tarybą ir įsteigė miliciją apsaugoti gyventojams nuo plėšimų. Milicininkai ginklais apsirūpina patys, nes per karą šovinių ir šautuvų gyventojai prisirinko ir laikė paslėpę nuo vokiečių. Kiekviena seniūnija išsirinko po 2-3 milicininkus.

Buvo įkurtos mokyklos. Įsisteigusios prieš karą turėjo savo baldus, o naujai kuriamoms baldus davė patys gyventojai. Ilgainiui pasirodė nenaudinga turėti tris valsčius. Ir iš trijų buvo sudarytas vienas Kalvarijos valsčius. Janavo valsčius prisijungė 1930 m. liepos 15 d., o Raudenio 1931 m. sausio 1 d.⁹⁷

Iš trijų valsčių sudarytame Kalvarijos valsčiuje buvo įsteigta 12 pradžios mokyklų⁹⁸ :

⁹⁷ Ligi susijungimo, Janavo valsčiaus viršaičiai buvo : Sergijus Klimas, Jonas Aleksa, Juozas Grinevičius, Jurgis Žilinskas ir Andrius Norkus.

Sekretoriai — Jonas Jackevičius, Vincas Sinkevičius, Daugėla, J. Baltruškevičius, Vincas Mitrikevičius, Pranas Čeginskas, Juozas Augustaitis, Petras Leškevičius ir Petras Kasperavičius.

Raudenio valsčiaus viršaičiai; Juozas Aleksandravičius, Vincas Karašauskas, Juozas Lukoševičius, Petras Paulionis, Stasys Bansevičius ir Vincas Pajaujis.

Sekretoriai : Jonas Grinevičius, Rapolas Bobina, Jonas Lukoševičius, Berkus Lejerskis, Cemakas Lejerskis, Juozas Černius, Jonas Sasnauskas, perkeltas toms pareigoms į Kalvarijos valsčių.

Kalvarijos valsčiaus viršaičiai : Feliksas Paškevičius, Jonas Jesiukevičius, Juozas Turūta, Vincas Juraitis, Antanas Burba.

Sekretoriai : Jonas Paulionis, Juozas Augustaitis, Vincas Stulgys, Petras Liškevičius, Ksaveras Tabaras, Albinas Kavaliauskas, Domas Jasenauskas, ir atkeltas iš Raudenio valsčiaus Jonas Sasnauskas.

⁹⁸ Akmenynų — 1 komplektas, Akmenynų kaime, įsteigtas 1918 metais ; Brazavo — 2 komplektai Trakėnų k. 1917 m. ; Janavo — 1 komplektas Jungėnų k. 1918 m. ; Juodelių — 1 komplektas Juodelių k. 1918 m. ; Jurgežerių — 1 komplektas Jurgežerių k., 1918 m. ; Kreivosios — 1 komplektas Kreivosios k. 1922 m. ; Nemunaičių — 2 komplektai Nemunaičių k. 1926 m. ; Nemunaičių — 1 komplektas Palenčiznos

Marijampolės apskrities savivaldybė 1926 m. pastatė Nemunių pradžios mokyklai 2 komplektų modernišką dviejų aukštų, medinį namą. O buvusio Raudenio valsčiaus savivaldybė dovanojo žemės sklypą 0,56 ha ploto ir 1934 m. pastatė Brazavo pradžios mokyklai dviejų komplektų medinį dviejų aukštų namą. Visoms kitoms mokykloms butai išnuomojami pas ūkininkus. Butai pakenčiami ir tiko mokyklų reikalams.

Senelių prieglaudos valsčiaus ribose nebuvo. Seneliai buvo talpinami į Kalvarijos parapijos prieglaudą. Jai išlaikyti valsčiaus gyventojai aukėjo žemės ūkio produktų. Elgetavimas mažas.

Vieškeliai ligi 1923 metų rudens, ypač pavasariais, buvo neišvažiuojami. Juos betaisydami dar labiau pablogindavo, nes duobes užpildavo griovių purvu. Kelius taisydavo visi bendrai. Bet 1925 metais pradėjo kitaip kelius taisyti. Pirmos ir antros rūšies vieškeliai buvo paskirstyti sklypais kiekvienam gyventojui, pagal žemės plotą ir rūšį, ir buvo pradėti žvyruoti. Iš karto gyventojai buvo nusistatę prieš tokį kelių taisymą, aiškindamiesi, kad tokių blogų kelių neužpils žvyru, bus daug darbo, ir liks nedirbti laukai. Tačiau norom nenorom kelius žvyravo, o dabar jau žvyruoja su noru, nes žvyruotais vieškeliais galima gerai važiuoti, nežiūrint, koks būtų metų laikas. Trečios rūšies vieškeliai 1933 metais taip pat paskirstyti gyventojams sklypais taisyti. Ir jie yra gerai pataisyti ir nužvyruoti. Pirmos, antros ir trečios rūšies vieškeliuose valsčiaus savivaldybė, kur reikėjo, medinius tiltus pakeitė betoniniais vamzdžiais. Valsčiaus pirmos rūšies vieškelis : Kalvarija-Jurgežeriai-Akmenynai-Gražiškiai turi 8 km 28 m ilgio. Devyni antrosios rūšies vieškeliai turi 60 km 455 m bendro ilgio. 29 trečios rūšies vieškelių bendras ilgis 79 km 693 m.

Kalvarijos valsčius turi 8.350 gyventojų. Valsčiuje yra 104 kaimai ir 1 neišparceliuotas Lakinsko dvaras. Nuosavybė Žemės ūkio ministro Jono Aleksos. Valsčius suskirstytas į 21 seniūniją. Valsčiuje yra 19.274,58 ha žemės, 657,95 ha valstybinių miškų, 182,60 ha ežerų, — viso 20.095,13 ha.

k., 1930 m. ; Raudeniškių — 1 komplektas Rauderiškių — k. 1913 m. ; Tabarų — 1 komplektas Eglėbalių k., 1918 m. ; Tabarų — 2 komplektai Tabarų k. 1918 m. ; Trakiškių — 1 komplektas Trakiškių k., 1917 m. ; Rudelės — 1 komplektas Rudelės k., 1913 m. ; Sūsniškų — 1 komplektas Sūsniškų k. 1913 m.

Per valsčių teka Šešupė ir jos intakas Kirsna. Yra ežerai: Orijos 100 ha ploto, Jonavo — 31,60 ha, Raudenio — 30 ha, Kelmavyčio — 11 ha, Sūsnius — 5 ha, Skęstutis didysis — 3 ha, ir Skęstutis mažasis — 2 ha. Raudenio ir Sūsnius ežerai yra nuleisti, kai 1930 metais buvo gilinama Kirsnos upė.

Buvo ir yra šie dvarai: Lakinskų — 222,42 ha, neišparceliuotas ; Barauskų — 66 ha, neišparceliuotas; T. Skersabalių — 235,97 ha, išparceliuotas, Turlojiškės — 235 ha, išp. ; Orijos — 108,26 ha, išp. ; Trakėnų su Gutavo, Mariankos, Aukštakalnio palivarkais — 1.081,53 ha, išp. ; Zigmantavo 115,59 ha, išp. ; Pranciškavo — 116,35 ha, išp. ; Pasūduonio — 157,23 ha, išp. ; Jonavo — 353,66 ha, išp. ; Suvalkėlių — 280 ha, savanoriškai išparduotas ligi 1925 metų.

Kalvarijos valsčiaus ribose buvo malūnai: Juozo Zavistausko — Butanavičių kaime, Juozo Aleksos — Būdviečių k., Karolio Kvičiaus — Akmenynų k., Vosyliaus Tarasevičiaus — Tabarų k., Juozo Bendaravičiaus — Tabarų k., Juozo Matulevičiaus — Kreivosios k.

Juozo Balyno — Turlojiškės kaime lentpiūvė ir malūnas. Petro Radžiūno — Jungėnų kaime lentpiūvė ir malūnas. Saliamono Frenkelio — Tabarauskų kaime koklių dirbtuvė. Abelio Jakobsono — Barauskų kaime elektros stotis.

Lakinskų dvare yra piliakalnis ant Šešupės kranto ir kitas piliakalnis Menkupių kaime, Kazakevičiaus lauke.

Lietuvos respublikos valdžia Alytaus apskritį paliko. Kalvarijos apskrčiai liko per mažas plotas. Tad visas apskrities įstaigas valdžia perkėlė į Marijampolę, o likusius Kalvarijos, Krosnos, Liudvinavo, Padovinio ir Liubavo valsčius įjungė į Marijampolės apskritį, o Rudaminos valsčių — į Seinų apskritį. Tuo būdu Kalvarijos apskritis buvo panaikinta.

Baigiant rašyti apie Kalvarijos apskritį, reikia pridurti, kad kai jau buvo pasirašyta Lietuvos taikos sutartis su Tarybų Sąjunga, 1920 metais, rusų raudonoji armija išvijo lenkų legionus iš Vilniaus ir nustūmė lenkų kariuomenę ligi pat Varšuvos. Tada Tarybų Sąjunga leido Lietuvos valdžiai, pagal sutartį, paimti Vilnių ir kitas lenkų okupuotas Lietuvos sritis — Gardiną, Seinus, Suvalkus. Kai lenkai, prancūzų pertvarkyti, perėjo į priešpuolį, tai raudonąją armiją atstūmė vėl ligi Lietuvos sienos ir susidūrė su lietuvių kariuomene. Čia Suvalkuose lenkai buvo susitarę su

lietuviais palikti Lietuvai Vilnių ir kitas sritis. Tačiau žodį su-
laužė : užėmė Suvalkus, Seinus, Vilnių ir Gardiną. Lietuvai liko
Alytus su geležinkelio dalim. Alytuje liko daug vagonų, bet Lie-
tuvos pareigūnai nepasiekė nei tų vagonų, nei geležinkelio Aly-
tuje. 1923 m. Lietuvos valdžia išvedė naują geležinkelį iš Kazlų
Rūdos pro Marijampolę, Kalvariją į Šeštokų stotį, prisijungė
Alytaus geležinkelį ir pasiekė ten paliktus vagonus. Šito naujojo
geležinkelio stotis buvo pastatyta netoli plento šalia Kalvarijos
miesto, tik kiek pertoli, nes už 4 km nuo miesto.

5. Bolševikų okupacijos metu

1940 m. liepos 21 d. Lietuvą okupavo bolševikai. Jų rastos
nepriklausomybės laikų apskritys jiems pasirodė per didelės ir
nepatogios valdyti, nes turėdami didelių plotų apskritis ir vals-
čius apsunkintų savo žvalgybai priešišškai nusiteikusių okupanto
atžvilgiu kraštą ir žmones sekti, terorizuoti ir bausti. Todėl rastus
20 apskričių padalino į 83 apskritis, jų vadinamus rajonus. Valsčius
taip pat susmulkino. Vieną valsčių dalino į kelias dalis, kurias
pavadino apylinkėmis. Tą administracinį pertvarkymą vedė
Aukščiausios tarybos prezidiumas savo įsakais. Kuo 1949 m.
ligi 1959 m. vasario m. 1 d. minėtasis prezidiumas tokių įsakų
paskelbė net 99 vis taisydamas ir kaitaliodamas pirmąjį savo
įsaką apie padalinimą Lietuvos į rajonus ir apylinkes. Oku-
pantai atstatė ir Kalvarijos apskritį — rajoną, kuri nepriklaus-
omybės laikais buvo panaikinta. Į atstatytą rajoną įjungė šias
apylinkes : Akmenynų, Brazavo, Būdviečių, Dotamų, Jurgežerių,
Kalvarijos, Liubavo, Menkupių, Mockų, Kaujienos, Radziškės,
Rasių, Salaparaugio, Sangrūdų ir patį Kalvarijos miestą. Jame
apgyvendino rajono vykdomąjį komitetą.

Kaip kitų rajonų, taip ir Kalvarijos ūkininkus prievarta suvarė
į kolchozus, lietuviškai pavadintus kolūkiais, jiems atiduodami
žemes, žemės dirbimo padargus, gyvulius, sėklą, kluonus ir tvar-
tus, o buvusius ūkininkus privertė bendrai dirbti tuose kolū-
kiuose. Skyrusias vieno ūkininko žemes nuo kito ežias panaikino.
Kalvarijos rajone sukūrė kolūkius ⁹⁹.

⁹⁹ Brazavo apylinkėje įsteigė kolūkį pavadintą *Naujas Gyvenimas*, Būd-
viečių apylinkėje — *Jaunoji gvardija*, Dotamų — *Pergalė*, Gimtoji žemė ir

1962 m. gruodžio m. 9 d. to paties Aukščiausios tarybos prezidiumo įsakymu Kalvarijos rajonas buvo likviduotas, o jo gyvenvietės padalintos tarp gretimų Lazdijų, Marijampolės (Kapsuko) ir Vilkaviškio rajonų.

Minėtas prezidiumas 1963 m. sausio m. 12 d. įsakė padidinti apylinkes. Buvusias Kalvarijos rajono apylinkes taip pertvarkė: iš Kalvarijos ir Brazavo apylinkių padarė vieną Kalvarijos apylinkę su centru Kalvarijoje. Jurgežerių, Menkupių ir Akmenynų apylinkes sujungė į vieną Jurgežerių apylinkę su centru Jurgežeriuose. Liubavo ir Salaparaugio apylinkes sujungė į vieną Liubavo apylinkę su centru Liubave ir, pagaliau, Sangrūdų, Mockų ir Radziškių apylinkes sujungė į vieną Sangrūdų apylinkę su centru Sangrūdoje¹⁰⁰.

Kun. Jonas Reitelaitis

Krikštonys, Alytaus apskr.

XX TSKP suvažiavimo vardo, Jurgežerių — Rytų aušra ir Stalino keliu, Kalvarijos — Tarybų Lietuva ir Banga, Liubavo — Šešupė ir Suvalkietis, Menkupių — Ateitis, Mockų — Petras Cvirka, Naujienos — Komunizmo aušra, Lenino keliu ir Kovo aštuntosios, Radziškės — Tarybinis artojas ir Tarybinė žemė, Rasių — Vaga ir Taika, Salaparaugio — Marytės Melnikaitės ir dar kelis kolūkius. (Šios žinios paimtos iš Lietuvos TSB administracinis-teritorialinis suskirstymas, Vilnius 1959, 134-140 psl.)

¹⁰⁰ Čia pravers pasisakyti dėl vietovardžių, vandenvardžių ir minėtų čia žmonių vardų, pavardžių, ir jų tautybės. Su jais turėta nemaža galvosūkių. Ši studija pradėta žiląja senove. Baigta XX amžiaus pirmoje pusėje. Lietuvos dokumentai, tų laikų papročiu, buvo rašomi bažnytine kalba — Vakaruose lotynų, o Rytuose — rytų apeigų bažnytine slavų kalba (*cerkovno-slavianskij jazyk*).

Lietuva turėjo didelius plotus grynai rusiškų žemių. Dėl šių priežasčių pirmosios nepriklausomybės — didžiųjų kunigaikščių — laikais visi oficialūs dokumentai ir raštai buvo rašomi minėta bažnytine slavų kalba.

Po Liublino unijos jie pradėta rašyti lenkų kalba. Tos kalbos ir sudarė tuos keblumus, iš kurių nepavyko visai išsipainioti. Žmonių pavardės ir vietovardžiai su vandenvardžiais buvo rašomi ne taip, kaip juos lietuviai vadino, bet kaip rašytojams patiko. Be to, jie turėjo ir Lietuvai nenaudingų tendencijų. Rusai ją norėjo atvaizduoti rusišku kraštu, o lenkai lenkišku. Štai keli pavyzdžiai iš Sūduvos krašto. Oficialiai buvo rašoma Vladislavovo, žmonėms gi jis buvo tik Naumiestis, o nepriklausomybės laikais — Kudirkos Naumiestis. Dokumentuose buvo rašoma

Urdomin, žmonėms gi jis buvo Rudamina. Dokumentuose ir oficialiuose raštuose Plokščių užsimušęs nerasi. Jų vietoje buvo *Blogoslovienvstvo*. Akmenynų istorikai rašė, kad Akmenynai dar 1774 m. nepriklausė Kalvarijos parapijai. Ir tikrai. Kalvarijos parapijos kaimų sąrašuose Akmenynų vardo nebuvo. Jų vietoje buvo *Akmuo-Kamien*. Tas faktas tiems istorikams nė į galvą neatėjo. Ir dėl to jiems nesunku buvo suklysti. Šiais keliais pavyzdžiais tenka pasitenkinti, nors jų galima visa virtinė pririnkti.

Tokia pat painiava buvo ir su žmonių pavardėmis ir su jų tautybe. Lietuvišką pavardę Lapinskas, pavyzdžiui, lenkai rašė Lapinski, o rusai Lapinskij. Maikauskas vieniems buvo Maikovski, o kitiems Maikovskij. Buvęs nepriklausomybės laikų Prekybos ir pramonės ministeris Šimkus rusų raštuose buvo Šimkov, švietimo ministeris dr. K. Jokantas — Jakantov. Jų pavardės surusino be jų prašymo ir žinios. Kas iš jų buvo lietuvis, lenkas ar rusas nesugebėta tiksliai nustatyti. Pažymėta lenku ar rusu tik tie, kurių tautybė ir religija buvo surastos kokiame rašte. Prie tokių pavardžių dažniausia jungta galūnė *is*, nors galėjo būti ir *as*. Iš tos painiavos neišbrido autorius, ir vargiai kas kitas iš jos išbris. Iš senų laikų liudininkai pasiliko tik dokumentai. Jie kylančių klausimų ir abejonių neišsprendžia.

Tokie pat sunkumai iškilo ir dėl vietovardžių ir vandenvardžių. Nustatyta juos visus surašyti lietuviškai. Taip surašyti tik tie, kurie buvo žinomi arba surasti lietuviškuose raštuose. Nežinomi gi surašyti taip, kaip jie buvo surašyti rastuose dokumentuose. Nemaža vietovardžių ir vandenvardžių dėl įvairių priežasčių išnyko. Norėta išnykusius atžymėti. Bet nepavyko. Tai pranešė jėgas ir galimybes. Atžymėta tik tie, kuriuos pavyko surasti raštuose ar esamose žinomose apylinkėse. Kiti palikti, kaip buvę, neatžymėti.

Pastaba. Vincentas Liulevičius prašo patikslinti *Metraščio* III tomo II puslapį: Šią studiją įvykiais po 1937 metų papildė ne jis pats, bet prel. Mykolas Krupavičius.

KETVIRTASIS PRIEDAS

Kalvarijos apskrityje prūsų valdžios sukurtos ekonomijos

I. Ūdrijos ekonomija

1. Ūdrijos palivarkas, jo kaimai su smuklėmis : Cibiliekai, Ūdrija, Duselinkai, Butrimiškiai, Dubėnai, Žaunieriškiai, Stražiškiai, kitaip Klodziškiai, be smuklės.

2. Alytaus palivarkas su vandens malūnu ir kaimais su smuklėmis : Bakšiškiai, Ūžubaliai, Likiškiai, Radžiūnai, Talaukis ir du ežerai — Talaukis ir Kalvis, Miklusėnai ir Likiškėliai be smuklių.

3. Kasperaučiznos palivarkas ir kaimai be smuklių : Mikutiškiai ir Panemuninkai.

4. Kižių palivarkas ir jo kaimai : Kižiai su smukle, Kriauniškiai su smukle, Jackonys be smuklės.

5. Alytaus miestas su svaigalų gamykla.

6. Alytaus girininkija su eiguvomis : Dembuvka, Smalinyčia ir Naujoji Stražė (n).

7. Ūdrijos ir Duselės ežerai.

Pagal 1789 m. valstybinę apžiūrą Ūdrijos turtų metinės pajamos įvertintos 26.686 zlotai ir 14 grašių.

Prūsų valdžia, išnuomavusi šią ekonomiką, gavo už metus nuomos 42.371 zlotą ir 21 grašį.

Naujųjų Rytprusių matininkai, išmatavę Ūdrijos palivarkus, rado ploto 4497 margus ir 66 rykštes. Kas lygu 2520 ha.

II. Aniškio ekonomija

1. Pirminis Aniškio dvaras su vandeniniu malūnu.

Dvaro kaimai su smuklėmis : Balkūnai, Čižikai, Kurnėnai, Luksnėnai, Šakiai ir be smuklių : Kaniūkai, Liuklingėnai, Petrakėlis ir Daugirdėliai.

2. Dvarai — Arcišonys, Dirvonai, Jackavas, Trakelis ir Vaisiai su kaimais : Dirvonai, Gudeliai, Alaburdiškė, Mančiūnai su smukle, Sapačiškė su smukle, Lysa Gura, smuklė, Šipulciškė ir Varanauskas.

3. Dvarai : Dapkiškė ir Vankiškė ir jų kaimai : Zizėnai, Burbiškiai, Čigoniškė su smukle, Vankiškė su smukle, Daukinčiai su smukle, Pošnia, Remeikiai ir Varnagiriai su smukle.

4. Jurgiškių dvaras su Jurgiškės k.

III. Krokialaukio ekonomija.

1. Pirminis Krokialaukio dvaras su smukle ir jo kaimai : Grinkiškiai, Angininkai su smukle, Antokolis (n), Dzekaučizna, Krikštėnai su smukle,

Krokininkai, Maštalieriai, Navininkai su smukle, Atesninkai su smukle, Peršėkiuinkai su smukle, Petrakėlis, Trakelis, Verabiejai su smukle, Daugirdai su smukle, Zalivka.

2. Riečių palivarkas ir jo kaimai su smuklėmis : Dzingiškiai, Liepakojai, Riečiai, Miknionys.

3. Miknionių dvaras ir jo Dziugeliškių viensėdis.

IV. Rudaukos ekonomija

1. Pirminis Rudaukos dvaras ir jo kaimai :

Šalčininkai, Naujavalakiai, Vartai, Grabauka, Aleknonys, Žuvin-tas, Zailiai (kitaip Balninkai), Skituriai.

Visuose šituose kaimuose buvo po smuklę, o Grabaukoje dar vandeninis ir vėjinis malūnai. Rudaukos dvarui dar priklausė Pasimnyčia, be smuklės.

2. Krosnos dvaras ir jo kaimai su smuklėmis :

Krosna, Birščiai, Pėdziškiai, Kalendrai ir Tūriškiai be smuklių.

3. Didžiosios Kirsnos dv. ir jo kaimai su smuklėmis :

Didžioji Kirsna, Išlandžiai, Krosnėnai, Delnica, ir be smuklės Gudeliškiai. Kirsnoje vandeninis ir vėjinis malūnai.

4. Prygos dv. ir jo kaimai su smuklėmis : Pryga, Babrauninkai, Barčiai.

5. Buktininkų dv. ir jo kaimai su smuklėmis : Buktininkai, Gluosni-ninkai, be smuklių : Dubininkai, Paveliuona, Ocbotka.

6. Šalčininkų dv. ir Šalčininkų k. be smuklės.

7. Paželstvos dv. ir Paželstvos k. su smukle.

8. Smalinyčios dv. ir Smalinyčios k. be smuklės.

9. Atesninkų dv. ir Atesninkų k. su smukle, Kalniškės k. be smuklės.

10. Randiškių dv. ir Randiškės k. be smuklės.

11. Semeniškių dv. ir Semeniškių k. su smukle.

12. Pralaneiškės dv. ir Babrauninkų k. be smuklės.

13. Metelicos dv. ir Metelicos k. su vėjiniu malūnu.

14. Simno miestas.

15. Dar Skituriai, Budzilavas, Litvenciškė ir Mergalaukis.

Iš viso ekonomijoje yra 12 dvarų, 36 kaimai, 24 smuklės, 1 vien-kiemis, 2 vėjiniai malūnai ir 2 ežerai : Atesninkuose ir vienas Rudziškėje.

V. Kalvarijos ekonomija

1. Kalvarijos dvaras ir dalis jo kaimų, kurie buvo įjungti į Rudaukos ekonomiją, kaip Kirsna ir jos kaimai : Kalvarijos miestas, dvaro vandens malūnas, plytinė, Pieskinės smuklė, Kusliškiai miškiniai, Kušliškiai laukiniai, Kreivoji, Kalviai, Smalininkai, Naujienėlė, Raudeniškiai, Pajaujiškiai, Jucevičiai, Tabarauskai, Butanavičiai, Skersabaliai, Men-

kupiai, Eglėbaliai, Jurgežeriai, Būdaviskas, Būdviečiai, Juodeliai, Milunčiškiai, Triobiškiai, Akmenynai, Papiliakalniai, Patašinė, Mikališkiai, Kirsnos tiltas su smukle, Zubriai, Santaka, Ivantiškiai, Vincentiškiai, Sūsinkai, Karališkiai, Jaurinė, Kamšai, Pagrandai ir Ivoškai.

2. Skaisčių dv. ir Skaisčių k.

3. Vingrėnų dv. ir Didžiųjų Vingrėnų k.

4. Mažųjų Vingrėnų dv. ir Mažųjų Vingrėnų k., Gabrilaučizna, Gutaučizna, Sidaraučizna ir Beržiniai.

5. Jonavo dv. ir kaimai : Pasūduonis ir Janauka.

6. Didžiojo Pasūduonio dv. su plytine, vėjiniu malūnu ir Jonavo ežeru, kaimai : Kimšai, Mikalauka, Staviskiai, Mažasis Pasūduonis.

7. Mažojo Pasūduonio dv.

8. Orijos dv. ir kaimai : Orija, Pabaliniai, Petrakinė, Kvietkinė, Palnyčia, Jakimavičiai, Ilgalaukiai, Bambiniai, Graužiniai, Navasada, Paširvintys, Strazdinė, Varteliai, Vidgiriai, Vygrelė, Vaitkabalai.

9. Kacbaučiznos dv. (n) ir kaimai : Salabundziškiai, Juodi Šaltiniai, Deivoniškiai, Kampiniai, Šleiniai, Trakiškiai, Turgalaukis.

VI. Liudvinavo ekonomija

1. Liūliškių dv. ir kaimai : Yidgirėliai, Amalviškiai, Daukšiai, Plyniai, Varnupiai, Kumečiai.

2. Novopolio dv. ir kaimai : Padovinys, Putriškiai ir Panausupys.

3. Liudvinavo dv., Liudvinavo mst. ir kaimai : Geležiniai, Bavar-diškiai, Gyviškiai, Dviratinė, Zaidogla, Danieliškiai, Tarašiškiai, Kūlokai, Aštruliai, Balaikai, Žvyniškiai, Pasūdonė (arba Lengerynė), Pažerėliai, Šilavotas, Turgalaukis, Stebuliškiai, Vyšniauškis ir Podmlinarka (n).

4. Navinos dv. ir kaimai : Vartai ir Podvartai.

5. Podželsvos dv. ir kaimai : Želsva, Būriškiai, Strazdai, Podlenartai.

6. Buktos dv. ir kaimai : Kivinė, Podprūdabalė, Trobiškiai, Barsukai, Cegelnė.

7. Aukštosios Buktos dv. ir kaimai : Reidariškė, Samaučizna, Baraginė, Varnališkiai, Kirkilavas.

8. Gulbiniškių dv. ir kaimai : Kreivė, Juodi Šaltiniai, Raudoni Šaltiniai, Malina, Padirkeliavas, Tūrupis, Vazniškės, Dilginė (Dargučiai), Kumeciškiai, Podskardupiai, Ūdrupis, Skardupiai, Rudvališkė, Podemblina, Prūdabalė, Podtūrupis, Zakaraučizna.

VII. Vištyčio ekonomija

VIII. Vilkaviškio ekonomija

IX. Penkinių ekonomija

X. Karalkrėslio ekonomija

XI. Lankeliškių ekonomija

XII. Bartininkų ekonomija

Paskutinių šešių ekonomijų gyvenviečių sąrašų nerasta.

PENKTASIS PRIEDAS

Daviniai apie Kalvarijos apskrities miestus

Vilkaviškis karališkas miestas turi 7 gatves, 305 dūmus (yra 1 bažnyčia), pievų ir dirvų 56 valakus ir 5 margus, 1 vėjinį malūną ir 1 vandeninį, 28 smukles, 23 bravorus, 35 degtinės varyklas, 65 šulinius.

Žmonės : 2077 vyrai ir moterys : 550 šeimininkų, 478 šeimininkės, 151 mažas sūnus, 281 paauglys, 141 maža duklė ir 276 pusmergės ; samdomi : 6 bernai, 25 piemenys, 27 mergos, 18 padienių samdinių. Jų tarpe 1236 žydai, 3 dvasininkai, 10 prekybininkų, 149 amatininkai, 3 magistrato tarnautojai, 3 policininkai, 1 miestietis atvykėlis.

Pastatai : 12 namų dengti degpadėmis, 294 — gontų stogais, 40 kluonų, 18 sklypelių neapstatytų.

Karaliui mokestis : 425 taleriai ir 30 grašių (pilna padūmė 319 talerų, puspadūmė 106 taleriai ir 30 grašių).

Priešgaisriniai įrankiai : 176 mediniai švirkštai, 125 kopėčios, 130 odinių kibirų, 145 kabliai, 4 statinės su vandeniu.

Gyvuliai : 170 arklių, 10 kumeliukų, 40 jaučių, 128 karvės, 78 veršeliai, 198 avys, 293 kiaulės.

Prekybininkai : 4 šilkais prekiauja, 4 audekais, 2 gelumbe.

Amatininkai : 1 vaistininkas, 1 barzdaskutys, 10 kepėjų, 2 statinariai, 20 aludarių, 3 knygrišiai, 2 ratelninkai, 11 skerdžių, 9 stiklintojai, 2 auksakaliai, 4 kalviai, 2 skardininkai, 14 kailiadirbių, 1 mūrininkas su mokiniu ir pameisteriu, 1 malūnininkas, 1 pasamonininkas (sijonų pažemių ripuliuojotas), 1 vamzdžių gręžėjas, 1 balnius, 2 šaltkalviai su pameisteriais, 3 siuvėjų su dviem pa meisteriais, 3 staliai, 1 dailidė (trobų statytojas), 1 milius.

Kariuomenės įgula : 1 eskadronas von Szerda iš Suterio gusarų pulko : 219 žmonių (114 vyrų, 35 moterys, 32 sūnūs, 40 dukterų).

Liudvinavas karališkas miestas turi 6 gatves, 131 dūmą (jų tarpe magistrato 11, dvaro 11, bažnyčios 1).

Pievų ir dirvų miestas turi 105 valakus, 21 margą ir 36 rykštes, 1 vandeninį malūną, 18 smuklių, 9 bravorus, 37 šulinius.

Pastatai : 131 namas gontų stogu, 52 kluonai, 7 sklypeliai neapstatyti.

Žmonės : 858 vyrai ir moterys : 210 šeimininkų, 204 šeimininkės, 42 maži sūnūs, 103 paaugliai, 47 mažos dukterys, 98 pusmergės. Samdiniai : 32 bernai, 29 mergos, 91 piemuo, 1 padienis. Jų tarpe : 432 žydai, 5 ateiviai čekai, 2 dvasininkai, 1 prekybininkas, 1 policininkas.

Karaliui mokestis : 274 taleriai ir 30 grašių (pilna padūmė 205 taleriai ir 67 grašiai, puspadūmė 68 taleriai, 52 grašiai ir 9 fenigai).

Priešgaisriniai įrankiai : 131 medis švirkštas, 131 kopėčios, 131 odinis kibiras, 2 kabliai, 2 statinės su vandeniu.

Gyvuliai : 164 arkliai, 24 kumeliukai, 39 jaučiai, 129 karvės, 145 veršeliai, 230 avių, 255 kiaulės.

Tik vienas audekais prekiaujęs prekybininkas.

Amatininkai : 1 skutikas, 8 kepėjai, 2 grėžėjai, 18 aludarių, 1 kalvis, 1 ratelninkas, 4 kailiadirbiai su darbininkais, 6 skerdikai, 1 stiklintojas, 1 pasamonininkas, 1 mūrininkas, 1 malūnininkas su dviem mokiniais, 1 balnius, 25 siuvėjai, 12 batsiuvų, 1 stalius, 1 puodžius, 2 dailidės.

Kalvarija — karaliaus miestas, turi 10 gatvių, 446 dūmus (yra 1 bažnyčia).

Pievų ir dirvų turi 65 valakus ir 12 margų ; 40 smuklių, 34 bravorus, 34 degtinės varyklas, 51 šulinį.

Pastatai : 6 namai degpadžių stogais, 404 gontų stogais, 91 kluonas, 36 skypeliai neapstatyti.

Žmonės : 2886 vyrai ir moterys : 671 šeimininkas, 684 šeimininkės, 168 berniukai ligi 10 metų, 488 vyresni sūnūs, 170 dukterų ligi 10 metų, 458 vyresnės. Samdiniai : 45 bernai, 146 mergos, 49 piemenukai, 7 padieniai. Tarp jų 1782 žydai, 3 dvasininkai, 15 prekybininkų, 222 amatininkai, 3 magistrato tarnautojai, 2 policininkai. Pribuvo vienas svetimtautis miestietis.

Karaliui mokestis : 652 taleriai ir 30 grašių (pilna padūmė 489 taleriai, 22 grašiai ir 9 fenigai. Puspadūmė 163 taleriai 7 grašiai ir 9 fenigai).

Priešgaisriniai įrankiai : 288 mediniai švirkštai, 309 kopėčios, 266 odiniai kibirai, 272 kabliai, 4 statinės su vandeniu.

Gyvuliai : 391 arklys, 9 kumeliukai, 112 jaučių, 412 karvių, 180 veršelių, 577 avys, 1058 kiaulės.

Prekybininkai : 3 pardavinėja šilką, 4 audeklus, 8 gelumbę.

Amatininkai : 1 vaistininkas, 1 barzdaskutys, 13 kepėjų, 5 statindariai, 23 aludariai, 3 knygrišiai, 2 ratelninkai, 2 stiklintojai, 5 auksakaliai, 3 kalviai, 15 žuvininkų, 24 kailiadirbiai, 4 mūrininkai, 11 pasamonininkų, 1 vamzdžių grėžėjas, 1 virvininkas, 2 šaltkalviai, 49 siuvėjai su 7 darbininkais, 2 kaminkrėčiai, 30 batsiuvų, 1 račius, 4 staliai, 1 milius (milavėlis ir lygintojas-glenciuotojas), 1 laikrodininkas, 1 plytininkas ir 1 dailidė.

Kariuomenės įgula : 1 eskadronas von Biberšteino iš Suterio gusarų pulko (137 vyrai, 36 moterys, 27 sūnūs, 16 dukterų).

Vištytis — karališkas miestas, turi 8 gatves, 284 dūmus (tarp jų 1 bažnyčia). Pievų ir dirvų turi 122 valakus ir 17 margų. Miško 81 valaką ir 26 margus, 1 vandeninį malūną, 24 smukles, 15 bravorų, 13 degtinės varyklų, 8 šulinius.

Pastatai : 189 namai gontų stogu, 22 skypeliai neužstatyti.

Žmonės : 1590 vyrų ir moterų : 356 šeimininkai, 374 šeimininkės, 140 maži ir 232 paaugę sūnūs, 154 mažos ir 204 pusmergės dukterys. Samdyti : 17 bernų, 10 piemenų, 45 mergos, 8 padieniai samdiniai. Jų tarpe 676 žydai, 2 svetimšaliai čekai, 3 prekybininkai, 116 amatininkų, 3 magistrato tarnautojai, 3 policininkai. Pribuvo vienas miestietis iš kitos gyvenvietės.

Karaliui mokestis : 842 taleriai ir 60 grašių (pilna padūmė 207 taleriai, puspadūmė 69 taleriai, magdeburginio činšo 566 taleriai ir 60 grašių).

Gyvuliai : 210 arklių, 76 kumeliukai, 64 jaučiai, 344 karvės, 94 veršiai, 120 avių, 352 kiaulės.

Prekybininkai : 3 audeklais prekiauja.

Amatininkai : 1 barzdaskutys, 11 kepėjų, 4 statindariai, 24 aludariai, 2 knygrišiai, 1 ratelninkas, 12 skerdėjų su 4 pagelbininkais, 2 bronzintojai, 1 stiklintojas, 3 kalviai, 2 skardininkai, 1 kailiadirbys, 1 tapytojas, 1 mūrininkas su 1 mokiniu, 1 malūnininkas, 1 adatininkas, 1 vamzdžių gręžėjas, 2 šaltkalviai, 8 siuvėjai su 1 darbininku, 10 batsiuvių su dviem pagalbininkais, 3 račiai, 2 stalai, 4 puodžiai, 5 dailidės.

Kariuomenės įgula : 1 von Lessevo eskadronas iš von Suterio gusarų pulko 894 žmonės (493 vyrai, 172 moterys, 117 sūnų, 112 dukterų).

Liubavas — karališkas miestas, turi 4 gatves, 88 dūmus (tarp jų 1 bažnyčia). Pievų ir dirvų turi 27 valakus ir 8 margus ; 6 smukles, 4 bravorus, 3 degtinės varyklas, 7 šulinius.

Pastatai : 74 namai gontų stogais, 24 kluonai, 14 sklypelių be trobų.

Žmonės : 357 vyrai ir moterys : 83 šeimininkai, 82 seimininkės, 30 mažų ir 48 paaugę sūnūs, 39 mažos ir 38 pusmergės dukterys ; samdiniai : 17 bernų, 7 piemenukai, 12 mergų, 1 padienis. Tarp jų 135 žydai, 3 dvasininkai, 23 amatininkai, 1 policininkas.

Karaliui mokestis : 75 taleriai ir 60 grašių (pilna padūmė 53 taleriai, puspadūmė 17 talerių ir 60 grasių).

Priešgaisriniai įrankiai : 17 medinių švirkštų, 36 kopėčios, 4 odiniai kibirai, 42 kabliai, 2 statinės su vandeniu.

Gyvuliai : 87 arkliai, 13 kumelių, 57 jaučiai, 83 karvės, 60 veršelių, 237 avys, 64 kiaulės.

Amatininkai : 1 barzdaskutys, 1 statindaris, 1 stiklintojas, 1 kalvis su darbininku, 1 žuvininkas su mokiniu, 1 tapytojas, 6 siuvėjai, 7 batsiuviai, 1 stalius.

Simnas karališkas miestas turi 4 gatves, 90 dūmų (juose 1 bažnyčia). Pievų ir dirvų 66 valakai ir 11 margų. 11 smuklių, 5 bravorus, 6 degtinės varyklas, 12 šulinių.

Pastatai : 107 namai gontų stogu, 62 kluonai, 2 sklypeliai neužimti.

Žmonės : 489 vyrai ir moterys : 112 šeimininkų, 102 šeimininkės, 41 maži ir 80 pusberniai sūnūs, 29 mažos ir 46 pusmergės dukros. Samdiniai : 29 bernai, 15 piemenų, 35 mergos. Jų tarpe 118 žydų, 2 dvasininkai, 1 prekybininkas, 17 amatininkų, 2 magistrato tarnautojai.

Karaliaus mokestis: 284 taleriai ir 30 grašių (pilna padūmė 100 talerių, 64 grašiai ; puspadūmė 33 taleriai, 52 grašiai ir 9 fenigai, magdeburginis činšas 150 talerių.)

Priešgaisriniai įrankiai : 3 mediniai švirkštai, 82 kopėčios, 78 kabliai, 2 statinės su vandeniu.

Gyvuliai : 193 arkliai, 46 kumeliukai, 129 jaučiai, 167 karvės, 107 veršeliai, 676 avys, 213 kiauliai.

1 prekybininkas pardavinėja audeklus.

Amatininkai : 1 barzdaskutys, 1 kepėjas, 1 statindarys, 1 ratelninkas,

1 skerdikas, 1 stiklintojas, 1 kalvis, 1 mūrininkas, 1 vamzdžių gręžėjas,
1 šaltkalvis, 3 siuvėjai, 3 batsiuviai, 1 puodžius.

Alytus karališkas miestas turi 3 gatves, 41 dūmų (tarp jų 1 dvaro ir 1 bažnyčios). Pievų ir dirvų turi 51 valakų ir 4 margus, 1 smuklę,
2 bravorus, 1 šulinį.

Pastatai : vienas namas dengtas degpadėmis, 35 gontais, 21 kluonas, 3 sklypeliai be trobesių.

Žmonės : 172 vyrai ir moterys : 39 šeimnininkai, 42 šeimnininkės, 15 mažų ir 33 paaugliai sūnūs, 16 mažos ir 20 pusmergės dukterys. Samdiniai: 10 bernų, 6 piemens, 11 mergų. Tarp jų 12 žydų, 1 dvasininkas, 3 amatininkai, 1 policininkas.

Karaliui mokestis : 54 taleriai ir 45 grašiai, (pilna padūmė).

Priešgaisriniai įrankiai : 19 medinių švirkštų, 34 kopėčios, 19 medinių kibirų, 30 kablų, 3 statinės su vandeniu.

Gyuliai : 55 arkliai, 8 kumeliukai, 65 jaučiai, 62 karvės, 32 veršeliai, 109 avys, 63 kiaulės.

Amatininkai : 1 barzdaskutys, 1 kalvis, 1 mūrininkas.

Kariuomenės įgula : 15 žmonių iš von Suterio gusarų pulko (15 vyrų, 2 moterys, 1 sūnus, 2 dukterys).

(Vonsicki, *Pruskie opisy miast polskich*, paduoda šiuos davinius iš Berlyno archyvuose surasto rankraščio : *Statistische Tabellen von den Bialys-tokischen Cammer Städten in der Provinz Neuostpreussen pro Jahr 1800*. Veikalas randamas Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekoje Vilniuje 058953/13).

ŠEŠTASIS PRIEDAS

Majoratai išdalinti kariškiams už nuopelnus

1. 1836 m. rugsėjo 10 d. caras Mikalojus padovanojo generolui leitenantui Vladimirui Siversui Aniškio dvaro centrų su vandeniniu malūnu ; Jackavos ir Vardavos dvarus, kuriems priklausė šie kaimai : Čižikai, Kurnėnai, Luksnėnai, Mančiūnai su smuklėmis, ir be smuklių : Daigirdėliai, Gudeliai, Alaburdiškė, Kaniūkai, Liuklingėnai ir Šipulčiškė su Aniškio ir Luksnėnų ežerais. Šitam generolui dar buvo pridėta Ūdrijos ekonomijos Kasparaučiznos dv. su Kavalio ir Duselės ežerais. Gavo stačio ir nukirsto miško 1216 margų ir 145 rykštes (680,96 ha).

2. 1837 m. gruodžio 14 d. caras padovanojo Dapkuškės dvarų su priklausiniais Mikalojui Teodoro Šatovui, Petrapičio ulonų pulko generolui majorui. Tuo įsaku generolas gavo dvarus : Dapkuškę, Vankiškę, Arciškonis ir tų dvarų kaimus su smuklėmis : Vankiškę, Daukinčius, Varnagirius ir Zizėnus. Kadangi šitie dvarai turėjo kasmet atmokamą paskolą Žemiečių Kredito Draugijoje, tai, kol hus ta paskola atmokėta, buvo pridėti Šatovui kaimai Čigoniškė ir Pošnia su smuklėmis, Remeikiai be smuklės ir Seirijų ekonomijos Remeikių dvarelis.

3. 1837 m. gruodžio 14 d. caras padovanojo generolui leitenantui Karoliui Mandenšternui iš Kalvarijos apskrities Karalkrėslio ekonomijos « Pajavonio

majoratui » sudaryti Pajavonio ir Užupio dvarus bei jų kaimus : Pajavonį, Užupį, Karklupėnus su smukle, Klėtkininkus, Šveicarijos vienkiemį ir iš Klėtkampio laukų sudarytus kaimus : Eglupį, Anšlaukį su smukle, Aniškio ekonomijos ten pat šalia Pajavonio esantį Šakių kaimą su smukle. Punsko girininkijos miško dvi eiguvas — Dabravolę ir Lubiškius su sargų eigulių sodybomis, iš viso 1158 margus 122 rykštes (649 ha).

4. 1847 m. birželio 1 d. padovanojo generolui adjutantui Povilui Grabei Krokialaukio dvarą su smukle, Riečių palivarką ir kaimus su smuklėmis : Daugirdus, Riečius, Liepakojus, Verabiejus, Navininkus, ir be smuklių : Grinkiškius, Dzingiškius, Petrakėlį, Trakelį, Antakalį, Dzekaučizną, Zalivkus, Maštaličius ir Trakelio mišką — 218 margų 164 rykštes. Ir iš Aniškio turtų pridėta Vaisių palivarkas, Krokialaukio ribose.

5. Generolui Patonui padovanojo iš Rudaukos ekonomijos Kirsnos dvarą, kuriam priklausė : Didžioji Kirsna, Išlandžiai, Krosnėnai, Delnica su smuklėmis, ir be smuklės Gudeliškiai, Kirsnoje vėjinis malūnas. Jam ir miško teko 384 margai 165 rykštės.

6. Generolui leitenantui, štabo rotmagistrui, Konstantinui Štrandtmanui padovanojo Krosnos dvarą, kuriam priklausė kaimai : Krosna, Birščiai, Pėdziškiai, Kalendrai su smuklėmis, ir be smuklės Tūriškiai, Prygos dvarą su kaimais : Pryga, Babrauninkai, Barščiai, ir miško 998 margus 81 rykštę.

7. Liudvinavo ekonomijos Liūliškių dvarą, kuriam priklausė kaimai : Dauksiai, Amalviškiai, Vidgirėliai ir Plyniai, padovanojo pulkininkui von der Lannitz ; jam teko miško 925 margai 103 rkš.

8. Liudvinavo ekonomijos Novopolio dvarą, kuriam priklausė kaimai : Varnupiai, Kumečiai, Padovinys ir Panausupys, padovanojo pulkininkui Norverth. Jam teko ir miško 330 margų.

9. Generolui adjutantui Teodorui Bergui, Lenkų Karalystėje vietininkui, 1836 m. padovanojo Liudvinavo ekonomijos Liudvinavo dvarą 423 margus, Naujienos palivarką, 348 margus ; Didžiosios Buktos dvarą 881 marg. ; Buktos miško 2073 margus 8 rkš ; kaimus : Būriškius — 230 mrg., Želsvą — 21 ūkin., 542 mrg., Balaikus — 4 ūkin., 194 mrg. ; Podmlinariskus — 1 ūkin. 48 mrg., Aštrulius — 9 ūkin., 264 mrg., Kūlokus — 33 ūkin., 979 mrg., Naujieną — 22 ūkin., 603 mrg., Žvyniškius — 2 ūkin., 87 mrg., Strazdus — 30 ūkin., 803 mrg., Baltus Šaltinius (Šimulius) — 11 ūkin., 273 mrg., Armoniškius — 20 ūkin., 282 mrg., Klevinę — 2 ūkin., 148 mrg., Starabūdžiškius — 20 mrg., Dalginę — 20 mrg., Paprūdabalę — 65 mrg., Zakaraučizną — 46 mrg., Strazdabūdžiškiu8 — 77 mrg., Patūrųpį — 65 mrg., Zaidoglą — 2 ūkin. 59 mrg., Dilginę — 3 ūkin. 80 mrg., Triobiškius — 13 ūkin. 261 mrg., Rudvališkius — 65 mrg., Podlenartus — 47 mrg., Poddembinę — 21 mrg. ir iš Rudaukos ekonomijos — Paželsvių dvaras ir kaimas.

10. 1837 m. įsaku davė generolui majorui von Tornau Valavičių dvarą ir priedo dar Kalvarijos ekonomijos Mažojo Pasūduonio palivarką ir kaimą 454 mrg.

11. Įsaku iš 1836 m. padovanojo generolui leitenantui Stegmanui dalį Kalvarijos, būtent Kalvarijos dvarą su vandens malūnu, Pieš-

kinės smuklę, plytinę, Orijos palivarką, ežerą ir kaimus : Kušliškius, Miškinius, Kreivąją, Kalvius, Smalininkus, Naujienėlę, Raudeniškius, Pajaujiškius, Jucevičius, Tabaraukus, Butanavičius, Mikališkius su smukle, Kirsnatiltį, Zubrius, Santaką, Ivantiškius, Karališkius, Yincentiškius, Sūsinkus, Jaurinę, Pagrandus, Kamšus, Pabalinius, Patrakinius, Ilgalaukius, Jakimavičius, Ivoškus, Kvietkinę, Palnyčią ir Rudaukos ekonomijos Išlandžių pievą 77,5 margo. Iš viso Mykolo Stegmano majoratas turėjo 12.915 margų žemės, miško 1.739 margus ir 14 rykščių. Stegmanas įamžino savo pavardę Kalvarijoje, įsteigęs Stegmanavo palivarką, vėliau paverstu į Štakmanavą.

12. 1847 m. padovanojo generolui majorui Siksteliui Jonavo ir Didžiojo Pasūduonio palivarkus, Jonavo ežerą, plytinę, vėjinį malūną ir kaimus : Janauką, Didįjį Pasūduonį, Kimšus, Mikalauką, Staviškį ; bendras plotas 2760 margų.

13. Dar buvo generolo adjutanto grafo Nostizo Bartininkų majoratas, miško čia buvo 341 margas.

14. Lankupėnų majoratas priklausė pulkininkui Adlerbergui, 622 margai žemės ir 256 rykštės miško.

15. Mikalinės majoratas priklausė generolui M. Okunovui 1.135 margai 129 rykštės miško.

SEPTINTASIS PRIEDAS

Kalvarijos apskrities gyvenvietės pagal 1895 m. adminis-
tracinį surašymą

1. Alytaus valsčiuje

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Alytus	50	539	503	Talaukis	220	—	—
Burbiškiai	87	—	—	Bakšiai	336	—	—
Vovos	—	—	155	Vidgiris	5	—	—
Daugirdėliai	121	9	—	Dovanota	84	—	—
Zeidai	97	—	—	Kaniūkai	212	2	—
Likiškėliai	499	—	—	Likiškiai	507	—	—
Miklusėnai	406	2	—	Margai	10	—	—
Alytaus dvaras	96	—	20	Radžiūnai	537	—	—
Kulviečio Jurgiškiai	10	—	10	Raišo Jurgiškiai	4	—	6
Kazlauskio Jurgiškiai	9	—	10	Užubaliai	137	10	—
				Jurgiškiai k.	98	-	—
Iš viso valsčiuje 4.791 žmogus *					3.516	562	704

* Sudėjus visus nurodytuosius gyventojų skaičius, nevisada gaunama nurodytoji suma.

2. Antnemunės valsčiuje

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Junonys	39	10	190	Žaltynė	n	—	—
Bundoriai	42	15	145	Margeravas	106	—	-
Navickai	100	—	117	Jovaitėnai	250	16	—
Mikutiškiai	176	—	—	Keberiščiai	29	—	—
Stražiškiai	44	—	—	Smalnyčia	50	—	—
Praniūnai	140	—	—	Pabalys (eiguva)	6	—	—
Jaciunskai	165	—	—	Rumbonys	200	—	86
Ūliskiai	16	—	—	Žaunieriškiai	219	—	—
Rutkos dvaras	75	—	5	Mikasa	15	—	—
Kriauniai	356	5	5	Paklonskai	109	—	—
Sabališkių dv.	90	—	10	Gražiškiai	32	—	—
Daujotiškiai	126	—	—	Medžiukai	124	—	-
Dubiai	258	30	—	Dubėnai	325	10	5
Panemuninkai	468	30	—	Sabališkių k.	45	—	—
Raudonikiai	194	6	—	Vytautiškiai	114	—	—
Kižių dv.	97	3	—	Taukotiškiai	83	6	2
Mardosų dvaras	89	2	—	Norkūnai	64	—	—
Mardosų k.	38	—	—	Kižiai k.	53	—	—
Sabališkėnai	94	2	—	Mardosiukai	104	—	—
Kelmanonys	398	—	—	Dubeliai	28	—	-
Visame valsčiuje 5.702 žmonės					5.004	127	571

3. Ūdrijos valsčiuje

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Ūdrija	147	—	—	Bernotiškis	80	—	—
Butrimiškiai	380	9	—	Barkūniškio dv.	58	4	5
Gudiškė	5	—	—	Vigada	12	—	—
Duselninkai	130	—	—	Žagarai	236	2	—
Kabiniai	152	—	—	Karkliniai	189	10	—
Kalesninkai	229	6	—	Kirmėliškis	20	4	—
Kiškis (eiguva)	5	—	—	Kieliškė	8	2	—
Pramiežiai	180	4	8	Peršėkės dv.	64	7	5
Pramiežiai (bukta)	12	—	—	Pakašavas	302	14	—
Papojiai (eiguva)	4	—	—	Svirniškiai	78	6	—
Struogiškio dv.	44	6	2	Svirniškiai sd.	2	—	—
Tamuliškis	12	—	—	Teipiniai	28	—	5
Ūdrijos bažnyčia	80	—	4	Ūdrijos dvaras	39	—	11
Ūdrijukė	20	—	—	Cibiliekai	190	—	—
Žiugždai	131	9	—	Čižikai	195	15	—
Špitolninkai	34	—	—	Jockonys pono	168	6	—
				Jackonys valdž.	115	—	—
Iš viso valsčiuje 3.439 žmonės					3.349	102	42

4. Balkūnų valsčiuje

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Arciškonių dv.	33	53	—	Balkūnai	302	—	—
Vardavos dv.	52	—	—	Varnagiriai	441	17	—
Yaranauskai	172	—	—	Gudeliai	239	11	—
Dirvonai	31	—	—	Alaburdiškiai	92	—	—
Dirvonų dv.	12	—	—	Dapkiškiai	61	—	—
Zizėnai	236	—	—	Jackavas	31	—	—
Zujiškiai	56	—	—	Vankiščio dv.	30	—	—
Kasperaučiznos dv.	33	—	—	Yankiščio k.	376	—	—
Kurnėnai	162	—	—	Luksnėnai	443	23	—
Laukintukai	203	—	—	Laukinčiai	344	—	—
Mančiūnai	222	—	—	Marinka	5	—	—
Niunka	19	—	—	Aniščio dv.	150	—	—
Petrakėlis	7	—	—	Pošnia	302	—	—
Sapaciškė	70	—	—	Remeikiai	265	—	—
Trakelio dv.	14	—	—	Čigoniškis	307	—	—
Šipuliškė	99	—	—				
Iš viso valsčiuje 4.958 žmonės, tarp jų 7 rusai, 8 totoriai					4.837	106	702

5. Krokialaukio valsčiuje

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Krokialaukio dv.	265	14	—	Krikštėnai	620	8	—
Daugirdai	237	9	—	Liuklingėnai	309	9	—
Petrakelis	11	—	—	Krokininkai	277	18	—
Antokolis	63	—	—	Maštaličiai	268	18	—
Zalivkos	36	—	—	totorių 19]			
Dzekaučizna	76	—	—	Trakelis	28	—	—
Vaisių dv.	19	—	—	Pritrakelis	11	—	—
Gluosniai	206	—	—	Dubininkai	7	—	—
Pavilonys	21	—	—	Akatka	25	—	—
Navininkai	282	—	—	Verebiejai	277	—	—
Liepakojai	268	—	—	Grinkiškiai	44	—	—
Dzingiščiai	155	—	—	Atamanka	68	—	—
Miknionys	140	—	—	Riečių dv.	93	—	—
Dzingiškių dv.	7	—	—	Riečiai	122	—	—
Miknionių dv.	27	—	—	Poltuvka	32	—	—
Iš viso valsčiuje 4.089 žmonės, tarp jų totorių 19					3.994	76	0

6. Simno valsčiuje

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Balenoizna	14	—	—	Babrauninkai Did.	257	2	—
Bambininkai	20	—	—	Babrauninkai Maž.	106	—	—
Bažavas	59	—	—	Vaitaučizna	64	—	—
Giluičiai	239	7	—	Grataučiznos dv.	6	5	—
Kačerga	56	—	—	Dūdakampis	23	—	—
Kalesninkų dv.	116	2	5	Kaimynai	187	3	—
Kalesninkų k.	256	20	—	Kavalčiukai	202	—	—
Litvenciškė	63	—	—	Mergalaukis	59	—	—
Metelica	133	—	—	Mergalaukio dv.	65	—	—
Metelicos dv.	43	—	—	Atesninkai	483	—	—
Padusio dv.	19	5	—	Astampas	164	—	—
Pakojai	23	—	—	Ponkiškiai	397	12	—
Peršėkininkai	258	—	—	Skovagaliai	343	—	—
Spermos dv.	76	4	—	Činšaučių dv.	28	—	—
Pasiekos dv.	6	—	—	Jančių dv.	77	7	—
Simno miestas	—	944	926	Angininkai	339	—	—
Aitvariškiai	41	—	—	Buktininkai	94	—	—
Buktininkų dv.	33	—	—				

Iš viso valsčiuje 6.302 žmonės

4.354 1.011.937

7. Krosnos valsčiuje

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Krosnos dv.	126	—	—	Atesninkėlių dv.	23	—	—
Ažuoliniai	64	16	—	Atesninkėlių k.	449	12	—
Birščiai	195	8	—	Bambininkai	308	21	—
Grabauka	146	11	—	Vartai	328	6	—
Graitė	82	—	—	Daugmarina	219	—	—
Dambavaragos dv.	14	—	—	Žuvinas	323	17	—
Zailiai	236	—	—	Krasenos dv.	45	8	—
Naujavalakiai	344	7	—	Krasenos k.			
Naujavalakių sodyba	10	—	—	Vergeliai	57	—	—
Aleknony	242	—	—	Pėdiškiai	327	—	—
Pasimnyčia	16	—	—	Prygos dv.	20	—	—
Papaliai	5	—	—	Prygos k.	16	—	—
Rudauka	74	—	—	Ramanavas	570	—	—
Skituriai	102	—	—	Šalčininkai	360	—	—
Semenikai	24	6	—	Tiltai	14	10	—
Tūriškiai	73	56	—				

Iš viso valsčiuje 4.990 žmonės

4.802 188 0

8. Padovinio valsčiuje

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Padovinsys	680	6	—	Amalviškiai	203	28	—
Vyšniaukis	9	—	—	Bavardiškiai	77	—	—
Varnupiai	459	6	—	Vidgirėliai	129	—	—
Gyviškiai	160	2	—	Gudupiai	145	—	—
Daukšiai	608	7	—	Danieliškiai	44	—	—
Dviratinė	15	—	—	Geležiniai	138	—	—
Kumečiai	140	—	—	Liaunyčia	42	—	—
Liūliškių dv.	39	—	—	Naujadvaris	27	—	—
Norvertavas	53	—	—	Panausupys	122	—	—
Putriškiai	394	8	—	Petraučizna	40	—	—
Plyniai	193	-	—				

Iš viso valsčiuje 3.774 žmonės

3.717 57 0

9. Kirsnos valsčiuje

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Kirsna	353	27	—	Barčiai	62	—	—
Biruta	99	—	—	Budzilavas	155	—	—
Vigada	6	4	—	Yaidelotai	98	—	—
Zilbertai	68	—	—	Gudeliškė	160	7	—
Delnicos dv.	151	—	—	Delniokai	146	10	—
Delnieos k.	53	28	—	Žinyčia	70	—	—
Išlandžiai	310	4	—	Krošnėnai	256	16	—
Kiaulygiai	16	1	—	Kirsnos dv.	139	41	—
Liepinė	32	—	—	Makaučizna	37	—	—
Makaueiznos dv.	64	1	—	Pakirsnų dv.	30	5	—
Prūdeliai	8	—	—	Pakirsniai	68	—	—
Pasmalnyčia	11	—	—	Pryga	224	—	—
Pralaneiškė	185	—	—	Bandziškė	99	—	—
Bolių dv.	66	—	—	Bandziškės dv*.	9	—	—
Rolių k.	130	10	—	Semeniškiai	239	67	—
Strazdai	304	10	—	Smalnyčia	143	—	—
Uljanavas	49	—	—	Šeštokiškiai	24	—	—
Šeštokai Bereckai	83	—	—	Jukneliškės dv.	49	—	—
Šeštokai Pileckai	98	6	—	Šeštokai Tureinai	77	12	—
Baldauskų Šeštokai	25	—	6	Šeštokai Monke- vičiaus	16	—	—

Iš viso valsčiuje 4.338 žmonės, tarp jų 3 totoriai

4.082 247 6

10. Raudenio valsčiuje

	Lietu- vių	Toto- rių	Žy- dų	Len- kų
Barauskų dv.	38	11	3	—
Barauskų k.	16	—	—	—
Butanavičiai	56	—	—	—
Vinceli tiškiai	24	—	—	—
Aukštosios Buktos dv.	10	—	—	—
Dominskiai	11	—	—	—
Ilgalaukis	19	—	—	—
Ivantiškiai	38	—	—	—
Kamšai	127	—	—	—
Kvietkinė	35	—	—	—
Karališkiai	33	—	—	—
Malkarasčio dv.	15	11	5	—
Naujienos	277	—	6	—
Pašešupys	3	—	—	—
Pajaujiškiai	28	—	—	—
Palenčizna	34	—	—	—
Pabalinė	5	—	—	—
Raudeniškiai	160	—	12	—
Rudelė	92	—	4	—
Skersabaliai Valdiški	103	—	15	—
Skersabaliai	104	—	—	—
Samaučizna	50	—	—	—
Tabarauskai	65	—	11	—
Štakmanavas	41	—	—	—
Jaurinė	27	—	—	—
Šilėnai	83	—	15	—
Bruku dv.	49	—	—	—
Nemunaičių k. arba				
Kirsnos tiltas	18		39	
Dimitraučizna	79	—	—	—
Zubriai	75	—	—	—
Zapalimai	205	—	—	—
Ivaškai	21	—	—	—
Turlojiškių dv.	39	—	12	—
Turlojiškių k.	39	—	—	—
Lakinskai	47	—	2	—
Mikališkiai	60	—	—	—
Pakirsniai	15	—	—	—
Patrakinė	29	—	—	—
Pašilelis	61	—	—	—
Palnyčia	101	—	13	—
Pagrandai	33	—	6	—
Raudenis	57	—	—	—
Skersabaliai Totoriškių dv. arba Kamičiai	10	31		6
Sūsninkai	682	—	40	—
Santaka	178	—	—	—
Slabatka	29	—	76	—
Šarkaučizna	16	—	—	—
Juniškiai	46	—	—	—
J usevičiai	47	—	—	—
Jakimavičiai	18	-	-	-
Iš viso valsčiuje 3.798 žmonės 3.482		53	257	6

11. Rudaminos valsčiuje

	Lietu- vių	Ru- sų	Žy- dų	Len- kų
Rudamina	165	—	82	—
Beldava	21	—	—	—
Bielėnai	189	72	8	—
Barisauka	7	4	—	—
Šilalis	18	—	—	—
Bulakavo dv.	119	5	—	—
Vidzgailai	186	—	5	—
Virbalai	227	—	16	—
Vosyliškė	32	1	—	—
Vilkakarčemė	29	—	6	—
Dervinų k.	170	—	—	—
Dervinų dv.	20	—	5	—
Elveriškė	121	—	6	—
Inkištai	51	—	—	—
Kybartai	92	84	6	—
Karkliniškė	22	—	—	—
Lopiškiai	126	—	—	—
Maišymai	322	—	—	—
Mikniškiai	235	—	17	—
Neravų dv.	26	—	—	—
Neravų k.	16	—	—	—
Benesiškė-Resursas	40	—	—	—
Stumbragalvė	393	—	49	—
Galadusis-Feliciano- vo dvaras	26	—	8	—
Sokolčizna	10	—	—	—
Beviršiai	169	—	—	—
Blūdžiškiai	41	—	—	—
Būdvietis	67	—	—	—
Balabostė	32	—	6	—
Būdviečio dv.	17	—	—	—
Būdviečio B dv.	4	—	—	—
Bagatėlius	25	—	—	—
Vingrėnai	237	—	23	—
Vilkinyčia	33	—	—	—
Gurciškė	55	—	—	—
Gumbeliai	68	—	—	—
Dzembravas	11	—	—	—
Zelionka	5	—	13	—
Kelmaičiai	82	—	11	—
Keistutiškė	101	—	—	—
Kirsnelės dv.	52	—	—	—
Aštrioji Kirsna	119	—	—	—
Naujoji Kirsna	13	—	—	—
Mastauka	24	—	—	—
Pagrūdai	161	—	34	—
Paliūnai	298	—	30	—
Rudaminos dv.	43	—	—	—
Rudaminėlė	21	—	—	—
Karužai	371	—	16	—
Cėsniškiai	3	—	—	—
Švedukampis				
Bogneris	5	—	—	—
	4.720	166	341	0

Iš viso valsčiuje 5.227 žmonės, tarp jų sentikių rusų 166.

12. Janavo valsčiuje

	Lie- tu- vių	Ru- sų	Žy- dų	Len- kų
Janavo dv.	20		10	
Janavo k.	210	—	11	—
Gulbiniškiai	510	—	13	—
Gudoniškiai	41	—	—	—
Kampiniai	133	-	—	—
Kimšų k.	16	—	—	—
Kumetiškiai	15	—	—	—
Kreivoji	120	—	—	—
Mikalauka	330	—	—	—
Molinė	90	—	—	—
Pasūduonys	188	—	—	—
Pasūduonio dv.	20	—	—	6
Staviskiai	16	—	—	—
Aukšt. Suvalkėlių dv.	29	—	—	—
Žem. Suvalkėlių dv.				
Seni Suvalkėliai	25	—	—	—
Juodi Šaltiniai	60	—	—	—
Raudoni Šaltiniai	9	—	—	—
Vazniškiai	49	—	—	—
Varnališkiai	33	—	—	—
Dilginė	33	—	—	—
Deivoniškiai	143	—	—	—
Dambauka	100	—	—	—
Dambaukos dv.	16	—	—	—
Tūrupis (Liosas)	7	—	—	—
Laibikiai	11	—	—	—
Tūrupio k.	149	—	—	—
Tūrupėlis	31	—	—	—
Trakiškiai	195	—	—	—
Pakirkliavas	11	—	—	—
Patūrupis	9	—	—	-
Pranciškavas	25	—		5
Šleiniai	160	—	13	—
Salabūdžiškiai	166	—	—	~ A
	2.970	—	37	21

Iš viso valsčiuje 3.028 žmonės

13. Liudvinavo valsčiuje

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Liudvinavas	606	1410	—	Avikilai	256	—	—
Karalenkė Anielynas	66	—	—	Bukta	231	—	—
Barsukai	13	—	—	Buriškės	33	—	—
Šimuliai-Balti							
Šaltiniai	111	-	—	Balaikai	46	-	—
Armoniškiai	136	—	—	Baraginė	31	—	-
Želsvos k.	333	—	—	Dalginė	21	—	-
Žvyniškiai	28	—	—	Kūlokai	363	—	-
Kalniškiai (Zaka- riošiai)	6	—	—	Žaidogala	18	—	—
Kumelionys	358	—	—	Kirkiliavas	24	-	—
Liudvinavo dv.	98	—	—	Klevinė	37	—	—
Liudvinavo malūnas	2	11	—	Liucijanavo dv.	77	—	-
Aštruliai	91	—	—	Cegelnė	47	14	-
Pažeis viai	9	—	—	Naujėnų dv.	49	—	-
Prūdabalė	12	—	—	Pamlinarskiai	12	—	—
Paželsviai							
(Bamstarai)	214	—	—	Pasūduonė	113	—	—
Paželsvio dv.	108	—	—	Prūdabalė	21	-	-
Pažerėliai	85	—	-	Paprūdabalė	4	—	—
Podbelakrinica	11	—	—	Poddembina	17	-	—
Podpetrauoizna	5	—	—	Podlenartai	15	—	-
Rudvališkiai	56	—	—	Reideriškiai	21	—	—
Stebuliškiai	53	—	—	Pabuktė	30	—	3
Starabūdziskiai							
(Dilginė)	22	—	—	Sidabrinė	6	—	—
Turgalaukis	156	—	-	Tarašiškiai	73	—	—
Ungurinės dv.	119	—	—	Triobiškiai	116	—	—
				Ūdrupis	115	—	—
				Šilavotas	199	—	—

Ii viso valsčiuje 6.111 žmonių.

4.673 1.435 3

14. Kalvarijos valsčiuje

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Pieskinė	70	—	—	Aukštakalnio dv.	44	—	—
Baranauskai	14	—	—	Būdvietis	88	-	—
Būda viskas	20	—	-	Brazavas	400	5	—
Valinčiškiai	47	-	—	Gabrilaučizna	13	-	—
Gutavo dv.	41	—	-	Grandai	28	—	—
Šaltų Šaltinių d v.	35	—	-	Zigmantavo dv.	48	-	—
Juodeliai	190	—	-	Kreivoji	264	—	—
Kušliškiai giriniai	28	—	—	Kauniškiai	107	-	-
Kušliškiai laukiniai	90	11	-	Kalviai	100	-	—
Kumečiai	85	-	—	Akmenynai	162	-	—
Kalvarijos dvaras	390	10	—	Menkupiai	367	—	—
Murgininkai	40	—	—	Marinkos dv.	35	-	-
Milunčiškiai	16	—	—	Naujienėlė	190	21	—
Mikalajavas	71	10	-	Navasada i	21	—	—
Orijos dv.	60	-	-	Pačtinė	5	—	—
Pakalniškiai	36	-	-	Pavyžupys	8	—	2
Patašinė	33	—	-	Piliakalnis	25	—	—
Pakruopiškiai	105	-	—	Papiliakalnis	53	—	-
Ribakavas	17	-	—	Ciba va s	110	—	—
Smalininkai	70	13	—	Triobiškiai	15	—	-
Smalnyčėnai	143	-	-	Trakėnų dv.	200	17	-
Tarprubežiai	49	-	—	Tabarai	220	-	-
Ukazuvka	18	—	-	Trivaravas	103	—	—
Eglėbaliai	261			Egliškiai	106		
				Jurgežeriai	260	23	
Iš viso valsčiuje	5.013 žmonių,	tarp jų	10 totorių		4.901	100	2

15. Liubavo valsčiuje

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Liubavas	30	820	531	Aleksandravas	40	—	13
Makaučizna	51	—	—	Aleksandravo dv.	30	6	36
Piliakalnis	8	—	15	Pagraužiai	50	—	33
Navasadų dv.	14	—	20	Beketijos d v.	—	—	112
Skaisčių dv.	4	—	51	Gramadziškiai	—	9	22
Trempimai	60	—	29	Jurgiškiai	-	—	23
Beviršiai	133	—	—	Aleksandravas	25	—	—
Beržynas	42	—	—	Barkaučizna	50	—	16
Būdvietis	172	14	—	Vilkavizma	3	—	100
Garniabūdis	10	—	34	Galbanauka	28	—	60
Žalioji	40	—	74	Kamenka	—	—	72
Klinavas	63	—	10	Kazlavas	65	6	—
Ledziškiai	6	—	22	Liepynas	10	9	3
Makauskai	100	—	15	Naujavalia	31	7	—
Naujakaimis	—	—	26	Naujapiliakalnis	33	—	—
Aguoniai	98	—	—	Asava	260	—	-
Santaka	—	15	10	Alšenka	21	4	—
Pasieka	43	11	—	Piliakalnis	64	—	—
Pagraužiai	47	—	—	Patašinė	13	—	—
Pabuba vis	30	—	5	Palucmargiai	55	7	—
Pajaujai	108	—	—	Beketija	—	—	406
Santaka	18	—	—	Skaisčiai	137	—	—
Sabaliavas	67	—	—	Salaparaugis	189	31	—
Senabūdis	139	2	—	Sauseliai (Sukavalia)	41	—	—
Skaisteliai	—	10	60	Trempiniai	89	—	—
Tribarčiai	73	—	—	Judziškiai	—	—	37
Šarkis	99	—	—	Jazuka vizma	47	—	—
Šarkaitis	46	—	—	Epidemiai	—	—	59
Iš viso valsčiuje					5.630 žmonių, tarp jų 1 totorius	2.782	953 1.894

Visoje Kalvarijos apskrityje

Vietos pavadinimas	Lietu- vių	Žydų	Len- kų	Ru- sų	Sen- tikių	Toto- rių	Iš viso
Kalvarijos mieste	1.720	7.930	296	29	46	6	10.027
Kalvarijos valsčiuje	4.901	100	2	—	-	10	5.013
Liudvinavo »	4.673	1.435	3	—	—	—	6.111
Ūdrijos »	3.349	102	42	—	—	—	3.493
Alytaus »	3.516	562	704	—	4	5	4.791
Liubavo »	2.782	953	1.894	—	—	1	5.630
Jonavos »	2.970	37	21	—	—	—	3.028
Rudaminos »	4.720	341	—	—	166	-	5.227
Antnemunio »	5.004	127	571	—	—	-	5.702
Raudenio »	3.482	257	6	—	—	53	3.798
Kirsnos »	4.082	247	6	—	—	3	4.338
Krokialaukio »	3.994	76	—	—	—	19	4.089
Padovinio »	3.717	57	—	—	7	—	3.774
Balkūnų »	4.837	106	—	—	7	8	4.958
Krosnos »	4.802	188	—	—	—	-	4.990
Simno »	4.354	1.011	937	—	—	—	6.302
Visame apskrityje	62.903	13.529	4.482	29	223	105	81.271

AŠTUNTASIS PRIEDAS

Valsčių vaitai ir sekretoriai 1872 metais

Valsčiaus	Vaitas	Sekretorius
Kalvarijos	Blaževičius	Baranovskis
Liudvinavo	Bunkevičius	Nagornovskis
Ūdrijos	Žakevičius	Klimaševskis
Alytaus	Zagorskis	Racbonskis
Liubavo	Lapinskis	Zablockis
Jonavos	Tataržinas	Lukaševieius
Rudaminos	Markovskis	Marcinkevičius
Antnemunio	Kelčevskis	Viskontavičius
Raudonio	Leonavičius	Ostrovskis
Kirsnos	Luckus	Bartuskevičius
Krokialaukio	Zdziatoveckis	Rudzevičius
Padovinio	Urbanavičius	Uckevičius
Balkūnų	Šmitas	Idkevičius
Krosnos	Stankevičius	Ostrovskis
Simno	Budziševskis	Švoinickis

1897 METAIS

Valsčius	Kur istaiga	Vaitas	Sekretorius
Kalvarijos	Pieskinėje	Mikas Kupstas	Konstantas Miekevičius
Liudvinavo	Liudvinave	Vincas Kriščiūnas	Juozas Gurevičius
Ūdrijos	Ūdrijoje	Ignas Kunigonis	Antanas Bindokas
Alytaus	Alytuje	Feliksas Radvilavičius	Aleksandras Dzermeika
Liubavo	Liubave	Andrius Kojakas	Mikas Dabulevičius
Jonavos	Jonaukoje	Vincas Gibavičius	Martynas Krukonis
Rudaminos	Rudaminioje	Stasys Panebažis	Konstantas Uckevičius
Antnemunio	Taukotiškiuose	Vladas Jasinskas	Mikas Dzemianas
Raudenio	Nemunaitėje	Antanas Kazlauskas	Antanas Čeponis
Kirsnos	Kirsnioje	Kazys Luckus	Antanas Groblevskis
Krokialaukio	Krokialaukyje	Leonardas Vierzbovskis	Jonas Peckus
Padovinio	Padovinyje	Ignas Kalasauskas	Pranas Bukevičius
Balkūnų	Plikakalnyje	Jonas Butkevičius	Jonas Skvarkovskis
Krosnos	Krosnoje	Jonas Staniukynas	Juozas Miežlaškis
Simno	Simne	Baltrus Abromaitis	Aleksandras Nivinskas

Visi katalikai

1901 METAIS			
Valsčius	Kur ištaiga	Vaitas	Sekretorius
Kalvarijos	Pieskinėje	Mikas Kupstas	Konstantas Micevičius
Liudvinavo	Liudvinave	Vincas Kriščiūnas	Nėra
Ūdrijos	Ūdrijoje	Ignas Kunigonis	Antanas Bindokas
Alytaus	Alytuje	Feliksas Radzvilavičius	Aleksandras Dzermeika
Liubavo	Liubave	Pranciškus Gudonis	Feliksas Vilčinskis
Jonavos	Janaukoje	Stasys Modzelevskis	Teofilis Mažeika
Rudaminos	Rudaminioje	Stasys Panebažis	Konstant. Uckevičius
Antemuniio	Dubėnuose	Kartynas Motūza	Pranas Kedys
Raudenio	Nemunaitėje	Antanas Kazlauskas	Antanas Čeponis
Kirsnos	Kirsnoje	Kazys Luckus	Antanas Groblevskis
Krokialaukio	Krokialaukyje	Leonardas Vierzbovskis	Jonas Kravčukas
Padovinio	Padovinyje	Vincas Strolys	Juozas Baginskis
Balkūnų	Lisa Gura	Dionyzas Plytinskas	Adomas Rylskis
Krosnos	Krosnoje	Baltrus Gudelevičius	Jonas Stankevičius
Simno	Simne	Jonas Slavėnas	Juozas Gurevičius

Tikybą neįrašyta.

1907 METAIS			
Valsčius	Kur įstaiga	Vaitas	Sekretorius
Kalvarijos	Pieskinėje	Andrius Skamaročius	Konstantas Uckevičius
Lindvinavo	Lindvinave	Vincas Baltiškevičius	Bronius Liaukus
Ūdrijos	Ūdrijoje	Ignas Kunigonis	Juozas Jucevičius
Alytaus	Alytuje	Juozas Gudzinavičius	Stasys Dudanavičius
Liubavo	Liubave	Juozas Guzevičius	Jonas Jasenauskas
Jonavos	Janaukoje	Petras Liutkevičius	Zigmas Ramatinskis
Rudaminos	Rudaminoje	Stasys Panebažis	Antanas Ceponis
Antnemunio	Dubėnuose	Martynas Motūza	Boleslovas Dzemianas
Raudenio	Nemunaityje	Juozas Vierzbina	Eugenijus Penuta
Kirsnos	Kirsnoje	Juozas Kručas	Aleksandras Savva
Krokialaukio	Krokialaukyje	Leonardas Vierzbovskis	Pranas Zigmantas
Padovinio	Padovinyje	Petras Vasiliauskas	Juozas Motūza
Balkūnų	Lisa Gura	Ignas Tamkelevičius	Antanas Cerranas
Krosnos	Krosnoje	Baltrus Gudelevičius	Bronius Pleševičius
Simno	Simne	Baltrus Abromaitis	Vincas Bartlingas

ŠALTINIAI

Nemunaičio didžiojo istorijai

1. *Kalvarijos seniūnijos 1737 m. inventorių aprašymas*. Dokumentas saugomas Vilniaus centriniame archyve : Senų aktų 3774 nr., 201 psl. *recto*. Toje pačioje knygoje įrašyti daugelio įsikūrusių Nemunaičio girininkijos dvarelių.
2. Kandelis J. Kun., *Kalvarijos inventorius 1790 metų*. Vilniaus centriniame archyve, Senų aktų 6226 nr.
3. *Lietuvos Metrika*, saugoma Maskvos centriniame archyve. Kai kuriose *Metrikos* knygose įrašytos karalių duotos privilegijos ir paskyrimai į Nemunaičio girininkiją girininkais Malcherio Borno, Jono ir Aleksandro Naruševičių, taip pat aprašomi šių girininkų Nemunaičio girininkijos miškuose Paprūsėje ir kitose vietose kuriami naujakurių valstiečių kaimai ir maži bajorų dvareliai.
4. *Nemunaičio girininkijos gyventojų pareiškimas Trakų pilies teismui dėl nuostolių, kuriuos padarė švedų-rusų 1655-1656 metų karas*. Dokumentas saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje.
5. *Sapiehowie*. (Autorius nenurodytas). 3 tomai, Petrapilis 1890-1894.
6. Šlemylerio Vilhelmo kelionės 1752 m. į Gardino seimą dienoraštis, išspausdintas žurnale *Litva i Rus*, Vilnius 1912.
7. *Taryfa kwarty na rok 1766*. Čia yra Kalvarijos ir Kirsnos dvarų apžvalgos protokolai, o taip pat ir visoje girininkijoje esančių dvarelių ekonominės padėties (pajamų, išlaidų ir kitokių reikalų) aprašymas. Dokumentas saugojamas Vilniaus centriniame archyve, Senų Aktų 3290 nr.
8. Valavičius Grigalius, *Revizja puse i perechodov zverinych v hyvšem Vetikom Kniažestve Litovskom*, Vilnius 1867.
9. Wolff Jósef, *Pacowie*, Petrapilis 1885.
10. Wolff Jósef, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1386-1795*, Krokua 1885.

Parapijos istorijai

1. Mykolas Sapiega 1708 m. spalio 5 d. leidžia kun. Sabaliauskui pasistatyti plytinę, daryti ir degti plytas bažnyčios mūrijimui Triobiuose. Šis ir sekantieji dokumentai aptikti Gražiškių bažnyčioje.
2. Kun. Sabaliauskas Sapiegos raštą įregistruoja Vilniaus vyskupijos aktuose 1708 m. spalio 29 d.
3. Sapiegos įgaliotinis - Nemunaičio girininkijos laikytojas Augustinas Kosciuška įteikia kun. Sabaliauskui Triobiuose Sapiegos skirtas pievas Smetoniškę, Geldašiškę ir keturius sklypus Kalvarijos mieste Virbalio gatvėje, prie kelio į kapinyną.

4. Karalius Augustas II 1713 m. vasario mėn. 4 d. patvirtina Sapiegos duotas bažnyčios nuosavybėn pievas ir sklypus.
5. Karalius Augustas II 1713 m. vasario mėn. 5 dienos raštu girininkijos laikytojai Valavičienei liepia nekliudyti kun. Sabaliauskui naudotis minėtuoju davinio.
6. Kun. Sabaliausko testamentas, rašytas 1715 metais liepos 21 d.
7. Kalvarijos seniūnijos laikytojas Mykolas Višnioveckis 1721 m. liepos 14 d. raštu duoda jau mirusio kun. Sabaliausko pastatytai Kalvarijos bažnyčiai anas dvi pievas, keturis sklypus ir dar Menkupių kaimą.
8. Tas pats Višnioveckis 1728 m. sausio 28 d. raštu vietoj per menko Menkupių kaimo duoda mainais Dambaukos kaimą su valstiečiais.
9. Neaiškaus turinio Zavistovskio 1728 m. spalio 10 d. raštas dėl ribos tarp Dambaukos, Santakos ir miesto.
10. 1736 metų Kalvarijos klebono Abdevičiaus pareiškimas dėl palaidojimo nuo sumušimo mirusio bajoro Čečekos.
11. Janzenas įgalioja kun. Vimborą atsiimti 400 zlotų bažnyčios reikalams pinigų, kuriuos jis 1769 m. rugpiūčio 1 d. buvo paskolinęs Raudonuliui Milaševičiui.
12. Kalvarijos klebonas kun. Virboras 1789 m. rugpiūčio 28 d. Trakų žemės knygose įrašydino Višnioveckio raštą.
13. Kun. Vimboras 1793 m. gegužės 7 d. raštu pusę Smetoniškės pievos užleidžia Kalvarijos miestui.
14. Matininkas Mykolas Juozapas de Haberfeld Hafermann 1796 m. gegužės 21 dieną per tą pievą išveda ribą.
15. Sąrašas Smetoniškėje įsikūrusių valstiečių.
16. 1792 m. kovo 20 dienos išrašas iš karaliaus Augusto II kanceliarijos aktų jo duotos privilegijos Kalvarijos bažnyčiai 1713 m.
17. Kalvarijos bažnyčios inventoriaus aprašymas 1818 m. kovo 4 d. įteikiant beneficiją kun. Kaziui Radzevičiui.
18. Atsakymai į klausimus vyskupo vizito proga 1821 metais. Atsakymai rašyti klebono kun. Markevičiaus.
Visi šie 1-18 nr. išvardinti dokumentai buvo aptikti Gražiškių bažnyčios archyve. Dabartinis jų likimas nežinomas.
19. Kalvarijos bažnyčios dokumentų sąrašas, laikomas Vilniaus universiteto bibliotekoje : B53 spinta, 1346 lapas.
20. Vilniaus vyskupo notarų Truskolaskio ir kun. Kazimiero Aleksio ir kun. Antano Vadausko (Vadovski) pasiųstų į Kalvariją ištirti, ar pakankamai yra apturtinta bažnyčia, kad galima būtų jai suteikti parapijos teises, apžiūros protokolai. Prie protokolo pridėta visų aukščiau paminėtų dokumentų (1-18 nr.) nuorašai ir bažnyčios turėto inventoriaus bei gyvenviečių sąrašas.
21. Visų Kalvarijos parapijos gyventojų sąrašas 1790 m. Dokumentas yra Vilniaus centraliniame archyve, 6226 knyga.
22. Seinų ir Vilkaviškio vyskupijų elenchai nuo 1808 iki 1940 metų.
23. *Pamiętnik Religijno-moralny*, kelerių metų. Yra vyskupų ir kai kurių kunigų atvaizdų.

Miesto istorijai

1. Daug žinių yra aukščiau paduotuose dokumentuose ir inventorių aprašymuose.
2. Karalių Augusto II ir Stanislovo Augusto privilegijos, kuriomis miestui buvo suteiktos teisės.
3. Ateneum Wileńskie, 1935 m. Miestų herbai, atvaizdai ir paaiškinimai.

Apskritis istorijai

1. Smolka Stanisław, *Dzieje Księstwa Warszawskiego*.
2. Kalwarja, žr. *Encyclopedya powszechna* S. Orgelbranda, 12 tomų, Varšuva 1883-1884.
3. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, Varšuva 1880-1895, 14 tomų.
4. *Suvalkskije gubernskije viedomosti* (daug skelbimų).
5. *Dziennik gubernii Augustowskiej* (daug skelbimų).
6. *Pamiętna książka guberniji Suwałskiej*.
7. *Karo Archyvas*, VIII tomas.
8. Akiras [Biržys Petras], *Marijampolės apskritis*, Kaunas 1937.
9. *Lietuvos TSR upių kadastras*, Vilnius 1959.
10. Krokialaukio, Ūdrijos, Aniškio, Rudaukos, Kalvarijos ir kitų ekonomijų ipotekiniai dokumentai.
11. Połujański Alexander, *Wędrówki po gubernji Augustowskiej w celu naukowym odbyte*, Varšuva 1859.
12. Połujański Alexander, *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i gubernij zachodnich*, Varšuva 1854-1855.
13. Volteris Eduardas, *Spiski naselennych mest Suvalkskoj gubernii*, 1901.

KALVARIJA

par

L'abbé Jonas Reitelaitis

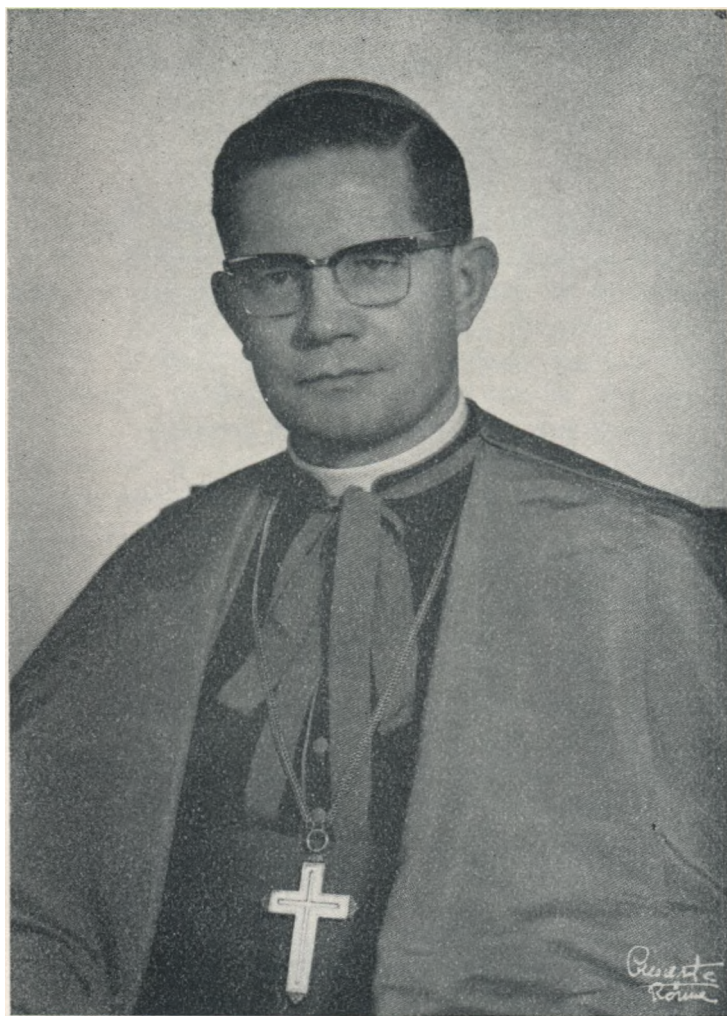
(Résumé)

Dans cette deuxième partie de l'étude sur Kalvarija, l'auteur présente d'abord les origines et le développement de la ville de Kalvarija, ensuite son sort sous la domination prussienne et russe, enfin dans la Lituanie restaurée et indépendante. Un appendice esquisse le temps de l'occupation soviétique après la deuxième guerre mondiale.

Puis sont retracés les aspects les plus caractéristiques de l'histoire du district de Kalvarija sous l'autorité administrative prussienne (depuis 1795), dans le duché de Varsovie (créé par Napoléon en 1807), enfin dans le royaume de Pologne (créé par le Congrès de Vienne en 1815 et lié à la Russie par des liens d'union personnelle). Après l'insuccès de l'insurrection de 1830-1831 la Pologne et avec elle le district de Kalvarija passèrent sous l'administration russe. Ensuite viennent les années de l'indépendance de la Lituanie et, à la fin de la seconde guerre mondiale, l'occupation soviétique.

MŪSŲ MIRUSIEJI

*Palaiminti mirusieji, kurie miršta Viešpatyje ...
nes jų darbai juos seka (Apreiškimo 14,13).*

Vysk. Dr. Pranas Brazys, M.I.C.
(1915.11.18-1967.VI.9)

VYSK. PRANAS BRAZYS, M. I. C.

(1915.II.18-1967.VI.9)

Buvo birželio 8 d. Romoje su išsiilgimu laukėme vėl čia pasirodant J. E. vyskupo kaip visada su giedria šypsena, padrašinančiu žodžiu, su naujais ateičiai užsimojimais. Ir sulaukėme. Tą dieną po pietų išvykau parsivežti į Romos Fiumicino aerodromą atskrendančio iš Muncheno. Bešnekučiuodami, kas kur naujesnio, aplankę Lietuvių Institutą, važiavome į namus. Po vakarienės pasišnekučiavo vyskupas su visais, atliko paskui kartu su visais vakarines maldas ir, dar kiek su kai kuriais pasikalbėjęs, peržiūrėjo atėjusį paštą, bet nenorėjo daugiau į jį gilintis : išgilinsiąs rytoj. Deja, tai padaryti jau neteko.

Rytojaus dieną vyskupas kartu su visais, kaip įprasta, atėjo į bendras rytmetines maldas ir mąstymą. Kartu su visais koplyčioje praleido visą pusvalandį bemažtydamas. Kai visi klaupėsi užbaigiamosioms mąstymo maldoms, klaupėsi ir jis, bet pamatėm atsiklaupusį kažkaip neįprastai, su ant suolo rankų atramos per daug nusvirusia galva. Keletas prišokome jam pagelbėti, bet jau buvo viskas veltui. Iškvieštas gydytojas konstatavo staigią vyskupo mirtį. Tai buvo 1967 m. birželio 9 d. 6,25 val. ryto.

Tokios buvo paskutinės velionio valandos niekeno nesitikėtos, nepramatytos, nelauktos, užbaigusios vos tik ganytojavimo darbą pradėjusio vyskupo gyvenimą.

Kaip ir Marijonų Kongregacijos atnaujintojas, taip ir jo uolus sekėjas marijonas vysk. Pranas Brazys gimė Sūduvos krašte. Gimė Marijampolės apskrityje ir valsčiuje, Keturvalakių parapijoje, Balsupių kaime ant Rausvės upės kranto, gana skaitlingoje šeimoje, kurių nariai išsiskirstė po įvairius kraštus, lygiai kaip ir pats tėvas buvo ne kartą emigravęs į Ameriką, bet vis grįždavęs Lietuvon ir, galiausiai, ten pasilikęs. Gimė 1915 m. vasario 18 d. ir buvo pakrikštytas Prano Konstantino vardu.

Baigęs pradžios mokyklą, įstojo į Marijampolės Marijonų Gim-

naziją. Paskutinėse gimnazijos klasėse 1932 m. įstojo į Marijonų Kongregaciją ir, jau bebūdamas jos nariu, baigė gimnaziją 1935 m. Baigusį gimnaziją, kaip gabų mokinį, marijonai pasiuntė studijuoti filosofijos į Romos tėvų dominikonų *Angelicum* Institutą, kurį baigė 1937 m. geriausiais pažymiais filosofijos licencijato laipsniu. Kaune marijonams atidarius savo sustiprintos filosofijos kursą, jame buvo paskirtas dėstyti filosofiją, eksperimentinę psichologiją ir hebrajų kalbą. Kartu tai buvo 2 metų darbo praktika, kuri buvo manoma įvesti visiems marijonams, pirma negu pradės studijuoti teologiją.

Užėjus karui, negalėdamas grįžti studijoms į Komą, pasiliko teologijos studijuoti Vytauto Didžiojo Universiteto teologijos fakultete Kaune.

Dėstymo metu ir studijose pradėjo taip pat savo mokslinę už mokyklos ribų darbuotę. Bedėstydamas filosofiją, parašė vieną ilgesnę studiją *Lytys ir jų paskirtis* ir ją atspausdino 1939-1940 m. *Naujojoje Vaidilutėje*. Jau ir gimnazijoje mokydamasis mėgino kiek rašyti. Tai buvo grožinio pobūdžio dalykėliai, eilėraščiai, novelės ir net dramos veikaliukai, kuriuos skaitydavo mokinių susirinkimuose. Ir vėliau kartkartėmis mėgdavo surimuoti kokią eilėraščių. Kai ką sustatydavo ir lotyniškai. Ieškojo skambumo. Bendradarbiavo taip pat *Židinyje ir Šaltinyje*, kurią kiek laiko 1939 m. net ir redagavo. *Šaltinyje* atspausdino per 20 numerių ėjusį Pijaus XII gyvenimą, kurią 1940 m. išleido atskira knyga. Knyga netrukus rusų okupacijos metu buvo sunaikinta. Sąryšyje su įvyksiančiu Žemaičių Kalvarijoje jubiliejiniu kongresu pasakė keletą kalbų per Kauno radiją.

1940 m. vasarą pateko į Vokietiją, o iš jos į Varšuvą pas marijonus, kur vienerius metus dėstė Lenkijos marijonų seminarijoje filosofiją ir išmoko lenkų kalbos. Po metų iš Varšuvos išvyko į Prahą, į vokiečių Karoliaus universitetą (*Karlsuniversität*), kuriame tęsė teologijos studijas. Gyveno kryžiečių seselių vienuolijos bendrabutyje. Kunigų seminarijai vadovavo rektorius dr. A. Kindermann, vėliau tapęs vyskupu Hildesheimo vyskupijoje ir likęs tiek vysk. P. Brazio, tiek ir visų lietuvių nuoširdžiu draugu.

1942 m. gruodžio 19 d. paskutinio vokiečio vyskupo Prahoje Dr. Johann Remiger buvo iššventintas kunigu. Po šventimų pradėjo ruoštis teologijos doktoratui, tačiau, įvykus prieš tuometinį Čekoslovakijos protektorato valdytoją H. Heydrichą atentatui

ir pradėjus persekioti nepatikimus žmones, dvasiškius ir užsieniečius, turėjo slėptis, nes ir jam grėsė internavimas į vienuolyną. Tad 1944 m. iš Čekoslovakijos išvyko į Vokietiją. Čia kiek laiko gyveno Tübingene, Würzburgė. Karui pasibaigus ir susikūrus stovykloms, aptarnavo Buge prie Bambergo stovyklos lietuvius.

1945 m. rugsėjo mėn. kartu su kitais marijonais pasiekė Italiją. Romoje toliau tęsė teologijos studijas tame pačiame *Angelicum* Institute ir 1946 m. įgijo teologijos daktaro laipsnį apgindamas tezę *De adoptione divina secundum 8. Thomam*, pas prof. Reginaldą Garrigou-Lagrange. Gavęs teologijos daktaratą, grįžo prie filosofijos studijų. Tuo pačiu metu ėjo marijonų klierikų studijų prefekto bei naujokyno vedėjo pareigas. Filosofijos daktaratui parašė ir apgynė tezę *De ideologia secundum modernos et secundum significationem 'ideae' apud S. Thomam*. Temai mintį davė iškilęs lietuvių tarpe nagrinėjimas ryšio tarp pasaulėžiūros ir politikos. Tezė buvo to klausimo nagrinėjimo pirmoji dalis. Turėjo mintį ateityje veikalą užbaigti, kuris būtų trijų dalių :

I. *Pasaulėžiūros sąvoka pas moderniuosius autorius ir pas šv. Tomą*, II. *Politikos sąvoka pas moderniuosius autorius ir pas šv. Tomą*, III. *Santykis tarp pasaulėžiūros ir politikos pagal moderniąją autorių ir šv. Tomo mokymą*. Veikalas iki mirties liko neužbaigtas.

1948 m. iš Romos, tuometinio Marijonų Vyriausiojo Vadovo vysk. P. Bučio skiriamas, išvyko į Argentiją, į Avellanedos marijonų turimą parapiją. Avellanedos marijonų namas jau buvo gerokai išvystęs savo veiklą ir buvo reikalinga darbininkų sielovados ir kultūriniam darbui. Avellanedos, Buenos Aires priemiesčio, marijonų namas buvo įkurtas 1939 m. kun. Jono Jakaičio, M. I. C., iniciatyva aptarnauti ten esančių apie 20.000 lietuvių. Kun. J. Jakaitis pastatė didelę bažnyčią, erdvią dviejų aukštų kleboniją, įkurdino šv. Kazimiero seseris, pradėjo statyti mokyklą ir parapijos salę, kurias užbaigė kun. Kaz. Vengras, M. I. C.. Kun. P. Brazys atvyko į čia dirbti misijonieriško darbo tarp lietuvių ir vietinių, kurie irgi priklausė parapijai.

Atvykęs į Buenos Aires 1948 m. birželio 6 d., tuoju iš vietos lietuvių pajuto būtiną reikalą turėti lietuviams katalikišką laikraštį, kuriuo būtų galima pasiekti visur išsisklaidžiusius lietuvius. Ėmėsi darbo ir jau tų pačių metų spalio mėn. išėjo naujo laikraščio, pavadinto *Laikas*, pirmas numeris. Kun. P. Brazys

jį redagavo iki 1952 metų. Su *Laiko* įkūrimu buvo pajusta reikalas turėti savo spaustuvę. 1952 m. kun. P. Brazio pastangomis buvo įkurta ir patalpinta pačiose klebonijos patalpose *Laiko* spaustuvė su linotipu ir kitomis laikraščiui spausdinti reikalingomis mašinomis.

Atsiradus vienam kitam kandidatui į marijonus, ėjo kartu Avellanedoje naujokų vedėjo pareigas. Nuo 1952 m. vasario mėn. buvo paskirtas Avellanedos marijonų namo vyresniuoju ir parapijos klebonu. 1953 m. gruodžio mėn. pagal naują Apaštalų Sosto konstituciją *Exsul Familia* buvo paskirtas Argentinoje dirbančiųjų lietuvių kunigų vyr. direktoriumi. Parapijos reikalamis, šalia *Laiko*, pradėjo leisti ispanų kalba parapijos biuletinį *Madre de la Misericordia*. Atlikdamas šias pareigas buvo pilnai įsijungęs į misijonierišką ganytojavimo darbą tiek lietuvių, tiek ir vietinių tarpe. Jau tada pasireiškė savo vyskupiškojo šūkio *visiems viskuo* vykdytoju, teikdamas sakramentus, lankydamas žmones, dalyvaudamas lietuvių ir vietinėse organizacijose. Jo paramos susilaukė visi: šv. Cecilijos choras, skautai, *Dainavos* ansamblis, mokykla, ligoniai, neturtingieji, sportininkai. Sportininkams šalia salės įtaisė krepšinio aikštę, patalpas, skirtas kitam tikslui, užleido muziejui ir tt. Visus būrė ir jungė vieningam statančiam darbui.

1954 m. buvo paskirtas Rosario namo vyresniuoju ir parapijos klebonu, čia pirmieji marijonai atvyko 1949 m. gruodžio mėn. ir netrukus įsigijo žemės sklypą. Atvykęs tas pats kun. Jonas Jakaitis, M. I. C., 1953 m. pastatė bažnyčią ir kleboniją. Kun. P. Brazys čia suorganizavo neseniai pradėtą parapiją, įkūrė keturias Katalikų Akcijos šakas, Brolišką Krikščioniškos Pagalbos draugiją (FAC) vietiniams, įsteigė vaikų darželį, pradėjo leisti biuletenio *Madre de la Misericordia* Rosario laidą. Religiniam gyvenimui pagyvinti ir žmonėse paskleisti, suruošė savaitinį Fatimos Marijos statulos lankymąsi po šeimas bei Fatimos Marijos broliją, organizavo šv. Mišias ir pamaldas tolimesnėse parapijos srityse neturtingųjų rajone, vedė evangelijų skaitymą ir biblinius pašnekesius įkurtuose įvairiuose parapijos punktuose pas privačius žmones. Toks apaštalavimo metodas gerai atitiko vietos žmonių papročius.

1954 ir 1957 metais dalyvavo Čikagoje Amerikos šv. Kazimiero marijonų Provincijos, kuriai priklauso Argentinos marijonų

namai, suvažiavime, vadinamoje kapituloje. Po 1957 m. dalyvavimo jau daugiau neturėjo progos sugrįžti Argentinon, nes buvo išrinktas atstovu į Generalinę Kapitulą Romoje. Jos metu Komoje buvo išrinktas Marijonų Kongregacijos Vyriausiojo Vadovo pavaduotoju, paprastai vadinamu vicegenerolu arba generalvikaru. Kartu Komoje buvo šešerius metus namo vyresniuolu. Redagavo marijonų reikalams leidžiamą biuletenį *Marianus*. Paruošė gana ilgoką studijų programą.

Šalia to, dalyvavo ir lietuviškame visuomeniniame darbe. Nekartą vedė lietuviams pasauliečiams ir kunigams rekolekcijas, dalyvavo Europos lietuvių studijų dienosė, Romos lietuvių kunigų susirinkimuose, rašė į *Aidus*, *Šaltinį*, *Draugą*, *Europos Lietuvį*.

1963 metais vėl buvo perrinktas toms pačioms vicegenerolo pareigoms šešeriams metams.

1964 m. dalyvavo New Yorke Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos suvažiavime ir skaitė paskaitą *Psichoanalizė katalikiškojo mokslo šviesoje*. Besilankydamas Amerikoje, instruktavo marijonų namus apie pašaukimų ieškojimą, pravedė kunigams bei seselėms rekolekcijas, atsinaujinimus, sakė pamokslus.

Sugrįžo į Romą lapkričio mėnesį ir netrukus, gruodžio 28 d., buvo nominuotas Europos lietuvių išeivių vyskupu, gavęs titulinę Zellos vyskupiją. Konsekracija įvyko 1965 m. vasario 14 d. Komoje, Santa Maria Maggiore bazilikoje. Konsekravo Konsistorialinės Kongregacijos prefektas kard. Karolis Confalonieri, esant konsekratoriais pagalbininkais arkiv. Antanui Samoré ir vysk. Vincentui Brizgiui.

Dieną prieš konsekraciją, šv. Tėvas Paulius VI, priimdamas atvykusių į konsekraciją lietuvių grupę, jiems pareiškė: «Džiaugsmas, kuriuo priėmėte vysk. Pranciškaus Brazio paskyrimą ir jūsų parodytas jo įvertinimas Mus užtikrina, kad jo ganytojiškas patarnavimas jums bus našus ir pilnas palaimos».

Prieš konsekraciją Asyžiuje, savo vardo globėjo šv. Pranciškaus tėviškėje, atlaikė rekolekcijas. Jų metu išmąstė savo, kaip vyskupo, ateities planus ir juos sužymėjo dienyne.

Tai, ką buvo išmąstęs savo rekolekcijose ir ko linkėjo šv. Tėvas, tuoj po konsekracijos pradėjo vykdyti. Pagal savo pramatymą, visų pirma turėjo susipažinti su visais jam pavestais lietuviais bei kunigais, turėjo sužinoti visų norus ir reikalus, o paskui įkurti sielovados centrą, iš kurio būtų aprūpinami visi dvasiniai savųjų

reikalai ir kuris judintų visą dvasinį gyvenimą Bažnyčios naujų reikalavimų šviesoje. Pagal vyskupo P. Brazio mintį, centre, šalia vadovavimo darbų, būtų ruošiamas šv. Rašto iš originalinių tekstų į lietuvių kalbą vertimas, liturginiai tekstai, šiems laikams pritaikytas katekizmas ir panaši religinė medžiaga. Jo mintyse buvo taip pat noras įsigyti mažą spaustuvėlę, kuria greitai būtų galima paruošti informaciją aplinkraščiais ar biuleteniais apie išskylančius klausimus, naujus planus bei jėgų koordinaciją.

Vykdydamas pirmąją savo plano dalį, vysk. P. Brazys pradėjo lankyti Europos lietuvių kolonijas ir jų kunigus bei vienuoles-seseris. 1965-1966 metų laikotarpį aplankė Anglijoje : Londoną, Nottinghamą, Bradfordą, Glasgovą, Bellshill, Leeds, Halifaxą, Juddersfield, Rochedale, Manchesterį, Stoke-on-Trent, Derby, Ketteringą ; Vokietijoje : Bonną, Hüttenfeldą, Memmingeną, Mittelsneufnachą, Königsteiną, Hildesheimą, Stuttgartą, Augsburgą, Mūneheną ; Prancūzijoje : Paryžių, Lyoną, Thann, Mulhouse, Guebwiller, Strassbourgą ; Šveicarijoje : Žürichą, Thun ; Belgijoje : Liège, Lambermont, Chapelle-les-Herlaimont, Limburgą, Vervieux, Liuvoną, Briuselį ; Olandijoje : Maastricht, Meersen, Hoenbroek ; Skandinavijoje : Stockholmą, Tjppsą, Västeras Karlstad, Jagfors, Oslo, Götėborgą, Kopenhagą ; Italijoje — Castelnovo Don Bosco. Paprastai kiekvienoje vietoje šeštadienį iš vakaro pasakydavo konferenciją kaip prisiruošimą išpažinčiai, paskui sėsdavosi pats į klausyklą, o sekmadieniais laikydavo pamaldas, pasakydavo pamokslą. Paskui visur būdavo bendri pietūs, kur vėl tardavo žodį apie pareigas savai tėvynei ir naujam kraštui, kur gyvena. Kur tik būdavo proga ir būdavo priruošta, suteikdavo sutvirtinimo sakramentą, pavyzdžiui, Castelnovo Don Bosco, Paryžiuje, Hüttenfelde, Mittelneufnach, Stoke-on-Trent, Kettering, Derby ir t.t. Rūpinosi taip pat ir vienuolėmis-seserimis. Buvo sušaukęs įvairių kongregacijų lietuvaite seseris į bendrus pasitarimus Paryžiuje, Lyone, Liège ir Šveicarijoje.

Susipažinęs kone su visomis lietuvių kolonijomis, tuojau griebėsi organizuoti savo išmąstyto Lietuvių Sielovados Centro Bad Wörishofene. Centrai patalpas — vieną namą su dviem butais — gavo iš savo geradarių Augsburgų vyskupo Dr. Josef Stimpfle Bad Wörishofene šalia statomos naujos šv. Ulricho bažnyčios ir klebonijos. Į čia atsikvietė pora seserų kotryniečių ir p. A. Grinienę administraciniais darbais. Netrukus atvažiavo

ir šv. Rašto vertimo vedėjas T. Klem. Žalalis, O.F.M., o paskiausiai 1967 m. kovo 17 d. atvyko iš Romos ir pats vyskupas. Balandžio 9 d. Bad Worishofeno šv. Justinos parapijos bažnyčioje atlaikė miesteliui įkurtuvių iškilmingas pamaldas, o po pietų turėjo su miestelio vadovybe susipažinimo pobūvį.

Centras dar buvo įsikūrimo stadijoje, bet jau jame prasidėjo šv. Rašto vertimo darbas, ofsetiniu būdu buvo atspausdintos nekintamos šv. Mišių dalys su naujai užtvirtintu kanono vertimu, buvo kuriama biblioteka ir t. t. Vyskupas buvo pramatęs ir pasižadėjęs netrukus, 1967 m. vasarą, aplankyti vidurinės ir šiaurinės Anglijos lietuvius, kurių nebuvo suspėjęs aplankyti anksčiau. Visi šitie planai ir vos pradėjęs dygti darbas buvo sutrukdytas mirties birželio 9 dieną.

Jau iš šios gyvenimo apžvalgos matyti, kad velionis buvo kilnios ir gyvos dvasios asmens, sugebėjęs tinkamai atlikti ne tik mokslinius darbus, kurie jam buvo daugiau prie širdies, bet ir visokeriopas pareigas sielovadoje ar vadovybėje, kai tai jam buvo pavesta.

Jau nuo pat mokymosi laikų mėgo kūrybinį darbą. Laikraščiuose ir žurnaluose daugiausiai rašė religinėmis ir filosofinėmis temomis. Redaguodamas kurį laiką 1939 m. *Šaltinį* ir paskiau 1948-1952 m. *Laiką*, yra davęs ir tiesioginės laikraštinės medžiagos.

Savo raštuose stengėsi būti išbaigtas. Minčiai išreikšti ieškojo naujų terminų ir juos labai taikliai kūrė. Mėgo išradingumą ir naujumą, kūrė projektus. Norėjo, kad pasakytas ar parašytas žodis būtų tobulas. Dažnai dėl vieno išsireiškimo ar termino praleisdavo pusdienį ar daugiau, nors, iš šalies žiūrint, atrodydavo verčiau kuo greičiau apdoroti visumą, negu gaišti dėl kokio žodžio. Atrodo, kad dėl tos priežasties mėgo kalbotyrą ir gerai paruoštus žodynus kaip gerus šaltinius išsireiškimams patobulinti.

Vysk. Pr. Brazys buvo veiklus L.K.M. Akademijos narys. Buvo 1959.X.21-1965.VI antrosios ir trečiosios kadencijos Centro Valdysbos išdininku. Dalyvavo suvažiavimuose ir juose skaitė paskaitas: Romoje 1957.X.4 d. *Medicinos etika pagal Pijaus XII direktyvas*, New York'e 1964.IX.7 d. *Psichoanalizė katalikiškojo mokslo šviesoje*. Šalia akademijos suvažiavimų paminėtina paskaita Religinio kongreso metu Washingtone 1966 m. rugsėjo 4 d.: *Mūsų pareigos persekiojamai Lietuvai*, studijų dienoje Vokietijoje Vasario 16 gimnazijoje 1965 m. rugpiūčio 8 d.: *Krikščionybės likimas mūsų*

tautoje bei pamokslas Romos lietuviams 1967 m. vasario 16 d. : *Mintys vasario 16.*

Kas turėjo progos su vyskupu susidurti, tam krito į akis jo paprastumas ir asmens patrauklumas. Tai buvo ne tik žmogiško būdo savybė, bet ir gilaus Kristaus dvasia persiėmimo pasėka. Jau pasirinkdamas savo teologijos daktarato tezę *Dieviškasis Įsūnijimas* parodė, kur jo dvasia linko ir ko siekė. Dieviškosios įsūnystės dvasią skleidė visiems. Artimesnis jo pavyzdys buvo Dievo tarnas arkiv. Jurgis Matulaitis-Matulevičius, M.I.C. Kartu buvo persiėmęs neturtingųjų meile. Jo vardo globėjas šv. Pranciškus Asyžietis buvo jo mėgiamas šventasis ir jį įkvėpė, kad neturtinguosius laikytų ypatingai sau pavestais. Už tat nenuostabu, kad kiekvienas jautėsi galįs į jį kreiptis jausdamas, kad būsiąs priimtas ir išklausytas.

Savo vyskupo ženkle įsirašė šūkį *Omnibus omnia* — visiems viskuo. Geram darbui priėmė visus be jokio skirtumo asmens, praeities ar įsitikinimo. Norėjo tarnauti irgi visiems, kur tik buvo galima padaryti gera.

Savo vyskupiškos tarnybos pobūdį nusakė savo dienoraštyje aprašydamas savo herbą : « Apačioje Bažnyčios laivas su Kristaus monograma, primenąs Marijonų šūkį *Pro Christo et Ecclesia* ; priešais šviečia žvaigždė — aušrinė, pagal I instrukcijos 12 nr. : *iter monstrante et adiuvante ... Maria* (*). Viršutinėje herbo dalyje, raudonam fone, sidabrinės spalvos Gedimino stulpai, kurie primena mano tarnybą tautiečiams pagal Dievo valią. Tie stulpai reiškia tvirtovės vartus, ir man primena taip pat *ianuam caeli* : Marija, dangaus vartai, mano tėvynės globėja ir motina. Tie stulpai išorine savo forma dar primena man ir altorių, ant kurio turiu sudegti, kaip žvakė, kaip smilkalo grūdas ».

Dieviškos įsūnystės gyvenime savo padėjėja turėjo Dievo Motiną Mariją, kurią visada skelbė ir savo pastoracinėje darbuotėje. Kaip jo dvasinio gyvenimo viršūnę ir savęs atsižadėjimo apvainikavimą galima priminti, kad buvo pavedęs skaistyklos sieloms visus dvasinius nuopelnus, kokius jis pats sau užsitarnauja. Tai buvo šūkio *Visiems viskuo* pilnutinis vykdymas.

Vysk. Prano Brazio asmenyje turėjome visa, kas pas žmogų yra kilnu, sudvasinta ir persunkta Dievo malone, kuri jį padarė dar kilnesnį, dar gražesnį ir dar daugiau pilną meilės.

(*) *Instructiones Congregationis CC. BB. Marianorum.*

Straipsniai ir raštai
(nevisi)

1. *Kino artistė pabėgo iš teatro*, žr. *Šaltinis*, 1935.IV.27, 17 nr., 160 psl.
2. *Piktasis raganius su kauline adata*, žr. *Šaltinis*, 1935.VII.6, 27 nr., 283-284 psl.
3. *Kraujo kankiniai*, žr. *Šaltinis*, 1935.X. 12, 41 nr., 447 psl.
4. *Po bolševizmo jungu*, žr. *Šaltinis*, 1935.X.26, 43 nr., 475-476 psl.
5. *Mamertino kalėjimas Romoje*, žr. *Šaltinis*, 1937.VII.24, 30 (1080) nr., 468 psl.
6. *Tautos šventė šeimoje*, žr. *Šaltinis*, 1937.IX.4, 36 (1086) nr., 563 psl.
7. *Šventasis Tėvas ir šeima*, žr. *Šaltinis*, 1937.IX.11, 37 (1087) nr., 579 psl.
8. *Iš kartos į kartą ...*, žr. *Šaltinis*, 1937.IX. 18, 38 (1088) nr., 595 psl.
9. *Kokia tavo vaiko vertė*, žr. *Šaltinis*, 1937.IX.25, 39 (1089) nr., 611 psl.
10. *Jaukūs namai*, *Šaltinis*, žr. 1937.X.2, 40 (1090) nr., 629 psl.
11. *Per vėlai jie verkia*, žr. *Šaltinis*, 1937.X.9, 41 (1091) nr., 643 psl.
12. *Mūsų mažų nesuprato*, žr. *Šaltinis*, 1937.X.16, 42 (1092) nr., 659 psl.
13. *Suaugusio žmogaus tėvas*, žr. *Šaltinis*, 1937.XI.6, 45 (1095) nr., 707 psl.
14. *Buvau alkanas ir nuogas*, žr. *Šaltinis*, 1937.XI.13, 46 (1096) nr., 723 psl.
15. *Žmogus prieš audrą*, žr. *Šaltinis*, 1937.XII.4, 49 (1099) nr., 771 psl.
16. *Žiedas audroje*, žr. *Šaltinis*, 1937.XII.18, 51 (1101) nr., 805 psl.
17. *Pavergtą jaunystę keršija*, žr. *Šaltinis*, 1938.1.29, 5 (1107) nr., 75 psl.
18. *Kur veikimo pasisiekimas*, žr. *Šaltinis*, 1938.III.12, 11 (1113) nr., 175 psl.
19. *Lėpinimas*, žr. *Šaltinis*, 1938.III. 19, 12 (1114) nr., 191 psl.
20. *550 metų*, žr. *Šaltinis*, 1938.VI.4, 23 (1125) nr., 375-376 psl.
21. *Motinos svajonė*, žr. *Šaltinis*, 1938.VII.16, 29 (1131) nr., 473-474 psl.
22. *Popiežiaus Pijaus XI privatus gyvenimas*, žr., *Šaltinis*, 1937.11.20, 8 (1058) nr., 116 psl.
23. *Užmirštas gyvenimas*, žr. *Šaltinis* 1937.IX.4, 36 (1086) nr., 564 psl.
24. *Kalėdų dovanos*, žr. *Šaltinis*, 1937.XII.25, 52 (1102) nr., 823 psl.
25. *Pradėti nuolat nepasiduoti*, žr., *Šaltinis*, 1938.IV.23, 17 (1119) nr., 279psl.
26. *Trys klaidos*, žr. *Šaltinis*, 1938.V.7, 19 (1121) nr., 311-312 psl.
27. *Vaikas tamsiame rūsyje*, žr., *Šaltinis*, 1938.VII.30, 31 (1133) nr., 505-506 psl.
28. *Taip kovoja katalikai*, žr. *Šaltinis*, 1938. VIII.6, 32 (1134)nr., 524-525 psl.
29. *Bejėgiai veikėjai. Kur eina Meksika*, (iš anglų k. vertė Pr. Br.), žr. *Šaltinis*, 1938.VIII.20, 34 (1136) nr., 556 ir 557-558 psl.
30. *Plunksnos paslaptis*, žr. *Šaltinis*, 1939.1.7, 2 (1156) nr., 23 psl.
31. *Žmogaus substancijos sąranga*, žr. *Židinys*, XXVI (1937), 163-172 psl.
32. *Gyvosios Dvasios Popiežius*, žr. *Židinys*, XXIX (1939), 150-159 psl.
33. *Kelionė į dykumą*, žr. *Šaltinis*, 1939.1.1, 1 nr., 3 psl.
34. *Marijos kongresas Naujoje Lietuvoje Jeruzalėje*, kalba per radiją 1939. VI.4 d., žr. *Šaltinis*, 1939.VI.10, 24 nr., 393 psl.
35. *Religija ir tautinis atsparumas Lietuvoje*, kalba, pasakyta per radiją sąryšyje su Marijos kongresu Žemaičių Kalvarijoje, žr. *Šaltinis*, 1939. VI.24, 26 nr., 421 psl.

36. *Žemaičiu Kalvarija - Rūpintojėlio sostinė*, žr. *Šaltinis*, 1939.VII. 1» 27 nr., 437 psl.
37. *Šv. Tėvas Pijus XII*, žr. *Šaltinis*, 1939, kiekviename numeryje nuo VII.8 iki XII.23, 28-52 nr.
38. *Nauja tvirtovė*, žr. *Šaltinis*, 1939.X.7, 41 nr., 768-769 psl.
39. *Tautų taikintojas*, brošiūrėlė marijonų leidžiamojoje serijoje *Kristui ir Bažnyčiai*, Marijampolė 1940.
40. *Pijus XII*, Marijampolė 1940.
41. *Lytys ir jų paskirtis*, žr. *Naujoji Vaidilutė*, 1939-1940, 9 straipsniai.
42. *Pijus XII 10 metų apaštaltų soste*, žr. *Laikas*, 1949, 3 (7) nr., 47 psl.
43. *Kas yra pasaulėžiūra ?* žr. *Laikas*, 1949, 6 (10) nr., 101 psl.
44. *Sportas ir askezė*, žr. *Laikas*, 1949, 11 (15) nr., 202-203 psl.
45. *Klausimas moderniesiems daktarams*, žr. *Laikas*, 1949, 11 (15) nr. 204-206 psl.
46. *Gyvenimo prasmė, Dievo garbė, Tikėjimas*, 3 pamokslėliai, žr. *Lux Christi*, 1955, 2 nr., 56-61 psl.
47. *Laimė, Krikščioniškoji meilė, Viltis, Neturto dvasia*, 4 pamokslėliai, žr. *Lux Christi*, 1955, 3 nr., 54-68 psl.
48. *Švelnumo dvasia, Švelnumo dvasios vaisius, Sesuo mirtis*, 3 pamokslėliai, žr. *Lux Christi*, 1955, 4 nr., 20-28 psl.
49. *Daugiau drąsos*, pamokslas, žr. *Lux Christi*, 1956, 1 nr., 58 psl.
50. *Meilės pasiuntinybė*, pamokslas, žr. *Lux Christi*, 1956, 1 nr., 59 psl.
51. *Modernieji gamtos mokslai ir religija*, žr. *Aidai*, 1961, 1 nr., 1-15 psl.
52. *Enciklikos « Mater et Magistra » mintys ir bruožai*, žr. *Aidai*, 1961, 8 nr., 329-340 psl.
53. *« Mater et Magistra » užmojis ir gairės*, žr. *Aidai*, 1961, 9 nr., 389-397 psl. ; 10 nr., 418-426 psl.
54. *Kalėdų prasmė*, žr. *Šaltinis*, 1962, 6 nr., 170-171 psl.
55. *Motina ir Mokytoja*, žr. *Šaltinis*, 1963, 4 (11) nr., 116-118 psl.
56. *Ordo studiorum generalis*, Romae, 1963, XVI 123 psl., (mašiniu raštas).
57. *Vaisiai neauga ore*, žr. *Šaltinis*, 1966, 3 (1256) nr., 75-76 psl.
58. *Šv. Kazimiero misija*, žr. *Šaltinis*, 1965, 2 (21) nr., 49-50 psl.
59. *Kalba Ganytojas*, žr. *Šaltinis*, 1965, 3 (22) nr., 77-80 psl.
60. *Pasitikėjimas*, žr. *Šaltinis*, 1965, 4 (23) nr., 112 psl.
61. (Vysk. V. Brizgys ir vysk. P. Brazys) *Lietuviai atsinaujinime*, žr. *Šaltinis*, 1966, 1(26) nr., 3-5 psl.
62. *Tauta ir mes*, žr. *Šaltinis*, 1966, 4 (1257) nr., 111-114 psl. ir 5 (1258) nr., 149-151 psl.
63. *Mūsų pareigos persekiojamai Lietuvai*, žr. *Aidai*, 1967 2 (197) nr., 57-67 psl.
64. *Vasario šešioliktosios paraštėje*, žr. *Ateitis*, 3 nr., 65-66 psl.
65. *Medicinos etika pagal Pijaus XII direktyvas*, žr. *Suvažiavimo darbai*, IV t., Roma 1961, 27-48 psl. Išleista taip pat atskiru atspaudu, Roma, 1961, 22* psl.
66. *Psichoanalizė katalikiškojo mokslo šviesoje*, žr. *Suvažiavimo Darbai*, VI t., Roma 1968, (spaudoje).

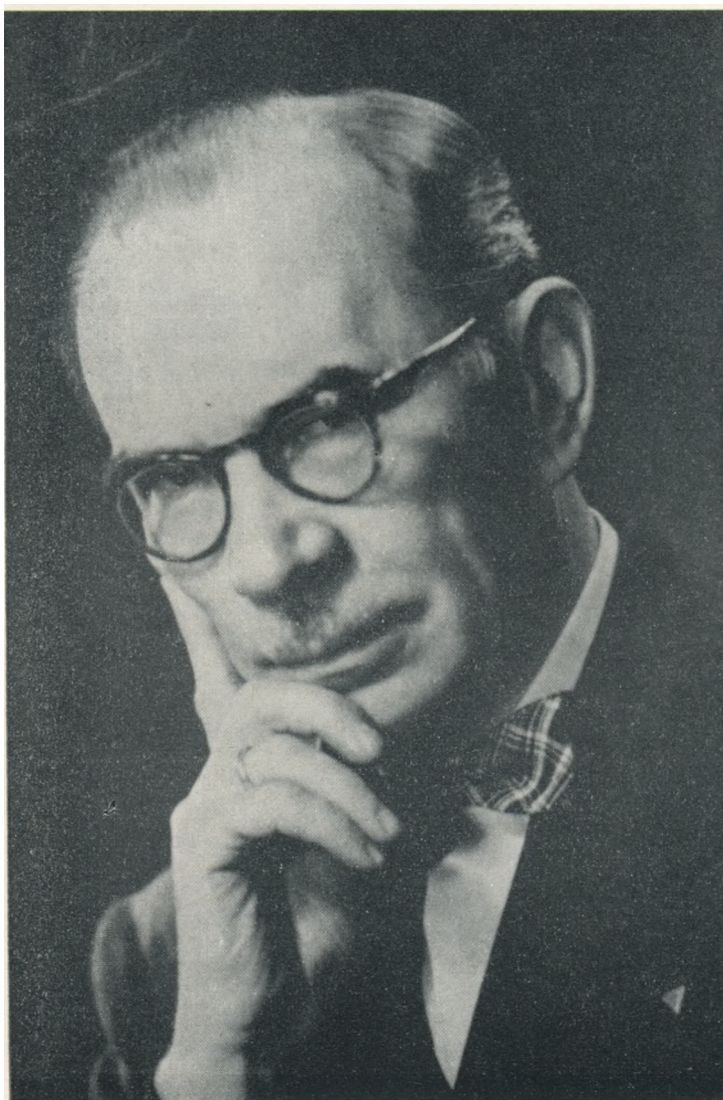
BIBLIOGRAFIJA

1. *Brazys Pranas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, III t., 1954, 229-230 psl.
2. Juozas Girnius, *Sveikinant naują vyskupą*, žr. *Aidai*, 1965 m. 1 (176) nr., 37-38 psl.
3. Dr. S. Žibartas (slapyvardis), *Pasitinkant. Naujas lietuviams vyskupas Dr. Pranas Brazys, M.I.C.*, žr. *Šaltinis*, 1965 m. 1 (20) nr., 11-12 psl.
4. Pranas Garšva, *Ateina naujas ganytojas. Lietuvių išeivijai vyskupą Praną Brazį pasitinkant*, žr. *Draugas*, 1965.11.6, 31 (6) nr., antroji dalis, 1-2 psl.
5. *Paulius VI lietuviams* (Popiežiaus kalba pasakyta priimant naująjį vyskupą Praną Brazį, M.I.C. ir lietuvius 1965.11.13 d. - pilnas tekstas), žr. *Šaltinis*, 1965 m. 2 (21) nr., 39-40 psl.
6. S. M., *Visa visiems, naujojo vyskupo konsekracija ir siekiai*, žr. *Šaltinis*, 1965 m. 2 (21) nr., 41-42 psl.
7. Dr. Vytautas Kazlauskas, *Vienyti, kelti, rikiuoti* (Vyskupas Pranas Brazys, M.I.C., atsako į aktualius klausimus), žr. *Šaltinis*, 1965 m. 2 (21) nr., 42-45 psl.
8. *Jis ir mes. Europos lietuvių vyskupo lankymasis*, žr. *Šaltinis*, 1965 m. 3 (22) nr., 92-94 psl.
9. (K. br.), *Vienybės ilgesys. Vyskupas Pranas Brazys apie moderniojo pasaulio ir lietuvių tautos dvasinę vienybę* (interview), žr. *Draugas*, 1965.VII.31, 178 (31) nr., antroji dalis, 1-2 psl.
10. *Vysk. Pr. Brazį išlydint*, žr. *Darbininkas*, 1965.VIII.4, 53 nr.
11. *Vysk. Pr. Brazys Anglijoje*, žr. *Šaltinis*, 1966 m. 3(1256) nr., 104-106 psl.
12. *Vysk. P. Brazys Vidurio Anglijoje*, žr. *Šaltinis*, 1966 m. 4 (1257), nr., 139-141 psl.
13. *Vysk. P. Brazys Skandinavijoje*, žr. *Šaltinis*, 1966, 5 (1258) nr., 176-177 psl.
14. *Der Litauer Oberhirte residiert in der Kneippstadt*, žr. *Mindelheimer Zeitung*, 1967.IV.7, 80 nr., 24 psl.
15. *Lietuvių, apaštalavimo centras Bad Woerishofene*, Pasikalbėjimas su Europos lietuvių vyskupu dr. P. Braziu, žr. *Draugas*, 1967. VI.6, 131 nr., 3 psl.
16. *Šaltinis*, 1967 m. 3 (1262) nr., birželio numeris skirtas vyskupo Prano Brazio pagarbai.
17. *La prematura scomparsa del vescovo Brazys, incaricato dell'assistenza spirituale ai lituani in Europa*, žr. *Elta-Press*, 1967 m. 6nr., 14-17 psl.
18. *Bischof Dr. Franziskus Brazys einem Herzschlag erlegen*, žr. *Mindelheimer Zeitung*, 1967.VI. 12, 132 nr., 15 psl.
19. *Mirė vyskupas Pranas Brazys*, žr. *Darbininkas*, 1967.VI.13, 41 nr., 1 psl.
20. *Mons. Francesco Brazys*, žr. *L'Osservatore Romano*, 1967. VI.14., 136 (32.513) nr., 2 psl.

21. Kun. V. Rimšelis, *Laidojame vyskupą Pr. Bražį*, žr. *Draugas*, 1967.VI. 17, 141 nr., 3 ir 5 psl.
22. Vysk. Vincentas Brizgys, *Vyskupo Pranciškaus Brazio netekus*, žr. *Draugas*, 1967.VI.21, 144 nr., 3 psl.
23. Pranas Garšva, *Užbaigė trumpą, bet sėkmingą kelionę*, *Vyskupą Praną Bražį amžinybėn palydėjus*, žr. *Draugas*, 1967.VI.22, 145 nr., 4 psl. ir 1967.VI.23, 146 nr., 5 psl.
24. Kun. P. Ažubalis, *Prahoje su velioniu vyskupu Bražiu*, žr. *Tėviškės Žiburiai*, 1967.VI.22, 25 (908) nr., 3 psl.
25. J. S., *Vyskupo Brazio laidotuvis*, žr., *Tėviškės Žiburiai*, 1967.VI.22, 25(908) nr., 1 psl.
26. *Bischof Dr. Brazys war ein Mann der Herzensgüte*, žr. *Mindelbeimer Zeitung*, 1967.VI.22, 140 nr., 12 psl.
27. W. J., *Ś. P. Biskup Franciszek Brazys* žr. *Gazeta Niedzielna*, 1967. VII.2, 27 (987) nr.
28. Kun. J. Budzeika, M.I.C., *Atsisveikinimas su Vyskupu*, žr. *Europos lietuvis*, 1967.VII.4, 27 (969) nr.
29. *Nagła śmierć biskupa F. Brazysa, M.I.C.* žr. *Roże Maryi*, 1967, 8 nr., 17 psl.
30. Kun. St. Mažeika, *Laiškas iš Romos*, žr. *Šaltinis*, 1935.XII.15, 50 nr., 556 psl.

Roma, 1968. II. 24 d.

J. Duoba, M. I. C.

Prof. Alfonsas Jurskis
(1894. VIII.4-1966.VII.31)

PROF. ALFONSAS JURSKIS
(1894-1966)

1966 m. liepos 31 d. Philadelphijoje, Pa. (J.A.V.) išsiskyrė iš mūsų tarpo Alfonsas Jurskis, elektrotechnikos inžinierius, nepriklausomos Lietuvos kariuomenės pulkininkas leitenantas, Vytauto Didžiojo Universiteto docentas, aktyvus Lietuvių Bendruomenės narys.

Alfonsas Jurskis buvo gimęs 1891 m. rugpiūčio 4 d. Akmenytės viensėdyje, Pampėnų vls., Panevėžio aps. Savo dėdės kun. Jurskio globojamas, mokslą pradėjo Papilėje (Šiaulių aps.), toliau jį tęsė 1905-1912 m. Mintaujos realinėje gimnazijoje ir 1912-1916 m. Petrapilio Politechnikos Instituto elektromechanikos skyriuje. Institute baigęs specialius jūrų laivyno radijo mechanikų kursus, 1916.XII. 1-1919.VII.1 d. tarnavo radistu rusų laivyne (ledlaužiuose), plaukiojusiame tarp Archangelsko, Murmansko, Liverpoolio ir Newcastle. 1919 m. atvykęs su ledlaužiu į Liverpoolio laivų dirbtuves, pasiliko Anglijoje, lapkričio 7 d. grįžo Lietuvon ir 1919 m. gruodžio 1 d. įstojo į Elektrotechnikos batalioną, kur ėjo inžinieriaus pareigas. Čia suorganizavo Elektrotechnikos bataliono dirbtuves. 1923 m. komandiruotas aukštojo mokslo tęsti į Paryžiaus École Supérieure d'Électricité, kur 1924 m. gavo inžinieriaus-radioelektriko diplomą. Baigęs studijas, kurį laiką dirbo Eifelio bokšte Paryžiuje, kur specializavosi radijo stočių tvarkymo ir eksploatacijos srityse. Grįžęs Lietuvon, kaip elektrotechnikos specialistas atliko daugelį reikšmingų darbų.

1926 m., Susisiekimo ministerijos pakviestas Kauno radijo stoties viršininku, A. Jurskis baigė jau anksčiau pradėtus stoties įrengimo darbus ir, tame pačiame siųstuvo pastate įrūšius radijo studiją, 1926 m. birželio 12 d. pirmą kartą radijo bangomis nuaidėjo lietuviškasis žodis į pasaulį. 1927 m. lapkričio 28 d. radijo stotis iš Susisiekimo ministerijos perėjo Krašto apsaugos ministerijos žinion. Radiofonui vadovauti sudarius tarpžinybinę

Radio Tarybą, A. Jurskis buvo tos tarybos sekretorium (1927-1929 m.).

A. Jurskis anksti pradėjo pedagoginį ir mokslinį darbą. Jis nuo 1924 m. iki pat pirmosios sovietų okupacijos buvo Aukštųjų Karo Technikos Kursų (vėliau Karo Technikos Valdybos) radijo laboratorijos vedėjas ir dėstytojas specialių dalykų : radiotechnikos, elektrotechnikos ir matematikos. 1936-1940 m. Karo mokykloje dėstė radiotechniką, ryšius bei transmisiją. Lietuvos kariuomenėje rūpinosi radijo ryšių technine priežiūra ir tų reikalų tvarkymu. Ryšium su tuo darbu daugelį kartų buvo komandiruotas į užsienį susipažinti su įvairiomis radiotechnikos dirbtuvėmis, radijo stotimis ir didžiais radijo centrais Anglijoje, Austrijoje, Belgijoje, Čekoslovakijoje, Estijoje, Latvijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje.

Nuo 1927 m. A. Jurskis dirbo ir Lietuvos Universitete (nuo 1930 m. Vytauto Didžiojo Universitetas), pradžioje kaip neetatinis radiotechnikos lektorius, nuo 1940 m. rugsėjo 1 d. kaip docentas ir nuo 1941 m. sausio 1 d. radiotechnikos katedros vedėjas. Vadovaudamas katedrai ir radijo laboratorijai, daug laiko skyrė techniniam ir moksliniam tų įstaigų aprūpinimui. Universitete dėstė radiotechniką, elektroakustiką, elektromagnetinį spinduliavimą, nagrinėjo trumpų bangų sklaidimą ir radio-goniometrijos klausimus. 1940-1944 m. A. Jurskiui buvo patikėtos ir Technologijos fakulteto prodekano pareigos.

Mokslo ir mokymo darbą tęsė ir tremtyje: 1946-1948 m. buvo lietuvių suorganizuotos Augsburgio Aukštesniosios Mokyklos direktorius ir lektorius, Aukštesniosios Technikos Mokyklos Nürtingene radiotechnikos lektorius ir 1949-1961 m. Philadelphijoje Temple Universiteto Technikos Instituto dėstytojas.

Spaudoje A. Jurskis ėmė rašyti jau 1919 m., kai Škotijos lietuvių leidžiamame laikraštyje *Išeiivių Draugas* buvo išspausdinti jo straipsniai apie Archangelsko ir Petrapilio lietuvius. Lietuvoje nuo 1922 m. atsidėjo savo specialybės spaudos darbui. 1932 m. savaitraštyje *Bangos* vedė skyrių « Radio visiems ». Be to, bendradarbiavo *Mūsų Rytojuje*, *Lietuvoje*, *Karde*, *Mūsų Žinyne*. Be pavardės, dar pasirašydavo : Žerutis, Ajus, A. Ju-s. Tremtyje rašė *Inžinieriaus Kelyje*, *Technikos Žodyje* ir kitur. Daug savo specialybės straipsnių yra davęs Bostone leidžiamai *Lietuvių Enciklopedijai*, kurios elektrotechnikos skyriaus redaktorium yra

buvęs 1954-1964 m. Šio nekrologo gale duodama apypilnė A. Jurskio darbų bibliografija.

A. Jurskis nebuvo užsidaręs savo darbo kabinete, bet dėjosi ir į visuomeninę veiklą. Dar besimokydamas Mintaujos gimnazijoje dalyvavo slaptoje lietuvių moksleivių kuopelėje. Petrapilyje drauge su St. Digriu ir kitais buvo suorganizavęs Politechnikos Instituto lietuvių studentų ratelį, kur būdavo svarstomi įvairūs lietuviams rūpimi klausimai, nagrinėjama technikos terminija ir kita. Archangelske aktyviai prisidėjo prie lietuvių tremtinių reikalų tvarkymo. Lietuvoje nesidėjo į politines organizacijas, bet ribojosi veikla, susijusia su savo specialybės darbu. Veikė Lietuvos Jūrininkų Sąjungoje (įsteigta 1923 m.) ir buvo pirmosios valdybos sekretorium. Drauge su kitais suorganizavo Lietuvos Radijo Mėgėjų ir Karių Radijo Mėgėjų draugijas ir joms vadovavo. Tremtyje (Augsburge) buvo vienas iš kultūrinio sambūrio *Alka* steigėjų ir 1946-1949 m. jo vadovu. Augsburgie tremtiniais inžinieriams susibūrus į Tremtinių Inžinierių Draugiją, A. Jurskis iki 1948 m. buvo centro valdybos pirmininku.

J.A.V. jis visu nuoširdumu rėmė Lietuvių Bendruomenę, aktyviai veikė Philadelphijos ramovėnuose bei Amerikos Lietuvių Inžinierių ir Architektų Sąjungoje, kurį laiką eidamas ir tų organizacijų pirmininko pareigas.

Nebuvo svetima A. Jurskiui ir dailės sritis. Begyvendamas Altdorfe prie Nürnbergo 1945-1946 m. yra nupiešęs eilę vaizdelių iš Altdorfo senamiesčio, o Philadelphijoje ėmėsi ir tapybos.

Prof. A. Jurskio darbų bibliografija

I. Vadovėliai, konspektai, vertimai

1. A. Bobinskis, *Mikrotelefono aparatų sudėtinių, dalių įrengimo ir veikimo pagrindai*. Vertė iš rusų kalbos A. Jurskis. Kaunas 1922 (prie vertimo pridėtas ryšių bei elektrotechnikos lietuviškų terminų žodynėlis).
2. *Radiotechnika*. Aukštųjų Karo Technikos Kursų leidinys, Kaunas 1927.
3. *Radiotelefonijos pagrindai*. Aukštųjų Karo Technikos Kursų leidinys, Kaunas 1929 ir 1930 (du leidimai rotatorium).
4. *Formulės saviindukcinėms špūlėms ir rėmams skaičiuoti*. Aukštųjų Karo Technikos Kursų leidinys (šapirografu), Kaunas 1929.
5. *Elektrotechnika* (konspektas). Vytauto Didžiojo Karininkų Kursų leidinys (šapirografu), Kaunas 1931.
6. *Elektrotechnika* (papildytas leidimas). Vytauto Didžiojo Karininkų Kursų leidinys (apolografu), Kaunas 1931.
7. *Formulės antenoms skaičiuoti*. Vytauto Didžiojo Karininkų Kursų leidinys (šapirografu), Kaunas 1931.
8. *Bangomačiai, detektoriniai ir lempiniai imtuvai*. Nurodymai laboratoriniams darbams. Karo Technikos Štabo Radijo laboratorijos leidinys (šapirografu), Kaunas 1937.
9. *Lietuvos kariuomenės lauko radijo stočių tipų nustatymas ir jų tiekimo ir priėmimo sąlygos*, Kaunas 1939.
10. *Taisyklės akumulatoriams naudoti ir prižiūrėti*. Karo Technikos Tiekimo Skyriaus leidinys (rotatorium), Kaunas 1939.
11. *Patariamieji lapai laboratoriniams darbams*, Kaunas 1939.
12. *Spinduliuojamoji energija* (rotatorium), Augsburg 1947.

II. Straipsniai radijo ir elektrotechnikos klausimais

1. *Kreipiamoji radiotelegrafija ir radiogoniometrija*, žr. *Mūsų Žinynas*, 1925, VIII.
2. *Radijo ir šalčiai*, žr. *Lietuvis*, 1927.VI.7. d. 124 nr.
3. *Radijo perspektyvos*, žr. *Bangos*, 1932 m. 1 nr.
4. *Antenų įtaisyimas*, žr. *Bangos*, 1932 m. 19, 20, 22 nr.
5. « *Lėktuvo akis* » (techniškos radijo perspektyvos), žr. *Bangos*, 1932 m. 39 nr.
6. *Radiogoniometrijos praktika*, žr. *Mūsų Žinynas*, 1933, XXV.
7. *Radijo bangos ir jų paskirstymas pagal ilgį*, žr. *Karys*, 1933 m. 28, nr.
8. *Dažnumas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, IV t., Boston, Mass. 1954.
9. *Dažnuminė moduliacija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, IV, 1954.
10. *Elektra*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, V, 1955.

11. *Elektrinė krosnis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, V, 1955.
12. *Elektroforinė mašina*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, V, 1955.
13. *Elektromagnetinė banga*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, V, 1955.
14. *Elektronika*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, V, 1955.
15. *Elektroniniai muzikos instrumentai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, V, 1955.
16. *Elektros matavimo aparatai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, V, 1955.
17. *Elektros potencialas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, V, 1955.
18. *Garsas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VII, 1956.
19. *Garsintuvas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VII, 1956.
20. *Harmonika*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VIII, 1956.
21. *Imtuvas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VIII, 1956.
22. *Indukcija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VIII, 1956.
23. *Kauno radijo stotis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XI, 1957.
24. *Kodas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XII, 1957.
25. *Moduliacija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIX, 1959.
26. *Morse*, S. žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIX, 1959.
27. *Radijas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIV, 1961.
28. *Radijo ryšiai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIV, 1961.
29. *Šifras*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX, 1963.
30. *Televizija* (kartu su A. Semėnu), žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXI, 1964.
31. *Telstaras*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXI, 1964.
32. *Transatlantinis kabelis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXI, 1964.
33. *Tranzistorius*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXI, 1964.

III. Straipsniai radijo mėgėjams

1. *Kliudymai radijo priėmimui*, žr. *Bangos*, 1932 m. 8 ir 11 nr.
2. *Radijo mėgėjams eksperimentatoriams* : a) *Detektorinio imtuvo selektyvumo problema* ; b) *Žemo dažnumo vienos lemputės stiprintuvas* ; c) *Trumpas bangos ir jų priėmimas* ; d) *Trumpų bangių imtuvai*, žr. *Bangos*, 1932 m. 13, 14, 15 ir 16 nr.
3. *Kaip tikrinti ausines*, žr. *Bangos*, 1932. m. 17 nr.
4. *Saugokime imtuvų lemputes*, žr. *Bangos*, 1932 m. 21 nr.
5. *Kliūtys imtuvuose*, žr. *Bangos*, 1932 m. 22 nr.
6. *Bangomatis*, žr. *Bangos*, 1932 m. 23 ir 24 nr.
7. *Saviindukcinės špūlės*, žr. *Bangos*, 1932 m. 26, 28, 29 ir 31 nr.
8. « *QSO* ». *Iš ilgų į trumpas*, žr. *Bangos*, 1932 m. 28 nr.
9. « *QSO* » — *tapkime «OM»* — *ais*, žr. *Bangos*, 1932 m. 29 nr.
10. *Vienos lemputės imtuvas provincijai*, žr. *Bangos*, 1932 m. 32 nr.
11. *Antenos izoliacijos patikrinimas*, 1932 m. 33 nr.
12. *Kišeninio švyturėlio baterijų taikymas*, žr. *Bangos*, 1932 m. 37 nr.
13. *Užtveriamosios grandinės*, žr. *Bangos*, 1932 m. 38 nr.

IV. Radijo populiarizacija

1. *Mūsų, galingoji radijo stotis*, žr. *Lietuva*, 1926 m. 164 nr.
2. *Mūsų radijo*, žr. « 2000 metrų », 1928.VI.17 d. 6 nr.
3. *Iš Kauno radijo stoties istorijos*, žr. *Radio Bangos*, 1931.
4. *Lietuvos radiofono dešimtmetis*, žr. *Kardas*, 1936 m. 19 nr.
5. *Radijo penkdešimtmetis*, žr. *Inžinieriaus Kelias*, 1946 m. 3 nr.
6. *Akustika ir patalpų įgarsinimas*, žr. *Inžinieriaus Kelias*, 1948 m. 7 nr.

V. Recenzijos ir kritika radijo klausimais

1. *Paskaita apie Kauno radijo stotį*, žr. *Bangos*, 1932 m. 17 nr.
2. *Radijo mūsų enciklopedijoje*, žr. *Bangos*, 1932 m. 27 nr.

VI. Filosofinio ir pasaulėžiūrinio pobūdžio straipsniai

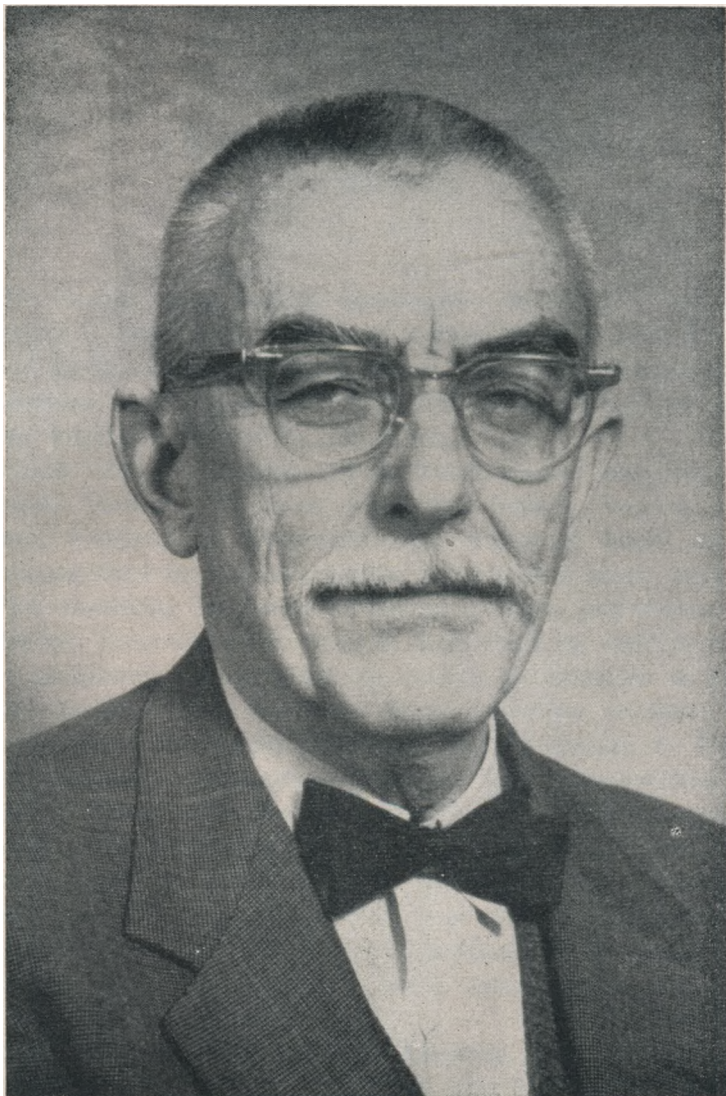
1. *Mokslinio mintijimo lūžiai*, žr. *Inžinieriaus Kelias*, 1946 m. 2 nr.
2. *Fizinės aplinkos tikrovė*, žr. *Aidai*, 1947 m. 6 nr.
3. *Mažiau kalkuliacijos, daugiau kontempliacijos*, žr. Dr. J. Prunskis (red.), *Mano pasaulėžiūra. Kultūrininkų pasisakymų rinkinys*, Chicago 1958.
4. *Dvidešimtas amžius — mokslinės revoliucijos ar pažinimo plėtros pakopa ?* žr. *Technikos Žodis*, 1965 m. 6 nr.

VII. Rankraščiai

1. *Matematikos konspektas*, 1937.
2. *Dienoraštis*, apimęs laikotarpį nuo 1944 m. spalio 7 d. iki 1948 m. sausio 1 d.

Jonas Puzinas

Philadelphia, Pa.

Prof. Dr. Steponas Kolupaila
(1892.1 X. 14-1964.1 V. 9)

PKOF. DR. STEPONAS KOLUPAILA

(1892-1964)

Po 45-rių metų našaus akademinio darbo, bet dar vis kūrybingas ir darbingas, Steponas Kolupaila mirė 1964 m. balandžio 9 d. So. Bende, Indiana, netoli Čikagos. Mirė suparaližuotas po sunkios, bet neilgos vėžio ligos. Palaidotas Čikagoje, šv. Kazimiero kapinėse, balandžio 13 dieną.

Gimė 1892 m. rugsėjo 14 d. Tuminiškėse, Latgaloje, netoli Lietuvos pasienio. Jo tėvas, medicinos felčeris, buvo gimęs Lietuvoje, Vabalninke, Panevėžio aps. Steponas baigė Mintaujos gimnaziją 1911 m. aukso medaliu. Po ketverių metų, baigęs geodezijos institutą Maskvoje (1915 m.), buvo pakviestas ruošti profesūrai hidrotechnikos srityje. Ligi 1918 m. studijavo Žemės Ūkio akademijoje prie Maskvos, vykdė geodezinius ir hidrometrinius darbus. 1916 m. vedė konservatorijos studentę Janiną Tomaševičiūtę iš Šiaulių apskrities. Nors formaliai S. Kolupaila turėjo geodezijos inžinieriaus diplomą, bet jo pasirinkta mokslo specializavimosi sritis buvo hidrometrija — vandens matavimo mokslas, hidrotechnikos arba vandens statybos dalis. Dar tik 26 metų amžiaus, inž. Kolupaila parašė ir išleido knygą *Hidrometrija*, 268 psl., rusų kalba, Maskvoje 1918 m. Sekančiais metais jis jau buvo geodezijos instituto profesorius Maskvoje, drauge tęsdamas pionieriškus hidrometrijos tyrinėjimus, nes tai buvo nauja sritis.

Nežiūrint sėkmingai pradėtos karjeros, prof. Kolupaila norėjo grįžti savo tėvų kraštan Lietuvon. Čia jam padėjo jo studijų kolega inž. Jokūbas Stanišauskis, ir 1921 metais Kolupailų šeima persikėlė Lietuvon. Dotnuvoje įsijungė dėstyti Žemės Ūkio technikumė, kur jau dirbo jo mokslo kolegos, geodezijos inžinieriai L. Gimbutas ir J. Stanišauskis. Netrukus matome S. Kolupailą Aukštesniosios Technikos mokyklos dėstytoju Kaune ir 1922 m. pri-

vatdocentu Lietuvos universitete, kur jam teko išvartyti reikšmingą vagą per sekančius 22 metus. 1923 m. docentas, 1926 — e. o. prof. ir universiteto senato sekretorius, 1940 m. Vytauto Didžiojo universiteto ord. profesorius. Tais metais universitetas suteikė prof. Kolupailai inž. daktaro laipsnį už jo išskirtinus mokslo darbus, kurių apibūdinimą duoda inž. Juozas V. Danys (Danieliauskas), buvęs prof. Kolupailos studentas ir vėliau bendradarbis Vytauto Didžiojo universitete: « Kapitalinis veikalas *Nemuno matavimai Smalininkuose 1811-1930 metais*¹ laikomas klasikiniu hidrometrijos veikalu. Tai yra viena iš retų studijų, kurioje sistematiškai ir moksliai sutvarkyta labai ilgo periodo matavimai ir stebėjimai. Ši knyga jau daug naudota mokslinėms studijoms ... Antrasis hidrometrijos vadovėlis buvo parašytas tik 20 metų vėliau (po 1918 m. išleistosios pirmosios knygos), nes anksčiau vis jautė, kad dar nepakankamai šią sritį buvo išstudijavęs. Tai buvo kapitalinis dviejų tomų veikalas *Hidrometrija* ² labai sistematiškai parašytas ir puikiai išleistas. Tai yra vienas iš pilniausių vadovėlių studijai ir praktikai. Išleistas veikalas susilaukė labai palankaus įvertinimo iš eilės Europos mokslininkų hidrologų Latvijoje, Estijoje, Rusijoje, Vengrijoje, Vokietijoje ir Prancūzijoje. Autorius buvo raginamas išleisti veikalą vokiečių ir anglų kalbomis. Žymus vokiečių hidrologas ir instrumentų konstruktorius dr. L. A. Ott pasiūlo veikalą išversti į vokiečių kalbą ir užtikrina leidimą. Netikėta dr. Ott mirtis ir karo įvykiai bei pokariniai nepritekliai Vokietijoje neleido šito įvykdyti.... Paliko daug studijų apie Lietuvos vandenį, kurių žymiausios yra *Lietuvos hidrografija* (1924, 1953), *Lietuvos ežerai* (1932, 1954) *Nevėžis* (1936), *Nemunas* (1940, 1950) ... Lietuvoje dėstė nuo 1921 iki 1944 m., taigi, praktiškai buvo beveik visų laisvosios Lietuvos inžinierių ir daugelio technikų mokytojas »³.

Prof. S. Kolupaila dėstė hidraulikos, hidrologijos, hidrometrijos, melioracijos kursus ir kartais šalutinius dalykus, kaip skaičiavimo techniką (logaritminė liniuotė, nomogramos, skaičiavimo mašinos). Jis buvo mėgiamas dėstytojas, pabrėždavo, kad svarbu

¹ Kaunas 1930, 376 psl.

² Kaunas 1939, 1940, 895 psl.

³ Cituota iš *Mūsų Vytis*, Chicago 1964, 2 nr.

sugebėti analizuoti ir spręsti problemą, o ne tik atmintinai išmokti formules. Profesorius mokėdavo sužadinti studento norą sava-rankiškai studijuoti, galvoti, o tai yra svarbiausia busimajam inžinieriui. Dr. S. Kolupaila vykusiai jungė teorinius kursus su praktiniu pritaikymu. Pratybos auditorijoje, laboratorijoje ir lauke buvo vedamos lygiagrečiai su paskaitomis, kuriose buvo perteikiamos naujausios teorijos ir supažindinama su naujų tyri-nėjimų rezultatais. Profesoriumi, turėjusiam plačių kontaktų su savo srities specialistais kituose kraštuose ir dažnai nuvykstan-čiam į tarptautines konferencijas, nebuvo sunku pagauti studentų dėmesį.

1940-1941 m. prof. S. Kolupailai teko būti naujai suorga-nizuoto Statybos fakulteto dekanu Kaune. Sunkiųjų sovietinės okupacijos metu dekanui pavyko išlaikyti neišblaškytą fakulteto personalą, daugumoje paveldėtą iš buvusio Technikos fakulteto, ir dar ne vienu atveju suteikti universiteto apsaugą pasižymė-jusiems lietuviams inžinieriams, kaip aviacijos konstruktoriui gen. A. Gustaičiui ir kitiems. Vokiečių okupacinei valdžiai uždar-ius universitetą 1943 m. pavasarį, S. Kolupaila, kaip ir kiti profesoriai, tęsė darbą su studentais privačiuose butuose iki pat išvykimo iš Lietuvos 1944 m. vasarą.

Šalia akademinio ir pedagoginio darbo, S. Kolupaila akty-viai įsijungė į jaunos valstybės organizavimą, prisiimdamas administracinių pareigų. Suorganizavo Hidrometrinį biurą Plentų ir Vandens Kelių valdyboje ir jam vadovavo 1923-1930 m. Lie-tuvos Energijos komiteto Vandens Jėgų skyriaus vedėju išbuvo 1935-1940 m. Nemėgdamas politikos, ypač partinės, prof. Kolu-paila nesidėjo su politinėmis partijomis. Pagal įsitikinimus, buvo artimas *Naujosios Romuvos* žurnalui ir *XX Amžiaus* dienraščiui. Jis nesivaržydavo pakritikuoti, kas jam nepatikdavo to laiko visuomenėje, ypač biurokratizmo ir protekcionizmo apraiškas. Visiems žinoma jo neatiaidi kova su Kauno elektros tiekėjais — belgų koncesine firma ir jos rėmėjais. Kolupailos kritika ne-buvo vien negatyvi: žodžiu ir raštu jis siūlydavo pozityvius sprendimus, negailėdamas savo laiko oponentams įtikinti. Tuo galima paaiškinti gausų organizacijų sąrašą, kur randame prof. Kolupailos ne tik vardą, bet ir jo darbą valdybose. 1931-1933 m. jis buvo išrinktas Kauno miesto tarybos nariu. Nuo 1933 matome jį Lietuvos Skautų sąjungos vadovybėje (1937 m. vyriausios

tarybos narys), aktyviai prisidėdavo prie organizavimo ir vadovavimo skautų ir studentų ekskursijoms baidarėmis Lietuvos upėmis ir ežerais. Siekdamas sukelti entuziazmą Lietuvai pažinti, S. Kolupaila rašė jaunimui *Skautų Aide* ir *Ateityje*. Jo specialios knygutės *Mūsų vandens keliai* (1933, 1938), *Lietuva — gintaro ir kryžių šalis* 1935 m., *20 kelionių po Kauno apskritį* (1937 m.; kartu su K. Avižoniu ir I. Končium) skynė kelius turizmui Lietuvoje. Ne tik rašė ir kalbėjo, bet ir pats nuolat keliavo po Lietuvą, fotografavo ir savo patyrimais dalinosi su kitais spaudoje ir paskaitose. Jo bendrakeleiviai baidarių ir automobilio (savo neturėjo) kelionėse buvo poetinės sielos žmonės, kaip kompoz. Juozas Gruodis, dail. A. Žmuidzinavičius, kan. Ad. Sabaliauskas, prof. K. Pakštas. Tie ir dar keli kaimynai sudarė Kolupailų namų draugų būrelį Aukštojoje Fredoje prie Kaimo. Iš čia profesorius pėsčias žygiuodavo apie 4 km į Aleksotą, Fiziškos Chemijos Institutą, kur buvo jo hidrometrijos ir hidraulikos kabinetas ir fakulteto įstaigos, ar į Kauną.

Prof. S. Kolupaila atstovavo Lietuvą Pabaltijo Geodezinėje komisijoje, buvo Pabaltijo hidrologinių konferencijų kuratorius ir Tarptautinės Hidrologinės Bibliografijos redaktorius. Dalyvavo keturiuose geodezijos, 9 hidrologijos, 5 energetikos ir kitose tarptautinėse konferencijose, dažniausiai su paskaita ar pranešimu, kurie buvo skelbiami suvažiavimų darbuose arba mokslo žurnaluose įvairiomis kalbomis. Toji veikla turiningai atsispindi jo raštų bibliografijoje. Nepriklausomos Lietuvos laikais profesorius aplankė savo specialybės reikalais visus Pabaltijo kraštus, Rusiją, Lenkiją, Vokietiją, Italiją, Ispaniją, Portugaliją, Maroką, o 1936 m. pasaulinės Energijos konferencijos proga J. A. V-bes ir Kanadą. Prof. Kolupaila bendradarbiavo bene visuose Lietuvos žurnaluose, kur buvo rašoma technikos ar gamtos klausimais. Jis redagavo universiteto Technikos fakulteto mokslinį *Technikos* žurnalą 1925-1928 m., Lietuvos universiteto penkerių metų apyskaitą 1927 m., Dotnuvos almanachą 1934 m. Plačiai žinomas jo *XX Amžiaus* dienraščio redagavimas 1940 metų vasarą buvo tik trumpas epizodas, nes bolševikai visviena dienraštį uždarė. S. Kolupaila buvo Lietuvos Geografinės draugijos vicepirmininkas, Lietuvių-Švedų, Lietuvių-Amerikiečių ir Kalinių Globos *Soterijos* draugijų valdybų narys ir Lietuvos Foto Mėgėjų draugijos pirmininkas. Įvertindami jo darbus ir nuo-

širdumą jaunimui, Vytauto Didžiojo universiteto studentų skautų korporacija *Vytis* ir Technikos fakulteto studentų vyrija *Plienas* išsirinko profesorių savo garbės nariu, kaip ir Lietuvos Matininkų ir Kultūrtechnikų draugija.

Lietuvos vyriausybė apdovanojo prof. S. Kolupailą D. K. Gedimino ordenu (II laipsniu).

Atrodė, kad kartais prof. Kolupailos būdavo per plačiai užsimota. Iš tikrųjų jis eidavo tik ten, kur jausdavosi esąs reikalingas savo darbu ar patarimu. Jis neieškojo pramogos ar populiarumo. Jo nesutikdavai miesto kavinėse, restoranuose ar baliuose begaištančio. S. Kolupaila vedė beveik asketišką gyvenimą, negėrė ir nerūkė, nors draugijoje būdavo linksmas ir sąmojingas.

Pasitraukęs nuo antrosios sovietinės okupacijos, prof. Kolupaila su šeima iš karto apsigyveno Kemptene, Bavarijoje (1944.VIII.1), kur jau nuo 1921 m. buvo jam žinoma Otto firma ir kuri jam davė darbo hidrometrinių instrumentų tyrimo srityje. Atsivežęs Lietuvos hidrologinės medžiagos, jis ir čia tęsė tas studijas ir ruošė naujus raštus. Išlikdamas įgimtu pedagogu, ir stovyklinėse sąlygose jis ėmė organizuoti ir dėstyti akademiniuose technikos kursuose, hidrometrijos kursuose, lietuvių gimnazijoje ir nuo 1946 m. laikinajame UNRRA universitete Munchene, kur padėjo sutraukti būrį mokslą nutraukusių lietuvių studentų ir buvusių Vytauto Didžiojo universiteto personalo narių. Profesoriaus įsitikinimu, tikriausia priemonė išvengti jaunimui stovyklinio gyvenimo demoralizacijos buvo mokytis ir daugiau dirbti. Pažinome profesorių Kolupailą, kaip geros nuotaikos optimistą, bet anie metai Vokietijoje ir jam nuotaiką numušdavo. Savo laiške iš Kempteno jis man rašė : «Ateičiai perspektyvos gan tamsios : grįžti į Lietuvą maža turime vilčių. Tačiau nenusimename ir dirbame » (1944.X.10). Ir sekančiais metais panašiai : «... dirbu visuomeninį ir mokslinį darbą, užimtas nuo ryto iki vakaro. Nežiūrint to, įkritau į begalinį pesimizmą. Jau metai iš namų, o vilties visai netekau grįžti » (1945.VII.14). Kolupailos liko gyventi Kemptene iki išvažiavimo Amerikon 1948 m. Profesorius buvo Kempteno lietuvių komiteto narys, Lietuvių Inžinierių Tremtinių draugijos pirmininkas (1946 m.), bendradarbiavo pabėgėlių spaudoje (*Žiburiai*, *Bangos*, *Inžinieriaus Kelias*, *Alquvos Baras* ir kiti leidiniai). Dėl žmonių nuvertinimo jo nuotaika dažnai būdavo prislėgta — štai rašė savo bičiuliui kun.

dr. J. Prunskiui Amerikon : «Nuolat esame terorizuojami, laukiame naujo žiauraus skryningo. Bergždžiai stengiasi mus palenkti grįžti į Lietuvą, trukdo emigraciją » (1947.III.12.).

Dar būdamas Vokietijoje, prof. Kolupaila gavo pasiūlymą profesoriauti J. A. V-se Notre Dame (Indiana) universitete. Čia jis pradėjo dirbti 1948 m. gale ir išbuvo iki mirties. Pradžią nebuvo lengva. Keliems mėnesiams praėjus, profesorius rašė iš So. Bendo : « Universitete turiu sunkiai dirbti: turiu 3 val. paskaitų iš skysčių mechanikos (hidraulika ir aerodinamika) ir 16 val. hidraulinėje laboratorijoje. Jau apsipratau su anglų kalba, susipažinau su studentais, dabar kiek lengviau. Baisiai daug laiko užima namų darbų taisymas, kuriais studentai nežmoniškai apkrauti. Be to, ruošiamės praplėsti laboratoriją. Iš Vašingtono gavau hidrometrinės literatūros ; pasirodo, kad čia taikomas Lithuanian method žiemos debitams skaičiuoti. Esu priimtas į A. Geophysical Union» ⁴. Paminėtasis žiemos debitų (upių nuotakio) skaičiavimo metodas prof. Kolupailos buvo pirmą kartą paskelbtas lietuvių ir vokiečių kalbomis 1928 m. ir vėliau keliomis progomis tarptautiniuose suvažiavimuose. Amerikoje tuoj pat 1949-1950 m. S. Kolupaila paskelbė tris straipsnius iš hidrometrijos tyrinėjimų profesiniuose žurnaluose. Bet jo širdis buvo ir visą gyvenimą liko lietuvių visuomenėje ir spaudoje. Trečiaisiais savo darbo Amerikoje metais S. Kolupaila vėl man rašė : «Man tenka sunkiai dirbti, neturiu asistento. Pabaigiau naujos laboratorijos projektą, kitą vasarą žada įrengti⁵. Vargina namų darbų taisymas, apie 100 per savaitę. Baisu pagalvojus, kad jau treči metai baigiasi čia, o dar nematyti aušros ... » (1951.X.14).

Ilgai vietoje nepabūdamas, prof. Kolupaila vėl išplėtė savo plačias pažintis pasaulyje ir ėmė važinėti į kongresus su paskaitomis, skelbti savo darbus (žr. bibliografiją), o drauge priminti Lietuvos klausimą. Su Amerikos Valstybinio Mokslo Fondo (National Science Foundation) ir Notre Dame universiteto parama, prof. S. Kolupaila išleido didžiulį veikalą *Bibliography of Hydrometry*⁶. Knygos įvadą parašė Notre Dame universiteto prezidentas Th. M. Hesburgh, C.S.C., o autoriaus dedikacija

⁴ Iš 1949.III.28 d. laiško J. Gimbutui.

⁵ Ji buvo įrengta. J. G.

⁶ University of Notre Dame Press, 1961, 976 psl.

atspausta lietuviškai ir angliškai: «Šis veikalas skiriamas tėvų žemei — Lietuvai ». Toliau vėl naudosisuos specialisto hidrotechniko J. V. Danio žodžiais ⁷: « Tai pirmą bibliografiją pasaulinėje literatūroje, apimanti visas hidrometrijos sritis ir yra ilgų metų sistemingo darbo rezultatas. Bibliografijoje patalpinta 7.400 veikalų (su anotacijomis) ir paminėta 4.500 asmenų iš viso pasaulio kraštų. Šios žinios išrinktos iš paties prof. Kolupailos asmeniškų kartotekos, kurios įrašų skaičius siekė 22.000. Šis veikalas ilgus metus bus labai svarbus informacijos šaltinis inžinieriams ir mokslininkams». Amerikos profesinė spauda sutiko tą knygą palankiai, net su nuostaba, kad knygoje panaudota 30 kalbų medžiaga (pavyzdžiui, *Civil Engineering*).

Kaip Lietuvoje taip ir Amerikoje 8. Kolupaila buvo aktyvus lietuvių spaudos bendradarbis. Dažniausiai rašė *Drauge*, o šiaip padalindavo savo straipsnius jų prašantiems redaktoriams (*Aidai*, *Technikos Žodis*, *Mūsų Vytis*, *Girios Aidai*, *Lietuvių Dienos*). 1955 m. prof. Kolupaila išrenkamas į pirmąją Amerikos Lietuvių Bendruomenės tarybą, visą laiką buvo Amerikos Lietuvių Inžinierių ir Architektų Sąjungos, ir kurį laiką Pasaulio Lietuvių Inžinierių ir Architektų Sąjungos centro valdybos pirmininku. Akademiniame Skautų Sąjūdyje buvo studentų šalpos Dr. Vydūno Fondo pirmininku.

Kaip pasižymėjusį mokslininką, Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija ir Lituanistikos Institutas buvo išrinkę profesorių savo nariu. Aktyviai dalyvavo Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos dviejuose suvažiavimuose, įvykusiųose Kaune. Antrajame suvažiavime 1936.11.24-25 d. turėjo pranešimą apie *Hidrologijos pažangą*, pirmininkavo Gamtos mokslų sekcijos posėdžiams, gyvai reiškęsi diskusijose ir buvo išrinktas į L.K.M. Akademijos Gamtos mokslų pastovios sekcijos valdybą. Trečiajame Akademijos suvažiavime 1939.11.20-21 d. skaitė paskaitą *Seniausias literatūrinis darbas apie Nemuną*, kuri buvo atspausdinta *Suvažiavimo Darbuose* (III, 418-423 psl.), pasiūlė Gamtos mokslų sekcijos darbų reikalu rezoliuciją, kuri vienbalsiai buvo priimta.

Daug širdies ir darbo skyrė dr. S. Kolupaila *Lietuvių Enciklopedijai*. Jo vardas įrašytas nuo pat pradžių jos Garbės Komi-

⁷ Iš *Mūsų Vytis*, 1964 m., 2 nr.

tetan. Redagavo hidrografijos-hidrologijos skyrių ir parašė šimtus straipsnių, pirmoje eilėje aprašydamas Lietuvos vandenį—upes, upelius, ežerus ir ežerėlius. Panašiai bendradarbiavo S. Kolupaila ir nepriklausomoje Lietuvoje *Spaudos Fondo* leistojoje *Lietuviškojoje Enciklopedijoje*. Naujam tomui pasirodžius, profesorius tuoj jį beveik ištisai perskaitydavo ir kritiškai recenzuodavo *Drauge*.

Be jau minėtųjų darbų, prof. dr. Kolupailos nuopelnus Lietuvos mokslui galima suvesti į šiuos dalykus : tyrė ir sistemingai registravo Lietuvos vandenį, sudarė maksimaliniams debitams skaičiuoti formulę, išrado originalų upių žiemos debitams skaičiuoti metodą (Amerikoje žinomą, kaip *Lithuanian method*), prisidėjo savo išradimais hidrometrinio malūnėlio komponentiniam sparnui patobulinti (Ott firmoje). Akademiniam darbe rūpinosi išauginti pajėgaus jauno prieauglio. Dabar Lietuvoje dirba eilė buvusių profesoriaus asistentų ir studentų. 1964 m. kovo mėn. buvo sutartos 6 jo paskaitos seminarui Cornell universitete (New Yorko valstijoje) *Distinguished Visiting Professor* titulu. Atspausdintuose plakatėliuose buvo pažymėta, tarp kitko, « former professor at the State University of Kaunas, Lithuania ». Deja, liga jau nebeleido to užmojo įvykdyti. Šiaip visada sveikas ir greitas, prof. Kolupaila buvo susirgęs 1955 m. ir tada rašė iš So. Bendo ligoninės po operacijos : « ... dar buvo bijoma vėžio, bet jo nerasta. Daktarai žada grąžinti darbingumą 10 metų! »⁸

Po to išgyveno 8 su puse metų. 1958.XI.12d. rašė iš So. Bendo : «Dar dirbu savo u-te su pilnu apkrovimu, tik laboratorijoje turiu studentą. Kas bus kitais metais, dar nežinau ». Tuo metu jam buvo 66 metai amžiaus. Išdirbo universitete iki 1963 metų, paskutiniuosius metus jau profesoriaus emerito titulu. 1962.X.1 d., sulaukęs 70 metų, prof. Kolupaila rašė dr. Vincui Maciūnui : «Stengiuosi nepasiduoti senatvei ir dar planuoju eilę naujų darbų — antrą bibliografijos tomą, kelionę į vieną kongresą Vakarų Australijoje ir net Fulbright'o profesūrą Vienos A.T.M.».

Darbštusis profesorius visada skubėdavo nuo vieno darbo prie kito, iš vienos paskaitos į kitą, iš posėdžio į biblioteką, vis

⁸ Iš 1955.X.17 d. laiško J. Gimbutui.

su pasipūtusiu portfeliu. Susitikęs pažįstamą, o jų turėjo daug ir artimų bičiulių, visada rasdavo laiko stabtelėti, pasikalbėti. Jo namuose Kaune ar vėliau So. Bende netrūkdavo svečių, vaisingajai šeimininkei poniai Kolupailienei priimant. Kolupailos išaugino tris dukteris, išlikusias artimuose ryšiuose su lietuvių visuomene ir Amerikoje. Vienas vaikaitis, Steponas-Rimantas Bulota labai panašus į savo senelį. Profesorius negailėjo laiko ir dėmesio savo kolegoms ir bendradarbiams pagerbti specialiomis progomis. Laikraščiuose skaitydavome dešimtis S. Kolupailos parašytų jubiliejinių biografijų ir nekrologų. Ir čia, kaip savo moksliniuose darbuose, jis pasižymėjo tikslumu ir nepaprasta atmintimi. «Hidropailos», kaip profesorių buvo pavadinęs Vaižgantas viename savo rašinyje, straipsnių stilius plaukė sklandžiai ir gana lakoniškai, kaip upelio srovė. S. Kolupaila labai gerbė kan. J. Tumą-Vaižgantą ir jau Amerikoje parašė konkursinį straipsnį *Draugui* apie Vaižgantą, laimėdamas I-ją premiją tame 1951 m. *Ryškiosios asmenybės* konkurse. Tasai nukrypimas nuo savo profesinių rašinių, kaip ir daugybė kitų straipsnių periodikoje parodo prof. Kolupailos aistrą žurnalizmui, kuri buvo jo mėgiamas laisvalaikio užsiėmimas, arba, sakytume, antrinė profesija, iš kurios jis sau naudos neėmė. Daug skaitydamas, prof. pasidalindavo su visuomene naujais patyrimais, rašydamas knygų recenzijas iš savo srities ir giminingųjų gamtos, kraštotyros ir kartografijos temų.

Taikliai suglaudė prof. dr. Stepono Kolupailos asmenybės bruožus kun. dr. Juozas Prunskis savo atsiminimų pluoštelyje (rankraštyje): «Tauri prof. Stepono Kolupailos asmenybė visam mano gyvenimui paliko tokį saulėtą ir šviesų atminimą. Jį pažinau kaip aukštos erudicijos mokslininką, džentelmeną su visais, gilų tolerantą, nors kartu ir tvirtų principų žmogų, skautiškai linksmą ir studioziškai gilų». Gausybė profesoriaus studentų, bendradarbių ir bičiulių S. Kolupailos mirtimi nustojo nepakartojamos asmenybės lietuvių visuomenėje, bet jo darbai ir šviesus atminimas lieka su mumis.

Bibliografija

Prof. inž. dr. Stepono Kolupailos svarbesnieji darbai

Knygos

1. *Gidrometrija*, Maskva 1918, IV-268 psl. (rusų k.).
2. *Nemuno ties Kaunu 1877-1925 m. matavimai*, Kaunas 1925, 192 psl.
3. *Hidrometrinis metraštis 1925-1927*, Kaunas 1929, 407 psl.
4. *Nemuno matavimai Smalininkuose 1811-1930 metais : Hidrometrinis Metraštis II*, Kaunas 1930, 376 psl.
5. *Mūsų vandens keliai*, Kaunas 1933, 95 psl. ²1938, 208 psl.
6. *Nevėžis, hidrografinė studija*, žr. *Kosmos*, Kaunas 1936, 127 psl.
7. *Hidrometrija*, I t., Kaunas 1939, XII-396 psl.
8. *Hidrometrija*, II t., Kaunas 1940, XI-474 psl.
9. *Nemunas*, Kaunas 1940, žr. *Kosmos*, 220 psl. 2-ji papildyta laida : Chicago 1950, 237 psl.
10. *Hidraulika*. Kempten, Bavarija, 1947, 306 psl. (spausdinta rotatoriumi).
11. *Bibliography of Hydrometry*, Notre Dame, Ind. 1961, XXIII-975 psl.

Straipsniai, Brošiūros, Atspaudai

1. *Začem nužna gidrometrija*, žr. *Materialy dla kursų gidrometrii*, Maskva 1921, 1 nr. 28 psl.
2. *Medžiaga Lietuvos klimatologijai. Daviniai apie paleidimus ir užšalimus Nemuno upės ties Kaunu*, žr. *Kosmos*, Kaunas 1922, 1 nr., 40-46 psl.
3. *Prostoi metod ohrabotki issledovanii pul'sacii v rečnom potoke*, žr. *Izvestiia Rossiiskogo Gidrologičeskogo Institutq*, Petrapilis 1923, 7 nr., 9-19 psl.
4. *Lietuvos hidrografija*, 1. *Lietuvos upių baseinai*, žr. *Technika*, Kaunas 1924, 1 nr., 58 psl., atspaudas.
5. *Dėl « debito kreivųjų »*, ten pat, 11 psl., atspaudas.
6. *Viena hidrometrijos problema (Vidutinis vertikalėje greitis)*, žr. *Technika*, Kaunas 1925, 2 nr., 32 psl. atspaudas su santrauka prancūzų kalba.
7. *Vertuška Otta V tipa (1921 goda)*, žr. *Trudy I Vseross. Gidrolog. S'iezda v Leningrade* 1924, Leningradas 1925, 327 psl.
8. *Tipovye koeffieienty vertušek*, Ten pat, 322-326 psl.
9. *Šių metų Kauno potvynis*, žr. *Kosmos*, Kaunas 1926, 2-3 nr., 91-110 psl.
10. *Lietuvos hidrometriniai tyrinėjimai per penkerius metus (1923-1927)*, žr. ten pat, 1928 m. 5-6 nr., 1-32 psl.

11. *Žiemos debito skaičiavimas*, žr. *Technika*, Kaunas 1928, 4 nr., 25 psl. atspaudas, su prancūzų kalba santrauka.
12. *Die Berechnung der Winterabflussmengen*, žr. II. *Baltische Hydrologische und Hydrometrische Konferenz*, Talinas 1928, 19 psl.
13. *Flügelprüfanstalt bei Kaunas und deren Arbeitsmethoden*, žr. ten pat, 5 psl.
14. *Nauji hidrometrijos problemai spręsti keliai*, žr. *Technika*, Kaunas 1929, 5 nr., 48 psl. atspaudas su prancūzų kalba santrauka.
15. *Uspechi gidrometr. issled. v Litovskoi respublike*, žr. *Trudy II Vses. Gidrol. S'iezda v Leningrade* 1928, II tomas, Leningradas 1929, 133-135 psl.
16. *Vandens matavimo stotys (Tipai, konstrukcijos, uždaviniai)*, žr. *Žemėtvarka ir Melioracija*, Kaunas 1929, 3 nr., 5-24 psl.
17. *K stat'ie « Prostoi metod obrabotki ... »*, ten pat, 1925 m. 15 nr., 10-16 psl.
18. *Nemuno užšalimai per 120 metų (1811-1930)*, žr. *Kosmos*, Kaunas 1930, 10-12 nr., 299-305 psl.
19. *Arbeitsmethoden der Abflussmengenbestimmung und deren Vereinheitlichkeit*, žr. III. *Hydrolog. Konferenz der Baltischen Staaten*. Varšuva 1930, 28 psl.
20. *Über die Bestimmung des Winterabflusses bei veränderlichem Fluss-bette*, ten pat, 10 psl.
21. *Über die Verteilung der Geschwindigkeiten auf der Lotrechten des Stro-mes*, ten pat, 39 psl.
22. *Écoulement des cours d'eau pendant la période de congélation*, žr. *Congresso Intern. de Oceanografia, Hidrografia Marina e Hidrologia Continental*, Sevilla, 1929, Madridas 1931, 30 psl. atspaudas.
23. *Methoden der Bestimmung der Winterabflussmengen*, žr. *Actas y Memorias de la Conferencia Mundial delà Energia, Barcelona*, 1929, II tomas, Madridas 1931, 653-676 psl. Su anglų ir prancūzų kalbomis santrauka.
24. *Hidrologija ir jos turinys*, žr. *Kosmos*, Kaunas 1931, 4-6 nr., 20 psl. atspaudas.
25. *Nemuno nuotakis per 121 metus (1812-1932)*, ten pat, Kaunas 1932, 7-12, nr. 317-323 psl.
26. *Vergleichstarierungen der hydrometrischen Flügel*, žr. IV. *Hydrologische Konferenz der Baltischen Staaten*, Leningradas 1933, 105 nr., 37 psl. (Ir rusų kalba 36 psl.).
27. *Die Vereinheitlichung der hydrometrischen Arbeitsmethoden*, ten pat, 113a nr., 9 psl. (drauge su E. Leppik ir A. Rundo). Ir ten pat rusų kalba.
28. *Die Bestimmung des Abflusses des Memelstromes (Nemunas)*, 1812-1932, ten pat, Leningradas 1933, 25 nr., 14 psl. Ir ten pat rusų kalba.
29. *Postroenie i primenenie krivoj raskodov v nenormal'nych uslovi-jach* žr. *Zapiski Gosud. Gidrolog. Instituta*, X tomas, Leningradas 1933, 191-215 psl.
30. *Ökar Memel verkligen ?* žr. *Terra, Geografiska Sällskapet i Finnland Tidskrift*, Helsinkis 1933, 2 nr., 45 psl.

31. *Le regime des cours d'eau de l'Europe orientale* (su M. Pardé) žr. *Revue de Géographie Alpine*, Grenoble 1933, XXI t., 4 nr., 651-748 psi.
32. *Lietuvos upių maksimalinis debitas*, žr. *Žemėtvarka ir Melioracija*, Kaunas, 1934 m. 2 nr., 27 psl. atspaudas.
33. *Nemuno tyrinėjimų istorijos bruožai*, žr. *Židinys*, Kaunas, 1934 m. 7 nr., 51-65 psl.
34. *Nemuno užšalimas ties Kaunu*, žr. *Kosmos*, Kaunas 1936, 1-2 nr., 29-32 psl.
35. *Nemuno paleidimai ties Kaunu ir potvyniai*, ten pat, 1936 m. 3 nr., 44-48 psl.
36. *Unsere Erfahrungen bei der Berechnung des Winterabflusses*, žr. *V. Hydrologische Konferenz der Baltischen Staaten, Finnland, Juni 1936, Bericht 7C*, Helsinkis 1936, 7 psl.
37. *Sur le débit maximal des fleuves de la Lithuanie*, žr. *V Conférence hydrologique des États Baltiques, Finlande, Juin 1936, Rapport IB*, Helsinkis 1936, 11 psl.
38. *Maksimalinio debito tikimybės*, žr. *Žemėtvarka ir Melioracija*, Kaunas, 1937 m. 6 nr., 18 psl. atspaudas.
39. *Le Niémen, étude hydrologique*, žr. *Revue de Géographie Alpine*, XXV t. Grenoble 1937, 2 nr., 381-409 psl.
40. *Naujas baseinų nustatymas ir jų plotų matavimas*, žr. *Energijos Komiteto Darbai*, I t., Kaunas 1937, 15-16 psl.
41. *Schwierigkeiten bei der Herstellung und Verwendung der Abflussmengenkurven*, žr. *VI. Baltische Hydrologische Konferenz, Deutschland, August 1938. Bericht 17D (Litauen)*, Berlynas 1938, 15 psl.
42. *The river flow beneath the ice*, žr. *VIe Assemblée Générale à Edimbourg 1936. Trans. of the Meetings of the Intern. Comm. of Snow and Glaciers*, Ryga 1938, 297-308 psl.
43. *Hidrometriniai darbai Jungtinėse Amerikos Valstybėse*, žr. *Žemėtvarka ir Melioracija*, Kaunas 1938, 3 nr., 11 psl. atspaudas.
44. *Die grössten Abflussmengen der Flüsse in den Ostseegebieten*, žr. *VI. Baltische Hydrologische Konferenz, Hauptbericht 2*, Berlynas 1938.
45. *Vidurinio Nemuno nuotakis 1920-1936 metais*, žr. *Energijos Komiteto Darbai*, II t., Kaunas 1938.
46. *Modernios hidrometrijos problemos*, žr. *Žemėtvarka ir Melioracija*, Kaunas 1938, 6 nr. ; atspaudas 1939 m., 23 psl.
47. *Nuotakio skaičiavimo tikslumas*, ten pat, Kaunas 1939, 5 nr., 337-339 psl.
48. *Hidrometrinės tabelės*, Kaunas 1939, 12 psl.
49. *Idomus Nemuno praeities dokumentas*, žr. *Soter*, Kaunas, 1939 m. 28 nr., 90-111 psl.
50. *Seniausios literatūros darbas apie Nemuną*, žr. *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo Darbai*, III t., Kaunas 1940, 418-423 psl.
51. *Narutis ir Neris*, žr. *Kosmos*, Kaunas, 1940 m. 1-3 nr., 49-64 psl.
52. *Debito matavimas plūdėmis*, žr. *Žemėtvarka ir Melioracija*, 1939 m. 5 ir 6 nr., 1940 m. 1 nr. ; atspaudas : Kaunas 1940, 45 psl.

53. *Gidrometričeskaja vertuška dlja zimnich izmerenju*, žr. *Meteorologija i Hidrologija*, Maskva 1941, 2 nr.
54. *Hidraulikos formulės ir tabelės*, Kaunas 1944.
55. *Jūros nuotakis ties Taurage*, žr. *Technika*, Kaunas 1944, 1 nr., 5-9 psl.
56. *Eine Methode zur Messung der schrägen Strömungen*, A. Ott, Dd 404 Wa. Kempten, 1945, 10 psl.
57. *Lietuvos hidrologinio archyvo likimas*, žr. *Inžinieriaus Kelias*, Augsburgas, 1946 m. 3 nr., 9-10 psl.
58. *Zur Frage der Konstantenbestimmung des hydrometrischen Flügels*. A. Ott, Dd 405 Wa. Kempten 1947, 17 psl.
59. *Recent developments in current-meter design*, žr. *Transactions, American Geophysical Union*, 30, Washingtonas 1949, 6 nr., 916-918 psl.
60. *Universal diagram gives critical depth in trapezoidal channels*, žr. *Civil Engineering*, New Yorkas, 1950 m. gruodžio mėn. nr., 47-48 psl.
61. *Molėtų ežerai*, žr. *Girios Aidai*, Chicago, 1951, 3-4 nr.
62. *Modelversuche und Flugeimessungen in schrägen Strömungen*, žr. *Die Wasserwirtschaft*, 41 (Stuttgartas 1950-1951), 1951 m. 6 nr., 147-151 psl.
63. *400 metų pirmajai Nemuno poemai (A. Schröterio 1553 « De Fluvio Meni ela Lithuaniae »)*, Chicago 1952, 36 psl.
64. *Nomogram solves parabolic empirical equations*, žr. *Civil Engineering*, New Yorkas, 1954 m. balandžio mėn. nr., psl. 247-248.
65. *Methods of determination of the kinetic energy factor*, žr. *The Port Engineer*, Calcutta (India) 1956, 1 nr. 12-18 psl.
66. *Zur Frage der Vertikalgeschwindigkeitskurve in natürlichen Strömen*, žr. *Österreichische Wasserwirtschaft*, Viena, 1957 m. 1 nr., 13-14 psl.
67. *Medžiaga monografijai apie Nerį (100 metų nuo K. Tiškevičiaus ekspedicijos Nerimi)*, žr. *Aidai*, New Yorkas, 1957 m. 7 nr., 307-313 psl.
68. *Medžiaga monografijai apie Nerį (Narutis-Vilnius-Kaunas 1939 m.)*. Ten pat, 1957 m. 10 nr., 461-469 psl.
69. *Who first introduced logarithmic paper ?* žr. *Civil Engineering*, New Yorkas, 1958 m. kovo mėn., 199-200, psl.
70. *Use of current meters in turbulent and divergent channels*, žr. *Comptes rendus et rapports* (Association Intern. d'Hydrologie Scientifique, Assemblée Générale de Toronto, 1957), It., Gentbrugge 1958, 437-444 psl.
71. *Kelios mintys apie Nerį-Viliją*, žr. *Aidai*, New Yorkas, 1959 m. 10 nr., 448-451 psl.
72. *The study of hydrology in Eastern Europe*, žr. *International Geology Review*, 1959 m. 2 nr., 94-98 psl.
73. *Les jaugeages dans les ouvrages et les centrales hydroélectriques (Résumé historique) — Water measurements in hydraulic structures and power plants (Historical sketch)*, žr. *La Houille Blanche*, Grenoble, 1960 m. 4 nr., 344-363 psl. Atspaudas prancūzų ir anglų kalbomis.
74. *Significance of a component runner for the current-meter method of flow measurement in closed conduits*. Symposium on flow measurement

in closed conduits, East Kilbride, Glasgow, 1960. Paper A-1, 1-8 psl.
Taip pat : *Proceedings of the Symposium*, Edinburgh 1960.

75. *Early history of hydrometry in the United States*, žr. *Proceedings of the American Society of Civil Engineers*, New Yorkas 1960, 51 psl.
ir *Discussions* 7 psl. atspaudai.

Šioje bibliografijoje nesurašyti keli šimtai straipsnių *Lietuviškojoje Enciklopedijoje* (Kaunas) ir *Lietuvių Enciklopedijoje* (Bostonas), straipsniai žurnaluose ir laikraščiuose visuomeniniais ir panašiais klausimais.

J u r g i s G i m b u t a s

Boston, Mass., J.A.V.

Dr. Juozas Leimonas
(1900. VIII.23-1963. V.4)

IDEALISTAS — REALISTAS

Dr. Juozą Leimoną prisimenant
(1900-1963)

Dr. Juozas Leimonas gimė Lietuvoje 1900 m. rugp. 23 d. Marijampolės apskr., Gudelių vlsč., Daugirdiškės dvaro kalvio šeimoje. Taigi, nors ir suvalkietis, bet biedniokas.

Mirė staiga, nesirgęs, 1963 m. gegužės 4 d. J.A.V. Bostone, Mass., širdies smūgio ištiktas. Liko našlė dantų gydytoja (Stasė Lukoševičiūtė) ir du sūnūs. Visi trys dabar gyvena J.A.V-se.

J. Leimonas priklausė tai Lietuvos jaunuolių amžiaus grupei, kuriai I pasaulinis karas iškirpo didelį gabalą iš normalaus mokymosi laiko, todėl ir Juozas tegalėjo baigti vidurinę mokyklą (gimnaziją) tik 1922 m., taigi jau gerokai apibrendęs ir iš gimnazisto nuotaikų senokai išaugęs. Bet prieš tai dar jį gerokai palamdė gyvenimo mintuvai.

Gimtinėje prasistūmęs per to meto carinės Rusijos lietuviams duotą pradžios mokyklėlę, Juozas panūdo toliau pasitraukti nuo tėvo priekalo — matyt, kas nors jam pakišo mintį, jog jam reiktų pabandyti lengvesnio gyvenimo paieškoti. Taip jis ir atsidūrė Ūdrijos valsčiaus raštinėje, kur jo akiratis praplatėjo ir raštinės darbo pramoko. Bet ten jį greit užklupo karas ir kartu su raštinės vedėju nubloškė į Rusiją.

Tremtis Rusijoje buvo antrasis Leimono gyvenimo tarpsnis. Pirmiausia jis pateko į Kazanę ir ten įsipiršo į raštininkus policijos nuovadoje. Greit buvo pamėgtas, nes mokėjo dirbti ir buvo rūpestingas. Ir gyventi buvo lengviau, nes algos gavo 12 rublių per mėnesį. Tik vis tie netikėti atradimai: Juozas sužino Kazanėje esant katalikų bažnyčią. Ten jis pasuka sekmadienio sulaukęs, nes tai buvo lyg pamestą motiną suradus. Bet kai kunigas persižegnojo sakykloje lietuviškai, Juozui pabiro džiaugsmo ašaros. Tą pačią dieną jį užplūdo ir mokslo karštligė, kurią užkūrė čia

pat prie bažnyčios nusipirkta jau tada ėjęs *Lietuvių Balsas*. Jame jis rado skelbimą, kad Petrapiily steigiami lietuviams bendrojo lavinimosi kursai. Leimonas nutarė žūt būt į kursus patekti. Dabar jis pradėjo spausti delne kiekvieną atliekamą rublį kelionei, nes nuo Kazanės iki Petrogrado kelias ilgas. Gi šiokia tokia atsarga irgi gėdos nedaro.

Petrograde Leimonas šiaip taip suranda Lietuvių Komiteto Nukentėjusiems Nuo Karo Šelpti raštinę, kur jis pirmą kartą pamato kun. Tumą-Vaižgantą. Šis įkurdina naują mokinį moksleivių tremtinių bendrabuty ir paskiria komiteto pasiuntiniu iki mokslo metų pradžios.

Karas alina Rusiją, pradeda stigti duonos. Lietuvių komitetas dalį savo mokinių iš Petrogrado pasiuntė į Ekaterinodarą. Į tą būrį pateko ir Juozas, ten pirmą kartą patekęs į normalią gimnaziją, kur iki grįžimo Lietuvon suspėjo užbaigti 6 klases. Likusias dvi eksternu jau užbaigia laisvę atgavusioje Lietuvoje, pradeda teisių studijas Lietuvos universitete, aukštuosius mokslus 1927 m. užbaigia Šveicarijos Friburge daktaro laipsniu, disertacijos tema pasirinkęs Lietuvos savivaldybių sistemą.

Leimonas buvo visuomenininkas iki kaulų smegenų. Tik ne koks idealistas svajotojas, utopijų kūrėjas, bet idealistas praktikas. Jam visada geriau sekėsi ten, kur reikėjo ką nors konkrečiai dirbti: uždavinius suplanuoti ir juos gyvenimo faktais paversti. Nuo Petrogrado iki mirties jis buvo organizacijos žmogus. Jo visuomeniškumo įkvėpėjas ir kelrodis buvo idealistinė ateitininkų ideologija.

Su ateitininkais Leimonas pirmą kartą susitiko, atvykęs iš Kazanės į Petergradą. Įstojęs į ten jau veikusią ateitininkų kuopą, jis greit tapo uoliu nariu : godžiai siurbė į savo sielą ateitininkiškos ideologijos principus ir pratinosi prie organizacinės disciplinos bei praktikos. Kai nuvyko į Ekaterinodarą, atsirado proga savo patirtį išbandyti, čia jis kartu su draugais buria lietuvius jaunuolius į ateitininkų kuopą, o su pajėgesniais persikelia veikti už gimnazijos sienų — į ten buvusių lietuvių tremtinių tarpą. Pačioje gimnazijoje rusams moksleiviams įkuria religijos-filosofijos būrelį, kuriam pats ir pirmininkauja. Mat, jam buvo šovusi galvon mintis, kad ateitininkiško pobūdžio organizacija galėtų teigiamai veikti ir rusų jaunimą — būti atsvara tiek daug žalos darančiam nihilizmui.

Misija rusų tarpe buvo trumpa, nes Juozas sunkiai susirgo, Rusija pasinėrė revoliucijon, o begriūnantis karas atidarinėjo kelius į Lietuvą. Leimonas skuba namo ir pasineria į visuomeninę veiklą, iš kurios jį bešmeta tik bolševikinis okupantas. Įpratęs organizuotai dirbti ateitininkuose, jis 1918 m. pradžioje suorganizuoja Gudelių pavasarininkų kuopą, padeda kurti valsčių (juk jis patyręs raštininkas !) ir savo kaimo pradžios mokyklą. 1919 m. jis jau Kaune, registruojasi savanoriu tėvynei nuo priešų ginti, bet į Varėnos frontą patenka tik 1920 m., nes dėl silpnos sveikatos pradžioje buvo paliktas štabe propagandos skyriuje. Varėnos ruože veikė kartu su žymiuoju ateitininkų veikėju Vincu Dovydaičiu (prof. Prano Dovydaičio broliu), kuris mirtinai sužeistas miršta Leimono glėby. Iš kariuomenės pasitraukė 1922 m. ir greit išvyko Šveicarijon mokytis.

Baigęs mokslus, Leimonas vėl su ateitininkais ir pavasarininkais, bet katalikiškųjų organizacijų veiklą tada jau stipriai varžė savo siekimuose pasiklydęs po 1926 m. perversmo atsiradęs režimas. Kai 1932 m. Marijampolėje vykęs pavasarininkų kongresas nepatiko režimui, Leimonas su prof. Juozu Eretu ir prof. Pranu Dovydaičiu sukišami Marijampolės kalėjiman. Suvalkijos jaunimas būreliais rinkosi kas sekmadienį prie kalėjimo vartų, nors pasimatymui leidimo ir negavo. Leimonas netenka valdiškos tarnybos (dirbo finansų ministerijoje), bet tuojau pakviečiamas Katalikų Veikimo Centro reikalų vedėju, kurias pareigas jis atliko ne tik sąžiningai, bet ir sumaniai. Tais laikais jis buvo, tur būt, tinkamiausias reikalų vedėjas. Dėl naujų darbų prof. Eretui pakilus trauktis iš *Pavasario* Sąjungos vyriausiojo vadovo pareigų, jos 1928 m. įperšamos J. Leimonui. Abidvi sunkias ir atsakingas naštas Leimonas nešė iki bolševikinės okupacijos, kurios pirmuosius metus praleido Kauno Sunkiųjų Darbų kalėjime, laimingai išvengęs ešelono iki Červenės.

Pasitraukęs su šeima Vokietijon, Leimonas ir ten aktyviai reiškėsi visuomeninėj veikloj, kurios neatsisakė nė Amerikon persikėlęs. Prisidėjo prie kūrimo Pasaulio Lietuvių Bendruomenės, kuriai pasiūlė ir šį vardą 1946 m. Wiesbadene vykusiame tremtinių atstovų suvažiavime.

J. Leimonas draugavo ir su spauda. Yra buvęs *Ateities*, dienraščio *Ryto* ir *Pasaulio Lietuvio* redakcinių kolektyvų narys, daug ir visokeriopai rūpinęsis pavasarininkų spauda. Bostone gyven-

damas apie 10 metų redagavo *Lietuvos Vyčių* žurnalą. Jis mokėjo rašini parašyti, bet žodžių įmantrumu nesmaguriavo. Tema irgi tokia, kurią iššaukė veikimo praktika.

Jis įpiršo ir prigydė Lietuvoje Motinos Dienos šventimą, jo įkvėpti pavasarininkai pirmą kartą pradėjo švęsti ir Tėvo Dieną 1936 m. birželio 7 d.

Leimono dvasinio portreto svarbiausias bruožas — giedras optimizmas. Prie sangviniko buvo kiek prisimaišęs flegmatikas, bet jį gerai pridengdavo stiproka jumoro dozė. Principiniuose dalykuose buvo kietas, bet juos ginti prireikus visada žiūrėdavo, kaip laimėti bylą niekam skriaudos nepadarius. Rūpestingas šeimos tėvas, bet primatą dienos reikaluose buvo perleidęs žmonai, nes be tos jos pagalbos nebūtų galėjęs tokios įtampos visuomeniškų pareigų atlikti. Taip susiderinę, juodu buvo laimingi.

O. Labanauskaitė

Brooklynas, N. Y.

Kun. Dr. Kazimieras Rėklaitis, M.I.C.
(1887.X. 22-1967.X.21)

KUN. KAZIMIERAS RĖKLAITIS, M.I.C.

(1887.X.22-1967.X.21)

Netrukus po vysk. Prano Brazio, M.I.C., mirties, tais pačiais 1967 metais ir tame pačiame mieste spalio 21 d. Viešpats pasiėmė pas save ir kitą kilnią sielą — kun. Kazimierą Rėklaitį, M.I.C. Juodu abu ir buvo palaidoti tame pačiame marijonų kape, Romos *Campo Verano* kapinėse.

Kaip vysk. Pranas Brazys švitėjo savo iš vidaus plaukiančiu dvasiniu gyvenimu, taip kun. K. Rėklaitis — savo gyvenimu pagal vienuoliškus nuostatus. Iš jo pavyzdingo ir gerai suprasto vienuolinio gyvenimo aplink jį skleidėsi jo visus patraukęs žmoniškumas ir artimo meilė.

Jo tėvas Martynas Rėklaitis iš profesijos buvo mokytojas, baigęs Veiverių mokytojų seminariją, bet vėliau tapęs valdininku ir užtat pagal tarnybos vietą turėjęs kilnotis iš vietos į vietą. Motina Viktorija Chelminskaitė buvo kilusi iš Augustavo mozūrų. Kazimieras gimė Sintautuose, Šakių apskr. 1887 m. spalio 22 d., bet netrukus tėvai turėjo keltis pirma į Vilkaviškį, o paskui į Marijampolę, kur tėvas gavo referento prie apskrities valdybos, o nuo 1905 m. apskrities viršininko pagelbininko vietą. Tad Kazimieras keturių brolių tarpe užaugo ir pradėjo mokslus Marijampolėje, kai ten mokė Motiejus Endziulaitis.

Baigęs gimnazijos 6 klases, 1904 m. įstojo į Petrapilio kunigų seminariją.

Seminarijoje būdamas jau pradėjo rašyti. Parašė keletą straipsnelių į seminarijos laikraštį *Wiadomości Seminaryjne*. Seminariją baigė trečiuoju mokiniu turėdamas 21 metus amžiaus. Dar buvo per jaunas priimti kunigystės šventimus. Geriausia išeitis buvo tęsti studijas. Joms tęsti kaip vienas geriausių mokinių gavo stipendiją pačioje Petrapilio akademijoje, tačiau jos vadovybė jam pasiūlė vykti studijoms į Romą. Romoje, naudodamasis kunigaikš-

čio Oginskio stipendija, apsigyveno Germanicum-Hungaricum kolegijoje (bendrąbutyje klierikams) ir lankė Gregorianumo universitetą. Jame pirma gavo filosofijos, o paskiau ir teologijos daktaratą pažymiu *cum laudē*, parašydamas pas prof. Yan Laak, nors tada ir nebūtinai privalomą, disertaciją, *Dievo karalystė Jėzaus pamokiniuose* lietuviškai. Kun. Pr. Kuraičio paprašytas, jos dalį atspausdino *Vadove*. Kita disertacijos dalis, užėjus karui, žuvo dar nebaigta.

Romoje būdamas, pradėjo rašyti ir daugiau lietuviškai. Rašė korespondencijas į *Šaltinį*, o paskiau ir straipsnius į tą patį *Šaltinį* ir *Vadovą*. Išvertė ark. Teodorovičiaus kalbą, pasakytą Armėnų Episkopato Sinodo Komoje proga, straipsnį apie pašaukimą ir kita.

1913 m. spalio 28 d. kardinolo Basilio Pompilli buvo išventintas Romoje Germanicum'o bažnyčioje kunigu. Pirmąsias Mišias atlaikė lapkričio 1 d. šv. Petro bazilikoje.

1914 m. liepos 13 d. išvyko į Lietuvą. Pakeliui su studijų draugais aplankė įžymesnes vietas. Grįžęs Marijampolėn, atlaikė 1914 m. rugpjūčio 2 d. iškilmingas primicijas, suteikdamas Romoje išsirūpintą šv. Tėvo palaiminimą. Kelionės metu į Lietuvą patyrė karo paskelbimą tarp Austro-Vengrijos ir Serbijos. Primicijų išvakarėse Vokietija paskelbė karą Rusijai.

1914 m. rugsėjo 16 d. atvyko į Petrapilį, kur buvo skirtas dėstyti seminarijoje moralinės teologijos ir vikarauti katedros parapijoje. Nemėgdamas moralinės teologijos, ją pakeitė į dogmatinę teologiją, apsimainydamas dėstomais dalykais su savo studijų draugu kun. Ign. Svirskiū, dabartiniu Siedlce Lenkijoje vyskupu ¹. Kad geriau galėtų pasiruošti dėstymui, išsiprašė išlaisvinamas iš vikaravimo pareigų.

Petrapilyje smarkiai įsijungė į pastoracinę ir visuomeninę lietuvių tarpe darbą. Pastoviai aptarnavo lietuvių parapijoje Liesnoje, dalyvavo Šv. Zitos draugijoje. Dirbo taip pat Lietuvių Draugijoje Nuo Karo Nukentėjusiems Šelpti Petrapilyje. Buvo oficialiu *Vado* redaktoriumi. Vadovavo Šv. Povilo draugijos merginoms, kurios ruošėsi sukurti vienuolyną spaudos reikalams. Tų merginų dalis prisidėjo paskui prie arkiv. Jurgio Matu-

¹ Leidinį bespausdinant, miręs 1968 m. kovo mėn. pabaigoje.

laičio-Matulevičiaus įkurtų ir vėliau Marijampolėje kun. Iv. Rėklaičio globojamų Vargdienių Seserų. Darbavosi plačią veiklą išvysčiusioj *Liaudies Sąjungoj*. Dalyvavo visos Rusijos tremtinių lietuvių seime Petrapilyje. Daug padėjo tremtiniais lietuviams išduodamas liudijimus sugrįžti į Lietuvą.

1918 m. iš Petrapilio sugrįžo į Lietuvą ir, susitikęs su kun. Jurgiu Matulaičiu-Matulevičium, įstojo į Marijonų atgaivintą Kongregaciją. Naujoku būdamas, turėjo progos palydėti naujai paskirtą Vilniaus vyskupą Jurgį Matulaitį-Matulevičių į Vilnių į ingreso iškilmes.

Marijampolėje praleido 1918-1923 metus. Ėjo naujokų vedėjo, mokytojo *Žiburio* gimnazijoje pareigas bei padėjo parapijos darbus, tačiau daugiausiai pasidarbavo beglobodamas ir bepadėdamas įsitvirtinti vienuoliniame gyvenime naujai įkurtoms Vargdienių seserims.

1923 m. įvykusios Dancige marijonų kapitulos buvo paskirtas į Ameriką, kur jau buvo keletas marijonų, naujokyno vedėjo pareigoms. Netrukus turėjo perimti *Laivo* redagavimą. Jame sustiprino klausimų ir atsakymų skyrių, geriau suorganizavo jo platinimą ir įvedė vaikų skyrių. Nuo 1924 m. turėjo būti ir vienu *Draugo* redaktorių. Pamažu prisidėjo ir kitos pareigos: lietuvių kalbos mokymas Čikagos Mundeleino kunigų seminarijoj, pagalba parapijose, aukų rinkimas Lietuvos Vargdienių seselėms. 1924 m. Čikagoje išleido brošiūrą *Vargdienių Seselių Vienuolija*.

1925 m. arkiv. J. Matulaičiui-Matulevičiui pritariant, marijonų generalvikaro kun. Pr. Bučio buvo pašauktas vykti į Romą. Čia jam buvo pavesta organizuoti marijonų vadovybės ir klierikų būstinės įkūrimą, kai pats marijonų vyriausiasis vadovas arkiv. J. Matulaitis-Matulevičius, paskirtas vizitatoriumi, turėjo grįžti į Lietuvą. Romoje kurį laiką tebuvo tik jis vienas marijonas ir atliko marijonų ir Vizitoriaus Lietuvai reikalus prie Apaštalų Sosto.

Romoje kun. K. Rėklaitis buvo visą laiką lietuvių, kurie tik atvykdavo į Amžinąjį Miestą, globėjas ir vadovas. Jis rūpinosi Lietuvos vyskupų Romoje priėmimu ir jiems gelbėdavo reikalus atliekant. Arkiv. J. Skvireckui išrūpino anksčiau, negu nustatytą data arkivyskupišką palijų. Vedžiojo iš Lietuvos atvykstančių maldininkų grupes, jiems išrūpindavo audiencijas pas šv. Tėvą ir t.t. Aprūpindavo Romoje gyvenančių lietuvių dvasinius reikalus,

pravesdavo jiems pamaldas ir rekolekcijas pirma nuo 1927 iki 1933 m. Santa Maria di Loreto bažnyčioje prie Foro Traiano, o paskui jau pačių marijonų savoje koplyčioje jų išigytoje kolegijoje.

Suprantama, didžiausių jėgų dalį turėjo skirti marijonų reikalams, kurių Romoje jis, galima sakyti, buvo vedėjas ir judrioji širdis, nors oficialiai ir neužėmė vyriausiojo vadovo vietos. Čia visų pirma jam teko surasti, išnuomoti ir paruošti apsigyvenimo vietas, kurias marijonai 1925-1932 m. laikotarpy turėjo pakeisti bent penketų kartų. Ant jo pečių gulė ekonominio rūpesčio našta. Kun. K. Rėklaitis surado ir nupirko ir dabartinę marijonų būstinę.

Kun. K. Rėklaitis dalyvavo visose Romos marijonų kapitulose. Paaukojo daug jėgų išaiškinant juridinę atgaivintų marijonų padėtį ir išgaunant senųjų marijonų turėtų išskyrimo iš vyskupų valdžios privilegijų. Praleidęs didelę savo gyvenimo dalį Romoje, daugelio reikalų pulsą jautė geriau negu kas kitas ir mokėjo jų išsprendimų išgauti greičiau ir palankesne prasme. Pavyzdžiui, kai Podlachijos vysk. Henrikas Przezdzieckis atvyko 1928 m. į Romą ir prašė iš šv. Vienuolių Kongregacijos, kad būtų jo vyskupijoje tęsiami senieji «baltieji» marijonai, kun. K. Rėklaitis daug vargo padėjo, kad padėtis būtų taip išaiškinta, kokių užtvirtinimų iš Apaštalo Sosto buvo gavęs marijonų atgaivintojas ark. J. Matulaitis-Matulevičius, būtent, kad tik atgaivintieji marijonai yra tikrieji senųjų marijonų tęsėjai.

Panašiai kun. K. Rėklaitis iš naujo išrūpino atgaivintų marijonų išskyrimo iš vyskupų valdžios (egzempcijos) privilegijų, kurių turėjo senieji marijonai. Tuo reikalu parašė prašymų šv. Tėvui Pijui XI jojo 50 metų kunigystės jubiliejaus proga 1929 m.

Lygiai kun. K. Rėklaitis gynė ir savo asmenišką teises. Kai jam buvo siūloma 1928 m. užimti Kauno Teologijos-Filosofijos fakultete apologetikos profesoriaus vietą ir kun. P. Būčys buvo besutinkęs, jis atsisakė, nes jautė, kad daugiau naudos padarysiųs marijonams likdamas Romoje, negu užimdamas profesoriaus vietą, nuo kurios jis jautėsi per daug nutolęs.

Daugumų reikalų atlikti jam gelbėjo jo taktiškas ir mielas elgesys, kurio dėka buvo išsigijęs Romoje daugybę draugų, ypač Vatikane dirbančių asmenų tarpe. Palaikė gerus santykius su Lietuvos atstovybėmis ir su visais Romoje gyvenančiais lietuviais. Buvo susidraugavęs su Vatikano nuncijumi Lietuvai arkiv. Rikardu

Bartoloni. Su juo bendravo Romoje ir su juo lankė įvairias vietas Lietuvoje būdamas jo vertėju.

Iš Romos laikas nuo laiko turėdavo parvykti į Lietuvą, bet jau ilgiau joje pagyventi neteko. Kiek ilgiau už Romos ribų prabuvo tik Amerikoje paskutinio karo metu 1940-1947 m., kai ten buvo paskirtas Amerikos Šv. Kazimiero marijonų provincijos vizitatoriumi ir provincijos vyresniuoj. Grįžęs į Romą, vėl ėjo įvairias marijonų generaliniame name pareigas, buvo vyriausiuoju sekretorium, prokuratoriumi, ekonomu, patarėju.

1953 m. buvo išrinktas Marijonų Kongregacijos Generaliniu Postulatoriumi. Tuoju pradėjo Marijonų Kongregacijos atgaivintojo arkiv. Jurgio Matulaičio-Matulevičiaus beatifikacijos bylą Romos Vikarijate, o vėliau atgaivino jau XVIII amž. pradėtas, bet sutrukdytas, senųjų marijonų įkūrėjo Dievo tarno Stanislovo Papčinskio ir Dievo tarno Kazimiero Višinskio bylas. Arkiv. J. Matulaičio-Matulevičiaus beatifikacijos eigoje baigė ordinarinę bylą Romos Vikarijate ir ją privedė prie perkėlimo į Apaštalų Sostą, kurio dekretas buvo pasirašytas šv. Tėvo Pauliaus VI 1967 m. vasario 9 d.

Eidamas postulatoriaus pareigas, *Laive* pradėjo *Beatifikacijos bylos žinių* skyrių. Šalia tiesioginių postuliacijos darbų, kaip tai raštų paruošimo, liudininkų sukvietimo, proceso skyrių atidarymo Šveicarijoje, Belgijoje ir Amerikoje, pasirūpino, kad Dievo Tarno raštų dalis, kurių dauguma dar yra rankraščiuose, bei kitų raštai apie jį būtų išversti į įvairias kalbas, kaip tai italų, anglų, ispanų, lenkų. Pasirūpino, kad apie ark. Jurgį būtų parašyta biografija *Innamorato della Chiesa*.

Nuo 1908 metų pradėjo vesti savo gyvenimo dienoraštį arba bent savo atlaikytų rekolekcijų užrašus, kurių yra palikęs apie 25 sąsiuvinius. Išrinktas postulatoriumi, rašė postuliacijos laikotarpio dienyną, kurio paliko 4 sąsiuvinius.

1930 m. gruodžio 8 d. Šv. Tėvo Pijaus XI buvo apdovanotas sidabrinio *Bene merenti* medaliu.

1954 m. gruodžio 30 d. Romoje dalyvavo inicijatorių grupėje atgaivinti L. K. M. Akademiją. Pradėjęs vis labiau negaluoti savo širdimi, pamažu turėjo atsisakyti nuo veiklesnio visuomeninio gyvenimo. Dėl savo amžiaus ir sveikatos negalavimų, 1967 m. gegužės 2 dieną atsisakė nuo postulatoriaus pareigų.

1967 m. spalio 21 d., savo amžiaus 80 metų sukaktuvių išvakarėse, 2 val. ryto pasijutęs blogai, pasiskambino telefonu saviešiams ir, širdžiai atsisakius toliau tarnauti, savųjų dvasiniai aptarnautas, užbaigė savo žemiškąjį Dievo tarnybos gyvenimą.

Visiems su juo susitikusiems buvo be galo paslaugus, draugiškas ir mielas. Savo vienuoliniame gyvenime stengėsi kuo geriausiai įvykdyti visa, ko reikalauja vienuolinio gyvenimo tvarka, ir tuo paliko pavyzdį, kaip vienuolinis gyvenimas suteikia mielą charakterį ir našius darbo vaisius.

Raš t ai

1. *Dievo karalystė Jėzaus pamokiniuose*, žr. *Vadovas*, 1914 m. 65 nr., 19-33 psl. ; 66 nr. 73-80 psl. ; 67 nr. 153-166 psl. ; 68 nr., 203-213 psl. ; 69 nr., 28-41 psl.
2. *Trumpas mąstymo būdas su refleksija ir ypatinės sąžinės sąskaitos pavyzdys*, Marijampolė 1919.
3. *Trumpas vienuolinių apžadų katekizmas*, Marijampolė 1919, 26 psl.
4. *N.P.Š.P.M. Vargdienių Seselių Vienuolija*, Chicaga 1924.
5. *Kun. Kazimiero Rėklaicio, M.I.C., Atsiminimai*, surašė prof. Zenonas Ivinskis Romoje 1950.VIII.21-1951.III.8 d., papildė ir perrašė *Atsiminimų pasakotojas*, (mašinėraštis), 207 psl.
6. *Memoriae personates de contactibus habitis cum Servo Dei Georgio Matulewicz- Matulewicz*, 19 psl. (mašinėraštis).
7. *Lietuvybė Petrapilio kunigų Seminarijoje*, žr. *Lux Christi*, 1952 m. 4 (7) nr., 15-20 psl.
8. *Articoli per il processo informativo del servo di Dio Giorgio Matulewicz- Matulevičius*, Roma 1953, 60 psl.
9. *Il servo di Dio Giorgio Matulewicz- Matulevičius, arcivescovo tit. di Aduli, riformatore della Congregazione dei CC. BB. Mariani, 1871-1927. Profilo biografico*, Roma [1956] 49 psl.
10. *Susitikimas su šv. Tėvu Pijum X*, žr. *Lux Christi*, 1957, m. 2 nr., 135-140 psl.
11. *Atsiminimai is Petrapilio veiklos*, žr. *Tautos praeitis*, I t., Chicaga 1959, 65-77 psl.
12. *Svarbioji lietuvio byla*, žr. *Šaltinis*, 1964 m. 1 (14) nr., 22-23 psl.
13. *Lietuvio kelias į šventuosius*, (pasikalbėjimas), žr. *Tėviškės Žiburiai*, 1954.IX.2d. 34(243) nr.

Be to, yra likęs Romos studijų laikų 1908-1913 m. dienoraštis, o nuo to laiko daugiausia kasmet atlaikytų rekolekčių užrašai bent iki 1965 metų, viso 25 sąsiuviniai ; sakytos konferencijos, mąstymai, rekolekcijos; postuliacijos laikotarpio dienynas nuo 1953 iki 1967 m.

Bibliografija

1. R. Krasauskas, *Kun. Dr. K. Rėklaitis, 70 m. gyvenimo kelionė*, žr. *Lux Christi*, 1957 m. 4 nr., 372-376 psl.
2. S. Matulis, *Šviesiojo Vilniaus vyskupo sandarbininkas*, žr. *Draugas*, 1957 m. 274 nr.
3. S. Matulis, *Rėklaitis Kazimieras*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXV t., S. Boston 1961, 96-97 psl.
4. Zenonas Ivinskis, *Padre Casimiro, Tėvo Kazimiero Rėklaičio, MIC, 75 m. sukakčiai (1887.X.22-1962.X.22)*, žr. *Aidai*, 1962 m. 9 nr., 424-426 psl.
5. *Vilniaus vyskupo sandarbininkas*, žr. *Šaltinis*, 1964 m. 1 (14) nr., 21-22 psl.
6. Jonas Petrėnas ; *Kun. dr. Kazimieras Rėklaitis, MIC, Dievo Tarno arkiv. Jurgio Matulaičio beatifikacijos bylos postuliatorius : - Lietuva laukia naujo šventojo*, žr. *Draugas*, 1956.IV.25 d. 97 nr.

Roma, 1968.11.29 d.

J. Duoba, M. I. C.

ASMENVARDŽIŲ IR VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Asmenvardžiai atspausdinti didžiosiomis raidėmis, žurnalų, laikraščių, enciklikų pavadinimai kursyvu, pagaliau vietovardžiai ir kita paprastu šriftu.

- A 136 ; žr. *Athenaeum*
A. A. 306 ; žr. Augustinijonų
Asuncjonistų Ordinas
Abdevičius K., Kun. 509
Abraham W. 355
Abromaitis Baltrus 505, 507
Abromavičiaus namai Seinuose 89
Abromavičius Jonas 346, 347, 355, 364, 365
Abušis III ; žr. Naruševičius J.
Adlerbergas, Pulk. 492
Admarino km. 432 ; žr. Suvalkų km.
Adomavičius Bronius 386
Aduli, titulinė vyskupija 557
Afenduljevas Večeslavas 454
Afrika 175, 186, 190, 202, 225, 227, 229
Afrikos miškai 174
Agaras 142, 155 ; žr. Maciejauškis Antanas
Agnietė, Šv. 87, 139, 153
Agulevičius Tadas ir šeima 414
Aguonaitis 141, 155; žr. Maciejauškis Antanas
Auguonių km. 427, 502
Auguonių km. smuklė 451
Aiczen 20
Aidai 340, 355, 519, 524, 525, 532, 539, 545, 558
Airija 171, 175-177, 179, 191, 228
Aistiškių km. 429
Aistos upė 429
Aitvariškiai 495
Ajus 528 ; žr. Jurskis A.
A. Jus 528 ; žr. Jurskis A.
Akademinis Skautų Sąjūdis 539
Akatka 494
Akelis Bronius 461
Akelis Vincas 477
Akiras 403, 461, 474, 511 ; žr. Biržys Petras
Akmenynų apylinkės 481, 482
Akmenynų dv. 448
Akmenynų km. 477, 479, 478, 480, 483, 486, 501; žr. Akmuo; Kamien
Akmenynų pradžios mokykla 478
Akmenytės viensėdis 527
Akmuo 483 ; žr. Akmenynai ; Kamien
Alabardiškės km. 490
Alaburdiškės km. 484
Alaburdiškiai 494
Alamo miškas 344, 360
Alaska 229
Albanija 175, 179, 185
Albavičius Vladas 460
Albertas, Vilniaus vysk. 307, 343
Albrechtas, Hercogas 9, 10, 19, 23, 37, 39
Alebrandas, Kun., O.S.A. 307
Alekonijų km. 485, 495

- Aleksa Jonas, teisėjas 462, 463, 478
 Aleksa Jonas, Žemės Ūkio min. 479
 Aleksa Juozas 480
 Aleksa Kazys 444
 Aleksa Vytautas 398-400
 Aleksandras Jogailaitis 308
 Aleksandras, Rusijos imperatorius 452, 457
 Aleksandras I, Caras 312, 313, 436
 Aleksandras II, Caras 449
 Aleksandras, Karalius 345, 362
 Aleksandravas 502
 Aleksandravičius Jonas 476
 Aleksandravičius Juozas 477, 478
 Aleksandravo dv. 502
 Aleksandravo km. smuklė 450
 Aleksandrovičius Emerikas 389
 Aleksiejevas Jegoras 456
 Aleksis Kazimieras, Kun. 510
 Aleksotas 536
 Aleksoto 1861 m. procesija 315
 Aleškevičius Domininkas ir šeima 418
 Algirdas, Did. Lietuvos kunigaikštis 5
Alguvos Baras 537
 Ališauskas Jokūbas ir šeima 416
 Ališkevičius Mikas ir šeima 414
 Alyta Jonas 445
 Alytaus apskr. 475, 480, 482
 Alytaus dv. 448, 492
 Alytaus eiguva 440, 441
 Alytaus gelžk. stotis 456
 Alytaus girininkija 484
 Alytaus km. 425
 Alytaus miškų urėdija 193
 Alytaus nuovada 464
 Alytaus palivarkas 484
 Alytaus pašto stotis 454
 Alytaus pradžios mokykla 460, 461
 Alytaus-Punios didgiris 426
 Alytaus sandėliai 475
 Alytaus savanorių pulkas 401
 Alytaus seniūnija 431
 Alytaus valse. 451, 462, 464, 475, 492, 503-507
 Alytus 70, 103, 104, 222, 289, 377, 381, 382, 401, 407, 425, 426, 438, 453-457, 462, 463, 465, 467, 468, 472, 475, 481, 484, 490, 492, 505-507
 Alka, lietuvių kultūrinis sąmbūris Augusturge 529
 Alksnėnai 428
 Alksnės upelis 428
 Allgäu 258
 Alnos upė 8, 9, 16, 24, 43
 Alpės (kalnai) 169, 171
 Alpinetum zona 172
 Alšankos km. smuklė 450
 Alšenkia 502
 Altdorf (prie Nurnbergo) 529
Altpreussische Monatsschrift 8
 Alvitas 429, 438, 451
 Alvito dv. 434
 Alvito ežeras 429, 430
 Alvito valsč. 444, 451
 Amalviškių km. 4 25, 450, 486, 491, 496
 Amalviškių km. smuklė 443
 Amalvos ež. 425, 426
 Ambrazevičius Antanas 460
 Ambrazevičius J., Prof. 56, 57, 80, 98, 122
 Ambraziejus V., Kun. 150, 155
 American Geophysical Union 538
 Amerika 67, 72, 88, 111, 114, 125, 153, 167, 168, 170, 174, 175, 190, 195, 227, 455, 465, 515, 518, 519, 537-539, 541, 549, 553, 555 ; žr. J.A.V.
 Amerikos Lietuvių Bendruomenės Taryba 539
 Amerikos Lietuvių Inžinierių ir Architektų Sąjunga 529, 539
 Ančlaukio km. 429, 441, 491
 Andrejanovas Jokūbas 464
 Andriejevas Večeslavas 456
 Andriejauskas Antanas Martynas 443
 Andrikoniai 451

- Andriučikas Feliksas 61, 67
 Andrius, Lundeno arkiv 307.
 Andriušis Petras 461
 Andziulis Pijus 140, 155, 157;
 žr. Pijus Vienuolis
 Angariečio Zigmo gatvė (Kalva-
 rijoje) 408
 Angelicum Institutas Komoje 516,
 517
 Angerthal Riedholz (Aukšt. Ba-
 varijoje) 258
 Angininkų km. 484, 495
 Anglija 167, 171, 175, 177, 179,
 180, 188, 191, 203, 208, 228,
 230, 293, 520, 521, 525, 527,
 528 ; žr. Didž. Britanija
 Angos ež. 427
 Aniškio domenas 431
 Aniškio dv. 448, 484, 490, 494
 Aniškio ekonomija 442, 484, 491,
 511
 Aniškio (Gudelių) ež. 426, 490
 Aniškio majoratas 450
 Aniškis 235
 Antanas 113 ; žr. Kubilius Anta-
 nas
 Antanas 107, 137 139, 140, 155;
 žr. Petrauskas Antanas, Kun.
 Antanas Kapsas 103, 105 ; žr.
 Civinskas A., Kun.
 Antanavičius Antanas 444
 Antanavičius Jonas 418
 Antanavičius Juozas, Prel. 71,
 82, 104
 Antaniškių km. 429
 Antnemunės Kriaunių prad. mokyk-
 la 460, 461
 Antnemunės valsč. 462, 464, 475,
 493
 Antnemunio valsč. 503-507
 Antnemunis 382
 Antokolio km. 484, 491, 494
 Antonio S. 146, 155
 Antupių Juozas 109 ; žr. Skinkys
 Juozas, Kun.
 Antupių km. 429
 Apaštalo Sostas 518, 553, 555
 Apyjaunis 103 ; žr. Civinskas A.,
 Kun.
 Apytalaukis 110
Apriškimas 513
Apžvalga 55, 108
 Arbusow L. 306
 Archangelskas 527, 529
 Archangelsko lietuviai 528
 Arciškonų dv. 490, 494
 Arciškonų km. 425
 Arčišonių dv. 484
 Argentina 229, 517-519
 Armėnų Episkopato Sinodas Ro-
 moje 552
 Armoniškių km. 491, 500
 Armudiškių ež. 430
 Arsi (Archivum Romanum Societa-
 tis Jesu) 329, 351, 352, 356-358,
 363, 366-368 ; žr. Jėzuitų Archy-
 vas Romoje
Artojas 77, 110, 117, 118, 142,
 145, 148, 150, 152, 154, 155
Artojaus Šaltinis 118, 119, 145,
 148, 150, 152, 154, 155
 Asava 502
 Aschaffenburg 285
 Asyžius 519
 Astampas 495
 Astrachanės gubernija 393
 Ašmena 311
 Ašmonai 428
 Aštrioji Kirsna 386, 439, 498
 Aštriosios Kirsnos dv. 434
 Aštrulių km. 486, 491, 500
 Atamanka 494
 Ateities kolūkis (Menkupiai) 482
Ateitis 536, 549
 Atesios ež. 427
 Atesninkėlių dv. 495
 Atesninkėlių km. 451, 495
 Atesninkų ež. 485
 Atesninkų km. 485, 495
Athenaeum 55-59, 80, 98, 122, 136
 Atlantas 111
 Audėjų gatvė (Kalvarijoje) 416

- Augsbugas 520, 528-530, 545
 Augsbug-Werke firma 59, 60
 Augulevičius Matas ir šeima 415
 Augustaitis Antanas 443
 Augustaitis Juozas 478
 Augustaitis Pr., Kun. 121
 Augustas II, Karalius 370, 419, 420, 509, 510
 Augustas 455, 466
 Augustavo apskr. 389, 392, 436, 452
 Augustavo gubernija 376, 436, 452, 511
 Augustavo miškai 473
 Augustavo mozūrai 551
 Augustavo-Seinų apskr. 389
 Augustavo-Seinų vyskupija 53
 Augustavo-Suvalkų gubernija 53
 Augustavo vaivadija 436
 Augustinas Aurelijus, Šv. 305, 306, 311, 320
 Augustinijonai (Lietuvoje) VII, 305-320
 Augustinijonai Rekolektai (O.A.R.) 306
 Augustinijonų Asuncijonistų Ordinas (A. A.) 306
 Augustinijonų Diskalceatų-Basųjų Ordinas (O.A.D.) 306
 Aukštaičiai 13, 34
 Aukštaičių Lietuva 5
 Aukštaičių plentas 246
 Aukštakalnio d v. 501
 Aukštakalnio Marinka 426 ; žr. Marinka
 Aukštakalnio palivarkas 480
 Aukštesnioji Technikos Mokykla (Kaune) 533
 Aukštesnioji Technikos Mokykla (Nürtingene) 528
 Aukštieji Karo Technikos Kursai (Kaune) 528, 530
 Aukštoji Freda 536
 Aukštoji Miškų Mokykla Alytuje 223
 Aukštosios Buktos dv. 486, 497
 Aukštosios Buktos km. 450
 Aukštųjų Suvalkėlių dv. 499
 Australija 170, 174, 175, 190, 540
 Austrija 171, 175-177, 179, 187-189, 191, 195, 201, 203, 219, 223, 224, 228, 250, 251, 265, 268, 273-275, 287, 289, 322, 424, 528
 Austrijos Laterano Kanauninkų Kongregacija 306
 Austro-Vengrija 206, 552
 Aušra 105, 121, 390
 Avellaneda (Argentinoje) 517, 518
 Avikilai 500
 Avižonis K. 536
 Avnišenka, Inž. 454
 Azija 167, 168, 170, 174, 175, 190, 201
 Azijos Rusija 185
 Azovo-Juodosios Jūros sritys 182
 Ažubalis P., Kun. 526
 Ažuoliniai 495
 « Ažuolo » kooperatyvas Kalvarijoje 400
 Ažuolų Būda (Butka) 380

 B 136-145, 153 ; žr. Biržiška V.
 Babrauninkai Did. 495
 Babrauninkai Maž. 495
 Barbrauninkų km. 485, 491
 Babrauskas Juozas 385
 Bachdanowicz St. ; žr. Bagdaniavičius St.
 Bacucienė (Vimboraitė) Elena 411
 Bačkiškių km. 430
 Badenas 196
 Bad Worishofen 520, 521, 525
 Bagatelius 498
 Bagdaniavičius Jeronimas 346, 362
 Bagdaniavičius Jonas ir šeima 416
 Bagdaniavičius Petras 460, 461
 Bagdaniavičius Stepas ir šeima 414
 Bagdonas, Mokyk. 461
 Bagdonas Martynas ir šeima 418
 Bagdonas Mykolas 460
 Bagdonavičius Mikalojus 346, 362
 Bagdonavičius Simonas 343, 360

Bagdonavičius (Bachdanowicz)
 Stasys 343, 359, 360
 Bagdonavičių altarija 343, 345, 346,
 362, 363
 Bagdžiūnas Povilas ir šeima 416
 Baginskis Juozas 506
 Baginskas Teodoras 443
 Baguševičius Petras ir šeima 412
 Bajorų km. 429, 441, 450, 451
 Bakšiai 492
 Bakšiškių km. 484
 Bakšių ež. 430
 Balabostė 498
 Balaikų km. 486, 491, 500
 Balančivadze, žemskių vyresnysis
 Kalvarijoje 473
 Balčikonis Juozas 80, 112
 Baldauskų Šeštakai 496 ; žr. Šešto-
 kai
 Balenčizna 495
 Balevičius Antanas 443
 Belevičius Matas ir šeima 413
 Balinski J. 350, 368
 Balinski M. 308, 310
 Baliulis (Trivaravo km.) 474
 Balynas Juozas 480
 Balys Mečislovas 64, 65
 Balkanų kraštai 191
 Balkūnų km. 325, 382, 450, 484,
 494.
 Balkūnų Laukinčių prad. mokykla
 460
 Balkūnų vlsč. 462-464, 475, 494,
 503-507
 Balmes Jokūbas 148, 155
 Balsės upelis 428
 Balsys Vincas, Kun. 405
 Balstogė (Baltstogė) 32, 53, 431,
 434, 490
 Balsupių km. 515
 Baltijos jūra 14, 166, 169
 Baltijos kraštai 172, 177, 179, 180,
 191, 201, 230, 237, 238, 263,
 268, 269, 287, 293, 301 ; žr.
 Pabaltijo kraštai
 Baltijos pajūris 165

Baltijos valstybės 543, 544; žr.
 Pabaltijo valstybės
 Baltijos valstybiniai miškai 192
Baltische Monatshefte 306
 Balti Šaltiniai 428, 500 ; žr. Ši-
 muliai
 Baltiškevičius Vincas 507
 Baltrus 109 ; žr. Grajauskas Juo-
 zas, Kun.
 Baltrušaitis Juozas 155
 Baltrušaitis Jurgis, Kun. 108,
 114, 129, 139, 141, 151, 155; žr.
 J. B.
 Baltruškevičius J. 478
 Baltstogės (Balstogės) apskr. 424
 Baltstogės departamentas 424, 436
 Baltų Šaltinių (Šimulių) km. 491
 Balvočius Jonas 149, 155; žr.
 Gerutis J.
 Bambenos upelis 426
 Bamberg 517
 Bambininkai (Krosnos vlsč.) 495
 Bambininkai (Simno vlsč.) 495
 Bambininkų km. 432
 Bambinių km. 428, 486
 Bamštarai; žr. Paželsviai
Bangos 528, 530, 531, 537
 Bangos kolūkis (Kalvarijoje) 482
 Bansevičius A. 477
 Bansevičius Stasys 478
 Baraginės km. 450, 486, 500
 Baranauskai 501
 Baranauskas A., Vysk. 84, 90,
 101, 102, 126, 129, 148, 155, 235 ;
 žr. Baronas A., Vysk.
 Baranauskas Juozas 439
 Barancevičius Aleksandras,
 Antst. 462
 Baranovičius Aleksandras 386
 Baranovskis, Kalvarijos vlsč.
 sekret. 504
 Baraučizna 451
 Baraučiznos dv. 449
 Barauskų dv. 474, 480, 497
 Barauskų km. 480, 497
 Barbieriškio dv. 111, 425

- Barbieriškis (Balbieriškis) 425, 426
 Barcelona 543
 Barčių km. 432, 485, 496
 Bardauskų km. 429
 Barisas Simas 443
 Barisauka 498
 Baryla, bajoras 350
 Barkaučizna 451, 502
 Barkauskas Jonas ir šeima 416
 Barkauskas Kipras ir šeima 418
 Barkauskas Mikas ir šeima 418
 Barkauskas Petras ir šeima 411
 Barkowski O. 19, 20
 Barkūniškio dv. 493
 Baronas A., Vysk. 105, 137 ; žr.
 Baranauskas A., Vysk.
 Barskūnų km. 325
 Barsukų km. 486, 500
 Barščių km. 491
 Barta, sritis 2
 Bartininkai 437
 Bartininkų domenas 431
 Bartininkų dv. 448
 Bartininkų ekonomija 486
 Bartininkų km. 371, 429, 430
 Bartininkų majoratas 429
 Bartininkų parapija 429
 Bartininkų vlsč. 450
 Bartkevičienė Agota 412
 Bartkevičius Jokūbas ir šeima
 416
 Bartkevičius Jonas ir šeima 416
 Bartkevičius Vaitiekus ir bro-
 liai 412
 Bartlingas Vincas 507
 Bartnickas Martynas ir šeima 414
 Bartnickis Silvestras 375
 Bartoloni Riccardo, Arkiv. 415
 Bartuškės eiguva 440
 Bartuškevičius, Kirsnos vlsč.
 sekre. 504
 Basanavičiaus gatvė (Kalvarijoje)
 404
 Basenka Jonas, Antst. 463
 Basiliškių km. 449
 Baškirija 182
 Baubonis Tomas 463
 Baugutis (slapyvardis) 132
 Bauševičius Ignas 415
 Bavardiškių km. 486, 496
 Bavarija 248, 537, 542
 Bažavas 495
 Bažnyčia 72, 110, 112
 Bažnyčios jurisdika (Kalvarijoje)
 418
 Beck (Von), Holšteino hercogas,
 Gen. 424, 432
 Beigis Jurgis ir šeima 415
 Beinoravičius Gregorijus 315
 Bejeris, Inž. 455
 Beldava 498
 Belgija 144, 176, 177, 179, 188, 191,
 203, 228, 245, 520, 528, 555
 Bellshill 520
 Bendaravičius Juozas 480
 Bendoraitis Andrius ir šeima 418
 Bendoraitis V. 400
 Bendrių km. 425
 Bendrovė 61-63, 65, 68, 74, 76,
 119, 122 ; žr. Laukaitis, Dva-
 ranauskas, Narjauskas ir Ben-
 drovė ; Laukaitis ir Bendrovė
 Bendrovė (Vailokaičių) 79 ; žr. Bro-
 liai Vailokaičiai ir Bendrovė
 Benesiškė-Resursas 498
 Benkendorfas 384
 Benovskis Vladas 386
 Berčiūnas Viktoras 463
 Bereckų Šeštakai 496 ; žr. Šeštakai
 Berensas Jonas 441
 Berensas Juozas 440
 Berezinos upė 340
 Bergas Jurgis ir šeima 417
 Bergas Teodoras 491
 Berggrundle tismedis 258
 Berlynas 2, 12, 20, 21, 33, 48, 60,
 171, 176, 182, 194, 196, 198, 249,
 251, 264, 424, 431, 434, 544
 Berlyno archyvai 434, 490
 Berlyno firmų atstovybė Varšuvoje
 59
 Bernackis Ignas 386
 Bernotiškis 493
 Berthold firma 60

- Berulis K. 122, 130
 Beržiniai 486
 Beržininko km. 87, 106, 373, 374, 456
 Beržinio ež. 430
 Beržynas 502
 Beviršiai 426, 451, 498, 502
 Bezzenberger A. 8, 10, 11, 15, 16, 38, 45, 48 ; žr. Bezzenbergerio teorija ; Töppeno-Bezzenbergerio teorija
 Bezzenbergerio teorija 43 ; žr. Bezzenberger ; Töppeno-Bezzenbergerio teorija
 Biberis Simas ir šeima 416
 Biberšteino (von) eskadronas 488
 Bičkausko dvarelis 372
 Bielėnai 498
 Bieliavskis Petras 464
 Bielsko apskr. 424
 Bielskus Pijus, Kun. prof. 90, 92
 Bigentavičius Gabrys ir šeima 413
 Bigentavičius Mikas ir šeima 414
 Bigentavičius Silvestras ir šeima 413
 Bikinas Juozas (D. D. ; D. D-RĖ ; D. Dumbė), Kun. 108
 Bildūnai 344, 360
 Bildūnų miškas 344, 360
 Bilinskas Andrius ir šeima 414
 Biliūno gatvė (Kalvarijoje) 404
 Bindokas Antanas 505, 506
 Birščių km. 451, 485, 491, 495
 Biruta 496
 Biržai 173, 333, 346, 349, 366
 Biržiška Vaclovas 55, 57, 98, 119, 125, 136-145, 153
 Biržys Petras (Akiras) 403, 461, 474, 511
 Bisdom a. Sobn, Klaipėdos faneros fabr. 276
 Bistryj Juozas 385
 Bitel 20
 «Bitės» Draugija 111
 Bizantijos patriarchas 3, 4
 Bizauskas K., Kun. 148, 155
 Bychovas 318-320
 Bychovo Augustinijonų vienuolynas 309
 Bylaitis Jurgis 461
 Blaivybės Draugija Seinuose 91
 Blandratas 317
 Blanka Jokūbas ir šeima 416
 Blaževičius, Kalvarijos vlsč. vaitas 504
 Blaževičius Vincentas, Prel. 81
 Bliumas Jonas ir šeima 417
 Bliumenšteinas 375
 Bliumenzonas 377
 Bliūdžiai 451
 Blochas Kivel 392
 Blūdžiškiai 498
 Bobiai 451
 Bobina Rapolas 478
 Bobinskis A. 530
 Boblaukio km. 429
 Bochdanowski ; žr. Jeronimas Bagdonavičius
 Bochinskas, Tardyt. 463
 Bochinskis Karolis 391
 Bocianovas 438
 Bočys Jonas, Mokyt. 460, 461
 Bogneris 498
 Boguslavska 139, 155
 Boguševičius Andrius ir šeima 414
 Boycko (Bugu) upė 4
 Bolanden V., Kun. 152, 155
 Bolognetti, Nuncijus 317
 Bomsdorfas 375, 384
 Boniecki A. 338, 353, 354
 Bonn (Vokietijoje) 520
 Borisevičius Baltrus ir šeima 412
 Bornas Malcheris 508
 Boruta Kristupas ir šeima 412
 Bostonas, Mass. 54, 528, 530, 546, 547, 549
 Božimovskis Stanislovas, siuvėjas Vilniuje 325, 332, 341, 357
 Braburn tismedis 258
 Bradford (Anglijoje) 520
 Brandenburgas 168
 Branicki Sebastian, Vysk. 353

- Brasta 17, 317-320 ; žr. Lietuvos
Brasta
Brastos Augustinijonų vienuolynas
312
Brastos bažnyčios 317
Brastos sritis 341
Brastos vienuolynai 317
Brastos vienuolyno biblioteka 319
Braunas 377
Braunsberg 307, 341, 357, 365
Brazaitis Juozas, Prof. ; žr. Am-
brazevičius J., Prof.
Brazauskas Teodoras ir šeima
416
Brazavas 451, 501
Brazavo apylinkės 481, 482
Brazavo prad. mokykla 478, 479
Brazilija 186, 229
Brazys PranasKonstatinas,Vysk.,
M. I. C. VII, 515-526, 551
Bremo 149, 151, 153
Brenstejn M. 56
Breslaujos pilis 345, 362
Brest Litovsk 356 ; žr. Lietuvos
Brasta, Brasta
Bretkūnas 41
Briedėjos upelis 429
Briuselis (Bruxelles) 348, 366, 520
Brizgys Vincentas, Vysk. 519,
524, 526
Broliai Vailokaičiai ir Bendrovė,
prekybos ir pramonės draugija
78 ; žr. Bendrovė (Vailokaičių)
Broliška Krikščioniškosios Pagalbos
Draugija (P.A.C.) 518
Bronius 104 ; žr. Stosiūnas Br.
Brokmann-Jerosch augmenijos zonos
169
Brooklyn, N. Y. 319, 550
Br. St. 104 ; žr. Stosiūnas Br.
Brukas Jurgis 477
Brukų dv. 497
Brukų km. 474
Brundza Juozas, Mokyt. 460
Bruneck (Von), Gen. 424
Brusokas Vladas, Mokyt. 461
Brzyczi žr. Paberžė
- Brzozowski Motiejus 356 ; žr.
Bžožovskis
B. S. 104, 151, 153, žr. Stosiūnas
Br.
Bubein 17
Bubelių jaunimas 98
Bubelių sodžius 82, 96, 97, 113
Bubikaitis Andrius 445
Bubnaukas Jokūbas ir šeima 412
Bubnovskis Jokūbas ir šeima 412
Buch T. 52
Buchholz Erwin, Dr. 182, 198,
249, 264
Buckūnų km. 432
Bučinskas Jokūbas 451
Būčys Pranciškus, Kun. dr. 55,
56, 58, 80, 108, 129, 139, 141,
155, 517, 553, 554
Būdavisko km. 427, 486, 501
Būdežerio ež. 430
Būdviečiai 3
Būdviečio B dv. 498
Būdviečio dv. 449, 498
Būdviečio palivarkas 444
Būdviečio vlsč. 444
Būdviečių apylinkės 481
Būdviečių km. 427, 429, 480, 486
Būdviečių km. smuklė 450
Būdvietis 425, 426, 437, 498, 501,
502
Budzeika J., Kun., M.I.C. 526
Budzilavas 485, 496
Budziševskis, Simno viso. vaitas
504
Buenos Aires 517
Bug, miestelis prie Bambergo 517
Bugo upė 4, 424
Būga Kazimieras 22, 34, 44, 80,
145, 155; žr. Būgos K. teorija
Būgos K. teorija 21 ; žr. Būga K.
Buivydžiai 246
Bukauskas Jokūbas ir šeima 418
Bukevičius 401
Bukevičius Pranas 505
Bukta 440, 500
Buktininkų dv. 485, 495
Buitininkų km. 485, 495

- Buktos dv. 486
 Buktos miškas 401, 491
 Bulakavo dv. 449, 498
 Bulakavo km. 425, 437, 439, 449, 457
 Bulakavo vlsč. 444
 Bulgarija 175, 177, 179, 191, 229, 245
 Bulgarinas (Bulakavo) 439
 Bulikauskas Motiejus 413
 Bulota A. 78, 85, 86, 132
 Bulota Steponas Rimantas 541
 Bulvičius Petras, Kun. 110, 139, 148, 155
 Bundoriai 493
 Bunkevičius, Liudvinavo vlsč. vaitas 504
 Buračiauskaitė K. 97
 Burba Antanas 478
 Burbiškių km. 484, 492
 Burčako ežerėlis 427
 Burinskas Stasys ir šeima 415
 Būriškių km. 486, 491, 500
 Busenka Jonas 386
 Bušas Jokūbas 453
 Butanavičių km. 480, 485, 492, 497
 Butanavičių mokykla 476
 Butauskas Juozas, Mokyt. 460
 Butka (Ažuolų Būda) 380
 Butkevičius Bonaventūras 386
 Butkevičius Grigalius, Kun., O.S.A 316
 Butkevičius Jonas 505
 Butkevičius Simas ir šeima 415
 Butkiškio km. 14
 Butrimiškių km. 484, 493
 Buzas Kazys 443
 Bžoska Petras 385
 Bžožovskis Motiejus 341, 356 ; žr. Brzowski M.
- Calcutta 545
 Campo Verano kapines Romoje 551
 Camus Jean-Pierre, Msgr. 141, 143, 156 ; žr. Kamus Petras
 Castanetum zona 171
 Castelnuovo Don Bosco (Asti) 520
 Cegelnės km. 486, 500
 Ceklis, vak. Žemaičių dalis 29, 35
 Ceponis Antanas 507
 Cepryška Helena 125
 Cerranas Antanas 507
 Cerrenas Edmundas 463
 Cesniškiai 498
 Cbapelle-les-Herlaimont 520
 Charkovo klebonija 99
 Chelmas 319
 Chelmicki Zigmunt, Kun. 137, 155
 Chelminskaitė Viktorija 551 ; žr. Rėklaitienė
 Chicaga, Ill. 66, 224, 532, 534, 542, 545, 557 ; žr. Čikaga
 Chicanowicz Albertas 359; žr. Čikanavičius Albertas
 Chilinskis Adolfas 453
 Chilinskis Stanislovas, Kun., O.S.A. 318
 Chilkovskis Petras, Inž. 455
 Chimičiauskas Jonas 411
 Chmielna gatvė (Varšuvoje) 60
 Chocholkinas Mikalojus 456
 Chodyński S., Kun. 53, 54
 Chodkevičiai Paulius ir Aleksandra 338
 Chodkevičius Aleksandras 309
 Chodkevičius Domininkas ir šeima 418
 Chodkevičiūtė Marijona 338
 Chramiškių km. 432 ; žr. Išlandžių km.
 Chrapovickis Antanas 437
 Chrapovickis Jonas 386
 Cibavas 501
 Cibielikai 493
 Cibilikų km. 484
 Cibrukas 381
 Cibrukas Ivanas 456
 Cichowski Jonas 339, žr. Cikijus Jonas
 Cichius 354 ; žr. Cikijus Jonas
 Cikijus (Cichovski) Jonas 339, 354

- Ciplijauskas Baltramiejus, Kun.
 390
 Citta dei Vaticano 306 ; žr. Vati-
 kanas
Civil Engineering 539, 545
 Civinskas Antanas (Antanas Kap-
 sas; Apyjaunis ; Tėvūnas), Kun.
 55, 58, 90, 98, 101-105, 118,
 137, 155
 Clawes 17
 Clawsutte 17
 Cleveland, Ohio 46
Collectanea Theologica 355
 Commendone Jonas Pranciškus,
 Kard. 342, 358
 Confalonieri Karolis, Kard. 519
 Congregatio de Propaganda Fide
 318, 319
 Corneli universitetas (N. Y.) 540
 Cozel F. 143
 Credo Wacław 124, 128, 146
 Cugalovskis, Kapit. 389
 Cvirkos Petro gatvė (Kalvarijoje)
 408
- Čaikauskas Bronius 387, 462
 Čaikovskis Bronislovas ; žr. Čai-
 kauskas Bronius
 Čajauskas Juozas 386, 462
 Čaplickis Felicijonas 385
 Čečeika, bajoras 509
 Čeginskas Pranas 478
 Čekoslovakija 175-177, 179, 184,
 188-191, 195, 203, 219, 223, 228,
 273, 517, 528
 Čekoslovakijos Protektoratas 516
 Čenstochova 130
 Čeodajėvas, Gen. 444
 Čėponis Antanas 505, 506
 Čėrėška Antanas 96, 97
 Čėrėška Matas ir šeima 416
 Čėrėškaitė M. 97
 Čėrniachovskio gatvė (Kalvarijoje)
 408, 409
 Čėrniauskas Andrius ir šeima
 413, 414
- Čėrniauskas Antanas ir šeima 415
 Čėrniauskas Martynas ir šeima
 413
 Čėrnigovas 419
 Čėrnius Juozas 478
 Čėrvenė 549
 Čėsnas Stanislovas (Nemo) 139,
 155, 157
 Čėsnys Blažiejus, Teol. stud. 110
 Čėgoniškės km. 484, 490
 Čėgoniškis 494
 Čėkaga, III. 518, 523 ; žr. Chicaga
 Čėkanavičius (Chicanowicz) Al-
 bertas 343, 359
 Čėilė 229
 Čėnšauninkų dv. 459
 Čėnšauninkų km. 432
 Čėžiauskis, Kun., O.S.A. 315, 316
 Čėžikų km. 484, 490, 493
 Čėžiškių ež. 430
 Čėžiūnų km. 449
 Čėčkų altarija 451
 Čėčkų km. 444
 Čėčkų km. smuklė 451
 Čėža Kazimieras 311
- D (Dapkievičiūtės Marytės infor-
 macija) 136, 146, 147, 150-154 ;
 žr. Dapkievičiūtė Marytė
 Dahravolės eiguva 491
 Dabravolės km. 449
 Dabulevičius Karolis 377
 Dabulevičius Mikas 505
 D. D. 108 ; žr. Bikinas J., Kun.
 D. D-Rė 108 ; žr. Bikinas J., Kun.
 D. Dumbrė 108 ; žr. Bikinas J.,
 Kun.
 Dagilėlis M. 126 ; žr. Šėižys M.,
 Kun.
 Dailidė Antanas (Jarnutis An-
 tanas), Kun. 109
 Dainauskas J. 40
 Dainauskas Laurynas 443
 Dainava 28, 34
 «Dainavos» ansamblis 518
 Dainoravičius Povilas 443

- Dalginė 500
 Dalginės km. 400, 491
 Damazas Treigys 105 ; žr. Šilgalis
 Antanas
 Dambaukos dv. 499
 Dambaukos km. 474, 499, 509
 Dambavaragos dv. 495
 Dambrauskas Aleksandras (Jakš-
 tas Adomas), Kun. 57, 58, 66,
 71, 80, 126 ; žr. Dambrausko-
 Jakšto laiškai
 Dambrauskas Mikas ir šeima 413
 Dambrauskas Pijus, Kun. 74, 75
 80, 134, 135
 Dambrausko-Jakšto laiškai 56, 57,
 80, 98, 122 ; žr. Dambrauskas
 A. ; Jakštas Adomas
 Daumulevičius Kazys ir šeima 413
 Dancigas 9, 31, 553
 Dangša J. 117
 Danieliškių km. 486, 496
 Danija 175-177, 179, 180, 188-191,
 193, 194, 197, 203, 206, 217,
 228, 250, 307
 Danijos upė 23
 Danilevičienė Magdė ir šeima 414
 Danilevičius Kaspars ir šeima
 414
 Danilevičius Vincas 414
 Daniliauskas J. V., Inž. 534 ; žr.
 Danyš J. V.
 Danyš (Daniliauskas) Juozas V.,
 Inž. 534, 539
 Danneleitis Ivanas 453
 Dapkievičiūtė Marytė 52, 136 ;
 žr. Dapkievičiūtės M. informa-
 cijos
 Dapkievičiūtės Marytės informacijos
 (D) 136, 146, 147, 150-154 ;
 žr. Dapkievičiūtė Marytė
 Dapkiškės dv. 484
 Dapkiškės majoratas 452
 Dapkiškės palivarkas 385
 Dapkiškiai 494
 Dapkuškė 461
 Dapkuškės dv. 490
 Darbininkas 525
 Darbininkų Draugija Seinuose 93,
 141, 155 ; žr. Lietuvių Krikš-
 čionių Darbininkų Draugija; Seinų
 Lietuvių Darbininkų Draugija
 Darbininkų Draugijos teatras 95
 Dargys Vincentas, Kun. 81
 Dargučių km. 486 ; žr. Dilginės
 km.
 Darge 20
 Dargus 20
 Darženiškis 445
 Daržininkai 451
 Daubaras J. 151, 155 ; žr. Grajaus-
 kas Juozas, Kun.
 Daubaras J. 77, 101 ; žr. Vai-
 lokaitis J., Kun.
 Daugai 401
 Daugail 20
 Daugėla (Dowgiallo), Prel. 99
 Daugėla 478
 Daugirdėlių km. 484, 490, 492
 Daugirdiškės dv. 547
 Daugirdų km. 485, 491, 494
 Daugirdų namai Kalvarijoje 405
 Daugmarina 495
 Daujotiškiai 493
 Daukantas S. 421
 Daukšų eiguva 440
 Daukšių km. 58, 442, 450, 460,
 461, 486, 491, 496
 Daukšių km. smuklė 443
 Davainis-Silvestravičius (Dowoj-
 na-Silwestrowicz) Mečislovas
 109, 125
 Davidas Lucas 6
 Degutis K., Agron. 118
 Deimenos-Alnos siena 16
 Deimenos upė 1, 8-10, 17, 24, 43
 Deivoniškių km. 486, 499
 Dekončinės eiguva 440
 Delinikaitis Vladas, Kun. VII,
 559-624
 Delnickai 457
 Delnicos dv. 496
 Delnicos km. 485, 491, 496
 Dembuvkos eiguva 484
 Denas Ertmanas 445

- Dengler A. 171, 104, 196
 Denisevičius S., Prel. 99
 Derby 520
 Dervinų dv. 498
 Dervinų km. 498
 Dédè Antanas 108 ; žr. Pakal-
 niškis Kazys, Kun.
 Didysis Lietuvos Seimas 58
 Didvyžiai 428, 438
 Didžioji Britanija 176, 178, 185 ;
 žr. Anglija
 Didžioji Lietuva 5-7, 9-12, 18, 23,
 30, 45-47, 49
 Didžioji Lietuvos Kunigaikštija 2,
 6, 10, 40, 308, 309, 311, 318, 338,
 346, 352, 354, 355, 364-366,
 370, 372, 419, 421, 508
 Didžiojo Pasūduonio dv. 486
 Didžiojo Pasūduonio km. 492
 Didžiojo Pasūduonio palivarkas 492
 Didžiojo Šv. Bernardo ligoninių
 kongregacija 306
 Didžiosios Buktos dv. 491
 Didžiosios Kirsnos dv. 485
 Didžiosios Kirsnos km. 485, 491
 Didžiosios Kirsnos vlsč. 451
 Didžiųjų Vingrėnų km. 486
 Didžpinigaitis J., Kun. 141, 155 ;
 žr. Šeškevičius Kazimieras, Kun.
 Diels 169
 Diemedėlis P. 114; žr. Mocke-
 vičius Petras
 Dietrich Y. 251
 Dievotos Draugybės Įstatai 156
 Die Wasserwirtschaft 545
 Digrys St. 529
 Dilginę 499 ; žr. Starabūdžiškiai
 Dilginės (Dargužiu) km. 450, 486,
 491
 Dillingenas 172, 246, 268
 Dimitraučizna 451, 497
 Dirvonų dv. 484, 494
 Dirvonų km. 450, 484, 494
 Dymanas Erazmas 382, 456
 D. J., Kun. 145 155
 Długa gatwé (Varšuvoje) 61
 Długosz T. 355
 Dobkevičius (Žagarų km.) 89, 91
 Dobkiškės km. 432
 Dobrocieskis Mikalojus, Kun.,
 O.S.A. 309
 Dobrovolskienė Rožė ir šeima
 416
 Dobrovlskis Adolfas 485
 Dobrovolskis Juozapas 386
 Dobrovolskis Kazimieras 386
 Dobrovolskis Martynas 378
 Dokalskienė 95
 Dokalskis Adolfas 66, 89, 94, 95
 Domanovskis Jonas, Kun. 339,
 354
 Dombrovos apskr. 424
 Dombrovskis Juozas 386
 Domininkas iš Milano, Kun., O.S.A.
 309
 Dominskiai 497
 Donelaitis K. 43
 Dorpatų vyskupija 307
 Dotaitė Marija 412
 Dotamo upelis 428
 Dotamos ežerėlis 428
 Dotamų apylinkės 481
 Dotnuva 173, 222, 223, 533
 Dotnuvos *Almanachas* 536
 Dotnuvos Bernardinų vienuolynas
 316
 Dovanota 492
 Dovinės upė 425, 426, 443
 Dovydaitis Pranas, Prof. 112, 549
 Dovydaitis Vincas 549
 Dowojna-Silwestrowicz Mečis-
 lovas 125 ; žr. Davainis-Silves-
 travtčius M.
 Drayackis Fulgencijus, Kun.,
 O.S.A. 310
 Draugas 519, 525, 526, 539, 540,
 541, 553, 558
 Draugelis Eliziejus, Dr. 403
 Draugėlaitis Jonas 443
 Draugija 71
 Drejeris (Kalvarija) 396, 397, 399
 Drynas Jonas 389
 Drogičino apskr. 424
 Dručkis Mykolas 311

- Drugila 381 ; žr. Drungilla Antanas
 Drungilla Antanas 456 ; žr. Drungila
 Drungolla Antanas 455 ; žr. Drungilla Antanas
 Druskininkai 133
 Dubeliai 493
 Dubėnų km. 484, 493, 506, 507
 Dubiai 493
 Dubingiai 333, 346, 349, 366
 Dubininkų km. 485, 494
 Dubinskas Andrius 56-58
 Dubysa 14
 Du Cange 323, 331
 Dūdakampis 495
 Dudanavičius Stasys 507
 Dukliński 62
Dum ad uberes, Pijaus V brevė 358
 Dumbių sodžius 113
 Domčius J. (Kun., J. D.), Kun. 143, 155, 156
 Dūmelių km. 450
 Dūmės upė 426
 Dundzila Jokūbas 412
 Dundzilienė Katrė ir šeima 418
 Dūninas Stasys 380, 455
 Duoba Jonas, Kun., M.I.C. VII, 515-526, 551-558
 Dusburgas 1, 2, 6, 7, 9, 13, 18, 28, 29, 35, 37, 47, 48
 Dusburgo kronika 1, 4, 11
 Dusburgo sritys 2, 4
 Duselės ež. 427, 484, 490
 Duselninkų km. 484, 493
 Dusios ež. 372, 426, 442
Du tūkstančiai metrų (2.000 Metry) 532
 Dvaranauskas Petras, Kun. 134
 Dvaranauskas Vincas, Kun. 59, 92, 99, 118
 Dvarkščiai (Dworzysce) 321, 334, 347
 Dvarkščių valda 322, 327, 329, 334, 336, 347, 348, 352, 364-366
Dvidešimtas Amžius (XX Amžius) 535, 536
 Dvidešimtojo (XX) T.S.K.P. Suvažiavimo vardo kolūkis (Dotamai) 482
 Dviratinės km. 486, 496
 Dworzysce 334, 366 ; žr. Dvarkščiai ; Dvarkščių valda
 Dzekaučiznos km. 484, 491, 494
 Dzembravas 451, 498
 Dzemianas Boleslovas 507
 Dzemianas Mikas 505
 Dzenkūnas Br. 104 ; žr. Stosiūnas Br.
 Dzenkūnų sodžius 104, 115
 Dzerbėnų palivarkas 442
 Dzermeika Aleksandras 505, 506
 Dziahilevičius Steponas Izaokas 311
 Džidorių Jouzukas 117
Dziennik Gubernii Augustowskiej 378, 385, 436-439, 441, 444, 445, 449-451, 465, 510
 Dziennik Prav. 444
 Dzingeliškių viensėdis 485
 Dzingiškių dv. 494
 Dzingiškių km. 491, 494
 Dzyviliškiai 87
 Dzūkėlis Ant. 113 ; žr. Kubilius Antanas
 Dzūkija 173
 Dzūkų miškų urėdija 193
 East Kilbride 546
 Ebering E. 20, 33
 Ebermayer 194
 École Supérieure d'Électricité (Paryžiuje) 527
 Edinburgh 544, 546
 Efroimzonas Anšelis 441
 Eglėbalių km. 479, 486, 501
 Egliškiai 501
 Eglupio km. 491
 Eglupio upelis 429
 Ehrlich B. 21
 Eiciūnų km. 325
 Eidziatavičius, Kalvarijos notaras 385

- Eifelio bokštas 527
 Eitkūnai 430
 Ekaterina, Rusijos imperatorienė 424
 Ekaterinodaras 548
 Elektrotechnikos batalionas Lietuvoje 527
Elta-Press 525
 Elveriškė 498
 Emdino palivarkas 449
 Endzelin 44
 Endziulaitis Motiejus 551
 Engelbektas, Kun., O.S.A. 307
 Epidemai 502
 Eretas Juozas, Prof. dr. 136, 549
 Estija 172, 173, 176, 179, 180, 185, 187-189, 191, 192, 203, 208, 216, 218, 231, 232, 237, 238, 242, 245, 268, 269, 279, 297, 300, 301, 328, 334, 355
 Europa 12, 165-172, 174, 175, 177, 179, 180, 187, 190, 191, 193, 197, 201, 202, 205, 209, 224, 227, 228, 230, 237, 242, 243, 250, 251, 257, 258, 263, 264, 544, 545
 Europos hidrologai 534
 Europos kraštai 175, 176, 187, 190, 191, 197, 202, 203, 208, 210, 214, 219, 231, 235, 236, 238, 242, 245, 253, 257, 261, 271, 272
 Europos lietuviai 525
 Europos lietuviai išeiviai 519
Europos Lietuvis 519, 526
 Europos lietuvių kolonijos 520
 Europos lietuvių Studijų Dienos Vokietijoje 519
 Europos miškai 175, 177-179
 Europos miškininkai 186
 Europos Rusija 175, 176, 185, 188, 189, 191, 203
 Evangelijos 149, 156
Exul Familia, konstitucija 518
 P.A.C. (Broliška Krikščioniškos Pagalbos Draugija) 518
 Fagetum zona 172
 Fajans i Spółka firma 59, 62
 Fatimos Marijos Brolija 518
 Fatimos Marijos statulos lankymasis (Rosario, Argentina) 518
 Federovskis Mykolas 386
 Feiferis Eduardas 402
 Fellbach b/Württ. 308
 Feranskis Bronius 386
 Fergisas, Simanėliškių dv. sav. 434
 Fijačėk J. 337
 Filipinai 229
 Fischerio pamokslai 55
 Fiumicino aerodromas 515
 Fizikos Chemijos Institutas (Kaune) 536
 Flims (Graubünden) 258
 Florijanavičienė ; žr. Petravičiūtė
 Foro Traiano (Romoje) 554
 Frankfurtas a. M. 306
 Freiburg i. Br. 201, 210, 234, 240, 245, 270
 Frenkelis Saliamonas 480
 Friburgas (Šveicarijoje) 548
 Fridrikas, Gnieszno arkiv. kard. 343, 361
 Friedrichas Vilhelmas P., Kurfiurstas 23
Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte 10
Forstliche Wochenschrift «Silvan» 176, 197
 Forstreuter K. 4-6
Forst- und Jagdzeitung 258
 Förster F. 107, 149, 155
 Fortingalle (Škotijoje) tismedis 258
 Fromas Gužutis A. 87
 Fulbright profesūra 540
 Fürstensteinergrund (Silezijoje) 258
 Gabrilaučiznos km. 427, 486, 501
 Galadusis — Felicianovo dv. 498
 Galbanauka 502
 Galdapė 472
 Galeckis Konstantinas 386
 Galeriškiai 450

- Galesis, Rotmistras 371
 Galevičius Jokūbas ir šeima 414
 Galevičius Lukas ir šeima 414
 Galia Kristupas ir šeima 417
 Galinė gatvė (Kalvarijoje) 418
 Galinis Jonas 418
 Galinis Motiejus ir šeima 416
 Galinis Petras 413
 Galinis Stasys ir šeima 412
 Galinis Vincas 412, 413
 Gamtos-Matematikos Fakultetas (Kaune) 223
 Gamtos Mylėtojas 139, 155, 158 ;
 žr. Sabas Juozas, Kun.
 Ganytojas (Slapyvardis) 137, 155
 Gardinas 4, 5, 14, 134, 309, 318-
 320, 339, 346, 355, 363, 371,
 454, 456, 465, 480, 481
 Gardino apylinkės 6, 77, 121
 Gardino Apeliacijos Teismas 421
 Gardino Augstinijonų Vienuolynas
 308
 Gardino bažnyčios 317
 Gardino Dekanatas 108, 111, 114,
 132
 Gardino gatvė (Kalvarijoje) 413
 Gardino gelž. stotis (Varšuvoje) 455
 Gardino pavietas 421
 Gardino seimas 371, 424, 508
 Gardino vienuolynai 317
 Garliava 131, 454
 Garnabūdžio km. smuklė 451
 Garniabūdis 502
 Garrigou-Lagrange Reginald,
 Kun. prof., O. P. 517
 Garšva Pranas, Kun., M.I.C. 525,
 526
 Gartho, mitologinis prūsų asmuo
 4, 5
 Gartz, vietovė 5
 Gavelis Juozas, Mokyk. 460
 Gavėnas Andrius 463
 Gavrilovas Aleksandras 456
 Gavronskienė Karolina 452
 Gavronskis 383, 384, 408, 439,
 440
 Gavronskis Antanas, Inž. 454
 Gavronskis Zigmas, Teisėjas 386,
 462
 Gazdų ež. 427
Gazeta Niedzielna 526
 Geciunskas Juozas ir šeima 413
 Gedimino Ordenas 537
 Gedimino stulpai 522
 Gedroic Osipas 456
 Geisteriškių km. 441
 Geystoth 20
 Geldašiskės pieva 509
 Gelertas Jonas, Mokyk. 461
 Geležinių km. 486, 496
 Gelgaudiškio dvaras 449
 Gelžinis M. 30
 Generalinė Marijonų Kapitula (Ro-
 moje) 519
 Generalinė Miškų Ūkio Direkcija
 (Lietuvoje) 215
 Genske 20
 Gentbrugge 545
Geographische Abteilungen 30
 Georg Friedrich Von Ansbach,
 Markgrafas 19
 Geranainių prepozitūra 340, 355
 Germanicum bažnyčia (Romoje) 552
 Germanicum-Hungaricum Kolegija
 (Romoje) 552
 Gerškevičius Jonas ir šeima 416
 Gerulis J., Prof. 12, 15, 17, 35,
 39, 41, 43, 44
 Gerutis J. (Balvočius Jonas) 128,
 149, 151, 153, 155
 Gibavičius Vincas 505
 Gibuntavičius Jurgis 349; žr.
 Gibuntowicz
 Gibuntowicz 367; žr. Gibunta-
 vičius
 Gidžiūnas Viktoras, Kun. dr.,
 O.F.M. VII, 305 - 320
 Giedraitis Merkelis, Vysk. 340,
 355, 381
 Gilbiečio Did. ežerėlis 427
 Gilbiečio Maž. ežerėlis 427
 Giluičio ež. 427
 Giluičių km. 432, 495
 Gimbutas Jurgis, Dr. VII, 533-546

- Gimbutas L., Inž. 533
 Gimtosios žemės kolūkis (Dotamai) 481
 Gintautas, Arkiv. 99
 Gira Liudas 65, 88, 112, 118, 126, 149, 150, 155
 Giraitė 495
 Girduva 24
Girios Aidai 224, 225, 539, 545
 Girnius Juozas, Dr. 525
 Girnius Juozas, «Vyturio» Koope-rat. pirm. 131
 Gizevijus (Eduardo Gizevijaus tėvas) 382, 384
 Gizevijus Eduardas 382
 Gižai 428, 429, 437, 439
 Gižų dv. 432, 448, 449
 Gižų km. 432
 Gyls Gabrielius, M.I.C. 109
 Gyviškių km. 445, 486, 496
 Glasgow 520, 546
 Glaudė 17
 Glinskis Gerasimas 454
 Glinskis Zigmąs 387, 463
 Glitiškių ež. 325, 332
 Gluosniai 494
 Gluosnininkų km. 485
 Gnieznas (Gneznas) 340, 343, 354, 361
 Gniezno kapitula 365
 Goberytė Ona 92
 Godelskis Baltrus ir šeima 416
 Godlevskis (Paširvinčiai) 440
 Goldapės apylinkės 32
 Goldapės upė 8
 Golkovskis Aleksandras 453
 Goniondzo apskritis 424
 Gonsiauskas Juozas ir šeima 418
 Gorbačevskis Viktoras 454
 Gorki 182
 Gorkio Maksimo gatvė (Kalvarijoje) 408
 Gospodarz leidykla Seinuose 154
 Göteborg 520
 Gotba 7
 Göttingenas 15, 16, 30
 Gowtborpe (Wetherby) ažuolas 258
 Grabaukos km. 451, 485, 495
 Grabauskas Juozas 81, 84, 89, 93, 114, 115
 Grabe Povilas 491
 Gradeckas Mikas 400, 401
 Graikija 171, 175 - 177, 179, 188, 189, 191, 203, 228
 Grajauskas Juozas (Daubaras J.; Baltrus; J. G.; K. G.; K. J. G.), Kun. 103, 109, 121, 122, 151, 155, 156
 Gramdziškiai 502
 Grandai 501
 Grataučiznos dv. 495
 Graubünden (Šveicarija) 258
 Graužės upelis 428
 Graužinio ežeras 430
 Graužinių km. 486
 Graužos upelis 427
 Gražiškiai 430, 438, 454, 479, 493
 Gražiškių bažnyčia 508
 Gražiškių bažnyčios archyvas 419, 510
 Gražiškių dv. 449
 Gražiškių parapija 428, 429
 Gražulis Jonas 477
 Grebeniauskas (Grzebieniewski) Mykolas, Kun., S. J. 325, 332, 341, 356, 357
 Gregorianum universitetas Romoje 552
 Greifenbergerio gatvė (Kalvarijoje) 408
 Greifenbergeris 402
 Grenlandija 167
 Grenlando sala 170
 Grenoble 544, 545
 Grens Kristė 415
 Grens Pranas 415
 Grens Simas 415
 Gričukas 381
 Grigaičių dv. 428 ; žr. Skomskavalė
 Grigaitis Aleksandras, Kun. dr. 110
 Grigalius XIII, Pop. 348
 Grigonis Matas (Matas ; Matas

Gojelis ; Mataušiokas ; Svirno
Žvyne ; Sv. Žv.; Teta Uršulė)
109, 117, 118, 129, 146, 156
Grigorjevas Konstantinas 381,
457
Grinevičius Jonas 416, 476, 478
Grinevičius Juozas 478
Grinevičius Martynas ir šeima
416
Grinevičius Pijus, Mokyt. 461
Grinevičius Valentas ir šeima
416
Griniene Alina 520
Grinkiškiu km. 484, 491, 494
Griozniovas Aleksandras 389
Griška P. 97
Griškabūdis 108
Griškabūdžio parapija 110
Grybauskas Vaitiekus 417
Groblevskis Antanas 505, 506
Gromovas Jonas 386
Gromskis Leonas 386
Grotefend 343, 359
Grottna 5
Grudzinskis J. 52
Grunau Simon 2, 4-6, 11
«Grumrald» kalendorius 146, 156
Gruodis Juozas, Komp. 536
Grzebieniewski Mykolas; žr. Gre-
beniauskas
Gudelevičius Baltrus 506, 507
Gudeliškių km. 485, 491, 496
Gudelių ežeras 426
Gudelių km. 429, 443, 450, 484,
490, 494
Gudelių Pavasarininkų Kuopa 549
Gudelių valse. 547
Gudija 319
Gudiškė 493
Gudonis Pranas 506
Gudoniškiai 499
Gudupiai 496
Gudupių eiguva 440
Gudzinavičius Juozas 507
Gudzy nas Simas 463
Gulbiniškių dv. 486

Gulbiniškių km. 428, 450, 499
Gulbino upelis 428
Gumbelevičius P. 117
Gumbeliai 451, 498
Gumbinė 371, 384
Gurbšilio eiguva 440
Guroiškė 498
Gurevičius Juozas 505, 506
Gurevičius Tomas 464
Gustaitis Andrius, Kun. 405
Gustaitis A., Gener. 535
Gustaitis Motiejus, Kun. dr. 68,
122, 144, 152, 156
Gutaučižna 486
Gutauskas Juozas, Kun. 405
Gutavas 426
Gutavo dvaras 501
Gutavo palivarkas 480
Gutkaimio Čyčakai 451
Gutkaimis 451
Gutkavas 438
Gūželių km. 449
Gūželių palivarkas 449
Guzevičius Juozas 507
Guzevičius Vladas, Dr. 391 - 393
Gužutis Aleksandras 144
Gübwiller 520
Günther (Von), Gener. 424
Gvildienė Emilė 111
Gvildys Juozas 111
Gvinėja (Prane.) 229

Haberfeld Hafermann Mykolas
Juozapas, De 509
Haličo-Voluinės kunigaikštija 3
Halifax 520
Hamburgas 22
Hamilkevičius, Dr. 392
Hannoveris 193, 195, 343, 359 ;
žr. Hanovere
Hanovere 306 ; žr. Hannoveris
Hartknoch M. Chr. 2, 3, 8, 11
Heibavičius Jokūbas ir šeima 416
Heiligenbeil Augustinijonų vienuo-
lynas 307

- Heinbichaitė (Möbensen) G. 12-
 16, 18, 21, 24, 46, 48 ; žr. Morten-
 sen G.
 Heydrich H. 516
 Helsinki 543, 544
 Hendeovičius Antanas ir šeima
 415
 Hennenbeegeb Kaspab 2, 3, 11
 Hennig E. 5
 Hesbuegh Th. M., C.S.C. 538
 Heske, Prof. 187
 Hessenas 196
 Hesseno ažuolas 196
 Hidrometrinis biuras Kaune 535
 Hiidesheim 520
 Hildesbeimo vyskupija 516
 Hilgebis Leopoldas 443
 Hilgeis Motiejus 443
 Hiech Jonas ir šeima 415
 Hiršas T. 44
Historische Studien 20 33
 Hitlerio armija 405, 407
 Hitlerio Vokietija 406
 Hofmanai, Mažučių savininkai 437
 Hobencolerno Albbechtas 9; žr.
 Albechtas, Hercogas
 Holomės pilis 306
 Holshe, August Karl Von 431,
 433, 434
 Holszaėskis; žr. Paulius Alšėniš-
 kis
 Holšteinas 432
 Holšteino berzogas 424
 Hornan Jonas ir šeima 417
 Horodlės unija 20
 Houssage (Normandie) 258
 Hönbrök 520
 Humboldt 171
 Huttenfeld 520
 Ibbe upė 258
 Ibianskis Cezaris, Dr. 391, 392
 Idė Karolis 441
 Idkevičius, Balkūnų vlsč. sekret.
 504
 Idzkowski Feliks 59, 60, 63
 Iglіškio domenas 431
 Iglіškio ekonomija 432
 Ignatavičius Petras 387, 462,
 463
 Ikškilė 306, 307
 Ikškilės pilis 306
 Ilalnikų km. 485 ; žr. Zailių km.
 Ilevičius Martynas ir šeima 413
 Iliničius, Jubgio Felikso sūnus
 348
 Imšennik - Kondratovičius Ado-
 mas, Inž. 455
 Indija 545
 Indo-Malajų salynas 166
 Ingenbobl 67
 Inkištai 498
 Inocentas IV, Pop. 14
 Insterburg (Įsrutis) 19 ; žr. Įsrutis
International Geology Review 545
Inžinieriaus Kelias 528, 532, 537,
 545
 Irtišio upė 264
 Isajėvas Dimitrijus 456
 Ispanija 171, 175-177, 179, 189,
 191, 203, 204, 228, 536
 Įsruties apylinkės 17, 19
 Įsruties apskr. 19, 23
 Įsruties namų knygų registras 19
 Įstruties činšo registras 19
 Įstruties upė 23
 Įstruties vlsč. 2
 Įstrutis 19, 24, 27, 31
Išėivių Draugas 528
 Islandžiai 457, 496
 Išlandžių (Chramiškių) km. 432,
 485, 491
 Išlandžių pieva 492
 Italija VI, 108, 171, 176, 179, 188,
 191, 203, 228, 273, 355, 517,
 520, 536
 Ivanauskaitė - Pšibiliauskienė
 (Lauzdynų Pelėda) Sofija 112 ;
 žr. Lazdynų Pelėda ; Pšibi-
 liauskienė Sofija
 Ivanovas 182
 Ivantiškių km. 486, 492, 497
 Ivaškai 497

- Ivinskis Z., Prof. dr. 20, 33, 39,
340, 355, 357, 358
Ivkovskis Vasilijus 381, 455, 456
Ivoškų km. 486, 492
Izvestia Bossiiskogo Gidrologiões-
kogo Instituta 542
- Ylelio ež. 427
- Jablonskienė Stefanija 126, 132 ;
žr. Jabłońska Stefania
Jabłońska Stefania 124, 125, 146,
156 ; žr. Jablonskienė
Jablonskis Jonas (Rygiškių Jo-
nas), Prof. 80, 119, 129, 147,
156, 158
Jablonskis K. 324
Jaciunskai 493
Jackavas 494
Jackavo dv. 484, 490
Jackevičius Jonas 476, 478
Jackonių km. 435, 484, 493
Jagfors 520
Jagminas Jonas Nepomucenas 441
Jakaitis Jonas, Kun., M.I.C. 517,
518
Jakantov 483 ; žr. Jokantas K.,
Dr.
Jakimavičių km. 486, 492, 497
Jakimavičius Vincas 477
Jakobsonas Abelis 4 80
Jakštas Adomas 57, 71 ; žr. Dam-
brauskas Aleksandras
Jakštas J., Dr. VII, 1-49
Jakubauskas V. 123
Jałbrzykowski R., Kan. 151
Janaukos km. 382, 486, 492
Janaivičius Jokūbas, Mok. 460
Janavo dv. 499
Janavo km. 499
Janavo prad. mokykla 478
Janavo vlsč. 398, 399, 475, 476,
478, 499
Jančikų dv. 495
Jančikų km. 432
- Jankauskas Jonas ir šeima 412
Jankauskas Juozas, Kun. 390
Janonio gatvė (Kalvarijoje) 408
Januškevičius 57
Janzenas 509
Japonija 203, 229
Jarmolavičius Matas 443
Jarnutis Antanas 109 ; žr. Dailidė
Antanas, Kun.
Jaroševičius Jonas 386
Jaroševičius Mikas 386, 463
Jaroševskis, cenzorius 126
Jarulaitis Vincentas (Kunigas
Jonas), Kun. 146, 156
Jarušaičio cinkografija (Vilniuje) 60,
128, 149
Jasaitis Jokūbas 444
Jasas R. 42
Jasenauskas Domas 478
Jasenauskas Jonas 507
Jasieński Juozapas žr. Jasinskis
Juozapas
Jasinskas Jonas ir šeima 418
Jasinskas Vladas 505
Jasinskis, Administracijos ir ūkio
referentas 453
Jasinskis Albertas (Wojciech)
338, 354
Jasinskis Juozapas, Vilniaus ar-
kidiakonas 338, 339, 353-355
Jasinskis Mikalojus 338, 340,
354-356
Jasiunskas Jonas 477
Jaskevičius Jurgis ir šeima 412
Jastrzemskis Jonas 385
Jastrzemskis Vladas 386, 462,
463
Jatulis Paulius, Msgr. dr. 313
Jatzus (Jatze) 20
Jaunius Kazimieras, Kun. prof.
79, 80, 106, 129, 141, 156
Jaunosios Gvardijos kolūkis (Būd-
viečiai) 481
Jaunuomenės Draugas 55
Jaurinės km. 486, 492, 497
Javonio upelis 429
Javonis 443

- Javorski Ignacy 60, 63
 Jazukavizma 502
 Jaxste 20
 Jeanne d'Abc; Žr. Joana Akietė
 J. B. 138, 146, 153, 156 ; žr. Baltrušaitis Jurgis, Kun.
 J. D. 101 ; žr. Vailokaitis J., Kun.
 Jeglovskis 399
 Jena 7
 Jermanovas Nikalojus 389
 Jeronimas (Bagdonavičius) 346, 362
 Jesiukevičius Jonas 478
 Jeznas 401
 Jėzaus Draugija (Societas Jesu) 330, 336, 341, 348, 351, 353, 357-359, 362-366, 368
 Jėzuitų Archyvas Komoje 322, 329, 336, 337, 340-342, 348, 349, 351 ; žr. Arsi
 Jėzus 552, 587 ; žr. Kristus
 J. G. 109 ; žr. Grajauskas J., Kun.
 Joana Arkietė, Jeanne d'Arc, Šv. 143, 157 ; žr. Orleano Mergelė
 Jocevičius Adomas ir šeima 417
 Jokantas Kazimieras, Dr. 110, 147, 152, 392, 393, 396, 397, 469, 473, 483
 Jonaraisčio dv. 78
 Jonas Kantietis, Šv. 311
 Jonas Kareivis 144
 Jonas Kazimieras, Karalius 318
 Jonas III, Švedų karalius 365
 Jonas, kirpėjas Vilniuje 339, 353
 Jonas, vargonininkas Vilniuje 338, 352-354
 Jonas, Vilniaus vyskupas 338, 352
 Jonauka 505-507
 Jonava 282, 382
 Jonavičius Podleskis Martynas 343, 359
 Jonavičius Skindaris Jonas 345, 362
 Jonavičius Skindaris Mikalojus 345, 362
 Jonavo dv. 427, 480, 486
 Jonavo ež. 427, 428, 480, 486, 492
 Jonavo (Tūrapolės) vlsč. 451, 463
 Jonavos palivarkas 492
 Jonavos vlsč. 462, 464, 451, 503-507
 Jondelė 16
 Joniškio urėdija 215
 Joniškis 246
 Jorge 20
 J. T. 105 ; žr. Totoraitis Jonas, Kun. dr.
 Jotvingių himnas (Hymn Jodžvingow) 128
 Jovaitėnai 493
 Jucevičių km. 485, 492
 Jucevičius Juozas 507
 Juchowicz; Žr. Juknavičius Martynas
 Jučas M. 324
 Juddersfield 520
 Judkevičius Petras 443
 Judziškiai 502
 Jugoslavija 175-177, 179, 188, 189, 191, 203, 229, 238, 273
 Juknavičius (Juchnowicz) Martynas 347, 364
 Jukneliškės dv. 496
 Juknevičius, Kun., O.S.A. 309
 Jugėnų km. 478, 480
 Jugfer Viktor Gustav Georg 209, 210
 J. A. V. (Jungtinės Amerikos Valstybės) 46, 103, 161, 174, 184, 185, 203, 223, 225, 229, 250, 263, 281, 302, 388, 527, 529, 536, 538, 544, 546, 547 ; žr. Amerika
 Juniškiai 497
 Junonys 493
 Juoddvaris 437
 Juodelio ežerėlis 427
 Juodeliškių sodžius 113
 Juodelių km. 427, 478, 486, 501
 Juodelių prad. mokykla 478
 Juodi Šaltiniai 499
 Juodišius Matas, Kun. 390

Juodoji Jūra 182
 Juodupėnai 428, 451
 Juodupės upelis 428
 Juodų Šaltinių balos 428
 Juodų Šaltinių km. 428, 486
 Juodzevičius Vincas 462
 Juozapavičius A., Karininkas 401
 Jūra, upė 23, 34, 243
 Juraitis Juozas, Kun. 401, 405
 Juraitis Vincas 478
 Jurevičius Vincas 477
 Jurevičių km. 327
 Jurgelevičius Jonas ir šeima 414
 Jurgelevičius Jurgis 417
 Jurgežerio ežerėlis 427
 Jurgežerių apylinkės 481, 482
 Jurgežerių km. 427, 476-479, 482, 486, 501
 Jurgežerių prad. mokykla 478
 Jurginis J. 42, 324, 331, 341, 356
 Jurgis, Kank. šv. 140
 Jurgiškės km. 484
 Jurgiškių dv. 484
 Jurgiškių km. 425, 439, 442, 451, 492, 502
 Jurgiškių palivarkas 442
 Jurskis Alfonsas (Žėrutis), Prof. VII, 527-532
 Jurskis, Kun. 527
 Jusevičių km. 474, 497
 Juškai 451
 Juškevičius Simas ir šeima 418
 J. V. 101 ; žr. Vailokaitis J., Kun.

Kabiniai 493
 Kachaučiznos dv. 486
 Kačerga 495
 Kadariškės seniūnija 426
 Kadlubauskas Mykolas 463
 Kailinio ežerėlis 427
 Kaimelio dv. 449
 Kaimynai 495
 Kainauskaitė Emilė žr. Plyt-NINKIENĖ
 Kainauskaitė Julė 67, 89, 92, 97

Kairiai 246
 Kaišiadorys 104, 136
 Kalasauskas Ignas 505
 Kalendrų km. 485, 491
 Kalesninkų dv. 385, 432, 495
 Kalesninkų km. 438, 444, 461, 493, 495
 Kalesninkų vlsč. 443
 Kalikauskai, broliai 89
 Kalikauskas Bronius 63
 Kalikauskas Juozas 63
 Kalikauskienė Marija ir šeima 418
 Kalininas 182
 Kalinių Globos « Soterijos » Draugija 536
 Kalinys A. 105 ; žr. Kriščiukai-tis Antanas
 Kalisskis Steponas 381, 456
 Kalitavičius Benediktas ir šeima 411
 Kalitavičius Juozas ir šeima 412
 Kalitavičius Motiejus ir šeima 412
 Kallkapen 17
 Kalmakovas Aleksiejus, Teisėjas 386, 462, 463
 Kalniškės km. 485
 Kalniškiai (Zakariošiai) 500
 Kalnyno miškas 440
 Kalvarija VII, 100, 103, 106, 369-510 ; žr. Suvalkų Kalvarija
 Kalvarijos apskr. pašto-telegrafo kontora 380, 381
 Kalvarijos apskritis 406, 423-510
 Kalvarijos bažnyčia 509, 510
 Kalvarijos Darbininkų Taryba 400
 Kalvarijos domenas 431
 Kalvarijos dv. 448, 477, 478, 485, 491, 501, 508
 Kalvarijos ekonomija 437, 485, 491, 511
 Kalvarijos gatvė (Seinuose) 68, 103
 Kalvarijos giria 477
 Kalvarijos girininkija 477
 Kalvarijos kalėjimas 382, 385, 387-389, 404

- Kalvarijos kapinės 474
 Kalvarijos ligoninė 391, 392
 Kalvarijos Miesto Taryba 398, 400
 Kalvarijos miškai 371
 Kalvarijos parapija 457, 483, 510
 Kalvarijos parapijos prieglauda 479
 Kalvarijos pavietas 442
 Kalvarijos prad. mokykla 457, 458, 460
 Kalvarijos progimnazija 404, 405, 408
 Kalvarijos psichiatrinė ligoninė 402, 403
 Kalvarijos rajonas 482
 Kalvarijos savivaldybė 373
 Kalvarijos seniūnija 371, 431, 508, 509
 Kalvarijos teismai 382
 Kalvarijos Turgalaukio km. 450
 Kalvarijos vlsč. 398, 399, 442, 451, 462, 464, 475, 477-480, 501, 503-506
 Kalvarijos žydų mokykla 460, 461
 Kalvio ež. 484
 Kalvių km. 474, 485, 492, 501
 Kamanančių km. 323, 324, 331
 Kamantauskas Simas ir šeima 417
 Kamenka 502
 Kamenkos ež. 430
 Kamenkos km. smuklė 450
 Kamenologas 321, 329
 Kamenologo valda 323, 330, 358
 Kamerūnas (Prane.) 174, 229
 Kamičiai 450
 Kamieñ 483 ; žr. Akmuo ; Akmenynai
 Kamiennylocb 352 ; žr. Kamenologas
 Kamiński A. 29, 32, 35
 Kaminiskis Ivanas 454
 Kampinių km. 486, 499
 Kamšų km. 476, 477, 486, 492, 497
 Kamus Petras, Msgr. 141, 143, 156 ; žr. Camus Jean-Pierre
 Kanada 174, 184, 185, 201, 203, 217, 229, 263, 536
 Kancleris, Dr. 393
 Kandelis Justas, Kun. 411, 457, 508
 Kanevičius Jokūbas ir šeima 412
 Kaniūkų km. 484, 490, 492
 Kannengieser, Dr. 258
 Kapčiamiestis 454
 Kapsukas 400, 401
 Kapsuko gatvė (Kalvarijoje) 408, 409
 Kapsuko rajonas 482 ; žr. Marijampolės rajonas
 Kapų gatvė (Seinuose) 89
 Karabanavičienė Elena ir šeima 415
 Karačevskis Alexandras, Inž. 455
 Karalenka 467
 Karalenkė Anielynas 500
 Karalevičius Andrius, Kun. 390
 Karaliaučiaus archyvas 13, 21, 24
 Karaliaučiaus dv. 37
 Karaliaučiaus istorikai 12, 21, 32
 Karaliaučiaus pylimai 132
 Karaliaučiaus uostas 269
 Karaliaučius 2, 5, 7, 11, 12, 15, 16, 20, 41, 369, 370, 472
 Karališkių km. 474, 486, 492, 497
 Karaliukas 115
 Karalius Pijus, Kun. 405
 Karalius (Trivaravo km.) 474
 Karalkiėslis 437, 438
 Karalkrėslio domenas 431
 Karalkrėslio dv. 371, 429
 Karalkrėslio ekonomija 486, 490
 Karašauskas Vincas 478
 Kardas 528, 532
 Kardaševičius Jurgis ir šeima 415
 Karelija 182
 Karenga, Aštriosios Kirsnos sav. 434
 Karge P. 16-19, 33, 34, 38, 46, 48
 Karioth 20
 Karių Radijo Mėgėjų Draugija (Lietuvoje) 529
 Karys 530

- Karklas J. 117
 Karklės upelis 430
 Karkliniai 493
 Karkliniškė 498
 Karklinių domenas 431
 Karlinių dv. 436, 448
 Karklinių ekonomija 432
 Karklinių vlsč. 444
 Karklupėnų km. 449, 491
Karo Archyvas 397, 473, 511
 Karo Mokykla Kaune 528
 Karo Technikos Štabo Radijo Laboratorija 530
 Karo Technikos Tiekimo Skyrius 530
 Karo Technikos Valdyba 528
 Karoliaus Universitetas (Karlsuniversitat) Prahoje 516
 Karosas Antanas, Vysk. 90
 Karosas M. (K. K. M.) 156
 Karp, Franz-Konstantin, Von 34-37, 49
 Karpatų kalnai 169
 Karpatų Rusija 182
 Karpavičius Juozas 398-401, 415
 Karpinskis Mikas 389
 Kartena 316
 Karužai 451, 498
 Kasačiūnaitė M. 97
 Kasperaučiznos dv. 490, 494
 Kasperaučiznos palivarkas 484
 Kasperavičius Petras 478
 Kašinskas Baltrus 418
 Kašinskas Tadas ir šeima 414
 Kašinskienė Ona 414
 Katalikų Moterų Draugija (Kaune) 151
 Katalikų Akcija Argentinoje 518
 Katalikų Veikimo Centras (Lietuvoje) 549
 Kataučizna 426, 438, 446
 Kataučiznos dv. 425, 437, 438
 Kataučiznos vlsč. 451
 Katerfeldas Adolfas 377
 Katilius Juozas, Kun. 91, 106, 143, 151, 156,
 Kaukazas (šiaurės) 182
 Kaunas 4, 29, 32, 33, 36, 40, 42, 55-59, 62, 64, 70, 71, 78, 80, 91, 98, 100, 105, 109, 111, 114-116, 119, 122, 136, 148, 150, 151, 173, 246, 255, 262, 270, 271, 274, 278-280, 282, 287, 313-316, 319, 320, 355, 369, 379, 380, 388, 399, 401, 444, 454, 461, 465, 511, 516, 530, 533, 534, 536, 539-544, 546, 549
 Kaunas Juozas, Mok. 461
 Kauniškiai 501
 Kauno apylinkė 63
 Kaimo apskritis 536
 Kauno Augustinijonų vienuolynas 317
 Kauno elektros tiekėjai 535
 Kauno gubernija 75, 111, 183, 243-245, 271
 Kauno Karo Teismas 315
 Kauno Kunigų Seminarija 55
 Kauno Miesto Taryba 535
 Kauno potvynis 542
 Kauno radijo stotis 516, 527, 531, 532 ; žr. Lietuvos radiofonas
 Kauno Sunkiųjų Darbų Kalėjimas. 549
 Kauno Universitetas 305; žr. Vytauto Didžiojo Universitetas ; Lietuvos Universitetas
 Kauno urėdija 215
 Kauno Teologijos-Filosofijos Fakultetas 554
 Kaupiškiai 429, 445, 447, 451
 Kaupiškių ekonomija 447
 Kavalčiukų km. 432, 495
 Kavaliauskas Albinas 478
 Kavaliauskas Jonas ir šeima 413
 Kavalio ež. 427, 490
 Kazakevičiaus laukas 480
 Kazanė 547, 548
 Kazanės Technikos Mokykla 115
 Kazimieras, Šv. 343, 361
 Kazimieras IV, Lenkijos karalius 361
 Kazimiero privilegijos bajorams 40
 Kazlauskas Antanas 505, 506

- Kazlauskas Baltrus 413
 Kazlauskas Jaroslavas, Mok. 460, 461
 Kazlauskas Jurgis ir šeima 415
 Kazlauskas Motiejus 443
 Kazlauskas Tomas ir šeima 416
 Kazlauskas Vincas ir šeima 418
 Kazlauskas Vytautas, Kun. dr. 525
 Kazlauskienė Sofija 413
 Kazlauskio Jurgiškiai 492
 Kazlavas 502
 Kazlavo km. smuklė 451
 Kazlavitų sekta 140
 Kazlų Rūda 447, 481
 Kaženiauskienė Rožė ir šeima 413
 Keberiškiei 493
 Keblaitis Antanas, kun. 405
 Kėdainiai 106, 110, 246
 Kedys Pranas 506
 Keistutiškė 498
 Kelčevskis, vaitas 504
 Kelmaičiai 498
 Kelmanonys 493
 Kelmavyčio ež. 427, 480
 Kempenas (Bavarijoje) 537, 542, 545
 Kempteno Lietuvių Komitetas 537
 Kerenickis Edmundas 455
 Kermošinės eiguva 440
 Kęstučio gatvė (Kalvarijoje) 404
 Kęstutis 28, 29
 Kettering 520
 Keturvalakiai 428
 Keturvalakių parapija 515
 Kiaulyeia 451, 496
 Kiaulyčios upelis 426
 Kieliškė 493
 Kijevas (Kiev) 355, 419
 Kimšų km. 486, 492, 499
 Kindermann A., Kun. dr. 516
 Kinija 229
 Kirkiavos km. 450
 Kirkilavo km. 486, 500
 Kirmėliškis 493
 Kirov 182
 Kirsna 369, 370, 372, 382, 427, 437, 454, 485, 491, 496, 505-507
 Kirsnatilčio km. 486, 492
 Kirsnatilčio km. smuklė 486
 Kirsnelės dv. 498
 Kirsnos dv. 371, 436, 491, 496, 508
 Kirsnos-Kalvarijos seniūnija 370
 Kirsnos prad. mokykla 460, 461
 Kirsnos upė 371, 426, 427, 480
 Kirsnos vlsč. 462-464, 496, 503-507
 Kirš Jokūbas ir šeima 415
 Kisielius P. 97
 Kisiniškių km. 429
 Kisiniškių malūnas 429
 Kiška Stanislovas, Vysk. 309
 Kiškio eiguva 493
 Kivinės km. 486
 Kizelis Mikas ir šeima 416
 Kizevičius Martynas ir šeima 418
 Kižių dv. 441, 442, 493
 Kižių km. 441, 442, 484, 493
 Kižių palivarkas 484
 Kybartai 380, 381, 429, 430, 437, 444, 498
 K. G. 109; žr. Grajauskas J., Kun.
 K. J. G. 109; žr. Grajauskas J., Kun.
 K. J. T. 105; žr. Totoraitis Jonas, Kun. dr.
 K. K. M. 146; žr. Karosas M.
 Klaipėda 3, 20, 30, 31, 33-35, 106, 115, 244, 274, 277, 278, 280, 285, 286, 302, 313
 Klaipėdos apylinkės 39
 Klaipėdos faneros fabrikas 276
 Klaipėdos kraštas 20, 29, 33, 35, 36, 201, 274-276, 296
 Klaipėdos uostas 269
 Klemensas, vienuolis, O.S.A. 310
 Kleparz, Motiejus de 356
 Klėtkampio laukai 491
 Klėtkininkų km. 429, 491
 Klevinės km. 491, 500
 Klevų jaunimas 98

- Klevų km. 80, 94-97
 Klibis (slapyvardis) 138, 139, 156
 Klimas Sergijus 476, 478
 Klimaševskis, Ūdrijos vlsč. sekret. 504
 Klinavas 502
 Klipikovas Dimitrijus 454
 Klodziškių km. 484 ; žr. Stražiskių km.
 Klopotovskis, Arkiv. 99
 Knapczius 55 ; žr. Milukas Antanas
Knapt 55
 Kneipp S., Kun. 141, 143, 156
 Knyšev ; žr. Kušner
 Koialowicz Wiliuk A. 309
 Kojakas Adrius 505
 Kojalavičius A. žr. Koialowicz
 Kolupaila Steponas, Prof. dr. VII, 533-546
 Kolupailienė Janina 541 ; žr. TOMAŠEVIČIŪTĖ JANINA
 Komakovas Alexsiejus 391
 Komjaunimo gatvė (Kalvarijoje) 408
Komunistas (Vilniuje) 401
 Komunizmo Aušros kolūkis (Naujiena) 482
 Konarskis Jurgis 385, 461
 Kondrackis Jonas 381, 455
 Kondratavičius Jurgis 345, 362
 Končius I. 536
 Konenhagovas Mikalojus 377
 Königstein 520
 Konsistorialinė Kongregacija 519
 Kop Josef 60, 63
 Kopenhaga 520
 Kofradis Fridrikas 389
 Koralės palivarkas 449
 Korickis Leopoldas, vien., O.S.A. 314
 Kornjovas Jermolajus 464
 Korzon Tadeusz 374
 Kosberg (Bavarijoje) liepa 258
 Kosciuška Augustinas 509
 Kosciuška Tadas 316
Kosmos 542, 544
 Kostka Stanislovas, Šv. 312
 Köstler J., Dr. 175, 178, 190
 Kosutas Eduardas 386
 Kotarskis Antanas 462
 Kotovičius Aleksandras, Vysk. 310
 Kotryna, Žygimanto Augusto sesuo 365
 Kovalskis Saliamonas, Dr. 392
 Kovo Aštuntosios kolūkis (Naujienos) 482
 Kozlovskis, Arkiv. 99
 Koženevskis Domininkas ir šeima 411
 Koženiauskas Andrius ir šeima 411
 Koženiauskas Antanas ir šeima 411
 Koženiauskas Stasys ir šeima 411
 Krakaitis Albinas, Kun. 390, 396, 473
 Krakės 246
 Kramarevski, bajoras 316
 Krasauskas Baltazaras, Kun. 340, 342, 355, 358
 Krasauskas Rapolas, Kun. 54, 56, 79, 125, 309, 313, 314, 558
 Krasauskas Steponas 340, 355
 Krasenkos dv. 495
 Krasenkos km. 495
 Krasnapolės gyvenvietė 53
 Krasnickas Petras 477
 Krasnopolis 384
 Krasnorūdos dv. 385
 Kraszewski J. I. 310-314
 Krašto Apsaugos Ministerija 527
 Krauzė Stasys, Dr. 392, 393, 395, 454
 Kravčukas Jonas 506
 Kregždžių dv. 450
 Kregždžių km. 450
 Kreivės km. 486
 Kreivosios km. 427, 450, 474, 478, 480, 485, 492, 499, 501
 Kreivosios prad. mokykla 478
 Kretingos Bernardinų vienuolynas 316

- Kriaučeliūnas Motiejus, Mok. 460
- Kriauniškių km. 484
- Kriaunių km. 442, 493
- Kriaunių (Antnemunės) pradžios mokykla 460, 461
- Kričinskaitė Felicija 452
- Krikštėnų km. 484, 494
- Krikštonys 482
- Kristus (Jėzus) 110, 147, 149, 205, 307, 522, 524, 552, 587
- Kriščiukaitis Antanas (A. Kailins) 105
- Kriščiūnas Vincas 505, 506
- Krivabalė 450
- Krivickas Jonas, Mok. 460
- Krivickas Petras 417
- Krylovas Arkadijus 389
- Krylovskis Konstantinas 454
- Krymas 182
- Krymo karas 315
- Krymo karo medaliai 385
- Kryvichas Leontijus, Kapit. 466
- Kryžianauskaitė Teresė 67, 85, 89
- Kryžiaus karų gadynė 153
- Kryžiuočių ordinas ; žr. Vokiečių ordinas
- Krokialaukio domenai 431
- Krokialaukio dv. 448, 484, 491, 494
- Krokialaukio ekonomija 484, 511
- Krokialaukio km. 425
- Krokialaukio prad. mokykla 460
- Krokialaukio prad. mokykla Maštaliuose 461
- Krokialaukio vlsč. 462, 464, 475, 494, 503-506
- Krokialaukis 382, 426, 438, 475, 491, 505-507
- Krokininkų km. 485, 494
- Krokuva 312, 318, 337, 338, 343, 345, 346, 348-350, 355, 360, 361, 366-368, 370, 374, 508
- Krokuvos saikai 327, 335
- Krolis Gustavas 381, 456
- Krollmann Chr. 20
- Kronzonas Leiba 392, 395
- Krosna 382, 454, 456, 467, 475, 505-507
- Krosnėnų km. 485, 491, 496
- Krosnos dv. 485, 491, 495
- Krosnos km. 485, 491
- Krosnos majoratas 450
- Krosnos prad. mokykla 460, 461
- Krosnos vlsč. 451, 455, 462-464, 480, 495, 503-507
- Kručas Adomas 462
- Kručevskis, Prel. 457
- Kručas Andrius 463
- Kručas Juozas 507
- Kruglikovas Aleksandras 456
- Krukonis Martynas 505
- Krupavičius Mykolas (M. Fon Der Michaelson ; Taučius Gabr.), Prel. 111, 117, 146, 153, 156, 157, 403, 483
- Kruševskaitė Marija 110
- Kruszewska; žr. Kruševskaitė
- Krzywickis 34
- Ksaveras Vanagėlis 117, 455 ; žr. Sakalauskas Ksaveras
- Kšivickas Jonas ir šeima 413
- Kšivickas Steponas 413
- Kubertavičius Jurgis 442
- Kubicki P. 315
- Kubilius Antanas (Antanas ; Džukelis Ant.) 113
- Kubilius Jonas 443
- Kubilius Tomas ir šeima 416
- Kubiliūtė Ona 113
- Kuck J. 10, 11
- Kučinskas A. 55, 56, 58, 59, 443
- Kučinskas Jonas ir šeima 413
- Kučinskienė 414
- Kučiūnai 89
- Kučiūnų prad. mokykla 87
- Kudirka V., Dr. 126, 392
- Kudirkos gatvė (Kalvariijoje) 404
- Kudirkos Naumiestis 81, 425, 482 ; žr. Naumiestis
- Kuibyševs 182
- Kuinavičius Domininkas ir šeima 415
- Kujavija 14

- Kukta M. 109
 Kukulevskis Petras 389
 Kulbačiauskas Tadas ir šeima 416
 Kuleša, Dr. 392
 Kulieša Aleksandras 443
 Kulikauskas V. (K. V. K. ; Kun.
 V. K.), Kun. 138, 139, 143, 156
 Kulikauskienė Agnietė ir šeima
 413
 Kulikovskis Ivanas 391
 Kulmas 7
 Kulmo teisė 25
 Kūlokų km. 486, 491, 500
 Kulva 314
 Kulviečio Jurgiškiai 492
 Kulvietis Abraomas 20
 Kulvietis Antanas 442
 Kulvietis Matas, vienuolis, O.S.A.
 315
 Kumeciškių km. 486
 Kumečių eiguva 440
 Kumečių km. 451, 477, 486, 491,
 496, 501
 Kumelionys 500
 Kumetiškiai 499
 Kunatas Teofilius 385, 461
 Kunca, Revizorius 345, 362
 Kundrotaitė Petronėlė 344, 360
 Kundrotavičienė Elzbieta ; žr.
 Mykolaitė Elzbieta
 Kundrotavičius, Breslaujos pilies
 teisėjas 345, 362
 Kundrotavičius Kasparas 345,
 362
 Kundrotavičius Motiejus 345,
 362
 Kundrotavičius Petras 344, 360
 Kundrotavičius Simeonas 344, 361
 Kunigas Apysenis 100 ; žr. Pra-
 puolenis K., Kan.
 Kunigas Jonas 146, 156 ; žr. Jaru-
 laitis Vincentas, Kun.
 Kunigonis Ignas 505-507
 Kun. J. D. 143, 156 ; žr. Dumčius
 J., Kun.
 Kun. J. G. 109 ; žr. Grajauskas J.,
 Kun.
 Kun. J. T. 105 ; žr. Totoraitis J.,
 Kun. dr.
 Kun. J. V. 101; žr. Vailokaitis
 J., Kun.
 Kun. P. S. 149; žr. Legeckas
 Petras, Kun.
 Kuntze E. 318
 Kun. V. K. 139, 156 ; žr. Kuli-
 kauskas V., Kun.
 Kupčinskas Jonas ir šeima 417
 Kupiškis 65
 Kuprionis J. 224
 Kupstas Mikas 505, 506
 Kupstienė (Jurgežeriai) 476
 Kuraitis Pranas, Kun. prof. 55,
 119, 121, 552
 Kurczewski J. 308, 310-314
 Kurdiomovas Dimitrijus, Inž. 455
 Kūrylienė ir šeima 416
 Kurnėnų km. 484, 494
 Kurpiejevas Feodoras, Kapit. 466
 Kurskas 182
 Kuršas 29, 30
 Kuršėnų urėdija 215
 Kuršių įlanka 8, 15, 27 ; žr. Kuršo
 įlanka
 Kurso 2-sis dragūnų pulkas 376
 Kuršo įlanka 4 ; žr. Kuršių įlanka
 Kuršo vyskupija 15
 Kušelis, Dr. 392
 Kušliškiai Giriniai 485, 501
 Kušliškiai Laukiniai 485, 501
 Kušliškių km. 450, 492
 Kušner (Knyšev) P. I. 43-45
 Kuzma ; žr. Malinovskis
 Kuzmickas Jonas 378
 Kvėdarnos apylinkės 14
 Kviatkovskis Kazimieras 391, 454
 Kvičius Karolis 480
Kvieslys 58, 70, 72-74 ; žr. *Šaltinio*
Kvieslys
 Kvietiškis 369
 Kvietkauskas Pranas (Kvietkus
 Pr. ; Perkūno Oželis) 89, 113
 Kvietkinės km. 486, 492, 497
 Kvietkus 106, 138, 139, 156, 159 ;
 žr. Vytartas Ant., Kun.

- Kvietkus Pr. 113 ; žr. Kvietkauskas P.
 K Y. K. 156 ; žr. Kulikauskas V., Kun.
 Labanauskaitė Ona, Dr. VII, 547-550
 Labonaro miškai 244
 Labguva 3, 17, 24
 Labguvos apylinkės 17
 Labguvos apskritis 10
La Hoville Blanche 545
 Laibikiai 499
Laikas 517, 518, 521, 524
 « Laiko » spaustuvė 518
Laisvė 114
Laivas 553, 555
 Lajauskas Baltrus ir šeima 412
 Lakinskai 497
 Lakinskų dv. 479, 480
 Lamaninas Mikalojus 454
 Lambermont 520
 Landė Patry tismedis 258
 Langė Karlas 456
 Lankeliškių domenas 431
 Lankeliškių dv. 444
 Lankeliškių ekonomija 441, 486
 Lankeliškių km. 429, 437, 441
 Lankeliškių parapija 115
 Lankupėnų km. 443
 Lankupėnų majoratas 450, 492
 Lankupėnų vlsč. 443
 Lankupės upelis 428
 Lannitz, Von Der, Pulk. 491
 Lannoy, Gilbeet De 39
 Lapinskis, Liubavo vlsč. vaitas 504
 Lapinskis Juozas 387
 Laplandijos miškai 169
 Lapuko ežerėlis 427
 Laskis, Protestantizmo skleidėjas 317
 Lastauskaitė Marcelė 418
 Lastauskas Jonas 418
 Lastauskas Povilas 418
 Laterano Kanauninkų Išganytojo Kongregacija 306
 Latgala 533
 Latvija 85, 172, 176, 179, 180, 185, 187-189, 191, 192, 199, 203, 208, 216, 218, 231-233, 237, 238, 242, 245, 246, 268, 269, 279, 287, 297, 298, 300, 301, 528, 534
 Latvijos sritis 166
 Laukaitis, Dvaranauskas, Narjauskas ir Bendrovė, *Šaltinio* leidykla 59, 75, 119, 124, 135-137, 139, 142, 144, 146, 147, 149, 151, 160 ; žr. Bendrovė ; Laukaitis ir Bendrovė
 Laukaitis ir Bendrovė 59, 137 ; žr. Laukaitis, Dvaranauskas, Narjauskas ir Bendrovė ; Bendrovė
 Laukaitis Juozas, Kun. 55, 58-60, 79, 82, 87, 89, 98, 100-102, 112, 119, 120, 138, 143, 156
 Laukinčių km. 484, 490, 494
 Laukintukų km. 452, 494
 Laukiška 17, 24
 Laukiškos apylinkės 17
 Lauksargis 246
 Lauretum zona 171
 Lazdijai 87, 102, 113, 114, 173, 382, 407, 425, 456
 Lazdijų gatvė (Seinuose) 83, 92
 Lazdijų rajonas 482
 Lazdynų Pelėda 112, 146, 156, 157 ; žr. Pšibiliauskienė Sofija
 Ledziškiai 502
 Leeds 520
 Legeckas Petras (Kun. P. S.), Kun. 149
 Leimonas Juozas, Dr. VII, 547-550
 Leimonienė-Lukoševičiūtė Stasė, Dr. 547
 Leipalingio vlsč. 114
 Leipalingis 67, 89, 101, 456
 Leipcigas 10, 22, 24, 29, 48, 56, 60
 Lejerskis Berkus 478
 Lejerskis Cemakas 478
 Lelkowszozyna 344
 Lenčyčas, Kujavijos kunigaikštis 14
 Lengerynės km. 486 ; žr. Pasūduonės km.

- Leningradas 182, 542, 543
 Leningrado apygarda 181
 Lenino Keliu kolūkis (Naujienos) 482
 Lenkija 10, 53, 54, 69, 85, 146, 160, 176, 177, 179, 180, 185, 188, 189, 191, 203, 219, 228, 231, 236, 238, 242, 263, 273, 293, 307-309, 315, 317, 318, 320, 324, 331, 338, 340, 348, 352, 353, 355, 357, 358, 361, 365, 373-375, 378, 383, 384, 405, 406, 419, 423, 424, 431, 433, 448, 457, 469, 512, 516, 536, 552
 Lenkijos Aukštosios Miškų Mokyklos 224
 Lenkų karalystė 379, 384, 435, 437, 439, 457, 464, 491
 Lenkų-Lietuvių valstybė 53
 Lentvario kilimų audykla 409
 Leonavičius, Raudenio vlsč. vaitas 504
 Leončikas Pranas 96, 97
 Leontiejus Fiodoras 389
 Lepneris T. 3
 Leppik E. 543
 Lesauskas Jurgis ir šeima 418
 Lesevičius Remigijus, Tardyt. 463
 Lessevo (von) eskadronas 489
 Leškevičius Petras 478
 Lettava Kristoforas Zbignievas 311
 Levinovskis Nachman-Jankel, Mok. 461
 Levintalis Girša, Mok 460, 461
 Liasauskis J., Kun. 153, 156
 Liaudies Sąjunga 553
 Liaukevičius Tomas, Mok. 460, 461
 Liaukus Bronius 507
 Liaunyčia 496
 Liauteris, pašto virš. 399
 Liberta, firma 68
 Liège 520
 Liepakojų km. 485, 491, 494
 Liepaloto km. 429
 Liepinė 496
 Liepynas 502
 Liepoja 64, 66
 Lieponės upė 426
 Lieponos upelis 429
 Liesnos parapija 552
 Lietmedžio bendrovė 275, 276, 296
 Lietuva 3-6, 9, 10, 13, 16, 20, 21, 26-28, 31, 32, 36, 39, 40, 42-44, 51-53, 55, 70, 71, 77-79, 84, 86-88, 91, 92, 94, 100-102, 104-106, 108, 109, 111, 113, 117, 120, 123-126, 132, 137, 139, 142, 144, 145, 147, 151, 153, 160, 161, 167-169, 171-177, 179-181, 183, 185-189, 191-196, 199-206, 208-211, 215-218, 220, 222, 223, 225, 226, 232-235, 237-245, 247-250, 252-256, 258-261, 263-271, 273-277, 279-285, 287, 289, 290, 292, 293, 295, 296, 300-303, 305, 306, 308, 312, 315-320, 323-325, 329, 331, 333, 338, 340, 342, 351-353, 355, 364-367, 370, 371, 374, 376, 399-401, 403, 405-408, 410, 419, 421, 423, 427, 433, 434, 469, 471, 475, 480-482, 512, 515, 521, 523, 524, 527-529, 533-540, 544, 545, 547-549, 552, 553, 555, 558
Lietuva 114, 528, 532
Lietuvis 530
 Lietuvis Katalikas 106 ; žr. Vy-tartas Ant., Kun.
 Lietuvių-Amerikiečių Draugija 536
 Lietuvių Aukštesnioji Mokykla (Augsburge) 528
Lietuvių Balsas 548
 Lietuvių Bendruomenė J.A.V-se 529
 Lietuvių Bendruomenė Philadelphi-joje 527
Lietuvių Dienos 539
 Lietuvių Draugija Nuo Karo Nu-kentėjusiems Šelpti (Petrapilyje) 552
 Lietuvių Enciklopedijos Garbės Ko-mitatas 539
 Lietuvių Inžinierių Tremtinių Drau-gija 537

- Lietuvių Katalikų Blaivybės Draugija (centras Kaune) 91
 Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija (L.K.M.A.) V, 521, 539, 555
 L.K.M.A. Gamtos Mokslų Sekcija 539
 L.K.M.A. *Metraštis III t.* 321, 329, 369, 483
 L.K.M. suvažiavimas New Yorke 519
 L.K.M.A. *Suvažiavimo Darbai III t.* 539, 544
 L.K.M.A. *Suvažiavimo Darbai IV t.* 524
 L.K.M.A. *Suvažiavimo Darbai VI t.* 524
 Lietuvių Komitetas Nukentėjusiems Nuo Karo Šelpti (Petrapiłyje) 548
 Lietuvių Krikščionių Darbininkų Draugija 93 ; žr. Darbininkų Draugija ; Seinų Lietuvių Darbininkų Draugija
 Lietuvių Krikščionių Draugija « Žiburys » 122 ; žr. « Žiburio » Švietimo Draugija (Seinuose)
Lietuvių Laikraštis 57, 74, 105
 Lietuvių Sielovados Centras Bad Worishofene 520
 Lietuvių Studijų Dienos Vokietijoje 521
 Lietuvių-Švedų Draugija 536
Lietuvos Aidas 404
 Lietuvos atstovybės 554
 Lietuvos bajorija 423
 Lietuvos Bankas 106
 Lietuvos Brasta (Brest Litovsk) 308, 317, 356; žr. Brasta
 Lietuvos Brastos Biblija 317
 Lietuvos Energijos Komiteto Vandens Jėgų Skyrius 535
 Lietuvos Foto Mėgėjų Draugija 536
 Lietuvos Geografinė Draugija 536
Lietuvos Girios 225
 Lietuvos Hidrografija 534, 542
 Lietuvos Hidrologinis Archyvas 545
 Lietuvos Istorijos ir Religinės Kultūros Institutas (Romoje) 515
 Lietuvos Jeruzalė 105, 523
 Lietuvos Jūrininkų Sąjunga 529
 Lietuvos kalba 2
 Lietuvos kariuomenė 400, 530
 Lietuvos keliai 246
 Lietuvos klimatologija 542
 Lietuvos Krikštas 307
 Lietuvos kultūra 43
 Lietuvos Kultūrtechnikų Draugija 537
 Lietuvos liaudis 73
 Lietuvos-Lenkijos padalinimas 207, 373, 382, 424
 Lietuvos lentpiūvės 274
 Lietuvos Matininkų Draugija 573
Lietuvos Metrika 421, 508
 Lietuvos miškai 183
 Lietuvos miškininkai 187, 247
 Lietuvos Miškinkų Sąjunga 224
 Lietuvos Miškininkų Sąjunga Išeivijoje 225
 Lietuvos miškų ūkis VII, 163-303
Lietuvos Mokykla 114
 Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka Vilniuje 434, 490
 Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimas 399
 Lietuvos pinigų leidykla 115
 Lietuvos Radijo Mėgėjų Draugija 529
 Lietuvos radiofonas 532 ; žr. Kauno radijo stotis
 Lietuvos Respublika 543
 Lietuvos Skautų Sąjunga 535
 Lietuvos sritis 166
 Lietuvos Steigiamasis Seimas 105, 111
 Lietuvos taikos sutartis su Tarybų Sąjunga 480
 Lietuvos Taryba Vilniuje 399
 Lietuvos tarybiniai istorikai 42
 Lietuvos teatras 144
 Lietuvos temperatūra ir krituliai 173
 Lietuvos T.S.R. 342, 358, 406, 511
 Lietuvos T.S.R. Mokslų Akademijos darbai 323, 330

- Lietuvos universitetas 528, 534,
 536, 548; žr. Kauno universitetas;
 Vytauto Didžiojo universitetas
 Lietuvos upės ir ežerai 168, 534,
 536, 542, 544
 Lietuvos valiuta 79
 Lietuvos vandenys 534, 540
Lietuvos Vyčiai 550
 Lietuvos Vyriausybė 181
 Lietuvos Žemės Reforma 111
 Lietuvos žurnalai 536
 Liguori Alfonsos, Šv. 146, 156
 Likiškėlių km. 484, 492
 Likiškių km. 484, 492
 Limburg 520
 Lineburg St. K. 146
 Linkaičiai 246
 Linke Max 193, 195
 Linkuhnen 17
 Liosas 499 ; žr. Tūrupis
 Lipnickas Jonas 417
 Lipno apskritis 424
 Lipsk 355
 Lipsko parapija 111, 132
 Lisa Gūros km. 484, 506, 507
 Lismaninas 317
 Liškevičius Petras 478
 Litauisch Literarische Gesellschaft 9
 Lithuanian method žiemos debi-
 tams skaičiuoti 538, 540
 Litthe Pauwl 16; žr. Lyttew Paul
 Lituanistikos Institutas 539
 Litvenciškė 485, 495
 Litvinskis Juozas 385
Litwa 80, 109, 125, 126
Litwa i Bus 372, 508
 Liubašynas (Luboszany) 340, 354
 Liubauskas Gabrys 412
 Liubauskienė Agota 412
 Liubavas 107, 382, 426, 427, 438,
 482, 489, 502, 505-507
 Liubavo apylinkė 481, 482
 Liubavo nuovada 464
 Liubavo prad. mokykla 460, 461
 Liubavo vlsč. 386, 453, 462, 464,
 480, 502-507
 Liubiškių dv. 449
 Liublinas 337, 352, 365
 Liublino unija 432, 482
 Liucijanavo dv. 500
 Liudenas, istorikas 7
 Liudvinavas 369, 377, 382, 400,
 401, 425-428, 437, 438, 450, 453,
 454, 460, 462, 463, 468, 469,
 473, 486, 487, 500, 505-507
 Liudvinavo domenas 431
 Liudvinavo dv. 486, 491, 500
 Liudvinavo ekonomija 442, 443,
 450, 486, 491
 Liudvinavo ež. 428
 Liudvinavo majoratas 443, 450
 Liudvinavo malūnas 500
 Liudvinavo nuovada 464
 Liudvinavo prad. mokykla 458,
 460, 461
 Liudvinavo vlsč. 462, 464, 469,
 480, 500, 503-507
 Liuima Antanas, Kun. prof. dr.,
 S. I. V
 Liuklingėnų km. 484, 490, 494
 Liukų km. 430
 Liulevičius Vincentas 483
 Liūliškių dv. 484, 491, 496
 Liūliškių eiguva 440
 Liūliškių majoratas 443
 Liurdas (Lourdes) 141
 Liuteris Martynas 398, 399
 Liutermoza Martynas 398, 399
 Liutinskis Juozas 386
 Liutkevičius Juozas, Kun. 405
 Liutkevičius Kalikstas ir šeima
 414
 Liutkevičius Petras 507
 Liutostanskis Fulgencijus, Kun.,
 O.S.A. 316
 Liutvinas (Zapalimų km.) 474
 Liuvenas 520
 Liverpool 527
 Livonija 43, 306, 307, 419
 Livonijos Ordinas 307
 Lizelis Jonas ir šeima 417
 Lyda 346, 355, 365
 Lydos pilies aktai 347, 365
 Lydos sritis 342, 366

- Lydos žemės aktai 347, 348, 365
 Lyduvėnai 309, 318-320
 Lyduvėnų koplyčia 309
 Lyduvėnų parapija 317
 Lvon 520
 Lytthev Paul 16 ; žr. Litthe P.
 Lyttpho, mitologinis prūsų asmuo
 4, 5
 Lodzė 29
 Loginovas Vosylius 389
 Lomža 106
 Lomžyca 128
 Lomžos apskritis 424, 436
 Lomžos departamentas 436
 Lomžos gubernija 452
 Lomžos kalėjimas 385
 Lomžos kraštas 111
 Lomžos vienuolynas 132
 Londonas 520
 Lopiškiai 451, 498
L'Osservatore Romano 525
 Lotzen 3, 7
 Lowmianski H. 25, 31, 32, 34
 Lubiškių eiguva 491
 Luboszany žr. Liubašynas
 Lucas David 5
 Luckas 338, 356
 Luckus Kazys 504-506
 Lučiūnai 88
Lud 109, 125
 Luišio ežerėlis 428
 Luišių miškelis 428
 Luizos dv. 277
 Lukanus August H. 2, 3, 5-7,
 11, 45, 47
 Lukaševičius, Jonavos vlsč. sekret.
 504
 Lukaševičius Vaitiekus ir šeima
 411
 Lukiškiai 348
 Lukiškių dv. 348, 366
 Lukiškių km. 366
 Lukoševičius Andrius ir šeima 414
 Lukoševičius Jonas 478
 Lukoševičius Juozas 478
 Lukoševičiūtė Stasė, Dr. 547 ; žr.
 Leimonienė St.
 Luksnėnų ež. 427, 490
 Luksnėnų km. 484, 490, 494
 Lundenas 307
 Lunkevičius V. 149
Lux Christi 524, 557, 558
 Maastricht 520
 Macejauskinė Natalija, Mokyt.
 460
 Maciełowicz ; žr. Maciejavičius
 Maciełowicz; žr. Motiejūnai
 Maciejauskis Antanas 141, 142,
 155, 156; žr. Agaeas ; Aguo-
 naitis
 Maciejausko knygynas Rygoje 143
 Maciejavičius Jurgis 343, 359
 Maciejovicų laukai 423
 Macierz Szkolna Draugijos lenkų
 vienklasė mokykla Seinuose 83
 Maciūnas Vincas, Dr. 540
 Mackevičius Antanas, Veter. gyd.
 454
 Mackonys 452
 Mačinskis Vladimiras 389
 Mačiulis J., Kun. 126; žr. Mai-
 ronis
 Madagaskaras 229
Madre de la Misericordia 518
 Madridas 543
 Magdeburgo teisė 25
 Maironis 96, 126 ; žr. Mačiulis
 Maišiogala 342-346, 352, 358-363
 Maišiogalos altarijos 324, 342, 358
 Maišiogalos valda 322, 324-326,
 329, 331, 334
 Maišymai 451, 498
 Mojakovskio gatvė (Kalvarijoje)
 404, 408
 Majauskas Jonas 386, 462
 Majoriškių ež. 428
 Makackaitė Marija 416
 Makackas Petras 416
 Makarevičius Andrius 417
 Makarevičius Jonas 377
 Makarevičius Kristijonas ir šei-
 ma 417

- Makauskai 502
 Makaučizna 496, 502
 Makaučiznos dv. 452, 453, 496
 Makaučiznos km. smuklė 451
 Maknavičius Juozas, Kun. 405
 Malaciskis Amadeus, Kun., O.S.A. 310
 Malajų salynas 166, 174, 202
 Maletius 39
 Malevanovas Leonas 380, 455
 Maliauskas Antanas 138, 157, 158 ; žr. Šaltūnas Antanas
 Malinos km. 486
 Malinovskis-Alpovas Kuzma 456
 Malkarasčio dv. 497
 Malonytė Teodora 418
 Mamertino kalėjimas (Romoje) 523
 Manchester 520
 Mančiūnų km. 484, 490, 494
 Mandenšternas Karolis, G-ener. leit. 490
 Manis K., Mokyt. 360
 Mankauskis, Dr. 150
 Mankėnėliai 452
 Manugewicz, Vysk. 54
 Maoras Reginaldas, Kun., O.S.A. 319
 Marcinkevičienė S. ir šeima 413
 Marcinkevičius Jonas ir šeima 414
 Marcinkevičius, Rudaminos vlsč. sekret. 504
 Marcinkevičiūtė J. 97
 Mardosiukai 493
 Mardosų dv. 493
 Mardosų km. 493
 Margai 492
 Margalis 126 ; žr. Šnapštys, Kun.
 Margeravas 493
 Margolis 401
 Margų eiguva 440
 Mariankos palivarkas 480
Marianus 519
 Marija 312, 314, 522, 523
 Marijampolė 67, 68, 78, 81, 85, 93, 99, 103, 107, 109, 111, 117, 122, 129, 173, 315, 369, 379-381, 388, 389, 392, 393, 395, 401-403, 407, 425, 428, 454, 466, 467, 473, 477, 480, 481, 524, 549, 551-553, 557 ; žr. Starapolė
 Marijampolės apskritis 59, 424, 425, 436, 447, 452, 461, 474, 476, 479, 480, 511, 515, 547
 Marijampolės gimnazija 397
 Marijampolės kraštas 114
 Marijampolės Kunigų Marijonų vienuolynas 105
 Marijampolės (Kapsuko) rajonas 482
 Marijampolės Žemės Ūkio Paroda 77, 143, 157
 Marijonų Gimnazija (Marijampolėje) 515
 Marijonų Kongregacija (M.I.C.) 515, 516, 519, 522, 553, 555, 557
 Marijos Gimimo Šventė 84
 Marijos Įvesdinimo Šventė 56
 Marijos Koplyčia Seinų katedroje 84
 Marijos Nek. Prasad. altorius Maišiogaloje 342, 358
 Marijos Mergelės vienuolynas (Augustinijonų vienuolynas Rygoje) 306, 307
 Marijos Paguodėjos bažnyčia (Vilniuje) 311
 Marijos Paguodėjos paveikslas (Vilniuje) 311
 Marijos Paguodos Brolija (Vilniuje) 312
 Marijos Paguodos koplyčia (Vilniuje) 310
 Marikės upė 53
 Marinka 494 ; žr. Aukštakalnio Marinka
 Marinkos dv. 501
 Markevičius, Kun. 510
 Markovskis, Rudaminos vlsč. vaitas 504
 Marksas K. 43
 Marma Vincas, Mokyt. 460
 Marokas 536
 Martišius Feliksas, Kun. 107, 108
 Marvilio dv. 448
 Masalskis Ignas, Vysk. 369, 373, 374

- Maskva 3, 43, 182, 410, 533, 542, 545
Maskvos Centrinis Archyvas 508
Maskvos Geodezijos Institutas 533
Maskvos Universitetas 55, 112
Maslauskas Mykolas 477
Maslauskas Petras, Kun. 390
Maslovičius Antanas 381, 456
Mastauka 498
Mastalierių km. 461, 485, 491, 494
Matas 117; žr. Gigonis Matas
Matas Gojelis 117; žr. Grigonis Matas
Mataušiokas 117; žr. Grigonis Matas
Mater et Magistra 524
Matis Jermolajus 466
Matlaukis 451
Matulaitis-Matulevičius (Matulewicz) Jurgis, Arkiv., M.I.C. 522, 552-555, 557, 558
Matulevičius Baltrus 415
Matulevičius Juozas 480
Matulionis A. 256
Matulionis Balys, Dr. 404
Matulis St., Kun. dr., M.I.C. 558
Matusevičius, Dr. 392
Matusevičius Antanas 402
Matusevičius Juozas 60, 66, 84
Mazecha (Moravijoj) tismedis 258
Mazulevičius Jonas, Kun., O.S.A. 316
Mazurkevičiai (Radzūčiai) 95
Mažarovskis Konstantinas 381, 456
Mažeika St., Kun. 526
Mažeika Teofilis 506
Mažiukas J., Kun. 152
Mažiulis Y. 42
Mažoji Lietuva VII, 1-49
Mažoji Pasūduonio dv. 486
Mažoji Pasūduonio km. 486, 491
Mažoji Pasūduonio palivarkas 491
Mažučių km. 437
Mažučių (Navavolės) turtai 437
Mažųjų Yingrėnų dv. 486
Mažųjų Yingrėnų km. 486
Mažulis 86, 98; žr. Vailokaitis J., Kun.
Mažvydo katekizmas 37
Madelis Jurgis 444
Medingėnai 14
Medninkai 329, 330, 337, 352
Medžiukai 493
Medžio Sindikatas (Lietuvoje) 302
Meersen 520
M. Fon Der Michaelson 111; žr. Krupavičius M.
Meilužis 101; žr. Vailokaitis J., Kun.
Meinhardas, vienuolis, O.S.A. 306
Mejenbergė M. 143, 157
Meksika (Mexico) 229, 258, 523
Melanchronas 365
Melenn 17
Melnikaitės Marytės gatvė (Kalvotijoje) 408
Melnikaitės Marytės kolūkis (Salaparaugis) 482
Memmingen 520
Memorial Diplomatique 131
Menkupės upelis 427
Menkupių apylinkė 481, 482
Menkupių balos 427
Menkupių km. 442, 480, 482, 485, 486, 501, 509
Merčiai 451
Mergalaukio dv. 495
Mergalaukio gelž. stotis 456
Mergalaukio km. 432, 455, 485, 495
Mergutrakės upelis 427
Merkinė 407
Merkinės didgiris 426
Merkšiščiai 445
Meškauskas, Kun. 107
Meškus 108, 121, 141, 143, 149, 157; žr. Staigaitis Just., Kun.
Meteliai 432, 458
Metelicos dv. 436, 485, 495
Metelicos km. 485, 495
Metelių dv. 425, 432
Metelių ež. 426
Metelių km. 432

- Meteorologija i Gidrologija* 545
Micevičius, (Vilkabalių km.) 440
Michailovas Nikolajus 389, 390
Mickevičius Konstantinas 505, 506
Midonavičius Antanas ir šeima 414
Miernickis Bronislovas 65, 119
Miežlaiškis Juozas 505
Mikalajavas 501
Mikalaukos km. 474, 486, 492, 499
Mikalauskas Kristupas ir šeima 414
Mikalinės majoratas 492
Mikališkės km. 474
Mikališkių km. 486, 492, 497
Mikalojus I, Caras 439, 490
Mikalojus II, Caras 87
Mikalojus, Vysk. 307
Mikalojus (Bagdonavičius) 346, 362
Mikalojus iš Tolentino, Šv. 311
Mikasa 493
Mikastos upelis 426
Mikašuvka 128
Miklusėnų km. 484, 492
Miknionių dv. 448, 485, 494
Miknionių eiguva 440
Miknionių km. 485, 494
Mikniškiai 451, 498
Mikulskis Juozas ir šeima 415
Mikutiškių km. 484, 493
Mykolaitė (Kundratavičienė) Elzbieta 344, 345, 360, 361
Mykolaitė Kotryna 344, 360, 361
Mykolaitė Sofija 344, 360
Mykolaitis J., Kun. 143, 157
Mykolaitis-Putinas Vincas 112, 118
Milaševičienė Marija 418
Milaševičius Otonas 64, 66, 89
Milaševičius Raudonulis 509
Milaševičius Vincas 418
Mileris Simas ir šeima 415
Milius Antanas 463
Milkamanovičius Jonas 381, 382, 457
Milukas Antanas, Kun., 55; žr. Knapczius
Milunčiškių km. 486, 501
Mindaugas, Lietuvos karalius 8, 34, 105
Mindaugo dokumentas 28, 34
Mindaugo laikai 183
Mindaugo Lietuvos įkūrimas 43
Mindaugo valdos 34
Mindaugo valstybė 13, 34
Mindaugų bažnyčia 376
Mindelheimer Zeitung 525, 526
Mingėla Gelazijus, Kun., O.S.A. 315, 316
Minijos upė 23, 34
Minsevis (Mniszewski) Simonas, Kun., O.S.A. 318
Minskas 108, 346, 355
Minsko Kunigų Seminarija 319
Minsko-Smolensko sodybos 21
Mintaujos gimnazija 527, 529, 533
Miodunovičius Antanas 375
Miroslavo bažnyčia 452
Misevičius Pranas 452
Misiukevičius Jurgis 477
Misiukonių sodyba 94
Misiukonyte R. 97
Misiurevičius Jonas, Mokyk. 460, 461
Miškinų km. 492
Miško Dievaitė 112, 117
Miškų Departamentas Lietuvoje 210, 211, 213, 218, 224, 225, 262, 274, 276, 277
Miškų Departamento Metraštis 262
Miškų Mokslų Fakultetas (Vilniuje) 223, 224
Miškų Tausojimo Komisija (Lietuvoje) 224
Miškų Technikų Mokykla (Panevėžyje) 222
Miškų Tyrimo Institutas (Lietuvoje) 224
Mitriukevičius Vincas 478
Mittelsneufnach 520
Mlavos apskritis 424
Mniszewski Simonas ; žr. Minsevis

- Mocarskis Zigmās 386
 Mockabudskis Jokūbas 413
 Mockabudskis Jonas ir šeima 414
 Mockabūdžių km. 429
 Mockava 425, 426, 455
 Mockavičius Mikas 452
 Mockavičius Petras 452
 Mockevičius A. 89
 Mockevičius Mykolas 69
 Mockevičius Petkas (Diemedėlis P. ; Mockus P.) 69, 113, 114
 Mockus P. 114; žr. Mockevičius Petras
 Mockų apylinkė 481, 482
 Močarskis 441
 Modzelevskis Stasys 506
 Moes, firma Varšuvoje 61
 Mogilias 120, 338, 340, 354
 Mokyklos gatvė (Kalvarijoje) 411, 457
 Mok. Gabr. Taučius 111, 153, 157; žr. Krupavičius M.
 Molėtų ežerai 545
 Molinės km. 474, 499
 Moliniai 451
 Molinio ežerėlis 427
 Monika, Šv. 311
 Moniškių filija 316
 Monkevičiaus Šeštakai 496, žr. Šeštakai
 Montigny (Normandie) 258
 Montravail (Saintes) tismedis 258
 Montvila Juozapas, Kun. 111, 132, 148, 157
 Moravija 258
 Morinas Vosylius 454
 Morozow P. F. 259
 Morse S. 531
 Mortensen-Heinrich G. 12, 23, 25-27, 29-35, 38-41, 43, 44 ; žr. Heinrichaitė G.
 Mortensen H. 15, 16, 21-27, 29-32, 39-41, 43, 46, 48
 Mosėdis 316
 Motiejūnai (Maciełowicz) 344, 345, 361
 Motinos Diena Lietuvoje 550
 Motuza Juozas 507
 Motuza Martynas 506, 507
 Mozė 153
 Mozūrija (Masovia) 365, 419
 Mozūrų ežerai 133, 473
 Moždžinskis Karolis 391
 Mrogovinas Augustas 445
 Mukinas Jonas ir šeima 413
 Mulerskaitė O. 97
 Mullouse 520
 Münchenas 180, 192, 198, 216, 231, 238 245, 295, 515, 520, 537
 Mundeleino Kunigų Seminarija (Chicagoje) 553
 Muravas Vilhelmas 444
 Muravjov Michail Nikolaevič 160, 316
 Murgai 451
 Murgininkų km. 474, 501
 Murliškis 126
 Murmanskas 527
 Musės upė 342, 358
 Musios ež. 325, 332
 Musios dv. 325
 Muskinas J. 399
Mūsų Girios 225
Mūsų Rytojus 528
Mūsų Vilnius 122, 130
Mūsų Vytis 534, 539
Mūsų Žinynas 528, 530
 Muszalik Piotr 528, 530

Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 21
 Nadruva 3, 6, 8-11, 28, 29, 39, 42, 43, 47
 Nadruvos sritis 2, 17
 Nagornovskis, Liudvinavo vlsč. sekret. 504
 Naibacheris Gotlibas, Mokyt. 460
 Naidenovas Teodoras 464
 Namajauskienė, (Rudamina) 440
 Namiotko Wt., Kun. 124, 139, 157
 Napoleonas I 382, 435, 436, 512
 Napoleono kodeksas 448, 461
 Narbutas (Pramiežiai) 440

- Narbutas Protas, Teisėjas 386,
391, 462
- Narjauskas Jurgis, Kun. dr. 58,
82, 84-87, 89-91, 94, 97, 106
- Narkevičius Andrius 443
- Narkevičius S., Kun. 139, 157
- Naruševičius Aleksandras 508
- Naruševičius J. 111, 117 ; žr.
Abušis
- Naruševičius Jonas 508
- Naruševičius Martynas 463
- Narutis 544, 545
- Naskaučių km. 323, 324, 331
- National Science Foundation (J.A.
V.) 538
- Natkevičius Pijus, Mokyt. 461
- Naudiškių eiguva 440
- Naudorio ež. 426
- Naugardukas 309
- Naujadvaris 496
- Naujakaimis 502
- Naujapiliakalnis 502
- Naujavalakių eiguva 440
- Naujavalakių km. 485, 495
- Naujavalia 502
- Naujelis J. 88
- Naujėnų dv. 500
- Naujienėlės km. 474, 477, 485, 492,
501
- Naujienos* 15, 16, 30
- Naujienos apylinkė 481, 482
- Naujienos km. 432, 491, 497
- Naujienos palivarkas 491
- Naujo Gyvenimo kolūkis (Brazavo
apyl.) 481
- Naujoji Gdynė* 106, 136, 481
- Naujoji gatvė (Kalvarijoje) 404
- Naujoji Kirsna 498
- Naujoji Romuva* 535
- Naujoji Širvinta, upelis 429
- Naujoji Vaidilutė* 516, 523
- Naujoji Zelandija 140, 229
- Naujosios Stražės eiguva 484
- Naumiesčio (Vladislovavo) apskri-
tis 452
- Naumiesčio parapija 99
- Naumiestis 136, 389, 390, 425, 426,
428, 430, 482 ; žr. Kudirkos
Naumiestis
- Navakauskaitė Ona 65, 66
- Navakauskas Antanas ir šeima
412
- Navasadų dv. 502
- Navasadų km. 486, 501
- Navavolė 437
- Navickai 493
- Navickas Baltrus ir šeima 418
- Navickas Jonas 386, 462, 463
- Navickų eiguva 446
- Navininkų km. 449, 485, 491, 494
- Navinos dv. 486
- Navrockis Stasys 377
- Nečajevas A. P. 104, 151, 153, 157
- Nedėldienio Skaitymas* 116
- Neimontas Juozas 141, 151, 157
- N.P.Š.P.M. Vargdienių Seselių Vie-
nuolija 553, 557
- Nemaniūnai 425
- Nemenčinė 246
- Nementovskis Aleksandras 386
- Nemiravičius Petras 344
- Nemo 139, 155, 157 ; žr. Česnas
Stanislavos
- Nemunaičio didgiris 426, 427, 508
- Nemunaičio girininkija 369, 370,
426, 508, 509
- Nemunaičio km. 425
- Nemunaičio seniūnija 370
- Nemunaičių (Kirsnos Tiltas) km.
478, 497
- Nemunaičių prad. mokykla 478, 479
- Nemunaitis 505-507
- Nemunas 1, 4, 6, 13-15, 20-22, 28,
29, 34, 37, 42, 101, 114, 133,
139, 243, 244, 371, 424-426, 440,
448, 456, 473, 475, 534, 539, 542,
544
- Nemuno apylinkės 29
- Nemuno matavimai 534, 542
- Nemuno nuotakis 543, 544
- Nemuno poema 545
- Nemuno potvyniai 544
- Nemuno praeitis 544
- Nemuno tiltas Kaune 315

- Nemuno tyrinėjimai 544
 Nemuno užšalimai 543, 544
 Nenčinskas Antanas 441
 Neravų dv. 498
 Neravų km. 451, 498
 Neris (Vilija), upė 243, 544, 545
 Nesvyžius 334, 347, 348, 364, 366
 Nešeikių km. 425
 Neudamm 259, 286, 293
 Neumünster (Holsteiue) 307
 Neustadt (Kocker) liepa 258
 Ne vėl i o karo stovykla 350
 Nevėžys 14, 243, 246, 534, 542
 Newcastle 527
 Newfound landas 229
 New York 164, 337, 351, 519, 521, 545, 546
 New York valstija 540
 Ničmanas Jonas, Mokytt. 460
 Niedzialkowski, Vysk. 99
 Niesiecki K. 355
 Nigerija 229
 Nikolajenka Antanas 464
 Nikolajevs Mikalojus 390
 Niunka 494
 Nivinskas Aleksandras 505
 Nivinskis Večeslavas, Mokytt. 460
 Niziolomskis Stasys 391
 Nymmo (Nemuno) upė 4 ; žr. Nemunas
 Njutonas 112
 Nonevičius, Dr. 392
 Norkyčių apylinkės 17
 Norkūnai 493
 Norkus Andrius 478
 Norkutė Kotryna 344, 361
 Normandie 258
 Norūnų km. 425
 Norvegija 176, 179, 184, 185, 188, 191, 203, 228, 245
 Norvertavas 496
 Norverth, Pulk. 491
 Nostizas, Grafas 492
 Notanga, sritis 2
 Notre Dame University (Indiana) 538, 542
 Nottingham 520
 Novopolio dv. 486, 491
 Nowawes 12, 48
 Nowodworski M., Kun. 53, 54
 Nürnberg 529
 Nürtingen 528
 O. A. D. 306 ; žr. Augustinijonų Diskalceatų-Basųjų Ordinas
 O. A. R. 306 ; žr. Augustinijonų Rekolektų Ordinas
 Obelienius 407
 Obelijos dv. 425
 Obelijos ež. 426
 Obelijos vaitas 443
 Obelytė 425
 Obelytės upelis 426
 Obelninkų km. 432
 Obelupių km. 429
 Ocbotkos km. 485
 Odesa 106
 Odininkų gatvė (Kalvarijoje) 415
 Odog Jonas ir šeima 417
 Oginskienė Aleksandra 372
 Oginskio stipendija 552
 Okeanija 175
 Okunovas M., Gener. 492
 Olandija 144, 175-177, 179, 188, 191, 203, 228, 398, 520
 Oleka Salemonas, Prel. 136
 Olyka 334, 347, 348, 364, 366
 Ona, kunigaikštystė 365
 Onomastica 52
 Onoška (Onožka), Dr. 392
 Oranų km. 432
 Ordinas; žr. Vokiečių (Kryžiuočių) Ordinas
 Orenburgas 182
 Obgelbrand Samuel 324, 326, 333 385, 437, 445, 446, 448, 510
 Orijos dv. 480, 486, 501
 Orijos ež. 427, 480
 Orijos km. 474, 486
 Orijos palivarkas 492
 Orijos upelis 427
 Oriolo (Orlo) gubernija 467

- Orleano Mergelė 143, 157 ; žr.
 Joana Arkietė, Šv.
 Orio; žr. Oriolo gubernija
 O. S. A. 306 ; žr. Šv. Augustino
 Brolių Ordinas
 Oslo 520
Österreichische Wasserwirtschaft 545
 Ostrolenkos apskritis 424
 Ostbovskis, Dr. 392
 Ostrovskis, Krosnos vlsč sekret.
 504
 Ostrovskis, Raudenio vlsč, skret.
 504
 Ott L. A., Dr. 534, 537, 540, 542,
 545
 Ozelio misijos 307
 Ožekauskaitė Teresė 413
 Ožekauskas Jokūbas 413
 Ožekauskienė Sofija 413
 Oželių ežerėlis 428
 Ožkabalių km. 441
 Ožkinės km. 449
- Pabalinę 497
 Pabalimų km. 486, 492
 Pabalio eiguva 493
 Pabaltijys 21, 43, 167
 Pabaltijo Geodezinė Komisija 536
 Pabaltijo Hidrologinės Konferen-
 cijos 536
 Pabaltijo kraštai 208, 216, 218,
 536 ; žr. Baltijos kraštai
 Pabaltijo Respublikos 406
 Pabaltijo valstybės 269 ; žr. Bal-
 tijos valstybės
 Paberžė (Brzyczi) 344, 360, 361
 Paberžės bažnyčia 345
 Paberžės dv. 344
 Paberžės filija 316
 Paberžės klebonija 344, 360
 Pabuktė 500
 Pacai 508
 Pacas Mikalojus, Vysk. 309, 310
 Pacifikas 227
 Pačtinė 501
 Padirkeliavo km. 486
- Padova 365
 Padovinio Daukšių prad. mokykla
 460, 461
 Padovinio km. 425, 443, 450, 486,
 491, 496, 505-507
 Padovinio vlsč. 442, 462-464, 480,
 496, 503-507
 Padusio dv. 495
 Padvarniškiai 451
 Paežerėlių km. 443, 450
 Paežeriai 438
 Paežerių dv. 429, 434
 Paežerių eiguva 440
 Paežerių ež. 428-430
 Pagerniavo km. 428, 429
 Pagrandiškių km. 449
 Pagrandų km. 486, 492, 497
 Pagraučiai 437, 445, 502
 Pagraučio ež. 427
 Pagrūdai 498
 Pagudės sritis 2
 Paikio km. 432
 Paikio upelis 428
 Paileris (Peller) Vilimas 87, 139,
 153, 157
 Pajaujai 502
 Pajaujis Vincas 478
 Pajaujiškių km. 474, 485, 492, 497
 Pajavonio dv. 429, 491
 Pajavonio km. 106, 371, 382, 447,
 491
 Pajavonio majoratas 449, 490, 491
 Pakalnės apskritis 12
 Pakalniškiai 450, 501
 Pakalniškis Kazimieras (Dėdė
 Atanas), Kun. 108, 136, 157
 Pakarklis Povilas 33, 35, 37,
 39, 42, 43, 49, 325
 Pakašavas 493
 Pakirkliavas 499
 Pakirsnų dv. 496
 Pakirsnų km. 451, 474, 496, 497
 Pakštas K., Prof. 536
 Paklonskai 493
 Pakojai 495
 Pakruopiskiai 501
 Pakuonis 121

- Palanga 100, 173
 Palangos pajūris 30
 Palangos tvirtovė 30
 Palčevskis Jurgis, Vysk. 338, 353
 Palemonas 146, 157
 Palenčiznos km. 478, 497
 Palenkės vaivadija 52
 Palestina 408
 Palionis Matas 87
 Paliubavis 502
 Paliulytė Marija 443
 Paliūnai 498
 Palytės upelis 427
 Palnyčios ež. 427
 Palnyčios km. 426, 486, 492, 497
 Paltarokas Kazimieras, Kun. 129, 147, 157
 Palubinskas A., Kun. prof. 91
 Palucmargiai 502
 Pamedės sritis 2
Pamiatnaja Knizka Suvalkskoj Guberniji 379, 385, 387, 391, 453, 455, 457, 459, 460, 462, 464-469, 510
 Pamlinarskiai 500
 Pampėnų viso. 527
 Panausupio eiguva 440
 Panausupio km. 425, 443, 450, 486, 491, 496
 Pančiakių eiguva 440
 Pančiakių girininkija 440
 Panebažis Stasys 505-507
 Panemunininkų km. 484, 493
 Panenupis 121, 141, 143, 144, 157 ;
 žr. Staugaitis Just., Kun.
 Panevėžio apskritis 527, 533
 Panevėžys 109, 173, 222
 Papaliai 495
 Paparonis 55, 109, 141, 143, 144, 147, 157 ; žr. Šmulkštys Antanas
 Papčinskis Stanislovas, Dievo Tarnas 555
 Papečių km. 432
 Papentis 75
 Papilė 527
 Papiliakalnių km. 486, 501
 Papojų eiguva 493
 Paprockis Mečys 386
 Paprūdabalės km. 491, 500
 Paprūsė 67, 508
 Paramoniškių km. 449
 Parausių dv. 450
 Parausių ež. 428
 Parausių km. 450
 Paražnių palivarkas 437
 Parde M. 544
 Parfejūtė Elena 444
 Parfejūtė Marija 444
 Parfejūtė-Razagailienė Emilija 444
 Paryžius 64, 323, 331, 348, 366, 520, 527
 Pasaulinės Energetikos Konferencija 536
Pasaulio Lietuvis 549
 Pasaulio Lietuvių Bendruomenė 549
 Pasaulio Lietuvių Inžinierių ir Architektų Sąjunga 539
 Pasieka 502
 Pasiekiu km. smuklė 451
 Pasiekos dv. 495
 Pasimnyėios km. 485, 495
 Pasmalnyčia 496
 Pasūduonės palivarkas 437
 Pasūduonės dv. 450
 Pasūduonės (Lengerynės) km. 450, 486, 500
 Pasūduonio dv. 480, 499
 Pasūduonio km. 486, 499
 Pasūduoniškis, palivarkas 437
 Pašeimenės km. 444, 450
 Pašeimenis 98, 101 ; žr. Vailokaitis J., Kun.
 Pašelmanių km. 429
 Pašešupys 497
 Pašilelis 497
 Paširvinčiai 440
 Paširvinčio km. 428, 486
 Paškevičius Feliksas 477, 478
 Paškevičius Jonas ir šeima 417
 Paškevičius Juozas 417
 Paškevičius Mikalojus ir šeima 417

Paštuvos bažnytkaimis 101
 Patašinės km. 486, 501, 502
 Patilčiai 450
 Patonas, Gener. 491
 Patrakinė 497
 Patrakinių km. 492
 Patūrupio km. 491, 499
 Patviečio palivarkas 429
 Patvietis 461
 Paulauskis Juozas, Kun., O.S.A.
 315, 316
 Paulionis Augustinas 477
 Paulionis Jonas 478
 Paulionis Petras 474, 478
 Paulius Alšėniškis (Holszański),
 Vysk. 338, 339, 353, 354
 Paulius VI, Pop. 519, 525, 555
 Pautienius, Dr. 393
 « Pavasario » Sajunga 549
 Paveliuonos km. 485
 Pavembrių km. 115, 429, 441, 444
 Pavilkaujų km. 428
 Pavilonys 494
 Paviržupės upelis 430
 Pavyžupys 501
 Paželstvos dv. 485
 Paželstvos km. 485
 Paželsviai (Bamštarai) 500
 Paželsvių dv. 491, 500
 Paželsvių km. 491
 Pažerėlių ež. 428
 Pažerėlių km. 486, 500
 Pažvirgždis V. 147, 157
 Peckus Jonas 505
 Pečežerio ež. 427
 Pečioros rutėnų vienuolynas 318
 Pečiulis Antanas 69, 70, 89, 93,
 97, 114
 Pečiulis Antanas ir šeima 417
 Pečiulis Jonas 387, 463
 Pečkaitis Jeronimas, Kun. 111
 Pečkauskaitė Marija 87, 107,
 122, 123, 129, 137, 138, 149, 157,
 158 ; žr. Šatrijos Ragana
 Pėdiškiai 495
 Pedziškių km. 485, 491
 Peiler žr. Paileris

Peleniai 450
 Penčukovas Vladimiras 381, 456
 Peniuta Eugenijus 507
 Penkiniai 428, 437, 438
 Penkinių domenas 432
 Penkinių ekonomija 436, 440, 447.
 486
 Penkinių majoratas 450
 Penkinių vlsč. 437
 Peras Kristijonas 443
 Pergalės kolūkis (Dotamai) 481
 Perienė Ieva 443
 Perkun firma 60
 Perkūnas 147, 157, 158 ; žr. Stau-
 gaitis Vincas
 Perkūno Oželis 113; žr. Kviet-
 kauskas Pranas
 Perlbach leidykla 2, 4, 6, 11
 Pernės gubernija 387
 Peršėkės dv. 493
 Peršokės upė 425, 426
 Peršėkininkų km. 485, 495
 Perugia, Italijos provincija IV
 Peseckai 425
 Peseckis Aleksiejus 381 ; žr. Pia-
 seckis A.
 Peterburgas 57, 58, 99, 105, 128,
 144; žr. Petrapilis, Petogradas
 Peterburgo Dvasinė Akademija 58,
 71, 99, 108, 110, 128, 139, 141 ;
 žr. Petrapilio Dvasinė Akademija
 Peterburgo Kunigų Seminarija 99 ;
 žr. Petrapilio Kun. Seminarija
 Peterburgo Senatas 57
 Peterburgo Universitetas 55
 Petkevičius Baltrus 443
 Petkevičius Raimundas, Kun.,
 O. S. A. 314-316
 Petrakėlio km. 450, 484, 485, 491, 494
 Petrakinės km. 486
 Petrapilio Dvasinė Akademija 551 ;
 žr. Peterburgo Dvasinė Akade-
 mija
 Petrapilio Kunigų Seminarija 551,
 557 ; žr. Peterburgo Kunigų Se-
 minarija
 Petrapilio lietuviai 528

- Petrapilio Politechnikos Institutas 527
 Petrapilio Politechnikos Instituto lietuvių studentų ratelis 529
 Petrapilio sutartis 424
 Petrapilio ulonų pulkas 490
 Petrapilio-Varšuvos geležinkelio užnemuninė linija 455
 Petrapilis 379, 381, 444, 445, 508, 529, 542, 548, 552, 553, 557 ; žr. Peterburgas, Petrogradas ; Sank-peterhurg
 Petras Didysis, Imperatorius 453
 Petraučizna 496
 Petrauskas Antanas (Antanas), Kun. 81, 82, 107, 129, 134, 137, 139-141, 147, 150, 153, 155, 157
 Petrauskas M. 88
 Petravičius Juozas 64, 66, 88, 89, 93
 Petravičiūtė-Florijanavičienė Viktė 437
 Petrėnas Jonas, Kun. 558
 Petrikavas 342, 358
 Petrikevičius Andriejus 464
 Petrikonytė-Urbanavičienė Kat-rė 385
 Petro Cvirkos kolūkis (Mockai) 482
 Petrogradas 548 ; žr. Peterburgas ; Petrapilis
 Petronio J. Knygynas (Kaune) 62, 150
 Petrovas Eugenijus 456
 Petrutis Jonas 70, 95
 Philadelphia, Pa. 527-529, 532
 Piašeckis Aleksiejus 455 ; žr. Peseckis A.
 Piaszczynski Michał, Kun. 124, 128, 149, 157
 Piazza della Pilotta V
 Piccolomini Enejus Silvijus 39
 Picetum zona 172
 Pierson W. 2
 Pieskinė 478, 501, 505-507
 Pieskinės smuklė 485, 491, 492
 Pietruškevičiaus Stanislovo korespondencija 61, 134
 Pietruškevičius Stanislovas 51, 52
 Pietruškevičius Vincas 51, 61
 Pietų Afrikos Unija 229
 Pietų Amerika 170, 174, 175, 184, 190, 202, 225, 227
 Pietų Tirolis 171
 Pigulevskis Vladimiras 381, 456
 Pijus V, Pop. 342, 358
 Pijus X, Pop. Šv. 74, 143, 557
 Pijus XI, Pop. 523, 554, 555
 Pijus XII, Pop. 516, 521, 524
 Pijus Vienuolis 140, 155, 157 ; žr. Andziulis Pijus, Kun.
 Pileckai 496; žr. Šeštokai
 Piliakalnis 437, 501, 502, 505
 Piliakalnio (Makaučiznos) dv. 452
 Pilichauskaitė-Rajeckienė Ona 442
 Piliūnų km. 428
 Pilkauskas, Rotmistras 371
 Pilsaten sritis 35
 Pilsudskis J. 406
 Pilviškiai 425, 426, 428, 444
 Pionierių gatvė (Kalvarijoje) 408
 Pirčiupiai 246
Pirmievių Žiedai 123, 141, 143, 144, 157
 Pisemskis Mykolas 454
 Piščenka Vasilijus 381, 456
 Piščikas Jonas 116
 Plateriai 311
 Plehn H. 10, 12
 Plentų ir Vandens Kelių Valdyba (Kaune) 535
 Plesevičius Bronius 507
 « Plėnas » — Technikos Fak. Studentų Vyrija (Kaune) 537
 « Pliniana » spaustuvė VI
 Plioss, Prof. dr. 151
 Plynių km. 486, 491, 496
 Plytinskas Dionyzas 506
 Plytninkienė (Kainauskaitė) Emile 67
 Plocko apskritis 424
 Plocko departamentas 424
 Plokščiai (Blogoslovienvo) 483

- Plokščių dv. 449
 Plotta Simonas 389
 Plungės urėdija 215
 Plunksnius 78, 98, 101 ; žr. Valokaitis J., Kun.
 Plutiškių bažnytkaimis 114
 Plūvijos ež. 426
 Pocviečio dv. 385
 Počikovskis Antanas 456
 Podaglės eiguva 440, 446
 Podbelakrinica 500
 Poddembinos km. 491, 500
 Podemblinos km. 486
 Podlacija 554
 Podlenartų km. 486, 491, 500
 Podlesė 419
 Podmlinarkos km. 486
 Podmlinarskų km. 491
 Podoleckaitė Brigita 443
 Podoleckaitė Sofija 443
 Podoleckaitė Viktorija 443
 Podolija 419
 Podoskis Jonas 341, 356
 Podpetraučizna 500
 Podprūdabalės km. 486
 Podskardupių km. 486
 Podtūrupio km. 486
 Podvarniškiai 445
 Podvartų km. 486
 Podželsvos dv. 486
 Pogegen 17
 Polentz, Sembų Vyskupas 38
 Poliakovas Grigorijus 464
 Poliakovskis Antanas 386
 Poltuvka 494
 Polujanski Aleksander 376, 379, 440, 445, 446, 448, 511
 Pompilli Basilio, Kard. 552
 Ponkiškiai 495
 Popiežiškoji Seminarija Vilniuje 313
 Popikaitė Mykolė 67
 Poresta Mikalojus ir šeima 411
 Portugalija 171, 176, 177, 179, 188, 189, 191, 229, 536
 Pošnios km. 484, 490, 494
 Poteronys 455
 Povilaitis Simonas, Kun. 405
 Poznanė 340, 365
 Poznekovskis Elijus ir šeima 412
 Požarovskis Antanas 377, 378
 Požėlos Karolio gatvė (Kalvarijoje) 408
 Pradžios knyga 153
 Praetorius 2, 3, 11 ; žr. Pretorius
 Praga (Praha) 60, 516
 Pragos (Prahos) Aukštoji Miškų Mokykla 223
 Pragos pylimai 423
 Pralanoiškės dv. 485
 Pralančiškė 496
 Pramiezio dv. 391
 Pramiezys 386, 493
 Pramiežiai 425, 426, 438, 440
 Pramiežių dv. 448
 Pramiežys 435
 Pranaitis Justinas, Kun. 110, 149, 157
 Pranciškavas 499
 Pranciškavo dv. 480
 Pranciškus Asyžietis, Šv. 519, 522
 Pranciškus Salezietis, Šv. 141, 143
 Prancėvičius Mikas ir šeima 413
 Prancūzija 171, 176, 179, 188, 191, 203, 206, 228, 263, 282, 289, 520, 528, 534
 Pranc. Ekvat. Afrika 229 ; žr. Afrika
 Pranc. Ekvat. Vak. Afrika 229 ; žr. Afrika
 Pranevičiai 425
 Praniūnai 493
 Prapuolenis Kazimieras (Kunigas Apysenis), Kan. 57, 58, 83, 84, 98-100, 102, 119, 121, 124, 136, 151, 157
 Pravieniškės 52, 136
 Pretorius (Praetorius) Motiejus 2, 3, 11
 Priegliaus upė 8-10, 24, 28, 31
 Priegliaus senosios sodybos 23
 Prienai 108
 Prienų seniūnija 425
 « Prieteliaus » Kalendarius 144, 157

- Pritrakėlis 494
 Pritsak O. 4
 Prygos dv. 485, 491, 495
 Prygos km. 451, 485, 491, 495, 496
 Pryšmantas K. 35
 Prokofjevas Vladimiras 456
 Prokopovičius Leonas 411
 Proničių (Pronitten) km. 17
 Protasevičius Velerijonas, Vysk.
 337, 340-343, 346, 347, 349, 350,
 354-356, 358, 359, 363-365, 367,
 368
 Protopopovas Ivanas 389
 Prūdabalės km. 486, 500
 Prūdeliai 496
 Prūdelio ež. 427
 Prunskis J., Kun. dr. 532, 538,
 541
 Prūsai 41, 45, 53, 55, 70, 382, 384,
 430, 432-434, 447, 461, 471,
 484 ; žr. Prūsija
 Prūsas Zenonas, Dr. 164, 180, 192,
 198, 208, 216, 231, 238, 245, 295
 Prūsėlių km. 14
 Prūsija 1, 2, 4-7, 9, 18, 19, 23,
 32, 36-40, 42, 43, 46-48, 196,
 248, 258, 307, 369, 375, 382,
 419, 423, 424, 426, 434 ; žr.
 Prūsai
 Prūsijos girios 14
 Prūsijos Lietuva 20 ; žr. Prūsų
 Lietuva
 Prūsijos lietuviai 2 ; žr. Prūsų
 lietuviai
 Prūsijos sritis 166
 Prūsijos valstiečiai 40
 Prūsijos vyskupijos ribos 35, 38
 Prūsų istorikai 49
 Prūsų kunigaikštija 6, 40
 Prūsų Lietuva 3, 9, 12, 35, 45,
 108, 371 ; žr. Prūsijos Lietuva
 Prūsų lietuviai 12 ; žr. Prūsijos
 lietuviai
Prussia 19, 20, 23
 Pruszkčvv (prie Varšuvos) 136
 Przasnišo apskritis 424
 Przeorskių namas Seinuose 83
 Przędzieckis Henrikas, Vysk.
 554
 Psarskis Ipolitas 386
 Pševorskaitė 104; Žr. Stosiūnienė
 Pšibiliauskienė Sofija 112, 129,
 146, 156, 157 ; žr. Lazdynų
 Pelėda ; Ivanauskaitė-Pšibi-
 liauskienė
 Pukšta, Kun., O.S.A. 315, 316
 Pultuskas 341, 357
 Pułtusko apskritis 424
 Punia 425
 Punios eiguva 446
 Punios seniūnija 425, 431
 Punios šilas 258, 440
 Punkskas 69, 87, 456
 Punsko gelež. stotis 456
 Punsko girininkija 491
 Punsko parapija 113, 406
 Purviniškių km. 441
 Purvio (?) (Radzis, Ridrisz) ež. 344,
 360
 Purviškių km. 360
 Purviškių (?) miškas 344, 360
 Pusdešris Klemensas, Kun. 405
 Puskepurį eiguva 440
 Pūstapėdžių km. 429, 437
 Puszkarcowczyzna žr. Puškorių dv.
 Puškinas A. 140, 157
 Puškorių dv. 350, 368
 Puškorius Aleksandras 350
 Puškorius Kristupas 350
 Putinas 112, 118; žr. Mykolai-
 tis V.
 Putriškių km. 425, 450, 486, 496
 Puzinas Jonas, Prof. VII, 527-532
 Rabikauskas Paulius, Kun. prof.
 S. J. VII, 321-368
 Rachonskis, Alytaus vlsč. sekret.
 504
 Račinskas Jonas ir šeima 417
 Račkauskas Karolis 378
 Račkauskas Povilas ir šeima 416
 Radeckas 416
Radio Bangos 532

- Radio Taryba (Kaune) 528
 Radkevičius Leonardas 386
 Radkevičius Stasys 385
 Radomas 348
 Radvilai, kunigaikščiai 317, 349, 368
 Radvilaitė Katrė, tarnaitė 411
 Radvilas Jurgis 349, 367
 Radvilas Jurgis, Kard. 336, 348, 366, 368
 Radvilas Kristupas 334, 349, 352, 364-367
 Radvilas Mikalojus 333, 349, 363, 367
 Radvilas Mikalojus (Juodasis) 317, 320, 346, 364, 366
 Radvilas Mikalojus (Rudasis) 363
 Radvilas Mikalojus Karolis 311
 Radvilas Mikalojus Kristupas 347-349
 Radvilas Stanislovas 348, 366
 Radvilavičius Feliksas 505, 506
 Radviliškis 246
 Radvilų Altarija 342, 343, 359
 Radzevičius Jonas ir šeima 416, 417
 Radzevičius Kazys, Kun. 509
 Radzevičius Motiejus ir šeima 418
 Radzevičius Petras ir šeima 411
 Radzevičiūtė Ieva 417
 Radzevičiūtė Klara 417
 Radzevičiūtė Marija 417
 Radzevskis Jonas ir šeima 418
 Radziškės apylinkė 481, 482
 Radzūčių km. 80, 95
 Radzickas Simas ir šeima 418
 Radzivonovskis Vladas, Teisėjas 462, 463
 Radžiūnas Petras 480
 Radžiūnų km. 425, 484, 492
 Ragainė 13, 17, 28, 31
 Ragainės apylinkės 2, 16, 17
 Ragažinskas A., Kun. 127, 147, 157
 Raifovičius Šmuila, Felčeris 392
 Raifovičius, (Šmuilos sūnus), Felčeris 393
 Raisas Antanas, Teisėjas 463
 Raiso Jurgiškiai 492
 Rajeckienė O. žr. Pilichauskaitė O.
 Ramanauskas Abraomas ir šeima 417
 Ramanauskas Adomas ir šeima 412
 Ramanavas 495
 Ramatinskis Zigmaz 507
 Rameris, Francas De 454
 Ramoniškėlių km. 449
 Randiškės km. 485
 Randiškių dv. 485
 Randziškė 496
 Randziškės dv. 496
 Rapalionis Stanislovas 20
 Raseinių apskritis 125
 Raseinių dominikonų vienuolynas 316
 Rasiai 428, 437
 Rasių apylinkė 481, 482
 Rasių dv. 453
 Rasų kapinės (Vilniuje) 106
 Ratkevičius Jonas 402
 Rauckas S. 144, 157
 Raudėnai 108
 Raudenio ež. 480
 Raudenio km. 382, 474, 497
 Raudenio vlsč. 386, 387, 398, 399, 463, 464, 475-479, 497, 503-507
 Raudeniškių km. 474, 479, 485, 492, 497
 Raudeniškių prad. mokykla 479
 Raudonasis Kryžius 395
 Raudonės vlsč. 451, 462, 477
 Raudonikiai 493
 Raudonio ež. 427
 Raudonų Šaltinių km. 428, 486, 499
 Rausvės upelis 428, 429, 515
 Ravena 343, 359
 Razgaila Aleksandras 444
 Razgaila Antanas 444
 Razgailienė E.; žr. Parfejūtė E.

- Razgailienė Juzė 444
 Rebninas Aleksiejus 381
 R-čių Jonas 105; žr. Reitelaitis J., Kun.
 Rečiūnai 451
 Reideriškiei 500
 Reideriškės km. 450, 486
 Reiers A. 143
 Reino florenai 340, 341, 346-349, 352, 355, 357, 363, 364, 366, 367
 Reino slėniai 187
 Reintalis Valerijonas 454
 Reitelaitis Jonas (R-čių Jonas), Kun. VII, 105, 369-512
 Reketija 426, 437, 502
 Reketijos dv. 448, 502
 Reketijos ež. 427
 Reketijos km. smuklė 450
 Reketijos prad. mokykla 461
 Rekeitijos seniūnija 426
 Reketijos upelis 427
 Reketijos vlsč. 450
 Rėklaitienė-Chelminskaitė Viktorija 551
 Rėklaitis Kazimieras, Kun. dr., M.I.C. VII, 551-558
 Rėklaitis Martynas 551
 Rėklaitis P. 313
 Religinis Lietuvių Kongresas Washingtone 521
 Remeikių dvarelis 480
 Remeikių km. 484, 490, 494
 Remiger Johann, Vysk. 516
 Rennenkampf P., Gener. 132
 Repečka Stasys 64, 66
 Reshetar J. S. 4
 Restys Juozas, Kun. 390
 Rešlius (Varmijoje) 307
 Revaitis Petras 477
 Revinis P. 149, 157
Revue de Géographie Alpine 544
 Riabkinas Aleksiejus 456
 Ribakavas 452, 501
 Ridzevas (Rydzewo) 128
 Ridzevičius Jonas ir šeima 415
 Rydzewski V., Kun. 120
 Riečių dv. 494
 Riečių km. 485, 491, 494
 Riečių palivarkas 485, 491
 Rieses J., Dr. 153
 Rietavas 246, 346
 Rikantų (Rykantų) ež. 324, 329, 331, 337, 342, 352
 Rikantų (Rykantų) km. 324, 358
 Rimaševskis Vincas 386
 Rimiečio ež. 425, 427
 Rimkus 40
 Rimšelis V., Kun. dr., M.I.C. 526
 Ringio upė 426
 Rinkevičius Jonas 63-66, 84, 89, 90
 Rinkevičius Juozas 144
 Rinkevičiūtė Ona 65
 Rydzewo ; žr. Ridzevas
 Ryga 62, 141-143, 158, 306, 307, 544
 Rygiškių Jonas 147, 158 ; žr. Joblonskis Jonas
 Rygiškių Jono Gimnazija 105
Rygos Garsas 62, 151
 Rykantai ; žr. Rikantų km.
 Rylskis Adomas 506
 Rymas 127, 147 ; žr. Roma
 Ryškiosios Asmenybės (*Draugo konkursas*) 541
 Rytas 549
 « Ryto » spaustuvė (Klaipėdoje) 115
 Rytprūsiai 7-12, 15, 16, 19, 20, 23, 24, 29, 30, 32, 33, 38, 39, 46, 48, 49, 169, 193, 379, 383, 423-426, 429, 431, 435, 436, 447, 472, 473, 484, 490
 Rytprūsių lietuviai 31
 Rytų Aušros kolūkis (Jurgežeriai) 482
 Rytų Azija 167 ; žr. Azija
 Rocbedale 520
 Roglis K. 398-401
 Rokiškis 117
 Rolių dv. 496
 Rolių km. 496
 Roma V, 102, 127, 310, 312, 318, 319, 321, 329, 336, 340, 341, 348-350,

- 357, 365, 366, 515-517, 519,
521, 523, 524, 526, 551-555, 557,
558 ; žr. Rymas
- Romanas Marionas 391
- Romanovas 408
- Romanovo malūnas 377
- Romos imperija 205
- Romos lietuviai 522
- Romos lietuvių kunigų susirikimai
519
- Romos Vikariatas (kuri) 555
- Roosevelt F. D., Prez. 250
- Rosario (Argentina) 518
- Rosija, Apdraudos Draugija 62
- Rostovas (Dono) 102
- Rostowski S. 348, 366
- Rothmaras, vien., O.S.A. 307
- Rouselle M. 25
- Rozengilcas 401
- Rozentalis 375
- Rozmierskis Antanas ir šeima 412
- Rozmierskis Juozas 378
- Rozmierskis Kazys ir šeima 412
- Rozmierskis Martynas ir šeima
412
- Rozmierskis Napalis 387
- Rozmierskis Povilas 412
- Rozvanas Jurgis 417
- Róže Maryi* 526
- Rožinskas ir šeima 417
- Rubner K. 259
- Rucevičienė Elena 89
- Rucevičius Antanas 60,89,115,123
- Rucevičius Stasys ir šeima 415
- Rucevičius Vincas 416
- Rudamina 382, 387, 425, 426, 437,
440, 451, 483, 498, 505-507
- Rudamiuėlė 498
- Rudaminos dv. 434, 435, 498
- Rudaminos nuovada 464
- Rudaminos parapija 457
- Rudaminos prad. mokykla 460
- Rudaminos vlsč. 386, 451, 462-464,
480, 498, 503-507
- Rudauka 438, 495
- Rudaukos domenas 431
- Rudaukos dv. 448, 485
- Rudaukos ekonomija 436, 437, 485,
491, 492, 511
- Rudekaym 17
- Rudelės km. 474, 479, 497
- Rudelės prad. mokykla 479
- Rudės upė 426
- Rudlackeu 17
- Rudnikai 246
- Rūdodos ež. 428
- Rūdodos km. 432
- Rudvališkės km. 486
- Rudvališkių km. 491, 500
- Rudzevičius, Krokialaukio vlsč.
sekret. 504
- Rudziškės ež. 485
- Rukuiža Antanas, Prof. 164, 181,
193, 218, 219, 261
- Rumbonys 438, 493
- Rumbonių parapija 438
- Rumokai 451
- Rumunija 176, 177, 179, 188, 191,
203, 229, 273
- Rundo A. 543
- Rusavičius Juozas ir šeima 412
- Ruseckas P. 389
- Rusija 3, 53, 73, 86, 107, 115, 125,
134, 161, 178, 181, 183, 199,
201, 206, 207, 209, 211, 217,
237, 245, 269, 271, 300, 301,
312, 355, 379, 402, 406, 419,
424, 436, 448, 454, 473, 512,
534, 536, 547-549, 552 ; žr. Azijos
Rusija ; Europos Rusija ; Karpatų
Rusija ; Sovietų Sąjunga
- Rusijos dūmą 85
- Rusijos imperija 448
- Rusijos lietuviai 547
- Rusijos Lietuvių Tremtinių Seimas
Petrapily 553
- Rusijos miškai 181
- Rusijos tarybos 398
- Russockis Bolesius 386
- Rutka 438
- Rutkauskas Antanas ir šeima 415
- Rurkiškiai 451
- Rutkos dv. 493
- Rutkos vlsč. 438

- Sabaliauskas A. 323, 330
 Sabaliauskas Adolfas, Kan. 148, 158, 159, 536 ; žr. Žalia Rūta
 Sabaliauskas J. K., Kun. 370, 457, 508, 509
 Sabaliavas 451, 502
 Sabaliavo km. smuklė 451
 Sabališkėnai 493
 Sabališkių d v. 493
 Sabališkių km. 440, 493
 Sabas Juozas (Gamtos Mylėtojas), Kun. 139, 155, 158
 Sacharos dykuma 71
 Sadkovskis, Kalvarijos magistrato vaitas 375
 Saino ež. 455, 456
 Saintes 258
 Sajevičius Pranas ir šeima 416
 Sakackas Vladas, Tradyt. 463
 Sakalauskas Ksaveras 106, 117, 129, 138, 140, 142, 154, 158, 159; žr. Ksaveras Vanagėlis
 Saksonija 248
 Salabūdiškių km. 486, 499
 Salakas 345, 360
 Salaparaugis 451, 502
 Salaparaugio apylinkė 481, 482
 Salaparaugio km. smuklė 451
 Salatka Petras 477
 Saliamonas Elisas 398-400
 Salys A., Prof. 29, 32, 34, 35, 39
 Saločių parapija 144
 Salwithe 16
 Samaučiznos km. 450, 452, 486, 497
 Samojauskas (Šamojauskas) Kazimieras, Advok. 109, 110, 144, 158
 Samorė Antanas, Kard. 519
 Sandomiras (Sandomyrius) 315, 353
 Sangrūda 427, 482
 Sangrūdės apylinkė 481, 482
 Sanktpeterburg 355 ; žr. Petrapilis
 Santakos km. 474, 486, 492, 497, 502, 509
 Santakos km. smuklė 451
 Santa Maria de el Tule (Mexico) 258
 Santa Maria di Loreto barnyčia (Romoje) 554
 Santa Maria Maggiore bazilika (Romoje) 519
 Sapačiškės km. 450, 484, 494
 Sapiega Leonas 318
 Sapiega Mykolas 370, 371, 508, 509
 Sapiegaite Izabelė Kotryna 311
 Sapiegos 508
 Saratovas 182
 Sardokų km. 429
 Sasnauskas Česlovas 144, 158
 Sasnauskas Jonas 478
 Sasnauskas Juozas 474
 «Saulės» Švietimo Draugija 141
 Saulytė Mykolas, Kun., O.S.A. 314
 Sauseliai (Sukavaliai) 502
 Sausininkų ež. 428
 Saveckis Bazilijus 311
 Savickis Motiejus 347, 365
 Savičio gatvė (Vilniuje) 310
 Savva Aleksandras 507
 Schalowen 28
 Schirnding (prie Egger) 258
 Schröter A. 545
 Schütz 9
 Schwarz'o metodas 290
 Seattle 4
 Sederavičius Jonas 417
 Seimai 51-56, 58, 60-71, 73, 75, 77, 79-94, 96, 97, 99-104, 106, 107, 109, 111, 113-118, 122, 124-128, 130, 132-137, 139, 142, 146, 149, 151, 153, 154, 160, 161, 382-384, 454, 456, 480, 481
 Seinos upė 52, 53
 Seinų apskritis 53, 78, 84, 113, 389, 436, 442, 452, 475
 Seinų apskrities administracija 70
 Seinų-Augustavo katedra 149
 Seinų-Augustavo vyskupija 141, 144, 146, 147, 149, 151

- Seinų bažnyčia 94, 151, 155
 Seinų berniukų gimnazija 68
 Seinų dominikonai 53
 Seinų dv. 52
 Seinų katedra 124, 133
 Seinų katedros Marijos koplyčia 84
 Seinų km. 52
 Seinų kraštas 122, 130
 Seinų Kunigų Seminarija 54, 55,
 70, 79, 81, 102, 106, 108, 110,
 112, 114, 118, 128, 134
 Seinų Kurija 60
 Seinų lietuviai 406
 Seinų Lietuvių Blaivybės Draugija
 91, 92
 Seinų Lietuvių Darbininkų Draugija
 94 ; žr. Lietuvių Krikščionių Dar-
 bininkų Draugija ; Darbininkų
 Draugija Seinuose
 Seinų Lietuvių Sodžiaus Jaunimo
 Organizacija — « Žiburio » jauni-
 mas 96
 Seinų miškų urėdija 193
 Seinų parapija 89, 91, 94, 97
 Seinų spaustuvė VII, 51-161
 Seinų triklasė mokykla 69, 81, 85,
 89, 113, 115
 Seinų vyskupija 53, 54, 59, 99,
 103, 104, 107, 120, 121, 124,
 137, 139, 152, 510
 Seirijai 407, 456
 Seirijų bažnyčios aktai 385
 Seirijų ekonomija 442, 490
 Seirijų Mokyklos Draugija 458
 Selci Umbro, Italijos mst. VI
 Seligauskas, (Simanėliškiai) 440
 Sėlių kraštas 307
 Semba 2, 38, 39, 41
 Sembos vyskupas 28, 38
 Sembos vyskupija 35
 Semeliškiai 104, 115
 Semeliškietis Br. 104, 144, 147,
 149; žr. Stosiūnas Br.
 Semėnas A. 531
 Semenavičius Juozas ir šeima 412
 Semenikai 495
 Semeniškių dv. 485
 Semeniškių eiguva 440
 Semeniškių km. 451, 485, 496
 Semkovičius (Semkowicz) A. Dr.
 104, 147
 Semkowicz W. 337
 Semoška Kazys 337
 Senabūdis 502
 Senabūdės km. smuklė 451
 Senatorska gatvė (Varšuvoje) 59
 Sengūnavičius Jokūbas ir šeima
 411
 Seni Suvalkėliai 499
 Senoji gatvė (Vilniuje) 134 ; žr.
 Žvėrynas
 Senoji Širvinta, upelis 429
 Seporaitis Matas 444
 Serbija 552
 Seredžiaus parapija 317
 Seredžius 309, 318-320
 Sevilla (Ispanija) 543
 Sforza Bona, karalienė 353
 Sibiras 101, 104, 110, 112, 113,
 264, 320, 387-390, 406
 Sidabrinė 500
 Sidaraučizna 486
 Siedlce vyskupija 552
 Sielčikovskis Feliksas 437
 Sieleckis Martynas 416
 Siemaška Juozas, Mokyt. 461
 Sieverskas 419
 Sikorskas 89
 Sikstelis, Gener. maj. 492
 Silezija 258
 Silvanovcų parapija 108, 114
 Silvestravičius; žr. Davainis-Sil-
 vestravičius
 Simanėliškių dv. 434, 438, 440, 449
 Simnas 377, 380-382, 426, 438,
 453-457, 462, 463, 467, 468,
 475, 485, 489, 495, 505-507
 Simniškis Tadas ir šeima 415
 Simno apylinkės 432
 Simno bažnyčia 450
 Simno ež. 426, 427
 Simno gelžk. stotis 456
 Simno kaimai 425
 Simno nuovada 464

- Simno pašto stotis 454
 Simno prad. mokykla 460, 461
 Simno seniūnija 431
 Simno vlsč. 462, 464, 475, 495,
 503-507
 Simonavičius Vladas 463
 Sinkevičius Vincas 478
 Sintautai 551
 Sirvydas (Szyrwid) Konstantinas,
 Kun., S. J. 323, 330
 Siskevičius Dionizas ir šeima 415
 Siveras Vladimiras, Gener. ėit. 490
 Sivickas Antanas, Kun. 81, 82,
 94, 115, 134
 Syčėvas Jevstygnejus 464
 Syganski J. 348
 Symkovič Stanislovas 362
 Skaisčių dv. 486, 502
 Skaisčių km. 486, 502
 Skaisteliai 502
 Skaistelio ež. 427
 Skaistelio upelis 427
 Skalva 2, 3, 7-9, 38, 39, 42, 43, 47
 Skamaročius Andrius 507
 Skandinavija 167, 168, 177, 197,
 201, 250, 261, 520, 525
 Skandinavijos kalnai 167, 168
 Skardupis 438
 Skardupių km. 429, 443, 486
 Skarga Petras, Kun., S. J. 322,
 329, 348
 Skausmas 144, 158 ; žr. Staugaitis
 Antanas
Skautų Aidas 536
 Skersabalių ež. 480
 Skersabalių km. 426, 474, 485, 497
 Skęstučio Did. ež. 480
 Skęstučio Maž. ež. 480
 Skinkys Juozas, Kun. 108; žr.
 Antupių Juozas
 Skiturių km. 485, 495
 Skiturių palivarkas 437
 Skliausčių km. 325, 360
 Skomskavalė (Grigaičių dv.) 428
 Skovagalių km. 432, 495
 Skrebenius 98, 101 ; žr. Vailo-
 kaitis J., Kun.
 Skriaudupio upelis 428
 Skruzdė (slapyvardis) 139
 Skuodas 105
 Skvireckas Juozas, Arkiv. 129,
 149, 158, 553
 Skvarkovskis Jonas 505
 Slabadėlė 451
 Slabotka 497
 Slavėnas Jonas 506
 Sliževskis Karolis 386, 462, 463
 Slovakija 179
 Slovėnijos ažuolai 177
 Smalėnai 87
 Smalininkai 407, 477, 485, 501,
 534, 542
 Smalininkų km. 474, 492
 Smalinyčios eiguva 440, 484
 Smalinyčios dv. 485
 Smalinyčios km. 485
 Smalnyčia 493, 496
 Smalnyčėnai 450, 501
 Smeltė 276
 Smetona Antanas 70
 Smetoniškės pieva 375, 509
 Smilga A. 57
 Smolenskas 21, 310, 346, 355, 419
 Smolka Stanislaw 510
 Smolnicos dv. 436
 Smolnicos eiguva 440
 Smužinkos upelis 427
 Snitka Sergiejus 456
 Sobnevičius Jurkus 344
 Sokolčizna 498
 Sokolovas Augustas 462
 Songavičius Motiejus 343, 359
 Songonicz žr. Songavičius
 Sosnovskis Vosylius 389
Soter 544
 South Bend (Indiana) 533, 538,
 540, 541
 South Boston, Mass 308
 Sovietai 215, 235, 238, 255, 256,
 269, 288, 289, 301 ; žr. Sovietų
 Sąjunga ; Tarybų Sąjunga ; USSR
 Sovietų Sąjunga 175-177, 179, 181,
 184, 186, 198, 204, 224, 227,
 229, 230, 235, 236, 249, 263,

- 264, 270, 273, 274, 293, 302 ;
 žr. Sovietai ; Tarybų Sąjunga ;
 U.S.S.R.
 Sovietų Sąjungos miškai 182
 Spaudos Fondas (Lietuvoje) 540
 Spernelės upelis 426
 Spernia 438
 Spermos dv. 495
 Spessarto ažuolas 195
 Spettstozer metodai 288
 Špicbergenas 167
 « Spindulio » Spaustuvė (Kaune) 115
Spindulys 68, 77, 101, 121, 122,
 133, 142, 145, 148, 150, 152, 154,
 158
 Spliterio km. 14
 Sponholz K. 137, 149, 158
 Sprogis 36
 Sragys Jurgis Feliksas, Kun. 144,
 158
 Srednickas Jonas 414
 Srednickienė ir šeima 414
 Sreteris, Von 424
 Sruoginis Feliksas, Kun. 405
 S. T. 153 ; žr. Tijūnaitis St.
 S. T-tis 120 ; žr. Tijūnaitis St.
 Staffelsteino liepa 258
 Stalingradas 182
 Stalino Kelio kolūkis (Jurgežeriai)
 482
 Stanaičių km. 430
 Stancaras 317
 Stanikūnas J. 111
 Stanislovas Augustas, Karalius
 373, 374, 419, 421, 424, 510
 Stanišauskis Jokūbas, Inž. 533
 Staniševskis Valerijus, Notaras
 386, 462, 463
 Staniukynas Jonas 505
 Stanke žr. Stankus
 Stankevičius, Krosnos vlsč. vai-
 tas 504
 Stankevičius Andrius ir šeima
 418
 Stankevičius Jonas 506
 Stankevičius Kristupas ir šeima
 414
 Stankevičius M., Agronomas 118
 Stankus (Stanke) 20
 Stanskis Matas, Kun., O.S.A. 315,
 316
 Starabūdžiškiai (Dilginė) 500
 Starabūdžiškių km. 491
 Staradubovskas 311
 Staraitis Jonas 443
 Starapolė 369 ; žr. Marijampolė
 Starevičius, Felčėris 395
 Starkevičius Adomas 412
 Starkevičius Simonas, Mokyt. 85,
 460
 Starkovskis Juozas 391
 Starobohotskis Mykolas Kazi-
 mieras 311
 Staskus (Staski) 20
 Statybos Fakultetas Kaune 535
 Statkevičius Aleksandras 386
 Statkevičius Ignas 87-89
 Staugaitis Antanas (Skaumas)
 144, 158
 Staugaitis Justinas, Kun. 81, 91,
 94, 97, 108, 119-121, 129, 141,
 143, 144, H 7, 149, 157, 158;
 žr. Meškus
 Staugaitis Vincas (Perkūnas) 147,
 157, 158
 Stavinskaite Vanda 70
 Stavinskis Domininkas 387
 Staviškių km. 486, 492, 499
 Stebuliškių km. 450, 486, 500
 Stegmanas Mykolas, Gener. Įeit.
 491, 492
 Stegmanavo palivarkas 492 ; žr.,
 Štakmanavo palivarkas
 Stella Erazmas 4
 Stelmuzės ažuolas 258
 Stempenis Baltrus, Pateisėjis 386
 462
 Stepankevičius Tomas ir šeima
 418
 Stepanovas Aleksandras 456
 Steponas, Karalius 349, 350, 368
 Steppone 17
 Stepšys 401
 Stimpfle Josef, Vysk. 520

- Stockholmas 226, 520
 Stoke-on-Trent 520
 Stolauskėlio km. 429
 Stolauskio km. 429
 Stolz A., Kun. 150, 158
 Stonis A., Kun. 151, 158
 Stosiūnas Bronius (Bronius ; Br. St. ; B. S.; Dzenkūnas Br. ; Sumeliškietis Bronius) 60, 63, 89, 98, 101, 104, 115, 116, 134, 140, 144, 147, 149, 151, 153, 158
 Stosiūnienė 104 ; žr. Pševorskaitė
 Stoškus Juozas 445
 Stralkovskienė Magdalena 340, 356
 Stralkovskis (Strzałkowski) Albertas 340, 356
 Strandtmanas Karolis 450
 Strassbourg 520
 Straučkauskai 425
 Strazdabūdžiškių km. 491
 Strazdas, iš Vilniaus 127
 Strazdelis A., Kun. 90
 Strazdinės km. 486
 Strazdų km. 432, 457, 486, 491, 496
 Stražinskas Aleksas ir šeima 413
 Stražiškių (Klodžiškių) km. 484, 493
 Strelciškis 246
 Strimavičius Andrius 386
 Strykowski M. 39
 Strojnowski J. 313
 Strolys Vincas 506
 Struogiškio dv. 493
 Stukas, Kapit. 401
 Stulgys Vincas 478
 Sumbragalvė 498
 Stumbragalvės upelis 427
 Stuttgart 520, 545
 Subačiaus parapičiai 151
 Suchodolskis, iš Seinų 68
 Sudargai 390
 Sudnike 16
 Sūduonos upelis 428
 Sūduva 2, 3, 9, 42, 43, 53, 102, 105, 134, 432, 448, 457, 458, 463, 471 ; žr. Suvalkija
 Sūduvos kampas (Sudauischer Winkel) 4
 Sūduvos kraštas 4, 29, 482, 515
 Sukackas Martynas ir šeima 416
 Sukavaliai (Sauseliai) 502
 Sumeliškietis Bronius 140, 158 ; žr. Stosiūnas Br.
 Sunieris I. Pranciškus, Kun., S.J. 321, 329, 337
 Suomija 175, 176, 179, 183-185, 188, 191, 203, 228, 242, 273, 544
 Supranavičius Martynas ir šeima 413
 Snražo apskritis 424
 Surdokas Vincas 477
 Susisiekimo Ministerija (Lietuvoje) 527
 Šūsnelės upelis 427
 Sūsniškų eiguva 440
 Sūsniškų ež. 427
 Sūsniškų giria 477
 Sūsniškų km. 474, 479, 486, 497
 Sūsniškų prad. mokykla 479
 Suterio (von) gusarų pulkas 434, 487-490
 Suvalkai 52, 53, 68, 87, 111, 131-133, 369, 376, 379-381, 387-389, 392, 395, 407, 436, 443, 454, 455, 466, 472, 473, 480, 481
 Suvalkėliai ; žr. Seni S u vai kėliai
 Suvalkėlių dv. 480
 Suvalkiečio kolūkis (Liubavas) 482
 Suvalkija 32, 53, 75, 105, 122, 134, žr. Sūduva
 Suvalkijos jaunimas 549
 Suvalkskije Guberskije Vedomosti 453
 Suvalkų apskritis 126, 127, 389, 456
 Suvalkų-Gardino plentas 53
 Suvalkų Gubernija 75, 81, 85, 88, 93, 100, 101, 110, 111, 122, 144, 146, 243-245, 271, 376, 379, 381, 385, 387-389, 391, 452, 465, 470, 511
 Suvalkų Gub. Švietimo Direkcija 458

Suvalkų (Admarino) km. 432
 Suvalkų kalėjimas 387, 388
 Suvalkų Kalvarija 404, 473 ; žr.
 Kalvarija
 Suvalkų lietuviai 406
 Suvalkų plentas 68
 Sužiedėlis S. 317
 Sventickas Juozas ir šeima 412
 Sviderskas Stasys 411
 Sviderskis Aleksandras 386
 Svirniškiai 493
 Svirno Žvyne 109, 117, 118; žr.
 Grigonis Matas
 Svirskis Ignas, Kun. 552
 Svolkenis Mykalojus, Kun., O.S.A
 315, 316
 Sv. Žv. (Svirno Žvyne) 117; žr.
 Grigonis Matas
 Sz (Szepe informacija) 136 ; žr.
 Szepe St. korespondencija
 Szepe Ole (Aleksandras) 64
 Szepe Stefan 52, 59, 60, 62-64
 66, 84, 134
 Szepe Stefan korespondencija 59,
 61, 62, 64, 68, 74, 119, 128,
 132, 134
 Szepe Walerian 60, 63
 Szerda (von) eskadronas 487
 Szenvinti žr. Širvintų valda
 Szyrwid C. 323 ; žr. Sirvydas K.
 Szoczernika ; žr. Šaltininkai

Š 136, 146-149; žr. Šaltinis
 Šabulinas Aleksandras, Inž. 456
 Šakeliškiai 429
 Šakiai 103, 429
 Šakių apskr. 108, 551
 Šakių km. 484, 491
 Šalčininkų dv. 485
 Šalčininkų km. 485, 495
 Šaltinėlis 112-117, 137, 138, 140,
 142, 145, 148, 150, 152, 154,
 158
 Šaltininkai (?) (Szoczernika) 350
 «Šaltinio» knygnas 89, 124, 126,
 129, 130, 142-145, 147

Šaltinio Kvieslys 135, 137, 138, 140,
 142, 145, 158 ; žr. Kvieslys
 Šaltinio Vainikėlis 111
 Šaltinis 54, 57-59, 61, 63, 67, 68,
 70-94, 96-125, 127-152, 154,
 158, 160, 516, 519, 521, 523-
 525, 552, 557, 558
 « Šaltinis » — slaptoji lietuvių semi-
 naristų organizacija Seinuose 55,
 71
 Šaltūnas Antanas 108, 138, 157,
 158 ; žr. Maliauskas Antanas
 Šaltų Šaltinių d v. 428, 501
 Šapoka A., Dr. 308, 337, 351
 Šarkaičio km. smuklė 451
 Šarkaitis 502
 Šarkaučizmos km. 474, 497
 Šarkio ež. 427
 Šarkio km. smuklė 451
 Šarkis 502
 Šarkučio ež. 427
 Šatavas (Dapkiškės majoratas) 452
 Šatovas Mikalojus Teodoras, Ge-
 nerol. 490
 Šatrijos Ragana 137, 138, 157,
 158 ; žr. Pečkauskaitė Marija
 Šaukėnų urėdija 215
 Šauklinskis Izid., Kun., O.S.A.
 315, 316
 Ščavinskis 378
 Šeimenos upelis 429
 Šeižys M. (Dagilėlis M.), Kun. 126
 Šelmentos upė 426, 427
 Šelvių km. 449
 Šerenga J. 151, 153, 158, 159 ;
 žr. Užupis J.
 Šeškevičius Kazimieras, Kun. 141,
 155, 158 ; žr. Didžpinigaitis,
 Kun.
 Šeškevičius Vincentas, Kun. 96,
 97, 153, 158
 Šeškinės km. 429
 Šeštakai 375, 384, 437, 451, 455,
 456, 464, 496
 Šeštokiškiai 496
 Šeštokų dv. 384
 Šeštokų gelž. stotis 456, 481

- Šešupė 23, 28, 369, 371, 376, 377,
379, 407, 408, 426-428, 430,
437, 480
Šešupės apylinkės 142
Šešupės Kolūkis (Liubavas) 482
Ševčėnka Tarasas 150, 158
Šiaudiniškiai 438
Šiaudiniškių dv. 449
Šiaulėnų parapija 91
Šiauliai 173
Šiaulių apskr. 527, 533
Šiaulių kraštas 91
Šiaulių parapija 91
Šiaulių Žemės Ūkio Paroda 77, 78
Šikšnių dv. 434
Šilalis 498
Šilavoto km. 450, 486, 500
Šilėnai 426, 451, 497
Šileris Adolfas 443
Šilgalis Antanas (Damazas Trei-
gys) 105
Šilingas Ant., Kun. 405
Šimkavičius Jurgis 345, 362
Šimkavičius Stanislovas 345
Šimkus, Prekybos ir Pramonės mi-
nisteris 483
Šimkus Stasys 150, 158
Šimulių km. 491, 500 ; žr. Baltų
Šaltinių km.
Šindleris Jonas 380
Šinkas Karolis 445
Šipliskiai 380, 456
Šipulčiškės km. 484, 490
Šipuliškė 494
Širvintos 246, 321, 360, 367
Širvintos upė 425, 426, 428-430
Širvintų dv. 344
Širvintų miestelis 326, 334
Širvintų (Szerwinti) valda 322, 324,
326, 329, 331, 336, 337, 346, 347,
349, 350, 352, 363, 364, 366, 367
Širvio ež. 345, 360
Širvis, Kun. 147, 158
Šiugždai 493
Škėrys Antanas, Dr. VII, 163-303
Šklerovičius Chaimas 442
Škotija 258
Škotijos lietuviai 528
Šlapelis Jurgis, Dr. 80
Šlapšinskas Tadas ir šeima 414
Šlavančiai 425
Šleinių km. 486, 499
Šlemingeris Karolis, Mokyt. 460
Šlemylėris Vilhelmas 371, 373,
508
Šlynių km. 474
Šmidto litografija (Petrapilyje) 144
Šmitas, Balkūnų vlsč. vaitas 504
Šmitas Aleksandras 391
Šmitas Julius 463
Šmitas Juozas, Teisėjas 462, 463
Šmitas Robertas 423
Šmulkštys Antanas 55, 109, 129,
140, 141, 143, 144, 147, 157,
158 ; žr. Paparonis
Šmulkštys Juozas, Kun. 390
Šmurlo E. 355
Šnapštys Juozas (Margalis), Kun.
126
Šneideris Fridrikas ir šeima 416
Šnipišio gatvė (Kalvarijoje) 413
Šolomas Bomašas Jankelis 391
Štakmanavo palivarkas 492, 497 ;
žr. Stegmano palivarkas
Štrandmanas Konstantinas, Ge-
ner. 491
Šufranas Andrius ir šeima 413
Šukys 69
Šulai 450
Šūkiai 429, 451
Šūklių dv. 429
Šūlupio upelis 430
Šumelis Jokūbas 464
Šumskis Andrius 474
Šunskai 59, 428
Šunskų eiguva 440
Šunskų valsčius 452
Šupšinskas Jonas ir šeima 415
Šuras 398-400
Švedas J., Kun., 147, 158
Švedija 169, 175, 176, 179, 180,
184, 185, 188, 191, 203, 223,
228, 230, 242, 245, 322, 329,
336, 365

- Švedukampis 498
 Šveicarija 67, 77, 102, 176, 177, 179, 188-191, 195, 197, 202, 203, 206, 217, 228, 250, 273, 520, 548, 549, 555
 Šveicarijos vienkiemis (Pajavonio majorate) 491
 Švėksta Moricas 18
 Švč. Trejybės altarija Maišiogaloje 343-345, 359
 Švč. Trejybės altorius Maišiogaloje 344, 360, 361
 Švč. Trejybės bažnyčia Brastoje 308
 Šv. Kaštas 153
 Šventežeris 105
 Šventojansko km. 114
 Šv. Augustino atgailos kanaunikai 317
 Šv. Augustino brolių Ordenas (O.S.A) 306
 Šv. Augustino eremitų Ord. 306
 Šv. Galo šventė 338, 353
 Šv. Grigaliaus Didžiojo Vargonininkų Draugija 154
 Šv. Jeronimo šventė 338, 345, 352, 361
 Šv. Jono bažnyčia Vilniuje 312, 341, 342, 357, 358
 Šv. Jono gatvė (Vilniuje) 134
 Šv. Jono Krikšt. šventė 378, 468
 Šv. Jono parapija (Vilniuje) 339, 354
 šv. Juozapo bažnyčia 107
 Šv. Jurgio bažnyčia (Seinuose) 52
 Šv. Jurgio ligoninė (Kalvarijoje) 391
 Šv. Jurgio šventė 338, 352, 468
 Šv. Justino bažnyčia (Bad Worisbofene) 521
 Šv. Kazimiero Draugija (Kaune) 62, 145, 150
 Šv. Kazimiero kapinės (Chicagoje) 533
 Šv. Kazimiero Marijonų provincija (Amerikoje) 518, 555
 Šv. Kazimiero misija 424
 Šv. Kazimiero Seserys 517
 Šv. Kazimiero šventė 468
 Šv. Lauryno vigilija 344, 360
 Šv. Martyno altorius Maišiogaloje 342, 358
 Šv. Martyno šventė 346, 363, 378, 468
 šv. Mauricijaus kongregacija (Šveicarijoje) 306
 Šv. Mikalojaus bažnyčia (Vilniuje) 313
 Šv. Nikodemo parapijos bažnyčia (Vilniuje) 310
 Šv. Petro basilika (Romoje) 552
 Šv. Petro šventė 346, 363
 Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia (Kaune) 314
 Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia (Vilniuje) 316
 Šv. Petro ir Pauliaus šventė 347, 364, 368
 Šv. Povilo Draugija 552
 Šv. Pranciškaus Ordeno Tretininkai 138
 Šv. Rašto vertimas lietuvių kalbon 520, 521
 Šv. Stepono, pop. ir kank. šventė 345, 361
 Šv. Ulricbo bažnyčia (Bad W6ris-hotene) 520
 Šv. Urbono šventė 344, 360
 Šv. Vitalio, Kank, šventė 343, 359
 Šv. Vienuolių Kongregacija 554
 Šv. Agotos statula (Seinuose) 68
 Šv. Cecilijos choras (Avellanedoje) 518
 Šv. Jadvygos šventė 338, 353
 Šv. Teklės kank. Brolija (Vilniuje) 312
 Šv. Uršulės šventė 378, 468
 Šv. Zitos Draugija (Seinuose) 67, 92, 94
 Šv. Zitos Draugija (Petrapilyje) 552
 Šv. Nazareto Šeimynėlės Draugija 138
Švietimo Darbas 32
 Švietimo Ministerijos Knygų Leidimo Komisija 136
 « Švyturio » Bendrovė (Kaune) 115
 Švoinickis, Simno vlsč. sekret. 504

- T 136-138, 143, 145-154 ; žr. Tijų-
naičio korespondencija
Tabarai 501
Tabaras Ksaveras 478
Tabaranskų km. 480, 485, 492, 497
Tabariškės 437
Tabarų km. 479, 480
Tabarų pr. mok. 479
Taboras Albertas, Vysk. 338, 352
Tadzino palivarkas 449
Tagaste 306
Taikos kolūkis (Kasiai) 482
Talaukio ež. 484
Talaukio km. 484, 492
Taleriškių km. 450
Talinas 543
Tamašauskienė 416
Tamkelevičius Ignas 507
Tamoviškių apylinkė 19
Tamuliškis 493
Tarabša Aleksandras 453
Tarasevičius Vosylius 480
Tarasovas P. 390
Tarašiškių km. 486, 500
Taraškevičius Petras 462
Targovicos konfederacija 424
Targovicos kofederantai 374
Taryba (Kalvarijoje) 422
Tarybinio Artojaus kolūkis (Radziš-
kės) 482
Tarybų Lietuvos kolūkis (Kalva-
joje) 482
Tarybų Sąjunga 405, 406, 480 ;
žr. Sovietų Sąjunga; Sovietai ;
U.S.S.R.
Tarybinės Žemės kolūkis (Radziš-
kės) 482
Tarprubežiai 501
Tarpautinė Hidrologinė Bibliogra-
fija 536
Tartu (Dorpatas) 346, 355
Taškentas 110
Tataržinas, Jonavos vlsč. vaitas
504
Taučius Gabrys 146; žr. Kru-
pavičius M.
Taukotiškiai 493, 505
Tauragė 376, 403, 545
Tautos Praeitis 40, 557
Technika 536, 542, 543, 545
Technikos Fakultetas (Kaune) 535 ;
žr. Technologinis Fakultetas
Technikos Žodis 528, 532, 539
Technologinis Fakultetas (Kaune)
528 ; žr. Technikos Fakultetas
Tiepiniai 493
Teizininų km. 432
Teklė, Šv. 311
Tekorius ir šeima 417
Telšiai 106, 108, 173
Temple Universiteto Technikos In-
stitutas (Philadelphijoje) 528
Teodorovičius, Arkiv. 552
Tepliuva 24
Terebetas, Šikšnių dv. savinin-
kas 434
Teresevičius Jokūbas ir šeima 414
Ternavskis, Kapit. 389
Terra, Geografiška Sällskapet i
Finnland Tidskrift 543
Teta Uršulė 117 ; žr. Grigonis
Matas
Tėviškės Žiburiai 526, 557
Tėvynės Sargas 114
Tėvūnas 103 ; žr. Civiškas A.,
Kun.
Tham 520
Theiner A. 348
The Port Engineer 545
Thomas J. A. 44
Thradike 16
Thun 520
Tijūnaičio St. korespondencija 59,
61, 64, 68, 74-76, 79, 80, 83-86,
90, 91, 93, 94, 96, 98, 102, 103,
107, 112, 114, 116, 119, 120,
122, 123, 125, 128, 132-134
Tijūnaitis Stasys (S.T. ; S.T-tis)
52, 53, 60, 63-66, 68-70, 75,
79, 91, 93-97, 99, 106, UI, 113,
115, 116, 120, 122, 124, 126, 127,
129, 133, 134, 147, 150-153, 158

- Tikocinas (Tykocin) 54, 128
 Tiltai 495
 Tilvytis J. (Žalvarnis A.), Kun. 109
 Tilžė 9, 12-14, 17, 31, 44, 244
 Tilžės apylinkės 2, 16, 17
 Tilžės apskritis 13
 Tilžės lietuviai 12
 Tirolis ; žr. Pietų Tirolis
 Tiškevičius K. 545
 Titanikas, laivas 111
 Tyrulis Antanas, Kun. 153, 159
 Tytuvėnų Bernardinų vienuolynas 315, 316
 Tkačenko, Prof. 264
 Točilauskas Pranas 441
 Tolaukio km. 425
 Toleriškių km. 443
 Tolmainer Mykolas, Kun., S.J. 322, 329
 Tolokovas Dimitrijus 456
 Tolstojus L. 147
 Tomas Akvienietis, 8v. 517
 Tomasienė Kotryna 341, 356
 Tomaševičiūtė-Kolupailienė Jatinina 533 ; žr. Kolupailienė Jatinina
 Tomaševskis Levas 454
 Tomskienė Agota 414
 Töppen M. 7, 8, 10, 11, 35, 45, 48 ; žr. Töppeno-Bezenbergerio teorija
 Töppeno-Bezenbergerio teorija 12 15, 16, 32, 36, 48
 Toreida 307
 Tornau, Gen. maj Von 491
 Torno miestas 2
 Toronto 545
 Torunė 32
 Totoraitis Jonas, Kun. dr. 55, 56, 58, 59, 105, 121-123, 129 134, 145, 158
 Totoraitis Vincas, Agron. 67, 77, 110, 118, 129, 137, 140, 142, 149, 152, 158
 Totorija 182
 Totorių gatvė (Kalvarijoje) 414
 Trakai 382
 Trakelio dv. 484, 494
 Trakelio km. 485, 491, 494
 Trakelio miškas 491
 Trakelių dv. 450
 Trakelių km. 432
 Trakelių valda 350, 368
 Trakėnų dv. 426, 480, 501
 Trakėnų km. 426, 474, 478
 Trakiškių km. 479, 486, 499
 Trakiškių pr. mokykla 479
 Trakų kraštas 104, 115
 Trakų pilies teismas 508
 Trakų vaivadija 382, 419
 Trakų Žemės knygos 509
Transactions, American Geophysical Union 545
 Trautmann R. 15, 32, 36, 37
 Trempimai 502
 Trempimo ež. 427
 Tremtinių Inžinierių Draugija (Augsburge) 529
 Tribarčiai 502
 Tribarčių km. smuklė 451
 Triduonio ež. 430
 Triobiai 369, 370, 508, 509
 Triobiškių km. 486, 491, 500, 501
 Trivaravo km. 474, 501
 Trockis Saliamonas 399
 Truskolaskis, Vilniaus vyskupijos notaras 510
 T.S.R.S. 406
 T.S.R. Lietuva 482
 Tšedzinskis, Kun., O.S.A. 314, 316
 Tübingenas 517
 Tulickas Adomas 462, 463
 Tumas-Vaižgantas J., Kun. 56, 57, 80, 98, 107, 122, 313, 541, 548
 Tuminiškės (Latgaloje) 533
 Tūrapolės (Jonavo) valse. 451
 Turčinai-Šeštakai 496 ; žr. Šeštakai
 Turčinavičius, Rudaminos dv. savin. 434, 435

Turčiniškis J. 105 ; žr. Zubrickas Just.

Turčinų sodžius 105

Turgalaukio km. 450, 486, 500

Tūriškė 451

Tūriškių km. 485, 491, 495

Turkija 179

Tulojiškės dv. 480

Turlojiškės km. 480

Turlojiškių dv. 497

Turlojiškių km. 497

Tūrupėlis 499

Tūrupio km. 486, 499

Tūrupio upelis 428

Tūrupis (Liosas) 451, 459

Turūta Juozas 478

Tveriai 14

Uchanskis Jokūbas, Vysk. 340, 354

Uckevičius K. 504-507

Ukazuvka 452, 501

Ukmergė 104, 173, 246

Ukmergės triklasė mokykla 116

Ukraina 4, 182

Ulėda Vincas 411

Ulida Adomas ir šeima 412

Ulijanovas 452, 496

Ulinas Jonas 445

U.L.U. metodas 186

Ungurinės dv. 449, 500

Unguros upė 8, 10

U.N.O. (Jungt. Tautų Org.) 226

U.N.R.R.A. universitetas Miinchene 537

Uosupėlio upelis 428

Uosupio km. 428

Uppsala 520

Uralo 112-sis pėst. pulkas 376, 466

Urazovas 389

Urbanavičienė žr. Petrikonytė

Urbanavičius K. 385, 504

Urbonas Baltrus ir šeima 418

Urbukas Pranas 462

Urdomin 483 ; žr. Rudamina

Ursini, Kard. 318

U.S.S.R. 4 ; žr. Sovietų Sąjunga ; Sovietai ; Tarybų Sąjunga

Ustrickas Liudvikas Andrionis 440

Ušinskas Aleksandras 444

Ušinskas Tomas 385, 461

Utena 65

Užkaukazė 70

Užmūrinis asesoriuis D. L. Kuni-gaikštijos teismas 421

Užnemunės kraštas 27, 75

Užubaliai 492

Užupio dv. 491

Užupio km. 491

Užupis Antanas, Mokyt. 460

Užupis J., Kun. 134, 151, 153, 158, 159 ; žr. Šerenga J.

Ūdrija 382, 438, 475, 484, 493, 505-507

Ūdrijos alkas (gojus) 440

Ūdrijos apylinkė 141

Ūdrijos bažnyčia 493

Ūdrijos domenas 431

Ūdrijos dv. 448, 493

Ūdrijos ekonomija 441, 484, 490, 511

Ūdrijos ež. 427, 484

Ūdrijos km. 484

Ūdrijos palivarkas 484

Ūdrijos prad. mokykla 460

Ūdrijos vlsč. 462-464, 475, 493, 503-507, 547

Ūdrijukė 493

Ūdrupio km. 486, 500

Ūkelis Silvestras 462, 463

Ūkininkas 55

Ūkio Bankas (Neprikl. Lietuvoje) 79

Ūkiškiai 493

Ūžubalių km. 484

Vabalnikas 533

Vadauskas (Vadovski) Antanas, Kun. 510

Vadovas 68, 84, 91, 94, 100, 105,

- 119-121, 123, 140-145, 147-150,
152, 154, 159, 552, 557
Vadovski žr. Vadauskas
Vaduz 20, 33
Vagneris J., 110, 117, 159
Vagneris Lucionas 391
Vagos kolūkis (Rasiai) 482
Vaiciukupio upė 426
Vaičaitis J. 91
Vaičekauskienė (Gižai) 439
Vaičiulaitis Matas ir šeima 413
Vaičiūnas Petras 116
Vaidelotai 496
Vaidevutis 4, 5
Vailionis A. 63, 89, 130
Vailokaitis Jonas 78
Vailokaitis Juozas, Kun. (Dau-
baras J. ; J. D. ; J. V. ; Mažu-
lis ; Meilužis ; Pašeimenis ;
Plunksnius ; Skrebtos) 55, 69,
75, 77-79, 84, 86, 90, 94, 95, 97,
98, 100-103, 106, 107, 115, 116,
130, 132-134, 139, 153
Vailokaitis Pr., Teisininkas 97
Vailokaitis Viktoras, Mok. 97
102
Vainikas 111, 118, 152, 154, 159
Vainikėlis 112, 118, 145, 148, 150,
152, 159
Vaiponės upė 427
Vaisių dv. 484, 494
Vaisių palivarkas 491
Vaišnora J., Kun. dr., M.I.C. 312
314
Vaišvilų dv. 437
Vaitaučižna 495
Vaitkabilių d v. 448
Vaitkabilių km. 486
Vaitkevičius Vladas, Notaras 462,
463
Vaitulionis Jonas 82
Vaivorykštė 65
Vaizbūniškė 437
Vaizgant as 57, 87, 541 ; žr. Tumas
J., Kun.
Vakkeris Petras 389
Valaitis J., Kun. 123
Valančius (Wolonczewski) M.,
Vysk. 91, 309, 313, 315-317
Valavičienė Antanina 370, 419,
509
Valavičius Eustachijus, Vysk. 309
Valavičius Grigalius 183, 184,
206, 370, 427, 508
Valavičius Marcijonas 370
Valavičių dv. 491
Valavičių km. 444
Valavičių majoratas 450
Valčkavičius (Valczkowicz) Rad-
vilas Martynas 342, 343, 358, 359
Valineiškiai 501
Valinčius Vincas 411
Valka viskas 14
Valkininkai 246
Valstybės Taryba 399, 400 ; žr.
Lietuvos Taryba
Valstybinė spaustuvė (Kaune) 115
Vanagėlis 117, 138, 140, 142, 154,
159; žr. Sakalauskas Ksaveras;
Ksaveras Vanagėlis
Vanago (Jastrzębie) herbas 338
Vandžiogala 316
Vankiškės dv. 484
Vankiškės km. 484, 490
Vankiskio dv. 494
Vankiškio km. 494
Vankušės dv. 490
Van Laak, Kun. prof. 552
Vano ež. 70
Varanausko km. 450, 484, 494
Vardavos dv. 490, 494
Varėna 401
Varėnos frontas 549
Varėnos gelžk. stotis 455
Varmės sritis 2
Varmės vyskupija 35
Varmijos kraštas 307
Varnagirių km. 484, 490, 494
Varnališkių km. 450, 486, 499
Varnaupės upelis 430
Varniai 316
Varnių Kunigų Seminarija 319
Varnupių km. 443, 450, 486, 491
496

- Varnupių km. smuklė 443
Varpas 55
 Varpučio upelis 425
Varševickis (Warszewicki) Stanislovas, Kun., S. J. 322, 329, 336, 348, 351, 365
 Varšuva 52-54, 56, 59-61, 63, 64, 106, 107, 127, 131, 132, 136, 145, 159, 307, 308, 324, 326, 333, 338, 341, 347, 353, 354, 358, 364, 368, 379, 380, 421, 424, 437, 440, 444, 446, 448, 455, 457, 480, 510, 511, 516, 543
 Varšuvos arkivyskupija 54
 Varšuvos gelžk. stotis 455
 Varšuvos kunigaikštija 436, 448, 461, 510, 512
 Varšuvos psichiatrinė ligoninė 392
 Varšuvos Seimas 311, 350, 365
 Varšuvos Švietimo Apygarda 458
 Varšburgeris universitetas 55
 Vartelių km. 430, 486
 Vartų eiguva 440
 Vartų km. 485, 486, 495
 Vasario 16 Gimnazija (Vokietijoje) 521
 Vasiliauskas Antanas 444
 Vasiliauskas Petras 507
 Vasiliauskienė Teofilė 444
 Vasiljevas Jonas 381, 455
 Västeras Karlstad 520
 Vašingtonas žr. Washington
 Vaškevičius Romanas, Teisėjas 387, 463
 Vatikanas 554 ; žr. Citta del Vaticano
 Vaznelis (Zapalimų km.) 474
 Vazniškės km. 486, 499
 Veberis Al., Kun. 149, 159
 Veiliškiai 438
 Veiveriai 380
 Veiverių Mokytojų Seminarija 63, 106, 111, 114, 551
 Veiverių Pedagoginiai Kursai 459
 Vėluva 31
 Vėluvos apskritis 10
 Vembrės upelis 429
 Vembrių dv. 440, 441, 449
 Vembrių km. 429, 438
 Vembrių vlsč. 441
 Vencius Jurgis, Mok. 460
 Venda Tadas, Inž. 455
 Vengras Kazimieras, Kun., M.I.C. 517
 Vengrija 175-177, 179, 180, 185, 188, 189, 191, 203, 228, 273, 534
 Vengrų gatvė (Seinuose) 61, 130 ; žr. Zawadzkiego ui.
 Venslovaitis Juozas 381, 455
 Verabiejų km. 485, 491, 494
 Verčinskas Jurgis 443
 Vergeliai 495
 Verneris 371
 Versnupiai 451
 Versnupių Čyčakai 451
 Vervieux 520
 Vestenbergeris Karolis 398, 399
 Vežbickas Stasys ir šeima 414
 Vėžys Aleksandras 116
 Vidgirėlių km. 425, 450, 486, 491, 496
 Vidgirėlių km. smuklė 443
 Vidgirių km. 486, 492
 Vidugirių km. 69, 113
 Viduržemio jūra 168, 170, 171, 323
 Vidzgailai 498
 Viena 540, 545
 Vienas, (slapyvardis) 140, 159
 Vienos Kongresas 53, 54, 512
 Vierzbina Juozas 507
 Vierzbovskis Leonardas 505-507
 Vierzbickas Liudomiras, Notaras 463
 Viestuvėnai 246
 Viešvilė 274, 275
 Vievirža, upė 23, 34
 Viežbickis Teodoras 456
 Vigada 493, 496
 Viganaukas Kazys 444
 Vigandas 28, 29
 Vilčiauskaitė Rožė 444
 Vilčiauskas Jonas ir šeima 418

- Vilčinskis J., Doc. 187
 Vilčinskis Feliksas 506
 Vileišis Antanas, Dr. 110, 129,
 140, 145, 147, 150, 152, 159
 Vileišis Petras, Inž. 57
 Vileišis V. 29, 36-41, 44, 49
 Vileišytė Barbora VII, 51-161
 Vilfas Juozas 445
 Vilhelmas Vaitiekus ir šeima 415
 Vilija, upė 545 ; žr. Neris
 Vilijos aikštė (Vilniuje) 325, 332
 Viljams G. 140, 159
 Vilkabaliai 439, 440
 Vilkakarėmė 498
 Vilkaujos upelis 428, 429
 Vilkavickas Juozas 443
 Vilkaviškio apskritis 389, 447, 452,
 461
 Vilkaviškio bažnyčios sklypas 445
 Vilkaviškio domenas 431
 Vilkaviškio dv. 437, 448
 Vilkaviškio ekonomija 437, 441,
 449, 486
 Vilkaviškio gatvė (Kalvarijoje) 418
 Vilkaviškio rajonas 482
 Vilkaviškio seniūnija 426, 431
 Vilkaviškio vlsč. 438
 Vilkaviškio vyskupija 510
 Vilkaviškio vyskupijos kunigų sąra-
 šas 405
 Vilkaviškis 105, 379, 380, 382«
 388-390, 407, 426, 428, 429, 435,
 438, 444, 445, 447, 449, 461,
 466, 469, 487, 551
 Vilkavizna 502
 Vilkija 101
 Vilkinyoia 498
 Vilkiškių Aukštuma 23
 Vilniaus Akademija 350, 357 ; žr.
 Vilniaus Kolegija ; Vilniaus uni-
 versitetas
 Vilniaus apylinkės 77, 121
 Vilniaus Centrinis Archyvas 508, 510
 Vilniaus gubernija 75, 77, 243-245,
 271
 Vilniaus kalėjimo pataisos skyrius
 387, 388
 Vilniaus katedros kapitula 310, 311,
 337, 351-353, 357
 Vilniaus Knygų Cenzorius 126
 Vilniaus Kolegija 321, 324, 329,
 330, 332, 336-343, 345-353, 357,
 359, 362-368 ; žr. Vilniaus Aka-
 demija ; Vilniaus universitetas
 Vilniaus kraštas 183, 185, 201, 204,
 235, 245, 276, 287, 293, 294, 296,
 346 ; žr. Vilnija
 Vilniaus Kunigų Seminarija 55,
 319
 Vilniaus lietuviškoji dvasiškija 121
 Vilniaus pašto-telegrafo apygarda
 381
 Vilniaus pilies aktai 347, 348, 355,
 356, 364-366
 Vilniaus pilis 338-340, 346, 354
 Vilniaus psichiatrinė ligoninė 392
 Vilniaus Radonoji Armija 401
 Vilniaus universitetas 223, 305, 313,
 314, 368 ; žr. Vilniaus Akade-
 mija ; Vilniaus Kolegija
 Vilniaus Universiteto Biblioteka 508,
 510
 Vilniaus Universiteto Gamtos-Mate-
 matikos Fakultetas 223
 Vilniaus universiteto istorija VII,
 321-368
 Vilniaus vyskupija 59, 308, 312,
 313, 360, 457, 509
 Vilniaus žemės aktai 347, 356, 364
Vilniaus Žinios 57, 105, 108, 115
 Vilnija 77 ; žr. Vilniaus kraštas
 Vilnius 31, 42, 57, 58, 64, 65, 75,
 89, 106, 109-111, 115, 120, 125-
 128, 130, 133-135, 149, 154,
 206, 223, 244, 246, 308-313, 315,
 316, 318-320, 322-325, 329-333,
 336-370, 373, 376, 397, 399-401,
 404, 434, 444, 445, 474, 480-482,
 490, 508, 510, 545, 553, 558
Viltis 55, 75, 105, 133, 142
 Vimboras Petras, Kun. 375, 411,
 509
 Vincentiškių km. 474, 486, 492,
 497

- Vindišbauebis Mečys, Dr. 391, 453
 Vingoldas Leopoldas 437
 Vingrėnai 498
 Vingrėnų dv. 486
 Viniabskis Ignas 437
 Vinikaitytė Ona 92
 Vinkšnupiai 445, 453
 Vinkšnupių d v. 438
 Vinogradovas 387
 Vinrikas, Yok. Ordeno Magistras 307
 Virbalai 498
 Virbalio gatvė (Kalvarijoje) 509
 Virbalis 246, 426, 429, 434, 437, 438, 440, 441, 443
 Viskantavičius, Antnemunio vlsč. sekret. 504
 Visuomeninės Globos Apskrities Taryba (Kalvarijoje) 394
 Visuomeninės Globos Gubernijos Taryba 394
 Visuotinos Pašalpos Nukentėjusiems Per Karą Draugija 159
 Visuotinos Pašalpos Nukentėjusiems Per Karą Kareiviams Ir Jų Šeimoms Draugija 145, 148
 Višakio Rūda 447
 Viščiakaimio km. 449, 451
 Viščiakaimio palivarkas 429
 Višinskis Kazmieras, Dievo Tarnas 555
 Višnioveckis J. M., Kunigaikštis 52
 Višnioveckis Mykolas Kaributas 370, 419, 509
 Višovatyj Bolesius 385
 Vištyčio domenas 431
 Vištyčio ekonomija 441, 486
 Vištyčio ež. 23, 426
 Vištyčio vlsč. 441, 451
 Vištytis 369, 371, 390, 426, 430, 438, 440, 443, 450, 488
 Vitebsko vaivadija 309
 Vitkauskaitė Barbė 413
 Vitkauskaitės Onos knygynas (Kaune) 62, 148
 Vitkauskas Petras 143, 148, 159
 Vitkauskas Stasys, Mok. 460
 Vitkauskienė (Vitkovksaja) Elena 381, 456
 Vizgibdas, Alvito dv. sav. 434
 Vižaino ež. 426
 Vižainio gatvė (Kalvarijoje) 417
 Vydūnas V., Dr. 15, 16, 30
 Vydūno (dr.) Studentų Šalpos Fondas 539
 Vygelės km. 486
 Vygrelio ež. 430
 Vygrių apskritis 382, 424-426
 Vygrių vyskupija 53, 54, 121
 Vyriausia Cenzūros Įstaiga Vilniuje 130
 Vyriausia Lietuvos Kunigaikštijos mokykla (Imperatoriškas universitetas) 312-313 ; žr. Vilniaus Kolegija
 Vyriausioji Spaudos Valdyba (Rusijoje) 98
 Vyriausioji Vilniaus Seminarija 313, 314, 319
 Vyriausybės Žinios 211-214, 221
 Vysla 21, 37, 42, 424
 Vyšnevskis Viktoras 385
 Vyšniaulaukio km. 486, 496
 Vyšniauskas, (Savališkiai) 440
 Vyšniauskas Baltrus ir šeima 413
 Vytartas Antanas (Kvietkus ; Lietuvis Katalikas ; Žemaičių Katalikas), Kun. 106, 107, 138, 139, 156, 159
 Vytautas Didysis 15, 39, 105, 308, 312, 320, 453
 Vytautiškiai 493
 Vytauto Didžiojo Karininkų Kursai 530
 Vytauto Didžiojo paveikslas Vilniuje 312
 Vytauto Didžiojo Universitetas Kaune 136, 516, 527, 528, 534, 537 ; žr. Kauno universitetas ; Lietuvos universitetas
 « Vytis », Studentų Skautų Korporacija (Kaune) 537
 « Vyturio » kooperatyvas Garliavoje 131

- Vladimirskis Aleksandras 382,
457
Vladislavovas 482 ; žr. Naumiestis
Vnučka (Wnuczek) Morkus 346,
362
Vodovičius Adomas 375
Voiciulevičius Antanas 386
Voigtas Jonas 7
Voitkevičius Vladas 386
Vokiečių (Kryžiuočių) Ordinas 1-3,
5-10, 13-15, 17-20, 25-28, 31,
34, 35, 37-39, 42-45, 47, 307
Vokietija 6, 7, 12, 30, 77, 125,
161, 168, 169, 175-177, 179, 180,
184, 185, 187-189, 191, 193-198,
201, 203, 206, 209, 214, 217,
219, 223-225, 228, 230, 236,
242, 245, 247, 248, 250, 251,
263, 265, 266, 268, 269, 273-
275, 285, 287, 289, 293, 297, 375,
376, 380, 394, 397, 398, 405,
406, 425, 429, 430, 454, 465,
469-472, 516, 517, 520, 521, 528,
530, 534, 537, 538, 544, 549, 552
Volfovičius Leizeris 445
Volynė 3 ; žr. Haličo-Volynės ku-
nigaikštija
Volkas Vladislovas 391, 453
Volkovičius Petras 381, 455
Volkoviznos km. smuklė 451
Volskienė Emilė 445
Volskis Tomas 445
Volteris Eduardas, lietuviškos
spaudos rusų cenzorius 56, 376,
452, 511
Voluinė 419
Volungevičius Domininkas 442
Vonseckis Andriejus, Rotmis-
tras 389
Vonsiackis, žandaras 390
Vonsicki 434, 490
Voroneckis (Woronecki) Jokū-
bas 340, 354, 355
Voroneckis Jurgis 340, 354
Voronežas 134, 182
Vorreiter Leopold, Dr. 286, 293
Vosyliškė 498
Vovos 492
Vucetič N. 146
Waitkus (Waitke) 20
Wałków 19
Warszawski Joseph, Kun., S. J.
341, 357
Warszewicki ; žr. Varševickis
Wartberg, Hermanus De 306
Washington 538, 545
Weber L. 9-11
Welykij A. G., Kun. 318, 319
Wiadomości Seminaryjne (Petrapily)
551
Wierzbicki B. i Spółka firma 60
Wiesbaden 549
Wigand von Marburg 307
Willio A. prūsiškas katekizmas 37,
39, 41
Windesbeimo kongregacija 306
Windsor Great Park karališkasis
ąžuolas 258
Wisemann, Kard. 142, 159
Wiśniewski J. 32
Wittenbergas 365
Wyhowska De Andreis Wanda
318
Wnuczek ; žr. Vnučka
Wóhlke W. 30
Wóyciecki, Prof. 144, 159
Wolff Jósef 338, 346, 355, 370,
508
Woodhaven, N. Y. 302
Woronecki ; žr. Voroneckis
Wiirttenbergo provincija 248
Wurzburg 517
Zabavskis V. 84
Zabiela, Paežerių dv. sav. 434
Zabielai, grafai 110
Zablockis, Liubavo vlsč. sekret. 504
Zabokrzycki J. 159
Zabokrzycki J. ir Bendrovė 145
Zabokrzycki Lucjan 124, 128,
146

- Zagorskis, Alytaus vlsč. vaitas 504
 Zaidoglos km. 486, 491
 Zailių (Ilalninkų) km. 485, 495
 Zajančkauskas Mikas ir šeima 413
 Zajaczkowski St. 32, 34
 Zakaraučiznos km. 486, 491
 Zakariošiai 500 ; žr. Kalniškiai
 Zakrzewski 150, 153
 Zalckis Jurgis 414
 Zaleska, Mok. 83
 Zaleskis, Dr. 392
 Zalevskis Juozas ir šeima 416
 Zalivkos km. 485
 Zalivkų km. 491, 494
 Zantrykai 105
 Zanišos upė 429
 Zapalimų km. 474, 497
 Zarasai 173, 246
 Zarasų apskritys 258
 Zatrėkaitė Natalija 69
 Zatribas Leopoldas 463
 Zatrėkų šeima 69
 Zavadskis, Rotmistras 371
 Zavistauskas Juozas 480
 Zavistovskis 509
 Zaviša Zacharijas 347, 365
 Zawadzkiego ul. (Seinuose) 61 ; žr. Vengrų gatvė
 Zborovskis Andrius 348
 Zdanavičius, Dr. 392
 Zdanavičius Dovydas ir šeima 415
 Zdebskis 399
 Zdravėčius 407
 Zdziatoveckis, Krokialaukio vlsč. vaitas 504
 Zebergas Karlas, Veterinaras 454
 Zeidai 492
Zeitschrift der Gesellschaft für die Erdkunde 21
 Zelinskis Antanas 455
 Zelionka 440, 498
 Zello vyskupija 519
 Zelvidėris Jonas ir šeima 417
 Zembžuskis Aleksandras 454
 Zentgraf, Dr. prof. 193
 Zeziulkičius Petras ir šeima 412
 Zeziulkevičius Steponas ir šeima 412
 Zibanavičius, Kun. 458
 Zienkovičius Tomas, Vysk. 311
 Zigmantas Augustas, Didysis kunigaikštis 206
 Zigmantas Pranas 507
 Zigmantavo dv. 480, 501
 Zigmantavo km. 474
 Zilberbergas, Advok. 131
 Zilbertai 496
 Ziskindas Dovydas, Dr. 392, 396
 Zita, Šv. 139
 Zizėnų km. 484, 490, 494
 Zypliai 451
 Zmitrovičius (Žmitrovičius) Liudvikas, gydytojas 392, 456
 Znicz spaustuvė Vilniuje 154
 Znočkų km. 492
 Zonelis Julius 400, 401
 Zubrickas Justinas (Turčiniškis) 105
 Zubriu km. 474, 486, 492, 497
 Zujiškiai 494
 Zūrich 520
 Zvierėv, Vyriausios rusų Spaudos Valdybos darbuotojas 56
 Žagarai 493
 Žagarų km. 52, 82
 «Žagrė», Ūkio Draugija 138, 143, 156
 «Žaibo» spaustuvė Vilniuje 134
 Žaidogala 500
 Žakevičius, Ūdrijos vlsč. vaitas 504
 Žalalis Klemensas, Kun. dr., O.F.M. 521
 Žalgirio mūšis 26, 128
 Žalgiris (Grünwald) 133, 147
 Žaliabūdės km. smuklė 451
 Žalia Rūta 148, 158, 159 ; žr. Sabaliauskas A. Kan.
 Žaliauskas Danielius 417
 Žaliauskas Grigas ir šeima 417

Žaliauskas Jokūbas ir šeima 417
 Žaliauskas Kasparas 417
 Žalioji 451, 502
 Žaltyčio ež. 427
 Žaltynė 493
 Žalvarnis A. 109 ; žr. Tilvytis J., Kun.
 Žaunieriškių km. 484, 493
 Želsvelės upelis 427
 Želsvos eiguva 440
 Želsvos km. 486
 Žemaičiai 3, 13-16, 27, 29, 33, 120, 315, 316, 339, 340, 346, 354, 355 ; žr. Žemaitija
 Žemaičių Aukštuma 14, 15, 20, 22, 24
 Žemaičių kalba 2
 Žemaičių Kalvarija 105, 516, 523, 524
 Žemaičių Kapitula 347, 365
 Žemaičių Katalikas 106 ; žr. Vy-tartas Antanas, Kun.
 Žemaičių piliakalniai 34
 Žemaičių plentas 246
 Žemaičių vyskupija 106, 309, 317, 365
 Žemaičių žemė 36
 Žemaitija 47, 221, 419 ; žr. Žemai-čiai
 Žemaitkiemio (Zmodki) valda 349, 368
 Žemės Dulkė (slapyvardis) 112
 Žemės Ūkio Akademija (Dotnuvoje) 223
 Žemės Ūkio Akademija (prie Mask-vos) 533
 Žemės Ūkio Ministerija (Lietuvoje) 233
 Žemės Ūkio Technikumas (Dotnu-voje) 533
 Žemėtvarka ir Melioracija 543, 544
 Žemiečių Kredito Draugija 441, 449, 490
 Žemųjų Suvalkėlių dv. 499
 Žėrutis 528 ; žr. Jurskis A., Prof.
 Žibartas S. St. (slapyvardis) 525
 Žiburiai 537

Žiburietis (slapyvardis) 123
 « Žiburio » (Švietimo Draugijos) cho-ras 82, 84-87, 89-91, 94
 « Žiburio » gimnazija (Lazdijuose) 113
 « Žiburio » gimnazija (Marijampo-lėje) 553
 « Žiburio » Jaunimo Draugija (Sei-nuose) 95, 97, 98
 « Žiburio » Jaunimo Taryba 96
 « Žiburio » Kalendariai 65, 105, 122, 138, 140, 142, 145, 150, 152, 154, 159
 « Žiburio » knygynas (Seinuose) 82
 « Žiburio » Kursai Beraščiams 66
 « Žiburio » piad. mokykla (Seinuose) 67, 84, 85, 89, 90
 « Žiburio » (Švietimo Draugijos) salė 83, 89, 90
 « Žiburio » (Švietimo Draugijos) Šventadieninė Mokykla 83, 84, 86, 90
 « Žiburio » Švietimo Draugija Sei-nuose 68, 81, 82, 86, 87, 90, 92, 93, 95, 96, 122, 123, 139, 142, 152
 « Žiburio » Švietimo Draugijos tea-tras 86-89, 93, 95
 Žiburyš 57, 122, 123, 150, 152, 159, 516, 523, 544
 Žilniskaitė Ona 67, 93
 Žilniskaitė Paulina 67, 89, 92, 97
 Žilniskaitė Veronika 67, 97
 Žilinskas, grafas 384
 Žilinskas Jurgis 387, 362, 363, 478
 Žilinskas Laurynas ir šeima 417
 Žilinskas Pranas 411
 Žilinskas Stasys 67
 Žilinskas Tomas, Kun. 137, 159, 390
 Žinievė, Beržininko seniūnas 373, 374
 Žinyčios km. 496
 Žirgulių km. 18
 Žitomierius 99
 Žiugžda J., Prof. 42, 43

- Žiūrių-Gudelių ežerėlis 428
 Žižmos upė 328
 Żychlinski T. 340
 Žydų varyklos gatvė (Kalvarijoje)
 418
 Žydų Talmudas 149
 Žygimantas I, Karalius 52, 345,
 353, 361, 362, 365,
 Žygimantas Augustas, Karalius
 337-339, 341, 349, 350, 352,
 354, 365, 367
 Žygimantas Senasis, Karalius 339
 Žynių km. 428
 Žmitrovičius L., gydytojas 456 ;
 žr. *Žmitrovičius Liudvikas*,
 gydytojas
- Žmuidzinas A., Agron. 97, 118,
 154, 159
 Žmuidzinavičius A., Dail. 536
 Žukas Jonas 462
 Žukauskai (Radzūčiai) 95
 Žukauskaitė M. 97
 Žukauskaitė Ona 418
 Žukauskas Jonas ir šeima 417
 Žukauskas Pranas 63, 66, 89, 93
 Žurkavičiai 326, 333
 Žuvinto ež. 426
 Žuvinto km. 485, 495
 Žvėrynas 134 ; žr. Senoji gatvė
 (Vilniuje)
 Žvirgždąs A. 117
 Žvyniškių km. 486, 491, 500

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS LEIDINIAI

A. Dambrauskas-Jakštas, Užgesę Žiburiai, XVI-502 psl., Kaunas 1930	Išsemta
Suvažiavimo Darbai, I tomas, 542 psl., Kaunas 1933	Išsemta
Suvažiavimo Darbai, II tomas, 486 psl., Kaunas 1936	Išsemta
Suvažiavimo Darbai, III tomas, 526 psl., Kaunas 1939	Išsemta
J. Vaišnora, Marijos Garbinimas Lietuvoje, 445 psl., Roma 1958	5 dol.
Suvažiavimo Darbai, IV tomas, XV-321 psl., Roma 1961	6dol.
Suvažiavimo Darbai, V tomas, XVI-647 psl., Roma 1964	10dol.
A. Kučas, Kun. Antanas Staniukynas, XVI-208 psl., Roma 1965	4dol.
Metraštis, I tomas, XVI-374 psl., Roma 1965	6dol.
Metraštis, II tomas, VIII-370 psl., Roma 1966	6dol.
Metraštis, III tomas, VIII-410 psl., Roma 1967	7dol.
Metraštis, IV tomas, VIII-624 psl., Roma 1968	10dol.
Metraštis, V tomas ; ruošiamas spaudai	
Suvažiavimo Darbai, VI tomas ; baigiama spausdinti	
Suvažiavimo Darbai, VII tomas; ruošiamas spaudai	
Ign. Skrupskelis, Lietuviai XVIII amžiaus Vokiečių Literatūroje, XIX-172 psl., Roma 1967	4dol.

Užsakymus siųsti šituo adresu:

L.K.M. Akademijos Reikalų Vėdėjui
Piazza della Pilotta 4
00187 ROMA
ITALIJA